

mortifero dogmate a cordibus nostris radicitus ex- A ea vero, quae non sunt, nullo modo pertinere
pioso credamus, unam aeternam praedestinationem *Explicit* ¹.
Dei Domini esse, et non nisi in his, quae sunt, ad

VARIAE LECTIONES.

¹ *Explicit* recens alia manus addidisse videtur.

JOANNIS SCOTI

ΠΕΡΙ ΦΥΣΕΩΣ ΜΕΡΙΣΜΟΥ

ID EST

DE DIVISIONE NATURAE

LIBRI QUINQUE

Editio princeps.	A
Cod. ms. Parisiensis S. Germani in editione principe adhibitus	B
Cod. ms. S. Germani 309 bibl. Reg. Paris, membran., sec. XI	C
Cod. ms. lat. 1764 bibl. Reg. Paris, membran., sec. XII (mutillus).	D
Cod. ms. S. Germani 280 bibl. Reg. Paris, membran., sec. XII (mutillus)	E
Cod. ms. S. Germani 830 bibl. Reg. Paris, membran., sec. XI (lib. IV et V). F	

MONITUM AD LECTOREM.

Joannis Scoti « de divisione Naturae » libri satis ampli omnino duplicem speciem prae se ferunt. ^{Ma} enim fidem Ecclesiae non migrant, et « sanctorum Patrum intellectus pie ac venerabiliter suscipiendos esse » nos edocent, modo philosophicas referunt theorias a veritate plurimum recedentes. Unde fit, ut, cum his theoriis primae partes tribuantur, pessimi saepe numero nascantur errores. Quos excusare ideo, quod Joannes Scotus aliis locis saniorum doctrinam protulit, vel interdum ipsam veritatem ingeniose ac praecclare exposuit, non licet.

Haec igitur quum illorum librorum indoles sit, ut in iis veritas cum erroribus, quos Joannes Scotus e philosophia sua petivit, artificiose misceatur, quid mirum, quod Ecclesiae antistites tale opus, ubi, eoque neglectum, a medii aevi haereticis e bibliothecis protrahi et pro apice scientiae ac veritatis venditari coepit, respuerunt, damnarunt, atque Honorius Papa III id igni adjudicandum esse censuit? Cujus bullam integram ut in medium afferamus, res postulare videtur. Est enim talis :

Honorius episcopus, servus servorum Dei, archiepiscopis et episcopis et.

Inimicus homo zizania bono semini seminare non cessat etc. Nuper siquidem, sicut nobis significavit venerabilis frater noster Parisiensis episcopus, est quidam liber, Periphysis titulatus, inventus, tot scatens vermibus haereticæ pravitatis, unde a venerabili fratre nostro archiepiscopo Senonensi et suffraganeis ejus, in provinciali concilio congregatis, justo est Dei judicio reprobatus. Quia igitur liber, sicut recepimus, in nonnullis monasteriis et aliis locis habetur, et claustrales nonnulli et viri scholastici, novi tamen forte plus quam expedit amatores, se studiosius lectione occupant dicti libri, gloriosum reputantes, ignotas proferre sententias, cum Apostolus profanas novitates doceat vitare, nos juxta pastoralis sollicitudinis debitum corruptelae, quam possit ingerere liber hujusmodi, occurrere satagentes, vobis universis et singulis in virtute sancti Spiritus districte praecipiendo mandamus, quatenus libellum istum sollicite perquiratis, et ubicunque ipsum vel partem ejus inveniri contigerit, ad nos, si secure fieri possit, sine dilatione mittatis solemniter comburendum; alioquin res ipsa publice comburatis eundem, subditis vestris expressae injungentes, ut, quicumque ipsorum habent vel habere possunt in toto vel in parte exemplaria dicti libri, ea nobis differant resignare, in omnes, qui ultra quindecim dies, postquam hujusmodi mandatum seu denuntiationem ad notitiam eorum pervenerit, librum ipsum totum au partem scienter retinere praesumpserint, excommunicationis sententiam incurrisse notantque pravitate haereticæ non evadent. Datum Laterani decimo Kalendas Februarii etc. (a).

(a) Chronicon Alberti ad a. 1225, ed. Leibnitz. Lipsiae MDCCC p. 244.

Lata hac sententia acerbissima, nulla medio aevo illorum librorum amplius mentio fit. Anno demum 1681 prodierunt typis excusi cura Thomae Galei, Angli. Statim repetitur censura Ecclesiae. Nam in indice librorum prohibitorum haec reperis: *Erigena Joannes Scotus de Divisione naturae libri V. Accedit Appendix ex Ambiguis S. Mazimi graece et latine. Decretum III April. MDCLXXXV.*

Haec igitur quum ita se habeant, quid de indole ac natura horum librorum statuendum sit, inter catholicos dubium esse nequit. Cur ii hic typis repetantur, in Prooemio aperuimus. Systema autem eorum exponere, singulosque errores perstringere, quod hoc loco supersedere possumus, scriptori Commentationis de Joanne Scoto supra impressae debetur: cujus ad partem alteram, quae in hoc argumento integra versatur, ne acta agere videamur, delegamus.

Guilhelmus Malmesburiensis opus illud praedicat propter perplexitatem quarundam questionum solvendam bene utile; sed addit: *si tamen ignoscatur ei (Joanni Scoto) in quibusdam, quibus a Latinorum tramite deviiit, dum in Graecos acriter oculos intendit. Quapropter et haereticus putatus est. . . Sunt enim revera in libro Peri physion perplurima, quae, nisi diligenter disculantur, a fide catholica abhorrentia videantur.* Angelus cum Scoto leniter agere videtur. Libros vero *περι φύσεως μερισμοῦ* si attente perlegeris, tibi facile persuadebis, errores, quos in libro de Praedestinatione cognovimus, ex illorum systemate quasi sponte procedere.

ΠΕΡΙ ΦΥΣΕΩΣ ΜΕΡΙΣΜΟΥ

ID EST

DE DIVISIONE NATURAE.

LIBER PRIMUS¹

MAGISTER. Saepe mihi cogitanti, diligentiusque quantum vires suppetunt inquirenti, rerum omnium, quae vel animo percipi possunt, vel intentionem ejus superant, primam summamque divisionem esse in ea quae sunt, et in ea quae non sunt, horum omnium generale vocabulum occurrit, quod graece *φύσις*, latine vero *natura* vocitatur². An tibi aliter videtur? **DISCIPULUS.** Imo, consentio; nam et ego dum ratiocinandi viam ingredior, haec ita fieri reperio. **MAG.** Est igitur natura generale nomen, ut diximus, omnium quae sunt et quae non sunt. **Disc.** Est quidem; nihil enim in universo cogitationibus nostris potest occurrere, quod tali vocabulo valeat carere³. **MAG.** Quoniam igitur inter nos convenit de hoc vocabulo generale esse, velim dicas divisionis ejus per differentias in species rationem: aut sicuti⁴ libet, prius conabor dividere, tuum vero erit, divisa judicare. **Disc.** Ingredere, quaeso; impatientis enim sum, de his veram rationem a te audire volens.

1. MAG. Videtur mihi divisio naturae per quattuor differentias quattuor species recipere: quarum prima est in eam⁵, quae creat et non creatur; secunda in eam, quae creatur et creat; tertia in eam, quae creatur et non creat; quarta, quae nec creat nec creatur. Harum vero⁶

quattuor binae sibi invicem opponuntur: nam tertia opponitur primae, quarta vero secundae; sed quarta inter impossibilia ponitur, cujus differentia est⁷ non posse esse. Rectane tibi talis divisio videtur, an non? **Disc.** Recta quidem: sed velim repetas, ut praedictarum formarum oppositio clarius elucescat. **MAG.** Vides, ni fallor, tertiae speciei primae oppositionem. Prima namque creat et non creatur; cui e contrario opponitur illa, quae creatur et non creat. Secunda vero quartae; siquidem secunda et creatur et creat⁸, cui universaliter quarta contradicit, quae nec creat neque creatur. **Disc.** Clare video. Sed multum me movet quarta species, quae a te addita est. Nam de aliis tribus nullo modo haesitare ausim, cum prima, ut arbitror, in causa omnium, quae sunt et quae non sunt, intelligatur; secunda vero in primordialibus causis; tertia in his, quae in generatione temporibusque et locis cognoscuntur. Atque ideo de singulis disputari subtilius necessarium⁹, ut video. **MAG.** Recte aestimas. Sed quo ordine ratiocinationis via tenenda sit, hoc est, de qua specie naturae primo discutiendum, tuo arbitrio committo. **Disc.** Ratum mihi videtur, ante alias de prima, quicquid lux mentium largita fuerit, dicere.

2. MAG. Ita fiat. Sed prius de summa ac principali

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic A; C incipit primus *περι φύσεως*; D titulum omittit. ² A vocatur, D vocitetur. ³ Mag. est igitur natura—carere om. A. ⁴ A si. ⁵ in eam om. A. ⁶ vero om. A. ⁷ est om. D. ⁸ A creat et creatur. ⁹ A necessarium est.

omnium, ut diximus, divisione in ea, quae sunt et quae non sunt, breviter dicendum existimo¹. Disc. Jure provideque. Non enim ex alio primordio rationationem inchoari oportere video; nec solum, quia prima omnium² differentia, sed quia obscurior ceteris videtur esse, et est. Mac. Ipsa itaque primordialis omnium discretiva differentia certos suae interpretationis modos inquirat.

3. Quorum primus videtur esse ipse, per quem ratio suadet, omnia, quae corporeo sensui, vel intelligentiae perceptioni succumbunt, posse rationabiliter dici esse; ea vero, quae per excellentiam suae naturae non solum *ὄλον*, id est³ omnem sensum, sed etiam intellectum rationemque fugiunt, jure videri non esse. Quae non nisi in solo Deo, materiaque, et in omnium rerum, quae ab eo conditae sunt, rationibus atque essentialis recte intelliguntur. Nec immerito; ipse namque omnium essentia est⁴ qui solus vere est, ut ait Dionysius Areopagita: *Esse, inquit, omnium est, superesse Divinitas*⁵. Gregorius etiam⁶ Theologus multis rationibus, nullam substantiam seu essentiam⁷, sive visibilis sive invisibilis creaturae, intellectu vel ratione comprehendi posse confirmat, quid sit. Nam sicut ipse Deus in seipso ultra omnem creaturam⁸ nullo intellectu comprehenditur, ita etiam in secretissimis sinibus⁹ creaturae ab eo factae et in eo existentis¹⁰ considerata *ὄβρα* incomprehensibilis est. Quicquid autem in omni creatura vel sensu corporeo percipitur, seu intellectu consideratur, nihil aliud est, nisi quoddam accidens incomprehensibile per se, ut dictum est, uniuscujusque essentiae; quae aut¹¹ per qualitatem, aut quantitatem, aut formam, aut materiam¹², aut differentiam quandam, aut locum, aut tempus cognoscitur¹³, non quid est, sed quia est. Iste igitur modus primus ac summus est divisionis eorum, quae dicuntur¹⁴ esse et non esse; quia vero¹⁵ modus iste, qui videtur quodam modo introduci posse, qui in privationibus circa substantias habitudinum, ut circa oculos visus et¹⁶ orbitas¹⁷, constituitur, nullo modo recipiendus est, ut arbitror. Nam quod penitus non est, nec esse potest, nec prae eminentiae suae existentiae intellectum exuperat, quomodo in rerum divisionibus recipi valeat, non video, nisi forte quis dixerit, rerum, quae sunt, absentias et privationes non omnino mihi esse, sed earum, quarum privationes seu absentiae seu oppositiones sunt, mirabili quadam naturali¹⁸ virtute contineri, ut quodam modo sint.

4. Fiat¹⁹ secundus modus essendi et non essendi,

VARIAE LECTIONES.

¹ A *aestimo*. ² A *prima est omnium*. ³ *ὄλον id est om.* CD non solum in *graeco primam materiarum a domino nullo modo prorsus formatam, omnem sensum* (illa verba pessime dilacerata sola conjectura assecutus sum). ⁴ *est om.* D. ⁵ Sic CD; A *divinitatis*. ⁶ *etiam om.* D. ⁷ *seu essentiam om.* A. ⁸ A *creaturam omnem*. ⁹ *sinibus om.* D. ¹⁰ A *consistentis*. ¹¹ *aut om.* D. ¹² A *materiam*. ¹³ A *agnoscitur*. ¹⁴ C *dicunt*. ¹⁵ *vero om.* A. ¹⁶ *visus et cor.* AC *et visus et*. ¹⁷ CD *orbatus*. ¹⁸ *naturali om.* D. ¹⁹ A *Fiat igitur*. ²⁰ A *creatarum et creaturarum*. ²¹ A *descendat*. ²² AC *activam*. ²³ C *nutritivam vitam dico*; *activam*. ²⁴ D *quoniam*. ²⁵ Corr., ACD *risibile*. ²⁶ A *et rerum*. ²⁷ D *supra adscr. summum*. ²⁸ A *perrentiant*. ²⁹ CDE *ὄβρα*; ³⁰ CE *firmat*, D *confirmat*. ³¹ C *qui*. ³² *et om.* D.

NOTAE.

* Verbis *animal rationale* incipit col. E.

qui in naturarum creaturarum²⁰ ordinibus atque differentis consideratur, qui ab excelsissima et circa Deum proxime constituta intellectuali virtute inchoans, usque ad extremitatem rationalis irrationalisque creaturae descendit²¹; hoc est, ut apertius dicamus, a sublimissimo angelo usque ad extremam rationabilis irrationalisque animae partem, nutritivam dico et activam²² vitam²³. Quae pars generalis animae ultima est, quae²⁴ corpus nutrit et auget. Ubi mirabili intelligentiae modo unusquisque ordo cum ipso deorsum versus novissimo, qui est corpus, et in quo omnis divisio terminatur, potest dici esse et non esse. Inferioris enim affirmatio, superioris est negatio. Itemque inferioris negatio, superioris est affirmatio. Eodemque modo superioris affirmatio, inferioris est negatio. Negatio vero superioris erit affirmatio inferioris. Affirmatio quippe hominis, mortalis adhuc dico, negatio est angeli. Negatio vero hominis affirmatio est angeli; et vicissim. Si enim homo est animal²⁵ rationale, mortale, visibile, profecto angelus neque animal rationale est, neque mortale, neque visibile²⁶. Item si angelus est essentialis motus intellectualis circa Deum rerumque²⁷ causas, profecto homo non est essentialis motus intellectualis circa Deum et rerum causas. Eademque regula in omnibus caelestibus essentialis, usque dum ad supremum²⁸ omnium perveniatur²⁹ ordinem, observari potest; ipse vero in supra sursum negatione terminatur. Ejus namque negatio nullam creaturam superiorem se confirmat. Tres autem ordines sunt, quos *ὄβρα*³⁰ vocant; quorum primus Cherubim, Seraphim, Throni; secundus Virtutes, Potestates, Dominationes; tertius Principatus, Archangeli, Angeli. Deorsum vero corporum novissimum solummodo superiorem se aut negat aut affirmat³¹, quia infra se nihil habet, quod vel auferat vel constituat, quia³² ab omnibus superioribus se praecedat, nullum vero inferiorem se praecedat. Hoc item ratione omnis ordo rationalis et intellectualis creaturae esse dicitur et non esse. *Est enim, quantum a superioribus vel a se ipso cognoscitur; non est autem, quantum ab inferioribus se comprehendi non sinit.*

5. Tertius modus non incongrue inspicitur in his, quibus hujus mundi visibilis plenitudo perficitur, et in suis causis praecedentibus in secretissimis naturae sinibus. Quicquid enim ipsarum causarum in materia formata, in temporibus et³³ locis per generationem cognoscitur, quadam humana consuetudine dicitur esse. Quicquid vero adhuc in ipsis naturae

inibus continetur, neque in formata materia, vel loco vel tempore, ceterisque accidentibus apparet, eadem praedicta consuetudine dicitur non esse. Hujusmodi exempla late patent, et maxime in humana natura. Cum enim Deus omnes homines in illo primo atque uno, quem ad imaginem suam fecit, simul constituerit, sed non simul in hunc mundum visibilem produxit², certis vero temporibus locisque naturam, quam simul condiderat, quadam, ut ipse novit, serie ad visibilem essentiam adducit³, hi, qui jam in mundo visibiliter apparent, et apparent, dicuntur esse; qui vero adhuc latent, futuri tamen sunt, dicuntur non esse. Inter primum et tertium⁴ hoc distat. Primum generaliter in omnibus, quae⁵ simul et semel in causis et effectibus facta sunt. Tertius⁶ specialiter in his quae partim⁷ adhuc in causis suis latent, partim in effectibus patent, quibus proprie mundus iste contextitur. Ad hunc modum pertinet ratio illa, quae virtutem seminum considerat, sive in animalibus, sive in⁸ arboribus, sive in herbis. Virtus⁹ enim seminum eo tempore, quo in secretis naturae silet, quia nondum apparet, dicitur non esse; dum vero in nascentibus crescentibusque animalibus, seu floribus fructibusve lignorum et herbarum apparuerit, dicitur esse.

6. Quartus modus est, qui secundum philosophos non improbabili¹⁰ ea solummodo, quae solo comprehenduntur intellectu, dicit¹⁰ vere esse; quae vero per generationem, materiae distentionibus¹¹, seu detractionibus, locorum quoque spatiis temporumque motibus variantur, colliguntur, solvuntur, vere dicuntur non esse, ut sunt omnia corpora, quae nasci et corrumpi possunt.

7. Quintus modus est¹², quem in sola humana natura ratio intuetur. Quae cum divinae imaginis dignitatem, in qua proprie substitit¹³, peccando deseruit, merito esse suum perdidit, et ideo dicitur non esse. Dum vero unigeniti Dei filii gratia restaurata ad primum suae substantiae¹⁴ statum, in qua secundum imaginem Dei condita est, reducitur, incipit esse, et¹⁵ in eo, qui secundum imaginem Dei conditus est, inchoat vivere. Ad hunc modum videtur¹⁶ pertinere, quod Apostolus dicit: *Et vocat ea quae non sunt, tanquam ea quae sunt*; hoc est, qui in primo homine perdidit, et ad quandam insubstantiam ceciderunt, Deus Pater per fidem in Filium suum vocat, ut sint, sicut hi¹⁷, qui jam in Christo renati sunt. Quanquam et¹⁸ hoc ita intelligi possit et de his, quos quotidie¹⁹ Deus ex secretis naturae sinibus, in quibus aestimantur non esse, vocat, ut appareant visibiliter in forma, et materia, ceterisque, in quibus occulta apparere possunt, et

A si quid praeter hos modos indagatio ratio invenire potest. Sed praesentialiter, ut arbitror, de his²⁰ satis dictum est, si tibi aliter non videtur. Disc. Satis plane, ni²¹ me paulisper perturbaret²², quod a sancto Augustino in Exemero²³ suo dictum videtur²⁴; hoc est: *angelicam naturam ante omnem creaturam dignitate, non tempore conditam fuisse*; ac per hoc et aliorum omnium praeter suimet primordiales causas, hoc est, principalia exempla, quae Graeci *πρώτοτυπα* nominant, prius in Deo considerasse, deinde in seipsa, deinde ipsas creaturas in effectibus suis. Nam suimet causam, priusquam in speciem propriam procederet, cognoscere non valuit. Mac. Nec illud temere oportet. Sed intentius ea²⁵, quae dicta sunt, considera. Si enim angelos principales rerum causas in Deo constitutas cognovisse dixerimus, Apostolo resistere videbimur, qui *super omne, quod dicitur et intelligitur, ipsum Deum et causas omnium in eo, sive aliud sive non aliud sint*²⁶ praeter id, quod ipse est, affirmat esse. Ac per hoc necessarium est, rectam mediamque viam tenere, ne vel Apostolo videamur resistere, vel sententiam summae ac sanctae auctoritatis magistri non obtinere. Utrumque igitur verum dixisse non dubitandum, imo firmiter tenendum. Causam igitur omnium rerum²⁷, quae omnem intellectum exuperat, nulli creatae naturae secundum Apostolum²⁸ cognitam fieri, ratio sinit. *Quis enim, inquit, intellectum Domini cognovit?* et alibi: *Pax Christi, quae exuperat omnem intellectum*. At si causa omnium ab omnibus, quae ab ea creata sunt²⁹, remota est, absque ulla dubitatione rationes omnium rerum, quae aeternaliter et incommutabiliter in ea sunt, ab omnibus, quorum rationes sunt, penitus remotae sunt. In angelicis vero intellectibus earum rationum theophanias quasdam esse, hoc est, comprehensibiles intellectuali³⁰ naturae quasdam divinas apparitiones, non autem ipsas rationes, id est principalia exempla, quisquis dixerit, non, ut arbitror, a veritate errabit. Quas theophanias in angelica creatura sanctum Augustinum ante omnium generationem inferiorum se visas non incongrue dixisse credimus. Non ergo nos moveat, quod³¹ diximus, quia angeli et primum in Deo, deinde in seipsis inferioris creaturae causas vident. Non enim essentia divina Deus solummodo dicitur, sed etiam³² modus ille³³, quo se quodammodo intellectuali et rationali creaturae, prout est capacitas uniuscujusque, ostendit, Deus saepe a sacra Scriptura vocatur. Qui modus a Graecis theophania, hoc est, Dei apparitio solet appellari. Cujus exemplum: *Vidi Dominum sedentem*, et cetera hujusmodi; cum non ipsius essentiam, sed aliquid ab eo factum viderit. Non est ergo mirum, si trita

VARIAE LECTIONES.

¹ A nec. ² Sic CDE, A *produxerit*. ³ Sic CDE, A *adduxit*. ⁴ A *tertium modum*. ⁵ C *qui*. ⁶ Sic ADE; BC *secundus*. ⁷ C *partem*. ⁸ in om. C. ⁹ C *virtutis*. ¹⁰ D *dicitur*. ¹¹ A *distensionibus*. ¹² A *est modus*. ¹³ CE *substitit*, D *subsistit*. ¹⁴ A *substantiae suae*. ¹⁵ A *cum*. ¹⁶ *videtur* om. D. ¹⁷ *hi* om. A. ¹⁸ C *ex*. ¹⁹ CDE *cotidie*, sic ubique. ²⁰ A *de his, ut arbitror*. ²¹ A *nisi*. ²² A *turbaret*. ²³ Corr., ACDE *Examero*, sic ubique *Exameron*, AF nonnunquam *Exameron*. ²⁴ A *dictum est*. ²⁵ *ea* om. A. ²⁶ Sic CD. ²⁷ A *rerum omnium*. ²⁸ *rerum* — Apostolum om. D. ²⁹ A *creata sunt ab ea*. ³⁰ A *intellectualis*. ³¹ D *quae*. ³² A *et*. ³³ *ille* om. A.

quæpiam cognitio in angelo intelligatur. Una quidem superior, quæ de æternis rerum rationibus juxta prædictum modum primo in eo exprimitur. Deinde quod ex superioribus excipit, veluti in mirabili atque ineffabili quadam memoria sibi ipsi committit, quasi quaedam imago imaginis expressa. Ac per hoc, si superiora se tali modo potest cognoscere, quis audeat dicere ¹, inferiorum quandam cognitionem in se non habere? Recte igitur dicuntur esse, quæ ratione atque intellectu comprehendi possunt. Quæ vero omnem rationem ac intellectum exuperant, recte similiter dicuntur non esse.

8. Disc. Quid ergo dicemus de illa futura felicitate, quæ promittitur sanctis, quam nihil aliud putamus esse ², præter ipsius divinæ essentialis puræ contemplationem atque inmediateam, sicut ait sanctus evangelista Joannes : *Scimus, quia filii Dei sumus, et nondum apparuit, quid erimus; cum autem apparuerit, similes ei erimus; videbimus enim eum, sicuti est.* Item apostolus Paulus ³ : *Nunc videmus per speculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem.* Item S. Augustinus in libro de Civitate Dei XXII de futura contemplatione divinæ, ut arbitror, essentialis dicit : *Per corpora, quæ gestabimus, in omni corpore, quodcumque videbimus, quaquaversum oculos nostri corporis direxerimus⁴, ipsam Dominum perspicua claritate contemplabimur.* Nam si angelicæ contemplationis purissimam virtutem ⁵ divinæ essentialis superat altitudo; prædictis enim rationibus confectum est, divinam essentialis nulli intellectuali creaturæ comprehensibilem esse, quæ ⁶ maxime in angelis consistere dubium non est; nobis quoque nulla alia felicitas promittitur, quam ad angelicam naturam æqualitas : quomodo humanæ naturæ felicitas divinæ essentialis altitudinem contemplari valebit? Mac. Acute ac vigilantur; non enim sine causa in hoc moveris. Sed tibi sufficere aestimarim, quod prius generaliter de omni suasimus creaturæ ⁷. Disc. Quid illud? Repetas, peto. Mac. Nonne universaliter definivimus ⁸, divinam essentialis nulli corporeo sensui, nulli rationi, nulli seu humano seu angelico intellectui per se ipsam comprehensibilem ⁹ esse? ¹⁰ Disc. Recordor, ac me sic sumpsisse negare non possum. Sed, ut mihi videtur, aut illa prædicta conclusio penitus solvetur, et intellectuali creaturæ divinæ essentialis per se ipsam contemplationem dabimus; aut, si solvi non potest, quoniam certissimis rationibus stabilita est, necessarium erit ¹¹, ut modum divinæ contemplationis, quæ sanctis in futuro promittitur, et in qua semper angeli subsistunt, veris rationibus probabilibusque exemplis absolvas. Mac. Quem modum quaeras, ignoro, præter illum, de quo paulo ante breviter

A discussimus. Disc. Quis ille sit, velim repetas; non enim ipseus ¹² recolo. Mac. Recordarisne, quid inter nos convenerat, dum de Exemero sancti patris Augustini quaedam dicebamus? Disc. Recordor quidem; sed te iterum de hoc ¹³ audire volo. Mac. Movebat te, ut arbitror, quomodo prædictus pater dixerit ¹⁴, causas rerum creandarum, quæ æternaliter in Deo sunt, et Deus sunt, angelos primum in Deo considerasse, deinde in seipsis, deinde ipsarum creaturarum proprias species differentiasque cognovisse, si ulli ¹⁵ creaturæ divina essentialis cum rationibus, quæ in ea sunt, essentialiter nequeat comprehensibilis esse. Disc. Totum teneo. Mac. Recordarisne, quid ad hæc ¹⁶ respondebamus ¹⁷? Disc. Utique recordor, si me memoria non fallit. Dicebas enim, non ipsas causas rerum, quæ in divina essentialis subsistunt, angelos vidisse, sed quasdam apparitiones divinas, quas, ut ais, theophanias Græci appellant, causarumque æternarum, quarum imagines sunt, nomine ¹⁸ appellatas. Addidisti etiam, non solum ipsam ¹⁹ divinam essentialis incommutabiliter in seipsa existentem Deum vocari, sed etiam ipsas ²⁰ theophanias, quæ ex ea, et de ea, in natura intellectuali exprimuntur, Dei nomine prædicari. Mac. Bene tenes; ita enim diximus. Disc. Sed quid ad negotium præsens pertinet? Mac. Non parum, ut video; eo enim modo et angelos Deum semper videre arbitror ²¹, justos quoque et in hac vita, dum mentis excessum patiuntur, et in futuro sicut angeli visuros esse. Non ergo ipsum Deum per semetipsum videbimus, quia neque angeli vident; hoc enim omni creaturæ impossibile est; *solus* namque, ut ait Apostolus, *habet immortalitatem, et lucem habitat inaccessibilem* : sed quasdam factas ab eo in nobis theophanias contemplabimur. Non ²² unusquisque enim secundum suæ sanctitatis atque sapientiæ celsitudinem ab una eademque forma, quam omnia appetunt, Dei Verbum dico, formabitur? Ipsa namque de seipsa loquitur in Evangelio : *In domo Patris mei mansiones multæ ²³ sunt*; seipsam domum Patris appellans, quæ cum sit una eademque, incommutabilisque permaneat, multiplex tamen videtur ²⁴ his, quibus in se ²⁵ habitare largietur. Nam unusquisque, ut diximus, unigeniti Dei Verbi ²⁶ notitiam in seipso possidebit, quantum ei gratia donabitur. Quot enim numerus est ²⁷ electorum, tot erit numerus mansionum; quanta fuerit sanctorum animarum ²⁸ multiplicatio, tanta erit divinarum theophaniarum possessio. Disc. Verisimile videtur. Mac. Recte dicis, verisimile. Quis enim de talibus firmiter ²⁹ ita æternaliter esse, dum vires humanæ adhuc in hac fragili carne intentionis videantur ³⁰ excedere?

VARIAE LECTIONES.

¹ dicere om. D. ² A esse putamus. ³ Paulus om. ADE. ⁴ A direxerimus. ⁵ virtutem om. D. ⁶ A quam. ⁷ A creatura suasimus. ⁸ CDE diffinivimus, sic ubique, A saepe. ⁹ D incomprehensibilem. ¹⁰ Sic CDE; A addit : Recordaris quod superius proposuimus? ¹¹ A. est. ¹² Sic CDE, A ipsam. ¹³ A de te iterum hoc. ¹⁴ A prædixerit. ¹⁵ Sic DE; C nulli ¹⁶ Sic CDE; A hoc. ¹⁷ Sic CD, E responderimus. ¹⁸ Sic CDE; A hoc nomine. ¹⁹ Sic CDE; ipsam om. A. ²⁰ om. D. divinam ipsas om. D. ²¹ AC ut arbitror. ²² Non om. A. ²³ A multas mansiones. ²⁴ A videtur. ²⁵ Sic CDE; pro in se A ipse. ²⁶ A Verbi Dei. ²⁷ Sic CDE; est om. A. ²⁸ D animarum sanctorum. ²⁹ A firmaret. ³⁰ A videatur

9. Disc. Sed velim, quid de hac theophania con-
 jicere possis, breviter aperias; hoc est, quid ¹ sit,
 unde sit, ubi sit, utrum extra nos, an intra nos ²
 formatur ³. **MAG.** Altum quaeris, et nescio quid
 aliis humanis inquisitionibus fieri possit. Dicam
 tamen, quod super hac re in libris sanctorum Patrum,
 qui talia ausi sunt dicere, potui invenire. Disc. Dic
 quaeso. **MAG.** Quaeris itaque, quid sit, et ⁴ unde, et
 ubi. **DISC.** Etiam. **MAG.** Maximum monachum, divi-
 num philosophum, in expositione Sermonum Grego-
 rii Theologi de hac theophania altissime atque sub-
 tilissime ⁵ disputasse reperimus. Ait enim, *theophania*
effici non aliunde ⁶ nisi ex Deo, fieri vero ex
condescensione divini Verbi, hoc est, unigeniti Filii,
qui est sapientia Patris, veluti deorsum versus ad
humanam naturam a se conditam atque purgatam, et
exaltatione sursum versus humanae ⁷ naturae ad
praedicium Verbum per divinum amorem. Conde-
scensionem hic dico ⁸ non eam, quae jam facta est
per incarnationem, sed eam, quae fit per theosin, id
est per deificationem creaturae. Ex ipsa igitur
sapientiae ⁹ Dei condescensione ad humanam naturam
per gratiam, et exaltatione ejusdem naturae ad ip-
sam sapientiam, per dilectionem, fit theophania. Cui
sensui sanctus pater Augustinus astipulari videtur,
exponens illud Apostoli: Qui factus est nobis justitia
et sapientia. Ita enim exponit: Sapientia Patris ¹⁰,
in qua et per quam omnia facta sunt, quae non est
creata, sed creans, fit in animabus nostris quadam
ineffabili suae misericordiae condescensione, ac
sibi adjungit nostram intellectum, ut ineffabili
quodam modo quaedam quasi composita fiat sapientia
ex ipso descendente ad nos, et in nobis habi-
taute, et ex nostra intelligentia ab eo ¹¹ per amorem
ad se assumpta, et in se formata. Similiter de justitia
ceterisque virtutibus exponit, non aliter fieri, nisi
ex divinae sapientiae nostraeque intelligentiae quadam
mirabili atque ineffabili conformatione. In quantum
enim, ut ait Maximus, humanus intellectus ascendit
per caritatem, in tantum divina sapientia descendit
per misericordiam. Et haec est causa ¹² omnium vir-
tutum et substantia. Igitur omnis theophania, id est
omnis visus, et in hac vita, in qua adhuc incipit in his,
qui digni sunt, formari, et in futura vita perfectionem
divinae beatitudinis accepturi, non extra se, sed in se, ¹³
et ex Deo, et ex seipsis efficitur ¹⁴. Disc. Ex Deo itaque
theophaniae in natura angelica atque humana illumi-
nata, purgata, perfecta per gratiam, sicut ex descensio-
ne ¹⁵ divinae sapientiae, et ascensione humanae ange-
*licaque intelligentiae. **MAG.** Sane; nam huic rationi*
 convenit, quod idem Maximus ait: *Quodcumque in-*

tellectus comprehendere potuerit, id ipsum fit. In qua-
tum ergo animus virtutem comprehendit, in tantum
ipse virtus fit.

10. Horum autem exempla si quaeris, ab eodem
 Maximo evidentissime posita sunt ¹⁶: *Sicut enim ¹⁶*
aer a sole illuminatus nihil aliud videtur esse nisi lux,
non quia sui naturam perdat, sed quia lux in eo pras-
valeat ¹⁷, ut id ipsum lucis ¹⁸ esse aestimetur; sic
humana natura Deo adjuncta, Deus per omnia dicitur
esse, non quod desinat esse [humana] ¹⁹ natura, sed
quod Divinitatis participationem accipiat, ut solus in
ea Deus esse videatur. Item: Absente luce aer est ob-
scurus, solis autem lumen per se subsistens nullo
sensu corporeo comprehenditur. Cum vero solare lumen
aeri misceatur, tunc incipit apparere, ita ²⁰ ut in
seipso sensibus sit incomprehensibile ²¹, mixtum vero
aeri sensibus possit comprehendi. Ac per hoc intellige,
 divinam essentiam per se incomprehensibilem esse,
 adjunctam vero intellectuali creaturae mirabili modo
 apparere, ita ut ipsa, divina dico essentia, sola in ea ²
 creatura, intellectuali videlicet, appareat. Ipsius
 enim ineffabilis excellentia omnem naturam sui partici-
 pitem superat, ut nil aliud in omnibus praeter
 ipsam intelligentibus occurrat, dum per seipsam, ut
 diximus, nullo modo ²² appareat. **DISC.** Video admo-
 dum, quid suadere vis; sed utrum sancti patris ²³
 Augustini verbis convenire possint, non satis ²⁴
 clare ²⁵ perspicio. **MAG.** Attentior igitur ²⁷ esto,
 et ad ejus verba, quae primo posuimus, redeamus.
 Sunt autem haec, ut aestimo, in libro vicesimo
 secundo de urbe ²⁸ Dei: *Per corpora quae gestabimus,*
in omni corpore quodcumque videbimus, quaquaver-
sum oculos nostri corporis duzerimus ²⁹, ipsum Deum
perspicua claritate contemplabimur. Vim verborum
 intuere. Non enim dixit ³⁰: per corpora, quae gesta-
 bimus, ipsum Deum ³¹ contemplabimur, quia ipse
 per se videri non potest; sed dixit: *per corpora,*
quae gestabimus, in omni corpore quodcumque vide-
bimus, ipsum Deum contemplabimur. Per corpora
 ergo in corporibus, non per seipsam videbitur.
 Similiter per intellectum in intellectibus, per ratio-
 nem in rationibus, non per seipsam divina
 essentia apparebit. Tanta enim divinae virtutis excel-
 lentia in futura vita omnibus, qui contempla-
 tione ipsius digni futuri sunt, manifestabitur, ut
 nihil aliud praeter eam sive in corporibus sive in
 intellectibus eis eluceat ³²: erit enim *Deus omnia in*
omnibus. Ac si aperte Scriptura ³³ diceret: Solus
Deus apparebit in omnibus. Hinc ait sanctus Job: Et
in carne mea videbo Deum. Ac si dixisset: in hac
 carne mea, quae multis tentationibus affigitur, tanta

VARIAE LECTIONES.

¹ E qui. ² A ubi sit, utrum est, utrum intra nos an extra nos. ³ E firmatur. ⁴ et om. A. ⁵ B subli-
 missione. ⁶ C non effci aliunde. ⁷ naturam a se — humanae om. D. ⁸ A dico hic. ⁹ sapientiae om.
 A; B sapientia. ¹⁰ A sapientia en in Pa ris. ¹¹ sic ABDE; C a Deo. ¹² A causa est; causa om. D. ¹³ D addit
 Avaxepavofwz. ¹⁴ C et descensionem. ¹⁵ Sic CDE; A dicit haec dicente. ¹⁶ enim om. A. ¹⁷ D praevalet.
¹⁸ C lucis; D ut visum id lucis. ¹⁹ humana om. CD. ²⁰ A ita vero. ²¹ C incomprehensibilis. ²² Sic CDE; A
 in sola. ²³ aliud in omnibus — modo om. D. ²⁴ patris om. A. ²⁵ satis om. A. ²⁶ clare om. F. ²⁷ A ergo
²⁸ Sic CDE; A civitate. ²⁹ A direxerimus. ³⁰ D dixi. ³¹ A Deum ipsum. ³² Deliceat. ³³ D scriptura aperte.

gloria futura erit ¹, ut, quemadmodum nihil in ea A nunc ² apparet nisi mors et corruptio, ita in futura vita nihil mihi in ea ³ apparebit nisi solus Deus, qui vere vita est, et immortalitas, et incorruptio. At si de sui corporis felicitate talem gloriam promisit, quid de sui animi ⁴ dignitate existimandum est, praesertim cum, ut ait magnus Gregorius Theologus, *corpora sanctorum in rationem, ratio in intellectum, intellectus in Deum*, ac per hoc tota illorum natura in ipsum Deum, *mutabitur*? Cujus rei pulcherrima paradigmata a praedicto Maximo in expositione Gregorii posita sunt, quorum unum praemisimus, cum de aere loquebamur; alterum vero nunc subjungemus, quod est in igne et ferro. *Nam cum ferrum conflatum in igne in liquorem solvitur, nihil de natura ejus remanere sensibus videtur, sed totum in igneam qualitatem vertitur. Sola vero ratione suam naturam quamvis liquefactam servare cognoscitur.* Sicut ergo totus aer lux, totumque ferrum liquefactum, ut diximus, igneam, imo etiam ⁵ ignis apparet, manentibus tamen eorum substantiis: ita sano intellectu accipiendum, quia post finem hujus mundi omnis natura, sive corporea sive incorporea, solus Deus esse videbitur, naturae integritate permanente, ut et Deus, qui per seipsum incomprehensibilis est, in creatura quodammodo comprehendatur, ipsa vero creatura ineffabili miraculo in Deum vertatur. Sed sufficient ista, si tibi ⁶ clare luceant. Disc. Lucescunt sane, quantum talia nostris mentibus ⁷ lucere sinuntur. De re enim ineffabili quis in hac vita luculenter potest fieri, ut nihil amplius inquirentium appetat desiderium, praesertim cum nulla alia promittitur nobis gloria praeter eorum, quae hic per fidem creduntur, et ratione quaeruntur, et quantum licet studeantur, in futura vita per experimentum cognitionem! **MAC.** Caute ac rationaliter existimas ⁸. Proinde ad ea, quae proposita sunt, hoc est, ad divisionem Naturae redeundum esse ⁹ censeo. Disc. Redeundum sane, quoniam modus observandus est in his, quae dicenda sunt, ut ad finem quandam possint pervenire.

11. **MAC.** Praedictarum itaque Naturae divisionum ¹⁰ prima differentia nobis visa est in eam, quae creat et non creatur. Nec immerito, quia talis Naturae species de Deo solo recte praedicatur, qui solus omnia ¹¹ creans ἀναρχος, hoc est, sine principio intelligitur, quia principalis causa omnium, quae ex ipso et per ipsum facta sunt, solus est, ac per hoc et omnium, quae ex se sunt, finis est. Ipsum enim omnia appetunt. Est igitur principium, medium et finis. Principium, quia ex se sunt omnia, quae essentiam participant; medium autem, quia in ipso, et per ipsum ¹² subsistunt atque moventur ¹³; finis vero, quia ad ipsum moventur quietem motus

sui suaeque perfectionis stabilitatem quaerentia. Disc. Firmissime credo, et, quantum datur, intelligo, de divina solummodo omnium causa recte hoc praedicari, quia sola omnia, quae a se sunt, creat, et a nulla superiori ac se praecedente creatur. Ipsa enim est summa ac sola causa omnium, quae ex se et in se ¹⁴ subsistunt.

12. Velim tamen scire, quid de hac re sentias. Non enim parum me ¹⁵ movet, dum saepissime in libris sanctorum Patrum, qui de divina natura disputare conati sunt, invenio, eam non solum omnia, quae sunt, creare, sed etiam creari. Ea siquidem, ut aiunt, facit, et fit, et creat, et creatur. Si igitur ita est, quomodo nostra ratiocinatio ¹⁶ steterit, non facile ¹⁷ invenio. Dicimus enim, eam solummodo B creare, a nullo autem creari. **MAC.** Merito moveris; nam et ego de hoc multum admiror, et quomodo haec, quae videntur esse contraria, sibi invicem adversari nequeant, quomodoque vera ratio de hoc consulenda est, optarim per te nosse. Disc. Ingredere, precor; nam de talibus non meam, sed tuam sententiam ratiocinandique viam expecto. **MAC.** Primum itaque, si videtur ¹⁸, de ipso nomine, quod in sacra Scriptura usitatissimum est, quod ¹⁹ est Deus, considerandum arbitror. Quamvis enim multis nominibus divina natura denominetur, ut est Bonitas, Essentia, Veritas, ceteraque hujusmodi, frequentissime tamen eo nomine divina utitur Scriptura. Disc. Plane videtur. **MAC.** Hujus itaque nominis etymologia a Graecis assumpta est. Aut enim a verbo, quod est θεωρῶ, hoc est, video, derivatur; aut ex verbo θίω, hoc est, curro; aut, quod probabilius est, quia unus idemque intellectus inest ²⁰, ab utroque derivari recte dicitur ²¹. Nam cum a verbo θεωρῶ deducitur Θεός, videns interpretatur. Ipse enim omnia ²², quae sunt, in seipso videt, dum nihil extra seipsum aspiciat, quia nihil extra seipsum est. Cum vero ²³ a verbo θίω, Θεός currens recte intelligitur. Ipse enim in omnia currit, et nullo modo stat, sed omnia currendo implet, sicut scriptum est: *Velociter currit sermo ejus.* Attamen nullo modo movetur: de Deo siquidem verissime dicitur motus stabilis, et status mobilis. Stat enim in seipso incommutabiliter, nunquam naturalem suam stabilitatem deserens. Movet autem seipsum per omnia, ut sint ea, quae a se essentialiter subsistunt; motu enim ipsius omnia fiunt. Ac per hoc unus idemque intellectus est in duabus interpretationibus ejusdem nominis, quod est Deus. Non enim aliud est Deo currere per omnia, quam videre omnia; sed sicut videndo, ita et currendo [per eum] ²⁴ fiunt omnia. Disc. De etymologia nominis satis ac probabiliter suasum est. Sed non satis video, quo se moveat, qui ubique est, sine

VARIAE LECTIONES.

¹ CDE sit. ² A nunc nihil in ea. ³ in ea om. A. ⁴ Sic CDE; A spiritus. ⁵ A et. ⁶ Pro si tibi C sibi. ⁷ D mentibus nostris. ⁸ Sic CDE; A aestimas. ⁹ esse om. A. ¹⁰ A divisionum Naturae. ¹¹ Sic CDE; Dominium. ¹² Sic CDE; D in seipso et per seipsum. ¹³ Sic CDE; A moventur omnia. ¹⁴ Sic CDE; A in se et ex se. ¹⁵ C me parum. ¹⁶ A ratiocinatio nostra; nostra om. C. ¹⁷ A facile non. ¹⁸ Pro si videtur A fundetur. ¹⁹ A quid. ²⁰ A est. ²¹ CE accipitur. ²² omnia om. A. ²³ A autem. ²⁴ per eum om. CDE.

quo nihil esse potest, et extra quem nihil extenditur; est enim locus omnium atque circumscriptio. **Mac.** Deum moveri non extra se dixi, sed a seipso, in seipso, ad seipsum. Non enim alium motum in eo oportet credi, praeter suae voluntatis appetitum, quo vult omnia fieri; sicut status ejus, non quasi post motum stet, sed ejusdem suae voluntatis incommutabile propositum intelligitur, quo omnia incommutabili rationum suarum stabilitate permanere definit. Non enim in ipso proprie status aut motus dicitur. Haec enim duo opposita sibi invicem esse videntur: opposita autem in eo cogitari vel intelligi vera ratio prohibet, praesertim cum status proprie finis motionis sit. Non autem ¹ Deus moveri inchoat, ut ad statum quendam perveniat. Haec igitur nomina, sicut et multa similia, ex creatura per quandam divinam metaphoram ad Creatorem referuntur. Nec irrationabiliter, quoniam omnium, quae in statu et motu sunt, causa est. Ab eo enim incipiunt currere ut sint, quoniam principium est ² omnium, et per eum ad eum naturali motu feruntur, ut in eo incommutabiliter atque aeternaliter stent, quoniam finis quiesque omnium est. Nam ultra eum ³ nil appetunt. In eo enim sui motus principium finemque inveniunt. Deus ergo ⁴ currens dicitur, non quia extra se currat, qui semper in seipso immutabiliter sat ⁵, qui ⁶ omnia implet; sed quia omnia currere facit ex non-existentibus in existentia. **Disc.** Redi ad propositum; haec enim non irrationabiliter dicta videntur. **Mac.** Quale propositum quaeras, admoneras peto. Nam cum de incidentibus quaestionibus quaedam dicere conamur, principalem quaestionum saepissime obliviscimur. **Disc.** Nunquid hoc proposuimus, ut ⁷ pro viribus investigarem, qua ratione ab his, qui de divina natura disputant, eadem ⁸ creare et creari dicitur? Creare enim [eam] ⁹ omnia, nullus sane intelligentium ambigit; quo modo vero ¹⁰ creari dicitur, non transitorie praetereundum nobis visum est ¹¹.

Mac. Ita profecto. Sed, ut arbitror, ex his, quae praedicta sunt, ad hanc quaestionem solvendam non exiguus introitus reseratus est. Confectum est enim ¹² inter nos, quod motu ¹³ divinae naturae nihil aliud intelligendum ¹⁴, praeter divinae voluntatis propositum ad ea condenda, quae facienda sunt. Fieri ergo dicitur in omnibus divina natura, quae nihil aliud est, nisi divina voluntas. Non enim aliud in ea ¹⁵ est esse et velle, sed unum idemque velle et esse in condendis omnibus, quae facienda visa sunt. Verbi gratia, si quis dixerit, ad hoc divinae voluntatis motus adducitur, ut sint ea, quae sunt: creat igitur omnia, quae de nihilo adducit, ut

A sint ex non-esse in esse: creatur autem, quia nihil essentialiter est praeter ipsam; est enim omnium ¹⁶ essentia. Nam sicut nullum bonum naturale est praeter ipsum, sed omne, quod dicitur bonum esse, ex participatione unius summi boni est bonum: ita omne, quod dicitur existere ¹⁷, non in seipso existit, sed participatione ve e existentis naturae existit. Non solum itaque, ut in his, quae ante dicta sunt ¹⁸, consideratum est, divina natura fieri dicitur, dum in iis, qui fide, et spe, et caritate, ceterisque virtutibus reformantur, Dei Verbum mirabili atque ¹⁹ ineffabili modo innascitur, sicut ait Apostolus de Christo loquens: *Qui factus est in nobis sapientia a Deo, et justificatio, et redemptio*; sed etiam ²⁰, quia ²¹ in omnibus, quae sunt, apparet, quae per seipsam invisibilis est, non incongrue dicitur facta. Nam et noster intellectus, priusquam veniat in cogitationem atque memoriam, non irrationabiliter dicitur esse ²²; est enim per se invisibilis, et nulli nisi Deo nobis quoque ipsis cognitus est. Dum vero in cogitationes venerit, et ex quibusdam phantasiis formam accipit, non immerito dicitur fieri. Fit enim in memoria, formas quasdam accipiens rerum, seu vocum, seu colorum, ceterorumque sensibilibus, qui informis erat, priusquam in memoriam veniret; deinde veluti secundam formationem recipit, dum quibusdam formarum seu vocum signis, literas dico, quae sunt signa vocum, et figuras, quae sunt signa formarum, matheseos seu aliis sensibilibus indicibus formatur, per quae sentientium sensibus insinuari possit. Hac similitudine, quamvis **C** divina natura remota sit, suaderi tamen posse ²³ arbitrator, quomodo ipsa, dum omnia creat, et ab ullo creari nesciat ²⁴, in omnibus, quae ab ea sunt, mirabili modo creatur; ut, quemadmodum mentis intelligentia, seu propositum, seu consilium, seu quoquo modo motus ille noster intimus et primus dici possit, dum in cogitationem, ut diximus, venerit, quasdamque phantasiarum formas acceperit, deindeque in signa vocum seu sensibilibus motuum indicia processerit, non incongrue dicitur fieri; fit enim in phantasiis formatus, qui per se omni sensibili caret forma: ita divina essentia, quae per se subsistens omnem superat intellectum, in his, quae a se, et per se, et in se, et ad se facta sunt, recte dicitur creari, ut in iis sive intellectu, si solummodo intelligibilia sunt, sive sensu, si sensibilia sunt ²⁵, ab his, qui eam recto studio inquirunt, cognoscatur. **Disc.** De his sat est dictum, ut censeo.

15. Mac. Sat plane, ni fallor. **Disc.** Sed adhuc necessarium edisseras, quare divina natura creatrix solummodo dicitur esse, et non creata, si, ut ²⁶ praedictis rationibus suasum est, et creat et creator.

VARIAE LECTIONES.

¹ A enim. ² A est principium; est om. C. ³ eum om. A. ⁴ A enim. ⁵ D perstat. ⁶ A quia. ⁷ Sic CDE; A Nunquid hoc? Proposuimus enim, ut. ⁸ A eandem. ⁹ eam om. CDE. ¹⁰ vero om. A. ¹¹ D est visum. ¹² A enim est. ¹³ Sic CDE; A per motum. ¹⁴ Sic CDE; A intelligendum est. ¹⁵ D Non aliud eni in ea; E Non enim in ea aliud. ¹⁶ omnium om. D. ¹⁷ Sic CDE; A quod existit. ¹⁸ A sint. ¹⁹ A et. ²⁰ A et. ²¹ Sic AE; CD qui. ²² Sic CDE; A non esse. ²³ A posse tamen. ²⁴ Conj., CDE et a nullo creari nesciat; A et a nullo creari sciat. ²⁵ C sint. ²⁶ Sic CE; A quae sicut, D sicut praedicti.

Haec enim sibi met videntur contr. dicere. **MAC.** Cautè vigilas; nam et hoc inquisitione dignum esse video. **Disc.** Dignum profecto. **MAC.** Attende itaque in ea, quae sequuntur ¹, mentisque contuitum huic brevi responsioni accommoda. **Disc.** Praecedè, intentus subsequar. **MAC.** Divinam naturam universitatis conditricem esse non dubitas. **Disc.** Perge ad cetera; hinc enim haesitare nefas est. **MAC.** Similiter [eam] ² a nullo creari, fide atque intellectu percipis. **Disc.** Nihil ³ eo firmitus. **MAC.** Non ergo ambigis, dum ipsam creari audis, non ab alia, sed a seipsa ⁴ creari. **Disc.** Non ambigo. **MAC.** Quid igitur? Nonne semper [est] ⁵ creans, sive seipsam, sive a se creatas essentias creaverit? Nam cum dicitur seipsam creare, nil ⁶ aliud rectè intelligitur, nisi naturas rerum condere. Ipsius namque creatio, hoc est, in aliquo manifestatio, omnium existentium profecto est substitutio. **Disc.** Haec quae dicta sunt, videntur esse probabilia. Sed velim audire, quid de hac ineffabili atque incomprehensibili creatrice omnium causalique natura Theologia edocet, id est, utrum sit, quid sit, vel qualis ⁷, et quomodo definitur. **MAC.** Nonne ab ipsa, quam nunc ⁸ nominasti, Theologia, quae aut solummodo aut maxime erga divinam naturam versatur, satis ac plane veritatem intuentibus suasum est, ex his, quae ab ipsa creata sunt, solummodo ipsam essentialiter subsistere, non autem, quid sit ipsa essentia, intelligi? Nam non solum, ut saepe diximus, humanae ratiocinationis ⁹ conatus, verum etiam essentiarum caelestium purissimos superat intellectus. Ipsam tamen esse, ex his quae sunt; et sapientem esse, ex divisionibus eorum in essentias, in genera, in species, differentiasque, numerosque; vivereque eam ex motu omnium stabili et ex statu mobili, rectae ¹⁰ mentis contuitu Theologi scrutati sunt. Haec etiam ratione causam omnium ter substantem verissime invenerunt. Nam, ut diximus, ex essentia eorum, quae sunt, intelligitur esse; ex mirabili rerum ordine, sapientem esse; ex motu, vitam esse reperiunt. Est igitur causa omnium creatrixque natura, et sapit, et vivit. Ac per hoc per essentiam Patrem, per sapientiam Filium, per vitam Spiritum sanctum intelligi, inquisitores veritatis tradiderunt. **Disc.** Haec mihi satis planeque suasa sunt, eaque verissima esse conspicio. Omnino siquidem, quid vel qualis ¹¹, definiti non potest. Nam quod intelligi omnino non sinitur, definiti omnino nequit ¹². Velim tamen audire, qua ratione Theologi unitatem et trinitatem de causa omnium praedicare ausi sunt. **MAC.** In hac ultima tua propositione non magnopere nobis ¹³ laborandum, praesertim S. Dionysio Areop-

A gita Theologo nobis verissime atque ¹⁴ probatissime suadente divinae unitatis atque trinitatis mysteria. Ait enim, *nulla verborum, seu nominum, seu quacunque articulatae vocis significatione, summam omnium atque causalem essentiam posse significari.* Non enim est unitas neque trinitas talis, qualis ab humano quamvis purissimo cogitari, aut angelico intellectu etsi serenissimo considerari potest. Sed ut de re ineffabili atque incomprehensibili religiosi piorum animorum motus aliquid cogitare ac praedicare possent, maxime propter eos, qui Christianae Religionis rationem a Catholicis viris exigunt, sive descendae veritatis gratia, si boni sint, sive tentandae et reprehendendae ¹⁵ occasione, si mali, haec religiosa ¹⁶ fidei symbolica verba a sanctis Theologis et reperta **B** et tradita sunt, ut corde credamus, et ore confiteamur, divinam bonitatem in unius essentiae tribus substantiis esse constitutam. Et nec ¹⁷ hoc absque spiritualis intelligentiae rationalisque investigationis contuitu inventum est ¹⁸. Unam enim ineffabilem omnium causam, unumque principium, simplex atque individuum, universaleque, quantum divino spiritu illuminati sunt, contemplantes, unitatem dixerunt. Iterum ¹⁹ ipsam unitatem non in ²⁰ singularitate quadam et sterilitate, sed mirabili fertilitate multiplicitate contuentes, tres substantias unitatis intellexerunt; ingentiam scilicet, genitamque, et procedentem. ²¹ Habitum autem substantiae ingentiae ad substantiam genitam, Patrem; habitum vero substantiae genitae ad substantiam ingentiam, Filium; **C** habitum vero procedentis substantiae ad ingentiam genitamque substantiam, Spiritum sanctum nominaverunt. Sed quoniam in hac re fere omnis sanctorum expositorum sacrae Scripturae versator intentio, satis, ut arbitror, praesentialiter dictum est. **Disc.** Satis plane. Verumtamen plianius velim ²² audire de habitu trium divinarum substantiarum. Poterit enim quis haec mystica sanctae Trinitatis nomina, Patrem videlicet et Filium et Spiritum sanctum, non secundum habitudinem, sed secundum naturam accipere. Pater enim substantiae Patris nomen esse videtur. Similiter et Filius nomen substantiae Filii, Spiritus quoque sancti ²³ nominatio non aliud praeter substantiam ipsius significare ²⁴. **MAC.** Fortassis et nos idipsum credere atque fateri non negaverimus, si S. Gregorii Theologi summa venerabilisque **D** autoritas, veraque ²⁵ rationis approbatio talia credere non prohiberet. Nam cum ab Eunomianis venenosissimis catholicae fidei adversantibus interrogatus esset de hoc nomine, quod est Pater, utrum naturae sit an operationis significativum, divina gratia illuminatus mirabiliter respondit, dicens: *Neque*

VARIAE LECTIONES.

¹ A sequuntur. ² eam om. CDE. ³ CE nil. ⁴ Sic CDE; A ab ipsa. ⁵ est om. CDE. ⁶ Sic CE; AD nihil. ⁷ C qualis sit. ⁸ nunc om. A. ⁹ Sic CDE, A rationis. ¹⁰ Sic CE, AD recte. ¹¹ Sic CDE; A quale sit. ¹² DE nequitur. ¹³ A est nobis. ¹⁴ A ac. ¹⁵ Sic CDE; A tentandi — reprehendendi. ¹⁶ Sic CE; A religiose; D religiosas. ¹⁷ C ne. ¹⁸ Sic CDE; A bonitatem unius essentiae pro personis tribus in tribus substantiis constitutam et neque hoc cet. ¹⁹ Sic CE; DA Item. ²⁰ In om. A. ²¹ A procedentemque. ²² Sic CDE; A audire velim. ²³ Sic ADE; C Spiritus sancti quoque. ²⁴ Sic CDE; A significat. ²⁵ Sic CDE; A veraeque.

naturae esse, neque operationis, sed solius ad Filium A habitudinis. Si enim responderet, naturae esse nomen ¹ Patrem, illi continuo sequerentur, dicerentque, similiter et ² Filium nomen esse naturae. Si autem hoc daretur, necessario sequeretur, alterius naturae Pater esse nomen, alterius Filius; in una enim eademque natura deo nomina a se invicem differentia fieri non possunt. Ac per hoc conficerent, Patrem et Filium *ἰσopersίους* ³, hoc est, diversae essentiae seu naturae esse. Similiter de operatione responsum est. Nam si daretur eis, operationis nomen Pater esse, confessum concluderent, Filium esse creaturam, quando ⁴ Pater operationis, hoc est, creationis suae nomen esse conceditur. Disc. Hoc responsum laudabile esse certissimum est, et ex ⁵ veritate inspiratum: sed paulo luculentius ⁶ considerare debemus. Nam, ut mihi videtur, non continuo eum reprehendere possent, etsi diceret, Patrem nomen naturae esse. Quid enim? Nunquid duo nomina, a se invicem sono, non sensu discrepantia, in una eademque natura intelligi non valent, cum et ⁷ Abraham et Isaac, patrem videlicet et filium, unam naturam significare videamus? Non enim alterius naturae nomen est Abraham, alterius Isaac, sed unius atque ejusdem. Mac. Recte diceres, si similiter in hoc tuo exemplo de Abraham et Isaac affirmare valeres, quod non aliud significat Abraham seu Isaac, et aliud significat in eis pater et filius. Nam Abraham et nomen est ipsius Abraham, et pater nomen est eidem Abraham. Similiter et Isaac et nomen est Isaac, et filius nomen est eidem Isaac. Sed non de eadem re Abraham et pater, seu Isaac et filius praedicantur. Nam de substantia Abraham, id est, de speciali ejus persona Abraham dicitur; de relatione vero ejus ad suum filium ⁸ Isaac patrem vocari, nemo bene intelligentium dubitavit ⁹. Eodem modo de Isaac intelligendum; hoc enim nomine Isaac propria individuae substantia ipsius significatur; habitus autem ad patrem suum per filium cognoscitur. Non enim potes negare, talia nomina, id est, patrem et filium, relativa esse, non substantiva. Si ergo apud nos, hoc ¹⁰ est in nostra natura, non substantia liter, sed relative tales voces praedicantur, quid de summa ac sancta dicturi sumus essentia, in qua substantiarum inter se invicem relationis vel habitudinis talia nomina, Pater videlicet et Filius et Spiritus sanctus, sacra Scriptura constituit? Disc. Jam video praedicti sancti Theologi responsum omnino veritate suffultum. Non enim potest, ut suum est, sive in divina, sive in humana natura, relationis nomen in substantia seu essentia recipi. Nosse tamen aperte et breviter per te velim, utrum omnes categoriae, cum sint numero decem, de summa divinae bonitatis una essentia in tribus sub-

stantiis, et de tribus substantiis in eadem una essentia, vere proprieque possint praedicari. Mac. De hoc negotio nescio quis breviter atque aperte potest dicere. Aut enim de hujusmodi causa per omnia tacendum est, et simplicitati orthodoxae fidei committendum; nam exsuperat omnem intellectum, sicut scriptum est: *Qui solus habes immortalitatem, et lucem habitas* ¹¹ *inaccessibilem*; aut si quis de ea disputare coeperit, necessario multis modis multisque argumentationibus verisimile ¹² suadebit, duabus principalibus Theologiae partibus utens ¹³, affirmativa quidem, quae a Graecis *καταπατική*, et abnegativa, quae ¹⁴ *ἀποπατική* vocatur ¹⁵. Una quidem, *ἀποπατική*, divinam essentiam seu substantiam esse aliquid eorum quae sunt, id est, quae dici aut intelligi possunt, negat; altera vero, *καταπατική*, omnia quae sunt, de ea praedicat, et ideo affirmativa dicitur, non ut confirmet ¹⁶ aliquid esse ¹⁷ eorum quae sunt, sed omnia, quae ab ea sunt, de ea posse praedicari suadeat. Rationabiliter enim per causativa causale potest significari. Dicit enim esse veritatem, bonitatem, essentiam, lucem, justitiam, solem, stellam, spiritum, aquam, leonem, urbem, vermem, et cetera innumerabilia. Et non solum ex his, quae sunt secundum naturam, eam edocet, sed ex his, quae contra naturam, quando eam inebriari, stultamque ¹⁸ esse, et insanire dicit. Sed de his nunc non est nostri propositi disserere; satis enim de talibus a sancto Dionysio Areopagita in symbolica Theologia dictum est. Ideoque ad id, quod a te quaesitum est, redeundum. Quaesieras enim, utrum omnes categoriae de Deo praedicandae sint proprie, an quaedam ipsarum. Disc. Redeundum sane. Sed prius considerandum, ut arbitror, cur praedicta nomina, essentiam dico, bonitatem, veritatem, justitiam, sapientiam, ceteraque id genus, quae videntur non solum divina, sed etiam divinissima, et nihil aliud praeter illam ipsam divinam substantiam seu essentiam significare, metaphorica fieri, id est, a creatura ad Creatorem translata, praedictus sanctissimus pater atque Theologus pronunciarit. Non enim sine quadam mystica atque secreta ratione talia dixisse aestimandum. Mac. Bene vigilas; non enim hoc quoque inconsiderate transeundum [esse] ¹⁹ video. Ac per hoc respondeas velim, utrum Deo aliquid oppositum aut sibi cointellectum intelligas. Oppositum dico, aut per privationem, aut per contrarietatem, aut per relationem, aut per absentiam: cointellectum vero, hoc est, simul cum eo aeternaliter intellectum, non tamen ei coessentialia. Disc. Clare video quod ²⁰ velis, ac per hoc, neque aliquid ei oppositum, neque sibi cointellectum *ἰσopersίον*, hoc est, quod sit alterius essentiae, quam ipse est, di-

VARIAE LECTIONES.

¹ *À nomen esse.* ² Sic CDE; et om. A. ³ CDE *ἰσopersίους.* ⁴ A cum. ⁵ ex om. D. ⁶ Sic CDE; A *locutivus.* ⁷ et om. AD. ⁸ Sic CDE; A *plum suum.* ⁹ C *dubitaret;* E *dubitat.* ¹⁰ Sic CDE; A *id.* ¹¹ Sic CD E; A *inhabitas.* ¹² A *verissime.* ¹³ Sic CHE; A *utendum.* ¹⁴ quae om. C. ¹⁵ Sic DE; vocatur om. C; A *dicitur.* ¹⁶ C *firmet.* ¹⁷ esse om. A. ¹⁸ BC *stultitiamque.* ¹⁹ esse om. CDE. ²⁰ A *quid.*

tere ausiam. Nam opposita per relationem ita sibi A
semper opposita sunt, ut simul et inchoare inci-
pian, et simul esse¹ desinant, dum² ejusdem na-
turae sint, ut simplicium ad³ duplum, subsesquale-
rum ad sesqualterum; aut per negationem, ut est,
non est; aut per qualitates naturales; per absentiam,
ut lux atque tenebrae; aut secundum privationem,
ut mors et vita; aut per contrarium, ut sanitas
et imbecillitas, [vox et silentium]⁴. Haec autem⁵
his, quae intellectui succumbunt atque sensui, recta
ratione attribuuntur, ac per hoc in Deo non sunt. Ea
quippe, quae a seipsis discrepant, aeterna esse non
possunt. Si enim aeterna essent, a se invicem non
discreperent. Aeternitas enim sui similis est, et tota
per totum, in seipsa una simplex individuaque sub-
sistit. Est siquidem omnium unum principium uan-
sque finis, in nullo a seipso discrepans.

14. Eodem ratione coaeternum Deo esse, quod
sibi coessentialiale non sit, nescio quis audeat affirmare.
Nam si hoc cogitari aut inveniri potest, necessario
sequitur, non esse unum omnium principium, sed duo
quaedam seu plura, longe a se invicem differentia.
Quod vera ratio sine ulla haesitatione renuere con-
suevit. Merito ab uno omnia, a duobus autem vel plu-
ribus nihil esse inchoat. Mac. Recte disceptas, ut
aestimo. Si igitur praedicta divina nomina opposita e
regione sibi alia nomina respiciunt, necessario etiam
res, quae proprie eis significantur, oppositas sibi
contrarietates obtinere intelliguntur, ac per hoc
de Deo, cui nihil⁶ oppositum⁷, aut cum quo co-
aeternaliter natura differens nihil⁸ inspicitur, pro-
prie praedicari non possunt. Praedictorum enim no-
minum aliorumque sibi similium nullum vera ratio
reperire potest, cui non ex adversa parte, aut secum
in eodem genere, differens aliud, ab ipso discedens
nomen non reperitur. Et quod in nominibus cognos-
cimus, necessarium, ut in⁹ his rebus, quae ab
eis significantur, cognoscamus. Sed quoniam divinae
significationes, quae in sacra Scriptura a creatura
ad Creatorem translatae¹⁰ de Deo praedicantur, si
tamen recte dicitur aliquid de Deo posse praedicari,
quod alio loco considerandum est, innumerabiles
sunt, et parvitate nostrae ratiocinationis nec inveni-
ri, nec in simul colligi possunt, pauca tamen exem-
pli gratia divina vocabula ponenda sunt. Essentia
ergo dicitur Deus, sed proprie essentia non est, cui
opponitur nihil; *ὑπερούσιος* igitur est, id est, super-
essentialis. Item bonitas dicitur, sed proprie boni-
tas non est; bonitati enim malitia opponitur;
ὑπεράγαθος igitur, plusquam bonus, et *ὑπεραγαθότης*¹¹,
id est, plusquam bonitas. Deus dicitur, sed¹² non
proprie Deus est; visioni enim caecitas opponitur,

et videnti non videns: igitur¹³ *ὑπέρθεος*, plusquam
videns, si *θεός* videns interpretatur. Sed si¹⁴ ad
aliam originem hujus nominis recurras, ita ut non
a verbo *θεωρῶ*, video, sed a verbo *θίω*, id est curro,
θεόν, Deum, derivari intelligas, adest tibi similiter
eadem ratio. Nam currenti non currens opponitur,
sicut tarditas celeritati. Erit igitur *ὑπέρθεος*, id est,
plusquam currens, sicut scriptum est: *Velociter cur-
rit sermo ejus*. Nam hoc de Deo Verbo, quod ines-
sabiliter per omnia, quae sunt, ut sint, currit, in-
telligimus. Eodem modo de veritate accipere debe-
mus. Veritati etenim falsitas opponitur, ac per hoc
proprie veritas non est; *ὑπεραλήθης* igitur est, et
*ὑπεραλήθεια*¹⁵, plusquam verus, et plusquam veritas.
Eadem ratio in omnibus divinis nominibus obser-
vanda est. Non enim proprie dicitur aeternitas, quo-
niam aeternitati temporalitas opponitur; *ὑπεραιώνιος*
igitur est, et *ὑπεραιωνία*¹⁶, plusquam aeternus, et
plusquam aeternitas. De sapientia quoque nulla alia
occurrit ratio, ideoque proprie de Deo praedicari non
est arbitrandum, quoniam sapientiae¹⁷ et sapienti
insipiens et insipientia¹⁸ oppugnant; proinde
ὑπέρσοφος, id est, plusquam sapiens, et *ὑπερσοφία*,
plusquam sapientia, recte vereque dicitur. Similiter
plusquam vita est, siquidem vitae mora opponitur.
Eodem modo de luce intelligendum est; nam luci
tenebrae obstant. Haectenus, ut arbitrator, de his suffi-
cienter dictum est. Disc. Atqui fatendum, satis esse
dictum. Nam de talibus quaecumque necessaria sunt
proferri propter ea, quae praesenti negotio¹⁹ disputa-
tanda sunt, nunc nostrae disceptationis propositum
non admittit. Redi igitur, si placet, ad denariae
quantitatis categoriarum considerationem. Mac. In-
tentionis tuae acumen, quae adhuc admodum pervi-
gil videbatur, admiror. Disc. Unde, quaeso, dicas?
Mac. Nonne diximus, quod ineffabilis natura nullo
verbo, nullo nomine, seu aliquo sensibili sono, nulla
re significata proprie possit significari? Et hoc de-
disti. Non enim proprie, sed translative dicitur es-
sentia, veritas, sapientia, ceteraque hujusmodi; sed
superessentialis, plusquam veritas, plusquam sa-
pientia, et similia dicitur. Sed nonne et haec quasi
quaedam propria nomina videntur esse, si essentia
proprie non dicitur, superessentialis autem proprie?
Similiter si veritas seu sapientia proprie non voca-
tur, plus vero quam veritas²⁰, et plusquam sapientia
proprie dicitur²¹? Non ergo propriis nominibus caret;
haec enim nomina, quavis apud Latinos sub uno
accentu, subque una²² compositionis harmonia usi-
tate non proferantur, excepto eo nomine quod est
superessentialis, a Graecis tamen sub uno tenore
composita pronunciantur: Nunquam enim, aut vix

VARIAE LECTIONES.

¹ A esse simul. ² Sic CDE; A sive. ³ Sic CDE; A et. ⁴ Vox et silentium om. CDE. ⁵ A enim. ⁶ E
nil. ⁷ A est oppositum. ⁸ DE nil. ⁹ Sic CDE; A de. ¹⁰ sic CDE; A relatae. ¹¹ CDE ὑπεραγαθότητα.
¹² sed om. A. ¹³ Igitur om. A. ¹⁴ sic CDE; si om. A. ¹⁵ Sic D; C ὑπεραλήθης i. e. e. ὑπεραλήθεια, E
ὑπεραλήθης .. ὑπεραλήθεια. A addit id est plusquam cet. ¹⁶ Sic CDE; A addit id est plusquam cet. ¹⁷ Sic
CDE; A quoniam et sapienti. ¹⁸ A insipientia. ¹⁹ Sic ADE; C negotio praesenti. ²⁰ Sic CE; A plusquam
viximus vero. ²¹ dicitur om. C; Similiter si—dicitur om. D. ²² Sic CE; A sub una; D sub unoque.

invenies, superbonum seu ¹ superæternum ceteraque similia compositæ profertur. Disc. Et ² ego ipse valde admiror, quo intentebam, quando ³ hanc non spernendam inquisitionem intactam prætermiseram. Atque ideo eam a te aperiri obnixè postulo. Quoquo modo enim divina substantia seu simplicibus orationis partibus, seu compositis, seu solutis, græcè seu latine, tantum ut proprie profertur, non ineffabilis esse videbitur. Non enim ineffabile est, quod quodammodo fieri potest. Mac. Nunc vigilas, ut ⁴ video. Disc. Vigilo quidem, sed de hac interposita quaestione nil adhuc video. Mac. R. di igitur ad ea, quæ paulo superius inter nos confecta sunt. Duas namque, ni fallor, sublimissimas theologiæ partes esse diximus; et hoc non ex nobis, sed auctoritate S. Dionysii Areopagitæ accipientes, qui apertissime, ut dictum est, bipertitam Theologiam asserit esse, id est, *καταφατικὴν* ⁵ et *ἀποφατικὴν*, quas Cicero in *intentionem* ⁶ et *repulsionem* transfert, nos autem, ut apertius vis nominum clarescat, in affirmationem et negationem maluimus transferre. Disc. Talium, ut arbitror, recordari me video. Sed quid ad hæc, quæ nunc considerare volumus, prosint, nondum agnosco ⁷. Mac. Nonne vides, hæc duo, affirmationem videlicet et negationem, sibi invicem opposita esse? Disc. Satis video, et nil plus contrarium possit ⁸ esse, arbitror. Mac. Intende igitur diligentius. Nam cum ad perfectæ ratiocinationis contutum perveneris, satis clarè ⁹ considerabis, hæc duo, quæ videntur inter se esse contraria, nullo modo sibi opponi, dum circa divinam naturam versantur, sed per omnia in omnibus sibi invicem consentiunt ¹⁰. Et ut hoc apertius fiat, paucis utamur exemplis. Verbi gratia, *καταφατικῶς* dicit, veritas est; *ἀποφατικῶς* contradicit, veritas non est. Hic videtur quædam forma contradictionis; sed dum intentius inspicitur ¹¹, nulla controversia reperitur. Nam quæ dicit, veritas est, non affirmat, proprie divinam substantiam veritatem esse, sed tali nomine per metaphoram a creatura ad Creatorem vocari posse; nudam siquidem omnique propria significatione relictam divinam essentiam talibus vocabulis vestit. Ea vero, quæ dicit, veritas non est, merito divinam naturam incomprehensibilem ineffabilemque ¹² clarè cognoscens ¹³, non eam negat esse, sed veritatem nec vocari proprie, nec esse. Omnibus enim significationibus, quas ¹⁴ *καταφατικῶς* Divinitatem induit ¹⁵, *ἀποφατικῶς* eam spoliare non nescit. Una enim ¹⁶ dicit, sapientia est, verbi gratia, eam induens; altera dicit, sapientia non est, eandem exuens. Una igitur dicit, hoc vocari potest, sed non dicit, hoc proprie est; altera dicit, hoc non est, quamvis ex hoc appellari potest. Disc. Hæc, ni fallor, apertissime video, et ea ¹⁷ quæ adhuc mihi a se invicem discrepantia

A videbantur, nunc inter se invicem convenire, et in nullo a seipsis dissentire, dum circa Deum considerantur, luce clarius patescunt. Sed quomodo ad præsentis quaestionis solutionem attingant, nondum nosse me fateor.

Mac. Attende igitur vigilantius, atque ipsas significationes, quæ prius adjectæ sunt, superessentialem dico, plusquam veritatem, plusquam sapientiam, ceterasque similes, ad quam partem Theologiæ pertineant, utrum affirmativæ an negativæ applicandæ sunt, quantum tibi possibile ¹⁸, edisserere. Disc. Hoc per meipsum discernere non satis audeo. Nam cum prædictas significationes negativa carere particula considero, quæ est *non*, negativæ parti Theologiæ adjungere eas ¹⁹ pertimesco. Si vero affirmativæ parti easdem adjunxero, intellectum earum mihi non consentire cognosco. Cum enim dicitur, superessentialis est, nil aliud mihi ²⁰ datur intelligi, quam negatio essentialis. Qui enim dicit, superessentialis est, aperte negat essentialis esse. Ac per hoc, quamvis in pronuntiatione vocum negatio non appareat, occulte tamen ipsius intellectus bene considerantes non latet. Proinde, ut arbitror, fateri cogor, has prædictas significationes, quæ negatione videntur carere, quantum datur intelligi, plus negativæ Theologiæ parti quam affirmativæ convenire. Mac. Cautissime et vigilantissime respondisse te video, multumque approbo, quomodo in pronuntiatione affirmativæ partis intellectum negativæ subtilissime perspexisti. Fiat igitur, si placet, præsentis hujus quaestionis solutio hoc modo, ut hæc omnia ²¹, quæ adjectione *super* vel *plusquam* particularum de Deo prædicantur, ut est superessentialis, plusquam veritas, plusquam sapientia, et similia, duarum prædictarum Theologiæ partium in se plenissime sint comprehensiva; ita ut in pronuntiatione formam affirmativæ, in ²² intellectu vero virtutem abdicativæ ²³ obtineant. Et hoc brevi concludamus exemplo. Essentia est, affirmatio; essentia non est, abdicatio; superessentialis est, affirmatio simul et abdicatio ²⁴. In superficie etenim negatione caret; in ²⁵ intellectu negatione pollet. Nam qui dicit, superessentialis est, non, quid est, dicit, sed, quid non est; dicit enim essentiam non esse, sed plusquam essentiam. Quid autem illud est, quod plusquam essentia est, non exprimit, asserens, Deum non esse aliquid eorum quæ sunt, sed plusquam ea quæ sunt esse: illud autem esse quid sit, nullo modo definit. Disc. In hac quaestione non diutius demorandum, ut aestimo, et nunc, si videtur, categoriarum natura consideranda est. Mac. Aristoteles acutissimus apud Græcos, ut aiunt, natura-

VARIAE LECTIONES.

¹ A aut. ² Et om. A. ³ A quum. ⁴ ut om. A. ⁵ CDE id est in *καταφατικῶς*. ⁶ Sic CDE; A *intentionem*. ⁷ Sic CDE; A *cognosco*. ⁸ Sic CDE; A *posse*. ⁹ C clarum. ¹⁰ Sic CDE; A *consentire*. ¹¹ A *aspiciuntur*. ¹² A *atque ineffabilem*. ¹³ Sic CDE; A *agnoscens*. ¹⁴ Sic CDE; A *quibus*. ¹⁵ Sic CDE; A *vestit*. ¹⁶ *enim* om. A. ¹⁷ Sic CDE; et ea om. A. ¹⁸ A *possibile est*. ¹⁹ A *eas adiungere*. ²⁰ mihi om. A. ²¹ Sic CDE; A *omnia*. ²² in om. CD. ²³ in intellectu — abdicativæ om. E. ²⁴ Sic CDE; A *negatio* ²⁵ in om. CDE.

litum rerum discretionis repertor, omnium rerum, quae post Deum sunt, et ab eo creatae, ¹ innumera- biles varietates in decem universalibus generibus conclusit, quae decem categorias, id est, praedica- menta vocavit. Nihil enim, ut ei visum ², in multi- tudine creatarum rerum, variisque animorum moti- bus inveniri potest, quod in aliquo praedictorum gen- erum includi non possit. Haec autem a Graecis vo- cantur οὐσία, ποσότης, ποιότης ³, πρὸς τι, κτισθαι. ἔξω, τόπος, χρόνος, πρᾶξις, παθεῖν. Quae latialiter di- cuntur *essentia, quantitas, qualitas, ad aliquid, si- tus, habitus, locus, tempus, agere, pati*. Horum au- tem decem generum innumerabiles subdivisiones sunt, de quibus nunc disputare praesens negotium non admittit, ne longius a proposito recedamus, praesertim cum illa pars philosophiae, quae dicitur B dialectica, circa horum generum divisiones a generalissimis ad specialissima, iterumque collectiones ⁴ a specialissimis ad generalissima versetur ⁵.

15. Sed, ut ait sanctus pater Augustinus in li- bris de Trinitate, dum ad ⁶ theologiam, hoc est, ad divinae essentiae investigationem pervenitur, categoriarum virtus omnino extinguitur. Nam in ipsis naturis a Deo conditis, motibusque earum, cate- goriae qualiscunque sit potentia, praevalent. In ea vero natura, quae nec dici, nec intelligi potest, per omnia in omnibus deficit. Attamen, ut praediximus, quemadmodum fere omnia, quae de natura condi- tarum rerum proprie praedicantur, de conditore rerum per metaphoram, significandi gratia, dicun- tur: ita etiam categoriarum significationes, quae C proprie in rebus conditis dignoscuntur, de causa omnium non absurde possunt proferri, non ut pro- prie significant, quid ipsa sit, sed ut translativae, quid de ea nobis quodammodo eam inquirentibus proba- biliter cogitandum est, suadeant ⁷. Disc. Clare con- spicio, nulla ⁸ ratione categorias de natura ineffabilis proprie posse praedicari. Nam si ⁹ aliqua categoriarum de Deo proprie praedicaretur, necessario genus esse Deus sequeretur. Deus autem nec genus, nec species, nec accidens est. Nulla igitur categoria pro- prie Deum significare potest. MAG. Recte intueris. Non ¹⁰ in vanum, ut arbitrator, in praedictis rationibus duarum partium theologiae sudare voluimus. Non enim tam facile ac fere absque ullo labore ad hanc categoriarum disputationem pervenire valuissemus, D non posse scilicet proprie de Deo praedicari, nisi prius de primordialibus causis ab una omnium causa praeconditis, essentiam dico, bonitatem, virtutem, veritatem, sapientiam ceterasque huiusmodi, ad pu- rum conficeremus, non aliter nisi translativae Deum

significare. Nam si sublimissimae naturarum omnium post eam ordinarum creatae causae, solisque parae mentis aspectibus perspicuae, ab una omnium ineffabili causa excellentia essentiae deseruntur, ut nullo modo earum vocabulis ea proprie possit significari: quid dicendum est de his decem generibus praedictis, quae non solum in rebus intelligibilibus, verum etiam in rebus sensibilibus dignoscuntur? Numquid credibile est, ut vere ac proprie de divina atque ineffabili natura praedicentur? ¹¹ Disc. Ita arbitrator incredibile esse. Non est igitur οὐσία, quia plus est quam οὐσία; et tamen dicitur οὐσία, quia omnium οὐσιῶν, id est ¹² essentiarum, creatrix est. Non est quantitas ¹³, quia plus quam quantitas est. Omnis enim quantitas tribus spatiis extenditur, longitudine quidem, latitudine, altitudine. Quae iterum ¹⁴ tria spatia senario protenduntur numero. Nam longitudo sursum et deorsum; latitudo dextrorsum et sinistrorsum; altitudo ante et retro protenditur ¹⁵. Deus autem omni spatio caret. Caret igitur quantitate. Item quantitas [est] ¹⁶ in numero partium, aut naturaliter conjunctarum, ut est linea aut ¹⁷ tempus, aut naturaliter disjunctarum, ut sunt numeri, seu corporales, seu intelligibiles. Divina ¹⁸ substantia nec continuis partibus componitur, nec dividuis distinguitur. Non est igitur quantitas. Quantitas tamen non incongrue denominatur duobus modis, aut quia quantitas saepe pro magnitudine virtutis ponitur, aut quia totius quantitatis principium est et causa. De qualitate quoque non aliter intelligendum. Nulla enim Deus qualitas est, nulla ei accidit, nullus est ¹⁹ particeps. At vero saepissime qualitas de eo praedicatur, aut quia totius qualitatis conditor est, aut quod qualitas frequentissime in significa- tione virtutum ponitur. Nam et ²⁰ bonitas et iustitia ceteraeque virtutes qualitates esse dicuntur, Deus autem virtus est, et plusquam virtus.

16. Relationis autem ratio non tam aperte pate- scit, quemadmodum aliarum categoriarum definitio- nes apparent. Videtur enim ista sola categoria veluti proprie in Deo praedicari. Atque ideo eum summa diligentia investigandum esse video, utrum proprie in summa ac sancta Trinitate trium maximarum substantiarum Pater relative ad Filium dicitur, ²¹ similiter Filius ad Patrem, Spiritus quoque sanctus ad Patrem et Filium, quia Spiritus amborum est; haec enim nomina habitudinum ²² esse sanctus pater Gregorius Theologus indubitanter asserit: an etiam, quemadmodum ceterae categoriae, ita et ²³ ista, quae dicitur relationis sive habitudinis, metaphorice de Deo praedicari, ²⁴ credendum et intelligendum

VARIAE LECTIONES.

¹ CDE *creata*. ² A *visum est*. ³ A *ποιότης, ποσότης*; CDE *ποσότητα, ποσότητα*. ⁴ Sic CDE; A *collectione*. ⁵ C *revertitur*. ⁶ *ad om. A*. ⁷ Sic ADE; C *suadent*. ⁸ Sic ACE; D *non aliqua*. ⁹ A *et si*. ¹⁰ A *Non autem*. ¹¹ A *praedicerentur*. ¹² A *idem*. ¹³ *quantitas om. D*. ¹⁴ A *item*. ¹⁵ Sic CDE; A *altitudo ante et retro, latitudo dextrorsum et sinistrorsum porrigitur*. ¹⁶ *est om. CDE*. ¹⁷ Sic CE; AD *et*. ¹⁸ Sic CDE; A *Divina autem subst.* ¹⁹ Sic AE; C *nullus est*; D *nulli esse*. ²⁰ *et om. D*. ²¹ Sic CE; A *praediceretur Pater relative ad Filium*. — *dicitur om. D*. ²² D *habitudinem*. ²³ *et om. A*. ²⁴ Sic CDE; A *metaphorice de Deo an proprie praedicari sed ita utrum ita sit nec ne, credendum cel.*

si. Mac. Rationabiliter, ut aestimo, ad investigandum veritatis mysterium procedis. Nulla enim categoriarum praeter istam solam de Deo proprie praedicari videtur. Sed utrum ita sit nec ne, piissime cautissimeque inquirendum. Nam si proprie de Deo dicitur, omnis ferme praedicta nostra ratiocinatio evacuetur. Universaliter enim diximus, nil proprie de Deo aut dici aut intelligi posse. Praesertim categoria relationis non inter decem genera categoriarum reputabitur, si proprie de Deo pronuntiatur. Si autem hoc confectum fuerit, categoriarum numerus non denario, sed novenario concludetur. Restat igitur, ut intelligamus, hanc etiam categoriam, sicut et ceteras, translative de Deo praedicari. Vera siquidem ratiocinatio ad hoc invitat atque coartat, ne ea, quae praedicta sunt, incipiant vacillare. Quid enim? Numquid veris ratiocinationibus obsistit, si dicamus, Patrem et Filium ipsius habitudinis, quae dicitur ad aliquid, nomina esse, et plusquam habitudinis? Non enim credendum est, eandem habitudinem in excelsissimis divinae essentiae substantiis, et in his, quae post eam ab ea condita sunt. Ut enim, ni fallor, quemadmodum superat omnem essentiam, sapientiam, virtutem, ita et omnem habitudinem ineffabiliter supergreditur. Quis enim crediderit, talem habitudinem inter Patrem et Verbum suum esse, qualem inter Abraham et Isaac potest cogitare? Hic enim habitus carnalis ex divisione naturae post peccatum primi hominis in multiplicatione per generationem inquiritur: illic ineffabilis ingenitae genitaeque substantiae sibimet copula creditur, proutque datur, divini luminis radio cognoscitur; hic quod quaeritur, non ex natura processit, ut diximus, sed ex vitio: illic quod cogitatur, ex ineffabili divinae bonitatis fecunditate procedere cognoscitur. Sed ad ceteras categorias transeamus. Disc. Sex restant, ni fallor, quarum prima *κείθαι*, id est jacere, quam alii situm appellant. Situs autem intelligitur in positione cuiusdam creaturae, sive visibilis sive invisibilis. Verbi gratia, de aliquo corpore dicitur, aut jacet aut stat. Similiter de animo dicitur, si quietus, jacet; si pervigil, stat. Status namque huic categoriae applicari solet; nam motus ad tempus refertur. Sed quia Deus nec stat, nec jacet, praedicta categoria nulla ratione proprie de eo praedicari potest. At vero quoniam standi et jacendi causa est; in ipso enim omnia et stant, hoc est, immutabiliter secundum suas rationes subsistunt, et jacent. hoc est quiescunt; finis enim omnium est, ultra quem nihil appetunt: potest de eo translative jacere vel situs praedicari. Nam si vere proprieque Deus jacet, aut sedet, aut stat, positione non caret. Si non caret positione localis est. Non

A est autem hoc. Nullo igitur situ continetur.

17. Mac. Clare, quid velis, perspicio. Ac per hoc ad habitudinis categoriam transeundum esse video. Quae omnium categoriarum propter nimiam sui amplitudinem obscurissima esse videtur. Non enim est ulla categoria fere, in qua habitus quidam inveniri non possit; nam et essentiae seu substantiae habitu quodam ad se invicem respiciunt. Dicimus enim, rationabilis essentia irrationabilisque qua proportione, id est quo habitu, ad se invicem respiciunt. Non enim irrationabilis diceretur, nisi ad habitu absentiae rationis; quomodo non aliunde rationabilis vocatur, nisi habitu praesentiae rationis. Omnis enim proportio habitus est, quamvis non omnis habitus proportio. Proprie namque proportio non minus quam in duobus potest inveniri; habitus vero etiam in singulis rebus perspicitur. Verbi gratia, habitus rationabilis animae virtus est. Est igitur proportio species quaedam habitudinis. Si autem exemplo vis declarari, quomodo habitus proportionalis in essentia invenitur, ex numeris elige exemplar. Numeri enim, ut aestimo, essentialiter in omnibus intelliguntur; in numeris namque omnium rerum subsistit essentia. Vides igitur, qualis proportio est in duobus et tribus. Disc. Video plane, sesquialteram esse arbitror, et hoc uno exemplo aliorum omnium substantialium numerorum, inter se invicem collatorum, varias proportionis species possum cognoscere. Mac. Intende itaque ad reliqua, et cognosce, nullas quantitatis species esse, seu qualitatis, seu ipsius, quae dicitur ad aliquid, sensus, locive, temporisve, agendi, vel patiendi, in quibus quaedam species habitudinis non reperitur. Disc. Saepe talia quaesivi, et ita reperi. Nam, ut paucis exemplis utar, in quantitibus magna et parva et media inter se comparata, multa pollent habitudine. Item in quantitibus numerorum, linearum, temporum, aliorumque similium habitudines proportionum perspicere reperies.

18. Similiter in qualitate. Verbi gratia, in coloribus album, et nigrum, mediisque, qualiscunque sit, color habitu sibimet junguntur. Album siquidem et nigrum, quae extremos colorum locos obtinent, habitu extremitatis ad se invicem respiciunt. Color autem ad extrema sui, album dico nigrumque, habitu medietatis respicit. In ea quoque categoria, quae dicitur *πρός τι*, id est ad aliquid, clare apparet, qualis habitus sit patris ad filium, seu filii ad patrem, amici amico, dupli ad simplicum, ceteraque hujusmodi.

19. De situ quoque facile patet, quomodo stare et jacere habitudinem quandam inter se invicem possideant. Haec enim ex diametro sibi e regione

VARIAE LECTIONES.

¹ et om. D. ² Sic CDE; A excellentissimis. ³ Sic ABCDE; supple esse. ⁴ A habitudinem omnem; et om. A. ⁵ suum om. A. ⁶ C Hinc. ⁷ A per. ⁸ in om. A. ⁹ Sic ACE; D autem. ¹⁰ A categoriae hinc. ¹¹ A proprie praedicari potest de eo. ¹² enim om. A. ¹³ Sic ADE; pro id est C vel. ¹⁴ enim om. D. ¹⁵ A et. ¹⁶ Sic A; CDE inscitur. ¹⁷ A et sesquialteram. ¹⁸ A collocatorum. ¹⁹ A igitur. ²⁰ A talibus. ²¹ A multaque. ²² Sic CDE; A proportionis. ²³ A mediumque. ²⁴ A jungitur. ²⁵ sit om. C. ²⁶ Sic ADE; Cex.

respondent. Nequaquam enim ¹ intellectum standi A absolutum ab intellectu jacendi cogitabis; sed semper simul occurrunt, quamvis in re aliqua non simul appareant ².

20. Quid dicendum est de loco? Quando superiora, inferiora et media considerantur, nunquid habitudine carent? Nullo modo. Non enim haec omnia ex natura rerum proveniunt, sed ex ³ respectu quodam intuitus eas per partes. Sursum siquidem et deorsum in universo non est, atque ideo neque superiora, neque inferiora, neque media in universo sunt; nam universitatis consideratio haec respicit, partium vero introducit intentio. Eadem ratio est de majori et minori. Nullum enim in suo genere parvum aut magnum esse potest, ex cogitatione tamen comparantium diversas quantitates talia inventa sunt. Ideoque locorum seu partium contemplatio habitum in talibus gignit. Nulla enim natura major aut minor alia natura sit ⁴, sicut neque superior neque inferior, cum una omnium subsistat natura, ex uno Deo condita. Disc. Quid de tempore? Nonne in ipsis, dum inter se invicem conferuntur, luculenter habitus arridet? Verbi gratia, diei ⁵ ad horas, horae ad punctos, puncti ad momentum, momenti ad atoma. Similiter in superioribus temporum commensurationibus, si quis ascenderit, reperiet. In his enim omnibus habitus totius ad partes, partiumque ⁶ ad totum perspicitur. Mag. Profecto non aliter? Disc. Quid in diversis ⁷ agendi et ⁸ patiendi motibus? Nonne habitus ubique relucet? Nam amare et amari habitudines sunt amantis et amati siquidem inter se invicem ⁹ respiciunt; sive in una persona sint, quod a Graecis dicitur *ἀντιπάθεια*, id est, cum actio et passio in una eademque inspicitur persona, ut meipsum amo; sive inter duas personas, quod a Graecis dicitur *ἑτεροπάθεια*, id est, cum alia persona amantis, et alia amati ¹⁰ sit, ut amo te. Mag. Et haec vera esse decerno ¹¹. Disc. Quaero igitur a te, quare ista categoria habitudinis, cum ceteris categoriis naturaliter inesse videatur, per ¹² se specialiter, veluti sui proprii rationibus submixta, suum in denaria categoriarum quantitate locum obtineat. Mag. An forte, quia in omnibus invenitur, propterea in seipsa subsistit? Nam quod omnium est, nullius proprie est; sed ita est in omnibus, ut in seipsa subsistat. Eadem enim ratio etiam ¹³ in categoria essentiae inspicenda est. Quid enim? Nunquid, cum decem categoriae sint, una earum essentia seu substantia dicitur, novem vero accidentia sunt, et in subsistentia subsistunt? Per se enim subsistere non possunt. Essentia in omnibus esse videtur, sine qua esse non possunt, et tamen per se locum suum obtinet. Quod enim omnium est, nullius proprie est, sed omnium commune; et dum in omnibus subsistat,

per seipsum propria sua ratione esse non desinit. De quantitate similiter dicendum. Dicimus enim quanta essentia, quanta qualitas, quanta relatio, quantus situs, quantus habitus, quam magnus locus, quam parvum vel spatiosum tempus, quanta actio, quanta passio? Videsne, quam late patet per ceteras categorias quantitas? Non ¹⁴ tamen suum proprium deserit statum. Quid de qualitate? Nonne et ipsa de omnibus aliis ¹⁵ categoriis frequenter praedicari solet? Dicimus enim, qualis *οὐσία*, qualis magnitudo, qualis relatio, situs, habitus, locus, tempus, agere, pati? Haec enim omnia, qualia sunt, interrogamus; non tamen qualitas sui proprii generis rationem deserit. Quid ergo mirum, si categoria habitudinis, dum in omnibus inspicitur, propriam suam rationem possidere dicatur? Disc. Nullo modo mirandum; nam vera ratio suadet, non aliter esse ¹⁶ posse. Mag. Nonne igitur vides, divinam essentiam nullius habitudinis participem esse, de ea tamen non incongrue, quoniam ipsius est causa, praedicari posse? Si enim proprie de ipsa habitus praedicaretur, nequaquam suimet, sed alterius esset. Omnis quippe ¹⁷ habitus in aliquo subjecto intelligitur, et alienus acci'ens est, quod de Deo, cui nullum accidit, et qui ¹⁸ accidit nulli, in nulloque intelligitur, et nullum in ipso, impium est credere ¹⁹. Disc. Satis de hac categoria disputatum est, ut arbitror.

21. Mag. Quid igitur? Nonne ex his, quae praedicta sunt, de ceteris categoriis breviter possumus colligere? Non enim Deus locus, neque tempus est; attamen locus omnium translative dicitur, et tempus, quia omnium locorum temporumque causa est. Omnium quippe definitiones, quasi quidam loci, in ipso su' sistunt, et ab ipso quasi a quodam tempore, per ipsum veluti per quoddam tempus, et in ipsum veluti in finem quendam temporum, motus omnium et incipit, et movetur, et desinit, dum ipse nec se moveat per tempus, nec ab alio moveatur. Quid enim? Num ²⁰ si proprie locus diceretur et tempus, videretur non extra omnia per excellentiam essentiae, sed in numero omnium, quae sunt, includi? Locus siquidem et tempus inter omnia, quae creata sunt, computantur. In his namque duobus totus mundus, qui nunc est, consistit, et sine quibus esse non potest. Ideoque a Graecis dicuntur *ἄνῳρον τὸ πᾶν*, id est, quibus sine ²¹ universitas esse non valet. Omne enim, quod in mundo est, moveri tempore, loco ²² definiti ²³ necesse est; et locus ipse definitur, et tempus movetur; Deus autem nec movetur, nec definitur. Nam locus, quo definiuntur omnia loca, locus locorum est. Et quia ille a nullo locatur, sed omnia intra se collocat, non locus, sed plusquam locus est. A nullo namque definitur, sed omnia definit. Causa igitur est omnium ²⁴. Eodem

VARIAE LECTIONES.

¹ A et nequaquam; D nequaquam (enim om.) ² A apparent. ³ ex om. A. ⁴ Sic CDE; A fit. ⁵ Sic A; CDE dies. ⁶ A partium quoque. ⁷ sic ACE; D universis. ⁸ A vel. ⁹ invicem om. A. ¹⁰ Sic CE; AD amata. ¹¹ Sic CDE, A discerno. ¹² Sic CDE; A et per se. ¹³ Pro etiam A esse. ¹⁴ A et non. ¹⁵ aliis om. AD. ¹⁶ esse οὐκ. D. ¹⁷ A proprie. ¹⁸ qui om. CDE. ¹⁹ A credere est. ²⁰ AD Nam. ²¹ Sic CDE; A sine quibus. ²² Sic CDE; A locoque. ²³ CE diffinit. ²⁴ D omnium est.

motu causa temporum tempora movet, ipsa vero a nullo, in nullo tenore movetur. Est enim plusquam tempus, et plusquam motus. Neque locus igitur, neque tempus est. Disc. Ita quidem etiam luce clarius apparent, quae dicta sunt, in tantum, ut jam nunc de natura categoriarum, deque earum translatione in divinae essentiae significationem satis dictum videatur propter cetera, quae ad praesens negotium necessario pertinent.

22. **MAC.** Horum decem generum quattuor in statu sunt, id est *ούσια*, quantitas, situs, locus; sex vero in motu, qualitas, relatio, habitus, tempus, agere, pati. Nec te latere hoc aestimo. Disc. Ino mihi clare patet, ac de his nil amplius quaesierim. Sed quorsum istuc? **MAC.** Ut scias plane, decem genera praedicta aliis duobus superioribus generalioribusque comprehendi, motu scilicet atque statu, quae iterum generalissimo colliguntur genere, quod a Graecis τὸ πᾶν, a nostris vero universitas appellari consuevit. Disc. Hoc valde libet propter eos, qui putant, in natura rerum nullum genus generalius praeter decem praedicta genera, quae ab Aristotele et inventa et nominata sunt, posse reperiri. **MAC.** Ratane itaque tibi videtur haec divisio categoriarum in motum atque statum, id est, quattuor in statu, sex in motu?

23. **DISC.** Itata quidem. Sed adhuc de duabus non satis mihi patet, de habitu dico et relatione. Haec namque duae categoriae magis mihi videntur esse in statu, quam in motu. Quod enim cunque ad perfectum pervenerit habitum, immutabiliter manet. Nam si quodammodo moveatur, jam non esse habitum manifestum est. Virtus enim in anima tum vere habitus animi est, cum ei immutabiliter adhaeret, ut ab eo separari non possit. Ideoque corporum nulla vera habitudo invenitur; nam armatus vel indutus potest armis seu indumentis carere. In relatione item status praevalere aestimatur. Relatio siquidem patris ad filium, seu dupli ad simplex, et e contrario, immobilis est. Nam pater semper pater est filii; similiter filius semper filius est patris, et cetera. **MAC.** Fortassis non magnopere haesitasses, si diligentius intuereris, quia omne, quod non simul connaturaliter perfectae inest creaturae, sed per incrementa quaedam ad inseparabilem incommutabilemque perfectionem procedit, in motu esse necesse est. Omnis autem habitus motu quodam ad perfectionem ascendit in eo, cuius habitus est. De qua perfectione, quis firmus fieri in hac vita praesumat! Habitus igitur in motu est. De relatione item miror, cur dubitas, cum videas, eam in uno eodemque esse non posse; in duobus namque semper videtur. Duorum autem ad se invicem

appetitus motu quodam fieri, quis dubitarit? Est item alia ratio, quae apertissime ea, quae in motu, ab his, quae in statu sunt, discernit. Ut enim de ipsa generalissima ratione nunc plura non dicam, quae omnia, quae a Deo post Deum condita sunt, in motu esse manifestat — omnia namque ex non existentibus in existentia per generationem moventur, ex non esse in esse divina bonitate omnia vocante, ut sint, de nihilo; ut unumquodque eorum, quae sunt, ad essentiam suam, genusque, speciemque, numerumque suum naturali appetitu movetur — ea proprie dicimus in statu esse, quae per se subsistunt, nulliusque indigent subjecti, ut sint; quae vero in aliquo existunt, quia per se subsistere non possunt, in motu esse non incongrue judicamus. Habitus itaque atque relatio in aliquo subjecto sunt, in quo semper esse naturali motu appetit, quia sine eo esse non possunt. In motu igitur sunt.

24. **DISC.** Quid ergo dicemus de loco, de quantitate, de situ, quae in his, quae in statu sunt, posuisti? Nam de *ούσια*, id est essentia, nemo dubitat, quod nullius indiget ad subsistendum. Ab ipsa enim cetera fulciri creduntur. Haec vero, locum dico et quantitatem, situmque, inter accidentia essentiae connumerantur. Ac per hoc illud subjectum, in quo sunt, et sine quo esse non possunt, appetendo moventur. Et si ita est, omnia in motu sunt praeter *ούσια*, quae sola motu caret, eo solo excepto, quo omnia appetunt esse, quoniam sola per se subsistit. **MAC.** Non usquequaque absurda est inquisitio tua, quia opinionem communem sequeris. Sed si diligentius intuearis, invenies, locum a nullo contineri, continere vero omnia, quae in eo locantur. Si enim aliud locus sit, nisi terminus atque definitio uniuscujusque finitae naturae, profecto locus non appetit, ut in aliquo sit, sed omnia, quae in eo sunt, ipsum merito terminum finemque suum semper desiderant, in quo naturaliter continentur, et sine quo in infinitum fluere videntur. Locus itaque in motu non est, cum omnia, quae in eo sunt, ad se moveantur, ipse vero stat. Eadem de quantitate atque situ ratio edocet. Quid enim? Unumquodque quantitatis seu positionis sensibilis intelligibilisve particeps, nisi ut ad perfectam suam quantitatem positionemve perveniat, appetit, ut in ea quiescat. Non ergo appetunt, sed appetuntur. In motu itaque non sunt. Stant igitur. **DISC.** Num itaque accidentia *ούσια*; haec tria dicenda sunt, quantitas, situs, locus, an per se subsistentiae?

25. **MAC.** Et hoc dignum quaesito video. Nam juxta Dialecticorum opinionem omne, quod est, aut subjectum, aut de subjecto, aut in subjecto est.

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic E; ACD praeeceare. ² itaque om. A. ³ Sic CDE; A Quodcunque enim. ⁴ A venerit. ⁵ A movetur. ⁶ A vero animi habitus. ⁷ D magno opere. ⁸ A perfecte. ⁹ A processit. ¹⁰ A videtur semper. ¹¹ Sic CDE; A moveatur. ¹² A existere. ¹³ A et. ¹⁴ Sic CE; in his quae om. AD; sunt om. A. ¹⁵ A idem. ¹⁶ C Sed. ¹⁷ CDE; A nihil. ¹⁸ A cuiusque. ¹⁹ suam om. A. ²⁰ A ergo. ²¹ Sic CE; D substantiae. ²² A subjectum est. ²³ C aut subjectum aut de subjecto aut in subjecto est aut in subjecto aut de subjecto.

Vera tamen ratio consulta respondet, subjectum et A
 de subjecto unum esse, et in nullo distare. Nam si,
 ut illi aiunt, Cicero subjectum est ¹ et prima sub-
 stantia, homo vero de subjecto secundaque ² sub-
 stantia, quae differentia est juxta naturam, nisi quia
 unum in numero, alterum in specie, cum nil aliud
 sit species, nisi numerorum unitas, et nil aliud nu-
 merus, nisi speciei pluralitas? Si ergo species tota
 et una est individuaque in numeris, et numeri unum
 individuum sunt in specie, quae, quantum ad natu-
 ram, distantia est inter subjectum et de subjecto, non
 video. Similiter de accidentibus primae substantiae
 intelligendum. Non aliud est enim ³, quod in
 subjecto dicitur, et aliud, quod in subjecto simul
 et de subjecto. Nam disciplina, ut exemplo utar,
 una eademque est in seipsa, et in suis specie-
 bus numerisque. Non aliud igitur uniuscujusque
 propria disciplina, quae a Dialecticis in subjecto
 dicitur ⁴ solum modo, et aliud generalis disciplina,
 quae ab hisdem in subjecto et de subjecto vocatur,
 veluti in subjecto, prima scilicet substantia, subsistens
 de subjecto, id est, propria alicujus disciplina praedi-
 catur: sed una eademque est in toto et in partibus.
 Ac per hoc relinquatur subjectum et in subjecto. Si
 autem acutus vestigia sancti Gregorii Theologi,
 expositorisque sui Maximi sapientissimi sequens
 inspexeris, invenies, *ὄντως* omnino in omnibus, quae
 sunt, per se ipsam incomprehensibilem non solum
 sensui, sed etiam intellectui esse. Atque ideo ex his
 veluti circumstantiis suis intelligitur existere, loco
 dico, quantitate, situ; additur etiam his tempus. C
 Intra haec siquidem, veluti intra quosdam fines cir-
 cumpositos, essentia cognoscitur circumcludi, ita ut
 neque accidentia ei quasi in ea subsistentia videan-
 tur esse, quia extrinsecus sunt; neque sine ea exi-
 stere posse, quia centrum eorum est, circa quod
 volvuntur tempora, loca vero et quantitates et situ-
 undique collocantur. Categoriarum igitur quaedam
 circa *ὄντως* praedicantur, quae veluti *περὶ*
 id est, circumstantes dicuntur, quia circa ⁵
 inspiciuntur esse; quaedam vero in ipsa sunt,
 a Graecis *συμβάματα*, id est accidentia vocantur.
 Unitas, relatio, habitus, agere, pati. Quae etiam
 eam in aliis categoriis intelliguntur, verbi
 gratia unitas in quantitate, ut color in corpore
 qualitas in *ὄντως*, ut in ⁶ generibus invisibilitatis
 prehensibilitasque. Item ⁷ relatio extra
 ad filium, filius ad patrem. Non enim ⁸
 sed accidente corporum corruptibili
 Siquidem pater non naturae ⁹ filii
 filius naturae ⁹ patris filius est. ¹⁰
 eademque naturae sunt pater et filius.
 natura seipsam gignit, aut a seipsa
 vero ¹⁰ *ὄντως* relatio est, cum g

fertur, et species ad
 genus, et species g
 et extra *ὄντως* et
 tum secundum co
 generis, aut speci
 quam genus, du
 semper unum in
 speciebus singula
 sunt. Eadem vid
 dum per numeros
 tatis inexhaust
 in quos dividi
 unumque indivi
 tiendo nemo de
 ad quantitatem
 quoque et spec
 species num
 Si quis vero
 plinam, quae
 et species in
 adunaverit,
 natura em
 quia color
 et ¹⁶ ead
 pati.

26.

non t

pura

vide

cat

C d

s

¹ est om D. ² A et secunda.
³ Sic CDE; A itaque. ⁴ Sic C
⁵ A dividitur. ⁶ A et numer
 video esse. ⁷ Sic CDE; A

... an- A
... cur-
... onibus-
... mobili-
... ac per
... visibi-
... ut est
... ut spa-
... tier mo-
... lissime,
... non
... in atque
... eadem
... opus sub-
... magis
... dicit enim, B
... llem inter
... constituisse,
... sibi omnino
... te terra est
... Non gravitas
... a, extre-
... Aetherea vero
... circa media
... constituta sunt,
... visibilis obti-
... constituta,
... moderamine inter
... morantur, ita ut
... utraque magis
... constans. Aqua nam- C
... gravitatis⁷ telluris
... concitatur, quoniam
... Sed quamvis videantur
... nascem discrepare propter
... non tamen per omnia a se
... aetherea spatia quamvis
... volvantur, chorus tamen
... observat sedem, ita ut⁸
... et naturalem locum ad simi-
... litudinis non deserat. Terra vero
... aliter in statu sit, omnia tamen,
... ad similitudinem levitatis aeth-
... sunt, nascendo per generationem,
... locorum ac temporum, ite-
... et ad solutionem formae atque
... do.
... peris mihi paulo longius a principali
... incidentem¹⁰ transitum fecisse. Nam
... disputare nostri propositi fuerat¹¹, loco
... mundi tractatum transisti, et quorsum
... adhuc ignoro.

33. **MAC.** Non aliorum, nisi ut corporum natura
a lo-
orum naturadiligenti ratiocinatione segregemus.
Horum namque confusio aut maxima, aut sola est
erroris causa multis ac pene omnibus, aestimanti-
bus, hunc mundum visibilem, partesque ejus univer-
sales atque speciales loca esse. Si enim recta ratione
rerum omnium genera acute ac sine ullo errore dis-
cernerent, nullo modo corpus atque locum in uno
eodemque genere concluderent. Nemo enim naturas
rerum recte considerantium atque discernentium
loca et corpora in uno genere miscet, sed rationabili
discretionem segregat. Nam corpora in categoria
quantitatis continentur. Categoria autem quantitatis
a categoria loci longe naturaliter distat. Non est
igitur corpus locus, quia localitas non est quantitas.
B Siquidem, ut praediximus, nil aliud est quantitas,
nisi partium, quae¹² seu sola ratione, seu naturali
differentia separantur, certa dimensio, eorumque,
quae naturalibus spatiis extenduntur, longitudine
dico, latitudine, et altitudine, ad certos terminos ra-
tionabilis progressio. Locus vero nil aliud est nisi
rerum, quae certo fine terminantur, ambitus atque
conclusio. Si ergo mundus iste visibilis corpus est,
sequitur necessario, ut et partes ejus corpora sint.
A si corpora sunt, quantitatis, non localitatis generi
subiungantur¹³. Sunt autem corpora. Loca igitur¹⁴
non sunt. Videsne itaque, quomodo praedictis ra-
tionibus confectum est, hunc mundum cum partibus
suis non esse locum, sed loco contineri, hoc est,
certo¹⁵ definitionis suae ambitu? Aliud est enim,
quod continet, et aliud, quod continetur. Corpora¹⁷
continentur locis suis. Aliud igitur est¹⁸ corpus, et
aliud locus, sicut aliud est quantitas partium, aliud
definitio earum. Non igitur quattuor ista notissima
elementa loca sunt, sed in loco circumscripta, quia¹⁹
sunt principales partes, quibus universalitas sensi-
bilis²⁰ mundi completur. Disc. Haec, quae a te dic-
ta sunt de differentia locorum et corporum, verisimilia
esse videntur. Sed subtilius eadem velim repetas.
Non enim video, quare mundus iste locus non sit²¹,
cum multa in eo locentur. **MAC.** Non te latet, ut ar-
bitror, nullam praedictarum categoriarum, quas
decem esse Aristoteles definivit, dum per seipsam²²,
hoc est, in sua natura rationis contuitu consideratur,
sensibus corporeis succumbere. Nam *οὐσία* incorpo-
ralis est, nullique corporeo sensui subjacet; circa
quam, aut in qua²³ aliae novem categoriae versan-
tur. At si illa incorpora est²⁴, num²⁵ tibi aliter viden-
tur, nisi ut omnia, quae aut ei adhaerent, aut in
ea subsistunt, et sine ea esse non possunt, incorpora
sint?
34. Omnes igitur²⁶ categoriae incorporales sunt per

VARIAE LECTIONES.

... DE; semper om. A. ² movetur om. CE. ³ CE ut est aethereum spatium. ⁴ D summi ratio phi-
... A e eadem causa hac. ⁵ Sic CDE; A constituta sunt. ⁷ C gravitate. ⁸ ut om. C. ⁹ Sic CDE; A
... A incedentem. ¹¹ Sic CDE; A fuerit. ¹² Sic CDE; A tendunt. ¹³ A qua. ¹⁴ Sic CE; A subin-
... A ergo. ¹⁵ C certa. ¹⁷ Sic CDE; A corpus autem. ¹⁸ A Aliud est ergo. ¹⁹ A
... bilis; sensibilis om. E. ²¹ Sic ADE; C non sit locus. ²² D per ipsam. ²³ in
... pora. ²⁵ A non. ²⁶ A ergo.

Vera tamen ratio consulta respondet, subjectum et de subjecto unum esse, et in nullo distare. Nam si, ut illi aiunt, Cicero subjectum est ¹ et prima substantia, homo vero de subjecto secundaque ² substantia, quae differentia est juxta naturam, nisi quia unum in numero, alterum in specie, cum nil aliud sit species, nisi numerorum unitas, et nil aliud numerus, nisi speciei pluralitas? Si ergo species tota et una est individuaque in numeris, et numeri unum individuum sunt in specie, quae, quantum ad naturam, distantia est inter subjectum et de subjecto, non video. Similiter de accidentibus primae substantiae intelligendum. Non aliud est enim ³, quod in subjecto dicitur, et aliud, quod in subjecto simul et de subjecto. Nam disciplina, ut exemplo utar, una eademque est in seipsa, et in suis speciebus numerisque. Non aliud igitur uniuscujusque propria disciplina, quae a Dialecticis in subjecto dicitur ⁴ solum modo, et aliud generalis disciplina, quae ab hisdem in subjecto et de subjecto vocatur, veluti in subjecto, prima scilicet substantia, subsistens de subjecto, id est, propria alicujus disciplina praedicatur: sed una eademque est in toto et in partibus. Ac per hoc relinquitur subjectum et in subjecto. Si autem acutius vestigia sancti Gregorii Theologi, expositorisque sui Maximi sapientissimi sequens inspexeris, inuenies, *οὐσίαν* omnino in omnibus, quae sunt, per se ipsam incomprehensibilem non solum sensui, sed etiam intellectui esse. Atque ideo ex his veluti circumstantiis suis intelligitur existere, loco dico, quantitate, situ; additur etiam his tempus. Intra haec siquidem, veluti intra quosdam fines circumpositos, essentia cognoscitur circumcludi, ita ut neque accidentia ei quasi in ea subsistentia videantur esse, quia extrinsecus sunt; neque sine ea existere posse, quia centrum eorum est, circa quod volvuntur tempora, loca vero et quantitates et situs undique collocantur. Categoriarum igitur quaedam circa *οὐσίαν* praedicantur, quae veluti *περιοχαί*, id est, circumstantes dicuntur, quia circa ⁵ eam inspiciuntur esse; quaedam vero in ipsa sunt, quae a Graecis *συμβάματα*, id est accidentia vocantur, qualitas, relatio, habitus, agere, pati. Quae etiam extrinsecam in aliis categoriis intelliguntur, verbi gratia, qualitas in quantitate, ut color in corpore. Item qualitas in *οὐσία*, ut in ⁶ generibus invisibilitas incomprehensibilitasque. Item ⁷ relatio extra *οὐσίαν*, pater ad filium, filius ad patrem. Non enim sunt ex natura, sed accidente corporum corruptibili generatione. Siquidem pater non naturae ⁸ filii pater est, neque filius naturae ⁹ patris filius est. Unius enim ejusdemque naturae sunt pater et filius; nulla autem natura seipsam gignit, aut a seipsa gignitur. In ipsa vero ¹⁰ *οὐσίᾳ* relatio est, cum genus ad speciem re-

fertur, et species ad genus. Genus enim speciei est ¹¹ genus, et species generis est species. Habitus quoque et extra *οὐσίαν* et intra reperitur, ut armatum, indutum secundum corpus dicimus. Habitus vero *οὐσίαι*, generis, aut speciei, est virtus ipsa immobilis, per quam genus, dum per species dividitur, in seipso semper unum individuumque permanet, et totum in speciebus singulis, et singulae species in ipso unum sunt. Eadem virtus et in specie perspicitur, quae, dum per numeros dividitur ¹², suae individuae unitatis inexhaustam vim custodit. Omnesque numeri, in quos dividi videtur in infinitum, in ipsa finiti, unumque individuum sunt. De agendo autem et patiendi nemo dubitat, cum videamus corpora, dum ad quantitatem pertineant, et agere et pati. Genera quoque et species ipsius *οὐσίαι*, cum se in diversas species numerosque ¹³ multiplicant, agere videntur. Si quis vero ¹⁴ rationis virtute juxta illam disciplinam, quae *ἀναλυτικὴ* vocatur, ¹⁵ numeros in species, et species in genera, generaque in *οὐσίαν* colligendo adunaverit, pati dicuntur, non quod ipse colligat, natura enim collecta sunt, sicut etiam divisa; sed quia colligere actu rationis ea videtur. Nam cum et ¹⁶ eadem dividit, similiter agere dicitur, ea vero pati.

26. Disc. Haec quamvis videantur esse obscura, non tamen sic animum meum effugiunt, ut nil in eis purum atque discretum ei reluceat. Et quoniam video, omnes fere categorias inter se invicem concatenatas ¹⁷, ut vix a se invicem certa ratione discerni possint; omnes enim omnibus, ut video, inaeertae sunt: in qua proprietate singula quaeque inveniri valeant, aperiis flagito. Mac. Quid tibi videtur? Num *οὐσία* in generibus generalissimis et in generibus generalioribus, in ipsis quoque generibus eorumque speciebus, atque iterum specialissimis speciebus, quae atoma, id est individua dicuntur, universaliter proprièque continentur? Disc. Nil aliud esse video ¹⁸, in quo naturaliter inesse *οὐσία* possit, nisi in generibus et speciebus, a summo usque deorsum descendentibus, hoc est, a generalissimis usque ad specialissima, id est, individua; seu reciprocitim sursum versus ab individuis ad generalissima. In his enim veluti naturalibus partibus universalis *οὐσία* subsistit. Mac. Ingredere ergo ad cetera. Num alibi videtur tibi esse quantitatis proprietas, nisi in numero partium, spatiique ¹⁹, atque mensuris, sive illae partes continuæ sint, ut sunt linearum, temporum, ceterorumque, quae continua quantitate continentur; sive segregatae sint, certis naturalibusque finibus discretæ, ut sunt numeri, atque omnis multitudo, in quibus discreta quantitas constare manifestum est? Disc. Et hoc luculenter apparet. Mac. Num et ea, quae vocatur qualitas,

VARIAE LECTIONES.

¹ est om. D. ² A et secunda. ³ Sic CDE; A Non enim aliud est. ⁴ A dicuntur. ⁵ A circum. ⁶ in om. B. ⁷ Sic CDE; A itemque. ⁸ Sic CDE; A natura. ⁹ Sic CDE; A natura. ¹⁰ A ergo. ¹¹ est om. D. ¹² Sic CDE; A dividitur. ¹³ A et numeros. ¹⁴ Sic CDE; A veras. ¹⁵ CE Nam et cum. ¹⁶ Sic CDE; A concatenatas. ¹⁷ C. ¹⁸ video esse. ¹⁹ Sic CDE; A spatiiis.

propriam sedem obtinet, nisi in figuris et superficialibus, sive in naturalibus corporibus, seu in geometricis, ut sunt planae, triangulae, quadratae, multigonae, rotundae, solida etiam in superficie, ut sunt cubica, conica, spherica? Nam solida corpora, sive naturalia, sive geometrica, quantum interius considerantur, propter tria spatia, in quibus sunt, longitudinem dico, latitudinem et ¹ altitudinem ², ad quantitatem applicantur: dum vero ³ superficies eorum perspicitur, qualitati junguntur. Item in rebus incorporalibus, nonne maximum obtinet locum, cum omnes disciplinae, omnes virtutes, sive rationabiles sint, seu irrationabiles, nondum tamen ad immutabilem mentis statum pervenientes, ad eam referantur? Disc. Ingredere ad ea, quae restant; haec enim plane video, et sic se habere assero. Mac. Num et ea, quae a Graecis dicitur *πρός τι*, a nobis vero ad aliquid, vel relatio, alium locum proprie in natura rerum possidet, nisi in proportionibus rerum seu numerorum, inque ⁴ reciprocis eorum, quae ad se invicem respiciunt, conversionibus inseparabilibus, ita ut ⁵, quod unum dicitur, non a seipso, sed ab altero, quod ei opponitur, accipere intelligatur? Cujus inconcussae amicitiae inseparabilisque copulae exempla sunt multiplices numeri inter se invicem copulati, dupli, tripli, quadrupli, ceterique id genus in infinitum; item particulares, ut sunt ⁶ sesquialteri, sesquitercii, sesquiquarti ⁷, ceterique hujusmodi. In quibus omnibus non solum integri numeri ad se invicem comparati proportionibus diversis pollent, sed etiam singulorum numerorum partes sibi invicem conjunctae proportionum rationibus inseparabiliter copulantur. Et non solum hoc in ipsis terminis numerorum, verum etiam in proportionibus proportionum, quas arithmetici proportionalitates appellant, reperies. Disc. Illud quoque non ignoro. Haec enim artium peritis notissima sunt.

Mac. Quid de situ dicendum est? Nonne in ordinibus rerum naturalibus, seu artificialibus corporum seu spiritualium positionibus, proprium locum obtinet? Cum enim dico, primum, secundum, tertium, ac deinde, sive in totis, sive in partibus, sive in generibus, sive in speciebus, nonne situm quandam singulorum considero? Item si dextrorsum, sinistrorsum, sursum, deorsum, ante, retro dixero, quid aliud praeter positionem quandam, sive generaliter totius mundi, seu partium ejus demonstro? Nam qui dicit de aliquo corpore, jacet, seu sedet, seu stat, nil aliud insinuat, nisi aut ⁸ deorsum accumbit, aut sursum versus ⁹ erigitur, aut veluti ¹⁰ quodam libramine inter sursum atque deorsum pendet. Item si

A quis de animo talia dixerit, nil aliud videbitur intelligere, nisi quod aut adhuc in passionibus delictorum jaceat, aut quodammodo eas deserere conetur ¹¹, aut perfecte in virtutes erigatur. Disc. Et hoc ad intelligendum non adeo difficile videtur. Sequere, quae restant. Mac. Habitus restat, ut aestimo. Qui apertissime in virtutum seu virtiorum certis possessionibus inspicitur. Omnis enim disciplina, hoc est; omnis rationabilis animi motus aut irrationabilis, dum ad certum statum pervenerit, ita ut nullo modo ab eo ulla occasione moveri possit, sed semper animo adhaereat ¹², ut unum id ipsumque ei esse ¹³ videatur ¹⁴, habitus dicitur. Ac per hoc omnis perfecta virtus animo inseparabiliter adhaerens, vere ac proprie habitus appellatur. Proinde in corporibus, in B quibus nil stabile videtur esse ¹⁵, aut vix aut nunquam proprie habitus ¹⁶ invenitur. Quod enim semper non habetur, quamvis ad tempus haberi videatur, abusive habitus nominatur ¹⁷. Disc. Tende ad cetera; hoc enim verisimile esse nullus ¹⁸ denegat.

27. Mac. Locus sequitur, qui, ut paulo ante diximus, in definitionibus rerum, quae definiri possunt, constituitur. Nil enim aliud est locus, nisi ambitus, quo unumquodque certis terminis concluditur ¹⁹. Locorum autem multae species sunt; tot enim loca sunt, quot res, quae circumscribi possunt, sive corporales, sive incorporales sint. Verbi gratia, corpus est compositio quaedam quattuor elementorum qualitativis ²⁰, sub una quadam specie conglobata. Haec enim definitione, generali quadam descriptione, C omnia corpora, quae materie ²¹ ac forma consistunt, concluduntur. Item spiritus est natura incorporea, forma per se atque ²² materie ²³ carens. Omnis enim spiritus, sive rationabilis sive intellectualis sit, per se ipsum informis est. Si vero conversus fuerit ad causam suam, hoc est, ad Verbum, per quod facta sunt omnia, tunc formatur. Est igitur una forma omnium spirituum, rationabilium et intellectualium, Dei Verbum. Si vero irrationabilis spiritus sit, similiter informis est per seipsum, formatur tamen rerum sensibilibus phantasiis. Est iterum forma omnium spirituum irrationabilium phantasia corporalium rerum, in memoria eorum per corporales sensus infixata. Item in disciplinis liberalibus plurima loca reperiuntur. Nulla enim ars est, D quae suis locis careat, ut sunt loci ²⁴ dialectici, a genere, a specie, a nomine, ab antecedentibus, a consequentibus, a contrariis, ceterique ²⁵ hujusmodi, de quibus nunc disseret ²⁶ longum est. Nam tam late patent dialectici loci, ut, undecunque dialecticis animus in ²⁷ natura rerum argumentum, quod rei dubiae facit fidem, repererit, locum argumenti esse

VARIAE LECTIONES.

¹ et om. A. ² et altitudinem om. D. ³ A autem. ⁴ A atque. ⁵ ut om. A. ⁶ Sic CDE; A sint. ⁷ sesquiquarti om. D. ⁸ aut om. A. ⁹ versus om. A. ¹⁰ veluti om. A. ¹¹ D ponitur. ¹² CDE adhaeret. ¹³ esse om. C. ¹⁴ A si videtur. ¹⁵ ad esse videtur. ¹⁶ A habitus proprie. ¹⁷ C nominabitur. ¹⁸ A verisimile esse nullus esse denegat. ¹⁹ Sic ADE; C includitur. ²⁰ Sic CDE; A cum qualitativis. ²¹ A ex materia. ²² materie ac forma — atque om. D. ²³ A materia, D materiae. ²⁴ loci om. D. ²⁵ Sic CDE; A ceterisque. ²⁶ D dicere. ²⁷ A u.

describat, seu argumenti aeternam. Similiter in aliis A artibus reperies; quae suis locis, id est, propriis definitionibus ambiuntur. Quarum exempla sunt haec. GRAMMATICA est articulatae vocis custos et moderatrix disciplina ¹. RHETORICA est finitam causam persona, materia ², occasione, qualitate, loco, tempore, facultate discutens copiose atque ornate ³ disciplina; breviterque ⁴ definiiri potest, RHETORICA est finitae causae septem periochis sagax et copiosa disciplina. DIALECTICA est communium animi conceptionum rationabilium diligens investigatrixque disciplina. ARITHMETICA est numerorum contemplationibus animi ⁵ succumbentium rata intemerataque disciplina. GEOMETRIA est planarum figurarum solidarumque spatia superficiesque sagaci mentis intuitu considerans disciplina. MUSICA est omnium, quae sunt ⁶ sive ⁷ in motu sive in statu ⁸ scibili, naturalibusque proportionibus, harmoniam rationis lumine dignoscens ⁹ disciplina. ASTROLOGIA est caelestium corporum spatia motusque reditusque certis temporibus investigans disciplina. Hi sunt generales loci artium liberalium; his terminis continentur, intra quos aliae innumerabiles sunt ¹⁰.

28. Disc. ¹¹ His rationibus cogor fateri, non esse locum nisi in animo. Si enim definitio omnis in disciplina est, et omnis disciplina in animo, necessario locus omnis, quia definitio est, non alibi nisi in animo erit.

29. MAG. Recte intueris. Disc. Quid igitur dicendum est de his, qui dicunt, habitationes hominum ceterorumque animalium locos esse? similiter istum communem aera ¹², terram quoque, omnium habitantium in eis locos ¹³ aestimant? aquam locum piscium dicunt, planetarum aethera, spheram caelestem astrorum locum esse putant? MAG. Nihil aliud, nisi ut aut suadeatur eis, si disciplinabiles sint et doceri voluerint ¹⁴, aut penitus dimittantur, si contentiosi sint. ¹⁵ Eos enim, qui talia dicunt, vera deridet ratio. Nam si aliud est corpus et aliud est locus ¹⁶, sequitur, ut locus non sit corpus. Aer autem istius corporalis atque visibilis mundi quarta pars est. Locus igitur non est. Constat etenim, hunc mundum visibilem quattuor elementis, veluti quattuor generalibus quibusdam partibus compositum esse. Et est quasi quoddam corpus, suis partibus compactum. Ex quibus videlicet partibus catholicis D omnium animalium, arborum, herbarum propria specialissimaque corpora mirabili ineffabilique mixtura

coeuntia, componuntur, inque eas iterum resolutionis tempore redeunt.

30. Ut enim ¹⁷ totus iste mundus sensibus apparens assiduo motu circa suum cardinem volvitur, circa terram dico, circa quam veluti quoddam centrum cetera tria elementa, aqua videlicet, aer, ignis, incessabili rotatu volvuntur, ita invisibili motu ¹⁸ sine ulla intermissione universalia corpora, quattuor elementa dico ¹⁹, in se invicem coeuntia, singularum rerum ²⁰ propria corpora efficiunt. Quae resoluta iterum ex proprietatibus in universalitates recurrunt, manente semper immutabiliter quasi quoddam centro ²¹ singularum rerum propria naturalique essentia, quae nec moveri, nec augeri, nec minui potest. Accidentia enim in motu sunt ²², non essentiae. Nec etiam ipsa accidentia in motu sunt, seu in ²³ incrementis, detrimentisve, sed participatio eorum ab essentia tales patitur mutabilitates. Aliter enim vera ratio non sinit esse. Omnis siquidem natura seu essentiarum, seu eis accidentium immutabilis est; participatio vero, ut diximus, essentiarum ab accidentibus, seu accidentium ab essentis, semper in motu est. Participatio siquidem et inchoari et augeri minuique potest, donec mundus iste ad finem suae stabilitatis in omnibus perveniat, post quem nec essentia, nec accedens, nec eorum inter se invicem participatio ullum motum patietur: omnia enim unum et idipsum immobile erunt, quando in suas immutabiles rationes omnia reversura sunt. De quo reditu alibi disserendum arbitror.

G 31. Qua autem ratione solummodo mundi centrum, id est terra, semper stat, cetera vero elementa circa eam aeterno motu volvuntur, non parva indiget consideratione. Nam et secularium Philosophorum, et catholicorum Patrum de hac quaestione sententias cognovimus ²⁴. Plato siquidem, philosophantium de mundo maximus, in Timaeo suo multis rationibus asserit, hunc mundum visibilem, quasi magnum quoddam animal, corpore animaque componi; cujus animalis corpus quidem est quattuor elementis notissimis generalibusque, diversisque corporibus ex eisdem compositis compactum; anima vero ipsius est generalis vita, quae ²⁵ omnia, quae in motu atque in statu sunt, vegetat atque movet. Hinc Poeta :

Principio caelum ac ²⁶ terram camposque liquentes,
Lucentemque globum Lunae, Titanique astra,
Spiritus intus alit ²⁷.

Sed quia ipsa anima, ut ait ipse, aeternaliter mave-

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CE; AD disciplinarum. ² D materiae. ³ D ordinate. ⁴ A Haec disciplina sic breviter. ⁵ animi om. D. ⁶ quae sunt om. D. ⁷ sive om. CDE. ⁸ sive in statu om. CD. ⁹ E cum discens. ¹⁰ A addit: Septem περιόχαι, id est, circumstantiae sunt, quis, quid, cur, quomodo, quando, ubi, quibus facultatibus; in codicibus DE omnino desunt. ¹¹ C ad marg. a. ser. illa verba: Septem περιόχαι, id est, circumstantiae sunt, quis, quid, cur, quomodo, quando, ubi, quibus facultatibus. ¹² Sic CE; AD aera. ¹³ Sic CDE; A locum. ¹⁴ AD valuerint. ¹⁵ sinit om. A. ¹⁶ Sic CDE; A aliud est locus et aliud corpus. ¹⁷ A Etenim. ¹⁸ Sic CDE; A et ita invisibili (motu om. A). ¹⁹ A quattuor dico elementa. ²⁰ rerum om. D. ²¹ C contra; DE quoddam centrum. ²² sunt om. D. ²³ in om. AD. ²⁴ AD agnovimus. ²⁵ A quia. ²⁶ A et.

NOTAE.

* Virgil. Aen. VI, 724 sqq

tur ad corpus suum, id est, mundum totum vivifi-
 candum, regendum, diversisque rationibus variorum cor-
 porum singulorum conjunctionibus resolutionibus-
 que movendum, manet etiam in suo naturali immobili-
 que statu. Movetur ergo semper ¹ et stat, ac per
 hoc et corpus ejus, id est universitas rerum visibi-
 lium, partim quidem stat aeterna stabilitate, ut est
 terra, partim vero aeterna velocitate movetur ², ut spa-
 tium aethereum ³, partim nec stat nec velociter mo-
 vetur, ut aqua, partim velociter, sed non velocissime,
 ut est aer. Et haec ratio summi philosophi ⁴ non
 est omnino spernenda, ut aestimo; acuta enim atque
 naturalis esse videtur. Sed quoniam de hac eadem
 causa ⁵ magnus Gregorius Nyssaepus Episcopus sub-
 tilissime disputat in Sermone de imagine, magis
 video ipsius sententiam esse sequendam. Dicit enim,
*conditorem Universitatis hunc mundum visibilem inter
 duas sibi invicem contrarias extremitates constituisse,
 inter gravitatem dico et levitatem, quae sibi omnino
 opponuntur. Atque ideo quoniam in gravitate terra est
 constituta, semper immobilis manet. Nam gravitas
 moveri nescit, et est in medio mundi constituta, extre-
 mumque ac medium obtinet terminum. Aetherea vero
 spatia propterea ineffabili velocitate semper circa media
 volvantur, quoniam in natura levitatis constituta sunt,
 quae stare ignorat, et extremum mundi visibilis obti-
 nent finem. Duo vero in medio elementa constituta ⁶,
 aqua videlicet et aer, proportionali moderamine inter
 gravitatem et levitatem assidue moventur, ita ut
 proximum sibi extremum terminum utraque magis
 sequantur, quam ab eis longè remotum. Aqua nam-
 que tardius movetur aere, quoniam gravitati ⁷ telluris
 adhaeret; aer vero velocius aqua concitatur, quoniam
 aetherae levitati conjungitur. Sed quamvis videantur
 extremae mundi partes a se invicem discrepare propter
 diversas earum qualitates, non tamen per omnia a se
 invicem dissentiunt. Nam aetherea spatia quamvis
 semper celerrima velocitate volvantur, chorus tamen
 astrorum suam immutabilem observat sedem, ita ut ⁸
 et cum aethere volvatur, et naturalem locum ad simi-
 litudinem terrene stabilitatis non deserat. Terra vero
 e contrario cum aeternaliter in statu sit, omnia tamen,
 quae ex ea oriuntur, ad similitudinem levitatis aethereae
 semper in motu sunt, nascendo per generationem,
 crescendo in numerum ⁹ locorum ac temporum, ite-
 rumque decrescendo, et ad solutionem formae atque
 materiae perveniendo.*

32. Disc. Videris mihi paulo longius a principali
 quaestione ad incidentem ¹⁰ transitum fecisse. Nam
 cum de loco disputare nostri propositi fuerat ¹¹, loco
 relicto, et mundi tractatum transisti, et quorsum
 haec tendant ¹², adhuc ignoro.

33. Mac. Non aliorum, nisi ut corporum natura
 a locorum naturadiligenti ratiocinatione segregemus.
 Horum namque confusio aut maxima, aut sola est
 erroris causa multis ac pene omnibus, aestimanti-
 bus, hunc mundum visibilem, partesque ejus univer-
 sales atque speciales loca esse. Si enim recta ratione
 rerum omnium genera acute ac sine ullo errore dis-
 cernerent, nullo modo corpus atque locum in uno
 eodemque genere concluderent. Nemo enim naturas
 rerum recte considerantium atque discernentium
 loca et corpora in uno genere miscet, sed rationabili
 discretione segregat. Nam corpora in categoria
 quantitatis continentur. Categoria autem quantitatis
 a categoria loci longe naturaliter distat. Non est
 igitur corpus locus, quia localitas non est quantitas.
 B Siquidem, ut praediximus, nil aliud est quantitas,
 nisi partium, quae ¹³ seu sola ratione, seu naturali
 differentia separantur, certa dimensio, eorumque,
 quae naturalibus spatiis extenduntur, longitudine
 dico, latitudine, et altitudine, ad certos terminos ra-
 tionabilis progressio. Locus vero nil aliud est nisi
 rerum, quae certo fine terminantur, ambitus atque
 conclusio. Si ergo mundus iste visibilis corpus est,
 sequitur necessario, ut et partes ejus corpora sint.
 At si corpora sunt, quantitatis, non localitatis generi
 subiungantur ¹⁴. Sunt autem corpora. Loca igitur ¹⁵
 non sunt. Videsne itaque, quomodo praedictis ra-
 tionibus confectum est, hunc mundum cum partibus
 suis non esse locum, sed loco contineri, hoc est,
 certo ¹⁶ definitionis suae ambitu? Aliud est enim,
 C quod continet, et aliud, quod continetur. Corpora ¹⁷
 continentur locis suis. Aliud igitur est ¹⁸ corpus, et
 aliud locus, sicut aliud est quantitas partium, aliud
 definitio earum. Non igitur quattuor ista notissima
 elementa loca sunt, sed in loco circumscripta, quia ¹⁹
 sunt principalis partes, quibus universalitas sensi-
 bilis ²⁰ mundi completur. Disc. Haec, quae a te dic-
 ta sunt de differentia locorum et corporum, verisimilia
 esse videntur. Sed subtilius eadem velim repetas.
 Non enim video, quare mundus iste locus non sit ²¹,
 cum multa in eo locentur. Mac. Non te latet, ut ar-
 bitror, nullam praedictarum categoriarum, quas
 decem esse Aristoteles definivit, dum per seipsam ²²,
 hoc est, in sua natura rationis intuitu consideratur,
 sensibus corporeis succumbere. Nam *oöia* incorpo-
 ralis est, nullique corporeo sensui subiacet; circa
 quam, aut in qua ²³ aliae novem categoriae versan-
 tur. At si illa incorporea est ²⁴, num ²⁵ tibi aliter vide-
 tur, nisi ut omnia, quae aut ei adhaerent, aut in
 ea subsistunt, et sine ea esse non possunt, incorporea
 sint?

34. Omnes igitur ²⁶ categoriae incorporeae sunt per

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CDE; semper om. A. ² movetur om. CE. ³ CE ut est aethereum spatium. ⁴ D summi ratio phi-
 losophi. ⁵ A de eadem causa hac. ⁶ Sic CDE; A constituta sunt. ⁷ C gravitate. ⁸ ut om. C. ⁹ Sic CDE; A
 numero. ¹⁰ A incidentem. ¹¹ Sic CDE; A fuerit. ¹² Sic CDE; A tendunt. ¹³ A qua. ¹⁴ Sic CE; A subiun-
 guntur; D subiungantur. ¹⁵ A ergo. ¹⁶ C certe. ¹⁷ Sic CDE; A corpus autem. ¹⁸ A Aliud est ergo. ¹⁹ A
 quae. ²⁰ Sic AC; D visibilis; sensibilis om. E. ²¹ Sic ADE; C non sit locus. ²² D per ipsam. ²³ in
 qua om. D. ²⁴ A est incorporea. ²⁵ A non. ²⁶ A ergo.

se intellectae. Earum tamen quaedam inter se mirabili quodam coitu, ut ait Gregorius, materiem visibilem conficiunt; quaedam vero in nullo apparent, semperque incorporeales sunt. Nam *oðia*, et relatio, locus, tempus, agere, pati, nullo sensu corporeo attinguntur. Quantitas vero, qualitasque, situs, et habitus, dum inter se coeuntes materiem, ut praediximus ¹, jungunt, corporeo sensu percipi solent. Si igitur ² locus inter ea, quae nullo modo corporeis sensibus succumbunt, connumeratur; corpora vero, si sensibus non percipiuntur ³, corpora non sunt: nonne datur, quod locus non sit corpus? Corpora nunc ⁴ dico, quae ex coitu quattuor mundi elementorum conficiuntur. Nam quattuor mundi elementa, dum corpora sint per se ipsa discreta, ineffabili sua naturali subtilitate atque puritate omnem sensum mortalem superant. Aliud est igitur ⁵ locus, et aliud corpus. An tibi aliter videtur? Disc. Nullo modo. Et haec postrema ratiocinationis nostrae conclusio nequaquam sinit concedere, locum et corpus unius generis esse. Sed quod interpositum a te video, nil aliud esse materiem visibilem formae adjunctam — quicquid enim apparet, per formam apparet — nisi accidentium quorundam concursum, non parum ⁶ me moveat. Mag. Non te moveat. Nam, ut dixi, magnus Gregorius Nyssaeus in Sermone de imagine certis rationibus ita esse suadet, *nil aliud dicens materiam esse, nisi accidentium quaedam compositionem, ex invisibilibus causis ad visibilem materiem procedentem*. Nec immerito. Si enim corporalis huius materiae solubilisque ⁷ quaedam simplex atque immutabilis essentia et nullo modo solubilis inesset, nulla ratione nullaque actione penitus solveretur. Jam vero solvitur. Nil igitur ei insolubile subest. Nam genera et species et atomata propterea semper sunt ac permanent, quia inest eis aliquod ⁸ unum individuum, quod solvi nequit, neque destrui. Ipsa quoque accidentia propterea in sua natura immutabiliter permanent, quia omnibus eis unum quoddam ⁹ individuum subest, in quo naturaliter omnia unum subsistunt.

35. Disc. Nil verius, ut arbitror; atque ideo ¹⁰ praesentem inquisitionem concludas, specto ¹¹. Mag. Quid restat, nisi ut dicamus, verbi gratia, dum videmus corpora nostra in hac terra constituta, vel hoc aere circumfusa, nil aliud nisi corpora in corporibus esse? Eadem ratione pisces in fluctibus, planetae in aethere, astra in firmamento, corpora in corporibus sunt, minora in majoribus ¹², crassiora in subtilioribus, levia in levioribus, pura in purioribus. Haec enim omnia sensibilia, sicut etiam

intelligibilia, suis propriis locis, id est, naturalibus definitionibus contineri vera ratio edocet.

36. Disc. Nec huic conclusioni resisto, dum eam veram esse video. Sed valde miror, cur in communem usum humanae vitae pervenit, ut omnia haec corpora, sive caelestia, sive aëria, sive aquatica, sive terrena, minorum intra se corporum loca esse dicere consuescat; quemadmodum nil aliud esse aestimat *oðia* praeter hoc corpus visibile atque tangibile. Ideoque obnixè flagito, ne sit tibi morosum, diutius de hac praesenti difficultate disputare: Mag. Quid igitur ¹³? Nempe jamdudum inter nos est confectum, omnia, quae vel sensu corporeo, vel ratione, vel intellectu cognoscuntur, de Deo merito creatore omnium ¹⁴ posse praedicari, dum nihil eorum, quae de se predicantur, pura veritatis contemplatio eum approbat ¹⁵ esse. Disc. Id ipsum inconcussum esse, luceque clarius ratio edocet.

37. Mag. Si ergo de Deo omnia, quae sunt, non quidem proprie, sed modo quodam translationis, quoniam ab ipso sunt, rite praedicantur: quid mirum, si cuncta, quae in loco sunt, dum majoribus se undique videantur circumfundit, loca ¹⁶ possint nominari, cum nullum illorum proprie locus sit, sed loco suae propriae ¹⁷ naturae continetur ¹⁸, cumque videamus, per metonymiam, id est transnominatorem, ab his, quae continent, nominari ea, quae continentur, non tacite ita continentur ab eis, ut sine eis intra naturales suos terminos subsistere non possint. Usus siquidem mortalium domum, uxorem, seu familiam solet appellare, cum haec naturaliter distent. Non enim domus praestat uxori seu familiae substantialiter esse, sed naturae locus. Quoniam vero in ea possident ¹⁹, ab ea denominari solent. Similiterque ea, quae continent, ab his, quae continentur. Verbi ²⁰ gratia, ser continet lucem; ideoque illuminatus aer ²¹ lux dicitur. Oculus visus vocatur, seu visio, dum neque visus, neque visio sit juxta naturae proprietatem. Quis enim nesciat, oculum partem quandam corporalem capitis, humidamque esse, per quam visus ²² radiorum instar ex menica, hoc est membranula cerebri, foras funditur? Menica vero luminis naturam ex corde, ignis videlicet sede, recipit ²³. Est enim visus naturalis luminis in sensu videndi possidentis radiatim foras proliens emissio, quae cum coloribus formisque exteriorum sensibilibus corporum circumfunditur, mirabili celeritate ipsis coloratis visibilibus formis conformatur. Est enim visio formarum colorumque corporalium in radiis oculorum quaedam imago conformata, quae nulla mora interstante sensu recipitur, memoriaeque sen-

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CDE; A prius diximus. ² A ergo. ³ Sic CDE; A percipiuntur. ⁴ Sic CDE; A enim. ⁵ Sic CDE; A Aliud enim ergo. ⁶ Sic CDE; A parum. ⁷ Sic CDE; A corporali huic materiae solubilitate. ⁸ Sic CE; A aliquid. ⁹ Sic CDE; A quiddam. ¹⁰ A ut. ¹¹ Sic CDE; A exspecto. ¹² In minoribus. ¹³ A ergo. ¹⁴ Sic CDE; A de Deo creatore omnium merito. ¹⁵ Sic CDE; A approbat. ¹⁶ Sic CE; A locus. ¹⁷ Sic CDE; A propriae suae. ¹⁸ Sic CDE; C continentur. ¹⁹ Sic CDE; A possidentur. ²⁰ Sic CE; AD Ideo. ²¹ Aer om. D. ²² A visus fusus. ²³ D recipit.

tientis i atio est et ¹ in sensu aurium. Nam et particula capitis ², quae proprie auris dicitur, ex auditu denominatur, quoniam instrumentum auditus est. Atque id genus mille.

38. Disc. Et hoc plane perspicio. Mac. Videsne Itaque, qua consuetudine, rerumque significandarum necessitate, inops verarum rerum discretionis humanitas has abusivas rerum denominationes repererit, imani mediamque mundi visibilis partem, terram dico, animalium gressibilium nominans locum? Cui ³ similiter coadunati inseparabilemque partem, qualitateque frigiditatis proximam, aquam videlicet, locum natantium ⁴ evocat ⁵. Deinde naturali ordine tertiam mundi partem pennati generis locum esse aestimat. Eodemque modo amplissima aetheris spatia caelestium corporum circulariter in eo revolutorum loca nominare consuevit. Quae omnia, vera ratione discretionis naturarum consulta, non loca, sed partes mundi suis locis circumscripta conspiciuntur.

39. Ut autem perspicuo cognoscas, has praedictas mundi generales partes, earumque partium partes, usque ad minutissimas pervenientes partitiones, non esse loca, sed locis circumscriptas, ipsius loci natura paulo diligentius, si tibi placet, consideranda est. Disc. Placet equidem; et ad hoc audiendum ardentem insisto. Mac. Accipe igitur ⁶ tale ratiocinationis huiusmodi exordium, quam a sanctis Patribus, Gregorio videlicet theologo, Sermonumque eius egregio expositore Maximo sumpsimus. Omne, quodcumque est praeter Deum, qui solus super ipsum esse proprie subsistit, intelligitur in loco. Cum quo, videlicet loco, semper ⁷ et omnino cointelligitur tempus. Non enim possibile est ⁸, locum subtracto tempore intelligi; sicut neque tempus sine loci cointelligentia defini potest. Haec enim inter ea, quae simul et semper sunt, inseparabiliter ponuntur; ac sine his nulla essentia, quae per generationem accepit esse, ullo modo valet consistere vel cognosci. Omnium itaque existentium essentia localis atque temporalis est; atque ideo, nisi in loco et tempore, et sub loco et sub tempore, nullo modo cognoscitur. Non enim omnium rerum universitas sub se ipsa et intra seipsam est. Hoc enim statuere, irrationabile est et impossibile, ipsam videlicet universitatem super suimet ⁹ universitatem esse, ¹⁰ dum circumscriptionem habeat post omnia circumscribentem omnia sub se ipsa, in se ipsa causalissimam virtutem. Ipse itaque finis exterior locus universitatis est, sicut quidam definiunt locum, dicentes: locus est ipse extra universitatem ambitus, vel ipsa extra universitatem positio, vel finis comprehendens, in quo comprehenditur comprehensum. Sub tempore etiam ¹¹ universa comprobantur ¹²,

A quoniam non simpliciter, sed aliquo modo esse habent universa, quaecumque post Deum esse habent, ac per hoc non carent principio. Omne enim, quodcumque rationem recipit, alicujusmodi essentiae, etsi est, non erat. Itaque aliquo modo esse, hoc est localiter esse, et aliquo modo inchoasse esse, hoc est temporaliter esse. Ideoque omne, quod est praeter Deum, quoniam aliquo modo subsistit, et per generationem subsistere inchoavit, necessario loco ac tempore concluditur. Unde Deum esse dicentes, non aliquo modo esse ¹³ dici nus. Ac per hoc et est et erat, simpliciter et infinite et absolute in ipso dicimus. Incomprehensibile enim omni rationi et intellectui divinum est, atque ideo praedicantes ipsius esse, non dicimus ipsum esse. Ex ipso enim esse, sed non ipsum esse. Est enim super ipsum esse aliquo modo, super esse et universaliter super quod dicitur et intelligitur. Si autem aliquo modo, sed ¹⁴ non universaliter ea, quae sunt, habent esse, quemadmodum sub loco esse, per positionem et finem ¹⁵ rationum, in quibus secundum naturam sunt, et sub tempore esse, omnino per principium, non ostenduntur ¹⁶? Videsne igitur ¹⁷, locum tempusque ante omnia, quae sunt, intelligi? Numerus enim locorum et temporum, ut ait sanctus Augustinus in sexto de Musica, praecedit omnia, quae in eis sunt. Modus siquidem, id est, mensura omnium rerum, quae creatae sunt, naturaliter conditionem earum ratione praecedit. Qui modus atque mensura uniuscujusque locus dicitur et est. Similiter principium nascendi atque inchoatio ante omne, quod nascitur atque inchoat, ratione praecedere perspiciunt. Ideoque omne, quod non erat et est, a principio temporis coepit esse ¹⁸. Solus itaque Deus infinitus est; cetera ubi et quando terminantur, id est, loco et tempore, non quod locus et tempus in numero eorum, quae a Deo ¹⁹ creata sunt, non sint, sed quod omnia, quae in universitate sunt, non spatiis temporum, sed sola ratione conditionis praecesserint. Necessary enim ea, quae continent, prius intelliguntur, quam ea, quae continentur; sicut causa praecedit effectum, ignis incendium, vox verbum, ceteraque similia. Ac per hoc non aliam beatitudinem his, qui digni sunt, aestimamus esse promissam ²⁰, nec alium hujus mundi finem fore, quam ut omnes, qui gloriae theoseos, id est, deificationis accepturi sunt, ultra loca et tempora ascendant. Nam, qui loco et tempore ²¹ coartantur, finiti sunt. Aeterna autem beatitudo infinita est. Aeternae igitur ²² beatitudinis atque infinitae participes neque loco circumscribentur, neque tempore.

40. Quod enim de solo Melchisedech scriptum est, patre ac matre caruisse, nullamque dierum principium per generationem in essentiam, neque finem

VARIAE LECTIONES.

¹ et om. A. ² capitis om. A. ³ A Qui. ⁴ A natantium locum. ⁵ Sic CDE; A rotat. ⁶ A ergo. ⁷ A quia. ⁸ Sic CE; A impossibile est, D non possibile (est om.) ⁹ A semel. ¹⁰ esse om. D. ¹¹ A esse. ¹² A comprobabitur. ¹³ esse om. D. ¹⁴ sed om. D. ¹⁵ D et in finem. ¹⁶ Sic ACE; D ostenduntur. ¹⁷ A ergo. ¹⁸ Sic CE; A accepit esse, D esse accepit. ¹⁹ A adco. ²⁰ A permissum. ²¹ Sic ADE; et tempore om. A. ²² A ergo.

temporis habuisse, universaliter de omnibus, qui ¹ *A* futurae beatitudinis participes erunt, intelligentium arbitrator. Omnes siquidem, qui ad aeternas suas ² rationes, quae neque initium temporis per generationem in loco temporeve, neque finem per resolutionem habent, neque ulla locali positione circumscribuntur, reversuri sunt, ut solae ³ in eis, et nil aliud sint, profecto omni ⁴ locali temporalique termino carebunt. Causae enim omnium rerum, quae omni caret circumscriptione, quoniam infinita est, infiniti in infinitum adhaerebunt. Solus namque Deus in ipsis apparebit, quando terminos suae naturae transcendit; non ut in eis natura pereat, sed ut in eis solus appareat, qui solus vere est. Et hoc est naturam transcendere: naturam non apparere; sicut aer, ut saepe diximus, luce plenus non apparet, quoniam sola lux regnat. Quod igitur ⁵ de generali loco, generalique tempore universalis creaturae intelligitur, necessario de partium ejus locis temporibusque specialibus et propriis a summo usque deorsum intelligitur ⁶. Praecedit autem locus generalis tempusque generale secundum intelligentiam omnia, quae in eis sunt. Praecedit igitur ⁷ specialium priorumque ⁸ locorum temporumque cognitio ea, quae in eis specialiter proprieque intelliguntur. Ac per hoc concluditur, nil aliud esse locum, nisi naturalem definitionem, modumque ⁹, positionemque uniuscujusque sive generalis sive specialis creaturae; quemadmodum nil aliud est ¹⁰ tempus, nisi rerum per generationem motiones ¹¹ ex non esse in esse inchoatione ¹², ipsiusque motus rerum mutabilium certae dimensiones, donec veniat stabilis finis, in quo immutabiliter omnia stabunt. Disc. Clarescit paululum, ut reor, hujus ratiocinationis intentio. Nam nil aliud appetit, quantum mihi datur intelligere, quam ut nihil ¹³ esse locum suadeat ¹⁴, nisi naturalem uniuscujusque creaturae definitionem, intra quam tota continetur, et extra quam nullo modo extenditur. Ac per hoc datur intelligi, sive locum quis dixerit, sive finem, sive terminum, sive definitionem, sive circumscriptionem, unum idipsumque significare, ambitum videlicet finitae naturae.

41. Quamvisque multae definitionum species quibusdam esse videantur, sola ac vere ipsa dicenda est definitio, quae a Graecis *ὁρισμός*, a nostris vero essentialis vocari consuevit. Aliae siquidem aut connumerationes intelligibilium partium *ὀρίσιν*, aut argumentationes quaedam extrinsecus per accidentia, aut qualiscunque ¹⁵ sententiarum species sunt. Sola vero *ὁρισμός* id solum recipit ad definiendum, quod perfectionem naturae, quam definit, complet ac perficit. *Definitio* enim, ut ait Augustinus, *nihil*

A *maius, nihil minus tenet, quam id* ¹⁶, quod susceptum est ad explicandum. *Aliiter omnino vitiosa est.* Mac. Clare perspicio. Non enim aliud ¹⁷, praeter quod dixisti, praedicta ratio appetit suadere. Disc. Se miror, nec pure perspicio, quomodo definitio cujuscunque essentiae non intra ipsam, sed extra esse ¹⁸ dicatur, hoc est, neque totum ipsius, neque pars dici valeat. Mac. Attentior igitur ¹⁹ esto, ut et hoc plane cognoscas. Disc. Quantum lux interior admittit. Mac. Dic, quaeso, cum rerum omnium duo genera sint; omne enim, quod dicitur esse, aut visibile est, et ²⁰ sensibus corporeis percipitur, aut percipi potest, aut invisibile, et intelligentiae obtutu consideratur, aut considerari possibile est, aut per se, aut per aliquid sibi adhaerens: in quo praedictorum generum **B** definitiones esse judicas ²¹?

42. Disc. Ridiculum istuc. Quis enim locum, seu finem, seu definitionem, seu qualemcunque circumscriptionis speciem, qua uniuscujusque substantia ambitur, inter ea, quae sensibus corporeis succumbunt, recte sapientium posuerit, cum videat, terminos lineae, seu trianguli, seu alicujus planae solidaeve figurae incorporeos esse? Punctum ²² siquidem, ex quo linea incipit, et in quo terminatur, nec linea ²³, nec pars ejus est, sed terminus lineae. Ac per hoc locus ejus nec sensu percipitur, sed sola ratione cogitatur. Punctus enim sensibilis pars lineae est, non autem ejus principium, seu finis. Similiter et ipsa linea ratione consultata incorporea est, et est principium superficiei. Item superficies incorporea est, et est finis lineae, principium vero ²⁴ soliditatis. Soliditas quoque incorporea est, et est finis totius perfectionis. Quicquid enim in his, id est, sive punctum, sive lineam, sive superficiem, sive soliditatem visibilem corporeus sensus attigerit ²⁵, profecto figurae incorporearum rerum sunt, non earum ipsa vera substantia, quae incorporea est. Similiterque naturalium corporum, sive sensibilia sint per contemperantiam elementorum, quibus subsistunt, sive subtilitate sui mortales fugitent contuitus, solo intellectu naturae fines perscipiuntur. Forma siquidem, quae omnem materiam corporum ²⁶ continet, incorporea est. Ipsa etiam ²⁷ materies, si quis intentus aspexerit, ex incorporeis qualitatibus copulatur. Mac. Itaque in genere invisibilium ²⁸ definitiones, quas locos rerum circumscripserunt diximus, concludi arbitraris? Disc. Ita quidem arbitrator et nil certius video.

43. Mac. Recte aestimas. Sed quia iterum genus invisibilium in multas species dividi patitur; quaedam enim invisibilium sunt, quae intelliguntur et intelligunt, quaedam intelliguntur et non intelligunt, quaedam ²⁹ neque intelliguntur, neque intelligunt:

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic AD; C qua, E qua. ² suas om. A. ³ Sic ACDE. ⁴ Sic ADE; C enim. ⁵ A ergo. ⁶ Sic ADE; C intelligitur. ⁷ A ergo. ⁸ C propriorum. ⁹ A modum. ¹⁰ est om. D. ¹¹ Sic DE; motiones om. A; C motionis. ¹² Sic CDE; A inchoatio. ¹³ Sic CE; AD nil. ¹⁴ C suadet. ¹⁵ A qualescunque. ¹⁶ id om. A. ¹⁷ D aliquid. ¹⁸ esse om. A. ¹⁹ A ergo. ²⁰ C aut. ²¹ Sic CDE; A judices. ²² Sic CDE; A Punctu. ²³ A linea est. ²⁴ Sic ACDE. ²⁵ DE attingerit. ²⁶ Sic CDE; A corpoream. ²⁷ Sic CDE; A enim. ²⁸ D visibilibus. ²⁹ Sic CDE; A sunt, quae intelligant et intelliguntur, quaedam quae.

in qua specie horum definitiones connumerandas esse A censes? Disc. In ea profecto, quae intelligit et intelligitur. Actio siquidem definitionis ratiocinantis intelligentisque naturae actio est. Mac. Nec aliter videtur esse posse. Nulla enim natura, quae seipsam non intelligit esse, aut sui aequalem, aut se inferiorem potest definire. Nam quod supra se est, quomodo potest cognoscere, dum ejus notitiam non valet superare¹? Disc. Solius ergo intellectualis naturae, quae in homine angeloque constituitur, definitionis peritia est. Sed utrum angelus aut homo seipsum, aut homo angelum, aut angelus hominem possit definire, non parva quaestio est. De qua, quid tibi videtur, nosse cupio. Mac. Videtur mihi neque seipsum, neque inter se invicem definire posse². Nam si homo seipsum vel angelum definit, major seipso est et angelo. Majus enim est³ quod definit, quam quod definitur. Eadem de angelo est ratio. Hos itaque ab ipso solo, qui eos ad imaginem suam condidit, definiiri posse arbitror. Disc. Videtur mihi hac ratione concludi, non alias naturas rationabili animo definiiri, nisi inferiores se⁴, sive visibiles sint, sive invisibiles. Mac. Quisquis hoc dixerit, veritate⁵ non errat. Ideoque ubi definitiones sunt⁶ eorum, quae definiuntur, ibi profecto et loci eorum, quae circumscribuntur. Praedictis enim rationibus confectum est, locum definitionem esse, et definitionem locum. Disc. Confectum scilicet. Mac. Atqui definitiones corporum, rerumque ratione carentium, non alibi nisi in anima rationabili sunt. In ea itaque et loci omnium⁷, quae localiter comprehenduntur. At si rationalis anima incorporea est, unde nullus sapiens dubitat, necessario, quicquid in ea intelligitur, incorporeum esse manifestum est. Et locus in animo intelligitur, si ut prius datum est⁸. Incorporalis est igitur⁹. Disc. Et hoc jure conclusum video. Sive enim angelica natura rerum inferiorum se definitiones contineat, ut Augustino videtur placere, nam et angeli inferiora se creduntur administrare, sive ad superiora se semper intendat, id est, ad causas rerum aeternas, huic rationi non obstat. Non enim a veritate distat, ut video, si quis aestimaverit, humanum animum, terrenis adhuc phantasias depressum, causas creatas inferiorum se naturarum posse comprehendere, si pure vixerit, angelicum vero omnium rerum aeternas appetere rationes, et ad hoc semper caritate motus humanam naturam attrahere. Mac. Recte vides. Videsne itaque, non aliud esse locum, nisi actionem intelligentis atque comprehendentis virtute intelligentiae ea, quae comprehendere potest, sive sensibilia sint, sive intellectu comprehensa? Atqui¹⁰ si ita est, aliud igitur¹¹ est quod definitur,

et aliud ejus definitio. Disc. Aliud esse video. Sed intellectus, qui seipsum intelligit, quoniam seipsam definit, suimet locus esse videtur. Mac. Nec hoc absurde quis dixerit, si ullus intellectus post¹² Deum, qui intellectus omnium dicitur, seipsum potest intelligere. Si autem omnis intellectus praeter Deum non a seipso, sed a superiori se circumscribitur, nullus intellectus suimet locus erit, sed intra superiorem se collocabitur. Et hoc paulo superius nonne convenerat¹³, non aliter esse? Disc. De hoc alibi latius disputandum aestimo.

44. Nunc autem¹⁴ velim scire, utrum aliud est natura animi deficientis, id est, omne, quod ab eo intelligitur, cognitionis loco comprehendentis, et aliud locus ipse, seu definitio locati vel definiti. Mac. Nec hoc inquisitione indignum esse video. Multi enim de hoc dubitant. Sed quoniam videmus, aliud esse constitutas in anima liberales artes, aliud ipsam animam, quae quasi¹⁵ quoddam¹⁶ subjectum est artium, artes vero veluti inseparabilia naturaliaque animae accidentia videntur esse, quid nos prohibet, definiendi disciplinam inter artes ponere, adjungentes dialecticae, cujus proprietas est, rerum omnium, quae intelligi possunt, naturas dividere, conjungere, discernere, propriosque locos unicuique distribuere? Atque ideo a sapientibus vera rerum contemplatio solet appellari. Nam cum in omni rationabili intellectualique natura tria inseparabilia semperque incorruptibiliterque¹⁷ manentia considerentur¹⁸, *οὐσία* dico, et *δύναμις*, *ἐνέργεια*que, hoc est, essentiam, virtutem, operationem; haec enim teste sancto Dionysio¹⁹ inseparabiliter sibimet adhaerent, ac veluti sunt, et nec augeri nec minui possunt, quoniam immortalia sunt atque immutabilia: num²⁰ tibi verisimile videtur, certaeque rationi conveniens, omnes liberales disciplinas in ea parte, quae *ἐνέργεια*, id est, operatio animae dicitur, aestimari? Siquidem a philosophis veraciter quaesitum repertumque est, artes esse aeternas, et semper immutabiliter animae adhaerere, ita ut non quasi accidentia quaedam ipsius esse videantur, sed naturales virtutes actionesque, nullo modo ab ea recedentes, nec recedere valentes, nec aliunde venientes, sed naturaliter ei insitas, ita ut ambiguum sit, utrum ipsae aeternitatem ei praestent²¹, quoniam aeternae sint²², eique semper adhaereant²³, ut aeterna sit, an ratione subjecti, quod est anima, artibus aeternitas administratur; *οὐσία* enim animae et virtus et actio aeternae sunt; an ita sibi invicem coadhaereant²⁴, dum omnes aeternae sint, ut a se invicem segregari non possint.

45. Disc. Huic rationi, quoniam vera est, nescio quis audeat reluctari. Nam quodcumque horum quis

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic BCDE; A *sumere*. ² D *potest*. ³ AD *est enim*. ⁴ Sic ADE; C *nisi inferior essa*. ⁵ Sic CDE; A *veritate*. ⁶ *sunt om. A*. ⁷ Sic CDE; A *loci sunt omnium*. ⁸ *est om. D*. ⁹ A *ergo*. ¹⁰ Sic CE; A *Atque, DAi*. ¹¹ A *ergo*. ¹² A *potest*. ¹³ Sic CDE; A *nonne inter nos convenerat*. ¹⁴ D *vero*. ¹⁵ *quasi om. A*. ¹⁶ *quoddam om. D*. ¹⁷ Sic E; A *incorruptibilia, C incorruptibiliter, D incorporaliter*. ¹⁸ Sic CDE; A *considerantur*. ¹⁹ D *sancto Dionysio teste*. ²⁰ A *non*. ²¹ Sic AE; CD *praestant*. ²² CDE *sunt*. ²³ Sic ACDE. ²⁴ Sic CDE; A *cohaereant*.

firmaverit, rationi non resistit. Ultimum tamen, quod a te positum est, verisimilius esse ceteris elucet. Sed ut ad eadem ¹ redeamus, non mihiplane patet, quomodo *ὄνεια* sive in generibus, sive in speciebus, sive in atomis definiiri possit, cum in praedictis rationibus hujus libelli conclusum sit, eam nulli ² sensui corporeo, nulli ³ intellectui comprehensibilem esse. Mac. *ὄνεια* per seipsam definire, et dicere, quid sit, nemo potest. Ex his autem, quae inseparabiliter ei adhaerent, et sine quibus esse non potest, ex loco dico et tempore — omnis enim *ὄνεια* de nihilo creata, localis temporalisque est; localis quidem, quia aliquo modo est, quoniam infinita non est; temporalis vero, quoniam inchoat esse, quod non erat — solummodo definiiri potest. *ὄνεια* itaque nullo modo definitur quid est, sed definitur, quia est. Ex loco namque, ut diximus, et tempore, accidentibusque aliis, quae sive in ipsa, seu extra intelliguntur esse, tantummodo datur, non quid sit, sed quia est. Et hoc generaliter de omni *ὄνεια* sive generalissima, sive specialissima, sive media, non incongrue quis dixerit. Nam et causa omnium ⁴, quae Deus est, ex his, quae ab ea ⁵ condita sunt, solummodo cognoscitur esse; nullo vero creaturarum argumento possunt intelligere, quid sit: atque ideo sola haec definitio de Deo praedicatur, quia est, qui plus quam esse est. Disc. Huic quoque rationi nemo sane intelligentium, ut opinor, obstat.

46. Mac. Nunc igitur sole lucidius perspicis, eos esse deridendos, imo etiam ⁶ dolendos, ac per hoc ad veram rerum discretionem revocandos, si velint, aut penitus relinquendos, si suam consuetudinem veritati inimicissimam sequi malint, qui partes hujus mundi visibiles ceterorum corporum intra se constitutorum naturalia loca esse opinantur. Nam ut, verbi gratia, de meo corpore dicam; animam quippe corporalibus hujus mundi spatiis putare contineri impudentissimum est; si aer iste locus ejus est, sequitur, ut quarta pars sui locus suus sit. Nam omne corpus visibile quattuor partibus constare omnibus notum est, ex igne videlicet, aere, terra, aqua ⁷. Nil autem irrationabilitati propinquius, quam ut totum corpus sui parte locari putetur. Totum siquidem omnes suas partes comprehendere, non autem pars totum recte aestimatur ambire. Item si corpus meum in isto aere veluti in suo loco esse dicam, sequitur, nullum certum locum ibi posse habere. Iste etenim ⁸ aer semper circa terram volvitur, ac per hoc uno eodemque temporis spatio innumerabiles locos habere corpus in ⁹ eo constitutum necesse est. Quod nulla ratione conceditur. Praedictis siquidem rationibus suasum est, locum in statu esse, nulloque motu variari. Sicut ergo, qui in flumine stat, sedetive, seu natat, illam partem fluminis non potest retinere ¹⁰, ut

A possit dicere, se ¹¹ certum locum fluminis possidere, cum constet ¹², sine ulla intermissione illud transire: ita nemo debet dicere locum corporis sui hunc aerem, sine ulla intermissione mobilem, nulloque temporis momento stantem. Si autem quis huic rationi objecerit terram, quoniam semper stat, corporum jure appellari locum, videat similiter, terram materiem corporum esse, non locum. Quis autem materiam corporum eorumdem esse locum ratione utens audeat dicere, praesertim cum materia, per seipsam ratione considerata, nec in motu, nec in statu sit? In motu siquidem non est, quod nondum inchoat certa forma contineri. Nam per formam movetur materia; sine forma ¹³ immobilis est, ut Graeci volunt. Quo enim movebitur, quod nullo loco, B nullo tempore certo adhuc coartatur? Nec in statu est, quia nondum finem suae ¹⁴ perfectionis possidet. Status siquidem finis motionis est. Quomodo autem potest in statu fieri, quod non coepit jam moveri? Quomodo igitur ¹⁵ materia corporis locus corporis, quod ex ea conficitur, potest esse, cum et ipsa in seipsa nullo certo loco, seu modo, seu forma circumscribatur, nulla certa ratione definitur, nisi per negationem ¹⁶? Negatur enim, aliquid esse eorum ¹⁷, quae sunt, cum ex ea omnia, quae creata sunt, condita esse credantur ¹⁸. Item si partes hujus visibiles mundi nostrorum corporum seu aliorum loca sunt, loca nostra semper esse non possunt. Dum enim corpus cujusdam animalis solum fuerit, partesque illius ad sedes suas naturales, ex quibus assumptum est, separatim revertuntur ¹⁹, locus ejus, aer verbi gratia, seu aqua, seu terra, seu ignis non erit; sed singulae partes unius corporis singulis conaturalibus sibi elementis ita commiscuntur, ut unum cum eis sint, non ut in eis sint veluti aliquid in aliquo. Quod enim reddetur aeri, aer erit, et non quae in quodam loco aeris statuetur ²⁰; non, ut confusio quaedam corporum sit, sed mirabili naturae modo unusquisque partem suam propriam in singulis habebit elementis, totum per totum, non in parte parte; ita ut resurrectionis tempore nullus accipiat, nisi quod suum est, sicut multorum luminarium lux simul est conjuncta, ut nulla in ea sit commixtio, nulla segregatio. Dum enim una eademque lux videatur esse, unumquodque tamen luminare suam propriam possidet lucem, alterius luci non commixtam, sed mirabiliter totae in totis sunt, et unum lumen conficiunt. Aliud igitur ²¹ est aer, et aliud locus ejus. Eodem modo de ceteris elementis, partibusque solutorum corporum sibi redditus, intelligendum esse censeo. Et si ita est, necessario dabitur, aut istas partes mundi generales loca corporum ab eis perfusorum compositorumque non esse, aut corpora ipsa certum locum non habere, aut penitus

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CDE; A eandem. ² Corr., ACDE nullo. ³ Corr., ACDE nullo. ⁴ omnium om. D. ⁵ Sic CDE; A eo. ⁶ A et. ⁷ Sic CE; AD aqua, terra. ⁸ Sic CE; AD enim. ⁹ in om. CDE. ¹⁰ C. fluminis possidere non potest retinere. ¹¹ se om. CDE. ¹² D constat. ¹³ forma om. D. ¹⁴ D sui. ¹⁵ A ergo. ¹⁶ CDE generationem. ¹⁷ D eorum esse. ¹⁸ A creduntur. ¹⁹ Sic AD; C revertantur, E revertentur. ²⁰ Sic AE; CD statuitur. ²¹ A ergo.

omni loco vacare. Quod natura rerum, veraque ip-
sius contemplatio non sinit concedere. Non enim
ulla creatura certo suo loco atque immutabili, cer-
tisque temporum spatiis finibusque, sive corporea
sit, sive incorporea, potest carere. Ideoque, ut saepe
diximus, duo haec, locus profecto et tempus, a phi-
losophis *ὡς ἀντι* appellantur, Loc est, quibus sine.
Nam sine his nulla creatura generatione¹ inchoans
et aliquo modo subsistens potest consistere. Utque
proximo rerum utamur argumento, si locus corporis
est omne, quodcumque ei circumfunditur, color erit
locus corporis. Nullum etenim visibile corpus est,
quod luce coloris non circumfundatur. Si autem col-
or colorati corporis locus est, necessario dabitur,
qualitas locus corporis esse. Sed quis tam dira stulti-
tia opprimitur, ut qualitatem corporis² locum
corporis esse fateatur? At si color corporis qualitas
est incorporea, et extra corpus undique corpori cir-
cumfunditur, non tamen locus ejus esse ulli sapien-
tum³ videtur. Qua ratione aer iste, seu aliquod aliud
mundi elementum, quamvis corporibus intra se posi-
tis circumfusa sint, eorum tamen ullo modo esse
posse loca, non conceditur.

47. Disc. Satis de his disputatum. Sed adversus
eos, qui non aliud esse corpus, et aliud corporis
essentiam putant, in tantum seducti, ut ipsam sub-
stantiam corpoream esse, visibilemque atque tracta-
bilem non dubitent, quaedam breviter dicenda esse
arbitror. Nam multi ac paene omnes tali errore fati-
gantur, naturales rerum differentias ignorantes. Mac.
Adversus stultitiam pugnare nil est laboriosius. C
Nulla enim auctoritate vinci fatetur, nulla ratione
suadetur. Sed quoniam non est aequalis hominum
stultitia, nec eadem erroris caligine mentes eorum
obscurantur, paucis argumentationibus adversus eos
utendum video. Disc. Utendum sane. Si enim eis
proderit, lucrum erit; sin⁴ vero, nosmetipsos de
talibus naturarum discretionibus disputationis studio
certiores efficiemus. Mac. Has itaque paucas de
pluribus dialecticas collectiones intentus considera.
Omne corpus, quod materia formaque componitur,
quoniam solvi potest, corruptibile est. Mortale au-
tem corpus materia formaque componitur. Corrup-
tibile est igitur⁵. Item, omnis *οὐσία* simplex est,
nullamque ex materia formaque compositionem re-
cipit, quoniam unum inseparabile est. Nulla igitur⁶
οὐσία corpus mortale rationabiliter conceditur esse.
hoc autem dictum est, quia omnis *οὐσία*⁷, quamquam
intelligatur ex essentia et essentiali differentia com-
posita esse—hac enim compositione nulla incorporea
essentia potest carere, siquidem et ipsa divina *οὐσία*,
quae non solum simplex, sed plusquam simplex ere-

ditur esse, essentialem differentiam recipit; est enim
in ea ingenua, genita, procedens substantia — ipsa
tamen compositio, quae sola ratione cognoscitur,
nulloque actu et operatione fieri comprobatur, ratio-
nabiliter simplicitas esse⁸ judicanda est. Ut autem
firmius cognoscas, *οὐσίαν*, id est essentiam⁹, incor-
ruptibilem esse, lege librum sancti Dionysii Arco-
pagitae de divinis Nominibus eo loci, quo de natura
daemonum deque eorum malitia¹⁰ disputat¹¹, quod
nullam essentiam, neque eorum, neque aliorum cor-
rumpere possit, et reperies, eum disputare subtilis-
sime, nullum eorum, quae sunt, in quantum essen-
tia et natura est, ullo modo corrumpi posse.

48. Haec enim tria in omni creatura, sive corpo-
rea sive incorporea, ut ipse certissimis argumenta-
tionibus edocet, incorruptibilia sunt et inseparabilia,
οὐσία, ut saepe diximus, *δύναμις*, *ἐνέργεια*, hoc est, es-
sentia, virtus, operatio naturalis. Disc. Horum trium
exemplum posco. Mac. Nulla natura, sive rationalis
sive intellectualis, est, quae ignoret se esse, quan-
vis nesciat, quid sit. Disc. Hoc non ambigo. Mac.
Dum ergo dico, intelligo me esse, nonne in hoc uno
verbo¹², quod est intelligo, tria significo a se inse-
parabilia? Nam et me esse, et posse intelligere me
esse, et intelligere me esse demonstro. Num vides
uno verbo¹³ et meam *οὐσίαν*, meamque virtutem, et
actionem significari? Non enim intelligerem, si non
essem; neque intelligerem, si virtute intelligentiae
carerem; nec illa¹⁴ virtus in me silet, sed in opera-
tionem intelligendi prorumpit. Disc. Verum et veri-
simile. Mac. Num igitur necesse est, eos, qui dicunt,
corpus materiale *οὐσίαν* esse, aut corpus suum ex
forma materiaeque compositum non esse fateri, sed
οὐσίαν incorruptibilem esse, aut corpus suum cor-
ruptibile et materiale¹⁵ esse, ac per hoc *οὐσίαν* non
esse, veritate¹⁶ coactos¹⁷ concedere? Disc. Necesse
sane. Sed mihi videris dicere¹⁸, non omne corpus
οὐσίαν esse universaliter¹⁹, sed omne corpus
materia formaque compactum solummodo negare.
Mac. Intentus itaque haec intueri. Nec²⁰ me aesti-
mes, non de specie quadam corporum, sed universa-
liter de omni corpore dixisse, quamvis specialiter de
corpore composito ex forma materiaeque dixerim,
pro praesentis quaestionis utilitate, adversus eos,
qui mortalia sua corpora transitoriaque non aliud
esse, nisi suam *οὐσίαν*, suamque *οὐσίαν* nihil aliud
esse, nisi corpus materiale suum diversisque spe-
ciebus²¹ compositum, forma videlicet aeternae materia
varisque accidentibus, dicunt²².

49. Ut autem plane cognoscas, universaliter *οὐσίαν*
nullum corpus esse, hanc argumentationis accipe
speciem. Disc. Accipiam; sed prius quadam formu-

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CD; A generationem, E generationes. ² Sic CDE; corporis om. A. ³ Sic ACE; D sapientium.
⁴ A si non. ⁵ A ergo. ⁶ Sic ACDE; anacoluthice, ut videtur; f. *οὐσίας*? ⁷ esse om. AD. ⁸ id est
essentiam om. A. ⁹ C militia. ¹⁰ Sic ACE; D disputant. ¹¹ CDE verbo uno. ¹² Sic CDE; A verbo
uno. ¹³ A ulla. ¹⁴ et materiale om. D. ¹⁵ D veritatem. ¹⁶ GDE coacti. ¹⁷ dicere om. C. ¹⁸ Sic CDE;
A universaliter esse. ¹⁹ C ne. ²⁰ speciebus om. C. ²¹ dicunt om. CDE.

Iam praedictae argumentationis fieri necessarium C
 video. Nam praedicta ratiocinatio plus argumentum
 e contrario videtur esse, quam dialectici syllogismi
 imago. *MaC.* Fiat igitur maxima propositio sic :
 utrum *ὄνεια* corpus corruptibile est? Omnis *ὄνεια* in-
 corruptibilis ¹ est. Omne incorruptibile corpus mate-
 riale non est. Omnis igitur *ὄνεια* corpus materiale
 non est. Et reflexim : Omne igitur corpus mate-
 riale *ὄνεια* non est. Item : Omne corpus ², quod ex
 forma atque materia componitur, simplex non est.
 Omnis autem *ὄνεια* simplex est. Nullum igitur corpus
 forma materiaque compositum *ὄνεια* est. Item : Om-
 nium hominum una eademque *ὄνεια* est. Omnes enim
 unam participant essentiam, ac per hoc, quia omni-
 bus communis est, nullius proprie est. Corpus autem
 commune omnium hominum non est. Nam unusquis-
 que suum proprium possidet corpus, non et *ὄνεια*.
 Igitur communis est, et corpus commune non ³ est.
 Est autem *ὄνεια* ⁴ communis. Non est igitur ⁵ cor-
 pus. Eadem ratio in ceteris animalibus inanimalibus-
 que ⁶ perspicue splendet. *Disc.* Haec formula idonea
 est. Redi, precor, ad promissam ⁷ argumenti uni-
 versalem speciem, qua concluditur, nullum corpus
ὄνεια esse. *MaC.* Omne quod longitudine, latitudine,
 altitudine comprehenditur, quoniam diversis spatiis
 concluditur, corpus est. Quod autem nullum praedi-
 ctorum spatorum recipit, quoniam nullum est atque
 simplex, nullumque motum naturae suae per spatia
 potest recipere, necessario incorporale est. *ὄνεια*
 autem nec longitudine, nec latitudine, nec altitudine
 protenditur, et quoniam in suae naturae simplicitate
 individua permanet, incorporalis est. Nulla itaque
ὄνεια, quoniam caret spatio, corporalis est; sicut
 nullum corpus, quoniam spatiis extenditur, *ὄνεια* est.
Disc. Hoc etiam ⁸ certa dialectica formula imaginari
 volo. *MaC.* Fiat itaque formula syllogismi conditiona-
 lis. Ita maxima propositio ⁹ : utrum *ὄνεια* corpus
 est? Si *ὄνεια* corpus est, longitudinis, latitudinis ¹⁰
 altitudinisque spatia recipit. *ὄνεια* autem longitudi-
 nem, latitudinem, altitudinemque ¹¹ non recipit. Cor-
 pus igitur non est. Si autem *ἄνθρωπος*, hoc est,
 conceptionis communis animi syllogismum, qui om-
 nium conclusionum principatum obtinet, quia ex his,
 quae simul esse non possunt, assumitur, audire desi-
 deras, accipe huiusmodi formulam : Non ¹² et *ὄνεια* D
 est, et incorporalis non est. Est autem *ὄνεια*. Incor-
 poralis igitur. Non enim simul esse potest, ut et *ὄ-
 νεια* sit, et incorporea non sit. Item : Non ¹³ et *ὄ-
 νεια* est ¹⁴, et corpus est. Est autem *ὄνεια*. Non est
 igitur corpus. Item : Non ¹⁵ et *ὄνεια* est, et incorpora-
 lis ¹⁶ est. Est autem *ὄνεια*. Incorporalis igitur. Maxi-
 mum itaque argumentum est, ex quo dignoscitur,
 aliud esse corpus, aliud *ὄνεια*. Nam *ὄνεια* in genera

et species dividitur; corpus vero veluti totum quod-
 dam in partes separatur. Item ¹⁷ corpus in partibus
 suis totum non est. In capite enim, seu manibus,
 pedibusve, totum corpus non comprehenditur. Et est
 majus in omnibus suis partibus simul; minus vero
 in singulis non simul. E contrario autem *ὄνεια* tota
 in singulis suis formis speciebusque est; nec major
 in omnibus simul collectis, nec minor in singulis a
 se invicem divisis. Non enim amplior est in genera-
 lissimo genere, quam in specialissima specie; nec
 minor in specialissima specie, quam in generalissimo
 genere. Et ut exemplis utamur : *ὄνεια* non est major
 in omnibus hominibus, quam in uno homine, nec
 minor in uno homine, quam in omnibus hominibus.
 Non est major in genere, in quo omnes species ani-
 malium unum sunt, quam in homine solo, vel bove,
 vel equo. Nec minor in his singulis speciebus, quam
 simul in omnibus. Item corpus in partes potest secari,
 ut totum suum pereat. Verbi gratia, dum solvitur in
 ipsa elementa, ex quibus coeuntibus superaddita
 forma conficitur, totum perit. Ubi enim partes simul
 non sunt, neque propria forma continentur, totum
 simul esse non potest in aliqua re actu et opere;
 quamvis simul videantur esse naturas rerum conside-
 rantis cogitatione. Sed aliud est, simul esse rationa-
 bili naturae consideratione ¹⁸, quae omnia simul
 semper intellectu colligit, et inseparabiliter compre-
 hendit universitatem ¹⁹; aliud, quod operatione
 agentis, aut passione patientis, visibiliter in separa-
 tione seu collectione sensibilibus partium peragitur.
 Ratio siquidem omnium numerorum ²⁰ in unitate
 inconcussa est, nec augeri potest, nec minui. Corpora-
 les vero numeri seu phantastici et augeri in infi-
 nitum possunt, et minui, ita ut penitus non sint. At
 vero *ὄνεια*, quamvis sola ratione in genera sua speci-
 esque et numeros ²¹ dividatur, sua tamen naturali
 virtute individua permanet, ac nullo actu seu opera-
 tione visibili segregatur. Tota enim simul et semper
 in suis subdivisionibus aeternaliter et incommutabi-
 liter subsistit, omnesque subdivisiones sui simul ac
 semper in seipsa unum inseparabile sunt. Atque
 ideo, etsi corpus, quod nihil aliud est ²² quam *ὄνεια* ²³
 quantitas, et ut verius dicam, non quantitas, sed
 quantum, actu et operatione, vel certae suae fragili-
 tatis passione, in diversas segregetur partes, ipsa
 per se, id est *ὄνεια*, cujus est quantum corpus, im-
 mortaliter inseparabilisque sua propria naturalique
 virtute perdurat.

50. Ideo autem addidi, rectius corpus quantum
 vocari quam quantitas, quoniam illa accidentia,
 quae naturalia dicuntur, dum in seipsis naturaliter
 perspicuntur, incorporalia sunt et invisibilia, et
 circa ipsam *ὄνεια*, seu in ipsa sola ²⁴ rationis con-

VARIAE LECTIONES.

¹ D incorruptibile. ² D corpus omne. ³ commune non om. CDE. ⁴ *ὄνεια* om. CDE. ⁵ A ergo. ⁶ Sic CDE; inanimalibusque om. A. ⁷ Sic CDE; A praemissam. ⁸ A in. ⁹ Sic CDE; A propositio est. ¹⁰ A ac latitudinis. ¹¹ AD altitudinem. ¹² Sic CDE; A num. ¹³ A num. ¹⁴ est om. D. ¹⁵ A num. ¹⁶ Sic CDE; A non corporalis. ¹⁷ Sic CDE; A Itemque. ¹⁸ A consideratione naturae. ¹⁹ Sic CDE; A in universitatem. ²⁰ D numerorum omnium. ²¹ Sic AD; CE numerosque. ²² A est aliud. ²³ D usiae. ²⁴ Sic CDE; A sola.

tauta considerantur, et veluti quaedam causae suorum effectuum sunt, ut est ipsa quantitas et qualitas causa quanti et qualis, ceteraque accidentium genera, de quibus satis, ut arbitror, diximus, quoniam invisibiles sunt, suos visibiles effectus gignunt. Corpus igitur non est οὐσία quantitas, sed quantum; sicut color visibilis, qui circa corpus sentitur, non est οὐσία qualitas, sed quale in quanto constitutum, ceteraque id genus. Placuit etiam ¹ sententiam sancti patris Augustini ex libro, quem de categoriis Aristotelis scripsit, nostris disceptationibus inserere.

51. *Descripta igitur, inquit, οὐσία, quoniam definiti non potuit propter eas causas, quas superius memoravi, accidentium definitionem necessarius ordo posebat. Quorum primum est quantum. Nec sine causa. Nam cum aliquid viderimus, id necesse est, quantum sit, aestimare. Quantum vero sit, inveniri non potest, nisi fuerit adhibita mensura collectum. Si ergo ommissa latitudine solam quis longitudinem voluerit emetiri ², longitudo sine latitudine mensurae subjecta γράμμη dicitur; non quod sit longitudo aliqua, quae careat latitudine, sed quod solam quis metiens longitudinem γράμμη ³ metiri dicitur. Emensa vero cum longitudine latitudo dicitur ἐπιπέδω ⁴. Sin autem et altitudo fuerit mensurae sociata, corpus cuncta perficiunt. Quod tamen non ita accipimus ⁵, quemadmodum solemus accipere naturale, ne ad οὐσίαν revereri videamur. Hoc ideo dictum est, ut has singulas regulas in geometricis corporibus sciamus esse consuetas, in quibus haec tria separatim discreta esse possunt. In naturalibus autem inseparabiliter ⁶ cohaerent, in quibus solo intellectu quantitas ab οὐσία separatur. Nam cum videtur quis de quantitate disputare, tanquam de οὐσία quid diceret, putatur confundere. Videsne quid summae auctoritatis magister edicat? Cum videtur, inquit, quis ⁷ de quantitate, hoc est, de spatiis, quibus corpus conficitur, disputare, ab his, qui nihil aliud esse οὐσίαν ⁸ aestimant nisi corpus quod vident, de ipsa οὐσία putatur quid ⁹ dicere. Si igitur geometrica corpora, quae sola ¹⁰ animi intuitu contemplantur ¹¹, solisque memoriae imaginationibus fingere procuramus, in aliqua οὐσία subsistunt, profecto naturalia sunt, nullaque inter geometrica et naturalia corpora differentia est. Nunc vero, quoniam geometrica corpora solo animo consideramus, in nullaque οὐσία subsistunt, atque ideo phantastica jure vocantur, naturalia vero corpora propterea naturalia sunt, quoniam in naturalibus suis οὐσίis, id est essentiis, subsistunt, et sine quibus esse non possunt, ideoque vera sunt; alioquin non in rebus naturalibus, sed sola ratione cogitarentur: profecto datur intelligi, aliud esse*

A corpus, aliud οὐσίαν, quoniam corpus aliquando caret οὐσία, aliquando adhaeret οὐσία, ut verum sit, sine qua verum fieri non potest, sed quadam imaginatione figuratum; οὐσία vero nullo modo corporis indiget, ut sit, quoniam per se ipsam subsistit. Satis de his dictum esse reor. D. Satis plane: sed restat, sicuti video, ut de ipsa materia formaque, quibus materialia componi asseris, pauca edisseras. Non enim praetereundum est, ut arbitror; siquidem non mihi satis elucet, utrum eadem forma est et quae generi ¹² subditur, et quae materiae, ut corpus sit, copulatur.

52. M. Formarum aliae in οὐσία, aliae in qualitate intelliguntur; sed quae in οὐσία sunt, substantiales species generis sunt. Nam de ipsis genus praedicatur, quia in ipsis subsistit. Genus namque, ut saepe diximus, totum in singulis suis ¹³ formis est, quemadmodum et singulae formae unum in suo genere sunt. Et haec omnia, id est, genera et formae ¹⁴ ex uno fonte οὐsiae manant, inque eam naturali ambitu redeunt. Formae vero, quae qualitati attribuantur, in naturalibus corporibus proprie formae, in geometricis autem figurae vocantur. Omne enim geometricum corpus spatiis solummodo atque figura, nulla vero substantia continetur. Omne siquidem phantasticum corpus ¹⁵ universalibus tribus spatiis perficitur, longitudine videlicet, latitudine, altitudineque. Non autem universaliter omnia corpora geometrica una figura circumscribuntur. Eorum namque alia ex triangula surgunt figura, alia ex tetragona, alia ex pentagona, ceterisque in infinitum polygonis, alia ex circulari crescunt superficie. Atque ideo, in quantum numerus linearum ex ternario inchoans progreditur, in tantum et figurarum et superficierum multiplex ordo variatur. Numerus itaque spatiorum et linearum in geometricis corporibus quantitati deputatur. Laterum vero angulorumque ordo atque positio, superficierumque habitudines, qualitatis proprium est, et dicitur forma geometrica, seu proprie figura ¹⁶. Dum vero in naturalibus corporibus numerus membrorum, atque distinctio, sive naturalibus discretionibus segregentur, sive naturaliter sibi invicem conjuncta sint, perspicitur, quantitatis proprium esse nemo denegat ¹⁷, ordinem vero atque positionem naturalium partium seu membrorum ad qualitatem referri, formamque proprie vocari. Dicimus enim ¹⁸ formam hominis sursum versus erectam, ceterorum vero animalium deorsum versus pronam. Unde deformes dicuntur; qui congrua membrorum harmonia carent, seu coloris pulchritudine privantur, quae ex qualitate ignea, quae est calor ¹⁹, corporibus innascitur. Nam calor dicitur quasi calor mutatione unius litterae. Et forma voca-

VARIAE LECTIONES.

A enim. ² Sic ADE; C metiri. ³ Sic CDE; A gramma. ⁴ CDE ἐπιπέδω. A epiphania.
⁵ D accipiemus. ⁶ seperabiliter. ⁷ Sic ACE; D cum videtur quis, inquit. ⁸ Sic CDE; A οὐσίαν esse.
 Sic CDE; A quidem. ⁹ Sic CDE; A solo. ¹⁰ D contemplantur. ¹¹ Sic AE; CD generis. ¹² suis om. D. ¹³ unum — formae om. E; A forma. ¹⁴ D corpus phantasticum. ¹⁵ Sic AD; C figurae, F figurat.
¹⁶ Sic CDE; A denegat. ¹⁷ enim; om. D. ¹⁸ Sic A; CDE calor.

ur a formo, hoc est calido, conversa *num* syllaba in *ma*. Antiqui siquidem formum dicebant calidum ². Unde et forcipes formum capientes appellantur. In normas quoque eos, qui naturalem membrorum regulam excedunt, quasi sine norma, id est regula, solemus nominare. Nonne vides, hoc non in numero, nec magnitudine membrorum, sed in positione partium corporis, luceque coloris consistere? An tibi aliter videtur? Disc. Non ut opinor. Sed quid ad propositam quaestionem talis attineat ³ differentia, nosse specto. Mac. Num praedictis rationibus inter nos est concessum, aliud esse corpus, aliud *ousiae*? Disc. Satis, plurimumque ⁴.

53. Mac. Si ⁵ itaque naturali discretionem quantitas corporis ab intellectu *ousiae* separatur, quamvis sibi met adhaereant, ita ut *ousia* subjectum quantitatis sit et quanti, ipsa vero quantitas seu quantum accidentia sint *ousiae*: nonne luce clarius est, aliam esse formam, quae in ipsa *ousia*, non ut accidens, sed ut id ipsum ⁶ ei, prospicitur, aliam, quae ex qualitate quantitati adjuncta corpus efficit perfectum? Disc. Jam video, quo tendis. Mac. Putasne, me velle formam essentialem materiae adjunctam naturale corpus efficere? Disc. Ne id quidem; immo vero nolle te video. Mac. Dic, quaeso, quomodo? Disc. Ex praedicta formarum differentia, *ousiadum* scilicet qualitativarumque, videris mihi non aliud suadere, nisi eam formam, quae species qualitatis est, materiae superadditam corpus, cui *ousia* subsistit, perficere. Haec etenim tria in omnibus naturalibus inspicuntur corporibus: *ousia*, quantitas, qualitas. Sed *ousia* solo semper intellectu cernitur; in nullo enim visibiliter apparet. Quantitas vero et qualitas ita invisibiliter sunt in *ousia*, ut in quantum et quale visibiliter erumpant, dum corpus sensibile inter se conjunctae componunt. Si enim geometricum corpus, cui nulla subest *ousia*, sola quantitate spatorum, linearumque, qualitatisque forma, quae figura dicitur, rationabiliter constare probatur: quid impediienti est, ut naturale ⁷ corpus, cui virtus *ousiae* ad permanendum substat, quantum manere valet, ea forma, quae ex qualitate est, adjuncta quantitati, quae ex materia assumitur, perfici non ⁸ dicamus? Non enim aliud te suadere aestimo, quam ut cognoscamus, quattuor mundi hujus elementorum in se invicem concursu temperantiaque materiam corporum fieri, cui adjuncta qualicumque ex qualitate forma perfectum corpus efficitur. Non enim mihi obstat ⁹, quod multis. Videmur namque eis contra nosmet agere, contrariaque et nobis adversantia firmare, dicentes, aliquando

A quattuor elementorum coitum materiam gignere, aliquando quantitatis atque qualitatis *ousiae* conventum causam materiae esse. Nec mirum, quoniam illos latet, non aliunde mundi hujus elementa, nisi praedictorum *ousiae* accidentium concursu componi. Ignem siquidem caliditas ¹⁰ ariditati, aera caliditas humiditati, aquam humiditas frigiditati, terram frigiditas ariditati copulata conficiunt. Et quoniam praedictae qualitates sibi met coeuntes per se apparere non possunt, quantitas subministrat eis quantum, in quo sensibilibus eluceant. Quantitas siquidem veluti secundum subjectum est post *ousiam*, ideoque ¹¹ in ordine categoriarum prima post eam ponitur, quoniam sine quantitate qualitas nescit manifesta fieri. Si itaque elementa quantitate qualitateque fiunt, et B corpora ex elementis, ex quantitate igitur et qualitate ¹² corpora sunt. Mac. Quoniam igitur video, te intentionis nostrae finem acute perspexisse, dic, oro, num tibi haec divisio formarum in duas species diversi generis, *ousiae* videlicet atque qualitatis, rata esse videtur, necne? Disc. Rata quidem, verique similis, licet non sine animi mei scrupulo hanc rationabilem esse ¹³ concesserim. Etenim ¹⁴ facilius mihi suaderes, formam substantialem materiae adjunctam naturale corpus constituere, quam qualitativam. Causam siquidem constitutionis corporis *ousiam* esse, non qualitatem, probabilius crediderim. Praedictis namque rationibus collectum opinor, qualitatem non solum materiae, verum etiam ¹⁵ formae causam esse; excepto, quod materiam mixta quantitati efficiat, formam vero per se sola materiae superfundat. Non quod nescierim, unam causam multos ex se effectus producere, cum videam, ex uno igne calorem simul et lucem erumpere, ipsamque lucem causam splendoris et umbrarum esse. Quid dicam? Quanta diversa corpora una eademque fiunt materia? Una forma in quot multiplicatur numeros? et cetera hujusmodi. Atque ideo *ousiam* ipsam formam materiae fieri putarim ¹⁶, non autem ejus accidentia.

Mac. Miror valde, cur tam cito, quae paulo ante inter nos ad purum deducta sunt, tua labuntur memoria. Considera itaque diligentius, atque eadem breviter repetamus. Disc. Praesto sum ¹⁷; repete. Mac. Num inconcusse inter nos convenerat, *ousiam* incorpoream esse? Disc. Convenerat. Mac. Atqui nondum oblivioni te dedisse aestimarim, quantitates qualitatesque, quantum in seipsis cogitantur, incorporeas esse, et non in alio subjecto nisi in *ousia*, cui accidunt, subsistere, et inseparabiliter in ea manere. Disc. Hoc quoque firmiter obtineo. Mac. Num itaque probabiliter dicendum est, omne, quod

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CDE. A obtineat. ² D plurimum. ³ AD Sicut. ⁴ Sic CE; A ad ipsum; id om. D. ⁵ Sic CE; D naturalis. ⁶ Sic CDE, non om. A. ⁷ Sic ACE; D obstat mihi. ⁸ Sic AD; CE caliditatis. ⁹ Dideo. ¹⁰ D ex quantitate et qualitate igitur. ¹¹ esse om. D. ¹² D Et (enim om.). ¹³ A et ¹⁴ Sic CDE; A putarem. ¹⁵ sum om. D.

NOTAE.

• Joannes Scotus recte observat. Cf. Festus v. forma et formuales; Varro apud Non. c. 12 n. 32.

quantitate et qualitate conficitur, hoc est quantum et quale, non aliunde constitutionis suae causam accipere, nisi ab ipsa *οὐσία*, cui naturaliter ipsa quantitas et qualitas veluti prima accidentia maxime probantur accidere, et sine qua non possunt esse? Quicquid enim ex his, quae in fonte sunt, progreditur, cur non ad ipsum fontem referatur, non habeo; praesertim cum ipsa *οὐσία*, in quantum *οὐσία* est, nullo modo visibiliter tractabiliterque ac spatiosae valeat apparere. Concursu vero accidentium, quae ei insunt², vel circa eam intelliguntur, sensibile quoddam spatiosumque per generationem potest creare. Quantitas siquidem et qualitas quantum et quale inter se conjungunt. Quae duo sibi invicem conjuncta, modo quodam temporeque generationem accipientia, corpus integrum ostendant. Cetera enim accidentia his superaddita esse videntur. Haec enim quattuor in corporibus nostris ceterorumque animalium inanimatumque principaliter inquirimus, quantum sit, quibus partibus constet, num spatii longitudinis protenditur³, latitudinisque, altitudinisque, quale sit, rectaene formae atque humanae, pronaeve atque bestialis, quo tempore genitum, quoque modo definitur⁴. Itaque in se locatur, ne infinitum sit, sed unum aliquid in suo genere terminatum. Haec, ut diximus, in corporibus nostris primordialiter inspicuntur. Extra vero haec altiori consideratione *οὐσίαν*, quae est formarum substantialium origo, contemplantur. Dicimus enim, hoc corpus vel hoc, cujus *οὐσιadis*, id est, substantialis formae est? Utrum humanae, an equinae, alicujusve irrationabilis animalis intra *οὐσίαν* comprehensi? His enim nominibus non animalium corpora, sed substantiales eorum formae appellantur.

54. Tria siquidem discrete debemus cognoscere, sive de nobismetipsis cogitantes⁵, sive de aliis animalibus: Quid sumus? Quid nostrum est? Quid circa nos? Nos sumus. substantia nostra, quae vitalis atque intelligibilis est, supra corpus omnesque ejus sensus visibilesque formam. Nostrum est, non autem nos, corpus, quod nobis adhaeret, quanto, et quali, ceterisque⁶ accidentibus compositum, atque sensibile, mutabile, solubile, corruptibile; nihilque aliud esse verissimum est dicere, quam sensuum instrumenta vel sedes, quae a Graecis vocantur⁷ *αἰσθητήρια*, id est⁸ *αἰσθητῶν τόπος*, sensuum custodia⁹. Dum enim anima incorporea sit, suasque operationes per seipsam sine sensibus aperire non possit, sensusque ipsi non nisi in sedibus quibusdam custodiri valeant, naturae conditor corpus ad usus animae condidit, in quo sua quasi quaedam vehicula, id est, sensus custodiret. Circa nos sunt omnia sensi-

bilis, quibus utimur; ut sunt quattuor mundi hujus¹⁰ elementa, corporaque ex eis composita. Non enim mortalia nostra corpora sine his possunt permanere. Terra siquidem pascuntur, humore potantur, aere inspirantur, igne calefiunt. Duobus crescunt¹¹ et nutriuntur, terra et aqua: duobus ut vivant administrantur, aere et igne: duo patiuntur in corpus transeuntia, terra et aqua; duo operantur officinam corporis constantia, aer et ignis. Ignea siquidem virtus, cujus sedes in corde est, cibi potusque subtilem per occultos poros in diversas corporis partes vaporem distribuit, faeculentum in secessum discernit. Sed ipse ignis, nisi aereo spiritu insuffletur, ciboque ac potu¹² veluti quibusdam fomentis nutriatur, cito extinguitur, ac sine mora totum corporis officium solutum collapsumque rigescit, frigore vim caloris superante. Sed de his alius disserendi locus est.

55. Disc. Haec probabiliter accipio¹³. Sed necum tractare non desino, qualiter haec sibi met possunt convenire, quomodo incorporales res per se atque invisibiles suo concursu inter se invicem visibilia corpora efficiunt, ita ut nihil aliud sit materia, nullamque aliam causam constitutionis habeat, nisi eorum, quae solo sapientiae intuitu considerantur, inter se ipsa, in seipsis, et non in aliquo contemptatum intuitum¹⁴; praesertim magister Boethio, summo utriusque linguae philosopho, in libris suis de Arithmetica talia asserente: *Sapientia est rerum quae sunt, sui que immutabilem substantiam sortiuntur, comprehensio veritatis. Esse autem illa dicimus, quae nec intentione crescunt, nec retractione¹⁵ minuantur, nec variationibus permutantur, sed in propria semper vi suae se¹⁶ naturae subsidiis nixa custodiunt. Haec autem sunt qualitates, quantitates, formae, magnitudines, parvitates, aequalitates, habitudines, actus, dispositiones, loca, tempora¹⁷, et quicquid adunatum quodam modo corporibus invenitur; quae ipsa quidem natura incorporea sunt, et immutabilis substantiae ratione vigentia, participatione vero corporis permutantur, et tactu variabilis rei in vertitilem inconstantiam transeunt. Haec igitur, quoniam, ut dictum est, natura immutabilem substantiam vique sortita sunt, vere proprieque esse dicuntur.*

56. Num ex hac sententia aperte¹⁸ naturae intelligi, aliud esse materiam corpusque ex ea factum, aliud quantitatem et qualitatem, ceteraque, quae sola contemplantur sapientia, immutabilemque naturae suae virtutem semper custodiunt? Materia vero corpusque, quibus accidunt, variabili permutatione diversa inconstantiaque sunt. Quid enim? Numquid verisimile videtur, si ex quantitate et qualitate ceterisque naturalibus accidentibus sibi invicem copulatis materia

VARIAE LECTIONES.

² A pos. tt. ³ Sic ACE; D quae in eis sunt. ⁴ Sic CDE, A protendatur. ⁵ Sic CDE; A definiatur. ⁶ cogitantes om. D. ⁷ Sic ADE; C ceteris (que om.). ⁸ Sic CDE; A vel. ⁹ Sic CDE; A id est sensuum custodia. ¹⁰ Sic CDE; A hujus mundi. ¹¹ crescunt et om. D. ¹² Sic ACE; D ac potu ciboque. ¹³ Sic CDE; A Probabiliter accipio haec. ¹⁴ Sic BCDE; A contemptatum intuitum. ¹⁵ Sic D; C retractione (punct. a. m. subj.), E retractatione. ¹⁶ Sic AC, se om. DE. ¹⁷ A corpora ¹⁸ A a parte.

subsisteret, necessario et ipsa immutabilis esset? Nam quod¹ de causis intelligitur, cur non etiam de effectibus² earum intelligatur, ut, quemadmodum quantitates et qualitates eeteraque similia solo animi intuitu aspiciuntur, ita et materia et corpus non sensibus corporeis, sed intellectui succumbant? Nunc vero formatam materiam, qua³ corpus efficitur—nam informis omnino intelligibilis est—sensu corporeo percipimus; quantitatem vero et qualitatem solo intellectu videmus. Quomodo igitur quantitas et qualitas materiam longe ab eis distantem possunt⁴ conficere? **Mac.** Acute admodum falso argumento falleris, aut alios fallere vis. Sed utrum tu ipse de his dubitas, an aliorum de his dubitantium personas arripis, adhuc ignoro. **Disc.** Utrumque in meipso perspicio. Nam et ex aliorum persona, qui non immerito de talibus aut haesitant, aut penitus ignorant, haec proponere curavi; et meipsum non adhuc tantae puritatis in his esse video, ut jam nil⁵ amplius de eis inquiram. **Mac.** Utendum igitur est⁶, ut opinor, ratione et auctoritate, ut haec ad purum dignoscere valeas. His enim duobus tota virtus inveniendae rerum veritatis constituitur. **Disc.** Utendum sane. Haec enim a multis quaesita sunt, paucis⁷ vero⁸ reperta. **Mac.** Dic itaque, quid tibi videtur de ipsa materia, ex qua formata corpora fiunt, num⁹ per se, dum sit informis, sensu an ratione consideratur? **Disc.** Ratione¹⁰ profecto; non enim audeo dicere sensu. Nam materia forma carens nullo sensu corporeo potest attingi. **Mac.** Recte respondisti. Sed vide, ne diutius de his, quae nunc assumpseris, iterum nos interroges. Nam in talibus nimium moramur¹¹, cum altiora ad considerationem sui nos invitent. **Disc.** De his, quae nunc inter nos puro mentis intuitu fuerint desinita, non, ut arbitror, ulterius sollicitum te faciam. De eo autem quod dixisti, altiora ad considerandum nos invitant, mirari non desino. Quid enim aliud sit ratione considerandum post Deum, quam¹² informis materia, non video, dum quaeritur, quid sit materia, quid forma, quid ex materia formaque conficitur, unde materia, num inter primordiales causas, quae primitus a Deo¹³ conditae sunt, connumeranda sit, an etiam¹⁴ inter sequentes causas, quae ex primordialibus nascuntur; num in his, quae sensibus incumbunt¹⁵, an in his, quae intellectui¹⁶, computanda; et utrum definiri possit, dum adhuc infinita est; an etiam infinita definiri potest; quod rationi videtur resistere, cum a sanctis Patribus ad purum deductum sit, duo solummodo esse, quae nullo modo possint definiri, Deum videlicet atque materiam. Deus siquidem infinitus informisque, quoniam a nullo formatur, dum sit forma omnium. Materia

A similiter informis infinita¹⁷; aliunde enim formari indiget finiri que, dum per se non forma¹⁸, sed formabilis sit. Et haec similitudo causae omnium, ex qua, et in qua, et per quam, et ad quam omnia sunt, et ipsius causae informis, dico autem materiae, quae ad hoc creata est, ut ea, quae per se sensibus attingi non possent¹⁹, quodam modo in ea sensibilibus appareant²⁰, e contrario intelligitur. Nam summa omnium causa per excellentiam omnium formarum finiumque informis est atque infinita. Non enim solummodo forma omnium est principalis, sed plusquam forma, omnem formam superans, omneque formabile et informabile formans. Nam et eorum, quae formari possunt²¹, forma est, quoniam eam aut appetunt, aut ad eam convertuntur. Et eorum, quae B formari nequeunt, propter suae excellentiam naturae, proximamque ei, videlicet causae, similitudinem informitas est. Siquidem ipsa informitas eorum, quae Informabilia sunt, non ideo dicitur informitas, ut omni forma careat, sed quia omnem formam sensibilem intelligibilemque superascendat. Atque ideo ipsa omnium causa et firmari et negari solet, uti de ea sic dicatur, forma est, forma non est, informitas est, informitas non est. Quicquid enim de ipsa praedicatur, et firmari et negari potest, quia super omne, quod dicitur et intelligitur et non intelligitur, est. Materia vero informis vocatur per privationem²² omnium formarum. Ab ea siquidem nihil formatur, sed diversas innumerabilesque recipit formas. **Mac.** Non longe distas a vero. Num igitur materia informis, quoniam solo mentis oculo, ratione dico, perspicitur, necessario eam incorpoream esse sequetur? **Disc.** Ne hoc quidem negare ausim. **Mac.** Igitur incorporea est. **Disc.** Est quidem; meoque iudicio conclusum me esse video. **Mac.** Visne, hoc auctoritate roborari? **Disc.** Valde; et, ut fiat, posco.

57. **Mac.** Multos de materia disputasse reperimus et mundanae, et divinae sophiae peritorum; sed paucorum testimonio uti sat est. Sanctus Augustinus in libris Confessionum informem materiam²³ esse asserit mutabilitatem²⁴ rerum mutabilium, omnium formarum capacem. Cui assentit Plato in Timeo, similiter informem materiam esse dicens formarum capacitatem. His ambobus sibi met consentientibus potest sic dici et definiri: Mutabilitas rerum mutabilium capax omnium formarum informis materia est. Sanctus Dionysius Areopagita in libro²⁵ de divinis Nominibus materiam dicit esse ornatae et formae et speciei participationem, quibus sine²⁶ per se informis est²⁷ materia, et in nullo intelligi potest. Ac sic secundum Dionysium potest colligi. Si materia

VARIAE LECTIONES.

¹ Pro quod A si. ² Sic CDE; A effectus. ³ Sic DE; A quae, C quam. ⁴ Sic CDE; A possit. ⁵ Sic DE; A nil jam, C jam nihil. ⁶ A esse. ⁷ Sic CDE; A a paucis. ⁸ vero om. D. ⁹ num om. A. ¹⁰ C Ratio. ¹¹ Sic CE; A ne i. t. n. moremur. D nam. i. l. n. moremur. ¹² C quoniam. ¹³ A a deo. ¹⁴ A et. ¹⁵ Sic ACDE. ¹⁶ A intellectibus. ¹⁷ A et infinita. ¹⁸ Sic CDE; A formata. ¹⁹ Sic CDE; A possunt. ²⁰ A apparent. ²¹ Sic CDE; A formari et formare possunt. ²² D praevocationem. ²³ A materiam. ²⁴ Sic AD; CE mutabilem. ²⁵ A libris. ²⁶ Sic CE; A sine quibus; D quibus per se sine informis. ²⁷ est om. A.

est ornatus et formae et speciei participatio, quod ornatus et formae et speciei participatione caret, materia non est, sed quaedam informitas. Sive itaque informis materia mutabilitas sit formarum capax secundum Augustinum atque Platonem, sive informitas quaedam, speciei, formae, ornatusque participatione carens secundum Dionysium, non negabis, ut arbitror, si quodam modo intelligi potest, non nisi solo intellectu percipi. Disc. Jam dudum hoc inconcusse dedi. Mac. Quid? Ipsam speciem, formamque, ornatumque, quorum participatione informitas illa praedicta seu mutabilitas in materiam vertitur, putasne aliter nisi mentis contuitu considerari? Disc. Nullo modo; nam de forma et specie, sine quibus nullus ornatus fieri potest, omnino incorporea esse praedictis rationibus, satis est actum. Mac. Nunc itaque vides, ex incorporeis, mutabili videlicet informitate formarum quidem capaci, ex ipsaque forma quoddam corporeum, materiam dico corpusque, creari. Disc. Plane video. Mac. Concedis itaque, ex incorporeis cuitu corpora posse fieri. Disc. Concedo ratione coactus.

58. Mac. Atqui dum haec ita sint, necessario fateberis, corpora in incorporea posse resolvi, ita ut corporea non sint, sed penitus soluta. Incorporea vero naturali suo concursu mirabilique harmonia ita corpora conficiunt, ut naturalem suum statum immobilemque vigorem nullo modo desinant habere; quemadmodum, ut quadam similitudine utamur, ex luce et corpore umbra nascitur, neque tamen lux neque corpus in umbram movetur; umbra vero dum solvitur, in causas suas, corpus videlicet atque lucem, intelligitur redire. Umbrarum siquidem causam corpus lucemque esse vera ratio edocet, in quibus naturaliter silent, dum in nullo loco apparere valeant propter undique circa corpora circumfusam luminis claritatem. Errant enim, qui putant, umbram perire, dum sensibus non apparet. Non enim umbra nihil est, sed aliquid. Alioquin non diceret Scriptura: *Et vocavit Deus lucem diem, et tenebras noctem*. Deus namque non nominat, nisi quod ex ipso est; neque eo loci altitudo theoriae aufert veritatem historiae. Ibi siquidem secundum rerum factarum considerationem non aliud tenebras noctemque accipimus, nisi umbram terrae solarium radiorum circumfusione factam instar conii, semperque globo luminis oppositam. Eademque ratio est in minoribus umbris, quacumque lumine corporibusque projectis, seu finitae seu infinitae sint, et qualiscumque formae sint. Non mireris itaque, ex incorporeis causis corpora creari, inque easdem iterum resolvi, ipsas vero causas ab una eademque rerum omnium creatrice creatas procedere.

59. Ex forma enim omnium, unigenito videlicet

A Patris Verbo, omnis forma, sive substantialis, sive quae ex qualitate assumitur, materiaeque adjuncta corpus generat, creata est. Ab ipsa quoque omnis informitas. Nec mirum, ex informi forma per excellentiam informitatem, quae est formarum omnium privatio, conditam fieri, quando quidem non solum monogena, sed etiam heterogena, hoc est, non solum quae sunt unius, sed etiam quae sunt diversi generis, et non solum quae per excellentiam, sed etiam quae per privationem dicuntur esse vel non esse, ab eodem fonte omnium manant. Quid igitur? Num jam tibi clare lucet, non sine ratione a nobis dictum esse, ex accidentium concursu corpora fieri, auctoritatem sancti Gregorii Nyssaei sequentibus, cum videas alios, sive graecos, sive latinos auctores, ex incorporalibus asserere corpora fieri? Ideoque praedicti patris Gregorii sententiam disputationi nostrae placuit inseri. At enim in libro de Imagine, adversus eos, qui dicunt, materiam Deo esse coeternam, agens: *Neque extra ea, quae consequenter inventa sunt, de materia susceptio illa fertur, quae ex intellectuali et immateriali eam subsistere profert. Omnem siquidem materiam ex quibusdam qualitatibus consistere invenimus; quibus si nudata fuerit, per seipsam nulla ratione comprehenditur. Atque unaquaeque qualitatis species ratione subjecto separatur. Ratio autem intellectualis est quaedam et incorporealis theoria; utputa proposito quopiam animali seu ligno in theoria, seu aliquo alio materialium constitutionem habentium, multa circa subjectum secundum intelligentiam divisione intelligimus, quorum uniuscujusque ad id, quod consideratur, inconfuse habetur ratio. Alia siquidem coloris, et alia gravitatis ratio; alia iterum quantitatis, et alia intelligentiae, quae est secundum tactum proprietatis. Mollities enim et bicubitale, cetera etiam eorum, quae dicta sunt, neque sibi invicem, neque corpori secundum rationem commiscentur. Nam in unoquoque horum specialis, juxta quam est interpretata, intelligitur causa; nullaque earum, quae circa subjectum theorizantur, alteri qualitati permiscetur. Si ergo intelligibilis color, intelligibilis etiam soliditas et quantitas, et cetera tantum specialitatum. Horum autem unumquodque si sublatum fuerit subjecto, omnis ratio corporis simul solvetur. Consequens erit, quorum absentiam solutionis corporis causam invenimus, horum concursum materialium naturam creare assumere. Ut enim non est corpus, cui res, id est odora, et figura, et soliditas, et distantia, et gravitas, ceteraque specialitatum non adsunt, horum autem unumquodque corpus non est, sed alterum quid praeter corpus seorsum invenitur: sic conversim, ubicumque, quae dicta sunt, concurrerint, corporalem substantiam perficiunt. At si intelligibilis est specialitatum intelligentia, intelligibilis quoque na-*

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic AD; non om. CE. ² in om. C. ³ D corpora. ⁴ Sic CE; AD apparent. ⁵ Sic CE; etiam om. A. ⁶ Sic CDE; A et. ⁷ Sic CDE; A et. ⁸ Sic ACE; D non nisi, ⁹ Sic A; CDE sequentes. ¹⁰ Sic CDE; A species qualitatis. ¹¹ Sic CDE; A a subjecto ¹² Sic CE; D et cubitalz. ¹³ Sic CDE; et creare et assumere.

*natura Deus dicitur*¹, *nil insequens, ex incorporali natura has intellectuales occasiones ad corporum generationem*² *substitutus esse ab intellectuali quidem natura intelligibiles substituente virtutes, harum vero ad se invicem concursu materialem naturam in generationem adducente.*

60. Num itaque vides, maximum fortissimumque praedicti magistri argumentum sufficere? Si enim aliud esset corpus praeter accidentium *ovōiā* concursum, subtractis eisdem in seipso per seipsum subsisteret. Siquidem omne subjectum per se subsistens accidentium non indiget, ut sit, sicut ipsa *ovōiā*. Sive enim accidant ei, sive non accidant; sive in ea sint, quae sine ea esse non possunt, sive ab ea recedant, quae ab ea segregari possunt, seu sola cogitatione, seu actu et opere: suis naturalibus subsidiis semper immutabiliterque subsistit. Corpus autem subtractis accidentibus nullo modo per se subsistere potest, quoniam nulla substantia fulcitur. Nam si quantitatem a corpore subtraxeris, corpus non erit; spatium enim membrorum numeroque continetur. Similiter si qualitatem ab eo demperis, deforme³ remanebit, et nihil. Eadem ratio in ceteris accidentibus, quibus corpus contineri videtur, contemplanda est. Quod igitur sine accidentibus per se non potest subsistere, nihil aliud intelligendum est praeter eorundem⁴ accidentium concursum esse.

61. Quid ergo mirum, aut rationi contrarium, si similiter accipiamus, magnificum Boëthium non aliud aliquid⁵ *variabilem rem* intellexisse, nisi corpus materiale, quod *ex concursu earum rerum, quae vere sunt*, ut ait ipse, *constituitur*? Et dum in ipso considerantur, mutabilitatem quandam pati necesse est. Nec hoc⁶ mirum, si⁷ aliter res per se immutabiles puri mentis contuitu perspicuntur⁸ in sua simplicitate, aliter sensu corporeo in aliqua materia ex concursu earum facta compositae, cum videamus ea, quae per se simplicia sunt et incorruptibilia, compositum quoddam atque corruptibile inter se coeuntia perpetrare. Cui⁹ enim incognitum sit, hanc molem terreni globi ex quattuor simplicibus elementis esse compactam, quae quidem corruptibilis solubilisque dum sit, ea¹⁰ tamen elementa, ex quibus conficitur, in sua simplicitate insolubili permanent? Et haec in omnibus fere corporibus communiter speculatur ratio. Ac de his satis dictum aestimo. Disc. Satis profecto; et jam ad reliquarum categoriarum theoriam redeundum esse video. Nam de his diutius dubitare, minus considerantium rerum naturas esse, dubium non est. Ac per¹¹ hoc meae tarditatis in multis me pudeat et poenitet. Mac. Non te pudeat, nec poeniteat. Quamvis enim haec¹², de quibus disputamus, tam praecleara sapientibus sint, ut eorum nullus in eis

A haesitet, rudibus tamen, et ex¹³ inferioribus ad superiora rationis iter carpentibus, utilia esse non ambigo. Disc. Nullo modo ambigendum, et hoc in meipso perpericio; perge¹⁴ ad cetera.

62. Mac. Duae categoriae contemplationi restant, ni fallor: ageudi videlicet et patienti. Nam disputantes de loco, quaedam de tempore, quantum praesentis disputationis necessitas exigebat, discussimus. Disc. Nil nunc amplius de tempore deque loco a te quaero. Sufficiunt enim, quae de his dicta sunt. Nam si de singulis omnia, quae ratio considerari appetit, quis dixerit, aut vix, aut nullum finem disputatio habebit. Mac. Considera itaque, num actio passioque proprie de Deo praedicantur, an, sicut ceterae categoriae, per metaphoram dici aestimandum est. Disc. Per metaphoram sane. Quid enim? Nunquid arbitrandum est, has duas aliarum regulas excedere, cum minoris virtutis videantur esse? Mac. Dic, quaeso, quid tibi videtur, movere et moveri, nonne agere est et pati? Disc. Aliter esse non¹⁵ video. Mac. Similiter, ut opinor, amare et amari. Disc. Eadem regula colliguntur. Haec enim verba, sui que similia, activa et passiva esse, nemo artium liberalium peritus ignorat. Mac. Si igitur haec¹⁶ verba, sive activae, sive passivae significationis sunt, non jam proprie, sed translate de Deo praedicantur, et omnia, quae translate praedicantur, non revera, sed quodammodo de eo dicuntur, revera neque Deus agit, neque patitur, neque movet, neque movetur, neque amat, neque amatur. Disc. Haec postrema conclusio non parvae indiget considerationis.

C Nam huic, ut opinor, totius sacrae Scripturae sanctorumque Patrum reluctari videtur auctoritas. Quoties enim, ut nosti, sacra Scriptura Deum manifeste pronuntiat agere et pati, amare et amari, diligere et diligi, videre et videri, movere et moveri, ceteraque id genus? Quorum exempla quoniam innumera-bilia sunt, passimque quaerenti occurrunt, ne nunc prolixitatem gignerent¹⁷, placuit praeterire. Satisque hoc uno evangelico utendum est exemplo: *Qui diligit me, diligitur a Patre meo, et ego diligam eum, et manifestabo meipsum illi*¹⁸. Sanctus item¹⁹ Augustinus in Exemero suo de divino motu disserens, haec verba protulit: *Spiritus quidem creator movet seipsum sine tempore et loco, movet conditum spiritum per tempus sine loco, movet corpus per tempus et locum*. Si itaque agere et pati de Deo, ut praediximus²⁰, non revera, id est, non proprie praedicantur, sequitur, nec movere, nec moveri. Movere enim agere est, moveri vero pati. Item si nec agit nec patitur, quomodo dicitur amare omnia²¹, et amari ab omnibus, quae ab eo facta sunt? Amare enim motus quidam²² agentis est, amari vero patientis; et causa et finis est²³ motus. Sed hoc dico usum publicum

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic D; dicitur om. CE; natura Deus om. D. ² Sic CDE; A generationes. ³ Sic CDE; A deformis. ⁴ eorundem om. D. ⁵ Sic ADE; C aliquid aliud ⁶ hoc om. D. ⁷ Sic CDE; A sed. ⁸ Sic CDE; A perspicuntur. ⁹ CD Cum. ¹⁰ Sic ADE; C et ¹¹ Sic CDE; A propter. ¹² haec om. A. ¹³ Sic CE; pro et ex A atque; et om. D. ¹⁴ Sic ADE; A sed perge. ¹⁵ Sic AD; AE non esse. ¹⁶ haec om. A. ¹⁷ Sic EDE; C gignerent. ¹⁸ Sic CDE; A manifesto illi meipsum. ¹⁹ AD iterum; E igitur. ²⁰ Sic CDE; A prius diximus. ²¹ Sic ADE; omnia om. C. ²² Sic CDE; quidam om. A. ²³ est om. D.

sequens. Nam si quis diligentius rerum inspexerit A naturam, reperiet, quod multa verba, quae cum sola vocis superficie activa esse videantur, intellectu tamen passivam habent significationem, et e contrario passiva superficies actum significat. Nam qui amat vel diligit, ipse patitur; qui vero amatur vel diligitur, agit. At si amat Deus quae fecit, profecto videtur moveri; suo enim amore movetur. Et si amatur ab his, quae amare possunt, sive sciant, quid amant, sive nesciant, nonne apertum est, quia movet? Amor siquidem pulchritudinis ipsius ea movet. Quomodo ergo dicitur neque movere, neque moveri, ne videatur agere et pati, per seipsum considerare nequeo. Ac per hoc hujus quaestionis modum solvas, obnixius postulo. Mac. Putasne, in his, qui agunt, aliud esse agentem, aliud posse agere, aliud agere, B an unum idemque? Disc. Non unum esse opinor, sed tria quaedam a se differentia. Amans enim, hoc est, qui amat, substantia quaedam certae ac definitae est personae¹, cui accidit quaedam potentia, per quam potest agere, sive agat, sive non. Si vero ipsa substantia per ipsam potentiam se moverit, ut² aliquid agat, agere dicitur. Ac per hoc tria quaedam videntur esse, substantia videlicet, cui inest agere posse: cujus possibilitatis veluti cujusdam causae effectus est in aliqua re agere, sive ipsa actio reciproca sit, id est, in eandem redeat, seu in alteram transeat personam.

Mac. Recte discernis. Quid tibi videtur? Nonne eadem discretio est observanda in eo qui patitur, ut aliud sit patiens, aliud posse pati, aliud ipsum pati, sive a seipso quis patiatur, sive ab alio? Disc. Eadem profecto. Mac. Haec igitur tria et in his qui amant, et in his qui amantur, ejusdem naturae non sunt. Disc. Non sunt, ut opinor. Alia siquidem natura est substantiarum, alia accidentium. Nam qui agit vel patitur, substantia est. Posse autem agere vel pati, et ipsum agere et³ pati accidentia sunt. Mac. Miror, quomodo eorum, quae in praedictis ratiocinationibus et quaesita et inventa, ut arbitror, et definita sunt, oblitus es. Disc. Admone, precor, et, quae sunt illa, in memoriam revoca. Nam inae vitio memoriae, quod est oblitio, negligentem obliviosumque esse non denego. Mac. Recordarisne, collectum conclusumque a nobis fuisse, οὐσία, δύναμις, ἐνέργεια, id est, essentiam, D ut saepe diximus, virtutem et operationem, trinitatem quandam inseparabilem incorruptibilemque nostrae naturae esse, quae sibi invicem mirabili naturae harmonia conjuncta sunt, ut et tria unum sint, et unum tria, neque veluti diversae naturae sunt, sed unius atque ejusdem, non ut substantia ejusque accidentia, sed quaedam essentialis unitas substantialisque differentia trium in uno? Disc. Recordor, ac Geinceps nunquam oblivioni tradam. Apertissimam

namque conditoris imaginem oblivioni tradere, stultissimum est atque miserimum. Sed quorsum isthaec⁴, nondum vileo, nisi forte, quia tria quaedam a se invicem discrepantia, dum a te interrogatus responderim, unum quidem secundum subjectum, duo vero secundum accidens esse, quae tria prioribus tribus longe videntur abesse. Ac per hoc aut tria tria, quae diximus unius ejusdemque substantiae esse,⁵ sola vereque⁶ sunt, id est essentia, virtus, et operatio; quae vero nunc a me adlita sunt, id est substantia cum accidentibus, possibilitate videlicet agendi, ipsiusque possibilitatis effectu, quod est agere, superflua esse⁷ nullaque ratione reperita arbitrandum; aut e contrario; aut etiam, quod rectius dicendum mihi videtur, et haec et illa⁸ in natura rerum sunt, suisque⁹ naturalibus differentiis discernuntur. Sed utrum ita¹⁰ concedendum, necne, tuo iudicio decernendum committo. Mac. Quod novissime posuisti, rectae¹¹ rationi videtur convenire. Quisquis enim dixerit, essentialem trinitatem, essentialiam scilicet, virtutem, operationem, inconcussam incorruptibilemque omnibus inesse, et¹² maxime rationalibus intellectualibusque naturis, a veritate, ut opinor, non recedit. Quae trinitas in omnibus, quibus inest, nec augeri nec minui potest. Sequens vero trinitas veluti praecedentis trinitatis effectus quidam intelligitur esse. Non enim veritati obstrepat¹³, ut aestimo, si dicamus, ex ipsa essentia, quae una et universalis in omnibus creata est, omnibusque communis, atque ideo, quia omnium se participantium est, nullius propria dicitur esse, singulorum se participantium quandam propriam substantiam, quae nullius alicujus est, nisi ipsius solummodo, cujus est, naturali progressionem emanare. Cui etiam substantiae propria possibilitas inest, quae aliunde non assumitur, nisi ex ipsa universali virtute ipsius praedictae universalis et essentialis et virtutis. Similiter de propria operatione specialissimae et substantiae et potestatis dicendum, non aliunde descendere, nisi ab ipsa universali operatione ejusdem universalis et essentialis et virtutis. Nec mirum, si haec tria, quae in singulis considerantur, quasi¹⁴ quaedam accidentia praedictae universalis trinitatis dicantur esse, primaeque apparitiones; quandoquidem ipsa per se unum sit¹⁵, et in omnibus, quae ex ea et in ea existunt¹⁶, incommutabiliter permanet, nec augeri nec minui, nec corrumpi, nec perire potest. Haec vero, quae specialissime in singulis considerantur, augeri possunt et minui, multipliciterque variari. Non enim omnes similiter participes sunt universalis essentialis et virtutis et operationis. Alii enim plus, alii minus. Nullus tamen participatione ipsius penitus privatur. Ipsa quoque in omnibus participantibus se una atque eadem permanet, nullique ad participandum se plus

VARIAE LECTIONES.

¹ CE *personae est; est om.* D. ² Sic CD; AE *aut.* ³ Sic AD; CE *vel.* ⁴ Corr.; ACE *isthaec*; D *isthaec* ⁵ Sic CDE; A *ut.* ⁶ Sic CDE; A *vere, quae.* ⁷ Sic CDE; A *superflua non esse.* ⁸ Sic CE; A *et illa, quae in. D et illaque in.* ⁹ Sic CE; AD *suis.* ¹⁰ A *itaque.* ¹¹ S e C; ADE *recte.* ¹² Sic CDE; *et om.* A. ¹³ Sic CDE; A *obstrepat.* ¹⁴ Sic CE; *quasi om.* AD. ¹⁵ Sic CE; AD *sint.* ¹⁶ Sic CE; AD *consistunt.*

aut minus adest. Sicut lux oculis. Tota enim in A singulis est, et in seipsa. Augeri autem, vel minui, quidam defectus seu profectus est participatio- nis; ideoque non irrationabiliter accidens esse judi- catur.

63. Nam quod semper id ipsum est, vera substan- tia recte dicitur; quod vero variatur, aut ex muta- bilitate instabilis substantiae, aut ex participatio- nis accidentium, sive naturalium sive non naturalium, procedit. Et ne mireris, quaedam accidentia substan- tias dici, quoniam aliis accidentibus subsistunt, dum vides, quantitati, quae sine dubio accidens substantiae est, alia accidentia accidere, ut est color, qui circa quantitatem apparet, et tempora, quae in morosis rerum motibus intelliguntur. Est enim tempus mu- tabilium rerum morae motusque certa rationabilisque dimensio. Disc. In hoc nostrae intentionis non dis- crepat finis, ut arbitrator. Sed breviter lucideque de hac rerum postrema consideratione dedinas vellen. Mac. Trinam rerum intelligentiam, hoc est essentiae, virtutis, operationis immutabilem subsistentiam¹ firmumque fundamentum rerum a conditore omnium constitutum ponamus, si placet. Disc. Ponendum arbitrator. Mac. Deinde illa trinitas, quae in singulis considerari potest, et a prima trinitate essentiali procedens, veluti praecedentis causae effectus, ejus- que primordialis motus, quaedamque primordialia accidentia pensanda est, ut video. Disc. Hoc² quo- que fatendum. Mac. Quicquid autem illis tribus se- quentibus, sive interius sive exterius, sive natura- liter, sive quibusdam eventibus³ acciderit, vel- uti accidens accidentium fieri videtur. Disc. Huic etiam conclusioni non resisto. Nam cum sint secun- dum Aristotelem decem genera rerum, quae cate- goriae, id est, praedicamenta dicuntur, et huic divi- sioni rerum in genera nullum Graecorum vel⁴ Latino- rum obstare reperimus⁵, sed⁶ sub uno genere om- nes primas essentias, quas Graeci *οδριας* appellant merito, quia per se sunt, et nullius indigent ut sint, sic enim a conditore omnium veluti quaedam immu- tabilia fundamenta stabilitae sunt⁷, conclusas esse videmus: et ad similitudinem principalis omnium causae mirabili incommutabilique sua trinitate sub- sistunt, hoc est, ut saepe jam dictum, essentia, vir- tute, operatione, cetera vero novem genera acci- dentia esse dicuntur. Nec sine ratione. Non enim per se, sed in praedicta essentiali trinitate subsistunt. Nam quod a Graecis locus et tempus appellantur, *ὄν αἰών*, hoc est, sine quibus cetera esse non pos- sunt, non ita⁸ intelligendum, ut inter ea, quae sine loco et tempore non valent subsistere⁹, substantia- lis illa trinitas praedicta rerum computetur. Ea

namque loci temporisque auxilio, ut subsistat, non eget, dum per seipsam ante supraque tempus et locum conditionis suae dignitate existat. Sed novem genera, quae solis accidentibus attribuantur, ita ab auctoribus divisa sunt, ut ipsa accidentia, quae pri- mordialiter in essentiis conspiciuntur, mox vertantur in substantias, quoniam aliis accidentibus sub- sistunt. Prima siquidem rerum omnium divisio est in essentias et accidentia, secunda accidentium in substantias. Quae fere in infinitum protenditur, dum, quod nunc accidens est prioris se, mox sequen- tis se substantia efficitur. Sed de his alibi disputan- dum; nunc vero si tibi videtur, quod nobis propo- situm est, sequamur. Mac. Quid igitur? Putasne accidentia non nisi cuiuspiam essentiae aut acciden- tis esse? Disc. Nullus artium peritus aliter dixerit. Non enim aliam ob¹⁰ causam accidens vocari mo- ruit, nisi quia aut essentiae, aut substantiae, aut alicui accidenti contingit. Mac. Agere et pati acci- dentium numero continentur? Disc. Etiam. Mac. Cuiuspiam igitur substantiae sunt? Haec etenim propriis accidunt substantiis; nam generalibus es- sentiis nihil accidit. Disc. Nec hoc negarim. Mac. Dic, quaeso, num summae ac simplici divinaeque naturae aliquid accidit¹¹? Disc. Absit. Mac. Num ipsa accidit alicui? Disc. Nec hoc quidem dixerim; alioquin passibilis, mutabilisque, alteriusque naturae capax esse videretur. Mac. Nullum ergo accidens recipit, nullique accidit. Disc. Nullum profecto, nullique. Mac. Agere et pati accidentia sunt? Disc. C Et hoc datum est. Mac. Summa igitur omnium causa summumque principium, quod Deus est, agere et pati non recipit. Disc. Hujus ratiocinationis¹² violentia nimium coartor. Nam si dixerō, falsum esse¹³, for- tassis ipsa ratio me¹⁴ deridebit, omneque, quod hac- tenus dedi, vacillare non sinet¹⁵. Si verum, neces- sario sequetur, ut, quod de agere et pati concesserim, id ipsum etiam de ceteris activis passivisque verbis, cuiuscunque generis verborum sint, concedam, hoc est, neque Deus amare, neque amari, neque movere, neque moveri, similiaque mille; eo- que magis neque esse, neque subsistere. At¹⁶ si hoc, vi- desne, quot et quantis frequentibus Scripturae sa- crae obruar telis? Undique enim videntur obstrepere, atque hoc falsum esse conclamare. Nec te latet, ut D opinor, quam arduum difficileque simplicibus animis talia suadere; quandoquidem eorum, qui videntur esse sapientes, dum haec audiunt, aures horrescunt. Mac. Noli¹⁷ expavescere. Nunc enim¹⁸ nobis ratio sequenda est, quae¹⁹ rerum veritatem investigat, nullaque auctoritate opprimitur, nullo²⁰ modo im- peditur, ne ea, quae et studiose ratiocinantium am-

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic BDE; C *substantiam*, sed corr. *subsistentiam*. A *substantiam*. ² Sic CDE; A *Et hoc*. ³ Sic C; D *eventibus*, E *euntibus*. ⁴ Sic CDE; A *et*. ⁵ Sic CDE; A *reperiamus*. ⁶ Sic AD; sed om. CE. ⁷ Sic CDE; A *stabiliter*. ⁸ Sic ADE; C *itaque*. ⁹ D *consistere*. ¹⁰ Sic CDE; A *ob aliam*. ¹¹ D. *Nec hoc negarim*—*accidit* om. D. ¹² Sic CDE; A *ratiocinis*. ¹³ D *est*. ¹⁴ Sic CDE; *me* om. A. ¹⁵ Sic CDE; *non* om. A; C ad marg. adscr. *literis iniunctis haecce: Dedi enim, nullam categorium proprie et secundum accidens posse de se praedicari, quod non sinit ratio vacillare*. ¹⁶ At om. D. ¹⁷ Sic CDE; A *Noli nunc*. ¹⁸ Sic CDE; *enim* om. A. ¹⁹ Sic CDE; A *quae etsi*. ²⁰ Sic CDE; A *nullo tamen*.

bitus inquiri, et laboriose invenit, publice aperiat A atque pronuntiet.

64. Sacrae siquidem Scripturae in omnibus sequenda est auctoritas, quoniam in ea veluti quibusdam suis secretis sedibus veritas possidet ¹. Non tamen ita credendum est, ut ipsa semper propriis verborum seu nominum signis fruatur ², divinam nobis naturam insinuans; sed quibusdam similitudinibus, variisque translatorum verborum seu nominum modis utitur, infirmitati nostrae condescendens, nostraque adhuc rudes infantilesque sensus simplici doctrina erigens. Audi Apostolum dicentem: *Lac vobis potum dedi, non escam*. In hoc enim divina student eloquia, ut de re ineffabili, incomprehensibili, invisibilique aliquid nobis ad nutriendam nostram fidem ³ cogitandum tradant atque suadeant. Siquidem de B Deo nil aliud caste pieque viventibus, studioseque veritatem quaerentibus dicendum vel cogitandum, nisi quae in sacra Scriptura reperiuntur, neque aliis nisi ipsius significationibus translationibusque utendum ⁴ his, qui de Deo sive quid credant, sive disputent. Quis enim de natura ineffabili quippiam a seipso repertum dicere praesumat, praeter quod illa ipsa ⁵ de seipsa in suis sanctis organis, Theologis ⁶ dico, modulata est? Sed ut hoc firmius et credas et teneas, sancti Dionysii Theologi testimonium huic loco inserendum, si tibi videtur, arbitror. Disc. Videtur plane, et nil libentius accipio, quam rationem firmissima auctoritate roboratam. Mac. Capitulo primo de divinis Non inibus auctoritatem sacrae Scripturae praedictus Theologus magnis laudibus commendat. Ast ⁷ quia more suo perplexe hyperbaticaeque disputat, idemque valde abstrusus, difficilisque ad intelligendum multis videtur, placuit mihi de hac re sententiam ipsius faciliiori verborum ordine ad intelligendum, quam ⁸ suo loco scripta est, depromere. *Universaliter*, inquit, *non audendum dicere, neque intelligere quid de superessentiali Divinitate, praeter divinitus nobis ex sacris eloquiis expressa. Ipsius enim super rationem et intellectum et essentiam superessentialitatis scientia referenda est ad superiores claritates, circa divina temperantia et sanctitate ⁹ coartatas, in tantum sursum respicientes, quantum se infert divinatorum eloquiorum radius.*

65. Videsne, quemadmodum universaliter prohibet, ne quis de occulta Divinitate, praeter quae in D sacris eloquiis dicta sunt ¹⁰, dicere audeat? Quae videlicet eloquia gloriosissimo verissimoque nomine appellat superiores claritates, in sanctitate ¹¹ et temperantia circa divina coartatas. Idem in eodem paulo post: *Sicut enim incomprehensibilia et incommensurabilia sunt sensibilibus invisibilia, et his ¹²,*

quae sunt in figmento et similitudine simpla, et similitudine carentia, et secundum corporum figuras formati incorporalium intacta, et non figurata informitas; juxta eandem veritatis rationem superat essentias superessentialis magnitudo, et animos super animum unitas. Et omnibus virtutibus impossibile est, quod super sensum est, arcanumque rationi omni superrationabile bonum, unitas unifica ¹³ omnis unitatis, et superessentialis essentia, et intellectus invisibilis, et verbum arcunum, irrationabilitas, et invisibilitas, et innominabilitas, secundum nullum eorum quae sunt existens. Et causale quidem essendi omnibus, ipsum autem non ¹⁴, quippe omnis essentiae summitas, et utcumque ipsa de seipsa proprie et scienter manifestat. De hac igitur, ut dictum est, superessentiali et occulta Divinitate non audendum dicere, neque intelligere quid praeter divinitus nobis expressa. Et enim sic ipsa de semetipsa in eloquiis optime tradidit. Ejus quidem, qualis est, scientia et contemplatio omnibus, quae sunt, invisibilis est, tanquam omnibus ¹⁵ essentialiter separata. Haec de sequenda auctoritate solummodo sacrae Scripturae in divinis maxime disputationibus sufficienti.

66. Ratio vero in hoc universaliter studet, ut suadeat, certisque veritatis investigationibus ¹⁶ approbet, nil de Deo proprie ¹⁷ posse dici, quoniam superat omnem intellectum, omnesque sensibiles intelligibilesque significationes; qui melius nesciendo scitur; cujus ignorantia vera est sapientia; qui verius fideliusque negatur in omnibus, quam affirmatur ¹⁸. Quodcumque enim de ipso negaveris, vere negabis: non autem omne, quodcumque firmaveris, vere firmabis. Siquidem si approbaveris, hoc vel hoc illum ¹⁹ esse, falsitatis redargueris, quia omnium, quae sunt, quae dici vel intelligi possunt, nihil est ²⁰. Si vero pronuntiaveris, nec hoc, nec illud, nec ullum ille est, verax esse videberis, quia nihil horum, quae sunt et quae non sunt, est; ad quem nemo potest accedere, nisi prius corroborato mentis itinere sensus omnes deserat, et intellectuales operationes, et sensibilia, et omne, quod est et quod non est, et ad unitatem, ut possibile est, inscius restituatur ipsius, qui est super omnem essentiam et intelligentiam; cujus neque ratio est, neque intelligentia, neque dicitur, neque intelligitur, neque nomen ejus est, neque verbum. Non autem irrationabiliter, ut saepe diximus, omnia, quae a summo usque deorsum sunt, de eo dici possunt quadam similitudine, aut dissimilitudine, aut contrarietate, aut oppositione, quoniam ab ipso omnia sunt ²¹, quae de eo praedicari possunt. Non autem similia sibi solummodo condidit, sed et jam dissimilia, quoniam ipse similis est ²² et dissi-

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CDE; A possidetur. ² Sic ACDE. ³ Sic CDE; A fidem nostram. ⁴ Sic CDE; A utendum est. ⁵ D ipsa illa. ⁶ Sic CDE; A theologis. ⁷ Sic CE; AD Et. ⁸ Sic CE; D quo. ⁹ Sic CDE; A simplicitate. ¹⁰ Sic CDE; A sint. ¹¹ Sic CDE; A simplicitate. ¹² Sic CDE; A in his. ¹³ Sic CE; AD unifica unitas. ¹⁴ CE *in*, DE non. ¹⁵ Sic CDE; A omnibus tanquam. ¹⁶ Sic CE; AD indagationibus. ¹⁷ Sic CDE; A proprie de Deo. ¹⁸ Sic A; C firmatur, D formatur; E qui verius fideliusque cum negatur in omnibus, tunc firmatur. ¹⁹ Sic CE; A ipsum, D illud. ²⁰ Sic CDE; A quae dici possunt et intelligi nihil horum est. ²¹ Sic CDE; A sunt. ²² est om. D.

nullis. Contrariorum quoque causa est. Virtute siquidem eorum, quae vere ab eo condita sunt, ea etiam, quae contraria videntur esse, et per privationem² essentiae non sunt, vera ratio³ contineri approbat. Nullum enim vitium invenitur, quod non sit alicujus virtutis umbra, aut quadam fallaci similitudine, aut aperta contrarietate. Similitudine quidem, ut superbia verae potentiae unibrum gerit, luxuria quietis, furor fortitudinis, ira correctionis justitiaeque, et⁴ similia. Contrarietate vero, ut malitia bonitatis. Quemadmodum enim bonitas ex non existentibus existentia ducit, ut sint; ita malitia appetit corrumpere omnia quae sunt, et penitus solvere, ut non⁵ sint. Et si hoc esset, id est, si omnia perirent, simul et ipsa periret. Nam si periret natura, periret simul et vitium. Sed virtute bonitatis omnis natura continetur, ne pereat. Adhuc tamen malitia permittitur in ea, videlicet natura, ad laudem bonitatis ex contrario⁶ comparatione et exercitatione⁷ virtutum rationabili operatione, et purgationem ipsius naturae, quando absorbebitur mors in victoria, et sola bonitas in omnibus et⁸ apparebit, et regnabit, et universaliter est⁹ peritura malitia. Sed de his in quinto latius¹⁰ disputabitur¹¹. Nulla itaque auctoritas te terreat ab his, quae rectae contemplationis rationabilis suasio edocet. Vera enim auctoritas rectae rationi non obsistit, neque recta ratio verae auctoritati. Ambo siquidem ex uno fonte, divina videlicet sapientia, manare dubium non est.

67. Una quidem¹² de natura incomprehensibili ineffabilique pie quaerentibus multa concessit ac tradidit et cogitare et dicere, ne verae religionis studium in omnibus sileat, ut et rudes adhuc in fidei simplicitate doctrina¹³ nutriat, et catholicae fidei aemulis instructa armataque, divinis propugnaculis munita respondeat. Altera vero, ut simplices adhuc, in cunabulis Ecclesiae nutritos¹⁴, pie casteque corrigat, ne quid indignum¹⁵ de Deo vel credant, vel aestiment, nec omnia, quae sacrae Scripturae auctoritas de causa omnium praedicat, proprie praedicari examinent¹⁶, sive gloriosissima et summa omnium sint, ut vita, virtus, ceterarumque virtutum nomina; sive media, ut sol, lux, stella, cunctaque¹⁷, quae ex partibus sublimioribus¹⁸ hujus mundi visibilis¹⁹ de Deo praedicantur; sive ex inferioribus visibilis creaturae motibus, ut spiritus, rubis splendor, ortus, tonitrus, ros, imber, pluvia; item aqua, flumen, terra, petra, lignum, vinea, oliva, cedrus, ysofum²⁰, liliium, homo, leo, bos, equus, ursus, pardalis²¹, vermis; item aquila, co-

lumba, piscis, x&tau²², ceteraque innumerabilia, quae ex natura condita ad naturam conditricem transformatione quadam figurataque significatione transferuntur. Eoque mirabilis non solum ex creatura ad Creatorem artificiosa Scriptura translationes fecit, verum etiam ex naturae contrariis, ex insania videlicet, ebrietate, crapula, oblivione, ira, furore, odio, concupiscentia, ceterisque similibus, quibus minus simplicium animi falluntur, quam superioribus transfigurationibus, quae ex natura sunt. Rationalis siquidem anima, quamvis admodum simplex, naturalium rerum nomina de Deo praedicari audiens, proprieque de ipso dici aestimans, fallatur, non tamen omnino decipitur, ut eorum, quae contra naturam sunt, nomina de conditore rerum praeficiari B auscultans, aut omnino falsa esse judicet et respuat, aut figurate dicta et concedat et credat. Disc. Non ita sum territus auctoritate, aut minus capscium animorum expavescio impetum, ut ea, quae vera ratio clare colligit, indubitanterque definit, aperta fronte pronuntiare confundar; praesertim cum de talibus non nisi inter sapientes tractandum sit, quibus nil suavius est ad audiendum vera ratione; nil delectabilius ad investigandum, quando quaeritur, nil pulchrius ad contemplandum, quando invenitur. Sed quid praedicta ratiocinatione moliris, nosse expeto.

68. M. Quid tibi viderer his argumentationibus machinari, nisi ut intelligas, quemadmodum significativa rerum vocabula, sive substantiarum sint, C sive accidentium, sive essentialium, transitive, non autem proprie, ita etiam significativa naturalium seu non naturalium naturae conditae motuum verba de natura conditricis transitive, non autem proprie posse praedicari? Si enim²³ essentialium vocabula, seu substantiarum, seu accidentium, non revera, sed quadam necessitate ineffabilis naturae significandae in Deo ponuntur, num necessario sequitur, ut et verba, quae essentialium, substantiarum, accidentium significant motus, proprie de Deo dici non possint, qui²⁴ omnem essentiam, substantiam, omneque accidens, omnemque motum, actionemque et passionem, et quodcumque de talibus dicitur et intelligitur, et quodcumque nec dicitur nec intelligitur, et tamen eis inest, incomprehensibili ineffabilique suae naturae excellentia D superascendit? Quid enim? Si Deus per metaphoram amor dicitur, dum sit plusquam amor, omnemque superat amorem, cur non eodem modo amare diceretur, dum omnem²⁵ motum amoris exsuperat, quia nihil praeter seipsum appetit, dum solus om-

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CDE; ea om. A. ² Sic CDE; A privationes (per om.). ³ Sic CDE; A ratio vera. ⁴ Sic CDE; A atque (justitiaeque om. A). ⁵ Sic AD; pro ut non CE ne. ⁶ Sic CE; AD contraria. ⁷ Sic AC; E exhortatione. ⁸ Sic CE; et om. AD. ⁹ est om. CDE. ¹⁰ D latinus in quinto. ¹¹ Sic AE; CD disputatur A addit libro. ¹² D siquidem. ¹³ Sic C; ADE doctrinae. ¹⁴ Corr., ACE nutriti; D nutri. ¹⁵ Sic ACE; D indigne. ¹⁶ Sic CDE; A aestiment; f. existiment? ¹⁷ CDE; A et cuncta. ¹⁸ Sic CDE; A superioribus. ¹⁹ Sic ADE; visibilis om. C. ²⁰ Sic CDE; A hyssopus. ²¹ Sic CD; A pardus, E pardatus. ²² Sic CDE; A cete. ²³ Sic ACE; D autem. ²⁴ Sic ADE; C quia. ²⁵ omnem om D.

nia in omnibus sit? Similiter si ¹ agens et actor, A faciens et factor, non jam proprie, sed modo quodam translationis nominatur: cur non et agere et facere, vel agi vel pati eodem locutionis genere praedicaretur? De ceteris item ² verbis, quae omnes totius mutabilis creaturae motus, seu naturales, seu non naturales, seu intellectuales, seu rationabiles, seu irrationabiles, seu corporales, seu incorporeos, seu locales, seu temporales, rectos, obliquos, angulares, circulares, sphaericos significant, similiter intelligendum esse arbitror. Disc. Admodum urges, me talia rationabiliter fateri; sed auctoritate sanctorum Patrum aliquod munimen ad haec roboranda vellem ³ inseras.

69. Mac. Non ignoras, ut opinor, majoris dignitatis esse, quod prius est natura, quam quod prius est ⁴ tempore. Disc. Hoc paene omnibus notum est. Mac. Rationem priorem esse natura, auctoritatem vero tempore didicimus ⁵. Quamvis enim natura simul cum tempore creata sit, non tamen ab initio temporis atque naturae coepit esse auctoritas. Ratio vero cum natura ac tempore ex principio rerum ⁶ orta est. Disc. Et hoc ipsa ratio edocet. Auctoritas siquidem ex vera ratione processit, ratio vero nequaquam ex auctoritate. Omnis enim ⁷ auctoritas, quae vera ratione non approbatur, infirma videtur esse. Vera autem ratio, quoniam suis virtutibus ⁸ rata atque immutabilis munitur, nullius auctoritatis astipulatione roborari indiget. Nil enim aliud mihi videtur ⁹ esse vera auctoritas, nisi rationis virtute reperta ¹⁰ veritas, et a sanctis Patribus ad posteritatis utilitatem literis commendata. Sed forte tibi aliter videtur. Mac. Nullo modo. Ideoque prius ratione utendum est in his, quae nunc instant, ac deinde auctoritate.

70. Disc. Ingredere, quo vis ¹¹, ordine; tui etenim ¹² pedisequus sum. Mac. Num tibi videtur facere et pati sine aliquo motu facientis vel patientis posse esse? Disc. De faciente non dubito. Facere enim facientem sine aliquo suo motu posse non video. Quod vero patitur, quomodo moveatur in seipso, non iam ¹³ clare cognosco. Mac. Nonne vides, quia omne, quod facit, ad hoc se movet aut movetur, ut id, quod appetit facere, ab eo quod non erat, in id quod est, moveat ¹⁴? Nil enim ab eo, quod non erat, in id, quod est, sine suo et alieno motu potest transire, sive illos motus sciat sive nesciat. Non jam dico motum illum generalem communemque naturaliter omnibus creaturis, quo omnia de nihilo in esse moventur, sed usitatum temporibus motum, quo quotidie mutabilis materia, sive natura movente, sive arte, formas quasdam qualitativas accipit. Disc.

Jam perspicio; et meipsum nimiae tarditatis accuso, qui non videbam, omne, quod patitur, motus suos, seu alienos, seu utrosque pati. Mac. Faciens igitur et factum motus suos patiuntur. Nam quod facit, suum motum ad faciendum patitur. Quod vero fit, suum motum ¹⁵ et alienum sustinet. Suum quidem, ex eo, quod non erat, in id, quod est, transiendo, alienum vero, quia non est sui motus causa per seipsum, sed facientis se aut naturalis motus, aut libera voluntas, aut quaedam necessitas. Quod ergo ¹⁶ fit, ut diximus, et motum proprium et alienum, quod vero facit, proprium solummodo patitur. Quamvis saepe contingat, ut ab alia causa moveatur ad faciendum, qui facit, ut et faciens et patiens unus atque idem videatur esse. Sed ipse facientis ¹⁷ motus, quamvis ex variis causis, sivo naturalibus, sive libentibus, sive non libentibus nascatur, propterea proprius dicitur, quoniam non extra ipsum, sed in ipso intelligitur. Disc. Istuc mihi a te suasum esse non denego. Ideoque quae restant expecto. Mac. Nullum motum principio ac sine carere posse arbitror. Non enim aliter ratio sinit, nisi ut omnis motus ex quodam principio inchoet, et ad quandam finem tendat, in quo, dum pervenerit, quiescat. Quod apertissime venerabilis Maximus in tertio capitulo de Ambiguis asserit dicens: *Si Deus immutabilis ¹⁸ est, utputa omnium plenitudo, omne autem, quod ex ¹⁹ non existentibus esse accipit, moveatur, merito ad quandam omnino fertur causam.* Nam, ut alibi docet idem Maximus, *causa omnium eadem et ²⁰ finis omnium est.* Deus enim principium, id est ²¹ causa, omnium creaturarum est ²² et finis, quoniam ab ipso et accipiant, et incipiunt esse, et ad eum moventur, ut in eo quiescant. Idem in eodem Capitulo paulo post: *Eorum, quae facta sunt, est motus, sive intelligibilium intelligibilis, sive sensibilibus sensibilis. Nullum enim ²³ eorum, quae facta sunt, omnino est immobile.* Et paulo post: *Talem autem motum virtutem vocant naturalem, ad suum finem festinantem, qui sacram divinorum nobis ²⁴ mysteriorum scientiam sacre introducerunt; aut passionem, id est, motum ex altero venientem ad alterum, cujus finis est impassibilitas; aut operationem activam, cujus finis est per se ipsam ²⁵ perfectio.* Nullum vero eorum, quae facta sunt, suimet finis est, quoniam neque sui causa est; alioquin et ingenitum, et carens principio, et ²⁶ incommutabile esset, merito ad nullum quoquomodo habens moveri; transenderet enim eorum, quae sunt, naturam, utpote pro nullo esset, siquidem vera de ipso definitio est, quamvis aliena, quae dicit, finis est, pro quo omnia, ipse vero pro nullo: neque per se perfectio; alioquin non effi-

VARIAE LECTIONES.

¹ si om. D. ² Sic CE; AD autem. ³ Sic CDE; A velim. ⁴ Sic ADE; C dicimus. ⁵ Sic CDE; A rerum principio. ⁶ Sic CE; AD autem. ⁷ Sic CDE; A virtutibus suis. ⁸ Sic CDE; A videtur mihi. ⁹ Sic BCDE; A cooperta; cod. Galei coperta. ¹⁰ ACDE quoris. ¹¹ Sic CDE; A enim. ¹² A tam. ¹³ Sic CDE; A moveatur. ¹⁴ Sic CDE; motum om. A. ¹⁵ Sic CDE; ergo om. A. ¹⁶ Sic ADE; C faciens. ¹⁷ Sic ADE; C mutabilis. ¹⁸ ex om. CDE. ¹⁹ Sic CDE; et om. A. ²⁰ Sic CDE; pro id est A et. ²¹ Sic CDE; est om. A. ²² enim om. D. ²³ Sic CE; nobis om. AD. ²⁴ Sic CDE; A ipsa. ²⁵ Sic CDE; A atque.

ceretur jure plenum, et similiter et a nullo esse haberet; per se enim perfectum, quemadmodum et incausate: neque impassibilitas; alioquin et manens, et infinitum, et incircumscriptionem esset. Non enim pati naturaliter inest, quod naturaliter¹ impassibile est, quod neque amatur ab alio, aut movetur ad aliud quid per amorem. Solius enim Dei est² finis esse et perfectio et impassibilitas, merito incommutabilis, et pleni, et impassibilis: eorum vero, quae facta sunt, ad finem principio carentem moveri. Omnia enim, quaecumque facta sunt, patiuntur moveri, sicut ea, quae non sunt, per se ipsum motus, aut per se ipsam³ virtus sunt. Si ergo ea, quae genita sunt, rationalia subsistent, omnino etiam moventur, utpote ex principio secundum naturam per esse ad finem, secundum cognitionem per bene esse mota. Finis enim eorum, quae moventur, motus ipsum in eo, quod semper est, bene esse est. Sicut et principium est ipsum esse, quod quidem est Deus, qui et esse dat, et bene esse donat, jure principium et finis. Ex ipso enim et absolute moveri nos, ut a principio, et quoquo modo moveri ad se, ut ad finem, est. Si autem movetur contrationabiliter sibi intellectus⁴ intellectualiter⁵ intellectualem, omnino etiam intelligit. Si autem intelligit, omnino amat, quod intelligit. Si amat, patitur omnino ad ipsum, ut amabile, excessum. Si autem patitur, profecto etiam festinat. Si festinat, omnino intendit validum motum. Si autem intendit validum motum, non stat, quousque fiat totum in toto amato, et a toto comprehendatur, libenter totum secundum voluntatem, salutarem accipiens circumscriptionem, ut totum⁶ toto afficiatur circumscribente, ut nihil omnino restet velle ex seipso seipsum totum cognoscere valendo circumscriptionem, sed ex circumscribente, sicut aer per totum illuminatur lumine, et igne ferrum totum toto liquefactum. Videsne, quomodo praedictus venerabilis magister omnem motum⁷ non nisi his, quae a principio inchoant, et per naturalem motum ad finem suum tendunt, edocet inesse, ipsumque naturalem motum tripliciter definiat sic: *Motus est virtus naturalis ad suum finem festinans*⁸, vel sic: *Motus est passio ex altero veniens ad alterum, cujus finis est impassibilitas*, aut sic: *Motus est operatio activa, cujus finis est per seipsam perfectio*? Quod autem dixit, *motus est passio ab altero veniens ad alterum*, dum de⁹ naturali motu intelligitur, non ita est intelligendum, ut aliud sit principium, ex quo passibilis motus, id est, motus suum patiens inchoat, et aliud finis, quem appetit, dum omnium, quae naturaliter moventur¹⁰, principium et finis unum sit; est enim Deus, a quo, et per quem, et ad quem moventur omnia: sed quia alius intellectus est¹¹ principii, et alius intellectus finis, ideo-

que quasi alterum et alterum ipsi duo intellectus dicuntur, dum circa unum omnium principium et finem versantur, verbi gratia, veluti si quis dixerit ab intellectu principii ad intellectum finis in Deo.

71. Deinde considera, quia orane, quod principium caret et sine, omni quoque motu carere necesse est. Deus autem ἀρχος, hoc est, sine principio est, quia nil eum praecedat, nec eum efficit, ut sit. Nec finem habet, quoniam infinitus est. Nil enim post eum intelligitur, dum terminus omnium sit, ultra quem nihil progreditur. Nullum igitur motum recipit. Non enim habet, quo¹² se moveat, dum plenitudo, et locus, et perfectio, et statio, et totum omnium sit: immo etiam¹³ plusquam plenitudo et perfectio, plusquam locus et statio, plusquam totum omnium est. Plus enim est¹⁴, quam quod de se dicitur et intelligitur, quovis modo et dicatur quid de eo et intelligatur. Disc. Haec mihi clare lucescunt, ut opinor. Mac. Si igitur omnem motum creaturae distribuis, Deum vero liberum omni motu facis, tantaene tarditatis es, ut ei, a quo omnem motum abstrahis, facere vel pati tribuas, cum ista duo indubitanter non nisi in his, quibus motus inest, fieri posse prioribus rationabilibus conclusionibus, ut arbitror, non incaute dederis? Disc. De pati nullo modo dubitarim, impassibiliter namque Deum esse omnino et credo et intelligo: passionem dico, quae opponitur facere, id est fieri. Quis enim dixerit aut crediderit, quanto magis intellexerit, Deum pati fieri, dum Creator sit, non creatura? Dum enim, ut jamdudum inter nos confectum est, fieri Deus dicitur, figurata quadam locutione dici manifestum est. Fieri siquidem aestimatur in creaturis suis universaliter, dum in eis non solum intelligitur esse, eina quo esse non possunt, sed etiam¹⁵ eorum essentia sit. *Esse enim omnium est, superesse Divinitas*¹⁶, ut sanctus ait Dionysius. Dicitur etiam¹⁷ in animabus fidelium fieri, dum aut per fidem et virtutem in eis concipitur, aut per fidem quodam modo inchoat intelligi. Nil enim aliud est fides, ut opinor, nisi principium quoddam, ex quo cognitio Creatoris in natura rationali fieri incipit. De facere vero¹⁸ nondum clare video, totam sacram Scripturam, catholicamque fidem factorem omnium Deum lateri audiens. Mac. Facere sine motu facientis esse non posse jam dedisti. Disc. Dedi. Mac. Aut igitur motum Deo dabis, sine quo facere non intelligitur, aut simul et motum et facere ab eo auferes.

72. Haec enim duo inter ea, quae simul sunt, computantur, simulque oriuntur et occidunt. Disc. Motum Deo dare non possum, qui solus immutabilis est, nec habet, quo, vel ad quid se moveat, cum in

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CDE; A universaliter. ² Sic ADE; est om. C. ³ Sic ACDE. ⁴ Sic CDE; A intellectualiter. ⁵ Sic ADE; C in totum. ⁶ Sic CDE; A festinans finem; (est om. D.) ⁷ Sic ADE; de om. C. ⁸ Sic CDE; A movent. ⁹ Sic CDE; est om. A. ¹⁰ Sic CE; A qua; D quod. ¹¹ Sic CDE; A et. ¹² Sic AD&; C Plus est enim; (est om. D.) ¹³ A et ¹⁴ Sic CE; A superesse autem Divinitatis; D semper esse Divinitas ¹⁵ D enim; C etiam et. ¹⁶ D enim.

ipso omnia sint ¹, immo cum sit ipse omnia. Facere vero ab eo auferre non possum, cum sit factor omnium. *Mac.* Segregabis ergo motum et facere. *Disc.* Ne id quidem, dum inseparabilia esse a se invicem video. *Mac.* Quid ergo facturus eris? *Disc.* Nescio; atque ideo viam ² quandam mihi aperias, summaque hac difficultate me liberares, obnixè supplico. *Mac.* Accipe igitur hunc ratiocinandi progressum. Quid tibi videtur? Num Deus erat, priusquam omnia faceret? *Disc.* Videtur mihi fuisse. *Mac.* Accidens ergo ei ³ erat facere. Nam quod ei coaeternum non est atque coessentialia, aut aliud extra eum est, aut ei accidens. *Disc.* Aliud praeter eum et extra enim esse non crediderim; in ipso enim omnia sunt, et ⁴ extra ipsum nihil est, nullumque ⁵ ei accidens temere dederim. Alioquin simplex non est, sed ex essentia et accidentibus quaedam compositio. Nam si aliud cum ipso intelligitur, quod ipse non est, aut si quippiam ei accidit, profectò neque infinitus est, neque simplex; quod fides catholica, veraque ratio firmissime denegat. Fatetur enim Deum infinitum esse, plusquam ⁶ infinitum; infinitas enim infinitorum est; et simplicem, et plusquam simplicem; omnium enim simplicium simplicitas est. Et cum ipso ⁷ nihil esse credit vel intelligit, quoniam ipse est ambitus omnium, quae sunt, et quae non sunt, et quae esse possunt, et quae esse non possunt, et quae ei se ⁸ contraria seu opposita videntur esse, ut non dicam similia et dissimilia. Est enim ipse similitum similitudo, et dissimilitudo dissimilium, oppositorum ⁹ oppositio, et contrariorum contrarietas. Haec enim omnia pulchra ineffabilique harmonia in unam concordiam ¹⁰ colligit atque componit. Nam quae in partibus universitatis opposita sibi invicem videntur atque contraria et a se invicem dissona, dum ¹¹ in generalissima ipsius universitatis harmonia considerantur ¹², convenientia consonaque sunt. *Mac.* Recte intelligis, et vide, ne quid de his, quae hucus dederis, de cetero te dedisse poeniteat. *Disc.* Ingrederi, quo vis, ordinem; te sequar, et quodecunque jam concessero, non repetam. *Mac.* Deus ergo non erat, priusquam omnia faceret. *Disc.* Non erat. Si enim esset, facere omnia ei ¹³ accideret. Et si ei accideret omnia facere, motus et tempus in eo intelligerentur ¹⁴. Moveret enim se ad ea faciendae, quae jam ¹⁵ fecerat, temporeque praecederet actionem suam, quae nec sibi coessentialis erat, nec coaeterna. *Mac.* Coaeternum igitur est Deo suum facere

et coessentialia. *Disc.* Ita credo et intelligo. *Mac.* Duone quaedam sunt Deus et suum facere, hoc est sua actio, an unum simplex atque individuum? *Disc.* Unum esse video. Deus enim numerum in se non recipit, quoniam solus innumerabilis est, et numerus sine numero, et supra omnem numerum causa omnium numerorum. *Mac.* Non ergo aliud est Deo esse, et aliud facere, sed ei esse id ipsum est ¹⁶ et facere. *Disc.* Huic conclusioni resistere non audeo. *Mac.* Cum ergo audimus, Deum omnia facere, nil aliud debemus intelligere, quam Deum in omnibus esse, hoc est, essentiam omnium subsistere. Ipse enim solus per se vere esse, et omne, quod vere in his, quae sunt, dicitur esse, ipse solus est. Nihil enim eorum, quae sunt, per se ipsum vere est. Quodcunque autem in eo vere intelligitur, participatione ipsius, unius qui solus per seipsum vere ¹⁷ est, accipit. *Disc.* Nec hoc negare velim. *Mac.* Videsne ergo, quemadmodum vera ratio categoriam faciendi ¹⁸ ex natura divina penitus segregat, mutabilitibusque ac temporalibus, principioque ac fine carere non valentibus distribuit? *Disc.* Hoc quoque clare perspicio; et jam ¹⁹ nunc nullam categoriam in Deum cadere, incautanter intelligo.

73. Quid igitur? Num eadem ratione debemus inspicere omnium verborum, quae sacra Scriptura de divina natura praedicat, virtutem, ut nil aliud per ea aestimemus significari, praeter ipsam simplicem, incommutabilem, incomprehensibilemque ²⁰ omni intellectu ac significatione divinam essentiam et plusquam essentiam? Verbi gratia, dum audimus Deum velle, et amare, aut diligere, videre, audire, ceteraque verba, quae de eo praedicari possunt, nil aliud oportet nos cogitare, nisi ineffabilem ipsius essentiam atque virtutem conaturalibus nobis significationibus suaderi, ne in tantum vera ac pia Christiana religio de Creatore omnium silcat, ut nihil de eo fari audeat, ad simplicium animorum instructionem, haeticorumque semper veritati insidiantium, eamque eruere laborantium, minusque in ea eruditos fallere appetentium, refellendas astutias. Non aliud itaque Deo esse, et velle, et facere, et amare, et diligere, et videre, ceteraque huiusmodi, quae de eo, ut diximus, possunt praedicari, se ²¹ haec omnia in ipso unum id ipsumque ²² accipiendum, suamque ineffabilem essentiam eodem modo, quo se significari sinit, insinuant. *Disc.* Non aliud quidem. Ubi enim est vera et aeterna et insolubilis per se ipsam

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CE; AD *sint omnia*. ² Sic CDE; A *ideo, ut viam cet.* ³ Sic ADE; *ei om. C.* ⁴ Sic CDE; *et om. A.* ⁵ Sic CDE; A *nullum*. ⁶ Sic CD; A *et plusquam; E plusquam*. ⁷ Sic AC; D *sine ipso; E cum illo*. ⁸ Sic CD; *seu om. AE*. ⁹ Sic CDE; A *oppositorumque*. ¹⁰ Sic CDE; A *in una concordia*. ¹¹ Sic CDE; *dum om. A.* ¹² Sic CDE; A *et considerantur*. ¹³ Sic CDE; A *ei omnia*. ¹⁴ Sic CDE; A *intelligeretur*. ¹⁵ Sic ACE; D *non jam*. ¹⁶ *est om. D.* ¹⁷ Sic BCDE; *vere om. A.* ¹⁸ A *etiam*. ¹⁹ A *ita ipsumque*.

NOTAE.

²⁰ Verbis categoriam faci- textus codicis E praecilitur fol. 222, b; et desideratur usque ad verba: *Hactenus de divisionibus deque adunationibus sub-*stantiarum venerabilem magistrum, *Maximum dico*, (lib. II, c. 15 sub fin.). Iis enim folium 223, a codicis incipit.

simplicitas, ibi aliud, et ¹ multum, diversumque fieri impossibile est.

74. Vellem tamen apertius mihi suadeas, ut clare videam, dum audio Deum amare vel amari, nil aliud nisi ipsius naturam sine ullo motu amantis vel amati intelligam. Cum enim hoc mihi fuerit suavis, nullo modo haesitabo, ubicunque legero seu audiero, ipsum velle, vel desiderare et desiderari, diligere et diligi, videre et videri, appetere et appeti, movere similiter et moveri. Haec enim ² omnia uno eodemque accipienda sunt intellectu. Ut enim voluntas, et amor, et dilectio, visio, desiderium quoque et motus, dum de eo praedicantur, unum idipsumque nobis insinuant; ita verba, seu activa, seu passiva, seu neutralia sint, et cujuscunque modi significatione proferantur, nulla intelligentiae differentia intelliguntur discrepare, ut opinor. Mac. Nec in talibus deceptum te reor; ita enim sunt ³, ut arbitraris. Primum igitur hanc amoris definitionem accipe: Amor est connexio ac ⁴ vinculum, quo omnium rerum universitas ⁵ ineffabili amicitia insolubilique unitate copulatur. Potest et ⁶ sic defini: Amor est naturalis motus omnium rerum, quae in motu sunt, finis quietaque statio, ultra quam nullas creaturae progreditur motus. His definitionibus aperte sanctus Dionysius astipulatur in amatoris hymnis, sic dicens: *Amorem sive divinum, sive angelicum, sive intellectualem, sive animale⁷, sive naturalem dicamus, unitivam quandam et continuativam intelligamus virtutem, superiora quidem moventem in providentiam inferiorum, et aequiformia iterum in sociabilem vicissitudinem, et novissima subjecta ad meliorum et superpositorum conversionem.* Idem in eisdem: *Quoniam ex uno multos amores ordinavimus, nunc iterum omnes in unum et complicitum amorem, et omnium ipsorum patrem convolvamus simul et congregemus ⁸ ex multis, primo in duas comprehendentes eum amatorias universaliter virtutes, quarum potentatur et principatur omnino ex omnium summitate omnis amoris immensurabilis causa, et ad quam extenditur connaturaliter unicuique existentium et existentibus omnibus universalis amor.* Idem ⁹ in eisdem: *Age nunc, et has iterum, hoc est, amoris virtutes in unum congregantes dicamus, quia una quaedam est simplex virtus, seipsam movens ad unitivam quandam temperantiam ex optimo usque existentium novissimum, et ab illo iterum consequenter per omnia usque ad optimum; ex se ipsa, et per se ipsam, et ad seipsam seipsam reducens, et in seipsam semper eodem modo revoluta.* Merito ergo amor Deus dicitur, quia omnis amoris causa est, et per omnia diffunditur, et in unum colligit omnia, et ad seipsam ineffabili re-

A gressu revolvitur, totiusque creaturae amatoriosus motus in seipso terminat. Ipsa quoque divinae naturae in omnia, quae in ea et ab ea sunt, diffusio omnia amare dicitur, non quia ullo ¹⁰ modo diffundatur, quod omni motu caret, omniaque simul implet, sed quia rationalis mentis contuitum per omnia diffundit et movet, dum diffusionis et motus animi causa sit, ad eum inquirendum et invenendum et, quantum possibile est, intelligendum, quia omnia implet, ut sint, et universalis veluti amoris pacifica copulatione in unitatem inseparabilem, quae est, quod ipse est, universa colligit et inseparabiliter ¹¹ comprehendit. Amari item dicitur ab omnibus, quae ab eo sunt, non quod ab eis aliquid patiat, qui solus impassibilis est, sed quia enim omnia appetunt, ipsiusque pulchritudo omnia ad se attrahit ¹². Ipse enim solus vere amabilis est, quia solus summa ac ¹³ vera bonitas et pulchritudo est: omne siquidem, quodcumque in creaturis vere bonum, vereque pulchrum amabileque ¹⁴ intelligitur, ipse est. Sicut enim nullum bonum essentialiter est, ita nullum pulchrum seu amabile essentialiter, praeter ipsum solum.

75. Sicut ergo lapis ille, qui dicitur magus ¹⁵, quamvis naturali sua virtute ferrum sibimet ¹⁶ propinquans ad se attrahat, nullo modo tamen, ut hoc faciat, se ipsum movet, aut a ferro aliquid patitur, quod ad se attrahit: ita rerum omnium causa omnia, quae ex se sunt, ad seipsam reducit, sine ullo sui motu, sed sola suae pulchritudinis virtute. Hinc idem sanctus Dionysius inter cetera ait: *Quare autem Theologi Deum aliquando quidem amorem, aliquando vero dilectionem, aliquando amabile et dilectabile vocant ¹⁷?* Concluit sermonem sic dicens: *quia eo quidem movetur, eo vero movet.* Quam conclusionem apertius ¹⁸ venerabilis Maximus exponens ait: *ut amor quidem subsistens Deus et dilectio movetur ¹⁹, ut vero amabile et dilectum movet ad seipsam omnia amoris et delectationis ²⁰ acceptiva.* Et planius iterum proferendum: *Movetur quidem, quasi conjunctionem ingerens inseparabilem amoris et dilectionis eorum acceptivis; movet autem, quasi attrahens per naturam eorum, quae in ipsum ²¹ moventur, desiderium, et iterum movet et movetur ²², quasi sitiens siti, et amans amari, et diligens diligi.* Nam et lux ista sensibilis, quae totum visibilem mundum implet ²³, dum sit semper immobilis, quamvis vehiculum ejus, quod solare corpus dicimus, per media aetheris spatia circa terram aeterno motu volvatur, ipsa vero lux ab ipso vehiculo, veluti quodam fonte inexhausto, manans, ita totum mundum radiorum suorum immensurabili diffusionem perfundit, ut nullum locum relinquat, quo se moveat ²⁴, manetque semper immobilis. Ubique enim in ²⁵

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CD; et om. A. ² Sic CD; enim om. A. ³ Sic CD; pro sunt A possunt. ⁴ Sic CD; A aut. ⁵ Sic CD; A universalitas. ⁶ Sic C; A etiam, D ac. ⁷ D animalium. ⁸ D congerimus. ⁹ Sic CD; A Item. ¹⁰ C nullo; D inllo. ¹¹ Sic CD; A inseparabiliterque ¹² Sic CD; A trahit. ¹³ Sic CD; A et. ¹⁴ Sic CD; A et amabile. ¹⁵ Sic A; CD magnetes. ¹⁶ Sic CD; A sibi. ¹⁷ Sic AD; C evocant. ¹⁸ A aptius. ¹⁹ eo vero movet — movetur om. D. ²⁰ Sic C; D dilectionis. ²¹ Sic CD; A in se ipsum. ²² Sic CD; A moventurque. ²³ Sic C; A implet mundum (implet om. D.) ²⁴ Sic CD; A movet ²⁵ Sic CD; in om. A.

mundo est plena semper et integra, nullum locum deserens vel appetens praeter portiunculam quandam inferioris hujus aëris circa terram, quam ad capiendam umbram telluris, quae nox dicitur, relinquit; omnium tamen animalium lumen sentire valentium obfuscat movet, et ad seipsam attrahit, ut per eam aspiciant, quantum aspiciere possunt², quod aspiciere possunt³, ideoque moveri putatur, quia radios oculorum, ut ad se moveantur, permovet⁴, hoc est, oculorum motionis ad videndum causa est. Et ne mireris audiens, naturam lucis, quae est ignis, totum mundum sensibilem implere, immutabiliterque⁵ ubique esse; nam et sanctus Dionysius hoc docet in libro de caelesti⁶ Ierarchia: sanctus item Basilius in Exemero eadem affirmat: *substantiam quidem luminis ubique esse, in vero mundi luminari- bus, sive magnis, sive parvis, naturali quadam operatione prorumpere, non ut solum illuminet, sed ut motibus caelestium corporum omne⁷ tempus distinguat.* Quid dicam de artibus, quas sapientes liberales appellant disciplinas, quae, dum in semetipsis per semetipsas plene, integrae, immutabilesque permanent, moveri tamen dicuntur, quando⁸ rationabilis animi contuitum ad se quaerendas inveniendasque permovent⁹, et ad se considerandas attrahunt, ita ut et¹⁰ ipsae, dum per se, ut diximus, immutabiles sunt¹¹, moveri tamen in mentibus sapientum videantur, cum eas moveant? Et multa alia, in quibus divinae virtutis obscura conspicitur similitudo. Ipsa enim est super omnem similitudinem, omneque excellit exemplum. Quae dum per se et in se immutabiliter aeternaliterque stat, movere tamen omnia dicitur, quoniam per eam et in ea omnia subsistunt, et ex non esse in esse adducta sunt. Essendo enim est¹²: omnia vero¹³ de nihilo ad esse procedunt¹⁴. Et ad se omnia attrahit: moveri quoque dicitur, quoniam seipsam ad seipsam movet, ac per hoc seipsam movet, ac veluti a seipsa movetur. Deus itaque per seipsum amor est, per seipsum visio, per seipsum motus: et tamen neque motus est, neque visio, neque amor, sed plus quam amor, plus quam visio, plus quam motus. Et est per seipsum amare, videre, movere: nec tamen est per seipsum amare, videre, movere¹⁵, quia est¹⁷ plus quam amare, videre, movere. Item per seipsum amari est, viderique, moverique: non tamen per seipsum moveri est, nec videri, neque amari, quoniam plus est, quam ut possit amari, et videri, et moveri. Amat igitur seipsum et amatur a seipso, in nobis et in seipso: nec tamen amat seipsum nec

A amatur a seipso, in nobis et in seipso, sed plus quam amat et amatur in nobis et in seipso. Videt seipsum et videtur a seipso, in seipso et in nobis: nec tamen videt seipsum, nec videtur a seipso, in seipso et in nobis, sed¹⁶ plus quam videt, et videtur in seipso, et in nobis. Movet seipsum et movetur a seipso, in seipso et in nobis: non¹⁸ tamen movet seipsum, nec movetur a seipso, in seipso, et in nobis, quia plus quam movet et movetur in seipso et in nobis.

76. Et haec est cauta et salutaris et catholica de Deo praedicanda professio, ut prius de eo juxta catafaticam, id est affirmationem¹⁹, omnia sive nominaliter²⁰, sive verbaliter praedicemus, non²¹ tamen proprie, sed translative; deinde ut omnia, quae de eo²² praedicantur per catafaticam, eum esse negemus per apofaticam, id est negationem, non²³ tamen translative, sed proprie²⁴. Verius enim negatur Deus quid²⁵ eorum, quae de eo praedicantur esse, quam affirmatur esse: deinde super omne, quod de eo²⁷ praedicatur, superessentialis natura, quae omnia creat et non creatur, superessentialiter superlaudanda est. Quod ergo Deus verbum caro factum suis discipulis ait: *Non vos estis, qui loquimini, sed spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis*, vera ratio cogit nos de²⁶ aliis similibus similiter credere, dicere²⁸, intelligere. Non vos estis, qui amatis, qui videtis, qui movetis, sed spiritus Patris vestri²⁹, qui loquitur in vobis veritatem de me et Patre meo et seipso, ipse amat et videt me, et Patrem meum et seipsum in vobis, et movet seipsum in vobis³¹, ut diligatis me et Patrem meum. Si ergo seipsam sancta Trinitas in nobis et in seipsa amat, seipsam³² et videt et movet: pro certo a seipsa amatur, videtur, movetur, secundum excellentissimum modum, nulli creaturae cognitum, quo seipsam et amat et videt et movet, et a seipsa, in seipsa, et in creaturis suis amatur, videtur, movetur, cum sit super omnia, quae de se dicuntur. De ineffabili enim quis et quid potest fari, cujus nec nomen proprium, nec verbum, nec ulla vox propria invenitur, nec est, nec fieri potest, *qui solus habet immortalitatem et lucem habitat inaccessibilem? Quis enim cognovit intellectum Domini? Sed priusquam praesentem disputationem terminemus, sancti Dionysii de divino statu motuque capitulum³³ visum est mihi huic loco inserendum³⁴, si tibi videtur.*

77. Disc. Videtur plane, atque hac novissima rationatione ab omni ambiguitate purgatum me esse³⁵ video. *Mac.* In libro de divinis nominibus: *Reliquum*

VARIAE LECTIONES.

² aspiciere om. D. ³—⁴ Sic CD; A possunt. ⁴ Sic CD; A promovet. ⁵ Sic AC; D immutabilemque ⁶ De ecclesiastica ⁷ AD mundi vero. ⁸ Sic CD; A omnium. ⁹ Sic CD; A quoniam. ¹⁰ Sic CD; A promovent ¹¹ Sic CD; et om. A ¹² Sic CD; A sint. ¹³ Sic A; pro est CD eam. ¹⁴ Sic A; vero om. CD. ¹⁵ Sic C; D producant. ¹⁶ Sic AD; C movere, videre, amare. ¹⁷ Pro quia est D sed. ¹⁸ Sic C; pro sed AD quia. ¹⁹ A nec (non om. D.) ²⁰ Sic C; AD affirmativam. ²¹ Sic CD; A nominabiliter. ²² D nec. ²³ Sic CD; A de Deo. ²⁴ D nec. ²⁵ A non tamen proprie sed translative. ²⁶ Sic CD; pro Deus quid A aliquid. ²⁷ Sic CD; A en. ²⁸ Sic CD; de om. A. ²⁹ Sic AD; C et dicere. ³⁰ Sic AD; vestri om. C. ³¹ Sic CD; A in vobis seipsum. ³² Sic CD; A seipsum. ³³ Sic A; capitulum om. CD. ³⁴ Corr.; ACD inferendum. ³⁵ Sic CD; esse om. A.

utem, inquit, ut¹ de deiño statu sive sede² dicamus. Quid autem aliud praeter manere ipsum in seipso Deum, et immobili naturali immutabilitate animo defixum³ esse, et supercollocari secundum eadem et circa idipsum, et similiter operari, et secundum stabilissimum ipsum ex seipso⁴ omni modo subsistere, et secundum idipsum intransmutabilem et universaliter immutabilem, et haec superessentialiter? Etenim ipse est omnium stationis et aedificationis causalis, qui est super omnem aedificationem et stationem, et in seipso omnia constituit, et propriorum bonorum statione immobilis⁵ et custodita. Quid autem? Et cum iterum Theologi et in omnia provenientem et mutabilem dicunt immutabilem, nonne divinitus et hoc intelligendum? Moveri enim ipsum pie arbitrandum, non secundum delationem, aut alienationem, aut alternationem, aut conversionem, aut localem motum, non rectum, non circulariter ferentem, non ex ambobus, non intelligibilem, non amabilem, non naturalem, sed in essentiam ducere Deum et continere omnia, et universaliter omnibus providere⁶, et adesse omnibus omnium immensurabili circumstantia, et in existentia omnia providis processionibus et operationibus. Sed et motum Dei immutabili divinitus ratione concedendum laudare, et rectus quidem inflexibilis intelligendus, et irrevocabilis processio operationum, et ex ipso omnium generatio: elicoeides vero, id est, obliquus stateralis⁷ processio, et fertilis status: quod autem secundum cyclum, id ipsum, et media, et extrema

contingens et continenda continere, et in ipsum ab ipso provenientium conversio. Disc. Ordo exigit, ut video, brevem⁸ complexionem de eo, quod agere et pati, seu facere et fieri de Deo proprie praedicare nemo valeat, colligas, ac sic⁹ terminum libello imponas. Mag. Jamdudum dedisti, ni fallor, non aliud Deo esse et agere seu facere, sed unum atque idipsum ei est et esse, et agere, et facere. Non enim recipit simplex natura intellectum substantiae et accidentium.

78. Disc. Inconcusse quidem¹⁰ dedi. Mag. Ut igitur de eo praedicatur esse, dum non sit proprie esse, quoniam plus est quam esse, et causa omnis esse et essentiae et substantiae¹¹, ita etiam de eo dicitur agere et facere, dum sit plus quam agere et facere, et causa omnium faciendi et agendi, sine ullo motu, qui secundum accidens possit intelligi, super omnem motum. Omnium namque motuum, omniumque accidentium, sicut et omnium essentialium, causa est atque principium. Disc. Et hoc indubitanter concesserim. Mag. Quid igitur aliud restat, nisi ut intelligas, omnino necesse esse, ut, quemadmodum ab ipso et esse, et agere, et facere proprie aufertur, ita et pati et fieri auferatur. Quod enim agere et facere non recipit, quomodo pati et fieri recipere possit, non video. Disc. Fige limitem libri. Sat enim est in eo complexum. *Explicit liber primus* ΠΕΡΙ ΦΥΣΕΩΝ¹².

INCIPIT LIBER SECUNDUS^b.

4. Mag. Quoniam in superiori libro de universalis Naturae universali divisione, non quasi generis in formas, seu totius in partes — non enim Deus genus est creaturae, nec creatura species Dei, sicut creatura non est genus Dei, neque Deus species creaturae¹³: eadem ratio est in toto et partibus: Deus siquidem non est totum creaturae, neque creatura pars Dei, quomodo nec creatura est totum Dei, neque Deus pars creaturae: quamvis altiori theoria juxta Gregorium Theologum pars Dei sumus, qui humanam participamus naturam, quoniam in ipso vivimus, et movemur, et sumus, metaphoricque Deus

D dicatur et genus, et totum, et species, et pars; omne enim, quod in ipso et ex ipso est, pie ac rationabiliter de eo praedicari potest — sed intelligibili quadam universitatis contemplatione — universitatem dico Deum et creaturam — breviter diximus, nunc eandem naturae divisionem latius, si videtur, repetamus. Disc. Videtur quidem, ac¹⁴ valde necessarium. Nam si latiori rationis inquisitione non aperiatur, tacta solummodo, non autem¹⁵ discussa resedisse videbitur. Mag. Talis itaque erat, ut opinor, supradicta universalis naturae quadriformis divisio in eam, scilicet formam vel¹⁶ speciem, si rite forma vel

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic A; CD et. ² Sic AC; D de sede. ³ Sic CD; A immo defixum. ⁴ C ex ipso. ⁵ Sic AC; D immutabilia. ⁶ Sic A; CD praevidere. ⁷ Sic CD; A ut brevem. ⁸ A et sic; CD ac st. ⁹ D inconcusse enim. ¹⁰ Sic CD; et substantiae om. A. ¹¹ explicit — φάσεων om. C. ¹² Sic CD; A creaturae est. ¹³ Sic CD; A et. ¹⁴ Sic CD; A et non. ¹⁵ Sic AC; D et.

NOTAE.

^a Cad marg. adscr. i. e. ponderalis, et ad marg. infra adscr.: Glosa. statheralem ac fertilem processionem dicit obliquum motum, quia partim rectis lineis, partim curvis, quas fertiles vocat, componitur. Curva

autem linea propterea fertilis dicitur, quoniam in se ipsam fertur, nec in infinitum progreditur.

^b C litteris miniatas: Incipit secundus περὶ φύσεων, in quo multa de redivo disputantur. D titulum ου.

species dicenda est prima omnium causa, quae su-
perat omnem formam et speciem, dum sit formarum
et specierum omnium informe principium; quae
creat et non creatur. Informe autem principium pro-
pterea Deum dicimus, ne quis eum formarum nu-
mero aestimet censi, dum sit formarum omnium
causa; ipsum etenim omne formatum appetit, cum
sit per se ipsum infinitus et plus quam infinitus; est
enim infinitas omnium infinitatum. Quod igitur
nulla forma coartatur vel definitur, quia nullo intel-
lectu cognoscitur, rationabilis dicitur informe quam
forma ⁴, quia, ut saepe dictum est, verius per nega-
tionem de Deo aliquid praedicare possumus, quam
per affirmationem. Secunda in eam, quae et ⁵ crea-
tur et creat. Sequitur tertia, quae creatur et non
creat. Dehinc quarta, quae nec ⁶ creat nec creatur.
Disc. Ita sane divisum est. **MAG.** Quoniam igitur de
oppositionibus praedictarum naturae formarum bre-
viter in priori disputatione jam dictum est — con-
sideravimus enim, quomodo resultat tertia: primae
ambae siquidem veluti quodam diametro ad se invi-
cem e regione opposita respiciunt; creata enim,
ut diximus, et non creans opponitur creati et non
creatae: similiter secunda forma e diverso respicit
quartam; opponitur enim creata et creans neque
creatae neque creati: universalem vero naturam
formas habere propterea dicimus, quoniam ex ea
nostra intelligentia quodammodo formatur ⁷, dum
de hac ipsa ⁸ tractare nititur; nam per se ipsam
universa natura non ubique formas recipit; eam
siquidem Deo et creatura contineri non incongrue
dicimus, ac per hoc, in quantum creatrix est, nul-
lam formam accipit in seipsa, formatae vero a se
naturae multiformitatem praestat — jam nunc de
similitudine earum deque differentia considerandum
esse arbitror. **Disc.** Non aliter ordo rerum exi-
git.

MAG. Secunda forma primae similis est ⁹ in eo
quod creat, ab ea vero distat in eo quod creatur.
Nam prima creat et non creatur, secunda vero ⁷ et
creat et creatur. Tertia secundae similitudinem at-
trahit eo quod creatur, ab ea tamen ⁸ differt eo quod
nil creat. Nam secunda et creatur et creat, tertia
vero creatur et non creat. Tertia quartae similis est
in eo quod non creat, dissimilis vero in eo quod **D**
creatur. Tertia enim creatur et non creat, quarta
vero neque creatur neque creat ⁹. Item quarta
similis est primae, quia non creatur, ab ea vero
distare videtur, quia non creat. Prima siquidem
creat et non creatur, quarta vero neque creat neque
creatur. Et quia de oppositionibus et similitudinibus

aque ¹⁰ differentiis est dictum, de earundem reditu
atque ¹¹ collectione ea disciplina, quam ἀναλυτική ¹²
Philosophi vocant, breviter dicendum video. **Disc.**
Hoc quoque ordo poscit. Nulla enim rationabilis
divisio est, sive essentiae in genera, sive generis in
formas et numeros, sive totius in partes, quae pro-
prie partitio nominatur, sive universitatis in ea,
quae vera ratio in ipsa contemplatur, quae non ite-
rum possit redigi per eosdem gradus, per quos divi-
sio prius fuerat multiplicata, donec perveniatur ad
illud ¹³ unum inseparabiliter in seipso manens, ex
quo ipsa divisio primordium ¹⁴ sumpsit. Sed prius
de ¹⁵ etymologia ipsius nominis, quod est ἀναλυτική
pauca edisseras, non enim mihi plane patet,
necessarium esse video. **MAG.** ἀναλυτική a verbo
ἀναλύω ¹⁶ derivatur, id est resolvo vel releo; ἀνά ¹⁷
enim re, λύω ¹⁸ vero solvo interpretatur. Inde etiam ¹⁹
nomen nascitur ἀνάλυσις, quod in resolutionem vel
reditum similiter vertitur. Sed ἀνάλυσις proprie de so-
lutione ²⁰ propositarum quaestionum dicitur; ἀναλυ-
τική vero ²¹ de reditu divisionis formarum ad prin-
cipium ejusdem divisionis. Omnis enim divisio,
quae a Graecis μίρισμος dicitur, quasi deorsum de-
scendens ab uno quodam definito ad infinitos nu-
meros videtur, hoc est generalissimo usque ad
specialissimum. Omnis vero recollectio veluti qui-
dam reditus iterum a specialissimo inchoans, et us-
que ad generalissimum ascendens, ἀναλυτική vocatur.
Est igitur reditus et resolutio individuorum in
formas, formarum in genera, generum in ούσιαις,
ousiarum in sapientiam et prudentiam, ex quibus
omnis divisio oritur, in eademque ²² finitur. **Disc.**
Satis dictum est ²³ de ἀναλυτικῆ etymologia; perge ad
cetera.

2. MAG. Quaternarum itaque praedictarum forma-
rum binis in unum coeuntibus fiat analytica, id
est, reditiva collectio. Prima namque et quarta
unum sunt, quoniam de Deo solummodo intelligun-
tur; est enim principium omnium, quae a se condita
sunt, et finis omnium, quae eum appetunt, ut ²⁴ in
eo aeternaliter immutabiliterque quiescant. Causa
siquidem omnium propterea dicitur creare, quoniam
ab ea universitas eorum, quae post eam ab ea
creata sunt, in genera et species et numeros, dif-
ferentias quoque, ceteraque, quae in natura condita
considerantur, mirabili quadam divinaque multipli-
catione procedit. Quoniam vero ad eandem causam
omnia, quae ab ea procedunt, dum ad finem perve-
nient, reversura sunt, propterea finis omnium dicitur,
et neque creare neque creati perhibetur. Nam
postquam in eam reversura ²⁵ sunt omnia, nil ulte-

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CD; A formatum. ² Sic C; et om. AD. ³ D non. ⁴ Sic CD; A informatum. ⁵ Sic D; A de ipsa, C de seipsa. ⁶ Sic CD; est om. A. ⁷ Sic CD; vero om. A. ⁸ Sic CD; A vero. ⁹ Sic CD; A creat neque creatur. ¹⁰ Pro deque D neque. ¹¹ Sic CD; A et. ¹² Sic CD; A analyticam. ¹³ D illum. ¹⁴ Sic CD; A primordia. ¹⁵ Sic CD; A ut de. ¹⁶ A analyo. ¹⁷ A ana. ¹⁸ A lyo. ¹⁹ Sic CD; A et. ²⁰ Sic C; A pro dissilutione; D dissolutionem. ²¹ Sic CD; vero om. A. ²² Sic CD; A in easdem. ²³ Sic D, est om. AC. ²⁴ Sic AD; C et. ²⁵ Sic CD; A reversa.

rius ab ea per generationem loco et tempore generibus et formis procedet, quoniam in ea omnia quiescunt, et unum individuum atque immutabile manebunt. Nam quae in processibus naturarum multipliciter divisa atque partita esse videntur, in primordialibus causis unita atque unum sunt. Ad quam unitatem reversura, in ea aeternaliter atque immutabiliter manebunt. Sed de hac quarta universitatis consideratione, quae in solo Deo intelligitur, quemadmodum et prima, suo loco latius disputabitur, quantum lux mentium donaverit. Quod autem de prima et de quarta dicitur, hoc est, nec illa nec ista creatur, cum et illa et ista unum sint², utraque enim de Deo praedicantur, nulli recte intelligentium obscurum esse arbitrator; a nullo enim creatur, quod causa superiori se vel sibi coequali caret³. Est enim prima omnium causa Deus, quem nihil praecedit; nil ei co-intelligitur, quod sibi coessentiale non sit. Videsne itaque, primam et quartam naturae formam in unum⁴ esse revocatas? Disc. Satis video, pureque intelligo. Non enim in Deo prima forma a quarta discernitur. In ipso siquidem non duo quaedam, sed unum sunt, in nostra vero theoria dum aliam rationem de Deo concipimus secundum considerationem principii, aliam vero juxta finis contemplationem, duae veluti quaedam formae esse videntur, ex una eademque simplicitate divinae naturae propter duplicem nostrae contemplationis intentionem formatae.

MAG. Recte vides. Quid igitur? Num et secundam et tertiam in unum similiter debemus redigere? Non enim te latet, ut aestimo, quod, sicut prima et quarta in Creatore, ita secunda et tertia in creatura rationaliter cognoscuntur. Secunda enim, ut praedictum est, et creatur et creat, et in primordialibus causis conditarum rerum intelligitur; tertia vero forma creatur et non creat, atque in effectibus primordialium causarum reperitur. Secunda itaque et tertia uno eodemque genere, creatae videlicet naturae, continentur, atque in ea unum sunt. Formae siquidem in genere unum sunt. Num itaque vides, quattuor formarum praedictarum duas quidem, primam videlicet et quartam, in Creatorem, duas, secundam dico et tertiam, in creaturam recollectas? Disc. Plane video, admodumque admiror rerum subtilitatem. Nam duae praedictae formae non in Deo, sed in nostra contemplatione discernuntur, et non Dei, sed rationis nostrae formae sunt, propter duplicem principii atque finis considerationem; neque in Deo in unam formam rediguntur, sed in nostra theoria, quae dum principium et finem considerat, duas quasdam formas contemplationis in seipsa

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic C; et om. AD. ² Sic CD; A sunt. ³ Sic CD; A unam. ⁴ Sic C et corr. A; D in eo. ⁵ Sic AD; C in eam. ⁶ Sic CD; A possint. ⁷ Sic CD; A sed. ⁸ Sic CD; A quaestione. ⁹ D ac. ¹⁰ Sic CD; causa om. A. ¹¹ Sic CD; A primordiales causarum essentias.

NOTAE.

^a C ad marg. adscr. *Glosa. Hoc dictum est. propter divinae bonitatis tres coessentiales substantias.*

A creat, quas iterum in unam formam theoriae videtur redigere, dum de simplici divinae naturae unitate incipit tractare. Principium enim et finis divinae naturae propria nomina non sunt, sed habitudinis ejus ad ea, quae condita sunt. Ab ipsa enim incipiunt, atque ideo principium dicitur, et quoniam in eam⁵ terminantur, ut in ea⁶ desinant, finis vocabulo meruit appellari; aliae vero duae formae, secundam dico et tertiam, non solum in nostra contemplatione gignuntur, sed etiam in ipsa rerum creaturarum natura reperiuntur, in qua causae ab effectibus separantur, et effectus causis adunantur, quoniam in uno genere, in creatura dico, unum sunt. MAG. De quattuor igitur fiunt duae. Disc. Non resisto. MAG. Quid, si creaturam Creatori adjunxeris, ita ut nil aliud in ea intelligas, nisi ipsum, qui solus vere est; nil enim extra ipsum vere essentiale dicitur, quia omnia, quae ab eo sunt, nil aliud sunt, in quantum sunt, nisi participatio ipsius, qui a seipso solus per seipsum subsistit: num negabis, Creatorem et creaturam unum esse? Disc. Non facile negarim; huic enim collectioni resistere videtur mihi ridiculosum esse.

MAG. Universitas itaque, quae Deo et creatura continetur, prius in quattuor veluti formas divisa, iterum ad unum individuum, principium quippe causamque finemque, revocatur. Disc. De universali universalis naturae divisione et adunatione interim satis dictum video. Nam de subdivisionibus singularum formarum suis locis considerabimus, secundae dico et tertiae; primam quippe et quartam subdivisiones recipere non facile dixerim. Ideoque ad alia, quae jam dicenda sunt, transeundum arbitrator. MAG. Quid tibi videtur? Num alia tenenda est semita ad investigationem propositarum quaestionum, quam ut nunc secundam naturae formam quaeramus, quoniam de prima in priori libro, quantum facultas suppetebat, consideravimus, in quo magis de decem rerum omnium generibus, quod proprie de creatrice omnium causa dici non possunt⁷, disputatum est, quam de ipsa omnium causa? Nam quae de ea dicenda sunt, ad quartae formae considerationem reservanda esse judicavimus, non quod et ibi de divina natura proprie quid aut digne nos dicturos esse promittamus, sed quod de reditu omnium in eam per primordiales causas, quantum ipsa dederit, dicturi sumus. Sicut⁸ in hac secunda inquisitione⁹ maxime intentionis nostrae propositum, Deo largiente, constitutum est, quaedam dicere de processione creaturarum ab una et¹⁰ prima omnium causa¹¹ per primordiales essentias¹¹, ante omnia ab ea, in ea, per eam conditas, in diversa rerum genera diverhumanus animus ad Deum perveniet, tum divinam

asque formas numerosque in infinitum. Et ne mireris, si quaedam in hoc libro ¹ de reditu creaturarum ad principium sui finemque dicta videris. Processio namque creaturarum earumdemque reditus ita ² simul rationi occurrunt eas inquirenti, ut a se invicem inseparabiles esse videantur, et nemo de una absolute sine alterius insertione, hoc est, de processione sine reditu et collectione, et conversim, dignum quid ratumque potest explanare. Disc. Disputationis series nil aliud exigit, quam ut post primae quaestionis considerationem ad secundam transeamus. Mac. Universalis itaque naturae, ut jam dictum est, ea forma secunda enitet, quae creatur et creat, et non nisi in primordialibus causis rerum, ut aestimo, intelligenda est. Ipsae autem ³ primordiales rerum causae a Graecis *πρωτόγονα*, hoc est primordialia exempla, vel *προορίσματα*, hoc est, praedestinationes vel definitiones vocantur; item ab eisdem *θεϊα θελήματα*, hoc est, divinae voluntates dicuntur; *ἰδέαι* quoque, id est, species vel formae, in quibus omnium rerum ⁴ faciendarum, priusquam essent, incommutabiles ⁵ rationes conditae sunt, solent vocari. De quibus latius in processu ⁶ operis dicemus, testimoniisque sanctorum Patrum roborabimus. Et nec immerito sic appellantur, quoniam Pater, hoc est principium omnium, in Verbo suo, unigenito videlicet Filio, omnium rerum rationes, quas faciendas esse voluit, prius quam in genera et species numerosque atque differentias, ceteraque, quae in condita creatura aut considerari possunt et considerantur, aut considerari non possunt prae sui altitudine, et non considerantur et tamen sunt, praeformavit.

3. Sed priusquam ad primordialium causarum theoriam perveniamus, visum est mihi, sententiam venerabilis Maximi de divisione omnium, quae facta sunt, huic disputationi nostrae, si tibi placet ⁷, inserere. Si enim multiplex rerum omnium divisio, iterumque adunatio, multipliciter demonstrata fuerit, ad cognitionem principium causarum, quae principaliter a Deo conditae sunt, patefacta via facilius apparebit; praesertim cum ipsius divisio a nostra praedicta ⁸ divisione in nullo discrepare videatur, excepto quod ille sensibilem creaturam, quam tertiam formam naturae posuimus, quoniam in ea maxime causarum effectus apparent, in tres species subdividit, quartamque nostram a prima non discernit, sicut sequentia demonstrabunt. Quam ⁹ subdivisionem sensibilibus creaturae ad materiem nostrae quaestionis tertiae, prout Deus dederit, rescrvabimus. Tricesimo et septimo capitulo de Ambiguis: *Sancti*, inquit, *qui multa divinorum mysteriorum ex his, qui pedisequi et ministri fuerunt Verbi, et inde* ¹⁰ *immediate eorum, quae sunt, eruditi scien-*

tiam per successionem per eos, qui ante se erant, in se ipsos distributam accipiunt, dicunt omnium, quae facta sunt, quinque divisionibus segregari substantiam. Videsne, quanta autoritate divisionis quae originem commendat? Ab ipso enim verbo, hoc est, Dei Filio, qui est fons totius perfectae doctrinae— merito, quia ipse est sapientia, quam omnes sapientes participant per pedisequos suos, hoc est, discipulos, qui cum et ¹¹ *in carne viventem viderunt, et docentem audierunt— inchoasse commemorat, et per apostolorum successores in doctrina et sapientia immediate, hoc est, nulla alia autoritate interposita, usque ad sua tempora traditam fuisse. Quarum primam, inquit, esse aiunt eam, quae a non creata natura creatam* ¹² *universaliter naturam, et per generationem esse accipientem dividit* ¹³; *dicunt namque, Deum per bonitatem fecisse existentium simul omnium claram dispositionem. Et paulo post: Secundam vero, per quam ipsa simul omnis natura, a Deo per creationem esse accipiens, dividitur in intelligibilia et sensibilia; tertiam deinceps, per quam ipsa sensibilis natura dividitur in caelum ac terram; quartam itidem, per quam terra dividitur in Paradisum et orbem terrarum; et quintam, per quam ipse in omnibus veluti quaedam cunctorum continuatissima officina, omnibusque per omnem differentiam extremitatibus per seipsum naturaliter medietatem faciens bene ac* ¹⁴ *pulchre secundum generationem. His, quae sunt, superadditus homo in masculum feminamque dividitur, omnem habens profecto naturaliter extremorum omnium medietatibus per ipsam ad extrema omnia copulativam propriarum partium proprietatem adunationis virtutem. Partem siquidem sui, ut item magister alibi ait, cum sensibilibus possidet, in quantum corpus est; partem cum intelligibilibus, in quantum anima: ideoque universam creaturam in se continet. Et paulo post: Hujus rei gratia novissimus introducitur in his, quae sunt, homo, veluti conjunctio quaedam naturalis universaliter per proprias partes medietatem faciens extremitatibus, et in unum ducens in seipso, multo secundum naturam a se invicem distantia spatio. Extremitates hic vocat invisibilem sensibilemque creaturam, quae a se invicem veluti longissimo spatio naturali differentia discrepant. Sunt enim naturarum conditarum duo extremi termini sibi met oppositi, sed humana natura medietatem eis praestat; in ea enim sibi invicem copulantur, et de multis unum fiunt.*

4. *Nulla enim creatura est, a summo usque deorsum, quae in homine non reperitur. Ideoque officium omnium jure nominatur; in ea siquidem omnia confluunt, quae a Deo condita sunt, unamque harmoniam ex diversis naturis, veluti quibusdam distantibus sonis, componunt. Ut ad Deum, utpote causalem*

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CD; A loco. ² ita om. A. ³ Sic C; autem om. AD. ⁴ Sic CD; A rerum omnium. ⁵ Sic CD; A immutabiles. ⁶ Sic CD; A progressu. ⁷ Sic CD; si tibi placet om. A. ⁸ Sic CD; praedicta om. A. ⁹ Sic CD; A quoniam. ¹⁰ Sic CD; A unde. ¹¹ Sic CD; et om. A. ¹² Sic CD; A in creatam. ¹³ Sic CD; A attingitur. ¹⁴ Sic CD; A et.

omnia unitate congregante ¹ ex propria prius divisione inchoans, ac deinde per media connexionem ordineque progrediens, in Deum acciperet finem ipsius ex omnibus factae per unitatem ascensionis excelsae, in quo non est divisio. Hucusque praedicti venerabilis magistri non continuatim ², sed quibusdam intermissis, verba introduximus, incipientis quidem eorum, quae facta sunt, substantiae divisionem a summa omnium causa, et in homine, qui ad imaginem et similitudinem Dei factus est, universalis substantiae differentias terminantis. Homo siquidem, ut diximus, iterumque saepissime repetemus ³, in tanta naturae conditae dignitate creatus est, ut nulla creatura, sive visibilis sive invisibilis ⁴ sit, quae in eo reperiri non possit ⁵.

5. Est enim ex duabus conditae naturae universalibus partibus mirabili quadam adunatione compositus, ex sensibili namque et intelligibili, hoc est, ex totius creaturae extremitatibus conjunctus. Nil quidem inferius est in natura rerum, quam corpus, et nil superius, quam intellectus, teste sancto Augustino in libro de Vera religione, sic dicente ⁶: *Inter mentem nostram, qua ipsum intelligimus Patrem, et veritatem, per quam ipsum intelligimus, nulla interposita creatura est.* Quibus verbis sanctissimi Patris datur intelligi, humanam naturam etiam post praevocationem dignitatem suam non penitus perdidisse, sed adhuc obtinere. Non enim dixit magister, nulla interposita creatura erat, sed nulla interposita est. Non ergo etiam in languoribus nostris Deum penitus deserimus ⁷, nec ab ipso deserti sumus, dum inter mentem nostram et illum nulla interposita natura est. Lepa siquidem animae vel corporis non aufert aciem mentis, qua illum intelligimus, et in qua maxime imago Creatoris condita est. Videsne igitur, quomodo omnium substantiarum divisio in humana natura terminatur? Disc. Plane video, multumque nostrae naturae inter omnia, quae facta sunt, dignitatem admiror, dum in ea veluti quandam omnium creaturarum substantiarum ⁸ mirabilem compositionem, praedictis rationibus suasus, perspicio. Mac. Itaque quoniam clare vides divisionem naturalem omnium, a Creatore et creatura inchoantem, et in homine, qui in summitate divinae operationis veluti in senaria quadam perfectione conditus est ⁹, desinentem; jam nunc substantiarum omnium adunatam collectionem ab homine inchoantem, et per hominem ascendentem usque ad ipsum Deum, qui est totius divisionis

principium, totiusque adunationis finis, praedicti patris Maximi verba considerantes videamus.

6. Non enim, ut praediximus, recta ratio de divisione permittit absolute tractare, et analyticam intermittere, sed de ¹⁰ ambobus connexim veritatem jubet consulere. Ait ergo ex propria divisione inchoans, ac si aperte diceret: quoniam substantiarum divisio, quae a Deo sumpsit exordium, et gradatim descendens, in divisione hominis in masculum et feminam finem constituit; iterum earundem substantiarum adunatio ab homine debuit inchoare, et per eosdem gradus usque ad ipsum Deum ascendere; in quo, ut ipse ait, non est divisio, quoniam in eo omnia unum sunt. Incipiet ergo ab homine naturarum adunatio, per Salvatoris gratiam, in quo, ut ait Apostolus ¹¹, *non est masculus neque femina*, quando humana natura in pristinum restaurabitur ¹² status. Nam si primus homo non peccaret, naturae suae partitionem in duplicem sexum non pateretur, sed in primordialibus suis rationibus, in quibus ad imaginem Dei conditus est, immutabiliter permaneret ¹³. Quod his verbis praedictus Magister aperit; dicit enim: *Hujus rei gratia novissimus introduitur in his, quae sunt, homo, veluti conjunctio quaedam naturalis universaliter per proprias partes medietatem faciens extremitatibus, et in unum ducens in seipso, multo secundum naturam a se invicem distantia spatio; ut ad Deum, utpote causalem omnia unitatem congregante, ex propria prius divisione inchoans, ac deinde per media connexionem ordineque progrediens in Deum acciperet finem ipsius ex omnibus factae per unitatem ascensionis excelsae, in quo non est divisio* ¹⁴. Ipsam nullo modo pendentem videlicet ¹⁵ adversus primordiale rationem ipsius circa generationem hominis divini propositi secundum masculum feminamque proprietatem. In ipsa circa divinam virtutem impassibilissima copula ubique naturas extenturus, ita ut ostenderet ¹⁶, futurum hominem secundum divinam propositum solummodo secundum masculum et feminam ¹⁷ appellationem ¹⁸ non dividendum; per quam rationem primitus etiam factus est; in ipsis nunc existentibus circa eum sectionibus non divisus propter ipsam perfectam adunationem ad propriam rationem, per quam subsistit. In his verbis apertissime insinuat divini consilii propositum erga hominis conditionem, si eum peccatum non praenosceret. Homo namque solummodo esset in simplicitate suae naturae creatus, eoque modo, quo sancti Angeli multiplicati sunt, intellectualibus numeris multiplicatus ¹⁹. Sed

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CD; A congregantem. ² Sic CD; A continuitatem. ³ Sic AC; D repetamus. ⁴ Sic AD; C sive visibilis sive intelligibilis. ⁵ Sic CD; A posset. ⁶ Sic A; CD dicens. ⁷ Sic CD; A deserimus. ⁸ Sic C; A creaturarum substantialium; D creaturarum substantiarum. ⁹ Sic CD; A est conditus. ¹⁰ Sic CD; de om. A. ¹¹ Sic CD; A ut ait amplius. ¹² Sic CD; A restantur. ¹³ Veluti conjunctio—divisio om. ABCD; addidi ex Joannis Scoti versione Ambiguorum S. Maximi. ¹⁴ Pro pendente videlicet C pendet quippe, D pendit quippe. ¹⁵ Sic CD; A corr. ostenderetur. ¹⁶ Sic D; et versio C feminam masculumque. ¹⁷ Sic D; C appellatione. ¹⁸ Sic CD; A multiplicaretur.

NOTAE:

¹⁹ Ea, quae jam de divisione sexuum cet., Maximo duce, disputantur, a veritate recedere, jam supra col. 509 sqq., ubi J. Scotus eandem doctrinam exposuit,

monimus. Cf. de Joanne Scoto commentatio supra typis excus. § 50 col. 75.

realtu suae praevaricationis obrutus, naturae suae A in eis fiat, sed totus paradisu erit ^a -- nam in ratione adunationis hoc semper observari necessarium est, ut quod inferius esse videtur, in id, quod superius, hoc est, melius moveatur, non autem quod melius est, in deterius transire, hoc est, redire in renovatione naturarum, alioquin adunatio non erit sed divisio, vera sinit ratio, sicut ^a humanae naturae adunatio duplicis sexus divisionem in simplicitatem hominis revocat, quia homo melior est quam sexus; masculus siquidem et femina non sunt nomina naturae, sed partitionis ejus per praevaricationem est; homo vero specialis ipsius naturae appellatio est — an sic orbis terrarum et paradisu in unam illam terram, quae altera species est sensibilis creaturae, in caelum et terram divisae, applicabuntur, ut ipsa terra non solum varietate partium careat, sed etiam in simplicitatem quandam naturae revocabitur, ut plus spiritualis quam corporalis esse credatur, qualis futura esset, si homo non peccaret? Et intelligamus quod dixit: *non segregatam in eo*, id est, homine. Nam in homine omnia adunatur secundum partium suarum, terrae videlicet ⁷, differentiam; ut ⁸, quemadmodum nulla partium diversitas in homine erit, quoniam nulla compositio in eo permanebit, ita etiam terrena natura sibi copulabitur, ut unum in eo et cum eo esse videatur. Ait enim: *sed magis congregatam*, quatenus nullam ulla ⁹ partium ejus subductionem, hoc est, separationem patiat. Ubi quippe vera est simplicitas, ibi nullius subductionis, id est ¹⁰ segregationis, reperitur varietas. Cui sequitur enim: *inde caelum et terram adjungens per ipsam angelis vitae omnino secundum ¹¹ virtutem ¹², quantum hominibus possibile est, similitudinem, unam faceret ¹³ inseparabilem ubique ¹⁴ a seipsa sensibilem creaturam, non separatam in eo*, videlicet homine; *localiter omnino in spatiis, levi facto spiritu et nulla gravitate corporali detento, neque ad caelos ascensione prohibito ¹⁵, per ipsam ad haec perfectam animi coposivam ^b*, hoc est, exorbitatem vel caecitatem, *sincere ad Deum pervenientis sapienter ad eum intentione*. Ubi datur intelligi, quod homo, quando revocabitur in pristinam naturae suae gratiam, quam praevaricando deseruit, omnem sensibilem inferiorem se ¹⁷ creaturam in unitatem sibi recolliget, mirabili quadam divinae virtutis potentia, in restitutione ¹⁸ hominis. Dum enim sincere, ut ipse ait,

7. *In ipsis*, inquit, *quae nunc circa eum, sectionibus non divisus*. Sectiones dicit circa hominem post peccatum non solum divisionem in masculum et feminam verum etiam in multiplices varietates qualitatum et quantitatum differentiarumque unius formae. Siquidem diversitas hominum a seipsis, qua uniuscujusque species ab aliis discernitur, et status ^B naturae modus variatur, non ex natura provenit ², sed ex vitio, et diversitate locorum et temporum terrarum, aquarum, aërum, escarum, ceterarumque similium, in quibus nascuntur et nutriuntur. De diversitate morum cogitationumque superfluum est dicere, cum omnibus manifestum sit, ex divisione Naturae post peccatum initium sumpsisse. *Propter ipsam*, inquit, *perfectam adunationem ad propriam rationem, per quam subsistit*. Ac si diceret: ideo homo naturae suae divisionem non pateretur, si non peccaret, quia perfectis ³ rationibus suis, in quibus secundum imaginem Dei conditus est, primordialibus videlicet causis ⁴, in quibus subsistit, inseparabiliter adhaereret, si sponte sua ab eis se ipsum non evelleret. Non enim in his, in quibus nunc videtur esse homo, subsistit, sed in occultis naturae causis, secundum quas primitus conditus est, et ad quas reversurus est, continetur, in quantum est.

8. Et quoniam post adunationem hominis, hoc est, duplicis sexus in pristinam naturae unitatem, in qua neque masculus neque femina, sed simpliciter homo erat, confestim orbis terrarum adunatio ad Paradisu sequetur ⁵: *deinde*, inquit, *Paradisu orbemque terrarum per propriam sanctam conversationem adjungens, unam faceret terram non divisam in eo secundum partium ejus differentiam, sed magis congregatam, ut nulla partium ejus ullam patiat subductionem*. Quae sententia valde obscura videtur. Non enim facile patet, quid suadere velit, utrum orbis terrarum, dum omnes substantiae adunabuntur, paradiso copulabitur, ut nulla diversitas partium

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CD; Jesu om. A. ² Sic AD; C pervenit. ³ Sic CD; A perfectis. ⁴ A causis videlicet; causis om. D. ⁵ Sic CD; A sequitur. ⁶ Sic CD; A sic enim. ⁷ A videlicet terrae. ⁸ Sic ACD. ⁹ ulla om. A. ¹⁰ Pro id est A videlicet. ¹¹ Sic CD; A aptissime. ¹² Sic CD; pro secundum A et. ¹³ A virtutum. ¹⁴ Sic CD; A facere et. ¹⁵ Sic CD; A corr. et quae. ¹⁶ Sic CD; A prohibita. ¹⁷ Sic CD; A et se inferiorem. ¹⁸ Sic AC; D resurrectionis.

NOTAE.

^a C ad marg. adscr. Glosa. Hic ambiguum ponit, utrum mutabitur orbis terrarum omnino in paradisu, sicut sexus in hominem, ea ratione, qua inferiora melioribus absorbentur, an orbis terrarum et paradisu ineandam veluti spiritualis terrae qualitatem

adunabuntur, ea ratione, qua sibi similia coaptantur, ^b C ad marg. adscr. aerosia interpretatur caecitas, sed non illa quaeque privatio visionis dicitur, sed illa caligo, quae rebus visibilibus circumvolvitur, ut inuentibus se apparere non possint.

ἀνομοία, hoc est, omnium creaturarum, quas omnino superascendet, ignorantiam patietur, ad ipsum Deum perveniens, ipsumque in omnibus contemplans. Totus namque homo, ut ait ipse, levis spiritus futurus est, et nulla gravitate corporali in terra detinebitur, neque ad caelos ascensione prohibebitur. Deinde, inquit, intelligibilia et sensibilia cum his copulans, hoc est, cum praedictis naturarum adunationibus, per ipsam ad angelos scientiae aequalitatem unificabit creaturam, simul omnem creaturam non separatam in eo secundum scientiam et ignorantiam, aequali sibi ad angelos indifferenter futura, rationem in his, quae sunt, gnostica scientia, per quam ipsa verae sophiae infinita donorum effusio superveniens, quantum fas est, pure de cetero ipsam circa Deum et immediate dignis praestat incognitam et ininterpretabilem¹ notitiam. Hujus sententiae altitudo incomprehensibilis mihi videtur, et maxime ubi ait, secundum scientiam et ignorantiam aequali sibi ad angelos gnostica scientia. Et merito. In prioribus enim nil aliud videbatur suasisse, nisi omnium rerum sensibilem et intelligibilem in unitatem quandam adunationem, ita ut nil separabile, nil corporeum, nil varium in eis remaneat, sed ut mirabili quadam regressione inferiora semper in superiora transeant. Nunc vero dicere videtur, adunationem naturalium substantiarum² in intellectu solummodo, non autem in ipsis rebus³ esse, hoc est, non eas res, quae per generationem in diversa genera, diversasque formas, infinitosque numeros juxta Creatoris providentiam, intelligibilem sensibilemve acceperunt varietatem. Non enim aliter adunationem creaturarum substantiarum in angelis esse intelligimus, nisi sola gnostica scientia, non autem ipsarum rerum collectione in unum. Naturarum quippe omnium conditarum rationes in semetipsis sub uno quodam intelligentiae tenore cognoscunt, quemadmodum in quadam humana sapientissima⁴ anima diversarum artium una eademque et⁵ inseparabilis cognitio est, ita ut ignorantia, sive in angelis — nam et eorum quosdam nondum omni purgatos ignorantia legimus — sive in hominibus, nullam segregationem rerum faciat, scientia vero gnostica adunationis causa fiat. Intellectus enim rerum veraciter ipsae res sunt, dicente sancto Dionysio: *Cognitio eorum, quae sunt, ea quae sunt, est*; sed ipsas primordiales suas causas rationesque in adunationem quandam actione intelligentiae, non autem re ipsa colligi. Verum priusquam ad hujus quaestionis theoriam perveniamus, si de ea quid dicendum, praedictae adunationis rerum secundum Maximum residua dicenda esse ar-

bitror. *Et finis*, inquit, *in omnibus his creatam naturam non creatae per dilectionem unificans. O miraculum erga nos divinae clementiae; unum id ipsumque ostendet⁷ secundum habitum gratiae totus homo toto universaliter ambulus Deo, et factus. Omne siquidem Deus⁸, praeter similitudinem secundum essentiam, et totum ipsum accipiens; ab ipso⁹, videlicet Deo, Deum veluti ascensionis praemium ipsant singularissimum possessurus Deum, utpote finem eorum, quae moventur, motionis, et statum firmum immutabilemque eorum, quae feruntur in ipsum, et omnis finis, et statuti, et legis, rationisque intellectusque, et naturae finem acterminum infinitum et interminatum existentem.*

9. Ad hoc igitur, quantum ex praedicti magistri sermonibus datur intelligi, inter primordiales rerum causas homo ad imaginem Dei factus est, ut in omnis creatura et intelligibilis et sensibilis, ex quibus veluti diversis¹⁰ extremitatibus compositus unum inseparabile fieret, et ut esset medietas atque¹¹ adunatio omnium creaturarum. Non enim ulla creatura est, quae in homine intelligi non possit; unde etiam in sacris Scripturis omnis creatura nominari solet. In Evangelio siquidem scriptum est: *Praedicate Evangelium omni creaturae*; item in Apostolo: *Omnis creatura congemiscit et dolet¹² usque adhuc*. Et si non peccaret, non esset in eo divisio sexuum, sed solummodo homo esset; non separaretur in eo orbis terrarum a Paradiso, sed omnis terrena natura in eo esset paradisos, hoc est, spiritualis terra atque¹³ conversatio; caelum et terra in eo non segregarentur, totus enim caelestis esset, et nil terrenum, nil grave, nil corporeum in eo appareret; esset enim et multiplicaretur in numerum, a conditore sui praefinitum, sicut angeli et sunt, et multiplicati sunt; sensibilis natura ab intelligibili in eo non discreparet, totus enim esset intellectus, Creatori suo semper et immutabiliter adhaerens, et nullo modo a primordialibus suis causis, in quibus conditus est, recederet; omnis creatura, quae in eo condita est, nullam divisionem in eo pateretur. Sed quoniam primus homo in tali felicitate permanere neglexerat, et ab ea superbiendo cecidit, et in infinitas partitiones varietatesque naturae humanae unitas dispersa est, divina clementia assumpsit¹⁴ novum hominem, in quo ipsa natura, quae in veteri homine dispersita est, ad pristinam unitatem revocaretur: in mundo de mundo, hoc est, homo ex hominibus propter homines nasci constituit. Hinc idem Maximus: *Quoniam itaque, inquit, naturaliter, ut creatus est, circa immutabile proprium principium, dico autem Deum, homo non est motus; circa vero ea, quae sub*

VARIAE LECTIONES.

¹ D interpretabilemque; D et interpretabilem. ² Sic CD; A et secundum. ³ Sic CD; A naturarum substantialium. ⁴ Sic CD; A rebus ipsis. ⁵ Sic CD; A sapientissima humana. ⁶ et om. D. ⁷ Sic CD; A ostendetur. ⁸ Sic CD; pro Deus A dicitur. ⁹ Sic CD; A corr. a seipso. ¹⁰ Sic CD; A divisio. ¹¹ Sic CD; A et. ¹² Sic AC; D ingemiscit et parturit. ¹³ Sic CD; terra atque om. A. ¹⁴ Sic A; assumpsit om. CD.

NOTAE.

^a A. ad marg. adscr. *Hic approbare adunationem omnium non solum intelligentia, sed et reipsa futuram incipit.*

ipso sunt, quorum ipse divinitus principari ordinatus est, contra naturam volens insipienter est motus; ea in adunationem separatorum data sibi naturali potentia, per generationem in ipsam adunandorum magis abundans est separationem. Novantur naturae, et Deus homo fit, ut hominem perditum salvet; et in toto universaliter naturae per seipsum, quae contra naturam sunt, fissuras adjungens, et universaliter eorum, quae partita sunt, praemonstratas rationes, quibus ipsa segregatorum fieri consuevit adunatio, ostendens magnum consilium implere Dei, et Patris in seipsum recapitulans omnia, id est, recolligens, quae in caelo sunt, et quae in terra; in quo etiam creata sunt. Ipsa itaque universaliter omnium ad seipsum adunatione, ex nostra inchoans divisione, fit perfectus homo, ex nobis, propter nos, secundum nos omnia nostra perfecta habens; non ex nuptiali consequentia; per hoc ostendens, ut arbitror, quomodo erat et alius modus propagationis hominum in multitudinem Deo praecognitus, si mandatum primus homo custodiret, inque pecudalitatem seipsum eo modo, qui est per abusionem, propriis potentiis non deiceret, in ipsam secundum masculum et feminam differentiam et divisionem naturae retrusus. Cujus ut feret, sicut dixi, homo non omnino indigebat, sine quibus autem esse fortassis est possibile, haec in perpetuum non necesse manere; in Christo enim Jesu, inquit divinus Apostolus, neque masculus est neque femina.

10. Videsne, quantum divisionis humanae naturae causam ad peccatum primi hominis referendam esse inculcat? Sine quibus enim, inquit, esse fortassis est possibile, haec in perpetuum non necesse manere. Ac si aperte diceret, quoniam, si homo non peccaret, absque divisione suae naturae permanere poterat. Non enim hoc ei ex natura accessit, sed ex delicto contigit. Quae igitur necessitas cogit, ut post adunationem naturae in pristinam sui dignitatem illa divisio permaneat? Ut enim ante peccatum potuit ea carere, ita poterit post ejus redintegrationem aeternaliter permanere. Sed ne per singula ipsius persequar sermones, in quibus apertissime edocet adunationem totius creaturae, quae in primo homine fieret, si non peccaret, in Christo resurgente ante omnes per omnia factam, pauca de pluribus praesentis disputationis gratia introducam. Primo igitur Dominum Jesum divisionem naturae, id est, masculum et feminam in seipso adunasse edocet; non enim in sexu corporeo, sed in homine tantum surrexit ex mortuis, in ipso enim

nec masculus nec femina est, quamvis in ipso sexu virili, in quo natus est ex virgine, et in quo passus est, apparuit discipulis suis post resurrectionem, ad confirmandam resurrectionis suae fidem. Non enim aliter eum cognoscerent, si notam eis formam non viderent; nondum siquidem Spiritum sanctum pleniter acceperunt, qui eos docuit omnia. Deinde post resurrectionem nostrum orbem terrarum paradiso in seipso copulavit. Nam ex mortuis in paradysum rediens, in hoc orbe cum discipulis suis conversatus est, ostendens eis manifeste, non aliud esse paradysum praeter resurrectionis gloriam, quae primum in eo apparuit, et quam omnibus fidelibus suis daturus est, decensque, nostrum orbem terrarum differentiam a paradiso juxta rationem naturae non habere; non enim natura separantur, sed qualitatibus et quantitibus, ceterisque variatibus, quae propter peccatum generale generalis humanae naturae ad poenam ejus, immo etiam ad correctionem et exercitationem huic terrae habitabili superaddita sunt: et quoniam una terra, dum ad seipsum constituitur, inseparabilis est, ipsam naturae rationem, in qua est, liberam divisione secundum differentiam salvans; non enim mole vel spatiis discernitur paradysus ab isto habitabili orbe terrarum, sed diversitate conversationis, differentiaeque beatitudinis. Nam et primus homo, si non peccaret, feliciter in orbe terrarum vivere posset, quoniam una eademque ratio est in principalibus causis orbis terrarum et paradysi. Quod apertissime in seipso Dominus noster post resurrectionem manifestavit; simul enim et in paradiso erat, et in hac terra et cum discipulis suis moratus est.

11. Non enim credendum est, aliunde venisse localiter, ut suis discipulis appareret, et aliorum recessisse, quando non apparebat, qui post resurrectionem naturam locorum ac temporum non solum divinitate, verum etiam humanitate fuerat supergressus. Spiritualia siquidem corpora loco tempore coartari non facile crediderim, quemadmodum neque qualitatibus, quantitibusve, seu alicujus formae descriptionibus variari; simplicissimae enim naturae sunt. Quod maxime argumento puri ignis colligitur, qui, dum per omnia sensibilis mundi corpora diffunditur, tantae subtilitatis est, ut nullo loco detineatur, et tamen in omnibus operationem suam manifestare dignoscitur. Sed uno eodemque tempore, uno eodemque loco ad tempus eis

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CD; A namque. ² Sic CD; A diversione. ³ A ipsam et secundum. ⁴ Sic CD; A divisione. ⁵ Sic CD; A fortassis est possibile esse. ⁶ Sic CD; A persequamur. ⁷ Sic C; A nondum enim, D nondum enim siquidem. ⁸ Sic CD; A plenum. ⁹ Sic ACD. ¹⁰ Sic CD; A colligant. ¹¹ Sic AD; A om. C. ¹² Sic AD; et om. A. ¹³ Sic AD; etiam om. A. ¹⁴ Sic C; AD divisionem. ¹⁵ Sic CD; A vel mole vel. ¹⁶ Sic CD; A paradiso. ¹⁷ Sic CD; A aptissime. ¹⁸ Sic CD; A Deus. ¹⁹ suis om. AD. ²⁰ Sic C; A quum, D quoniam. ²¹ Sic CD; A et. ²² Sic CD; A temporeque. ²³ Sic C; eis om. AD.

NOTAE

^a C ad marg. adscr. : Hic datur intelligi, aliud esse paradysum praeter humanam naturam ante peccatum

et condignam sibi sensibilem, si non peccaret, creaturam.

apparebat in ea forma, in qua passus fuerat, ut si-
dem illorum nutritur, donec verae cognitionis vir-
tutem ¹, qua postmodum perfusi ² sunt, illumina-
rentur. Et peracto momentanea apparitionis spatia,
mox in ³ intellectualem invisibilemque spiritualis
corporis *ἀσπαρίαν*, id est invisibilitatem, quae om-
ne tempus, ut praediximus, omnemque locum su-
perat, redibat: vel quod credibilius esse videtur,
nullo modo ex resurrectionis gloria loco, vel tem-
pore, vel quantitate, qualitateve recedens, his siqui-
dem omnibus spiritualia corpora carere, nemo qui
dubitatur ⁴, in ea forma, qua mundo apparuit in mundo
vivens, pro mundi salute post resurrectionem disci-
pulis suis seipsum manifestabat. Non enim humana
ratiocinatio praevaleret, ubi divina potentia solum-
modo pollet. Nam quod ipse ait: *Ecce ego vobis* B
cum sum omnibus diebus usque ad consummationem
seculi, satis ac plane indicat, ipsum non solum secun-
dum verbum, quo omnia implet, et super omnia est,
verum etiam secundum carnem, quam in unitatem
suae substantiae vel personae accepit, et ex mortuis
suscitavit, et in Deum transmutavit, semper et ubique
esse, non tamen localiter seu temporaliter, nec ullo
modo circumscriptum. Mirabili siquidem et ineffabili
modo et super omnes caelestes essentias, et cum
Patre est secundum humanitatem, quae Verbo Patris
adunata est, et Deus est, et ubique regit mundum,
et diligentibus se, sive invisibiliter, sive visibiliter
apparet, caelum non deserit et mundum regit, ad
dextram Patris sedet, in summis omnia gubernans,
humanae naturae salutem in imis ministrans. Noli C
ergo in loco fingere Christi humanitatem, quae post
resurrectionem translata est in divinitatem. Divini-
tas Christi in loco non est; igitur neque ejus huma-
nitas. Eodem modo sane intelligitur ⁵ de tempore, de
qualitate, de quantitate ⁶, de forma circumscripta.
His enim omnibus tota Christi humanitas, hoc est,
corpus et anima et intellectus carere piissime credi-
tur purissimeque intelligitur post resurrectionis
palnam; et ad eandem gloriam electos suos post
catholicam resurrectionem ducturus, qui ⁷ unum in
eo et cum eo futuri sunt. Christus igitur et in para-
diso erat simul et in mundo, ostendens et mundi et
paradisi unam rationem naturalem esse, in seipso
mundum et paradisum adunans. Non enim in mundo
moles corporeas, spatiisque distentas, multiplicesque
diversarum partium ejus varietates vera ratio con-
siderat et honorificat, sed naturales et primordiales
bilis causas, in seipsis unitas atque pulcherrimas, in
quas dum finis suus venerit, reversurus erit, et in
eis aeternaliter mansurus. Non autem alium finem
mundi hujus sensibilis ⁸ credimus esse futurum, nisi

in Deum et in primordiales causas suas ⁹, in quibus
naturaliter subsistit, reditum.

12. Etenim, ut ratio edocet ¹⁰, mundus iste in va-
riis sensibilesque species, diversasque partium sua-
rum multiplicitates non erumperet, si Deus eam
et interitum primi hominis, unitatem suae naturae
deserentis, non praevideret, ut saltem post ruinam
suam de spiritualibus ad corporalia, de aeternis ad
temporalia, de incorruptilibus ad caduca, de sum-
mis ad ima, a spirituali homine in animale, a simplici
natura ad sexuum divisionem, ex angelica
dignitate et multiplicatione ad pecorinam contume-
liosamque corruptibilemque secundum corpus gene-
rationem, suum miserabilem interitum tali poena
admonitus cognosceret, et ad suae dignitatis pristi-
num statum poenitendo, superbiamque suam depo-
nendo, divinasque leges, quas transgressus fuerat,
implendo redire postulet. Non enim credendum est,
divinissimam conditoris clementiam peccantem homi-
nem in hunc mundum retrusissam quasi quadam indig-
natione commotam ¹¹, aut quodam vindicandi motu
cupidam ¹²; his enim accidentibus divinam bonita-
tem carere vera ratio indicat: sed modo quodam
inaeffabilis doctrinae incomprehensibilisque miseri-
cordiae, ut homo, qui liberae voluntatis arbitrio in
suae naturae dignitate se custodire noluerat, condi-
toris sui gratiam suis poenis eruditus quaereret, et
per eam divinis praecceptis obediens, quae prius su-
perbiendo neglexerat, ad suum pristinum statum
cautus providusque ¹³ pristinae suae negligentiae
superbique casus humilis atque memor rediret, unde
iterum gratia ac libero suae voluntatis arbitrio cus-
toditus ¹⁴ non caderet, nec cadere vellet, nec posset.
Sed redeamus in adunationem naturarum in Christo.
Deinde, inquit praedictus magister, *per assumptionem*
in caelum, profecto caelum unificavit ¹⁵ *et ter-*
ram, et cum terrene huc corpore nobis connaturali, in
spiritualem substantiam videlicet mutato, rediens in
caelum, unam existentem omnium sensibilem naturam
manifestavit; deinde sensibilia et intelligibilia conse-
quenter ¹⁶ *per omnes caelestes, divinasque, intellectu-*
ales ordines transiens, cum anima et corpore, hoc est,
perfecta nostra natura adunavit totius creaturae se-
cundum principalissimam ejus rationem concurrens in
se ipso perfecte inseparabilem atque immobilem osten-
dens; et finis in omnibus his secundum intelligentiam
humanitatis, hoc est, secundum ipsam humanitatem,
apud ipsum fit ¹⁷ *Deum, apparens pro nobis, sicut*
scriptum est, vultui Dei et Patris, quantum homo,
qui nunquam ullo modo a Patre, quantum verbum,
potest recedere. Ac primum adunavit nos ¹⁸ *nobismet in*
seipso per ablationem secundum masculinum et feminam

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CD; A *virtute*. ² Sic CD; A *profusi*. ³ in om. A. ⁴ Sic ACD. ⁵ Sic C; A sane intelligitur; D *intellige sane*. ⁶ Sic CD; A *de quantitate, de qualitate*. ⁷ Sic A; qui om. CD. ⁸ Sic CD; A *hujus sensibilis mundi*. ⁹ Sic AD; C *suas causas*. ¹⁰ A *docet*. ¹¹ Sic A; CD *commotus*. ¹² Sic A; CD *cupidus*. ¹³ Sic CD; A *et providus*. ¹⁴ Sic BC; A *per gratiam lib. s. vol. orb. custodito*; D *gratiam (per om.) l. s. v. a. custodito*. ¹⁵ Sic CD; A *unificavit*. ¹⁶ Sic CD; A *intelligibilia constituit, consequenter cct.* ¹⁷ Sic CD; A *sit*. ¹⁸ Sic CD; A *nos adunavit*.

differentiae, et pro viris et pro mulieribus, quibus divisionis maxime inspicitur modus, homines solummodo proprieque vereque ostendit, mundam serene imaginem, quam nullo modo corruptionis notamina tangunt. Videsne, quantum aperte denuntiat, hominem ad imaginem et similitudinem Dei conditum sexus differentia omnino caruisse, et adhuc, quantum in eo imago et similitudo conditoris permanet, carere, ipsamque divisionem propter peccatum secundum corpus solummodo accidisse. Quamquam enim in anima spiritalis sexus intelligantur, *ἄνδρας* siquidem intellectus veluti quidam masculus in anima est, *ἡθέραις* vero, id est sensus, veluti quaedam femina, non tamen ibi cognoscimus naturae divortium, sed Christi et ecclesiae mysterium, uniusque intellectus ad Creatorem et ad creaturam contutum. *Et nobiscum, inquit, et propter nos simul omnem creaturam per medietates veluti propriarum partium extrema comprehendens, et circa se ipsum insolubiliter paradisi orbemque terrarum conjunxit, caelum et terram, sensibilia et intelligibilia; corpus quippe, et sensum, et animam secundum nos habens et intellectum, quibus quasi partibus per singula unicuique universaliter cognatum associans extremum, juxta prius redditum modum divinitus omnia in se ipsum recipiulavit.*

13. Vim verborum intentus perspice; non enim vacant virtute. *Corpus quippe, inquit, et sensum et animam secundum nos habens, Christus videlicet, et intellectum.* His enim veluti quattuor partibus humana natura constituitur. Quas partes verus quippe homo Christus et assumpsit, et in seipso adnavit; homo siquidem perfectus factus est. Nil enim hominis reliquit praeter peccatum, quod in unitatem substantiae suae non acciperet, inque semelipso non adnaret, hoc est, unum non faceret. Non enim in illo post resurrectionem quattuor sunt, sed unum; et non compositum unum, sed simpliciter unam corpus et sensus anima et intellectus. *Quibus, inquit, quasi partibus, per singula unicuique universaliter cognatum associans extremum.* Ac si aperte diceret: quoniam Christus quattuor humanae naturae partes accepit et in seipso adnavit, universam creaturam, hoc est, intellectualem et sensibilem assumpsisse, et in seipso adnasse manifestum est. Etenim in homine, quem totum accepit, universa creatura condita est. *Singulis enim partibus, ut ipse ait, cognatum associans extremum; cognata vocans extrema corpora omniaque visibilia.* Haec enim extremitatem universae creaturae deorsum versus ob-

linent, sibi que invicem cognata sunt; sursum vero versus alteram creaturae obtinent extremitatem omnes intellectuales essentiae, quae inter se invicem similiter cognatae sunt. Singulis ergo partibus humanae naturae cognata extrema, hoc est, conaturales naturae in Christo sociatae sunt. Corpus siquidem accipiens, quartam veluti hominis partem, omnem corporalem creaturam sibi adjunxit. Sensum vero assumens, universam sensibilem sensuque utentem sibi copulavit. Quid de anima dicendum? Nonne in ea, quam accepit, non solum rationabilem animam, verum etiam omnem vitam nutritivam et activam in se ipso associavit? De intellectu nemo sapientum dubitat; humano enim intellectui, quem Christus assumpsit, omnes intellectuales essentiae inseparabiliter adhaerent. Nonne plane vides, omnem creaturam, intelligibiles dico sensibilesque mediasque naturas, in Christo adunatas? Quod breviter conclusit magister dicens: *Unam subsistentem simul omnem creaturam, quasi aliquem hominem, partium suarum ad se invicem coitu completam ostendens, et ad seipsam intuentem per universalitatis subsistentiam; juxta unam et simplicem et indefinibilem ex eo, quod non est deductionis, et indifferentem notitiam; per quam unam eandemque omnis creatura recipere potest causam penitus indiscretam.* Haec de divisionibus, deque adunationibus substantiarum venerabilem magistrum, Maximum dico, secuti, quantum ad praesentis quaestionis attinet negotium, diximus. Et jam ad propositum, id est, ad eam formam universalis naturae, quae et creatur et creat, et in primordialibus causis constituta est, discutiendam, de hac enim in hoc libro dicere proposuimus, si tibi videtur, redeundum. Disc. Videretur plane, si de quibusdam, quae in praedictis rationibus dicta sunt, quoniam multum movent, clarius explanares. Mac. Dic mihi, quae sunt illa, quae inter ea, quae a me dicta sunt, valde te movent, quorumque exolanationem luculentiorē posse videris.

14. Disc. In divisionibus creaturarum substantiarum secundum Maximum nihil me movet, vel valde mihi obscuram videtur seu ambiguum, praeter hominis divisionem in masculum et feminam, eamque non ex prima hominis conditione ad imaginem Dei, sed ex poena peccati processisse, iterumque post catholicam omnium corporum resurrectionem, quae in fine mundi futura est, ipsam divisionem non amplius permansuram, sed in unitatem primordialis conditionis naturae reversuram. Quis

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic AD; pro om. C. ² Sic C; AD intelliguntur. ³ Sic CD; A ipse. ⁴ Sic C; AD intentus. ⁵ Sic C; et om. A; D et sensus. ⁶ Sic AD; C constituitur natura. ⁷ Sic CD; factus est om. A. ⁸ D universalem. ⁹ Sic CD; Aet. ¹⁰ Coni., ACD activam. ¹¹ Sic AC; D sapientium. ¹² Sic CD; A conclusi breviter. ¹³ Sic CD et Ambig. Maximi; AB complexam. ¹⁴ Sic C et Ambig. Maximi; ABD substantiam. ¹⁵ Sic CD et Ambig. Max.; AB simplicem. ¹⁶ Sic BCD et Ambigua Maximi; A et indefinibilem substantiam ex eo cet. ¹⁷ Pro hoc A primo. ¹⁸ Sic CDE; A nec. ¹⁹ Sic CDE; A inter. ²⁰ Sic CDE; A resurrectionem omnium corporum. ²¹ conditionis om. A. ²² Sic. ADE; C terrae.

NOTAE

* Verbis Haec de divisionibus cet. textus colicis E denuo incipit

enim talis audi. n. non expavescit, confestimque in haec verba non erumpat dicturus¹: Non ergo post resurrectionem masculi feminaeque² futurus est sexus³, si uterque ab humana⁴ penitus auferetur natura! Aut⁵ qualis forma in homine apparebit, si nemo masculi seu feminae formam habuerit? Aut qualis poterit fieri cognitio, si utriusque sexus futura sit exterminatio, inque simplicem indiscretamque formarum differentiam⁶ adunationem omnium hominum coagulatio, sive spiritualis incorporea, sive visibilis⁷ et corporea, loco ac⁸ tempore⁹ circumscripta? Et hoc in ambiguo a te praetermissum est, atque indiscussum, quamvis videaris in corporibus resurrectionis spirituales qualitates quantitatesque¹⁰ magis quam corporales suadere esse futuras. Ut non dicam, quantum haec doctrina omnium aut paene omnium latialis linguae sanctorum magistrorum autoritati resistat, qui unanimiter post resurrectionem omnium utriusque sexus integritatem futuram esse asserunt, ita ut vir in formam viri, femina in formam feminae, cum omnibus¹¹ corporalium partium indiciis, quibus maxime uterque sexus discernitur, redeat, ac sic sive in gloria, sive in poena aeternaliter permaneat, si tamen aeterna poena corporaliter futura sit, sicut aeterna gloria, de qua¹² quaestione in quinto tractabimus. Multis enim videtur incongruum, coaeternam beatitudini miseriam fore credere; quibus evangelicus sermo videtur resistere, qui ait: *Ite, maledicti, in ignem aeternum*. Haec, ut dixi, in praedictis substantiarum factarum a Deo divisionibus maxime mihi scrupulum ingerunt. De reditu autem ac adunatione quicquidjam a te dictum est, durum mihi atque obscurum universaliter esse fateor. Non enim clare video, quomodo utriusque sexus humanae naturae adunatio in Christo, primum ex¹³ mortuis resurgente, facta est, et in omnibus hominibus finito mundo futura sit. In eodem enim sexu, quo in carne vixit, Christum credimus resurrexisse, semperque permanere et permansurum esse. Quis autem negabit, virilem sexum¹⁴ ipsum fuisse indutum¹⁵, priusquam pateretur et resurgeret? Similiter etiam credimus, omnes homines in eodem sexu, in quo cadunt, resurrecturos esse. Quomodo orbis¹⁶ terrarum paradiso, terraque unita caelo, omnis¹⁷ sensibilis creatura intelligibili, et haec omnia Deo copulabuntur, ita ut unum sint, nullaque in eis diversitas appareat? Et maxime illud, quod promisisti a te explanandum, hoc est, quomodo om-

nium substantiarum praedictarum reditus in unum atque adunatio futura sit? Utrum reipsa, hoc est, transitu omnium sensibilium in intellectualia, ita ut peracto mundi nujus sensibilis curriculo omnia sint spiritualia, nihilque¹⁸ corporeum seu sensibile remaneat; an solo intuitu animi naturalem unitatem omnium rerum in suis rationibus primordialibusque causis contemplantis? Ea namque, quae extrinsecus corporeo sensui varia multipliciaque locis, temporibus, qualitatibus, quantitatibus, ceterisque sensibilibus naturae differentis apparent, in suis rationibus, secundum quas a Creatore omnium condita sunt, aeternaliterque immutabili¹⁹ suae naturae statu, certisque divinae providentiae regulis subsistunt, puro intellectui, rerum omnium veritatem inquirenti, inveniendi, considerandi, unum individuum esse videntur²⁰, et sunt. Nam quantum exteriores naturae, sensibiles dico atque corporeae²¹, locis temporibusque ceterisque accidentibus variari appetunt, in his enim eorum pulchritudo maxime arridet, ideoque a carnalibus animis, longe a veritate et unitate distantibus, inque temporalium rerum numerositatem diffusis, intemperate luxurioseque amantur, tantum interiores, hoc est, intelligibiles essentiae simplicem sui individuumque unitatem in seipsis et inter seipsas inseparabiliter²² ostendunt, ac²³ per hoc sapientum animos pulchritudinem harmoniae societatisque earum contemplantes delectant. Quibus ex instabili diversaque locorum ac temporum varietate redeuntibus, solius unitatis²⁴ immutabilisque veritatis contemplatio praemium promittitur. Non enim caelestes virtutes, quas variis nominationibus Scriptura sacra nominat, hunc²⁵ mundum visibilem extrinsecus corporeisque sensibus intueri credendas esse aestimo. Nec tamen eas omnino ignorare est²⁶ putandum, quando per eas regi ac ministrari haec omnia visibilia sacra edocet historia²⁷. Leges siquidem divinae per angelos administratae sunt, bonorum²⁸ hominum mores correcti, ordinati, a pravis viis reducti multiplicibus divinae providentiae doctrinis exercitati, ad pristinum naturae modum revocantur; sed in aeternis²⁹ causis, quas ipsae aeternaliter considerant, hunc mundum, quem gubernant, quantum eis sinitur, perspiciunt, non locorum spatiis divisum, non variis temporum motibus distinctum, non numerositate partium suarum dispersum, non qualitatibus quantitatibusve multiplicibus differentis dissimilem, non molis magnitudinis tumidum, non diversis

VARIAE LECTIONES

¹ Sic CE; pro *non erumpat dicturus* A *prorumpat*; D *non erumpat dictis*. ² Sic CDE; A *et feminae*.
³ Sic ADE; *sexus* om. C. ⁴ Sic CE; A *penitus ab humana a. n.*; D *ab humana natura penitus auferetur*. ⁵ Sic CDE; A *At*. ⁶ Sic CDE; A *differentiam*. ⁷ Sic AD; C *sensibilis*. ⁸ Sic CD; A *et*. ⁹ *sive visibilis — tempore* om. E. ¹⁰ Sic CDE; A *quantitates qualitatesque*. ¹¹ Sic CDE; A *omnium*. ¹² Sic CDE; A *Sed de hac*. ¹³ Sic CDE; A *a*. ¹⁴ Sic CDE; A *virili sexum*.
¹⁵ Sic CDE; A *indutum*. ¹⁶ Sic CDE; A *quomodo, quaeso, orbis cet*. ¹⁷ Sic CDE; A *omnisque*.
¹⁸ Sic CD; A *nihil, E nihilque*. ¹⁹ Sic ACE; D *immutabilis*. ²⁰ Sic CDE; A *videntur esse*. ²¹ *corporales*. ²² Sic ACE; D *inseparabilem*. ²³ Sic CDE; A *atque*. ²⁴ Sic A; CDE *unitate*. ²⁵ Sic CDE; A *per hunc*. ²⁶ Sic CDE; A *ignorare omnino (est om. A)*. ²⁷ Sic CDE; A *Scriptura*. ²⁸ Sic CDE; A *quibus bonorum*. ²⁹ Sic CE; *aeternis* om. AD

longitudinis, latitudinis, altitudinisque ¹ spatiis distantum, sed totum simul simpliciterque in suis rationibus immutabiliter subsistentem. De his igitur obscuris quaestionibus, quae per meipsum ad liquidum intueri nequeo, luculentius a te discernendum esse ² aestimarim. Tuo tamen arbitrio, quo ordine aperiendae sint, tantum ut aperiatur, sive nunc sive postea, mihi visum est tribuere.

MAC. De his omnibus, quae, ut dicis, tibi non clare ³ patescunt, alium disserendi locum ordo rerum ⁴ expedit. Sed hic breviter praelibandum, quoniam haec omnia, quae difficulta tibi videntur, uno argumento possunt concludi. Si enim Christus, qui omnia intelligit, immo est omnium Intellectus, re ipsa omnia, quae assumpsit, adunavit: quis dubitet, quod praecessit in capite et ⁵ principali exemplo totius humanae naturae, in tota fore subsequendum, sicut in quinto libro tractabimus? Siquidem hujus praesentis libri textus nil aliud flagitat, quam ut pro viribus nostris, quicquid lux animorum largita fuerit, de primordialibus causis disputemus.

15. Disc. Ingredere quo vis ordine. Eo enim modo, quo praesentes quaestiones de quadripartita universalis naturae divisione propositae sunt, non incongrue explanandas esse opinor. **MAC.** Ratiocinationis exordium ex divinis eloquiis assumendum esse aestimo. **Disc.** Nil convenientius; ex ea enim omnem veritatis inquisitionem initium sumere necessarium est. **MAC.** Divinissimus propheta, Moises ⁶ dico, in prima fronte libri ⁷ Geneseos: *In principio*, inquit, *fecit Deus caelum et terram*. Quo in loco omnes sacrae Scripturae expositores ingenii sui acumen exercuerunt, diversisque intelligentiae modis, quid caeli nomine, quid terrae, propheta, immo etiam ⁸ Spiritus sanctus per prophetam, voluit significari, exposuerunt. Alii siquidem brevem quandam comprehensionem totius perfectae creaturae his verbis insinuari aestimant. Caeli quidem ⁹ nomine totam spirituales intellectualesque creaturam conditam atque formatam, terrae vero omnem corpoream sensibilemque suis perfectissimis definitionibus constitutam intimari arbitrantur. Alii informitatem utriusque creaturae, spiritualis quidem nomine caeli, terrae vero appellatione mundi hujus corporalis inchoationem suadere conantur. Alii totius sensibilis creaturae, quae veluti duabus principalibus partibus, caelo dico ac ¹⁰ terra, perficitur, creationem his verbis indicari affirmant, ita ut nihil de spiritualis creaturae conditione hoc in loco ¹¹ significetur, sed solummodo plenitudinem corporeae creaturae propheta voluerit describere. Inter has enim duas par-

tes, caelum dico et terram ¹², veluti inter quosdam extremos ¹³ terminos, a sese invicem discretos, suis medietatibus connexos, hujus mundi sensibilis universitatem harmonia quadam naturali compositam coadunatamque esse certis rationibus edocent. Sed longum est, et praesentis operis proposito inconveniens, per diversas diversorum opiniones multas ac varias sermonem extendere, superfluumque videbitur, aliorum intellectus de hujusmodi negotio, nisi ubi summa necessitas exigit, introducere. Mihi autem multorum sensus consideranti nil probabilis, nil verisimilius occurrit, quam ut in ¹⁴ praedictis sacrae Scripturae verbis, significatione videlicet caeli et terrae, primordiales totius creaturae causas, quas Pater in unigenito suo Filio, qui principii appellatione nominatur, ante omnia, quae condita sunt, creaverat, intelligamus, et caeli nomine rerum intelligibilium caelestiumque essentialium, terrae vero appellatione sensibilium rerum, quibus universitas hujus mundi corporalis completur, principales causas significatas esse accipiamus ¹⁵. **Disc.** Similiter etiam hunc intellectum praee ceteris elegerim ¹⁶, si me paululum non moveret illa ambiguitas, quae in praedictis intelligentiae discretionibus videtur oriri. Nam, ut mihi videtur, aut parva aut nulla differentia est inter eorum intellectum, qui dicunt, informitatem utriusque naturae, intelligibilis dico atque sensibilis, et eorum, qui primordiales causas intelligibilium et sensibilium praedictis Scripturae verbis descriptas esse judicant. Nam informem materiam ejusque informitatem causam quandam rerum esse dicimus. In ea siquidem inchoant, quamvis informiter, id est ¹⁷, adhuc imperfecte ac prope nihil ¹⁸ esse; non tamen penitus nihil esse intelliguntur, sed inchoamentum quodammodo esse, formamque et perfectionem appetere.

MAC. Esto igitur intentior, et rerum differentias acute perspice, nebulasque ambiguitatis ex acie intentionis tuae penitus depelle. Non enim, ut arbitror, te potest latere, alias esse rerum informitates, et alias rerum causas perfectaque principia. Nam si esse et non esse sibi invicem e contrario opponuntur ¹⁹, et ²⁰ nil propinquius est ad vere esse, quam causae creatae creatarum rerum, nihilque vicinius ad non vere esse, quam informis materia; est enim, ut ait Augustinus, *informe prope nihil*: num tibi videtur parva distantia inter id, quod verae essentiae est propinquum, et id, quod verae essentiae privationi, quae nihil omnino ²¹ dicitur, proximum ²²? Nec rerum informitatem causam essentiae formaeque ac perfectionis rerum esse diximus, sed magis privatio-

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic AE; C *longitudinis, altitudinis latitudinisque*; D *longitudinis altitudinisque (altitudinis om. D)*. ² esse om. A. ³ Sic D; CE *ut quae tibi, ut dicis, non clare*; A *quae, ut dicis, tibi clare non*. ⁴ Sic CDE; A *rerum ordo*. ⁵ Sic CDE; A *ex.*; ⁶ C. *Moyse, DE Moysea*. ⁷ Sic CDE; A *in principio libro*. ⁸ Sic CDE; A *et*. ⁹ Sic ADE; C *siquidem*. ¹⁰ Sic CDE; A *et*. ¹¹ Sic CDE; A *hoc in loco*. ¹² Sic ACE; D *caelum et terram dico*. ¹³ Sic CDE; A *quosdam duos extremos*. ¹⁴ Sic AC; in om. DE. ¹⁵ Sic CDE; A *intelligamus*. ¹⁶ Sic CDE; A *elegerim*. ¹⁷ Sic CDE; A *hoc est*. ¹⁸ A *nil*. ¹⁹ Sic CDE; A *opponuntur e contrario*. ²⁰ Sic CDE; et om. A. ²¹ Sic CDE; A *nihilominus*. ²² Sic CDE; A *dicitur esse est proximum*.

neiv. essentiae, formae perfectionisque ¹ rerum. A Causa siquidem, si vere causa est ², omnia perfectissime, quorum causa est, in seipsa praecambit ³, effectusque suos, priusquam in aliquo appareant, in seipsa perficit; et dum in genera formasque visibiles per generationem erumpunt, perfectionem suam in ea non deserunt, sed plene ⁴ et immutabiliter permanent, nulliusque alterius perfectionis indigent, nisi ipsius unius, in qua semel et ⁵ simul et semper subsistunt. Disc. Non parva quidem ⁶ mihi videtur esse talis differentia; longe siquidem a seipsis distant primordiales causae, quae ab uno summoque omnium principio, quod a nullo est, perfectissime in suis immutabilibus rationibus conditae sunt, et informitates omnium rerum, quae non solum ad perfectionem formae nondum perveniunt, sed vix jam esse incipiunt, nec longe ex non esse recedunt. Quamvis enim videantur rerum informitates medietatis locum obtinere inter esse et non esse, incipientes ex non-esse esse ⁷ — siquidem ex non-esse processionem quandam ad esse inchoant, nondum tamen ad perfectionem formae atque essentiae intelliguntur pervenisse — plus appropinquare iudicantur ⁸ ad non esse quam ad esse ⁹. Nil enim est aliud ¹⁰ rerum informitas nisi motus quidam, non esse omnino deserens, et statum suum in eo, quod vere est, appetens. Primordiales vero causae ita in principio, hoc est, Dei Verbo, quod vere dicitur esse et est, conditae sunt, ut nullo motu perfectionem suam in aliquo appetant, nisi in eo, in quo sunt immutabiliter, perfecteque formatae sunt. Semper enim ad unam rerum omnium formam, quam omnia appetunt, Verbum Patris dico, conversae formantur, et formationem suam nusquam ¹¹ nunquam deserunt. Causae quippe locorum et temporum in eis sunt; quae vere sub ipsis sunt in ¹² inferioribus rerum ordinibus, ita ab eis creantur, ut ad seipsas ea attrahant, omniumque rerum unum principium ¹³ appetant; ipsae vero nullo modo ad ea, quae sub eis sunt, respiciunt, sed suam formam superiorem se semper intuentur, ut semper ab ea formari non desinant. Nam per seipsas informes sunt, et in ea universali sua forma, in Verbo dico, semetipsas perfecte conditas cognoscunt. Quis autem rectae intelligentiae haec, quae de primordialibus causis dici possunt, de informitate rerum dicere audebit, praesertim cum et informis rerum materia non aliunde credatur manare, nisi ex primordialibus causis ¹⁴? Si enim primordiales causae ideo ¹⁵ primordiales appellantur, quia ¹⁶ primitus ab una creatrice omnium causa creantur, et ea, quae

sub ipsis sunt, creantur; nam primordiales causas et creari et creare praediximus ¹⁷: quid mirum, si quemadmodum in numero eorum, quae post, et per ¹⁸ primordiales causas condita sunt, informem materiam esse credimus, certisque rationibus firmamus, eam quoque a primordialibus causis creari fateamur?

16. MAC. Alius igitur intellectus est ¹⁹ primordialium causarum, alius informium materiarum. Disc. Praedictis rationibus ita concedere cogimur; cetera considera. MAC. Similiter et, quod sequitur, varie tradunt. *Terra autem erat inanis et vacua*, vel, juxta LXX, *invisibilis et incomposita, et tenebrae* ²⁰ *super faciem abyssi*. Alii namque terrae inanis et vacuae, seu invisibilis et incompositae nominatione visibilis creaturae, abyssi vero tehebrosae vocabulo invisibilis essentiae informitatem figurate significari ²¹ volunt. Omnis siquidem corporalis sensibilisque creatura ex materia et forma constituitur, atque ideo materia carens forma, informis dicitur, hoc est, carens forma, et invisibilis et incomposita, seu inanis et vacua; accedente vero forma visibilis dicitur et composita, solidaque atque perfecta, naturae suae certis finibus circumscripta. Invisibilis vero creatura, id est intellectualis et rationalis, informis dicitur, priusquam ad formam suam, Creatorem videlicet suum, convertatur. Non enim ei ²² sufficit ad perfectionem ex essentia essentialique differentia subsistere, his enim duobus omnis intellectualis creatura componitur, nisi ad Verbum unigenitum, Dei Filium dico ²³, qui est forma omnis intellectualis vitae, conversa perficiatur; alioquin imperfecta informisque remanet. Alii terram inanem vacuumque, seu invisibilem incompositamque, dictam arbitrantur molem hanc terreni corporis primo conditam, *vacuam* quidem atque ²⁴ *inanem*, ut illis videtur, *quia nondum diversis generibus formisque germinum, fruticum, animaliumque ornata erat*; *invisibilis vero, aut quia humidae naturae abundantia undique superfusa erat, aut quia homo, qui eam aspicere posset, nondum ex primordialibus causis per generationem eruperat; tenebras autem* ²⁵ *super abyssum fuisse* ²⁶ aiunt, quia ²⁷ *aer, qui abyso undique* ²⁸ *circumfusus fuerat, adhuc lucidus non erat, ideoque constitutam inter se abyssum nondum illuminare poterat*. Cui sensui quamvis sanctus Augustinus refragari videatur, non omnino tamen, quoniam sancti Basilii est, a nobis refellitur. Non enim nostrum est, de intellectibus sanctorum Patrum dijudicare ²⁹, sed eos pie ac venerabiliter suscipere; non tamen prohibemur eligere, quod ma-

VARIAE LECTIONES.

Sic CE; A *formaeque et perfectionis*; D *formae ac perfectionisque*. ² Sic CDE; A *sit*. ³ Sic CE; AD *perambit*. ⁴ Sic ACE; D *plene*. ⁵ Sic ADE; et om. C. ⁶ Sic CE; AD *siquidem*. ⁷ Sic CDE; A *incipientes esse ex non esse*. ⁸ Sic AC; D *videantur*. ⁹ *plus appropinquare — ad esse om.* E. ¹⁰ Sic DE; A *aliud est; est om.* C. ¹¹ Sic CE; *nusquam om.* AD. ¹² Sic CDE; in om. A. ¹³ Sic CDE; A *principium unum*. ¹⁴ Sic CDE; A *ex causis primordialibus*. ¹⁵ Sic CDE; A *idae*. ¹⁶ Sic CDE; A *quae*. ¹⁷ Sic CDE; A *diximus*. ¹⁸ Sic DE; et per om. A; per om. C. ¹⁹ Sic CDE; A *est intellectus*. ²⁰ Sic CDE; A *tenebrae erant super cet*. ²¹ Sic CDE; A *intelligi*. ²² Sic CE; *ei om.* AD. ²³ Sic CDE; A *dico Dei filium*. ²⁴ Sic CDE; A *et*. ²⁵ Sic ACE; *autem om.* D. ²⁶ Sic CDE; *fuisse om.* A. ²⁷ Sic CDE; A *quod*. ²⁸ Sic CDE; A *undique abyso*. ²⁹ CDE; A *iudicare*.

gis videtur divinis eloquiis rationis consideratione A convenire. Sed si quis dixerit, praedicta prophetae verba non aliud, quam primordiales rerum causas innuere, non videbitur ¹ ex veritate deviare. Quid enim? Num incredibile est, *πρωτότυπον*, hoc est principale exemplar corporalis naturae, quod significatur terrae nomine, quodque ante hunc mundum sensibilem perpetuo perfectissimeque Deus in principio, hoc est Pater in Filio considerat, vacuum atque inane posse vocari? Vacuum quidem, quoniam omni sensibili in suis effectibus vacabat, priusquam in genera formasque sensibilis naturae per generationem locis temporibusque prodiret. Inane vero, quia nullam quantitatem, nil corporali mole densus, nil locis dispersum, nil temporibus mobile adhuc in eo ² intellectus propheticus, qui in divina B mysteria est introductus, aspexerat. Haec enim vocabula, *inane dico et vacuum*, plus primordialis naturae ante omnia in Verbo conditae plenissimam immutabilemque significant perfectionem, quam mutabilem imperfectamque hujus mundi sensibilis informem adhuc processionem, locis temporibusque dispersam, perque generationem esse inchoantem, diversisque sensibilis creaturae numeris formari appetentem. Saepe siquidem ³ inane et vacuum etiam ⁴ in laudibus corporalium rerum ⁵ solent poni. Totum namque spatium, quod inter globum terrae chorosque siderum extremumque mundi ambitum in medio est constitutum, in duas partes a ⁶ sapientibus mundi divinaeque Scripturae divisum. Inferior enim pars a terra usque ⁷ ad lunam aer dicitur, hoc est spiritus: superior vero a luna usque ad sidera extremae sphaerae aether, id est purus spiritus; ambae autem *κῆρος* ⁸ a Graecis, vacuum seu inane a Latinis vocantur. Sed purissimum clarissimumque illud superius spatium constat semper esse ⁹ serenissimum, aeternoque silentio quietum, exceptis harmonicis consonantiis ¹⁰ planetarum, omnem mortalem terrenumque ¹¹ sensum tonorum semitonorumque ¹² acumine superans, subtilissimique ignis motibus labens, diurni ¹³ luminis plenum, praeter portiunculam, quam umbra terrae obtinet, quae nox appellatur, ideoque dicitur vacuum. Nec immerito, quoniam omni terrena ¹⁴ crassaque mole vacat, nulloque corporeo pondere impletur. Planetarum etenim globi levissimi ¹⁵ et spirituales D sunt, nulla ¹⁶ terrena qualitate gravantur, nullam obscuritatem efficiunt. Lunae siquidem humiditas, *sardaeque*, quae in ea apparent, non ex suae naturae puritate, sed ex terranae molis vaporibus, quos A Graeci *ἀραιὸς* vocant, humidaeque abyssi vicinitate accidunt ¹⁷. Hujus quoque corpulentioris aeris inferiorisque nebulositas et obscuritas non ex seipso, sed ex aquarum terrarumque propinquitate advenit. Unde enim nascitur lunae humiditas, inde etiam aeris nebulositas, tonitrua quoque ¹⁸ fulminaque, imbres, pluviae, nix, gelu, varii ventorum flatus ¹⁹: non aliunde nisi ex terrenis aquaticisque vaporibus occasionem accipiunt.

17 Quid ergo mirum, si primordiales visibilium rerum ²⁰ causae terrae inanis et vacuae vocabulo figurate insinuentur, prae nimia ²¹ sui ²² subtilitate ineffabilique intellectualis suae naturae simplicitate, priusquam in genera et formas sensibilesque numeros, in quibus veluti quibusdam nebulis corporeis sensibus apparent, per generationem profluerent ²³, quando ²⁴ praedicta visibilis mundi ²⁵ spatia, propter sui subtilitatem ac paene incorporalitem, inania seu vacua non incongrue appellantur, sicut ²⁶ ait quidam poetarum:

Aera per vacuum saltu jaculabere corpus.
Item Virgilius in duodecimo:

Tum lapis ipse viri vacuum per inane volutus.

Eadem ratio est alterius interpretationis, quae dicit, terram invisibilem incompositamque fuisse. Quid enim aliud rationabilius ista invisibilitas mysticae terrae significaret, quam primordialium causarum corporalis creaturae obscuritatem, nullo coloris lumine, nulla formarum discretione adhuc declaratam, insuper etiam purissimos intellectus superantem. Merito quoque causae primordiales incompositae praedicantur; sunt enim simplices omni compositione omnino carentes. Nam in eis est ineffabilis unitas, inseparabilisque incompositaque harmonia, universaliter differentium seu similium partium copulationem supergrediens. Quid dicam de causis principalibus intellectualis essentiae? Nonne congruentissime tenebrosae abyssi vocabulo a Spiritu sancto appellatae sunt? Abyssus enim dicuntur propter earum incomprehensibilem altitudinem, infinitamque sui per omnia diffusionem, quae nullo percipitur sensu, nullo comprehenditur intellectu, praeterea ineffabilis suae puritatis excellentiae tenebrarum nomine appellari meruerunt. Siquidem et sol iste sensibilis intuentibus eum saepe ingerit tenebras, non valentibus eximium sui intueri fulgorem. Tenebrae itaque erant super causarum primordialium abyssum. Nam priusquam in spiritualium essentialium numerositatem procederent, nullus intellectus conditus ²⁷ cognoscere eas ²⁸ potuit, quid essent. Et

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic ACE; D videtur. ² Sic ACE; D in ea. ³ Sic CE; AD quidem. ⁴ Sic CDE; A et. ⁵ Sic CDE; A rerum corporalium. ⁶ Sic CDE; A est a. ⁷ Sic ADE; usque om. C. ⁸ Sic CDE; A κῆρος. ⁹ Sic CDE; pro semper esse A superioris esse naturae. ¹⁰ Sic CDE; A cantilenis consonantiisque. ¹¹ Sic CDE; A terrenum et mortalem. ¹² Sic A; CDE emitoriorumque. ¹³ Sic CE; A diurni; D divini. ¹⁴ Sic CE; AD terra. ¹⁵ Sic CDE; A levissimi globi. ¹⁶ Sic CDE; A et quia nulla. ¹⁷ Sic CE; AD accidit. ¹⁸ Sic DE; AC tonitruaque. ¹⁹ Sic CDE; A flatus ventorum. ²⁰ Sic CDE; A rerum visibilium. ²¹ Sic ADE; pro prae nimia C praemia. ²² Sic CE; sui om. AD. ²³ Sic CDE; A defluerent. ²⁴ Sic CDE; A quoniam. ²⁵ Sic CDE; A visibilis mundi praedicta. ²⁶ Sic CDE; A sic. ²⁷ Sic CDE; A conditas. ²⁸ Sic CDE; A eas cognoscere.

adhuc tenebrae sunt super hanc abyssum, quia nullo percipitur intellectu, eo excepto, qui eam in principio formavit. Ex effectibus autem, hoc est, processionibus ejus in intelligibiles formas cognoscitur solummodo, quia est, non autem intelligitur, quid est.

43. Sed utrum mystica illa terra invisibilis, ipsaque tenebrosa abyssus et intellectualis primarum causarum perpetuo invisibilis¹ erit, abyssusque tenebrosa aeternaliter permanebit, an quandoque, hoc est, post finem hujus mundi² visibilis in notitiam intellectualium rationaliumque essentialium perventurae sunt, non parva indiget indagine. Disc. Immo maxima, et ne hoc intactum praetermittas, obnixepeto. Mac. Dic, quaeso, quid tibi videtur? Num³ primordiales rerum causae⁴, quas terrae atque abyssi vocabulis significatas esse, praeque incomprehensibili atque excellenti altitudine invisibiles tenebrasque dictas arbitramur, dum⁵ per generationem in genera formasque, in numeros differentiasque rerum seu sensu seu intellectu comprehensibilium procedunt, invisibiles incomprehensibilesque esse desinunt? An semper in excellentia suae naturae, in qua ante omnia in principio conditae sunt, permanent, et sub nullum sensum intellectumve cadunt, ita ut et in rebus, quarum causae sunt, sensibus seu intellectibus quodammodo appareant, et excelsitudinem suae incomprehensibilitatis non deserant, ac veluti in tenebris quibusdam, in secretissimis dico divinae sapientiae sinibus, semper sedeant? Disc. Eas perpetuo invisibiles tenebrasque⁶ esse crediderim. Si enim ipsa sapientia Dei Patris, in qua⁷ omnia facta sunt vereque subsistunt, et extra quam nihil esse intelligitur⁸, in seipsa incomprehensibilis invisibilisque permanet; lux enim est *inaccessibilis*, omnem intellectum superans: quid mirum, si causae omnium, quae in ea, et per eam, et ad eam factae sunt, invisibiles incomprehensibilesque aeternaliter credantur esse, et incommutabiliter permanere? Et exemplo⁹ nostrae naturae¹⁰ illud possumus conjicere¹¹. Nam quod intellectus noster in seipso primum rationabiliter concipit, et ad habitum purae perfectaeque intelligentiae perducit, semper et in se obtinet, et quibusdam signis extrinsecus profert. Verbi gratia, si veram cognitionem de aliquo sensibili vel intelligibili sapiens animus perceperit¹², ipsa cognitio et in eo¹³ fixa permanet¹⁴, et phantasias primo in¹⁵ cognitionem, deinde¹⁶ in sensus, deinde¹⁶ in vocum signa, aliosque nutus, quibus animus secreta sua molimina gradatim descendencia solet aperire, inque aliorum

A animorum¹⁷ notitiam naturalibus artificialibusque¹⁸ progressionibus proferre non retardat¹⁹.

Mac. Principales itaque causae et in ea, quorum causae sunt, proveniunt, et principium, id est, sapientiam Patris²⁰, in qua factae sunt, non relinquunt, et, ut sic²¹ dicam, in²² se ipsis permanentes invisibiles, tenebris²³ suae excellentiae semper absconditae, in effectibus suis veluti in quandam lucem²⁴ cognitionis prolatae, non cessant apparere. Disc. Haec probabiliter suaderi possunt. Sed nosse velim, utrum principia rerum, quae primordialium causarum nominibus appellautur, seipsa intelligunt, priusquam in ipsas res, quarum causae sunt²⁵, profluant, necne? Mac. Ad hoc breviter respondendum. Si Deus in sapientia sua fecit omnia quae fecit, teste Scriptura, quae dicit, *omnia in sapientia fecisti*, cui dubitare permittitur, omnia, quae in sapientia facta sunt, sicut ipsa sapientia seipsam cognoscit, et quae in ipsa facta sunt, non solum seipsa cognoscere, sed et rerum, quarum principia sunt, notitia non carere? Non enim credendum est, in divina sapientia aliquid insipiens et seipsum ignorans conditum fuisse. Sed de his diligentius alibi considerandum. Disc. Ita fiat. Nam non brevem transitoriamque quaerit indagacionem, si primordiales causae seipsas sapiunt, quoniam in sapientia creatae sunt, aeternaliterque in ea subsistunt, quae nullum insipiens in se recipit²⁶, quomodo ex sapientibus causis multa insipientia procedunt. Non enim omnia, quae ex iis profluunt, sapientia sunt. Duas siquidem naturas sapientiae participes esse credimus, intellectualem in angelis, et²⁷ in hominibus rationalem: cetera vero, quae a sensibus seu intellectu²⁸ comprehendi possunt, sapientiae expertia existimamus²⁹ esse. Quanvis breviter quis respondere valeat, non esse mirum, in sapientibus exemplaribus insipientium causas subsistere, dum videmus, in solaribus radiis tenebrarum occasiones naturaliter inesse, dumque in se ipsis nullas tenebras esse sinunt, eas tamen de causis in se insitis veluti sibi oppositas gignunt.

49. Disc. Quid ergo vult quod sequitur: *Et Spiritus Dei superferebatur super aquas*? An forte hoc additum, ne aestimarentur primordiales causae non solum intellectualis rationalisque creaturae virtutem, verum etiam³⁰ Creatoris earum intelligibilem cognitionem prae nimia suae naturae excellentia superare? *Et Spiritus*, inquit, *Dei ferebatur super aquas*. Ac si diceret: primordialium causarum infinita incomprehensibilisque abyssus, ac per hoc invisibilis

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CDE; A *invisibilis terra perpetuo erit*. ² Sic CDE; A *mundi huius*. ³ Sic ADE; C *non*. ⁴ Sic CDE; A *causae rerum*. ⁵ Sic CDE; A *cum*. ⁶ Sic CDE; A *tenebrasque*. ⁷ Sic CD; AE *quo*. ⁸ Sic CDE; A *intelligitur esse*. ⁹ Sic CE; AD Mac. *Exemplo*. ¹⁰ Sic A; CDE *naturae nostrae*. ¹¹ Sic CDE; A *concupere*. ¹² Sic CDE; A *percepit*. ¹³ Sic CDE; A *ipso*. ¹⁴ Sic A; CDE *permanet*. ¹⁵ Sic CDE; A *primo mittit in*. ¹⁶ Sic CDE; A *demum*. ¹⁷ Sic CDE; A *animorum aliquorum*. ¹⁸ Sic CDE; A *artificialibusve*. ¹⁹ Sic CDE; A *ardat*. ²⁰ Sic CDE; A *patris sapientiam*. ²¹ Sic ADE; C *ita*. ²² Sic ADE; C *sicut in*. ²³ Sic CDE; A *tenebrasque*. ²⁴ Sic CDE; A *lucem quandam*. ²⁵ Sic ADE; C *quibus clausae sunt*. ²⁶ Sic ADE; C *recepit*. ²⁷ Sic CDE; et om. A. ²⁸ Sic CDE; A *sen ab intellectu*. ²⁹ Sic CDE; A *credimus*. ³⁰ Sic CDE; A *et*.

tenebrosaque merito appellata, non ita omnem intellectum rationemque altitudine ob-curritatis suae effugit, ut etiam a Spiritu Dei comprehendi et superari non possit. Deus namque ipsas v. luti quaedam fundamenta principiaque naturarum omnium, quae ab eo sunt, in principio fecit, supereminenteque infinita¹ sua gnostica virtute eas comprehendit, spiritusque ejus non locali vehimine, sed cognitionis eminentia eis superfertur. Potest et sic dici: *Spiritus Dei superferebatur super aquas*. Non enim prioribus omnium causas tantae excellentiae esse credere debemus, ut nulla superior² eas causa praecedat³, quae eas superat. Est enim una eademque omnium causa, ex qua, et per quam, in qua⁴, et ad quam rerum omnium causae atque praecedentes occasiones primitus factae sunt. Ideoque omnibus superferri non immerito Scriptura testatur, quia universae creaturae a se inchoantis esse ordinem praecedat, et in eam desinit. Non quod in ea hoc prius et hoc posterius ratione temporum creatum sit, simul enim et semel⁵ omnia aeternaliter in ipsa sunt⁶, et ab ipsa facta sunt, sed quod ordine ineffabili incomprehensibilique omni intellectui divina providentia universitatem conditae naturae ex non-existentibus in existentia produxit, quadam essentiali dignitate alia aliis⁷ praefertur, ita ut ea, quae circa universalem omnium causam, ipsum Deum dico, proxime atque immediate, hoc est⁸, nulla superiori creatura⁹ interposita creduntur et intelliguntur esse, principalissima conditae universitatis principia jure praedicentur, ac deinde alia ex aliis a summo usque deorsum, hoc est, ab initio intellectualis creaturae usque ad omnium infimum, quod est corpus, descendunt. Spiritus ergo Dei super tenebrosam abyssum causarum omnium primordialiter factarum superfertur, quia solus conditor spiritus conditas causas cognitionis excellentia supereminet, omniumque causarum, quas¹⁰ creaverat, una ac sola praecedens et superexcellens causa est, et principalissimus fons omnium, quae a se in infinitum profluunt, et in se recurrunt, et a nullo alio, si de Spiritu sancto proprie intelligitur, nisi a Patre manat. Ab ipso enim est Filius per ineffabilem generationem, in quo ut in principio fecit omnia; ab ipso est Spiritus sanctus per¹¹ processionem, qui fertur super omnia. Pater siquidem vult, Filius facit, Spiritus sanctus perficit. Nec hoc theologiae videtur obsistere, quae dicit, *Patrem in Filio omnia fecisse*. Non enim aliud est Patrem velle omnia fieri, et aliud Patrem in Filio omnia facere, sed unum atque id ipsum est¹² Patrem

velle et Patrem facere; ipsius enim actio suum velle est. Nam et de Filio et Spiritu sancto similiter intelligendum¹³. Eorum siquidem operatio nil aliud est, quam eorum voluntas. Nec alia voluntas est Patris, alia¹⁴ Filii, alia¹⁵ Spiritus sancti, sed una eademque voluntas, unus amor trium substantiarum unius essentialis bonitatis, quo se movet Pater facere omnia¹⁶ in Filio, perficere¹⁷ in Spiritu sancto. Et quod¹⁸ facit Filius, et¹⁹ Spiritus sanctus perficit²⁰, totum refertur ad Patrem facientem et perficientem, quia ex ipso sunt omnia. Ex ipso enim est Filius per generationem, qui facit omnia; ex ipso est Spiritus²¹ sanctus per processionem, qui perficit omnia: summa Trinitas, quae intelligitur esse ex his quae sunt, et sapiens esse cognoscitur ex his quae sapiunt, et vivere ex his, quae moventur, manifestissime approbatur²². Est igitur, *et sapit, et vivit*. Si autem, sicut quidam Syrus transtulisse fertur, qui, ut ait sanctus Basilius, tantum a mundana sapientia recessit, quantum verorum doctrinae appropinquavit, sic legatur: *Et Spiritus Dei²³ fovebat aquas*, facilius intellectus occurrit. Spiritus enim sanctus causas primordiales, quas Pater in principio, in Filio videlicet suo fecerat, ut²⁴ in ea, quorum causae²⁵ sunt, procederent, fovebat, hoc est, divini amoris solum nutrebat. Ad hoc namque ova ab alitibus, ex quibus haec metaphora assumpta est, soventur, ut intima invisibilisque vis seminum, quae in eis latet, per numeros locorum temporumque in formas visibiles corporalesque pulchritudines igne aereque in humoribus seminum terrenaque materia operantibus erumpat.

20 Disc. Nec hoc sano intellectui repugnat, sed brevem luculentamque ἀνακεφαλαίωσιν, hoc est, recapitulationem velim a te fieri, quatenus clarius distinctiusque valeam intelligere, quae verba specialiter praedictae sacrae Scripturae primitivas rerum causas, quae causarum²⁶ omnium causam volunt significare. Mac. Adesto igitur ad haec diligentius intuenda. Disc. Praesto sum. Mac. Primitivas causas, quas sanctus Dionysius *principia rerum omnium* vocat, simpliciter generaliterque significatas esse his verbis intellige: *In principio fecit Deus caelum et terram*, hoc est, Deus in verbo suo intelligibilium essentialium sensibilibumque universaliter causas condidit. Sed propheta quae generaliter pronuntiavit, specialiter dividere voluit. Causas itaque sensibilibum rerum, quibus mundus iste conficitur, praeque nimia suae naturae subtilitate mentis oculis incontemplabiles, eximiaque sui puritate omni corporea cras-

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic DE; infinita om. AC. ² Sic CDE; A superior nulla. ³ Sic CDE; A praecedat causa. ⁴ Sic CDE; A et in qua. ⁵ Sic CE; A cum simul et semel; D simul et semel (enim om.) ⁶ Sic CDE; A sint. ⁷ Sic CDE; A quorum alia aliis quadam essentiali dignitate. ⁸ Sic CE; hoc est om. AD. ⁹ Sic CDE; A creatura superiori. ¹⁰ Sic ADE; C quae. ¹¹ Sic ADE; per om. C. ¹² Sic CDE; A esse. ¹³ Sic CDE; A intelligendum est. ¹⁴ Sic CDE; pro alia A et. ¹⁵ Sic CDE; A aliave. ¹⁶ A Sic CDE; A in filio omnia. ¹⁷ Sic CDE; A et perficere. ¹⁸ Sic CDE; A quidquid. ¹⁹ Sic CDE; et om. A. ²⁰ Sic CDE; A perficit Spiritus sanctus. ²¹ Sic CDE; A est et Spiritus; ²² Sic CDE; A comprobatur. ²³ Dei om. C. ²⁴ Sic CDE; A et ut. ²⁵ Sic CDE; A causa. ²⁶ Sic CDE; A causas causarumque.

situdine carentes, his verbis insinuat esse cognosce : Terra autem erat invisibilis et incomposita ; sic enim transtulerunt Septuaginta ¹ ; seu secundum hebraicam veritatem : Terra autem erat inanis et vacua ². Deinde caelestium invisibiliumque ³ essentialium primitiva principia, tanta altitudine tantaque subtilitate obscuritateque suae conditionis omnem intellectum superantia, his verbis noveris esse introducta utriusque interpretationis consonantia : *Et tenebrae erant super abyssum* ⁴. Quoniam ⁵ vero causarum omnium causa, omniumque principiorum principium singularisque fons, ex quo omnia, quae in caelo et in terra sunt ⁶, profluunt, inaccessibili incomprehensibilique lucis suae excellentia omnia, quae in primordialibus causae condidit, superexaltat, et supercognoscit, superessentialitatem superexcellantiamque ⁷ ipsius his verbis inspicere esse intimatam : *Et Spiritus Dei superferebatur* ⁸ *super aquas*. Nam quod specialiter theologia de Spiritu sancto protulit, hoc communiter de summa sanctaque Trinitate sana fides et credit ⁹ et intelligit. Sancta etenim ¹⁰ et inseparabilis Trinitas ¹¹ insinuat abisso a se conditae excellentiae suae essentialis sapientiaeque superfertur. Si vero illum Syrum, quem sanctus Basilius in Exemero suo magnis laudibus praedicat, qui pro eo, quod alii interpretes posuere, hoc est ¹² : *Et Spiritus Dei superferebatur* ¹³ *super aquas*, interpretatus est e syra lingua, quae hebraicae vicina est : *Et Spiritus Dei fovebat aquas*, vel : *Et Spiritus Dei secundabat aquas*, sequi volueris, divinam pietatem, altitudine suae clementiae tenebrosam primordialium causarum abyssum superantem, eamque foventem et secundantem, ut ex occultis ignotisque suae naturae ¹⁴ finibus in cognitionis facultate per generationem, perque in ¹⁵ genera ac ¹⁶ formas speciesque proprias sensibilibus intelligibiliumque substantiarum multiplicem processionem, in suos varios innumerabilesque prodirent effectus, his verbis insinuat reperies : *Et Spiritus Dei fovebat aquas*, ac per hoc summam ac ¹⁷ singularem omnium causam, sanctam dico Trinitatem, aperte declaratam his verbis intellige : *In principio fecit Deus caelum et terram*, Patrem videlicet Dei nomine ¹⁸, Verbumque eius principii appellatione, et paulo post Spiritum sanctum ubi ait : *Spiritus Dei superferebatur* ¹⁹. Non enim de alio spiritu hunc locum sacra Scriptura protulit. Ecce habes et ²⁰ causas primordiales, et causarum causam praedictis theologiae

A verbis aperte distincteque, ni fallor, declaratas. Disc. Habeo plane, libenterque accipio, Dei nomine Patrem, principii Filium ²¹, Spiritus Dei Spiritum sanctum significatos, terrae vero vocabulo visibilibus causas, abissi intelligibilium indicatas, divinae vero naturae supereminentiam, hoc est, altitudinem causae causarum superlacionis seu foetus seu fecunditatis symbolo esse suasam. Mac. Prius itaque quam ad senariae quantitatis primordialium causarum in sex intelligibiles primas dies a theologia distinctarum veniamus considerationem, pauca de prima summaque omnium causa, de sancta dico Trinitate, dicenda arbitror, si tibi videtur.

Disc. Nil avidius quaesierim, nil lubentius audierim ²², nil salubrius crediderim, nil altius intellexerim, quam quod de universali omnium ineffabili fonte veris probabilibusque dicitur investigationibus. Non enim alia fidelium animarum salus est, quam de uno omnium principio, quae vere praedicantur, credere, et quae vere creduntur, intelligere. Mac. Dic itaque, quaeso, quid intelligis, quando theologiam dicentem audis : *In principio fecit Deus?* Disc. Nil aliud nisi ²³ quod inter nos convenerat, Patrem in Verbo suo omnia fecisse. Dum enim Deum audio, Deum Patrem cogito, dum principium, intelligo Deum Verbum. Mac. Quid est ²⁴, quod Theologus ait : *In principio fecit Deus?* Utrum intelligis, Patrem Verbum suum primo genuisse, ac deinde caelum et ²⁵ terram in eo fecisse? An forte suum verbum ²⁶ aeternaliter genuit, et in ipso aeternaliter omnia fecit, ita ut nullo modo processio Verbi a Patre per generationem praecedat ²⁷ processionem omnium de nihilo in Verbo per creationem ²⁸? Et ut manifestius dicam, utrum primordiales causae in Verbo Dei, in quo factae sunt, non semper fuerunt, et erat Verbum, quando non erant causae? An coaeternae ei sunt, et nunquam erat Verbum sine causis in se conditis, et nullo alio modo intelligitur Verbum causas in se conditas praecedere, nisi quod Verbum creat causas ²⁹, causae vero creantur a Verbo et in Verbo? Disc. Illud primum non omnino concesserim. Non enim video ³⁰, quomodo possit temporaliter praecedere generatio Verbi ex Patre creationem omnium a Patre in Verbo et per Verbum, sed haec coaeterna sibi esse ³¹ arbitror, generationem dico Verbi, et creationem omnium in Verbo; nullum quippe in Deo accidens aut temporales motus aut temporales processiones recte quis existimat ³². Hoc autem, quod

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CD; A septuaginta interpretes, ² sic enim — vacua om. C. ³ Sic C et corr. A; DE intelligibiliumque. ⁴ Sic CDE; A super aquas. ⁵ Sic CDE; A quomodo. ⁶ Sic AC; sunt om. D; E quae in caelo et quae in terra sunt. ⁷ Sic CDE; A superque excellentiam. ⁸ Sic CD; AE ferebatur. ⁹ Sic CDE; A et credit sana fides. ¹⁰ Sic CDE; A enim. ¹¹ Sic CDE; A unitas. ¹² Sic CDE; hoc est, et om. A. ¹³ Sic CDE; A ferebatur. ¹⁴ Sic CDE; A naturae suae. ¹⁵ Sic CDE; in om. A. ¹⁶ Sic CDE; pro ac A in. ¹⁷ Sic CDE; A et. ¹⁸ Sic DE; A in Dei nomine; C et Dei nomine. ¹⁹ Sic CDE; A ferebatur super aquas (super aquas om. CDE). ²⁰ Sic CDE; et om. A. ²¹ Sic CDE; A filium Dei. ²² Sic CDE; nil lubentius audierim om. A. ²³ Sic CDE; A quam. ²⁴ Sic CDE; pro est A de hoc. ²⁵ Sic CDE; A ac. ²⁶ Sic CE; AD verbum suum. ²⁷ Sic CDE; A praecedet. ²⁸ Sic ADE; pro per creationem C procreationem. ²⁹ Sic CDE; A causas creat. ³⁰ Sic CDE; A dico. ³¹ Sic CDE; A esse sibi. ³² Sic CDE; A quis existimat recte.

posterius propositum ¹ est, non incongrue concesserim, hoc est, generationem Verbi a Patre nullo modo creationem omnium in Verbo a Patre temporaliter praecedere, sed coaeternam sibi esse. Nam et Propheta dicit Patrem alloquens : *Omnia in sapientia fecisti*. Simul enim Pater et sapientiam suam genuit, et in ipsa ² omnia fecit. Et alibi idem Propheta ex persona Patris ait : *Eruclavit cor meum verbum bonum, dico ³ ego opera mea regi*. Ac si aperte diceret, ex secreto substantiae meae Verbo in eo nascente opera mea in eo facio ⁴, quae ego ipsi ⁵ regnanti do. Item iterum ad Patrem : *Tecum principium in die virtutis tuae*. Ac si dixisset : *Tecum semper est, et in te principium omnium, hoc est, Verbum tuum*. Si ergo semper principium est ⁶ in Patre et eum Patre, nunquam erat et principium non erat, sed semper principium. Et quia ⁷ non accidit ei principium esse, nunquam sine his, quorum principium est, erat ⁸. *In die virtutis tuae*. *In die*, hoc est, in notitia intellectualis et rationalis creaturae generationis a te ⁹. *Virtutis tuae*, hoc est, sapientiae tuae. Dies enim virtutis Patris in hoc loco non incongrue intelligitur cognitio ineffabilis nativitatis Dei Verbi ex Deo Patre, quantum datur creaturae ¹⁰ intelligere quod superat omnem intellectum, et ad lucem inaccessibilem conceditur accessus per theophanias, hoc est, divinas apparitiones, quas theologia puris intellectibus ingerit, et ineffabili modo, nullique cognito infigit, ut de ¹¹ omnino per seipsum incognito habitum quendam verae cognitionis in semetipsis possideant. Virtus enim Patris est sapientia Patris, in qua omnia fecit. Sed illa cognitio divinae generationis adhuc in me est per fidem, in angelo est ¹² per speciem; immo etiam ¹³ nec in me est per speciem, nec in angelo ¹⁴. *Generationem enim ejus quis enarrabit?* Nullus quippe hominum, nulla caelestium virtutum generationem Verbi a Patre potest cognoscere, quomodo, vel qualis est; sicut ¹⁵ nemo novit hominum vel angelorum, quid est vel quis, qui ¹⁶ genuit, et ¹⁷ quis est vel quid est, quod genitum est; sed solus novit quid genuit, qui genuit, et quomodo ¹⁸ genitum est, quod ¹⁹ genitum est ²⁰, et, qui genuit, novit seipsum, quid ²¹ est, et quomodo, et qualiter genuit, quod ²² de se genuit; similiter quod ²³ genitum est, novit seipsum, quid ²⁴ est, et quomodo, et qualiter genitum est, et novit eum, qui se genuit, quis ²⁵, et quid est. Si enim nemo novit Patrem nisi Filius, et cui vult Filius revelare, nonne

consequens est ²⁶ dicere, nemo novit Filium nisi Pater, et cui vult Pater revelare? Ita ut intelligamus, revelare ²⁷ per theophanias; nam essentiam Patris et Filii et Spiritus sancti, atque substantias eorum per seipsas immediate ²⁸ creaturae revelari impossibile est. Similiter de modo et qualitate divinae generationis intelligendum, si tamen proprie dicitur de divina natura quis et quid. Plus enim est quam persona, et ²⁹ plus est quam substantia, similiter, si proprie modus et qualitas de ea natura praedicanda sunt ³⁰, quae superat omnem modum omnemque qualitatem, ceteraque, quae secundum accidens dicuntur. De quibus in priori ³¹ libro inter nos convenit. Sequitur : *In splendoribus sanctorum ex utero ante luciferum genui te* ³². Ordo verborum : ex utero genui te in splendoribus sanctorum ante luciferum. Uterum ³³ hic intellige secretos paternae substantiae sinus, ex quibus unigenitus Filius ³⁴, qui est Verbum Patris, natus est, et de quibus semper nascitur, et in quibus, dum semper nascitur, semper manet. De quibus in Evangelio dictum est : *Deum nemo vidit unquam, Unigenitus autem Filius ³⁵ qui est in sinibus ³⁶ Patris, ipse narrabit*. Non enim separatur a Patre, quia ³⁷ aeternaliter et incommutabiliter est in Patre, sicut ipse ait : *Ego in Patre et Pater in me*. Pater igitur ex utero suo genuit Filium suum in splendoribus sanctorum. Nascente enim Filio ex Patre splendorum sunt sanctorum, hoc est, cognitiones electorum, et praedestinationes substantiales in Verbo Dei, qui nos, apostolo teste, ante tempora secularia praedestinavit in regnum. Non dixit ante tempora aeterna; tempora enim aeterna sunt ³⁸ Patris et Filii et Spiritus sancti coessentialis aeternitas, in qua substantiales splendorum sanctorum, omniumque rerum primordiales causae aeternaliter conditae sunt, ipsarumque causarum effectus et ³⁹ praesciti et praedestinati fuerunt; sed ante tempora secularia, in quibus causae semel ac ⁴⁰ simul aeternaliter in principio factae, ordine quodam seculorum similiter praedefinito atque praecognito, in effectus suos sive visibiles sive invisibiles, divina providentia administrante, procedunt. Praedestinationes siquidem et praecognitiones sanctorum, quas Psalmista fulgores nominat, rerumque omnium visibilium et invisibilium rationes Patri et Filio coaeternas esse credimus. *In Verbi enim Dei dispensatione*, ait Augustinus, *non facta, sed aeterna sunt*. Non facta dicit, adhuc temporibus et locis per generationem,

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CDE; A positum. ² Sic AC; DE in quo. ³ Sic CDE; A dedico. ⁴ Sic CDE; A facio in ea. ⁵ Sic CD; A illi; E ipse. ⁶ Sic CDE; est om. A. ⁷ Sic CDE; A quare. ⁸ Sic CDE; A nunquam erat sine his, quorum principium est. ⁹ Sic DE; A a te generationis; C generationis ait. ¹⁰ Sic CE; AD naturae. ¹¹ Sic ADE; C unde. ¹² Sic CDE; est om. A. ¹³ Sic CDE; A et. ¹⁴ Sic CE; A nec in me, nec in angelo est per speciem; D nec in me est per speciem nec in angelo. ¹⁵ Sic CDE; A nam nemo est. ¹⁶ Sic CE; qui om. AD. ¹⁷ Sic CDE; A rel. ¹⁸ Sic DE; A quia. ¹⁹ Sic DE; A quidquid. ²⁰ Sic solus — genitum est om. C. ²¹ Sic CDE; A et quid. ²² Sic CDE; A quidquid. ²³ Sic CDE; A quidquid. ²⁴ Sic ADE; C quod. ²⁵ Sic CDE; A quis est. ²⁶ Sic CDE; A erit. ²⁷ Sic CDE; A revelari. ²⁸ Sic C; A immediatue; DE immediatate. ²⁹ Sic CDE; et om. A. ³⁰ Sic CDE; A sit. ³¹ Sic ACE; D in primo. ³² A ex V. A. L. G. te. ³³ Sic CE; A Et iterum. D Verum. ³⁴ — ³⁵ Sic CDE; Filius om. A. ³⁶ Sic CDE; A sim. ³⁷ Sic CDE; A qui. ³⁸ Sic CDE; A sunt enim tempora aeterna Patris et. ³⁹ Sic CDE; et om. A. ⁴⁰ Sic CE; AD et.

facta vero aeternaliter in Verbo juxta primordialium causarum conditionem *In principio enim fecit Deus caelum et terram* ¹. Idem alibi: *Verbum Dei*, inquit ², *per quod facta sunt omnia*, ubi incommutabiliter vivunt omnia, non solum quae fuerunt ³, sed quae futura sunt; nec tamen in illo fuerunt, nec futura sunt, sed tantummodo sunt, et omnia sunt, et omnia unum sunt, et magis unum est ⁴. Item Joannes Theologus in Evangelio: *Quod factum est in ipso, vita erat. In splendoribus itaque sanctorum Pater ex utero suo* ⁵ *suum genuit Filium*, hoc est, in Filio suo ⁶ unigenito cognitionem futurorum sanctorum genuit, immo etiam ⁷ eos creavit. Sanctorum quippe in sapientia Patris cognitio, eorum est creatio. Intellectus enim omnium in Deo essentia omnium est. Siquidem id ipsum est Deo cognoscere, priusquam fiant; quae facit, et facere quae cognoscit: cognoscere enim ⁸ et facere Dei unum est. Nam cognoscendo facit, et faciendo cognoscit ⁹. Cognitio non praecedit factum, nec factum praecedit cognitionem, quia ¹⁰ semel et simul sunt omnia coaeterna praeter ¹¹ rationem creantis et creati. Non enim Deus cognovit omnia, postquam facta sunt, sed antequam facta essent, cognovit omnia, quae facienda erant. Et quod est mirabilius, propterea omnia sunt, quia praecognita sunt. Nihil enim est aliud omnium essentia, nisi omnium in divina sapientia cognitio. *In ipso enim vivimus, et* ¹² *movemur, et sumus. Cognitio enim, ut ait sanctus Dionysius, eorum quae sunt, ea, quae sunt, est. Splendores igitur sanctorum sunt eorum in sapientia divina, et in primordialibus suis* ¹³ *causis clarae cognitaeque Deo substitutiones. Et hoc totum ante luciferum, hoc est, et nativitas Verbi ex Patre, et splendor cognitionis sanctorum, immo etiam omnium naturarum* ¹⁴, in principalibus suis causis praecedit luciferum. Sed quis est iste lucifer, ante cujus ortum praedicta omnia intelliguntur esse, multis variisque modis a sapientibus tractatur, quorum sententias longum est modo introducere. Nam ¹⁵ quod per Isaiam prophetam dicitur: *Quomodo cecidit de caelo lucifer mane oriens?* de diabolo aperte intelligitur, deque ejus corpore, quod maxime in impiis et apostatis et haereticis ¹⁶ dignoscitur constitutum ¹⁷. Psalmistae autem lucifer quibusdam videtur in significatione ¹⁸ ipsius clarissimae stellae, quae solet ortum solis praecedere ante cujus stellae apparitionem sursum

A versus horizontem, Christus secundum carnem ex Virgine natus traditur, sicut ¹⁹ sanctus pater Augustinus in Decadibus suis scribit. Sed quoniam sacrae Scripturae interpretatio infinita est, quod praesenti disputationi magis convenire videtur, quia non satis video, dic ²⁰, quaeso, atque edissere.

21. MAG. Mili quidem in hoc loco mea sufficit ²¹ simplicitas, quia non convenit ²² aliorum sagacitas. Lucifer iste mysticus atque propheticus, ante cujus ortum splendores sanctorum in Verbo Dei unigenito intelliguntur esse, istum mundum visibilem significare videtur verisimile, ea forma locutionis, quae graece dicitur *συνεδοχή*, et interpretatur conceptio, qua forma pars a toto, totumque a parte significatur. Prius igitur quam ²³ mundus iste visibilis in genera et species omnesque numeros sensibiles per generationem procederet, ante tempora secularia, Deus pater Verbum suum genuit, in quo et per quo: ²⁴ omnium naturarum ²⁵ primordiales causas perfectissimas creavit, quae divina providentia administrante mirabili quadam harmonia processionibus suis per generationem, numeris locorum et temporum ²⁶, generum quoque ac specierum multiplicibus differentis hunc mundum visibilem ab initio, quo coepit, usque ad finem, quo desinet esse, non abolitione essentiae, sed qualitatum et quantitatum mutatione naturali cursu perficiunt. Et ne mireris, totum hunc mundum parte sua significari ²⁷, quae est lucifer, cum videas, per ipsum solem, cui semper lucifer adhaeret ²⁸, non enim longe ab eo recedit, sed aut paulo ante ipsum orientem oritur, aut paulo post occidentem occidit, hunc eundem mundum sensibilem mystice significari, dicente Salomone: *Quid est quod fuit? ipsum quod futurum est. Quid est quod futurum est? ipsum quod faciendum est. Nihil sub sole novum.* Solem ²⁹ siquidem non incongrue hic intelligimus omnem visibilem creaturam. Non enim solummodo de ea parte mundi hujus ³⁰, quae intra solarem circulum comprehenditur ³¹, terram ³² dico aquarumque naturam, aera quoque cum inferiore ³³ aetheris parte, qua lunaris globus volvitur, his verbis theologi significantur, verum etiam ³⁴ supra mundi spatia a solari linea usque ad extremum caelestis sphaerae ambitum. In his enim omnibus sub sole, hoc est, sub mundo non ³⁵ est novum, sive quis intelligat, nil novum esse in praesentis vitae curriculum, quod prius in naturali rerum ordine ³⁶ non appa-

VARIAE LECTIONES.

¹ A fecit D. C. et T. ² Sic CDE; inquit om. A. ³ Sic CDE; A fuere. ⁴ Sic CDE. ⁵ Quae post verba ex utero suo usque ad verba essentiae sed qualitatum et quantitatum mutatione naturali cursu perficiunt (cap. 21) leguntur in cod. E desunt. ⁶ Sic CDE; filio suo om. A. ⁷ Sic CD; A et. ⁸ Sic CD; A ergo. ⁹ Sic CD; A cognoscit faciendo. ¹⁰ Sic CD; A quare. ¹¹ Sic CD; A propter. ¹² Sic CD; et om. A. ¹³ Sic CD; suis om. A. ¹⁴ Sic CD; A immo et naturarum omnium. ¹⁵ Sic CD; A namque. ¹⁶ Sic CD; A et haereticis et apostatis. ¹⁷ Sic C; A constitutum intelligitur; D constitutum dignoscitur. ¹⁸ Sic CD; A significationem. ¹⁹ Sic CD; A sic. ²⁰ Sic CD; A videtur, dicendum arbitror. Disc. Dic, quaeso cet. ²¹ Sic CD; A sufficiat. ²² Sic AD; C cognovit. ²³ Sic CD; A priusquam igitur. ²⁴ CD per quem. ²⁵ Sic CD; A naturarum omnium. ²⁶ Sic AD; C corporum. ²⁷ Sic A; significari om. CDE. ²⁸ Sic CDE; A adhaeret lucifer. ²⁹ Sic CDE; A Per solem. ³⁰ Sic CDE; A eae partes hujus mundi; C de ea aperte mundi hujus. ³¹ Sic CDE; A comprehenduntur. ³² Sic CDE; A terrarum. ³³ Sic CDE; A inferioris. ³⁴ Sic CDE; A et. ³⁵ Sic CDE; A nihil. ³⁶ Sic CDE; A non appareret in naturali rerum ordine.

reret; nil enim aliud in temporibus praeter earundem rerum revolutionem sentitur et intelligitur: sive, ut Maximus hunc Scripturae intelligit locum ¹, quod ante hunc mundum fuit, id ipsum futurum est post mundum ², id est, ea sola, quae aeterna sunt, ante hunc mundum fuerunt, et post eum ³ futura sunt. Et nihil sub sole novum, hoc est ⁴, quicquid novum sub hoc mundo est, nihil est; mundus enim iste totus novus dicitur, quia aeternus non est, et in tempore ortus est; ideoque nihil est; peribit enim cum omnibus, quae in eo sunt, teste Psalmista, qui ait: *Opera manuum tuarum sunt caeli, ipsi peribunt*. Si autem maxima pars mundi, quae caelum esse perhibetur atque pulcherrima, ceterasque partes undique ambire non ignoratur, peritura sit, putasne, quod in ceteris suis partibus interioribus ⁵ viliioribusque permanere praevalebit ⁶? In omni enim corpore compacto, dum ea, quae continent, pereunt, quae continentur, remanere ⁷ non possunt. Sed quia ad nihilum penitus redire non poterit ⁸, quoniam ex ⁹ Deo factus est, et omne, quod ex Deo factum est, semper manet: quid in eo peribit et quid ¹⁰ non peribit, diligenti indagine quaerendum, et in aliud tempus reservandum. Nunc autem, quod instat, sequere. Disc. Cautè ac vigilanter dispartas. Mag. Coaeternae igitur sunt ¹¹ principales ¹² rerum omnium causae Deo, et principio, in quo factae sunt. Nam si Deus nullo modo praecedit principium, id est Verbum a se ac de se genitum, ipsumque Verbum nullo modo praecedit factas in se rerum causas, sequitur, haec omnia, Deum Patrem dico, et ¹³ Verbum, rerumque ¹⁴ causas in eo factas coaeterna esse. Disc. Non omnino coaeterna sunt. Nam Filium Patri coaeternum esse ¹⁵ omnino credimus, ea vero, quae facit Pater in Filio, coaeterna esse Filio dicimus, non autem omnino coaeterna: coaeterna quidem, quia nunquam fuit Filius ¹⁶ sine primordialibus naturarum causis ¹⁷ in se factis. Quae tamen causae non omnino ei, in quo factae sunt, coaeternae sunt; non enim factori facta coaeterna esse possunt; praecedit enim factor ea quae facit. Nam quae omnino coaeterna sunt, ita sibi invicem coadunantur, ut nullum sine altero possit manere, quia coessentialia sunt. Factor autem et factum, quoniam coessentialia non sunt, non coguntur esse coaeterna, coguntur autem semper esse relativa et simul esse, quia factor sine facto non est factor, et factum sine factore non est factum. Hinc conficitur, quod ideo primordiales rerum causas Deo coaeternas esse ¹⁸ dicimus, quia semper in Deo sine ullo temporali

A principio subsistunt, non omnino tamen Deo esse coaeternas, quia ¹⁹ non a seipsis, sed a suo Creatore incipiunt esse; ipse vero Creator nullo modo incipit esse ²⁰; solus enim ipse est vera aeternitas, omni principio omnique sine carens, quia ipse est principium omnium et finis. Non enim vera est aeternitas, quae quodammodo incipit esse, sed vere aeternitatis, quae ἀρχος est, hoc est, omni caret principio, participatio est. Omnis autem creatura incipit esse, quia erat, quando non erat: erat in causis, quando non erat in effectibus. Non omnino igitur vere aeternitati coaeterna est. Si autem in ipsa causa causarum omnium, in Trinitate dico, quaedam intelligitur praecessio ²¹; Deitas enim gignens et mittens praecedit Deitatem genitam et Deitatem procedentem ex gignente et genita, dum sit una et inseparabilis Deitas: num ²² mirum aut incredibile, causarum causam ²³ omnium omnia, quorum causa est, praecedere, et in ea commutabiliter aeternaliterque sine temporali initio fuisse? Si ergo Pater occasiones rerum, quas fecit in Filio eo modo, quo factor facta sua, et Verbum ea, quae Pater in se ²⁴ fecit eo modo, quo ars artificis eas rationes, quae in ea ab artifice conduntur, praecedit: quid obstat, si sanctus Spiritus ²⁵, qui super abyssum primordialium causarum, quas Pater in Verbo creavit, superfertur, his, quibus superfertur, praeesse intelligatur? Spiritus ergo sanctus mysticas aquas, quas fovet et secundat, in seipso aeternaliter aeternitatis suae virtute et superat et praecedit. Sed si haec rationaliter responsa sunt de conditione principiorum, quid veluti specialiter Patri, quid Verbo, quid sancto Spiritui attribuendum videtur, plane edisseras flagito.

22. Quamquam enim trium substantiarum divinitatis una atque eadem communisque credatur et intelligatur esse operatio, nulla tamen differentia ac proprietate dicendum est carere; sunt enim, quae singulis personis veluti quadam proprietate a sancta theologia distribuuntur, quorum exempla nota tibi esse non dubito. Sed ut paucis utamur exemplis, proprium Patris audiamus divino ore loquente: *Dum venit plenitudo temporum* ²⁶, *misit Deus Filium suum factum ex muliere, factum ex lege* ²⁷, proprium Filii: *Qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est, esse se aequalem Deo, sed semetipsum exinanivit, formam servi accipiens* ²⁸, et reliqua. Proprium Spiritus sancti in administratione incarnationis Verbi ²⁹ Evangelium manifestat, dicente angelo de sancta Dei genitrice: *Quod in ea natum est, de Spiritu sancto*

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CDE; A hunc locum Scripturae intelligit. ² Sic CE; A post eum (mundum om. D). ³ Sic CDE, post eum om. A. ⁴ Sic CDE; A id est. ⁵ Sic CDE; A inferioribus. ⁶ Sic CDE; A permanebit. ⁷ Sic CDE; A retinere permanentiam. ⁸ Sic CDE; A potuit. ⁹ Sic CDE; A a. ¹⁰ Sic ADE, A quid; C quod. ¹¹ Sic CDE; A sunt igitur. ¹² Sic CDE; A primordiales. ¹³ Sic CDE; et om. A. ¹⁴ Sic CDE; A rerum. ¹⁵ Sic CDE; esse om. A. ¹⁶ Sic CDE; filius om. A. ¹⁷ Sic CDE; A sine primordialibus causis Filius naturalibus et in se factis cet. ¹⁸ Sic CDE; esse om. A. ¹⁹ Sic CDE; A quae. ²⁰ ipse vero Creator — incipit esse om. C. ²¹ Sic CDE; A praecessio. ²² Sic CDE; A non. ²³ Sic CDE; A causarum omnium causam. ²⁴ Sic CDE; A in Filio. ²⁵ Sic CE; AD Spiritus sanctus. ²⁶ Sic CDE; A temporis. ²⁷ Sic CDE; A factum ex lege f. e. m. ²⁸ Sic CDE; A a est esse s. u. d. s. e. f. s. a. ²⁹ Sic CDE; A verbi Dei.

est. MAG. Ratiocinationis tuae investigatio rata mihi videtur ¹; non enim a veritate opinor ² eam ³ deviare. Ideoque, quod ⁴ a me postulas, conabor inquirere, eo duce, qui ad seipsum inquirendum nos illuminat et invitat. Videtur itaque ⁵ mihi conditionis naturarum causaliter proprietatem Deo Patri ⁶ theologiam tribuere: *In principio, inquit, fecit Deus caelum et terram*; item alibi: *Omnia in sapientia fecisti*; item: *Qui fecisti mundum de materia informi*; et alibi: *Omnia, quaecumque voluit Dominus ⁷, fecit in caelo et in terra, in mari et in omnibus abyssiis ⁸*, et cetera mille. In Verbo autem rationes ⁹ omnium rerum substantivas ¹⁰ conditas esse ¹¹ perhibet, praedictis eisdem attestantibus testimoniis ¹²: *In principio fecit Deus caelum et terram*; et: *Omnia in sapientia fecisti*. Non enim aliud est principium, aliud sapientia, aliud Verbum, sed his omnibus nominationibus unigenitus Filius Dei, in quo et per quem omnia a Patre facta sunt, proprie significatur. Apostolus item: *In quo vivimus, inquit, et ¹³ movemur et sumus*, id est, ipse est imago Dei invisibilis, primogenitus omnis creaturae, in quo creata sunt omnia in caelestibus et in terra, sive visibilia sive invisibilia, sive sedes, sive dominationes, sive principatus, et potestates, omnia ¹⁴ per ipsum et in ipso creata sunt. Omnium vero causarum, quas Pater in Verbo suo universaliter et essentialiter creavit, distributionem Spiritui sancto eandem theologiam reperimus applicare. Si enim ipsi divinarum donationum partitio distributioque, teste Apostolo, datur, cur non etiam primordialium causarum substantialiter in Verbo Dei ¹⁵ conditarum divisio daretur? *Alii ¹⁶ enim, inquit, per Spiritum datur sermo sapientiae, alii sermo ¹⁷ scientiae secundum eundem Spiritum, alii fides in eodem Spiritu, alii autem ¹⁸ donationes sanitatum in eodem Spiritu, alii autem operatio virtutum, alii prophetiae, alii discretio spirituum, alii autem genera linguarum, alii Interpretatio. ¹⁹ sermonum: omnia autem haec operatur unus atque idem Spiritus, dividens propria unicuique, prout vult*. Hoc etiam ex Scriptura Geneseco²⁰ possumus argumentari, ubi scriptum est: *Et Spiritus Dei fovebat aquas*. Ad quid enim aliud aestimandus est ²¹ Spiritus Dei primordialium causarum aquas fovisse, secundasse, nullisse, nisi ut ea, quae uniformiter ²² unitimque ac simpliciter in Verbo facta sunt, per differentias generum, formarum, totorumque ac partium, numerorumque omnium distribueret atque ordinaret? Et, si

A nemo sane credentium recteque intelligentium haesitat affirmare, spiritualia dona, quae propheta Isaias super caput Ecclesiae, quod est Christus, requietura prophetavit, non per alium nisi per Spiritum sanctum Deo verbo incarnato distributa esse, quid mirum, si Ecclesiae, quae est corpus ejus, non solum dona gratiae per Christum, sed etiam ²³ dona naturae per eundem Christum idem ²⁴ Spiritus dividat et det? Insuper etiam ²⁵ omni creaturae visibili et invisibili donum essentiae tribuit, ut sint ²⁶ quae solummodo sunt; donum vitae viventibus, quo vivunt ²⁷; sentientibus donum sensus, quo sentiant; rationalibus rationis donum, quo ²⁸ naturas rerum ratiocinandi actu vere ac diligenter ²⁹ perquirunt et inveniunt; intellectualibus intelligendi donum, quo B circa Deum, causam videlicet donationum omnium, incognite ac super omnem creaturam volvantur ineffabili motu mirabilique reditu. Nam mysticum Zachariae prophetae candelabrum, ut de Mosaico sileam, dum ad ipsum pertinet mysterium, Ecclesiam significat. Lampas ³⁰ vero ejus ³¹ desuper posita paternum est lumen ac verum, *quod illuminat omnem hominem venientem in mundum ³²*. Dominus noster Jesus ³³ Christus, qui, quoniam pro nobis, ex nobis, in nostrae carnis natura, et conceptus ³⁴ et natus est, et apparuit mundo, super candelabrum Ecclesiae lampas dicitur, dum sit secundum naturam ipsa Dei et Patris substantialis ³⁵ sapientia et Verbum, super ³⁶ quem primo ³⁷ secundum intelligentiam humanitatis, caput quippe ³⁸ universi corporis Ecclesiae est, donationes sancti Spiritus, quae septenario ³⁹ numero significari solent, requiescunt. Divina siquidem dona, quae per Spiritum sanctum distribuuntur Ecclesiae, quoniam ab uno spiritu distribuuntur, ab ipsius capite, Christo dico, inchoantia, nomine ipsius Spiritus solent significari. Non enim ipse ⁴⁰ secundum naturam donum dici potest, sed distributor donorum. Ideoque septiformis dicitur, quia ⁴¹ plenitudinem divinatorum donorum, quae septenario instituuntur numero, universaliter Ecclesiae dividit ac proprie ⁴². Ipse enim Spiritus consubstantialis est Patri et Filio secundum divinitatem. Super quem, Filium dico, divinas donationes, quas distribuit, requiescere facit secundum humanitatem: *Et requiescet ⁴³*, inquit Propheta, *super eum Spiritus Dei*; ac si aperte diceret, et requiescent super eum ⁴⁴ dona, quae dividit Spiritus Dei: *spiritus sapientiae et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiae et*

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CDE; A mihi esse videtur. ² Sic ACD; D ut opinor. ³ Sic A; eam om. CDE; ⁴ Sic CDE; A quidquid. ⁵ Sic CDE; A ergo. ⁶ Sic A; CDE Deo et Patri. ⁷ Sic CE; AD Deus. ⁸ Sic CDE; A in omni abyso. ⁹ Sic CDE; A rationis. ¹⁰ Sic DE; AC substantias. ¹¹ Sic CDE; A esse conditas. ¹² Sic CDE; A testimoniis attestantibus. ¹³ Sic CDE; et om. A. ¹⁴ Sic CE; AD et omnia. ¹⁵ Sic CDE; Dei om. A. ¹⁶ Sic CDE; A alii; A sic ubique in hac periodo alii. ¹⁷ Sic CDE; sermo om. A. ¹⁸ Sic CDE; autem om. A. ¹⁹ Sic ADE; C interpretationes. ²⁰ Sic CDE; est om. A. ²¹ Sic CD; AE informiter. ²² Sic CDE; A et. ²³ Sic A; CDE id est. ²⁴ Sic CDE; Act. ²⁵ Sic CDE; A sunt. ²⁶ Sic CDE; C vivent. ²⁷ Sic ADE; C quae. ²⁸ Sic DE; A actu ac vera diligentia A acquirere ac diligenter. ²⁹ Sic CDE; C Lampades. ³⁰ Sic CDE; C eorum. ³¹ Sic CDE; A in hanc mundum. ³² Sic CDE; pro Jesus A id est. ³³ Sic CDE; A conceptus est. ³⁴ Sic CDE; A supernaturalis. ³⁵ Sic ADE; C supra. ³⁶ Sic CDE; A primo quod. ³⁷ Sic CDE; quippe om. A. ³⁸ C supernario. ³⁹ Sic CDE; A Spiritus ipse. ⁴⁰ Sic CDE; A qui. ⁴¹ Sic CDE; A universaliter proprieque dividi ecclesiae. ⁴² Sic CD; AE requiescit. ⁴³ Sic CDE; A super ipsum.

pietatis et ¹ implebit ¹¹ eum spiritus timoris Domini ² A quos omnes spiritus, hoc ³ est, quas omnes donationes Spiritus, caput Ecclesiae, quod est Christus, primo secundum humanitatem accipiens, corpori suo, Ecclesiae suae, per Spiritum sanctum partitur. Ipse autem Spiritus sanctus, sicut in natura secundum essentiam subsistit Dei et Patris, sic et in Filii natura est secundum essentiam ⁴, quia ex Patre substantialiter per Filium natum ineffabiliter procedit. Ac per hoc dona, quae distribuit, non sua solummodo sunt, sed et Patris, ex quo procedit, et Filii, a quo et per quem procedit. Et ne aestimes, multiformes donationes Spiritus, quibus multiformia peccati genimina expelluntur ab Ecclesia penitusque extinguuntur, solas per Spiritum distributas. Facit enim sapientia interemptionem insipientiae, intellectus stultitiae ablationem, consilium indiscretionis destructionem, fortitudo infirmitatis solutionem, scientia ignorantiae abolitionem, pietas impietatis et in ipsa operum pravitate persecutionem, timor contemptus abigit caecitatem. Sed et praeter haec dona gratiae, quibus et purgatur, et aedificatur, et illuminatur, et perficitur Ecclesia, bonorum omnium donationes, quae et secundum essentiam sunt, et secundum naturalia accidentia, non aliunde venire nemo fidelium dubitat ⁵, nisi ex causa omnium bonorum, ex Patre dico, ex quo omnia, per Filium, in quo sunt omnia, nec eorum ⁶ per alium nisi per Spiritum sanctum esse distributionem, qui dividit omnia omnibus prout vult. *Omne, inquit theologus, datum optimum et omne donum perfectum desursum ⁷ C* *descendens a Patre luminum ⁷. Quid apertius? Quid clarior? Non aliunde, ait, nisi a Patre luminum, hoc est, a Patre omnium bonorum, quae sunt secundum naturam, et quae sunt secundum gratiam. Pulchre siquidem lumina dicuntur omnia dona, quae ex ingenito lumine per genitum lumen descendunt, et per procedens lumen, prout est capacitas naturae et largitas gratiae, in uniuscujusque ⁸ sive generalis sive specialis essentiae individuum substantiam dividuntur. Nam quod apostolus veluti soli homini videtur dicere: *O homo, quid habes, quod non accepisti? universaliter omni creaturae visibili et invisibili potest dici. Nulla enim natura est creata, quae habeat quid, praeter quod a creatrice acceperit. Si enim est, ut praediximus, inde accepit esse; si vivit, inde vivere; si sensit, inde sentire; si ratione fruitur, inde ratio; si intelligit, inde intellectus, ceteraque id genus velle. Si igitur nil in natura rerum creaturarum esse cognoscitur ⁹, praeter quod a Creatore donatur, sequitur, nil aliud esse creaturam, sive essentialiter, sive secundum accidens, nisi Creatoris data et dona;**

A donorum autem distributionem quasi quandam ¹⁰ proprietatem ¹¹ Spiritui sancto theologia dedicat. Omnia igitur, quae Pater in Filio facit, Spiritus sanctus distribuit, et unicuique propria, prout vult, dividit. Videsne igitur, quomodo theologia singulis divinae bonitatis substantiis seu personis suas veluti proprietates dare intelligitur? Patri enim dat omnia facere, Verbo dat omnes in ipso universaliter, essentialiter, simpliciter, primordiales rerum causas aeternaliter fieri; Spiritui ¹² dat ipsas primordiales causas, in Verbo factas, in effectus suos fecundatas ¹³ distribuere, hoc est, in genera et species, numeros differentiasque, sive caelestium et spiritualium essentialium corporibus omnino carentium, seu purissimis spiritualibusque corporibus ex catholicorum elementorum simplicitate factis adhaerentium, seu sensibilium hujus mundi visibilis ¹⁴ universalium vel particularium separatarum locis, temporibus mobilium, qualitate et ¹⁵ quantitate differentium. Primordiales siquidem causas, sive visibili sive invisibili corpore, qualitate quoque et quantitate in seipsis omnino carere non irrationabiliter quis approbari; invisibile autem corpus dicimus simplicem ac per se intellectam singulorum hujus mundi elementorum subsistentiam. Caelestes vero essentias, id est, angelicas virtutes, quamvis ultra hunc mundum sensibilem suae naturae intellectuali excellentia non incongrue existimentur esse, non omnino tamen consilii sanctorum Patrum sententis spiritualibus corporibus iudicandi sunt privari. Non enim in ¹⁶ extraneis; sed suis adhaerentibus sibi semper spiritualibus corporibus, sensibus humanis, quibus saepe apparent, credendi ¹⁷ sunt succubere; non quia operatio inseparabilis unitatis divinarum substantiarum sit segregata; quod enim Pater facit, hoc et Filius facit, hoc ¹⁸ et Spiritus sanctus facit; sed quia divina theologia singulis earum proprietates quasdam ¹⁹ videtur distribuere, veraciterque intelligitur ²⁰ habere. In sancta siquidem Trinitate et communis operationis cognoscitur unitas, et discretarum operationum non excluditur proprietas. Si enim in ea est essentiae unitas et substantiarum differentia, cur non et communis operatio atque differens in ea crederetur et intelligeretur, non video, ut communi essentiae communis attribueretur operatio, et substantiali Trinitati trina non auferatur actio.

D 23. Disc. Video plane, et mihi videtur esse verisimile, ac divinis eloquiis convenire. Sed utinam quadam similitudine ex nostra natura assumpta, quoniam Deo similis esse perhibetur, quae dicta sunt de proprietatibus divinae administrationis, suaderes. Mac. Trinitatem nostrae naturae te latere

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CDE. ² Sic CDE; A *replebit*. ³ Sic CDE; A *Dei*. ⁴ Sic CDE; A *id est*. ⁵ *subsistit Dei — essentiam* om BC. ⁶ Sic CE; A *venire quis dubitet fidelium, D nullus fidelium dubitat*. ⁷ Sic CDE; A *datum optimum et d. p. b. e. d. a. p. l.* ⁸ Sic CDE; A *uniuscujusque*. ⁹ Sic CDE; A *intelligitur*. ¹⁰ Sic CDE; A *quandam quasi*. ¹¹ Sic CDE; A *Spiritui sancto proprietatem*. ¹² Sic CDE; A *Spiritui sancto*. ¹³ Sic AD; C *fecunditas*, E *fecundatos*. ¹⁴ Sic ADE; C *sensibilis*. ¹⁵ Sic A; et om. CDE. ¹⁶ Sic CDE; in om. A. ¹⁷ Sic ADE; C *credenda*. ¹⁸ Sic ADE; C *ita et*. ¹⁹ Sic CDE; A *quasdam proprietates*. ²⁰ Sic CDE; A *intelligitur*.

non facile crediderim. Disc. Dic, quaeso, quae sit. **A** gendum. Convenientius dico. Quamvis enim convenienter nostrae naturae Trinitas tota totius divinae Trinitatis¹³ imago est, tota enim Patris, tota Filii, tota Spiritus sancti imaginem gerit; in ea tamen est, quod veluti specialibus singulis personis accommodari posse videtur¹⁴, ut arbitror. Nam et in se ipsa nostra Trinitas tota in singulis suis est: sua enim essentia, et virtus, et operatio est; sua virtus, et essentia, et operatio; sua operatio, et essentia est¹⁵ et virtus. sicut et Pater in Filio et in¹⁶ Spiritu sancto, et Filius in Patre et in Spiritu sancto, et Spiritus sanctus in Patre et Filio¹⁷ est.

Disc. Nil mihi probabilius occurrit, quam ut Patris imaginem, essentia; Filii, virtus, Spiritus sancti, operatio nostrae naturae¹⁸ accommodet. Paterna siquidem substantia^a, quae de se substantiam filiatam genuit, et procedentem¹⁹ substantiam ex se emisit, non immerito principalis dicitur substantia²⁰, non quod una essentia sit sanctae Trinitatis²¹ separabilis, est enim una atque individua, sed quod substantialibus differentiis, dum sit una, non careat. Est enim Deitas genitrix, et genita Deitas²², et procedens Deitas; et dum sit una Deitas individua, non tamen substantialibus differentiis indiscreta. Virtus quoque non incongrue Deo Filio adjungitur, quoniam saepe virtus Patris a theologia nominatur. Sed ut unum a pluribus testimoniis accipiamus, audi Apostolum: *Invisibilia enim ejus per ea, quae facta sunt, intellecta conspiciuntur, sempiterna quoque ejus virtus et aeternitas.* In hoc enim loco virtutem Patris sapientiam Patris, Filium dico, intelligimus, aeternitatem vero Spiritum sanctum, teste Maximo, venerabili magistro. Nam quod Spiritus sanctus virtutis nomine in Scripturis solet appellari, testatur Evangelium, Domino dicente, mulierem *κίμορροῦσαν*, hoc est, fluxum sanguinis patientem sanans²³: *Sensi a me exisse virtutem*, hoc est, Spiritum sanctum, qui dividit dona sanitarum. Quid dicam de operatione essentiali nostrae naturae? Nonne aptissime sancto Spiritui copulatur, cui veluti proprie operatio virtutum divinarumque donationum, et universaliter et proprie unicuique divisio tribuitur? In naturae igitur nostrae essentia paternae substantiae, in virtute vero substantiae filii, in operatione substantiae Spiritus sancti proprietates dignoscitur. **Mac.** Responsonem tuam a veritate non discrepare arbitror. Sed vide, quid tibi videtur de famosissima nostrae naturae trinitate, quae intel-

VARIAE LECTIONES.

Sic CDE; A *nonne*; ³ Sic CDE; A *intelligitur*. ⁴ Sic CDE; A *et operatione*. ⁵ Sic CDE; A *est spiritus*. ⁶ C *adorare*. ⁷ Sic CDE; tres om. A. ⁸ Sic CDE; A Graeci vero dicunt. ⁹ Corr., A *ὁμοούσιον*. ¹⁰ Corr., A *ὁμόλογον*. ¹¹ Sic CE; *ὁμοῦσιον* om. AD. ¹² Sic CDE; A *Romanorum*. ¹³ Corr., DE *istac*; C quorsum *condunt istac*; A quorsum *tendunt ista*. ¹⁴ Sic CDE; A *Trinitatis divinae*. ¹⁵ Sic CDE; A *videtur posse*. ¹⁶ Sic CE; *est* om. A; D *et essentia et virtus est*. ¹⁷ Sic CDE; *in* om. A. ¹⁸ Sic CDE; A *in filio*. ¹⁹ Sic CDE; A *naturae nostrae*. ²⁰ Sic CDE; A *processionis*. ²¹ Sic AE; A *dicitur principalis substantia*. ²² Sic CE; A *sacrae Trinitatis sit*. ²³ Sic CE; A *Deitas genita*. ²⁴ Sic ACE.

NOTAE.

Verbis: *Paterna siquidem substantiam quae de [se om.] substantiam filiatam genuit et procedentem substantiam finitur* cod. D.

^b Ad verbum *procedentem* Thomas Gale animadvertit haec: *Hic deficit codex, qui olim fuit Thuan.*

lectu, et ratione, et sensu intelligitur: num dissonat ab ea, quam praediximus, anima, an una eademque et haec et ¹ ipsa, et non duae quaedam unius ejusdemque nostrae naturae? Sensum autem dico non exteriorem sed interiorem. Nam interior coessentialis est rationi atque intellectui, exterior vero, quamvis plus ad animam pertinere, quam ad corpus videatur, non tamen essentiam animae constituit, sed, ut aiunt Graeci, conjunctio quaedam est animae et corporis: soluto enim corpore et recedente vita penitus interimitur. Nam si in anima maneret, et ad substantiam ejus pertineret, eo profecto etiam extra corpus utretur. At vero, quia sine corpore eo nec utitur, nec uti potest, relinquitur, nec in corpore soluto manere, nec animae regimen corporis deserenti adhaerere. Nam et ipsa definitio, qua sanctus Augustinus exteriorem sensum voluit definire, intra substantiales animae partes non videtur connumerari: *Sensus est, inquit, passio corporis, per se ipsam non latens animam*. Item alia, quae dicit: *Sensus est sensibilibus rerum phantasia per instrumenta corporis assumpta*. Similiter naturae animae non videtur eum conjungere ², sed velut internuncium corporis et animae constituere, et si quis intentius graecae linguae proprietatem perspexerit, duorum sensuum in homine proprietatem reperiet. In ea enim $\nu\omicron\varsigma$ intellectus dicitur, $\lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma$ ratio, $\delta\acute{\iota}\alpha\nu\omicron\iota\alpha$ sensus, non ille exterior, sed interior; et in his tribus essentialis trinitas animae ad imaginem Dei constitutae subsistit. Est enim intellectus, et ratio, et sensus, qui dicitur interior et essentialis; exterior vero, quem corporis et animae copulam diximus, $\alpha\iota\sigma\theta\eta\sigma\iota\varsigma$ vocatur; instrumenta autem, in quibus possidet, $\alpha\iota\sigma\theta\eta\tau\acute{\epsilon}\rho\iota\alpha$, quasi $\alpha\iota\sigma\theta\eta\sigma\iota\omega\varsigma$ $\tau\acute{\alpha}\rho\iota\alpha$, hoc est, sensus custodiae ³. In eis enim sensus custoditur et operatur; et sunt numero quinque, visus, auditus ⁴, olfactus, gustus, tactus. Nec te movere debet, quod nominibus quinquepartiti sensus quinquepartitum ejus instrumentum appellarim; nam frequentissimus et communis locutionis et sacrae Scripturae usus est, sedes sensuum ipsorum sensuum nominibus appellare. Visus enim vocatur oculus, et auris auditus, ceterique similiter sensus suis instrumentis significativam praestant. Non autem propterea quinquepartitus sensus dicitur, quod in seipso quinario numero dividatur; est enim simplex et uniformis, et in corde veluti principali sede ⁵ possidet: sed quod ⁶ per quinquepartitum corporis instrumentum, veluti per quasdam cujusdam civitatis quinque portas, sensibilibus rerum similitudines ex qualitatibus et quantitatibus exterioris mundi venientes, ceterisque, quibus sensus exterior formatur, interius recipiat ⁷, et

veluti ostiarius ⁸ quidam internunciusque ea, quae extrinsecus introducit, praesidenti interiori sensui annunciet ⁹. Disc. Neque me movet, sensuum nominibus eorum ¹⁰ instrumenta significari; neque duorum sensuum ¹¹ differentia, quam ad purum discrevesti, me latet, ut opinor. Et quid de praedicta trinitate naturae nostrae sentio, pro ingenioli mei captu edisseram. Duae trinitates videntur esse, quibus nostra natura, quantum ad imaginem Dei facta est, probatur subsistere. Sed consulta veritate non re ipsa, sed solis nominibus a se invicem discrepare reperiantur. Nam $\nu\omicron\varsigma$ et $\delta\acute{\iota}\alpha\nu\omicron\iota\alpha$, hoc est, intellectus et essentia excelsissimam nostrae naturae partem significant, immo excelsissimum motum. Siquidem, ut tu ipse intelligis, non aliud est nostrae naturae esse, et aliud moveri; essentia enim ejus est motus circa Deum et creaturam stabilis, et mobilis status. Sed dum movetur circa Deum, qui superat omnia, summus ¹² motus ejus datur ¹³; dum vero circa primordialia causas versatur, quae proximae immediate post Deum sunt, veluti medio quodam moderamine intelligitur moveri; quando autem primordialium causarum effectus sive visibiles, sive invisibiles perspicere conatur, extremum sui motum pati dignoscitur, non quia idem motus substantialis augeri vel minui in seipso possit, sed quod secundum dignitatem rerum, circa quas volvitur, et minimus, et medius, et maximus esse judicatur ¹⁴. Essentia itaque animae nostrae est intellectus, qui universitati humanae naturae praesidet, quia ¹⁵ circa Deum supra omnem naturam incognite circumvehitur. $\Delta\omicron\gamma\omicron\varsigma$ vero vel $\delta\acute{\upsilon}\nu\alpha\mu\iota\varsigma$, hoc est, ratio vel ¹⁶ virtus secundam veluti partem insinuat; non irrationabiliter, quia circa principia rerum, quae primo post Deum sunt, circumfertur. Tertia vero pars, $\delta\acute{\iota}\alpha\nu\omicron\iota\alpha$ et $\epsilon\upsilon\pi\alpha\gamma\iota\alpha\varsigma$, id est, sensus et operationis vocabulis denominatur, et veluti extremum humanae animae obtinet locum; nec immerito, quoniam circa effectus causarum primordialium, sive visibiles, sive invisibiles sint, circumvolvitur. Ac per hoc non duas substantiales trinitates, sed unam eandemque ad similitudinem Creatoris sui conditam oportet nos intelligere. Sed miror, quia de causa vitam ipsam, quae a Graecis $\theta\epsilon\pi\iota\tau\iota\kappa\acute{\eta}$ et $\alpha\upsilon\lambda\eta\tau\iota\kappa\acute{\eta}$ vocatur ¹⁷, a nostris vero nutritiva et auctiva — nutrit enim corpora, et incrementa ¹⁸ eis praestat — nec veluti quartam substantialem humanae naturae partem, nec intra substantialem trinitatem connumeratam ¹⁹ a te video, ac veluti penitus praetermissam, et nullo modo ad naturae nostrae constitutionem pertinentem. Mac. Ne ²⁰ mireris; non enim sine causa hoc fecimus. Siquidem nunc non de universa humana natura sermo est, quae veluti quinque partibus, hoc est, corpore

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CE; et om. A. ² CE per se ipsam. ³ Sic AE; pro eum conjungere C connumerari. ⁴ Sic CE; A custodia. ⁵ Sic CE; A auditus, visus. ⁶ Sic CE; A veluti in loco principalem sedem. ⁷ Sic E; quoa om. A; C sed per quod quinquepartitum. ⁸ Sic CE; A recipit. ⁹ CE hostiarius. ¹⁰ Sic CE; A annuntiat. ¹¹ Sic E; eorum om. A. ¹² noninibus — sensuum om. C. ¹³ Sic CE; A maximus. ¹⁴ Sic CE; A dicitur. ¹⁵ Sic CE; A indicatur. ¹⁶ Sic CE; A qui. ¹⁷ Sic CE; A et. ¹⁸ Sic CE; A $\alpha\upsilon\lambda\eta\tau\iota\kappa\acute{\eta}$, a nostris vero n. et. a. vocatur. ¹⁹ Sic A; CE incrementum. ²⁰ Sic E; A enumeratam, C et connumeratam. ²¹ Sic CE, A Non.

vitalique motu, sensu, et ratione constare videtur, A
et intellectu; sed de ea solummodo parte, in qua
imago et similitudo conditoris perspicitur, hoc est,
de intellectu et ratione et sensu interiori, vel, ut ita
dicam, essentia, virtute, operatione ¹. In hoc enim
ternario summae ac sanctae ² Trinitatis imago ex-
pressa cognoscitur. Nam de vitali motu, quo anima
corpus et nutrit, et in unum colligit, et vivificat, et
ministrat, eique incrementum dat, deque ipso cor-
pore, quod totius creaturae extremum obtinet lo-
cum, alius disserendi locus erit, dum in quarto li-
bro ³ de naturis sensibilibus, Deo duce, disputabi-
tur. Quae pars, quoniam extra proprietatem intelli-
gibilis nostrae essentiae, qua ad imaginem Dei
conditi sumus, dignoscitur, propterea a nobis praes-
entialiter intermissa est, dum sit motus quidam B
extra naturam primordialiter conditam, substan-
tiali nostrae operationi, quae sensus interior, ut
diximus, vocatur, subjectus, inque poenam pec-
cati additus; quo videlicet motu ea, quae post pec-
catum humanae naturae superaddita sunt, admini-
strat: corpus hoc corruptibile dico, atque mortale,
locis temporibusque varium, partium suarum nu-
mero discretum, spatiis distentum, incrementis
decrementisque subditum, qualitatibus quantitati-
busque diversis subjectum, ad omnes irrationabiles
motus primum, carnalis adhuc animae, merito suae
inobedientiae superbiaeque diversis calamitatibus
involutae hospitium, ceteraque, quae de infelicitate
in hanc vitam humanae naturae ex felicitate
paradisii expulsae et dici et experimento cognosci C
possunt. Motus itaque humanae naturae ad ea ad-
ministranda, quae sibi ad vindictam praevericatio-
nis divini praecepti adjuncta sunt; vindictam au-
tem dico, non irascentis Dei ultionem, sed misere-
rentis exercitationem; non irrationabiliter extra
terminos essentialis nostrae trinitatis relinquitur.
Et ne aestimes, nos his verbis docere velle, praedi-
ctam humanae naturae trinitatem ad imaginem Dei
in paradiso conditam, priusquam peccaret, omnino
corpore caruisse: absit, absit ⁴ a nobis hoc di-
cere ⁵, aut quodammodo putare; semel enim et
simul animas nostras et corpora in paradiso condi-
tor creavit, corpora dico caelestia, spiritualia, qua-
lia post resurrectionem futura sunt. Tumida namque
corpora, mortalia, corruptibilia, quibus nunc oppri-
mimur, non ex natura, sed ex delicto occasionem
ducere non est dubitandum. Quod ergo naturae ex
peccato adolevit, eo profecto renovata in Christo, et
in pristinum statum restituta carebit. Non enim
potest naturae esse coaeternum, quod ei adhaeret
propter peccatum; et intra substantiales ejus⁶ con-
sistiones non computari ⁶, non incongruum, ut ⁷

A arbitror, non ut et illud superadditum pereat, sed
ut in illud, quod primo est conditum, transeat, et
unum cum illo fiat, non quasi duo, sed unum incor-
ruptibile et spirituale per gratiam Dei Verbi, qui
non solum in nostra naturalia, verum etiam in su-
peraddita nobis descenderat, ut omnia nostra in
seipso restauraret, et desuper adjectis naturaliter
insita faceret, qui fecit utraque unum. Disc.
Plane non incongruum; sed ratae subtilique
investigationi et inventioni rationalis naturae
convenientissimum. Quorsum vero haec, nondum
video.

MAG. Patiens esto. Non enim res parva inter nos
quaeritur, nec nisi multis diligentissime ratiocina-
tionis anbagibus et investigari et inveniri potest, si
tamen ad purum inveniri potest. Nulli enim mortali
sensui, quamvis videatur acute inquirere, licet hoc
promittere, ne incautus redarguatur ⁸ esse, quod
suas vires superat invenire per se ipsum promittens.
Nam si invenitur, non ipse, qui quaerit, sed ipse,
qui quaeritur, et qui est lux mentium, invenit ⁹.
Quaerimus namque, ni fallor, quomodo ex argu-
mento substantialis trinitatis nostrae naturae ad
imaginem Dei ¹⁰ creatae, summam illam Trinitatem,
quae Deus est, ejusque veluti proprias in natura
condita operationes singulis personis distributas
possumus investigare. Disc. Id ipsum nunc ¹¹, non
aliud quaerimus. Et ordo rerum exigit, ut sic veritatem
quaeramus; argumento siquidem imaginis
ipsa veritas, cujus imago est, quaerenda est, quae
quanto studiosius laboriosiusque inquiritur, tanto
ardentius diligitur, et apertius invenitur. Quid enim
prodest illa velocitas, quam pura veritatis contem-
platio effugit, aut quid nocet ipsa tarditas, cui
desiderata facies occurrit?

MAG. Itaque ratiocinationis nostrae exordium ex
verbis venerabilis Maximi sumamus, non eisdem
sermonibus connexim, sed eodem sensu utentes.
Disc. Ingredere, quoquo modo vis, ratiocinandi
viam. MAG. Tres universales motus animae sunt.
Quorum primus est secundum animum, secundus
secundum rationem, tertius secundum sensum. Et ¹²
primus quidem simplex ¹³ est, et supra ipsius ani-
mae naturam, et interpretatione caret, hoc est,
cognitione ipsius circa quod movetur; per quem
circa Deum incognitum mota, nullo modo ex ullo
eorum, quae sunt, ipsum propter sui excellentiam
cognoscit secundum quod ¹⁴, quid sit, hoc est, in
nulla essentia seu substantia, vel in aliquo, quod
dici vel intelligi valeat, eum reperire ¹⁵ potest.
Superat enim omne, quod est et quod non est, et
nullo modo definiri potest, quid sit.

Secundus vero motus est, quo incognitum Deum

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CE; A et operatione. ² Sic CE; A et sacrae. ³ Sic CE; in quarto libro om. A. ⁴ Sic CE; absit
ora. A. ⁵ Sic CE; A credere. ⁶ Sic CE; A connumerari. ⁷ Sic CE; ut om. A. ⁸ Sic AE; C nec incautus
redarguitur. ⁹ Sic CE; A invenitur. ¹⁰ Dei om. CE. ¹¹ Sic CE; nunc om. A. ¹² Sic CE; Et om. A.
¹³ Sic CE; A quidem motus simplex. ¹⁴ Sic AC; E secundum id. ¹⁵ CE reperiri.

Definit ¹ secundum quod causa omnium sit. Desinit vero ² Deum causam omnium esse, et est motus iste intra animae naturam, per quem ipsa naturaliter mota omnes naturales rationes omnium formatrices, quae in ipso cognito solummodo per causam — cognoscitur enim, quia causa est — aeternaliter factae subsistunt, operatione scientiae sibi ipsi imponit, hoc est, in se ipsa per earum cognitionem exprimit, ipsaque cognitio a primo motu ³ nascitur in secundo.

Tertius motus est compositus, per quem, quae extra sunt, anima tangens, veluti ex quibusdam signis apud seipsam visibilium rationes reformat, qui compositus dicitur, non quod in seipso simplex non sit, quemadmodum primus et secundus simplices sunt, sed quod non per seipsas sensibilibus rerum rationes incipit cognoscere. Primo siquidem phantasias ipsarum rerum per exteriorem sensum quinquepartitum secundum numerum instrumentorum corporalium ⁴, in quibus et per quae operatur, accipiens, easque secum colligans, dividens, ordinans disponit; deinde per ipsas ad rationes earum, quarum phantasiae sunt, perveniens, intra seipsam eas, rationes dico, tractat atque conformat. Et nec te moveat, quod paulo ante exteriorem sensum phantasia rerum sensibilibus esse definivimus, nunc vero per eum phantasias earundem rerum sensibilibus ad interiorem sensum ⁵ pervenire docemus. Praedictus quippe ⁶ tertius motus ex phantasiis rerum exteriorum per exteriorem sensum sibi nunciatis moveri incipit. Phantasiarum enim duae species sunt, quarum prima est, quae ex sensibili natura primo in instrumentis sensuum nascitur, et imago in sensibus expressa proprie vocatur, altera vero est ipsa, quae consequenti ordine ex praedicta imagine formatur, et est ipsa phantasia, quae proprie sensus exterior consuevit nominari. Et illa prior corpori semper adhaeret, posterior vero animae; et prior quamvis in sensu sit, seipsam non sentit; posterior vero et seipsam sentit, et priorem nascipit. Dum vero tertius ille motus phantasias rerum visibilium deserit, nudasque omni imaginatione corporea rationes ac per se simplices pure intelligit, ipse quoque simplex simpliciter, hoc est, universales universaliter rationes visibilium, omni phantasia absolutas, inque semetipsis purissimas ac verissime perspectas, per medium motum primo motui renunciat. Ipse vero primus motus, quodcumque ex tertio per medium, et ex ipso medio immediate in moderationibus rerum creaturarum ⁷ perci-

pit, per seipsum immediate incognito quidem quid est ⁸, cognito ⁹ vero, quod causa omnium est, principiisque omnium rerum, hoc est, principalibus causis, ab eo et in eo factis, et a se distributis refert, hoc est, a Deo per ipsam in omnia, quae post se sunt, procedere, et iterum per ipsas in ipsum intelligit recurrere. Animae igitur purgatae per actionem, illuminatae per scientiam, perfectae per theologiam motus, quo semper circa Deum incognitum aeternaliter volvitur, ultra et suam et omnium rerum naturam ipsum Deum omnino absolutum ab omnibus, quae et dici et intelligi possunt, necnon omnibus, quae nec dici nec intelligi possunt, et tamen quodammodo sunt, intelligens, eumque esse aliquid eorum, quae sunt et quae ¹⁰ non sunt, denegans, et omnia, quae de eo ¹¹ praedicantur, non proprie sed translative de eo praedicari approbans, *νοῦς* a Graecis, a nostris intellectus, vel animus, vel mens dicitur, et substantialiter est, et principalis pars animae esse intelligitur. Non enim aliud est animae essentialiter esse, et substantialiter moveri. Ipsa siquidem in motibus suis subsistit, sui que motus in ipsa subsistunt; est enim simplex natura et individua, motuumque suorum substantialibus differentiis solummodo discreta. Nam si caelestes essentiae, quas etiam ¹² caelestes virtutes angelicasque divina nominant eloquia, nil aliud esse substantialiter a sanctis traditur Patribus ¹³, nisi intelligibiles, aeternos, incessabilesque motus circa principium omnium, a quo, et per quem ¹⁴, et in quo, et ad quem, et moventur et subsistunt — est enim isto circularis motus caelestium virtutum circa suum principium, ab eo videlicet incipiens ut a principio; per ipsum per causas creatas currens ¹⁵; in ipso, ut in legibus naturalibus ¹⁶, quae in ipso sunt, extraque quas egredi nec vult, nec potest, nec posse vult ¹⁷; in ipsum ¹⁸, ut in finem suum rediens ¹⁹; et in sola intelligentia talis motus est; intelligunt enim se ab ipso esse, et per ipsum, et in ipso intellectum suum moveri ²⁰, et nullum alium finem praeter illum ²¹ se habere non ignorant — quid obstat, ne similiter intelligamus, humanos intellectus indesinenter circa Deum volvi, quoniam ab ipso, et per ipsum, et in ipso, et ad ipsum sunt? Eodem namque intelligibili circulo volvuntur, praesertim cum divina eloquia hominem ad imaginem Dei factum perhibeant, quod de angelis dixisse aperte non reperitur, subintelligendum tamen propter intellectualem naturam relinquunt ²². Astantes et ministrantes Deo cae-

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CE; A *cognoscimus*. ² Conj., A *Definit enim*; C *definitū*; E *definit (vero om. E)*. ³ Sic CE; A *motus*. ⁴ Sic AE; C *corporaliter*. ⁵ Sic CE; A *per eum ad phantasias earundem sensibilibus rerum pervenire docemus (ad interiorem sensum om. A)*. ⁶ Sic CE; A *enim*. ⁷ Sic A; C *cunctarum, E creaturarum*. ⁸ Sic CE; *quid est om. A*. ⁹ Sic AE; C *incognito*. ¹⁰ Sic CE; *quae om. A*. ¹¹ Sic CE; A *de ipso*. ¹² Sic CE; *etiam om. A*. ¹³ Sic CE; A *patribus traditur*. ¹⁴ Sic ACE. ¹⁵ Sic CE; A *per ipsum per rationes suas per ipsum conditas*. ¹⁶ Sic CE; A *legibus suis naturalibus*. ¹⁷ Sic CE; A *nec volunt nec posse volunt*. ¹⁸ Sic C; A *in ipsum quippe ut*. ¹⁹ Sic C; A *redeunt. E in ipsum et in finem suum redigens*. ²⁰ Sic CE; A *exerceri*. ²¹ Sic CE; *illum. om. A*. ²² Sic CE; *subintelligendum — relinquunt om. A*.

lestes virtutes legimus, humanam vero naturam in Verbo Dei Deum factam, et sedere ad dextram Dei, et regnare, fides testatur catholica. Quod autem ¹ post resurrectionem omnium generaliter omnibus ² hominibus Dominus promittit ³: *Erunt sicut angeli Dei in caelo*, de condignitate naturae, deque ⁴ immortalitatis aequalitate, et quod omni sexu corporeo omnique corruptibili generatione carebunt, intelligendum arbitror. Primam namque hominis conditionem ante peccatum in paradiso, hoc est, in caelesti beatitudine aequalem angelis, ac veluti connaturalem fuisse, non incongruum ⁵ credere. De his namque ambabus naturis, angelica dico atque humana, theologia pronuntiat, dicens: *Qui fecisti caelos in intellectu*, hoc est, ut essentialiter et substantialiter intellectus essent. Quoniam vero ⁶ homo, cum in honore esset, non intellexit, et comparatus est jumentis insipientibus, et similis factus est eis, longe ex angelica dignitate recessit, inque mortalis ⁷ hujus vitae calamitatem cecidit. Postquam autem *Verbum caro factum est*, hoc est, Deus homo factus est, impletur, quod in psalmo scriptum est: *Quid est homo, quod memor es ejus, aut filius hominis, quia visitas eum?* Admirans videlicet primae conditionis humanae naturae altitudinem: *Minorasti eum* ⁸, inquit, paulo minus ab angelis, hoc est minorari eum merito suae superbiae permisisti, et in turpitudinem irrationabilis vitae cadere sua propria voluntate reliquisti. Deus enim facere, quod fieri sinit, modo quodam loquendi dicitur: *Gloria et honore coronasti eum, et constituisti eum super opera manuum tuarum, omnia subiecisti sub pedibus ejus*. Videsne, quantum humana natura in primo homine post peccatum humiliata, et quantum in secundo homine, in Christo dico, per gratiam exaltata? Siquidem non solum ad pristinam naturae suae ⁹ statum, de quo cecidit homo, restitutus, verum etiam in capite suo, quod est Christus, super omnes caelestes virtutes exaltatus. Ubi enim abundavit peccatum, superabundavit gratia. Si igitur humana natura non solum ad dignitatem angelicam in Christo renovata pervenit, verum etiam ultra omnem creaturam in Deum assumpta est, et quod factum est in capite, in membris futurum esse impium est negare: quid mirum, si humani intellectus nil aliud sint, nisi ineffabiles incessabilesque motus? In his dico, qui digni sunt circa Deum, in quo vivunt, et moventur, et sunt. Sunt quidem per rationes, quibus existunt; moventur per rationes virtutum, quibus bene existere possunt; vivunt per rationes, quibus semper existunt. Sunt itaque ¹⁰, et bene sunt, et semper sunt, in Deo ¹¹.

A Disc. Non solum concedo, verum etiam intelligo, excellentissimum animae motum circa incognitum Deum ultra omnem creaturam verissime vocari et subsistere intellectum. Sed quo modo, vel qua ratione intellectus, dum intra terminos humanae ¹² naturae concluditur, supra seipsum omnemque creaturam potest ascendere, ut circa incognitum Deum, qui longe ab omni creata natura remotus est, suos substantiales motus valeat perficere, quaerendum puto ¹³.

MAE. In hac parte theoriae, quae de intellectualibus rationalibusque substantiis disputat, dum pervenitur ad considerandum, quomodo natura creata extra seipsam potest ascendere, ut creatrici naturae valeat adhaerere, omnis de potentia naturae ratiocinantium ¹⁴ inquisitio deficit. Non enim ibi naturae ratio, sed divinae gratiae ineffabilis et incomprehensibilis altitudo conspicitur. Nulli siquidem conditae substantiae naturaliter inest virtus, per quam possit et terminos naturae suae superare, ipsumque Deum immediate per seipsum attingere; hoc enim solius est gratiae, nullius vero virtutis naturae. Hinc apostolus fatetur se ignorasse, quomodo raptus est in paradysum, dicens: *Scio hominem raptum, sed nescio quomodo* ¹⁵, in corpore, an extra corpus; acsi diceret ¹⁶, non enim in naturalibus animae motibus, in corpore vel extra corpus, video ullam virtutem, per quam rapi possim in tertium caelum; Deus autem ¹⁷ solus scit, cujus gratia sola raptum me fuisse non ignoro. Nulla siquidem natura per seipsam potest ascendere in illum locum, de quo Dominus ait: *Ubi ego sum, illic et minister meus erit* ¹⁸. Ut ergo superat omnem intellectum, quomodo Dei Verbum descendit in hominem; ita superat omnem rationem, quomodo homo ascendit in Deum.

Disc. Quanquam breviter, sat tamen et ¹⁹ clare est responsum; ideoque, quod instat, ad secundum animae motum considerandum mentis aciem dirige.

MAE. Motus animae secundus est, ut diximus, qui et intra terminos naturae continetur, ipsumque Deum secundum causam definit; hoc est, illud solummodo de Deo incognito quidem ²⁰ cognoscit, quod omnium, quae sunt, causa sit, et quod primordialia omnium causae ab eo et in eo aeternaliter conditae sint, earumque causarum, quantum datur ei, intellectarum ipsi animae, cujus motus est, cognitionem imprimit. Ut enim ex inferioribus sensibilibus rerum imagines, quas Graeci phantasias vocant, anima recipit; ita ex superioribus, hoc est, primordialibus causis cognitiones, quae a Graecis

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CE; A enim. ² Sic CE; A de omnibus. ³ Sic CE; A dicit. ⁴ Sic CE; A non de condignitate sed de immort. ⁵ Sic CE; A non est incongruum. ⁶ Sic AE; C mortalitatis. ⁷ C enim. ⁸ Sic CE; A suae naturae. ⁹ Sic E; A ergo. ¹⁰ sunt itaque—in Deo om. E. ¹¹ Sic C; A non intelligo. ¹² Sic C; A ratiocinationum. ¹³ quomodo om. A. ¹⁴ ac si diceret om. C. ¹⁵ autem om. A. ¹⁶ erit om. C. ¹⁷ et om. A. ¹⁸ Pro quidem C quid est.

NOTAE.

¹⁹ Verbis sed quomodo vel qua ratione intellectus dum intra terminos humanae, cod. E folio 235, b medio finitur.

theophanice, a Latinis divinæ apparitiones solent appellari, sibi ipsi infligit, et per ipsas quandam de Deo notitiam percipit; per primas causas dico, non ut intelligat, quid substantialiter sunt; hoc enim superat omnem animæ motum; sed ut universaliter cognoscatur, quia sunt, inque suos effectus ineffabili processione profluunt. Et hic est motus, qui a Graecis λόγος vel δύναμις, a nostris vero ratio seu virtus vocatur, et ex primo motu nascitur, qui est intellectus. Sicut enim quidam sapiens artifex artem suam de seipso in seipso efficit, et in ipsa, quae sibi faciendae sunt, praenoscit¹, eorumque causas vi et potestate, priusquam appareant actu et opere, universaliter atque causaliter creat; sic intellectus de se et in se suam rationem genuit, in qua omnia, quae vult facere, praecognoscit, causaliterque praecreat. Nam non aliud dicimus esse² consilium, praeter artificiosae mentis conceptum. Secundus itaque motus animae est ratio, quae veluti quidam obtutus substantialis in animo intelligitur, ac veluti ars ab ipso de seipso³ in seipso genita, in qua ea, quae vult facere, praenoscit⁴ et praecondit. Ideoque non immerito forma ejus nominatur; siquidem ipse per se ipsum incognitus est, sed in sua forma, quae est ratio, et sibi ipsi et aliis apparere incipit. Nam quemadmodum causa omnium per seipsam, nec a seipsa, nec ab aliquo inveniri potest, quid sit; in suis vero theophaniis quodammodo cognoscitur: ita intellectus, qui semper circa eum volvitur, et ad ejus imaginem omnino similem conditus est, nec a se ipso, nec ab aliquo intelligi potest, quid sit, in ratione autem, quae de ipso⁵ nascitur, incipit apparere. Quod vero dixi, causam omnium et intellectum a seipsis non intelligi, quid sint, qua ratione potest esse, paulo post considerabitur. De secundo motu, quid sit, et unde originem ducat⁶, satis dictum, ut opinor. Disc. Sat plane.

Mac. Tertius itaque restat motus, qui circa singularum⁷ rerum rationes, quae simpliciter, hoc est, universaliter in primordialibus causis conditae sunt, versatur, et, cum ex sensibilibus rerum phantasiis per exteriorem sensum sibi nunciatis motus sui substantialis sumat exordium, ad purissimam rerum omnium discretionem per rationes proprias in essentias generalissimas, inque genera generaliora, deinde in formas speciesque specialissimas, hoc est, in numeros innumerabiles infinitosque, immutabilibus tamen naturae suae analogiis finitos pervenit. Et ille motus est, qui graece διάνοια vel ἐπίγνωσις, latine vero sensus vel operatio vocatur; ipsam dico sensum, qui substantialis est, et interior, qui similiter ab intellectu procedit per rationem. Omne siquidem, quod intellectus ex primordialium causarum gnostico contuitu arti suae, hoc est, rationi imprimit per sensum suum ex se procedentem, ejusque opera-

tionis nomine appellatum, in proprias rationes singularum rerum, quae primordialiter in causis universaliterque creatae sunt, dividit. Cunctae quidem essentiae in ratione unum sunt, sensu vero in essentias differentes discernuntur. Omnium itaque essentiarum ex suorum principiorum simplicissima unitate per intellectum descendantem simplicissimam⁸ cognitionem ratio percipit; sed sensus ipsam simplicitatem per differentias segregat. Similiter rerum genera uniformiter et simpliciter in suis universalibus causis, et⁹ in seipsis per intellectum ratio cognoscit, illam vero generalissimam simplicitatem, in¹⁰ se ipsa individuum nullisque, differentiis obnoxiam, nullis accidentibus subjectam, nullis spatiis distantem, nullis partibus compositam, nullo locali vel temporali¹¹ motu variam, in diversa genera differentiasque praedictas, aliasque mille¹², sensus partitur. Id ipsum est in differentibus formis, quae consultata ratione¹³ in generibus suis unum sunt, sensu tamen operante per rationales distinctiones a se invicem discernuntur: hoc est, quo modo naturalibus motibus, divina providentia regente, jubente, administrante, in discretas rerum multiformitates dividuntur¹⁴, ipse intellectus mediante ratione per consubstantiali sibi sensum sine errore investigat et persequitur, certisque regulis comprehendit. Quid dicam de infinitis numeris, qui, quanto interioris sensus actione sive in seipso, sive in rerum natura multiplices fiunt, tanto ratione considerata in suis formis universaliter et simpliciter unum sunt? Et ut breviter colligamus, quodcumque anima per primum suum motum, qui est intellectus, de Deo et¹⁵ primordialibus causis uniformiter et universaliter cognoscit, secundo suo motui, qui est ratio, eodem modo uniformiter universaliterque infligit. Quod autem a superioribus per intellectum in ratione formatum accipit, hoc totum in discretas essentias, in discreta genera, in diversas formas, in multiplices numeros per sensum inferioribus effectibus distribuit. Et ut apertius dicam, quodcumque anima humana per intellectum suum in ratione sua de Deo deque rerum principiis uniformiter cognoscit, semper uniformiter custodit; quodcumque vero per rationem in causis unum et uniformiter subsistere perspicit¹⁶, hoc totum per sensum in causarum effectibus multipliciter¹⁷ et uniformiter¹⁸ intelligit; et iterum totum, quod per sensum multipliciter sparsum in effectibus intelligit, per rationem in causis unum uniformiter subsistere perspicit. Omnia vero ex una omnium causa et multiplicationis momentum incipere, et unitatis simplicitatem, qua in ea aeternaliter et incommutabiliter subsistant, nullo modo deserere, totiusque sui motus finem in eam et in ea terminare, per intellectum purissime cognoscit. De tribus animae motibus, hoc est, de intellectu,

VARIAE LECTIONES

¹ C praevidet. ² Pro dicimus esse C est. ³ C de ipso. ⁴ A praecognoscit. ⁵ C de seipso. ⁶ A ducit. ⁷ A singularumque. ⁸ C simplicis simplicissimam. ⁹ et om. C. ¹⁰ in om. C. ¹¹ A corporali. ¹² C differentiasque atque alia mille (praedictas om. C). ¹³ pro consultata ratione C consideratione. ¹⁴ C dividantur. ¹⁵ C ex. ¹⁶ semper uniformiter custodit — perspicit om. A. ¹⁷ C multiplex. ¹⁸ et uniformiter om. A.

qui etiam essentia; de ¹ ratione, quae virtus; et de A
sensu, qui operatio dicitur, sufficienter suasum, ut
opinor. Disc. Lucidissime ac multipliciter.

24. MAC. Intuere itaque, acieque mentis, tota am-
biguitatis caligine depulsa, cognosce, quam clare,
quam expresse divinae bonitatis substantialis trinitas
in motibus humanae naturae ² recte eos intuentibus
arridet, seque ³ ipsam pie quaerentibus se, veluti in
quodam proprio speculo ad imaginem suam facto,
limpidissime manifestat, et cum sit ab omni crea-
tura remota, omnique intellectui incognita, per
imaginem suam et similitudinem veluti cognitam et
comprehensibilem intellectualibus oculis, ac veluti
praesentem seipsam deponit, utroque specillam,
in qua relucet, purificat, ut in ea clarissime resplen-
descat ⁴ una essentialis bonitas in tribus substantiis, B
quae unitas et trinitas in seipsa per seipsam non
appareret, quia omnem intellectum effugit eximia
suae claritatis infinitate, nisi in sua imagine vestigia
cognitionis suae imprimeret: Patris siquidem in ani-
mo, Filii in ratione, sancti Spiritus in sensu apertis-
sima lucescit similitudo. Nam quemadmodum Filium
artem omnipotentis artificis vocitamus, nec immerito,
quoniam in ipso, sua quippe sapientia, artifex om-
nipotens Pater ipse omnia, quaecumque voluit, fecit,
aeternaliterque et incommutabiliter custodit: ita
etiam humanus intellectus, quodcumque de Deo,
neque omnium rerum principiis purissime incunctan-
terque percipit, veluti in quadam arte sua, in ratione
dico, mirabili quadam operatione scientiae creat per
cognitionem, inque secretissimis sinibus ipsis ⁵ re-
condit per memoriam. Ut autem Pater opifex om-
nium omnipotens, quaecumque in arte sua, quae est
ipsius sapientia et virtus, in Verbo suo, in unigenito
Filio, simul et semel, primordialiter, causaliter, uni-
formiter, universaliter condidit per Spiritum sanctum
ex se Filioque procedentem, in primordialium
causarum innumerabiles effectus dividit, sive in
essentias intelligibiles differentiasque omnem sensum
corporeum superantes manarint, sive in hujus mundi
sensibilis varium multiplicemque ornatum locorum
temporumque discretionibus variabilem profluxerint:
ita intellectus, hoc est, principalis animae motus,
ex intelligibilium rerum gnostica contemplatione
formatus ⁶, omne, quodcumque in arte rationis
creat, et reponit per sensum animae interiorum, in
singularum rerum sive intelligibilium sive sensibili-
um discretam inconfusamque dividit cognitionem.
Omnia enim, quae intellectus in ratione universaliter
considerat, particulariter per sensum in rerum om-
nium discretas cognitiones definitionesque partitur.
Vides itaque, Patrem in Filio suo omnia, quaecumque
voluit, universaliter condidisse, et per Spiritum
sanctum suum particulariter distribuisse, et distri-
buere, et distributurum esse: et ad similitudinem

trium Divinitatis personarum cognosce intellectum
nostrum omnia, quaecumque de Deo causisque seram
potest intelligere, universaliter in ratione per cog-
nitionem actu scientiae creare, hoc est formare, et per
sensum consubstantialem sibi particulariter in sin-
gulas rerum definitiones, quas in ratione colligit,
contemplationis virtute inconfusae dividere; hoc est,
suum cognitionem unicuique cautissimae ⁷ discretionis
contuitu accommodare. Disc. Haec quodammodo mihi
splendescunt. Sed quid distat inter operationem crea-
tricis trinitatis et non creatae, et actum trinitatis
creatae et ⁸ creatis, nondum perspicio. Creatis
dico; non enim dubitamus, trinitatem nostrae na-
turae, quae non imago Dei est, sed ad imaginem Dei
condita, sola quippe ⁹ vera imago invisibilis Dei est,
et in nullo dissimilis, unigenitum Dei Verbum, Patri
et Spiritui coessentiale, non solum de nihilo esse
creatum, verum etiam sub se adhaerentes sibi sensus
sensuumque officinas, totumque hoc corpus suum,
mortale dico, creare; ex Deo siquidem ad imaginem
Dei de ¹⁰ nihilo facta est; corpus vero suum ipsa creat,
non tamen de nihilo, sed de aliquo. Anima namque
incorporales qualitates in unum conglutinante, et
quasi quoddam subjectum ipsis qualitatibus ex
quantitate sumente et supponente, corpus sibi creat,
in quo occultas suas actiones per se invisibiles man-
ifeste aperiat, inque sensibilem notionem producat,
ut jam in priori libro disputatum est, et adhuc,
dum ad considerationem actionis primordialium cau-
sarum perventum fuerit, diligentius investigabitur.
Nunc autem, quod instat, aperias flagito.

C
MAC. Hujus questionis solutio facilissima ac pene sine
ullo labore mihi videtur. Summa siquidem Trinitas,
omnium rerum creatrix, et a nullo creata, omnia,
quae fecit, de nihilo fecit. Proprium enim divinae
bonitatis est, ex non-existentibus in existentia ¹¹,
quae vult fieri, vocare. Nam et hoc nomen, quod est
bonitas, non aliunde originem ducit, nisi a verbo
graeco, quod est βῶς, hoc est, clamo; βῶς autem
et καλῶ, id est ¹², clamo et voco, unum sensum pos-
sident; etenim qui vocat, saepissime in clamorem
erumpit. Deus ergo non inconvenienter bonus dicitur
et bonitas, quia omnia de nihilo in essentiam
ventre intelligibili clamore clamat, ideoque graece
dicitur Deus καλός, id est, bonus, διὰ τὸ πάντα καλεῖ
εἰς οὐσίαν, hoc est, eo quod omnia vocat in essen-
tiam. Cuncta siquidem, quae naturaliter subsistunt, de
nihilo in essentiam conditore vocata sunt per quin-
quepartitum universalis creaturae motum. Quaedam
namque vocata sunt, ut solummodo essentialiter
subsistant ¹³; quaedam, ut subsistant et vivant; in
quibusdam substantiali vitae sensus est additus; in
quibusdam vitali sensui ratio cumulatur; in quibus-
dam ad praedictorum naturalium motuum perfe-
ctionem intellectus superponitur. Et est primus mo-

VARIAE LECTIONES.

¹ A et de. ² A anima. ³ C saepe. ⁴ C resplendescit. ⁵ A ipsius sinibus. ⁶ C formatur. ⁷ C cautissimo.
⁸ et om. A. ⁹ A enim. ¹⁰ A ex. ¹¹ A existentiam. ¹² A hoc est. ¹³ A subsistant essentialiter.

tus in corporibus naturalibus; secundus in ea vita, A qua ligna herbaeque ¹ et vivunt et crescunt; tertius in ² irrationabilibus animantibus; quartus proprie in humana; quintus in ³ angelica conspicitur natura. Et ⁴ his quinque gradibus in condendis de nihilo rebus summae ac sanctae Trinitatis bonitas perspicitur ⁵, ineffabilisque operatio manifestatur. Ea vero trinitas, quae in nostra natura ad imaginem Creatoris condita ⁶, nihil creat de nihilo. Illud enim solius Dei est, et nullius creaturae. Duplex vero ejus actio videtur: aut enim ea, quae de nihilo suus Creator condidit, rationabilibus intellectualibusque suis motibus investigat, et quae in natura rerum puro intelligentiae contuitu cognoscit, in intimis rationis suae sedibus disponit, omniumque rerum, quas potest cognoscere, cognitiones aut in unum B colligit, verbi gratia genera in essentia, formas in genere, numeros individuorum in forma scientiae, aut unum facit, aut multipliciter dividit, singulas cognitiones singulis rebus, quarum cognitiones sunt, distribuens, hoc est, ut eodem exemplo utamur, essentiam in genera, genus in formas, formam in individua gnostica operatione discernens ⁷. Et haec est principalis summaque rationalis naturae operatio. Secunda vero est, quae, ut diximus, in creatione sui corporis cognoscitur, inque ejus sollicito regimine aperitur. Primo siquidem materiam ejus ex qualitatibus rerum sensibilibus accipit, eique nullo temporali spatio interposito formam vitalemque motum ⁸ accommodat, quo ipsam materiam et vivificat et nutrit, inque augmenta perfectae staturae per numeros locorum et temporum provehit, sensum quoque exteriori ei praestat, per quem omnium rerum, quas extrinsecus attingit, phantasias recipit, et cetera, quae de sollicitudine assidua continentique actione animae circa corpus suum resque corporeas, sive sensibus praesens vigilando, sive ab eis remota dormiendo, imaginesque rerum, quas per sensus hauserat, secum tractando, aut imagines imaginum fingendo, aut alimenta corporalia, quae extrinsecus in aedificium corporis accipit, per occultos venarum nervorumque meatus, quos Graeci poros vel arterias appellant, distribuendo, et cogitari et intelligi possunt. Ut enim summa Trinitas universitatem totius creaturae, quam de nihilo condidit, providentiae suae regulis movet, regit, ordinat, et nihil perire, C hoc est, penitus ad nihilum redire, ex his, quae condidit, sinit; ita ⁹ nostrae naturae trinitas universitati corporis sui omniumque sensuum ejus incolumitati ¹⁰ providet, ipsumque vivificat et movet, et

continet, quantum mortalis fragilitas ipsius permittit. 25. Sed vide, ne ex ¹¹ his rationibus incipias con- jicere, animae ¹² creationem temporali quodam spatio conditionem corporis spiritualis ante peccatum ¹³, praecedere. Sola siquidem dignitate excellentiaque naturae praecedit anima corpus, non autem loco vel tempore; simul enim ac semel in illo uno homine, qui ad imaginem Dei factus est, omnium hominum rationes secundum corpus et ¹⁴ animam creatae sunt. Nullo enim ¹⁵ modo juxta moras temporum essentia animae corporis essentiam, sicut nec corporis essentia animae essentiam praecedit. Et ne me existimes ¹⁶, primum illud essentiale corpus in paradiso conditum, sola tamen ratione adhuc factum, sicut et ipsa anima — in ipso quippe generali et universali homine ad imaginem Dei facto omnes homines secundum corpus et animam simul et semel in sola possibilitate condita sunt ¹⁷, et in ipso omnes peccaverunt, priusquam in proprias substantias spiritua- liter, sicut angeli, prodirent, hoc est, antequam unusquisque secundum angelicam multiplicationem in sua discreta differentia in anima rationali et spirituali corpore appareret; quod videlicet corpus incorruptibile aeternaliter et coaeternaliter animae adhaereret, si non peccaret, in quo omnes homines resur- recturi sunt — ab anima creati dixisse. Illud enim ab uno omnium Creatore immediate simul cum ratio- nali anima in caelesti beatitudine, immo ad caelestem beatitudinem substantialiter conditum est; substan- tialiter autem dico, quia uniuscujusque creaturae vera est substantia sua in primordialibus causis praecognita, praeceditaque ¹⁸ ratio, qua Deus deflavit, sic et non aliter erit. Ad caelestem ¹⁹ beatitudinem quoque dixi; non enim video, quomodo homo beatitudinem perderet, si eam re ipsa plene perfecte- que gustaret. Prius enim, ut arbitror, ad se ipsum, quam ad Deum conversus est, atque ²⁰ ideo lapsus. Hoc vero corpus corruptibile ac materiale, quod ex limo terrae assumptum est, ut superius diximus ²¹, post peccatum merito peccati ad exercitandam in eo negligentem animam erga mandatorum custo- diam, suasque occultas operationes revelandas, veluti quadam propria actione ²² animae et creatum fuisse et quotidie creari, affirmare non haesito. Quod enim Scriptura sacra Deum lutum de terra sumpsisse, deque eo corpus homini for- mase perhibeat, non te movere debet. Nam et actio creaturae ad eum, ex quo omnis naturalis actio incipit, non immerito refertur. Siquidem et in caelestibus essentiis a primo ordine, qui ²³ im-

VARIAE LECTIONES.

¹ C herbaeque. ² in om. C. ³ C quintus adhuc in. ⁴ A Ex. ⁵ A aspicitur. ⁶ A est condita. ⁷ A colligit, hoc est ut eodem exemplo utamur, essentiam in genera, genus in formas, formam in individua gnostica operatione discernens, aut multipliciter dividit, singulas cognitiones singulis rebus, quarum cognitiones sunt, distribuens, verbi gratia, genera in essentia, formas in genere, numeros individuorum in forma scientiae actu unum facit. ⁸ A vitalem modum (formam om.). ⁹ Pro ita C hoc est. ¹⁰ C incolumitate. ¹¹ ex om. A. ¹² A ad animae. ¹³ spiritualis ante peccatum om. A. ¹⁴ et om. C. ¹⁵ enim. om. C. ¹⁶ A aestimes. ¹⁷ condita sunt om. C. ¹⁸ A conditaque. ¹⁹ caelestem om. A. ²⁰ A ac. ²¹ ut superius diximus om. A. ²² A operatione. ²³ A quod.

mediate post Deum incipit, usque ad extremum gradatim descendentibus, quodcumque ordo superior in inferiori se ordine propria quadam actione administraverit atque perfecerit, hoc totum ad eum, a quo omnis naturalis motus inchoat, naturalisque actio a summo usque deorsum descendit, refertur. Ipsa enim causa omnium, quamvis non per seipsam, quoniam immutabilis est, sed per subditam sibi creaturam universitatem totius naturae a se conditae creet, moveat, gubernet; tota tamen divinae providentiae dispensatio in eam refunditur, quia causa omnium est. Quid dicam de ordinibus Ecclesiae in hac adhuc mortali vita constitutae, quibus episcoporum ordo praefertur? Nunquid omne, quod ceterae dispositiones, quae posteriores sunt, in distributis sibi officiis peregerint, ad eum¹ reducitur, quoniam ab eo posteri ordines, quae sibi peragenda sunt, accipiunt? Ab eo siquidem singula singulis symbolica ministeria distribuuntur, totiusque ecclesiae spiritualis operatio per ipsum refertur in ipsam causam, Deum dico, omnium bonarum mysticarumque actionum. Cur ergo mirum, si primus homo ad imaginem Dei conditus, divinumque praeceptum transgressus, ac per hoc de beatitudine paradisi expulsus, fragile atque mortale de luto terrae sibi inmet habitaculum crearet, divina providentia admonitus, ut, quia caeleste corpus ac spirituale ab ipso Deo conditum possidere et custodire superbus neglexerat, congruum sibi suae inobedientiae merito mortale hospitium, ex terrena materia sumptum, humiliatus faceret, in quo punitus poeniteret, et exercitatus ad pristinam dignitatem naturae suae redire seipsum recognoscendo et humiliando peteret? Nec de hoc Scriptura tacet.

23. Nam post praevaricationem continuo de simplici humana natura ante peccatum, in² duplicem sexum divisapost casum, ait: *Et consuerunt folia ficus, et fecerunt sibi περιζώματα*, aperte insinuans foliorum symbolo fragilem atque caducam mortalis hujus corporis conditionem, quam sibi homo post sui ruinae texerat. Nostra siquidem mortalia corpora latis fici foliis simillima sunt. Nam quemadmodum folia illa umbram faciunt, radios solis recludunt³; sic nostra corpora et tenebras ignorantiae animabus nostris⁴ ingerunt, et veritatis cognitionem repellunt. Quae tamen folia nostra, terrena corpora dico, terrenarum mortiferarumque deliciarum dulcedinem quasi quandam fructum⁵ undique vallare et obumbrare, inque eis nos allicere ac fallere⁶ consuescunt. Et ut cognoscas, mortalis nostri corporis creationem ad eum, cujus consilio acta sunt, quaecumque erga nostram exercitationem et revocationem⁷ et salu-

tem leguntur, apertissime referri, audi eandem Scripturam dicentem: *Fecit quoque Dominus Deus Aadae et uxori suae tunicas pelliceas, et induit eos.* Ubi non incongrue intelligimus, non aliud per tunicas pelliceas significari, praeter⁸ περιζώματα, mortalia videlicet⁹ corpora, quae sibi justo conditoris iudicio¹⁰ permittente primi homines post transgressionem fecere. Et num tibi videtur creditibilis ducendum¹¹, mortalem hominem mortalem sibi carnem fecisse, quam¹² ipsum Deum per se creasse, sed tantum permisisse et admonuisse? Deus enim immortalis est, et quodcumque per se ipsum facit, immortale est. Omne siquidem mortale, quodcumque in hoc sensibili mundo esse videtur, et fragile, et transitorium, aut nos ipsi facimus nostris irrationalibus motibus errantes, aut propter delictum nostrum ad usum mortalis vitae nostrae et exemplum fieri sinitur, sive bonis virtutibus administrantibus et perficientibus¹³, sive malis naturali cursui, ne ad suum finem perveniat, certis spatiis constitutum impediuntibus. Vitalem namque motum in seminibus agere, ut per generationem in formas visibiles procedant, nullus recte philosophantium¹⁴ dubitat; sed ipse vitalis motus non semper aequaliter in singulis generibus actionis suae virtutem manifestat, sive propter quaedam accidentia, quae seminibus non conveniunt, et ex contrariis qualitatibus nascuntur, sive propter adversas, ut diximus, virtutes, quae naturali motui repugnant. De quibus nunc disserere et longum est et superfluum, quia multis disputatum¹⁵. Sed fortassis quis dicet, illud primum corpus incorruptibile, quod animae, si non peccaret, adhaereret, ubi nunc est? Perire enim incorruptibile non potest. Nunc breviter respondendum, in secretis humanae naturae sinibus¹⁶ adhuc latet, in futuro autem seculo apparebit, quando mortale hoc in illud mutabitur, et corruptibile hoc induetur incorruptionem. Audi Apostolum: *Seminatur corpus animale, surget corpus spirituale; seminatur in infirmitate, surget in virtute; seminatur in contumelia, surget in gloria, immortalitatis videlicet, et incorruptibilitatis, sive in bonis, sive in malis. Hoc autem¹⁷ generaliter de omni humano corpore dictum esse arbitror; in omnibus enim aeternae immortalitatis, non autem beatitudinis aequalis erit gloria. Tota siquidem natura primordialis cum sibi superadditis in unum reparabitur.*

27. Disc. De hac interim¹⁸ quaestione satis dictum, ut opinor, et ad considerationem illius trinitatis, in qua ad imaginem et similitudinem Dei conditi sumus, redeundum, diligenterque considerandum, utrum per omnia imago illa similitudinem

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic BC; A eum episcopum reducitur. ² in om. C. ³ A excidunt. ⁴ nostris om. A. ⁵ quasi quemam fructum om. A. ⁶ Conj., C in quietis nos allicere affallare (sic!) consuescunt; allicere ac om. A. ⁷ A renovationem. ⁸ C praeter quod περιζώματα. ⁹ videlicet om. A. ¹⁰ Conj; C conditionis iudicio; A iudicio conditoris. ¹¹ Sic C: ducendum om. A. (f. dicendum?). ¹² C nam ipsum. ¹³ et perficientibus om. A. ¹⁴ nullus recte philosophus philosophantium. ¹⁵ A de quibus alius disserendi locus est. ¹⁶ A in secretis naturae suae sinibus. ¹⁷ A enim. ¹⁸ C iterum.

Illius, cujus imago est ¹, imitatur, an in aliquo ^A ex principali ¹⁷ forma videtur dividere. **MAC.** Dic, dissimilis deficit, ad perfectamque imaginem non omnino pervenit. Nam in quantum imitatur, in tantum imago recte dicitur. Si enim ² in aliquo vacillaverit, ex perfectae imaginis ratione recedit. **MAC.** Hominem ad imaginem et similitudinem Dei perfectissime factum, et in nullo defecisse in paradiso ante peccatum credimus, excepta ratione subjecti. Deus enim per se ipsum subsistens, et ³ a nullo praecedente se ⁴ subsistere accipiens, hominem ad imaginem et similitudinem suam de nihilo in essentiam adduxit. Eo itaque notato ⁵, quod Deus per se ipsum *ἄναρχος*, id est, sine principio essentiam suam possidet; homo vero, de nihilo creatus, habet ⁶ conditionis ⁷ suae initium, non solum in primordialibus causis, in quibus omnia simul creata sunt, verum etiam in processibus in diversas essentias formasque sive intellectuales sive sensibiles: cetera omnia, quae de Deo dicuntur et intelliguntur per essentialiam excellentiam, omnino in imagine ⁸ ejus perspicuntur per naturam et ⁹ gratiam. Conditor quippe invisibilis, incomprehensibilis, omnem intelligentiam exsuperans, imaginem suam in his omnibus sibi ¹⁰ similem creavit. Nam et ¹¹ noster intellectus nec a seipso cognoscitur, quid sit secundum essentiam, nec ab alio praeter Deum, qui solus novit, quae fecit; sed quemadmodum de conditore suo hoc tantum cognoscit, quia est, non autem percipit, quid sit: ita de seipso solummodo definit, quia creatus est; quomodo vero vel in qua substantia substitutus est, intelligere non potest. Si enim, quid sit, aliquo modo intelligeret, ^C necessario a similitudine ¹² Creatoris deviare: *πρωτότυπον* quippe, hoc est, principale exemplum Deus est per naturam, imago Deus est per gratiam; *πρωτότυπος* diffunditur per omnia, distribuens eis essentiam; imago luce gratiae purgata ¹³, illuminata, perfecta per omnia discurrit, eorum in seipsa confirmans ¹⁴ notitiam. *πρωτότυπον* omnia, quae fecit, penetrat, sua ¹⁵ singulis secundum propriam uniuscujusque analogiam dividens; imago omnia lustrat, bonorum largitorem ex donis suis innumerabilibus omnibus distributis laudans. Alia siquidem sunt dona substantialia, quae proprie data dicuntur, alia substantiae adjecta. Et quemadmodum *πρωτότυπον* imaginem suam creavit, in qua notitiam quandam de se ostenderet; ita imago imaginem sibi fecit, in qua motus suos per se occultos manifestaret. Anima namque imago Dei est, corpus vero imago animae, ceteraque, quae de similitudine imaginis intelligenda et pronuncianda sunt. De quibus quisquis plenius scire ¹⁶ voluerit, legat librum sancti Gregorii Nyssaei de imagine. **Disc.** Haec libenter accipio; sed video aliam differentiam praeter substantialem quae imaginem

ex principali ¹⁷ forma videtur dividere. **MAC.** Dic, postulo, quae sit illa. **Disc.** Num ¹⁸ tibi videtur parva differentia inter illam naturam, quae cognoscit seipsam et esse, et quid sit; et illam, quae tantum cognoscit se esse, non autem intelligit, quid sit? Si quidem non negabis, ut aestimo, ipsum Deum seipsum intelligere, quid sit; ceteras vero creatas essentias et substantias se ipsas non negamus. intelligere non posse, quid sint ¹⁹, ne videamur Nazianzeno Gregorio Theologo Nyssaeoque praedicto ²⁰ impudenter refragari, qui unanimiter certis approbant ²¹ rationibus, nullam creatam essentiam a se ipsa, vel ab alia, quamvis ratione vel intellectu praedita, posse defini, quid sit. Videsne ergo dissimilitudinem imaginis principalisque suae formae, ^B hoc est, humani intellectus et conditoris Dei, non solum in ratione subjecti, verum etiam in eo, quod ipsa principalis ²² forma cognoscit, quid sit, imago vero ²³ nec se ipsam, quid sit, nec suam formam, quam imitatur, substantialiter definire intelligit?

28. MAC. Similitudine verae ratiocinationis ²⁴ deceptum te esse video. Nec immerito. Nisi enim quis ea, in quibus falli videris, acute ac diligenter circumspexerit, non solum verisimilia, sed etiam vera esse putabuntur. **Disc.** Explices, posco, ubi fallor. **MAC.** Num tibi videtur divina essentia infinita esse, an finita? **Disc.** Hinc dubitare et impium et stultissimum est, praesertim cum non essentia, sed plusquam ^C essentia, et essentiarum omnium infinita causa et credi debeat et intelligi, et non solum infinita, sed omnium essentiarum infinitarum infinitas, et plusquam infinitas. **MAC.** Recte itaque ²⁵ atque catholice; omnino igitur infinita est. **Disc.** Hoc dedi, nec me poenitet dedisse, sed firmissime approbo, omnino aliter non esse. **MAC.** Vide, ne te retrahas. **Disc.** Nil inde suspicandum. **MAC.** Itaque, quando interrogamus, quid est hoc vel illud, ²⁶ *quid* tibi videtur aliud quaerere, nisi aut jam definitam substantiam, aut defini valentem? **Disc.** Non aliud. Hoc enim nomen, quid, dum sit interrogativum; non quaerit, nisi ut illa substantia, quam quaerit, quodammodo definiatur. **MAC.** Si ergo nemo sapientum generaliter de omni ^D essentia inquit, quid sit, quoniam defini non potest, sed ex circumstantiis suis, intra quas veluti terminos circumscribitur, loco dico et tempore, quanto et quali, relatione, copulatione ²⁷, statu, motu, habitu, ceterisque accidentibus, quibus ipsa ratione subjecti substantia ²⁸ per seipsam incognita indefinibilisque subsistens, esse tantum. non autem quid sit, manifestatur: quis Theolo-

VARIAE LECTIONES.

¹ C cujus imaginem. ² A vero. ³ A et in. ⁴ C per se. ⁵ A Notato itaque, quod. ⁶ A habuit. ⁷ C cognitionis. ⁸ C imaginem. ⁹ naturam et om. A. ¹⁰ sibi om. A. ¹¹ et om. A. ¹² C necessario similitudinem. ¹³ C purgaret. ¹⁴ C conformans. ¹⁵ A dona sua. ¹⁶ A scire plenius. ¹⁷ C ex principibus. ¹⁸ C Non. ¹⁹ quid sibi om. A. ²⁰ Nyssaeoque praedicto om. C. ²¹ C approbat. ²² principalis om. A. ²³ vero om. C. ²⁴ rationis. ²⁵ itaque om. A. ²⁶ Sic C. ²⁷ A distantia.

giae disciplinis ¹ eruditus interrogare praesumat de divina substantia, quid sit, cum purissime intelligat, de ipsa nec definiri posse, nec ullum eorum, quae sunt, esse, omnique, quae definiri possunt, superare? Audi Nazianzenum: *Si nihil omnino est, super, existentium secundum ipsum esse ipsa cumulatio, quae est ², et dicitur eorum, quae a nobis circa illud, quod quaeritur, et intelliguntur et dicuntur, sed alterum quid praeter illud, circa quod haec sunt; continet namque ea, ipsum vero ab his nullo modo continetur; quiescat omnis anima ab omni ratione eorum, quae circa Deum sunt, tenere in definitionem ejus insilire, sed silentio colat ³ tantum ineffabilem et super intellectum, omniaque summam scientiae, divinae essentialis veritatem.* Si ergo nemo sapientissimorum potest cognoscere existentium substantiae rationes, secundum quas fundatae sunt, quis audeat Deum in aliquo definire? **Disc.** Nec hoc quaerere praesumpserim, cognoscens ipsam omnino infinitam esse ⁴. **Mac.** Itaque si Deus cognoscit seipsum, quid sit, nonne se ipsum definit? Omne siquidem, quod intelligitur, quid sit, definiri a se ipso vel ab alio potest ⁵. Ac per hoc non universaliter infinitus est, sed particulariter, si ex creatura solummodo definiri non potest, a se vero ipso potest. Vel ut ita dicam, sibi ⁶ ipsi finitus, creaturae infinitus subsistit. Et si hoc datum fuerit, necessario sequetur, ut aut non universaliter Deus infinitus sit, si ⁷ sola creatura, non autem a seipso, non recipit definiri; aut omnino nec a creatura, nec a seipso, ut ⁸ universaliter infinitus sit, ullo modo definitionem percipit. **Disc.** Praesentis hujus ratiocinationis caliginem inaccessiblei esse aestimo: et nisi ipse, qui quaeritur, dextram suam quaerentibus se praetendat, nullum in eam introitum facile crediderim. Si enim Deus seipsum non definit, aut se definire non possit, quis ignorantiam et impotentiam in eum cadere negarit? Ignorantiam scilicet, si se ⁹ non intelligit, quid sit; impotentiam vero, si non potest definire, quid subsistit. Impotens enim videbitur esse, quando seipsum in aliquo non potest definire. Si vero et intelligit et definit, quid ipse sit, non omnino infinitus esse probabitur, dum a sola creatura definiri non potest, quia nullo modo ab ea intelligitur, a se vero ipso et definitur et cognoscitur, quid sit. **Mac.** Ne turbere, sed magis bono animo esto. Haec enim consideratio nos ad nos ipsos intelligendos attrahit, et ad ea, quae pie de Deo nostro cogitanda et intelligenda et pronuncianda sunt, ipso praecunte perducit. Quanto namque in introitu inquisitionis caliginosa et laboriosa putabitur, tanto perspicua et fructuosa reperietur. *Fieri enim non potest, ut ait sanctus Augustinus, quadam divina providentia ¹⁰, ut religiosus animis seipsum et Deum suum,*

A id est, veritatem pie ac studiose quaerentibus inveniendi facultas desit. **Disc.** Non perturbor, sed magis et merito de obscuritate praesentis questionis moveor, ejusque solutionem facilem fieri non opinor. **Mac.** Redeamus itaque ad ea, quae in priori libro inter nos discussa, et ad purum, ni fallor, deducta sunt. **Disc.** Quae sunt illa, admoneas, quaeso. **Mac.** Recordarisne, inter nos ad liquidum consedissem, nullam categoriarum denario numero conclusarum de divina natura ullo modo proprie praedicari posse? **Disc.** Illud inconcusse et concessum est et stabilitum ¹¹. **Mac.** Non igitur tam laboriose, ut aestimes ¹², in hujus quaestionis difficultate solvenda sudabimus, si prioris libri ratas conclusiones acute perspiciamus. Illarum siquidem subtilis ac perspicax utilitas in hoc loco pulcherrimum fructum utilissimumque ferre manifestabitur. **Disc.** Valde erit ¹³ necessarium, si sic fuerit. **Mac.** Erit plane. Ipsas itaque categorias breviter in memoriam revocare ratiocinationis series videtur exposcere. **Disc.** Alia inquisitionis non arridet via ¹⁴. Attamen interrogative eas recapitules velim. **Mac.** Intentus itaque hunc interrogandi ordinem intueor: Quid? quantum? quale? ad quid? quo situ? quo habitu? locine? temporisne? agitne ¹⁵? an patitur? Item si vis graece: *Τί; πόσον; ποιόν; πρὸς τί; κείσθαι; ἄρα ἔχισθαι ¹⁶; ἄρα ποῖ; πότε; τί πράττει; ἄρα ἢ πάσχει;* Horum itaque nullum de Deo ¹⁷ proprie interrogatur, quia nullum horum in ipso, nec a se ipso, nec ab alio intelligitur. Haec etenim in his, quae sub intellectum seu sensum cadere probantur, proprie considerari possunt. Quid enim? Si interrogaveris de Deo, quid sit, nonne quandam propriam substantiam definitam quaeres ¹⁸? Et si quis responderit, hoc vel illud, nonne certam quandam circumscriptamque videbitur definire substantiam? Quod si quis veraciter de ipso pronunciat, vel ipse de se ipso intelligit, primum categoriarum locum jure obtinebit, qui certis definitisque tribuitur subjectis, in quibus, et circa quae omnia versantur et continentur accidentia. Ac per hoc non translative, sed proprie prima de eo praedicabitur categoria. Sive enim ab intellectuali creatura, sive a ¹⁹ seipsa in aliqua definita essentia intelligatur divina natura, non omnino est infinita et incircumscrip- ²⁰ta, omnique accidenti carens. Ideoque non ultra omne, quod dicitur et intelligitur, veraciter remota esse creditur, quoniam intra quosdam terminos definitae naturae intelligitur. Omne enim, de quo potest praedicari vel intelligi, quid sit, eorum, quae sunt, numerum non potest excedere, sed veluti pars in toto, vel totum in partibus, vel forma in genere, vel genus in formis, vel individui numeri in specie, vel species in individuis, vel prae-

VARIAE LECTIONES.

¹ A discipulus. ² C ipsa cumulatio ea quae est. ³ C celat. ⁴ Sic C; verba D *Disc. nec hoc — infinitam esse A supra post verba: quae definiri possunt, superare* posuit. ⁵ C a seipso vel ab alio definiri a seipso vel ab alio potest. ⁶ A sicuti. ⁷ ut om. C. ⁸ se om. A. ⁹ A providentia divina. ¹⁰ C stabilitatum. ¹¹ A aestimas. ¹² C est. ¹³ A via non arridet. ¹⁴ A agit. ¹⁵ Dei ἔχισθαι om. C. ¹⁶ A de Deo nullum. ¹⁷ A quaeris. ¹⁸ a om. C. ¹⁹ C circumscrip-
ta.

dictorum omnium quaedam in ¹ quandam unitatem ex multis collectio jure aestimabitur esse. Quod longe distat ex divinae naturae simplici infinitaque veritate, quae nihil horum, quae sunt, subsistit. Non enim totum est, neque pars: totum tamen et pars dicitur, quoniam ab ea omne totum et omnis pars, et omnia tota et omnes partes condita sunt. Similiter neque genus est, neque forma, neque species, neque numerus, neque *οὐσία*, sive generalissima, sive specialissima subsistit: et tamen haec omnia de ea praedicantur, quoniam ab ea subsistendi facultatem accipiunt. Nec non universitas horum omnium dicitur, dum totius creaturae universitatem infinitate suae excellentiae superat, quoniam ab ea universalis universitas creata est. Quomodo igitur divina natura seipsam potest intelligere, quid sit, cum nihil sit? Superat enim omne, quod est, quando nec ipsa est esse, sed ab ipsa est omne esse, quae omnem essentiam et substantiam virtute suae excellentiae supereminet. Aut quomodo infinitum potest in aliquo definiri a se ipso, vel in aliquo intelligi, cum se cognoscat super omne finitum et infinitum, et finitatem et infinitatem? Deus itaque nescit se, quid est, quia non est quid; incomprehensibilis quippe in aliquo et sibi ipsi et omni intellectui. Et cum ² ipsa veritas intelligibili voce in puris intellectibus haec de Deo verissime ³ dici proclamat, nemo pie cognoscentium, inque divina mysteria introductorum, audiens de Deo, seipsum intelligere non posse, quid sit, aliud debet existimare, nisi ipsum Deum, qui non est quid, omnino ignorare in se ipso, quod ipse non est, seipsum autem non cognoscit aliquid esse. Nescit igitur, quid ipse est, hoc est, nescit se quid esse, quoniam cognoscit, se nullum eorum, quae in aliquo cognoscuntur, et de quibus potest dici vel intelligi, quid sunt, omnino esse. Nam si in aliquo seipsum cognosceret, non omnino infinitum et incomprehensibilem innominabilemque seipsum indicaret. Ut quid interrogas, inquit, nomen meum? Et hoc est genus ⁴ mirabile. Aut nonne hoc vere est mirabile nomen, quod est super omne nomen, quod innominabile, quod omni supercollatum nomini nominato, sive in seculo hoc, sive in futuro? Si ergo increpat nomen suum quaerere, quia super omne nomen est, innominabile, quid, si quis quaerat ejus substantiam, quae, si in aliquo finito esset, finito nomine non careret? Quoniam vero in nullo substituitur, quia infinitus omni nominatione caret, innominabilis ⁵ est. Omne siquidem, quod in aliquo substantialiter intelligitur, ita ut proprie de eo praedicetur quid sit, neque modum neque mensuram excedit: aliquo namque modo, quo finitur, concluditur; aliqua mensura, quam superare non potest, lineatur ⁶. Si enim in ⁷ nullo in natura rerum obtinuerit locum, quo om-

nia corpora continentur, inferius naturae suae mensuram non potest extendere, quia nihil inferius est, nec superius potest ascendere. Finitur enim in ipso vitali motu, quo nutritur et augetur, atque ideo ultra ipsam non provehitur. Si vero in sublimitate universae creaturae subsistit, ut intellectualis cognoscatur, suis finibus coartari necesse est. Non enim potest ascendere in altiore se creaturam, quia altius illo in rebus creatis nil esse videtur. Inferius item non potest remitti propter sequentes se subsistentias. Si vero in medio libramine locum obtineret, nec ad inferiora se relaxaret ⁷, nec ad superiora se extenderet ⁸, sed naturalem suum mediumque obtineret statum ⁹. Ac per hoc nulla creatura est, sive visibilis sive invisibilis, quae non intra terminos ¹⁰ propriae naturae in aliquo coartetur ¹⁰ in mensura et numero et pondere. Deus autem in nullo eorum intelligit se esse, sed cognoscit, se supra omnes esse naturae ordines ¹¹ suae sapientiae excellentia, et infra ¹² omnia suae virtutis altitudine, et intra omnia suae providentiae ininvestigabili dispensatione, et omnia ambire, quia in ipso sunt omnia, et extra ipsum nihil est. Solus enim ipse est mensura sine mensura, numerus sine numero, pondus sine pondere. Et merito, quia a nullo, nec a seipso mensuratur, numeratur, ordinatur, nec in ulla mensura, in ullo numero, in ullo ordine intelligit se esse, quoniam in nullo eorum substantialiter continetur, cum solus vere in omnibus supra omnia infinitus existat. Et ne mihi opponas, quare dixerim, ordinem corporum in altiores se naturas extendi ¹³ non valere, cum credamus, omnia corpora in incorporeas qualitates atque substantias esse transitura. Quando enim hoc erit, corpora esse cessabunt. Adbuc autem dum corpora sunt, nec ¹⁴ inferius neque superius suae naturae terminos possunt transgredi. De qua parte philosophiae, dum de reditu rerum in causas considerabimus, diligentius tractabitur. Nunc autem de eo, quod instat, hoc est, quod Deus, quid sit, non intelligit, intueamur. Et ¹⁵ de hoc quod conamur suadere, quid tibi videtur ¹⁶, non te pudeat fateri. Disc. De hac mirabili divina ignorantia, qua Deus non intelligit, quid ¹⁷ ipse sit, quae a te dicta sunt, quamvis caliginosa, non tamen falsa, sed vera, verique similia mihi videri fateor. Non enim suades, Deum seipsum ignorare, sed solummodo ignorare, quid sit. Et merito, quia non est quid; infinitus quippe est et sibi ipsi, et omnibus, quae ab eo sunt. Ac per hoc in hac specie ignorantiae apertissime pulcherrimeque summa et ineffabilis aridet sapientia. Stultum enim Dei sapientius est hominibus. Mac. Quid itaque? Si quis de Deo interrogaverit, quantus vel qualis sit, num tibi recte videbitur responderi, tantus et talis? Non illam dico quantitatem et qualitatem, de qua Propheta dicit:

VARIAE LECTIONES.

¹ Pro in C ita. ² A si. ³ A verissime de Deo. ⁴ genus om. C. ⁵ Conj., AC quia innominabilis. ⁶ C limit. ⁷ A relaxaretur. ⁸ A extenderetur. ⁹ sed naturalem — statum om. C. ¹⁰ C coarctet. ¹¹ Sic C; A naturae ordines esse. ¹² Sic AC. ¹³ C extendere. ¹⁴ C non. ¹⁵ quod Deus — Et om. C. ¹⁶ Sic C, A Et utrum tibi probabile videtur, quod conamur de hoc suadere, non t'pudeat cet. ¹⁷ C quod.

Magnus Dominus et laudabilis nimis, et magnitudinis ejus non est finis. Vide quam alte Theologus loquitur: *Magnus*, inquit, *Dominus*. Sed ne quis finita quantitate eum finiri putaret, continuo addit: *et magnitudinis ejus non est finis*. Item, ne quis qualitatem finitam in eo esse opinaretur, non dixit simpliciter *et laudabilis*, sed subjunxit: *nimis*; *nimis* autem dicitur, quod omnem modum excedit. Non illam itaque, ut dixi, quantitatem infinitam nomino, nec illam qualitatem, quae est nimis; haec namque non incongrue de Deo cogitantur; sed qualitatem et quantitatem, quae secundum accidens in subjecto dicuntur. Disc. Non recte quidem. Ubi enim non invenitur definita substantia, vel, ut ita dicam, definitum subjectum, ibi quantitatem¹ et qualitatem quaerere et firmare stultum valde risuque dignum mihi videtur. Ac per hoc, dum in Deo nec ipse, nec alius intellectus ullam definitam substantiam, vel, ut ita dicam, definitum subjectum, secundum quod dici vel intelligi valeat quid sit, reperire non potest, nonne limpidissime claret, nullam finitam vel infinitam quantitatem, nullam qualitatem finitam vel infinitam in ipso cognosci a se ipso, vel ab alio valere? Si enim omnem finitam et infinitam substantiam infinita et plusquam infinita propriae virtutis excellentia superexaltat, quis non continuo ac sine ulla dubitatione erumpat, ut aperte fateatur atque exclamet, nullam finitam vel infinitam quantitatem vel qualitatem in eum cadere, aut ullo modo quid omnino esse? Nam ubi invenitur quid, ibi confestim, quantum et quale. Ubi vero non est quid, ibi quantum et quale impossibile est reperiri. Si ergo in rerum generibus neque quid, neque quantum, neque quale, neque ullum accidens intelligitur, quoniam simplicia sunt, haec vero in individuis solummodo quaeruntur, quis, nisi stultus, in Deo quid vel quantum vel quale audeat quaerere?

MAC. Quid igitur? Num in eo aestimas esse relationem, quae a Graecis dicitur *πρός τι*. Disc. Ne hoc quidem dixerim. Ubi enim² definita substantia non potest intelligi, ibi nullam relationem fieri posse non ambigo. Non enim est³ secundum substantiam⁴, sed secundum quandam copulam habitudinemque⁵ duorum seu plurium⁶ subjectorum. Nam quod in divinae bonitatis Trinitate, sub relativa⁷ forma, Pater Filii dicitur⁸, et Filii Patris, plus mihi possessionis habitum, quam relationis vicissitudinem videtur significare. Non autem accidens est⁹ Patri possidere Filium, nec¹⁰ Filio possidere Patrem. **MAC.** De ceteris categoriis per singula superfluum videtur dicere, ut aestimo. Nam si Deus ipse seipsum in nulla definita substantia, seu quantitate, seu qualitate, seu relatione intelligit, cui luce clarius non apparebit,

nullum situm habitumve, nullum locum seu tempus, nullum agere vel pati omnino ei accidere, ac per hoc nullum eorum nec a seipso, nec ab alio in seipso¹¹ intelligi posse? Siquidem definita substantia in eo non reperta, neque intellecta, nullum accidentium definitae substantiae ei accidere rectum est dubitare. Ubi enim deficit definitum subjectum, ibi nullum accidens intelligitur adjunctum vel separatum, vel ullo modo natura subjecti discretum. Sed ut breviter de singulis dicamus, de quibus in superiori libro copiose¹² tractavimus: Quis divinae naturae situm dederit, dum et ipsa in seipsa nullum situm cognoscit? Situs enim aut partium in toto¹³ est; verbi gratia, situs humani corporis est ordo membrorum, quo¹⁴ omne membrum in suo ordine¹⁵ ainitur¹⁶. Situs quoque dicitur totius corporis positio, verbi gratia, stat, sedet, jacet, quibus omnibus omnino divinae essentiae virtutem carere nemo recte philosophantium ignorat. Non enim totum est, neque pars, neque sedet veluti fatigata, neque jacet ut prostrata, neque post ullum¹⁷ motum stat. Ad dextram Patris sedere Filius dicitur¹⁸, totus Filius, Verbum et caro. Dextra Patris est potentia Patris, fortitudo Patris. Ipse itaque Filius dextra Patris est. Ubi igitur¹⁹ sedet, in seipso sedet, consubstantialis Patri manens, judicans omnia quietus. Stat²⁰ Stephano militibus compugnans suis, dans eis virtutem, ut vincant in terris, *dextra Domini fecit virtutem*, largiens eis coronam confessionis sibi²¹ in caelis. Vide quomodo sedet, quomodo stat. Situs²² iste mysticus est, non corporeus, non localis, sed spiritualis²³. Talem²⁴ situm divinae naturae cognosce. Quis ei habitum adhaerentem, dum in seipsa nullum percipit habitum? Ipsa siquidem sibi ipsi ad habendum sufficit, nec ulla virtus ei accidit, quoniam in seipsa simplicissima virtus, et plusquam virtus subsistit, et fons omnium virtutum, et quaecunque substantia virtutem possidet, non aliunde habet, nisi ex participatione generalium virtutum, quas omnium causalis virtus in primordialibus suis condidit principii. Omni loco caret²⁵ divina natura, quamvis intra seipsam omnia, quae ab ea sunt, colloct; ideoque omnium locus dicitur, seipsam tamen nescit²⁶ locare, quia infinita est et incircumscripita, et a nullo intellectu, neque a seipsa²⁷ locari, id est, defini et circumscribi permittit. Ab ipsa siquidem infinita et plusquam infinita omnia finita et infinita procedunt, inque ipsam²⁸ infinitam et plusquam infinitam redeunt. Tempore²⁹ caret ea natura, quae se ignorat principium habere vel finem, et omnem motum, quo movetur omne, quod a principio ad finem et in finem movetur. Nescit in se incrementa, quae sunt per numeros locorum et temporum, vel detrimenta, quo-

VARIAE LECTIONES.

¹ non om. C. ² Sic C; A *quantitatem et qualitatem*. ³ enim om. A. ⁴ Sic C; A *est enim*. ⁵ A naturam. ⁶ habitudinemque om. A. ⁷ C plurimum. ⁸ A relationis. ⁹ Pro dicitur A *Deus*. ¹⁰ A *est accidens*. ¹¹ C vel. ¹² A in ipso. ¹³ C copiosa. ¹⁴ A in loco. ¹⁵ A quod. ¹⁶ Sic C; A *finitur*. ¹⁷ ignorat—ullum om. C. ¹⁸ Pro dicitur C *Dei*. ¹⁹ A itaque. ²⁰ Stat om. C. ²¹ sibi om. A. ²² C sicut. ²³ C specialis. ²⁴ A tamen. ²⁵ C caret et divina. ²⁶ C tamen non nescit. ²⁷ C neque se ipsi. ²⁸ ipsam om. A. ²⁹ C Temporum.

diam in seipsa plena atque perfecta est. Quid de agere et pati dicendum? Num ineptum incongruumque est, si quis putaverit, agere vel pati ipsi naturae accidere, quae in seipsa nullum motum ad agendum, nullum habile ad patiendum percipit? Non enim, sicut in nobis aliud est substantia, aliud¹ accidens substantiae, hoc est actio et passio, ita ipsa in se ipsa cognoscit compositionem² quandam substantiae et accidentium. Illis enim in seipsa caret, nec inesse sibi cognoscit; est enim simplicissima omni que compositione aliena. Voluntas siquidem sua, quae etsi ipsa substantialiter, et plusquam substantialiter, et plusquam voluntas, actio et passio ejus est. Agere enim dicitur, quia vult omnia fieri quae sunt, pati autem, quia vult ab omnibus amari, et seipsam amat in omnibus. Ipsa enim est substantialis et verus amor, et plusquam substantialis amor; et eum amant, quaecumque amant, sive sciant quia amant, sive nesciant; hoc est, sive motu intelligibili rationabiliter amant³, ducente gratia, sive simplici appetitu naturae. Nihil enim ab ea est creatum, quod non ejus habeat desiderium. Videsne igitur, quod omnia, quae intra decem categoriarum terminos amplexantur, non immerito Deus dicitur in sua natura subsistere ignorare, quando omnino ea altitudine virtutis suae et infusitate probatur excellere? Quod enim infinitum est omni ratione et modo, infinitum est per essentiam, per virtutem, per operationem, per utroque fines, sursum dico et deorsum, hoc est, secundum principium et finem; incomprehensibile enim secundum essentiam, et intelligibile⁴ secundum virtutem, et secundum operationem in-circumscriptum, et sine principio de sursum, et sine fine deorsum, et⁵ infusitum, et simpliciter dicendum ac verius, per omnia infusitum. Disc. Plane video, verumque esse, ac verae ratiocinationis conclusionibus munimur perspicio. Sed valde me movet, qua ratione ignorantia in Deum cadat, quem nihil latet aut in seipso, aut in his quae a se sunt. Mac. Esto itaque intentus, et ea, quae dicta sunt, diligenter inspice. Si enim puro mentis contuitu virtutem rerum atque verborum consideraveris, apertissime reperies, nulla obstant caligine, nullam in Deum ignorantiam cadere. Ipsius enim ignorantia ineffabilis est intelligentia. Et ut ex praedictis hoc conemur approbare, verborum virtutem intrare. Num tibi videtur aliud suadere, dum dicimus, Deum seipsum, quid sit, ignorare, quam in nullo eorum, quae sunt, se esse intelligere? Quomodo enim in seipso potest cognoscere, quod non potest in seipso esse? Si enim rationes rerum, quas ipse in seipso, hoc est, Pater in Filio creavit, in ipso unum individuum sunt, nullamque⁶ definitionem propriae substantiae per⁷ proprias differentias seu

accidentia recipiunt; haec enim, in effectibus suis, non autem in se ipsis patiuntur: quid⁸ de ipsis ineffabili natura incomprehensibilique existimandum? Quis in eo⁹ aliquid finitum termino, distentum spatio, partibus discretum, substantiis accidentibusque compositum cogitarit? Ipsa itaque ignorantia summa ac vera est sapientia. Tale autem est, quod dicimus, veluti si quis nostrum de seipso dicat lapidem me esse insensatum, omni vitali motu carentem, omnino non intelligo, hoc est, me lapidem insensatum, vitali motu carentem omnino me non esse intelligo¹⁰. Item ullum hominem vivum in carne, sensu ac ratione carere non intelligo, quia omnem hominem¹¹ viventem in carne sensu ac ratione non carere cognosco. Item ullum irrationabilem motum naturaliter in anima mea subsistere non intelligo, id est, nullum irrationabilem motum naturaliter animae meae inesse certissime sapio. Et hoc a sacra Scriptura possumus approbare. Nam et in Evangelio legimus, Dominum in futuro iudicio reprobis respondurum: *Non novi vos*, hoc est, non novi vos in rationibus omnium rerum, quas Pater in me condidit, quoniam intelligo, non esse vos¹² in meis¹³, non in quantum naturaliter substitui vos, sed quantum ex legibus naturae vestrae¹⁴ cecidistis: novi enim quod in vobis feci; non novi vero quod non feci: ideoque non punio, nec recedere a me jubeo, quod in me novi; sed quod in me non novi illud punio, et a me recedere praecipio. Ignorat itaque Deus in impiis peccatoribusque, quod non fecit, illorum videlicet malignos irrationabilesque motus. Est etiam alia species ignorantiae in Deo, quando ea, quae praescivit et praedestinavit, ignorare dicitur, dum adhuc in rerum factarum cursibus experimento non apparent¹⁵. Inde ipse in Evangelio: *De die autem illa, inquit, et hora illa nemo scit, neque angeli in caelo, neque Filius hominis, nisi Pater solus*. In quibus verbis¹⁶ non est mirum, si futuri iudicii scientia humanos animos adhuc mortali carne depressos lateat. Neque etiam omnino de angelis negandum¹⁷ adhuc ignorantiae esse capaces, cum sacra Scriptura eos semper discere perhibeat, teste sancto Dionysio Areopagita in septimo capitulo de caelesti hierarchia, dicens: *Theologi aperte declarant, suppositas quidem caelestium essentialium dispositiones ex superformatis¹⁸ ornate erudiri deificas scientias, omnium vero altiores ab ipsa Divinitate, quantum fas, doctrinas¹⁹ illuminari, et eas ipsum Jesum immediate docentem, praelargiens²⁰ eis manifestam suam humanam benignitatem. Ego enim, inquit, discepto iustitiam et iudicium salutaris. Item: *Miror, inquit, quia et caelestium essentialium primae, et simul omnes supereminens divinas ordines angelicos illuminationes, et, ut mediatas, quaestiones reverenter petunt. Nonne inde interrogant, quare tua**

VARIAE LECTIONES.

¹ A aliud est. ² et positionem. ³ amant om. A. ⁴ Corr., AC intelligibile. ⁵ Pro et A est. ⁶ C nanae. ⁷ per om. A. ⁸ A quod. ⁹ A in ea. ¹⁰ hoc est, me lapidem — intelligo om. C. ¹¹ hominem om. C. ¹² Sic C: A vos non esse. ¹³ C in eis. ¹⁴ A vestrae naturae. ¹⁵ Sic C: A apparuerit; Gale corr. apparent. ¹⁶ verbis om. A. ¹⁷ A negamus. ¹⁸ A superformatis. ¹⁹ sic C; A doctrinas. ²⁰ Sic AC.

rubra vestimenta? apud scipsas¹ vero deliberant, ante A interrogare, ostendentes quidem, quia discunt, et deificam scientiam appetunt. Si ergo, teste praedicto σοφῶ², caelestes virtutes discunt, necessario non omnis ignorantiae expertes sunt. Et si ita est, non mirandum, futuri iudicii mysteria adhuc eas ignorare posse. Quod vero de seipso Dominus dicit: *neque Filius hominis, nisi Pater solus, obscurissimam efficit quaestionem. Quomodo enim Filius ignorat, quod Pater scit, praesertim de die iudicii, cum iudicium specialiter ad Filium pertineat? Pater enim, ut ipse ait, non iudicat quenquam, sed omnē iudicium dedit Filio. Caliginem tamen huius quaestionis sanctus Epiphanius, Constantiae Cypri episcopus, in libro, quem de fide scripsit, elegantissime acutissimeque³ aperuit, dicens: Patrem solummodo nosse futurum iudicium, non solum per praescientiam, sed etiam per experimentum. Pater siquidem per experimentum⁴ cognoscit iudicium, jam enim re ipsa omne iudicium dedit Filio; omnino enim Pater peregit iudicium⁵, dum omne illud dedit Filio. Filius vero et scit, et nescit iudicium. Praescientia namque scit, nondum tamen experimento, et ideo experimento nescit, quia nondum re ipsa factum est iudicium, hoc est, segregatio reprobatorum ab electis, siquidem adhuc messis Ecclesiae frumento et zizaniis mixta est. Non ignoramus tamen, sanctum Augustinum tropice hunc locum explanare, ut Filius hominis nescire dicatur diem iudicii, quia nos nescire sinit. Audi quoque apostolicam ignorantiam, de qua scriptum est in Actibus apostolorum, Paulo maledicente summo sacerdoti Ananiae, et dicente: Nesciebam, fratres, quia princeps sacerdotum est; scriptum est enim: Principem populi tui non maledices. Num tibi videtur sapientissimus apostolus et in lege peritissimus, Ananiam summum sacerdotem fuisse, sicut ceteri Iudaei, non cognovisse? Quod nullo modo esse aestimandum. Sed ideo ipsum ignorasse dixit⁶, quoniam a Deo fuisse ordinatum non vidit. Ignorabam, fratres, inquit, quia princeps sacerdotum est, quia cognosco, quod nec ex Deo, nec secundum legem, sed secundum Judaicam superstitionem constitutus est⁷; ideoque ignoro eum principem sacerdotum esse, quoniam vere cognosco, eum non sic esse. Si enim principem populi verum ac legitimum esse cognoscerem⁸, profecto ei non maledicerem. Quoniam vero ignoro, eum principem esse in veritate, propterea non me poenitet ei⁹ maledicere. Aliam ejusdem cognosce ignorantiam. Scio, inquit, hominem raptum usque ad tertium caelum, nescio in corpore, an extra corpus nescio¹⁰, Deus scit. Nescio, ait, in corpore, quoniam scio non in corpore, aut extra corpus nescio, quoniam extra corpus me raptum non fuisse cognosco. Non enim operationibus animae per corporeos sensus, neque*

eiusdem operationibus extra corpus raptus sum in tertium caelum, sed operatione divinae gratiae absque ullius creaturae administratione super omnem creaturam raptum me fuisse apertissime scio. Nescio ergo in corpore an¹¹ extra corpus, quia scio, quod nec in corpore, nec extra corpus raptus sum. Et ne diutius in eadem re immoremur, prius enim deficiet tempus, quam divinae ignorantiae, sive in Scriptura, sive in rerum natura, exempla: hoc solummodo nosse arbitror sufficere, divinae ignorantiae tres principales species esse. Primam quidem, per quam malum non cognoscit, quia ejus cognitio¹² simplex est, et a solo substantiali bono, hoc est, a seipso formatur¹³. Solus enim ipse est substantiale bonum per se ipsum; cetera vero bona ipsius participatione bona sunt. Deus itaque malum nescit. Nam si malum sciret, necessario in natura rerum malum esset. Divina siquidem scientia omnium, quae sunt, causa est. Non enim ideo Deus scit ea, quae sunt, quia subsistunt; sed ideo subsistunt, quia Deus ea¹⁴ scit. Eorum enim essentiae causa est divina scientia, ac per hoc, si Deus malum sciret, in aliquo substantialiter intelligeretur, et particeps boni malum esset, et ex virtute et bonitate vitium et malitia procederent, quod impossibile esse vera edocet ratio. Secunda species est, per quam dicitur Deus¹⁵ ignorare alia praeter ea, quorum rationes in seipso aeternaliter et fecit et cognoscit. Quorum enim naturaliter habet virtutem, eorum essentialiter possidet scientiam. Tertia est, per quam dicitur Deus¹⁶ ignorare, ut praediximus, ea, quae nondum experimento actionis et operationis in effectibus manifeste apparent; quorum tamen invisibiles rationes in seipso a seipso creatas et sibi ipsi cognitias possidet. His praedictis quarta species additur, de qua nunc tractare ordo disputationis poscebat, qua Deus dicitur ignorare, se esse in numero rerum, quae ab eo factae sunt, quas intra denariam quantitatem praedicamentorum Philosophi conantur concludere. Ac per hoc¹⁷ universaliter dicendum, quod in nullo eorum, quae intra decem genera rerum a philosophis comprehenduntur, neque eorum, quae extra illa diligentius inquisitio invenit, sive secundum substantiam, sive secundum accidens sint, neque eorum, quae in nulla substantia vel accidente possunt inveniri, sive in rationibus occultis, sive in possibilitatibus, sive in impossibilitatibus sint¹⁸, Deus se intelligit¹⁹ subsistere, quoniam se cognoscit nullum eorum esse dum omnia ineffabili essentiali sua virtute et plusquam virtute et incomprehensibili sua infinitate intelligit se excellere.

29. Propterea autem dixi, diligentiolem inquisitionem posse quaedam invenire in rerum natura praeter ea, quae decem praedicamentis comprehenduntur. Nam et illa a philosophis reperta sunt, ne

VARIAE LLECTIONES.

¹ A seipso. ² Sic C. praedicto sopho, A Patre praedicto. ³ C accuratissimeque. ⁴ Pater siquidem per experimentum om. C. ⁵ jam enim — peregit iudicium om. C. ⁶ A dicitur. ⁷ est om C. ⁸ A si enim cognoscerem principem p. v. a. e., profecto cet. ⁹ ei om. C. ¹⁰ nescio om. A. ¹¹ A aut. ¹² A cognitio ejus. ¹³ C ormarit. ¹⁴ C. e. Deus. ¹⁵ A Deus dicitur. ¹⁶ A haec. ¹⁷ A sunt. ¹⁸ A intelligit se.

quis minus capacium existimet, rerum diligentem A iudagationem ultra praedictam categoriarum quantitatem non posse progredi ¹. Generaliora enim genera eorum comprehendit ratio; siquidem in motu et in statu sunt. Item status et motus universali essentia colliguntur, quae in infinitum divisionem sui patitur. Ea nanque substantia, quae primum in categoriis obtinet locum, finita est, et accidentibus subjecta; ea vero universalis essentia nullum in se accidens recipit; in suis quippe subdivisionibus usque ad individua pervenientibus accidentium capax est, ipsa vero in seipsa simplex est, nullique ² accidentium subjecta. Cui motus ille generalissimus nullique ³ categoriae obnoxius, quo ⁴ omnia de nihilo in esse procedunt, status quoque, in quem omnia motuum sui terminum constituent, qui etiam nulli categoriae succumbit, subdividuntur. Quod autem addidi, in natura rerum esse quaedam, quae nec in substantia, nec in accidentibus cognoscuntur, hoc est, quae nec substantiae nec accidentia sunt, de rationibus adhuc in nulla re apparentibus sive substantialiter, sive secundum accidens, sensui vel intellectui dictum esse intellige. Possibilia quoque et impossibilia in numero rerum computari nemo recte philosophantium contradicit. Quae nulla alia ratione esse dicuntur, nisi quia possibilia possunt in aliqua re fieri, etsi non sint ⁵: impossibilia vero sola virtute impossibilitatis continentur; eorum enim esse est impossibilitas ⁶ in aliqua re intellectuali seu sensibili apparere. Et possibile quidem exemplum fiat: quidam homo potest prolem gignere, sed amore virginitatis detentus spernit prolem habere. Impossibile vero, rationale animal impossibile est irrationabile esse, aut conversum ⁷. De quibus quisquis plene voluerit percipere, legat *περὶ ἐπιφανείας*, hoc est, de interpretatione Aristotelem; in qua aut de his solis, hoc est possibilibus et impossibilibus, aut maxime a Philosopho disputatum est. Nunc itaque ad ea, quae restant, consideranda transeamus, si tibi ⁸ despeciebus divinae ignorantiae, quibus dicitur Deus ignorare, satis videtur discussum. Disc. Satis quidem superque, ac diutius in eis immorari non necessarium video. Solari namque radio lucidius patefactum, divina ignorantia nil aliud intelligendum esse, nisi incomprehensibilem infinitamque divinam scientiam. Nam quod sancti Patres, Augustinum dico et Dionysium, de Deo verissime pronuntiant, Augustinus quidem: *Qui melius inquit nesciendo scitur*, Dionysius autem: *Cujus ignorantia vera est sapientia*, non solum de intellectibus, qui eum pie studioseque quaerunt, verum etiam de seipso ⁹ intelligendum opinor. Sicut enim, qui recto ¹⁰ ratiocinandi itinere investigant, in nullo eorum, quae in natura rerum continentur, ipsum

intelligere possunt, sed supra omnia suolimatum A cognoscunt, ac per hoc eorum ignorantia vera est sapientia, et nesciendo eum in his quae sunt, melius eum sciunt super omnia, quae sunt et quae non sunt: ita etiam de seipso non irrationabiliter dicitur, in quantum seipsum in his, quae fecit, non intelligit subsistere, in tantum intelligit se super omnia esse, ac per hoc ipsius ignorantia vera est intelligentia. Et in quantum se nescit in his, quae sunt, comprehendere, in tantum se scit ultra omnia exaltari; atque ideo nesciendo seipsum, a seipso melius scitur; melius est enim, se scire ab omnibus remotum esse, quam si sciret, in numero omnium se constitui. Mac. Recte intelligis; et quod de talibus ratio suadet, pure ac indubitanter te perspicere sentio. Nec jam cernis, ut opinor, ullam differentiam ¹¹ imaginis et principalis formae, praeter rationem subjecti.

Summa siquidem Trinitas substantialiter per seipsam ¹² subsistit, et ex nulla causa creata est; trinitas vero nostrae naturae de nihilo facta est ab ipsa, quae per seipsam aeterna est, ad imaginem et similitudinem suam; et si aliqua dissimilitudo praeter hoc imaginis et principalis exempli reperta fuerit, non ex natura hoc processit, sed ex delicto accidit, neque ex creatricis Trinitatis invidia, sed ex creatae imaginis culpa. Totum namque, quod de Deo vel intelligitur secundum essentiae virtutem, de ejus imagine in his, quibus ¹³ purgatur, illuminatur, perficitur, et dici, et intelligi potest secundum creationis gratiam eo, ut praediximus, excepto, quod divina natura Deus est excellentia essentiae, humana vero Deus est divinae gratiae largitate; et quod illa creatrix sit, et a nullo creata, ista vero ab illa creata est, et ea, quae suae naturae infra se adhaerent, creat, corpus hoc mortale dico, post peccatum animae adjunctum, quod etiam imago imaginis vocatur, ut saepe diximus ¹⁴. Nam quemadmodum animam ad imaginem suam Deus creavit; ita anima corpus veluti instrumentum quoddam quodammodo sui simile efficit ¹⁵. Sed ad divinae trinitatis, quae causa omnium est, theoriam redeundum, si tibi, quae de talibus dicta sunt, sufficiunt. Disc. Sufficiunt sane. Mac. In summa itaque ac singulari universorum causa, ex qua et in qua et sunt et condita sunt totius creaturae principia, hoc est, primordiales causae, considerandum arbitror, utrum ipsa, dum sit unitas et trinitas — divina siquidem bonitas est una essentia in tribus substantiis, et tres substantiae in una essentia ¹⁶, vel ¹⁷ secundum usum Romanae linguae dicendum, una substantia in tribus personis, et tres personae in una substantia — in seipsa causas quodammodo differentes sicut substantias ¹⁸ a se invicem habeat; hoc est, utrum sicut de ipsa praedicatur una essen-

VARIAE LECTIONES

¹ C praegredi. ² Sic ABC. ³ Sic C; B illique. ⁴ Corr; BC quae. ⁵ A sunt. ⁶ Pro est impossibilitas A impossibilitas vere. ⁷ Sic C. ⁸ Pro si tibi A sicut. ⁹ C de se (ipso om.) ¹⁰ C recte. ¹¹ A dissimilitudinem. ¹² A per seipsam substantialiter. ¹³ C in quibus. ¹⁴ ut saepe diximus om. A. ¹⁵ A efficit. ¹⁶ in tribus — essentia om. C. ¹⁷ C vel si secundum. ¹⁸ sicut substantias om. A.

tia in tribus substantiis, ita etiam una essentialis causa in tribus subsistentibus causis, et tres subsistentes causae in una essentiali causa credenda est, et intelligenda ¹. Et quid de hujusmodi theoriis sana fide cogitandum sit et praedicandum, non incongruum orthodoxae fidei contemplationibus explanare. Disc. Immo congruentissimum, et fidelium animarum salutem necessarium. Mac. Quid igitur? Num debemus hoc de causa omnium et credere, et quantum datur, intelligere et praedicare ², et essentialem causam unam in tribus substantialibus causis, et tres substantiales causas in una essentiali causa? Disc. Quid hoc ³ prohibet intelligi et praedicari, non mihi occurrit. Si enim Deus causa omnium est, nonne sequitur, ut ⁴ et causa omnium Deus cognoscatur? At ⁵ si Deus causa, et causa Deus, nonne consequens est ⁶, ut et omne, quod de Deo credere debemus, similiter sine ulla discrepantia de causa non dubitemus intelligere? Nam si unum Deum per se existentem in tribus substantiis per se subsistentibus fides fatetur catholica, quid obstat, ne similiter dicamus, unam causam per se existentem in tribus causis per se subsistentibus? Mac. Pie et orthodoxe. Est ⁷ igitur una causa in tribus causis, et tres in una. Disc. Jam et concessum est et datum.

30. Mac. Nunc itaque ad theologiam redeamus, quae pars prima est et summa sophiae; nec immerito, quia aut sola aut maxime circa divinae naturae versatur speculationem; et dividitur in duas partes, in affirmationem, dico, et negationem, quae graece appellantur ⁸ *καταφατικὴ* et *ἀποφατικὴ*. Quarum una in ⁹ primo libro usi sumus, ubi certis rationibus decem categorias omniaque rerum genera et formas numerosque et accidentia de Deo proprie praedicari negavimus; et iterum in praesenti libro eandem, *ἀποφατικὴν* dico, serie quaestionum exigente, repetivimus, dum ipsum ¹⁰ Deum nullum eorum, quae sunt, et quae non sunt, in sua essentia intelligere diximus, quia omnem superat essentiam, ipsumque, quid ipse sit, quoniam nullo modo definitur, et quantum et qualis sit, quia nihil ei accidit, et in nullo intelligitur, omnino ignorare, ac per hoc seipsum in his quae sunt, et quae non sunt, comprehendi penitus negare, quae species ignorantiae omnem scientiam superat et intellectum. Jam vero alteram, *καταφατικὴν* dico, conamur inspicere, eo duce, qui quaeritur, et qui quaerit se quaeri, et se quaerentibus occurrit, et inveniri desiderat; et ea pars est, quae contemplatur, quid de divina natura veluti proprie proferendum, cauteque et rationabiliter intelligendum. Disc. De parte negativa in prioribus satis mihi est suasum; nunc vero de affirmativa quid explices, ardens exspecto. Mac. Jam inter nos non temere, ut censeo, ad purum est deductum, omne,

quod de Deo catholica fide approbante datur intelligi, de causa omnium similiter pie philosophantes oportere fateri. Disc. Hoc inconcusse stabilitum est. Mac. Num igitur divinitatem ingenitam et gignentem, et deitatem genitam, et deitatem procedentem credimus, et dum sit una et inseparabilis divinitas, differentias tamen substantiales recipit? In Patre enim deitatem ingenitam, in Filio deitatem genitam, in Spiritu sancto deitatem procedentem accipimus et religiose credimus, et sancti Dionysii Areopagitae aliorumque Patrum sanissima auctoritate utentes approbamus. Disc. Quisquis in hoc haesitat, longe a veritate distat. Mac. Est igitur substantialis causa ingenita et gignens; et est substantialis causa genita et non gignens; item substantialis est causa procedens et non ingenita, nec genita, nec gignens; et tres causae substantiales unum sunt, et una causa essentialis. Disc. Ex praedictis rationibus hoc necessario conficitur. Mac. In causa itaque omnium est causa praecedens, et sunt causae sequentes. Pater siquidem praecedit ¹¹ Filium et Spiritum sanctum; ab eo enim Filius est genitus, et Spiritus sanctus est procedens; ac per hoc causa causarum Pater non incongrue creditur. Est enim causa nascentis causae et procedentis causae. Paternitas ¹² praecedit filiolitatem, filiolitatem vero ¹³ paternitatem praecedere nemo recte sapientium dixerit ¹⁴. Hinc et ipse de se ipso Filius ait: *Pater major me est*; major quippe Pater est Filio, non secundum naturam, sed secundum causam. Pater namque causa est Filii, non autem Filius causa est Patris, neque hic reciprocam nominum relationem, vel ¹⁵ substantiarum virtutem consideramus. Aliter enim inspiciamus in substantiis vel personis relationum ¹⁶ habitudinem, aliter ex ingenito ¹⁷ generationem vel processionem; illic quidem quomodo a se invicem denominentur ¹⁸; hic vero quomodo inter se invicem differunt ¹⁹. Filius itaque ex Patre est, non autem Pater ex Filio; in Deo etenim non humanarum generationum considerantur relationes, sed ineffabilium substantiarum substantiales habitudines. Major quidem est Pater Filio secundum causam. Prius etenim sacra theologia habitudinem Patris ad Filium considerat, ac deinde Filii ad Patrem. Et ut hoc certius et ²⁰ intelligas et credas, ad Gregorii Theologi auctoritatem recurre, qui in primo sermone de Filio contra Arianos disputans, *majorem esse Patrem Filio juxta causam* sapienter edocet, quippe *ex Patre existere Filium, et non ex Filio subsistere Patrem* definiens. Nec tamen hoc dicimus illorum sensum respuentes, qui Dominum nostrum de seipso secundum humanitatem dixisse asserunt: *Pater major me est*. Uterque siquidem intellectus sana fide recipiendus est. Disc. Etiam; quamvis enim non ejusdem sint subtilitatis

VARIAE LECTIONES.

¹ A. credendum est et intelligendum. ² C. praedicare. ³ A. hic. ⁴ A. et ut. ⁵ A. aut. ⁶ est om. A. ⁷ A. Igitur est. ⁸ A. appellatur. ⁹ in om. A. ¹⁰ ipsum om. A. ¹¹ A. praecedet. ¹² Sic C; A. Paternitas enim. ¹³ C. praecedit filiolitatem, filietas vero. ¹⁴ A. dixit. ¹⁵ A. sed. ¹⁶ relationum om. A. ¹⁷ ex ingenito om. A. ¹⁸ Sic AC. ¹⁹ Sic C; A. subsistunt. ²⁰ et om. A.

atque altitudinis, neuter tamen a catholica professione recedit. MAG. Non id ipsum igitur Patri est¹ naturaliter subsistere, et Filii sui causam esse. Non enim natura Patris causa est Filii; una siquidem eademque est Patris et Filii natura, quia una eademque² est amborum essentia. Ac per hoc id ipsum est Patri Patrem esse et causam Filii; nam secundum naturam, quae una atque eadem est in Patre et Filio. Non enim juxta naturam haec omnia de Patre praedicantur et Filio³, sed secundum habitum gignentis ad genitum, et causae praecedentis ad causam consequentem; quemadmodum non secundum naturam de Filio dicitur Filius, aut causa genita, sed secundum habitum Filii ad Patrem, et causae genitae ad causam gignentem. Disc. Haec jam etiam in priori libro suasa sunt, et nunc iterum non irrationabiliter repetita. MAG. Causa itaque Filii Pater est, et Spiritus sancti; Filius vero causa est conditionis principaliter causarum; earundem autem causarum distributionis Spiritus sanctus causa est. Disc. Illud etiam fateri, a veritate non abhorreere perspicio.

31. Sed mihi talia cogitanti atque credenti de trina omnium causa alia caligo occurrit. Non enim clare considero, utrum solus Pater causa est Spiritus sancti, an Pater et Filius, ut⁴, quemadmodum fides fatetur catholica, a Patre et Filio eum procedere, ita etiam credamus, duas suae processiois⁵ causas possidere. Si enim ex duabus personis, seu, ut Graeci dicunt, ex duabus substantiis Spiritus sanctus procedit, quid mirum, aut verae religioni contrarium, ex duabus causis ipsum procedere fateri? Et hanc caliginem mihi reseras, flagito. MAG. Vere vere⁶. Densissima caligo est, et non solum te, sed et⁷ me ipsum involvit. Et nisi ipsa lux mentium nobis revelaverit, nostrae ratiocinationis studium ad eam revelandam nil proficiet. Ad cumulum quoque obscuritatis augetur, quod symbolum catholicae⁸ fidei secundum Graecos, a Nicaena synodo traditum, a Patre solummodo *Spiritum sanctum procedere* profiteatur, teste Epiphanio Cypri episcopo in libro suo *de Fide*, iuxta vero Latinos, a Patre et Filio; quamvis in quibusdam Graecorum expositionibus eundem Spiritum a Patre per Filium procedere reperiamus. Ideoque praesentis quaestionis difficultate repercussus contrariis cogitationum fluctibus allidor. Delibero enim, quid mihi de hac sit agendum, utrum silentio eam honorificenius, dum vires intentionis nostrae superat, an quodammodo, prout divinus radius in animo refulserit, conabimur quippiam inter nos de ipsa⁹ non temere definitum intueri? Disc. Noli

expavescere; non enim ille, qui quaeritur, quaerentes se deserit, nec inveniendi se possibilitatem pie ac humiliter investigantibus denegat. Ipse siquidem ait: *Petite, et accipietis*¹⁰; *quaerite, et invenietis*; *pulsate, et aperietur vobis. Omnis enim, qui petit, accipit, et qui quaerit, invenit, et pulsanti aperietur*. MAG. Primo igitur de his, quae in hac quaestione sibi videntur contradicere, dicendum arbitror. Disc. Nec alia via quaerendi est; nemo enim concordantia copulabit, nisi prius discordantia dividi caverit¹¹. MAG. Non¹² tibi videtur rectae fidei convenire, ut credamus, Filium ex una causa, Patre videlicet, nasci, sanctum vero Spiritum ex duabus, Patre scilicet ac Filio procedere? Ex duabus namque causis unam causam confluere, rationi non facile occurrit, praesertim in simplici natura, et plusquam simplici, et ut verius dicatur, in ipsa simplicitate omni divisione et numerositate carente; ab una autem causa multas causas erumpere, multis exemplis potest approbari. Omnibus namque recte philosophantibus perspicue patet, ex uno genere multas formas nasci; ex monade multos numeros; ex puncto¹³ multas lineas. Formae iterum¹⁴ diversae, quae ex uno genere nascuntur, causae¹⁵ sunt specierum individuarum, ex quibus et in quibus multitudines, quantitatesque, qualitates¹⁶, differentiaeque nascuntur. Numeri ex monade procedentes diversarum proportionum¹⁷ causae sunt; proportioniones vero proportionalitatum, proportionalitates harmoniarum¹⁸. Lineae ex centro¹⁹ procedentes angulorum et laterum, latitudinis et altitudinis causae dignoscuntur, quae iterum geometricorum corporum occasiones sunt. Quid dicam de igneo elemento? Quod cum sit unum atque simplex, in seipso et per seipsum consideratum, caloris simul et lucis causa est; calor autem ardentibus ardendi causa est²⁰; lux similiter splendidibus causa splendendi²¹ constituitur; splendor diversos gignit colores. Aeris elementum diversarum vocum occasio; diversae voces diversorum tonorum origines sunt. Aquae elementum, cum sit in se simplex et unum, humorum diversorum causa est, qui iterum ex se diversas qualitates odorum, saporum, viriditatum emittunt. Ex una materia²² diversorum corporum diversae quantitates nascuntur: quantitatem nunc dico non ipsam incorpoream, sed ipsam molem, quam diversarum partium compositionem esse nemo ambigit, et cetera id genus. Eadem ratione in natura rerum sive visibilium sive invisibilium exempla reperiri est facillimum. Disc. Filium ex una causa, id est ex Patre suo²³, nasci nullus fidelium dubitat; Spiritum vero sanctum utrum ex una causa, Patre

VARIAE LECTIONES.

¹ est om. C. ² est patris et filii — eademque om. C. ³ Sic C; A causam Filii. Non enim secundum naturam, quae una atque eadem est in patre et filio haec nomine praedicantur. ⁴ A ita ut. ⁵ A ita et eam duas suae processiois credamus causas cet. ⁶ vere om. A. ⁷ et om. A. ⁸ catholicae om. A. ⁹ de ipsa om. A. ¹⁰ Petite et dabitur vobis. ¹¹ nemo enim — caverit om. BC. ¹² Sic C; A num. ¹³ C ex centro. ¹⁴ Sic C; A rerum. ¹⁵ A causa. ¹⁶ A qualitatesque. ¹⁷ Sic C; A corr. proportionalitatum. ¹⁸ proportionalitate harmoniarum om. C. ¹⁹ Sic C; A Lineae ex uno puncto procedentes. ²⁰ C est causa. ²¹ A splendendi causa. ²² A terra. ²³ suo om. A.

videlicet, an ex duabus, hoc est, ex Patre et Filio procedat ¹, nec affirmare, nec negare temere ausim. Ac per hoc rectae fidei professionibus non convenire non satis video, cum Spiritum sanctum Patris et Filii Spiritum dici frequentissime invenerim. Est enim Spiritus amborum, quoniam ex Patre per Filium procedit, et ² est donum utriusque, quoniam ex Patre per Filium donatur, et est amor utriusque, Patrem et Filium jungens ³, ut sanctus edocet ⁴ Augustinus in libris, quos de summa ac sancta ⁵ edidit Trinitate ⁶, ipsius imaginem in humana natura ⁷ mirabili indagazione quaerens, luculentissimaque inventione ostendens, interioris nostrae naturae, hoc est rationalis animae, trinitatem ad imaginem Dei conditam approbans esse mentem, principalem scilicet animae partem, et notitiam sui, qua seipsam cognoscit, et amorem, quo seipsam sui que notitiam conjungit. Humana siquidem inens notitiam suam, qua seipsam cognoscit, veluti quandam prolem sui de seipsa gignit. Et est sui notitia aequalis sibi, quia ⁸ seipsam totam novit ad similitudinem Dei et ⁹ Patris, qui de seipso Filium suum, qui est sapientia sua, gignit, qua seipsum sapit; et aequalis ei est, quia seipsum totum intelligit, et coessentialis ei est, quia de seipso gignit, quem gignit ¹⁰. Ex humana mente procedit appetitus quidam, quo seipsam quaerit, ut suam notitiam pariat. Qui appetitus vel inquisitio, dum ad inventionem notitiae perfectam pervenit, amor efficitur, qui mentem notitiamque sui conjungit. Et est aequalis menti, mentisque notitiae, quoniam totam se amat, totamque notitiam suam. Et est coessentialis menti atque notitiae, quoniam ipse amor, qui mentem notitiamque ejus ¹¹ copulat, non aliunde, nisi de ipsa mente ¹² procedit ad imaginem sancti Spiritus, qui, de Patre procedens, Patrem et Filium ineffabili caritatis vinculo conjungit. Quod autem dixisti, ex duabus causis unam causam fluere vel procedere rationi non facile occurrit, non jam plane video. Verbum autem quod est fluere, quare posuisti pro eo, quod est procedere, pure, ni fallor, perspicio. Nam et Spiritus sanctus flumen in sacris appellatur Scripturis ¹³, et aqua. Unde et ipse Dominus ait: *Qui credit in me, sicut dicit Scriptura, flumina de ventre ejus fluent aquae vivae, de qua si quis biberit ¹⁴, non sitiet in aeternum*, sicut Samaritanae mulieri dictum est. Ipse quoque fons Paradisi, qui in quattuor principalia flumina dividitur, dum typice consideratur, Spiritum sanctum significare nemo sapientum denegat. Ex quo veluti principali et unico et ¹⁵ inexhausto fonte quattuor principales virtutes in Paradiso rationalis animae manant, prudentiam dico, temperantiam, fortitudinem, et justitiam. Ex quibus iterum omnia omnium virtutum fluenta profluunt ¹⁶, et in eis irrigata et secundata

A humanae naturae superficie refluunt. Merito ergo Spiritus sanctus seu a Patre solo, seu a Patre et Filio fluere dicitur, quia fons et origo est omnium virtutum, et in ipsum ineffabili meatu per occultas naturae nostrae poros redeunt. Mac. Recte intelligis de spiritualibus fluentis. Sed dicas, quaeso, quid tibi obstat, ne perspicue intelligas, quod a nobis dictum est, hoc est ¹⁷, unam causam ex duabus causis fluere rationi non facile occurrit. Disc. Multa exempla mihi obstare video. Nam et exempla, quae ex quattuor mundi elementis introduxisti, satis, ut arbitrator, edocent ¹⁸, unam causam ex duabus causis fieri posse. Ignis siquidem dum sit calor et luminis fons, ex duabus causis nasci videtur. Igneum namque elementum ex caliditate et siccitate conficitur, quae B duae qualitates, veluti duae causae, unam ex se gignunt. Similiter et de ceteris elementis est dicendum. Nam dum sint suorum effectuum causae, ex superioribus se causis duplicibus nasci sapientes mundi dixerunt. Sicut enim, ut praediximus, ignis ex calido et sicco; ita aer ex calido et humido, aqua ex humido et frigido, terra quoque ex frigido et sicco componitur. Quid igitur? Non ¹⁹ negandum est, unam causam ex duabus causis confluere, dum praedicta exempla, ut de ceteris sileam, ad hoc approbandum sufficiunt? ²⁰ Mac. Satis miror, et admiratione dignum, cur, cum cetera ²¹ acute et probabiliter videas, in his falleris exemplis. Disc. Dic, deprecor, in quo et quomodo decipior. Mac. Num tibi a philosophis suasum est, mundum istum visibilem ²² quattuor universalibus atque simplicibus constare elementis, igne videlicet, aere, aqua, et terra, quorum unumquodque propriam et singularem sui qualitatem possidet? Est enim ignis caliditas, aeris humiditas, aquae frigiditas, terrae siccitas. Disc. Haec mihi fere ab infantia notissima sunt. Mac. Dic itaque, quis est ille ²³ ignis, ut uno utamur exemplo, qui veluti una causa ex duabus causis manat, ut ais? Illene, qui simplex et invisibilis, et per seipsum incomprehensibilis, omnia visibilia penetrat atque movet, an ille visibilis et corporalis, tangibilisque, et materialiter nutritus? Disc. Illum simplicem et incomprehensibilem, omnia corpora ²⁴ implentem et efficientem, non dixerim. Nam et ²⁵ primordialis est sensibilem, et quarta omnium corporum causa; iste vero sensibilis et materialis ex caliditate et siccitate procedere, veluti ex duabus causis, mihi videtur. Mac. Num in prioribus dedisti, caliditatem non alterius elementi propriam qualitatem esse, nisi solius ignis, siccitatem vero nullius, nisi terrae solius? Singula enim singulis dantur, id est propriae qualitates suis singulis substantialibus elementis. Disc. Jam dedi; aliter namque ²⁶ philosophi me

VARIAE LECTIONES.

¹ C procedit. ² A ut. ³ Sic C; A conjungens. ⁴ C docet. ⁵ C ac vera. ⁶ A Trinitate edidit.
⁷ A naturae. ⁸ C qua. ⁹ et om. A. ¹⁰ C gignit et quem gignit. ¹¹ A ei. ¹² C de se ipsa mente.
¹³ A Scripturis appellatur. ¹⁴ A bibit. ¹⁵ et om. A. ¹⁶ A et profluunt ¹⁷ hoc est om. C. ¹⁸ A docent.
¹⁹ Sic C; A num. ²⁰ A sufficiunt. ²¹ A in ceteris. ²² A sensibilem. ²³ A iste. ²⁴ corpora om. A.
²⁵ et om. A. ²⁶ A enim.

non sinunt intelligere. **MAG.** Dic itaque, utrum aliud est ignis, et aliud caliditas, an unum atque idem? **Disc.** Duo quaedam ¹ esse mihi videntur. Ignis siquidem substantia est, caliditas vero ipsius substantiae qualitas, et propria qualitas. **MAG.** Quid ergo ²? Num substantia causa est qualitatis, an qualitas causa substantiae, an neque qualitas causa est substantiae, neque substantia qualitatis, quoniam ex eodem genere non sunt? **Disc.** Quod ultimum posuisti approbo. Quamvis enim qualitas in substantia contineatur, nulla siquidem qualitas per se subsistit, non tamen causam qualitatis substantiam esse dixerim ³. Etenim omnis species suum genus sequitur, quomodo ⁴ a suo genere nascitur, et in eo immutabiliter custoditur. Ac per hoc omnis substantia ex generali essentia defluit, omnis autem qualitas ex generali qualitate. **MAG.** Ignis itaque, quia substantia est, non ab alia causa descendit nisi a generalissima essentia. Similiter caliditas, quia qualitas est ⁵, non ab alia causa procedit, nisi a generalissima qualitate. **Disc.** Quicunque huic conclusioni contendit, rationibus philosophiae videtur resistere. **MAG.** Cur igitur ignem, sive simplicem sive materialem, veluti unam causam ex duabus causis, id est caliditate et siccitate, confluere ausus es pronuntiare, cum videas, ignis ⁶ substantiam non solum ab aliena qualitate, quae est siccitas et terrena substantiae propria, verum etiam a sua, quae est caliditas, nasci non posse? **Disc.** Nunc video me deceptum in eo, quod dixi, caliditatem et siccitatem veluti duas causas unius causae, id est ignis, consistere. Multos tamen eodem ⁷ errore seductos cognovi, qualitatum et substantiarum differentias naturasque non satis discernentes. Et jam nullum locum fugiendi video. Nam si dixerō, ignem et caliditatem unum et id ipsum esse, continuo me redargues, dicturus, quare ergo eandem rem suimet esse causam aestimas? Dixi siquidem, ignem ex caliditate et siccitate componi. Si dixerō mundum istum visibilem non ex quattuor substantialibus elementis, sed ex quattuor solummodo simplicibus qualitibus constare, caliditate videlicet, humiditate, frigiditate et siccitate, quoniam et hoc multis visum est, fortassis a me quaeras: si ergo quattuor qualitibus totus hic mundus cum suis corporibus a summo usque deorsum constat, ipsae qualitates quibus substantiis continentur? Si enim qualitates sunt ⁸, per se subsistere non posse vera edocet ratio. Et non potero invenire, quid respondeam, hoc est, quibus substantiis ipsae primordiales et generales qualitates, quibus mundus constituitur, fulciuntur; et veris rationibus constrictus fateri compellar ⁹, quattuor substantialia mundi elementa subsistere, in quibus quattuor principales qualitates consistunt, quarum coitu

A omnia corpora composita efficiuntur. Sed unum adhuc restat, quo in eadem mea sententia, qua dixi, unam causam ex multis fluere, mihi videor posse permanere. **MAG.** Quid est illud unum, velim detegas. **Disc.** Nam omnes philosophi de mundo isto ¹⁰ tractantes unanimiter suadent, et ad purum delucere ¹¹ videntur, omnia corpora composita ex quattuor simplicibus elementis eorumque propriis qualitibus quattuor componi? Et si ita est, non solum ex duabus, verum etiam ex multis causis singulorum corporum efficitur compositio. **MAG.** Hunc ¹² locum fugiendi fortassis habere potuisses, si moles has corporum compositas et corruptibiles et solutioni habiles aliorum effectuum infra se sequentium causas esse vera ratione assereres. Jam vero, quoniam nihil inferius est corpore composito, nullius sequentis se, neque aequalis sibi naturae, causa esse potest. Et nunc de causis agimus sive principalibus, sive sequentibus et concatenatis. Et omnis causa nec vere nec recte causa dici potest, quoniam vere causa non est, quae in effectus suos erumpere nescit. Omnino enim effectibus propriis caret, quorum causa merito posset ¹³ vocari. Corpora autem corruptibilia nullius effectus causa sunt, quoniam nullam naturam de se gignunt, cum omnium naturarum extremum atque infimum ac prope nihil obtineant locum. Spiritualia autem corpora simplicia ¹⁴ sunt, ac per hoc insolubilia et ¹⁵ manentia, donec totus iste mundus cum partibus suis, dum ad suum ¹⁶ finem pervenerit, solvatur. Et haec corpora adhuc ¹⁷ incorruptibilia et insolubilia non nisi in quattuor catholicis principalibus ¹⁸ purissimisque in seipsis et simplicibus et dicuntur ¹⁹ et intelliguntur elementis; cetera vero corpora, quae videntur ex eorum qualitibus ²⁰ composita, quoniam et componi et solvi possunt, non inter causas, sed inter extremos effectus, qui de se nihil efficiunt, a sapientibus computantur. Simplicissima etiam et purissima et sensum corporeum fugientia quattuor hujus mundi elementa ad unam simplicem et individuum causam solique intellectui perfectissimorum sapientum cognitam referuntur, hoc est, ad generalissimam, et in seipsa semper manentem substantiarum omnium ad visibiles effectus ²¹ procedentium essentiam. Similiter et de quattuor eorum primordialibus ac propriis qualitibus non incongrue intelligitur. Cum enim ipsae sibimet contrariae videantur, nam caliditas frigiditati opponitur, humiditati siccitas, ad unam tamen secretissimam ac solummodo rationi subjectam redeunt causam, ad generalissimam dico omnium qualitatum qualitatem, ex qua mirabili naturae opere ²² ad efficienda haec corpora corruptibilia ac solutioni obnoxia procedunt, et in qua ineffabili universalis naturae pacifica concordia sit i

VARIAE LECTIONES.

¹ A quoniam. ² A igitur. ³ A dixerim esse. ⁴ C om., A quom, quo. ⁵ A est qualitas. ⁶ ignis om. C. ⁷ C eorum. ⁸ A sint. ⁹ A compellor. ¹⁰ A illo. ¹¹ C ducere. ¹² A hic. ¹³ A possit. ¹⁴ C corpora adhuc simplicia. ¹⁵ et om. C. ¹⁶ suam om. A. ¹⁷ adhuc om. C. ¹⁸ A principalibus et catholicis. ¹⁹ A ex eis (eorum qualitibus om.). ²⁰ qui dese nihil efficiunt — effectus om. B C. ²¹ A ope.

invicem, remota omni contrarietate, consentiunt. **A** Disc. Hac ultima conclusione videlicet septem me video, nullamque viam evadendi remanere, ac per hoc priori ex te prolatae sententiae consentire cogor, ut et ego dicam, unam causam ex duabus causis fluere non facile rationi occurrit. **MAG.** Quid igitur dicemus? Num Spiritum sanctum, quem distributionis donorum divinae bonitatis, sive eorum, quae secundum substantiam sunt ¹, sive quae secundum gratiam, infinitam et inexhaustam largissimamque et plusquam largissimam causam esse catholice confitemur ², ex una causa, hoc est, ex Patre, an ex duabus causis, Patre et Filio, procedere profiteri debemus? **Disc.** Illa exempla, quae ex natura rerum protulimus, hoc dicere omnino prohibent, hoc est, non ex duabus, sed ex una procedere, nisi forte quis **B** dicat, rationem summae atque ineffabilis ³ divinae Trinitatis naturae conditae exempla superare. **MAG.** Si quis hoc dixerit, confestim interrogandus erit, unde ergo divinae bonitatis ⁴ Trinitatem in unitate, et unitatem in Trinitate quaerere et investigare possumus, ut aliquid de ea, quo eam laudemus, verisimile credamus, et quantum datur, intelligamus, si non ⁵ prius quasi quibusdam gradibus ⁶ exemplis naturae ab ea conditae ad eam ascendamus, ea duce atque praecipiente: *Quaerite et invenietis?* Praesertim Divino Paulo testante: *Invisibilia enim ejus, inquit, id est Patris, a creatura mundi per ea quae facta sunt intellecta conspiciuntur, sempiterna quoque ejus virtus, hoc est Filius, et aeternitas, hoc est Spiritus sanctus.* Ita enim hunc locum sacrae Scripturae beatus Maximus exponit. **Disc.** Quid, si quis dixerit, Patrem et Filium non duas causas esse, sed unam et inseparabilem causam, ipso Filio dicente: *Ego et Pater unum sumus?* **MAG.** Huic quoque respondendum est. Tres causae divinae bonitatis, de quibus nunc agimus, non in ipsa essentia, quae una atque eadem est, sed in ipsa ipsius essentiae substantiarum vel ⁷ personarum Trinitate quaeruntur. Non enim confundit dualitatem ⁸ personarum, dum dicit: *Ego et Pater unum sumus.* Nam non ait: *Ego et Pater unum sum, sed sumus,* ostendens et essentiae unitatem et substantiarum differentiam ⁹. Et siquidem diceret: *Ego et Pater et Spiritus sanctus ¹⁰ unum sumus,* non aliter intelligeremus, nisi trium substantiarum trinitatem in ejusdem essentiae unitate subsistentem. Et quamvis sic dictum esse non reperiamus, verissime tamen ita esse intelligamus ¹¹. Pater enim et Filius et Spiritus sanctus unum sunt et tres unum. **A** Patre siquidem Filius est genitus, et ab eodem Patre ¹² Spiritus est procedens. Ac per hoc dum sacra Scriptura praedicante et suadente audio gignentem et genitum et procedentem, tres substantias seu personas

A unius essentiae, quantum mihi conceditur, intelligo. Siquidem impossibile est, ut et gignens et genitus et procedens una substantia sit. Tres autem esse naturalis admonet ratio secundum substantias, dum sunt ¹³ unum secundum essentiam. Nam et Abraham et Isaac et Jacob unum sunt juxta ¹⁴ naturalem essentialitatem, tres vero secundum substantialem differentiam. Et hoc exemplum in omnibus generibus et ¹⁵ formis et individuis facillime veritatis inquisitor inveniet. **Disc.** Quid itaque de hac praesenti quaestione multumque difficili conceptu in animo habeas, detege, si placet, ne tam diu in eisdem locis demoremur, dum ad cetera, quae restant, exponenda debeamus accelerare.

32. MAG. Dicas, peto. Num tibi videtur ex igne radium nasci, et ex radio splendorem procedere? **Disc.** Quisquis hoc dixerit, ex naturae rerum diligenti consideratione non discrepat, ut arbitror. Ignis enim, cum sit per se invisibilis, visibilem ¹⁶ de se radium gignit, qui etiam per se invisibilis esset naturae suae simplicitate subsistens, si corpulentis crassisque naturis non immisceretur. Aiunt ¹⁷ enim philosophi, radium Solis animalium sensibus incomprehensibilem esse, naturae ipsius subtilitatem non valentium ¹⁸ sentire; dum autem gradatim a solari corpore ad inferiora elementa descendit, paulatim incipit apparere. Primum quidem in aethere purissimo vix lucere inchoat, quoniam ipsius aetheris natura ipsi simillima est; progrediens vero longius ad superioris hujus aeris partes, paulatim clarescit; ac deinde, in quantum crassiores naturas penetrat deorsum versus, in tantum lucidius elucet, sensibusque corporeis comprehensibilem se praestat. Verum ex ipso radio splendor luculentissimus totum mundum implens, et ex omnium corporum superficie resiliens, diversasque colorum species detegens emittitur. Ipse quoque naturali sua tenuitate corporales sensus effugeret, si non se corporalibus ¹⁹ elementis temperaret. **MAG.** Ita est, et naturarum inquisitio non aliter fieri posse perdocet. Numquid ergo cogemur ²⁰, ut ipsum splendorem, qui per nascentem radium ab igne procedit, duas causas habere dicamus? Quamvis enim ab igne per radium procedat ²¹, ignis tamen solummodo causa ipsius est, non radius. Sicut ²² enim ipse radius per se non subsisteret, si de causa sua, quae est ignis, non nasceretur, ita splendor per radium non esset, nisi prius ex ipsius radii causa procederet. Vides itaque, nullam rationem exigere, ut splendor ex duabus causis procedat, quamvis ex igne per radium manare intelligatur, verum ex una eademque causa et radium nasci, et splendorem procedere, ac per hoc et splendorem ex igne radioque procedere ²³, natura ipsa ²⁴ magistra non tacet. Et

VARIAE LECTIONES.

¹ A ergo. ² sunt om. A. ³ A confitemur. ⁴ C atque confestim ineffabilis. ⁵ Pro ergo divinae bonitatis A divinam. ⁶ Sic C; A nisi. ⁷ A grandibus. ⁸ A out. ⁹ C qualitatem. ¹⁰ C differentia. ¹¹ sanctus om. A. ¹² A intelligimus. ¹³ A et ab eo (Patre om.) ¹⁴ A sint. ¹⁵ A secundam. ¹⁶ et om. A. ¹⁷ Sic C; A invisibilem. ¹⁸ A Dicunt. ¹⁹ C valentes. ²⁰ Sic C; A corporaliioribus. ²¹ A cogimur. ²² duas causas habere — procedit om. C. ²³ A Sic. ²⁴ ac per hoc — procedere om. A. ²⁵ C ista.

ad huc virtutem ejusdem exempli intentas perspicere. Radius ipse ex igne nascens non ita nascitur, ut gignentem se ignem deserat aut aliquo modo relinquat; sed ita gignitur, ut virtus ignea, quæ eum gignit, semper et ubique inseparabiliter et immutabiliter in eo permaneat, tota in toto, et totus in tota, et unum duo, et duo unum. Et quamvis videatur splendor de radio exire, non tamen ex ipso radio, in quantum radius est, sed ex ¹ ipsa virtute procedit, ex qua radius nascitur, et quæ tota et totum radium et totum splendorem penetrat atque implet. Ac per hoc naturale exemplum ad causam omnium, quæ trina et una est, quoniam trinitas in unitate et creditur et intelligitur esse, possumus ascendere, ut cognoscamus Patrem et Filium et Spiritum sanctum tres causas et unam causam; tres enim unum sunt: Patrem autem causam gignentem nascentis de se Filii sui unigeniti, qui causa est omnium primordialium causarum in seipso a Patre conditarum; eandem vero Patrem causam procedentis a se per Filium ² sancti Spiritus, qui Spiritus causa est divisionis et multiplicationis distributionisque causarum omnium, quæ in Filio a Patre factæ sunt, in effectus suos et generales et speciales et proprios secundum naturam et gratiam. Et quamvis sanctum Spiritum ³ a Patre per Filium credamus et intelligamus procedere, non tamen duas causas eundem Spiritum habere debemus accipere, sed unam eandemque causam ⁴, Patrem scilicet, et nascentis de se Filii, et procedentis ex se per Filium ⁵ Spiritus sancti. Ut enim propterea splendorem ex igne per radium procedere dicimus, quoniam ignis ipse totus in toto radio subsistit, ex quo per radium splendor emittitur; ita et Spiritum sanctum a Patre per Filium procedere catholica fides prædicat, quoniam ipse Pater, qui principalis causa est et sola processionsis sancti Spiritus, totus in toto Filio est, sicut et totus Filius in toto Patre, ex quo ⁶ per Filium Spiritus sanctus procedit. Et quemadmodum tota virtus ignea in toto radio de se genito permanet, et ipse radius totus et tota virtus ignea, de qua gignitur, in toto splendore, et totus splendor ex virtute ignea per radium procedens in toto ipso radio totaque ipsa virtute, ex qua procedit, existit: ita totus Pater gignens in toto Filio genito, et totus Filius genitus in toto Patre gignente, et totus Pater gignens et totus Filius genitus in toto Spiritu sancto a Patre per Filium procedente, et totus Spiritus sanctus a Patre per Filium procedens in Patre, a quo procedit, et Filio, per quem procedit, et tres unum sunt per intellectam trinitatem in unitate. Et hoc totum ipse Filius homo factus et incarnatus apertissime insinuat dicens: *Ego in Patre, et Pater in me*. Ubi subintelligendum reliquit, ac si aperte diceret: Et

A sicut ego in Patre, et Pater in me ⁷; Ita et ego et Pater in Spiritu sancto sumus, et Spiritus sanctus in nobis est, quia nobis coessentialis, et coequalis, et tres unum sumus, tres videlicet substantialiter, essentialiter unum. Et vide, quomodo ipse Filius Spiritum sanctum ad solum Patrem, unicam quippe sui causam refert, dum dicit: *Paracletus autem, Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomine meo*. Non enim dixit, quem mitto in nomine meo, sed quem mittit Pater in nomine meo, quamquam et alibi seipsum mittere Spiritum dicat, dum ait: *Si ego abiero ⁸, mittam eum ad vos*. Missio ejus processio ejus est; processio autem ejus a Patre ⁹ solummodo est substantialiter, non localiter, non temporaliter ¹⁰; verumtamen ¹¹ in nomine Filii, quoniam Spiritus Patris et Filii est. Item alibi ad discipulos ait: *Non vos estis, qui loquimini, sed Spiritus Patris, qui loquitur in vobis*. Item Psalmista Spiritum sanctum a Patre petit, dicens: *Et Spiritum sanctum tuum ne auferas a me*. His et hujusmodi testimoniis sacra Scriptura referta est. Disc. Haec omnia plane et pleniter perspicio, fideliterque accipio, quoniam ¹² omnino veritati convenient. Valdeque miror, quomodo illa quaestio; quæ primum veluti insolubilis nobis videbatur, tandem apertissimis rationibus exemplorum et testimoniorum argumentatione introducta, soluta est, et ad purum, quod non facile sperabamus ¹³, revelata. Et, ut mihi videtur, interioris nostræ naturæ trinitatis similitudine hoc ipsum possumus approbare. Mens etenim et notitia sui gignit, et a seipsa amor sui et notitiæ suæ procedit, quo et ipsa et notitia sui conjunguntur, et quamvis ipse amor ex mente per notitiæ sui procedat, non tamen ipsa notitiæ causa amoris est, sed ipsa mens, ex qua amor inchoat esse, et antequam ad perfectam notitiæ sui mens ipsa perveniat. Nam et mens amat seipsam cognoscere, priusquam cognitionem suam de seipsa ¹⁴ pariat, veluti prolem suam. Non quod mens humana unquam se vel non nosset vel non amaret, dum hæc tria unum sunt secundum naturam vel essentiam, et unum tria secundum rationis considerationem; tria siquidem ratio considerat in una et simplici natura animæ: esse, nosse, amare. Etenim mens et seipsam novit, et amat seipsam, et sui notitiæ; sed quia merito praevaricationis naturæ humanæ in primo homine accidit, ut mens nesciat seipsam nosse, dum naturaliter seipsam novit, et nesciat seipsam amare, dum naturaliter ¹⁵ seipsam et notitiæ sui amat ¹⁶, ac per hoc rationis viribus nil aliud appetit, nisi ut cognoscat, qualiter et quantum seipsam novit, et seipsam et notitiæ sui amat ¹⁷. Et dum hoc totum ad cognitionem et amorem Creatoris sui convertit ¹⁸, perfectissima imago ejus efficitur. Et hic ¹⁹ maximus et

VARIÆ LECTIONES.

¹ ex om. C. ² Per Filium om. A ³ A Spiritum sanctum. ⁴ A esse causam. ⁵ per Filium, om. A. ⁶ A ex quo patre. ⁷ Ubi subintelligendum — Pater in me om. C. ⁸ C exiero. ⁹ a Patre om. C. ¹⁰ non temporaliter om. A. ¹¹ C verum autem. ¹² Corr., A quom. ¹³ C spectabamus. ¹⁴ A de ipsa. ¹⁵ seipsam notis — naturaliter om. C. ¹⁶ A amet. ¹⁷ A amet. ¹⁸ A convertitur. ¹⁹ C hinc est.

pene solus gradus est ¹ ad cognitionem veritatis, id est humanam naturam, seipsam prius cognoscere et amare, ac deinde totam cognitionem suam, totumque amorem ad laudem Creatoris et cognitionem et dilectionem referre ². Si enim, quod in seipsa agitur, nescit, quomodo ea, quae supra se sunt, nosse desiderat? Sed dum de hac quaestione tractamus, alia mihi non spernenda, ut opinor, in mente supervenit. **MAG.** Quae est illa?

33. Disc. Utrum, quemadmodum Spiritum sanctum a Patre per Filium procedere credimus, symbolum Romanae linguae sequentes, ita Filium ex Patre nasci per Spiritum profiteri valeamus, quamvis hoc in ipso symbolo nec secundum Graecos, nec ³ secundum Latinos scriptum reperiamus, nec in divina Scriptura aperte promulgatum, ut aestimo? **MAG.** In ipsa ineffabili ac ⁴ supernaturali divinae bonitatis fecunditate, qua ex corde, hoc est, ex secretis sinibus Dei et ⁵ Patris Filius nascitur et Spiritus sanctus procedit, eundem Spiritum sanctum ⁶ ex Patre et Filio, vel ex Patre per Filium procedere fides catholica nos praecipit confiteri; Filium vero a Patre per Spiritum nasci, nec in illo symbolo utriusque linguae, nec in alia scriptura reperi. Et cur hoc, nec per se ipsum adhuc quaesivi, nec ab alio ⁷ quaesitum et ⁸ inventum legi. Dum autem de inhumanatione Filii Dei, hoc est, de incarnatione Verbi, et Scriptura sacra et symbolum a sacra Niceae urbis Bithyniae synodo traditum, et contra omnes haereses munitum consulitur, manifestissime nobis aperitur, ac sine ulla ambiguitate docetur, quia Verbum de Spiritu sancto est conceptum. Angelus quoque ad Mariam: *Spiritus sanctus, inquit ⁹, superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi.* Idem ad Joseph: *Joseph, fili David, noli dimittere conjugem tuam; quod enim in ea natum est, de Spiritu sancto est.* Ex his atque similibus testimoniis nonne credere et intelligere datur, Filium secundum carnem de Spiritu sancto fuisse conceptum et natum? Itaque ¹⁰ secundum fecunditatem divinam Spiritum sanctum a Patre per Filium procedere, secundum vero carnis assumptionem Filium de Spiritu sancto conceptum fuisse et natum, non dubitamus. *Quod enim in ea natum est, de Spiritu sancto natum est ¹¹.* Sed et juxta aliam theoriam Filium de Spiritu sancto et per Spiritum sanctum concipi et nasci invenies ¹². Dum enim unusquisque fidelium baptismatis subit sacramentum, quid aliud ibi peragitur, nisi Dei Verbi in eorum cordibus de Spiritu sancto et per Spiritum sanctum conceptio atque nativitas. Quotidie igitur Christus ¹³ in utero fidei veluti castissimae matris visceribus et concipitur et nascitur et nutritur. Et fortassis ideo a Nicena synodo Spiritus sanctus ex Patre solummodo procedere traditur, ne talis quaestio ventilaretur. Inquisitor siqui-

dem sollicitus sacrae theologiae Spiritum sanctum a Patre per Filium audiens procedere, mox divino studio admonitus, quaerit et dicit: Si ergo Spiritus sanctus a Patre per Filium procedit, cur non similiter Filius a Patre per Spiritum sanctum ¹⁴ nascitur? Si autem Filius a Patre per Spiritum sanctum non nascitur, cur Spiritus sanctus a Patre per Filium procedere diceretur? Nam quod de Spiritu sancto catholice creditur, cur non etiam de Filio similiter crederetur? Nisi forte quis dixerit, praedictarum naturalium similitudinum virtutem considerans, ab igne per radium splendorem procedere videmus, non autem ab igne per splendorem radium nasci. Similiter ab animo per rationem sensum interioremi mitti, non autem per ipsum sensum rationem ab animo gigni, naturalis theoriae edocet ¹⁵ ordo. Sed de divinarum substantiarum generatione et processione suadenda seu affirmanda fortassis exempla naturae non sunt idonea. Ac per hoc, quod in sancto symbolo ¹⁶ secundum Graecos canitur, hac quaestione liberum omnino est atque absolutum. Dicit enim Filium *ἐκ τοῦ πατρὸς γεννηθέντα*, hoc est, ex Patre genitum, Spiritum vero *ἐκ τοῦ πατρὸς προεχθέντα*, id est, ex Patre procedentem. Sed si quis sanctos Patres, qui in latino symbolo addiderunt de Spiritu: « qui ex Patre *Filioque* procedit », consuleret, rationabiliter, ut credo, responderent, et causam ipsius additionis non tacerent. Et fortassis consulti sunt et responderunt; sed quid eis ¹⁷ visum est de hac re, nondum in manus nostras pervenit. Atque ideo de hujusmodi quaestione nil temere conamur definire, nisi forte quis dicat, non immerito hoc additum est, quoniam multis sacrae Scripturae locis approbatur. Nam et ipse Dominus ¹⁸ dicit: *Quem Pater mittit in nomine meo.* Videtur enim Filius mittere Spiritum, quem Pater mittit in nomine ejus; ipse quoque Filius Spiritum veritatis Spiritum ¹⁹ sanctum vocat; Filius autem veritas est, ipso testante: *Ego sum via, et veritas, et vita.* Si ergo Spiritus veritatis est, profecto Spiritus sanctus spiritus Filii est. Mulierem quoque *αἰμορροῦσαν*, hoc est fluxum sanguinis patientem, sanans: *Sensi, inquit, exisse de me ²⁰ virtutem.* Et quod paulo ante diximus: *Si ego abiero, mittam eum ad vos.* Item Apostolus: *Misit Deus Spiritum Filii sui in corda nostra, in quo clamamus, Abba pater.* Item Psalmista: *Verbo Domini caeli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum.* His itaque atque hujusmodi testimoniis quis catholicorum non possit approbare, Spiritum sanctum a Patre et Filio procedere?

34. Disc. De hac quaestione non nimium haesito. Quoquo enim modo quis ecclesiasticum symbolum pronunciaverit, sine naufragio sanae fidei recipio, hoc est, sive Spiritum sanctum a Patre solummodo procedere dixerit, sive a Patre et Filio, salva illa

VARIAE LECTIONES.

est om. C. ² C. *referrat.* ³ C. *non.* ⁴ ac om. A. ⁵ et om. A. ⁶ sanctum om. A. ⁷ A. *aliquo.* ⁸ et om. C. ⁹ inquit om. A. ¹⁰ Sic C. ¹¹ Sic BC. *Ex his atque similibus — natum est om. A.* ¹² Sic C; A. *inveniet.* ¹³ Conj., A a piis, C Christi. ¹⁴ sanctum om. C. ¹⁵ Sic C. A. *docet.* ¹⁶ C. *synodo.* ¹⁷ C. *et.* ¹⁸ A. *Deus.* ¹⁹ veritatis spiritum om. A. ²⁰ A. *de me exisse*

ratione, qua et credimus et intelligimus, eundem Spiritum ex una causa, id est, ex Patre substantialiter procedere. Est enim Pater causa nascentis de se Filii, et procedentis ex se Spiritus. Sed adhuc velim a te quaerere, ex essentia ¹ Patris, an substantia ² et Filius natus et Spiritus sanctus procedens est? **MAC.** De hoc ambiguo facile purgaberis, si prius pure cognoscas, quid sit inter essentiam et substantiam divinae bonitatis. **DISC.** De differentia divinae essentiae atque substantiae docuit me theologia ex sanctis Patribus utriusque linguae, graecae videlicet atque latinae, tradita. Siquidem sanctus ³ Dionysius Areopagita, et Gregorius Theologus, eorumque elegantissimus expositor Maximus, differentiam esse dicunt inter *οὐσίαν*, id est essentiam, et *ὑπόστασιν*, id est substantiam; *οὐσίαν* quidem intelligentes unicum illam ac simplicem divinae bonitatis naturam, *ὑπόστασιν* vero singularium personarum propriam et individuum substantiam. Dicunt ⁴ enim *μίαν οὐσίαν ἐν τρισὶν ὑποστάσεσιν*, hoc est, unam essentiam in tribus substantiis. Sanctus quoque Augustinus, ceterique sancti Patres latialiter scribentes, fidem sanctae Trinitatis exprimunt, dicentes unam substantiam in tribus personis, significantes unitatem divinae naturae eo nomine, quod est substantia, trinam vero substantiarum proprietatem trium personarum vocabulis. Quod etiam moderni Graecorum recipiunt; dicunt enim *μίαν ὑπόστασιν* ⁵. Id est unam substantiam, et *τρία πρόσωπα*, id est tres personas. Una eademque fides est in omnibus, quamvis significationum diversitas videatur. Itaque ⁶ secundum Graecos dicimus, una eademque est *οὐσία* Patris et Filii et Spiritus sancti, sed non una eademque est *ὑπόστασις*. Habet enim Pater suam propriam *ὑπόστασιν*, quae neque Filii neque Spiritus sancti est, sed solius Patris; similiter Filius suam propriam *ὑπόστασιν*, quae neque Patris neque Spiritus sancti est, sed solius Filii. Eodem modo de Spiritu sancto dicendum, propriam *ὑπόστασιν* habere, quae neque Patris est, neque Filii, sed solius Spiritus sancti. Neque aliud praeter hoc latina vox edocet, tres personas in una substantia pronuntians. Substat ⁷ ergo Pater per se ⁸, substat Filius, substat Spiritus sanctus, et tres substantiae in una essentia substant, quoniam tres unum sunt. **MAC.** Inter orthodoxae fidei participes hanc fidem computandam arbitror. Jam igitur luculenter potes dignoscere propositam quaestionem. Dixisti enim, te dubitare, ex essentia an ex substantia Patris et natus Filius et procedens Spiritus sanctus. Ac si aperte diceres, utrum ex una atque communi essentia vel natura trium substantiarum vel personarum nascitur Filius, et procedit Spiritus sanctus, an ex propria substan-

tia Patris vel persona. Essentia siquidem divinae bonitatis neque propria substantia est Patris, neque Filii, neque Spiritus sancti, sed una atque communis substantiarum trium natura; Pater autem suam propriam habet substantiam, similiter et Filius, similiter et Spiritus sanctus suas possident substantias. Si igitur divina essentia, quia una est atque eadem, neque Pater est, neque Filius, neque Spiritus sanctus, sed communis eorum natura, sequitur, non ab ea nasci Filium, neque Spiritum sanctum procedere. Nam si ex ea Filius nascitur, non ex Patre nascitur; ipsa enim, ut diximus, Pater non est: similiter si ex eadem Spiritus sanctus procedit, non ex Patre procedit. Si autem catholica fides firmissime atque sanissime et credit et docet Filium ex Patre natum, Spiritum vero sanctum ex eodem Patre procedentem, nonne consequens est, ut credamus et intelligamus, ex substantia Patris et nasci Filium, et procedere Spiritum sanctum? Non igitur ex essentia, sed ex substantia Patris et ⁹ Filii nascitur, et Spiritus sanctus procedit. Nam et apud homines non dicimus ex communi natura, sed ex propria natura nasci filios ¹⁰; propriam autem naturam dico uniuscujusque personae individuum substantiam. Nam si ex communi natura homines nascerentur, nullus pater proprium filium, sic nullus filius proprium patrem possideret.

35. Sed haec altius ac verius cogitantur, quam sermone proferuntur, et alius ac verius intelliguntur ¹¹, quam cogitantur, altius autem ac verius sunt, quam intelliguntur; omnem siquidem intellectum superant. Nam quaecumque de simplicissimae bonitatis trinitate dicuntur, seu cogitantur, seu intelliguntur, vestigia quaedam sunt atque theophaniae veritatis, non autem ipsa veritas, quae superat omnem theoriam non solum rationalis, verum etiam intellectualis creaturae. Neque enim talis unitas est seu trinitas ¹², qualis ab ulla creatura potest excogitari seu intelligi, seu aliqua phantasia, quamvis lucidissima et verisimillima, formari. Haec enim omnia fallunt, dum in eis finis contemplationis ponitur. Siquidem plusquam unitas est, et plusquam trinitas, habens ¹³ tamen aliquid de ea dicere et cogitare et intelligere, quantum intellectus eam attingit, sacra theologia duce atque magistra, ut quodam modo materiam habeamus laudandi eam atque benedicendi. Nam et summos angelos proximasque ei virtutes veluti pedes et facies alis suis velare, sacra confirmat ¹⁴ theologia, nobis insinuans ¹⁵ caelestes virtutes, summae trinitati atque unitati semper et immutabiliter adhaerentes; timere ea, quae supra se sunt, ac reverenter contemplari. Alae siquidem earum ¹⁶ theoriae sunt, quibus pedes suos velare affirmantur ¹⁷; et facies timentes intueri,

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic C; A an ex essentia. ² A an ex substantia. ³ est om. C. ⁴ C Sanctus quidem. ⁵ A dicti. ⁶ Sic C; A videntes. ⁷ Sic C; A subsistit. ⁸ Sic C; A ipse. ⁹ nasci filium et procedere — et om. C. ¹⁰ natura filios nasci, sed ex propria natura. ¹¹ et alius ac verius intelliguntur — intelliguntur om. C. ¹² Pro seu trinitas A sacrae trinitatis. ¹³ A. lubet. ¹⁴ A conforme. ¹⁵ Sic C; A insinuans. ¹⁶ earum om. C. ¹⁷ C formantur.

quomodo sancta trinitas et inseparabilis unitas a summo usque deorsum per omnia diffunditur¹, et quo modo omnem superat intellectum, et ab omni sit² creatura visibili et invisibili in infinitam³ naturae suae altitudinem remota. Veruntamen et homines puri et angeli semper et incessanter eam conspicere appetunt, quod⁴ contemplari per seipsum⁵ nequeunt, et hoc per mediarum alarum volatum significatur. Hinc Scriptura dicit: *In quem concupiscunt⁶ angeli prospicere.* Est enim infinitum, quod quaerunt⁷, et incomprehensibile, quod appetunt⁸, et super⁹ omnem intellectum, quod concupiscunt¹⁰, et ab omni creatura exaltatum. Attamen ad hoc summa atque divina unitas movet seipsam in¹¹ intellectibus angelicis seu humanis, ut de ea materiam laudis suae et intelligentiae suae, quantum creaturae conceditur, inveniant, trinitatem in unitate percipientes. Sicut ait sanctus theologus Gregorius in primo sermone de Filio: *Propterea, inquit, monas a principio in dyada mota usque in triade¹² stat.* Quam sententiam beatus Maximus exponit, dicens: *Movetur¹³ namque in acceptivo sui intellectu sive¹⁴ angelico sive humano, per ipsam, et in ipsa inquisitiones de ipsa faciente. Et clarius dicendum: docet ipsam in prima acie impartire de monade rationem, ut non separatio in prima¹⁵ causali introducatur; promovet¹⁶ vero ipsam rationem etiam divinam et ineffabilem ipsius causalis fecunditatem accipere, dicens mystice atque occulte ipsi intellectui, non oportere insecundum esse, unquam sapere¹⁷ illud optimum Verbi ac sapientiae vel sanctificativae¹⁸ virtutis coessentiaeque¹⁹ in substantiis, non ut compositum ex his suscipiatur divinum, quasi accidentibus et non in eis subsistens credatur. Moveri itaque Divinitas dicitur, causa quippe est, per quem modum subsistit inquisitionis; nam sine illuminatione intueri Divinitatem impossibile est. Item dicitur moveri per manifestationem particulariter perfectioris de ipsa rationis secundum sacram Scripturam ab inchoante Patrem confiteri et promovente ad²⁰ confitendum cum Patre Filium, et cum Patre et Filio Spiritum sanctum accipiendum, et coadorare eruditus pulsante, trinitatem perfectam in unitate perfecta, id est, unam essentiam et deitatem et potentiam et operationem in tribus substantiis.* His itaque de summa omnium causa causarum secundum parvitatem nostrae intentionis, quoquo modo sint²¹, investigatis, non autem temere definitis, ad primordiales causas, circa quas nostra disputatio versatur, redeundum. Disc. Redeundum sane; satis enim²² de his est aetum.

36. **MAG.** Causae itaque primordiales sunt, quod et in praecedentibus dixeram, quas Graeci ideas vocant, hoc est, species vel formas aeternas²³ et incommutabiles rationes, secundum quas, et in quibus

A visibilis et invisibilis mundus formatur et regitur. Eoque a Graecorum sapientibus *πρωτότοπα* appellari meruerunt, hoc est, principalia exempla, quae Pater in Filio fecit, et per Spiritum sanctam in effectus suos dividit atque multiplicat. *Προορισματα* quoque vocantur²⁴, id est praedestinationes; in ipsis²⁵ enim, quaecumque divina prudentia et sunt et facta sunt et futura sunt, simul et semel et²⁶ incommutabiliter praedestinata sunt²⁷. Nil enim naturaliter in creatura visibili et invisibili oritur, praeter quod in eis ante omnia tempora et loca praedefinitum et praecordinatum est. Item a philosophis *θεία διατάγματα*, id est, divinae voluntates nominari solent, quoniam omnia, quaecumque voluit Deus facere, in ipsis primordialiter et causaliter fecit, et quae futura sunt, in eis ante saecula facta sunt. Ac per hoc principia omnium dicuntur esse, quoniam omnia, quaecumque in creatura sive visibili sive invisibili sentiuntur vel intelliguntur, eorum participatione subsistunt. Ipsa vero unius universorum causae, summæ videlicet ac sanctae Trinitatis, participationes sunt, atque ideo per se dicuntur esse, quia nulla creatura inter ipsa et unam omnium causarum interposita est. Et in ipsa dum immutabiliter subsistunt, primordiales causae aliarum causarum sequentium se sunt²⁸ usque ad extremos totius naturae conditae et in infinitum multiplicatae terminos, in²⁹ infinitum dico, non Creatori, sed creaturae; finis enim multiplicationis creaturarum soli Creatori cognitus est, quia ipse et non alius est. Sunt igitur primordiales causae, quas rerum omnium principia divini sapientes appellant, per seipsam bonitas, per seipsam essentia, per seipsam vita, per seipsam sapientia, per seipsam veritas, per seipsam intellectus, per seipsam ratio, per seipsam virtus, per seipsam justitia, per seipsam salus, per seipsam magnitudo, per seipsam omnipotentia, per seipsam aeternitas, per seipsam pax, et omnes virtutes et rationes, quas semel et simul Pater fecit in Filio, et secundum quas ordo omnium rerum a summo usque deorsum textitur, hoc est, ab intellectuali creatura, quae Deo post Deum proxima est, usque ad extremum rerum omnium ordinem, quo corpora continentur. Quaecumque enim bona sunt, participatione per se boni³⁰ bona sunt; et quaecumque essentialiter et substantialiter subsistunt, participatione ipsius per seipsam essentiae subsistunt; quaecumque vivunt, participatione per seipsam vitae vitam possident. Similiter quaecumque sapiunt et intelligunt et rationabilia sunt, participatione per seipsam sapientiae, et per seipsam Intelligentiae; et per seipsam rationis participatione sapiunt, et intelligunt, et rationantur. Eodem modo de ceteris dicendum. Nulla siquidem virtus, sive generalis, sive specialis,

VARIAE LECTIONES.

¹ C. diffunditur. ² sit om. C. ³ A infinitae. ⁴ A quom. ⁵ A per seipsam. ⁶ A concupiscunt. ⁷ A quaeritur. ⁸ A appetitur. ⁹ A supra. ¹⁰ A concupiscitur. ¹¹ A in om. C. ¹² A usque triada stat. ¹³ Sic A movetur. ¹⁴ sive om. A. ¹⁵ A prima. ¹⁶ A promovet. ¹⁷ A sapere unquam. ¹⁸ A significativae. ¹⁹ A coessentiarumque. ²⁰ C in. ²¹ A sic. ²² Sic A; C sat nam. ²³ A aeternae. ²⁴ A vocant. ²⁵ Sic A; C in his. ²⁶ et om. A. ²⁷ sunt om. A. ²⁸ sunt om. A. ²⁹ in om. A. ³⁰ A boni, per se.

In natura rerum inventur, quae a primordialibus A
causis ineffabili participatione non procedat. Sed ne
quis existimet, quae de primordialibus causis dixi-
mus, nullius auctoritatis munimine fulciri, quaedam
ex libro sancti patris ¹ Dionysii de divinis Nominibus
huic operi inserere non incongruum duximus. DISC.
Nil aptius, nil veris rationibus convenientius
subjungitur, quam sanctorum Patrum inconcussa proba-
bilis auctoritas. Mxc. Ait ergo in undecimo
praedicti sui libri capitulo: *Quid autem omnino, in-
quis, quod per seipsum esse dictum est, aut ² per
seipsum vita, aut quaecunque absolute et principaliter
esse exposuimus. Hoc dicimus non est prarum,
sed rectum, et simplicem declarationem habet. Non
enim essentiam quandam divinam vel angelicam esse
dicimus ³ per seipsam existendo existendi, quae sunt, B
causam. Sotummodo enim existendi omnia, quae sunt,
et subsistendi ⁴ ipsum esse superessentiale principium
et essentiae ⁵ causale, neque vitae parentem aliam
deitatem praeter superdivinam omnium, quaecunque
vivunt et editae vitae causam vitam. Sed per seipsum
esse et per seipsum vitam et per seipsam deitatem
dicimus principaliter quidem et deiformiter et causa-
liter unum omnium superprincipale et superessentiale
principium et causam, participaliter autem editus ex
Deo non participante providas virtutes, per seipsam
deificationem, quas existentia proprie sibi participan-
t, et existentia, et viventia, et divina sunt, et dicun-
tur, et alia similiter. Proinde ⁶ et primarum ipsarum
optimus substitutor dicitur esse, deinde particularium
ipsarum, deinde totarum ipsas participantium, deinde C
particulariter eas participantium. Et quid oportet de
his dicere, quando quidam divinarum nostrorum sac-
rorum magistrorum per seipsam bonitatis et deitatis
substitutricem ⁷ aiunt plusquam optimam et plus-
quam divinam per seipsam bonitatem et divinitatem,
dicentes esse beneficam et deificam ex Deo proceden-
tem donationem, et per se ipsam formam per se, ip-
sam formificam fusionem, et totam formam, et particu-
larem formam, et universaliter bona, et quaecunque
alia secundum eundem dicta sunt et dicentur modum,
declarantia providentiam et bonitatem participatas
ab existentibus, ex Deo non participante provenientes,
et ⁸ copiosa fusionem et superscatentes, ut diligens om-
nium causalis summitas omnium et superessentiale et
supernaturale omnino superexcellit ea, quae sunt se-
cundum qualemcumque essentiam et naturam. Item ex
eodem libro capitulo quinto: Principia existentium
omnia ⁹ ipsius esse participantia, et sunt, et principia
sunt, et primo sunt, deinde principia sunt. Et si quis ¹⁰
vult viventium ut viventium principium dicere per se
ipsam vitam, et similium ut similitum per se ipsam
similitudinem, et unitorum ut unitorum per se ipsam*

unitatem, et ordinatorum ut ordinatorum per se ipsam
ordinationem, et aliorum, quaecunque ¹¹ hujus sive
hujus sive ¹² amborum multorumve ¹³ participantia,
hoc aut hoc aut ambo aut multa sunt, per se ipsa parti-
cipantia invenies, ipsius esse primum ea participan-
tia, et ab eo esse primum quidem existentia; deinde
hujus aut hujus principia existentia, et participando
eo ¹⁴ esse existentia participata. Si autem haec parti-
cipatione esse sunt, multo magis eorum participantia.
Et paulo post: Etenim in monade omnis numerus
ante subsistit, et habet omnem numerum monas in se
ipsa singulariter, et omnis numerus unitur quidem in
monade. Quantum autem a ¹⁵ monade provenit, tan-
tum discernitur et multiplicatur. Et in centro omnes ¹⁶
circuli lineae secundum primam unitatem consubstituae
sunt; et omnes habet signum in semetipso simplas
lineas uniformiter unitas ad se invicem et ad unum
principium, ex quo procedunt, et in ipso quidem cen-
tro universaliter adunantur. Paulisper ¹⁷ autem eo di-
stantes paulisper ¹⁸ discernuntur, magis autem receden-
tes magis et simpliciter, quantum centro proximiores
sunt, tantum et ipsi et sibi invicem adunantur, et
quantum eo, tantum et a se invicem distant. Sed et in
tota omnium natura omnes secundum singulas natu-
rae rationes convolutae sunt per unam inconfusam
unitatem, et in anima ¹⁹ uniformiter secundum partes
omnium providae totius corporis virtutes. Nil ergo in-
consequens, ex obscuris imaginibus in omnium cau-
sale ascendentes, super mundanis oculis contemplari
omnia in omnium causali, et sibi invicem apposita uni-
formiter et unita ²⁰; principium enim est existentium,
ex quo et ipsum esse, et omnia utcumque ²¹ existentia,
omne principium, omnis finis, ac ²² omnis vita, omnis
immortalitas, omnis sapientia, omnis ordo, omnis har-
monia, omnis virtus, omnis custodia, omnis collocatio
²³, omnis distributio, omnis intellectus, omnis ratio,
omnis sensus, omnis habitus, omnis status, omnis
motus, omnis unitas, omne iudicium, omnis amicitia,
omnis compactio, omnis discretio, omnis terminus, et
alia nominatum ²⁴, quaecunque ab esse existentia omnia
characterizant. Et post aliquanta: Si enim iuxta
nos sol sensibilium essentias et qualitates, et quidem
multas et discretas existentes, tamen ipse unus existens
et uniformis illuminans lux renovat, et nutrit, et custodit,
et perficit, et discernit, et unit, et refovet, et secunda
D esse facit, et auget, et mutat, et collocat, et plantat ²⁵,
et renovat ²⁶, et vivificat omnia, et omnium unum-
quodque proprie sibi eundem et unum solem partici-
pat, et multorum participantium unus sol causas in
seipso uniformiter praeambit ²⁷, multo magis super terrae
et ipsius et omnia ²⁸ causalis praetexisse ²⁹ ipse ³⁰ om-
nium existentium paradigmata secundum unam super-
essentialem unitatem concedendum. Deinde et essen-

VARIAE LECTIONES.

¹ patris om. A. ² A atque. ³ C dicamus. ⁴ subsistendi om. A. ⁵ A essentiam. ⁶ A Perinde. ⁷ C sub-
stantiam. ⁸ et om. A. ⁹ A omnium. ¹⁰ C que. ¹¹ A quicumque. ¹² sive hujus om. A. ¹³ A multorum. ¹⁴ eo
om. A. ¹⁵ a om. C. ¹⁶ A omnes. ¹⁷ A Breviter. ¹⁸ A breviter. ¹⁹ A alia. ²⁰ C unitate. ²¹ Sic C; A
utrumque. ²² oc om. A. ²³ A collatio. ²⁴ nominatum om. A. ²⁵ et plantat om. A. ²⁶ C renovet. ²⁷ A
praeambit. ²⁸ A omnium. ²⁹ A praeterisse. ³⁰ A in se.

ias adducit juxta ab essentia egressionem. Paradigmata autem dicimus esse ipsas in Deo existentium substantificas et uniformiter praelectas rationes, quas theologia praedestinationes vocat et divinas et optimas voluntates existentium discretivas et factivas, se-

condum quas ipsa superessentialis existentia omnia et praedestinavit et adduxit. Et jam ¹ huic libro terminus est imponendus ut arbitrator. Disc. Ita fiat. Explicuit liber secundus ΠΕΡΙ ΘΥΣΕΩΝ.

INCIPIE LIBER TERTIUS.

MAG. In secundo libro tota fere nostrae ratiocinationis intentio est constituta de secunda universalis naturae consideratione, et, ut ita dicam, forma sive specie, quaecumque verisimilia nobis visa sunt, et ad liquidum, ut arbitrator, deducta, veraeque rationis conclusionibus inconcusse munita, literis mandare. Universalis autem naturae secunda ² consideratio est in ea ipsius parte, quae et creatur et creat, et in qua rerum omnium principia, hoc est, primordiales causae, seu, ut saepe dictum est, praedestinationes rerum creandarum, seu divinae voluntates, et ³ sanctorum Patrum auctoritas, et ipsa recta ratione conculsa veritas edocet esse consideranda. Ubi etiam ipsa ⁴ disputationis necessitas exigebat, quaedam de incidentibus quaestionibus principalis quaestionis revelandae gratia introducere. Nulla siquidem principalis quaestio est, ut opinor, quae non incidentes quaestiones, dum diligentis mentis intuitu investigatur, recipiat. Enodari enim aliter impossibile est, praesertim cum necessarium atque ⁵ inevitabile fieret, dum de principiis rerum disputabamus. hoc est, de primordialibus causis, de uno etiam omnium principio, Deo videlicet, qui solus est sola ac prima causarum omnium causa, et supercausalis causa, et superessentialis bonitas, cujus participatione omnia principia, et omnes causae omnium rerum subsistunt, ipse vero nullum participat, quia omni principio superiori se vel secum existenti, non tamen ⁶ coessentiali sibi, omnino caret, quod animo occurrebat, inseri ⁷. Quis enim de creatis causis recte quid dicet, nisi prius unicam omnium causam per se subsistentem, et a nulla praecedenti se creatam pure perspiciat, in quantum de ineffabili datur fari, deque incomprehensibili comprehendi, de superante omnem intellectum intelligi? Cum his etiam quaedam de reditu rerum mutabilium atque segregatarum per diversas naturae divisiones et partes, quibus mundus iste ⁸ perficitur, iterum in principia sua, ex quibus procedunt, et in quibus immutabiliter subsistunt, dum finis omnium venerit. eorumque, quae in motu sunt, status apparuerit, post ⁹ quem nihil movebitur, breviter praelibavimus ¹⁰. His itaque aliisque, ut diximus, secundi sermonis ordo textitur. Deinde consequentia quaestionum, ni fallor, exigit, tertium librum, Deo duce, de tertia universalis na-

turae consideratione, hoc est, de ea parte creaturae, quae creatur et non creat, quicquid nobis in mente ¹¹ iux aeterna patefecerit, texi. Disc. Non aliter disputandi viam ingredi oportet, ut aestimo. Nam si primus liber de natura ¹² cuncta creante et a nullo ¹³ creata, deque solo Deo intellecta, secundus vero de ea, quae et creatur et creat, et in primordiis rerum cognoscitur, rationabili tractat progressionem: num sequens ¹⁴ est, ut et tertius de tertia, quae creatur et non creat, constitutionis suae materiam suscipiat? Sed priusquam ad enodandam hanc naturae partem transeamus, nosse velim, qua ratione eam naturam, quae ab omnium naturarum universitate per excellentiam sui atque infinitatem removetur, veluti primam partem ipsius universitatis ponere voluisti. Universitas siquidem formarum suarum partiumque numeris impletur, ac per hoc in infinitum non progreditur; suis enim finibus sursum versus atque deorsum terminatur. Ab intellectuali siquidem creatura, quae in angelis est constituta, et ut altius ascendamus, a primordialibus causis, supra quas vera ratio nil superius praeter solum Deum reperit, inchoans, per naturales ordines intelligibilium caelestiumque essentialium et visibilium mundum istum constituentium, usque ad extremum totius creaturae ordinem, qui corporibus corporumque incrementis ac detrimentis ¹⁵ impletur, variis quoque decessionibus et successionibus ¹⁶ per catholicorum elementorum in propria coitum, eorumque iterum ¹⁷ in catholica solutionem peragitur, descendit. Creatrix vero ¹⁸ totius universitatis natura, quoniam infinita est, nullis finibus sursum vel deorsum concluditur; ipsa siquidem ambit omnia, et a nullo ambitur. Nec mirum, dum nec a seipsa ambiri sinitur ¹⁹, quia universaliter nescit ambiri; quae a. Inoquum universaliter a seipsa, quanto magis ab alio, comprehendi, seu in aliquo definito vel definibili supernaturaliter effugit intelligi. Nisi forte quis dicat, in hoc solo se ambit, dum se sapit ambiri non posse; in hoc se comprehendit, dum se sapit comprehensibilem ²⁰ non esse; in hoc se intelligit, dum sapit, in ullo se intelligi impossibile esse, quia omne quod est, et potest esse, superat. Et cum ita sit, nullusque recte philosophantium his rationibus temere resistat, cur intra universitatis divisiones a

VARIAE LECTIONES.

¹ C Item huic. ² C litteris iniatis: Incipit tertius liber περί φύσεως. Ἀνοτε, ἀλ' ὅτις secundi libri. ³ A secundae. ⁴ A sicut et. ⁵ ipsa om. C. ⁶ A et. ⁷ Pro non tamen C et non. ⁸ A splendi. ⁹ A iste mundus. ¹⁰ A per. ¹¹ A praelibavimus. ¹² Sic C; A in mentem. ¹³ A de co. nature. ¹⁴ A nulla. ¹⁵ A nunc consequens. ¹⁶ A detrimentis que. ¹⁷ et successionibus om. A. ¹⁸ iterum om. A. ¹⁹ pro om. A. ²⁰ A non sinitur. ²¹ A comprehensibile.

te constituitur ¹, non plane video. Mac. In divi- A
sionibus universitatis conditae nullo modo eam
posuerim. In divisionibus autem ipsius universitatis,
quae uno naturae universalis vocabulo comprehen-
ditur, non uno, sed multiplici rationis intuitu ponendam
judicavi. Eo namque nomine, quod est natura,
non solum creata universitas, verum etiam ipsius
creatrix solet significari. Prima siquidem et maxima
divisio est universalis naturae in creatricem universi-
tatis conditae, et creatam in ipsa condita universitate,
nimirum cum naturalis ista divisio in omnibus uni-
versitatibus in infinitum uniformiter servetur. Nam
universalis boni prima sectio est in illud unum ac ²
summum incommutabile per se et substantiale
bonum, ex quo omne bonum manat, et in illud bonum,
quod participatione summi et incommutabilis boni B
bonum est. Similiter universalis essentiae, univer-
salis vitae, universalis sapientiae, universalis virtutis
eadem principalis divisio est. In his enim ceterisque
similibus primo discernitur ea natura, quae per
seipsam, a seipsa, in seipsa vere et immutabiliter
essentia est, et vita, et sapientia, et virtus, ab ea
natura, quae ³ participatione summi boni aut tantum
est; aut et est, et vivit; aut et est, et vivit, et sentit
et ratiocinatur ⁴; aut et ⁵ est, et vivit, et sentit et
ratiocinatur et sapit ⁶. Videsne, quemadmodum totius
universitatis conditor primum in divisionibus obtinet
locum? Nec immerito, dum sit principium om-
nium, et inseparabilis ab omni diversitate, quam
condidit, et sine quo subsistere conditor ⁷ non potest.
In ipso enim immutabiliter et essentialiter sunt C
omnia, et ipse est divisio et collectio universalis
creaturae, et genus, et species, et totum, et pars,
dum nullius sit vel gens, vel species, seu totum,
seu pars, sed haec omnia ex ipso, et in ipso, et ad
ipsam sunt. Nam et monas principium numerorum
est, primaque progressio, et ab ea omnium numero-
rum pluralitas inchoat, eorundemque rectius atque
collectio in ea consummatur. Siquidem omnes
numeri universaliter et incommutabiliter in monade
subsistunt, et in omnibus eis totum et pars est, et
totius divisionis primordium, dum sit ipsa in seipsa
neque numerus neque pars ejus. Eadem ratio est
centri in circulo seu sphaera, signi in figura, puncti
in linea. Cum igitur totius universitatis divisio ab
ipsius causa et creatricem incipiat, non eam veluti
primam partem vel speciem debemus intelligere, sed
ad ea omnem divisionem et partitionem inchoare,
quoniam omnis universitatis principium est, et
medium, et finis. Et dum haec de ea et praedicantur
et intelliguntur, hoc est, dum in divisionibus uni-
versitatum primum locum obtineat, nemo tamen est
pie credentium et veritatem intelligentium, qui non
continuo, absque ulla cunctatione exclamet, totius

causam ⁸ universitatis conditae creatricem superna-
turalem esse, et superessentialem, et supra omnia
vitam, et sapientiam, et virtutem, et supra omnia,
quae dicuntur, et intelliguntur, et omni sensu perci-
piuntur, dum sit horum omnium principium causale,
et medium implens essentialem, et finis consummans,
omnemque motum stabilisans, quietumque ⁹ faciens,
et ambitus, omnia, quae sunt et quae non sunt, cir-
cumscribens. Disc. His altae cautaeque ratiocinationis
collationibus ¹⁰ libenter cedo, ac verisimiles eas
approbo. Sed priusquam ad considerandos effectus
primordialium causarum, ex quibus maxime prima
omnium et una ¹¹ creatrix causa solet de omnari,
accedas, ordinem naturalem earum nosse conveni-
t: adhuc enim mixtim indistincteque introductas
esse arbitror. Nam, ni fallor, ad earum effe-
ctuumque suorum perfectam notitiam non mediocre
auxilium quaerentibus praestabit, si prius natu-
ralis ordo, quo a creatore conditae sunt, luculenter
patefactus fuerit. Mac. Primordialium causarum se-
riem divinae providentiae solers investigator sanctus
Dionysius Areopagita in libro de divinis Nominibus
apertissime ¹² disposuit. Summae siquidem bonitatis,
quae nullius particeps, quoniam per se ipsam boni-
tas est, primam donationem et participationem ¹³ asserit
esse per se ipsam bonitatem, cujus participatione,
quaecumque, bona ¹⁴ sunt. Ideoque per seipsam bonitas
dicitur, quia per seipsam summum bonum participat.
Cetera enim bona non per seipsa summum et substan-
tiale bonum participant, sed per eam, quae est per se-
ipsam summi boni prima participatio. Et ¹⁵ haec re-
gula in omnibus primordialibus causis uniformiter ob-
servatur, hoc est, quod per se ipsas participationes
principales sunt unius omnium causae, quae Deus est.
Quoniam vero summae ac verae naturae prima con-
sideratio est, qua intelligitur summa ac vera bonitas,
secunda vero, qua intelligitur summa ac vera essentia,
nec ¹⁶ immerito primordialium causarum secundum
locum obtinet per seipsam essentia, quae cum sum-
mae ac verae essentiae prima participatio sit, omnia,
quae post se sunt, sua participatione accipiunt esse,
ac per hoc non solum bona, verum etiam existentia
sunt, tertia divinae naturae intentio est, qua intelli-
gitur summa veraque vita, ideoque tertia in pri-
mordialibus causis per seipsam vita communeratur,
quae summae ac verae vitae prima per se partici-
patio subsistens, ut omnia post eam viventia partici-
patione ejus viverent, creata est: hinc conficitur et
bona, et ¹⁷ existentia, et viventia esse. Eiusdem natu-
rae quarta theoria, qua summa ac vera ratio cognoscitur.
Hinc perspicitur quartam ¹⁸ inter primordiales per
se ipsam ratio sessionem, primamque summae ac
verae rationis participationem, omniumque post se
rationabilium, hoc est, rationis participantium

VARIAE LECTIONES

¹ C. constituitur. ² A et. ³ C qua. ⁴ pro sentit e. r. A sapit. ⁵ et om. A. ⁶ Pro sentit et ratiocinatur et sapit A sapit et virtutem participat. ⁷ conditor om. A. ⁸ A causam totius. ⁹ A caeterumque. ¹⁰ A collationibus. ¹¹ et una om. A. ¹² A aptissime. ¹³ A partitionem. ¹⁴ varia. ¹⁵ Et om. A. ¹⁶ C. Non immerito. ¹⁷ et om. C. ¹⁸ C Hinc est quod quartam (A quarta).

possidere ¹ primordia. Divinae naturae quinta A theoria in summa ac vera intelligentia versatur; intellectus enim est intelligens omnia, priusquam fiant. Ac per hoc quinta in ordine primordialium cognoscitur per seipsam intelligentia ², cujus ³ participatione intelligunt, quaecunque intelligunt ⁴, et intellectus sunt; ipsa vero prima participatio summae ac verae intelligentiae condita est. Sexta contemplatio divinae naturae in vera summaque sapientia constituitur. Hinc non immerito inter primordialia causas sexto loco per seipsam sapientia collocatur, quae prima participatio est summae ac verae sapientiae, participatione vero sui omnibus post se sapientibus sapiendi causa creata est. Verae ac summae naturae ⁵ septima contemplatio est, quae considerat summam ipsius ac veram virtutem. Ac per hoc per seipsam virtus inter primordialia septimam sedem occupat, et est prima participatio summae ac verae virtutis; ceterae vero post eam virtutum species participationes ipsius ⁷ sunt. Octavus theoriae gradus est, in quo mens pura summa veraque ⁸ divinae naturae beatitudinem intuetur. Cujus prima participatio est ⁹ per se beatitudo, quam veluti octavam primordialium participant, beataque sunt ¹⁰, quaecunque post se beata sunt, omnia. Nona in ordine theoria divinae ac summae veritatis, cujus prima participatio est ¹¹ per seipsam veritas, post quam et per quam quasi primordialium nonam ¹² vera sunt, quaecunque vera sunt, omnia. Decima ponitur per seipsam aeternitas, quae prima participatio est summae ac verae aeternitatis, et post quam et per quam aeterna sunt, quaecunque aeterna sunt ¹³, omnia. Eadem ratio est de magnitudine, de amore et pace, de unitate et perfectione; per has enim primordiales causas a summa omnium causa descendunt, quaecunque magnitudinis, amoris, pacis, unitatis, perfectionis participantia sunt. Sufficiunt haec, ut arbitror, ad ea, quae volumus, manifestanda. Praedicta siquidem theoria uniformiter in omnibus rerum omnium principiis, in infinitum progredientibus, mentis obtutibus deformiter arridet ubique, sive in his, quae et ¹⁴ intelligi et nominari possunt, sive in his, quae solo intellectu percipiuntur, significationibus tamen deficiunt, sive in his, quae nec intellectu comprehenduntur, nec nominationibus exprimuntur; fugiunt enim omnem sensum omnemque mentis contuitum; nimia siquidem altitudinis suae ¹⁵ claritate obscurantur. In ipso enim sunt, de quo Apostolus dixit: *Qui solus habet immortalitatem, et lucem habitat inaccessibilem*. Nec mirum, si causae primordiales in infinitum protendantur. Ut enim prima omnium causa, ex qua, et in qua, et per quam, et ad quam conditae sunt, infinita est, ita et ipsae finem nesciunt, quo claudantur, praeter

A Creatoris sui voluntatem. Et notandum, quod ordo iste primordialium causarum, quem a me exigo, ad certum progrediendi modum inconfuse discerni non in ipsis, sed in theoria, hoc est, in animae ¹⁶ contuitu quaerentis eas ¹⁷, earumque, quantum datur, notitiam in seipso concipientis, eamque quodammodo ordinantis constitutus sit, ut de eis certum aliquid puraque intelligentia definitum pronuntiare possit. Ipsae siquidem primae causae in seipsis unum sunt, et simplices, nullique cognito ordine definitae, aut a se invicem segregatae; hoc enim in effectibus suis patiuntur ¹⁸. Et sicut in monade, dum omnes numeri sola ratione subsistunt, nullus tamen numerus ab alio numero discernitur; unum enim sunt, et simplex unum, et non ex multis compositum unum, siquidem ex monade omnis numerorum multiplicatio progreditur in infinitum, non autem monas ex multiplicibus et a se progredientibus numeris veluti in unum collectis conficitur: similiter primordiales causae, dum in principio omnium, in Verbo videlicet Dei unigenito ¹⁹, substitutae intelliguntur, unum simplex atque individuum sunt, dum vero in effectus suos in infinitum multiplicatos procedunt, numerosam ordinatamque sui pluralitatem recipiunt, non quia causa omnium ordo non sit vel ordinatio, vel ²⁰ per seipsam ordinatio in principiis rerum non numeretur, cum omne ordinatum participatione ipsius sit ordinatum; sed quia omnis ordo in summa omnium causa, et in ipsius prima participatione unus ac simplex est, nullisque differentiis discernitur, ubi omnes ordines a seipsis non discrepant, quoniam unum inseparabile sunt, unde rerum omnium multiplex ordo descendit. Ordo itaque primordialium causarum juxta contemplantis animi arbitrium constituitur, in quantum earum cognitio de divinis causis disputantibus datur. Licet enim pie ac pure philosophantibus ab unaquaque earum, prout vult, inchoare, et per ceteras mentis oculum, qui est vera ratio, ordine quodam contemplationis convolvere, omnes, quascunque potest, percipiens, et in quacunque earum terminum suae theoriae constituere. Sicut nunc intentionis nostrae humilis capacitas ex bonitate primordialium causarum, veluti quodam ordine constitutarum, numerum coepit computare, et in ea, quae dicitur per seipsam perfectio, veluti D quinto decimo loco constituta finem exemplo dedit, quoniam exempli gratia has principales causas pro viribus intentionis suae elegit, et, ut ei visum est, ordinavit; non quod ita natura sua ²¹ sint constitutae, ubi omnia unum sunt, et simul et simpliciter sunt, sed quod quaerentibus eas, deque eis quiddam exempli gratia proferre volentibus, sic vel sic, et multipliciter, et infinite, divino radio illuminante, in theophaniis suis solent ²² apparere. Et ut hoc exemplo

VARIAE LECTIONES.

¹ C possidet. ² versatur — intelligentia om. C. ³ C unus. ⁴ quaecunque intelligunt om. C. ⁵ A edita. ⁶ A naturae om. A. ⁷ ipsius om. A. ⁸ A veramque. ⁹ est om. C. ¹⁰ Pro beataque sunt C beata (que sunt om. C). ¹¹ est om. A. ¹² nonam om. A. ¹³ quaecunque aeterna sunt om. C. ¹⁴ et om. A. ¹⁵ altitudine sive. ¹⁶ C animi. ¹⁷ eas om. A. ¹⁸ C parciuntur. ¹⁹ A ingenito. ²⁰ C vel non per. ²¹ sua om. A. ²² A solent.

rerum sensibilibus clarius elucescat ¹, centrum et circumscriptum ei circulum diligenter intueri, relictasque lineas a centro inchoatas, et ad circulum porrectas ², ibique terminatas. Disc. Saepe hoc aspexi, seu in animo per phantasiam interius, seu in figura visibili corporaque exterius sensui ³ subjecta. Mag. Non intuitus es, quomodo omnes lineae in centro adunantur, ut ⁴ nulla illarum ab aliis discerni possit, nimirum, quia omnes in eo unum sunt, et nullo modo a seipsis discrepant, ita ut rationabiliter non junctura linearum in unum, sed fons atque principium simplex et individuum, ex quo sive naturaliter, sive arte, multiplex linearum numerus procedit, centrum definiatur; est enim centrum ⁵ universale linearum initium, in quo omnes unum sunt. Disc. Hoc quoque in geometricis rationibus mihi apertissime suasum. Sed haec omnia plus animo quam sensu percipiuntur, sive interius per phantasiam ⁶, sive exterius per sensum ⁷ de talibus velit quis disputare ⁸. Mag. Recte dicis; haec enim et hujusmodi pura mentis acie dijudicantur. Vides, ni fallor, in prima linearum progressionem ab ipsa unitate, quae in centro est, quantum sibi invicem lineae conjunguntur, ut vix discerni a se invicem possint. Dum vero longius a centro protenduntur, latius paululum spatia, quibus a se invicem segregantur, crescere incipiunt, donec ad extremum circulum, quo finiuntur, perveniant; ubi latissima sua diastemata mensurantur, hoc est, spatia inter lineas constituta, quae sibi invicem aequalia sunt, ut nulla eorum latiora aut angustiora aliis reperiantur. Quemadmodum et in ipsis lineis una eademque longitudo est in tantum, ut earum nullae longiores aliis aut breviores sint, naturali rationabilique aequalitate in utrisque servata, in latitudine spatorum dico et in longitudine linearum. Disc. Ita est, et ⁹ plane intelligo. Mag. Quid, si velis spatorum et linearum numerum dignoscere, et in ordinem quandam redigere? Num potes speciale spatium, lineamve specialiter invenire, ex quo, vel ex ¹⁰ quae naturaliter ac proprie incipias? Disc. Mihi quaerenti non occurrit. Tanta siquidem aequalitas in his praevalet, ut nullum spatium ab alio, nulla linea ab alia per differentiam quandam seu proprietatem possit discerni. Nam et ille circulus, intra cujus ambitum omnia colliguntur, ita sibi in seipso similis est, ut nulla pars ejus ab alia discernatur, seu natura, seu arte. Continua namque quantitate pollet, ac per hoc nullo certo principio inchoat, nullo constituto fine concluditur, sed totus sibi in toto et principio est, et finis subsistit. Hinc est, quod circularis motus ἀρχος a Graecis, hoc est, principio carens recte nominatur, aliorumque motuum, id est, recti et obliqui, obinet principatum. Mag. In his omnibus

non falleris, ut opinor; non enim aliter vera edocet ratio. Num itaque cernis, quomodo nulla lex figurarum tibi obstat ¹¹, vel te cohibet ¹², ut ¹³ ab omni spatio seu linea incipias totam figuram et ordinare ¹⁴ et numerare? Sic enim imperat ratio. Ac per hoc quot spatia lineaeque sunt, tot principia finesque numerandi et ordinandi fieri possunt. Disc. Huic etiam conclusioni non resisto; sed, quorsum tendat ¹⁵, expecto nosse. Mag. Non aliorum, nisi ut luce clarius cognoscamus, summos theologos eorumque pedisequos omnino posse, nulla ratione obstante, et ab omnibus primordialibus causis contemplationis eorum initium sumere, et in omnibus, prout cuique visum fuerit, ipsius contemplationis finem constituere, ita ut, quot primordiales causae sint, et, ut cautius eloquar, quot in contemplantium intellectibus quoquo modo formantur, seu formari possunt, tot earum ordines numerosaque pluralitas recte philosophantibus juxta capacitatem singulorum theoriae, prout quisque voluerit, mirabili divinae providentiae dispositione ultro sese offerunt ¹⁶; et dum haec in mentibus theozantium divinae disciplinae divinarumque theophaniarum modis diversis ¹⁷ mirabilibusque ¹⁸ peraguntur, ipsae per seipsas omnium, quae sunt, primordiales rationes uniformiter et incommutabiliter in Verbo Dei, in quo factae sunt, unum et id ipsum ultra omnes ordines omnemque numerum aeternaliter subsistunt ¹⁹. Disc. Clare jam video tuae intentionis ratiocinationisque finem, siquidem, ut arborum, nil aliud suadere contendis, nisi ut in ipsis ²⁰ principiis rerum nullus ordo naturaliter specialis quaeratur. Et merito. Quis enim in ²¹ his, quae supra omnem numerum omnemque ordinem excelsitudine suae naturae a conditore omnium creatae sunt, ordinem vel numerum rationabiliter quaesierit, dum sint omnis numeri omnisque ordinis initia in semetipsis sibi invicem unita, et a nullo inferioris naturae contuitu discreta? Sola siquidem gnostica conditoris earum virtus eas numerare, discernere, multiplicare, ordinare, dividere non incongrue creditur posse. Quoniam vero modo quodam incognito, ultraque naturam reperto, in theophaniis suis mentibus contemplantium conformantur, in eis etiam et multiplicari, et dividi, et numerari posse dignoscuntur ²², in intellectibus dico, prout datur eis contemplantium ²³. Ac per hoc conficitur, eas, id est primordiales causas, nullum ordinem intellectui, vel sensui cognitum in semetipsis recipere; in earum vero theorico, hoc est, contemplativo animo quosdam ordines diversos ²⁴ atque multiplices conceptione quadam intelligentiae procedente in ratione per quasdam imaginationes verisimiles nasci. Scilicet cum haec ita se habeant, non te crediderim sine aliqua speciali ratione principalium causarum con-

VARIAE LECTIONES.

¹ C. lucescant. ² A portatas. ³ A sensibus exterius. ⁴ A et. ⁵ centrum om. A. ⁶ per phantasiam om. A. ⁷ per sensum om. A. ⁸ C. disputari. ⁹ A ut. ¹⁰ A ex om. A. ¹¹ A obsistat. ¹² A cohibeat. ¹³ A ne. ¹⁴ pro et ordinare A exordinare. ¹⁵ C tendit. ¹⁶ A afferunt. ¹⁷ A divisio. ¹⁸ A mirabilibus. ¹⁹ A subsistit. ²⁰ A his. ²¹ A ex. ²² dignoscuntur om. A. ²³ Sic C; A contemplantibus, ²⁴ A divisos.

enumerationem ab ipsa per seipsam bonitate inchoasse. Non enim est rite disputantium, otiosum qui l, causa careas dicere. Mac. Hoc fortassis non temere diceres, si de numero pie ac perfecte disputantiam, et nullo modo de verae ratiocinationis semita declinantiam, unum, me esse cognosceres. Quoniam vero inter magnorum philosophorum extremos pedisequos vix locum invenio habere ¹, non incaute de processionibus meis per altissimos theoriae ascensus pronuntium. Saepe namque melioris ingenii puriorisque sine comparatione in ipsis ascensionibus inchoantes ingredi, aut errantes ² deviaerunt, aut alius ascendere non valentes, ad inferiora reversi sunt, aut eas silentio honorificantes, altiora se attingere caute ac rationabiliter non praesumentes siluerunt. Perfectissimorum namque est ³ divinique radii splendoribus illuminatorum, ac per hoc ad sacratissima caelestium mysteriorum abdita manu ductorum, altissima divinae ⁴ theoriae *βήματα* ⁵, hoc est ⁶ gradus ⁷ superare, ac sine ullo errore apertissimae veritatis speciem nulla caligine obstante ⁸ intueri. Quae quoniam ultra vires intentionis nostrae constituta sunt, nec adhuc possumus attingere carnalium sensuum pondere oppressi, ne pigri videamur in divinis negotiis, talentum Domini cum in terra fodientes, ac sine ulla usura ⁹ pecuniam domini negligentes, malique servi sententiam promerentes, de his, quae nunc inter nos conferimus, quantum intima lux capacitati quaerentium se donaverit, quicquid verisimilius visum fuerit dicemus, humiliatis regula ubique observata, ne nosmet esse aestimemus, quod nos non sumus. Scriptum est enim: *Noli altum sapere, sed time.*

2. Hac igitur ratione specialiter principia rerum ab ipsa per seipsam bonitate incipere introductus sum. Perspexi siquidem, nec absque sanctorum Patrum auctoritate, et maxime Areopagitae Dionysii, generalissimam divinarum donationum esse per seipsam bonitatem, aliasque quodammodo praecedere. Causa namque omnium creatrix bonitas, quae Deus est, ad hoc ipsam causam, quae per seipsam bonitas dicitur, primo omnium creavit, ut per eam omnia, quae sunt, in essentiam ex non existentibus adduceret. Divinae siquidem bonitatis proprium est, quae non erant, in essentiam vocare. Universitatis etenim ¹⁰ conditae in essentiamque adductae divina bonitas et plusquam bonitas et essentialis et superessentialis causa est. Si igitur Creator per suam bonitatem omnia de nihilo, ut essent, derivavit, necessario intellectus per seipsum bonitatis, intellectum per seipsam ¹¹ essentiae praecedit. Non enim per essentiam introducta est bonitas, sed per bonitatem introducta est essentia. Nam et hoc apertissime Scriptura

A pronuntiat, quae dicit: *Et vidit Deus omnia, et ecce bona valde* ¹². Non e. im dicit: et vidit. Deus omnia, et ecce valde sunt. Quid enim valeret solammodo esse. adempto bene esse? Omnia siquidem, quae sunt, in tantum sunt, in quantum bona sunt; in quantum autem bona non sunt, aut, ut ita dicam, in quantum minus bona sunt, in tantum non sunt. Ac per hoc adempta penitus bonitate, nulla remanet essentia. Simpliciter enim esse, vel aeternaliter esse, sublato bene esse, et bene aeternaliter ¹³ esse, abusive dicitur et esse et aeternaliter esse. Subtracta itaque bonitate proprie non dicitur essentia, aut aeterna essentia. Ac ne forte ad haec dicas, nunquid similiter possumus pronuntiare, subtracta penitus essentia ¹⁴ nulla bonitas remaneret. B perente vero ¹⁵ existentia nullum bonum subsistet, accipe majoris virtutis argumentum. Non solam, quae sunt, bona sunt; verum etiam, quae non sunt, bona dicuntur. Eoque amplius meliora dicuntur quae non sunt, quam quae sunt; nam ¹⁶ in quantum per excellentiam superant essentiam, in tantum superessentiali bono, Deo videlicet, appropinquant; in quantum autem ¹⁷ essentiam participant, in tantum a superessentiali bono elongantur. Non esse autem, ut arbitror, dicuntur, quae nec sensu, nec intellectu, prae nimia sui excellentia, inseparabilique unitate, ac simplicitate percipi possunt; esse vero aestimantur, quae intellectibus sensibusve succumbunt, et in quadam certa definitaque substantia differentis ¹⁸ proprietatibusque circumscribuntur, accidentibusque ¹⁹ subjecta, locis temporibusque varia atque dispersa semel et simul esse non valentia. Videne igitur, quantum generalior est bonitas, quam essentia? Bonorum siquidem una species bonitatis ²⁰ est in his quae sunt, altera in his quae non sunt. Ac per hoc a ²¹ generalioribus divinae largitatis donationibus inchoans, et per specialiores progrediens, ordinem quandam primordialium causarum theologia duce constitui.

3. Disc. Jam intelligo, non irrationabiliter te inchoasse principiorum considerationem. Quicumque enim recte dividit, a generalissimis debet incipere, et per generaliora progredi, ac sic, prout virtus contemplationis succurrit, ad specialissima pervenire. Quod etiam in ipsis rerum principiis, quae primo D posuisti, interius perspicimus, ni fallor, intelligo. Ut enim bonitas veluti quoddam genus est essentiae, essentia vero species quaedam bonitatis esse creditur; ita essentia genus est vitae. Siquidem omnia, quae sunt, dividuntur in ea, quae per se ²² vivunt, et ea ²³, quae per se ²⁴ non vivunt. Non enim omnis ²⁵ essentia per se vivit, aut vita est. Ac per hoc eorum, quae sunt, una species est in his, quae per se ²⁶

VARIAE LECTIONES.

¹ habere om. A. ² C errando. ³ est om. A. ⁴ divinae om. A. ⁵ Corr., A climata, B binata. ⁶ hoc est om. A. ⁷ A gradu. ⁸ C distenta. ⁹ C sine ullo usufructu. ¹⁰ A enim. ¹¹ A p. seipsum. ¹² C valde bona. ¹³ A essentialiter. ¹⁴ C existenti ¹⁵ vero om. C. ¹⁶ pro nam C non. ¹⁷ autem om. A. ¹⁸ A om. differentis. ¹⁹ A accidentibus quoque. ²⁰ bonitatis om. A. ²¹ a om. C. ²² per se om. A. ²³ ea om. A. ²⁴ per se om. A. ²⁵ omnis om. C. ²⁶ per se om. A.

vivunt vel vita sunt, altera in his, quae nec per se ¹ A vitam participant, nec vita sunt. Hoc quoque in sequentibus potest inspicere. Nam vita quoddam genus rationis est. Omnia siquidem, quae vivunt, aut rationalia sunt, aut irrationalia. Ac per hoc una species vitae est rationalis, altera irrationalis ². Rationis item duplex species ardet, una sapientia, altera scientia. Sapientia namque proprie dicitur virtus illa, qua contemplativus animus, sive humanus, sive angelicus, divina, aeterna et incommutabilia considerat; sive circa primam omnium causam versetur, sive circa primordiales rerum causas, quas Pater in Verbo suo semel simulque condidit, quae species rationis a sapientibus theologia vocatur. Scientia vero est virtus, qua theoreticus animus, sive humanus, sive angelicus, de natura rerum, ex B primordialibus causis procedentium per generationem, inque genera ac species divisarum, per differentias, et proprietates tractat, sive accidentibus succumbat, sive eis careat, sive corporibus adjuncta, sive penitus ab eis libera, sive locis et temporibus distributa, sive ultra loca et tempora sui simplicitate unita atque inseparabilis. Quae species rationis Physica dicitur. Est enim Physica naturarum sensibus intellectibusque succumbentium naturalis scientia, quam semper sequitur morum disciplina. Et si quis intentus fuerit, eandem regulam aut in omnibus, aut in multis primordialibus causis reperiatur; non quod, ut arbitror, primordialium causarum quaedam quidem generaliora sint, quaedam vero ³ specialiora; talis enim inaequalitas ⁴ in his, in quibus summa unitas, et summa aequalitas pollet, impossibilis ⁵, ut arbitror, est ⁶; sed quia in effectibus earum plures participationes aliarum, aliarum vero pauciores contemplantis animus, rerumque multiplex divisio invenit. Multipliciores siquidem sunt participationes per seipsam bonitatis, quam per seipsam essentiae: unam quidem participant quae sunt, et quae non sunt; alteram vero solummodo quae sunt. Eodem modo de ceteris principii intellegere non alienum est a veritate. Essentiam quoque ⁷ participant quae vivunt, et quae non vivunt; vitam vero solummodo quae vivunt. Vitam participant rationalia et irrationalia; rationem vero sola rationalia. Rationem participant sapientia et scientia; sapientiam vero soli illi intellectus, qui circa Deum ultra omnem naturam visibillum et invisibillum, et extra seipsas aeterno et ineffabili motu, et circa rerum principia volvuntur ⁸. Ac per hoc non in ipsis rerum principii genera vel species, pluralitas paucitasque ⁹ intuenda sunt, sed non ¹⁰ in eorum participationibus, hoc est, non in ipsis causis in verbo Dei uniformiter et incommutabiliter et aequaliter factis, verum in earum effectibus, quibus mundus visibilis et invisibilis impletur. In ipsis qui-

dem summa est aequalitas ac nulla diversitas, in his vero multiplex et infinita differentiarum varietas. Sed quid sit participatio, nondum intelligo, sine cuius intelligentia nemo potest praedicta ad purum dignoscere, ut arbitror. Mag. Omne quod est, aut participans, aut participatum, aut participatio est, aut participatum simul et ¹¹ participans. Participatum solummodo est, quod nullum superius se participat, quod de summo ac solo omnium principio, quod Deus est, recte intelligitur. Ipsum siquidem omnia, quae ab eo sunt, participant, quaedam quidem immediate per seipsa, quaedam vero per medietates interpositas. Participans vero solummodo est, quod supra se naturaliter constitutum participat, a nullo vero infra se posito participatur, quoniam infra se nullus ordo naturalis invenitur; sicut sunt corpora, quorum participatione nulla rerum subsistit; non enim umbras inter subsistentes res connumeramus. Corpora nunc ¹² dico, non illa simplicia, invisibilia, et universalia, sed illa, quae ex ipsis sunt composita, sensibusque et corruptioni, hoc est, solutioni obnoxia: cetera vero, quaecumque ab uno omnium principio per naturales descensiones gradusque divina sapientia ordinatos, usque ad extremitatem totius naturae, qua corpora continentur, in melio sunt constituta et participantia, et participata sunt et vocantur. Excellentissima namque, inter quae et summum bonum superius nulla creatura interposita est, immediate Deum participant, et sunt principia omnium rerum, hoc est, primordiales causae, circa et post unum principium universale constitutae, post quas sequentes essentiae earum participatione subsistunt. Videsne, quemadmodum primus ordo universitatis conditae et particeps est unius omnium principii, et participatus ex subsequentibus se creaturis? Simili ratione de ceteris ordinibus intelligendum. Omnis enim ordo a summo usque deorsum in medio constitutus, hoc est, a Deo usque ad corpora visibilia, et superiorem se ordinem participat, et ab inferiori se participatur, ac per hoc et participans est, et participatus; participatio vero in omnibus intelligitur. Ut enim inter numerorum terminos, hoc est, inter ipsos numeros, sub una ratione constitutos, similes proportionibus; ita inter omnes ordines naturales, a summo usque deorsum, participationes similes sunt, quibus junguntur. Et quemadmodum in proportionibus numerorum proportionalitates sunt, hoc est, proportionibus similes rationibus, eodem modo in naturalium ¹³ ordinationum participationibus mirabiles atque ineffabiles harmonias constituit creatrix omnium sapientia, quibus omnia in unam quandam concordiam, seu amicitiam, seu pacem, seu amorem, seu quocumque modo rerum omnium adiunctio significari possit, conveniunt. Sicut ¹⁴ enim numerorum concordia, proportionibus; propor-

VARIAE LECTIONES

per se om. A. ² C. irrationalibus. ³ vero om. A. ⁴ A. aequalitas. ⁵ C. impossibile. ⁶ Corr., AC esse. ⁷ A. namque. ⁸ A. volvuntur. ⁹ A. paucitasque. ¹⁰ non om. A. ¹¹ simul et om. A. ¹² A. enim. ¹³ naturalium om. A. ¹⁴ A. Ut

tionum vero collatio, proportionalitatis: sic ordinum naturalium distributio, participationis nomen, distributionum vero copulatio, amoris generalis accipit, qui omnia ineffabili quadam amicitia in unum colligit. Est igitur participatio non cuiusdam partis assumptio, sed divinarum dationum et donationum a summo usque deorsum per superiores ordines inferioribus distributio. Primum siquidem primo ordini immediate a summo omnium bono et datur, et donatur; verbi gratia, datur esse, donatur¹ bene esse: ipse vero primus ordo sequenti se distribuit esse et bene esse; ac sic distributio essendi, et bene essendi, a summo omnium bonorum datorum vel donationum fonte gradatim per superiores in inferiores usque ad extremos ordines descendit. Ubi notandum, duobus modis bene esse intelligi, uno, quo omnia, quae sunt, bona dicuntur esse, quoniam a summo bono facta sunt, et in tantum sunt, in quantum participant bonitatem²; altero autem³, quo omnia, quae naturaliter bona subsistunt, virtutum donationibus, ut eorum naturalis bonitas plus appareat, exornantur. Quamvis enim maxime ac principaliter rationali et intellectuali creaturae dona gratiae, quae virtutis vocabulo solent significari, distribuuntur, nulla tamen naturarum etiam extremarum secundum suam proportionem divinae gratiae participationis expertae esse arbitranda est. Ut enim omnia participant bonitatem, ita participant et gratiam⁴; bonitatem quidem ut sint, gratiam vero ut et⁵ bona et pulchra sint. Similiter de vita, de sensu, de ratione, de sapientia, ceterisque divinis dationibus et donationibus accipiendum; eodem enim modo per superiora inferioribus distribuuntur, in quantum perveniunt. Non enim omnes dationes usque ad extrema descendunt; esse siquidem et bene esse secundum naturam usque ad extremum universitatis conditae distribuitur, vita vero extremum ordinem non attingit. Non enim corpora per seipsa vivunt, vel vita sunt, sed per superiorem se ordinem vivere recipiunt; qui ordo in nutritiva et activa vita constitutus est, inque seminibus viget. Quid dicam de sensu, et ratione, et intellectu? Nempe omnibus patet, quia sensus usque ad irrationabilia descendit animantia, ratio et intellectus rationalia et intellectualia non excedunt. Inter dationes autem et donationes talis differentia est: dationes quidem sunt et dicuntur propriae distributiones, quibus omnis natura subsistit; donationes vero gratiae distributiones, quibus omnis natura subsistens ornatur. Itaque natura datur, donatur gratia⁶; siquidem omnis creatura perfecta ex natura constat et gratia⁷. Hinc conficitur, omnem essentiam datum, omnem virtutem donum proprie vocari. Hinc theologia dicit: *Omne datum optimum, et omne donum perfe-*

ctum deorsum est, descendens a Patre luminum. Saepe tamen sacra Scriptura et datum pro dono, et donum pro dato solet ponere. Sciendum quoque, virtutem tripliciter intelligendam. Est enim virtus substantialis; omne namque quod subsistit naturali quadam trinitate subsistit, essentia, virtute, et operatione, de quibus in primo libro satis disputatum est. Secunda species virtutis est⁸, quae pugnat adversus corruptionem naturae, ut sanitas adversus aegritudinem, scientia et sapientia adversus ignorantiam et stultitiam. Tertia est, quae opponitur malitiae, ut humilitas superbiae, castitas libidini. Quae species in tantum patet, in quantum liberae voluntatis irrationabilis motus intellectuali⁹ naturae porrigitur. In quantum enim malitia vitiorum species multiplicat, in tantum bonitas virtutum oppugacula opponit. Et notandum, quod participatio significantius expressiusque, et ad intelligendum facilius a Graecis dicatur, in quorum lingua *μετοχή* vel *μετουσία* participationem significat, *μετοχή* autem quasi *μετάχουσα*, hoc est, post habens vel secundo habens, *μετουσία* quoque quasi *μεταουσία*, hoc est, post-essentia vel secunda essentia. Hinc facillime datur intelligi, nihil aliud esse participationem, nisi ex superiori essentia secundae post eam essentiae derivationem, et ab ea, quae primum habet esse, secundae, ut sit, distributio. Et hoc exemplis naturae possumus argumentari.

4. Siquidem ex fonte totum flumen principaliter manat, et per ejus alveum aqua, quae primo surgit in fonte, in quantumque longitudinem protendatur, semper ac sine ulla intermissione defluit. Sic divina bonitas, et essentia, et vita, et sapientia, et omnia, quae in fonte omnium sunt, primo in primordiales causas defluunt, et eas esse faciunt, deinde per primordiales causas¹⁰ in earum effectus ineffabili modo per convenientes sibi universitatis ordines decurrunt, per superiora semper ad inferiora defluentia¹¹, iterumque per secretissimos naturae poros occultissimo meatu ad fontem suum redeunt. Inde enim¹² est omne bonum, omnis essentia, omnis vita, omnis sensus, omnis ratio, omnis sapientia, omne genus, omnis species, omnis pulchritudo¹³, omnis ordo, omnis unitas, omnis aequalitas, omnis differentia, omnis locus, omne tempus, et omne quod est, et omne quod non est, et omne quod intelligitur, et omne quod sentitur, et omne quod superat sensum et intellectum. Somniae siquidem ac trinae soliusque verae bonitatis in seipsa immutabilis motus et simplex multiplicatio et inexhausta a seipsa, in seipsa, ad seipsam diffusio causa omnium, immo omnia est. Si enim intellectus omnium est omnia, et ipsa sola intelligit omnia; ipsa igitur sola est omnia, quoniam sola

VARIAE LECTIONES.

¹ A et datur esse et donatur. ² A bona. ³ A vero. ⁴ et gratiam om. C. ⁵ et om. A. ⁶ A natura datur, gratia donatur, B natura dat, gratia donat, C natura dat, donat gratia. ⁷ A siquidem omnis — gratia om. A. ⁸ est om. C. ⁹ C intellectualis. ¹⁰ defluunt — causas om. C. ¹¹ C profuentia. ¹² enim om. A. ¹³ A plenitudo.

gnostica virtus est ipsa, quae, priusquam essent omnia, cognovit omnia, et extra se non cognovit omnia, quia extra eam nihil est, sed intra se habet omnia. Ambit enim omnia, et nihil intra se est, in quantum vere est, nisi ipsa, quia sola vere est. Cetera ², quae dicuntur esse, ipsius theophaniae sunt, quae etiam in ipsa vere subsistunt. Deus itaque est ³ omne, quod vere est, quoniam ipse facit omnia, et fit in omnibus, ut ait sanctus Dionysius Areopagita. Omne namque ⁴, quod intelligitur et sentitur, nihil aliud est, nisi non apparentis apparitio, occulti manifestatio, negati affirmatio, incomprehensibilis comprehensio, ineffabilis fatus, inaccessibilis accessus, inintelligibilis intellectus, incorporealis corpus, superessentialis essentia, informis forma, immensurabilis mensura, innumerabilis numerus, carentis pondere pondus, spiritualis incrassatio, invisibilis visibilitas, illocalis localitas, carentis tempore temporalitas, infiniti definitio, incircumscripti circumscriptio, et cetera, quae puro intellectu et cogitantur, et perscipiuntur, et quae memoriae finibus capi nesciunt, et mentis aciem fugiunt. Et hoc exemplis nostrae naturae possumus conficere. Nam et noster intellectus, cum per se sit invisibilis et incomprehensibilis, signis tamen quibusdam et manifestatur et comprehenditur, dum vocibus vel literis vel aliis nutibus, veluti quibusdam corporibus incrassatur, et dum sic extrinsecus apparet ⁵, semper intrinsecus invisibilis permanet, dumque in varias figuras sensibus comprehensibiles prosilit, semper statum suae naturae incomprehensibilem non deserit, et priusquam exterius patefactus fiat, intra ⁶ seipsum seipsum movet. Ac per hoc et silet, et clamat; et dum silet, clamat; et dum clamat, silet; et invisibilis videtur, et dum videtur, invisibilis est; et incircumscriptus circumscribitur, et dum circumscribitur, incircumscriptus perseverat; et dum vult, vocibus et literis incorporatur; et dum incorporatur, incorporeus in seipso subsistit; et dum sibi veluti quaedam vehicula, quibus ad aliorum sensus possit provelhi ⁷, de aeris materia, vel sensibilibus figuris efficit, mox, ut ad sensus exteriores eorum pervenerit, ipsa vehicula deserens, solus per seipsum absolutus, intima corda penetrat, aliisque intellectibus se miscet, et fit unum cum his, quibus copulatur. Et cum hoc ⁸ peragat, semper in seipso manet; et dum movetur, stat; et dum stat, movetur; est enim status mobilis, et motus stabilis; et dum aliis adiungitur, suam simplicitatem non relinquit; et multa alia, quae mirabiliter et ineffabiliter de natura, quae ad imaginem Dei facta est, excogitari possunt ⁹. Sed haec exemplo sufficiunt ad insinuandam divinae bonitatis ineffabilem diffusionem per omnia a summo usque deorsum,

A hoc est, per universitatem ab ipsa conditam, quae ineffabilis diffusio, ⁹ et facit omnia, et fit in omnibus, et omnia est. Disc. Sufficiunt sane, et copiose affluunt, in quantum res ineffabilis quibusdam similitudinibus fari potest, dum omni ¹⁰ similitudine remota sit. Praedicta siquidem similitudo, quam exempli gratia ab intellectu nostro ¹¹ suscepisti, in hoc deficit, ut opinor, ab ea, cuius similitudo est, quod intellectus, ut dicis, vehicula illa, in quibus ad aliorum sensus invehitur, de materia extra se creata et facit, et suscipit; divina vero bonitas, extra quam nihil est, non de aliquo apparitionis suae materiam sumpsit, sed de nihilo.

5. Sed cum audio, vel dico, divinam bonitatem omnia de nihilo creasse, non intelligo, quid eo nomine, quod est nihil de nihilo ¹², significatur, utrum privatio totius essentiae, vel substantiae, vel accidentis, an divinae superessentialitatis excellentia. **MAC.** Non facile concesserim, divinam superessentialitatem nihil esse ¹³, vel tali nomine privationis posse vocari. Quamvis enim a theologis dicatur non esse, non eam tamen nihil esse suadent, sed plusquam esse. Quomodo enim causa omnium, quae sunt, nulla essentia intelligeretur esse, cum omnia, quae sunt, eam vere esse doceant, nullo vero argumento eorum, quae sunt, intelligitur, quid sit? Si igitur propter ineffabilem excellentiam et incomprehensibilem infinitatem divina natura dicitur non esse, nunquid ¹⁴ sequitur, omnino nihil esse, dum non aliam ob causam praedicetur non esse, sed superessentialis ¹⁵, nisi quod in numero eorum, quae sunt, numerari eam ¹⁶ vera non sinit ratio, dum super omnia, quae sunt et quae non sunt, esse intelligatur. **Disc.** Quid ergo intelligam, quaeso, te audiens, Deum de nihilo omnia, quae sunt, fecisse? **MAC.** Intellige ex non existentibus existentia per virtutem ¹⁷ bonitatis divinae facta fuisse. Ea enim, quae non erant, acceperunt esse de nihilo. Namque facta sunt, quia non erant, priusquam fierent. Eo namque vocabulo, quod est nihilum, non aliqua materies existimatur ¹⁸, non causa quaedam existentium, non ulla processio seu occasio, quam sequeretur eorum, quae sunt, conditio, non aliquid Deo coessentiale et coaeternum, neque extra Deum per se subsistens, seu ab aliquo, unde Deus veluti materiem quandam fabricationis mundi suscepit, significari; sed omnino totius essentiae privationis nomen erat, et, ut verius dicam, vocabulum est absentia totius essentiae ¹⁹. Privatio enim habitudinis est ablatio. Quomodo autem, fortassis quis dixerit ²⁰, poterat fieri ²¹ privatio, priusquam fieret habitus? Nullus enim habitus erat, antequam omnia, quae sunt, habitudinem subsistentiae acciperent. **Disc.** Eo igitur nomine, quod est nihilum, negatio

VARIAE LECTIONES

² A cetera enim. ³ A est itaque. ⁴ A enim. ⁵ apparet om. A. ⁶ Sic C; A extra. ⁷ A perveli. ⁸ A haec. ⁹ Sic AC. ¹⁰ C divisio. ¹¹ A ab omni. ¹² nostro om. A. ¹³ de nihilo om. C. ¹⁴ nihil esse om. C. ¹⁵ pro nunquid C nihil. ¹⁶ Corr.; ABC superior essentialis. ¹⁷ eam om. A. ¹⁸ Pro per virtutem C virtute. ¹⁹ existimatur om. A. ²⁰ nomen erat — essentiae om. C. ²¹ fortassis quis dixerit om. A. ²² A fieri poterat.

atque absentia totius essentiae vel substantiae, immo etiam cunctorum, quae in natura rerum creata sunt, insinuatur ¹. **Mag.** Ita est, ut arbitror. Nam paene ² omnes sacrae Scripturae expositores in hoc consentiunt, quod conditor universae creaturae non de aliquo, sed de omnino nihilo, quaecumque voluit fieri, fecit. **Disc.** Nebulis valde tenebrosis cogitationum mearum undique cinctum me esse sentio. In talibus ³ equidem nil mihi remanet, nisi sola fides, quam sanctorum Patrum tradit auctoritas. Dum vero de his, quae sola fide retineo, aliquid conor ad purum intelligentiae habitum perspicere, fugienti in me subtilissimarum rationum nimia obscuritas, immo etiam nimia claritate, aciem mentis reperculsus ⁴ repellor. **Mag.** Dicis, quaeso, ubi nunc haesitas, et quid te tantum perturbat, ut ad nullum purae intelligentiae habitum valeas, ut ais, pervenire, aut uti nostra ratiocinatio vacillat, quando te ad nullam certam definitionem rerumque cognitionem potest adducere. **Disc.** Magnanimum te esse, meaque tarditatis morulas patienter sustinere postulo. Crediderim namque, has rerum tenuissimas inquisitiones etiam perfectiorum me interioribus oculis non tam facile lucescere, ut confestim ad firmum animi habitum possint adhaerere, praesertim dum ex his, quae haecenus inter nos ⁵ jam dudum ⁶ veluti ad liquidum perducta ⁷ sunt, haec mihi nunc obscura videntur ingeri. Confectum est enim inter nos de primordialibus rerum omnium causis, quod ⁸ a Patre in verbo suo ingenito, hoc est, in sua sapientia et ⁹ simul et seniel sunt aeternaliter facta, ita ut, quemadmodum ipsa sapientia Patris aeterna ¹⁰ est, suoque Patri coaeterna, sic ¹¹ etiam cuncta, quae in ea ¹² facta sunt, aeterna sint, eo excepto, quod in ipso omnia facta sunt; quae non est facta, sed genita, et factrix. Siquidem in condenda universali creatura sicut una eademque est ¹³ Patris et Filii voluntas, ita una eademque est operatio. In primordialibus itaque suis causis omnia in sapientia Patris aeterna sunt, non tamen ei ¹⁴ coaeterna. Praecedit enim causa effectus suos. Ut enim intellectus artificis artis intellectum praecedit, intellectus autem artis praecedit intellectum eorum, quae in ea et per eam fiunt ¹⁵, ita intellectus Patris artificis intellectum suae artis, hoc est, suae sapientiae, in qua condidit omnia, antecedit. Deinde intellectu ipsius artis omnium, quae in ea et per eam facta sunt, sequitur cognitio ¹⁶. Omne siquidem, quod vera ratio quoquo modo praecessioneis praecedere ¹⁷ invenit, juxta naturalem consequentiam praecedere necesse est. Ac per hoc artifex omnium Deus Pater secundum causam artem suam praecedit; artifex siquidem causa suae artis est, ars autem sui artificis non est causa; ipsa vero ars

praecedit omnia, quae in ea, et per eam, et ab ea subsistant; coram namque causa est. Hinc conficitur, in Patris sapientia omnia aeterna esse, non tamen ei coaeterna. **Mag.** Haec ¹⁸ jam dudum inter nos discussa, et ad inconvulsam mentis habitum deducta sunt ¹⁹ vera ratione, sacrorumque Patrum testimoniis in hoc consentientibus. **Disc.** ²⁰ Num itaque vides, quod non immerito moveor, et adversantibus sibi invicem diversarum cogitationum fluctibus aliorum? Nam quomodo haec sibi invicem convenire possunt? Si omnia, quae sunt, in sapientia creatrice aeterna sunt, quomodo de nihilo sunt facta? Quomodo enim potest aeternum esse, quod priusquam fieret, non erat? Et ²¹ quod incipit esse in tempore et cum tempore, quomodo potest esse in aeternitate? Omne siquidem aeternitatis particeps nec incipit esse, nec desinit. Quod autem non erat, et incipit esse, necessario desinet esse, quod est. Omne namque, quod initio non caret, sine carere non potest. Non invenio itaque, quomodo haec sibi invicem non oppugnant, qua ratione et omnia in sapientia Dei aeterna sunt, et de nihilo facta, hoc est, priusquam fierent, non erant. Nisi forte quis dicat, primordiales rerum omnium causas in sapientia Patris semper esse aeternas, informem vero materiem, in qua et per quam in effectos suos per generationemveniunt in genera et species, quibus mundus impletur, aeternam non esse. Sed quisquis hoc dixerit, cogetur fateri, materiam de nihilo factam causam esse intra aeternas rerum causas non connumerandam. **C.** Et si hoc concesserit, necessario concludetur et cogetur dare, non omnia, sed quaedam in sapientia Patris aeterna esse. Materiem autem informem in numero omnium, quae a Deo facta sunt in sapientia sua, connumerari, nemo recte philosophantium abnegavit. Quomodo enim rerum omnium causas in Verbo Dei aeternaliter conditas esse, informem vero materiem sua causa carere quis potest dicere ²², omnino non reperio. Proinde ²³, si in numero universitatis conditae materia concluditur, necessario sequitur, ut ipsius causa ex numero causarum aeternaliter in sapientia Dei creatarum non excludatur. **Mag.** De informi materia, quam Graeci $\mu\eta\tau\epsilon\rho$ vocant, nullus in sacra Scriptura exercitatorum, naturarum conditionem recta ratione considerans, ambigit, quod a conditore omnium et causaliter inter causales, et inter causarum effectus secundum suas proportionem condita sit. Qui enim fecit mundum de materia informi, ipse fecit informem materiem de omnino nihilo, siquidem non alius est auctor mundi de informi materia facti, et alius ipsius materiae de omnino nihilo prius creatae, scilicet unus atque idem utriusque est conditor, quoniam ab uno principio omnia quae sunt, sive informia, sive formata, procedunt.

VARIAE LECTIONES.

¹ A insinuatur. ² A et. ³ In talibus om. A. ⁴ C percussus. ⁵ inter nos om. C. ⁶ jam dudum om. A. ⁷ A producta. ⁸ quod om. A. ⁹ et om. A. ¹⁰ C essentia est. ¹¹ A ita. ¹² A in eo. ¹³ est om. C. ¹⁴ et om. C. ¹⁵ A fiant. ¹⁶ sequitur cognitio om. C. ¹⁷ A processiones procedere. ¹⁸ pro Mag. haec A Nec. ¹⁹ sunt om. A. ²⁰ Disc. om. A. ²¹ A aut. ²² A dicere potest. ²³ A Perinde.

Ab uno enim universitas creata est, sicut a monade omnes numeri, et a centro omnes lineae erumpunt. Nam et in hoc maxime secularium philosophorum, qui de mundi hujus factura tractare ausi sunt, error convincitur, quoniam informem materiem coaeternam Deo esse dixerunt, de qua Deus velati extra se subsistente et coaeterna sibi suorum operum sumpsit ¹ auspiciam. Indignum namque eis visum est, materiem informem a Deo fieri creatam. Quomodo enim, inquit, ex forma omnium informis fieret, ab immobili et in nullo in seipso variabili varium ac mutabile, ab eo, cui nihil accidit, variis accidentibus subjectum, a non ² distento per spatia locorum et temporum, quod recipit locorum temporumque intervalla, et quantitatum? Similiter ab eo, quod nulli qualitati subditum, diversarum qualitatum figurarumque receptivum, ab incorruptibili corruptibile, a simplici compositum et cetera id genus, sive falsae ratiocinationis nebulis obcaecati? Nos autem sacrae Scripturae veritatem inspicientes, divinorumque ipsius interpretum vestigia sequentes, et informitatem rerum omnium, et formas, et omne, quod in eis, sive secundum essentiam, sive secundum accidens est, ab una omnium causa condita esse, et per fidem credimus, et quantum datur per intellectum consideramus.

6. Non enim universitatis conditor omnipotens, et in nullo deficiens, et in infinitum tendens, similia sibi solummodo, verum etiam dissimilia creare potuit ³ et creavit. Nam et solummodo sui similia, hoc est vere existentia, aeterna, incommutabilia, simplicia, inseparabiliter unita, incorruptibilia, immortalia, rationalia, intellectualia, scientia, sapientia, ceterasque virtutes condiderit, in dissimilium et oppositorum creatione defecisse videretur, et non omnino cunctorum, quae ratio posse fieri docet ⁴, opifex judicaretur. Dissimilia autem sui et opposita dicuntur esse ⁵ et sunt omnia, quae praedictis virtutibus opponuntur, non ut negativa seu privativa, sed naturae dissimilitudine et oppositione. Si quidem perfectae essentiae similiter in genera formasque per differentias et proprietates, uniformiterque ordinatae per singulas species, omni confusione subtracta, imperfectio ⁶ informis adhuc materiae ⁷ et mobilitas opponitur ⁸, aeternis temporalia, immutabilibus mutabilia, simplicibus composita, et cetera ⁹, quae veluti ex diametro sibi invicem et contrario respondent. Horum itaque omnium, similia dico et dissimilium, unus atque idem artifex est, cujus omnipotentia in nullius naturae deficit operatione. Proinde ¹⁰ pulchritudo totius universitatis conditae, similia et dissimilium, mirabili quadam harmonia constituta est, ex diversis generibus va-

riisque formis, differentibus quoque substantiarum et accidentium ordinibus, in unitatem quandam ineffabilem compacta. Ut enim organicum melos ex diversis vocum qualitibus et quantitibus ¹¹ conficitur, dum virtutim separatinque sentiuntur, longe a se discrepantibus intentionis et remissionis proportionibus segregatae, dum vero sibi invicem coaptantur secundum certas rationabileque artis musicae regulas per singulos tropos, naturalem quandam dulcedinem reddentibus: ita universitatis concordia, ex diversis naturae unius subdivisionibus a se invicem, dum singulariter inspiciuntur, dissonantibus, juxta conditoris uniformem voluntatem coadunata est. His itaque definitis non immerito, ut inquis, diversis cogitationum fluctibus sibi invicem adversantibus alligeris ¹². Confectum est enim et inconcusse definitum, omnia, quae sunt et quae non sunt, ab uno omnium principio confluere, sive in primordialibus causis semel et simul in Verbo Dei unigenito aeternaliter factis, sive in materia informi, ex qua primordialibus causis visibilis creaturae apparitionis suae ¹³ per generationem occasiones ¹⁴ acceperunt, sive in effectibus earum, quibus mundus iste ab initio usque ad finem naturali ordine divina providentia ¹⁵ ministrante peragitur. Sicut ¹⁶ ait Dominus: *Pater meus usque in me* ¹⁷ operatur et ego operor. Sed quemadmodum haec veluti sibi adversantia in unam quandam intelligentiae copulam conveniunt, hoc est quomodo omnia simul et aeterna et facta sunt, non solum tibi, verum etiam et mihi diligentissima rationis inquisitione dignum esse videtur.

7. Disc. Dignum quidem. Hac enim quaestione nullam altiore inquisitoribus veritatis quaerendam esse arbitror. Etenim, ut praediximus, facta aeternis opponuntur. Ac per hoc, si facta, non sunt aeterna; si aeterna, non sunt ¹⁸ facta. Nam ut eadem et ¹⁹ aeterna simul et facta sint, qua ratione doceri valeat, non mihi occurrit. Proinde ²⁰ nil aliud restat, ut aestime, nisi ut aut ista penitus prae nimis sui altitudine silentio honorificetur, aut, si quid tibi de ea videtur investigandum, investigare incipias. Mac. Utrumque mihi videtur, ut et ²¹ eandem, quantum acies contemplationis nostrae Deo illuminante ex nimio subtilitatis suae fulgore non repellitur, investigare non pigeat, ne desidiae seu inertiae culpam incurramus; ubi vero intentionis nostrae virtutem exsuperat, et non patitur mentibus adhuc terrena habitatione depressis perspicere, et ad purum dignosci, silentio cordis et oris honorificanda est, ne quid temere de ea definiamus. Disc. Ita fiat, ac sine mora hujus inquisitionis viam arripe.

8. Mac. De eo quod omnia in Verbo Dei unigen-

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic AC; f. sumpserit? ² Pro a non CAU. ³ C poterit. ⁴ A tunc posse fieri. ⁵ A esse dicuntur. ⁶ A imperfecto. ⁷ C materiae. ⁸ C opponit. ⁹ A aeterna. ¹⁰ A Perinde. ¹¹ et quantitibus om. C. ¹² A uldicens. ¹³ A sive. ¹⁴ C per generationes occasiones. ¹⁵ A prudentia. ¹⁶ A sic. ¹⁷ Pro in me C modo sunt om. A. ¹⁸ et om. C. ¹⁹ A Perinde. ²⁰ C ut ad.

ito aeterna sunt ¹, primo dicendum iudico. Disc. A
 Nec aliter volo. Ab eo enim, quod praecedit, rati-
 ocinatio est inchoanda. Praecedit autem ² aeterni-
 tas facturam. Ab ea ³ igitur est inchoandum.
 MAG. Esto igitur ⁴ intentus, et vide ne quid incaute
 concesseris, ne iterum te concessisse poeniteat. Disc.
 Ingrederere; intentus sum ne quid tempore concedam.
 MAG. Quid tibi videtur? Num Deus accidentium
 capax est? Disc. Absit ab his, qui de veritate sanum
 sentiunt, hoc dicere vel cogitare. Natura enim
 ipsius simplex est, et plusquam simplex, omnibus-
 que accidentibus absoluta, et plusquam absoluta.
 MAG. Nihil ergo Deo accidit? Disc. Omnino nihil.
 MAG. Itaque non est ei accidens, universitatem con-
 dente. Eam tamen condidisse Scriptura sacra non
 tacet, sed aperte clamat, dicens: *In principio fecit* B
Deus caelum, et terram, et cetera, quae de operibus
primorum sex dierum leguntur. Disc. Deus ⁵ et
 universitatem creaturarum condidit, eamque condi-
 disse non est ei accidens. MAG. Non ergo erat sub-
 sistens, antequam universitatem conderet. Nam si
 easset, conditio sibi rerum accideret. Disc. Deum
 praecedere universitatem credimus, non tempore,
 sed ea sola ratione, qua causa omnium ipse intelli-
 gitur. Si enim tempore praecederet, accidens ei
 secundum tempus facere universitatem foret. Quo-
 niam vero ea sola ratione, qua causa est, universi-
 tatem ab eo conditam praecedit, sequitur, universi-
 tatis conditionem non esse Deo secundum accidens,
 sed secundum quandam ineffabilem rationem, qua
 causativa in causa sua semper subsistunt. MAG. Si
 igitur nulla alia ratione Deus universitatem a se
 conditam praecedit, praeter illam solam, qua ipse
 causa est; ea vero causativa, et omne causativum
 semper in causa subsistit, aliter enim nec causa
 causa est, nec causativum causativum; Deoque non
 accidit causalis esse, semper enim causa et ⁶ est,
 et erat, et erit; semper igitur causativa in sua causa
 subsistunt, et subsisterunt, et substituta sunt:
 proinde universitas in sua causa, quoniam causativa
 est, hoc est, suae causae particeps, aeterna est.
 Totius ergo ⁷ creaturae universitatem aeternam
 esse in Verbo Dei manifestum est. Disc. Huic con-
 clusioni contradicere non valeo, dum sine ulla ambi-
 guitate considero, omnes numeros in monade, et
 omnes lineas in centro aeternaliter et uniformiter
 subsistere. Et quamvis actu et opere numerantis et
 lineantis in varias numerorum species figurasque
 formentur, semper tamen in principiis suis, in mo-
 nade dico et centro, uniformiter permanent, nec
 unquam sine eis principia intelliguntur fuisse, nec
 in ipsis principiis fieri inchoasse, et dum ab eis
 multipliciter profluunt, uniformi tamen ratione
 aeterno atque incommutabili statu in eis esse non
 desinunt. MAG. Simillimo verissimoque usus es
 exemplo. Testimonia quoque et sacrae Scripturae
 et sanctorum Patrum omnia in Deo esse aeterna
 perhibent ⁸. Apostolus: *In quo vivimus, inquit,*
et ⁹ movemur, et sumus. In Deo enim sumus per
 excellentem et ante existentem in ipso nostrae es-
 sentiae rationem; movemur autem in Deo secun-
 dum praecedentem in ipso bene essendi rationem
 per virtutes bonae actionis. Porro in Deo vivimus
 secundum praecedentem in ipso ¹⁰ semper vi-
 vendi et existendi rationem. Et ne quis aestima-
 ret, aliud nos esse, et aliud nostras ratio-
 nes, non dixit, in quo nostrae rationes vivunt,
 et moventur, et sunt, sed dixit, in quo vivimus, et
 movemur, et sumus. Nihil enim alius nos sumus, in
 quantum sumus, nisi ipsae rationes nostrae aeterna-
 liter in Deo substitutae. Sanctus item Augustinus
 in episculis suis operationis divinae quadriformem
 rationem exponens, secunda in Verbi Dei dispensa-
 tione non facta, sed aeterna esse affirmat; ubi non
 solum secula, verum etiam omnia, quibus secula et
 peraguntur et implentur, voluit intelligi. *Operatio,*
inquit, divina, quae secula creavit et gubernat, qua-
driformi ratione distinguitur. Primo, quod in Verbi
Dei dispensatione non facta, sed aeterna sunt, qui
nos Apostolo teste ante tempora secularia praedesti-
navit in regnum. Item alibi de Trinitate scribens:
Verbum Dei, inquit, per quod facta sunt omnia, ubi
incommutabiliter vivunt omnia, non solum, quae fue-
runt, verum etiam, quae futura sunt; nec tum in ipso
fuerunt, nec futura sunt ¹¹, sed tantummodo sunt; et
omnia unum sunt, et magis unum est. Item in Exe-
 mero de Deo Verbo: *Aliter, inquit, sub ipso sunt ea,*
quae per ipsum facta sunt, aliter in ipso sunt ea, quae
ipse est. Tanquam aperte diceret: *Aliter sub illo*
sunt, dum per generationem facta in generibus, et
formis, locis quoque, temporibusque ¹² visibiliter per
materiam apparent; aliter in ipso sunt, dum in pri-
mordialibus rerum causis, quae non solum in Deo,
verum etiam Deus sunt, aeternaliter intelliguntur.
 Et ideo ait ¹³: ea, quae ipse est; non quod alia sint,
 quae in Deo sunt, et Deus esse discuntur propter
 unitatem naturae, et alia, quae per generationem in
 mundum veniunt, sed quia una eademque rerum
 natura aliter consideratur in aeternitate Verbi Dei,
 aliter in temporalitate constituta ¹⁴ mundi. Sanctus
¹⁵ quoque Dionysius Aeropagita in capitulo de
 perfecto et uno Deo loquens: *Unum, inquit, dicitur,*
quia omnia universaliter est; nullum enim existentium
est non participans unius. Et paulo post: *Itaque et*
hoc cognoscendum, quia secundum unum uniuscuius-
que praecogitata ¹⁶ est species, unire dicitur unum;
et omnium est unum exemplar, et si interimas unum,
neque universitas, neque aliud aliquid ¹⁷ existentium

VARIAE LECTIONES

¹ C. sint. ² A enim. ³ A eo. ⁴ A itaque. ⁵ A Dominus. ⁶ A et causa. ⁷ A igitur. ⁸ aeter-
 na perhibent om C. ⁹ et om. A. ¹⁰ bene essendi — in ipso om. C. ¹¹ nec tum in ipso — sunt om. C. ¹²
 A et temporibus. ¹³ Pro et ideo ait C Qui deus nisi ea. ¹⁴ Conj., A constituta C constituit. ¹⁵ A sint.
¹⁶ A percogitata. ¹⁷ A aliquid.

erit; omnia enim in seipso unum uniformiter praeambit, et circumprendit. His atque huiusmodi exemplis atque testimoniiis in unum collectis, apertissime datur intelligi, omnia in Verbo Dei non solum aeterna, verum etiam ipsum Verbum esse. Quoniam vero et facta simul omnia, et aeterna esse in Verbo Dei sacrae Scripturae testimoniiis planissime declaratur, Joannes Evangelista : *Omnia, inquit, per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil.* Ecce, apertissime facta esse omnia in Verbo dicit. Sed, ne quis existimaret, facta esse solummodo, et non aeterna, sequitur : *Quod factum est in ipso, vita erat.* Ac si dixisset, quod factum est, sive in principalibus causis, sive in earum effectibus, in ipso Verbo, in quo rationes omnium aeternae sunt, vita erat. Item Apostolus : *In quo creata sunt omnia, quae sunt in caelis et quae in terra, sive visibilia sive invisibilia, sive Throni, sive Dominationes, sive Principatus, sive Potestates; omnia ex ipso et per ipsum et in ipso creata sunt.* Causas enim, ut ait beatus Maximus, eorum, quae facta sunt, habens ante secula praesubstitutam voluntate bona, secundum eas visibilem et invisibilem ex non existente substituit creaturam; ratione et sapientia secundum opportunum tempus et fecit, et facit, et quae universaliter sunt, et quae per singula — causam quidem angelorum creans produxisse credimus causam uniuscujusque complementum mundum, qui super nos est, essentialium et virtutum, rationem hominum, rationem uniuscujusque ex Deo esse accipientium — in se ipsum omnia recapitulans, hoc est consummans, per quem et esse, et permanere, et ex quo, quae genita sunt, quantum genita sunt, et ad quem genita sunt, manentia et mota participant Deum. Omnia enim participant, quod ex Deo facta sunt, proportionaliter Dominum, sive per intellectum, sive rationem, sive sensum, sive motum vitalem, sive essentialem et habitam opportunitatem, ut magno et divino manifestatori Dionysio videtur Areopagitae. Neminem itaque fidelium pieque sacram Scripturam investigantium dubitare oportet de eo, quod omnia in Deo Verbo et aeterna simul et facta sunt. Nam et vera ratio et sacrae Scripturae auctoritas in hoc unanimiter consentiunt, et non alia esse, quae aeterna sunt, et alia, quae facta, sed eadem sunt simul et aeterna et facta. Qua vero ratione aeterna facta, et facta aeterna possumus intelligere, exigis a me non immerito explanare. Siquidem id ipsum aeternum et factum subsistere, videtur tibi verae rationi non convenire, et fortassis nondum ego ipse, quomodo hoc conveniat, ad purum dignosco. Disc. Incipe itaque de hac quae-

stione, si quid dicendum, et inquirere et aperire.

9. **MAG.** Rationes omnium rerum, dum in ipsa natura Verbi, quae superessentialis est, intelliguntur, aeternas esse arbitrator. Quicquid enim in Deo Verbo substantialiter est, quoniam non aliud praeter ipsum Verbum est, aeternum esse necesse est. Ac per hoc conficitur, et ipsum Verbum, et multiplicem totius universitatis conditae principalissimamque rationem id ipsum esse. Possumus etiam sic dicere : Simplex et multiplex rerum omnium principalissima ratio Deus Verbum est. Nam a Graecis λόγος vocatur, hoc est, verbum, vel ratio, vel causa. Inde, quod in graeco Evangelio scribitur : *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος* potest interpretari : *In principio erat Verbum*, vel in principio erat ratio, vel in principio erat causa. Quodcumque enim horum quis dixerit, a veritate non deviat. Nam unigenitus Dei Filius et Verbum est, et ratio, et causa. Verbum quidem, quia per ipsum Deus Pater dixit fieri omnia, immo etiam ipse est Patris dicere, et dictio, et sermo; sicut ipse ait in Evangelio : *Et sermo, quem locutus sum vobis, non est meus, sed ipsius, qui misit me.* Tanquam diceret aperte : Ego, qui sum sermo Patris, qui locutus sum vobis, non sum meus, sed loquentis in me Patris, et ex secretis substantiae suae sinibus me gignentis, et omnia per me, hoc est, gignendo me facientis. Ratio vero, quoniam ipse est omnium visibilium et invisibilium principale exemplar, ideoque a Graecis ἰδέα, id est species vel forma dicitur. In ipso enim Pater omnia, quae voluit fieri, priusquam fierent, vidit facienda. Causa quoque est, quoniam occasiones omnium aeternaliter et incommutabiliter in ipso subsistunt. Quoniam igitur Dei Filius et verbum, et ratio, et causa est, non incongruum dicere, simplex et in se infinite multiplex creatrix universitatis conditae ratio et causa Dei Verbum est. Ac sic recurreret, Dei verbum est simplex, et in se infinite multiplex creatrix universitatis conditae, et ratio, et causa. Simplex quidem, quia rerum omnium universitas in ipso unum individuum et inseparabile est; vel certe individua et inseparabilis unitas omnium Dei Verbum est, quoniam ipsum omnia est. Multiplex vero non immerito intelligitur esse, quoniam per omnia in infinitum diffunditur, et ipsa diffusio subsistentia omnium est. Attingit enim a fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter. Item in Psalmo : *Velociter currit sermo ejus.* Sermonem dicit Propheta verbum Patris, quod velociter currit per omnia, ut omnia sint. Ipsius enim cursus per omnia multiplex et infinita omnium subsistentia est. Hinc sanctus Dionysius in capitulo

VARIAE LECTIONES.

¹ A ac. ² etiam om. A. ³ C sunt. ⁴ A aestimaret. ⁵ C Et apostolus. ⁶ Pro habens A homines. ⁷ A et non subsistentem. ⁸ Pro rationem A et. ⁹ et om. A. ¹⁰ A eo quod. ¹¹ de eo om. A. ¹² et om. A. ¹³ sunt om. A. ¹⁴ A vera. ¹⁵ pro sunt A et. ¹⁶ A et facta et aeterna. ¹⁷ C possumus. ¹⁸ A sibi. ¹⁹ A scriptam est. ²⁰ enim om. C. ²¹ C ex. ²² est om. A. ²³ A sermo est. ²⁴ ex om. A. ²⁵ Dei verbum om. C. ²⁶ ac si recurreret — et causa om. C. ²⁷ A definitur, ²⁸ usque om. A. ²⁹ A dixit.

de perfecto et uno : *Perfectum quidem est, inquit, A non solum, ut per se ipsum perfectum secundum seipsum a seipso uniformiter segregatum, et totum per totum et ¹ perfectissimum, sed et plusquam perfectum, secundum omnium excellentiam, et omnem quidem multitudinem terminans²; omni vero summitati superexpansum, et a nullo locatum aut comprehensum, sed extensum in omnia simul, et super omnia non deficientibus augmentis et infinitis operationibus. Perfectum iterum dicitur et velut non auctum et semper perfectum et ut indiminutum, ut omnia in se ipso superans et supermanans secundum unam et incessabilem per se superplexam et non minoratam largitatem.* Manet ergo in se ipso universaliter et simpliciter, quoniam in ipso unum sunt omnia. Attingit autem ³ a fine usque ad finem, et velociter currit per omnia, hoc est, sine mora facit ⁴ omnia, et sit ⁵ in omnibus omnia, et dum in seipso unum perfectum et plusquam perfectum et ab omnibus segregatum subsistit, extendit se in omnia, et ipsa extensio est omnia. Hoc etiam nomine ipsius caelestis essentiae, quod est Cherubim, significari videtur. Siquidem Cherubim fusio sapientiae interpretatur, ut sapientes Hebraeorum tradiderunt. Ubi subtilissime intelligendum, quod fusio sapientiae, vel extensio, vel cursus, vel quoquo alio modo influita verbi multiplicatio dicatur, non quasi in ea, quae prius erant, quam funderetur vel extenderetur vel curreret verbum Patris et sapientia, sed ipsius fusio, vel extensio, vel cursus praecedit omnia, et causa existentiae omnium est, et omnia. Quis enim veritatem consulens crederit vel cogitaverit, Deum praeparasse sibi locos, per quos sese diffunderet, qui nullo loco continetur, dum locus omnium communis sit? Ac per hoc locus locorum nullo loco capitur. Aut sibi praeparasse spatia localia seu temporalia, per quae sese extenderet, cursu suo curreret, qui ⁶ omni spatio caret, et omnia tempora sua aeternitate superat? Aut quis dixerit, quod incredibile ⁷ est, ipsi, Deo dico, ab alio veluti principio praeparata fuisse locorum temporumque spatia, seu quaecumque quantitatum intervalla, quae sua diffusionem impleret, vel suo cursu perageret, vel sua extensione solidaret? Nec enim de natura ineffabili et ⁸ superessentiali non solum dicere, verum etiam cogitare, falsisque imaginationibus fingere, et ridiculosissimum est et perniciosissimum ⁹. Non enim ¹⁰ alia mors rationalis animae turpior pejorque est, quam talia monstra abominandaque idola de Creatore omnium cogitare, cum veritas ipsa in intellectibus pie quaerentium ac ¹¹ diligentium Creatorem suum intelligibili voce proclamet generaliter de omnibus quae sunt et quae non sunt, hoc est, quae sensu aut ¹² intellectu comprehendi possunt, et quae sensum vel intellectum

superant, quorum esse est omni comprehensibili essentia ¹³ carere, nihil aliud subsistere, praeter unius solius omnium causae participationem. Omne autem, quod participatur, et ¹⁴ participationem sui et participantia se praecedit. Deus igitur praecedit omnia, quaecumque se participant, et quorum essentia participatio ejus est. Hinc magnus Dionysius Areopagita in libro de caelesti Ierarchia, hoc est, episcopatu, quarto capitulo : *Primum, inquit, omnium illud dicere verum est, ut bonitate universali superessentialis divinitas eorum, quae sunt, essentias substituens ad esse adduxit. Est enim hoc omnium causae et super omnia bonitatis proprium, ad communionem suam ea, quae sunt, vocare, ut unicuique eorum, quae sunt, ex propria defuit analogia. Omnia igitur participant providentiam ex superessentiali et causalissima divinitate manantem. Non enim fortassis essent, nisi eorum, quae sunt, essentiae et principii assumptione. Existentia igitur omnia esse participant. Esse enim omnium est, superesse divinitas ¹⁵. Viventia autem eandem super omnem vitam vivificam virtutem, rationalia ¹⁶ et intellectualia eandem super omnem et rationem et intellectum per se perfectam et ante perfectam sapientiam. Audisti summi theologi Areopagitae Dionysii, praeclearissimi Aethenarum episcopi, de participatione divinae essentiae sententiam, qua apertissime manifestat, omnia quae sunt et quae non sunt, nihil aliud intelligenda, praeter divinae essentiae participationem; ipsam vero participationem nihil aliud esse, praeter ejusdem essentiae assumptionem ¹⁷. Non enim, inquit, fortassis essent, nisi eorum, quae sunt, essentiae et principii assumptione. Est igitur participatio divinae essentiae assumptione. Assumptio vero ejus ¹⁸ sapientiae divinae fusio, quae est omnium substantia et essentia, et quaecumque in eis naturaliter intelliguntur. Audi etiam ejusdem de processione Dei per omnia, et mansionem in seipso, in epistola, quam rescripsit Tito pontifici interroganti, quae sapientiae domus, quis crater, et qui cibi ejus et potus : *Duplicem, inquit, escam divina sapientia proponit : unam quidem solidam et manducabilem, alteram vero humidam et profusam. Et in craterem porrigi providens suas bonitates. Ipse ¹⁹ igitur crater rotundus dum sit et repandus, symbolum est expansionis simul et in omnia circumventis sine principio et infinitis horum ²⁰ omnium providentiae. Veruntamen quoniam in omnia proveniens manet in se ipsa, et stat inmutabili naturae similitudine, et perfectissima inremabiliter se ipsa collocata uniformiter et fixe, sic ²¹ crater stat. Aedificans autem sapientia domum sibi dicitur, et in ipsa solidas escas et potus et cratera proponens : sic esse divina divinitus symbola facientibus clarum, quia et providentia perfectissima est ipse essendi et bene essendi omnia causalis, et in omnia procedit,**

VARIÆ LECTIONES.

¹ et om. A. ² A determinans. ³ A ergo. ⁴ C fecit. ⁵ C fecit. ⁶ A quia. ⁷ A vel credibilis. ⁸ A atque. ⁹ A periculosissimum. ¹⁰ enim om. A. ¹¹ A et. ¹² A vel. ¹³ A essentia comprehensibili. ¹⁴ participationem — et om. C. ¹⁵ Sic C; A divinitatis ¹⁶ C rationalia. ¹⁷ ipsam vero participationem — assumptionem om. A. ¹⁸ est sapientiae. ¹⁹ A Ipsi. ²⁰ horum om. C. ²¹ C ut.

et in omni fit et continet omnia : et iterum ¹ ipse in seae per excellentiam nullum in nullo per nullum est, sed exaltatur omnibus ipse in se ipso similiter et aeternaliter existens et stans et manens, et semper secundum eadem et sic se habens, et nullo modo extra se ipsum factus, neque propria gravitate et incommutabili mansione et bonitate relictus ², sed et in se ipso totas et perfectissimas providentias optime operans, et proveniens in omnia, et manens in se ipso, et stans semper motus. Animadvertite, quod alii, in omnia procedit, et in omni fit. Quod etiam alibi declarat dicens: *Audendum vero et hoc de veritate dicere, quia et ipse omnium causalis bono et optimo omnium amore per excellentiam amatoriae bonitatis extra se ipsum fit in omnia, quae sunt, providentiis, et veluti in bonitate, et dilectione, et amore sovet et exuperat omnia, ab omnibus remotus ³, ad hoc ⁴ in omnibus deducitur ⁵ secundum mente excedentem superessentialem potentiam inconversibilemque suam.* His etiam favet ejusdem Dionysii sententia, quam ex theologicis commentariis ⁶ sanctissimi ⁷ Jerothei sumpsit: *Omnium, inquit, causa et repletiva Jesu deitas partes universitatis consonas salvans; et ⁸ neque pars neque totum est, et totum et pars, ut omne et partem et totum in semet ipsa coambiens et supereminens et excellens. Perfecta quidem est in imperfectis ut perfectio principalis: imperfecta vero in perfectis tanquam superperfecta ⁹, et antepfecta forma formificans in informibus tanquam forma principalis. Informis in ipsis formis tanquam superformis, essentia totius essentiae incontaminata supergrediens, et superessentialiter omni essentia remota, tota principia et ordines destinans, et omni principio et ordini supercollocata ¹⁰, et mansura est eorum, quae sunt, et seculorum, et super secula, et ante secula plena in indigentibus, superplena in multitudinibus, arcana, ineffabilis super animum, super ritam, super essentiam, supernaturaliter habet supernaturale, superessentialiter superessentiale.* Sufficient haec, ut arbitror, bene intelligentibus ad cognoscendum, quod divinae bonitatis in se ipsa ¹¹ permansio causa omnium incommutabilis sit. Processio vero ejus et ineffabilis motus effectus omnium ¹² peragit; porro ejus participatio et assumptio nil aliud est nisi omnium essentia. Et intentus perspicite, quod ait, quia et providentia perfectissima est omnium ¹³ essendi et bene essendi omnia causalis. Non ergo alia est providentia omnium ¹⁴, et alia causa omnium, sed unus atque idem Deus et providentia perfectissima est omnium, et essendi et bene essendi omnia causalis. Quod autem sequitur, et in omnia procedit, et in omni fit, hoc est, in universitate quam facit, et continet omnia, ad solvendam praesentis quaestionis, de qua nunc agitur, nodositatem

in tantum valet, ut nullo alio modo consulta rationis virtute possit solvi, ut arbitror. Si enim ipse, qui causalis est essendi ¹⁵ et bene essendi omnia, et in omnia procedit, et in omni creatura fit, et continet omnia: quid aliud restat, nisi ut intelligamus sapientiam Dei Patris, de qua talia praedicantur, et causam creatricem omnium esse, et in omnibus, quae creat, creari et fieri, et omnia, in quibus creatur et fit, continere? In omnibus enim, quodcumque vere intelligitur esse, nil aliud est nisi sapientiae creatricis multiplex virtus, quae in omnibus subsistit. Si enim intellectu creatricem sapientiam ab omnibus, quae creat, substraxeris, in nihilum omnino redigentur, nullaque essentia, nulla vita, nullus sensus, nulla ratio, nullus intellectus, et omnino nullum bonum remanebit. Quod etiam sanctus pater ¹⁶ Augustinus in libris ¹⁷ Confessionum suarum videtur intelligere, sermonem dirigens ad ipsam veritatem, divinam videlicet ¹⁸ sapientiam: *Et inspexi, inquit, cetera intra te, et vidi, nec omnino esse, nec omnino non esse ¹⁹. Nec omnino esse, quia non sunt, quod tu es, nec omnino non esse, quia a te sunt.* Quibus verbis insinuat, omnem creaturam omnino per se consideratam nihil esse. Quicquid autem in ea intelligitur subsistere, ex participatione creatricis veritatis subsistit. Si enim omne verum ex veritate verum ²⁰, et sola veritas permanet, cetera autem moventur, sola igitur veritas in omnibus veris subsistit. Moventur autem, dixi, quia per se ipsa non subsistunt, sed ad nihilum vergunt; virtute vero veritatis providae, quae in iis subsistit, ne ad nihilum ruant, prohibentur et stant ²¹. Si ergo ipsum Verbum Dei et omnia facit, et in omnibus fit, et hoc ex verbis praedicti patris Dionysii aliorumque potest approbari: quid mirum, si cuncta, quae in ipso Verbo intelliguntur subsistere, aeterna simul et facta credantur et cognoscantur esse? Quod enim de causa praedicatur, qua ratione non etiam de causativis praedicari possum ²², non invenio. Omnia igitur, quae sunt, et aeterna simul et facta non incongrue dicuntur, dum in eis fit ipsa sapientia, quae ea facit, et causa, in qua et per quam et aeterna et facta sunt, in eis aeterna et facta est. Disc. Valde miror, et stupefactus veluti exanimis haereo. His enim rationibus atrabor, quoniam verisimiles sunt, et sanctorum Patrum testimoniis sacraeque Scripturae corroboratae. Sed iterum nutans retrahor; ac mox in tenebras densissimas cogitationum ²³ mearum relabor. Non est ²⁴ enim acies mentis meae ad praesentis quaestionis altitudinem intuendam penitusque penetrandam idonea. Audiens quippe ²⁵ illud: *Qui fecisti mundum de materia informi, non aliter cogitaham, nisi quia mundus visibilis et invisibilis de*

VARIAE LECTIONES

¹ Pro et iterum C erit enim. ² A restrictus. ³ A remoto. ⁴ A adhuc. ⁵ deducitur om. A ⁶ C commentis. ⁷ A scientissimii. ⁸ et om. A. ⁹ super om. A. ¹⁰ C supercollocata. ¹¹ in se ipsa om. A. ¹² A omnium effectus. ¹³ Pro omnium A ipse est. ¹⁴ omnium om. C. ¹⁵ A et essendi. ¹⁶ pater om. A. ¹⁷ A libro. ¹⁸ A scilicet. ¹⁹ nec omnino non esse om. A. ²⁰ verum om. A. ²¹ et stant om. A. ²² Sic C; A possit. ²³ A cognitionum. ²⁴ est om. C. ²⁵ Pro quippe C inquit.

materia informi, quam Deus de omnino nihilo veluti a
 auspicio quoddam suae operationis creavit, factus
 narratur, et erat, quando totius mundi universitas
 non erat. Ac per hoc in primordiis conditionis suae
 de omnino nihilo in informem processit materiem,
 et consequenter per genera et formas ceterosque
 numeros naturales ad perfectionem quandam Crea-
 tori soli cognitam pervenit ¹. Nec hoc per morulas
 temporum factum fuisse a sancto patre Augustino
 in Excmero suo suasum est. Non enim in tempore,
 praecedit infirmitas formam, sed naturali ordine,
 quo causa praeventit effectum. Nempe vox et ver-
 bum simul ex ore loquentis prodeunt; et tamen an-
 tevenit vox verbum, non quidem tempore ², sed
 causa. De voce enim efficitur verbum, de verbo au-
 tem nullo modo vox. Ita rerum omnium infirmitas
 et formatio atque ³ perfectio naturali quadam prae-
 cessione ⁴ et sequentia, non autem temporum ⁵ in-
 intervallis, distincte simul et semel de nihilo in es-
 sentiam voluntate Creatoris adductae sunt. Et haec
 erat mea fides, meaque quantulacunque intelligentia.
 At nunc aliter a te audio, quae multum me movent,
 et ab his, quae hactenus tenebam, firmiter, uti mihi
 visum est, invitum revocant. Praesens enim ratioci-
 natio, ut reor, nil aliud videtur velle suadere, nisi
 ea, quae de nihilo putabam esse facta, et nullo
 modo aeterna — erat enim, quando non erant,
 ut arbitrabar, ac per hoc acceperant, quod non ha-
 buerant — aeterna simul et facta esse. Quod valde
 contrarium opinor. Et merito; nam haec ⁶ sibi met
 videntur opponi, aeterna factis, et facta aeternis. C
 Quae enim aeterna sunt, nunquam incipiunt esse ⁷,
 nunquam desinunt subsistere, et non erat, quando
 non erant, quia semper erant; quae autem ⁸ facta
 sunt, principium facturae suae acceperunt. Inchoa-
 verunt enim esse, quia erat, quando non erant; et
 desinent esse, quia ⁹ inchoaverunt habere. Vera
 siquidem ratione consulta omne, quod incipit tempo-
 raliter esse, non sinitur semper permanere. Necesse
 quidem est ad finem vergere, in quo cogitur, quod
 tempore incipit esse, perire. Et nemo aestimet, me
 velle suadere reditum ad nihilum eorum, quae tempo-
 raliter ex materia per generationem in mundo
 fiunt; hoc enim summum steret malum. Solutionem
 vero eorum in ea, ex quibus componuntur, et in
 quibus subsistunt, dico. Nam et humana corpora
 ceterorumque animalium, dum solvuntur, perire
 dicuntur; non tamen ad nihilum rediguntur, sed in
 catholica elementa revertuntur ¹⁰. Et hoc generali-
 ter de universitate hujus mundi visibilis intelligitur.
 Nec incongrue. Nam quoniam principium essendi
 accepit, essentiae suae terminum inevitabiliter ac-
 cepturus est. Sicut enim ¹¹ erat, quando non erat, ita
 erit, quando non erit. Psalmista testante aeter-
 num rerum conditorem proclamante ¹²: *Opera manuum
 tuarum sunt caeli; ipsi peribunt, tu autem permane-
 bis; et omnes sicut vestimentum veterascent, et sicut
 opertiorum mutabis eos, et mutabuntur, tu autem
 idem ipse es, et anni tui non deficient.* Ipse etiam con-
 ditor omnium: *Caelum, inquit ¹³, et terra transibunt,
 verba autem mea non transient.* Si autem maxima
 spatio, pulcherrimaque sublimitate siderum, et ¹⁴
 purissima subtilitate naturae, statu astrorum consita,
 cursu planetarum harmonica ¹⁵, luminis semper plena
 pars mundi peritura sit, teste Scriptura, nunquid
 putandum, interiores partes, ac multo inferiores per-
 mansuras? Melioribus enim intereuntibus inferiora
 non interire impossibile est, et dum auferitur, quod
 continet, quod continetur, manere vera non sin-
 B ratio. Hoc autem dicimus ad differentiam eorum
 quae aeterna sunt, ab his, quae sunt facta ¹⁶. No-
 niu parva distantia est inter ea, quae nec incipiunt
 esse, nec desinunt, et ea, quae inchoant esse, et
 non possunt semper manere ¹⁷. Non igitur sine causa
 acies mentis minus talia intelligentium repercutitur,
 quando ei aeterna esse facta, et facta aeterna suade-
 tur. Nam non facile crediderim, te consentire his,
 qui volunt intelligere, multa ex his, quae facta sunt,
 imo paene omnia semper mansura ¹⁸, ac per hoc
 futura esse aeterna. Verbi gratia, universitas ista,
 quae constat ex caelo et terra, quatuor elementis in
 speciem orbis absoluti conglobata, mundique nomine
 vocitata, et de nihilo facta est, ut aiunt, et aeternali-
 ter mansura, praeter quasdam suas particulas, hoc
 est, corruptibilia corpora, generationi et corruptioni
 C subjecta, quae negare ¹⁹ non possunt peritura; cae-
 lum vero cum suis sideribus semper fore, sive vol-
 ubile sit, sive moveri desinat. In hoc namque sensus
 eorum variatur, quibusdam affirmantibus statum
 mutabilium futurum, quibusdam vero naturalem
 motum elementorum semper non cessaturum. Illi
 quidem sequentes quod scriptum est: *Erunt omnia
 quieta*, et hoc de statu mutabilium intelligentes; illi
 vero: *Concentum caeli quis dormire faciet?* de aeterno
 mutabilium motu dictum esse accipientes. Harmonia
 siquidem caelestis sine motu aetherae sphaerae om-
 niumque siderum quomodo poterit continere, cum
 musica semper in motu sit, quemadmodum geometria
 in statu? D Terrenam quoque molem suam pro-
 priam quantitatem semper habituram indubitanter
 affirmant, sequentes quod scriptum est: *Generatio
 venit, generatio vadit, terra vero in aeternum stat*,
 eo excepto ²⁰, quod superficies ejus undique plana
 bitur, ut pulchrior, quam nunc est, efficiatur, ac
 veluti nova quadam partium aequalitate renovata,
 non ut interest, quod nunc est, sed ut mutata in
 melius quantitas ejus et aequalitas permaneat. Quod
 etiam de caelo volunt intelligi, hoc est, quod ejus

VARIAE LECTIONES.

¹ C pervenire. ² C temporum. ³ A et. ⁴ A processione. ⁵ A tempore et. ⁶ C haec nam. ⁷ A et. ⁸ A
 vero. ⁹ C quod. ¹⁰ A revertuntur elementa. ¹¹ enim om. C. ¹² Corr., A aeternoque rerum con-
 ditore proclamante; C aeternum rerum conditorem proclamans. ¹³ inquit om. C. ¹⁴ et om. C. ¹⁵ A harmo-
 nici. ¹⁶ A facta sunt. ¹⁷ A permanere. ¹⁸ A permansura. ¹⁹ Sic AC. ²⁰ A exemplo.

palchritudo, in qua nunc sensibus corporeis arridet, **A** in fine mundi cumulabitur ¹ absque ullo globatae suae figurae stellataeque picturae interitu, quoniam scriptum est, ut aiunt: *Erit caelum novum et terra nova*. Caelos autem perituros non de superioribus mundi partibus, verum de spatii hujus aeris infra lunam intelligunt, ut quemadmodum in diluvio versa sunt in aquam, ita in ² mundi fine vertantur ³ in flammam; omnium vero animalium et fruticum arborumque generationem ⁴ et incrementa et decremента cunctorum, quae intra circulum lunae continentur, vicissitudinem cessaturam non solum non denegant, verum etiam affirmant. Spatia item aeris et aetheris distribuenda fore arbitrantur: aetheris quidem in aeternam possessionem beatorum angelorum hominumque sibi similibus, aeris vero inferioris circa **B** terram undique diffusi in aeternum carcerem aeternasque flammam, localiter visibiliterque arsuras, torquendo diabolo cum membris suis, hoc est, apostatis angelis, similibusque sibi hominibus impiis. Ac per hoc quoniam ⁵ omnem creaturam localem et temporalem et esse et futuram esse cogitant, loca et tempora, hoc est, mundi spatia motumque ejus morularum intervallis distinctum semper esse mansura non dubitant. His atque hujusmodi falsis opinionibus conantur asserere, ea, quae non erant, et inchoaverunt esse, et facta simul et aeterna dici posse, quia semper in eodem statu, in quo temporaliter creata sunt, manebunt, et quae principio non carent, sine carere arbitrantur, ita ut et facta sint, quia esse inchoare, et **C** aeterna, quia non desinent subsistere. Veruntamen neque talibus opinionibus, quas vera deridet ratio, te assentire aestimarim, neque talem aeternitatem, vel ut verius dicam, semiaeternitatem praedictis tuis rationibus suasisses, neque sic et facta simul et aeterna docuisses; sed altiori naturarum contuitu ultra humanas opiniones, modo quodam adhuc nobis incognito, divinarum arcanorum adyta penetrare te sentio, vestigia Patrum, qui talia scrutati sunt, alius sequendo.

10. Aiunt enim, naturam hujus mundi semper mansuram, quia incorporea est et incorruptibilis, cetera vero, quibus constat, peritura, hoc est, omne, quod in eo est compositum. Et quia in eo nullum corpus est, quod non sit ⁶ compositum, et omne compositum solvetur in ea, ex quibus componitur; **D** totus igitur mundus iste visibilis corporeus compositus solvetur, sola simplici natura manente. **MAC.** Falsis ratiocinationibus humanarum opinionum longe a veritate distantium quondam me deceptum esse negare non possum, quia deceptus sum. His enim omnibus, aut pene omnibus rudis jam assensum praebui, quadam similitudine veri, carnalibusque sensibus, ut multis evenit, seductus. Nunc vero,

sanctorum Patrum vestigia sequens, divini luminis radio ab erroribus meis et aliorum me revocante, inque viam rectam ducente, paululum pedem retraho. Divina siquidem clementia veritatem pie atque humiliter quaerentes in tenebris ignorantiae non sinit errare, inque foveas falsarum opinionum cadere, et in eis perire. Nulla enim pejor mors est, quam veritatis ignorantia, nulla vorago profundior, quam falsa pro veris approbare, quod proprium est erroris. Ex his enim turpissima et abominabilia monstra in humanis cogitationibus solent fingi ⁷, quae ⁸ dum carnalis anima veluti vera et amat et sequitur, dorsum convertens vero ⁹ lumini, umbrasque fugaces comprehendere volens, et non valens, in barathrum miseriae consuevit ruere. Hinc **B** assidue debemus orare ac ¹⁰ dicere: Deus, nostra salus atque redemptio, qui dedisti naturam, largire et gratiam, praetende lumen tuum in umbris ignorantiae palpitantibus ¹¹ quaerentibusque te; revoca nos ab erroribus; porrigere dexteram tuam infirmis, non valentibus sine te ¹² pervenire ad te; ostende te ipsum his, qui nil petunt praeter te; rumpe nubes vanarum phantasiarum, quae mentis aciem non sinunt intueri te eo modo, quo te invisibilem videri permittis desiderantibus videre faciem tuam, quietem suam, finem suum, ultra quem nil appetunt, quia ultra nihil est summum bonum superessentiale. Sed ad residuum sententiae tuae gressus dirige. **Disc.** Quid restat, nisi quod me valde movet proferre, hoc est, quomodo omnia aeterna et facta sunt, quomodo principio ac sine carentia principio ac **C** sine circumscribuntur. Haec enim inter se invicem luctantur, et quomodo sibi convenient, nisi a te mihi fuerit suavis, ignoro. Siquidem solum ¹³ Deum *ἀναρχον*, hoc est, carentem principio aestimabam esse; ipse enim principium omnium et finis est, nullo principio inchoans, nullo sine conclusus; cetera vero inchoare ¹⁴, et ad finem suum proprium unumquodque tendere, ac per hoc non esse ¹⁵ aeterna, sed facta. Et his omnibus incomparabiliter alius et mirabilis mihi videtur, quod sancti Dionysii Areopagitae ¹⁶ auctoritate utens asseris, ipsum videlicet Deum et omnium factorem esse, et in omnibus factum; hoc enim adhuc inauditum et incognitum non solum mihi, sed et multis ac paene omnibus. **D** Nam si sic est, quis non confestim erumpat in hanc vocem et proclamet: Deus itaque omnia est, et omnia Deus! Quod monstruosum aestimabitur etiam his, qui putantur esse sapientes, multiplicitate rerum visibilium et invisibilium varietate considerata; Deus autem unum est. Et nisi haec exemplis rerum animo comprehensibilium suaseris, nil aliud relinquatur, nisi ut vel mota solummodo, non autem discussa praetermittantur ¹⁷, quod sine mentis meae

VARIAE LECTIONES.

¹ C mundi ut cumulabitur. ² in om. A. ³ A vertentur. ⁴ omnium vero — generationem om. A. ⁵ quoniam om. C. ⁶ compositum. Et — sit om. C. ⁷ A fingi solent. ⁸ A quas. ⁹ A vero convertens. ¹⁰ Cel. ¹¹ A palpitantibus. ¹² C te sine. ¹³ solum om. A. ¹⁴ A inchoari. ¹⁵ esse om. AC, add. ex conj. ¹⁶ Areopagitae om. A. ¹⁷ A praetermittantur.

dolore fieri non poterit. Qui enim in tenebris spississimis constituti ortum lucis futurae sperant, non omnino tristitia opprimuntur; siu autem lux, quam sperant, ab eis auferatur, non solum in tenebris, verum etiam in multa poena resident, ablato ab eis bono, quod speraverant, vel ut omnia, quae a te de talibus dicta sunt, ab his, qui minus intelligunt, omnino falsa esse judicentur, et in pristinas opiniones, quas nec adhuc volunt deserere, veluti veras his contemptis relabantur. Proinde naturalibus exemplis, quibus nisi nimia stultitia excaecatus nemo resistit, primo ratiocinationis via incipienda est.

11. **MAC.** Num peritus es artis arithmeticae? **Disc.** Peritus, ni fallor; eam namque ab infantia mea didici. **MAC.** Definisti igitur eam aperte ac breviter. **Disc.** Arithmetica est numerorum scientia, non quos, sed secundum quos numeramus. **MAC.** Cautè ac vigilantè arithmetica⁶ definisti. Nam si simpliciter definires arithmetica⁶ numerorum scientiam, omnes numeros generaliter comprehenderes, ac per hoc definitio non staret. Non enim disputat ars illa de omni genere numerorum, sed eos tantum numeros considerat, quos in sola scientia et intellectu novit esse, et secundum quos cetera numerorum genera numerantur. Nam non numeros animalium, fructuum, herbarum, aliorumque corporum seu rerum ad scientiam arithmeticae artis pertinere sapientes dicunt; se. I. solos intellectuales, invisibiles, incorporales, in sola scientia constitutos, in nullo vero subjecto praeterea substantialiter positos, arithmeticae attribuunt. Siquidem non ita in scientia vel intellectu, vel ratione, vel memoria, vel sensibus, vel figuris perspiciuntur, ut substantialiter unum sint ipsi cum his, in quibus videntur. Propriam namque substantiam possident seipsos. Nam si eusdem substantiae essent, non secundum eos, sed de eis scientia et intellectus et ratio iudicarent. **Ars** autem et iudex id ipsum esse non possunt. Hoc enim de solo Deo Verbo recte dicitur, qui et iudex est et ars sui Patris. Vigilanter itaque, ut dixi, a te additum est, non quos, sed secundum quos numeramus. Eos siquidem in nullo subjecto corporeo vel incorporeo inspicimus; sed ultra omne subjectum solo intellectu in sapientia et scientia cernuntur, suae divinae naturae excellentia ab omnibus, quae secundum eos numerantur, absoluti. **Disc.** Haec saepe cogitavi, et ad purum, ut arbitror, perspexi. **MAC.** Estne igitur ars illa naturalis? **Disc.** Etiam, et nulla naturalior, siquidem non solum aliarum trium matheseos sequentium se partium, hoc est, geometriae, musicae, astrologiae immobile subsistit fundamentum, primordialisque causa atque principium, verum etiam omnium rerum visibilium et invisibilium infinita multitudo juxta regulas nu-

merorum, quas¹⁰ arithmetica contemplantur, substantiam accipit, teste primo ipsius artis repertore Pythagora, summo philosopho, qui intellectuales numeros substantias rerum omnium visibilium et invisibilium esse certis rationibus affirmat. Nec hoc Scriptura sacra denegat, quae ait, omnia in mensura, et numero, et pondere¹¹ facta esse. **MAC.** Itaque si naturalia quaeris exempla praedictae artis, immo etiam numerorum, quos ipsa comprehendit, naturam regulasque diligenter inspicere, ut ad eorum, quae tibi luctantia inter se, sibi que oppugnantia putantur¹², notitiam Deo duce pervenias. **Disc.** Exempla arithmeticae libenter accipio. Ea namque nec fallit nec fallitur. Quamvis enim saepe minus intelligentes in ipsa fallantur¹³, non artis culpa, sed incaute de ea tractantium judicanda est hebetudo. Numerorum itaque, quorum scientia arithmetica est, monada esse principium non dubitas, ut opinor. **Disc.** Quisquis in hoc haesitat, arithmeticus non est. Est enim principium, et medium, et finis omnium numerorum monas, id est unitas, omniumque terminorum totum, et pars, et omnis quantitas. **MAC.** Dic itaque. Num omnes numeri, quos ratio, quantum vult, multiplicare potest, causaliter in monade sunt et aeternaliter? **Disc.** Non aliter vera docet ratio; in ea enim causa, in ea enim causaliter sunt, quia omnium numerorum subsistit principium, et ibi omnes unum¹⁴ sunt individuum simpliciter, hoc est, universaliter, et multipliciter sola ratione, non autem actu et operatione, neque unum ex multis cumulatam, sed unum sua simplici¹⁵ et multiplici singularitate praeditum, ita ut et omnes numeri in ea sint simul et simpliciter secundum causam, et ipsa in omnibus multipliciter ineffabili distributione intelligatur secundum substantiam. Ipsa est enim omnium numerorum causa et substantia, et dum statum immutabilem suae naturae non deserit, se ipsam in omnes multipliciter diffundit; aeternaliter vero in ea subsistunt, quoniam in ea esse temporaliter non¹⁶ incipiunt. Nam non erat unitas multiplicibus omnium numerorum rationibus, in quibus subsistunt, carens¹⁷. Quis autem pure intelligentium monada dixerit inchoasse, cognoscens eam in infinitum tendere? Quomodo enim potest fieri infinita progressio a finito principio? Infinitum enim ab infinito procedit, a finito vero nil infinitum. Et si quis dixerit, quomodo hoc stare potest, cum etiam in ipsis numeris multa infinita a finitis inchoantia videamus? ex binario siquidem, qui finitus numerus est, omnes duplices nascuntur, et in infinitum protenduntur; similiter a¹⁸ ternario finito omnes triplices initium sumunt, et finem multiplicationis suae nesciunt; et ut breviter dicam, nullus numerus est suis quantitatibus finitus, seu solis monadibus, a quo multiplex

VARIAE LECTIONES.

¹ futurae om. A. ² A ab eis, quam sperant. ³ mea om. A. ⁴ Sic C; A arithmetica⁶ numerorum definisti. ⁵ A Non enim. ⁶ C fructuum. ⁷ praeterea om. A. ⁸ A Nam. ⁹ seipsos om. A. ¹⁰ A quos. ¹¹ A et pondere et numero. ¹² Sic AC; f, videbantur? ¹³ A falluntur. ¹⁴ unum om. A. ¹⁵ A sua et simplici. ¹⁶ non om. A. ¹⁷ A carens, in quibus subsistunt. ¹⁸ A ex.

quidam in infinitum non produat: huic respondendum est ¹, omnes ² isti numeri partibus suis finiti, ex quibus multiplices procedunt in infinitum, in ipsa monade, ubi omnes unum sunt, infiniti sunt. Proinde aut in monade esse negabit omnes numeros, et in suis multiplicationibus extra eam finitos esse affirmabit; aut si hoc affirmare non poterit, vera ratione resistente, necessario fatebitur, omnes numeros partibus suis finitos, in monade infinitos subsistere et ³ uniformiter aeternos. Siquidem non ubi fons apparet, ibi ⁴ aqua incipit esse, sed aliunde per occultos poros sensibusque infinitos longe ante manat, priusquam in fonte appareat. Ac per hoc, quemadmodum abusive dicitur fons, ubi primo visibiliter surgit; longe enim ante erat in secretis terrae, sive oceani, sive alibi ⁵, ubi invisibiliter latebat; latex enim a latendo in venis terrae dicitur: ita et numeri, quorum multiplicatio sicut ⁶ allae proportionales in infinitum profluunt, non ab ipsis finitis numeris, qui primum contemplanti animo apparent, sed ab ipsis rationibus aeternis et infinitis, in quibus causaliter subsistunt, originem ducunt. In monade autem sunt; in monade ergo infiniti sunt; ex qua infinitus omnis numerorum cursus procedit, et in quam desinit. Et ut majori argumento utamur, unitatem nunquam inchoasse affirmantes, diligenter animadvertite ⁷. Si unitas, quae ⁸ a Graecis dicitur monas, omnium numerorum principium est, et medium et finis; ab ipsa siquidem procedunt, per ipsam moventur, ipsam petunt, in ipsam desinant; et nemo sapientum ambigit, quod ita sit: non alia erit unitas, ex qua numeri profluunt, et per quam moventur ⁹, et alia, quam petunt, et in quam finiuntur, sed una atque eadem, quia est et ¹⁰ principium, medium, et finis. Proinde numeri a suo progredientes principio, non aliunde nisi a suo sine progrediuntur. Non enim ¹¹ aliud est eorum principium et ¹² aliud finis, sed una atque eadem unitas. Ac per hoc necessario conficitur, ut, si in infinitum protendantur ¹³ finem, ab infinito principio protendi incipiant; finis autem infinitus est omnium numerorum unitas eadem; igitur est omnium numerorum infinitum principium. Et si omnes numeri aeternaliter et incommunicabiliter in ¹⁴ principio suo subsistunt, in fine suo aeternaliter et incommunicabiliter subsistere necessarium est ¹⁵. Et quemadmodum non erit finis sine desinentibus in eum, ita non erat ¹⁶ principium sine inchoantibus ab eo actu et operatione intelligentiae ¹⁷. Aeternaliter ergo in monade omnes numeri subsistunt, et dum ab ea profluunt, in ea esse non desinant, quoniam statum suum naturalem deserere non possunt. Nam sive multiplicentur ¹⁸ sive resolvantur,

A ab ea veniunt, et in eam redeunt secundum regulas disciplinae, quae eorum rationes intuetur. At si ita est, nemo nisi impudens contradicet, aeternos in unitate numeros suis rationibus subsistere; et si quis intentus inspexerit ¹⁹, ipsas rationes sempiternas esse non dubitabit. Mac. Arithmeticae disciplinae non ignarum te esse perspicio. Hactenus enim quicquid a te de ipsa prolatum est, vera ratio praedicat, ac sic, et non aliter esse confirmat. Sed ut firmius de numerorum aeternitate in monade perdoceas, eorum rationes, quas aeternas atque immutabiles ²⁰ asseris esse, breviter edisserere atque aperte. Disc. Prima progressio numerorum est a monade, et multiplicationis auspiciū *δυάς*, id est ²¹, binarius, secunda *τριάς*, ternarius, tertia *τέτρας* ²², quaternarius, deinde omnes termini suis sedibus constituti. Et est quidem binarius omnis paritatis origo sub intellectum cadentis, ternarius vero imparitatis. Ex quibus, paritate dico et imparitate, omnes species numerorum procreantur, sive simplices sint, sive compositi. Simples sunt par, et impar; compositae, quae ab his duobus constituuntur, pariter par, pariter impar, impariter impar ²³. Videsne, quantum impossibile est, hunc numerorum progressionis ordinem aliter fieri, aut in alium nodum moveri? Nullus enim alius numerus, naturali ordine constitutus, primae processiois ab unitate obtinet locum, nisi binarius; nec secundae, nisi ternarius; nec tertiae, nisi quaternarius; et unusquisque numerus suam sedem naturalem possidet, quam nullus numerus praeter ipsum, cujus locus est, occupare sinitur. In ipsa vero unitate simul omnes numeri sunt, et nullus alium praecedit vel sequitur, quoniam omnes unum sunt. Neque tamen naturalem suum ordinem, quo in suis multiplicationibus continentur, immutabiliter haberent, si non ipsorum aeternaliter immutabilis causa in unitate praecederet. Similiter de duplis, quorum princeps est binarius, et triplis, quos praecedit ternarius, et quadruplis, qui ex quaternario incipiunt, omnibusque multiplicium speciebus intelligendum, quod unaquaeque earum a proprio suo principio inchoat, et in infinitum tendit. Duplex autem proportio, seu triplex, seu quadruplex, seu alia talium proportionum in unitate specialiter atque distincte non intelligitur, siquidem in ea omnes multiples et simul sunt et unum sunt ²⁴, et unum multiplex et simplex; simplex quidem natura, multiplex vero rationibus, secundum quas ordinem suum in multiplicationibus immutabilem accipiunt. Quid dicam de mirabili atque divina superparticularium, et superpartientium, et multiplicium superparticularium et multiplicium superpartientium constitutione et proportione, quas sin-

VARIAE LECTIONES.

¹ est om. C. ² omnes om. A. ³ et om. A. ⁴ A Siquidem ubi fons apparet, non ibi aqua. ⁵ sive alibi. om. C. ⁶ A sive. ⁷ C autem adverte. ⁸ A unitasque. ⁹ et per quem moventur om. A. ¹⁰ et om. A. ¹¹ enim om. A. ¹² et om. A. ¹³ C protenduntur. ¹⁴ in om. A. ¹⁵ est om. C. ¹⁶ A erit. ¹⁷ A intelligentiae proficiis aeternaliter. ¹⁸ A multiplicentur. ¹⁹ A perspexerit. ²⁰ A unnumerabilis. ²¹ Corr.; A item. ²² Pro *τέτρας* A post. ²³ C impariter par. ²⁴ A et unum sunt et simul sunt.

gulatim species ab unitate accipiunt? Quid de proportionalitatibus, quas in proportionibus, inque differentis terminorum contemplamur, in quibus ineffabilis atque divinae virtutis est constantia, ut nullus sapientiae secreta penetrans eas non aeternas esse contendat? Si autem ¹ recta definitio est veri, quae dicit, verum esse quod semper manet; quod autem semper manet ², aeternum est: rationes ³ numerorum verae sunt, quia semper immutabiliter ⁴ manent, ac per hoc aeternae sunt. De quibus quisque diligenter scire desiderat, magnifici Boethii de Mathesi libros intentus legat. Item de numerorum aeternitate in principio suo, id est, in monade, brevissimum accipe argumentum. Si unitas numerorum est unitas, nunquam erat unitas sine numeris, quorum est unitas. Item si numeri ex monade veluti ex quodam fonte inexhausto profluent, et in eam, quantumcumque multiplicentur, desinunt, non ab ea quidem profuerunt, si ante eorum fluxum in ea causaliter non ⁵ substituerent ⁶, nec in eam desiuerent appetere, si non in ea suas causas aeternaliter permanere naturali motu cognoscere, ad quas semper redire non cessant per eodem gradus, quibus ad eadem proflexerant, analyticis regulis, per quas omnis inaequalitas ad aequalitatem revocatur. Analyticas autem regulas in fronte secundi tractatus Matheseos magnifici Boethii studiosus quisque talium mirabili naturarum indagatione reperiet. Si autem quis dixerit, et unitatem numerorum, et ipsos numeros simul esse inseparabiliter, quoniam inter ea, quae simul et inseparabiliter sunt, non incongrue connumerantur, non negandum, imo etiam fatendum; sed non ideo aeterna esse, principioque carere credendum vel intelligendum. Multa enim sunt, quae simul incipiunt esse, non tamen ideo simul ⁷ aeternaliter coguntur subsistere. Nam et materies et forma, et vox et verbum simul incipiunt, simul desinunt, nec tamen aeterna sunt. Si enim aeterna essent, nec inciperent, nec desiuerent esse, et multa id genus. Respondendum, senarius numerus ab unitate et multiplicatione aliorum numerorum non secluditur, praesertim cum solus in cardinalibus, hoc est, in primo versu numerorum ab uno usque ad decem, perfectus sit; suis namque partibus perficitur, sexta videlicet, et tertia, et dimidia. Sexta quidem unum est, tertia duo, dimidia tria, quae simul compactae senariam faciunt ⁸ quantitatem. Unum siquidem, et duo, et tria sex sunt ⁹. Est et alia ratio, quae miro modo senarii numeri perfectionem insinuat, quae primum versum numerorum suis partibus ordinate constitutis perficit. Sexta pars ejus unum primum numerorum obtinet locum, tertia duo secundum, dimidia tria tertium, dimidia et sexta quae sunt tria et unum,

A quartum, dimidia et tertia, quae sunt tria et duo, quantum; partes ejus omnes simul conjunctae, quae sunt unum, duo, tria, sextum, seipsum videlicet, complent; totus cum sua sexta, hoc est, sex et unum septimum, totus cum sua tertia, hoc est, sex et duo octavum, totus cum sua dimidia nonum, hoc est ¹⁰, sex et tria, quibus si unum addatur, in quo omnium numerorum finis constituitur, denaria quantitas perficitur. Si ergo perfectus iste numerus, senarius videlicet, in unitate numerorum constituitur ¹¹, videat, qui dicit, eum aeternum non esse, cum in ipso omnium conditor opera sua perfecit. Ubi notandum, quod non ideo senarius numerus perfectus est, quoniam in eo Deus cuncta, quae creare voluit, consummavit, sed ideo ¹² omnia ¹³ opera sua condidit, ut perfectione numeri operum suorum perfectionem significaret. Hoc igitur maximum ac divinissimum exemplar, in quo fecit Deus opera sua, nunquid credibile aut verisimile est temporaliter inchoasse, dum in eo non solum, quae in temporibus sunt, verum et ipsa tempora, et quae ultra tempora subsistunt, ab opifice omnium constituta sunt? Proinde nemo sanum sapiens de aeternitate numerorum dubitabit, solius senarii numeri argumento utens. Nam quod de aeternitate illius intelligitur, de aliorum similiter perennitate intelligendum est ¹⁴. Siquidem non de solo senario, de universitate vero generaliter omnium numerorum dictum est: *Omnia in mensura, et numero, et pondere fecit Deus*. At si loca et tempora intra omnia, quae Deus fecit, connumerantur, necessario intellectuales numeri, in sola scientia substituti, loca et tempora naturae suae perpetuitate praecedunt, et intra ea, quae simul et aeterna et facta sunt, computantur; aeterna quidem sunt in monade, in multiplicationibus vero sui ¹⁵ facta. **MAG.** De aeternitate numerorum in monade satis est disputatum. Quomodo autem sunt ¹⁶, et ubi, et unde, valde necessarium est investigare. Eorum namque argumento conamur asserere, omnia, quae a ¹⁷ Deo sunt, aeterna simul et facta esse. **Disc.** Aeternitatem monadis, omniumque numerorum in ea, quantum valco, exposui. Quomodo autem intellectuales numeri, secundum quos omnia, quae numerari possunt, numerantur, fiunt, et ubi, et unde, tuum est explanare. Hoc autem dico sciens, facilius torum aeternitatem, quam facturam et quaeri posse, et inveniri, et suaderi. **MAG.** De me bene, ut video, aestimas, quando mihi difficiliora quaerenda, invenienda, suadenda committis. Verum tamen meum est quaerere, invenire vero illius solius est, *qui illuminat abscondita tenebrarum*; suadere quoque ejusdem est, qui potest solus aperire sensum et intellectum. Quid enim prodest exterior suasio, si non adsit ¹⁸ interior illuminatio? Itaque

VARIAE LECTIONES.

¹ non om. A. ² A enim. ³ quod autem semper manet om. C. ⁴ A rationationes. ⁵ A immutabiliter. ⁶ non om. A. ⁷ A substituerant, ⁸ simul om. A. ⁹ C perficiunt. ¹⁰ A fiunt. ¹¹ hoc est om. C. ¹² denaria quantitas — constituitur om. C. ¹³ quod non ideo — sed ideo om. C. ¹⁴ Pro omnia A in co. ¹⁵ est om. A. ¹⁶ C suis. ¹⁷ A fiunt. ¹⁸ a om. A. ¹⁹ C sit.

quo: paulo ante a te dictum est, aeterna quidem in monade, in multiplicationibus vero suis facta, hujus questionis praelibamen esse arbitror. Et si intellexisti, quod dixisti, superflue quaeris, quod intelligis; sin vero, quaerendum est.

12. Disc. Omnino video, numeros non nisi in multiplicationibus suis posse fieri; nam in monade aeterni sunt. Quomodo autem, vel ubi, vel unde flunt, adhuc non video, ideoque horum cognitionem te aperire postulo. Mac. Omnes numeros causaliter, hoc est, vi et potestate in monade semper esse non dubitamus. Disc. Hinc dubitare minus est intelligentium. Mac. Monada autem in sapientia et scientia aeternaliter subsistere intelligis, ut arbitror. Disc. Si aliter sentio, ab ipsius monadis vera cognitione alienus sum. Mac. Non alios reris, ut opinor, numeros in monade vi et potestate constitutos, et alios actu et opere in genera et species intelligibilia numerorum, sed eosdem profluentes. Disc. Non alios, eosdem vero, sed aliter. Mac. Dic, quaeso, quomodo aliter? Disc. In monade quidem vi et potestate, in generibus vero et formis actu et opere. Mac. Recte respondisti. Num ergo vides, numeros eosdem ibi aeternos esse, ubi vi et potestate causaliter sunt, hoc est, in monade; ubi vero actu et opere intelliguntur, ibi factos esse? Disc. Nimum acceleras; pedetentim ratiocinationis ingredienda est via, ne quid incaute temereque statuamus. Prius itaque est quaerendum, quid sit vis, et quid potestas numerorum in monade, eorumdemque quid sit actus, et quid operatio in generibus et formis. Mac. Vis est, ut aestimo, substantialis eorum virtus, quae aeternaliter et immutabiliter in monade subsistunt; potestas vero est possibilitas eis insita, qua in genera et species possunt multiplicari, et intellectibus manifesti fieri certis terminorum distinctionibus, quantitatum diversitatibus, intervallis differentiarum, proportionum proportionalitatumque mirabili aequalitate et insolubili consonantia. Actus est motus animi, procedentium numerorum ex monade in diversa genera, inque species differentes multiplicationem contemplantis in seipso et in seipsis, priusquam in phantasias cogitationis proveniant, hoc est, simpliciter in incorporea natura, omni imagine carente, purissimo intellectus oculo ipsos numeros supra omnem quantitatem, et qualitatem, et loca, et tempora considerantis. Et ut breviter definiam, actus est motus animi, purissimos in sua natura numeros absque ulla imaginatione intuentis. Opus vero est ejusdem animi motus, purissimos numeros, quos in seipso considerat, phantasias veluti quibusdam corporibus incrassatos memoriae commendantis, ibique

A eos ordinantis, eorumque rationes facilius tractantis, forasque quibusdam signis corporalium sensuum significatos in aliorum notitiam tradentis. Et ne me existimes velle suadere, ipsos numeros ab intellectu vel ratione multiplicari et creari, et non ab ipso omnium conditore, multiplicatore, ordinatore. Si enim ab ullo creato intellectu multiplicationem suam numeri primum paterentur, non eis divina et ineffabilis immutabilitas et harmonia rationum inesset. Proinde non ideo intellectus intellectuales numeros creare putandus est, quia in seipsos contemplatur. Ab uno autem Creatore omnium in intellectibus, sive humanis, sive angelicis, fieri credendum est, a quo etiam in monade aeternaliter substituti sunt per intellectum ab ea in notionem rationis descendunt. Nam quemadmodum, ut exemplo utamur, consilium quoddam, seu qualiscunque ars naturalis, dum in secretissimis intellectualis naturae sibus continetur, simul est, et unum quoddam simplex, sine partibus seu divisionibus, sine quantitate seu qualitate, sine loco, sine tempore, et omnino omnibus accidentibus absolutum, ac vix soli intellectui cognitum; non enim intellectus naturalium artium factor est, sed inventor, non tamen extra se, sed intra eas invenit; dum vero ipsa ars ab arcanis suis, in quibus simul in animo, in quo est, in rationem intelligibili progressionem incipit descendere, mox paulatim suas occultas regulas apertis divisionibus atque differentiis inchoat aperire, adhuc tamen purissimas, omnique imaginatione alienas; et haec processio prima artis ab ipsa scientia, in qua primitus subsistit, per intellectum in rationem ipsius intellectus actu perficitur; omne siquidem, quod ex secretis naturae in rationem pervenit, per intellectus actionem accedit; iterum autem veluti secundo descensu eadem ars ex ratione in memoriam descendens, paulatim apertius in phantasias, veluti in quibusdam formis seipsam luculentius declarat; tertio vero descensu ad corporales sensus diffunditur, ubi sensibilibus signis virtutem suam per genera, et species, omnesque divisiones suas, et subdivisiones, et partitiones exerit: ita intellectuales numeri ex monade se defundunt, ut in animo quodam modo splendescant; deinde ex animo in rationem profluentes apertius se patefaciunt; mox de ratione in memoriam decurrentes phantasticas ex ipsius memoriae natura accipientes apparitiones, in quibus virtutes multiplicium suarum formarum inquisitoribus suis luculenter aperiunt, deinde in sensus, postremo in figuras. Num igitur vides tria illa, quae quaesieras, quomodo, et ubi, et unde? Unde quidem? a monade; ubi? in intellectu; quomodo? diversis gradibus, primum a semetipsis,

VARIAE LECTIONES.

¹ a te om. C. ² A aeterna. ³ A vel unde vel ubi. ⁴ in om. A. ⁵ esse om. C. ⁶ quae om. A. ⁷ A subsistens in monade. ⁸ eis insita om. A. ⁹ A et proportionum. ¹⁰ A veniant. ¹¹ in om. A. ¹² Pro Et ut A Aut. ¹³ A enim. ¹⁴ sed intra om. C. ¹⁵ A in suas. ¹⁶ A venit. ¹⁷ A perficitur. ¹⁸ C defunditur. ¹⁹ A ex monade descendunt. ²⁰ A profluentes. ²¹ A formarum suarum. ²² in om. C.

in intellectum, ab intellectu ¹ in rationem, ex ratione in memoriam, ex memoria in sensus corporeos, et si necesse est propter utilitatem discendum, extremo gradu a sensibus ad visibiles figuras descendunt. Disc. Plane clarissimeque video. **MAG.** Itaque non te latet, ut opinor, numeros et ² aeternos esse, et factos; aeternos quidem in monade, factos vero multipliciter in suis descensionibus. Primo videlicet in intellectu contemplantium se ³ in semetipsis fiunt. Qui modus faciendi longe a sensibus remotus est; fieri enim dicuntur in notitia se intelligentium. Nam in monade dum sint, ineffabili sua unitate ⁴ omnem superant intellectum, eo solo, divino videlicet, intellectu excepto, quem nil ubique latet. Ipse est enim intellectus omnium, imo omnia. Non enim de ipsa monade, quae est causa sola et creatrix omnium visibilium et invisibilium, nunc agitur, sed de illa creata monade, in qua omnes numeri causaliter, uniformiter, rationabiliter ⁵ et semper subsistunt, et ex qua multiformiter erumpunt. Secundo vero in ratione fiunt, in qua fieri propterea dicuntur, quia in ea manifestius se ostendunt; adhuc tamen per seipsum, absque ullo phantastico colore. Deinde in memoria ac sensibus, in phantasiis quibusdam efficiuntur. Ipsae autem phantasiae aut de natura memoriae, hoc est, de ea parte animae, quae formandis imaginibus est attributa, aut extrinsecus ex superficie corporum per sensus exteriores sumuntur ⁶. Sed quae extrinsecus veniunt, phantasiae proprie appellantur, quae vero ex memoria, phantasmata. Verbi gratia, phantasia est imago, quam de certo corpore, seu colore, seu spatio a me viso per sensum videndi assumptam meae memoriae infigo; phantasma vero est imago illa, quam fingo de aliquo nunquam a me viso. Quae falsa non immerito dicitur imago, quoniam illud, quod cogito, aut penitus non est, aut si est, non ita est, sicut imaginor ⁷. Ubi notandum, si sanctum sequimur Augustinum, quod phantasma non aliunde nisi ex phantasia nascitur. Est enim, ut ipse ait, imago imaginis, hoc est, imago ex alia imagine nascentis. Verbi gratia, solis quotidie orientis phantasia habeo, quam de disciformi ⁸ ipsius specie accipi, et iterum ad similitudinem ipsius phantasiae solares imagines mille in memoria fingo majores vel minores, juxta cogitationis meae arbitrium, ac per hoc falsae sunt, quia nil veri imitantur. Nam Graeci aliter, qui id sit phantasma, intelligunt; dicunt enim notitiam, quae in animo est de sensibilibus naturis, per phantasias earum susceptam, phantasma esse. Disc. Dupliciter ergo factos numeros in monade aeternaliter substitutos ⁹ asseris, ut fallor; aut enim in animo, et ratione sola, ac simplici in-

A telligentia sunt puri per se, omnique imaginatione absoluti apparentes, aut in memoria sensuque corporeo quibusdam imaginationibus incrassati, ac veluti ex quadam et in quadam materia facti. **MAG.** Ita est. Sed quod addidisti, ex quadam et in quadam materia facti ¹⁰, non satis acute perspexisti. Phantasiae namque, quas de memoria in memoria ¹¹ vel sensu de sensibili accipiunt, ut in eis appareant, non ex quadam materia fiunt, sed ex incorporalibus incorporales nascuntur. Non enim ex materia corporalium rerum efficiuntur, sed ex specie, quae procul dubio incorporea est, et ex coloribus, qui non corpora, sed circa corpora intelliguntur. Ac per hoc nil est convenientius ac naturalius, quam ut intellectuales numeri in rebus incorporeis, et ex incorporalibus sumptis, virtutem suam ostendant, et modo quodam ineffabili in generationem sensibilibus facti procedant. Perspectisque ¹² rerum rationibus non temere quis dixerit, ipsas phantasias, in quibus numeri se interioribus numerantium oculis patefaciunt, non aliunde nisi ab ipsis intelligibilibus numeris provenire. Nam si numerositas formarum sensibilibus, in quibus materia continetur, ut sensibus possit percipi; siquidem per se ipsam invisibilis est, atque in formis ab intellectualibus numeris originem ducit, et ex ipsa, formarum videlicet, numerositate per corporeos sensus memoria phantasiis conformatur: nil aliud restat, nisi ut ¹³ intelligamus, numeros intellectuales ex monade duplici modo fluere, et in memoria factos acie mentis multiplicari, dividi, comparari, colligi, uniri. Aut eum, ut praediximus, per intellectum in rationem, et ex ratione in memoriam descendunt, aut per species rerum visibilibus in sensus corporeos, iterumque ex ipsis in eandem memoriam confluunt, in qua phantasticas accipientes formas fiunt, interioribusque sensibus succumbunt. Ac per hoc, quoquo modo numeri patiantur perspicere, non aliunde nisi a semetipsis apparitionis suae occasionem percipiunt. Proinde ¹⁴ et in monade aeterni sunt, et a seipsis in quacunque naturae parte apparuerunt facti, hoc est, sive in intellectu, sive in ratione absque ullis imaginationibus, sive in memoria ex speciebus rerum sensibilibus formata phantasias quasdam, in quibus appareant, veluti facti de seipsis facientes. **D** Disc. De numeris satis actum ¹⁵. His enim argumentis conficitur, clareque intelligitur, ubi aeterni sunt, et ubi et ¹⁶ quomodo patiuntur fieri, ut non immerito perspiciamus, eos et aeternos esse, et factos. Sed quorsum haec tendant, intentus expecto. Non enim propter se ipsa, sed propter aliud quid suadendum introducta sunt. **MAG.** Miror, cur tam cito oblitus es tui. Nam paulo antè postulasti a me na-

VARIAE LECTIONES.

¹ C a semetipsis in intellectu in intellectum. ² et om. A. ³ se om. C. ⁴ Pro sua unitate A suavitate. ⁵ uniformiter, rationabiliter om. A. ⁶ Ipsae autem phantasiae — sumuntur om. C. ⁷ C sicut imago. ⁸ A quam ut dedisti formae. ⁹ A substitutos aeternaliter. ¹⁰ MAG. ita est — facti om. C. ¹¹ A in memoriam. ¹² A Prospectisque. ¹³ ut om. C. ¹⁴ A Perinde. ¹⁵ A est actum, ¹⁶ ubi et om. A.

turata exempla, quibus possem te introducere ad intelligentiam eorum, de quibus disputabamus, id est, quomodo omnia, quae ex Deo sunt, et ¹ aeterna simul et facta sunt, et maxime, quomodo Deus ipse et factor omnium est, et in omnibus fit. Haec est enim summa totius nostrae praesentis ratiocinationis. Disc. Jam in me ipsum redeo. Nam difficultate praedictorum, et adhuc incognita mihi rerum theoria stupefactus, sicut multis evenit, in extasi factus sum. Quis enim rudium, et nondum sublimissimum sophiae verticem ascendendum, talia cogitans, mentis recessum non patitur, aeternam numerorum a Creatore omnium in monade audiens conditionem, eorundemque processionem in genera et species, in quibus fieri dicuntur, quoniam in eis ab intellectibus patiuntur intelligi; deinde in naturam rationabilem secundam veluti ² procreationem, quoniam in ea suas virtutes manifestus propagant; deinde in memoria sensibusque phantasias, ino etiam theophasias accipientes — omne enim, quod ex natura rerum in memoria formatur, occasiones ex Deo habere non est dubitandum — quodam modo fieri non de alia materia, sed de semetipsis facti? Nunc vero veluti expergefactus in me ipsum rediens, interiorisque luminis radium luculentius perspicuens, ea, quae a te dicta sunt, cognoscere incipio. Conaris enim, ut opinor, suadere, omnes numeros ex monade veluti ex quodam fonte manantes, instar duorum fluminum ex una vena surgentium profluere, inque duos alveos segregatos, quorum unus per interiores poros naturae, hoc est, per intellectum, et rationem, alter vero per exteriores visibilibus rerum species decurrit ³ et per sensus, donec simul in memoriam confluant, in qua multipliciter formantur.

13. Sed quomodo ⁴ res incorporeae, et non solum a sensibus, verum etiam ex memoria, omnique imaginatione prae nimia suae naturae excellentia remotae, in memoria sensibusve, hoc est, in imaginibus visibilibusque figuris veluti quibusdam corporibus possunt ⁵ apparere, non satis video. Mac. Hoc uno exemplo totum te intelligere sentio. Ita enim, ut dixisti, ex monade numeri manant, et in memoriam ⁶ confluant. De eo autem, quod non satis vides, accipe quod sentio. Spiritualium rerum natura non ⁷ ita contemplationibus mentis succumbit, ut per singula de his, quae de ea, vel in ea, vel per eam peraguntur, rationem reddamus. Multa enim in ea solent apparere, quae non secundum cognitae vel incognitae ipsius leges, sed ultra omnem legem divina voluntate, quae nulla lege concluditur, est enim lex legum et ratio rationum, mirabili et ineffabili modo fiunt. Quis enim rationem potest reddere, si interrogatus fuerit, quomodo in spiritu ⁸ Moyses

A apostolis in spiritualis visionis montem, hoc est, altitudinem raptis apparuit visibiliter ⁹, quando transformatio Domini facta est? Non enim audiendi sunt hi, qui putant, eum ad tempus in corpore resurrexisse, ut simul cum Elia in monte visibiliter, non per se anima ¹⁰, sed in suo corpore appareret, et iterum ad sepulcrum rediisse. Quis ergo dicturus est, qua ratione anima incorporea et invisibilis invisibilibus apostolorum spiritibus veluti corporaliter visa est, cum nec in suo corpore, nec in aliqua materia sensibili, seu aliunde assumpta apparuerit, sed quadam ineffabili virtute, soli Deo cognita, invisibilis spiritus quasi ¹¹ visibilis per se factus est? Quid ¹² dicturus es ¹³ de anima prophetae Samuelis, quomodo invisibiliter tanquam visibilis locuta est Saul? Nam B et ipse, sicut apostoli, in spiritu raptus talia vidit. Siquidem credendi non sunt, qui dicunt, non ipsum, sed aliquod figmentum in similitudine ipsius apparuisse, indignum judicantes animam sanctam ¹⁴ incantationibus pythouissae ab ¹⁵ inferis revocari, non animae verticutes divinam providentiam non minus per immundos, quam per mundos spiritus naturam rerum administrare. Constat autem, animam Samuelis ¹⁶ per se ipsam quasi ¹⁷ visibiliter non ¹⁸ in corpore, nec in aliqua similitudine consulenti eam regis animae prophetasse ¹⁹. Et si forte alicui hoc videtur incredibile vel dubium ²⁰, legat sanctum Augustinum in libro de cura defunctorum. Nos autem ad manifestissima naturae exempla recurramus, de quibus nemo recte philosophantium contendit. Disc. C Dic, quaeso, quae sunt illa.

14. Mac. Formas rerum incorporeas esse sapientes dicunt. Eandem quoque sententiam de coloribus proferunt; eos enim incorporeos esse vera ratione consulta pronuntiant. Disc. Quisquis inde dubitat, inter ²¹ philosophos locum non habet. Mac. Si ergo formae atque colores in numero rerum incorporalium computantur, qua ratione sensibus corporeis succumbunt, profer, si potes. Omne enim, quod per oculos ²² sentitur, non aliter nisi in forma colorata sentiri potest. Disc. Formas et colores per se apparere non posse aestimo, in quadam vero materia sibi subjecta apparent. Mac. Miror valde, cur tam longe a philosophia recedis. Disc. Nescio ubi. Mac. Non te sentia errasse, quando dixisti, formas et colores per se non posse sensibus succumbere, nisi in aliqua materia, cum ipsa materia ²³, carens forma atque colore, omnino invisibilis sit et incorporea; ac per hoc necesse est, rationem reddas, quomodo formae ²⁴ et colores, dum incorporeae naturae sint, in materia per se ipsam ²⁵ considerata, hoc est, sine forma atque colore incorporali possunt ²⁶ sensibus succum-

VARIAE LECTIONES.

¹ et om. A. ² A rationabilem secundam; veluti secundam om. C. ³ Sic C, A decurrere. ⁴ A quoniam. ⁵ C possunt. ⁶ A memoria. ⁷ non om. A. ⁸ in spiritu om. A. ⁹ visibiliter om. C. ¹⁰ anima om. C. ¹¹ quasi om. A. ¹² A Quod. ¹³ A est. ¹⁴ A sacrosanciam. ¹⁵ pythouissae potuisse ab. ¹⁶ C Samuel. ¹⁷ quasi om. A. ¹⁸ non om. C. ¹⁹ A consulenti eam regi prophanasse. ²⁰ A alicui incredibili vel dubium hoc videtur. ²¹ A intra. ²² per oculos om. A. ²³ A cum materia ipsa. ²⁴ A forma. ²⁵ A se ipsa. ²⁶ C non possunt.

bere, proinde ratiocinabilius diceret, materiam in formem in coloribus ac formis, quam formas atque colores in materia, sensibilibus apparere. Disc. Nunc me errasse non denego, falsae ratiocinationis consuetudine deceptus, et jam, quid agam, penitus ignoro. Mac. Recordarisne, quid de ipsa materia in primo libro inter nos est confectam¹, ubi² ex intelligibilium coitu ipsam fieri disputavimus? Quantitates siquidem et qualitates, dum per se incorporeae sint, in unum vero³ coeuntes informem efficiunt materiam, quae adjectis formis coloribusque incorporatis in diversa corpora movetur. Disc. Recordor sane. Mac. Ex rebus itaque incorporalibus corpora nascuntur. Disc. Negare non possum; praedictis enim rationibus collectum est. Mac. Corpora ergo non de nihilo, sed de aliquo fiunt. Non enim quis dixerit, praedictas eorum occasiones nihil esse, hoc est quantitates et qualitates, formas vel species, colores, intervalla longitudinis, latitudinis, altitudinis, et cum his loca et tempora. Quae si abstraxeris, corpora non erunt⁴; si ea⁵ conjunxeris, mox efficiuntur, sive catholica, ut sunt quattuor mundi maxima corpora, sive propria, specialissimisque rebus distributa. Quae cuncta ex quattuor simplicibus elementis componi non negabis, ut opinor, quoniam in ea resolvuntur. Disc. Non negabo, sed illa elementa per se simplicia, suaque compositione omnium corporum effectiva, de nihilo esse facta dixerim. Mac. Quid ergo dicturus es de causis primordialibus⁶, de quibus multa diximus? Quaerendum est enim, quare causae dicuntur, si in effectus suos non procedunt? Siquidem si omnia corpora ex elementis, elementa vero de nihilo, illorum causa videbitur esse nihil, non autem ipsae primordiales causae⁷, quas Deus Pater in Verbo suo fecit. Et si ita, non nihil erit nihil, sed erit causa. At si fuerit causa, melior erit his, quorum causa est: et necessario sequetur, ut aut Verbum Dei nihil sit, in quo Pater omnia fecit; quod per privationem impium dicere videbitur; negatio enim Verbi per excellentiam naturae, non autem per privationem substantiae in theologia reperitur; aut extra Verbum causa quaedam ponetur, quae nihil dicitur, de qua Deus omnia fecit, et in qua omnia, priusquam fierent, constituit. Aliter enim causa non est. Et si ita est, qua ratione dicitur nihil, non video. Prius siquidem dixerim⁸ eam omnia esse, quam nihil. In causa namque omnia, quorum causa est, causaliter et primordialiter subsistunt. Disc. Cogor fateri, quattuor mundi hujus elementa in primordialibus causis subsistere. Non enim quorundam, sed universaliter omnium visibilium et invisibilium causae sunt, et nihil in ordine naturalium omnium sensu, seu ratione, seu intellectu percipitur, quod non ab

eis procedat, et in eis causaliter subsistat. Mac. Sane intelligis. Proinde, ni fallor, non negabis, omnia corpora composita et solubilia, quae naturarum⁹ omnium extremum obtinent locum, de aliquo esse, non autem de nihilo. Disc. Non negabo. Ex qualitatibus enim et quantitatibus simplicium et invisibilium corporum, sensibusque incomprehensibilium efficiuntur, quae propterea elementa vocantur, quoniam ex illorum concursu omnia corpora componi naturarum inquisitores aiunt, et in ea solvi, et in eis salvari. Catholica quoque solent appellari, id est, universalia; ex ipsis siquidem propria singulorum corpora fiunt. Iterum elementa non de nihilo facta, sed ex primordialibus causis procedere fateor. Quas primordiales causas simul et semel in Verbo Dei factas nullus fidelium dubitat, audiens prophetam dicentem Deo: *Omnia in sapientia fecisti*, frontemque sacrae Scripturae aspiciens, qua scriptum est: *In principio fecit Deus caelum et terram*. Mac. Restat ergo, ut quaeramus de ipsis primordialibus causis, utrum in Verbo Dei de nihilo sunt factae, an semper in eo erant? Et si semper in eo erant, non erat, quando non erant, sicut illud Verbum, in quo erant, non erat, quando non erant. Et si semper in eo Verbo erant, quomodo in ipso de nihilo factae sunt? Non enim rationi convenit, ea, quae semper erant, de nihilo fieri inchoasse. Et si quis dixerit, illud nihil, de quo factae sunt¹⁰, semper erat, et semper de eo factae sunt, quaeretur ab illo, ubi semper erat illud nihil? Utrum in Verbo Dei, in quo omnia subsistunt, an per se extra Verbum? Si responderit, in Verbo semper erat, opponetur ei, non ergo nihil, sed magnum aliquid erat; omnia siquidem, quae in Verbo Dei subsistunt, vero et naturaliter subsistunt, et in ordine primordialium causarum connumeratur¹¹, quod nihil putabatur, et de quo omnia facta creduntur. Si vero extra Verbum per se putaverit nihil, duo principia sibi invicem adversa, sicut unus Manichaeorum, aestimabitur fingere. Multi siquidem secularium philosophorum informem materiam coaeternam Deo esse¹² putaverunt, de qua omnia opera sua fecit; quam materiam propterea nihil dicebant, quia, priusquam formas et species a Deo acciperet, in nullo¹³ apparebat, ac veluti penitus nihil erat¹⁴. Quidquid enim omnino caret forma et specie, non immerito potest vocari nihil. Quas omnes delusiones lux veritatis expulit, ab uno principio omnia esse praedicans, et nil in natura rerum visibilium et invisibilium inveniri, quoquo modo generationis in speciem propriam erumpat, quod in Verbo Dei unigenito aeternaliter non constat¹⁵ substitui, in quo omnia unum sunt, ipsumque Deum pronuntians nullam materiam seu causam universitatis a se conditae in sua sapientia

VARIAE LECTIONES.

¹ A confectum sit. ² Sic C; A nisi. ³ vero om. A. ⁴ C esse. ⁵ ea om. A. ⁶ A primordialibus causis. ⁷ causae om. A. ⁸ C dixerant. ⁹ Pro natura rerum A naturarum. ¹⁰ Non enim rationi — factae sunt om. C. ¹¹ A connumerabitur. ¹² Pro esse C rem. ¹³ Pro in nullo A non. ¹⁴ erat om. C. ¹⁵ Sic AC.

extrinsecus accepisse, quia extra illum nihil est, vel intra se non ¹ coessentiale sibi reperisse ², de quo faceret in sapientia sua, quae fieri ³ voluit.

15. Proinde non datur locus nihilo, nec extra, nec intra Deum; et tamen de nihilo omnia fecisse, non in vanum creditur. Ac per hoc nil aliud datur intelligi, dum audimus, omnia de nihilo creari, nisi quia erat, quando non erant. Ideoque non incongrue dicimus, semper erant, semper non erant, et non erat quando non erant ⁴, et quando non erant, erat. Siquidem semper erant in Verbo Dei causaliter, vi et potestate ⁵ ultra omnia loca et tempora, ultra omnem generationem localiter et temporaliter factam ⁶, ultra omnem formam ac ⁷ speciem sensu et intellectu cognitam, ultra omnem qualitatem et quantitatem, ceteraque accidentia, per quae substantia uniuersusque creaturae intelligitur esse, non ⁸ autem, quid sit. Et semper non erant; priusquam enim per generationem in formas et species, loca et tempora, inque omnia accidentia, quae aeternae eorum substantiae in Verbo Dei incommutabiliter substitutae accidunt, profluerent, non erant in generatione, nec ⁹ erant localiter, nec temporaliter, nec in propriis formis speciebusque, quibus accidentia contingunt. Ac per hoc non irrationaliter de eis praedicatur, non erat, quando non erant; temporaliter enim inchoauerunt per generationem esse quod non erant, quia semper in Verbo Dei subsistunt, in quo nec esse incipiunt ¹⁰; infinita est enim aeternitas. Et erat quando non erant; temporaliter enim inchoauerunt per generationem esse quod non erant, hoc est, in formis et speciebus apparere. Proinde si quis naturam rerum intentus perspexerit, nulla creatura ¹¹ sensibus seu intellectibus succumbens reperietur, de qua veraciter dici non possit, semper erat, et est, et erit, et semper non erat, nec est, nec erit. Siquidem incommutabiliter et erat, et est, et erit ipsa prima constitutio in sapientia Dei per primordiales causas; sed quia ipsa constitutio soli Deo cognita est, omnemque ¹² sensum et intellectum totius creaturae superat, a nulloque adhuc intellectu creato cognosci potest quid sit, incipit per generationem temporaliter accipere quantitates et qualitates, in quibus veluti quibusdam vestimentis operata ¹³ potest manifestare, quia est ¹⁴, non autem quid sit. Inchoat ergo quodammodo esse, non in quantum in causis primordialibus ¹⁵ subsistit, sed in quantum ex causis temporalibus ¹⁶ incipit apparere. Causas autem temporales dico qualitates et quantitates et cetera, quae substantiis accidunt temporaliter per generationem. Et ideo de iis dicitur, erat quando non erant; non enim semper in accidentibus apparebant. Eadem ratione et nunc dicuntur

A esse, et sunt, et vere ac semper futura sunt, in quantum in suis causis subsistunt. In quantum vero in accidentibus, quae eis extrinsecus contingunt, dicuntur esse, nec tamen vere, nec semper sunt. Solventur ¹⁷ enim in ea, ex quibus assumpta sunt, in quibus vere et semper sunt, quando omnis substantia ab omnibus corruptibilibus accidentibus purgabitur, et ab omnibus, quae ad statum suae propriae naturae non attinent, absolvetur, solis naturalibus virtutibus decora, insolubili simplicitate, et in his, qui boni sunt, donis gratiae ornata, aeternae beatitudinis contemplationibus ultra omnem naturam, et suam, glorificata, inque ipsum Deum conversa, Deusque non natura, sed gratia facta. His itaque rationibus consideratis, quis nisi nimium tardus aut nimium contentiosus non concedat, omnia, quae ex Deo sunt, et ¹⁸ aeterna simul esse et facta?

16. Disc. Haec mihi perplane susa sunt. Non tamen omnis ambiguitas ex me adhuc repulsa est. Quod enim ¹⁹ dixisti, propterea omnia, quae ex Deo sunt, et aeterna et facta sunt, quia in Verbo Dei aeterna sunt, et, ut ait sanctus Augustinus, non facta substantialiter existentia, temporaliter vero per generationem in forma et speciebus et accidentibus facta, sublata omni ambiguitate perspicio. Quoniam vero scriptum est: *In principio fecit Deus caelum et terram*, et: *Omnia sapientia fecisti, cogor lateri*, omnia in Verbo Dei et ²⁰ aeterna et facta esse. Omnia dico visibilia et invisibilia, temporalia et aeterna, omnes primordiales causas cum omnibus effectibus suis, quibus ordo seculorum localiter et temporaliter peragitur, et mundus iste visibilis impletur ²¹. Sed quomodo potest hoc rationi convenire, ad purum non valeo perspicere. Mac. Putasne igitur, me docere voluisse, omnia, in quantum aeterna sunt, in Verbo Dei unigenita aeterna esse; in quantum vero facta sunt, extra Verbum facta esse? Non enim aestimas, rationibus veritatis convenire, universitatem conditae naturae in Verbo et aeternam simul et factam. Disc. Non putabam, te sic docuisse. Non enim aestimo, ullum recte philosophantium putare, totius universitatis partem in Verbo Dei aeternam subsistere, partem extra Verbum temporaliter factam. Nam neque sinit nos talia cogitare sacra Scriptura, quae dicit in Psalmo: *Omnia in sapientia fecisti*, in Genesi: *In principio fecit Deus caelum et terram*; Apostolus: *In quo, inquit, creata sunt omnia, quae sunt in caelis et quae in terra, sive visibilia sive invisibilia, sive Throni, sive Dominationes, sive Principatus, sive Potestates, omnia ex ipso et per ipsum, et in ipsum creata sunt*; in Evangelio: *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil*: neque

VARIAE LECTIONES.

¹ non om. A. ² Pro reperisse C re subaudi a superioribus nihil perisse. ³ A omnia, quae. ⁴ Ideoque — non erant om. C. ⁵ C potestate factam ultra cet. ⁶ factam om. C. ⁷ C et. ⁸ A novi. ⁹ C non. ¹⁰ temporaliter enim — incipiunt om. C. ¹¹ A natura. ¹² A omnem vero. ¹³ C aperta. ¹⁴ Sic C; A quia non est. ¹⁵ A in primordialibus causis. ¹⁶ A ex temporalibus causis. ¹⁷ A Solventur. ¹⁸ et om. C. ¹⁹ C autem. ²⁰ et om. A. ²¹ peragitur — impletur om. C.

ratio; extra Verbum nil ¹ valet *parire substantia-* A
lialiter, aut secundum accidens. Clamat enim :
 Omnia, quae sunt et quae non sunt, non secundum
 privationem dico, sed secundum excellentiam in
 Verbo comprehenduntur, et sunt in eo et non sunt.
 Sunt quidem, quae intellectu seu sensu colliguntur,
 non sunt vero, quae omnem sensum et intellectum
 superant. Quod autem omnia in Verbo Dei et aeterna
 simul et facta sunt, Joannes theologus, hauriens de
 pectore sapientiae aeternas intelligentiae aquas ² ac
 veridicas, testatur dicens : *Quod factum est in ipso*
vita erat. Sive quis secundum Augustinum sic dis-
 tinguat : *Quod factum est localiter et temporaliter,*
in ipso vita erat. Non enim credendum est, aut ullo
 modo aestimandum de solertissimo veritatis inqui-
 sitore, propterea Evangelium voluisse ³ sic ⁴ distin- B
 guere, ut insinaret, quod factum est localiter et
 temporaliter, non in Verbo, sed veluti extra Verbum
 factum fuisse, cum idem ipse, sanctus videlicet Au-
 gustinus, manifestissime doceat, et loca et tempora
 cum his, quae in eis facta sunt, in Verbo Dei aeter-
 naliter esse facta, intelligens veraciter Apostolum
 dicentem de Verbo : *In quo creata sunt omnia, quae*
sunt in caelis, et quae in terra, sive visibilia, sive
invisibilia. Ac per hoc si ⁵ loca et tempora cum om-
 nibus, quae in eis continentur, in numero visibilibus
 sunt, id est, sensibilibus; omnia autem visibilia,
 teste Apostolo, in Verbo sunt creata: loca igitur,
 et tempora, et omnia quae in eis sunt, in Verbo
 creata sunt. Sive simpliciter praedictam Evange-
 listae sententiam secundum alios quis pronuntiaverit,
 dicens : *Quod factum est in ipso*, ac si distin- C
 xerit veluti ab alio commate incipiens, *vita erat.* Sic
 enim multos ⁶ Graecorum codices invenimus dis-
 tinctos, ut intelligamus, quod factum est in ipso
 temporaliter et localiter per generationem, vita
 erat aeternaliter per rationem, hoc est, per in pri-
 mordialibus causis omnium conditionem. Mac. Non
 ergo debitas, omnes omnium causas, causarumque
 omnes effectus in Verbo aeterna esse, et facta, nec
 me aliter docere aestimas.

Disc. De aeternitate omnium deque eorum creatione
 in Verbo nec dubito, neque aliter te docere puto,
 sed solummodo quaero, quomodo in Verbo Patri
 coaeterno omnia aeterna sunt simul, et facta. Non
 enim, ut arbitror, rationi convenit, ut facta ⁷ sint D
 aeterna, et aeterna facta. Nulla siquidem differentia
 videbitur esse inter aeternitatem universitatis in Ver-
 bo, et creationem, si aeternitas est creata, et creatio
 aeterna. Mac. Miror ac valde moveor, quare quaeris
 rationem in his, in ⁸ quibus omnis ratio *deficit*,

aut intellectum in his, quae omnem superant intel-
 lectum. Num ⁹ aestimas, divinae sapientiae propo-
 situm intellectibus aut humanis, aut angelicis posse
 fieri manifestum, dum legis ¹⁰, mystica illa animalia
 alis suis et vultus velare et pedes, hoc est altitudinem
 divinae virtutis intrari; *timentia* super om-
 nem conditam naturam et profunditatem ipsius in
 his, quae per eam, et in ea, et ¹¹ de ea facta sunt.
 Nec ¹² tamen desinunt volare sursum versus. Quaerunt
 enim semper, quantum possunt, divinae gratiae
 vehimine suaeque naturae subtilitate sublevata
 et, quae ¹³ super se sunt, in infinitum appetentia.
 Ubi autem deficiunt, reverenter vultus suos, hoc
 est, contemplationis aciem divino radio repercussos
 abscondunt ¹⁴, et ab introitu incomprehensibilium
 mysteriorum ¹⁵ suos theologicos pedes, hoc est, in-
 tellectuales ingressus retrahunt, ne quid incaute vel
 temere de ineffabilibus omnemque intellectam supe-
 rantibus praesumant. Si ergo purissimi intellectus,
 quorum symbola praedictis animalibus theologia
 praemisit, inter quos et Verbum nulla medietas est
 praeter omnium rerum causas primordiales, excel-
 situdinem divinae claritatis super omnia, fusaeque
 in omnia virtutis et sapientiae a summo usque deor-
 sum attingentes ¹⁶, a fine usque ad finem, hoc est,
 ab initio intellectualis creaturae usque ad verniculum
 pertimescant inspicere, cognoscentes naturae
 suae capacitatem ad haec consideranda non suffi-
 cere: quid nos adhuc carne gravati de divina pro-
 videntia ¹⁷ et operatione rationem reddere conamur?
 Ubi sola divina voluntas cogitanda est, quae
 operatur omnis prout vult, quia omnipotens est ¹⁸,
 et naturales rationes occultas et investigabiles inserit
 omnibus, quia omnium supernaturalis ratio est, quia
 nihil secretius, nihil praesentius, difficile ubi sit, diffi-
 cilium ubi non sit, lux ineffabilis, omnibus intellec-
 tualibus oculis semper praesens, et a nullo intellectu
 cognoscitur, quid sit, per omnia diffusa in infinitum,
 et sit in omnibus omnia et in nullo nullum. Quod
 autem dixi, inter quos et Verbum nulla medietas est
 praeter omnium rerum causas, propterea addidi,
 ne quis aestimet, caelestes essentias immediatas
 esse, hoc est, nullam medietatem inter se et cau-
 sam omnium habere. Quamvis enim ¹⁹ dicantur an-
 geli quasi eggigi, hoc est, juxta ipsum Deum ²⁰
 constituti; eggis ²¹ a siquidem graece dicitur juxta;
 non tamen ita credendi sunt facti, ut non eorum
 causae in Verbo sint ²² conditae. Nulla enim
 creatura est, cujus causa facta non praecedat in
 Verbo, secundum quam substituitur, ut sit, et
 ordinatur, ut pulchre sit, et custoditur, ut aeterna-

VARIAE LECTIONES.

Pro nil C *quidquid*. ² A *aquas intelligentiae*. ³ Sic C; A *noluisse*. ⁴ sic om. A. ⁵ Pro si A *et*.
⁶ multos om. A. ⁷ A *ut et facta*. ⁸ in om. A. ⁹ C *Nam*. ¹⁰ legis om. A. ¹¹ et om. A. ¹² A *Non*. ¹³ Sic
 C; A *divina gratia sublevata sive naturae subtilitate ea*, quae. ¹⁴ A *repercussi defendunt*. A ¹⁵ A *mystericorum*.
¹⁶ Cotj. ; A *attingentis*, C *attingent*. ¹⁷ A *prudentia*. ¹⁸ A *qui omnipraesens est*. ¹⁹ A *autem*. ²⁰ A *Domini-
 num ipsum*. ²¹ C *essus*. ²² sint om. A.

NOTAE.

² ἕγγις, juxta; et. glossar. Ab illa voce Joannes Scotus formasse videtur ἕγγοιοι, qui juxta sunt.

iter sit, et manifestatur seu sensibus, seu intellectibus ad materiam laudis ipsius unius causae, ex qua, et in qua, et per quam, et ad quam condita est. Credamus itaque et, quantum datur, mentis acie intueamur ¹ omnia visibilia et invisibilia, aeterna et intemporalia, illudque aeternum, et tempus, et loca, et spatia, et omnia, quae dicuntur secundum substantiam et accidens, generaliterque dicendum, quaecunque universitas totius creaturae continet, in Verbo Dei unigenito et ² aeterna simul et facta esse, et neque aeternitatem in eis praecedere facturam, neque facturam praecedere aeternitatem. Siquidem eorum aeternitas condita ³ est, et conditio aeterna in dispensatione Verbi. Nam et cuncta, quae videntur in ordine saeculorum temporibus et locis per generationem oriri, simul et semel aeternaliter in Verbo Domini facta sunt. Neque enim credendum est, tunc inchoasse fieri, quando in mundo sentiuntur oriri. Semper enim fuerunt in Verbo Domini substantialiter, ortusque eorum et occasus ⁴ in ordine temporum atque locorum per generationem, hoc est per accidentium assumptionem semper in Verbo Dei erat, in quo, quae futura sunt, jam facta sunt ⁵. Siquidem divina sapientia circumscribit tempora, et omnia, quae in natura rerum temporaliter oriuntur, in ipsa praecedunt et subsistunt aeternaliter. Ipsa est enim mensura omnium sine mensura, et numerus sine numero, et pondus, id est ordo, sine pondere, et ⁶ ipsa est tempus et saeculum, ipsa est praeterita, et ⁷ praesentia, et futura. Ideoque a Graecis *ἐπίστα* ⁸ vocatur, quia omnia tempora in se creat et circumscribit, dum super omnia tempora sit aeternitate sua omnia intervalla praecedens, ambiens, concludens. Nam et de his, quae naturali cursu in ordine temporum annuatim ⁹ fieri sentimus, rationem reddere nemo potest. Quis enim vim seminum cogitans, quomodo per numeros locorum et temporum et ¹⁰ varias species animalium, fruticum, herbarum erumpunt, cur et quomodo dicere praesumat, aut eorum occasiones ad purum discernere praevalet, et non continuo pronuntiet, haec omnia divinis legibus omnem sensum et intellectum superantibus attribuenda sunt? Nullisque conjecturis animi inquirendum, cur sic vel sic, et quomodo sic vel sic, et non aliter debent ordinem temporum implere, et ex invisibilibus causis in vi seminum simul constitutis non simul, sed temporum intervallis et locorum, in formas sensibiles procedere, quasi non aliter fieri possent, si divinae voluntati aliter fieri videretur, quae nulla

A lege constringitur? Nam et saepe contra consuetudinem naturae cursum multa solent fieri, ut nobis ostendatur, quod divina providentia non uno, sed multiplici modo atque infinito potest omnia administrare. Si itaque nulli intellectui cognita est universitatis in divinis legibus administratio, cui rationabilium vel intellectualium potest fieri perspicua ejusdem universitatis in Verbo Dei aeterna conditio, in quo omnia et aeterna simul et facta esse nemo fidelium debeat ignorare; quamvis non intelligat, qua ratione aeterna sunt facta, et facta sunt aeterna; hoc enim soli Verbo, in quo et facta sunt et aeterna, cognitum est.

Disc. De conditione universitatis in Verbo, et de aeternitate rationem non quaero. Nemo enim potest dicere, quomodo aeterna, et facta sunt. Modum namque conditionis rerum in Verbo nulla creatura rationalis ¹¹ seu intellectualis potest cognoscere; soli siquidem gnosticae virtuti patet. Qua vero ratione compellimur fateri, aeterna esse facta in Verbo Dei, quaero, si potest inveniri. Non enim de primordialium causarum multiplicibus effectibus in rebus visibilibus et invisibilibus nunc agitur, in quibus omnia facta esse nemo sapientum dubitat. Eo namque modo praesens quaestio solvi posse videretur, si quis posset ¹² veris rationibus docere, omnia, in quantum in Verbo Dei subsistunt in principiis suis, in tantum aeterna esse intelligenda sunt; in quantum vero in effectus suos, sive intelligibiles, sive sensibiles, in ordine temporum per generationem procedunt, in tantum facta sunt; ita ut eorum aeternitas in Verbo Dei praecederet ¹³ eorum conditionem in ordine saeculorum, sive invisibilem supra nos, sive visibilem secundum nos mundum implentes. Jam vero, quoniam talia fateri vera nos non sinit ratio; clamat enim, et verissime clamat, non solum primordiales causas, verum etiam earum effectus, et loca, et tempora, et ¹⁴ essentias, et substantias, hoc est, genera generalissima, et generales formas, et species specialissimas per individuos numeros cum omnibus accidentibus suis naturalibus, et ut ¹⁵ simpliciter dicam, omne, quod est in universitate rerum conditarum, sive sensu, sive intellectu humano, vel angelico comprehendatur, sive omnem sensum, omnemque mentis aciem excedat, et tamen conditum est, in Verbo Dei et semel et simul aeternum et factum esse; et nunquam erant ¹⁶ aeterna et non facta, neque facta et non aeterna: nil aliud relinquatur ¹⁷, nisi ut quaeratur, non quomodo sint ¹⁸ aeterna et facta, sed qua ratione dicantur ¹⁹ et facta et aeterna. **MAG.** Facta dicuntur

VARIAE LECTIONES.

¹ A intuemur. ² et om. C. ³ A facta. ⁴ A quae videntur in ordine saeculorum — occasus om. C. ⁵ sunt om. C. ⁶ et om. A. ⁷ et om. A. ⁸ A. annuntiatum. ⁹ A in. ¹⁰ A rationalis. ¹¹ C possit. ¹² A praecederit. ¹³ et om. A. ¹⁴ ut om. A. ¹⁵ A erunt ¹⁶ A relinquatur. ¹⁷ C sunt. ¹⁸ C docetur.

NOTAE.

⁸ **CONJ.**, A C *ἐπίστα*. Vox *ἐπίστα* i. c. ulterius supra occurrit Dion. Arcop. g. de div. Nom. IV, 16. In cod. C ad marginem haec adscripta sunt: *Glossa. Deus a Graecis ἐπίστα* (sic!) notatur, quia praeterita

et futura in ipso subsistant, et ipse est et in ipsum terminantur. Ideoque propter facilitatem intelligentis saepe *ἐπίστα* summitas omnium interpretatur quavis proprie praeterita et futura.

juxta sacrae Scripturae auctoritatem, pronunciantis, ut iisdem exemplis utamur: *In principio fecit Deus caelum et terram. Omnia in sapientia fecisti. Omnia per ipsum facta sunt. In quo creata sunt omnia, quae sunt in caelis et quae¹ in terra, sive visibilia, sive invisibilia*, et multa hujusmodi. Modum autem et rationem conditionis omnium in Verbo Dei dicat², qui potest; me nescire³ fautor. Nec⁴ me pudet⁵ nescire, audiens apostolum dicentem: *Qui solus habes immortalitatem, et lucem habitas inaccessibleem, praesertim quasi⁶ de longe praesentis negotii finem considerans. Ad hoc⁷ enim praesens ratiocinatio, immo vero ipsa ratio perducet, ut intelligamus, non solum in Dei Verbo⁸ omnia aeterna et facta esse, verum etiam ipsum omnia facere, et in omnibus fieri simplici mentis acie. Ut ait sanctus Maximus: Per rationes⁹, quae in existentibus sunt, ad causale¹⁰ verbum videlicet, efferentes intellectum, et ipsi soli utpote congreganti omnia, quae ex ipso sunt, et attrahenti alligantes, rationibus per singula existentium ordinate utendo, non jam confuse, sed praeclare credentes, solum Deum proprie esse relictum ex diligentia, quae est ad ea, quae sunt, intentione, et essentiam existentium¹¹, et motum, et differentium discretionem, et continentiam insolubilem mixtorum, et fundamentum immutabile positorum, et omnis simpliciter utcumque¹² intellectae essentiae, et motionis et differentiae mixturaeque et positionis causalem. Ac per hoc si Dei Verbum solummodo relinquatur essentia existentium et motus et differentium discretio et continentia insolubilis mixtorum, hoc est compositorum, et fundamentum immutabile positorum, hoc est ad immutabilem habitum pervenientium, et utcumque intellectae essentiae et¹³ motus et¹⁴ discretionis, et compositionis, et habitudinis causa¹⁵, quid aliud restat intelligi, nisi ipsum omnia in omnibus fieri? Quomodo autem, et¹⁶ qua ratione Dei Verbum in omnibus, quae in eo¹⁷ facta sunt, fit, mentis nostrae aciem fugit. Nec mirum, cum in rebus sensibilibus nemo potest dicere, quomodo vis seminalis incorporea¹⁸ in species visibiles formasque, in varios colores, in diversas odorum suavitates erumpens, fit sensibus manifesta, et in rebus facta, et dum fit manifesta, non desinat¹⁹ esse occulta. Et sive manifesta sit, sive occulta, naturalibus suis virtutibus nunquam deseritur tota in totis, tota in seipsa, nec crescit, dum videtur multiplicari, nec minuitur, dum putatur in paucitatem contrahi, sed in eodem statu suae naturae immutabiliter permanet. Non enim minor²⁰ est in uno grano tritici, verbi gratia, quam in multis messibus sub eodem genere multiplicatis, et quod est mirabilis, nec in*

A uno grano toto major est, quam in particula ipsius grani. Multiplex enim in uno est, et una in multiplicibus. Si vero quis dixerit, vim seminum non per seipsam, sed in aliqua materia, hoc est, in humore patefieri, ac per hoc ipsa fit, quod apparet, sed in uno quod apparere²¹ agit, ut sic appareat²², non de seipsa, sed de aliqua materia operationes suas peragens, respondendum, si in specie apparet et fit, estne species materia, dum manifesta ratio clamat, quicquid maneat²³ in materia, per speciem manere, dum per seipsam et²⁴ instabilis et informis²⁵ ac pene nihil sit? Si in coloribus, num color²⁶ materia est, cum constet²⁷, eos circa materiam²⁸, immo etiam circa speciem intelligi? Si in odorum suavitatibus, num²⁹ odor materia est, cum qualitas olfaciendi sensum afficiens ab his, qui talia tractant, esse dicatur, qualitas autem incorporea est? Similiter de ceteris qualitatibus, in³⁰ quibus virtus seminum solet apparere, dicendum. Si autem praedicta omnia incorporalia sunt corporibus adhaerentia, et in semetipsis extra corpora intellecta, quis nisi insipiens dixerit, vim seminum incorporealem corporalis materiae ad apparitionem suam indigere? Ablata siquidem specie, omnique qualitate, et quantitate, virtus seminalis in nuda materia nullo modo potest seu fieri seu sentiri. Quid? Si ipsa materies, in qua putatur apparere et agere, ex qualitatibus in corporalibus originem ducere probatur, nonne concititur, non aliunde vim seminum accipere illa, in quibus operatur, sed a se ipsa et in se ipsa, hoc est, in naturalibus suis virtutibus, ita ut mirabili modo fiat et faciat et materia sua et operatio et operatrix?

17. Inconcuessa itaque auctoritas divinae Scripturae nos compellit credere, totius creaturae universitatem in Verbo Dei conditam esse, ipsiusque³¹ conditionis rationem omnes intellectus superare, solique Verbo, in quo condita sunt omnia³², cognitum esse. Si vero vis audire, quid de universitatis aeternitate in Verbo Dei sentio, ad haec, quae sequuntur, intentus esto. Disc. Praesto sum. Mac. Num arbitraris, Verbum Dei, in quo facta sunt omnia, fecisse³³ omnia, quae in eo facta sunt? Disc. Arbitror sane. Quamvis enim divina operatio, in qua condita sunt omnia, tripliciter sacra Scriptura perhibente a theologis consideretur; Pater enim facit, in Filio fiunt, Spiritu sancto distribuuntur: una tamen atque eadem summae³⁴ sanctaeque Trinitatis est operatio. Quod enim Pater facit, et Filius facit, et Spiritus sanctus facit, et quod in Filio factum est, in³⁵ Patre et Spiritu sancto factum est. Siquidem si³⁶ Filius in Patre est, omne, quod in Filio factum est, in Patre esse necesse est. Nam rationi non convenit,

VARIAE LECTIONES.

¹ quae om. A. C dicit. ² Pro me nescire A ego. ³ A haec ⁴ pudet om. A ⁵ A quae. ⁶ C adhuc. ⁷ A verbo Dei. ⁸ A peractiones. ⁹ A causae. ¹⁰ essentiam et existentium. ¹¹ A ut cuique. ¹² motionis et differentiae mixturaeque et positionis — et om. A. ¹³ et om. A. ¹⁴ A causae. ¹⁵ A aut. ¹⁶ A in illo. ¹⁷ incorporea om. A. ¹⁸ Sic AC. ¹⁹ C minus. ²⁰ Conj.; C appare. ²¹ sed in uno — appareat om. A. ²² C manet. ²³ et om. C. ²⁴ A informis sit. ²⁵ pro num color A non. ²⁶ Sic C; A cura constat. ²⁷ A materiam. ²⁸ C non. ²⁹ in om. A. ³⁰ A ipsius vero. ³¹ omnia om. A. ³² A tridisse. ³³ A summacque. ³⁴ in om. A. ³⁵ si om. A.

ut intelligamus Filium ipsum solum in Patre, ea vero quae Pater in Filio facit, in Patre non esse. Similiter quod Spiritus sanctus nutrit et distribuit, a Patre et Filio nutritur et distribuitur. **MAC.** Si itaque Filius facit, quae in eo facta sunt, nunquid credendum est fecisse, quae non vidit? **Disc.** Vidisse enim, quae fecit, et in eo facta sunt, arbitror. **MAC.** Recte arbitraris. Dic itaque, quomodo vidit, utrum sensu corporeo, an intellectu? **Disc.** Nec sensu dixerim, nec intellectu Deum vidisse quae fecit. Sensu siquidem corporeo caret, qui incorporeus est. Nec proprie intellectus dicitur, qui exuperat omnem intellectum. Intellectus tamen per metaphoram dicitur, sicut et animus; a creatura videlicet ad Creatorem, quoniam totius intellectus et animi causa est et conditor. Non ergo per creaturam videt, sive corpoream, sive incorpoream, qui nullius creaturae instrumenti indiget ad ea videnda, quae vult facere. *Non enim esse, ut ait Maximus, possibile est, sicut ostendit ratio, eum, qui est super ea, quae sunt, ea, quae sunt, accipere.* Sed sicut suas voluntates cognoscere eum dicimus ea, quae sunt, addentes etiam ex causa ratiocinationem. Si enim voluntate omnia fecit, et nulla contradicit ratio, cognoscere autem suam voluntatem Deum semper pium dicere et iustum est; unumquodque vero eorum, quae facta sunt, volens fecit: igitur ut suas voluntates Deus cognoscit ea, quae sunt, quoniam et volens ea, quae sunt, fecit. **MAC.** Quemadmodum igitur Deus suas voluntates videt, ita et ea, quae fecit, videt? **Disc.** Ita quidem, non aliter. Non autem, ut insipientes autumant, per sensum sensibilia, neque per intellectum intelligibilia videt, sed quemadmodum suas voluntates, ita sensibilia et intelligibilia videt. **MAC.** Plane ac pure intelligis. Sed dicas, flagito, utrum aliud sunt divinae voluntates, quas Deus videt, et aliud facta, quae ut suas voluntates videt? **Disc.** Non sum idoneus, qui huic propositioni satis recteque respondeam. Coartor enim undique. Nam si dixero aliud, mox diciturus eris: non ergo ut suas voluntates Deus videt, quae fecit; in diversis enim naturaque differentibus una ac simplex visio fieri non potest. Et concludes: divina autem visio simplex est et una et uniformis; igitur, si aliud est Dei voluntas, et aliud quod fecit, non ut voluntatem suam videt quod fecit. Si autem dixero non aliud, necessario sequetur: voluntas igitur Dei factum ejus est, et voluntates suas fecit, et, quae fecit, voluntates suae sunt. Una enim eademque et simplex divina visio cogit, unum et id ipsum esse omne, quod videt. Videt autem ut suas voluntates, quae fecit. Unum igitur et id ipsum sunt divinae voluntates, et quae Deus fecit. Ea siquidem unificat

A simplex divina visio, quae omnia videt unum, et unum omnia. Et si hoc datum fuerit, vereor, ne forte me compellas unum e duobus fateri, aut videlicet segregari voluntatem Dei a Deo, et adungi creaturae, ita ut aliud sit Deus et aliud sua voluntas, hoc est, ut sit Deus factor, voluntas autem ejus facta; aut si hoc non sinit vera ratio dicere, necessario fatebor, et Deum, et voluntates suas, et omnia, quae fecit, unum et id ipsum esse. Ac sine mora ratiocinationis virtute cogente concludetur: Deus igitur seipsum fecit, si non extra ejus naturam suae voluntates sunt, et non aliter videt suas voluntates, et aliter quae fecit, sed ut suas voluntates videt, quae fecit. Et si ita est, quis de aeternitate omnium, quae facta sunt, in Deo dubitavit, quando non solum facta et aeterna, verum etiam Deus esse intelliguntur? **MAC.** Cautissime ac vigilantissime rationis iter ingrederis. Ac per hoc si pure intelligis, sine ambiguitate ulla ita et non aliter esse, quae dixisti, in suadenda aeternitate omnium, quae in Verbo Dei facta sunt, amplius laborare necessarium non esse video. **Disc.** Derides me, ut arbitror, dum mecum liberaliter agis, hoc est, dum libertati arbitrii mei concedis eligere, quid velit, et tenere, quod vult, et non veris rationibus exigis me concludere, quid de talibus remota omni falsitate credendum et intelligendum est. Si enim per me ipsum pure intelligerem ea, quae dixi, non fortassis vererer, apertam sententiam de divinis voluntatibus, et de his, quae facta sunt, proferre, num unum et id ipsum sint necne. Veritus sum autem, meipsum cognoscens non satis idoneum ad haec discutienda incedere. **MAC.** Gradatim ergo ingrederere, ne in aliquo fallaris, et quodcumque concesseris, stabili mentis habitu obtineas. **Disc.** Praecedere, sequar. **MAC.** Quamvis, ut opinor, de voluntate Dei dubites, seu de voluntatibus, seu de ineffabili divinae unitatis multiplicitate — Deus est enim unum multiplex in seipso — utrum ad summae bonitatis simplicem naturam pertineant, ut non aliud praeter ipsum sint, an non: Deum tamen suis voluntatibus caruisse non dubitas. **Disc.** Hinc dubitare insipientissimum est. Omne siquidem, quod habet, semper et immutabiliter habet, quoniam nihil ei accidit. Ideoque aut nunquam habuit suas voluntates, aut, si habuit, semper eas habuisse nullo modo dubitandum. **MAC.** Deus itaque semper voluntates suas habuit, easque semper vidit. Non enim latere eum potuit, quod habuit. **Disc.** Et habuit et vidit. Deum namque voluntatibus suis caruisse, aut semper eas non habuisse, aut non vidisse, dementium est aestimare. **MAC.** Divinae ergo voluntates aeternae sunt, quoniam ipse, cujus voluntates sunt, aeternus est. **Disc.** Omnino

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic AC. ² A Vidisse ergo eum. ³ A et al. ⁴ Sic C; A qui est super ea quae sunt per ea quae sunt ea quae sunt accipere. ⁵ A voluntates suas ⁶ C fecit. ⁷ A et non aliter. ⁸ A Haec. ⁹ C nunc. ¹⁰ A divina. ¹¹ C video. ¹² quod fecit cum A. ¹³ A dixerim. ¹⁴ Pro factum ejus A facta. ¹⁵ A segregare. ¹⁶ A Deus sit. ¹⁷ A dubitaret. ¹⁸ A quae. ¹⁹ A quod. ²⁰ unum om. A. ²¹ C sunt. ²² A ut. ²³ A divina. ²⁴ est om. A. ²⁵ A in seipso est ²⁶ Pro Deum A dum. ²⁷ et om. A.

hoc concesserim. **MAC.** Quid igitur? Num et ea, quae A voluit, semper habuit, et semper vidit? Clare quidem intelligis, ut reor, Deo nihil esse futurum, dum omnia tempora intra seipsum concludat, et omnia, quae in eis sunt. Omnium quippe principium et medium et finis est, et ambitus et cursus et recursus. **Disc.** Nihil Deo futurum esse non ambigo. **MAC.** Omnia itaque, quae facere voluit, in suis voluntatibus semper habuit; non enim in eo praecessit velle id, quod vult fieri: ipsius enim voluntati coaeternum est. Siquidem non expectat fieri, quod vult, quasi futurum, cui omnia praesentia sunt, cujus voluntas causa omnium est, et visio et effectus et perfectio. Fit enim, nulla mora interposita, quod videt faciendum. At si voluntas ejus visio ejus est, et visio voluntas, omne, quod vult fieri, subtrahendo omni intervallo fit. **A.** si omne, quod vult fieri, et faciendum videt, et non extra se est, quod vult et videt, sed in se, nihilque in ipso est, quod ipse non sit, sequitur, ut omne, quod videt et vult, coaeternum ei intelligatur, si voluntas illius et visio et essentia unum est. **Disc.** Cogis jam nos fateri, omnia, quaecumque aeterna et facta dicuntur, Deum esse. Si enim divina voluntas divinaque visio essentialis est et aeterna, et non aliud est esse, aliud velle, aliud videre, sed unum et id ipsum superessentiale, et omne, quodcumque intra voluntatem et visionem suam comprehendit, non aliud praeter ipsum ratio sinit intelligi; simplex siquidem natura intra se non patitur esse, quod ipsa non sit: restat sine ulla controversia, unum Deum omnia in omnibus esse fateri. Et si ita est, de aeternitate omnium, quae in Deo sunt, imo etiam quae Deus sunt, nemo pie philosophantium debet ignorare. Adhuc tamen non satis video, quomodo divina natura, extra quam nihil est, et intra quam subsistunt omnia, nihil intra se recipit esse, quod sibi coessentialis non sit. **MAC.** De eo, quod nulla natura subsistat praeter Deum et creaturam, non dubitare te crediderim, imo etiam satis videre te video. Nam quod dixisti de divina natura, extra quam nihil est, ita intelligis, ut arbitror, creatricem quidem naturam nihil extra se sinere, quia extra eam nihil potest esse; totum vero, quod creavit, et creat, intra seipsam continere; ita tamen, ut aliud sit ipsa, quia superessentialis est, et aliud, quod in se creat. Nam seipsum creare non tibi verisimile videtur. **Disc.** Totam conceptionem cogitationis meae de Deo et creatura perspexisti. Firmiter enim atque inconcusse teneo, nullam naturam vel creatam vel non creatam extra Deum subsistere, et nullo modo esse; omne vero, quod subsistit, sive creatum, sive non creatum, intra ipsum contineri. **Ac per hoc totius universitatis plenitudinem his**

veluti duabus partibus concludi, hoc est, Deo et creatura, hactenus tenebam. Sed nunc iterum files mea videtur nutare, praedictis ratiocinationibus infirmata. **MAC.** Fidem tuam stabilitam esse, veraque ratione munitam video, saltem in hoc, extra Deum nihil esse credens. **Disc.** Ita, ut scis; illud enim purissime contempler. **MAC.** Diligentius itaque et perspicacius mentis aciem circa ea, quae intra Deum esse credis, circumfer. **Disc.** Intra Deum nihil aliud esse sentio praeter seipsum et ab ipso conditam creaturam. **MAC.** In Deo ergo vides, quod Deus non est. **Disc.** Video, ex Deo tamen creatum. **MAC.** Quid itaque tibi videtur? Num Deus omnia, quae fecit, antequam fierent, vidit? **Disc.** Eum vidisse omnia, quae voluit facere, priusquam fierent, existimarim. **MAC.** Ea ergo vidit, quae facere voluit, et non alia vidit, nisi ea, quae fecit, et ea, quae fecit, priusquam faceret, vidit. **Disc.** Ita teneo. **MAC.** Dic, quaeso, quae sunt illa, quae Deus, antequam fierent, vidit? Quomodo enim creaturam vidit, quae adhuc non erat facta? Et si nec aliud praeter creaturam vidit, omne enim, quod est, aut Deus aut creatura est: quid vidit? Proinde aut seipsum vidit, antequam faceret omne, quod fecit, aut creaturam vidit, quae adhuc non est creata. Quomodo autem vidit, quod adhuc non erat? Si vero erat, et ideo visum est, quia erat, profecto erat ante creaturam, quod creatura non erat. Si autem solus Deus et sibi coessentialis ante omnem creaturam sinitur esse, non aliud praecessit creaturam, quod Deus videret, antequam faceret creaturam, nisi aut ipse, aut aeterna in se et coaeterna sibi natura. Confectum est autem inter nos, Deum vidisse, quae faciendae erant; non enim ignorans fecit aut non praevidens, quod facere voluit. **Disc.** Septem me undique video, nullamque fugiendi viam remanere. Nam si dixerero, Deum in seipso vidisse, quae faciendae erant, cogor fateri, seipsum vidisse, quia adhuc non erat creatura, quam videret, nec aliud erat ante omnem creaturam, quod praeter seipsum videre posset. Ac per hoc si omnia, quae faciendae erant, in seipso vidit, priusquam fierent, necessario seipsum vidisse vera docebit ratio, et ipse erit omnia, quae fecit. Si ea, quae vidit, in seipso fecit, et erit factor et factura. Si autem dixerero, creaturam vidit faciendam, priusquam fieret, dicturus eris: erat ergo creatura, antequam fieret. Si enim Deus vidit eam, antequam fieret, illud vere substantialiter erat, quod Deus in ea vidit, priusquam fieret. Non enim Deus vidit falsa, dum sit incommutabilis veritas, et omne, quod in ea est, verum et incommutabile est. Et si Deus in seipso vidit creaturam, priusquam fieret, semper vidit, quod vidit. Non enim accidit ei

VARIAE LECTIONES.

¹ C voluntatis. ² et om. A. ³ fieri om. A. ⁴ A Ac. ⁵ A quod. ⁶ C et. ⁷ ei om. C. ⁸ suam om. A. ⁹ A te videre. ¹⁰ A eum. ¹¹ A creavit. ¹² C naturam non creatam vel creatam. ¹³ veraque om. C. ¹⁴ A munitam esse video. ¹⁵ intra Deum — circumfer **Disc.** om. C. ¹⁶ A eo. ¹⁷ A priusquam ¹⁸ si om. A. ¹⁹ quid vidit om. A. ²⁰ aut om. A. ²¹ A in eo. ²² Sic C; A coessentialis. ²³ A nil. ²⁴ A creatura. ²⁵ A enim. ²⁶ A possit. ²⁷ Corr., A ea. ²⁸ Si enim Deus — fieret om. C. ²⁹ C videt.

videre quod videt, quando non aliud est ei esse et aliud videre. Ipsi¹ namque simplex natura est. Si autem semper vidit, quod vidit, semper erat, quod vidit, ac per hoc aeternum esse necesse est, quod vidit. Et si creaturam vidit, quae adhuc non erat, et erat, quod vidit; omne enim, quod Deus vidit², verum et aeternum est: nil aliud relinquitur, nisi ut intelligamus, creaturam fuisse in Deo, priusquam fieret in se ipsa; duplexque de creatura dabitur intellectus, unus quidem³ considerat aeternitatem ipsius in divina cognitione, in qua omnia vere et substantialiter permanent, alter⁴ temporalem conditionem ipsius, veluti postmodum in se ipsa. Et si⁵ ita est, rationis consequentia compellit, unum e duobus eligere, ut aut eandem creaturam meliorem seipsa, aut inferiorem dicamus: meliorem quidem, quantum in Deo aeternaliter subsistit⁶; inferiorem vero, quantum in se ipsa creata est; et creatio illius non in Deo, sed veluti extra Deum in se ipsa aestimabitur, et erit contrarium Scripturae, quae dicit: *Omnia in sapientia fecisti*: aut non eandem naturam esse, quae aeternaliter in cognitione Dei erat, et quae veluti postmodum in se ipsa condita est. Ac per hoc non ea, quae facta sunt, antequam fierent, vidit, sed ea solummodo, quae aeterna sunt, in seipso vidit. Et si quis hoc dederit, catholicae fidelium professioni videbitur resistere. Sancta siquidem sophia non alia⁷ profertur Deum in seipso, priusquam fierent, vidisse, et alia postmodum in seipsis fecisse, sed eadem aeternaliter visa, et aeternaliter facta, et hoc totum in Deo, et nihil extra Deum. Si autem aliud est⁸ divinae bonitatis natura, et aliud, quod vidit faciendum et fecit, et in seipso vidit et fecit, divinae naturae simplicitas interrumpetur, quando aliud in ipsa intelligitur, quod ipsa non sit: quod omnino impossibile est. Si vero non aliud⁹ est divina bonitas, et aliud, quod in se ipsa vidit faciendum, sed una atque eadem est natura, cujus inviolabilis est simplicitas et inseparabilis unitas, profecto dabitur, omnia ubique Deum esse, et totum in toto, et factorem et factum, et videntem et visum, et tempus et locum, et essentiam omnium et substantiam, et accidens, et, ut simpliciter dicam, omne, quod vere est, et non est, superessentialis in essentiis, super-substantialis in substantiis, super omnem creaturam creator, et intra omnem creaturam creatus, et infra omnem creaturam subsistens, a seipso esse incipiens, et per seipsum seipsum movens, et ad seipsum motus, et in seipso quiescens, per genera et species in seipso in infinitum multiplicatus, simplicitatem suae naturae non deserens, et multiplicationis suae infinitatem in seipsum revocans. In ipso enim omnia unum sunt. Mac. Nunc video, te perpore inspicere, de quibus videbaris dubitare, et ulterius non tituba-

bis¹⁰, ut arbitror, fateri omnia et facta et aeterna esse, et omne, quod in eis vere intelligitur subsistere, nil aliud praeter ineffabilem divinae bonitatis esse naturam. Ipsi est enim¹¹ substantiale bonum, et nemo bonus nisi solus Deus. Restat igitur¹² de aeterna conditione omnium in Deo tractare, quantum divinae veritatis¹³ radius aciem nostrae mentis in divina mysteria permiserit ascendere. Disc. Restat quidem, et jam¹⁴ ordo disputationis exigit. Prius tamen velim te breviter colligere totum, quod de praesenti quaestione hactenus inter nos est confectum¹⁵. Mac. Ad purum, ut opinor, deduximus, divinam bonitatem vidisse et semper vidisse ea, quae facienda erant. Disc. Hoc peractum¹⁶ est. Mac. Et non alia vidit et alia fecit, sed ea, quae semper vidit facienda, fecit. Disc. Similiter datum est. Mac. Et omnia, quae semper vidit, semper fecit. Non enim in eo praecedit visio operationem, quoniam coaeterna est visioni operatio, praesertim dum non aliud ei sit videre et aliud operare, sed ipsius visio ipsius est operatio. Videt¹⁷ enim operando, et videndo operatur. Disc. Hoc quoque assumptum est. Mac. De simplicitate divinae naturae discussum, quod non in ea vere ac proprie intelligitur, quod ab ea alienum sit et non ei coessentialis, et quoniam omnia vere ac proprie intra eam intelliguntur esse. Nil¹⁸ enim extra eam subsistunt. Conclusum est, ipsam solam vere ac proprie in omnibus esse¹⁹, et nihil vere ac proprie esse, quod ipsa non sit. Disc. Conclusum. Mac. Proinde non duo a seipsis distantia debemus intelligere Deum et creaturam, sed unum et id ipsum. Nam et creatura in Deo est subsistens, et Deus in creatura mirabili et ineffabili modo creatur, seipsum manifestans, invisibilis visibilem se faciens, et incomprehensibilis comprehensibilem, et occultas apertum, et incognitus cognitum, et forma et specie carens formosum ac²⁰ speciosum, et superessentialis essentialem, et supernaturalis naturalem, et simplex compositum, et accidentibus liber accidentibus subjectum, et accidens, et infinitus finitum, et incircumscribitus circumscriptum, et super-temporalis temporalem, et super-locales localem, et omnia creans in omnibus creatum, et factor omnium²¹ factus in omnibus, et aeternus coepit esse, et immobilis movetur in omnia, et sit in omnibus omnia. Neque hoc de incarnatione Verbi et inhumanatione dico, sed de summae bonitatis, quae unitas est et trinitas, ineffabili condescensione in ea, quae sunt, ut sint, imo ut ipsa in omnibus a summo usque deorsum sit, semper aeterna, semper facta, a seipsa, in seipsa, aeterna a seipsa, in seipsa facta, et dum sit aeterna, non desinit esse facta, et facta non desinit esse aeterna²², et de seipsa seipsam facit. Non enim indiget alterius materiae, quae ipsa

VARIAE LECTIONES.

¹ C Ipsi. ² C vidit. ³ A qui. ⁴ A alter qui temp. ⁵ A Etsi. ⁶ C substitit. ⁷ C aliter. ⁸ est om. A. ⁹ A aliunde. ¹⁰ C et nec ulterius titubamus. ¹¹ A enim est. ¹² A quidem. ¹³ C virtutis. ¹⁴ et jam om. C. ¹⁵ A confectum est. ¹⁶ A pactum. ¹⁷ A vidit. ¹⁸ A Non. ¹⁹ A ipsam solam esse vere ac proprie in omnibus. ²⁰ A et. ²¹ A omnium factor. ²² et facta non desinit esse aeterna om. A.

non sit, in qua seipsam facit; alioquin impotens videretur, et in seipso imperfectus, si aliunde acciperet apparitionis et perfectionis suae auxilium. A seipso igitur ¹ Deus accipit theophaniarum suarum, hoc est, divinarum apparitionum occasiones, quoniam *ex ipso, et per ipsum, et in ipso, et ad ipsum sunt omnia*. Ac ² per hoc et ipsa materies, de qua legitur mundum fecisse, ab ipso, et in ipso est, et ipse in ea est, quantum intelligitur ea esse. Nec hoc mirum, cum hoc ³ exempla Scripturae de talibus doceant. Si enim animae Moysi et Samuelis ⁴, dum sint natura ⁵ invisibiles et incorporeales, visibiles ac ⁶ veluti corporales non in aliqua extrinsecus assumpta materia, sed per seipsas, nulla medietate interposita, ad perpetranda mysteria non phantastice, sed veraciter aliorum mentibus, apostolorum dico et Saul, apparuerunt, quid nos prohibet tali miraculo manductos ⁷ ad altiora divinae virtutis ascendere, ut intelligamus, eam et super ⁸ omnia esse, et in omnibus fieri, non aliunde accipientem ⁹, ut diximus, materiem, aut de nihilo facientem ¹⁰, in qua sit et manifestam se facit. Satis de virtute seminum disputatum est, quae dum per seipsam invisibilis et incomprehensibilis sit, in infinitas formas ac ¹¹ species seipsam multiplicat, sensibusque corporeis succumbit; quae omnem mentis aciem, dum quaeritur, effugit. Proinde nullus locus conceditur nihilo illi, hoc est, privationi totius habitudinis atque essentialis, de qua omnia putantur ab his, qui minus intelligunt, facta fuisse, nescientes, quid eo nomine sancta significat Theologia.

18. Disc. Miror, quomodo, quae nunc a te dicta sunt, quamvis multis in via, et ab his, qui philosophari videntur, remota, verissima tamen esse vera proclamat ratio. Et auctoritas sacrae Scripturae id ipsum, dum intentius consideratur, suadet et praedicat; dicit enim: *In principio fecit Deus caelum et terram*, hoc est, Deus Pater in Deo Filio universitatem totius creaturae visibilis et invisibilis condidit. Et quid ¹² in principio de se genito ¹³, in Verbo suo, in Filio suo ¹⁴ sapientia sua ¹⁵ Pater conderet, quod ipse Filius non esset? Alioquin non in ipso condiderit, sed extra ipsum, quod aliunde accepit, aut de nihilo fecit. Aut quomodo pateretur, fieri in se Verbum, quod sibi consubstantiale non esset? Non enim lux sinit in se tenebras aliunde acceptas ¹⁶, nec veritas recipit in se figmentum ¹⁷. Non autem potest esse verum, quod non erat semper aeternum; aeternum autem non est, quod ex privatione totius aeternitatis atque essentialis factum est. Aut quid aliud faceret Pater in sua sapientia, nisi ipsam sapientiam? Ait enim Propheta: *Omnia in sapientia fecisti*. Vim ver-

borum intueri. Numquid ¹⁸ quasi in aliquo loco, seu spatio, quoddam aedificium fecit Deus in sua sapientia, non ut ipsa substantialiter fieret omnia, sed solummodo ¹⁹ contineret omnia, et quasi aliud in alio, in sapientia fierent omnia? Non sic docet ratio, sed sic: *Omnia in sapientia fecisti*, hoc est, sapientiam tuam omnia fecisti. Nam et sol iste visibilis, dum per seipsum simplex ignis sit, nullamque compositionem ab his, quae sibi consubstantialia non sunt, recipiat, omnium tamen sensibilium naturam in se continet et comprehendit, non ut aliud praeter se ipsum in se contineat, sed ipse substantialiter est omne, quod omnia in se continet ²⁰; omnium namque visibilium substantia in ipso est creata. Non enim omnia corpora, in quibus flagrat, veluti in alimonia sua consumeret, si non prius eorum subsistentiae occasiones praestaret. Solem nunc dico ipsam incomprehensibilem virtutem, quae diffunditur per totum hunc visibilem mundum, quae propterea ignis dicitur, quia intus in omnibus agit, cuius fons maximus est corpus illud aethereum, solis nomine appellatum, in quo, et per quod manifestissimas operationis suae virtutes manifestat, lucem dico, et calorem. Cetera vero omnia corpora, quae nascuntur in mundo et nutriuntur, occultatissimi ²¹ suis operationibus administrat, et fit ²² ubique totus ²³, et de se ipso, in se ipso, in omnibus factus, erumpens in omnia visibiliter, consumens omnia in se ipsum invisibiliter ²⁴. Hinc non immerito dicit Scriptura: *Gyrans gyramdo vadit Spiritus, et in locum suum revertitur*. Spiritus enim igneus eximia suae naturae subtilitate lustrat omnia, et fit in omnibus omnia, et in se ipsum revertitur ²⁵, quoniam omnium visibilium fons substantialis et origo est. Ideoque a Graecis *επιστῶν* ²⁶ appellatur, hoc est revertens; lustratis siquidem omnibus et visibiliter et invisibiliter mundanis corporibus in se ipsum redit, et in se ipsum omnia revocat, quae ab ipso principium generationis suae accipiunt. Hinc ²⁷ etiam sancti Theologi superessentialis divinam et informem essentiam, ut ait S. Dionysius, in igne saepe describunt ²⁸, tanquam habente multas divinae, si fas dicere, proprietatis, quantum in visibilibus, imagines ²⁹.

19. Quil autem eo nomine, quod est ³⁰ nihilum, sancta significat Theologia, explanari a te peto. Mag. Ineffabilem et incomprehensibilem divinae bonitatis inaccessibleemque claritatem omnibus intellectibus sive humanis, sive angelicis incognitam — superessentialis est enim et supernaturalis — eo nomine significatam crediderim, quae dum per se ipsam cogitatur, neque est, neque erat, neque erit. In nullo enim intelligitur existentium, quia superat omnia;

VARIAE LECTIONES.

¹ A igitur ipso. ² A At. ³ A nos. ⁴ A Samuel. C Samuhelis. ⁵ A natura sunt. ⁶ A et. ⁷ C manducti. ⁸ A supra. ⁹ C accipiens. ¹⁰ C faciens. ¹¹ A et. ¹² A quod. ¹³ Pro de se genito A suo. ¹⁴ A suo unigenito. ¹⁵ sapientia sua om. A. ¹⁶ aliunde acceptas om. A. ¹⁷ Pro figmentum C nisi verum. ¹⁸ A nam quid. ¹⁹ A solum. ²⁰ sed ipse — continet C a marg. adscr. ²¹ Gale corr. occultatissimus. ²² Conj., Gale corr. sit; C sit. ²³ C totus. ²⁴ C visibiliter ²⁵ Spiritus enim igneus — revertitur om. C. ²⁶ Conj., AC επιστῶν. ²⁷ Sic C; A nunc. ²⁸ A describant. ²⁹ Conj., C quantum invisibilibus imaginibus. A corr. quantum invisibilibus imagines. ³⁰ est om. C.

dam¹ vero per condescensionem quandam ineffabilem in ea, quae sunt, mentis² obtutibus inspicitur, ipsa sola in omnibus invenitur³ esse, et est, et erat, et erit. Dum ergo incomprehensibilis intelligitur, per excellentiam nihilum non immerito vocatur. At vero in suis theophaniis incipiens apparere, veluti ex nihilo in⁴ aliquid dicitur procedere, et quae proprie supra omnem essentiam existimatur, proprie quoque in omni essentia cognoscitur, ideoque omnis visibilis et invisibilis creatura theophania, id est, divina apparitio potest appellari. Omnis siquidem ordo naturarum a summo usque deorsum, hoc est, ex caelestibus essentiis usque ad extrema mundi hujus visibilia corpora⁵, in quantum occultius⁶ intelligitur, in tantum divinae claritati appropinquare videtur. Proinde a theologia caelestium virtutum inaccessibilis claritas saepe nominatur tenebrositas. Nec mirum, cum et ipsa summa sapientia, cui appropinquant, sapissimae tenebrae vocabulo significetur. Audi Psalmistam: *Quia sicut tenebrae ejus, ita et lumen ejus*. Ac si aperte diceret: Tantus est divinae bonitatis splendor, ut non immerito volentibus eum contemplari, et non valentibus vertatur in tenebras. Solus enim, ut ait Apostolus, *inaccessibilem possidet lucem*. In quantum vero longius ordo rerum deorsum descendit, in tantum contemplantium obtutibus manifestius se aperit. Ideoque⁷ formae ac species rerum sensibilibus manifestissimarum theophaniarum⁸ nomen accipiunt. Divina igitur bonitas, quae propterea nihilum dicitur, quoniam ultra omnia, quae sunt et quae non sunt, in nulla essentia invenitur, ex negatione omnium essentiarum in affirmationem totius universitatis essentiae a se ipsa in se ipsam descendit, veluti ex nihilo in aliquid, ex inessentialitate in essentialitatem, ex informitate in formas innumerabiles et species. Prima⁹ siquidem ipsius progressio in primordiales causas¹⁰, in quibus fit, veluti informis quaedam materia a Scriptura dicitur; materia quidem, quia initium est¹¹ essentiae rerum, informis vero, quia informitati divinae sapientiae proxima est. Divina autem sapientia informis recte¹² dicitur, quia ad nullam formam superiorem se ad formationem suam convertitur; est enim omnium formarum infinitum exemplar; et dum descendit in diversas visibilium et invisibilium formas, ad se ipsam veluti ad formationem suam respicit. Proinde divina bonitas super omnia considerata dicitur non esse, et omnino nihil esse, in omnibus vero et est¹³ et dicitur esse, quoniam totius universitatis essentia est, et substantia, et genus, et species, et qualitas, et quantitas¹⁴, et omnium copula, et situs, et habitus, et locus, et tempus, et actio, et passio, et omne, quodcumque in

omni creatura et circa omnem creaturam a qualitateque intellectu potest intelligi. Et quisquis intentus sancti Dionysii verba inspexerit, haec ita se habere inveniet. Ex quibus nunc pauca inserere non incongruum videtur, et quae in prioribus nostrae sermocinationis processionebus ex ipso accepimus, iterum repetere¹⁵ necessarium judicamus: *Age, inquit, optimum ut vere, et existentium omnium substantificum laudemus* ON, sic enim ipse Dionysius¹⁶ vocat Deum, *totius esse secundum virtutem superessentialem est substituens causa, et Creator existentis subsistentiae, substantiae, essentiae, naturae, principium et mensura seculorum et temporum, essentialitas; et: aeternitas existentium, tempus¹⁷ factorum, esse utcumque factis ex eo, quod¹⁸ est aeternum, et essentia, et ov, et tempus, et generatio, et factum, in existenti essentialitas, et utcumque subsistentia et substantia. Etenim Deus non dum est ov, sed simpliciter et incircumfinite totum in se ipso coambiens, proinde et rex dicitur seculorum¹⁹, tanquam in semetipso²⁰, et circa seipsum totius esse et²¹ existentis substitutor. Et neque erat, neque erit, neque factus est, neque fit, neque fiet, magis autem neque est, sed ipse est esse existentibus, et non existentia solam, sed idipsum²² esse existentium ex ante aeternaliter existente. Ipse enim est seculum seculorum, subsistens ante secula, quia omnibus existentibus et seculis esse ex providente est, et omne quidem seculum et tempus ex ipso totius seculi, et temporis, et omnis utcumque existentis, qui est ante omnia²³ ov, principium et causa, et omnia ipsum participant, et a nullo existentium recedit, et ipse est ante omnia, et omnia in se constituit; et simpliciter si quid²⁴ utcumque est in ante existente, et est, et intelligitur, et salvatur. Et paulo post primordialium causarum explanationem addit, dicens: *Fase autem ipsum existentibus omnibus nunquam deseritur, ipsum vero esse ex ante existente, et ab ipso est esse, et principium, et mensura ante essentiam* ON, et non ipse esse, et cum habet esse, et ov, et existentis, et seculi, et omnium substantificum principium, et medietas, et consummatio. Et propterea ab eloquits ipse vere ante ov juxta omnem existentium intelligentiam multiplicatur. Et quod erat in ipso, et quod est, et quod erit, et quod factum est, et fit, et fiet, proprie laudatur. Haec enim omnia divinitus intelligentibus secundum omnem²⁵ excogitationem ipsum superessentialiter esse significant, et ubique existentium causalem. Etenim neque quidem est hoc, hoc autem non est, neque ibi quidem est, ibi autem non est; sed omnia est, et causalis omnium, et in ipso omnia principia, omnes conclusiones, omnia existentia coambiens, et perhibens²⁶, et super omnia est, ut ante omnia superessentialiter super ov.*

20. Quisquis horum verborum virtutem perspexerit

VARIAE LECTIONES.

¹ A cum. ² Pro mentis A multis. ³ A invenitur in omnibus. ⁴ in om. A. ⁵ corpora om. A. ⁶ A occultus. ⁷ A Ideo. ⁸ A manifestissimam theophaniam. ⁹ in essentialitatem — Prima om. A. ¹⁰ Pro primordiales causas A ea. ¹¹ A est initium. ¹² recte om. A. ¹³ Pro et est A esse. ¹⁴ A et quantitas et qualitas. ¹⁵ A recipere. ¹⁶ ipse Dionysius om. A. ¹⁷ A temporum. ¹⁸ C qui. ¹⁹ A seculorum dicitur. ²⁰ A se ipso. ²¹ et om. C. ²² A ipsum. ²³ omnia om. A. ²⁴ A si quis. ²⁵ C omnium. ²⁶ C vrachabeus.

rit. nil aliud reperiet suadere, immo etiam ¹ pronunciare, nisi ipsum Deum omnium factorem esse, et in omnibus factum; et dum super omnia quaeritur, in nulla essentia invenitur ²; nondum enim est esse; dum vero in omnibus intelligitur, nil in eis nisi solus ipse subsistit. Et neque est hoc, ut ait ille, hoc autem non est, sed omnia est. Preinde ex superessentialitate suae naturae, in qua dicitur non esse, primum descendens, in primordialibus causis ³ a se ipso creatur, et fit principium omnis essentiae, omnis vitae, omnis intelligentiae, et omnium, quae in primordialibus causis gnostica considerat ⁴ theoria. Deinde ex primordialibus causis, quae medietatem quandam inter Deum et creaturam obtinent, hoc est, inter illam ineffabilem superessentialitatem super omnem intellectum, et manifestam substantialiter naturam puram animis conspicuam descendens in effectibus ipsarum fit, et manifeste in theophanis suis aperitur. Deinde per multiplices effectuum formas, usque ad extremum totius naturae ordinem, quo corpora continentur, procedit. Ac sic ordinatè in omnia proveniens facit omnia, et fit in omnibus omnia, et in se ipsum redit, revocans in se omnia, et dum in omnibus fit, super omnia esse non desinit. Ac sic ⁵ de nihilo facit omnia, de sua videlicet ⁶ superessentialitate producit essentias, de superveritalitate vitas, de superintellectualitate intellectus, de negatione omnium, quae sunt et quae non sunt, affirmationes omnium, quae sunt et quae non sunt. Et hoc manifestissime docet omnium reditus in causam, ex qua processerunt, quando omnia revertentur ⁷ in Deum, sicut aer in lucem, quando erit *Deus omnia in omnibus*; non quod etiam nunc non sit *Deus omnia in omnibus*, sed quod post praevaricationem humanae naturae, et expulsionem de sede paradisi, hoc est, de altitudine spiritualis vitae, et ex cognitione clarissimae sapientiae, in profundissimas ignorantiae tenebras detrusae, nemo nisi divina gratia illuminatur ⁸, et in divinorum mysteriorum altitudinem ⁹ cum Paulo raptus, quomodo Deus omnia in omnibus est, verae intelligentiae intuitu potest perspicere, nube carnalium cogitationum, vanarumque ¹⁰ phantasiarum caligine interposita, mentisque acie irrationalibus passionibus infirmata, et ex splendoribus perspicuae ¹¹ veritatis reperiens, consuetisque corporalibus umbris contenta. Non enim credendum est de caelestibus essentiis, quae nunquam aeternae beatitudinis statum deseruere, aliud aliquid in universa creatura praeter ¹² ipsam Deum cognoscere, siquidem in Deo, et in primordialibus causis super omnem sensum et intellectum omnia perspiciunt, omnibus naturae operibus ad cognoscendam veritatem non indigentes, sola autem inef-

A fabili gratia aeterni luminis fruentes Ad quam visionem humanam naturam reducere Dei Verbum incarnatum descendit, ipsam prius lapsam, quam ad pristinum statum revocaret, accipiens, delictorum vulnera sanans, falsarum phantasiarum umbras extinguens, oculos mentis aperiens, seipsum in omnibus his, qui digni sunt tali visione, manifestans. Disc. Haec ardua valde sunt, et a sensibus corporalia et visibilia cogitantium remota; his vero, qui super visibilia, et temporalia ¹³ spiritualiter in cognitionem veritatis ascendunt, verissime et dulcissime clarescunt. Quis enim carnaliter viventium, clarumque ¹⁴ sapientiae lucem corneve nolentium, talia audiens, non continuo erumpat, et clamet ¹⁵: Insaniamus, qui haec dicunt. Quomodo enim supra omnia Deus invisibilis, incorporalis, incorruptibilis, potest a seipso descendere, et se ipsum in omnibus creare, ut sit omnia in omnibus, et usque ad extremas hujus mundi visibiles turpitudines et corruptiones, vilissimasque formas et species procedere, ut ipso etiam in eis sit, si omnia in omnibus est? Ignorans, qui haec ¹⁶ dicit, nullam turpitudinem in universitate totius creaturae posse esse, nullam malitiam ei nocere, nullo errore falli vel seduci. Quod enim partim ¹⁷ contingit, in toto fieri Deus non sinit, cuius universitatis nec ¹⁸ turpitudine turpis est, nec malitia nocet, nec error errat. Turpiter quidem et maligne ¹⁹ viventibus, et a veritate errantibus turpia honesta, mala bona, errantia recta, prava iusta putantur esse. Quorum turpitudine, et malitia, et errore sublatis, omnia pie intelligentibus pura, perfecta, impolluta, valde bona, omni errore carentia remanent. Et non cogitans, quod sacra pronunciat Scriptura: *Omne datum optimum, et omne donum perfectum de sursum est, descendens a Patre luminum*, dati quidem vocabulo omnium rerum substantialia constitutiones, doni vero virtutes, quibus ornatur universa natura, declarans. Et hoc totum ²⁰, substantia videlicet et virtus, de sursum descendit a Patre luminum, hoc est, ex fonte omnium bonorum; Deo, qui in omnia, quae sunt et quae non sunt, profluens, in omnibus fit, sine quo nihil esse potest. Sed, ut opinor, satis de nihilo, de quo omnia Deus ²¹ facit, actum est. Mac. Sat profecto; sed cursim repetendo. D. Neque haec dicimus illorum sensum refutantes, qui de nihilo, quo totius habitudinis privatio significatur, Deum omnia ²² fecisse arbitrantur, non autem de nihilo, quo superessentialitas et supernaturalitas divinae bonitatis a Theologis innuitur. In Theologicis siquidem regulis ad investigandam divinae naturae sublimitatem et incomprehensibilitatem plus negationis, quam affirmationis virtus valet. Quam si quis intentus inspexerit, non mirabitur, eo vocabulo,

VARIAE LECTIONES.

¹ etiam om. A. ² A invenitur essentia. ³ causis om. A. ⁴ A considerat gnostica. ⁵ sic om. A. ⁶ A scilicet. ⁷ C convertentur. ⁸ Sic AC; f. illuminatus? ⁹ A altitudine. ¹⁰ C variarumque. ¹¹ Em., A perspicue. ¹² C propter. ¹³ A corporalia. ¹⁴ C datamque. ¹⁵ A proclamet. ¹⁶ haec om. A. ¹⁷ A partim, C parti; f. parti? ¹⁸ A nec universitatis. ¹⁹ et maligne om. A. ²⁰ totum om. A. ²¹ A Deus omnia ²² A omnium.

quod est nihilum, saepe in Scripturis ipsum Deum A vocari. Disc. Nec ego ¹ miror, cognoscens, plus negationes, quam affirmationes divinae cognitioni, teste sancto Dionysio, coaptari posse. Mac. Non negabis ², ut opinor, cuncta, quae de nihilo facta esse Scriptura testatur, unam quandam naturam communem omnibus, cujus participatione subsistunt, secundum uniuscujusque proportionem possidere. Disc. Hoc negare risu est dignum. Credimus namque et intelligimus, Deum simul et semel communem omnium rerum naturam creasse, ex cujus participatione fiunt ³ omnia. Mac. Putasne illam naturam de nihilo esse factam? Disc. Non solum puto, verum etiam firmiter teneo, non aliunde nisi de nihilo productam. Mac. Defini illam naturam, quid sit. Disc. Non possum. Res enim adhuc infinita omniumque communis, nec certis formis adhuc distincta vel speciebus, quomodo definiri possit, non video.

21. MAC. Quid? Si quis summae sanctaeque auctoritatis tibi suaderet, illam naturam non aliud esse praeter Dei Verbum, dixissetne eam de nihilo factam esse? De illo nihilo dico, quod privationem totius essentiae et substantiae et qualitatis significat. Disc. Nequaquam. Quis enim dixerit, Dei Verbum de nihilo esse factum, dum sit omnium ⁴ de nihilo faciens? Sed ⁵ quis ille, qui Verbum Dei naturam omnium esse non timuit dicere? Mac. Audi sanctum Basilium in octava Homilia in Genesis: *Neque enim, inquit, quando audiuit terra: gervinet herbam foeni, et lignum fructiferum, occultum habens. foenum produxit, neque palmam, aut quercum, aut cypressum ante conspectum visceribus suis occulta eduxit in superficie, sed Divinum verbum natura est eorum, quae facta sunt. Producat: non, quod habet, depromat, sed quod non habet, creet ⁷, Deo donante operationis virtutem.* Intende, quam fiducia pronuntiavit, naturam omnium, quae facta sunt, Dei Verbum esse. Ac ⁸ nulla tibi suspicio subrepat existimandi, quod aliud sit Dei Verbum, aliud ejus praecipuum. Id ipsum namque in eo et esse est ⁹, et omnia esse jubere; essendo enim ipsum fiunt omnia, quoniam ipsum omnia est. Et ut certius cognoscas Dei Verbum et naturam omnium esse, et consubstantiali Patri ante omnia et ¹⁰ in omnibus, quae in eo facta sunt, creatum, audi Ecclesiasten: *Sapientiam Dei, inquit, praecedentem ¹¹ omnia quis investigavit?* Ecce ¹² coaeternitatem Patri et coessentialitatem ¹³. Et continuo sequitur: *Primo omnium creata est sapientia.* Ecce in creaturis factum. Audi Evangelium: *Quod factum est in ipso, vita erat.* Nam quod alibi in Salomone legitur: *Dominus creavit me in initio via-*

rum suarum. alii de incarnatione Verbi, alii de natiuitate ejus ex Patre accipiunt, quorum sensus credibilior mihi videtur.

22. De his autem, qui de eo nihilo, quod totius essentiae negationem significat vel habitudinis ejus privationem, mundum factum fuisse arbitrantur, quid dicam, ignoro. Non enim video, quare non considerant oppositorum naturam. Siquidem privatio non potest esse, ubi non est habitus essentiae ¹⁴. Privatio namque habitudinis est privatio; ac per hoc, ubi non praecedit habitus, non sequitur privatio. Quomodo ergo ¹⁵ dicunt, de privatione mundum ¹⁶ factum esse ¹⁷? Si enim hoc verum esset, constaret, ipsum mundum habitudinem quandam habuisse, priusquam fieret. At si sic, quomodo habitudinis suae privationem pateretur, dum jam non erat, aut, si erat, non de privatione sui erat? Si vero nullo modo erat, priusquam fieret, omni habitudine caruisse nemo ¹⁸ sapientum dubitat. At si omni habitudine caruit, quomodo de privatione habitudinis suae fieri potuit ¹⁹, quam nunquam habuit? Eadem est ratio de essentiae negatione. Est enim negatio rei existentis vel fieri valentis perfecta absentia. Absentia namque est rei ejusdem praesentis, vel praesens fieri valentis, a sensibus ablatio ²⁰. Si ergo mundus de absentia factus est, praecessit aliqua natura, cujus habitudinis privatio vel essentiae ²¹ absentia condendi mundi occasio facta est. Et ipsa natura aut Deus, aut creatura erat. Et si Deus, cogentur fateri, ex Divinae naturae privatione habitudinis vel essentiae absentia mundum factum fuisse. Si vero creatura, necessario visibilis, aut invisibilis erit. Si visibilis, aliam mundum visibilem praecessisse debemus credere; si invisibilis, qua ratione cogimur concedere, de invisibilis naturae absentia mundum istum factum fuisse ²², aut eam ²³ penitus mundum praecessisse? Si vero universitatem totius visibilis et invisibilis naturae de nihilo factam esse vera docet ratio, nullamque naturam praeter ipsum Deum praecessisse ²⁴, quomodo de absentia vel privatione rerum, quae nunquam erant, mundus factus est, non intelligo. Si vero quis dixerit, neque privationem habitudinis, neque absentiam alicujus essentiae ²⁵ nihil ²⁶ nomine significari, sed universalem totius habitudinis, et essentiae, vel substantiae, vel accidentis, et simpliciter omnium, quae dici et intelligi possunt, negationem, concludetur sic: ea igitur ²⁷ vocabulo Deum vocari necesse est, qui solus negatione omnium, quae sunt, proprie inauditur, quia super omne, quod dicitur et intelligitur, exultatur, qui nullum eorum, quae sunt et quae non

VARIAE LECTIONES.

¹ C Haec ergo miror. ² C negaris. ³ A sunt. ⁴ A esse factam. ⁵ Sic AC. ⁶ A At. ⁷ A creat. ⁸ A at. ⁹ Corr. A est et esse, C esse et est. ¹⁰ et om. A. ¹¹ C sapientia — praecedente. ¹² C et. ¹³ A coessentialitatem. ¹⁴ essentiae om. A. ¹⁵ igitur. ¹⁶ A dicunt mundum privatione. ¹⁷ esse om. A. ¹⁸ A nullus. ¹⁹ C potuerit. ²⁰ A absentia namque — ablatio om. C. ²¹ habitudinis privatio vel essentiae om. A. ²² Si vero creatura — factum fuisse om. C. ²³ C etiam. ²⁴ Si vero universitatem — praecessisse om. A. ²⁵ A ergo.

sunt, est, qui melius nesciendo scitur. Ac per hoc inter nos et illum, qui videbatur ¹ dissentire, conveniet. Si autem responderit: neque illam negationem dico nihilo significari, qua negatur Deus esse quid eorum, quae sunt, sed illam, quae negat Deum et creaturam; necessario fatebitur, quod negari conabatur, hoc est, de negatione vel ² privatione Dei ³ et creaturae mundum factum fuisse. Mundus siquidem de materia informi factus est; materia informis de omnino nihilo; ac per hoc et mundus de omnino nihilo. Non enim, ut opinor, audebit dicere, omne quod est, aut Deus ⁴, aut creatura est, aut ⁵ nec Deus, nec creatura; nam si dixerit, inter eos, qui dicunt materiam Deo coaeternam esse, computabitur, de qua Deus mundum fecisse ab iis putabatur. At si omne, quod est, aut Deus, aut creatura est, et nemo sanum ⁶ sapientis aestimavit ⁷ mundum de negatione Dei et creaturae factum, relinquitur sola illa negatio ad causam mundi faciendi, quae ablatione totius creaturae, super omne, quod dicitur et intelligitur, Deum exaltans, nihil eorum, quae sunt et quae non sunt, eum esse pronuntiat. Est enim maximum de hac ratione argumentum. Si duo quaedam sunt Deus et creatura, aut ab uno principio sunt, ac per hoc ejusdem naturae — non enim ex principio uno nascuntur contraria secundum naturam; sui namque principii naturam attrahunt — aut per se duo principia sunt sibi ⁸ adversa. Nam sicut substantialia non sunt duo, sed unum. Si autem Deus et creatura non sunt duo, sed unum et unum; aut aequalia sunt, et nullum ex altero. Si enim duo, ex uno nasci necesse est. Si autem Deus ex nullo, creatura vero ex Deo, erit unum ex altero et non sunt ⁹ aequalia; unum namque ab aequali sibi uno non gignitur. At si creatura ex Deo erit, erit Deus causa, creatura autem ¹⁰ effectus. Si autem nil aliud ¹¹ est effectus, nisi ¹² causa facta, sequitur, Deum causam ¹³ in effectibus suis fieri; non enim ex causa in effectus suos procedit, quod a sui natura alienum sit, siquidem in calore, et in ¹⁴ lucem nil aliud nisi ipsa vis ignea erumpit. Si autem quis dixerit, unum aequale sibi unum gignit; nam et Deus Pater, dum sit unum, aequale sibi unum, Deum ¹⁵ Filium, gignit: cognoscat se nimium errare. Summa siquidem sanctaque Trinitas non est unum et unum et unum, sed simplex et individuum unum in tribus inseparabilibus substantiis, et illud unum multiplex virtute est, non numero, et non aliquod ¹⁶ unum est, sed universaliter et infinite unum, et super omne unum, quod dici vel intelligi potest, unus ¹⁷ ergo ab uno, non unum ab uno, Filius a Patre. Sed contra eos ¹⁸, qui talia dogmatizant, nunc nobis sermo non est; hoc tantum proposuimus, quantum vires suppetebant investigare, quid eo nomine, quod est nihilum, de quo Deus

A creditur fecisse mundum, significatur. Quisquis de constitutione mundi rationem reddere desiderat, suis sequacibus eligat, quid suadet; nos autem nostrae ratiocinationis iter teneamus, et quoniam propemodum inter nos est confectum ¹⁹, omnia ex Deo, et Deum in omnibus esse, et non aliunde nisi ex ipso facta esse, quoniam ex ipso et per ipsum et in ipso facta sunt omnia, quomodo quadripartita totius naturae discretio Deo conveniat, plane ac breviter recapituales, flagito.

25. In disputationibus namque, et maxime de obscuris rebus ²⁰ multum valet ἀνακεφαλαιωσις, hoc est, recapitulatio; breviter enim aperteque praedicta omnia in memoriam revocat, mentisque obtutibus cuncta, quae acta sunt, simul manifesta sunt. **MAC.** De Deo, ut opinor, inter nos convenerat, quod totius universitatis conditae principium sit, et medium, et finis, non quod aliud ei sit esse principium, aliud medium, aliud finis; haec enim tria in ipso unum sunt; sed quod theologicae contemplationis triplex motus sit. Aliter enim movetur intellectus sive immanus, sive angelicus, considerans principium omnium Deum esse; aliter cognoscens omnia in ipso, et per ipsum esse, veluti in quadam medietate; aliter contemplatur finem omnium in Deo esse, et Deum, quem omnia appetunt, et in quo quiescunt, et vivunt. Cui sensui favet sanctus Augustinus in libro ²¹ octavae de Civitate Dei, tertio capitulo, de Socrate philosopho disputans: *Nolebat, inquit, immundos terrenis cupiditatibus animos sese extendere in divina conari, quandoquidem ab iis causis rerum videbat inquiri, quas primas atque summas non nisi in unius et ²² summi Dei voluntate esse credebat. Unde et ²³ non ens putabat, nisi mundata mente posse comprehendere. Et ideo purgandae bonis moribus vitae censebat instantem, ut deprimentibus libidimibus exoneratus animus naturali rigore in aeterna se attolleret, naturamque incorporei et incommutabilis laudis, ubi causae omnium facturarum naturarum stabiliter vivunt, intelligentiae puritate conspiceret.* **Disc.** Perplane ²⁴ convenerat, quia ratio approbat. **MAC.** Dum ergo de divina natura pure percipimus, quod omnium principium sit et causa; est enim ἀρχος, et ἀκείτος, hoc est, sine principio, et sine causa, siquidem nihil praecedit, quod ei principii, vel causae proportionem obtineat, ipsa vero omnium, quorum causa et principium est, naturam creat: non immerito eam dioimus creatricem naturam, et non creatam; creat namque, et a nullo creati patitur. Eandem vero, divinam scilicet naturam, sine omni esse, ultra quem nihil, et in quo omnia aeternaliter subsistant, et universaliter Deus sunt, cognoscentes, neque creatam, neque creatricem rite vocamus; non creatam quidem, quia a nullo creatur, neque creatricem, quia

VARIAE LECTIONES.

¹ C videbantur. ² vel om. A. ³ Pro privatione Dei A privativa. ⁴ A Deus est. ⁵ aut om. C. ⁶ A sanus. ⁷ A aestimavit. ⁸ A sibiinet sunt. ⁹ Pro et non sunt A non vero. ¹⁰ A vero. ¹¹ Pro nil aliud A creatura. ¹² A non. ¹³ causam om. A. ¹⁴ in om. C. ¹⁵ unum Deum om. C. ¹⁶ A aliquid. ¹⁷ Conj., C uno. ¹⁸ A illos. ¹⁹ A confectum est. ²⁰ A rebus obscuris. ²¹ libro om. C. ²² C ac. ²³ et om. A. ²⁴ A Plane.

jan desinit creare, omnibus in suas aeternas ratios, in quibus aeterniter manebunt, et manent, conversis, appellatione quoque creaturae significari desistentibus *Deus enim omnia in omnibus erit*, et omnis creatura obumbrabitur, in Deum videlicet conversa, sicut astra sole oriente. Videsne ergo, qua ratione unam eandemque naturam, divinam videlicet ¹, juxta considerationem principii non creatam, sed creatricem, juxta vero finis speculationem nec creatam, nec creatricem possumus appellare? Disc. Satis video, quid vis. Dic, quod restat. Mac. Rationem medietatis restare solummodo arbitror, quae duplici modo contemplatoribus suis arridet. Primo quidem, quando et creari, et creare conspicitur divina natura. Creatur enim a seipsa in ² primordialibus causis, ac per hoc seipsam creat, hoc est, in suis theophaniis incipit apparere, ex occultissimis naturae suae finibus votens emergere, in quibus et sibi ipsi incognita, hoc est, in nullo se cognoscit, quia infinita est, et supernaturalis, et superessentialis ³, et super omne, quod potest intelligi et non potest, descendens vero in principii rerum, ac veluti seipsam creans in ⁴ aliquo inchoat esse. Secundo vero, dum in extremis effectibus primordialium causarum perspicitur, in quibus creari tantummodo, non autem creare recte praedicatur. Creatur enim descendens in extremos effectus, ultra quos nil creat, ideoque dicitur creari solummodo, et ⁵ non creare. Non enim ultra extremos effectus descendit, quo et creari, et creare videretur. Creatur ergo et erant in primordialibus causis; in earum vero effectibus creatur, et ⁶ non creat. Nec immerito, quoniam in ipsis fluxum descensionis suae, hoc est, apparitionis suae constituit. Atque ideo omnis creatura corporalis, atque ⁷ visibilis, sensibusque succumbens extremum divinae naturae vestigium non incongrue solet in Scripturis appellari, quod omnis contemplativus animus, veluti quidam Moyses, ascendens in summitatem theoriae, permittitur ⁸ inspicere, et quod adhuc vix a sapientibus animis potest ad purum dignosci, fumigationibus terrenarum ⁹ phantasiarum ¹⁰ strepitibusque ¹¹ mutabilium, nec non corescationibus subito nascentium, subitoque transeuntium impediens. Paucissimorum namque, terrenis ¹² cogitationibus penitus remotorum, virtute et scientia purgatorum est ¹³, Deum in his visibilibus creaturis cognoscere, sicut Abraham patriarcha ¹⁴ ex conversione siderum cognovit, lege naturali duce, ceterique sancti Patres ante legem scriptam, et in lege, quemadmodum Moses in rubo et in montis cacumine. Apostoli dein post legem sub gratia cum Christo in monte per invisibilia quasi visibilia ¹⁵ symbola in divina mysteria introducti sunt. Hoc autem dico,

A quia in spiritu apostoli transformationem Domini viderunt. *Vestimenta enim ejus candida, sicut nix, visibilem creaturam, in qua, et per quam Dei Verbum, quod in omnibus subsistit, intelligitur, significabant.* Audi Apostolum dicentem: *Invisibilia ejus a creatione mundi per ea, quae facta sunt, intellecta conspiciuntur, sempiterna quoque ejus virtus et ¹⁶ aeternitas.* Disc. Quadripertitam naturae universalis divisionem nunc clarissime video, et de Deo, et in Deo esse indubitanter intelligendum cognosco. Proinde finita hac quaestione de nihilo, et ad purum, ut opinor, deducta, ad considerationem tertiae partis universae naturae, de qua praedicatur creari solummodo, et non creare, redeundum esse censeo. Ita enim nostrum promittit propositum. Quamvis enim ¹⁷ quidem aliae quaestiones introductae ¹⁸ sunt, ipsa tamen principalem materiam tertio libro praestitit; ejus namque gratia diligentius investigandae incidens aliarum propositionum theoria inserta est.

24. Mac. Recte censes, tempusque postulat. Sed prius de senaria quantitate dierum intelligibilium, in qua Deus opera sua fecisse legitur, si quid promissimus, implere debemus. Breviter dicendum, partim quidem sanctorum Patrum intellectus sequentes, partim quod in animo venit ab eo, qui illuminat nostras tenebras ¹⁹, et quaerit in Scripturis suis quaeri et inveniri, non celantes. Infinitus siquidem conditor sacrae Scripturae in mentibus prophetarum, Spiritus sanctus, infinitos in ea constituit intellectus, ideoque nullius expositoris sensus sensum alterius aufert, dummodo ut sanae fidei catholicaeque professioni conveniat, quod quisque dicat, sive aliunde accipiens, sive a seipso, a Deo tamen illuminatus ²⁰, inveniens. Disc. Praecedat ²¹ quo vis ordine, meque atrahe. Te enim sequar, ut ²² sensum aliorum, seu tuum in talibus cognoscam, et quod vera ratio, quae in omnibus et ²³ quaerit veritatem et invenit, edoceat, eligam; non quia jam veraces intellectus discernere a fallacibus idoneus sim ²⁴, sed quod similiora veri ²⁵ dissimilioribus praepone ²⁶ consulta veritate non temere ausim. Mac. Temere quoque et inconsiderate nil velim approbare. Primordialium itaque causarum visibilium et invisibilium simul et semel conditionem divinus propheta Moyses breviter scribens, dicendo: *In principio fecit Deus caelum et terram*, eorumque occultam in divino consilio, incomprehensibilemque magnificentiam, prius quam in formas speciesque praevaluerent, *inanis terrae et ²⁷ vacuae, aut invisibilis et incompositae, tenebrarum quoque super abyssum* vocabulis significans, inchoationem quoque procreationis praeceditarum causarum in effectus suos appellatione *Spiritus qui fovebat aquas, vel ferebatur super aquas*, insinuans, ad mysti-

VARIAE LECTIONES.

¹ A scilicet divinam. ² C in seipsa a primord. ³ A supraaeternalis. ⁴ C seipsam creans seipsam in. ⁵ et om. A. ⁶ et om. A. ⁷ A et. ⁸ A permittatur. ⁹ A phantasiarum terrenarum. ¹⁰ A strepitibus. ¹¹ A terrenisque. ¹² est om. C. ¹³ patriarcha om. A. ¹⁴ A per visibilia symbola (invisibilia quasi om.) ¹⁵ et om. C. ¹⁶ enim om. C. ¹⁷ A introductae quaestiones. ¹⁸ A tenebras nostras. ¹⁹ A illuminatus tamen a Deo. ²⁰ A Procede. ²¹ A vel. ²² et om. A. ²³ A sum. ²⁴ A vere. ²⁵ A proponere. ²⁶ A aut.

cam senarii numeri virtutem explicandam descendit, inquit: *Et dixit Deus: Fiat lux, et facta est lux.* In his autem verbis multiplex sanctorum Patrum intellectus reperitur. Quorum alii quidem angelicas, et intellectualis caelestis essentiae creationem in hoc loco sacrae Scripturae significatam esse discernunt; alii vero visibilis hujus lucis naturam, hoc est, ignem incomprehensibilem adhuc, et invisibilem creatum¹, quae² postmodum veluti in suis³ fontibus emergens, in corporibus aetheris refulsit, ac veluti spatia⁴ trium dierum occulto meatu abyssum superficiem terrae undique, ut aiunt, superfusam lustrando peregit. Quod autem lucis vocabulo ignea natura, a hinc invisibilis et occulta, appellata sit, nulli mirum debet videri, cognoscenti, sacram Scripturam causarum nomine effectus, et effectuum causas appellare solere. Effectus autem igneae naturae lux est. Ignea igitur natura, in primordio rerum condita, nomine lucis postmodum ab ea processurae, et adhuc in ea latentis, non incongrue appellata est, quamvis quidam⁵ primitivam lucem fulsisse continuo arbitrentur; contra quos satis a sancto Augustino est actum⁶. Quod autem sequitur: *Et vidit⁷ Deus lucem, quod esset bona, et divisit lucem a tenebris, appellavitque lucem diem et tenebras noctem, et factus est vespere et mane dies unus,* de simplici laude corporeae lucis, deque temporalibus intervallis, quibus circa tellurem lux et umbra vicissitudines suas peragunt, dictum esse existimant, qui naturam lucis corporeae conditam fuisse⁸ arbitrantur, quando dictum est: *Et dixit Deus: Fiat lux, et facta est lux.* Nam quia in aequinoctio vernali prima mundi conditio creditur fuisse, in quo sol aequis spatiis et supra terram et sub terra⁹ moratur, XII videlicet horis aequinoctialibus, propterea putant dictum esse: *Divisit Deus¹⁰ lucem a tenebris.* Ac si aperte diceretur, totum unius diei spatium, quod XIV horis peragitur, aequa partitione inter diem divisit et noctem. Qui¹¹ vero conditionem angelicae naturae creatione lucis significatam rectius autumant, sanctum Augustinum sequentes, divisionem¹² lucis a tenebris aut discretionem informis materiae et formatae creaturae intelligunt, ut nomine lucis perfectio formae, tenebrarum vero informitatis confusio accipiatur, aut duplicem caelestium essentiarum theoriam. Aliter namque consideratur creatura in rationibus suis aeternis in Deo, secundum quas condita est, et aliter in se ipsa sub Deo, in quantum creatura est. Et prima quidem consideratio lucis vocabulo, secunda vero tenebrarum significatur. Ut enim lux praecedit tenebras¹³ dignitate, ita claritas aeternarum rationum, secundum quas omnis creatura facta est, prae-

ponitur obscuritati creaturae per se ipsam consideratae. Ideoque appellavit Deus *lucem diem*, splendorem videlicet¹⁴ divinarum rationum, *tenebras vero noctem*, hoc est, obscuriorem in se ipsa creatae naturae speciem. Quod autem sequitur, *factumque¹⁵ est vespere et mane dies unus*, finem peractae operationis, et inchoationem sequentis significare voluit. Mane enim, id est, inchoatio sequentis operationis finis est praecedentis, et praecedentis terminus initium est sequentis. Ideoque dies unus vel primus finitur vespere, cujus mane, hoc est, initium in lucis conditione praecesserat. Haec breviter dicta¹⁶ ab aliis accepimus.

25. Nos autem primordialium causarum conditionem, sive visibilem, sive invisibilem, in factura caeli et terrae in principio, earumque in effectus suos processiones in his verbis sacrae Scripturae: *Fiat lux* et reliqua, volentes intelligere, dicimus, creatione lucis processionem primordialium causarum in suos effectus significari. Nam si ipsas primordiales causas, propter incomprehensibilitatem naturae suae, incognitamque omni intellectui altitudinem, tenebrarum caligine, hoc est, profundae iguorantiae densitate superfusus Scriptura perhibet, cum dicitur: *Et tenebrae erant super abyssum*, quid mirum, si declaratio earum¹⁷ in effectibus suis per formas et species lucis nomine praedicaretur per hoc: *Et dixit Deus: Fiat lux, et facta est lux.* Veluti quis diceret, primordiales causas, in se ipsis¹⁸ inconspicuas, omnemque intellectum obumbrantes, jussit Deus in formas perspicuas, speciesque intelligibiles et sensibiles¹⁹ visibilem et invisibilem prodire. Non enim solus Deus, verum etiam omnium rerum principia tenebrarum vocabulo, teste S. Dionysio, solent²⁰ in eloquiis appellari propter incomprehensibilem infinitatem: processio vero ejus per principia in creaturas visibiles et invisibiles, suas dico theophanias, claritatis nominis meruit significari; in ipsis enim quodam modo patitur intelligi, qui omnem superat intellectum. *Fiat ergo lux*, inquit Deus, hoc est, procedant primordiales causae ex incomprehensibilibus naturae suae secretis in formas ac²¹ species comprehensibiles, intellectibusque contemplantium se manifestas, *Et facta est lux*, Deo videlicet volente, et dicente, obscuritas primordialium causarum in formas ac species processit apertas²². *Et divisit Deus lucem²³ a tenebris*, hoc est, segregavit notitiam effectuum ab obscuritate suarum principalium causarum. Divisio quippe lucis a tenebris est discretio rerum per formas ac²⁴ species apparentium a principiis suis, in quibus omnem superant intellectum. Ideoque praedixit: *Et vidit Deus lucem, quia esset bona*, hoc est, placuit Deo, originales cau-

VARIAE LECTIONES.

¹ C creatam. ² Sic C; A qui. ³ A his. ⁴ Sic AC; f. spat'o? ⁵ A quidem. ⁶ A actum est. ⁷ A videt. ⁸ A esse. ⁹ A aequis spatiis supra et subtra terram moratur. ¹⁰ Deus om. A. ¹¹ A quia. ¹² A S. Augustini divisionem sequentes. ¹³ A tenebris. ¹⁴ A scilicet. ¹⁵ C factum est. ¹⁶ dicta om. A. ¹⁷ C illarum. ¹⁸ A ipsas. ¹⁹ A sensibilesque. ²⁰ Conij; AC solet. ²¹ A et. ²² Sic C; A aperta. ²³ lucem om. A. ²⁴ A et

sa, ante omnem creaturam ultra omnem intellectum conditas, intellectibus sive humanis, sive angelicis luce quadam intelligentiae superfluas manifestari. *Appellavitque lucem diem, et tenebras noctem, luc est, contemplantibus animis praestitit manifestationem visibilium et invisibilium per formas et species diem appellare, eorum vero in principiis suis incomprehensibilem astutidinem omnique condito intellectui incognitam vocare noctem. Fuitumque est vespere et mane, dies unus.* Quamvis enim inter obscuritatem causarum, et claritatem effectuum divisio intelligatur ac¹ differentia, unus tamen idemque dies est, hoc est, unus eorum intellectus. Non enim alia creatura intelligitur in causis facta, alia in effectibus causarum condita, sed una eademque in rationibus aeternis, veluti in quibusdam tenebris secretissimae sapientiae, omnique intellectu remotae facta², et in processionibus rationum³ in effectus intellectibus succumbens, veluti in quadam die perfectae notitiae manifestata. Haec⁴ autem de operibus primi intelligibilis diei congrua, ut opinor, intelligentiarum proportionalitate addidi, non ut meum sensum, veluti⁵ ex me ipso repertum, aliorum intellectibus velim praeferre, quod absit, sed considerans, veris contemplationibus non admodum resistere, primordialiumque causarum in effectus suos⁶ professionibus, de quibus nunc agimus, convenire. *Disc.* De operibus sex primorum diernum quoniam multi et graece, et latine multa exposuere, breviter et succincte nunc disputandum est. Et quod de prima haec a te dictum est, videtur mihi sufficere. Sive enim⁷ conditionem hujus lucis corporeae substantialiter in igne, ut S. Basilio videtur, sive caelestium virtutum formationem⁸, ut S. Augustino, sive primordialium causarum in effectus suos⁹ generalem processionem significet⁹, qualemque horum intellectuum quis obtinuerit, non longe a veritate distat.

28. *M.A.C.* Transeamus igitur¹⁰ ad secundi diei considerationem¹¹. Ac prius dicendum¹², quod de allegoricis intellectibus moralium interpretationem nulla nunc nobis intentio est, sed de sola rerum factarum creatione secundum historiam pauca disserere Deo duce conamur. *Disc.* Nec hoc quaero; satis enim a sanctis Patribus de talium allegoria est actam. *M.A.C.* *Dixit quoque Deus: Fiat firmamentum in medio aquarum, et dividat aquas ab aquis, et fecit Deus firmamentum.* De¹³ firmamento omnes unanimiter consentiunt, quod non aliud eo nomine, nisi¹⁴ hoc caelum visibile significatur. Alii tamen extremam illam sphaeram visibilem, undique totum mundum ambientem, chorisque astrorum ornatum solummodo,

A alii totum spatium ultra lunam, ubi planetarum corpora et cursus esse credantur¹⁵, cum ipso extremo ambitu siderum, alii totum inane, quod circa terram volvitur, hoc est aera, et aethera, sublimissimamque sphaeram uno vocabulo firmamenti comprehendi autumant. Non enim alibi, ut aiunt, legitur¹⁶ aeris et aetheris¹⁷ conditio. Quare autem tali nomine vocatur, prout unlicuique visum est, ita exposuit; alii quidem propter¹⁸ sustentationem superiorum aquarum¹⁹, veluti supra illud corporales aquae sint; alii quia choros siderum sustineat²⁰, veluti quaedam ponderosa corpora; alii quia totum visibilem mundum intra se contineat ac firmet²¹. Nec desunt, qui spatium corpulentioris hujus aeris eo nomine proprie vocari voluit, eo quod nubes, pluvias, imbres, nives, grandines, omneque, quod ex terrenis vaporibus in eo nascitur, firma quaedam²² suae naturae corpulentia²³ sustineat, quantum sustinere potest, ac veluti totum ex parte cetera spatia levioris et superioris visibilis naturae ab eo denominari²⁴. Horum vero quis rectius intelligat, legentium arbitrio dijudicandum committo. Mihi autem graeci nominis, quod est *σφαίρωμα*, considerata virtute, tale vocabulum videtur meruisse eo, quod in eo totius corporalis creaturae situs stet ac terminetur. Ultra namque firmamentum nil sensibile, vel corporeum, vel locale, vel temporale²⁵ intelligitur esse. Omnium siquidem visibilium finis in ipso²⁶ firmatur. *σφαίρωμα* enim dicitur quasi *σφραγίσμα*²⁷, hoc est, solida simul: in ipso quidem omnia solida, hoc est corporalia simul terminantur, et stant. De aquis autem, in quarum²⁸ medio firmamentum fieri Deus dixit, non satis reperio quid dicam, non quod me latuerit, quid multi sanctorum Patrum de ipsis senserunt²⁹. Sanctus siquidem Basilius in Exemero³⁰ suo velle videtur, *aquas illas abyssis nomine vocatas, undique circa terram diffusas, rarissimaeque, ac³¹ tenuissimas, super quas prius erant tenebrae, ac³² deinde Spiritus Dei superferebatur, et in quibus primitiva lux, veluti trium dierum spatii, gyrans informem adhuc terrenam molem resplenduit, densatasque³³ tertia die, et congregatas in locum unum, ut appareret arida in hoc loco significari, et in earum medio Deum dixisse firmamentum fieri.* Cui omnino sensui S. Augustinus³⁴ refragatur, nec tamen³⁵ de ipsis aquis, intra quas Deus firmamentum fecit, satis rationem reddidit. Aliorum namque opinioniones introducens, quid ipse intellexit, qua occasione ignoro, non aperuit. Eos autem ceteris praeponeit, quod spatia hujus aeris, quae sunt inter aquas marinas, et fluviales infra se positas, et illas in nubibus supra se suspensas, firmamenti nomine vocari contendunt. Nullius itaque sensu refutato, quid de

VARIAE LECTIONES

¹ A et. ² Sic C; A factae. ³ A rationis. ⁴ C Hoc. ⁵ veluti om. A. ⁶ A lis. ⁷ enim om. A. ⁸ Sic C; A caelestium virtutem in forma earum. ⁹ C significat. ¹⁰ A ergo. ¹¹ C conditionem. ¹² Sic C; A dicendum est. ¹³ C In. ¹⁴ A quam. ¹⁵ Conj., A credunt, C credantur. ¹⁶ C Non enim alibi legitur, ut aiunt. ¹⁷ A aetheris et aeris. ¹⁸ A praeter. ¹⁹ A aquarum superiorum. ²⁰ Conj., A sustentant, C sustinuit. ²¹ A continent ac firmet. ²² C tamen. ²³ C corpulenta. ²⁴ C determinari. ²⁵ A vel temporale vel locale. ²⁶ A in eo. ²⁷ Conj. AC CTEPEANA. ²⁸ A aquis vero, quarum in. ²⁹ C senserunt, sed corr. senserunt. ³⁰ A examine. ³¹ A et. ³² ac om. A. ³³ A densatas. ³⁴ A Cui omnino sententia S. Augustini. ³⁵ A tunc.

ipsis¹ aquis senserim, paucis, si libet, rationibus explicabo. Disc. Libet quidem, ac² valde necessarium est³. De hac enim⁴ quaestione adhuc, quod mihi satis videretur, a nullo est suatum. Mac. Totius itaque conditae naturae trinam dimensionem esse arbitror. Omne enim, quod creatum est⁵, aut⁶ omnino corpus est⁷, aut⁸ omnino spiritus, aut aliquod medium, quod nec omnino corpus est⁹, nec omnino spiritus, sed quadam medieta- tis, et extremitatum ratione, et spirituali omnino natura, veluti ex una extremitate et superiori, et ex altera, hoc est, ex omnino corporea et inferiori¹⁰ proportionaliter in se recipit, unde, proprie et connaturaliter extremitatibus suis subsistit. Proinde si quis intentus¹¹ in spexerit, in hac ternaria proportionalitate hunc mundum constitutum intelliget. Si quidem in quantum in rationibus suis, in quibus aeternaliter¹² et constitutus est, et essentialiter subsistit, consideratur, non solum spiritualis, verum etiam omnino spiritus cognoscitur. Nemo enim recte philosophantium rationes corporeae naturae spirituales, imo etiam spiritus esse negavit; dum vero extremae ipsius deorsum versus inspiciuntur partes, hoc est, omnia ista corpora ex catholicis elementis composita, maxime etiam terrena, et aquatica, quae et generat- icni, et corruptioni obnoxia sunt, nihil aliud in iis invenitur¹³ praeter corpus omnino et¹⁴ corporeum. At si quis simplicium elementorum naturam intueatur, luce clarius quamdam proportionabilem media- tatem inveniet, qua¹⁵ nec omnino corpus sunt, quam- vis¹⁶ eorum corruptione naturalia corpora subsistant¹⁷ ex¹⁸ coitu nec omnino corporeae naturae expertia, cum ab eis omnia corpora profluant, et in ea iterum resolvantur: et iterum alterum¹⁹ alteri superiori quid- em extremitate comparata²⁰, nec omnino spiritus sunt, quoniam non omnino corporea extremitate ab- soluta, nec omnino non spiritus, quoniam²¹ ex ratio- nibus omnino spiritualibus subsistentiae suae occa- siones accipiant²². Non irrationaliter itaque diximus, hunc mundum extremitates quasdam a se in- vicem penitus discretas, et medietates, in quibus uni- versitatis ipsius²³ concursus harmonia conjungitur, possidere. Ponamus igitur inferiores hujus mundi par- tes veluti inferiores aquas. Nec immerito, dum totum, quod in hoc mundo nascitur, humore crescit atque nutritur; humida siquidem qualitate corporibus sub- lata, absque mora tabescunt, et decrescunt, et pene ad nihilum rediguntur. Nam et caelestia corpora fer- ventissima, et ignea, humida aquarum natura nutri- ri sapientes mundi affirmant, quod nec sacrae Scri- pturae²⁴ expositores denegant²⁵. Spirituales vero omnium visibilium rationes superiorum aquarum

A nomine appellari ratio edocet. Ex ipsis enim omnia ele- menta, sive simplicia sive composita, veluti ex qui- busdam magnis fontibus defluunt, indeque intelli- gibili quadam virtute rigata administrantur. Nec hoc silet Scriptura clamans: *Et aquae, quae super caelos²⁶ sunt, laudent²⁷ nomen Dei*. Quamvis enim hoc de caele- stibus virtutibus quis intelligat, praedicto sensui non repngnat, dum sit divinatorum eloquiorum²⁸ multiplex interpretatio. Proinde harum aquarum in medio dixit Deus fieri firmamentum, hoc est simplicium ele- mentorum naturam, quae quantum visibilia corpora superat, tantum ab invisibilibus eorum rationibus su- peratur, quantumque a superioribus suscipit, tantum inferioribus distribuit; quantum vero ab inferioribus recipit, tantum superioribus restituit, referens iis B omne quod ab iis defluxit. Quam prophetico spiritu leg- islator admonitus firmamentum appellavit. Abyssum namque intelligibilem rationum²⁹ super se positurum firma et inseparabili sua simplicitate fulcit³⁰; fluxum vero mutabilium corporum, et maxime arida et humida qualitate compositorum, dum temporali vicissitudine resolvuntur, in seipsam retrahit, inque sua universali soliditate, ne pereant, custodit. Neque hoc ignorant, qui philosophiae studiis imbuti, transfusionem natu- rarum in se ipsas cognoscunt³¹. Causae quidem enim³² in elementa, elementa in corpora descendunt, soluta corpora per elementa in causas suas resiliunt, ipsa etiam corpora in se invicem transeunt. In dilu- vio aer versus est in aquam, iterumque³³ reversa est aqua in aera. Dixit itaque Deus: *Fiat firmamen- tum in medio aquarum*, hoc est, fiat soliditas sim- plicium elementorum inter profunditatem rationum suarum, et mutabilem fluxum corporum eorundem concursu compositorum, *et dividat aquas ab aquis*, hoc est, corpora composita, locis dispersa, temporibus mutabilia, generationi et corruptioni distributa dis- cernat a simplicibus rationibus locorum temporumque varietate carentibus, generatione et corruptione libe- ris, immutabili lege stabilitis³⁴. Inter simplicitatem autem causarum et elementorum talis est differentia, quod illa causarum quidem absque locorum et tempo- rum natura intelligitur, ista³⁵ vero locis temporibus- que carere non potest; in eis enim continetur, et quod illa omnibus accidentibus absoluta semper sit, ista aliquando accidentia recipit, aliquando deponit: Deponit quidem in universalibus, in particularibus recipit.

D 27. Generaliter autem in omnibus sex primorum dierum operibus intelligendum est, ubicunque Scri- ptura commemorat: *Dixit Deus: Fiat lux, fiat firmamentum*, et cetera in reliquis diebus, primordialium causarum specialem conditionem significari, quarum universaliter creatio nomine caeli et terrae praemissa

VARIAE LECTIONES.

¹ A his. ² A et. ³ est om. C. ⁴ enim om. C. ⁵ A creatur. ⁶ A est vel. ⁷ est om. A. ⁸ A rel. ⁹ A nec est omnino corpus. ¹⁰ et inferiori om. A. ¹¹ A attentus. ¹² A essentialiter. ¹³ A reperitur. ¹⁴ A et om- nino. ¹⁵ C quia. ¹⁶ A quoniam. ¹⁷ A subsistunt et. ¹⁸ alterum om. C. ¹⁹ C esse parata. ²⁰ C cum ²¹ Sic A; C suscipiant. ²² ipsius om. A. ²³ C scripturae sacrae. ²⁴ A negant. ²⁵ A supra coelum. ²⁶ A laudant. ²⁷ A mysteriorum. ²⁸ A ratione. ²⁹ A fulcit simplicitate. ³⁰ C cognoscant. ³¹ enim om. A. ³² C iterum (— aue om.) ³³ C stabilitas. ³⁴ A illa.

est; ubicunque vero: *Et facta est lux, et fecit Deus firmamentum, et factum est ita*, earundem primordialium causarum in effectus suos per genera et species processionem. *Vocavitque Deus firmamentum caelum*. Juxta romanae linguae etymologiam caelum dicitur a pictura siderum, quasi caelati instar, ut Plinio placet, juxta vero graecam proprietatem *ὠρανόσ*, quasi *ὄρος ἄνω*, hoc est, visio desuper. Merito ergo firmamentum universalium elementorum *ὠρανόσ*, id est, caelum appellatur, quoniam omnem compositam corporeamque creaturam altitudine naturae supereminet. Sunt, qui tenuissimas aquas supra firmamentum, hoc est ¹, super choros siderum esse putant; sed eos refellit ² et ratio ponderum, et ordo elementorum. Alii vero veluti ³ vaporabiles aquas, et paene incorporeas supra caelum argumentantur ex pallore stellarum. Dicunt enim ⁴, stellas frigiditas esse, atque ⁵ ideo pallidas; frigiditas autem non est, ut aiunt, ubi aquarum substantia deest: minus considerantes quod dicant; nam et ubi ignis est substantialiter, ibi et frigiditas. Siquidem crystallum, cum sit frigidae naturae, carere tamen ignea virtute, quae omnia penetrat corpora, nullus sapiens dixerit. Ignea itaque vis, ubi ardet, calor est; ubi non ardet, frigus est; et non ardet nisi ubi materia sit ⁶, in qua ardeat, et quam consumat. Ideoque solares radii per aetherea spatia diffusi non ardent; in subtilissima enim ac ⁷ spirituali natura ardendi materiam ⁸ non reperiunt. Descendentes autem ⁹ ad corpulentis aeris spatia, veluti quadam materia operationis inventa, flagrare incipiunt, et in quantum ad crassiora corpora perveniunt, in tantum vim suam ardente exercent in his, quae caloris virtute salvantur, vel ¹⁰ solvi possunt. Dum vero sursum versus in extrema mundi intervalla tenuissima, spiritualique naturae proxima eriguntur, non invenientes materiam flagrandi, nullum calorem gignunt, illuminationis tantum operationem ostendentes. Ideoque aetherea, ac ¹¹ pura, et spiritualia corpora caelestia itaem constituta lucida sunt semper, caloris autem expertia, ac per hoc et frigida, et pallida esse crederentur. Proinde planeta ille Saturni nomine vocatus, quoniam choros siderum vicinus est ¹², pallidus et frigidus ¹³ esse dicitur; solare autem corpus, dum medium mundi spatium possidet, quantum siquidem, ut aiunt philosophi, a terra ad solem intervalli est, tantum a sole ¹⁴ ad sidera, medietatem quandam intelligitur obtinere. Ab inferioribus enim naturis corpulentiam quandam, a superioribus vero spiritualem subtilitatem ad subsistentiam ¹⁵ sui recipit, ac veluti contrarias utriusque mundi partis, superioris videlicet et inferioris, in se colligit qualitates, quarum contentione veluti quadam statera

A ponderatum naturalem suum situm non sinitur deserere, gravitate quidem inferioris partis superioris ascendere, levitate vero superioris inferioris inclinari non permittente. Proinde splendidi coloris videtur esse, qui color medius est inter pallidum et rubrum ¹⁶, partem quidem ex palliditate frigidorum siderum supra, partem vero ex rubedine calidorum corporum infra in temperantiam ¹⁷ sui splendoris accipiens. Planetae vero, qui circa eum volvuntur, mutant colores secundum qualitatem ¹⁸ spatiorum, in quibus discurrunt, Jovem dico, et Martem, Venerem, et Mercurium, quae semper circulos suos circa solem peragunt, sicut Plato in Timaeo edocet. Atque ideo dum supra solem sunt, claros ostendunt vultus, dum vero infra, rubros. Non igitur pallor siderum cogit nos intelligere, aquae elementum ullo modo supra caelum esse, dum ipsa palliditas ex caloris absentia nascatur. Sed quoniam de his longum est exponere, quicquid ¹⁹ ratio exigit naturae, releamus ad propositum. *Et factum est vespere et mans dies unus* ²⁰. Eadem interpretatio est, quam et in ²¹ primi diei consummatione ²² praediximus. Quamvis enim alia contemplatio est spiritualium ²³ mundi rationum in primordialibus causis, alia in simplicibus et universalibus elementis, alia in compositis particularibusque corporibus, unus tamen idemque intellectus est totius mundi universitatis. Et haec expositio in ceteris ²⁴ diebus observanda est, ubicunque interponitur: *Et factum est vespere et mane dies unus*. Sat de secunda die, quantum brevitatis exigit, est dictum.

C Disc. Sat plane ac verisimile, quamvis multis, ac ²⁵ pene omnibus ignotum. Mac. Sequitur ergo, ut tertia die strictim dicamus. *Dixit autem Deus: Congregentur aquae quae sub caelo sunt in locum unum, et appareat arida, factumque est ita*. De congregatione aquarum in locum unum opinio illa, quam plurimi expositores hujus Scripturae a S. Basilio Caesareae Cappadociae antistite susceptam sequuntur, omnibus nota est, quoniam cogitantibus ea facillima ²⁶ occurrit, quae infinitam aquarum, undique circa molem terrae adhuc informem et invisibilem diffusarum, spatia aeris et aetheris adhuc implemtium, et primitivae lucis ambitu splendentium, tenuissimam ac veluti vaporalem quantitatem tertia die in unum locum congregatam autumat; in cujus medio firmamentum factum fuisse secunda die ²⁷ credit, super quod superiorem aquarum partem suspendi putat, inferiores autem praedictae abyssus diffusiones in unum collectas, hoc est, intra ²⁸ conclusi ²⁹ suis littoribus oceani ambitum congregatas, ut appareret arida, locusque aeri et aetheri daretur. Sed haec opinio, consultata veritate, multis rationibus videtur titubare, et inconsequens om-

VARIAE LECTIONES.

¹ A i. e. ² C refellet. ³ veluti om. A. ⁴ enim om. A. ⁵ A et. ⁶ A sit materia. ⁷ A et. ⁸ C materiem. ⁹ A vero. ¹⁰ A aut. ¹¹ A et. ¹² A est vicinus. ¹³ C illa.. vocata.. vicina.. pallida et frigida. ¹⁴ C tantum solem. ¹⁵ A substantiam. ¹⁶ C rubrumque. ¹⁷ C in temperantia. ¹⁸ A qualitates. ¹⁹ A quantum. ²⁰ A secundus. ²¹ in om. A. ²² A consummationem. ²³ A contemplatio spiritualium sit. ²⁴ C in residuis diebus. ²⁵ A et. ²⁶ A eam facillime. ²⁷ A secunda die factum fuisse. ²⁸ A inter. ²⁹ A inclusi.

nino, falsisque imaginationibus resultans. Non enim credimus, S. Augustinum sequentes, neque veritati convenire judicamus, molem illam terram primo omnium fuisse creatam, vel illam abyssum undique circa eam¹ diffusam, deindeque firmamentum in medio aquarum factum, deinde inferiorum aquarum sub caelo remanentium in unum locum collectionem, neque² ullum horum localiter temporaliterve aliud praecessisse³, siquidem haec omnia, ceterarumque visibilium rerum natura simul et semel condita sunt, suis temporibus et locis ordinata et constituta, nullisque eorum generatio in formas et species, quantitates et qualitates, generationem alterius temporalibus moralis praecocupavit, sed simul ex aeternis suis rationibus, in quibus essentialiter subsistunt⁴ in Verbo Dei, nunquodque secundum genus et speciem suam, numerosque individuos processere. Senaria namque sex primorum dierum quantitas, et intelligibilis divisio, de causis conditarum rerum, deque primo earum impetu simul in primam mundi hujus constitutionem intelligitur, et⁵ quod simul et semel⁶ a Creatore factum est, senarii numeri perfectione a Spiritu sancto per prophetam distinguitur non tempore, sed intelligibili distinctione, ut per numeri virtutem divinae operationis perfectio indicaretur. Hic namque numerus suis partibus impletur, nec totum partes superat, nec partes totum. Ut enim vox praecedit verbum non tempore, sed causa; de voce siquidem sit verbum, veluti de quadam materia informi corpus quoddam formatum: sic de causis adhuc incognitis, ac veluti visibilibus formis adhuc⁷ carentibus⁸ omnium rerum visibilium conditio⁹, nullis temporum spatii vel locorum interpositis, simul in fornas numerosque locorum et temporum producta est. Et qui de materia informi mundum fecit, quemadmodum non aliunde accepit materiam, de qua faceret¹⁰, sed a¹¹ seipso, et in seipso et accepit et fecit; ita neque loca extra se quaesivit, in quibus faceret, neque tempora spectavit, quorum intervallis opus sum perageret, sed in seipso omnia fecit, qui locus omnium est, et tempus temporum, et seculum seculorum, qui simul operatus est, omnia enim in momento oculi facta sunt. Nam et ea, quae per cursu temporum distincta generationem acceperunt, et accipiunt, et acceptura sunt, simul et semel in ipso facta sunt, in quo et praeterita, et praesentia, et futura simul et semel et unum sunt¹². Praedicta itaque opinione repulsa quaeritur, quales aquae erant¹³ sub caelo, quae congregatae sunt in locum unum, et quis est locus ille novus? Aquae siquidem sensibiles, quae vulgari vocabulo maris vel¹⁴ abyssi vel¹⁵ oceani appellantur, mox, ut ex oculis suis causis erupe-

rant, in sua propria specie, et quantitate, et qualitate, in loco suo, hoc est, inter terram et aera hunc terrae proximum apparere, littoribus suis cinctae, partim in gremiis telluris, veluti in quibusdam poris magni cujuspiam corporis occulte discurrentes, partim superficiem ejus aperte contegentes, et in quibus locis dispersae fuerant, quando unum proprium non habebant, in quem postmodum coartatae terminos definitos non transgrediuntur. Quattuor etenim¹⁶ principalia hujus mundi corpora ex quattuor simplicibus elementis composita, terram dico, aquam, et¹⁷ aera, et aethera, cum omnibus, quae in eis, et de eis facta sunt, simul et semel species suas acceperunt¹⁸ et loca, et numeros, et tempora, et intervalla, et differentias, et proprietates, mensuras quoque, et pondera, et omne, quod in eis sentitur, vel¹⁹ sensum superat, et intelligitur, vel intellectum fugit. Sed si quis de talibus physicas reddiderit rationes, quia sensu corporeo comprehendere non possunt ab his, qui solummodo sensibilia²⁰ cogitant, aut spernetur, tanquam nihil dicat, aut allegorizare putabitur nescientibus²¹ naturam sex motibus suis discernere. Physica siquidem substantiales naturae rationes, Ethica vero rationabiles ipsius vel irrationabiles motus considerat. Disc. Edissere, quaeso, quodcumque de hac quaestione solvenda videtur tibi verisimile, neminemque verearis, quoquo modo²² ferat, sive non intelligat, quod²³ dicas, luce veritatis repercussus²⁴, sive²⁵ spernat veneno invidiae²⁶ corruptus, sive veterum opinionum zelo contentiosus. *Mag.* Post narrationem mundanae constitutionis, extremarum videlicet ipsius²⁷ partium sive invicem disparium, incorporalium dico rationum simpliciumque, secundum quas est condita, et compositorum corporum, generationi et corruptioni, locis quoque temporibusque obnoxiorum, quae quidem extremitates aquarum vocabulo propter causas praedictas appellatae sunt, medietatisque quattuor elementorum, quae firmamenti, caelive nomen acceperunt, ad contemplationem infirmae ejusdem partis, omnium scilicet corruptibilium corporum, prophetica intentio videtur descendere, veluti ad tertiam naturae conditae theoriam. Primo²⁸ siquidem generaliter primordialium causarum in suos effectus processionem ex incognitis arcanisque naturae sinibus, quasi quibusdam tenebris, in lucem formarum multiplicium perspicuam intellectibusque²⁹ contemplantium, vel sensibus manifestam expressit; deinde secundo contuitu triforem mundi conditionem, in rationibus videlicet et universalibus elementis, inque corporibus particularibus atque compositis considerans, ad ipsorum solubilium et corruptibilium corporum, quae infimum totius creaturae obtinent locum, speculationem pervenit. Quoniam

VARIAE LECTIONES.

¹ A illam. ² neque om. A. ³ A processisse. ⁴ A existunt. ⁵ C eo. ⁶ A semel et simul. ⁷ A adhuc om. C. ⁸ Sic C; A veluti invisibilibus, formis adhuc carentibus. ⁹ A conditis. ¹⁰ A fecerat. ¹¹ A ae. seipso. ¹² A futura in unum sunt simul et semel. ¹³ erant om. A. ¹⁴ A et. ¹⁵ A et. ¹⁶ A enim. ¹⁷ et om. A. ¹⁸ A accipiunt. ¹⁹ A et. ²⁰ A sensibilia solummodo. ²¹ C nescientes. ²² A quomodo. ²³ A quid. ²⁴ A non percussus. ²⁵ A aut. ²⁶ A invidiae veneno. ²⁷ A illius. ²⁸ A Imo. ²⁹ A intellectibus.

igitur omnium corporum, ex quattuor simplicium elementorum coitu compositorum, ex maximis usque ad minima pervenientium, triplex consideratio est¹: aliter enim in iis materia inspicitur, aliter forma et species, quae, materiae² adjecta, omne solidum atque sensibile corpus efficit; siquidem sola³ materia carens specie nullum corpus peragit, quia per se informis est, adjecta vero specie corpus⁴ perfectum⁵ fit; aliter essentia et substantialis forma, quae veluti fundamentum immobile formatam suffert et continet materiem⁶: necessarium erat, substantialem formam ex materia formata rationabili contuitu segregare. Maxima autem corpora dixi terram, aquam, aera, aetheraque, caelunque, in quibus innumerabilis maximorum⁷ corporum, et mediocorum, et minimorum⁸ quantitas multiplicatur. Quae tamen⁹ omnia, hoc est maxima, et media, et minima, ex quattuor purissimis, simplicissimis, invisibilibusque¹⁰ per se elementis constituuntur, quoniam in ea resolvuntur; nullum enim elementum per se corporeo sensu attingitur. Si ergo, ut praedictis rationibus demonstratum est, quattuor illa pura elementa firmamenti¹¹ vel caeli vocabulo a Scriptura¹² propter suae naturae simplicem virtutem meruerunt appellari, nimirum omnia corpora ab eis et sub eis ineffabili eorum coitu constituta, aquarum sub caelo positarum possunt nomine comprehendi. Nec immerito; nam non solum mutabilia sunt, verum etiam generationi et corruptioni subjecta. Elementum illa¹³, quae caelestia vel aetherea dicuntur corpora, quamvis spiritualia et incorruptibilia videantur esse, necessario tamen¹⁴, quoniam per generationem et compositionem inchoaverunt fieri, ad finem suae solutionis et corruptionis pervenient. Si autem caelestia corpora necessariam sui solutionem expectant, veritate dicente: *Caelum et terra transibunt*¹⁵; et¹⁶ Psalmista: *Opera manuum tuarum sunt caeli, ipsi peribunt*, et similia S. Scripturae testimonia, quid de infimis nascuntur corporibus est aestimandum, quae quotidie nascuntur atque solvuntur? Itaque si in omni corpore sive caelesti, sive terreno, sive aquatili instabilis inundatio materiae informis prospicitur; ita enim definitur, materia est mutabilitas rerum mutabilium capax omnium formarum, instabilitasque mutabilis formae, qua ipsa materia specificata formatur; ipsa namque est qualitativa forma, quae adjuncta materiae¹⁷ corpus efficit; qualitativam quidem formam dico illam, quae ex qualitate sumpta et quantitate sensibus corporeis apparet, materiaeque instabilitati¹⁸ adhaerens, cum ipsa semper fluctuat, generationem et corruptionem pa-

tiens, incrementa et detrimenta per quantitates et qualitates recipit, multisque ac¹⁹ variis differentiis, quae extrinsecus ex qualitate locorum, aerum, humorum, ciborum similiumque occasionum accidunt, succumbit: nonne verisimile videtur, rectaeque rationi conveniens, ipsam mutabilitatem materiae cum ipsa forma qualitativa, quae ei adhaerens eundem aestum assiduae fluctuationis turbidaeque patitur, aquarum sub caelo simplicium elementorum positarum tropico nomine significari?²⁰ Substantialis vero forma vel species, in²¹ genere suo incommutabiliter subsistens, quae²² nullo modo cum corpore ex materia et qualitativa forma composito mutabilitatem patitur²³—non enim cum corpore incipit, quamvis in corpore nascatur, sine quo per seipsam in genere suo essentialiter permanet, neque cum eo corrumpitur, quoniam omnis²⁴ essentia, et virtus, et operatio cum corruptibilibus et mutabilibus nec corrumpi, nec mutari possunt propriis suae naturae subsidiis solidata²⁵, — *aridae*, hoc est, terrae vocabulo non incongrue appellatur²⁶. *Congregentur ergo aquae, quae sub caelo sunt, in locum unum, et appareat arida*. Nisi enim contemplativus animus fluctuantem materiae adhaerentisque ei formae instabilitatem, veluti quosdam aestuantes fluctus, in unum intelligentiae locum, unus namque intellectus est materiae et adhaerentis²⁷ ei formae, quoniam unum corpus efficiunt, prius colligat, forma illa substantialis, naturali soliditate suae naturae semper stabilis, mentis oculis apparere non poterit. Ut enim diffusio aquarum telluris soliditatem, ne sensibus corporeis appareat, cooperit: ita corruptibilium corporum mutabilitas et innumerabilis multiplicatio subsistentis eis formae stabilitatem ab intellectualibus oculis, naturas²⁸ rerum contemplantibus, aufert, ne per seipsa²⁹ a corporibus discreta consideretur perspicua. Et quemadmodum recedentibus aquis, inque alveum suum undique collecte cumulatis, littora longe lateque nuda, ac³⁰ sicca, solidaque pateant: sic instabilitate corruptibilium rerum mentis contuitu ab incorruptibilibus naturis uno contemplationis tenore segregata, mox formarum substantialium, et specierum immutabilis pulcherrimaeque soliditas in generibus suis animi obtutibus arridet. Arida autem dicitur substantialium formarum stabilitas. Nec immerito; quoniam nuda et absoluta est omnium accidentium operimento. Omnis enim forma et species, in generali simplicitate, qua subsistit, considerata, accidentium concursu³¹ omnino est libera; corpora vero, quibus subsistit, omnino³² accidentium capacia sunt. De forma autem substan-

VARIAE LECTIONES.

¹ A est consideratio. ² A materia. ³ A efficit; sola siquidem. ⁴ corpus om. C. ⁵ perfectum om. A. ⁶ A materiam. ⁷ Conj.; A minorum; C aliorum. ⁸ A numerorum. ⁹ A tunc. ¹⁰ A invisibilibus (que om.). ¹¹ firmamenti om. A. ¹² A scripturis. ¹³ A Illa etenim. ¹⁴ A tunc. ¹⁵ A peribunt. ¹⁶ A item. ¹⁷ C adjecta materiae. ¹⁸ A instabili. ¹⁹ A et. ²⁰ A ut ipsa mutabilitas materiae c. i. f. q. q. e. adhaeret, e. aestum fluctuationis assiduae l. p. a. s. c. s. e. p. l. nomine debeat significari? ²¹ in om. A. ²² Pro quae C. et. ²³ Pro patitur C. sumit. ²⁴ omnis om. A. ²⁵ solidata om. A. ²⁶ A appelletur. ²⁷ A adherentisque. ²⁸ A naturam. ²⁹ ipsa om. A. ³⁰ ac om. A. ³¹ operimento. Omnis enim forma — accidentium concursu. om. C. ³² C omnium.

tiali, semperque permanente ¹. deque ipsa mutabili ex qualitate et quantitate ² materiae copulata, in primo libro satis, ut opinor, est actum. Et nunc breviter de iisdem repetendum, ne ulla ambiguitas legentibus relinquatur. Substantialis forma est ipsa, cujus participatione omnis individua species formatur, et est una in omnibus, et omnis in una, et nec multiplicatur in multiplicatis, nec minuitur in reductis. Non enim major est ³ forma illa, verbi gratia, quae dicitur homo, in infinita humanae naturae per individuas species multiplicatione, quam in illo uno et primo homine, qui primus ⁴ particeps illius factus est; nec minor in illo erat, quam in omnibus, quorum corpora ex illo multiplicantur: sed in omnibus una eademque est, et in omnibus tota aequaliter, in nullis ullam varietatem vel ⁵ dissimilitudinem recipiens. Eadem ratio est ⁶ in omnibus substantialibus formis, in equo, in bove, in leone, ceterisque animalibus, in surculis quoque et herbis similis regula naturaliter constituitur; forma vero illa, materiae adhaerens ad constitutionem corporis, varia semper, atque mutabilis, inque diversas differentias secundum accidens dispersa. Non enim ex naturalibus causis visibilium formarum multiplex differentia procedit in una eademque substantiali ⁷ forma, sed extrinsecus evenit. Hominum siquidem inter se dissimilitudo in vultu, in quantitate et qualitate singulorum corporum ⁸, morum quoque, et conversationum varietas non ex humana natura, quae una eademque est in omnibus, in quibus est, et sibi semper simillima, nullamque ⁹ varietatem recipiens, sed ex his, quae circa eam ¹⁰ intelliguntur, contingit, ex locis videlicet, temporibusque ¹¹, ex generatione, et qualitate et quantitate ¹² alimoniorum, regionum, aerum, in quibus quisquis nascitur, seu nutritur, et ut ¹³ universaliter dicam, ex omnibus, quae circa substantiam intelliguntur, et non ipsa ¹⁴ substantia sunt. Ipsa enim simplex et uniformis est, nullisque varietatibus seu compositionibus obnoxia.

28. Quisquis ergo actu rationis omnia, quaecunque extrinsecus circa propriam substantiam singularum formarum, hoc est, circa individuas et specialissimas species uniuscujusque formae, verbi causa, hominis, equi, bovis, piscis, volatilis, herbarum, lignorum ¹⁵ intelliguntur vel sentiuntur mutabilia, veluti quadam multarum aquarum inundatione semper fluctuantia, ab ipsa intima substantia, circa quam voluntur, dum sit ipsa incommutabili suae naturae tenore stabilita, segregare poterit, inque unum locum congregaverit ¹⁶, hoc est, unius ejusdemque definitionis ambitu concluderit ¹⁷, dicens, omne, quodcumque circa propriam substantiam vel intelligitur, vel sentitur, varium et mutabile est,

et eamque inundationibus suis cooperit, ut vix ad purum ¹⁸ dignosci, quid sit, valeat: ipse aquas, quae sub caelo sunt divinis admonitionibus in unum locum jubetur congregare, ut appareat arida, hoc est, ut occulta substantialis forma, circa quam accidentium fluctus exaestuunt, intellectualibus oculis naturas rerum discernentibus clare perluceat. De eo autem, quod omnium rerum, quae definiti possunt, focus sit communis eorum, vel propria definitio, in primo libro satis, ut opinor, disputatum est. *Et vocavit Deus aridam terram, congregationesque aquarum appellavit maria.* Vocabulorum geminatione in operibus trium primordialium dierum ¹⁹, in primo videlicet appellavit lucem diem, et tenebras noctem, in secundo vocavit Deus firmamentum caelum, in tertio vocavit Deus aridam terram, congregationesque aquarum appellavit maria, duplicem totius creaturae speculationem significari arbitror. Aliter enim in causis, aliter in effectibus una eademque res theoriae speculationibus intimitur. *Et vidit Deus quod esset bonum.* Visio Dei totius universitatis est conditio. Non enim aliud est ei videre, et ²⁰ aliud facere, sed visio illius voluntas ejus est, et voluntas operatio. Merito autem omne, quod vidit Deus, est bonum. Divina siquidem bonitas bonorum omnium causa est, imo etiam omnia bona ipsa est. Nullum enim per se bonum est, sed in quantum bonum est, participatione illius boni, quod per se solummodo substantiale bonum est, bonum est. *Nemo enim bonus, nisi solus Deus.* Vidit ergo *Deus quod esset bonum*, hoc est, vidit seipsum in omnibus bonum. Non enim Deus vidit nisi seipsum, quia extra ipsum nihil est, et omne, quod in ipso est, ipse est, simplexque visio ipsius est, et a nullo alio formatur ipsa nisi a seipso. Et ait: *Germinet terra herbam virentem, et facientem semen, et lignum pomiferum faciens fructum juxta genus suum, cujus semen in ipso sit super terram.* Virtutem herbarum lignorumque in primordialibus causis conditam per haec verba prophetica commemorat, quae virtus vis seminum a sanctis Patribus solet appellari, in qua species illa animae, quae dicitur nutritiva et auctiva, operationem suam exercet, generationem videlicet seminum administrans, et quae genita sunt nutriens, incrementaque eis per numeros locorum et temporum distribuens. Et quoniam omne, quod in natura rerum visibiliter apparet, non aliunde nisi ex occultis naturalis et substantialis formae sinibus, quam aridae, vel terrae vocabulo significatam praediximus, originales causas generationis suae recipit ²¹, propterea scriptum est, *germinet terra herbam virentem* et cetera. Ac si aperte diceretur, vis seminalis herbarum et lignorum, quae in intimis substantiarum rationibus

VARIAE LECTIONES.

¹ A manente. ² A quantitate et qualitate. ³ A est major. ⁴ A prius. ⁵ A ant. ⁶ A Eadem ratione. ⁷ substantiuli om. A. ⁸ C temporum. ⁹ C nullam (que om.). ¹⁰ A illam. ¹¹ A et temporibus. ¹² A generatione quantitate et qualitate. ¹³ ut om. A. ¹⁴ C ista. ¹⁵ A et lignorum. ¹⁶ A congregare. ¹⁷ A concludere ¹⁸ ad purum om. A. ¹⁹ A dierum primordialium. ²⁰ et om. A. ²¹ C recipit.

causaliter creata est, in formas et species sensibiles A per generationem procedat. Quae processio primordialium causarum in effectus suos sequentibus Scripturae verbis explanatur: *Et factum est ita, et protulit terra herbam virentem, et ferentem semen juxta genus suum, lignumque faciens fructum, et habens unumquodque semen secundum speciem suam.* Videtur, quemadmodum divina Scriptura genera et species manifestissime declarat? In quibus causaliter et invisibiliter subsistunt, quaecunque per generationem in quantitativis et qualitativis in notitiam corporalium sensuum erumpunt¹. Si cui autem videtur, quod ista explanatio, quam de tribus² primis diebus juxta vires intentionis nostrae³ protulimus, non secundum historiam sit; sed secundum leges allegoriae, intentus prospiciat⁴ quadriformem sophiae divisionem.

29. Et est quidem prima *πρακτική*, activa, secunda *φυσική*, naturalis, tertia *θεολογία*, quae de Deo disputat, quarta *λογική*, rationalis, quae ostendit, quibus regulis de unaquaque trium aliarum sophiae⁵ partium disputandum. Quarum una virtutes, quibus supplantantur vitia, penitusque eradicantur, investigat; altera rationes naturarum, sive in causis, sive in effectibus; tertia quid⁶ de una omnium causa, quae Deus est, pie debeat aestimari; quomodo autem et virtus, et natura, et Deus rationabiliter quaeritur, quarta, ut diximus, edocet, diligenterque considerat, cui praedictarum sophiae partium narrationem⁷ historicam de conditione rerum adungere debeat. Et si non penitus philosophiae expertus est, C non alicui nisi physicae copulabit. Et si ita est, intueatur, quod a nobis allegorice dictum⁸, et, ut opinor, inveniet⁹. In prima siquidem die primordialium causarum generaliter in effectus suos sensibiles vel intellectibus comprehensibilem processionem, conditione lucis significatam, diximus. Quod autem primordiales causae rerum omnium substantiae sint in divina sapientia substitutae, testis est S. Ambrosius in Exemero suo, dicens: *Animadvertit¹⁰ vir plenas prudentiae, Moyses videlicet¹¹, quod visibillum et invisibillum substantiarum rationes¹² et causas rerum mens sola divina contineat.* In secunda triformem mundi hujus constitutionem, ex rationibus videlicet suis, simplicibusque¹³ elementis, corporibusque compositis perfectam, aquarum vocabulo, D firmamentoque in medio earum facti, non incongrue, ut reor, descriptam existimavimus. Tertiam vero mundi hujus¹⁴ considerationem in segregatione eorum, quae in eo mutabilia sunt, ab his, quae naturae suae subsidiis custodita, incommutabiliter in eodem permanent statu¹⁵ constituta, hoc est, in discretione omnium mutabilium accidentium rationabili intuitu

ab immutabili substantialium formarum soliditate, aquarum congregatione, terraeque apparitione diviam Scripturam insinuasse arbitrati sumus. Nec immerito, quoniam frequentissimum divinum eloquiorum usus est, visibillum rerum significativis vocibus, invisibillum rerum naturales subsistentias rationesque ad exercitationem pie philosophantium significare. Nec mirum, cum saepissime spiritualium et invisibillum rerum nominibus corporales sensibilesque assuescat innuere. Cujus reciprocae metaphorae dum sunt¹⁶ multa exempla et innumerabilia, praesenti negotio cumulare, omnibusque in divina Scriptura exercitatis manifestissima, longum videtur atque¹⁷ superfluum; paucis tamen exemplis vitamur. *Quod natum est ex carne, caro est*, hic totus homo originali peccato nascens carnis nomine vocatur; et *quod natum est ex spiritu, spiritus est*, totus homo ex regeneratione in Christo renascens vocabulo spiritus exprimitur. Et si quis dixerit, non totus homo ex carne nascitur, sed sola hominis caro, respondebo: non igitur totus homo ex spiritu nascitur, sed sola anima. Et si ita est, sequitur, gratia baptismatis corporibus non prodest¹⁸. Si autem totus homo, anima videlicet et corpus, in Christo renascitur, et spiritus efficitur, necessario totus homo in Adam¹⁹ ex carne nascitur, et caro est. Aec sic concluditur, et carnem appellari spiritum, et spiritum carnem. Verbum Dei vocatur caro, et caro verbum, et similia, in quibus simul et *συνεπιδοχῆ* intelligitur, et *μεταφορά*. Non ergo allegorizavimus²⁰, dum nomine lucis species rerum visibiles et intelligibiles, tenebrarum vero significatione²¹ causas substantiales, omnem sensum et intellectum superantes, in mente divina aeternaliter substitutas, divinam Scripturam insinuasse diximus, aquarum vero, et firmamenti²² in medio aquarum²³ symbolicis appellationibus hujus mundi visibilis triplicem substitutionem, in causis videlicet suis, quas S. Ambrosius *substantias rerum visibillum in mente divina praededitas* appellat, et in universalibus elementis, quae Graeci catholica *στοιχεῖα* vocant, eo quod sibi invicem conveniant et concinant. *στοιχεῖως* enim est *διατύπωσις*; hoc est, conformatio²⁴. Illorum namque concursu omnia corpora visibilia conficiuntur. Ideoque Athenienses *στοιχεῖα* litteras²⁵ appellant, quarum compositione²⁶ articulata vox perficitur. Nec immerito. Dum enim viritum considerantur pura et a se invicem segregata, videntur esse contraria; frigus siquidem calori, humiditas siccitati contradicit; dum vero in se invicem miscentur, omnium rerum visibillum harmonia quadam mirabili atque ineffabili compositiones efficiunt. Re namque vera non elementorum substantiae, sed qualitates

VARIAE LECTIONES.

¹ C erumpuntur. ² tribus om. A. ³ A intentionis naturae. ⁴ A perspiciat. ⁵ sophiae om. A. ⁶ A quod. ⁷ A numerationem. ⁸ A dictum est. ⁹ C non inveniet. ¹⁰ A advertit. ¹¹ A scilicet. ¹² rationes om. C. ¹³ A simplicibus (—que om.). ¹⁴ hujus om. A. ¹⁵ custodita — statu om. C. ¹⁶ C sint. ¹⁷ A et. ¹⁸ A gratiam baptismatis nihil corporibus nostris prodesse. ¹⁹ Pra in Adam C eandem ²⁰ A allegorizavimus. ²¹ A significationem. ²² C firmamento. ²³ A eorum. ²⁴ C confirmatio. ²⁵ C litterarum. ²⁶ C quarum coitu.

dissentiunt. Quas videlicet compositiones, quoniam A solvi, et in ea, quorum coitu efficiuntur, redire possunt, aquarum, quae sub caelo sunt, vocabulo congruentissime Propheta significavit. Quoniam vero harum rerum visibilium corporeis sensibus subjectarum duplex speculatio est; aliter enim in eis subjectas et immutabiles subsistentias, quibus proprie subsistunt, aliter accidentia, quae augeri et minui patiuntur, instabilique motu semper variari non desinunt, speculamur: necessarium erat, mutabilia ab immutabilibus segregari, hoc est, accidentia a substantiis intellectuali¹ dijudicatione discerni, et mutabilia quidem veluti instabilium aquarum, ac semper fluctuantium, immutabilia vero, suaeque naturae stabilitate subsistentia, solidae telluris aridaeque vocabulo significari. In his ergo omnibus B nulla allegoria, sed nuda² solummodo physica consideratio tractatur, mutuatis sensibilium nominibus ad significanda invisibilia frequentissime divinae Scripturae usu. Sed ne S. patris Basilii reverendissimos videamur spernere intellectus, quid de hoc senserit, quantum mihi datur intelligere, breviter intimabo. In quarta Homilia in Genesin: *Congregentur, inquit, aquae in congregationem unam. Ne influens aqua recipientes se regiones superfundens, crescensque semper, et alias³ ex aliis implens, omnem contigua includeret Epirum, eo jussa est⁴ congregari in congregationem unam⁵. Ac⁶ per hoc saepe fluctuans ex ventis mare, et in altitudinem maximam stiblevatis fluctibus, mox, ut littora tetigerit, in spumam solvens impetum, revertitur. An me non timebis⁷, dicit Dominus, ponentem terminum mari arenam, in firmissimo omnium sabulo, ne⁸ videlicet violentiae invecti maris refrenantur⁹. Alioquin quid, inquit, prohiberet rubrum mare, omnem Aegyptum, dum sit humilior, intrare, et cooperire Aegypto pelagus incumbens, si non praecepto esset Creatoris impeditum¹⁰. Nam quia humilior est rubro mari Aegyptus, quidam volentes opere sibi invicem¹¹ pelagos conjungere Aegyptium et Indicum, in quo rubrum est mare: propter hoc prohibiti sunt conatibus, et primus inchoans Sesostrius Aegyptius, ac postea volens perficere Darius Medus. Haec a me dicta sunt, ut intelligamus praecepti virtutem: Congregentur aquae in congregationem unam, hoc est, nulla¹² a seipsa recedat¹³, sed in prima collectione congregata permaneat¹⁴. Deinde dicens: Congregentur aquae in congregationem unam; ostenditur¹⁵, quia multae erant ser¹⁶ multos modos segregatae aquae. Juga namque montium, profunda¹⁷ vallium irrigua, aquarum collectionem habebant¹⁸; et adhuc campi multi et*

plantities, nil maximorum pelagorum magnitudinis¹⁹ indigentes, et sulci multi, et convalles secundum alias et alias figuras, cava²⁰ omnia undarum tunc plana, conjuncta sunt, ipsis divino praecepto ad unam congregationem undique aquis collectis²¹.

30. His atque hujusmodi verbis praedicti auctoris aperte suadet, ob hanc causam multitudines aquarum, ubique per cava et plana terrarum diffusas, in congregationem unam divino praecepto fuisse collectas, ne totam terrae superficiem inundatione suarum cumulationibus cooperirent, et ut²² ad usum humanae habitationis appareret arida, herbis arboribusque decorata, diversis animalium formis copiosa, amplissimis Oceani, diversorumque pelagorum littoribus cincta, et ab impetu fluctuantis maris, arenosis obicibus divinae jussionis virtute roboratis munita. Divini siquidem praecepti vigore validissimus undarum furor refrenatur et repercutitur, ne plana terrarum et humiliora se loca obruant. Haec autem, ut dixi, subjungere volui, ne forte quis diceret, quare gloriosissimi sacrae Scripturae expositoris sensum omnino praeterire ausi sumus.

31. Disc. Provide cauteque. Non enim debemus divinorum Patrum intellectus ullo modo negligere, seu annullare, praesertim cum nos non lateat²³, eos saepissime simpliciter disputasse, capacitatem audientium non satis idoneam ad profundissimos spiritualis virtutis naturalium rationum percipiendos intellectus providentes. Atque ideo non temere dixerim, ut opinor, deiserum Basilium, superna gratia illuminatum, simplicius exposuisse sex primorum dierum intelligibilium operationes, quam intellexerat, sermonem simplicitati auditorum coaptans. Si quidem homiliariter ad populum locutus est, et quod simul et semel a Deo factum fuisse altius cognoverat, veluti temporum morulis dispertitum propter eos, quorum sensus moras temporum, locorumque distantias superare nescierat, exposuit. Quod et ipse sublimissimus propheta Moyses fecisse dignoscitur. Non enim semel et simul²⁴ potuit narrare, quod semel et simul²⁵ Deus potuit facere. Si quidem et nos, qui adhuc in tenebris ignorantiae palpebrantes²⁶ lucem veritatis conamur aspicere, non omne, quod simul mente concipimus²⁷, verbis explanare valeamus²⁸; omnis namque ars, in animo sapientis universaliter formata, diversis literarum et syllabarum, dictionumque temporalibus morulis, necessario particulariter ordinateque in aures descendentium diffunditur. Non ergo praedictum Patrem debemus arbitrari simpliciter intellexisse, quod simpliciter videtur exposuisse. Quis enim aude-

VARIAE LECTIONES.

¹ A intellectualibus. ² nuda om. A. ³ A alia. ⁴ Pro eo jussa est C visa est. ⁵ unam om. A. ⁶ Ac om. A. ⁷ A timebitis. ⁸ Conj. A sabu'o, C sablone. ⁹ A infirmissimo omnium sabulo maris violentia invicti refrenatur. ¹⁰ Sic C; A cooperire seque mari, quod Aegypto adjacet, conjungere, nisi praeceptum Creatoris esset impedimentum. ¹¹ Sic C A quidam opere persuaserunt nobis, volentes invicem ¹² A ne illa. ¹³ A recedant. ¹⁴ A permanent. ¹⁵ C ostendit tibi. ¹⁶ per om. A. ¹⁷ A profunditate. ¹⁸ C habent. ¹⁹ A multitudinis. ²⁰ A cava quae. ²¹ A conjuncta sunt, et Dei ipsius divino praecepto. a. u. c. u. aquae collectae. ²² ut om. A. ²³ C non nos lateat. ²⁴ ²⁵ A simul et semel. ²⁶ Sic C; A palpantes; f. palpantes. ²⁷ C conspiciamus. ²⁸ A valeamus.

bit divinum luminare reprehendere, dum nesciat, A quantum in seipso poterit, lucere, lumenque suum minus capacibus temperanter voluit distribuere! Nam non facile crediderim, magnum praeconem sapientiae, plenissimum virtute, intellexisse aut cogitasse, inertem ³ molem telluris, tenebrosam, infœta adhuc abyssi inundatione undique copertam, per moras temporum prius fuisse conditam, ac postea peracto duorum dierum spatio, per intervalla temporum transactorum, veluti inchoante tertia luce, denudatam abyssu illa, qua tegebatur, in congregationem unam collectam. Haec enim omnia et cetera, quae de sex primordialium dierum operibus divina Scriptura commemorat, simul et semel divino praecepto absque ullis temporalibus intervallis, suis rationibus, secundum quas B condita sunt, distincta et facta fuisse, et in species suas producta, beatissimus perspexerat, ut arbitror ⁴, Basilii. An aliud ex verbis ipsius in nona homilia Exemerii sui intelligendum? *Intellige*, inquit, *Verbum Dei per creaturam currens, tunc incipiens, et usque nunc operans, et in finem perveniens ⁵, donec mundus consummetur. Utque sphaera cum ab ⁶ aliquo impellitur, si proclivo quodam accipitur, et propria conformatione, et commoditate regionis fertur in proclivum ⁷, nec prius stans, quam aequalitas camporum ipsam suscipiat: sic natura existentium, ut praecepto mota, in generatione et corruptione creaturam ⁸ plane percurrit, generum consequentias per similitudinem salvans, donec ad ipsum descendat finem. Equum quidem equi facit successorem, leonem C leonis, aquilam aquilae, et nunc quodque animalium consequenter successionibus conservatum, usque ad ⁹ consummationem universitatis transmittit ¹⁰. Intuere vim similitudinis. Verbum Dei, inquit, per omnia ab ¹¹ initio creaturae usque ad finem universitatis semper operans omnia et movens percurrit; uno namque praecepto, veluti unam quandam sphaeram, unam naturam eorum, quae sunt simul et seinel facta, movet in genera et species, quae currens veluti in proclivum ¹² quoddam voluta, currere non desinet, donec ad finem universitatis, veluti ad quandam quietem perveniat. Unum igitur Dei ¹³ Verbum uno praecepto unam existentium naturam fieri jussit, quam simul et semel et condidit, et in species proprias produxit. Ut enim uno praecepto, repetito tamen ¹⁴ sexies a Theologo, naturam omnium simul creavit, ita ipsa natura simul in omnes coepit currere creaturas, nec ulla alteram locorum seu temporum numeris seu spatiis praecessit. Mag. Juste recteque magnum ¹⁵ virum praedicas, nec aliter de ipso est sentiendum. Pulchre igitur, segregata multitudi-
tudine ¹⁶ accidentium stabilitate substantiae, multi-*

plex ipsius vis, per diversas species visibiliter erumpens, herbarum lignorumque significationibus insinuat. Omnis enim species in genere, et omne genus in ¹⁷ substantia naturaliter continetur. Item omnis substantia per genera ¹⁸ in ¹⁹ formas speciesque proprias vim suam exserit, et hoc totum, vita illa, quae in seminibus operatur, divini praecepti virtute jussa administrat. Ideoque herbas lignaque, animalia fixa in loco physici non irrationabiliter appellant. Sunt enim animata corpora, locorum et temporum intervallis crescentia, suisque locis, in quibus crescunt, fixa. Et notandum, quod ²⁰ quemadmodum aquarum collectio per se stare non potest, nisi mole terrae sustineatur, sive interius per occultos poros, sive exterius per apertas inundationes discurrens, sive stagnis lacubusque stans: ita accidentium inundatio non nisi in subjecta substantia consistere praevalet, sive in oculis subjecti sinibus lateant, ut sunt qualitates et quantitates, causaliter, sive foras erumpant, et in aliqua materia appareant, ut sunt moles corporeae diversis coloribus superfusae, sive stabilia sint, ut species atque ²¹ figurae, quae adjectae mutabilitati materiae ²² visibilia efficiunt corpora, statu quodam speciali conformata, et in unum colligunt ²³, ne subito solvantur, inque fluxus suae mutabilitatis speciem, qua continentur ²⁴, deserentia labantur et refluant. Sed ne in talibus diutius immoremur, ad quartam mundanae constitutionis transeamus speculationem.

32. Disc. Series disputationis ita exigit. Nam si per singula, quaecumque de talibus et ²⁵ quaerenda et solvenda sunt, quis ²⁶ investigare voluerit, prius ei tempus deficiet, quam ad finem omnium, quae tractanda sunt et ²⁷ ad purum discutienda, valeat pervenire. Mac. Peracta itaque duarum inferiorum visibilis hujus mundi partium, terrae videlicet et aquae, formationis narratione, imo etiam simul ac ²⁸ semel, absque ullis temporalibus morulis, divino praecepto in generibus suis et speciebus formatarum, locis quoque, certisque finibus circumscriptarum speculatione, mox ad superiorum partium, aeris dico et ignis, constitutionem divinae cosmographus mentis intuitum convertit, dicens: *Dixit autem Deus: Fiant luminaria in firmamento caeli, et dividant diem ac noctem, et sint in signa, et ²⁹ tempora, et ³⁰ dies, et noctes, et annos, et luceant in firmamento caeli, et illuminent terram; et factum est ita. Audisti conditionem generalem omnium luminarium caelestis firmamenti in primordialibus causis ante omnem diem, et tempus, et locum; audi eorundem processionem in effectus suos, in species proprias multiplicatam, locorum intervallis discretam, temporum curriculis volubilem, motu*

VARIAE LECTIOES.

¹ A Neque. ² C innormem. ³ ut arbitror om. A. ⁴ A proveniens. ⁵ ab om. A. ⁶ A in declivem. ⁷ creaturam om. A. ⁸ C ad om. C. ⁹ C admittit. ¹⁰ A et. ¹¹ A declivem. ¹² Dei om. A. ¹³ A tunc. ¹⁴ A maximum. ¹⁵ A mutabilitate. ¹⁶ in om. A. ¹⁷ A per generationis. ¹⁸ in om. A. ¹⁹ quod om. A. ²⁰ A et. ²¹ materiae om. A. ²² A colliguntur. ²³ A continetur. ²⁴ et om. A. ²⁵ A quisquis. ²⁶ et om. A. ²⁷ A et.

stabilis, statuque mobili compactam. *Fecitque Deus magna luminaria, luminare majus, ut praeeset diei, et ¹ luminare minus, ut praeeset nocti, et stellas,* et cetera, quae de operibus quartae lucis Scriptura commemorat. De firmamento, dum de secunda die tractabamus, quae nobis verisimilia visa sunt, exposuimus. Non enim, ut opinor, aliud firmamentum secundo die est factum in medio aquarum, et aliud, in quo quarto die facta est series caelestium luminarium. Siquidem si aliud esset, fortassis Scriptura non siteret, sed diceret, fiant luminaria, et firmamentum caeli, sicut dixit: *Fiat firmamentum in medio aquarum.* Nunc autem, quoniam non dixit, fiat firmamentum, sed *fiant luminaria in firmamento,* clare datur intelligi, unum idipsumque esse firmamentum, quod secundo die in medio factum est aquarum, et in quo postmodum non spatio temporis, sed distantia propheticæ visionis, siderea luminaria condita sunt. Cum igitur tria corpora maxima mundi sint, ut philosophi perhibent, quorum unum infimum, mediumque totius mundi, instar centri in circulo seu sphaera, aridam vel ² terram divina vocavit auctoritas, segregatione aquarum tegumentum se specificatum, herbarum lignorumque pulcherrima varietate coopertum, sive quis simpliciori sensu visibilem hanc molem in medio mundi positam, oceani limbo circumcinctam, terrae aquarumque vocabulis significatam, sive altiori intellectu substantiæ ab accidentibus dijudicationem intellexerit; herbarum vero et lignorum nominationibus, sive haec ornamenta sensibilia, quibus aestivis temporibus terrena vestitur superficies, vi seminum erumpentia, telluri radicitus fixa, humore nutrita et corpulentia, sive intelligibiles species, ex intimis naturalibusque ³ substantiæ sinibus procedentes, instar herbarum lignorumque de terra nascentium praeceperit ⁴; aliter namque in omni sensibili corpore quantitatis molem, qualitatibus suis subjectam, corporeis sensibus consideramus, aliter invisibilem substantiam, speciesque proprias in ipsa subsistentes mentis acie intelligimus, secundum quas rerum omnium visibilibus et invisibilibus numerositas multiplicatur, universalitas ⁵ colligitur, proprietates custoditur: ad aliorum duorum maximorum mundi corporum theoriam prophetica intentio conversa est. *Fiant luminaria, inquit, in firmamento caeli.* Recordaris, ut opinor, de hoc nomine firmamenti in medio aquarum constituti, dum de eo tractabamus, nostri intellectus ⁶. Disc. Recordor sane. Si non me ⁷ fallit memoria, convenerat quidem inter nos, nil probabilius eo ⁸ nomine significari, quam quattuor simplicium ele-

mentorum universitatem, quae dum per se purissima sint, et incomprehensibilia omni corporeo sensu, et ubique universaliter diffusa, invisibili suo meatu, proportionabilique coita in se invicem, omnia corpora sensibilia perficiunt, sive caelestia sint, sive aerea, sive aquatica, sive terrena, sive maxima sint ⁹, sive minima, sive medla, et, ut universaliter dicam, tota caelestis sphaera, et omnia, quae in ea, et extra ¹⁰ eam ¹¹ a summo usque deorsum ¹² continentur, eorum concursu nata ¹³ sunt, et quicquid in ordine seculorum vicissitudine rerum corruptibilium nascitur, ab ipsis procedit, et in ipsa resolvitur. Haec autem vocantur a Graecis $\pi\rho\rho$, $\alpha\eta\rho$, $\delta\delta\omega\rho$, $\gamma\epsilon$, hoc est, ignis, aer, aqua, terra, ex nominibus maximorum corporum, quae ex eis componuntur, denominata. Ubi notandum, quod non ex coita substantialium elementorum, dum sint incorruptibilia et insolubilia, sed ex eorum ¹⁴ qualitatibus sibi invicem proportionaliter ¹⁵ copulatis corpora sensibilia conficiuntur. Qualitates autem quattuor elementorum notissimae sunt quattuor ¹⁶: caliditas, humiditas, frigiditas, siccitas, ex quibus omnia corpora materialia adjectis formis componi, physica perhibetur theoria. Quarum quidem ardivas esse duas philosophi dicunt, caliditatem et frigiditatem; passivasque ¹⁷ duas, humiditatem et ariditatem. Dum enim caliditas humiditati, et frigiditas ariditati naturali quodam coita miscentur, omnia, quae in terra et mari nascuntur, procreationem accipiunt. Quod etiam Poeta intelligebat, dicens:

Tum pater omnipotens fecundis imbribus aether
Conjugis in gremium lacte descendit ¹⁸.

Patrem siquidem igneam qualitatem, quae est caliditas, secundos vero imbres aquaticam, quae est frigiditas, appellavit; conjugis vero gremium fertilitatem humiditatis, quae est qualitas aeris propria, et ariditatis, quae est terrae qualitativa proprietas, vocando, unius veluti uxoris nominatione ¹⁹ terram cum sibi proximiori et corpulentiori aere significavit. Hinc colligitur, ut duae qualitates activae sibi invicem contrariae, caliditatem dico et frigiditatem ²⁰, duabus passivis sibi invicem oppositis, humiditati videlicet et ariditati copulatae, occasione omnibus in terra et in aquis nascentibus praebeant generationis et inherementorum. Et ne quis miretur, frigiditatem, dum sit proprie aquarum, de superioribus hujus aeris partibus veluti in gremium terrena ²¹ ariditatis descendere, cognoscat, aquas in nubibus suspensas frigidores esse marinis fluvialibusque fluentis. Si autem ad haec quis dixerit, quare ergo multi philosophorum, teste S. Augustino, affirmant, ignem et aera ²² agere, aquam vero et terram

VARIAE LECTIONES.

¹ et om. A. ² vel om. C. ³ A naturalibus. ⁴ Conj., AC perceperit. ⁵ A universitas. ⁶ A nostri considerationem intellectus. ⁷ A me non. ⁸ A in eo. ⁹ sint om. A. ¹⁰ C intra. ¹¹ A eam sunt. ¹² A usque ad deorsum. ¹³ Conj., AC nota. ¹⁴ eorum om. C. ¹⁵ proportionaliter om. A. ¹⁶ quattuor om. A. ¹⁷ A passivas. ¹⁸ A nonnationem. ¹⁹ caliditas videlicet et frigiditas. ²⁰ terrenae om. A. ²¹ A aerem.

NOTAE.

¹ Virgil. Georg. II, 525.

pati, si aqua frigida ariditati terrae mixta in seminibus agit, et non patitur, huic satis est respondere, aquam frigidam esse et humidam, sed humiditatem ab aere, frigiditatem vero a seipsa recipere ¹. Ea qualitate, quam ex vicino sibi elemento suscipit, actum calidi patitur; ea vero, quae sua est, semper in seminibus agit. Quis enim naturalium rationum peritus ignorat, solam sineeramque ² caliditatem absque aliquo ³ ex frigiditate temperamento, aut solam sinceramque frigiditatem sine quadam caliditatis mixtura cujusdam ⁴ corporis nullam generationem agere, aut ex sola humiditate, seu ⁵ sola ariditate sine utriusque contemperantia nullum corpus naturali passione nasci? In his tamen, in quibus mendaciae philosophiae studium exercetur, longius immorari non valde est necessarium. Proinde paucis his de quattuor qualitatibus quattuor universalium elementorum praelibatis, quae, quoniam medietatem quandam inter primordiales causas et composita corpora obtinent, firmamenti nomen acceperunt, ad luminarium, quae in ipso constituta sunt ⁶, expositionem properandum video. Mag. Recte vides. Si ergo nomine firmamenti quattuor simplicissima universalissimaque mundi elementa vocantur, quid tibi videtur? Num illa quattuor ubique in omnia corpora, sive aetherea, sive aerea, sive aquatica, sive terrena diffunduntur conexa, ita ut nullum sensibile corpus possit reperiri, quod illorum omnium ⁷ careat concursu? An quaedam ex quibusdam, non autem omnia ex omnibus confluent? Disc. Huic quaestioni facillimum est satisfacere, quoniam a mundi philosophis quaesita est, et rationabiliter inventa. Aiunt enim, intra ambitum mundi huius sensibilis nullum corpus intervallis ⁸ longitudinis, latitudinis, altitudinis di mensum posse fieri, in quo quattuor elementorum natura, quamvis invisibiliter, non valeat intelligi. Nam sicut omne, quod sensus corporeus in eis attingit, non aliunde nisi ex qualitatibus quattuor elementorum confluxu in se invicem suae constitutionis materiem ⁹ recipit; ita omne, quod in eisdem, in quantum corpora sunt, rationabilis investigatio invenit, nil aliud est praeter ipsorum simplicium et inseparabilium elementorum uniformiter conventum. Ideo autem additum est, in quantum corpora sunt, ne quis existimaret, nos substantias rerum, seu genera, seu species, seu illam vitam, quae omnia corpora, in quibus motus vitalis cognoscitur, et animare et nutrire perhibetur, in hoc loco tetigisse vel tractasse. Haec enim ultra omnem universaliter corpoream naturam et sunt, et intelliguntur, et sine quibus nulla corporea natura, sive incomprehensibilis sit sensibilis corporeis, ut sunt quattuor illa elementa, de quibus nunc agitur, sive comprehensibilis, ut sunt diversarum qualitatatum

A materialium rerum sensibilem constitutionem praestantium conventus. Quamvis itaque qualitatatum quaedam quidem in quibusdam corporibus plus, quaedam vero minus sensibus appareant, synodus tamen ipsorum catholicorum elementorum una eademque uniformiter commensurabilis in omnibus est. Mens siquidem divina examinationem totius mundani corporis inter duas extremitates sibi invicem e contrario oppositas aequali lance libravit, inter gravitatem dico et levitatem, inter quas omnis constitutio ¹⁰ visibilium corporum ponderata est. Proinde omnia corpora, in quantum gravitatem participant, in tantum terrenarum qualitatatum capacia sunt ¹¹, hoc est, soliditatis, et stabilitatis; in quantum vero ex levitate attrahunt, in tantum qualitates caelestes participant, inanitatem dico et mutabilitatem; media autem, quae simili libramine extremitates ¹² attingunt, aequali participatione illarum qualitates possident. In omnibus autem quattuor elementorum universalium unus idemque motus est, et status, et capacitas, et possessio. Mag. Probabiliter responsum est. In hoc enim omnes physici consentiunt. Ubique igitur sunt per totum sensibilem mundum aequali mensuratione atque concursu quattuor purissima elementa, firmamenti vocabulo divina auctoritate appellata. Disc. Jam datum est, et ratione inventum. Graecorum quoque nominum interpretatio testis est; siquidem $\pi\rho$ ignis propterea dicitur, ut arbitror, quia per poros, hoc est, occultos meatus omnia penetrat. Nullum enim corpus est, ex quo ignis excuti non valeat, collisione quadam attractus. Nam et ¹³ attritus undarum scintillant ¹⁴, nec omnino currerent, si caliditatis expertes essent. Quid dicam de coloribus, qui de ¹⁵ lucis natura absque debio procedunt? Nonne ¹⁶ omnibus corporibus superfluos esse videmus? Aer nominatur ¹⁷, id est, spiritus, quia per omnia spirat. Nulla namque sensibilis natura est, quam subtilissimus aer penetrare non possit. Quod ex odoribus et ¹⁸ sonis possumus argumentari. Non enim invenies corpus, quod quendam odorem olfactentibus, aut quendam sonum pulsantibus non reddat. $\gamma\delta\omega\rho$ vocatur, id est aqua, quasi $\epsilon\iota\delta\omicron\varsigma$ $\delta\rho\rho\mu\iota\tau\omicron\nu\omicron$, hoc est, species-visa. Nulla siquidem corporea res est, ex cuius superficie, attritu quodam levigata, imago quaedam resultare non valeat. $\alpha\chi\theta\omicron\varsigma$ appellatur terra ex gravitate. Non enim ullum ¹⁹ corpus est ²⁰, quod proportionem sui ponderis naturalem suum locum non appetat, sive in medium mundi, sive in extrema vergatur. Nec hunc sensum refutat illud aliud nomen terrae, quod est $\gamma\eta$, quod proprie valem significat; siquidem uniuscujusque creaturae est vallis locusque ²¹; in quo propria sua definitione circumscriptur. Cum ergo aliquod corpus perspexeris si in eo colorem

VARIAE LECTIONES

¹ Conj., AC recipiens. ² A sinceram. ³ A ullo. ⁴ A cujusquam. ⁵ A aut ex. ⁶ A sunt constituta. ⁷ omnium om. A. ⁸ A intellectualis. ⁹ A materiam. ¹⁰ A medie.as. ¹¹ A sunt capacia. ¹² A extremitates. ¹³ et om. A. ¹⁴ C scintillat. ¹⁵ C ex. ¹⁶ A Non. ¹⁷ A nominatus. ¹⁸ C ac. ¹⁹ Pro non enim ullum. ²⁰ C nullum. ²¹ est om. A. ²² C locus (que om.).

lucis ¹ senseris, subesse igneum; si sonum, seu spontaneum, seu artificialem, subesse aereum; si ex plana superficie naturae, seu arte quandam imaginem resultare, subesse aquaticum, ubi enim non resultat, ibi non est defectus naturae, sed industriae, ubi aliquem appetitum naturalis stationis sursum versus seu deorsum, subesse terrenum intellige elementum, multaque ² alia sunt argumenta naturalia, quibus quattuor elementorum inseparabilis concursus in omnibus compositis ³ corporibus semper et ubique indubitanter cognoscitur. **MAC.** Quae a te dicta sunt ⁴, rata mihi verique similia ⁵ videntur. Quod ergo scriptum est: *Dixit autem Deus: Fiant luminaria in firmamento caeli*, ita intelligere debemus, ac si aperte diceretur: Fiant siderea ⁶ corpora clara lucidaque in quattuor elementis ubique diffusis, ex eorum qualitatibus composita. Etenim aliter in eis subjecta corpora, suis spatiis collocata intelliguntur, aliter claritas ab iis per universa mundi elementa ubique refulgens. Siquidem aliud est album, aliud albedo. Nec id ipsum est clarum, et claritas; unum namque subjectum, aliud accidens. Divino itaque praecepto, quo imperatum est: *Fiant luminaria in firmamento caeli*, vehicula lucis, ut ait S. Basilius, quibus circa mundi ambitum certis temporum ⁷ intervallis, veheretur, facta sunt. Et vide, quam provide loquitur Scriptura, Non dixit, fiat luminare majus, et luminare minus, sed *Fiant luminaria*. Generaliter enim omnium caelestium corporum lucentium super terram conditionem expressit. Quorum quaedam quidem non longe a terra statuta sunt, ut luna, quae centum viginti sex millibus stadiorum, teste Pythagora, a telluris mole exaltatur in altum. Ideoque vicina terris appellatur, in cuius umbram saepe incidens, solarj luce deserta, defectum luminis patitur. Illudque spatium, quo luna distat a terra, tonum philosophi, hoc est, spatium cum rationabili quantitate vocant. Duobus siquidem modis harmoniae vocum periti tonos dicunt. Nam et diastemata, hoc est, sonorum intervalla, et analogias, hoc est, eorum proportionem tonos appellant. Quaedam vero in medio mundi, ut sol, omnesque planetae, qui circa eum volvantur. Quaedam in superioribus mundi partibus, ut sunt ⁸ astrorum chori.

33. **DISC.** De circulis, deque interstitiis caelestium lucidissimorumque corporum, multiplex varietate sapientum mundi opinio est ⁹, et ad nullam certam rationem, quantum mihi videtur, deducta. Ideoque, quaeso, si quid de talibus verisimile aut rationi conveniens tibi visum est, explanare non differas. **MAC.** In longum nos mittis, cum videas, ad reliqua, quae de operibus sex dierum dicenda sunt, potius properandum, hujusque ¹⁰ libri prolixitas terminos exigat, praesertim dum vix de talibus, quae

nunc exigis, ulla opinio sit ratione subnixi, vel ad ullo philosophorum plene deprompta ¹¹. Non quod illi, ut arbitror, non intellexerint, alioquin non recte physici aut philosophi appellarentur, sed quod nullus illorum, quos adhuc legimus, pure et indubitanter horum rationes satis reddere videatur. Veruntamen ex his, quae ipsi sparsim scripserunt, certisque argumentationibus rerum experimento approbaverunt de telluris lunaeque interstitiis, quiddam verisimile tibi aperire non negarim. Lunam namque centum viginti sex millibus stadiorum a terra distare, ex ipsius eclipsi absque ullo errore, ut aiunt ¹², exploratum est. Umbram siquidem terrae, quam noctem vocant, circulum lunae attingere, ipsa prodit natura. Globus enim illius detrimentum suae lucis non pateretur, si solari radio, in regionem umbrae incidens, non privaretur. Ac per hoc subtracta omni ambiguitate conficitur, tanto spatio lunam a terra elongari, quanto intervallo noctis umbram ratio docet protendi. Protenditur autem noctis umbra usque ad lunae circulum. Noctem ¹³ igitur centum viginti sex millibus stadiorum in altum erigi manifesta edocet ¹⁴ ratio. Quo autem argumento centum viginti sex stadiorum millia lunam a terra distare indubitanter approbari possit, diligentioris inquisitionis indiget. **DISC.** Plane. Adhuc enim de hac quaestione nulla mihi ratio satisfaciens refulsit. **MAC.** Intentus itaque perspice, quae mihi verisimilia de his videntur a philosophis inventa. Ex gnomonica quippe, hoc est, horologica speculatione praedictum spatium et quaesitum subtiliter ab iis est, et absque ulla ambiguitate repertum. Quorum doctissimus in omni geometrica et astrologica supputatione Eratosthenes traditur fuisse. Scaphia siquidem ¹⁵ dicuntur rotunda ex aere vasa, quae horarum ductus, styli in medio fundo siti proceritate, discriminant. Qui stylus gnomon appellatur; a quo, veluti quodam centro, lineae ducentur in extrema scaphiorum. Quae lineae totum horologii ambitum in XXIV spatia discriminant, hoc est, in XXIV horarum morulas, quibus totius caelestis sphaerae amplitudo circa terram convolvitur, donec ad eundem situm naturalis horizontis, quem pridie tenuerat, revertatur. Praefatus itaque Eratosthenes, motum umbrae styli per spatia horologii diligenter animadvertens, aperte intellexit, unam eandemque rationem esse in motu umbrae per horarum intervalla circa horologii stylum ¹⁶, inque noctis circuitu per earundem horarum spatia circa telluris ambitum; in tantum, ut omne, quod in vasis horoscopi, hoc est, signiferi, perspicitur, simili speculatione de motu caelestium corporum intelligatur. Vernali itaque aequinoctio umbrae styli prolixitas mediam gnomonis mensuram efficit in Meroe, insula Nili, et Syene, civitate Aegypti. Ipsa autem medietas styli,

VARIAE LECTIONES.

¹ C coloris lucem. ² A multa. ³ A compositis omnibus. ⁴ sunt om. A. ⁵ A verisimilia. ⁶ A sidera. ⁷ A certis quibusdam temporis. ⁸ A ut fixis. ⁹ est om. A. ¹⁰ A Hujus quoque. ¹¹ Pro plene deprompta A definita. ¹² ut aiunt om. A. ¹³ C nox. ¹⁴ C docet. ¹⁵ C quidem. ¹⁶ C horologii stylum om. A.

diametros ¹ est totius ambitus horologii. Ac per hoc **A** et umbra styli in aequinoctio diametros est et styli et horologii. Et quia omnis diametros ab ipsa sphaera, seu circulo, cujus diametros est, duplo superatur, necessario umbra styli circuli duplicis rationem reddit; duplo enim vincitur ab ipso circulo seu sphaera, cujus medietas constituitur ². Nam et denarii numeri, veluti cujusdam circuit, quinquarius diametros ³ est. Hac itaque ratione horologii perspicue intellecta, vir sagax ingenii Eratosthenes ambitum totius terrae subtili indagine ⁴ requisivit. Ac primum quidem cognovit, ambitum aequinoctialis circuit, qui totum orbem terrarum, totamque caelestem sphaeram in duas aequales secat partes, trecentis sexaginta partibus compleri. Quarum duodecimam portionem, hoc est, triginta partes, duabus horis oriri **B** seu occidere, seu ⁵ de loco, per quem moventur, recedere ⁶ indubitanter intellexit. Itaque quod umbra in horologio sensui indicat, hoc caelestium corporum ⁷ incessabilem motum efficere ratio probat. Non enim umbra styli per horologica intervalla moveretur, si non aetherium corpus cum sideribus suis circa terram circumvolveretur. Quod ergo valet moles terrae in medio mundi, hoc valet stylus in medio horologii. Et quemadmodum umbra styli circa seipsum per ambitum scaphii circumducitur, ita nox, quae est umbra terrae, circa ipsam terram undique per spatia aeris lunam a terra segregantis circumvehitur. Sol autem idem de corporibus et terrae, et styli umbram jacit. Qui quidem, sicut in aequinoctio, meridiano tempore, in illis partibus **C** orbis terrarum, quae aequinoctiali circulo appropinquant, in Meroe dico et Syene, umbram gnomonis facit tantae proceritatis, ut diametrum ipsius, hoc est, medietatem seu paulo plus, possit attingere, ita ex omni mole telluris ubique umbram protendit, ut ad circulum lunae, seu paulo superius, exaltetur. Quod ipsius lunae probat defectus. Si enim aliquotiens umbra terrae ultra lunarem circulum non extenderetur, non fortassis solaris lucis casum ipsa luna pateretur. Nam, ut aiunt philosophi, lunaris circuli centrum terra est; quamvis aliquando in signo tauri altius paululum elongari ab eo aestimatur, ubi altissima apsis, hoc est, altitudo sui circuli putatur esse, ideoque non inaequalitas sui ambitus circa terram, verum umbrae altitudo causa eclipsos ejus aestimanda est. Eratosthenes igitur umbrae terrae altitudinem ex gnomonis ad umbram suam comparatione investigans, cognoscensque, non ultra ipsam terrae diametrum exaltari, tanta enim altitudo noctis est, quanta spissitudo telluris intra aequinoctialem circulum mensuratae, prius ambitum terrae quaesivit, ut ex eo diametrum posset invenire. Amplitudine siquidem circuli seu sphaerae

reperta, facile est, lineam, quae dividit in partes aequales, incunctanter dignoscere. Proinde per Geometricos regis Ptolemaei, quanta portio telluris esset ⁸ inter Meroen et Syenem, certior factus ⁹ per similitudinem umbrae, meridionali tempore aequinoctialis diei in septingentis stadiis unam partem invenit compertam. Quam trecenties sexagies, hoc est, per longitudinem aequinoctialis circuli multiplicans, abaque ullo errore amplitudinem totius telluris inducentis quinquaginta duobus millibus stadiorum reperit. Septingenta namque stadia trecenties sexagies multiplicata ducenta quinquaginta duo millia stadiorum colligunt. Quem numerum aequaliter dividens, medietatem illius, hoc est, centum viginti sex millia stadiorum in diametro telluris, inque lunae ac terrae intercapedine intellexerat esse. Exinde quantum perfecti numeri in his omnibus vigent, senarius videlicet et septenarius et octonarius, in quibus maxima symphonia musicae naturaliter constituitur, quae diapason vocatur! Habet enim octo sonos, septem spatia, sex tonos. Senarius namque numerus per seipsum multiplicatus, id est, sex sexies, triginta sex efficit. Quo numero si septem millia multiplicaveris, invenies totius orbis ambitum: siquidem septem millia tricies ac ¹⁰ sexies, aut triginta sex septies millies ¹¹ multiplicata, ducenta quinquaginta duo millia ¹² stadiorum faciunt, quo numero totius telluris amplitudo concluditur ¹³. Si autem senarium sui diametri, qui est ternarius, quantitate multiplicaveris, decem et octo numeri summam conficies ¹⁴, per quam septem millia stadiorum multiplicata diametrum totius terrae consummant. Septem siquidem millia decies et octies, seu decem et octo septies millies, centum viginti sex millia faciunt ¹⁵; qui numerus stadiorum et terrae diametrum, et lunae atque telluris intercapedinem collocat. Proinde non irrationabiliter lunae terraeque intercapedo, totiusque telluris complexio, toni proportionem contineri a philosophis pronuntiatur. Quattuordecim namque millia stadiorum, decies et octies multiplicata, ducenta quinquaginta duo millia faciunt, ambitum videlicet terrae; diametrum vero ejus, lunaeque ab ea distantiam, septem millia stadiorum decies et octies multiplicata peragunt. Decem autem et octo, comparati ad decem et sex, quos his octo mensurant, toni obtinent proportionem; major enim numerus tonum minorem colligit, octavamque ejus partem, qui est binarius. Nam quemadmodum novem ad octo proportionem epogdoae, ita decem et novem ad decem et sex harmonicis speculationibus coaptantur. Omnis siquidem numerus major ¹⁶, minorem se et octavam minoris partem continens, epogdoas in numeris, in musicis vero tonus ¹⁷ vocatur. His ergo rationibus et

VARIAE LECTIONES.

¹ A diameter, sic fere ubique. ² cujus medietas constituitur om. A. ³ A: diameter. ⁴ A indagazione. ⁵ seu om. A. ⁶ recedere om. A. ⁷ corporum om. A. ⁸ A esset telluris. ⁹ A certus effectus. ¹⁰ ac om. C. ¹¹ millies om. C. ¹² millia om. C. ¹³ C includitur. ¹⁴ A efficies. ¹⁵ A fiunt. ¹⁶ A major numerus. ¹⁷ A tonos.

Orbis amotus, ejusque diametros, et spatium, quo una distat a terra, et noctis altitudo incunctanter comprehensa sunt. Si autem quaeras, cur et Plinius secundus, et Ptolemæus, in Geographico suo, ut Martianus scribit, non plus quam quingenta stadia singulis partibus distribuunt, qui numerus, trecenties sexagies multiplicatus, ambitum telluris juxta Eratosthenis supputationem comprehendere non poterit, non mihi facile occurrit, quid respondeam. Si enim dixerò, Eratosthenem plus terrae magnitudinem, Plinium vero et Ptolemæum minus existimasse, non videbitur verisimile, quod inter summos auctores mundanae sapientiae tanta dissonantia sit, ut alii amplitudinem terrae ducenta quinquaginta duo millia stadiorum, alii centum octoginta millia argumententur amplecti. Quingenta siquidem stadia tricenties sexagies, CLXXX millia stadiorum faciunt. Qui numeri a se invicem discrepant LXXII millibus stadiorum. Praesertim cum praedicti sapientes, solertissimique naturarum inquisitores, in numero partium aequinoctialis, seu Zodiaci circuli, consentiant: omnes enim unanimiter trecentas sexaginta pronuntiant. Si dixerò, minora stadia hunc, Eratosthenem dico, mensurasse, ac per hoc majorem numerum singulis partibus dedisse, illos vero majora ideoque pauciora, quomodo hoc probabile iudicabitur? Nam utrique stadium CXXV passibus mensurari confirmant. Mihi itaque videtur inaequalitatis hujus causa quantitatis passuum inaequalitatem substituisse. Fieri enim potuit, ut duos menses, quorum unus statura major, alter minor, majoribus minoribusque passibus stadium unum mesurare, indeque stadia majora minorave in mensura unius partis computari. Quisnam non crediderit, Herculem, quem primum juxta Olympum montem stadium fertur mensurasse, majoribus incomparabiliter passibus et pedibus mensuram stadio dedisse, quam ceteri, qui post eum stadia mensurabant? Nam ex quantitate studii, quod ipse primus mensuraverat, passuum gressuumque ejus ac pedum magnitudo, ex pedum vero amplitudine totius staturae illius altitudo aestimata est. Quid ergo mirum, si una eademque unius ejusdemque partis intercapedo et quingenta simul, et septingenta stadia capiat, et unumquodque stadium eodem numero passuum et gressuum, pedumque computari, ipsos autem passus et gressus ac pedes non ejusdem quantitatis esse, in quibusdam quidem majores, in quibusdam minores, ita ut majoribus mensurata, stadia quingenta, minoribus vero septingenta unum id ipsumque unius partis spatium implerent? Habet autem stadium juxta graecam supputationem jugera VI, cubitos C, passus CXXV, gressus CCXL, ulnas CCCC, pedes DC. Ve-

rum amplitudine terrenae molis, noctisque altitudine, quae ejusdem mensurae est, cujus etiam telluris diametros rationabili argumentatione reperta, ambitus lunaris, circuli prompte quaerentibus occurrit. Triplicata siquidem noctis altitudo circuli lunaris, diametrum efficit: centum namque viginti sex millia stadiorum, tertio repetita, CCCLXXVIII millia faciunt. Est igitur lunaris circulus in millibus stadiorum CCCLXXVIII. Si autem diametrum duplicaveris, erit totius circuli ambitus in DCCLVI millibus stadiorum. De mensura autem lunaris corporis multorum varia opinio est. Multi enim dicunt, globum lunae telluris amplitudini aequalem esse; et hoc argumentantur ex eclipsi solis, putantes lunam solares radios ab omni terra auferre posse. Sed aequinoctiali circulo appropinquantes, de magnitudine lunae, ut Martianus scribit, verisimiliora tradunt, et ex defectu solis rationabiliter approbant. Dicunt enim, umbram lunae, momento solaris defectus, duodevicesimam telluris partem occultare. Et quia omne corpus triplici umbra sua, quam metaliter jacit, majus est, lunae corpus sextam terrae partem in amplitudine sua habere colligitur. Ac per hoc, quoniam duodevicesima, hoc est et octava decima totius terrae portio, est in XIV millibus stadiorum, sequitur, ut ipsa octava decima pars triplicata amplitudinem lunaris globi perficiat. XIV autem, ter ducta, XLII faciunt. Quadraginta igitur duo millia stadiorum amplitudinem lunae comprehendunt. Tot enim millia stadiorum sextam terrae obtinent partem. Quadraginta namque duo millia sexies, vel sex millia quadragies bis, CCLII millia stadiorum cumulant. Et miraberis, senarii numeri et septenarii reciproca virtute lunae atque telluris amplitudinem comprehendendi. Septem siquidem sexies, vel sex septies, XLII, lunae videlicet globum; et iterum XLII sexies, CCLII, terrae scilicet spatium, in gyro amplexantur. Hosque omnes numeros in millibus stadiorum computari, ratio indicavit, ad cumulum perfectissimae naturalium mundi corporum constitutionis manifestandum. Omnis siquidem perfectionis cubica solidaeque millenarii numeri formatio significatrix est. Status itaque naturae senario, motus septenario, utriusque autem immutabilis ratio millenario significatur. Est enim rerum omnium status mobilis, et motus stabilis, aeternis rationibus perfectissime constitutus. Nec sine ratione philosophi haec omnia stadiis metiebantur. Quinarius namque numerus *εξακταστήτης* est, hoc est, in se ipsum rediens; quotienscunq; multiplicaveris per se ipsum quinarium, in se ipsum redire necesse est. Primus itaque quinarii cubicus motus stadium perficit, quin-

VARIAE LECTIONES.

¹ Pro Plinium vera et Ptolemæum C: Pliniumve. ² C sic: CC^{vi} L duobus milibus. ³ hoc om. A. ⁴ A inaequalitas fuisse. ⁵ ut om. A. ⁶ A et. ⁷ quidem — quibusdam om. A. ⁸ A ejus. ⁹ prompte quaerentibus — circuli om. A. ¹⁰ A enim. ¹¹ A circuitus. ¹² A multiplicaveris. ¹³ C intendunt. ¹⁴ A umbra. ¹⁵ A occultari. ¹⁶ Sed. ¹⁷ et om. A. ¹⁸ C sic: XIII X milibus. ¹⁹ C eadem. ²⁰ A conformatio. ²¹ est om. A.

²² A statum

quies quinque quinquies CXXV passus. Ac per hoc A non irrationabiliter et motus mundanorum corporum et status eo numero colligitur; qui et cubicus est, et volubilis, et in seipsum revertens. Haec de spatii inferiorum mundi partium diximus, magnorum philosophorum ratiocinationes secuti, non affirmantes incunctanter, ita se habere, sed quae verisimiliora certisque regulis propinquiora visa sunt proferentes, tuis petitionibus satisfaciendi molimine. Disc. Mibi sufficiunt, quae a te de talibus prolata sunt. Ceterum cui haec vel non satis rata, vel non satis insinuata videntur, alios aliorum quaerat intellectus. Multipliciter enim ex diversis auctoribus mundanae constitutionis ratio tractata est. Verum quia de magnitudine, deque intervallis inferiorum mundi corporum, lunae dico ac terrae, quae rationi B convenire inspiciuntur, investigata sunt, de spatii aetheris quaedam breviter velim audire. Ea siquidem aut sola, aut maxime, in speculationibus divinae in quarta intelligibili die operationis discutenda nemo ambigit. Mac. Nimium moramur in quarto die. Disc. Minus eruditus, discereque cupientibus, naturamque rerum investigantibus, si forte hanc nostram disputationem lecturi fuerint, non nimis videbitur, ut arbitror, praesertim cum rationi non conveniat, de inferioribus mundi partibus quaedam rationabiliter ¹ tractari, superiores vero omnino intactas relinqui. Mac. Jamdudum inter nos confectum est de solari globo, medio libramine gravissimae levissimaeque naturae, circulari motu, per viam signiferi lineam, circa inferiora mundi spatia aeternaliter ferri. Disc. Confectum plane, certisque rationibus suasum, nec naturae situs aliter fieri sinit. Mac. De magnitudine ipsius solaris globi ² neque secularium literarum eruditi, neque divinarum Scripturarum expositores certam definitionem proferri permittunt. Nam et Plinius secundus in naturali historia, et sanctus Basilius in Exemero suo, magnitudinem solis omnino prohibent definiri. Non enim umbra ejus est ³, cujus argumento experimur ⁴, quantae sit magnitudinis. Nam neque ⁵ telluris lunaeve amplitudo inveniretur, nisi umbra earum, metaliter jacta ⁶, certis dimensionibus extenderetur. Ac per hoc corpus solare, quoniam nullam umbram in infinitum progredi sinit, sed pro rationibus corporum, quorum umbrae sunt, certis dimensionibus concludit, suae magnitudinis infinitatem manifestissime aperit. Disc. Nec hoc quaero, neque ab aliquo ⁷ quaerendum existimo. Non enim oculorum conjectura praevalet, ubi ratio sedem argumenti non habet. Quanto autem spatio a terra elongatur, juxta philosophorum existimationem exponas, postulo. Mac. Primus enim omnium ⁸ philoso-

phorum, ut aiunt, Pythagoras interstitium terrae ac lunae in millibus stadiorum CXXVI prodidit; quod postmodum, ut diximus, Eratosthenes ex umbra terrae lunaeque defectu incunctanter approbavit. Cujus interstitii ⁹ duplici proportione solem a luna in altum elongari, idem Pythagoras fertur tradidisse. Sed qua ratione illud existimaverit, multorum diversa sententia est.

34. Veruntamen quoniam ipse juxta rationes musicas totius mundi fabricam et volvi et mensurari certis argumentationibus conatus est asserere, quod nec divina negat Scriptura, dicens: *Et concentum caeli quis dormire faciet*, possumus explorare, non aliam ob causam hoc dixisse, nisi ut ostenderet in spatii siderum musicorum diastematum rationabiles proportiones. Proinde in medio totius spatii, quod est a terra usque ad sublimissimam sphaeram, qua omnia sensibilia circumscribuntur, solis ambitum cognoscens, unam diapason a terra ad solem, alteram a sole usque ad extremum mundi ambitum non irrationabiliter existimavit. Diapason autem dupli proportione modulatur. Ut ergo in diatonico genere, verbi gratia in harmonia sonorum, bis diapason ex bis ¹⁰ duplo coaptatur; prima quidem diapason ¹¹ a principali principalium usque ad ¹² μέσην, id est mediam, secunda vero ex μέση usque ad ¹³ ὑπερβολάτων, hoc est ultimam excellentium, protenditur: ita et totum spatium a terra ad solem ¹⁴ diapason ratione coaptatur ¹⁵, medium quippe sol obtinet locum ¹⁶, et a sole ad duodecim sidera, hoc est, ad extremum stellarum motum alia diapason conjungitur. Ideoque ¹⁷ rationibus harmoniae, quae dicitur bis ¹⁸, diapason intervallum a terra ad sphaeram ¹⁹ constitutum esse arbitratus est. Ac per hoc conficitur, ut diametros terrae, tertio multiplicata, terrae solisque intercapedini, quemadmodum et lunaris circuli diametro, aequalis sit. Proinde et in diametro lunaris circuli, inque terrae ac solis interstitio unum et id ipsum spatium mensurabitur. In utroque enim millia stadiorum CC.LXXVIII computantur. Itaque duplicato hoc numero, intercapedinem terrae extremaeque sphaerae reperies in millibus stadiorum DCCLVI, et miraberis naturae concordiam. Quot enim millia stadiorum sunt in longitudine ²⁰ lunaris circuli, tot sunt in altitudine a terra usque ²¹ ad signa spatii: in utrisque namque DCCLVI millia stadiorum colliguntur. Si vero solaris circuli diametrum vis cognoscere, telluris diametrum CXXVI millia stadiorum septies multiplicabis, et habebis DCCCLXXXII millia stadiorum in diametro solaris gyri. Quo numero bis ducto, ipsius gyri longitudo colligetur in millibus stadiorum mille millies DCCLXIV millia. At si quaesieris ²² diametrum totius sphaerae cae-

VARIAE LECTIONES.

¹ quaedam rationabiliter om. C. ² solaris globi om. C. ³ A Non ejus enim est umbra. ⁴ C experiretur. ⁵ C Neque enim. ⁶ C jactata. ⁷ C alio. ⁸ enim omnium om. A. ⁹ A instinctu. ¹⁰ A his. ¹¹ diapason om. A. ¹² ad om. C. ¹³ ὑπερ om. A. ¹⁴ C a terra et sole. ¹⁵ diapason ratione coaptatur om. A. ¹⁶ sol obtinet locum om. A. ¹⁷ alia diapason — Ideoque om. A. ¹⁸ A duplex. ¹⁹ A diapason in quadrupli proportione constitutum. ²⁰ C in multitudine. ²¹ usque om. A. ²² A requiris.

testis, tali reperies argumento: Longitudinem lunaria gyri, hoc est, DCCLVI millia stadiorum ¹ duplicabis; addes ² etiam diametrum terrae, CXXVI millia stadiorum: et colliges diametrum sphaerae in millibus stadiorum mille millies DCCXXXIV millia. Quo numero bis facto, ambitus totius mundi existimatur comprehendi in millibus stadiorum mille millies ter, insuper etiam adjectis ³ CCLXVI millibus stadiorum, ut senarii numeri perfectione totus mundus concludatur ⁴. Haecenus de argumentationibus philosophicis, mundi spatia investigantibus. Si cui vero haec superflua videntur, cum sacrae Scripturae testimoniis nec roborentur ⁵, nec tradita sint ⁶, non nos reprehendat. Nam et ille non potest approbare, haec ita non esse, sicut nos ⁷ non possumus affirmare, ita esse.

35. Et quamvis in divinis Scripturis de talibus mundanorum corporum dimensionibus magnitudinum et intervallorum nihil definitum reperiatur; Ecclesiastes enim: *Altitudinem, inquit, caeli et latitudinem ⁸ terrae et profundum abyssi quis mensus est?* ubi plus allegoriam, quam historiam intelligendam existimarem; non enim mundum istum ultra intelligentiam rationabilis naturae constitutam dixerim, cum propter eam factus sit: divina tamen auctoritas rationes rerum visibilium et invisibilium non solum non prohibet, verum etiam hortatur investigari. *Invisibilia enim ejus, ait Apostolus, a creatura mundi per ea, quae facta sunt, intellecta conspiciuntur.* Non parvus itaque gradus est, sed magnus et valde utilis sensibilibus rerum notitia: ad intelligibilem intelligentiam. Ut enim per sensum pervenitur ad intellectum, ita per creaturam reditur ad Deum. Nam non, sicut irrationabilia animalia, solam superficiem rerum visibilium oportet nos intueri, verum etiam de his, quae corporeo sensu percipimus, rationem reddere debemus. Acutius videt aquila speciem solis, acutius videt sapiens homo situm illius, et motum per loca et tempora. Quid ⁹ si homo non peccaret, inque similitudinem jumentorum caderet, num ¹⁰ possessionis suae, mundi hujus, perfectos terminos ignoraret, quos naturae legibus justissime regeret? Oportebat enim alium angelum esse, qui in creaturis sensibilibus Deum laudaret, qui nec post delictum naturae dignitatem omnino perdidit. Manet enim in eo rationabilis motus, quo rerum notitiam appetit, neque ¹¹ falli vult, quamvis in multis fallatur, non tamen in omnibus. Et si duo vestimenta Christi sunt tempore transformationis ipsius candida sicut nix, divinorum videlicet eloquiorum litera, et visibilium rerum species sensibilibus: cur jubemur unum vestimentum diligenter tangere, ut eum, cujus vestimentum est, mereamur invenire, alterum vero, id est, creaturam visibilem, prohibemur inquirere? Et quomodo, et quibus rationibus contextum sit, non satis

A video. Nam et Abraham non per literas scripturae, quae nondum confecta fuerat, verum conversione siderum Deum cognovit. An forte simpliciter, sicut et cetera animalia, solas species siderum aspiciat, non autem rationes eorum intelligere poterat? Non temere hoc de magno et sapienti theologo ausim dicere. Et si quis nobis in culpam reputaverit, quod philosophicis ratiocinationibus usi sumus, videat populum Dei Aegypto fugientem, ejusque divino consilio admonitum spolia ferentem, ipsisque spoliis irreprehensibiliter utentem. Praesertim cum et ipsi mundanae sapientiae periti non in hoc reprehensibiles facti sunt, quasi in rationibus visibilis creaturae errarint, sed quia auctorem ipsius creaturae ¹² non satis ultra eam quaesierint, cum Creatorem ex crea-

B tura deberent invenire; quod solus Plato legitur fecisse. Si vero praefatae mundanorum corporum, eorumque interstitiorum dimensiones propterea incredibiles alicui videntur, quoniam ipsa corpora majoris amplitudinis esse cogitantur a multis, quam ut praedictis stadiorum numeris possint comprehendi, intentus legat arcae Noe mensuras, cujus trecentorum cubitorum erat longitudo, quinquaginta cubitorum latitudo, triginta cubitorum altitudo, et videat, quomodo in tam parvo spatio cubitorum ex omnibus animantibus mundis septena et septena, ex immundis vero duo et duo poterant comprehendi cum alimoniis suis, insuper etiam Noe ¹³ cum filiis et uxoribus, praesertim si ipse cubitus teste sancto Augustino, quo et arca Noe, et arca Testamenti, et tabernaculum

C ceteraque veteris Testamenti mystica opera mensurata sunt, non amplius quam duarum palmarum semis mensuram obtinuerit, ipsaque palma a summitate pollicis usque ad summitatem minimi digiti ¹⁴ mensurabatur. Plus ergo tenet divina virtus et naturarum ratio, quam quod machinatur humana cogitatio. Et ne videamur ad divinae virtutis miracula confugere, tanquam non valentes rationibus naturae, quod suademus, affirmare, non aliter cogitas, ut arbitrator, terram in medio mundanae sphaerae positam, quam vides centrum in fundo cujusdam circuli seu globi; imum siquidem mediumque in creaturis obtinet locum. Disc. Non aliter, una vero ¹⁵ eademque ratione. Mac. Nec alio modo partes signiferi deduci ad terram, nisi eo, quo lineae in circulo ad centrum. Disc. Aequali lege. Mac. Et quamvis non ejusdem spatii sint in signifero et in tellure, idem tamen ductus rationabilium linearum, et ¹⁶ eadem partes a summo usque deorsum. Disc. Prorsus. Mac. Quod autem de partibus intelligitur, id ipsum de stadiis aestimandum non negas. Disc. Imo assero. Mac. In quantum ¹⁷ ergo seu partes seu stadia centro terrae appropinquant, in tantum ¹⁸ angustioris latitudinis sunt: e contrario autem in quantum elongantur a terra, in tantum propagantur spatia. Disc. Non aliter circularis sinit fi-

D

VARIAE LECTIONES.

¹ stadiorum om. C. ² C addis. ³ A superadjectis etiam. ⁴ C concluditur. ⁵ A roborantur. ⁶ A sunt. ⁷ nos om. C. ⁸ A longitudinem. ⁹ A Quod. ¹⁰ C nunc. ¹¹ C et neque. ¹² A naturae. ¹³ A Noe. ¹⁴ digiti om. C. ¹⁵ vero om. C. ¹⁶ et om. C. ¹⁷ A tantum. ¹⁸ A quantum.

gura. **MAG.** Quid itaque tibi videtur de mensuris terrae per partes et stadia ceteraque intervalla, quos Graeci geometricos vocant? Nunquid arbitraris, eos terram mensurasse pedibus, aut passibus, cubitoque, seu similibus mensuris? **Disc.** Non facile hoc crediderim fieri posse in tanta diversitate montium et vallium. Nam et camporum planities tantae aequalitatis non est, ut simili progressu possit mensurari. Terra siquidem non solum gravitate ponderis, verum etiam causa inaequalitatis partium suarum infimum in naturis possidet locum. Similitudo namque partium facit ordinem elementorum; similiora enim sibi suis¹ partibus, altiora sunt etiam suis sedibus. **MAG.** Fortassis ergo corporeo visu? **Disc.** Ne id quidem; fallit enim sensus, ejusque iudicio nihil est committendum. Exterior siquidem sensus, quamvis rationi non renuntiat, nisi quod extrinsecus patitur², interioris tamen iudicium de his, quae per corpus recipit, saepissime³ fallitur, fractum in aqua remum, duplicem lunam seu candelam, seu aliud quid per praevaricationem sensus, hoc est, per radiorum, qui ex pupillis oculorum sparguntur, segregationem geminatum existimans. **MAG.** Quomodo ergo metiebantur? **Disc.** Virga prius, ut aiunt, geometrica, quam Graeci radium vocant; quae quinque passus cubico motu multiplicans, hoc est quinquies quinque quinquies, unum stadium mensurabat. Uno autem stadio reperto, facile erat, multa stadia per plana Aegypti, quae mater talium dimensionum dicitur, invenire. **MAG.** Quomodo praeter Aegyptum terrae partes, tanta inaequalitate ad mensurandum difficiles, explorabant? **Disc.** Non, ut aiunt, pedibus, neque radiis, sed sola rationis argumentatione, horologii videlicet, ex umbrarum similitudine, singularum partium intercapedinem incunctanter inveniunt. Tantum namque una pars, hoc est, quotidianus solis in signifero progressus in terra patet, quantum similitudo umbrarum horologii obtinet. **MAG.** Latitudinem ergo partium et stadiorum ex mensura, qua terram attingunt, colligebant. **Disc.** Nec sic existimabant; sed primum altissimos montes mensurantes, quot millibus stadiorum ex terrae planitie in altum erigerentur; verbi gratia Olympum, cujus verticem decem millibus stadiorum⁴ autumant sublimari, Pindum, Rhodopen, Acrocraunia, Atlantem, veluti lineam quandam rationabili ductu de summitatibus montium in aeris spatia porrectorum extendere inchoabant, eamque aequali semper a terra intervallo, instar rotundissimi circuli, circumferentes, donec ad eundem locum, quo coeperat, perveniret, aequis undique spatiis telluris ambitum mentis contuitu perspexere. **MAG.** Dimensiones geometricas talibus argumentis ita primo repertas non contradixerim. Ac per hoc stadia illa, quae prope terram veluti angusta putabantur, paulatim juxta montium altitudinem telluris superficie elongata, non jam stricta et ad amplitudinem terrenae molis ambiendam incommoda, sed, dum sint eadem et juxta terram, et ab ea longius praedictis spatiis remota, irrationabilium cogitationum falsa imaginatione abjecta ad mensuram terrae⁵ sufficiunt. Hinc est, quod et⁶ Plinius amplitudinem terrae, ducta rationabili linea, geographica speculatione, per cacumina altissimorum montium mensurari⁷ existimat; aliter enim circularis dimensio telluris non proveniret⁸. **Disc.** Sat de his est actum. **MAG.** Redeamus itaque ad Scripturam. **Disc.** Tempus invitat. **MAG.** *Fiant, inquit, luminaria in firmamento caeli, et dividant diem ac noctem.* Ac si plane diceretur: luminaria, quae in firmamento caeli facta sunt, dividant inter se diem ac noctem. Quod Psalmista declarat, dicens: *Qui fecit luminaria magna, solem in potestatem diei, lunam et stellas in potestatem noctis.* Non quod dies et nox semper non sint circa ambitum telluris, sed quod, ubicunque sol praesens est, semper illuminandi potestatem habet; tibi autem absens est, lunae stellarumque splendor umbrarum caliginem, ne omnino animalium obtutibus impenetrabilis sit, raram lugubremque facit. *Et sint in signa et tempora, et dies et annos.* Signa intelligimus in hoc loco non sidera, sed praesagia quaedam futurae serenitatis, seu tempestatis; quae maxime ex coloribus caelestium luminarium solent habere experimentum. Tempora autem vocat generaliter cursus et reditus siderum, certis morarum intervallis, ad eundem motum situmque locorum divina providentia revocatos naturali dierum annorumque revolutione. *Et luceant in firmamento caeli.* Siquidem nullus sidus defectum sui luminis patitur, sed semper omnia in aethereis spatiis absque ulla obumbratione refulgent, excepto lunae globo, qui, quando in regionem umbrae descendit, solari radio desertus, videtur obscurari. Propterea ait: *Et luceant in firmamento caeli, et illuminent terram. Et factum est ita:* in causis videlicet originalibus, ex quibus in species proprias, et quantitates, et intervalla, et motus, et splendores processere. Proinde⁹ sequitur in species causarum processio. *Fecitque Deus duo magna luminaria, luminare majus, ut praeeset diei, solem videlicet, cujus praesentia diem efficit, et luminare minus, lunam dicit¹⁰, cujus et quantitas et lux incomparabiliter a sole superatur, ut praeeset nocti.* Luna siquidem ab octava usque ad vicesimam secundam, aut totam noctem circa plenilunium in aequinoctiis, aut partem ejus ceteris temporibus illuminat. Quondam vero, dum sit in coitu solis, aut hinc inde propinquis partibus, noctis tenebras luce sua penetrare non sinitur, succurrunt stellae, quarum claritate umbrarum densitas rarescit. Propterea dixit¹¹: *et luminare minus, ut praeeset nocti, et stel-*

VARIAE IECTIONES.

¹ A suis sibi. ² A patiatur. ³ A saepe. ⁴ C stadiis. ⁵ ad mensuram terrae om. A. ⁶ et om. A. ⁷ A mensurandam. ⁸ C proveniet. ⁹ A Propterea. ¹⁰ A lunam videlicet dicit. ¹¹ A dicit.

727

las, et posuit eas, stellās, videlicet, in firmamento caeli. Ac si dixisset, fixit eas in firmamento caeli. De choris namque siderum hoc dictum intelligimus; qui quamvis cum mundo voluntur¹, fixi tamen in iisdem sedibus semper manent², etsi stante mundo chori siderum solummodo³ circumvehantur, ut⁴ quidam philosophorum volunt; ordo tamen⁵, ac series stellarum, stabilisque positio non transmutatur⁶. *Ut lucent super terram.* Naturae ordinem pulchre describit Scriptura. Quamvis enim caelestia luminaria sub terris lucere humana opinione putentur, rerum tamen ratio incunctanter edocet, nullam naturam terra inferiorem posse esse. Medium siquidem infimumque totius mundanae constitutionis obtinet locum, ac per hoc nulla corporea creatura infra eam intelligitur. Proinde omnia mundi spatia et corpora, quae circa terram undique sunt, sive mobilia sint, sive stantia, super eam naturaliter creata sunt; ideoque ait: *ut lucent super terram.* Ubicumque enim luxerint, sive infra horizontem in inferiori hemisphaerio, ut humanus existimat usus, sive supra horizontem in superiori hemisphaerio, quod ideo superius dicitur, quia in eo sidera hominibus apparent, naturali rerum situ super terram lucent. *Et praesent diei et nocti.* Hoc superius expositum est. *Et dividerent lucem a tenebris,* il est, ut segregarent noctem et diem, ut sole apparente dies eeset, luna vero ac⁷ stellis nox. Et notandum, quod divisio ista⁸ lucis atque tenebrarum non in ipsis luminariis sit, sed in terra habitantibus. Illa enim semper lucent, et semper eis dies est, nullamque noctem patiuntur. Sedes namque eorum, absque ulla intermissione, et sua et solari luce resplendent, nec minus interdiu, quam noctu claritatis suae gratiam mundo distribuentia. Terrenis itaque habitatoribus, quibus per vicissitudines dies noctesque proveniunt, caelestia luminaria lucem dividunt a tenebris. Assidua namque circumvolutione circa telluris ambitum alibi lucem praestant, alibi auferunt. Ut enim nil aliud est dies, nisi lucis praesentia ita nil aliud nox praeter ipsius absentiam. Ideoque etiam lucidissima nox, quoniam non omnino tenebras expellit, noctis nomen non amittit. Sed jam, quantum brevitatis exigit, de quarta die satis est dictum. Ideoque de operibus⁹ quintae intelligibilis lucis quaedam dicenda sunt. Disc. Ita consequens ordo rerum expetit.

36. Mac. Dixit etiam Deus: *Producant aquae reptile animae viventis, et volatile super terram sub firmamento caeli.* Praedictis quattuor diebus conditionis naturarum nulla commemoratio animae legitur, neque simpliciter tantum et absolute, neque cum additamento viventis. Et cur hoc, non immerito quaeritur. Denique de hac rerum theoria diversa multorum sententia est. Sunt enim, qui dicunt, ele-

menta huius mundi, caelum dico cum suis astris, aetheraque cum planetis, aera cum suis nubibus, ventorumque spiritibus, fulgoribus etiam, ceterisque perturbationibus, aquam quoque, motumque ipsius fluctivagum, terram similiter cum omnibus herbis arboribusque, non solum anima, verum etiam omni specie vitae omnino carere. Ideoque, ut aiunt, in operibus quattuor primorum dierum nullius animae seu vitae significatio introducitur. Plato vero, philosophorum summus, et qui circa eum sunt, non solum generalem mundi vitam¹⁰ asserunt, verum etiam nullam speciem corporibus adhaerentem, neque ullum corpus vita privari fatentur, ipsamque vitam, seu generalem, seu specialem, vocare animam fiducialiter ausi sunt. Quorum sententiae summi expositores divinae Scripturae favent; herbas, et ligna, cunctaque de terra orientia vivere affirmantes. Neque aliter rerum natura sinit. Si enim nulla materia est, quae sine specie corpus efficiat, et nulla species sine substantia propria subsistit, nulla autem substantia vitalis motus¹¹, qui eam contineat, et subsistere faciat, expers esse potest; omne enim, quod naturaliter movetur, ex vita quadam motus sui principium sunit: necessario sequitur, ut omnis creatura aut per seipsam vita sit, aut vitae participet, et quodammodo vivens, sive in ea motus vitae manifeste appareat, sive non appareat; veruntamen latenter administrari per vitam species ipsa sensibilis indicat. Audi Augustinum in libro de vera religione: *Si quaeritur, inquit, quis instituerit corpus, ille quaeratur, qui est omnium speciosissimus. Omnis enim species ab illo est; quis est autem¹² hic nisi unus Deus, una veritas, una salus omnium, et prima atque summa essentia, ex qua est omne, quicquid est, in quantum est, quia in quantum est, quicquid est, bonum est? Et ideo ex Deo non est mors. Non enim Deus mortem fecit, nec laetatur in perditione vivorum, quoniam summa essentia fecit omne, quod est, unde et essentia dicitur, mors autem non esse cogit, quicquid moritur. Nam si ea, quae moriuntur, penitus morentur, ad nihilum sine dubio pervenirent; sed tantum moriuntur, quanto minus essentiae participant. Quod brevius ita dici potest: tanto magis moriuntur, quanto minus sunt. Corpus autem minus est, quam vita quaelibet, quoniam, quantumcumque manet in specie, per vitam manet, sive qua unumquodque animal, sive qua universa natura mundi administratur. Ut enim nullum corpus est, quod propria specie non continetur, ita nulla species est, quae cuiuspiam vitae virtute non regitur. Proinde si omnia corpora naturaliter constituta quadam specie vitae administrantur, omnisque species genus suum appetit, omne autem genus a generalissima substantia originem ducit, omnem speciem vitae, quae diversorum corporum numerositatem continet, ad generalissimam quandam*

VARIAE LECTIONES.

¹ A volvantur. ² A permanent. ³ A solum. ⁴ ut om. C. ⁵ A autem. ⁶ A transmittatur. ⁷ C et
⁸ A ista divisio. ⁹ A de opinionibus. ¹⁰ A vitam mundi. ¹¹ A vitali motu. ¹² A autem est.

vitam recurrere necesse est, cujus participatione A
 specificatur. Haec autem generalissima vita a sapien-
 tibus mundi universalissima anima, totum quod intra
 caelestis sphaerae ambitum comprehenditur, per spe-
 cies suas ministrans, vocatur; divinae vero sophiae
 speculatores *communem vitam* appellant. Quae dum
 sit particeps illius unius¹ vitae, quae per se sub-
 stantialis est, omnisque vitae fons et creatrix suis
 divisionibus visibilium et invisibilium² vitas juxta
 divinam ordinationem distribuit, quemadmodum sol
 iste sensibus notas radios suos ubique diffundit, non
 tamen ita vita in omnia pervenit, sicut solares ra-
 dii. Illi siquidem non omnia penetrant; interiora
 etenim multorum corporum non transeunt. Vitae vero
 nulla creatura, seu sensibilis, seu intelligibilis, ex-
 pers esse potest. Nam et corpora, quae nostris sensibus
 videntur veluti mortua, non omnino vita relin-
 quantur. Ut enim illorum compositio atque formatio
 administratione propriae vitae, ita etiam solutio et
 infirmitas et reditus in ea, ex quibus deducta sunt,
 ejusdem obsequio peragitur. Semina siquidem, terrae
 commendata, nisi prius moriantur, non reviviscunt,
 et mors eorum³ solutio materiae et speciei est,
 eademque vita, quae vivificat vim seminum, et per
 vim semina, priusquam solvantur, in solutione non
 deserit, sed iis semper adhaeret, imo etiam ea solvit,
 moxque, nulla mora interstante, revivificare, hoc est,
 in eandem speciem revocare incipit. Ubi enim esset
 illa vita solutionis corporum⁴ tempore, nisi in ipso
 soluto? Ut enim illa cum compacto non compingitur,
 ita cum soluto non solvitur, neque cum renascente
 renascitur, nec plus vegetat totum simul conjunctum,
 quam in partes disjunctum, neque major, id est, po-
 tentior in toto, quam in parte; nec minor, hoc est,
 impotentior in parte quam in toto. Haec ejusdem
 namque regiminis est in cunctis. Ipsa etiam solutio,
 quae mors corporis dicitur, nostris sensibus et ma-
 teriae solutio est, non ipsi naturae, quae inseparabi-
 lis est in seipsa, ei simul et semper est, nec spatiis
 locorum et temporum segregatur. Homo siquidem
 non desinit esse homo. Homo autem corpus et anima
 est. Si autem semper homo, semper igitur anima et
 corpus. Et quamvis partes hominis a se invicem se-
 gregentur; anima enim deserit usitatum post gene-
 rationem sui corporis regimen, qua deserente cor-
 pus solvitur, partesque illius propriis elementorum
 sedibus redduntur: naturali tamen ratione et partes
 ad totum referri non desinunt semper et inseparabi-
 liter, et totum ad partes; relationis siquidem ratio
 nunquam potest perire. Proinde quod corporeo sen-
 su videtur segregari, altiori rerum speculatione
 semper simul et inseparabiliter subsistere necesse

est. Nam et corpus humanum, sive vivum, sive mor-
 tuum, corpus hominis est. Similiter anima humana,
 sive corpus suum simul collectum regat, sive in
 partes dissolutum, ut videtur, sensibus regere desi-
 nat, anima tamen hominis esse non cessat. Ac per
 hoc datur intelligi altiori rerum intimatione, non mi-
 nus eam administrare corpus per elementa disper-
 sum, quam una compagine membrorum conjunctum.
 Quod vera ratio indubitanter edocet. Si enim
 anima spiritus est, per se omni corporea cras-
 situdine carens, ipsa quoque elementa, in quae
 corpus solvitur, quantum per se simpliciter sub-
 sistunt, spirituali naturae proxima sunt: quid
 mirum, si incorporea anima partes corporis sui in
 proximis⁵ sibi naturis custoditas rexerit? Facilius
 enim similia sibi, quam dissimilia potest attingere.
 Dissimilia autem sunt sibi crassa, et corruptibilia
 corpora; similia vero tenuissima, et nullo modo
 corruptioni obnoxia. Non enim credendum est, cor-
 poreas partes, ex compagine spissi corporis disso-
 lutas, in ipsis elementis, in quibus salvantur, cras-
 situdinem suam non deserere, et non in ipsorum
 elementorum levissimas spiritualesque qualitates
 transire, non ut penitus non corporea⁶, sed ut⁷
 spiritualia corpora, sicut et ipsa sint elementa. Quod
 etiam viventis adhuc corporis argumento promptis-
 sime vales approbare. Partium siquidem ipsius
 quaedam quidem ponderosae sunt, et in crassitu-
 dinem densatae, ut sunt ossa, carnes, nervi quoque,
 ac venae, omnes etiam humores, quibus moles tota
 irrigatur, et nutritur, et fabricatur; haec enim
 omnia ex aquatili, terrenaque qualitate in constitu-
 tionem corporis sumuntur; quaedam vero levis-
 simae, nulloque gravitatis, seu crassitudinis pon-
 dere impeditae, quaqua versum, prout anima jussit,
 nulla mora interstante confestim perveniunt⁸, ut
 est visus, et auditus. Quas partes corporis esse⁹ ex
 igne et aere deductas, nemo recte philosophantium
 abnegavit¹⁰. Est enim, ut ait sanctus Augustinus,
*luminosum aliquid in oculis, aereum quiddam mobile
 et sonorum in auribus*. Visus siquidem est lux quae-
 dam, ex cordis igne primum nascens, deindeque in
 summitatem verticis ascendens, in eam¹¹ videlicet
 partem, quae a Graecis dicitur *μηνίχη*¹¹, a Latinis vero
 membranula, qua cerebrum et ambitur et custodi-
 tur, per quosdam poros ad supercilia pupillasque
 oculorum derivata, unde velocissimo impetu, sola-
 rium radiorum instar, foras prosiliens, prius propin-
 qua loca et corpora, seu longissime constituta, tanta
 velocitate attingit, quam palpebra oculorum et tau-
 tonis¹² supercilia. Auditus quoque est subtilissimus
 quidam tinnitus, qui ex pulmonum spiritu primo

VARIAE LECTIONES.

¹ *autus* om. A. ² *et invisibilium* om. A. ³ *A illorum* ⁴ *A corporis*. ⁵ *A primis*. ⁶ *A corpora*.
⁷ *ut* om. C. ⁸ *C proveniunt*. ⁹ *esse* om. C. ¹⁰ *C abnegaret*. ¹¹ *MENIKA*.

NOTAE.

¹² *Tautones* i. e. *palpebrae, pili palpebrarum*. Isoni nos etiam *tautones* proprie vocamus. Cf. Du Cange Glossar.

procedens, sursumque in praedictam capitis partem A
 consurgens, per suos occultos meatus in aurium
 coeleas diffusus, foras erumpit, vicinisque partibus
 aeris seu longius positus se miscens, quicquid in eo
 sonuerit, absque ulla tarditate recipere festinat. Has
 itaque partes corporis subtilissimas, spiritualibusque
 naturis vicinas, quamvis ex interioribus spissae molis
 originem attrabant, foras tamen in tantum porri-
 guntur, ut longe extra eam aestimentur separari.
 Extenditur enim visus ad recipiendas visibilium re-
 rum colorabiles species : extenditur auditus ad
 vocum seu aliorum sonituum, percussione aeris
 erumpentium, prosodias, quas formas coloresque
 vocum dicimus in se imaginandas. Ceteri enim tres
 sensus intra terminos corporis contineri videntur,
 quamvis olfaciendi sensus foris protendi non incon-
 grue, ut arbitror, existimetur. Hoc autem totum in B
 seipsa simplex, omnique corporali quantitate, locali-
 busque spatiis anima carens, in corpore, quod regit,
 sua praesentia peragit. Et dum ipsa nullo loco con-
 tineatur, locales tamen partes sui corporis, ubique
 sint, vivificat atque gubernat. Non enim cumulo
 carnalium membrorum localiter concluditur, nec
 cum sensibus foras porrectis localiter porrigitur.
 Adest autem potentialiter ad recipiendas phantasias,
 quae in sensuum suorum instrumentis, ubique
 sint, formantur. Quo argumento naturalis virtutis ip-
 sius, et illocalitatis ¹ magnitudo cognoscitur. Uno
 siquidem eodemque temporis momento, et siderum
 in radiis oculorum per aethera sparsis, et vocum in
 auditu per aera diffuso, et odorum in olfactu seu C
 intra corpus seu extra, et saporum in gustu, in tactu
 quoque omnium, quae tactui accidunt, phantasias,
 hoc est imagines, primum quidem nullis temporum
 morulis mirabili celeritate ex corporalibus numeris
 in sensualibus formatas sentit, per occurrentes reci-
 pit, per progressores introducit ², per recordabiles
 memoriae commendat, per rationabiles ordinat, per
 intellectuales approbat aut improbat, secundum reg-
 ulas divinorum numerorum, qui supra eam sunt.
 Quorum exemplaria perspicit, et de numeris intra
 seipsam constitutis iudicat, deque corporalibus et
 sensualibus, qui utriusque extra se sunt. Octo siqui-
 dem numerorum ordines ratio invenit. Quorum
 primus et summus est supra intellectum in aeternis
 causis, secundum quem discernit anima rationalis
 omnia, sicut ait Apostolus : *Spiritualis homo iudicat*
omnia, ipse autem a nemine iudicatur. Duo quoque
 omnino et extra et infra animam sunt, quorum qui-
 dem unus et extremus in corporibus est, ex quibus
 corporei sensus formantur, in quibus phantasiae
 fiunt, alter in ipsis corporeis sensibus formatur ³, et
 ipse est phantasiarum primus ordo, in instrumentis
 sensuum constitutus, in oculis dico et auribus cete-
 risque sensuum sedibus. In ipsa vero anima quinque
 numeri computantur naturaliter insiti : occurrentes,

A qui primum occurrunt phantasiis, easque reci-
 piunt; post hos progressores, veluti duces quidam
 ad urbem memoriae; ad quam dum phantasiae per-
 venerint, a recordabilibus introducuntur; deinde
 rationabiles per urbem distribuunt, prout in-
 tellectuales jusserint. Turma siquidem phantastica
 veniens per visum specialiter in memoria possidet
 locum. Similiter per auditum ceterosque sensus in-
 trantes, suis sedibus in eadem urbe recipiuntur. De
 quibus omnibus quisquis plenius scire desiderat,
 legat magnum Augustinum in *sexto de Musica*, et in
libris Confessionum; magnumque Gregorium Nys-
 saeum in *sermone de imagine*. Quid ergo mirum, si
 anima rationalis, post solutionem corporis sui, in
 partibus ejus per elementa diffusis aliquid agat oc-
 culta naturali administratione, omnique corporeo
 sensu remota, quandoquidem et in vivente adhuc
 corpore simulque collecto, quantum sensibus vi-
 dere ⁴, non solum in cumulo membrorum, verum
 etiam in sensibus longe ab ipso porrectis regimini
 sui virtutem exercet.

37. Sed redeamus ad generatissimae vitae consi-
 derationem, cujus manifestandae potestatis in cor-
 poribus gratia haec introducta sunt de rationabili
 vita, non autem de omni vita, quaecumque corpus
 administrat. Hoc autem dico propter irrationali-
 um animalium animas, de quibus multorum varia
 sententia est. Alii namque dicunt, eas post corporis
 interitum vivere, alii vero, cum corporibus interire,
 nec diutius manere. De qua quaestione pauca panis
 post dicemus. Generalissime igitur vitae prima ma-
 ximaeque divisio est in eam differentiam, quae ratio-
 nabilem ab irrationali segregat. Et rationalis qui-
 dem vita angelis hominibusque distributa est; sed
 in angelis, veluti specialis significationis causa, in-
 tellectualis dicitur, in hominibus vero rationalis.
 Veruntamen consulta veritate, et in angelis, et in
 hominibus intellectualis et rationalis est; ideoque
 communiter de iis praedicatur vita intellectualis et
 rationalis. Ad differentiam tamen relinquitur, ut ipsa
 vita intellectus in angelis, in hominibus anima vo-
 cetur. Non enim alia ⁵ ratio mihi occurrit, quae
 prohibeat, angelicam vitam animam vocari ratio-
 nalem; quemadmodum non prohibet, humanam ratio-
 nalem intellectum, praesertim dum angeli caelestia
 sua corpora, in quibus saepe apparent, possident.
 Ac per hoc, si corpora habere perhibentur, quid
 obstat, ne illorum vita anima dicatur, ignoro, nisi
 sola, ut praediximus ⁶, vocabulorum differentia, quo-
 modo et angelos ad imaginem Dei factos non dubi-
 tamus. Ubi enim est ratio et intellectus, ibi imagi-
 nem Dei desse nullo modo crediderim. Solum ta-
 men *hominem ad imaginem Dei factum* manifeste di-
 vina perhibet Scriptura. De Platone sileo, ne videat
 sectam illius sequi, qui definit, *angelos esse animalia*
rationabilia immortalia. Ad differentiam ergo hu-

VARIAE LECTIONES.

¹ C *allocalitatis*. ² A *inducit*. ³ in quibus. — *phantasiae formatur* om. C. ⁴ A *videtur*. ⁵ *alia* om. A.
⁶ A *ut praediximus, sola*.

manae naturae ab angelica substantia relictæ sunt hae significationes, anima videlicet rationalis, et imago Dei. Irrationabilis autem vita dividitur¹ in eam, quæ sensum participat, inque eam, quæ eo caret. Et una quidem omnibus animalibus sentiendi virtutem habentibus distribuitur, altera vero omni sensu carentibus materiis, quæ species vitæ herbarum lignorumque dominari² perhibetur, et infra quam nullam speciem vitæ ratio invenit. Proinde creatæ vitæ quattuor differentiae in quattuor speciebus colliguntur: intellectualis in angelis, rationalis³ in hominibus, sensualis in bestiis, insensualis in germinibus ceterisque corporibus, in quibus sola species vestigium vitæ manifestat, ut sunt quattuor mundi elementa, sive simplicia sint per se, sive composita: terram dico, aquam, et⁴ aera, aetheraque. Ac per hoc non immerito dicitur homo *creaturarum omnium officina*, quoniam in ipso universalis creatura continetur. Intelligit quidem ut angelus, ratiocinatur ut homo, sentit ut animal irrationale, vivit ut germen, corpore animaque subsistit, nullius creaturæ expertus. Extra hæc enim nullam creaturam invenit. Sed fortassis quis dixerit, hæc omnia in angelo quoque contineri. Cui respondeo, sensum animalibus distributum non posse subsistere, nisi in corpore ex quattuor elementis constituto. Non enim⁵ erit visus, ubi non est ignis, neque auditus, si ær desit; humore subtracto nec olfactus remanedit nec gustus; terræ absentia totum abstrahit tactum. Corpora vero angelica simplicia spiritualiaque sunt, omnique exteriori sensu carentia. Non enim sensibilibus rerum notitiam per phantasias corporum accipiunt, sed omnem corporalem creaturam in causis suis spiritualibus spiritualiter perspiciunt, quemadmodum visuri sumus, cum ad aequalitatem naturæ eorum transmutabimur. Sensu itaque corporeo carent angeli, quia super ipsum sunt; ac per hoc totius irrationabilis vitæ expertes, sive sensualis, sive omni sensu privatae, compositis corruptilibusque corporibus non gravantur. Proinde multa reperies in homine, quæ nequaquam natura recipit angelica; non autem subsistit in angelo seu in alia creatura, quod naturaliter homini non inisit. Et ne dicas, si ergo omnis species vitæ in homine est, non unam, sed multas, et a se differentes vitas continet, habens irrationalem et rationalem, sensualem simul et germinalem: intueere diligentius humanæ animæ potentias, quæ dum sit unius ejusdemque subsistentiæ, et virtutis, et operationis in omnibus simul corporibus humanis et generaliter, et in singulis specialiter, cunctos tamen vitales motus, administrationesque in corpore suo, intra seu extra potest peragere. Siquidem ultra corporeos sensus et ratiocinatur et intelligit, ut angelica vita; in sensibus corporeis sentiendi vim exercet similitudine irrationabi-

linm, suam rationabilitatem non deserens; nutrit, et auget⁶ corpus suum, ut illa, quæ sensu caret, herbasque ac ligna penetrat; ubique in se ipsa tota, et in omnibus tota, totos sensus suos custodit. In ossibus ergo, et unguibus, et capillis vim germinalis vitæ aperit; quæ partes nostri corporis, quoniam aeri perviæ non sunt, nullum sensum participant. In quinquepartito sensuum instrumento irrationabili vitæ communicat, quæ animalium ratione carentium propria subsistit. In his omnibus per se ipsam quamvis sæpe irrationabiliter moveatur, ratione sua carere natura non sinit. Omne autem, quod potest præter has prædictas virtutes, vivificandi scilicet nutriendique ac sentiendi per sensus, sive agat, sive patiat, extra corpus suum agere vel pati recta ratione cognoscitur. His itaque de divisionibus deque differentiis generalissimæ vitæ præcognitis ad prædictæ quaestionis reserationem, quantum datur nobis intelligi, redeamus, quoniam ipsius occasione hæc de generali anima seu vita interposita sunt.

38. Est enim quaesitum, quare in operibus quattuor primordialium dierum nullius vitæ seu animæ commemoratio facta sit, quinto autem die subito erumpens Scriptura: *Producant*, inquit, *aque reptile animæ viventis*. Nec simpliciter dixit *reptile animæ*, sed cum additamento *viventis*, quasi anima non sit vivens. Et est causa, ut opinor, species illa, quam in divisionibus generalis vitæ extimam posuimus. Et merito, quoniam omnis intellectus et rationis expertus⁷ subtili naturarum indagatione reperitur; ac veluti nulla vita, seu anima, seu vivens anima sit, siletur a Scriptura, ut intelligamus eam novissimam ac⁸ imperfectissimam essentialiter creatæ vitæ participationem. Ac per hoc plus inter corporales numeros, quam inter vitales connumerandum divina sanxit auctoritas. Recte igitur in operibus quattuor dierum, in quibus species caelestium terrestriumque essentialium ex causis primordialibus producantur in apertum, et perfectionem suæ formationis accipiunt, hujus vitalis motus nulla significatio interposita est. Nam et in tertia die siletur, in qua herbarum lignorumque germinatio de terra præcipitur, in quibus administrationis suæ virtutem corporeis sensibus manifestat. Non quod ipsa species vitæ in natura rerum proportionaliter subsistendi locum non obtineat; non enim parvipendenda est vis illa naturalis, quæ omnia, quæ terræ radicitus inhaerent, et ex terra oriuntur, secundum infinitam numerositatem surculorum herbarumque et nutrit et auget, inque species proprias, juxta singulorum generum similitudinem, et naturalem consequentiam florum, fructuum, seminum, per numeros locorum et temporum producit. Verum quoniam extra corpus nil agere praevalet, nec perfectæ vitæ, corporibusque absolutæ, virtutem in

VARIÆ LECTIONES.

¹ A distribuitur. ² A donari. ³ C. rationalis. ⁴ et om. A. ⁵ enim om. C. ⁶ C. viget. ⁷ C. dicis. ⁸ A expertus esse; C est lineis delevit. ⁹ A et.

se manifestat; in numeris corporalis naturae potius, quam in speciebus generalis vitae, divina, ut praediximus, auctoritate deputata est. Et quoniam ipsa per se, germinalis videlicet vita, sine altioris vitae, sensualis dico et rationalis, communione potest intelligi, rationalis vero et sensualis absque illa nullum corpus vegetare naturaliter sinuntur, donec in superioribus animarum viventium foris instaurantur¹, a sacra Scriptura reservata est². Anima siquidem omni sensu carens, motu quoque vitali velut omnino carere videtur. Ac per hoc anima solummodo dicitur, non autem vivens anima. Nec hoc mirum. Si enim in infantibus in utero conceptis aut ex utero egredientibus talis anima existimatur, veluti rationis intelligentiaeque omnino expers, cum et rationalis et intellectualis³ sit, quamvis rationis et intellectus indicia in recentibus adhuc et imperfectis corporis particulis non possit manifestare: quanto magis anima illa, intelligentiae viribus et rationis et sensus naturaliter destituta, non immerito animae viventis vocabulo non debuit in Scriptura significari? Disc. Hunc sensum approbo, et naturae rerum propheticeque sermonibus convenire perspicio. Veruntamen quoniam multi sunt, qui herbarum lignorumque corporeas moles omnino vitalem motum non habere contendunt, dicentes humore, quo virescunt, et nulla alia vita vegetari, tuam praedictam de hac re disputationem gravi quadam auctoritate velim roborari, quae aperte pronuntiaret, herbas arboresque qualicumque specie vitae⁴ administrari. MAG. Non tateat, ut arbitror, omnium philosophorum de mundo disputantium de hac parte naturae unanimem esse sententiam. Aiunt enim, omnia corpora, quae intra hunc mundum sensibilium continentur, vitali motu contineri, sive in statu sint, sive in motu. Disc. Omnibus philosophantibus ac⁵ philosophos legentibus illud notissimum est. Nam et Plato in Timaeo, et Plinius secundus in Naturali Historia, manifestissime delis nos edocent. MAG. Si itaque sanctorum Patrum testimonia quaeris, audi nobilissimum Basilium, Caesareae Cappadociae antistitem, in septima homilia in Genesin: *Educant aquae, inquit, reptilia animarum eivarum. Nunc primum animatum animal creatur. Germina enim et arbores, etsi vivere dicantur propter participationem nutritivae et auctivae⁶ virtutis, ast non etiam animalia, neque animata sunt.* Gregorius item Nyssaenus⁷, qui etiam Nazianzenus vocatur⁸, praedicti Basilii germanus frater, in sermone de Imagine capite octavo: *Docet, inquit, ratio in tribus differentiis vitalem animaleque virtutem considerari. Una enim quaedam est, quae solummodo incrementum dat et nutrit; et vocatur auctiva⁹ et nutritoria,*

A quia in augmentum ejus⁹, quod nutritur, quicquid conveniens est, affert. Ipsa etiam germinalis dicitur, et circa germina consideratur; necesse est¹⁰ enim etiam in germinibus vitalem quandam virtutem sensus expertem intelligi. Altera vero praeter hanc species vitae est, quae et hoc habet, quod praedicta possidet, insuper etiam per sensum administrari accepit. Quae species in natura rerum¹¹ irrationabilium est. Nam non solum nutrit et auget, sed etiam sensualem operationem perceptionemque¹² habet. Perfecta vero in corpore vita in rationabili, humana dico, formatur natura, et nutritiva est, et sensualis, et rationem participat, et animo¹³ ministrat. Idem in eodem sermone, quinto decimo capite: *Tres, inquit, secundum vitalem virtutem differentias ratio invenit¹⁴: B primam quidem nutritivam, sine sensu, secundam vero nutritivam quidem et sensitivam, expertem vero rationalis operationis, item tertiam rationabilem et perfectam, omnemque virtutem penetrantem.* Augustinus in libro de vera Religione: *Non sit nobis, inquit, religio cultus illius vitae, qua dicuntur arbores vivere, quoniam nullus sensus in illa est. Et ex eo genere est ista, qua nostri corporis numerositas agitur, qua etiam capilli et ossa vivunt, quae sine sensu praeceduntur. Hac autem melior est vita sentiens, et tamen vitam bestiarum colere non debemus. Non sit nobis religio vel ipsa perfecta et sapiens anima¹⁵ rationabilis, sive in ministerio partium stabilita, sive in ministerio universitatis.* Et haec testimonia praedictorum Patrum ad ea roboranda, quae diximus, sufficiunt, ut opinor. Disc. Sufficiunt quidem, et ad alia transeundum. M. Vide itaque, quam pulchre ingreditur series rerum, divinis ordinata eloquiis. Quinto siquidem die conditionem animalium quinquepartito sensu pollentium primum¹⁶ depromit.

39. Sed de anima omnium irrationabilium animalium non mediocriter moveor, qua ratione plurimi sanctorum Patrum cum corporibus eam interire, nec diutius permanere posse affirmant. Basilium siquidem¹⁷ in nona¹⁸ homilia in Genesin ait: *Educatur terra animam vivam. Quare, inquit, terra animam educit, nisi ut discas differentiam animae pecoris ab anima hominis?* Et¹⁹ paulo post: *Cognosces quomodo anima hominis facta est; nunc autem audi de irrationabilium anima, quoniam, juxta quod scriptum est, omnis animalis anima sanguis ejus est²⁰.* Sanguis autem concretus in carnem mutari consuevit; caro vero corrupta in terram resolvitur: consequenter terrena quaedam est anima jumentorum. Educat ergo terra animam viventem. Vide consequentiam animae ad sanguinem, sanguinis ad carnem, carnis ad terram: et iterum revolvens per eadem redi a terra in

VARIAE LECTIONES.

¹ A insinuaretur. ² C servata est. ³ A intellectibilis. ⁴ vitae om. C. ⁵ A aut. ⁶ Sic C; A auctivae. ⁷ C Nyseus, per ubique; A Nyssenus. ⁸ Sic C; A activa. ⁹ Pro ejus C non. ¹⁰ est om. A. ¹¹ rerum om. C. ¹² C perfectionisque. ¹³ C anima. ¹⁴ C imponit. ¹⁵ primum om. ¹⁶ C quidem. ¹⁷ VIII, A VIII. ¹⁸ Et om. A.

NOTAE.

* Duos Gregorios amicos Nyssenum et Nazianzenum unum facit.

carnem, a carne in sanguinem, a sanguine in animam, et invenies, quia terra est jumentorum anima, ne existimes, antiquiorem esse corporis sui substantiam, neque permanentem post solutionem. Gregorius quoque Nyssaeus in sermone de imagine capitulo decimo sexto: *Si autem, inquit, quaedam in creatura nutritoriam operationem habeant, seu iterum quaedam sensitivam administrantur potentia, neque illa sensum, neque hæc intellectum participant; si vero in anima intellectuali et rationali perfectionem habet omne, quod non ita est, æquivocum quidem animæ esse potest, non tamen vere anima, sed quaedam operatio vitalis, vocatione animæ utens.* Sed si ita est, ut illi volunt; cur generalis vitæ principalis divisio est in animam rationalem et intellectualem, et in animam ratione et intellectu carentem? Quare sub uno genere vitæ duæ species sibi invicem contrariæ ponuntur? Non enim rationale et irrationale sibimet adversantur, sed differentiam specierum unius generis exprimunt. Vivere autem et mori sibimet omnino opponuntur: unum enim habitum significat, alterum privationem; habitus autem et privatio sibimet contradicunt. Si ergo post solutionem corporis una species manet, altera perit, quomodo earum genus totum suum servabit? Ut enim pereunte genere omnes species illius perire necesse est, ita intereuntibus speciebus illorum genus interire ratio cogit; genus enim in suis speciebus salvatur, et species in genere. Si autem formarum, seu specierum, sub uno genere constitutarum, quaedam quidem mori possunt, et moriuntur, quaedam vero nec possunt mori, nec moriuntur, quid de ipsarum genere dicemus? An et ipsum in quibusdam peribit, in quibusdam non peribit? Non enim integrum potest permanere, quod quasdam suas partes patitur perdere, ac per hoc non erit genus, sed generis ruina. Si enim omnium corpore et anima constitutorum unum genus est, quod animal dicitur, quoniam in eo omnia animalia substantialiter subsistunt; nam et homo, et leo, et bos, et equus in ipso unum sunt, et substantiale unum: quomodo illius generis omnes species peribunt, ea sola permanente, quæ hominibus est distributa? Ac per hoc, si una species sola permanserit, ceteris intereuntibus, peribit etiam genus, quod nequaquam in una specie stabit. Quemadmodum enim una species ullum genus efficit, non video. Cum enim genus multarum formarum seu specierum substantialis unitas sit, quomodo stabit genus, ubi multarum formarum specierumve substantialis unitas non permanet? Quod autem multæ species unum sint in genere, sanctus Dionysius edocet in capite de perfecto et uno dicens: *Neque enim est multitudo non parti-*

icipans unius; sed multa quidem in partibus, unum in toto; et multa accidentibus, unum in subjecto; et multa in numero aut virtutibus, unum specie, et multa speciebus, unum in genere. Proinde si omnes species in genere unum sunt, quomodo illud unum ex parte peribit, ex parte permanebit? Et si illud unum substantiale unum est, quomodo peribit, cum in omni creatura hæc tria incorruptibiliter, sine incremento vel decremento permaneant, substantia, virtus, et operatio? Et si omnium animalium corpora, quando solvuntur, non ad nihilum rediguntur, sed in elementorum qualitates, quarum concursu materialiter facta sunt, redire naturalis ratio perspicue perhibet: quomodo eorum animæ, cum profecto sint melioris naturæ, qualiscunque enim anima sit, meliorem esse omni corpore nemo sapientium denegat, omnino perire possunt, dum rationi non conveniat, quod deterius est, manere et salvari, quod vero melius, corrumpi et perire, et quod compositum est, in suis partibus disjunctis custodiri, simplex autem omnique compositione carens dissolvique nequens interiri? Omne autem corpus compositum esse, omnem vero animam simplicem, quis sophiæ studentium nesciat? Et quod his omnibus mirabilibus, quare, qui irrationabiles animas post solutionem corporis interire asserunt, nec immerito, ut aiunt, quoniam de terra sumptæ sunt et in terram resolvuntur, magnis laudibus irrationabilis animæ virtutem in sensibus exaltant, et rationabilis animæ in sensibus corporeis virtuti præferunt? Quis enim hominum acute videt, ut aquila et dorcas? Quis pollet odorifera vi, ut canis? Et ne longum videatur de irrationalis animæ potentia in sensibus singulorum animalium disserere, quid de diuturnitate memoriæ irrationabilium est dicendum? Canis Ulyssis post annos viginti dominum suum recognovit. Camelus injuriam a magistris patiens multo annorum spatio aptum ultioni suæ spectat locum, dum sit ipse memor semper injuriæ. De naturalibus autem eorum virtutibus pauca sufficiunt exempla. Tantæ castitatis ferunt esse gryllum, qui dum semel conjugale consortium perdidit, semper castitatem suam inviolatam conservat, prioris conjugii memorans. Quod etiam de turture naturarum inquisitores tradunt. De pietate ciconiarum erga parentes Basilius scribit: patre siquidem senescent, et præ nimia senectute indumenta plumarum perdente, nati undique circumstant, suisque pennis effequent, et escas copiose præparantes, etiam in volatu viduum præstant auxilium, quietum volatile utrinque levantes; ac sic illud in omnibus adjuvant. Hæc igitur omnes naturales virtutes quomodo irrationabili animæ possent inesse, si terra esset, ut aiunt prædicti Patres, de terra

VARIÆ LECTIONES.

¹ AC. u. l. ² in om. A. ³ A sibi invicem. ⁴ A sibi. ⁵ A igitur. ⁶ C omnis. ⁷ A possunt mori. ⁸ A non. ⁹ in om. C. ¹⁰ A Cur. ¹¹ A multarum genus. ¹² in om. A. ¹³ et om. C. ¹⁴ perspicue om. A. ¹⁵ 1617. AC. quæ. ¹⁶ C Qui enim volatile utrimque levat. ¹⁷ A possunt. ¹⁸ Pro esset A. si.

orta, et in terram iterum ¹ resoluta, aut si vere substantialis anima non esset, invenire non possum. Et si anima terra est, et terra corpus, quomodo corpus anima vocatur, cum differentia naturali longe a se invicem discrepent? Et si corpus est anima, necessario habebit vitam, quae eam vivificet; nullum siquidem corpus est, quod vita et specie careat, alioquin non erit corpus. Ac per hoc erit anima animae, seu vita vitae. Sed nemo existimet, nos talia dicere veluti sensum sanctorum Patrum destruentes, sed potius, quid de his rationabiliter tenendum, pro viribus nostris quaerentes, hoc est, utrum irrationabiles animae corporibus solutis intereunt et in terram solvantur, an in generibus suis corporum suorum administrationem deserentes salvantur ², illud ubique, quod veris ratiocinationibus quaesitum et repertum et conclusum, inconcusse tenentes, quod omnis vita, sive anima corpus regitans, participatione unius primordialis vitae seu animae subsistere ³ seu vitam acceperit, quam participationem, sive in administratione corporum sit, sive non sit, omnino deserere naturalis ⁴ non sinit ratio. Nullius ergo sensum praedjudicando talia dicimus, sed legentibus suadendo studiosius quaerere, et quod iis probabilius videtur, consulta veritate, indubitanter sequi. Veruntamen crediderim, sanctos philosophicosque viros, solertesque in veraci rerum indagatione, hujusmodi doctrinam publice protulisse propter insipientes homines, carni omnino, sicut bruta irrationabiliaque animalia, deditos, ne sic in carnem caderent, ejusque desideriis servirent, sed ut talis irrationabilis creaturae vilitate territi, ad rationabilis naturae ⁵ dignitatem, in qua conditi sunt, moribus correctis se erigerent. Quod ipse Gregorius in duodecimo ⁶ capite de Imagine plane aperit. Nam postquam dixit, irrationabilem animam non ⁷ esse vere animam, paulo post subjunxit: *Discant amatores carnis non valde de ⁸ visibilibus secundum sensum alligare intelligentiam, sed in animarum observationibus vacare; vera quippe anima in hominibus consideratur, sensus vero etiam in irrationabilibus aequaliter habetur.* Disc. Unusquisque quod vult eligat, et quod eligit sequatur: nos autem ad ea, quae restant, considerata transeamus.

40. **Mac.** *Producant aquae reptile animae viventis, et volatile super terram; sub firmamento caeli.* Hic quoque subaudi animae viventis, ut intelligas volatile animae viventis. *Plus enim animae viventis indicia in sensibus volatilium, quam piscium dignoscuntur.* Nam, ut ait Basilius, *audax in piscibus tardus est, visu obtusiore propter aquam videt, et neque multa memoria in illis est, neque phantasia, neque consuetudinis cognitio.* Haec autem omnia non minus in avi-

bus, imo omnia ⁹ plus quam in hominibus ¹⁰ possent. Merito autem quaeritur, quare volatilia ex aqua producta dicantur. Credibilius namque videretur, quemadmodum animalia terram habitantia de terra perhibentur creata, ita etiam pisces solummodo, aquae quidem possessores, de aqua; volatilia vero, quae aëra tranant, de aëre quoque creari. Sed huic quaestioni rationabiliter ¹¹ occurritur, si aquarum natura consideretur. Quarum duae species sunt, una quidem marina et fluvialis, crassiorisque qualitatibus, altera vero vaporalis et nebulosa, leviorque. Et crassior quidem terrena soliditate fulcitur, levior vero aërea suspenditur serenitate, donec in crassitudinem vertatur et ponderositatem, quam exilitas ejus sustinere non potest. Hinc conficitur naturali consideratione, reptilia animae viventis, hoc est, omnium piscium genera et species ex crassiori aquarum specie, volatilia vero ¹² similiter in generibus et speciebus suis ex leviori creari. Et quoniam aëris bujus, qui est inter lunam et terram, spatium in duas partes dividitur, quarum superior serena quidem est, nullisque perturbationibus, quae ex terrenis aquaticisque vaporibus in aëre nascuntur, obnoxia, inferior vero humida est et corpulentioris qualitatis, motibus ventorum, conglobationibus nubium, ceterisque, quae ex vicinitate terrae aquarumque efficiuntur, accommodata: quidquid ex illa parte aëris humidae aquosaeque qualitatis gignitur, ex aëre creari non incongruum est credere. Non enim possent volatilia hanc partem aëris terris aquisque vicinam transmeare, si aëreae naturae omnino essent expertia. Jam vero dum in eis et levitas pennarum, et ossium concavitas, et volitandi facilitas dignoscitur, apertissime datur intelligi, non solum ex aqua, verum etiam ex aëre creata. Quod etiam ex amphibiorum natura facillime ¹³ perspicitur, quae et in aqua et in aëre, vel in aqua et in terra vivunt. Volatilium namque quaedam sunt, quae vicissim et in aëre degunt et in aqua, et dum in aqua vivunt, piscium formam, dum vero in aëre, volatiliam induunt ¹⁴. Et hoc per sex menses mutata specie faciunt; sex enim in aqua natitant, et sex in aëre volitant, et in terram sicut cetera volatilia descendunt. Et haec species avium gregatim semper sive in aëre, sive in aqua incedit, et fulica ¹⁵ appellatur. Ex quo datur intelligi, utriusque elementi, aëris videlicet et aquae substantiam volatilia participare. Sunt autem amphibia, hoc est, dupliciter viventia, et ¹⁶ in terra et in ¹⁷ aqua, phocae et crocodili multaque similia. Est etiam aliud ¹⁸ argumentum, quo conficitur, volatilia ex humido aëre facta esse; spirant enim et respirant, ideoque et in terris et in aëre habitant, aqua vero suffocantur, cui semper supernatant, praeter illa amphibia, quae sponte undis se mergunt. Pisces vero, de aqua ac

VARIAE LECTIONES.

¹ iterum om. A. ² A solvantur. ³ Sic C: A animae participatione animam subsistere. ⁴ naturalis om. A. ⁵ A creaturae ⁶ C xii; A 17mo. ⁷ Pro non C et. ⁸ de om. C. ⁹ omnia om. A. ¹⁰ A luminibus. ¹¹ C naturaliter. ¹² Pro vero C et. ¹³ A facile. ¹⁴ C induuntur. ¹⁵ Conj. AC fuligo. vid Praef. p. xxviii. De fulica cf. Virg. Georg. l. 561. ¹⁶ et om. C. ¹⁷ in om. C. ¹⁸ A illud.

paene sola spissa creati ¹, quoniam spirare et ² respirare, sicut terrena et aërea animalia, non possunt, tactu terrae et aëris citissime pereunt, non tamen spiratione et respiratione omnino privantur. Nam si penitus privarentur, penitus non dormirent; *dormiunt autem*, ut ait Plinius, *pisces*; pulmones igitur spirantes et respirantes habent. Sed ipsum spiritum non ex isto corpulentiori aëre, sed ex illo tenuissimo, omniaque corporea penetrante accipiunt. Quoniam igitur pisces et volatilia plus ceteris animalibus ex humida natura ac paene sola creati eorum qualitates manifeste declarant; humida namque sunt et frigida: propterea ex aquis produci divina Scriptura commemorat. Et intentus aspice: non dixit producat ³ aqua, sed *producant aquae*, ut intelligas, aquarum, ut diximus, duas species esse, crassiorem quidem in pelago et fluminibus, leviorē vero in aëre. Ideoque distinxit narrationem, dicens: *Producant aquae*, deinde subjungit: *reptilia animae viventis, et volatile super terram*. Ac si aperte diceret: aquarum una species crassior quidem pisces, altera vero, quae levior est, volatilia producat. Quod etiam ex ipsis corporibus quis potest dignoscere. Pisces siquidem crassiorum corporum ponderositate gravari, volatilia vero pennarum levitate in altum sublevari videmus. Quod autem ait: *super terram sub firmamento caeli*, aperte significat, volatiliū corpora terreno pondere non omnino praegravari, sed super terram in aëra, cujus humida

A qualitate condita sunt, sublevari sub firmamento caeli. Quoniam subtilitati et spiritualitati simplicium elementorum, quae, sicut exposuimus, firmamenti seu caeli vocabulo divina significant eloquia, nulla species animalium, quemadmodum avium, naturali similitudine appropinquat ⁴, iure sub firmamento caeli volatilia fieri jussa sunt, hoc est, in vicinia purissimorum ac pene incorporeorum elementorum qualitatis. Sub firmamento itaque caeli volatile creator, hoc est prope, infra tamen spiritualium corporum levissimam exilitatem. Hactenus de conditione piscium et volatiliū in primordialibus causis. Eorum vero in genera et species processio sequitur: *Creavitque Deus κατὰ grandia, et omnem animam viventem*, et reliqua. *κῆτος*, hoc est bellua, neutrius generis est apud Graecos, et singularis numeri; pluraliter autem, sicut et cetera apud eos neutralia nomina, α littera terminatur, τὸ κῆτος, τὰ κῆτια: deinde per synaeresin ⁵ duarum syllabarum in unam, hoc est ε et α in η, κῆτια, κῆτη; et duorum accentuum, acuti videlicet et gravis, in unum, id est in ⁷ circumflexum; κῆτια enim in penultima acuitur, in ultima vero gravatur; κῆτη autem in fine circumflectitur ⁸. Sed huc libro, ne longius progrediatur, finis est imponendus, ut arbitror, si tibi videtur. Disc. Videtur quidem, et jamdudum, si prolixitas rationum non retardaret, terminum postulaverat. *Explicit liber tertius ΠΕΡΙ ΦΥΣΕΩΝ.*

INCIPIT LIBER QUARTUS ^a ^b.

MAC. Prima nostrae physiologiae intentio ^c p accipuaque materia erat, quod ⁹ ὑπερουσίωτης, hoc ¹⁰ est superessentialis natura, sit ¹¹ causa creatrix existentium et non existentium omnium, a nullo creata, unum principium, una origo, unus et universalis universorum fons, a nullo manans, dum ab eo inanant omnia, trinitas eoessentialis in tribus substantiis, ἀρχος, hoc est sine principio, principium et finis, una bonitas, Deus unus, ἰσοούσιος et ὑπερουσίωτος, id est coessentialis et superessentialis, et, ut ait sanctus Epiphanius, episcopus Constantiae Cypri, in Ancorato seu sermone ¹² de fide: *Tria sancta, tria consancta, tria agentia ¹³, tria coagentia, tria formantia ¹⁴, tria conformantia, tria operantia ¹⁵, tria cooperantia ¹⁶, tria subsistentia, tria consubsi-*

stantia, sibi invicem coexistentia. Trinitas haec sancta vocatur, tria existentia, una consonantia, una Deitas ejusdem ¹⁷ essentialis, ejusdem virtutis, ejusdem subsistentiae ¹⁸, similia similiter ¹⁹, aequalitatem gratiae operantur Patris et Filii et Spiritus sancti. Quo modo autem sunt ²⁰, ipsis relinquatur docere. Nemo enim novit Patrem nisi Filius, neque Filium nisi Pater, et cumcunque Filius revelaverit; revelatur autem per Spiritum sanctum. Non ergo haec tria existentia aut ex ipso, aut per ipsum, aut ad ipsum, in unoquoque digne intelliguntur, sicut ipsa revelant φῶς, πῦρ, πνεῦμα, hoc est lux, ignis, spiritus. Haec, ut dixi, ab Epiphanio tradita, ut quisquis interrogatus, quae tria et quid unum in sancta Trinitate debet credere, sana fide respondere valeat, aut ad fidem accedeus

VARIAE LECTIONES.

¹ A quoniam de aqua... creati sunt. ² A ac. ³ A deducat. ⁴ A appropinquant. ⁵ τὸ, τὰ om A. ⁶ C synlemsin; f. σύνληψιν. ⁷ in om. A. ⁸ Sic A; C literis miniatil: Incipit quartus περὶ φύσεων, F Incipit quartus περὶ φύσεων. ⁹ quod om. A. ¹⁰ A id. ¹¹ A quod sit. ¹² Corr., ACF in accurato sermone. ¹³ Sic CF; A activa. ¹⁴ Sic CF; A formativa. ¹⁵ Sic CF; A operativa. ¹⁶ Sic CF; A cooperativa. ¹⁷ A ejusdemque. ¹⁸ Sic CF; ejusdem virtutis, ejusdem subsistentiae om. A. ¹⁹ Sic CF; A ex simili. ²⁰ Sic CF; sunt om. A.

NOTAE.

^a Errat Magister; nam neque κῆτια in penultima acuitur, nec κῆτη in fine circumflectitur; sed κῆτια pluraliter formatur κῆτια, κῆτη. ^b Illic incipit codex F.

sic erudiatur. Et mihi videtur Spiritum pro calore A posuisse, quasi dixisset in similitudine, lux, ignis, calor ¹. Sed cur lucem primo dixit, non est mirum. Nam et Pater lux est, et ignis, et calor; et Filius est lux, ignis, calor; et Spiritus sanctus lux, ignis, calor. Illuminat enim Pater, illuminat Filius, illuminat Spiritus sanctus; ex ipsis enim omnis scientia et sapientia donatur. Urit Pater, urit Filius, urit Spiritus sanctus, quia simul nostra delicta consumunt, et nos, velut holocaustum quoddam, per *θιακτον*, id est deificationem, in unitatem suam convertunt. Calefacit Pater, calefacit Filius, calefacit ² Spiritus sanctus, quia uno eodemque caritatis aestu et nos fovent et nutriunt, ac veluti ex infirmitate ³ quadam imperfectionis nostrae post primi hominis lapsum in virum perfectum, in plenitudinem aetatis Christi, educant. Vir autem perfectus est Christus, in quo omnia consummata sunt, cujus aetatis plenitudo est consummatio salutis universalis Ecclesiae, quae in angelis et hominibus constituta est.

In secundo libro de natura creata et creatrice disputabamus, quam in principiis rerum, id est, in primordialibus causis subsistere diximus. Nam et ab una ⁴ omnium causa, quae est summa bonitas, cujus proprium est, omnia de non existentibus in existentia sua ineffabili virtute producere, creatur. Cetera vero, quae post eam ⁵ sunt, participatione sua creare non cessat. Tertius liber disputat de natura creata et non creante, hoc est de effectibus extremis primordialium causarum, qui rerum omnium extimam obtinent portionem; motus enim progressionum universitatis in eis desinit, non habens inferius egredi, quia in corporibus constitutus est. In quo libro etiam de primordialibus causis multa consideravimus, deque Deo, ejusque imagine in animo et ratione et sensu, et de quali nihilo facta sunt omnia, et quomodo Verbum Dei unigenitum et facit omnia et in omnibus fit. Pauca quoque de operibus primae intelligibilis septimanae, usque ad sextum ⁶ diem, tractavimus.

2. Quartus hic, ab operibus sextae prophetae contemplationis de conditione universitatis inchoans, reditum omnium in eam naturam, quae nec creat nec creatur, consideraturus, finem constituat ⁷. Cujus difficultas ⁸, diversorumque sensuum occursum atque collectatio tantum terroris nobis incutit, ut in comparatione ipsius tres praecedentes libri, instar plani pelagi, fluctuumque serenitate absque ullo naufragio navigabilis, tutum legentibus meatum praebere videantur, ipse vero tortuosis anfractibus invidius, obliquitate sententiarum proclivus ⁹, tractibus Syrtium, hoc est

incognitae doctrinae ductibus periculosus, subtilissimorum intellectuum, instar cautium latentium, na-vesque repente frangentium, caliginositate naufragis promptus, sui prolixitate cogente in quantum librum porrectus. Divina tamen clementia ¹⁰ ducente et gubernante ¹¹, prosperoque flatu divini Spiritus nostrae navis carbasum implente, tutum inter haec rectumque iter carpentes, ad portum, quem petimus, leni cursu liberi atque illaesi perventuri sumus. Disc. Tendenda vela ¹², navigandumque; accelerat namque ratio perita hujus ¹³ ponti, nullas veretur minas undarum ¹⁴, nullos anfractus Syrtesve cautesve formidat, cui delectabilis est in abditis divini oceani fretibus ¹⁵ virtutem suam exercere, quam in planis apertisque otiosa quiescere, ubi vim suam non valet aperire; in sudore enim vultus sui panem suum, Dei videlicet verbum ¹⁶, jussa est vesci, terramque sacrae Scripturae, spinas et tribulos sibi germinantem, hoc est, divinorum intellectuum exilem densitatem colere ¹⁷, studiumque sapientiae spernentibus inviam assiduis theoriae gressibus lustrare, donec inveniat locum Domino ¹⁸, tabernaculum Deo ¹⁹ Jacob, hoc est, donec ad veritatis contemplationem, quam lapsu primi hominis perdiderat, frequentati literarum divinarum laboriosoque studio ducente et adjuvante et cooperante, et ad hoc movente ²⁰ divina gratia, redeundo perveniat, perveniendo diligit, diligendo permaneat, permanendo quiescat.

3. MAC. Dixit quoque Deus: *Producat terra animam viventem in genere suo, jumenta, et reptilia, et bestias terrae secundum species suas* et cetera. *Producat*, inquit, *terra animam viventem*; ac si aperire diceret: Producat terra animal vivens. Ille siquidem tropus, qui dicitur *συνεδοχία*, hoc est conceptio, in divinis eloquiis usitatissimus est. Quae forma locutionis totum a parte, et partem a toto concipit. Solet itaque sacra Scriptura totum animal animae solummodo vocabulo significare. In Actis apostolorum: *Eramus*, inquit, *in navi ducentae septuaginta animae*; siquidem animae non erant sine corporibus. Item in Genesi: *Omnes animae domus Jacob, quae ingressa est in Aegyptum, fuerit septuaginta* ²¹. In Evangelio ²² ex carne totus homo vocatur: *Et Verbum caro factum est*, hoc est verbum factum est ²³ totus homo, carne, anima, menteque subsistens. Et alibi: *Spiritus quidem promptus est, caro vero infirma*, carnis vocabulo totam suam humanitatem significans, spiritu vero sanctum Spiritum, promptum quidem et corroborantem se ad redemptionem humani generis in difficultate passionis. Quem Spiritum crucis patibulo fixus Patri commendavit dicens: *Pater, in manus tuas commendo spiritum meum*. Ac si dixisset:

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF; A et calor. ² Sic CF; A et calefacit. ³ Sic CF; A infirmitate. ⁴ una om. A. ⁵ Sic CF; A postea. ⁶ Sic CF; A quintum. ⁷ Sic CF; A constituet. ⁸ Sic CF; A difficultatis. ⁹ Sic CF; A proclivis. ¹⁰ clementia om. A. ¹¹ A gubernante opera. ¹² Sic CF; A tendenda sunt vela. ¹³ Sic CF; A hujus om. A. ¹⁴ Sic CF; undarum om. A. ¹⁵ Sic CF; A fretis. ¹⁶ Sic CF; Dei videlicet verbum om. A. ¹⁷ Sic CF; col re om. A. ¹⁸ Sic CF; A Domini. ¹⁹ Sic CF; A Dei. ²⁰ A mouente. ²¹ CF; septuaginta V. ²² Sic CF; A in Evangelio quoque. ²³ Sic CF; A verbum factus est.

Spiritum a me et a te procedentem in manus tuas commendo, quousiam impassibilis est, donec solus carni compatiar, qui solus carnem accepi, et caro factus sum. Non quod et ipse passibilis sit secundum divinitatem, sed quod in eum humanitatis, quam solus assumpserat¹, passibilitas, et passio, et mors refertur, humanitatisque, quam sibi in unitatem substantiæ assumpserat², compassus est. Ideoque quia compassus non immerito dicitur, et vere dicitur passus. Non enim separata est in passione una substantia Verbi et hominis. Et ut certius corroboratum auctoritate perspicias, audi praedictum Epiphanium in sermone de Fide. Semel, inquit, mortuus est pro nobis, sustinens pati pro nostris passionibus; semel gustavit mortem, mortem autem usque ad crucem; volens pro nobis Verbum in mortem venit, ut mortem interimeret; Verbum caro factum est, non patiens in Deitate, compatiens autem cum humanitate in impassibilitate. Passio autem sibi deputata est, ipso manente in impassibilitate; mors ei reputata est, eo manente in immortalitate. Ipse enim dixit: Ego sum vita; vita autem nunquam moritur, sed venit vivificare, pro nobis mortem accipiens. Non enim per hominem erat nobis vita, neque per carnem nobis spes. Maledictus enim, inquit, sperans in hominem, et: Qui habet spem in homine³, erit sicut agrestis myrice⁴. Quid ergo dicemus? Non homo Christus ex his, quae praedicta sunt? Unicuique clarum est, quia absque ulla ambiguitate confitemur Dominum Deum Verbum hominem factum, non opinione sed veritate. Sed non homo venit in profectum Deitatis. Non enim in homine erat nobis spes salutis; nemo enim omnium hominum ab Adamo⁵ potuit operari salutem. Sed Deus Verbum homo factus, ne spes nostra in hominem, sed in Deum viventem et verum, factum hominem fieret⁶. Omnis enim sacerdos, ex hominibus acceptus, pro hominibus constituitur, juxta quod scriptum est. Unde ex nostra humanitate accepit Dominus veniens carnem, et homo factus est nobis Deus Verbum, ut in Deitate daretur nobis salus, et in sua humanitate pateretur pro nobis hominibus, passionem per passionem solvens, et mortem per suam mortem⁷ mortificans. Deputata est autem passio in Deitatem, et quidem Deitate non patiente, reputata autem passione Deitati, quia sic beneplacuit venienti sancto et impassibili Verbo. Est autem hujusmodi quoddam exemplum, veluti si quis vestimentum indutus, in vestimento autem sanguis sparsus pollueret vestimentum, et sanguis in vestimentum veniens non tangeret corpus induti, deputaretur autem contagio sanguinis vestimenti in eum qui vestimentum⁸ induitur: sic in carne passus est Christus, in ipso dico⁹ Dominico

homine; sic¹⁰ in seipsum reformavit ex caelis veniens ipse sanctus Deus Verbum; sicut ait beatus Petrus: Mortificatus carne, vivificatus autem spiritu; et iterum: Christo ergo patiente pro nobis carne, et nos¹¹ in eandem intelligentiam armari¹²; sic¹³ veluti sanguis in vestimento deputatur ferenti, deputata est ei passio carnis in Deitatem, Deitate nil patiente, ut non in hominem haberet mundus, spem, sed in Dominico homine, Deitate recepta, reputaretur in ipsam passio, ut fieret pro mundo ex Deitate impassibili salus, ut in carne facta passio, et Deitate nil patiente neque sustinente, in eam fieret deputata passio, impleta¹⁴ Scriptura, quae dicit: Si enim cognovissent, nunquam Dominum gloriae crucifixissent. Crucifixus est ergo, crucifixus est Dominus, et adoramus crucifixum, sepultum, et resurgentem tertia die, et in caelos ascendentem. Ut autem cognoscas, quod non de alio, verum de Spiritu sancto dictum est: Pater in manus tuas commendo Spiritum meum, audi eundem in eodem: Si audieritis, inquit, quia in dextera Dei exaltatus¹⁵, et promissionem Spiritus accipiens¹⁶ a Patre; aut: Praestolari promissionem Patris quam audistis mei; aut: Quia spiritus eum immisit in desertum; aut quod ipse dicit: Nolite cogitare quid dicatis, quia Spiritus¹⁷ Patris mei, qui loquitur in vobis; aut: Si autem in Spiritu Dei ejicio daemonia; aut: Qui autem blasphemat in Spiritum sanctum, non demittetur ei, et reliqua; aut: Pater in manus tuas commendo spiritum meum; aut: Puer autem crescebat et confortabatur ipse spiritu; aut: Jesus autem plenus Spiritu sancto reversus est ab Jordane; aut: Reversus est Jesus in virtute spiritus; aut: Quod natum est ex spiritu, spiritus est; aut: Et ego rogabo Patrem, et alium Paraclitum dabit vobis, Spiritum veritatis; aut: Quare implevit Satanus cor tuum, Ananiae dixit Petrus, mentiris¹⁸ Spiritui sancto; et posthuc¹⁹: Non hominibus mentitus es, sed Deo: igitur Deus ex Deo, et Deus Spiritus sanctus est. Hactenus ex Epiphanio. Disc. Transitus iste, quamvis longius a²⁰ proposito videatur recessisse, utilis tamen est volentibus sacram Scripturam intelligere: suasit enim, deitatem²¹ Verbi et²² impassibile esse, et suae humanitati compassam; approbat etiam, quod Dominus dixit in Evangelio: Spiritus quidem promptus est, caro vero infirma, itidem: Pater, in manus tuas commendo spiritum meum, non de alio spiritu dictum, sed de Spiritu sancto. Sed ad propositum redire oportet.

4. MAC. Producat terra animam viventem; hoc est, producat terra animal vivens. Vide, quam pulchre, juxta praedictum tropum, et totum a parte,

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic A; CF acceperat. ² Sic CF; A acceperat. ³ Sic CF; A in hominem. ⁴ Sic A; C mirica, F miricae. ⁵ Sic A; CF in Adam. ⁶ Sic CF; feret om. A. ⁷ Sic CF; A mortem suam. ⁸ Sic CF; A vestimento. ⁹ Sic CF; dico om. A. ¹⁰ Sic CF; A quem. ¹¹ A pos. ¹² Sic CF; A armemini. ¹³ A sicut. ¹⁴ Sic CF; A ut impleretur. ¹⁵ Sic ACF; sed F corr. exaltatus fuerat. ¹⁶ Sic ACF; sed F corr. acceperitis. ¹⁷ Sic ACF; sed F adser. est. ¹⁸ Conj.: ACF mentiri; F supra mentiri adser. te. ¹⁹ Sic CF; A post haec. ²⁰ Sic A; a om. CF. ²¹ A et Deitatem. ²² Sic CF; et om. A.

totum scilicet animal ex meliore ejus medietate, A ex substantiali pulchritudine naturae projiciet. De quae est anima, significavit¹. Et quia minor medietas totius animalis, quae est corpus, a terra sumitur, eodem tropo totum animal, hoc est corpus et animam², a terra produci jubetur, dum anima omnino terra non sit, sicut neque corpus anima; quoniam vero ipsa corpori adhaeret in unitate animalitatis, simul de terra fieri Scriptura testatur. Sed si quis altius hunc locum quaesierit, potest alio modo intelligere. Terrae siquidem vocabulo totius naturae substantialis, visibilium et invisibilium, incommutabilis soliditas solet insinuari; quod etiam tertiæ lucis operationem specularantes exposuimus. Hinc est, quod ait Apostolus: *Mortificate membra vestra, quae sunt super terram*. Ac si aperte diceret: Membra malitiae, quae vestra sunt, quoniam ex B vestra inobedientia, et non ex Deo facta, ex quibus veluti quoddam corpus universalis nequitiae aedificatis super terram, hoc est super soliditatem naturae a Deo conditae, ne ab iis diutius polluat, mortificate, et pro membris malitiae interemptis membra justitiae, quae sunt virtutes, constituite, ut³, quemadmodum super naturam ex Deo conditam vestris diversis criminibus veluti templum quoddam abominabile, diabolicaque habitatione condignum construxistis, ita etiam ex lapidibus virtutum divina gratia dotatis, domum pretiosam conditori ipsius⁴, hoc est ipsius naturae, omni sorde expulsa penitusque interempta, reaedificetis. Cui sensui Psalmista consentit dicens: *Deficient peccatores a terra et iniqui, ita ut non sint*. Ubi tropice ex effectibus causam significans⁵, per peccatores et iniquos peccata et iniquitates insinuat⁶, quae ex terra naturae, quando liberabitur ab omni malitia, deficient, ita ut non sint. Peccata enim et iniquitates tandiu esse videntur, dum nihil sint, quamdiu subjecta natura contineantur; ea vero purgata et ad pristinam sinceritatem reducta, quae per se, id est peccata et iniquitates, subsistere nesciunt, ad nihilum penitus redigentur, ita ut non sint. Idem alibi sub persona viri juste viventis omnes justos beatificans: *Qui erunt tanquam lignum, quod plantatum est secus decursus aquarum*, hoc est, tanquam verbum, quod inhumanatum est, in fine omnium seculorum propter nos, in quos, sicut ait Apostolus, *finis seculorum devenere*; pluraliter quidem unum omnium⁷ finem, Christum videlicet, nominans; ipse siquidem est *finis*⁸ seculorum, qui universorum est consummatio; continuo subjunxit: *Non sic impii, non sic, sed tanquam pulvis, quem projicit ventus a facie terrae*, discretionem justi iudicii ventum vocans, qua⁹ ille, cujus ventilabrum in manu sua, pulverem totius malitiae ex superficie terrae, hoc est

ex hac terra in alio psalmo idem ait: *Exibit spiritus ejus, et revertetur in terram suam*. Cujus spiritus? Illius videlicet, qui fixus patibulo pro nobis¹⁰, inclinato capite, tradidit spiritum. Quo exibit? Descendit ad inferna. Ad quid? Reducere inde humanam naturam, quae captiva illic detenta est, *captivam enim duxit captivitatem*. Sed quoniam mors non poterat retinere captivum, quae non invenerat crinosum, revertitur¹¹ in terram suam, in naturam suam, quam fecit et redemit et accepit, in corpus immortale, in pristinum naturae humanae statum, insuper etiam in gloriam resurrectionis. Et ut cognoscas eum, qui pollicitus est, spiritum suum solum exiturum non solum, sed cum tota humana¹² natura reversurum, audi ipsum dicentem: *Nisi granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit, ipsum solum manet*. Si autem mortuum fuerit, multum fructum fert. Emittes, inquit, *Spiritum tuum, et renovabis faciem terrae*, hoc est¹³, restitues integritatem naturae; sive de anima Christi spiritum quis intelligat, quae *inclinato capite*, compatiante videlicet ejus deitate, pro salute mundi tradita est, et exivit, et reversa est in illam naturam, quam legatione sua redemit, emissa quoque est, ut restauraret pulchritudinem naturae, quae in primo homine¹⁴ delicta est; sive de Spiritu sancto, qui est spiritus Christi, qui humiliato capite, quod est Christus, momentanea carnis morte traditus est universae creaturae, cujus primogenitus est ipse, cujus spiritus est. Exibit et revertetur in terram suam, hoc est, in illam naturam, quam propter peccatum primi hominis deseruerat; *sua*¹⁵ erat, priusquam peccantem relinqueret, sed propter eum, cujus spiritus est, et qui pro ea passus est, in eam revertitur, et amplius resurrectionis tempore revertetur, et mittetur, ut virtute ipsius universae naturae facies in pristinum decorem restituatur. Quoniam itaque in hac omnium communi terra omnia animalia secundum corpus et animam causaliter et primordialiter creata sunt; nam¹⁶ in honore¹⁷ omnia facta sunt: quid mirum, si divino praecepto jubeatur, *animam viventem*, hoc est animal vivens producere, ut, quod causaliter occulte in causis et rationibus habebat, hoc in genera et species aperte produceret? Et vide, quomodo naturalem rerum consequentiam divinum nobis manifestat eloquium. *Producat, inquit, terra animam viventem in genere suo*. Primo genus posuit, quoniam in ipso omnes species et continentur et unum sunt, et in eas dividitur et multiplicatur per generales formas specialissimasque species. Quod etiam ostendit dicens: *Jumenta et reptilia et bestias terrae secundum species suas*. Ac per hoc intelligitur, quod

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF; A *significat*. ² Sic CF; A *anima*. ³ ut om. A. ⁴ Sic CF; A *ipsius terrae*; hoc est. ⁵ Sic ACF; sed F corr. *significat*. ⁶ Sic A; CF *insinuando*. ⁷ Sic CF; A *omnium unum*. ⁸ Sic ACF; sed F corr. *finis*. ⁹ Sic CF; A *quo*. ¹⁰ Sic CF; A *qui patiens pro nobis*. ¹¹ Sic CF; A *revertetur*. ¹² Sic CF; *humana* om. A. ¹³ Sic CF; *hoc est* om. A. ¹⁴ Sic CF; in *primo homine* om. A. ¹⁵ Sic ACF; sed F supra adscr. corr. *sua enim erat*. ¹⁶ Sic CF; A *quoniam*. ¹⁷ Sic A; CF in *homine*.

ars illa, quae dividit genera in species, et species in genera resolvit, quae διαλεκτική dicitur, non ab humanis machinationibus sit facta, sed in natura rerum, ab auctore omnium artium, quae vere artes sunt, condita, et a sapientibus inventa, et ad utilitatem solerti rerum indagine usitata.

5. Disc. Ex his, quae, ni fallor, rationabiliter a te dicta sunt, si quis voluerit, potest etiam alio modo intelligere quod scriptum est: *Producant aquae reptile animae viventis, et volatile super terram*, ut non solum simpliciter, quemadmodum superius tractatum est, intelligat, pisces et volatilia de hoc visibili atque tractabili humidoque ac frigido aquarum elemento creata esse, verum etiam altiori sensu ex abditis profundisque naturae sinibus, in quibus causaliter et primordialiter facta sunt, in genera et species deducta. Quid enim obstat, ne, sicut terrae vocabulo naturae significatur soliditas et fertilitas, ita etiam aquarum significatione ejusdem naturae abditata intelligatur profunditas, ut omnium animalium, quae sive ex terra, sive ex aquis leguntur creari, una eademque cognoscatur origo, quamvis dividatur eorum speculatio? Alia siquidem in quinta prophetica theoria, alia in sexta condita esse memorantur. Nec hoc sine ratione factum crediderim. Veri enim simile videtur, quod ideo terrena animalia sexta die, in qua etiam homo factus est, de terra produci jubentur, quoniam majorem similitudinem hominis in natura sua videntur habere. Omne siquidem, quod in natura animalis hominis praeter intellectum et rationem cognoscitur, naturaliter iis inesse physica speculatione invenitur. Mac. Non solum, ut opinor, nil obstat, verum etiam, ut ita intelligamus ea, quae scripta sunt, secundum veritatem rerum factarum, ratio ipsa intentius considerata nos advocat. Est enim multiplex et infinitus divinorum eloquiorum intellectus. Siquidem in penna pavonis una eademque mirabilis ac pulchra innumerabilium colorum varietas conspicitur in uno eodemque loco ejusdem pennae portiunculae. Et quidem natura ipsa rerum ad hunc attrahit intellectum. Terra namque ista sensibilis et aqua corpora composita sunt ex qualitatibus quattuor elementorum; et nihil de se gignunt, nullaque species naturae ex iis nascitur, quamvis ex eis nasci videatur. Vis autem seminum, quae in eis sunt, operante illa vita, quae nutritiva dicitur, secundum leges et rationes insitas, quantum sinit divina providentia, in diversas species herbarum, surculorum, animalium, per genera et formas ex secretis creaturae sinibus erumpit. Ac per hoc unde terra et aqua visibilis et tractabilis in suas naturales species et qualitates et quantitates processere, inde omnia, quae ex eis nasci videntur, generationis suae originem sumunt.

A Est enim generalissima quaedam atque communis omnium natura, ab uno omnium principio creata, ex qua veluti amplissimo fonte per poros occultos corporales creaturae veluti quidam rivuli derivantur, et in diversas formas singularum rerum eructant. Praedicta siquidem vis per diversa semina ex arcanis naturae proveniens, primumque in ipsis seminibus erumpens, deinde diversis humoribus admixta, in species singulas sensibiles ebullit. Disc. Rata haec verique similia, physiologiaeque speculationibus conveniunt. Quoniam vero homo, qui sexta die conditus est, in numero animalium constituitur, quae sub uno genere comprehenduntur, num in hoc praecepto divino, quo jubetur terra animam vitam producere, intelligendus sit nec ne, velim a te audire. Mac. Haec inquisitionem non facile solverim, si solummodo divina Scriptura pronuntiaret: *Producat terra animam viventem*. Verum quia addidit: *in genere suo*, planissime patefecit, omnia animalia in hoc praecepto contineri. Nulla enim species est, quae in genere suo omnino non collocatur. Sed quia haec forma animalis, quae in homine constituta est, ceterorum animalium naturam, quae sub eodem genere sunt, dignitate rationis et intelligentiae superat, provide prophetica contemplatio eam ceteris animalibus adungere voluit, ut conditionem ipsius, juxta suae naturae excellentiam, latius et copiosius in fine omnium, quae a Deo facta sunt, narraret. Species igitur animalis maxima et pretiosissima bis in operibus sextae speculationis commemoratur: primum quidem in genere suo, quod est animal, jubetur a terra produci; deinde paulo post, ceterorum animalium brevissima divisione facta, conditio ejus ad imaginem et similitudinem Dei introducitur. Disc. Una itaque forma et inter cetera animalia de terra producitur, ac mox ad imaginem Dei fieri perhibetur; quod merito me movet. Si enim omne illud genus, quod dicitur animal, cum omnibus suis formis ad imaginem et similitudinem Dei fieret, non perturbaret me fortassis quod doces, hominem quidem et de terra inter cetera animalia produci, et postmodum ad imaginem et similitudinem Dei fabricari. Jam vero quoniam solum hominem, et nullum aliud animal praeter hominem, ad imaginem Dei creari divina perhibet historia, valde miror, quomodo inter jumenta et reptilia et bestias terrae homo a terra producitur, et ad imaginem Dei, longe et incomparabiliter ultra cetera animalia, solus formatur, dicente Scriptura: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*, et quod est mirabilis, quomodo a terra producitur inter ea, quibus praefertur, et dominari jubetur. Subjunctum enim Scriptura: *Et*

VARIAE LECTIONES

¹ Sic CF; A solertis. ² Sic CF; A indaginis. ³ Sic CF; esse om. A. ⁴ A una eademque. ⁵ locum om. A. ⁶ Sic CF; A portiuncula. ⁷ Sic CF; A naturae species. ⁸ nascitur, quamvis ex eis om. A. ⁹ A et. ¹⁰ Sic CF; A in sexta. ¹¹ Sic C; A non tam facile absolverim; F non facile solverem. ¹² Sic CF; A videtur. ¹³ Sic CF; A igitur. ¹⁴ Sic CF; A e. ¹⁵ Sic CF; A e.

praesit piscibus maris, et volatilibus caeli, et bestiis, universaeque creaturae, omnique reptili, quod movetur in terra. MAC. Nec immerito, nec irrationabiliter moveris. Haec enim cautissima et solertissima inquisitione digna sunt. Et primum quidem, ut intelligas, remota totius ambiguitatis caligine, quod in universali animalium genere homo conditus sit, hoc maximum suscipe argumentum, tripertitam videlicet hujus generis divisionem in jumenta et reptilia bestiasque. Quae divisio non sine causa facta est, ut aestimo. Nam in aliis diebus, id est in tertia et quinta, in quibus genera et species commemorantur, nulla divisio generis in species introducitur, sed simpliciter aut solum genus et indiscretae species, ut in tertia, qua herbarum surcolorumque genera speciesque de terra oriri jubentur, aut solum genus et una species ipsius, ut in quinta, piscium quidem genus *reptile*, avium vero *volatile* vocans, neque hoc neque illud in species dividens. Nam in eo quod dixit: *Creavitque Deus cetera grandia, magis speciem!* pro genere intelligendum est¹ posuisse, quam genus in speciem divisisse. Quomodo enim divisio generis in unam speciem posset fieri, dum omnis divisio non minus quam in duobus invenitur? Sexta autem die non solum generis conditio, verum etiam trina divisio ipsius in species narratur. Dixit, inquit, *Deus: Producat terra animam viventem in genere suo, jumenta, et reptilia, et bestias terrae, secundum species suas.* Vel secundum septuaginta interpretes: *Dixit Deus: Educat terra animam vivam secundum genus, quadrupedia, et reptilia, et bestias secundum genus, et factum est sic.* Haec itaque, ut arbitror, tripertitio totius vitae terreno² corpori adhaerentis, animalque per copulam ad corpus efficientis, est enim animal corporis et animae cum sensu³ connexio, triplicem motum insinuat. Et quidem ternarius ille motus in homine solo, qui solus est⁴ rationale animal, intelligitur, quosdam quidem motus suos rationi subditos habens, qui jumentorum seu quadrupedum vocabulo significari videntur. Verbi gratia, movet quinquepartitum corporis sensum disciplinabiliter in cognitionem sensibilibus rerum solerti earum intelligentiae studio. Qui motus non irrationabiliter jumentum dicitur; non enim parvum adjutorium rationabili animae praestat ad contemplationem veritatis sensibilibus omnium, cuncta falsitate remota, vera sinceraque notitia. Est etiam quasi quidam⁵ quadrupes motus sensuum subditus rationi⁷. Siquidem omne, quod per sensum cognoscimus in natura sensibilibus rerum, hoc ex quatuor elementis est compositum⁸, aut in ipso composito constitutum. Age enim, si corpoream speciem aspexeris, ipsa species

in aliqua materia ex qualitatibus quattuor elementorum facta⁹, constituta est. Si sonum seu odorem senseris, ex aëre quatuor elementis composito, similiter, si gustum seu tactum, ex compactionibus aquae terraeque accidere non dubitabis. Non immerito igitur corporeus sensus quadrupedis¹⁰ vocabulum accepit, quoniam omne, quod sentit, non aliunde nisi ex quatuor elementis originem ducit. Quosdam vero ex inferiori natura sumptos recte dixeris¹¹ irrationabiles, hoc est rationi resistentes, ut est furor, et cupiditas, inordinatique corporalium sensuum appetitus, in abusionem attributos¹² sensibilibus creaturis. Et quoniam hi¹³ motus ex irrationabilibus animalibus humanae naturae inserti sunt, non incongrue bestiarum appellatione significantur, praesertim cum semper¹⁴ rationabilibus disciplinis reluctari non desinant, et aut vix aut nunquam domari ab eis possint, motusque rationabiles feroci impetu dilaniare semper appetant. Sunt praeterea in animali rationabili oculi quidam motus, quibus maxime corpus sibi conjunctum administrat, et sunt in auctiva¹⁵ et nutritiva parte animae constituti¹⁶. Qui quoniam naturali facilitate sua peragunt officia, et quasi latenter, quia animae intentionem nullo modo sollicitant atque perturbant, si tamen integritas naturae incolentis extiterit, silenti quodam meatu corpoream harmoniam penetrantes, reptilium appellationem non irrationabiliter meruere. Ceteris vero animalibus, praeter solum hominem, ex tribus praedictis motibus duo tantummodo¹⁷ insunt, unus quidem, qui in sensibus¹⁸ est proprie rationis regimine carens, ac per¹⁹ hoc bestialis, alter qui nutritivae vitae deputatur, reptili similis; quos homo cum ceteris animalibus participat, et reciproce cetera animalia cum ipso participant. Videsne igitur hominem in omnibus animalibus, et omnia in homine, et super²⁰ omnia hominem? Et si quis intentius naturae ipsius mirabilem ac penitus ineffabilem conditionem inspexerit, clare inveniet, eundem hominem et formam quandam²¹ in genere animalium esse, et super²² omnem formam animaleam subsistere, ac per hoc et affirmationem et negationem recipere, et de eo praedicari recte posse: Homo animal est; homo animal non est. Dum enim in ipso corpus et vita nutritiva, et sensus, et memoria sensibilibus, omnisque irrationabilis appetitus, ut est furor et cupiditas, considerantur, omnino animal est; haec enim omnia communia sunt illi cum ceteris animalibus: altiori vero sui parte, qua²³ ratione consistit, et intellectu, et interiori sensu, cum omnibus suis rationabilibus motibus, quos²⁴ virtutes appellant, cumque aeternarum divinarumque rerum memoria, omnino animal non est. Siquidem cuncta haec eadem sunt homini

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF; A *species*. ² Sic A; *est om.* CF, sed supra adscr. F. ³ Sic CF; *terreno om.* A. ⁴ Sic CF; *anim sensu om.* A. ⁵ Sic CF; *est om.* A. ⁶ A *quoddam*. ⁷ Sic CF; A *sub ditione rationis*. ⁸ Sic CF; A *rerum est hoc est ex quatuor elementis compositum*. ⁹ Sic CF; *facta om.* A. ¹⁰ Sic CF; A *quadrupedum*. ¹¹ *recte dixeris om.* CF. ¹² *attributos om.* CF. ¹³ Sic CF; A *hujusmodi*. ¹⁴ Sic CF; A *super*. ¹⁵ Sic CF; A *activa*. ¹⁶ A *constitutae*. ¹⁷ Sic CF; A *tantum*. ¹⁸ Sic CF; A *in sensibilibus*. ¹⁹ A *propter*. ²⁰ A *supra*. ²¹ A *forma quaedam*. ²² A *supra*. ²³ A *quae*. ²⁴ A *quas*.

rum caelestibus essentialis, quae omne, quod in animalium natura comprehenditur, excellentia substantiae incomprehensibiliter ¹ superant. Recte igitur, ut diximus, de homine dicitur: animal est, animal non est. Quod etiam ex auctoritate divinae Scripturae possumus corroborare. Apostolus ait: *Animalis homo non percipit quae sunt Dei* ², et iterum: *Spiritualis homo iudicat omnia, ipse vero a nemine diiudicatur*. Intuere, quam clare, quam aperte hominem velut in duos homines dividit. Quorum unus quidem animalis est, quoniam naturae animalium similis consistit, quae nihil spiritualium in se recipit; alter vero spiritualis, quoniam aeternis et spiritualibus divinisque communicat subsistentiis, totiusque animalitatis expertus est. Et ea quidem pars, qua animal est, exterioris hominis, ea vero, qua superat cetera animalia et seipsum, in quantum animal est, interioris congrue appellationem recipit. In his enim, qui spiritualiter vivunt, ut idem ait Apostolus, *exterior homo corrumpitur, interior vero de die in diem renovatur*. Nam qui ³ perfecte vivit, omnino corpus suum, et vitam, qua illud administratur, omnesque corporeos sensus cum his, quae per eos percipit, omnesque irrationabiles motus, quos in se sentit, cum omnium rerum mutabilium memoria, non solum spernit, verum etiam, quantum potest, et corrumpit et destruit, ne ullo modo in eo praevaleant, et omnino perire eis et ea sibi appetit, seipsum vero, in quantum caelestis essentiae particeps est, *de die in diem, hoc est, de virtute in virtutem ascendens, divina gratia movente, cooperante, ducente, perficiente* ⁴ renovat. Et ea quidem natura, qua animalibus homo communicat ⁵, caro dicitur; ea vero, quae ⁶ caelestis essentiae particeps est, mens, vel animus, vel intellectus. Audi Apostolum: *Mente, inquit, servio legi Dei, carne autem legi peccati*. Et innumerabiles divinae Scripturae sententiae hoc ipsum approbant. Quid igitur mirum, si duplex hominis conditio intelligatur, cum ipse quodammodo duplex sit? Et quod animalibus simile est, cum animalibus, quod autem spiritualibus per se et absolute, cum spiritualibus creari. Ac per hoc non te turbet, quod dixi, hominem cum ceteris animalibus in uno eodemque genere de terra productum, et ultra omnium animalium naturam *ad imaginem et similitudinem Dei* factum. Disc. Non me ⁷ fortassis moveret, si possem ad purum dignoscere, quomodo sub uno eodemque genere cunctorum animalium ita homo conditus sit, ut meliori sui ⁸ parte super ⁹ omnem naturam animalium subsistat. Mac. Miror, cur eadem repetis. Diximus enim, hominem, in quantum animal est, inter animalia sub uno genere; in quantum animal non est, extra omne genus omnium animalium ¹⁰ factum fuisse. Disc. Eheu! Jam major longeque

A difficilior quaestio, quantum mihi ¹¹ videtur, orta est. Mac. Quae sit illa, dic, quaeso. Disc. Videris, ut opinor, duas animas in uno homine subsistere arbitrari: unam quidem, quae corpus ¹² administrat et vivificat et nutrit et auget, et per corporeos sensus sensibilia sentit, eorumque phantasias in memoria sua recondit, et cetera, quae animas animalium ceterorum in corporibus suis peragere notissimum est, alteram vero in ratione et intellectu subsistentem ¹³, *ad imaginem Dei et similitudinem factam*. Quod valde absurdum videtur. Mac. Duas animas in uno homine nec ratio, nec divina auctoritas sinit me arbitrari; imo etiam prohibet, nec ulli recte philosophantium fas est aestimare. Unam vero eandemque rationabilem animam humano corpori ¹⁴ ineffabili modo adjunctam hominem esse assero, ipsumque hominem mirabili quadam et intelligibili divisione ea parte, qua ad imaginem et similitudinem Creatoris factus est, nullius animalitatis particeps esse, et ab ea omnino absolutum, ea vero, qua animalitati communicat, in universali animalium genere de terra, hoc est de communi omnium natura productum. Disc. Quid ergo dicemus? Num humana anima simplex quaedam natura omnique compositione absoluta, an ¹⁵ quibusdam partibus in unitatem quandam copulata credenda est? Mac. Unum firmissime teneo, simplicem videlicet omnique copula partium carentem esse, alterum vero omnino abnuo, hoc est, ullam compositionem differentiam a se invicem partium recipere. Tota enim in seipsa ubique est per totum. Tota siquidem vita est, tota intellectus, tota ratio, tota sensus, tota memoria, tota corpus vivificat, nutrit, continet, auget; tota in totis sensibus species rerum sensibilibus sentit; tota ipsarum rerum, ultra omnem corporeum ¹⁶ sensum, naturam et rationem tractat, discernit, conjungit, diiudicat; tota extra et supra omnem creaturam, et seipsam, quia in numero creaturarum comprehenditur, circa suum Creatorem intelligibili motu atque aeterno, dum omnibus vitis phantasiasque ¹⁷ purgatur, circumvolvitur. Et cum ita simplex naturaliter subsistat, suarum intelligibilium et substantialium differentiarum, veluti totius in partes divisiones recipit secundum motuum suorum numerositatem. Ac per hoc multis nominibus denominatur ¹⁸. Siquidem dum circa divinam essentiam vehitur, et mens, et animus, et intellectus; dum rerum creaturarum naturas causasque considerat, ratio; dum per sensus corporeos species sensibilibus recipit, sensus; dum in corpore occultos suos motus iuxta similitudinem irrationabilium animarum peragit, nutriendo illud et augendo vitalis proprie motus ¹⁹ solet appellari. In his autem omnibus tota ubique est. Disc. Tota igitur et in genere animalium de terra producta est, et tota

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF; A excellentia suae naturae incomparabiliter. ² Sic CF; A qui enim. ³ Sic CF; A communicat homo. ⁴ Sic CF; A qua. ⁵ A Nonne. ⁶ Sic A; CF sua. ⁷ A supra. ⁸ Sic CF; A animalium omnium. ⁹ Sic CF; mihi omni. A. ¹⁰ A corpus quae. ¹¹ Sic A; CF subsistentis. ¹² Sic CF; humano corpori omni. A. ¹³ A in. ¹⁴ Sic A; CF ultra omne incorporeum sensum. ¹⁵ Sic CF; A vita proprie (motus omni).

a. l. imaginem Dei facta. Praedictis enim rationibus A
concluditur, ita et non aliter esse. Mac. Etiam; et
nec ulli recte ac pie philosophantium de hoc dubitare
licet, ne simplicissimam et individuum naturam scin-
dere videatur, quod valde impium est. Disc. Quomodo
ergo unus atque i. l. em homo, secundum praedictam
controversiam, et animal est et non est animal, vel
quomodo et animalis est et animalis non est, et caro
est et caro non est, et spiritualis est et spiritualis
non est, et quomodo haec sibi invicem opposita et
contradictoria in una simplicissima natura possunt
intelligi, non satis video. Mac. Ex his, quae prae-
dicta sunt, omne, quod tibi videtur in simplicitate
humanae naturae contrarium, si quis intentius ¹
perspexerit, luce clarius inveniet, non solum non
esse contrarium, verum etiam omnino conveniens. B
Constat enim inter sapientes, in homine universam
creaturam contineri ². Intelligit enim et ratiocina-
tur, ut angelus; sentit et corpus administrat, ut
animal; ac per hoc omnis creatura in eo intelli-
gitur. Totius siquidem creaturae quinquepartita
divisio est. Aut enim corporea est, aut vitalis,
aut sensitiva, aut rationalis, aut intellectualis.
Et haec omnia omni modo in homine continentur.
Extremum quidem subsistentiae ³ ipsius corpus est;
deinde seminalis vita corporis administrativa, cui
praeest sensus; deinde ratio, quae inferioribus se na-
turae partibus dominatur; supremum in his omni-
bus animus obtinet locum. Ac per hoc tota humana
natura, in quantum communicat animalibus, merito
animal est. Communicat autem eis, in quantum cor-
pore est, et vita corpus regitans, et sensus, et memo-
ria rerum sensibilium phantasias tractans: in quan-
tum vero divinae caelestisque essentiae particeps
est ⁴, non est animal, ratione autem et intellectu
aeternorumque memoria caelestem participat essen-
tiam. Et igitur omnino animalitatis expertus est. In
illa siquidem parte sui ad imaginem Dei facta ⁵ est,
a l. quam solam in illois hominibus loquitur Deus.
Ad illud enim hominis, ut ait Augustinus undecimo
de Civitate Dei, loquitur, quod in homine ceteris, qui-
bus homo constat, est melius, et quo ipse Deus solus est
melior. Cum enim homo ad imaginem Dei factus sit,
profecto ea sui parte est propinquior superiori se Deo,
qua superat inferiores suas; quas etiam cum pecori-
bus communes habet. Et notandum, quod etiam in
haec vita, priusquam totum, quod in homine animale
est, vertatur in spirituale, et omne, quod in eo com-
positum est, in ineffabilem adunetur ⁶ simplicita-
tem, potest totus homo et animalis fieri et spiritua-
lis; sed animalis sola libertate arbitrii, spiritualis
vero et libero arbitrio simul et gratia, sine qua na-
turalis potentia voluntatis movere hominem in spi-

ritum nullo modo sufficit. Animalis igitur homo et
fit et dicitur, quando, relictis motibus, qui ⁷ secundum
rationem et intellectum sunt circa cognitionem
Creatoris et creaturae, in motus irrationabiles, qui-
bus animalia bruta circa corporis desideria moven-
tur, spontaneo appetitu decedit, ita ut totam suam
intentionem ⁸ temporalium fragiliumque rerum et ad
non esse tendentium letiferis delectationibus ingur-
get: spiritualis vero, dum mutata omni conversa-
tione in melius, divini amoris incendio inflamma-
tus, mundo et carne omni modo spreto, omnibus-
que animalium motibus relictis, ad caelestium es-
sentiarum similitudinem totus transformatur, ut,
quod ei futurum est secundum inconversibilem sub-
stantiam, hoc in eo praecedat ⁹ secundum vitae vir-
tutibus ornatae qualitatem. Ac per hoc duobus mo-
dis animalis homo cognoscitur: uno quidem, quo
secundum naturam subsistit, altero, qui ei ex irra-
tionabili motu liberae voluntatis proclivaeque ¹⁰ ad
malitiam accidit. Similiter spiritualis et secundum
naturam subsistens, et secundum bonam volun-
tatem divina gratia praeventam, actu et scientia ¹¹
purgata, virtutum ¹² ornamentis redimitam, ad
pristinam divinae imaginis dignitatem revocatus ¹³.
Disc. Haec libenter accipio; sed non perpure ¹⁴ con-
spicor, quomodo, cum omnes species in genere
unum sunt, contradicentes inter se invicem in ¹⁵
illo unum subsistunt. Definitio siquidem hominis
ceterorum animalium definitionibus contradicere vi-
detur. Est enim homo ¹⁶ animal rationale, cetera vero
animalia irrationabilia. Videsne, quomodo adver-
santur sibi met rationale et irrationale? Mac. Paulu-
lum acutius naturas rerum inspicere, et invenies, hanc
propositionem, quae est in differentia, sub uno ge-
nere differentias esse, non controversias. Verbi gratia:
Omnis creatura aut visibilis est aut invisibilis. Hic diffe-
rentiam facit, non controversiam. Visibilitas enim
et invisibilitas duo quaedam sunt a se discreti, non
sibi repugnantia. Similiter aut corporalis aut incor-
poralis est omnis creatura. Divinarum quoque per-
sonarum habitudines discernit. Pater siquidem in-
genitus est, Filius vero genitus, Spiritus neque inge-
nitus neque genitus ¹⁷; et innumerabilia exempla
hujusmodi sunt. Et ut clarius cognoscas, vide, quod
omnis controversia in una eademque specie seu
parte intelligitur, differentia vero in diversis: vel-
uti si quis de homine dixerit, homo est animal ra-
tionale, homo est animal irrationale, de illa specie
naturae ¹⁸, quae substantialiter homo dicitur, pro-
nuntians, contradictoria proloquia fient, et nec-
essario unum erit ¹⁹ verum, alterum falsum ²⁰.
Non enim aut simul vera possunt esse, aut simul
falsa contradictoria proloquia de subjecto eodem,

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF; A intentus. ² Sic CF; A inventi. ³ Sic CF; A naturae. ⁴ Sic CF; est om. A. ⁵ Sic CF; A factus. ⁶ A adunatur. ⁷ CF quae. ⁸ Sic A; CF cogitationem. ⁹ Sic CF; A procedat. ¹⁰ Sic CF; A proclivisque. ¹¹ Sic CF; A ac tam virtutis. ¹² A quam virtutum. ¹³ Sic ACF. ¹⁴ Sic CF; A pure. ¹⁵ Sic CF; A contradicentes invicem species illo. ¹⁶ homo om. A. ¹⁷ Spiritus neque — genitus om. A. ¹⁸ Sic CF; naturae om. A. ¹⁹ A enim. ²⁰ Sic CF; A alterum vero falsum.

sive universaliter sint, sive particulariter. Dum igitur dicis: homo est animal rationale, equus est irrationale animal, nulla intelligitur contradictio, quoniam rationalis et irrationabilis animalis substantialem differentiam patefacis. Dum enim ¹ rationem homini das, et ab equo auferis, differentiam hominis et equi significas. Est enim sic ² differentia hominis a ceteris animantibus, habere rationem, sicut ³ ceterorum animantium ab homine differentia, rationem non habere, dum neque in hoc habitus et privatio dignoscitur. Habitus enim hominis est habere rationem, habitus autem equi rationis absentia. Si quidem equus non privatur eo habitu, quem nunquam potuit habere. Ubi autem habitus non praecedit ⁴, ibi privatio consequens ⁵ non erit. Animal, seu cuicumque vitam participantem mors non accideret, si prius ei habitus vitae non inesset. Ideoque nullo animal proprie dicimus stultum, praeter illud, in quo videmus, posse fieri rationis habitum; neque stolidum, nisi cui naturaliter inesse potest sentiendi habitudo. Disc. Quare ergo dixisti, in uno eodemque subjecto duo proloquia sibi adversantia falsa simul aut vera simul esse non posse, sed si unum sit verum, necessario alterum erit falsum, verbi gratia, si quis dixerit de uno eodemque, hoc animal equus est, equus non est, cum videris ⁶ asserere, contradictoria proloquia vera simul posse esse ⁷ in homine: Homo animal est, non est animal homo, et hoc naturaliter inesse ⁸ ei doces, donec totus moveatur animalis in spiritualem? Et cur hoc in homine solo, in ceteris vero animalibus nullo modo, in quibus omnino ⁹ verum est, animal esse, animal autem non esse omnino falsum? MAC. Putasne aliud animal praeter ¹⁰ hominem ad imaginem Dei factum? Disc. Nequaquam. MAC. Negabis, duo proloquia sibi met collectantia, dum de Deo praedicantur, vera simul esse, et nullo modo falsa, quanquam ambo ejusdem virtutis non sint, ut puta: Deus veritas est, Deus veritas non est? Disc. Negare non ausim, dum ipse de seipso dicit: *Ego sum via, et veritas, et vita*. Sanctus autem Areopagita Dionysius in symbolica Theologia dicit, quia Deus ¹¹ *neque veritas est, neque vita* ¹². Ait enim: *Neque virtus est, neque lux, neque vita*; et paulo post: *Neque scientia est, neque veritas* ¹³. MAC. Fortassis Dionysius contradicit Christo, qui de seipso praedicat, se ipsum veritatem esse? Disc. Absit. MAC. Utrumque igitur verum est, Deus veritas est, Deus veritas non est. Disc. Non solum verum ¹⁴, sed etiam verissimum. Unum quidem dictum est secundum affirmationem ¹⁵ per metaphoram, quoniam ipse conditor est ¹⁶ et causa primordialis veritatis, cujus participatione vera sunt, quaecumque vera sunt, omnia; alte-

rum autem per negationem, quae est secundum excellentiam, quia plus est quam veritas. Ac per hoc et verum est, Deus veritas est, dum sit verorum omnium causa, et verum est, Deus veritas non est, quia superat omne, quod dicitur, et intelligitur, et est. Nec melius quod addidisti, quanquam ambo non ejusdem virtutis sint ¹⁷. Minus enim valet ad ineffabilis divinae essentiae significationem affirmatio quam negatio, quoniam una ex creaturis ad Creatorem transfertur, altera ultra omnem creaturam de Creatore per se ipsum praedicatur. MAC. Bene vides quod addidisti. Quid igitur mirum, si de homine, qui solus inter cetera animalia ad imaginem Dei factus est, vere simul possit praedicari, homo animal est, non est animal homo, ut per hoc saltem intelligamus, ad imaginem Dei illud animal specialiter esse conditum, de quo pugnancia sibi in aliis animantibus ¹⁸ proloquia vere simul praedicantur? Porro si propterea divinae essentiae affirmationes et negationes conveniunt, quoniam superat omnia, quae ab ea ¹⁹ facta sunt et quorum causa est, cui non liceat prospicere, negationes et affirmationes imagini et similitudini ejus, quae in homine est, unanimiter convenire, quandoquidem superat cetera animalia, inter quae sub uno genere conditus est ²⁰, et cujus causa condita sunt? Quis enim recte sapientium ignoravit, hunc mundum visibilem cum omnibus suis partibus, a summo usque deorsum, propter hominem esse factum, ut ei praeesset, et dominaretur omnium rerum visibilium? Quod sanctus Gregorius in sermone de Imagine his verbis edocet: *Quomodo* ²¹, inquit, *tota* ²² *creatura praeter hominem* ²³ *divina virtute simul cum praecepto constituta sit, hominis vero constitutionem consilium praecedat* ²⁴, *et praeformatur* ²⁵ *ab artifice per verbum scripturae, quid futurum esset, et quale esse conveniret, et ad quale principale exemplar similitudinem ferret, et in quo fieret, et quid operaretur factum, et quibus dominaretur: omnia prius sermo circumspicit, ut venerabiliorem generationis dignitatem, priusquam in essentiam veniret, ipse sortiretur qui principatum eorum, quae sunt, possessurus foret. Dixit enim, inquit Deus: Faciamus hominem ad imaginem nostram et similitudinem, et dominetur piscium maris, et bestiarum terrae, et volatilium caeli, et pecorum, et omnis terrae. Et hoc ei datum est, sive peccaret, sive non peccaret, quamvis non eodem modo regeret, si non peccaret, quo regit, postquam peccavit* ²⁶. Et ²⁷ hoc certius cognoscas, num existimas, hominem ea parte sui, qua ad imaginem Dei factus est, animal esse, aut ea, qua inter animalia de terra productus est, imaginem Dei subsistere, aut utrumque, hoc est, et imaginem et animal veraciter in co-

VARIAE LECTIONES.

¹ enim om. CF. ² Sic A; CF *Et sit differentia*. ³ Sic CF; A *sic et*. ⁴ A *recedit*. ⁵ Sic CF; A *consequens, privatio*. ⁶ Sic CF; A *videaris*. ⁷ Sic CF; A *esse posse*. ⁸ Sic CF; A *non esse*. ⁹ Sic CF; *omnino om. A*. ¹⁰ Sic CF; A *quam*. ¹¹ pro *Deus A ait*. ¹² A *vita est*. ¹³ A *veritas est*. ¹⁴ A *verum est*. ¹⁵ Sic CF; A *sed in affirmatione*. ¹⁶ est om. A. ¹⁷ Sic CF; A *sunt*. ¹⁸ Sic CF; A *animalibus*. ¹⁹ Sic CF; A *eo*. ²⁰ Sic CF; A *est conditus*. ²¹ Sic CF; A *Quoniam*. ²² tota om. A. ²³ Sic CF; *praeter hominem om. A*. ²⁴ Sic CF; A *praecludit*. ²⁵ A *performatur*. ²⁶ Sic CF; A *peccatur*.

non esse⁹ dicitur. Hoc ultimum nullo modo aestimarim¹; A haec enim simul esse in homine vera ratio comprobatur. Illud vero, hoc est imaginem in animali et animal, in imagine omnino negarim², si me non moveret quod in superioribus³ a te definitum est, hominem videlicet in seipso ubique totum esse; ex quo datur intelligi, ut opinor, et totam imaginem in toto animali, et totum animal in tota imagine per totum hominem subsistere. MAG. Miror, cur te talia moverent⁴, cum videas, in hoc maxime imaginem et similitudinem Dei in humana natura posse cognosci. Ut enim Deus et supra omnia et in omnibus est, ipse siquidem essentia omnium est, qui vere solus est, et cum in omnibus totus sit⁵, extra omnia totus esse non desinit, totus in mundo, totus circa mundum, totus in creatura sensibili, in intelligibili totus, totus universitatem facit⁶, in universitate totus⁷ fit, in toto universitatis totus, in partibus ejus totus, quia ipse est et totum et pars, et neque totum neque pars: ita humana natura in mundo suo, in universitate sua, in partibus suis⁸ visibilibus et invisibilibus tota in seipsa est, et in toto suo tota est, et in partibus suis tota, partesque⁹ ejus in seipsis totae, et in toto totae. Nam et extrema pars ejus et vilissima, corpus dico, secundum rationes suas tota est in toto homine, quoniam corpus, in quantum vere corpus est, in rationibus suis subsistit, quae in prima conditione factae sunt, et cum in seipsa ita sit, humana videlicet natura¹⁰, totum suum excedit. Non enim aliter conditori suo adhaerere posset, si omnia, quae sub ipsa¹¹ sunt, et seipsam non excederet, quoniam *inter mentem nostram, ut ait Augustinus, qua Patrem intelligimus, et veritatem, per quam ipsum intelligimus, nulla interposita creatura est.* Quod etiam ipse Arcopagita, Dionysium dico¹², in symbolica theologia pulchre docet dicens: *O amice Timothee, circa mysticas speculationes corroborato itinere¹³ et sensus desere¹⁴, et intellectuales operationes, et sensibilia et invisibilia, et omne non ens et ens, et ad unitatem, ut possibile, inscius restituere ipsius, qui est super¹⁵ omnem essentiam et scientiam; ea enim teipso et omnibus immensurabili et absoluto mentis excessu, ad superessentialem divinarum tenebrarum radium, omnia deserens et ab omnibus absolutus ascendes.* Et in Evangelio Dominus ait¹⁶: *Ubi ego sum, illic et minister meus; est autem ille super¹⁷ omnia.* Est igitur illi adhaerens homo super¹⁸ omnia et super¹⁹ seipsum, quantum in omnibus est. Et quamvis humana natura, dum in hac vita mortali versatur, adhaerere Deo reipsa²⁰ non possit, verumtamen, quoniam possibile est ei et naturale, Creatori suo adhaerere, ejus gratia, cui adhaeret, adhaerere non incongrue dicitur. Saepe enim possibilitas pro experimento solet accipi, et quod certum est quandoque fore, pro praesenti computari etiam peracto²¹. Et quid dixi, in mundo suo, in universitate sua, cum apertius pronuntiarim²² in universo mundo visibili et invisibili? Humana siquidem natura in universitate totius conditae naturae tota est, quoniam²³ in ipsa omnis creatura constituta est, et²⁴ in ipsa copulata est, et in ipsum reversura, et per ipsum salvanda. Audi Creatorem ipsius dicentem: *Praedicate Evangelium omni creaturae; homini profecto. Ibi intellectus, ibi ratio, ibi sensus²⁵, ibi seminalis vita, ibi corpus, non hoc corruptibile post peccatum, sed illud ante delictum; non hoc compositum atque solubile, sed illud simplex et individuum; non hoc animale et terrenum, sed illud spirituale et caeleste; non hoc ex duplici sexu²⁶ per carnales connexus seminibus genitum, sed illud ex simplicitate naturae ante praevericationem productum et in resurrectione futurum; non hoc corporeo sensui cognitum, sed illud in secreto naturae adhuc occultum; non hoc, quod merito peccati superadditum, sed illud, quod incorruptae adhuc naturae erat insitum, et in quod hoc corruptibile et mortale reversurum. Seminatur, inquit Apostolus, hoc est, de semine nascitur in corruptione, surget in virtute. In quali virtute? Ipsius videlicet corporis, quod prius naturaliter est conditum. Seminatur in contumelia, surget in gloria; seminatur corpus animale, surget corpus spirituale. Omne siquidem, quod naturaliter in homine est creatum, necessario aeternaliter manet integrum atque incorruptum. Non enim divinae justitiae est visum, ex eo, quod fecit, quidquam perire, praesertim cum non ipsa natura peccaverit, sed perversa voluntas, quae contra naturam rationabilem irrationabiliter movetur. Cujus rei maximum est argumentum. Si naturaliter inest homini mortis odium, quomodo in odio non haberet naturaliter mortis causam, peccatum dico? Et hoc commune omnibus animalibus est, mortem mortisque causas devitare et timere. Ut ergo nullus sapiens vult errorem incurrere, ita humana natura noluit peccare, ac per hoc conditor ipsius, dum sit justus, noluit eam punire, voluit autem ei superaddere, in quo posset delictum, quod ex perversa voluntate et suadente serpente acciderat, ne semper ei adhaereret, purgari. Natura siquidem rationalis et intellectualis, quamvis noluit falli, potuit tamen decipi, praesertim cum nondum formationis suae perfectionem acceperit, quam merito obedientiae esset acceptura in theosin, deificationem dico, transformanda. Non ergo debemus de humana natura judicare, secundum quod corporeis sensibus apparet, et merito praevericationis poenaliter ad similitudinem irrationabilium animalium per copulam sexuum in hoc*

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic Cf., A nullo modo *dubium oportet aestimari.* ² Sic Cf.; A omnino non negarem. ³ Sic Cf.; A superiori. ⁴ Sic ACF. ⁵ A sic. ⁶ universitatem facit om. A. ⁷ totus om. A. ⁸ suis om. A. ⁹ Sic Cf.; A partes. ¹⁰ Sic Cf.; humana videlicet natura om. A. ¹¹ A ipso. ¹² Sic Cf.; Dionysium dico om. A. ¹³ A canere. ¹⁴ A deserere. ¹⁵ A supra. ¹⁶ Sic Cf.; A et Dominus in Evangelio dicens ait. ¹⁷ ¹⁸ ¹⁹ A supra. ²⁰ A se ipsa. ²¹ Sic Cf.; A pro acto. ²² Sic Cf.; A pronuntiarum. ²³ A et in ipsa. ²⁴ Sic Cf.; A quoniam. ²⁵ Sic Cf.; ibi sensus om. A. ²⁶ Sic Cf.; A fluxu.

mundo nascitur temporaliter corruptibiliterque, cuius finis mors est, verum secundum quod ad imaginem Dei, priusquam peccaret, condita est. Quod etiam omnem sensum corporeum, omnemque mortalem cogitationem pro ineffabili naturae dignitate incomprehensibiliter fugit, sed decepta et lapsa, pravae suae voluntatis tenebris obcaecata, et seipsam et Creatorem sui¹ oblivioni tradidit. Et haec est miserissima mors ipsius, profundissimaque in caligine ignorantiae submersio, et a seipsa et a Creatore suo longissima distantia, irrationabilibus vero mortalibusque animantibus proxima turpissimaque similitudo; ex qua iterum nemo eam potuit redimere, revocare, reducere, et ad statum pristinum, de quo ceciderat, restaurare, sed Dei sapientia, quae eam creavit, eamque in unitatem sibi² substantiae accepit, ut sic eam salvaret, cuncta liberavit³ miseria. Non te igitur moveat, quod de humana natura dictum est, totam in seipsa ubique esse, et imaginem in animali totam, et animal in imagine totum.

6. Omne siquidem, quod in ea conditor suus primordialiter creavit, totum integrumque manet, adhuc tamen latet, revelationem filiorum Dei expectans. Disc. Non me fortassis moveret, si mihi clare suaderes, quod per meipsum perspicere non valeo. Delibero namque, utrum homo, si non peccaret, animal esset: quod etiam alio modo possum dicere, num⁴ homo ante peccatum animal erat? Si non erat, cur tantum laboravimus quaerentes, et, ut est visum, invenientes, in universali genere animalium⁵ hominem conditum⁶ esse? Si enim in eo genere non est creatus, aut omnino ante peccatum animal non erat, aut si erat, in alio genere animalium conditus erat. Quod nec divina Scriptura introducit, nec diligens rationis inquisitio in natura rerum reperit. Omnia enim animalia in uno genere subsistunt, a quo per divisiones procedunt. At si in eo quod scriptum est⁷: *Producat terra animam vivam*, inter animalia cetera conditio hominis introducta est ante peccatum, quomodo Psalmista veluti magnum opprobrium humanae naturae post lapsum ingerit dicens: *Homo, cum in honore esset, non intellexit, comparatus est jumentis insipientibus, et similis factus est illis?* Ubi Propheta aperte videtur pronuntiare, hominem ante lapsum in honore spiritualis substantiae ultra omnium animalium naturam substituisse; eo vero labente, dignitatemque suae naturae non intelligente, in contumeliam jumentorum similitudinis cecidisse. Si autem ante lapsum animal erat, cur post lapsum in eo juste reprehenditur, animalium similitudinem incurrisse, quibus naturaliter sub uno genere concreatus⁸ est? MAG. Merito deliberares, si propheta simpliciter dixisset, comparatus est jumentis, et similis factus est illis. Addens vero jumentis *insipientibus* satis patefe-

cit, quod in hoc homo maxime reprehenditur, quia, dum esset spirituale animal et sapiens, in prima sui conditione ad imaginem Dei et similitudinem, ipse insipienter et irrationabiliter se movens contra sui conditoris⁹ mandatum, insipientium, hoc est brutorum¹⁰ animalium similitudinem attraxit, eorumque inconvenientibus sibi motibus¹¹ naturalem naturae suae honestatem deonestavit. Non enim in eo laudatur, quod animal est, sed quod imago Dei est¹², sicut in eo non vituperatur, quod animal, sed quod imaginem deformare voluit, quam perdere non potuit. Nam in ceteris animalibus irrationabiles motus turpes non sunt, dum naturaliter eis insunt, et sine quibus animalia esse non possunt¹³. Reprehensibile est autem¹⁴ atque deforme in animali rationabili, in motus irrationabilium, quamvis naturales illis sint, illicito per-versae voluntatis appetitu cadere, in eisque velle manere, relicta superiori pulchritudine divinae imaginis. Disc. Jure quidem culpatur rationabilis ob animalium irrationabilium motus¹⁵. Nam si aliquis homo honestae formae bestialem flagitium sponte sua se indueret, non immerito reprehenderetur, ab eo, quod melius est, in id, quod multo¹⁶ deterius, se ipsum praecipitans.

7. Sed adhuc quaero, cur Deus hominem in genere animalium creavit, quem ad imaginem suam et similitudinem facere voluit? Gloriosius quippe videretur, omni animalitate fieri absolutum, quod superni characteris particeps esse ultra omnia animalia fuerat electum, caelestiumque essentiarum consors, quibus terrenorum animalium nulla consubstantialitas sinitur inesse. Non enim terrenis corporibus gravantur, nec corporeis sensibus utuntur¹⁷ ad rerum sensibilibus notitiam. Non enim¹⁸ extrinsecus phantasias accipiunt, sed intrinsicus in seipsis rationes eorum, quae vident, cognoscunt. Nam et anima non extra se videt, quae sentit, sed per phantasias in seipsa, quod angeli non patiuntur. Quamvis Plato angelum definiat animal rationale et immortale: sed quod auctoritate S. Scripturae sanctorumque Patrum probare non possumus, inter certas naturarum speculationes, quoniam temerarium est, accipere non debemus. Quod autem¹⁹ sanctus Augustinus summos angelos spiritualia sua corpora, in quibus saepe apparent, non solum habere non denegat, verum etiam confirmat, nullo modo compellit nos, caelestes substantias animalia esse credere, praesertim cum non caelestium et incorruptibilium corporum cum angelicis spiritibus harmonia inseparabilisque junctura, sed terrestrium et corruptibilium cum animabus sive rationabilibus sive irrationabilibus, sensu mediante, connexio animal efficiat. Nam si sensus exterior angelicis corporibus atque intellectibus inest, quid prohibet, ne illos animalia corpore et anima

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF, A suum. ² Sic CF; A suae. ³ Sic CF; A et cuncta liberaret. ⁴ Sic A; CF nam. ⁵ Sic CF; A animalium genere. ⁶ A editum. ⁷ Sic CF; est om. A. ⁸ Sic A; CF concretus est. ⁹ Sic A; CF creatoris. ¹⁰ Sic CF; hoc est brutorum om. A. ¹¹ Sic CF; A motibus sibi; ¹² est om. CF. ¹³ Sic CF; A possent. ¹⁴ Sic CF; A autem est. ¹⁵ Sic A; CF culpatur rationabilis animalis irrationabilis motus. ¹⁶ A multum. ¹⁷ Sic CF; utuntur om. A. ¹⁸ enim om. CF. ¹⁹ A aut.

sensuque ¹ mediante et intellectu vivificante composita, sicut Platoni placet, dicamus ² Et si sic, quare in genere animalium non computantur? Siquidem et homo, si non peccaret, animal esset. Non enim peccatum de homine fecit animal ³, sed natura. Nam et angelos praevaricatores animalia esse nulla tradit auctoritas. Quod maxime tali docetur argumento. Siquidem illa futura felicitas, quae sanctis hominibus promittitur, non alia esse praedicatur, quam angelicae naturae perfecta et in nullo deficiens aequalitas. Quis autem sanum sapiens futuram hominis transmutationem crediderit veluti ex animali inferiori in animal superius, ex terreno in caeleste, ex temporali in aeternum, ex mortali in immortalis, ex misero in beatum, sed potius omnia, quae in hac vita in hominibus sanctis ceteris communia animalibus seu intelliguntur seu sentiuntur ⁴, in illam essentiam caelestem et incommunicabilem omnique animalitate carentem ineffabili quadam mutatione transferri, quod etiam homini, si non peccaret, futurum erat? Quare igitur homo in genere animalium, quae de terra producta sunt, creatus sit, in quo semper non manebit? Siquidem cum mundus iste, cujus pars animalis homo est, interierit, omne, quod in homine animale est, cum ipso et in ipso peribit. Non enim ⁵ sinit vera ratio, totum pati interitum, partes vero illius ab interitu salvari. Porro si totus mundus cum omnibus suis partibus interiturus erit, quomodo homo, in quantum pars mundi est, post mundum manebit, aut ubi, aut quomodo, non satis video. Ac per hoc hujus quaestionis nodulos solvas, obnixè flagito. **MAC.** Altam valde humanae conditionis physicam theoriam postulas, nostramque ⁶ disputationem ⁷ longius progredi compellis. Et mihi sufficeret interroganti tibi, quare Deus hominem in genere animalium creaverit, quem ad suam imaginem facere proposuit, breviter respondere, quia ita voluit eum condere, ut quoddam animal esset, in quo imaginem suam expressam manifestaret. Cur autem ita voluit quisquis quaerit, divinae voluntatis causas quaerit, quas quaerere nimis praesumptivum ⁸ est atque superbum. *Quis enim cognovit ⁹ sensum Domini?* Sed si hoc dixerò, ingratus fortassis silebis, et nos aestimabis nil ad purum perfectumve ducere posse. Non dicam igitur, cur voluit, quia omnem intellectum superat, sed dicam, prout ipse dederit, quid facere voluit. Omnem quidem creaturam visibilem et invisibilem in homine fecit, quoniam ipsi universitas conditae naturae fuisse intelligitur. Quamvis enim adhuc lateat, quanta sit prima hominis conditio post praevaricationem superni luminis defectu, nihil tamen in caelestibus essentiis naturaliter inest, quod in homine **A** essentialiter non subsistat ¹⁰. Est enim intellectus et ratio, est caelestis angelicque corporis habendi naturaliter insita ratio, quae post resurrectionem luce clarius et in bonis apparebit et in malis. Hoc enim ¹¹ commune erit universae humanae naturae, in aeternis incorruptibilibusque ac spiritualibus corporibus resurgere. *Seminatur, inquit, corpus ¹² animale, surget corpus spirituale.* Totus iste mundus sensibilis in ipso conditus est. Nulla enim pars ejus invenitur, sive corporea sive incorporea, quae non in homine creata subsistat, sentit, vivit, incorporatur. Noli moles corporeas in homine pensare; virtutem magis considera naturalem, praesertim cum videas in ipso humano corpore pupillam oculi, quae cum sit minima omnium membrorum quantitate, maxima subsistit potentia. Si ergo ¹³ Deus hominem in genere animalium non crearet, vel certe si omnium animalium totam naturam in homine ¹⁴ non substitueret, quomodo universa creatura visibilis et invisibilis in eo comprehenderetur, ac per hoc rationabiliter possumus dicere, propterea Deus hominem in genere animalium voluit substituere, quoniam in ipso omnem creaturam ¹⁵ voluit creare. Cur autem in ipso omnem creaturam voluit creare ¹⁶, si a me quaeris, respondeo, quia ad imaginem et similitudinem suam voluit eum facere, ut quemadmodum principale exemplum superat omnia essentiae excellentia, ita imago ejus superaret omnia creationis dignitate et gratia. Cur autem specialiter praeceteris visibilibus et invisibilibus creaturis ad imaginem suam hominem voluit facere, fateor me omnino ignorare. **C** **DISC.** Mihi interroganti, cur Deus in genere animalium hominem voluit facere, satis, ut aestimo, et rationabiliter responsum. Verumtamen adhuc quaero, quomodo in homine omnia creata sunt et in ipso subsistunt, num secundum solam essentiam, an secundum sola accidentia, an cuncta ¹⁷, quae considerantur in universa creatura, hoc est, secundum essentiam, speciem, differentiam ¹⁸ et proprietatem, et omnia, quae circa ea ¹⁹, intelliguntur?

MAC. Hanc quaestionem ²⁰ non mihi facile occurrit quomodo rationabiliter absolvam. Nam si dixerò secundum solam essentiam, merito respondebis, omnia igitur in tantum solummodo sunt, in quantum essentialiter subsistunt, cetera vero, quae circa essentiam vel substantiam intelliguntur, in numero universitatis rerum nec computanda nec penitus sunt. Et si ita est, quaeres a me, unde ergo sunt, quae circa essentiam rerum intelliguntur. Si dixerò, ex Deo facta sunt, dicturus eris, quare ergo in numero universitatis, quae in homine facta est, non includuntur? Si dixerò a Deo facta non sunt, respondebis, non sunt igitur; nam si essent, non aliunde

VARIAE LECTIONES.

¹ CF sensu. ² Sic CF; A animalia. ³ Sic CF; A intelligunt seu sentiunt. ⁴ Sic CF; A autem. ⁵ A naturamque. ⁶ A disputatione. ⁷ Sic CF; A praesumptuosum. ⁸ A cognoscit. ⁹ CF quod non in homine essentialiter non subsistat. ¹⁰ CF Hoc nam. ¹¹ corpus om. CF. ¹² Sic CF, A igitur. ¹³ Sic F; C homine. ¹⁴ Sic CF; A naturam. ¹⁵ Sic CF; Cur autem — creare om. A. ¹⁶ Sic CF; pro a cuncta A cunctaque. ¹⁷ Sic CF; A essentiam et speciem et differentiam. ¹⁸ ea om. A. ¹⁹ Sic CF; A inquisitionem.

essent nisi ex causa omnium, quae Deus est. Et si consenserō, ea quae circa essentia intelliguntur, in numero rerum non esse, quia a Deo non sunt, continuo dices, quomodo ergo intelliguntur? Omne enim, quod ex Deo non est, nullo modo intelligi potest, quia ullo modo non est. Si dixerō, non solum essentias, verum etiam omnia, quae naturaliter circa eas intelliguntur, et ex Deo esse, et in partibus universitatis computari, non est dubium, quin cogar, unum ex duobus eligere, aut non totam universitatem in homine conditam, si solummodo essentiae in ipso factae sunt, aut totam universitatem, hoc est essentias, et quaecunque circa eas, et in eis perspicuntur, in homine conditam esse. Et si dixerō, non partem universitatis, hoc est substantias, sed totum in homine constitutum, gravissima quaestione persequeris dicendo, irrationabilitas ergo in eo facta est, et bestialitas, quadrupedalitas, volatilitas, omnesque differentiae diversorum animalium aliarumque rerum, species quoque, et proprietates, et accidentia, et cetera innumerabilia, quae ab humana natura longe distare videntur, in tantum, ut si homini inesse constiterit, non esse hominem, sed turpissimum monstrum recte iudicetur. Disc. Difficultatem quaestionis cumulasti, quadamque deliberatione, quicquid ab alio opponeretur, tibi ipse opposuisti, ac per hoc aut eam reserabis, aut abstrusam praeteribis, et ad alia transibis, quod valde incongruum videbitur. Mac. Conveniunt itaque illam quodammodo conspicari, ne omnino intacta interius relinquatur. Disc. Mihi aliter satisfacere non valebis. Mac. Omne, quod cognoscitur intellectu et ratione, seu corporeo sensu imaginatur, putasne, in ipso, qui intelligit et sentit, quodammodo posse creari et effici? Disc. Videtur mihi posse. Rerum siquidem sensibilibus species et quantitates et qualitates, quas corporeo sensu attingo, quodammodo in me creari puto; earum namque phantasias dum memoriae insigo, easque inter meipsum tracto, divido, comparo, ac veluti in unitatem quandam colligo, quandam notitiam rerum, quae extra me sunt, in me effici perspicio. Similiter etiam interius intelligibilium, quae solo animo contempler, verbi gratia liberalium disciplinarum, quasdam notiones veluti intelligibiles species, dum studiose eas perquiro, in me nasci et fieri intelligo. Quid autem interest inter notitiam et res ipsas, quarum notitia est, plane non video. Mac. Quid tibi videtur? Num unius naturae, an alterius sunt res earumque notitiae, quae in anima sunt? Disc. Alterius. Quomodo enim unius naturae erit species corporea, verbi gratia cuiusdam animalis, seu herbae, seu arboris, et notitia ejus, quae in natura incorporea efficitur? Eadem ratione quomodo cuiuspiam disciplinae intelligibilis species et notitia ipsius unius naturae pos-

sunt fieri? Mac. Si ergo alterius generis seu naturae, et non ejusdem, dic, quaeso, quid horum praestantius ponendum arbitraris, num excelsior naturae sunt res propriis notionibus, an ipsae notionis rebus? Disc. Visibiles species melioris esse naturae notionibus earum dixerim, si sanctus Augustinus in nono de Trinitate undecimo capitulo talem sententiam non pronuntiaret: *Cum per sensum, inquit, corporis discimus corpora, fit aliqua eorum similitudo in animo nostro, quae phantasia in memoria est. Non enim omnino ipsa corpora in animo sunt, cum ea cogitamus, sed eorum similitudines. Melior est tamen imaginatio corporis in animo, quam illa species corporis, in quantum haec in meliore natura est, id est in substantia vitali, sicuti est animus. Non autem res intelligibiles notione sua, quae est in anima, meliores esse audeo dicere. Quod enim intelligit, melius esse, quam quod intelligitur, ratio edocet.* Nam si rerum omnium cognitio in divina sapientia subsistit, meliorem esse incomparabiliter eam rebus omnibus, quarum cognitio est, non temere pronuntiarim. Et si ita est, talis ordo, ut reor, ex divina providentia per universam creaturam procedit, ut omnis natura, quae sequentis se notitiam comprehendit, non solum melior et superior sit, verum etiam et ipsa notitia dignitate naturae, in qua est, praecedat eam longe, cujus notitia est. Ac per hoc facilius dixerim, notitiam intelligibilium rerum antiquiorem esse ipsis intelligibilibus rebus. Mac. Illud fortassis recte dices, si praestantius sit, quod formatur, illo, quod format. Disc. Quare hoc opponis? Mac. Quia notitia artium, quae in anima est, ab ipsis artibus formari videtur. Sed si certissima ratione suaderes, non notitiam ex artibus, verum artes ex notitia formari, tua forsitan ratiocinatio recte ingrederetur. Disc. Nonne inter nos confectum jam, omne, quod intelligit, illo, quod intelligitur, praestantius esse? Mac. Confectum. Disc. Dic ergo, utrum peritia mentis intelligit disciplinam, an disciplina peritiam? Mac. Mente intelligi disciplinam non dubito. Si vero dixerō, ex ipsa quoque peritia similiter, sicut et mente, cujus peritia est, eandem disciplinam cognosci, vereor, ne videar asserere, mentem peritiamque sui duo quaedam esse disciplinae notionibus vigentia, et non unam eandemque essentiam, cui naturaliter inest disciplinae cognitio. Si autem mentem suique peritiam non duo quaedam, sed unum atque idem vera docet ratio, cogor fateri, omne, quod mente intelligitur, peritia quoque sui intelligi, et continuo sequetur, mentem et peritiam, vel certe mentem peritam, praestantioris naturae esse ea disciplina, quam intelligit, si antiquiora sunt intellectus intelligentia. Si autem dixerō, ipsam disciplinam peritiae mentis peritiam esse, consequens erit, aut mentem peritam disciplinamque peritam duo quaedam

VARIAE LECTIONES.

¹ essent om. CF. ² quin om. CF. ³ Sic CF; A condita. ⁴ CF obstrusam praeteries. ⁵ Sic CF; A aliam. ⁶ Sic CF; A ergo. ⁷ Sic CF; A in intellectu. ⁸ CF notitiones. ⁹ Sic CF; A in animo. ¹⁰ Sic CF; A Cur. ¹¹ Sic CF; A phantasia memoriae. ¹² res om. CF. ¹³ CF docet. ¹⁴ CF peritam. ¹⁵ B

esse se invicem intelligentia, et a se invicem A intellecta, ac per hoc aequali dignitate naturae pollentia, aut mentem peritiamque sui disciplinamque, quam intelligit, et a qua intelligitur, unius ejusdemque essentiae fateri. Sed quid horum tenendum sit, nondum clare patet. Disc. Forsan patebit, dummodo rectam ratiocinandi viam Deo duce ingrediamur. Mac. Quæramus itaque diligentius, ac primum dicas, volo, mentis naturam, cui inest disciplinae peritia, simplicem esse, an non? Disc. Simplicem esse arbitror ¹. Est enim incorporea, intellectualis, ac per hoc omni compositione carere necesse est. Mac. Recte arbitraris. Putasne igitur, aliquid ei accidere, quod ejus essentiae naturaliter non inest? Disc. Puto quidem. Multa enim contingere ei video. Verbi gratia, temporaliter movetur, dum ipsa non sit tempus; peritia disciplinarum ei accidit, nunc enim perita, nunc imperita, nunc disciplinata, nunc indisciplina ² dignoscitur, nunc sapiens, nunc insapiens, nunc errans, quando irrationabiliter volvitur, nunc rationis viam recte ingreditur, et multa id genus. Mac. Non ergo peritia disciplinae vel ³ ipsa disciplina naturaliter ei inest, sed ex accidentibus ei ⁴ extrinsecus proveniunt. Disc. Non ausim hoc dicere. Neque enim ⁵ verisimile est, Deum ad imaginem et similitudinem suam creasse mentem, cui naturaliter peritia atque disciplina non ingenta sit; alioquin non esset mens, sed bruta quaedam irrationabilisque vita ⁶. Nam ⁷ non recte quis dixerit, ut arbitror, hominem ad imaginem Dei factum secundum accidens, et non secundum substantiam, praesertim cum intellectum et rationem substantialiter inesse ei videamus. Mac. Non ergo accidunt ei, sed naturaliter insunt. Disc. Non temere dixerim, ut opinor. Quamvis enim imperita et insapiens nasci videatur, quod ei accidit divini transgressionem mandati, qua et suimet et Creatoris sui oblita est, doctrinae tamen regulis reformata Deum suum et seipsam, suae peritiam et disciplinam, et omnia, quae naturaliter in ea subsistunt, in seipsa potest reperire, Redemptoris sui gratia illuminata. Mac. Restat igitur considerare, quomodo ei insunt peritia et disciplina, num veluti naturales qualitates, quas virtutes appellant, ut sunt species sapientiae et scientiae, quas divini radii repercussione percipit, an veluti substantiales suas partes, quibus consistit, ita ut quaedam Trinitas sit unius essentiae, mens, peritia, disciplina. Disc. Quod postremo posuisti, crediderim; videtur enim mihi substantialis quaedam et connaturalis Trinitas. Mac. Mens itaque et peritiam et disciplinam suam intelligit, et a sua peritia suaque disciplina intelligitur, non quid, sed quia est; aliter enim coessentialis et coequalis Trinitas non erit. Disc. Nec hoc negarim, quia ita ratio ⁸ me fateri exigit. Mac. Vide igitur, utrum a se invicem, an ab alia

quaedam superiori se natura formantur. Disc. Si superiore naturam, ex qua haec Trinitas et substituitur et formatur et intelligitur, fides catholica non suaderet, et non approbaret veritas, fortassis a ⁹ seipsa formari, vel certe principalem formam esse, non incaute responderim; jam vero quoniam superior est ¹⁰, ipsa, ex qua omnia formantur, incipiunt formari, et ad quam conversa formantur, quae ad eam convertuntur aut possunt converti, ab eadem etiam mentis Trinitatem formari non dubito. Mac. Hinc ambigere stultissimum. Sola itaque divina mens notitiam humanae mentis, peritiae disciplinali, quae ¹¹ a se formatae et ad se ¹², veram possidet in se ipsa. Disc. Nil verius aestimandum. Mac. Putasne, aliud esse humanam mentem, et aliud notionem ejus in mente B formantis et noscentis? Disc. Absit. Imo vero intelligo, non aliam esse substantiam totius hominis, nisi suam notionem in mente artificis, qui omnia, priusquam fierent, in seipso cognovit; ipsamque cognitionem substantiam esse veram, ac solam eorum, quae cognita sunt, quoniam in ipsa perfectissime facta et aeternaliter et immutabiliter subsistunt ¹³. Mac. Possumus ergo hominem definire sic: Homo est notio quaedam intellectualis in mente divina aeternaliter facta. Disc. Verissima et probatissima definitio hominis est ista; et non solum hominis, verum etiam omnium, quae in divina sapientia facta sunt. Nec vereor, eos, qui definiunt hominem, non secundum quod intelligitur esse, sed ex his, quae circa eum intelliguntur, dicentes, homo est animal C rationale, mortale, sensus et disciplinae capax, et quod est mirabilius, hanc definitionem usiadei vocant, dum non sit substantialis, sed circa substantiam, ex his, quae per generationem substantiae accidunt, extrinsecus assumpta. Notio namque hominis in mente divina nihil horum est. Ibi siquidem simplex est, nec hoc nec illud dici potest, omnem definitionem et collectionem partium superans, dum de ea esse tantum praedicatur, non autem ¹⁴ quid sit. Sola etenim ac vera usiadi ¹⁵ definitio est, quae solummodo affirmat esse, et negat quid esse. Mac. Num tibi videtur rerum omnium sensibilibus et intelligibilibus, quae potest humana mens intelligere, notionem quandam in homine esse? Disc. Videtur plane; et quidem per hoc maxime intelligitur homo esse, quod D cunctorum, quae sive aequaliter sibi creata sunt, sive quibus dominari praecipitur, datum est ei habere notionem. Quomodo enim dominatus eorum homini daretur, quorum notionem non haberet? Si quidem dominatus illius erraret, si ea, quae regeret, nesciret. Quod apertissime divina nobis indicat Scriptura dicens: *Formatis igitur Dominus Deus de humo cunctis animantibus terrae et universis volatilibus ¹⁶ caeli, adduxit ea ad Adam, ut videret, quid vocaret ea: omne autem quod vo-*

VARIAE LECTIONES.

¹ CF simplicem arbitror esse. ² Sic CF; *disciplinata nunc indisciplina om. A.* ³ Sic CF; *Aut.* ⁴ *ri om. CF.* ⁵ Sic CF; *A Non enim.* ⁶ Sic CF; *A natura.* ⁷ Sic CF; *Nam om. A.* ⁸ Sic CF; *A rectio ita.* ⁹ *a om. CF.* ¹⁰ Sic CF; *A per superiorem.* ¹¹ Sic CF; *A disciplinalis.* ¹² Sic CF; *et ad se om. A.* ¹³ *A subsistit.* ¹⁴ *A quod.* ¹⁵ *Co. j. ACF usiades.* ¹⁶ *A volatibus.*

cavit Adam animae viventis, ipsum est nomen ejus. A Ut videret, inquit, hoc est, ut intelligeret, quid vocaret. Si enim non intelligeret, quomodo recte vocare posset? Omne autem quod vocavit¹, ipsum est nomen ejus²; hoc est, ipsa est notio animae viventis. **MAC.** Quid ergo mirum, si rerum notio, quam mens humana possidet, dum in ea creata est, ipsarum rerum, quarum notio est, substantia intelligatur, ad similitudinem videlicet mentis divinae, in qua notio universitatis conditae, ipsius universitatis incommunicabilis substantia est; et quemadmodum notionem omnium, quae in universitate et intelliguntur, et corporeo sensu percipiuntur, substantiam dicimus eorum, quae intellectui vel sensui succumbunt, ita etiam notionem differentiarum ac proprietatum naturaliumque accidentium ipsas differentias, et proprietates, et accidentia esse dicamus? **Disc.** Non mirum. **MAC.** Creata est igitur in eo irrationabilitas, et omnis species, omnisque differentia, et proprietas ipsius irrationabilitatis, et omnia quae³ circa eam naturaliter cognoscuntur, quoniam horum omnium et similitum notitia in ipso condita est. Similitum autem dixi propter illa, quae extra animalia natura rerum continet, ut sunt mundi elementa, herbarum quoque liquorumque genera et species, quantitates et qualitates, ceteraque per innumerabiles differentias multiplicata, quorum omnium vera cognitio humanae naturae insita est, quamvis adhuc inesse ei lateat seipsam, donec ad pristinam integritatem restituatur, in qua magnitudinem et pulchritudinem imaginis in se conditae purissime intellectura est, et nihil eam latebit ex his, quae in se condita sunt, divino lumine ambita⁴, et in Deum conversa, in quo omnia perspicue contemplabitur. An aliud voluit magnificus Boethius intelligi, ubi ait: *Sapientia est rerum, quae sunt, sui que immutabilem substantiam sortiuntur, comprehensio⁵ veritatis? Esse autem illa dicimus, quae nec intentione crescunt, nec retractione minuuntur, nec variationibus permulantur, sed in propria semper vi suae se naturae subsidiis nixa custodiunt. Haec autem sunt qualitates, quantitates, formae, magnitudines, parvitates, aequalitates, habitudines, actus, dispositiones, loca, tempora, et quicquid adunatum quodammodo corporibus invenitur: quae ipsa quidem natura incorporea sunt, et immutabilis substantiae ratione vigentia, participatione vero corporis permulantur, et tactu variabilis rei in vertibilem inconstantiam transeunt.* Et ubi haec subsistere intelligis, nisi in notionibus suis in anima sapientis? Ubi enim intelliguntur, ibi sunt, imo vero intellectus sui sunt⁶. **Disc.** Praesentis quaestionis reseratio multiplicem exigit expositionem, et dum reseratur, innumerabilis diversarum quaestionum undique circumstan-

tium multitudo, veluti ex quodam infinito fonte manare non desinit, ut non immerito assimiletur ei Herculeae hydrae figmentum, cujus capita in quantum truncantur, in tantum crescunt, ita ut pro uno amputato centum ebulliant, humanam porro insinuans naturam, quae hydra, id est, fons quidam multiplex est, et infinitae profunditatis: quam praeter solum Herculem, hoc⁷ est, virtutem, quis potest perspicere? *Nemo enim scit⁸ quae sunt in homine, nisi spiritus hominis, qui in ipso est.* Itaque si notio illa interior, quae menti inest humanae, rerum, quarum notio est, substantia constituitur, consequens, ut et ipsa notio, qua seipsum homo cognoscit, sua substantia credatur. **MAC.** Consequens profecto. Diximus enim, mentem humanam⁹, sui que notitiam, qua se novit, et disciplinam, qua seipsam discit, ut seipsam cognoscat¹⁰, unam eandemque essentiam subsistere. **Disc.** Quid ergo dicemus? Numquid paulo superius ad puram deduximus hominis definitionem, dicentes, homo est notio quaedam intellectualis, in mente divina aeternaliter facta? Et si ita est, quomodo illa notio, qua homo seipsum cognoscit, substantia sua sit, si praedicta definitio non temere statuta est¹¹? **MAC.** Non temere quidem; nam et illa definitio, quae dicit, notionem quandam in mente divina aeternaliter factam substantiam hominis esse, verax est. Et quod nunc dicimus, notitiam videlicet, qua se mens humana cognoscit, substantialiter homini inesse, non irrationabiliter docetur. Aliter enim omnis creatura in Verbo Dei, in quo omnia facta sunt¹², consideratur, aliter in seipsa. Hinc sanctus Augustinus in Exemero suo: *Aliter, inquit, sub ipso sunt ea, quae per ipsum facta sunt, aliter in ipso sunt¹³ ea, quae ipse est. Siquidem intellectus omnium in divina sapientia substantia est omnium, imo omnia; cognitio vero, qua seipsam in seipsa intelligit, intellectualis et rationalis creatura, veluti secunda quaedam substantia ejus est, qua se novit solummodo, se nosse et esse et velle, non autem quid sit. Et illa quidem substantia in sapientia Dei constituta, aeterna et incommutabilis est, ista vero temporalis et commutabilis; illa praecedit, ista sequitur; illa primordialis et causalis, ista procedens¹⁴ et causativa; illa universaliter omnia¹⁵ continet, ista particulariter, quantum a superiori distribuitur, subjecta sibi per notitiam comprehendit; ab illa producta est ista, ista vero reversura est in illam.* Et non dico nunc illam superessentialem substantiam¹⁶, quae per seipsam Deus est, et unica omnium causa, sed illam, quae primordialiter in sapientia Dei facta est causaliter¹⁷, cujus effectus est haec, quam secundo loco statuimus, substantia, imo naturalis ordo rerum constituit. **Disc.** Duas igitur substantias hominis intelligere debemus unam quidem in primordialibus

VARIAE LECTIONES.

¹ A vocaret. ² ejus om. A. ³ quae om. A. ⁴ Sic CF; A *objecta*. ⁵ A *comprehensione*. ⁶ Sic CF; A *sinit*. ⁷ A *id*. ⁸ Sic F; A *scit enim; scit om. C*. ⁹ Sic CF; A *in mente humana*. ¹⁰ Sic CF; A *et seipsam cognoscit*. ¹¹ Sic CF; A *statuta sit*. ¹² *facta sunt om. CF*. ¹³ Sic CF; *sunt om. A*. ¹⁴ Sic CF; A *procedens*. ¹⁵ Sic CF; A *hominem*. ¹⁶ Sic CF; A *superessentialem supersubstantialem substantiam*. ¹⁷ Sic CF; A *et causaliter*.

causis generalem, alteram in earum effectibus specialiam. *Mac.* Duas non dixerim, sed unam dupliciter intellectam. Aliter enim humana substantia per conditionem in intellectualibus perspicitur causis, aliter per generationem in effectibus. Ibi quidem omni mutabilitate libera, hic mutabilitati obnoxia; ibi simplex omnibusque accidentibus absoluta omnem effugit contuitum et intellectum¹, hic compositionem quandam ex quantitativis et qualitativis, ceterisque, quae circa eam intelliguntur, accipit, per quam² mentis recipit intuitum. Una itaque eademque veluti duplex dicitur propter duplicem sui speculationem, ubique tamen suam incomprehensibilitatem custodit, in causis dico et in effectibus, hoc est, sive nuda in sua simplicitate, sive accidentibus induta. In his enim omnibus nulli intellectui creato neque³ sensui succumbit, nec a seipsa intelligitur quid sit. *Disc.* Quid est ergo, quod jam pridem dixisti, mentem quidem humanam notionem, qua se cognoscit, et disciplinam, qua seipsam discit, habere, et nunc iterum neque a seipsa, neque ab alia creatura dignosci posse asseris? *Mac.* Utrumque verum esse ratio perdocet: humana siquidem mens et seipsam novit, et seipsam non novit. Novit quidem quia est, non autem novit quid est. Ac per hoc, ut in prioribus libris docuimus, maxime imago Dei esse in homine⁴ docetur. Ut enim Deus comprehensibilis est, dum ex creatura colligitur quia est, et incomprehensibilis est, quia a nullo intellectu humano vel angelico comprehendere potest quid sit⁵, nec a seipso, quia non est quid, quippe superessentialis: ita humanae menti hoc solum datur nosse, se esse, quid autem sit, nullo modo ei conceditur; et quod est mirabilius, et considerantibus seipsos et Deum⁶ suum pulchrius, plus laudatur mens humana in sua ignorantia, quam in sua scientia. Laudabilis namque in ea est, se nescire quid sit, quam scire quia est, sicut plus et convenientius pertinet⁷ ad divinae naturae laudem negatio ejus⁸ quam affirmatio, et sapientius est ignorare illam quam nosse, cujus ignorantia vera est sapientia, quae melius nesciendo scitur; Apertissime ergo divina similitudo in humana mente dignoscitur, dum solummodo esse scitur; quid autem est, nescitur; et, ut ita dicam, negatur in ea quid esse, affirmatur solummodo esse. Nec hoc ratione vacat. Si enim cognosceretur quiddam esse, circumscripta profecto in aliquo esset, ac per hoc imaginem sui Creatoris non omnino in se exprimeret, qui omnino incircumscribitus est, et in nullo intelligitur, quia infinitus est⁹, super omne, quod dicitur et intelligitur, superessentialis. *Disc.* Quomodo igitur omnis creatura in notitia hominis facta est, quae nec seipsam cognoscit quid sit, et hoc pro magna laude ipsius accipitur, prae nimia sui excellentia, dum

A nulla finita substantia circumcluditur? *Mac.* Imo etiam hoc maximo argumento colligitur, quod in homine omnis creatura substantialiter creata sit. Omnium siquidem, quae sunt, substantia nullo modo definiri potest quid sit, teste Gregorio theologo, qui de talibus disputat, agens adversum eos, qui negant, Verbum Dei superessentialiale¹⁰ esse, contententes illud in aliqua substantia concludere, ac per hoc non super omnia esse, sed in numero omnium contineri, volentes substantiam Filii a substantia Patris segregare. Itaque sicut divina essentia, ad cujus imaginem facta est, infinita est, ita illa humana substitutio nullo certo fine terminatur: ex his autem, quae circa eam intelliguntur, hoc est temporibus, locis, differentiis, proprietatibus, quantitativis, qualitativis, relationibus, habitudinibus, positionibus, actionibus, passionibus solummodo intelligitur esse, quid autem sit, nequaquam. Atque hinc datur intelligi, nullius creaturae aliam subsistentiam esse, praeter illam rationem, secundum quam in primordialibus causis in Dei Verbo substituta est, ac per hoc definiri non posse quid sit, quia superat omnem substantialem definitionem. Definitur autem per suas circumstantias, quae sibi accidunt, in speciem propriam¹¹ per generationem seu intelligibilem seu sensibilem proveniens.

8. *Disc.* Humanam angelicamque naturam aut eandem aut simillimas esse, et divina Scriptura, et ipsa ratio perhibet. Nam et homo et angelus intellectualis et rationalis creatura dicitur, et est. Et si ita sibi met conveniunt, non immerito quaerendum, quare omnis creatura in homine creata legitur, non autem in angelo. *Mac.* Non sine causa, ut opinor. Si quidem videmus in homine non perpartica, quae in angelo subsistere, nec auctoritas tradit, nec ratio intelligit, ut hoc corpus animale, quod etiam ante peccatum humanae animae adjunctum fuisse divina Scriptura testatur, corporeus quoque quinquepertitus sensus exterior, rerumque sensibilibus phantasiae, quae per eum humanae animae ingeruntur, ratiocinationis quoque in inquirendis rerum naturis perplexio morosaeque difficultas, in discernendis item virtutibus et vitiis laboriosa solertia, plurimaeque id genus. His enim omnibus angelicam essentiam¹² carere perspicuum, et tamen naturae rerum inesse nemo recte sapientium abnegavit. Quamvis videatur Augustinus sentire angelos¹³ docuisse in octavo¹⁴ de Civitate Dei, septimo¹⁵ capitulo, ubi magnorum philosophorum contemplationis virtutem laudat, qui viderunt omnem speciem in re quacumque mutabili, quae est, quicquid illud est¹⁶, quomodo et qualiscumque natura est, non esse posse, nisi ab illo qui vere est quia incommutabiliter¹⁷ est. Ac per hoc sive universi mundi corpus, figuras, qualitates, ordinatumque no-

VARIAE LECTIONES.

¹ CF effugit conditum intellectum. ² Sic CF; pro accipit per quam A patiens. ³ Sic CF; A creatur. ⁴ Sic CF; A in homine esse. ⁵ Sic CF; A est. ⁶ Sic CF; A dominium. ⁷ Sic CF; A pertinet. ⁸ ejus om. A. ⁹ Sic CF; est om. A. ¹⁰ A superessentialem. ¹¹ Sic CF; A in specie propria. ¹² A angelica essentia. ¹³ Sic CF; A angelicos. ¹⁴ Sic CF; A in libro octavo. ¹⁵ Sic CF; A sexto. ¹⁶ Pro qui viderunt omnem speciem... illud est CF qui asse unt quomodo cet. ¹⁷ A incommunitabiliter.

tum, et elementa disposita a caelo usque ad terram, et A
 quaecunque corpora in eis sunt, sive omnem ¹ vitam,
 vel quae nutrit et continet, qualis est in arboribus,
 vel quae et haec habet et sentit, qualis est in pecoribus,
 vel quae et haec habet et intelligit, qualis est in ho-
 minibus, vel quae nutritorio subsidio non indiget, sed
 tantum continet, sentit, intelligit, qualis est in ange-
 lis, nisi ab illo esse non posse, qui simpliciter est.
 De sensu tamen interiori dixisse crediderim. Proinde
 caelestem essentiam plurimarum naturae partium
 motionumque, quae naturaliter humanae insunt natu-
 rae, expertem quae ignorat? Eorum etiam notitiam
 quae ei, caelesti dico substantiae ², aut secundum
 substantiam non insunt, aut secundum accidens non
 contingunt, non habere vera testatur ratio. Quamvis
 enim angeli mundum istum omnemque ³ corpoream B
 creaturam administrare perhibeantur, nullo modo
 tamen putandi sunt ad hoc peragendum corporeis
 sensibus, seu motibus localibus vel temporalibus, aut
 visibilibus apparitionibus indigere. Haec autem om-
 nia, quae nobis accidit pro nostrae naturae indige-
 gentia, locorum temporumque varietatibus adhuc
 subjectae, non illorum potestatis defectu eis acci-
 dere recte iudicantur ⁴. Dum enim spiritualia sua
 corpora et invisibilia in formas visibiles transmutant,
 ita ut mortalium sensibus visibiliter, localiter, tem-
 poraliter possint apparere, non hoc eis accidit pro-
 pter semetipsos, sed propter homines, quibus praes-
 sunt, et divina mysteria declarant. Nam localiter non
 vident per sensum, neque temporaliter eis accidit
 nosse, quid in rerum administratione acturi sunt, C
 quippe dum sunt ⁵ aeternaliter super omne tempus
 et locum in contemplatione veritatis, in qua vident
 simul administrationis suae causas. Et ne me existi-
 mes de omnibus caelestibus essentiis talia pronun-
 tiare, sed de excellentioribus ⁶ solummodo ordini-
 bus, qui semper circa Deum sunt, et quibus nulla
 ignorantia inest praeter illam divinarum tenebra-
 rum, quae superat omnem intellectum. Ordo siqui-
 dem extremus, qui proprie dicitur angelicus, per
 quem superiores ordines administrant, quicquid in
 humanis mentibus ⁷ per divinas revelationes, vel in
 ceteris mundi hujus partibus divina providentia jubet
 peragi, nondum omni ignorantia absolutus est, ideo-
 que ⁸, ut sanctus Dionysius Areopagita in libro de
 caelesti Jerarchia subtilissime pertractat, a superio-
 ribus ordinibus docetur, et in altiorum se divinarum
 mysteriorum notitiam introducit. Proinde non irra-
 tionabiliter jubemur credere et intelligere, omnem
 visibilem et invisibilem creaturam in solo homine
 esse conditam, cum nulla substantia sit creata, quae
 in eo non intelligatur esse, nulla species, seu diffe-
 rentia, seu proprium, seu accidens naturale in natura
 rerum reperitur, quae vel ei naturaliter non insit,
 vel cujus notitia in eo esse non possit; ipsaque noti-
 tia rerum, quae intra se continentur, in tantum meli-
 or est his, quorum notitia est, in quantum melior
 est natura, in qua constituta est. Omnis autem ratio-
 nabilis natura omni irrationabili et sensibili naturae
 recta ratione praepositur, quoniam Deo propinquior
 est. Quapropter et res, quarum ⁹ notitiae humanae
 naturae insunt, in suis notionibus subsistere non in-
 congrue intelliguntur. Ubi enim melius cognitionem
 suam patiuntur, ibi verius existere iudicandae sunt.
 Porro si res ipsae in notionibus suis verius quam
 in seipsis subsistunt, notitiae autem earum homini
 naturaliter insunt, in homine igitur universaliter
 creatae sunt. Quod reditus omnium in hominem suo
 tempore indubitanter probabit. Qua enim ratione in
 eum reversura sunt, si in eo connaturalem quandam
 cognationem ¹⁰ non possiderent, et ab eo quodam-
 modo non procederent? De quo reditu suo loco di-
 cendum promissimus. Disc. Haec, quamvis valde dif-
 ficilia videantur, quoniam simplicis doctrinae modum
 excedunt, speculatrice tamen considerata ratione,
 amplitudini humanae conditionis intelligendae ad-
 modum conveniunt, utilissimeque proficiunt, ut
 non immerito dicamus, non hominem in genere ani-
 malium, sed magis omne genus animalium in homine
 de terra, hoc est, soliditate naturae productum, et
 non solum omne genus animalium, verum etiam uni-
 versitatem conditam in homine factam, ita ut veraci-
 ter de homine intelligatur quod Veritas dixit: Prae-
 dicare Evangelium omni creaturae; item Apostolus:
 Omnis creatura congemiscit et parturit usque adhuc.
 Cui autem haec vel nimium abstrusa ¹¹, vel penitus
 incredibilia videntur, si omnium naturalium discipli-
 narum, quas liberales appellant, imperitus est, aut
 sileat, aut discat, ne ¹² incautus repugnet his, quae
 intelligere non valet; si doctus, plane videbit,
 ut de una earum exemplum proferamus, figuras
 geometricas non in seipsis naturaliter subsistere, sed
 in rationibus ipsius disciplinae, cujus figurae sunt.
 Trigonus siquidem, qui corporeo sensu in aliqua
 materia conspicitur, profecto illius, qui animo inest,
 quaedam sensibilis imaginatio est, ipsumque trigon-
 um, qui in animo disciplinae subsistit, intelligit,
 rectoque iudicio, quid praestantius sit, pondera-
 bit, num figura trianguli, an ipse triangulus, cujus
 figura est. Et inveniet, ni fallor, illam quidem figu-
 ram vere figuram esse, sed ¹³ falsum triangulum, il-
 lum vero triangulum, qui in arte subsistit, illius fi-
 gurae causam esse, verumque triangulum. Et non
 dico phantasticum triangulum, qui ex animo descen-
 dit per memoriam in sensus, et ¹⁴ per sensus in sen-
 sibilis figuras, neque illum, qui iterum ex figura
 sensibili per corporeum sensum memoriae infigitur,
 sed illum ipsum, qui in ipsa disciplina uniformiter
 permanet, ubi simul est linea et angulus, nec alibi
 linea, alibi angulus, alibi medium, alibi extremum,

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF; A omnium ² Sic CF; caelesti dico substantiae om. A. ³ Sic CF; A omnem et. ⁴ Sic CF; A
 videantur. ⁵ CF dum sint. ⁶ Sic CF; A excelsioribus. ⁷ Sic CF; A motibus. ⁸ CF Ideo, ut. ⁹ A quo-
 rum. ¹⁰ Sic CF; A cognitionem. ¹¹ Sic A; CF abstrusa. ¹² Sic CF; A non. ¹³ Sic CF; A et. ¹⁴ et op. A

alibi signum, alibi spatia ¹ laterum a signo, alibi angulorum, alibi punctum, quo lineae incipiunt, et in quo per juncturas laterum anguli concluduntur, sed in una eademque notione geometrici animi praedicta omnia unum sunt, et totum in singulis, et singula in toto intelliguntur, et in ipso intellectu unita ² sunt, quia ipse omnium, quae intelligit, substantialis ratio est, ex qua geometricorum corporum formulae specificantur. Et quod de triangulo diximus, de ceteris quoque figuris angulosis, seu circularibus, sive obliquis, in planis quoque ac solidis intelligendum; quippe cuncta ³ haec una eademque ratione in mente perita disciplinabilique ⁴ in notionibus suis subsistunt. Si ergo geometrica corpora, sive in phantasiis memoriae, sive in aliqua materia sensibili formentur in notionibus suis rationabilibus, omni phantasia atque materia carentibus, super omne, quod sensu corporeo percipitur, vel in memoria figuratur, subsistunt: quid mirum, corpora quoque naturalia, ex qualitativis elementorum mundi composita, in ea natura, in qua eorum notitia est, subsistere, praesertim cum omnia, quae circa corpora sentiuntur, incorporea sint? Nam et species, quibus continentur, incorporeales sunt; quantitates similiter et qualitates intelligibilis naturae esse nulli sapienti dubium videtur, et ab intellectualibus vitalis substantiae rationibus procedere.

9. **MAC.** Quisquis naturas rerum intentus perspexerit, haec ita se habere inunctanter inveniet. **DISC.** His itaque discussis non incongrue quaeritur, quomodo omnis creatura in homine est condita, cum ipse post creationem omnium factus fuisse perhibetur. Si ergo ante ipsum universa creatura visibilis et invisibilis creata est, ut divina tradit historia, nulliusque conditio post ipsum legitur, qua ratione possumus perspicere, omnem creaturam in homine conditam fuisse? Nam si quis dixerit, universam creaturam bis conditam, primo quidem specialiter in seipsa, secundo vero generaliter in homine, non facile crediderim rationi convenire, quia, si ita est, propriam substantiam homo non habebit, sed erit veluti quaedam compositio multarum rerum, imo etiam totius creaturae prius factae, et una multiplex diversis formis exaggeratio. Et quod est gravius, si omnis creatura, sive visibilis, sive invisibilis, in seipsa perfectissime facta est; perfectus siquidem conditor dum sit et plusquam perfectus, nullum imperfectum credibile est condidisse: quomodo veluti secundam conditionis suae ⁵ perfectionem in homine acceperit ⁶, qui extremus in divinis operationibus creator? Et, si ita est, non de nihilo fecit Deus hominem ad imaginem suam, sed de his, quae ante ipsum facta sunt. Quod si quis dixerit, humanum corpus non de nihilo, sed de aliquo terreno, videlicet limo ⁷, conditum fuisse, quid dicturus erit de meliori

A hominis factura ⁸, quae sine dubio in anima et corpore spirituali in prima conditione constituta est, quam, scilicet animam, flatu divino, imo flatum divinum, de nihilo conditam, non autem de aliquo credimus. **MAC.** Hanc quaestionem multa caligine involutam sentio, multiplicemque reserationis suae facultatem quaerere. Sed ne penitus intacta transiliatur, ipsam quodammodo, prout interior divini luminis radius arriserit, contemplari conabimur. Ac primum dicas, quaeso, utrum res intelligibiles seu sensibiles priores sunt animo, qui eas intelligit, vel sensu, quo sentiuntur. **DISC.** Ubi aliud est, quod intelligit, et ⁹ aliud, quod intelligitur, et melioris naturae est, quod intelligit, quam quod intelligitur, intelligenti animo seu sensu sentienti rem intellectam seu sensam ¹⁰ praecedi, non incongrue dixerim. Res autem ipsae, quae se intelligunt, in quantum se intelligere possunt ¹¹, non dixerim esse semet priores. Nam ubi res ipsa et sui cognitio unum est, qualis praecessio fieri potest, non video. Scio enim me esse, nec tamen me praecedit scientia mei, quia non aliud sum, et aliud scientia, qua me scio; et si nescirem me esse, non nescirem ignorare me esse: ac per hoc, sive scivero, sive nescivero me esse, scientia non carebo; mihi enim remanebit scire ignorantiam meam. Et si omne, quod potest scire ¹² se ipsum nescire, non potest ignorare se ipsum esse; nam si penitus non esset, non sciret seipsum nescire: conficitur, omnino esse omne, quod scit se esse, vel scit se nescire se esse. Si quis autem tanta ignorantia obrutus est, ut nec seipsum esse sciat, nec nescire ¹³ seipsum esse sentiat, aut penitus talem non esse: hominem, aut omnino extinctum dixerim. In supradictis quoque rationibus satis inter nos statutum ¹⁴, haec duo humanae animae simul et inseparabiliter ac semper inesse: scire et nescire. Scit enim, se esse rationabilem et intellectualem naturam; nescit autem, quid sit ipse intellectus et ipsa ratio. **MAC.** Non eras ergo, priusquam scires vel nescires te esse? **DISC.** Non; simul enim accepi esse, et cognoscere me esse, et intelligere, me ignorare, quid sum. **MAC.** Dic mihi, quando notitiam sui accipit homo, utrum in illa conditione, in qua omnes homines universaliter facti sunt in primordialibus causis ante tempora secularia, an in ipsa generatione, qua in ordine temporum, Deo soli cognito et praedefinito, in hanc vitam procedit? **DISC.** In utrisque, ut arbitror: in una quidem generaliter in causis latenter, in altera vero specialiter in effectibus manifeste. Nam in illa primordiali et generali totius humanae naturae conditione nemo seipsum specialiter cognoscit, neque propriam notitiam sui habere incipit; una enim et generalis cognitio omnium est ibi, solique Deo cognita. Illic namque omnes homines unus sunt, ille profecto ad imaginem Dei factus, in quo omnes creati

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF; A spatium. ² Sic CF; A unica. ³ Sic CF; A cuncta quippe. ⁴ CF disciplinabile. ⁵ Sic CF; A suae conditionis. ⁶ Sic CF; A accepit. ⁷ Sic CF; A luto. ⁸ Sic CF; A parte. ⁹ et om. CF. ¹⁰ Sic CF; A seu sensu apprehensam. ¹¹ Sic CF; A possunt. ¹² Conj., AEF nescire. ¹³ Sic CF; A scire. ¹⁴ Sic CF; A statuitur.

sunt. Ut enim omnes formae vel species, quae in uno genere continentur, adhuc per differentias et proprietates intellectui vel sensui cognitae non succumbunt, sed veluti quaedam unitas nondum divisa subsistit, donec unaquaeque suam proprietatem et differentiam in specie individua intelligibiliter vel sensibiliter accipiat : ita unusquisque in communione humanae naturae nec seipsum nec consubstantiales suos propria cognitione discernit, priusquam in hunc mundum suis temporibus, juxta quod in aeternis rationibus constitutum est, processerit. **MAC.** Quare ergo unusquisque mox, ut per generationem in hunc mundum provenerit, non seipsum cognoscit? **Disc.** Poenam praevericationis naturae in hoc manifestari non temere dixerim. Nam si homo non peccaret, in tam profundam sui ignorantiam profecto non caderet; sicut neque ignominiosam generationem ex duplici sexu ad similitudinem irrationabilium animalium non pateretur, ut Graecorum sapientissimi certissimis rationibus affirmant ¹. Ipse siquidem, qui solus absque peccato natus est ² in mundo, Redemptor videlicet mundi, nusquam ³ nunquam talem ignorantiam peressus est, sed confestim, ut conceptus et natus est, et seipsum et omnia intellexit, ac loqui et docere ⁴ potuit, non solum quia sapientia Patris erat, quam nihil latet, verum etiam quia incontaminatam humanitatem acceperat, ut contaminatam purgaret; non quia aliam accepit praeter eam quam restituit, sed quia ipse solus incontaminatus in ea remansit, et ad medicamentum vulneris vitatae naturae in secretissimis ipsius rationibus reservatus ⁵. Tota quippe in totis perierit ⁶, praeter illum, in quo solo incorruptibilis permansit. Et quidem maximum exemplum gratiae ipse est, non quia quid ex reatu humanae naturae indultum ei sit ⁷, sed quia solus omnium nullis praecedentibus meritis in unitatem substantiae verbo Dei conjunctus est, in quo omnes electi, de plenitudine gratiae ejus accipientes, filii Dei et participes divinae substantiae fiunt. **MAC.** Inerat ergo humanae naturae potentia perfectissimam sui cognitionem habendi, si non peccaret. **Disc.** Nil verisimilius. Casus quippe illius maximus et miserrimus erat, scientiam et sapientiam sibi insitam deserere, et in profundam ignorantiam suimet et Creatoris sui labi, quamvis appetitus beatitudinis, quam perdidit, etiam post casum in ea remansisse intelligatur, qui in ea nullo modo remaneret, si seipsam et Deum suum omnino ignoraret. **MAC.** Perfectissima igitur ⁸ cognitio et sui et Creatoris ei ante peccatum naturali-

ter insita est, quantum cognitio creaturae et seipsam et causam suam potest comprehendere? **Disc.** Non aliter existimo ⁹. Nam quomodo imago esset, si in aliquo ab eo, cujus imago est, distaret, excepta subjecti ratione, de qua in superioribus libris diximus, dum de prototypo, hoc est, de principali exemplo ejusque imagine disputabamus, dicentes, ipsum Deum principale exemplum esse per seipsum, et seipso, in seipso, et a nullo creatum vel formatum vel conversum subsistens, imaginem vero ejus, quae est homo, ab ipso creatam, nec per seipsam esse, nec a seipsa, nec in seipsa subsistere, sed ab eo, cujus imago est, accepit esse secundum naturam, et Deus esse secundum gratiam, cetera quoque omnia, quae de Deo praedicantur, de imagine ejus praedicari posse, sed de Deo essentialitate, de imagine vero participatione? Nam et bonitas est et bona imago participatione summi boni summaeque bonitatis, cujus imago est, aeterna quoque et aeternitas participatione illius aeterni et aeternitatis, a qua formata est, omnipotentia item participatione illius ¹⁰ omnipotentiae, a qua condita, et ad quam conversa specificata est. Nam si humana natura non peccaret, eique, qui eam condiderat, incommutabiliter ¹¹ adhereret, profecto omnipotens esset. Quicquid enim in natura rerum fieri vellet, necessario fieret, quippe dum nil aliud fieri vellet, praeter quod Creatorem sui fieri velle intelligeret; Creatoris autem sui voluntatem omnipotentem incommutabilem omnino intelligeret, si ei omnino adhaereret, eumque non desereret, ne sibi dissimilis esset, et cetera, quae recta ratione de Deo ejusque imagine intelligi, vel cogitari, vel praedicari possunt ¹². **MAC.** Si ergo humanae naturae ante peccatum inerat et suimet perfecta cognitio, et Creatoris sui, quid mirum, si rationabiliter de ea intelligatur, plenissimam scientiam ¹³ similitum sui naturarum, ut sunt caelestes essentiae, et inferiorum se, ut est mundus iste cum rationibus suis intellectui succumbentibus, habuisse, et adhuc sola possibilitate et reipsa in summis hominibus habere? **Disc.** Clare intelligentibus non erit mirum, sed verum et verisimile. **MAC.** Magna laus est ¹⁴ ac vera humanae naturae, imo etiam illius, qui sic eam creare voluit. Quapropter de intellectu illius et cognitione similiter hoc quoque accipiendum ¹⁵. Ut enim ¹⁶ sapientia creatrix, quod est Verbum Dei, omnia, quae in ea facta sunt, priusquam fierent, vidit, ipsaque visio eorum, quae ¹⁷ priusquam fierent, visa sunt, vera et incommutabilis ¹⁸ aeternaque essentia est, ita creata sapientia,

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF; A *natus est absque peccato*. ² Sic CF; A *nusquam om. A*. ³ Sic CF; A *et docere ac loqui*. ⁴ Sic CF; A *reservatur*. ⁵ CF *perit*. ⁶ Sic CF; A *sit ei*. ⁷ Sic CF; A *ergo*. ⁸ Sic CF; A *aestimo*. ⁹ Sic CF; A *aeterni et aeternitatis — illius om. A*. ¹⁰ Sic CF; A *immutabiliter*. ¹¹ Sic CF; A *possent*. ¹² Sic CF; A *plenissima scientia*. ¹³ Sic CF; A *enim*. ¹⁴ Sic CF; A *de intellectu quoque illius et cognitione similiter accipiendum*. ¹⁵ *enim om. F*; C *utere sapientia, sed literae ere linea delatae sunt*. ¹⁶ Sic CF; A *qua*. ¹⁷ A *incommunicabilis*.

NOTAE

• De hac J. Scoti, Maximique, quem sequitur, falsissima doctrina. Cf. ea quae col. 503, not. ⁹ obs. revivimus.

quae est humana natura, omnia, quae in se facta sunt, priusquam fierent, cognovit, ipsaque cognitio eorum, quae, priusquam fierent, cognita sunt, vera essentia et inconcussa est. Proinde ipsa notitia sapientiae creatricis prima causalisque totius creaturae essentia recte intelligitur esse, cognitio vero creatae sapientiae secunda essentia et superioris notitiae effectus subsistit. Et quod diximus de prima et causali essentia in creatricis sapientiae notione constituta, deque secunda et effectiva, quae in anima humana subsistere non incongrue asseritur, de omnibus similiter, quae circa essentiam totius creaturae dignoscuntur, incunctanter intelligendum est. Omne siquidem, quodcumque in humana intelligentia circa substantias rerum constituitur, ex ipsa notitia creatricis sapientiae per creatam sapientiam procedere, recta naturae consideratio declarat. Constituuntur autem circa essentias quidem species sensibiles, quantitates, qualitates, loca, tempora, et similia, sine quibus essentia intelligi esse non potest. Quamobrem totum, quod volumus suadere, breviter sic possumus concludere: Quemadmodum intellectus omnium, quae Pater fecit in suo Verbo unigenito, essentia eorum est, et cunctorum, quae circa eam naturaliter intelliguntur, substitutio, ita cognitio omnium, quae Patris Verbum in humana anima creavit, essentia est eorum, omniumque, quae circa eam naturaliter dignoscuntur, subjectum. Et quemadmodum divinus intellectus praecedit omnia, et omnia est, ita cognitio intellectualis animae praecedit omnia, quae cognoscit, et omnia, quae praecognoscit, est, ut in divino intellectu omnia causaliter, in humana vero cognitione effectualiter subsistant. Non quod alia sit omnium essentia, ut saepe diximus, in Verbo, alia in homine, sed quod unam eandemque aliter in causis aeternis subsistentem, aliter in effectibus intellectam mens speculatur; illic enim superat omnem intellectum, hic autem ex his, quae circa eam considerantur, esse solummodo intelligitur; in utrisque vero, quid sit, nulli creato intellectui nosse licet. Nam si nosci posset, non omnimodo Creatoris sui imaginem in se exprimeret, qui ex his, quorum principium, et causa, et conditor est, cognoscitur tantum esse, quid autem sit, omnem sensum et intellectum effugit. Disc. Nulla igitur creatura vel visibilis vel invisibilis conditionem hominis praecedit, non loco, non tempore, non dignitate, non origine, non aeternitate, et simpliciter nullo praecessionis modo; ipsa vero cognitione et dignitate, non autem loco vel tempore praecedit ea, quae cum ea, et in ea, et infra eam creata sunt; his vero, quibus condignitate naturae aequalis est, caelestibus videlicet essentis, concreata est. Nam et ipsa caelestis essentiae et

intellectualis est particeps; de angelica quippe humanaque essentia et natura scriptum est: *Qui fecit caelos in intellectu*, ac si aperte diceretur: qui fecit intellectuales caelos. Quapropter non facile occurrit ad intelligendum, si homo angelicis essentis substantialiter concreatus sit, quomodo omnia visibilia et invisibilia in ipso condita sunt. Non enim rationi convenire videtur, ut et cum caelestibus virtutibus suae simul principium conditionis habeat, et eae in ipso creatae sint. Mag. Si intentus intellectualium et rationabilium naturarum reciprocam copulationem et unitatem inspexeris, invenies profecto et angelicam essentiam in humana, et humanam in angelica constitutam. In omni siquidem, quodcumque purus intellectus perfectissime cognoscit, fit, eique unum efficitur. Tanta quippe humanae naturae et angelicae societas fuerat, et fieret, si prius homo non peccaret, ut utraque unum efficeretur. Quod etiam in summis hominibus, quorum primitiae in caelestibus sunt, fieri incipit. Et angelus quidem in homine fit per intellectum angeli, qui in homine est, et homo in angelo per intellectum hominis in angelo constitutum. Qui enim, ut dixi, pure intelligit, in eo, quod intelligit, fit. Natura itaque intellectualis et rationalis angelica in natura intellectuali et rationali humana facta est, quemadmodum et humana in angelica per reciprocam cognitionem, qua et angelus hominem intelligit, et homo angelum. Nec mirum. Nam et nos, dum disputamus, in nobismet invicem effimur. Siquidem dum intelligo quod intelligis, intellectus tuus efficitur, et ineffabili quodam modo in te factus sum. Similiter quando pure intelligis quod ego plane intelligo, intellectus meus efficitur, ac de duobus intellectibus fit unus, ab eo, quod ambo sincere et incunctanter intelligimus, formatus. Verbi gratia, ut ex numeris exemplum introducamus: senarium numerum suis partibus esse aequalem intelligis; et ego similiter intelligo, et intelligere te intelligo, sicut et me intelligis intelligere. Uterque noster intellectus unus fit senario numero formatus, ac per hoc et ego in te creor, et tu in me crearis. Non enim aliud sumus, aliud noster intellectus; vera siquidem ac summa nostra essentia est intellectus contemplatione veritatis specificatus. Quod autem intellectus non solum coessentialibus sibi naturis, verum etiam inferioribus conformari possit, dum eas amando intelligit seu sentit, sermo docet apostolicus, intellectualem nostrum diligere visibiles formas prohibens, dicendo: *Nolite conformari huic saeculo*. Haec itaque ratione reciprocae intelligentiae et angelus in homine, et homo in angelo, non abs re creari dicitur, et neque angelum praecedere hominem ulla conditionis lege, ullo praecessionis modo recte creditur et intelligitur,

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF; *cognovit — fierem* om. A. ² *est* om. CF. ³ A *sapientiae procreatae*. ⁴ Sic CF; A *esse intelligi*. ⁵ Sic CF; A *ac sic*. ⁶ *substitutio* om. A. ⁷ A *externis*. ⁸ Sic CF; A *potest*. ⁹ *sensum et* om. A. ¹⁰ Sic A; *est* om. CF. ¹¹ *et natura* om. CF. ¹² Sic CF; A *diceret*. ¹³ A *et essentiae*. ¹⁴ Sic CF; A *rationabilis*. ¹⁵ CF; *num*; A *nimirum*. ¹⁶ Sic CF; A *prohibens*. ¹⁷ A *praecessionis*.

quamvis naturae angelicae creationem prophetica A narratio prius pronuntiet, ut multi volunt, humanae. vero posterius. Non enim, ut ait sanctus ¹ Augustinus in undecimo ² de Civitate Dei, credibile est, divinam Scripturam in operibus sex primordialium et intelligibilium dierum conditionem caelestium virtutum omnino siluisse, sed vel in prima fronte Genesios, ubi scriptum est: *In principio fecit Deus caelum et terram*, caeli nomine earum facturam protulisse, aut paulo post, ubi ait: *Et dixit Deus, fiat lux, et facta est lux*. In alterutro namque loco praedictus Pater angelicam conditionem insinuatam fuisse affirmat, et maxime in secundo. In primo quippe sub *caeli* appellatione totius invisibilis creaturae conditionem plus asserit significatam in informi materia, quam angelicae naturae specialiter formationem. In B eo vero quo scriptum est: *Fiat lux, et facta est lux*, caelestium essentiarum formationem descriptam incunctanter asserit: quanquam aliorum sensum introduxerit, qui in hoc divino praecepto cuiusdam primitivae lucis sensibilis ³ localisque in superioribus mundi partibus opinantur constitutionem; cui tamen sensui in Exemero suo acutissime repugnat. Quod autem dictum est. *Et divisit Deus ⁴ lucem a tenebris, et vocavit Deus lucem diem, tenebras vero noctem*, dupliciter vult intelligi: aut enim *lucis* vocabulo formatio creaturae angelicae in specie propria, tenebrarum vero ipsius praecedens origine, non tempore informitas adhuc imperfectae, aut divisione ⁵ lucis a tenebris segregatio atque differentia i lius partis angelicae, quae conditori suo incommutabiliter adhaeserat, meritoque suae obedientiae beatitudinis praescia, ab ea parte, quae in veritate non stetit, sed suae superbiae poena in tenebras ignorantiae sui lapsus futuri, atque aeternae miseriae cecidit, significata ⁶ est. Quisquis autem plenius hunc duplicem intellectum divinissimi magistri nosse velit, ipsius verba in Exemero suo, et in praefato de Civitate Dei volumine studiosus legat; quae quoniam proluxa, et omnibus in propatulo sunt, huic nostrae disputatiunculae superfluum mihi visum est inserere. Disc. Provide; non enim sanctorum Patrum sententiae, praesertim si plurimis notae sint ⁷, introducentiae sunt, nisi ubi summa necessitas roborandae ratiocinationis exegerit propter eos, qui, cum sint ratiocinationis inscii, plus auctoritati quam rationi succumbunt.

10. Sed velim per te nosse, quamobrem angelica constitutio veluti in prima intellectuali die, hoc est, in prima propheticae contemplationis ordinatione narratur, postmodum vero interposita quaternaria sensibilis mundi theoria humana sexta contemplatione introducit formatio: vel ut apertius ⁸ dicam, quare non in primo introitu totius creaturae

contemplationis homo introducit, sed eadem contemplatione sexies repetita in fine omnium introductus est? Videtur enim non solum angelica essentia, verum etiam sensibilibus rerum quadam dignitate, ut non dicam temporalitate, humanam praecedere substitutionem ⁹. Mac. Quinimo in hoc maxime humanae essentiae super omnia, quae sunt, manifestissime dignitas aperitur. Siquidem luce clarius datur intelligi, in omnibus, quae ante constitutionem hominis narratur, ipsum fuisse creatum, imo omnia in ipso constituta. Non enim alia ratione altiori fortassis ¹⁰ in *lucis* vocabulo angelorum constitutio aperte non describitur, quippe non est dictum ¹¹ fiat angelus, vel ¹² faciamus angelum, quemadmodum expresse est scriptum: *Faciamus hominem*, nisi ut intelligatur, in conditione lucis non minus hominis quam angeli creatam substantiam significatam fuisse ¹³. Porro si caelestis essentiae conditionis *lucis* vocabulo significatae homo particeps est, quis ¹⁴ rerum naturas ¹⁵ recte intuentium non consequenter inspicit omnia, quae post lucis constitutionem narrantur, in homine creata esse, non solum secundum eorum cognitionem, verum etiam secundum res ipsas, praesertim dum incunctanter videat, hunc mundum sensibilem propter hominem factum fuisse, ut ei praesesset ut rex regno, et ¹⁶ dominus domui, utque eo ad laudem Creatoris uteretur, nullis ejus partibus subditus, sed supra eum, in nullo ejus indigens, solo regimine supervectus. Non enim homo, si non peccaret, inter partes mundi administraretur, sed ejus ¹⁷ universitatem omnino sibi subditam administraret, nec corporeis his sensibus mortalis corporis ad illum regendum uteretur, verum sine ullo sensibili motu vel locali vel temporali, solo rationabili contuitu naturalium et interiorum ejus causarum, facillimo rectae voluntatis usu, secundum leges divinas aeternaliter ac sine errore gubernaret, sive in administratione partium, sive in administratione universitatis. Si vero Creatorem deserendo ex dignitate suae naturae in eum caderet, inter partes ejus ignobiler deputatus, divina justitia correctus, suae praevaricationis poenas lueret. Proinde post mundi visibilis ornatus narrationem introducit homo veluti omnium conclusio, ut intelligeretur, quod omnia, quae ante ipsum condita narrantur, in ipso universaliter comprehenduntur. Omnis enim numerus major minorem intra ¹⁸ se numerum concludit. Nam si hominis conditio primitus in narratione conditarum rerum sive visibilium sive invisibilium aperte ¹⁹ indicaretur, cetera omnia, quorum conditio narrationis ordinis creationem ipsius sequeretur ²⁰, extra naturam ²¹ ejus subsistere non immerito viderentur. Jam vero quoniam in fine omnium divinorum ²² operum intro-

VARIAE LECTIONES.

¹ sanctus om. CF. ² Sic CF; A in undecimo libro. ³ Sic CF; A visibilis. ⁴ Deus om. A. ⁵ Sic CF; A divisionis. ⁶ A significatum est. ⁷ Sic CF; A sunt. ⁸ A aptius. ⁹ Sic CF; A humana praecedere substitutio. ¹⁰ Sic CF; altiori fortassis om. A. ¹¹ Sic CF; A non dictum est. ¹² A ut. ¹³ Sic CF; A creatam significationem fuisse. ¹⁴ A quasi. ¹⁵ Sic CF; A naturalis. ¹⁶ Sic CF; A ut. ¹⁷ ejus om. A. ¹⁸ Sic CF; A in. ¹⁹ A ap. e. ²⁰ A sequentur. ²¹ Sic CF; A notitiam. ²² Sic CF; A divinorum omnium.

ducitur, omnia divina opera in ipso subsistere et comprehendendi manifestantur. Et quidem caelestes essentias, hoc est angelicas, duobus modis in ipso esse diximus¹; uno quidem, quo coessentialis, hoc est cointellectualis² et corrationalis ei³ est, praeter quod terrena haec habitatio mortalis corporis post peccatum impedit; altero vero, quo per mutam cognitionem sibi invicem inseruntur ita, ut et angelus in homine veluti homo, et homo in angelo veluti angelus, reciproco intellectu adunati, simplicique veritatis contemplatione formati procreantur⁴. Quid de operibus secundae propheticae contemplationis dicam? Nonne *firmamentum*, hoc est simplicium elementorum soliditas, quae⁵ inter aquas primordialis causarum superiores, et mutabilitates⁶ corporeae corruptibilisque naturae inferiores, temporibus et locis per generationem et solutionem fluctuantes facta est, in humana essentia substitutum cognoscimus? Quis enim humanam naturam perspicue considerans, non catholica mundi elementa in ea reperiat? Quid de operibus tertiae lucis aestimandum? Nunquid stabilitas substantiae, *aridae* vocabulo significata, et mutabilium accidentium instabilitas, *aquarum* inundationibus intellecta, et haec a se invicem naturali differentia discreta, in homine intelliguntur, insuper etiam vita illa, quae herbarum surculorumque diversas species et nutrit, et auget, et vivificat, intra partes humanae naturae connumeratur? Et quoniam prima die in conditione lucis principalis pars hominis ac sublimissima lux, intellectus videlicet et ratio, in consortio angelicae naturae constituta est, secundae lucis illius, hoc est exterioris sensus, ad visibilia rerum recipiendas formas, et species, et qualitates, et quantitates facti, quarta die propheticae theoriae ordo rationabiliter conditionem introduxit⁷. Exterior namque sensus, exteriorum rerum internuntius, quamvis proprie et naturaliter ad animam pertineat, corpori tamen deputatur, quoniam per corporis instrumenta vim suam exercet. Pulchre itaque illius sensus⁸, qui corpori ex quattuor mundi elementis composito attribuitur, conditionem quarto loco conditionis rerum prophetica theoria constituit. Quoniam vero ipsius sensus triplex modus est, quorum primus, qui sine ulla erroris occasione species rerum sensibilem animo internuntiat tam praeclare, ut facillime ac sine ullo labore ipsas species iudex animus planissime omni caligine remota discernat: ac per hoc non immerito⁹ luminare majus appellatur; ipse siquidem animum non fallit, ac veluti clarissimus sol omnes sensibiles species detegit, rationique patefacit. Secundus vero modus est¹⁰, qui veluti luminare minus dicitur, ille, per quem saepe

A pissime animus fallitur, veluti in quibusdam nocturnis¹¹ lucubrationibus ambiguus atque errabundus, ut non facile de his, quae per sensum recipit, rectum iudicium proferre possit; hujusmodi exempla sunt remus in aqua quasi fractus, aversa facies in speculo¹², motus navigantibus turrium, imago vocum, quae a Graecis $\nu\chi\omega$ vocatur, et mille hujusmodi¹³ species falsitatum omnibus corporeis sensibus naturaliter adhaerentium, quas discernere ex vera specie rationabilis animae iudicium laboriosissime et solertissime sudat. Haec enim non in rerum natura, sed in sensibus formantur, ac saepe animum fallunt, et in errorem mittunt, falsa vera esse approbantem¹⁴. Tertius modus est¹⁵, qui multipliciter et cumulatim sensibilibus formarum numeros animo infundit, dum¹⁶ veluti innumerabilium stellarum ex sphaera sensibilis naturae, innumerabilium specierum variis ordinibus caelata, chorus¹⁷ accipit, in tantum mixtarum¹⁸ phantasiarum diffusionibus perturbatus, ut aut vix, aut nunquam de eis sine errore¹⁹ valeat iudicare, sed quibusdam argumentationibus utens²⁰ veri quodammodo similia, ac veluti de incertis certa proferre conatur probamina²¹, et nec semper eodem modo de minutissimis visibilibus rerum rationibus disputat; aliquando quippe clarius veritatisque propinquius, ut splendidae stellae, aliquando obscurius et a veritate longius, ut obscurae, aliquando obscurissime et ab ipsis rebus longissime, ut vix apparentes, opiniones quasdam depromit; ideoque sensuum tertia vis diversis stellarum praefulsionibus significatur. Triplex itaque²² sentiendi modus in triplici caelestium luminarium ordine constituitur. Quod enim sol est in mundo, hoc est clarissimus et non fallens sensus in homine²³; quod²⁴ luna, hoc est ambigua phantasia ac²⁵ veluti dubia lux animi sentientis; quod²⁶ stellae, hoc est incomprehensibiles et minutissimi phantasiarum numeri ex innumerabilibus et incomprehensibilibus corporalium rerum speciebus procreati. Et ne mireris, quae in humana natura videntur, sensus dico corporeos, per majora mundi, hoc est, per caelestia corpora significari; verissima quippe ratio incunctanter nos docet, unum hominem et singulariter unum majorem esse universo mundo visibili, non mole partium, sed harmoniae rationabilis naturae dignitate. *Nam si melior est anima vermiculi*, ut sanctus Pater Augustinus edocet, *quam corpus solare totum mundum illustrans*; vita siquidem extrema, qualiscunquesit, primo corpori pretiosissimoque dignitate essentiae praepositur: quid mirum, si omnia totius mundi corpora humano sensui postponantur? Primum quidem ratione illa, qua praepositur causa naturalis his, quae propter eam naturaliter fiunt; et quidem sensibilia

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic A; CF in ipso esse duobus modis diximus. ² Sic F; AC intellectualis. ³ Sic CF; A ess. ⁴ CF procreatur. ⁵ Sic CF; A tam quae. ⁶ Sic CF; A mutabiles. ⁷ Sic CF; A introduxit conditionem. ⁸ Sic CF; A sensus illius. ⁹ Sic CF; A discernat, qui modus visionis luminare cel. ¹⁰ modus est om. CF. ¹¹ Sic CF; A in nocturnis quibusdam. ¹² Sic A; CF specilla. ¹³ hujusmodi om. A. ¹⁴ Sic CF. A et falsa vera esse approbant. ¹⁵ est om. CA. ¹⁶ Sic CF; A ac. ¹⁷ Sic CF; A chorus. ¹⁸ Sic CF; A multilicium. ¹⁹ Sic CF; A sine ullo errore. ²⁰ Sic CF; utens om. A. ²¹ Sic CF; probamina om. A. ²² itaque om. CF. ²³ Sic CF; A in homine sensus. ²⁴ A et quo. ²⁵ Sic CF; A et. ²⁶ A et quod.

propter sensum facta, non autem sensus propter A
sensibilia, nemo sapientum dubitat; deinde quod
vera ratione praeponitur dignitate naturae, quod
judicat, ei, quod judicatur. Sensus autem de sensi-
bilibus, non vero sensibilia de sensibus judicare,
nulli naturas rerum pure speculanti est ambiguum.
Huc accedit, quod sensus non nisi in substantia vi-
tali, in qua manifestissimus motus vitae est, consti-
tuatur sensibilia vero, in quantum corpora sunt,
quoniam extremum in creaturis obtinent locum, nec
semper motum vitae aperte demonstrant. Sensibi-
lium quippe quaedam sunt, in quibus aut vix vitalis
motus apparet, aut nunquam. Postremo nullum sen-
sibile vita est, quamvis ¹ vita moveri videatur: sen-
sum vero non solum vivere, verum etiam substan-
tiali inesse vitae ², ipsa docet natura. Et si quanti-
tas et magnitudo corporeae molis in rebus sensibili-
bus laudatur, laudabilior est ipsa quantitas et ma-
gnitudo virtutis, quae in sensibus substituta est.
Vide, quanta vis est in sensu oculorum ad lustranda
in infinitum lucida spatia, ad formandas in se di-
versas et innumerabiles species corporum, colorum,
figurarum, ceterorumque, quorum phantasiae per
hunc sensum memoriam ingrediuntur. Quid de vir-
tute audiendi dices? Tantas quippe voces simul so-
nantes, et inter se discrepantes simul potest auditus
in seipsum haurire atque discernere. In hunc modum
quisque reliquos sensus inspexerit, mirabiles ineffa-
bilesque eorum virtutes contemplantur. Hinc datur
intelligi, quemadmodum universitatis conditae intelli-
gibiles rationes, in quantum intelligi possunt, in
hominis intellectu creatae sunt, ita ejusdem univer-
sitarum sensibiles species et quantitates et qualitates,
in quantum sentiri possunt, in humano sensu condi-
tionis suae causas constituunt atque subsistunt. Sed
quoniam ipse sensus non homini tantum, sed et ce-
teris animalibus naturaliter inest, propterea et aliam
patitur distributionem. Tribuitur enim et reptilibus
maris et volatilibus caeli quinta ³ prophetica con-
templatione. Nec immerito, cum et ipse sensus, qui
quinto die naturae rerum inseritur, quinquepertitus
sit. Terrenis quoque animalibus sexta die copulatur,
ea intentione, ut opinor, quoniam ipsa majorem co-
gnationem cum homine, qui sexta die factus est, vi-
dentur habere, quam quae de aquarum natura pro-
ducta sunt. Ipse itaque homo, cujus conditio in
praedictis divinae operationis contemplationibus per
singula latenter insinuat, quoniam in ipso et cum
ipso praedicta omnia condita sunt, non per moras
temporum, sed ordinatione causarum in effectus
suos manantium, in fine totius universitatis mani-
feste formatur, senaria repetitione propheticae theo-
riae peracta, ut eo numero non solum perfectio hu-
manae naturae, verum etiam omnium, quae ante
ipsam explicata sunt, in ea conditio significaretur,

A Scriptura dicente: *Et dixit Deus: Faciamus homi-
nem ad imaginem et similitudinem nostram, et praesit
piscibus maris, et volatilibus caeli, et bestiis, univer-
saeque creaturae, omnique reptili quod movetur in
terra. Et creavit Deus hominem ad imaginem suam,
ad imaginem Dei creavit illum.* Ubi primo notan-
dum, quod in conditione omnium, quae ab initio
creaturae in praedictis quinque intellectualibus die-
bus narratur, divinae naturae superessentialis uni-
tas et ineffabilis Trinitas ⁴, vel, ut ait sanctus Diony-
sius Areopagita, *summae bonitatis secunditatis* aperte
non est expressa. Quamvis in eo, quod scriptum est:
In principio fecit Deus caelum et terram, Patris et
Filii personas significari non incongrue intelligitur:
Dei quidem vocabulo Pater, principii vero Verbum,
et paulo post Spiritus sanctus introducit, ubi dictum
est: *Et Spiritus Dei fovebat aquas*; ac sic in condi-
tione primordialium causarum sanctae Trinitatis sua-
detur proprietates. In processionibus etiam ipsarum
causarum in formas et species suas eandem Trinitatem
Scriptura commemorare inspicitur. Verbi gratia:
Dixit Deus: Fiat lux, Dei nomine Patrem, Verbum
autem sensibili, quod est dixit, unigenitum et su-
perintelligibile ejus Verbum, in quo et per quod fecit,
quae sunt, omnia. Ubi vero dicit, ⁵: *Et vidit Deus lucem
quia bona est*, Spiritum sanctum insinuat. Id ipsum
in ceteris quoque diebus facit, ubicumque addit:
Et vidit Deus, quod esset bonum. Sexta vero die dum
homo formatur, et unitas divinae naturae, et trinitas
apertissime praedicatur: unitas quidem dicendo *et
ait*, ut subaudiat Deus, vel ⁶ sicut aperte Septua-
ginta interpretati sunt, *et dixit Deus*, plurali autem
verbo, quod est *faciamus*, tres substantiae unius es-
sentiae, vel ut usitatius Latini volunt, tres personae
unius substantiae exprimuntur. Nec immerito. Ubi
enim imago conditur, ibi principale exemplum, cu-
jus imago est, apertissime aperitur.

41. Sed quoniam homo, dum ⁷ sit unus, veluti ex
multis partibus compositus est; constat enim ex cor-
pore, hoc est ex formata materia sensibili et anima,
hoc est sensu et ratione, et intellectu, et vitali
motu: quaeritur, utrum per omnes suas partes ad
imaginem Dei homo ⁸ factus est, an secundum eas
solummodo, quae in eo excelsioris vel excellentissi-
mae naturae sunt. Et quid tibi videtur de tali nego-
tio, si libet, edissere. Disc. De hac quaestione omnes
fere sacrae Scripturae expositores non tacent. Et
primum quidem unanimiter perhibent, hominem, in
quantum corpus est, ad imaginem Dei non esse
factum; Deus quippe incorporeus est, nihilque cor-
poralitati ei inest, vel accidit. Utrum vero secundum
animam ⁹, hoc est secundum omnes partes, quae intel-
liguntur in anima, ad imaginem Dei conditus est, an
secundum praecellentes solummodo, studiosissime a
spiritualibus viris est ¹⁰ quaesitum, et ad hoc per-

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF: A qua. ² Sic CF: A substantialiter esse vitam. ³ Sic CF: A in quinta. ⁴ Sic CF: A pluralitas. ⁵ Sic CF: A dixit. ⁶ Sic CF: vel om. A. ⁷ Sic CF: A cum. ⁸ homo om. CF. ⁹ Sic CF: A secundum omnia. ¹⁰ est om. CF.

ventum, non alibi nisi secundum excellentissimam sui partem, intelligibilem videlicet, divinam imaginem exprimi. Quae pars veluti triformis intelligitur, in intellectu plane, et ratione, et sensu interiori, de quibus in ¹ superioribus libris multa inter nos alternata sunt. Illa siquidem vita, qua corpus administratur ², et qua anima humana nutritivae et aetivae vitae, quae herbis et arboribus specialiter attributa est, communicare videtur, sensus quoque exterior et quinquepertitus, quo irrationalibus animalibus homo communicat, quamvis ad partes animae pertinere intelligantur ³, eis ⁴ tamen inesse imaginem Dei multi sapientes abnegant. Sed dum ipsa ratio humanam animam diligentius conspiciatur, simplicissimae naturae eam reperit, totamque per totum in seipsa, et nullo modo in aliqua sui parte dissimilem sui, vel inferiorem, vel superiorem seipsa in ullo eorum, quae in ipsa essentialiter esse intelliguntur. Tota quippe, ut praedictum est ⁵, corpus suum administrat, nutrit, auget ⁶; tota sentit in sensibus; tota rerum sensibilibus phantasias recipit; tota in occursoribus numeris, qui primi phantasias sensibilibus suscipiunt; tota in progressoribus, qui eas introducunt; tota in recordabilibus, qui easdem ⁷ memoriae commendant, tota in tota memoria, tota super totam memoriam, sive rerum sensibilibus sive rerum intelligibilibus. Ac per hoc non illius partium diversitas, si tamen partes in ea esse dicendum est ⁸, sed administratorum ac motuum varietas dignoscitur; motus quippe ejus partes ejus sunt, qui diversas intelligentias in anima faciunt. Ipsa siquidem in seipsa tota ubique est et individua; motus tamen ipsius, quos etiam numeros animales vocant, quia in anima sunt, diversis appellationibus significantur. Dum enim circa ⁹ Creatorem suum, super ¹⁰ seipsam ¹¹ et super totius creaturae intelligentiam, contemplativo motu versatur, intellectus seu mens seu animus; dum rationes rerum veluti secundo motu naturali investigat, ratio; dum invenit eas et discernit atque definit, sensus interior; dum rerum sensibilibus phantasias per organa corporalium sensuum recipit, sensus exterior, non quod sit ipse substantialiter sensus exterior anima, sed quod per ipsum rerum sensibilibus formas et species sentit; magna enim differentia est inter naturam simplicis animi, et corporalium instrumentorum multiplicem varietatem; dum corpus administrat nutriendo illud et augendo, vitalis motus meruit appellari, dum sit ipsa simplicissimae ¹² et individuae et impartibilis ¹³ essentiae, et ¹⁴ nec minor in minoribus suis officiis, nec major in majoribus, nec maxima in maximis, sed in omnibus sibi aequalis est, ut magnus ille

A Gregorius Nyssacus asserit in sermone *de imagine*.

Hinc datur intelligi, totam animam humanam a1 imaginem Dei factam, quia tota intellectus est intelligens, tota ratio disputans, tota sensus in interiori sensu et sentiens, tota vita et vivificans. Duobus autem modis maxime humanam animam ad imaginem Dei factam cognoscimus: primo quidem, quod, sicut Deus per omnia quae sunt diffunditur, et a nullo eorum potest comprehendi, ita ¹⁵ anima totum sui corporis organum penetrat, ab eo tamen concludi non valet; secundo vero, quod quemadmodum de Deo praedicatur solummodo esse, nullo modo autem definitur quid sit, ita ¹⁶ humana anima tantummodo intelligitur esse, quid autem sit, nec illa ipsa, nec alia creatura intelligit. Sicut praefatus Gregorius in B undecimo capitulo praedicti sermonis de imagine ¹⁷, corporeos sensus ab animi natura discernens, explanat ipsum animum, incomprehensibilem affirmans. *Quid igitur est, inquit, animus secundum sui naturam, qui sensuum virtutibus seipsam impertitur, et per singulas convenienter eorum, quae sunt, scientiam recipit? Nam quia aliud quid praeter sensus est, non arbitror quempiam sapientium dubitare. Si enim id ipsum esset, sensui ad unum omnino haberet secundum ¹⁸ sensum operum societatem; eo quod simplex quidem ipse est, nil autem varium in simplo ¹⁹ consideratur. Nunc ²⁰ vero omnibus comparatis aliud quidem tactum esse, aliud olfactum, aliis similiter absque communione ad se invicem dispositis, quoniam aequaliter unicuique et convenienter adest; alterum quid C oportet omnino ipsum animum praeter sensum substituere per naturam, ne quis varia intellectuali simplicitati commisceat. Quis cognovit animum Domini, ait Apostolus. Ego autem praeter hoc dico: quis suum animum intellexit? Dicant, qui Dei naturam inter ea, quae in eorum comprehensione sunt, faciunt, si seipsos intellexerunt ²¹, si ²² sui animi naturam cognoverit? Multum fortassis ²³ partibilis quidam ²⁴ est, multumque compositus. Et quomodo intellectualem in compositione est? Aut quis modus est diversorum generum concretionis? Sed simplex ²⁵ et incompositus, quomodo in multipliciter partitam sensualitatem dividitur, quomodo in singularitate varium, quomodo ²⁶ in varietate unum? Sed cognoscens eorum, de quibus dubitatur, solutionem, in ipsam Dei vocem ²⁷ recurro. Faciamus enim, D inquit, hominem ad imaginem et similitudinem nostram ²⁸. Imago donec in nullo eorum, quae in principali intelliguntur exemplo, deficiat, proprie est imago; si vero in aliquo ex similitudine principalis exempli excesserit, in illa parte imago non est. Non ²⁹ ergo quoniam in his, quae circa divinum considerantur naturam, incomprehensibilitas essentiae est, necessa-*

VARIAE LECTIONES.

¹ in om. A. ² Sic CF; A falso corr. *subministratur*. ³ Sic CF; A intelligitur. ⁴ Sic CF; A ei. ⁵ ut praedictum est om. A. ⁶ Sic CF; A et auget. ⁷ Sic CF; A et auget. ⁸ est om. CF; ⁹ Sic CF; circa om. AC. ¹⁰ Sic AF; C per seipsam. ¹¹ A super seipsam attendit et (attendit om. CF.). ¹² A simplicissimae naturae et individuae. ¹³ Sic CF; A et in partibus essentiae. ¹⁴ et om. A. ¹⁵ Sic CF; A tota anima. ¹⁶ A tota humana. ¹⁷ de imagine om. A. ¹⁸ secundum om. CF. ¹⁹ Sic CF; A simplice. ²⁰ Sic CF; A nec. ²¹ A intellexerint. ²² si om. CF. ²³ Sic CF; fortassis om. A. ²⁴ Sic CF; A quidem. ²⁵ F sed si simplex. ²⁶ quomodo om. A. ²⁷ A vocem Dei. ²⁸ nostram om. CF. ²⁹ Sic CF; A Nonne.

rium erit, eum, qui sortitur imaginem, omnem ¹ ad principale exemplum imitationem habere. Si enim imaginis natura principale exemplum comprehenderit, super ² comprehensionem erit; si contrarietas eorum, quae considerantur, invenitur, quod oportet ³, peccatum imaginis reprehenditur. Quoniam vero scientiam fugit ipsa nostri animi ⁴ natura, quae est secundum imaginem conditoris, diligentem ad id, quod ei superponitur, habet similitudinem eo, quod secundum seipsam est incognitus, incomprehensibilem naturam characterizans. Idem in tertio decimo capitulo: Quoniam pulcherrimum omnium et excellentissimum bonum ipse Deus est, ad quem omnia respiciunt, quaecunque boni habent desiderium: propterea dicimus etiam animum ⁵ sic ⁶ ad imaginem formosissimi factum, quatenus ad principale exemplum similitudinem participavit, quantum quidem ipsum in bono licet permanere. Si vero quodammodo extra hoc fuerit, pulchritudine illius, in quo erat, denudatur. Sic quidem dicimus similitudine principalis exempli pulchritudinis animum ornari, veluti quoddam speculum caractere apparentis in eo ⁷ formatum: juxta eandem analogiam etiam ⁸ administratam a se naturam habere animum arbitramur, pulchritudineque, quae ab illo est, ipsam ornari, veluti quoddam speculi speculum factam, tenerique ab ipso ⁹ et comprehendi materiale substantiale ¹⁰, hoc est, materialem substantiam, circa quam consideratur natura. Hoc autem propterea dicit, quod circa materiam proprie inspicitur ¹¹ natura, quia natat, donec formam, qua stabilietur ¹², materia inveniat. Si ergo habetur, inquit ¹³, ab altero alterum, per omnia corrationabiliter ipsa veri boni societas deducta ¹⁴ per id, quod supponitur, id, quod consequens, formifcat, hoc est, per animum ¹⁵ materiam format. Cum vero efficitur hujus optimae connaturalitatis dispersio, et ad contrarium, quod superius est, inferius fiat, tunc ipsius materiae desolatae ex natura, hoc est naturali ordine redarguitur ¹⁶ deformitas. Deformis ¹⁷ enim res quaedam est per seipsam materia ordine naturae mutato ¹⁸, et ipsius deformati concorruptitur ¹⁹ pulchritudo naturae, in qua per animum formatur, ac sic in ipsum animum turpitudinis materiae per naturam distributio efficitur, ut non jam Dei imaginem in caractere figmenti consideres. Nam veluti quoddam speculum retro bonorum formam, se animus faciens ²⁰ projicit quidem fulgoris summi ²¹ boni notitias, materiae vero deformitatem in seipsum absorbet, et hoc modo fit mali generatio per privationem boni subtezata. Bonum vero omne ²² est, quodcunque consequitur, quod primum bonum proprie habet; quodcunque vero extra illam

A copulam et similitudinem, quae ad illud est, efficitur, expers boni omnino est. Si ergo unum quidem juxta consideratam rationem bonum est ²³, quod vere est, animus autem ad imaginem boni factus ²⁴, etiam ipse habet bonus esse; natura vero corporis ²⁵, quae ab animo continetur, veluti quaedam imago imaginis est. Ex his ostenditur ²⁶, quia materiale nostrum constituitur quidem et comprehenditur, cum ex natura animi ²⁷ administratur; solvitur vero iterum et decidit, cum a continente animo et comprehendente separatur, et ab ipsa ad bonum connaturalitate dispergitur. Hoc autem non aliter efficitur, quam cum naturae ad contrarium fit conversio, dum desiderium non ad bonum, sed ad id, quod formantis indiget, intuetur. Necesse est enim, omnem materiam per egestatem propriae formae ad aliquid inhonestum ac deforme simulandum conformari ²⁸.

B Et paulo post: Ac per hoc consequens contemplatio rationi occurrit, per quam discimus, in humana concreione a Deo quidem animum administrari, ab illo autem materialem nostram vitam, dum in natura, hoc est, in imagine animi manet; si autem aversa fuerit a natura, etiam ab ipsa, quae est per animum, operatione alienari. Proinde si quis praedicti theologi verba intentius ²⁹ perspexerit, per totum sermonis de imagine textum inveniet constitutionem totius hominis in tribus quibusdam, quibus naturalis ordo contextitur ³⁰, veluti compositis concretam: in animo videlicet, et vitali motu, quem ipse aliquando fluxilem, aliquando materialem vitam appellat, et in ³¹ materia formata ³², ita ut totus homo animo, et

C materiali vita, et ipsa materia constare intelligatur. Et animus quidem, in quo tota animae virtus constat, ad imaginem Dei factus, et summi boni speculum, quoniam in eo divinae essentiae incomprehensibilis forma ineffabili et incomprehensibili modo resultat. Materialis autem vita, quae specialiter circa materiam versatur, et propterea materialis dicitur, quia mutabilitati materiae, id est, corporis adhaeret, imago quaedam animi est, et, ut ipse dicit, speculum speculi; ita ut animus divinae naturae forma sit, vitalis autem motus, qui etiam materialis vita vocatur, cum ipsa materia ³³ forma sit animi, ac veluti secunda imago, per quam animus etiam ³⁴ materiae speciem praestat. Ac per hoc quadam ratione per humanae naturae consequentiam totus homo ad imaginem Dei factus non incongrue dicitur, quamvis proprie et principaliter in solo animo imago subsistere intelligatur, eo ordine, ut animus quidem a Deo, nulla alia creatura interposita ³⁵, vitalis autem motus ab animo, postremo per vitalem motum ³⁶

VARIAE LECTIONES.

¹ omnem om. CA. ² Sic CF; A supra. ³ Sic CF; quod oportet om. A. ⁴ Sic CF; A nostrae animae. ⁵ A animum etiam. ⁶ Sic om. A. ⁷ in eo om. A. ⁸ etiam om. CF. ⁹ A ipsa. ¹⁰ A substantiae. ¹¹ Sic CF; A dicitur. ¹² Sic CF; A quam stabiliet. ¹³ inquit om. A; ¹⁴ Sic CF; A deducendo. ¹⁵ A animam. ¹⁶ Sic CF; A et contrarium consequens fuerit transgredienti supereminens, etiam ipsius materiae cum desolata fuerit ex natura redarguitur. ¹⁷ Sic CF; A Informis. ¹⁸ Sic CF; pro ordine naturae mutato A et imperfecta. ¹⁹ Sic CF; A infortinitate corrumpitur. ²⁰ Sic CF; A formam animum factus. ²¹ summi om. A. ²² omne om. A. ²³ est om. A. ²⁴ Sic CF; A efficiendo. ²⁵ corporis om. A. ²⁶ A ex his autem ostenditur. ²⁷ animi om. A. ²⁸ Sic CF; A formae in aliquam foedam ac deforme imaginem transformari. ²⁹ Sic CF; A intentus. ³⁰ quibus naturalis ordo contextitur om. A. ³¹ Sic A; BC ex. ³² formata om. A. ³³ cum ipsa materia om. A. ³⁴ A etiam animus. ³⁵ Sic CF; A interposita creatura. ³⁶ Sic CF; A ex vitali motu.

ab animo ¹ materia formationis suae ² causam accipiat : ita ut materia vitalem motum sequatur, vitalis motus animum, animus ipsum Deum, ad quem conversus naturae suae integritatem et pulchritudinem custodit, aversus vero ab eo, et seipsum, et quae sibi subjecta sunt, materialem vitam dico, ipsamque materiam dissipat atque deformat. Sed ipse vitalis motus non parvam quaestionem gignit. Quaeritur enim, utrum ad substantiam hominis pertineat, necne. Et si non pertinet, cur imago imaginis dicitur, hoc est, imago animi, et qua ratione per ipsum materiae animus praestat formam? Si autem substantialiter talis vita inest homini, quare homo ex anima solummodo et corpore constare perhibetur, et quare soluta materia illa vita in nullo intelligitur? Non enim in materia manet, quae jam omni motu vitali deseritur, dum praesentia substantialis vitae, quae anima est, privatur. Nec in anima subsistere dignoscitur, quae post regimen corporis nullum ad materiam motum patitur. Quapropter non incongrue, ut opinor, vitalis motus ³ talis ratio reddenda est, ut nihil aliud sit ipse praeter quandam copulam et juncturam corporis et animae, qua ⁴ sibi invicem adhaerent, et per quam corpus ab anima formatur ⁵, vegetatur, et administratur, sive vigilando, sive dormiendo, sive anima intendat, quid ⁶ in corpore peragat, sive a sensibus recedat, et in se ⁷ ipsa quiescat ac veluti oblita sit ⁸ corporis sui. Illud tamen ineffabili quodam silentio administrare non desinit, alimenta, quibus corpus nutritur et custoditur, singulis quibusque partibus distribuens. Separatis autem utrisque, corpore videlicet et anima, vitalis ille motus omnino interit. Non enim vivit, nisi habeat, quod moveat, hoc est, nisi habeatur, quod per eum moveatur, quia nihil aliud subsistit, nisi motus animi ⁹ corpus regentis. Dum autem moriens ¹⁰ desinit movere vel moveri, motus omnino in eo ¹¹ perit. Totius enim motus terminus est quies moti vel ¹² moventis. Quiescente igitur anima corpus suum movere, totus vitalis motus, hoc est, tota materialis vita esse desinit. Hinc idem beatus Gregorius in quarto decimo ¹³ capitulo : *Materialis, inquit, et fluxilis haec corporum vita, semper motu proveniens, in hoc habet essendi virtutem, in non stante unquam motu. Ut enim quidam fluvius, juxta suum ruens impetum, implere quidem vallem ostenditur, per quamcumque consequitur, ferri non tamen in eadem aqua circa eundem semper locum cernitur, sed illa quidem subter lapsa cucurrit, illa vero desuper ¹⁴ fluxit : sic et materiale hujus vitae per quendam locum ¹⁵, motum, fluxumque ricissitudinum successionis continuitate permutatur,*

*A ut nunquam post mutabilitatem stare possit ; sed impotentia quiescendi incessabilem habet alternum per similia motum. Si autem aliquando motus cessaverit, omnino etiam essendi quietem habebit, hoc est omnino esse cessabit. At si vis cognoscere, quod animus in nulla parte corporis concludatur, dum totum corpus praesentia sui administrat ¹⁶, et ubique in omnibus, quibus administrat, totus est, audi eundem in eodem sermone decimo quinto ¹⁷ capitulo. Nobis, inquit, sermo erat propositus ostendere, non in parte corporis animum detineri ¹⁸, sed totum aequaliter attingere, consequenter naturae subjectae partis motum operans. Est autem, ubi etiam naturales affectus animus subsequitur, veluti minister factus. Nam saepe praecipit ¹⁹ ipsi ²⁰ corporis natura, et contristat sensum et laetantis concupiscentiam animo imponit, ita ut ipsa quidem prima praestet principia, vel ²¹ ciborum appetitum, vel cujusdam omnino eorum, quae secundum delectationem sunt, desiderium ingerens : animus vero tales impetus accipiens, suis cogitationibus occasiones ad id, quod desideratur, cum corpore exquirat. Hoc autem non in omnibus est, sed solummodo in his, qui plus captivi disponuntur, qui rationem servare facientes naturae corporae ²², per auxilium mentis libidini, quae per sensus est, serviliter blandiuntur. In perfectioribus vero non sic efficitur. Imperat enim animus ratione, et non patitur ²³, quod utile est eligens, natura autem e vestigio sequitur praecipientem animum ²⁴. Quoniam ²⁵ vero tres secundum vitalem virtutem differentias ratio invenit, primam quidem nutritivam sine sensu, secundam vero ²⁶ nutritivam quidem et sensitivam ²⁷, expertem vero rationabilis operationis, item tertiam rationabilem et perfectam, perque omnem virtutem penetrantem ²⁸, ut et in illis sit, etsi intellectuali ²⁹ plus possideat, nemo ex his opinetur, tres animas commixtas esse in humana concretionem, in propriis circumscriptionibus consideratas ³⁰, ita ut conformatione multarum animarum humanam esse arbitretur, sed vera quidem perfectaque ³¹ anima una in natura est, intellectualis et immaterialis, quae per sensus materiali copulatur naturae. Materiale autem omne in conversione et mutabilitate positum est : si quidem animantem virtutem participaverit, iuxta incrementum movebitur ; si vero vitali operatione deciderit, motum in corruptionem resolvet. Neque igitur sensus absque materiali essentia, neque intellectualis virtutis sine sensu fit operatio. In sexto decimo ³² quoque capitulo eundem sensum repetit, dicens : *In parte quadam eorum, quae in nobis sunt, animus non comprehenditur, sed aequaliter in omnibus et per omnia est : neque extrinsecus comprehendens, neque intrinsecus comprehensus ; haec enim**

VARIAE LECTIONES.

¹ ab animo om. A. ² suae om. A. ³ Sic CF ; A motus vitalis. ⁴ Sic CF ; A quae. ⁵ Sic CF : formatur om. A. ⁶ Sic CF ; A ut quid. ⁷ se om. A. ⁸ sit om. CF. ⁹ Sic CF ; A animae. ¹⁰ Sic A ; CF moriens. ¹¹ Sic CF ; A in eo omnino. ¹² A aut. ¹³ Sic CF ; A decimo tertio. ¹⁴ Sic CF ; A desuper lapsa. ¹⁵ locum om. CF. ¹⁶ A administratur. ¹⁷ CF xv : A decimo quarto. ¹⁸ Sic CF ; A detineri animum. ¹⁹ Sic CF ; A Nam et saepe percipit. ²⁰ ipsi om. A. ²¹ A ut. ²² corporeae om. A. ²³ Sic CF ; A passione. ²⁴ animum om. A. ²⁵ A quomodo. ²⁶ vero om. A. ²⁷ CF sensitivam, sic ubique. ²⁸ CF penetrans. ²⁹ Sic CF ; A ei intelligentiae. ³⁰ A consideratis. ³¹ A et perfecta. ³² Sic CF ; A decimo quinto.

in vasis ¹, in cadis, seu aliis quibusdam corporibus ^A sibi inuicem impositis proprie dicuntur, ipsa autem intellectualis ad corporale societas ineffabilem et intelligibilem ^B habet contactum; neque intus existens, non enim in corpore incorporale tenetur; neque extra comprehensum, non enim circumprehenditur incorporale, sed secundum quendam modum superrationabilem et intelligibilem appropinquat animus naturae, et coaptatus in ipsa et circa ipsam consideratur; neque intus positus, neque circumplexus: sed quomodo, non est dicendum neque intelligendum, praeter hoc, quod iuxta proprium ordinem ipsius permeabilis naturae etiam animus efficax fit ^C. Si autem aliquod delicum circa ipsum contigerit, secundum illud motus intelligentiae titubat. Ac si aperte diceret: si organum corporis in aliquo deliquerit, hoc est, in aliquo defecerit, et integritatem suae naturalis constitutionis aliqua occasione corruptam habuerit, motus intelligentiae, id est motus animi, in ea parte, quae in organo corrumpitur, titubat, hoc est, administrationis suae virtutem manifestare non potest; non quod ille animus deficiat, sed quod illa pars corrupta animi virtutem recipere non valeat.

12. Quoniam vero necessarium est, humanam naturam diligenter considerare, indubitanterque discernere, quid in ea ad imaginem Dei et similitudinem, hoc est ad imaginem similem, creatam sit, et quid similitudine divinae imaginis longe in ea distat, ejusdem sanctissimi ^B et sapientissimi magistri, Gregorii videlicet, verba inserere placuit. Ait ergo in decimo septimo ^C capitulo sermonis de imagine: *Recipiamus iterum divinam vocem: Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram. Quomodo parva et indigna magnanimitate hominis ex his, quae extra sunt, quidam imaginare comparatione ad hunc mundum, quasi in ipso existeret, hominem magnificantes? Dicunt ^D enim, hominem μερόσμορον, id est ⁷, parvum mundum esse, et iisdem, quibus universus ⁸ elementis consistit. ⁹ Nam qui ornamento nominis talem laudem humanae donant naturae ¹⁰, oblii sunt semetipsos, in proprietatibus, quae circa culicem et marem sunt, venerabilem hominem facientes. Etenim et in ¹¹ illis ex his quattuor concretio est, eo quod omnino in unoquoque ¹² existentium corporum aut ex pluribus aut minoribus quaedam portio circa animal ¹³ consideratur eorum, sine quibus consistendi aliquid ex his, quae sensum participant, naturam non habet. Quid igitur post mundi charactera et similitudinem arbitrandum est esse hominem caelo praeterente, terra mutata, omnibusque, quae in his comprehenduntur, cum transitu comprehendentis mundi ¹⁴ praeter-*

entibus? Sed in quo iuxta ecclesiasticam rationem humana magnitudo est, non in ipsa ad creatum mundum similitudine, sed in ipso, quod secundum imaginem naturae creatoris ¹⁵ factus ¹⁶ est. Quae est igitur ¹⁷ imaginis ratio, merito dices. Quomodo assimilatur incorporeo corporale? Quomodo sempiterno temporale, immutabili, quod per conversionem mutabile est, impassibili et incorruptibili passibile et corruptibile, pufo ab omni malitia, quod semper ei cohabitabit et ad eam convertitur? Multa enim medieta est illius animi, divini scilicet ¹⁸, qui est principale exemplum, et illius, qui secundum imaginem factus est. Imago siquidem si habuerit ad principale exemplar similitudinem, proprie illud etiam nominatur. Si vero imitatio ab eo, quod praepositur, distaverit, aliud aliquid, et non imago illius illud est ¹⁹. Quomodo ergo homo, mortale hoc et passibile citoque deficiens, immortalis ac purae semperque existentis naturae est imago? Sed verum de hoc rationem sola ²⁰ noverit aperte, quae vere est, veritas. Nos vero, quantum capimus, speculationibus quibusdam et opinionibus, quod verum est, investigantes, haec de questionibus susceptis dicimus. Neque divinus mentitur sermo, secundum imaginem Dei fieri hominem dicens, neque miseria ²¹ humanae naturae usque ad infelicitatem ²² beatitudini impassibilis vitae assimilatur. Necessae enim est e duobus alterum fateri. Si quis comparat Deo quod nostrum est, aut passibile est ²³ divinum, aut impassibile humanum, ut ex aequalibus similitudinis ratio in utrisque comprehendatur. Si autem neque divinum passibile, neque nostrum extra passionem est ²⁴: igitur quae alia relinquatur ratio, per quam veridicam dicimus divinam vocem, quae ad imaginem ²⁵ Dei factum fuisse hominem dicit? Non ergo ²⁶ ipsa nobis recipienda est sacra Scriptura? Fuit itaque quaedam ex his, quae scripta sunt, ad id, quod quaeritur a nobis, manuductio. Postquam dixit: Faciamus hominem secundum imaginem ²⁷, et in talibus faciamus, insert hunc sermonem: quia fecit Deus hominem, secundum imaginem Dei fecit eum ²⁸, masculum et feminam fecit eos. Dictum est igitur jam et in his, quae coram sunt, quia ad solutionem haereticarum impietatis talis sermo praenuntiatus est, ut discentes, quia fecit hominem unigenitus Deus secundum imaginem Dei, nulla ratione divinitatem Patris et Filii ²⁹ segregemus, fidei divina Scriptura Deum utrumque nominante, eum videlicet qui fecit hominem, et eum ad cuius imaginem factus est. Sed de hoc quidem sermo dimittatur. Ad propositum vero ³⁰ convertendum est quaestio, quomodo divino et beato illi miserum hoc simile ³¹ a sacra Scriptura nominatur. Nonne itaque diligenter ordinanda sunt verba? Invenimus ³² enim,

VARIAE LECTIOES.

¹ Sic CF; in vasis om. A. ² A intelligibilem. ³ Sic CF; A sit. ⁴ A scientissimi. ⁵ Cf xvii^{mo}, A decimo sexto. ⁶ Sic CF; A dicitur. ⁷ Sic CF; μερόσμορον id est om. A. ⁸ Sic CF; A universum. ⁹ Sic CF; A consistentem. ¹⁰ Sic CF; A naturae donant. ¹¹ in om. A. ¹² A uno. ¹³ A animatum. ¹⁴ mundi om. A. ¹⁵ Sic CF; A conditoris. ¹⁶ A facta est. ¹⁷ Cf quae igitur est. ¹⁸ Sic CF; divini scilicet om. A. ¹⁹ Sic CF; A est illud. ²⁰ A solam. ²¹ Sic CF; A miseranda. ²² Sic CF; A humanae naturae aerumna beatitudini cet. ²³ Sic CF; A esse. ²⁴ Cf extra est passionem. ²⁵ A in imagine. ²⁶ Sic CF; A igitur. ²⁷ secundum imaginem om. CF. ²⁸ Sic CF; A quia Deus fecit hominem et s. i. d. f. e. ²⁹ Cf filii et patris. ³⁰ Cf Ad vero propositum. ³¹ Sic CF; A quomodo esse divinum beatum et misera humanitas, et simile illi hoc a sacra Scriptura. ³² Sic CF; A Invenimus.

quia alterum quid, quod secundum imaginem factum est, alterum, quod nunc in infelicitate ostenditur. Fecit Deus, inquit, hominem, ad imaginem Dei fecit eum. Finem habet ipsa ad imaginem facti creatio. Deinde epanalepsin, id est, repetitionem ¹ facit secundum constitutionem sermonis, et ait: masculum et feminam fecit eos. Omnibus enim arbitror notum esse, quia hoc extra principale exemplum intelligitur. In Christo enim Jesu, sicut ait Apostolus, neque masculus neque femina est. Sed in haec hominem dividi sermo dicit. Nonne itaque duplex quaedam est nostrae naturae constitutio, una ad Deum assimilata, altera ad talem differentiam divisa? Tale enim a'iquid ex constructione eorum, quae scripta sunt, ratio insinuat, primum quidem dicens: quia fecit Deus hominem, secundum imaginem Dei fecit eum, iterum vero his, quae dicta sunt, addens: quia masculum et feminam fecit eos. Quod alienum est ab his, quae de Deo intelliguntur. Ego quidem ² arbitror, magnam quandam excelsamque doctrinam ex his, quae dicta sunt, a sacra ³ Scriptura tradi. Talis autem doctrina est. Duorum quorundam per extremitatem a se invicem distantium medium est humanitas, divinae videlicet incorporalisque naturae, et irrationabilis pecudalisque vitae. Licet enim utrumque praedictorum in humana comparatione considerari ⁴: portionem quidem Dei quod rationabilis est atque intellectuale, quod juxta masculum et feminam differentiam non admittit, irrationabilis vero corporalem constitutionem et duplicationem in masculum et feminam partitam. Utrumque horum est omnino in omnibus humanam vitam participantibus ⁵. Sed prius esse ⁶ intellectuale, ab eo ⁷, qui humanam generationem in ordine percurrit, didicimus, supergenitivam vero esse homini ad irrationabile ⁸ societatem et cognationem. Primum namque ait, quia fecit Deus ad imaginem Dei hominem, ostendens ex his, quae dicta sunt, sicut ait Apostolus, quia in eo, qui talis est, masculus et femina non est. Deinde infert materiales humanae naturae proprietates ⁹: quia masculum et feminam fecit eos. Quid ergo ex hoc discemus? Et mihi nemo imputet longius sermonem producenti proposito intellectu. Deus in sua natura omne, quodcumque per notitiam accipiendum est ¹⁰, bonum illud est. Magis autem omnis boni intellecti et comprehensi summitas existens non ob aliud aliquid humanam vitam creat, quam quod bene esse talem oportet. Ac per hoc ad conditionem nostrae naturae motus non nisi imperfectam bonitatis ostenderet virtutem, aliquod quidem dans ex his, quae sibi insunt, in aliquo autem invidens suae participationi. Ast perfecta bonitatis species in hoc est, et

A adducere hominem ex non existente in generationem, et non indigentem bonorum perficere. Quoniam vero multus singulorum bonorum catalogus est, neque ¹¹ facile est eum ¹² numero perficere, propterea comprehensiva quadam voce omnia comprehendens sermo significavit, dicendo, ad imaginem Dei hominem factum fuisse. Tale enim est hoc, ac si diceret: quia omnis boni humanam naturam participem fecit. Si enim plenitudo bonorum Deus, illius autem hoc, id est homo, imago, igitur in eo, quod sit plenitudo omnis boni ad principale exemplum, imago habet similitudinem. Non ergo est in nobis omnis boni forma, omnis virtus et sapientia, et omne, quodcumque est, in melius intelligendum? In eo item ¹³, quod sit omnium necessitate liberum, nullique naturali, hoc est materiali, potentiae subjugatur, sed per se potentem ad id, quod desiderat, habet voluntatem. Res enim est dominatu carens ac voluntaria virtus. Quod autem cogitur violentiamque patitur, virtus esse non potest. Itaque ¹⁴ in omnibus imagine ¹⁵ principalis exempli charactera ¹⁶ pulchritudinis gestante ¹⁷, nisi in aliquo differentiam habuerit, non jam erit omnino similitudo ¹⁸, sed hoc in illo per omnia ostenditur ¹⁹, quod in universonon distat. Qualem igitur ²⁰ ipsius Dei, et Deo similis differentiam contemplabimur? In hoc illud quidem non creatum, hoc ²¹ vero per creationem subsistit. Talis autem proprietatis differentia aliarum iterum proprietatum consequentiam fecit. Conceditur enim, omnino increatum naturam inconversibilem esse, semperque similitatem habere, creaturam vero non sine mutabilitate consistere. Nam ipse ex non existente in esse transitus motus quidam est, et mutatio non existentis in esse secundum divinam voluntatem transmutati. Ac sicut in aere charactera Caesaris imaginem Evangelium dicit, per quod discimus, juxta quidem figuram similitudinem esse formati ad Caesarem, in subjecto vero differentiam habere; sic etiam secundum praesentem rationem imaginationum ²², quae considerantur in divina natura, in humana etiam cogitantes in his ²³, in quibus similitudo est, in subjecto differentiam invenimus, quae in non creato et creato consideratur ²⁴. Quoniam igitur illud quidem semper similiter habet, hoc autem per creationem factum ex mutabilitate esse inchoavit, et cognatum ²⁵ ad talem mutabilitatem habet conversionem, propterea, qui novit omnia ante generationem eorum, sicut ait propheta ²⁶, consecutus, magis autem ²⁷ praecognoscens prognostica virtute, ad quid destillaret ²⁸ per suam virtutem suamque potentiam humanae voluntatis motus, quoniam quod futurum est vidit, supermachinatus est imagini secundum masculum et feminam differentiam, quae non jam ad divinum principale

VARIAE LECTIONES

¹ A adjectionem. ² Sic CF; A enim. ³ a sacra om. A. ⁴ Sic CF; A consiaerare. ⁵ humanam vitam participantibus om. A. ⁶ Sic CF; A praecedere. ⁷ Sic C F; A ex illo. ⁸ Sic CF; A irrationabilem. ⁹ Sic CF; A infertur h. n. proprietates (materiales om. A). ¹⁰ Sic CF; A quodcumque est per notitiam accipiendum bonum. ¹¹ A non. ¹² CF cum. ¹³ Sic CF; A In eo enim quod. ¹⁴ A Interea. ¹⁵ Sic CF; A imaginem. ¹⁶ Sic CF; A et charactera. ¹⁷ Sic CF; A gestans. ¹⁸ Sic CF; A simile. ¹⁹ A sed hoc ipsam per omnia ostenditur. ²⁰ CF Igitur qualem. ²¹ A illud. ²² Sic CF; A rationem loco imaginum. ²³ Sic CF; A cogitantes ea. ²⁴ A quatenus i. n. e. e. c. considerantur. ²⁵ Sic CF; A cognatum. ²⁶ CF propheta. ²⁷ A autem magis. ²⁸ Sic CF; A inclinaret.

exemplum aspicit, sed, sicut dictum est, immutabiliori A
 possidet natura ¹. Causam vero talis supermachinationis soli quidem noverit, qui veritatem per se vident, et ministri sunt verbi. Nos autem, quantum possibile est, ex quibusdam conjecturis aequae consequentis veritatem silentes², quod in animum venit, non pronuntiative exponemus, ³ sed veluti in gymnasium auribus fidelibus audienda proponemus. Quid ergo est, quod de his cogitamus? Sermo, qui dicit: fecit Deus hominem, infinita significatione omnem humanitatem ostendit. Non enim nunc cognomatur creaturae Adam, sicut in sequentibus historia dicit, sed nomen creato homini non aliud quoddam universaliter est. Non ⁴ igitur universali naturae vocatione tale aliquod suspicari introducimus, quia in divina praesentia ⁵ et virtute omnis humanitas in prima constitutione comprehensa est. Oportet B
 enim nil Deo infinitum in his, quae ab eo facta sunt, aestimare, sed uniuscujusque eorum, quae sunt, finis et mensura circumponderans factoris sapientia est. Quemadmodum igitur aliquis homo corporis quantitate coartatur, et mensura sibi substantiae magnitudo est, quae in superficie corporis perficitur: sic, arbitror, veluti in uno corpore totam humanitatis plenitudinem prognostica virtute a Deo omnium comprehensam fuisse. Et hoc docet sermo, qui dicit: Quia fecit Deus hominem, secundum imaginem Dei fecit eum. Non enim in parte naturae imago, neque in quodam eorum, quae secundum ipsam considerantur, gratia est, sed in totum genus aequaliter talis pervenit virtus. Signum vero est, quod ⁶ omnibus similiter animus collocatur, dum omnes intelligendi et consiliandi virtutem habeant, et talia C
 omnia, ex quibus divina natura in eo, quod secundum ipsam factum est, imaginatur ⁷, similiter habent. Et ipse in prima mundi constitutione ostensus homo, et post universitatis consummationem futurus, aequaliter in seipsis divinam ferunt imaginem. Propterea unus homo nominatum est omne, quia in virtute Dei nil praeterit, nil instat, sed et quod spectatur, aequaliter praesenti comprehensiva universitatis operatione continetur. Omnis itaque natura humana ⁸, quae a primis usque novissima pervenit, una quaedam vere existentis imago est: ipsa vero in masculinum et femininum generis differentia novissime constitutioni formationis adjecta est. Et ne mireris, easdem ejusdem sententias saepe nos repetere; non enim amplificandi sermonis, sed declarandae quaestionis hoc agimus gratia ⁹. In octavo decimo ¹⁰ item ejusdem sermonis capitulo: Resurrectionis, inquit, gloria ¹¹ nil aliud nobis promittit, quam in antiquitatem cadentium restitutionem ¹². Est enim reditus quidam in primum vitam spectanda ¹³ gratia, expulsus paradiso iterum in ipsum

reduces. Ipsa igitur restitutorum vita ad eam, quae proprie angelorum habetur, profecto ante ruinam angelorum quidam ¹⁴ erat: propterea ipse ad antiquitatem vitae nostrae reditus angelis assimilatur. Attamen sicut dictum est, nuptiis apud eos ¹⁵ non existentibus in myriadibus infinitis militiae angelorum sunt; sic enim in visionibus Daniel narravit. Non igitur per eundem nomen, si nulla conversio et recessus ab angelica societate ex peccato nobis fieret, fortassis nos nuptiis ad multiplicationem alligaremur. Alius quidam est in naturae angelorum multiplicationis modus, ineffabilis quidem et inintelligibilis humanis argumentationibus; verumtamen quia ¹⁶ omnino est, ipse etiam in his, qui paulo minus ab angelis ¹⁷ minorati sunt, operaretur ¹⁸, in ipsam definitam factoris consilio mensuram humanitatem augens. Si vero coartat ¹⁹ quis, generis animalium modum inquirens, nisi alligaretur nuptiarum cooperationi homo, respondemus ²⁰ et nos angelicae substantiae modum, quomodo in ²¹ infinitis myriadibus illi et una essentia existunt, et in multis numerantur. Hoc enim apte respondebimus proponenti, quomodo esset sine nuptiis homo, dicentes, sicut sunt angeli sine nuptiis; hominem enim similiter ²² illis fuisse ante praevocationem ostendit ipsa in illum iterum restititio. His iterum a nobis sic jam bene discretis, in ²³ plerumque rationem redeundum est, quomodo post constitutionem imaginis ipsam secundum masculinum et femininum differentiam supermachinatus est Deus formationi. Ad hoc enim dico utilem esse prius perfectam a nobis theoriam. Qui enim omnia adduxit in casu, totumque in sua voluntate hominem ad divinam imaginem formavit, non paulatim adjectionibus futurorum moras fecit, sciendo in suam plenitudinem animarum numerum perficiendum, sed cumulatim in ipsa plenitudine omnem humanam naturam per prognosticam operationem intellexit, et in excelitudine et in coaequalitate angelis quiete honorificavit. Quoniam vero praevidebat contemplativa virtute ²⁴ non recte eundem ad bonam voluntatem, atque ideo ex angelica vita recedentem, ne animarum humanarum multitudo minueretur, cadens ex illo modo, per quem angeli ad multitudinem aucti sunt, propterea convenientem in peccatum annulatis ²⁵ incrementi excogitationem in natura conformavit, pro angelica magnificentia peccatam et irrationalem ex se invicem successionis modum humanitati inserens. Hinc mihi videtur etiam magnus David, dolens hominis miseriam, talibus verbis planxisse naturam: Quia homo, in honore dum ²⁶ esset, non intellexit honorem, atque aequalem angelis ²⁷ reverentiam, propterea, inquit, ²⁸ comparatus est jumentis insipientibus. Vere enim pecorinus factus est, qui ani-

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF; A irrationabiliori adhaeret naturae. ² Sic CF; A opinantes. ³ A exponimus. ⁴ Non om. A. ⁵ A praesentia. ⁶ quod om. CF. ⁷ Sic CF; A similitudinem refert. ⁸ humani om. A. ⁹ Et ne mireris — gratia om. A. ¹⁰ Sic CF; A decimo septimo. ¹¹ Sic CF; A gratia. ¹² Sic CF; A quem lapsorum in pristinum statum restitutionem. ¹³ Sic CF; A expectata. ¹⁴ A angelica quaedam. ¹⁵ apud eos om. A. ¹⁶ A quoniam. ¹⁷ minus ab angelis. om. A. ¹⁸ Sic CF; A operaretur hominibus. ¹⁹ Sic CF; A coartatur. ²⁰ Sic CF; A respondebimus. ²¹ in om. A. ²² Sic CF; A similit. ²³ Sic CF; A ad. ²⁴ contemplativa virtute om. A. ²⁵ Sic CF; A lapsis. ²⁶ Sic CF; A cum in honore. ²⁷ Sic CF; A angelis. ²⁸ inquit om. CF.

malem nanc generationem accepit propter ad materiale inclinationem. Mac. Praefati itaque magni theologi verba, quae a te introducta sunt, nil aliud videntur suadere, quam ut hominem intelligamus solo animo et virtutibus ei naturaliter insitis ad imaginem Dei factum — insunt autem ei sapientia, scientia, ratiocinandi virtus, ceteraeque virtutes, quibus ornatur anima, similitudinem in se Creatoris sui exprimens — et quod omnes homines semel et simul ¹ facti sunt ² in illo uno homine, de quo scriptum est : *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*, et : *In quo omnes peccaverunt*; adhuc enim ille unus omnis fuit, et in quo omnes beatitudine paradisi expulsi sunt. Et si homo non peccaret, in geminum sexum simplicitatis suae divisionem non pateretur ³. Quae divisio omnino divinae naturae imaginis et similitudinis expers est ⁴, et nullo modo esset, si homo non peccaret, sicut nullo modo erit post restorationem naturae in pristinum statum, qui post catholicam resurrectionem cunctorum hominum manifestabitur. Quapropter si homo non peccaret, nullus utriusque sexus copula, nec ullo semine nasceretur, sed quemadmodum angelica essentia, dum sit una, in infinitas myriades, nullis temporum morulis interjectis, simul et semel multiplicata est, ita humana natura, si mandatum vellet servare, et servaret, in praecognitum soli conditori numerum simul et semel erumperet. Quoniam vero praevидit Deus, qui nec fallit nec fallitur, hominem conditionis suae ordinem et dignitatem deserturum, supermachinatus est alterum multiplicationis humanae naturae modum, quo mundus iste locorum et temporum intervallis perageretur, ut homines generalis delicti generalem lucent poenam, ex corruptibili semine, sicut et cetera animalia, nascentes. Sed dum haec, multaue similia ex praedicti magistri testimonio colliguntur, multae quaestiones undique prosiliunt. Quarum prima ac maxima impetum validissimum facit. Si enim omnes homines, non solum, qui fuerunt, et qui sunt, verum et qui futuri sunt, si aul et semel creati in illa divina voce, quae dicit : *Faciamus hominem*; et si ista corpora corruptibilia et mortalia ⁵ ex corruptibili et mortali et materiali semine nascentia, extrinsecus humanae naturae ad imaginem Dei factae ⁶, praeviaricationis merito supermachinata sunt, ac per hoc nullo modo essent, si homo divinae imaginis, in qua conditus est ⁷, pulchritudinem non dehonestaret : non supervacuo quaeritur, quomodo prima conditio ad imaginem Dei ⁸ facta est, siquidem secunda non ad imaginem, sed propter

A praefatam causam superaddita? Num ⁹ in sola anima erat sine corpore, an in anima simul et corpore? Et si in sola anima, quomodo homo appellatus est, cum constet, hominem esse ex duabus naturis compositum ¹⁰, ex invisibili quidem secundum animam, et visibili secundum corpus? Et nec partem quidem hominis tunc creatam fuisse crediderim, ut *συνεδοχικῶς* intelligamus quod dictum est : *Faciamus hominem*; praesertim cum naturarum omnium plenissima et perfectissima conditio his propheticis verbis narretur. Si autem prima conditio in anima et corpore, hoc est, in toto et integro homine recte intelligitur, quaerendum profecto, quale corpus illud erat in prima conditioe hominis. Et quidem vera ratio clamat, hoc corpus B merito peccati supermachinatum non fuisse, illud in prima ac naturali conformatione hominis conditum. Disc. Non ex superfluo haec quaestio interposita est, et non infructuose quaerenda atque solvenda. Et quia tu proposuisti, solvendae illius debitor factus es. Non enim, ut arbitror, proponeres, quod omnino solvere non procurares ¹¹. Mac. Illud corpus, quod in constitutione hominis primitus est factum, spirituale et ¹² immortale crediderim esse, ac tale aut ipsum, quale post resurrectionem habituri sumus. Non enim facile concesserim, corruptibile corpus fuisse et materiale, priusquam causa corruptionis et materialitatis, hoc est, peccatum fieret : et maxime, cum manifesta ratio perdoceat, si id ipsum corpus, quod in prima conditione hominis factum est ante delictum, mox conversum est et factum corruptibile post delictum, non erat illud supermachinatum, sed de spirituali et incorruptibili in terrenum et corruptibile transmutatum, ac per hoc praedicti magistri, Gregorii videlicet theologi, auctoritas vacillare videbitur, quod absit. Ipse siquidem incunctanter asserit, totum, quod in prima conditione hominis ad imaginem Dei factum est ¹³, secundum rationem corporis et animae ¹⁴ semper ¹⁵ incorruptibiliter manere. Utenim nunc ¹⁶ omitamus perspicuas illius argumentationes, quibus indubitanter affirmat, nec animas ante corpora fuisse creatas, nec corpora ante animas, sed simul et semel totum factum in divino consilio, quod dictum est *faciamus hominem*, ac simul in hunc mundum secunda quadam generatione ¹⁷, quae superaddita est, in ordine temporum nasci, quomodo etiam nunc ¹⁸, post peccatum perversae voluntatis humanae naturae, et corporis ¹⁹ illud spirituale et naturale animo semper adhaerens ac sibi concretum discernitur ab eo, quod merito transgressionis adjectum est,

VARIAE LECTIONES.

¹ A simul et semel. ² Sic A; CF sint. ³ Sic CF; A. Q. d. d. n. i. e. s. omnino expers est. ⁴ Sic CF; A corruptibilia et mortalia corpora. ⁵ Sic CF; A conditae. ⁶ Sic CF; A erat. ⁷ Dei om. CF. ⁸ Sic CF; A animae. ⁹ Sic CF; A hominem ex duabus naturis esse compositum. ¹⁰ Sic A; CF procurasses. ¹¹ Sic CF; A ac. ¹² Sic CF; A factum est ad imaginem Dei. ¹³ Sic CF; A animae et corporis. ¹⁴ semper om. A. ¹⁵ nunc om. A. ¹⁶ Sic CF; A ratione. ¹⁷ A nec. ¹⁸ Sic CF; A corpus.

NOTAE.

^a Falsam J. Scoti opinionem de primo homine, qui ante praeviaricationem simplex homo fuerit, ac post peccatum naturae divisionem in duplicem

sexum, masculum et feminam, passus sit, recensuimus supra col. 309 not. ^a et passim.

In vicesimo septimo capitulo saepe dicti sermonis A luculentissime explanat. *Non enim, inquit, per omnia, quod nostrum est, in fluxu et transmutatione est. Si enim esset, reprehensibile universaliter, quod nullum statum habet ex natura: sed juxta subtiliorem rationem eorum, quae in nobis sunt, quoddam quidem stat, quoddam vero ex mutabilitate accidit. Mutatur enim per aucionem et diminutionem corpus, veluti vestimenta quaedam consequentes aetates indutum. Stat vero per omnem conversionem intransmutabilis in se ipsa forma, insitis sibi semel ex natura signis non desistens², sed in omnibus secundum corpus transmutationibus cum suis notionibus apparet: subtrahetur³ autem, per Verbum Domini videlicet, ipsa, quae ex passione est, mutatio, quae⁴ formae superaddidit. Nam veluti facies quaedam aliena⁵ ipsa per B informitatem deformitas formamprehendit, qua informitate per Verbum circumablata, sicut Naaman Syrus, seu decem⁶ qui in Evangelio narrantur, iterum obscurata sub passione facies per sanitatem in suis notionibus relucet. Igitur in deformitate animae non fluxile per mutabilitatem et transmutabile est, sed quod permanet similiterque in nostra concretione habetur, hoc animae inseritur. Et quoniam ipsas per species differentias ipsae mutabiles concretionis qualitates superperformant⁷, concretio vero non alia quaedam⁸ est praeter elementorum mixturam; elementa autem dicimus universitatis corpore⁹ constitutioni subjecta, ex quibus etiam humanum corpus constat. necessario specie veluti descripti signaculi formae¹⁰ in anima permanente, neque reformanda in signaculo ad formam ab ea, videlicet anima, ignorantur, sed in tempore reformationis ita iterum ad se ipsam recipiet, quaecunque formae characteri coaptabit. Coaptabit autem omnino illa his¹¹, quae ab initio in forma characterizata sunt. Videsne igitur, quam subtiliter¹² primae conditionis proprietatem ab his, quae superaddita sunt, discernit? Quodcunque enim in humanis corporibus immutabile intelligitur, primae conditionis proprium est; quicquid vero in eis mutabile ac¹³ varium percipitur, illud est superadjectum, extraque naturam subsistitutum. Universaliter autem in omnibus corporibus humanis una eademque forma communis omnium intelligitur, et semper in omnibus incommutabiliter stat. Nam innumerabiles differentiae, quae eidem D formae accidunt, non ex ratione primae conditionis, sed ex qualitatibus corruptibilium seminum contingunt. Ipsa igitur forma spiritalis spirituale corpus est, in prima conditione hominis factum: quod autem ex materia, hoc est, ex qualitatibus et quantitibus quattuor elementorum mundi sensibilis cum ipsa forma qualitativa, de qua in prioribus libris disputavimus, quoniam et augeri et minui patiuntur,*

ad compositionem superadjecti ac veluti superflui corporis pertinere non dubium est. Quod corpus materiale et exterius veluti quoddam vestimentum signaculum¹⁴ interioris et naturalis non incongrue intelligitur. Movetur enim per tempora et aetates, augmentum et detrimentum sui patiendo, illo semper interiori in suo statu incommutabiliter manente.

13. Sed quoniam et illud exterius a Deo factum est¹⁵ et superadditum, divinae bonitatis magnitudo et infinita erga omnia, quae sunt, providentia noluit penitus perire¹⁶ et ad nihilum redigi, quia ab ipsa est, et extremum in creaturis obtinet ordinem; porro quia omne, quod in hunc mundum per generationem localiter et temporanter nascitur, non potest sine carere, sive minimis¹⁷, ut dies, horae, momenta, sive maximis, ut secula, sive mediis, ut aetates, anni temporum, intervallis inter principium nativitatis in hanc vitam ejusdemque vitae finem interpositis, naturali creaturarum ordinatione exigente. Omne siquidem, quod in mundo ex mundo compositum incipit esse, necesse est resolvi et cum mundo interire. Necessarium erat, exterius ac materiale corpus solvi in ea elementa, ex quibus assumptum est, non autem necessarium, perire, quoniam ex Deo erat, manente semper interiori illo, et incommutabiliter stante in suis rationibus, secundum quas cum anima et in anima et per animam et propter animam constitutum est. Quoniam vero illius corporis materialis atque solubilis manet in anima species, non solum illo vivente, verum etiam post ejus solutionem et in elementa mundi reatum; disputatio quippe divitis cum Abraham notionem corporum adhacere animabus post mortem indicat: propterea partium illius, ubicunque elementorum sint, non potest anima oblivisci, aut eas nescire. Quamvis enim propter peccatum superadditae sint humanae naturae, ad eam tamen non pertinere non possunt, quoniam ab eodem naturae conditore et additae sunt et factae, ac per hoc in restauratione hominis in unitatem naturae revocandae sunt¹⁸, dum anima totum sibi subditum resurrectionis tempore recipiet. Et hoc est, quod ait magister: *Necessario specie veluti descripti signaculi formae¹⁹ in anima permanente, neque reformanda in signaculo ad formam ab ea ignorantur.* Ac si diceret, dum species, hoc est notio descripti signaculi, exterioris videlicet corporis, quod vocat²⁰ signaculum interioris, in anima permanet, etiam post signaculi solutionem propter illam notionem, quam semper habet, non ignorat partes signaculi per elementa sparsas, et resurrectionis die²¹ in signaculo, hoc est, in corpore ad formam animae, quod est interius corpus, reformandas. Est enim exterius et materiale corpus signaculum interioris, in quo forma animae exprimitur, ac

VARIAE LECTIONES.

¹ in om. A. ² Sic CF.; A insita sibi s. e. n. signa n. amittens. ³ Sic CF.; A subtrahitur. ⁴ Sic CF.; A ea mutatio quae morbo. ⁵ A ad aliena. ⁶ Sic CF.; A sicut in Naaman seu in his, qui in Evangelio cet. ⁷ Sic CF.; A transformant. ⁸ quaedam om. A. ⁹ Sic CF.; f. corporeae? — corpore om. A. ¹⁰ formae om. A. ¹¹ his om. A. ¹² Sic CF.; A similiter. ¹³ Sic CF.; A et. ¹⁴ signaculum om. A. ¹⁵ CF est factum. ¹⁶ Sic CF.; A perire penitus. ¹⁷ A in minimis. ¹⁸ sunt om. A. ¹⁹ formae om. A. ²⁰ Sic CF.; A vocatur. ²¹ die om. A.

per hoc forma ejus rationabiliter appellatur. Et ne me existimes, duo corpora naturalia in uno homine docere. Unum enim est corpus, quo connaturaliter et consubstantialiter animae compacto homo conficitur. Illud siquidem materiale, quod est superadditum, rectius vestimentum quoddam mutabile et corruptibile veri ac naturalis corporis accipitur, quam verum corpus. Non enim verum est, quod semper non manet, et, ut ait sanctus Augustinus: *Quod incipit esse quod non erat, et desinit esse quod est, jam non est.* Inde fit, quod semper non simpliciter, sed cum additamento aliquo ponitur corpus hoc mortale vel corruptibile vel terrenum vel animale, ad discretionem ipsius simplicis corporis, quod primitus in homine conditum est, et quod futurum est.

14. Disc. Quid ergo respondemus sanctissimo divinisque theologo, Augustino videlicet, qui praedictis rationibus refragari videtur? Nam fere in omnibus suis libris incontinentanter assertit, corpus primi hominis ante peccatum animale fuisse, terrenum, mortale, quamvis non moreretur, si non peccaret, peccando vero mortuum, sicut ait Apostolus: *Corpus quidem mortuum propter peccatum.* Hinc est, quod in primo libro de Baptismo parvulorum, convincens eos, qui dicunt Adam sic creatum, ut etiam sine peccati merito moreretur, non poena culpa, sed necessitate naturae: *Quis ergo, inquit, respondebunt, cum legitur, hoc Deum primo homini etiam post peccatum increpando et dammando dixisse: Terra es, et in terram ibis? Neque enim secundum animam, sed, quod manifestum est, secundum corpus terra erat, et morte ejusdem corporis erat iturus in terram. Quamvis enim secundum corpus terra esset, et corpus, in quo creatus est, animale gestaret, tamen, si non peccasset, in corpus foret spirituale mutandus, et in illam incorruptionem, quae fidelibus et sanctis promittitur, sine mortis periculo transiturus. Cujus rei desiderium nos habere non solum ipsi sentimus et nobis, verum etiam monente Apostolo agnoscimus, ubi ait: Etenim in hoc ingemiscimus, habitaculum nostrum, quod de caelo est, superindui cupientes, ut tamen induti, non nudi inveniamur. Etenim qui sumus in hac habitatione, ingemiscimus gravati, in quo volumus exspoliari, sed supervestiri, ut absorbeatur mortale a vita. Proinde si non peccasset Adam, non erat exspoliandus corpore, sed supervestendus immortalitate et incorruptione, ut absorberetur mortale a vita, id est ab animali in spirituale transiret. Neque enim metuendum fuit, ne forte diutius hic viveret in corpore animali, et senectute gravaretur, et paulatim veterascendo perveniret ad mortem. Si enim Deus Israelitarum vestimentis et calceamentis praestitit,*

A quod per tot annos non sunt obtrita: quid mirum si obedienti homini ejusdem praeceptis potentia praestaretur, ut animale hoc et mortale habens corpus, haberet in eo quendam statum, quo sine defectu esset annosum, tempore, quo Deus vellet, a mortalitate ad immortalitatem sine media morte venturus? Sicut enim haec ipsa caro, quam nunc habemus, non ideo non est vulnerabilis, quia non est necesse, ut vulneretur; sic illa non ideo non fuit mortalis, quia non erat necesse ut moreretur. Talem puto habundinam adhuc in corpore animali atque mortali etiam illis, qui sine morte hinc translati sunt, fuisse concessam. Neque enim Enoch et Elias per tam longam aetatem senectute marcuerunt, nec tamen, credo, eos jam in illam spiritualem qualitatem corporis commutatos, qualis in resurrectione promittitur, quae in Domino prima praecessit, nisi quia isti fortasse nec his cibis egent, qui sui consumptione reficiunt. Sed ex quo translati sunt, ita vivunt, ut similem habeant societatem illis quadraginta diebus, quibus Elias ex calice aquae et ex collyride panis sine cibo vixit; aut si et his sustentaculis opus est, ita in paradiso fortasse percuntur, sicut Adam, priusquam propter peccatum exire meruisset. Habebat enim, quantum existimo, et de lignorum fructibus refectionem contra defectiorem, et de ligno vitae stabilitatem contra vetustatem. Et quid ad rem, tanta tanti et tam magni viri testimonia exaggerare, cum omnibus libris illius legitibus, et maxime de Genesi ad literam et de Civitate Dei, marcescissimum sit, nil aliud docere de corpore primi hominis ante peccatum, quam animale atque mortale fuisse. Si enim animale non fuisset, quomodo de fructibus paradisi comedere juberetur, ne deficeret, et de ligno vitae, ne senesceret? Nam, ut ipse saepe assertit, primi homines ante praevagationem de fructibus paradisi corporaliter comedisce perhibentur. Mac. Quisquis vult et potest, respondeat: mihi autem et tibi, si placet, sufficiat, sententias sanctorum Patrum de constitutione hominis ante peccatum legere, et, quid unusquisque eorum voluit, cauta ac diligenti inquisitione quaerere. Lites autem inter eos constituere, non est nostrum, aut hunc constituere, hunc autem refellere, scientes, post sanctos Apostolos nullum apud Graecos fuisse in expositionibus divinae Scripturae majoris auctoritatis Gregorio theologo, nullum apud Romanos Aurelio Augustino. Et quid, si in hac veluti controversia magnorum virorum quendam consensum velimus machinari, dicentes, illud corpus, quod Gregorius dicit divina praescientia propter futurum peccatum homini supermachinatum exteriusque adjectum, id ipsum ab Augustino animale vocatum, duasque hominis constitutiones, unam quidem ad imaginem

VARIAE LECTIONES.

¹ hoc om. A. ² Sic CF; A editum. ³ Sic CF; A scientissimo. ⁴ Sic CF; A Quid igitur respondebunt (inquit om.). ⁵ Sic CF; A fuerat. ⁶ Sic CF; A admonente. ⁷ Sic CF; A cognoscimus. ⁸ Sic CF; A absorbeatur. ⁹ Sic CF; A vivendo. ¹⁰ et om. A. ¹¹ Sic CF; A altrita. ¹² praeceptis om. A. ¹³ Sic CF; pro hoc et A ac. ¹⁴ A ut non moreretur. ¹⁵ Sic A; CF consummatione. ¹⁶ Sic CF; A tantam. ¹⁷ Sic CF; A Quisquis igitur vult. ¹⁸ A praeter.

Dei substantialiter factam, alteram vero longe ima-
 gine ¹ distantem, et in masculum et feminam propter
 peccatum divisam, Gregorium non tacuisse, unam ²
 vero illam in masculum et feminam bipertitam Au-
 gustinum dixisse, alteram vero, quae ad imaginem
 Dei est, omniq[ue] sexu caret, siluisse ³? Quid ad rem
 pertinebit, cum verisimile non videatur de Augustino
 aestimare, eam ⁴ conditionem hominis ad imaginem
 Dei siluisse, eam vero, quae secundum Gregorium ad
 similitudinem jumentorum insipientium merito inobe-
 dientiae facta est, explanasse, praesertim cum, quis-
 quis libros ejus perspexerit, apertissime inveniet, in
 primo homine masculum et feminam ad imaginem
 Dei factos fuisse, ipsaque animalia corpora, quae
 ante peccatum gestaverant, non ex poena peccati,
 sed ex necessitate naturae processisse, ad procrea-
 tionem videlicet praedestinati sanctorum hominum
 numeri, et societati angelicae beatitudinis ex humana
 natura adunandi, donec caelestis civitas sanctis ⁵ an-
 gelis sanctisque hominibus impleretur? Sed mirari non
 desino, cur illud corpus appellat animale ⁶, quod magnis
 laudibus exallat tanquam spirituale atque beatum.
 Beatum autem fuisse ante delictum ille ipse in quarto
 decimo libro de Civitate Dei testatur decimo capitulo,
 dicens: *Sed utrum primus homo vel primi homines, duo-
 rum erat quippe conjugium, habebant istos affectus, concu-
 piscentiam profecto et laetitiam, timorem et dolorem,
 in corpore animali ante peccatum, quales in corpore
 spiritali non habebimus omni purgato finitque pec-
 cato, non immerito quaeritur. Si enim habebant, quo-
 modo erant beati in illo memorabili beatitudinis loco,
 id est, paradiso? Quis tandem absolute dici beatus pos-
 test, qui timore afficitur, vel dolore? Quid autem
 timere aut dolere poterant illi homines in tantorum
 tanta affluentia bonorum, ubi nec mors metuebatur,
 nec ulla corporis mala valetudo, nec aberat quicquam,
 quod bona voluntas non adipisceretur, nec inerat, quod
 carnem animumve hominis feliciter viventis offenderet?
 Amor erat imperturbatus in Deum, atque inter se con-
 jugum fida ac ⁷ sincera societate viventium, et ex hoc
 amore grande gaudium, non desistente, quod amabatur
 ad fruendum. Erat devotio tranquilla peccati, qua
 manente nullum omnino alicunde ⁸ malum, quod con-
 tristaret ⁹, irruerat. An forte cupiebant prohibitum
 lignum ad vescendum contingere, sed mori metuebant,
 ac per hoc et cupiditas et metus jam tunc illos homi-
 nes etiam in illo perturbabat loco? Absit, ut hoc existi-
 memus fuisse, ubi nullum erat omnino peccatum. Neque
 enim nullum peccatum est, ea, quae lex Dei prohibet,
 concupiscere, atque ¹⁰ ab his abstinere timore poenae,
 non amore justitiae. Absit, inquam, ut ante omne pec-
 catum jam ibi fuerit tale peccatum, ut hoc de ligno
 amitterent ¹¹, quod de muliere Deus ait: Si quis vide-
 rit mulierem ad concupiscendum eam jam moecha-*

*tus est in corde suo. Quam igitur felices erant primi
 homines, et nullis agitabantur perturbationibus anti-
 morum, nullis corporum laedebantur incommodis:
 tam felix universa societas esset humana, si nec illi
 malum, quod etiam in posteros trajicerent, nec quis-
 quam ex ¹² eorum stirpe iniquitatem committeret,
 quae damnationem reciperet. Atque ista permanente
 felicitate, donec per illam benedictionem, qua dictum,
 est: Crescite et multiplicamini, praedestinatorum
 Sanctorum numerus compleretur, alia major daretur,
 quae beatissimis angelis data est, ubi jam esset certa
 securitas peccatorum, neminemque moriturum, et talis
 esset vita sanctorum post nullum laboris, doloris,
 mortis experimentum, qualis erit post haec omnia in
 incorruptione corporum reddita resurrectione mortuo-
 rum. Item in eodem vicesimo quinto ¹³ capitulo:
 Vivebat itaque homo in paradiso, sicut volebat, quam-
 diu hoc volebat, quod Deus jusserat; vivebat fruens
 Deo, ex quo bono erat bonus; vivebat sine ulla ege-
 state, ita semper vivere habens in potestate. Cibus
 aderat, ne esuriret; potus, ne sitiret; lignum vitae,
 ne illum senectia dissolveret: nihil corruptionis in
 corpore, vel ex corpore ulla molestias ullis ejus sen-
 sibus ingerebat. Nullus intrinsecus morbus, nullus
 ictus metuebatur extrinsecus. Summa in carne sanitas, in
 animo tota tranquillitas. Sicut in paradiso nullus aestus
 aut frigus, ita in ejus habitatore nulla ex cupiditate vel
 ex ¹⁴ timore accedebat bonae voluntatis offensio. Nihil
 omnino triste, nihil erat inaniter laetum, gaudium verum
 perpetuabatur ex Deo, in quem flagrabat caritas de ¹⁵
 corde puro, et conscientia bona, et fide non ficta.
 Atque inter se conjugium fida et ex honesto amore so-
 cietas, concors mentis corporisque vigilia, et mandati
 sine labore custodia. Non lassitudo fatigabat otiosum,
 non somnus premebat invitum. In tanta facilitate
 rerum et felicitate hominum absit, ut suspicemur, non
 potuisse prolem seri ¹⁶ sine libidinis morbo, sed eo
 voluntatis nutu moverentur membra illa, quo cetera,
 et sine ardoris illecebrosi stimulo, cum tranqui-
 litate animi et corporis, nulla corruptione integri-
 tatis, infunderetur gremio maritus uxoris. Vides-
 ne, quantum laudat, quantum glorificat felicitate
 utriusque sexus in paradiso ante praevaricatio-
 nem, quam sanctae incontaminataeque nuptiae fle-
 rent, qualis amor irreprehensibilis conjugum et inse-
 parabilis societas, quam pulchra sanctorum hominum
 procreatio, et in praedestinatorum numerum multipli-
 catio, quam post paradisi felicitatem in angelicam
 beatitudinem sequeretur translatio, ut non immerito
 quis miretur, quomodo animalia corpora in tam
 excelsa beatitudine vixisse credibile sit. Disc. Num
 inter nos, dum ¹⁷ de conditione humanae naturae dispu-
 tabamus, confectum est, hominem in genere anima-
 lium substitutum fuisse, imo etiam omnia animalia*

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF; A ab imagine. ² Sic CF; A solam. ³ Sic CF; A tacuisse. ⁴ eam om. A. ⁵ sanctis om. A.
⁶ Sic CF; A animale appellat. ⁷ CF et. ⁸ Sic CF; A aliunde. ⁹ Sic CF; A contristaretur. ¹⁰ atque om.
 CF. ¹¹ Sic CF; A amitterent. ¹² ex om. CF. ¹³ CF xxv; A vicesimo sexto. ¹⁴ ex om. CF. ¹⁵ A ex.
¹⁶ Sic CF; A fieri ¹⁷ Sic CF; A cum.

substantialiter in illo creata, non solum quod omnium notitia inerat ei, verum etiam, quia universitas visibilis et invisibilis creaturae in eo condita est? **MAC.** Confectum plane. **Disc.** Quid ergo mirum, vel cur incredibile sit, si humana corpora, priusquam peccarent in paradiso, animalia fuisse dicantur, quae in genere animalium constituta sunt? E duobus quippe unum eligere cogit nos ratio: aut enim negabimus omnino in genere animalium conditum hominem, si volumus negare, in eo animale corpus fuisse; aut, si non possumus contendere et abnegare, ipsum quidem quoddam animal in genere animalium ¹ factum, quomodo negabimus, animale corpus habuisse ante peccatum, et, si non peccaret, potuisse fieri beatum? **MAC.** Acute quidem philosopharis. Putasne itaque, Deum simul omnia fecisse? **Disc.** Imo credo et intelligo. Omnia siquidem, quae temporum intervallis in mundo nascuntur, simul et semel et ante mundum et cum mundo facta sunt, quamvis non simul per ² divinae providentiae administrationem ³ mundum sensibiliter adimpleant, sed ordine temporum, Domino dicente: *Pater meus usque modo operatur, et ego operor.* **MAC.** Recte intueris. Num tibi videtur, quod propterea Deus hominem in genere animalium fecerit, quia illum animaliter victurum praescivit, inque irrationalibus ⁴ motus eorum relicta divinae imaginis pulchritudine ac dignitate casurum? **Disc.** Verisimile videtur. Fecit enim futura, qui fecit omnia simul. **MAC.** Quoniam igitur de sua praescientia, quae falli non potest, certissimus erat, etiam, priusquam homo peccaret, peccati consequentia in homine et cum homine simul concreavit, ut nec immerito aestimetur, eorum, quae simul in homine facta sunt, quaedam quidem propter divinam bonitatem, ut sunt illa, in quibus imago conditoris ⁵ intelligitur, animus videlicet et ratio sensusque interior, vel, ut ita dicam, essentia, virtus et operatio, quaedam vero propter delictum praescitum atque certissime futurum. Multa enim praescit Deus, quorum non est causa ipse, quia substantialiter non sunt. Est autem sapiens factor et ordinator, ne universitatis pulchritudinem perturbent, et solus potens est de malo irrationalis voluntatis facere bonum. Haec autem sunt consequentia peccati propter peccatum, priusquam fieret peccatum, ab eo ⁶, cuius praescientia non fallitur, in homine et cum homine veluti extra hominem ac superaddita: animale quidem corpus atque terrenum et corruptibile, sexus uterque ex masculo et femina, bestiarum similitudine procreationis multiplicatio, indigentia cibi et potus indumentique ⁷, incrementa et decrementa corporis, somni ac vigiliarum alterna inevitabilisque necessitas, et similia, quibus omnibus

A humana natura ⁸ si non peccaret, omnino libera maneret, quemadmodum libera futura est. Hoc autem dico Gregorium Nyssaem sequens, expositoremque ipsius Maximum, non autem alios sanctos Patres spiritualis doctrinae, qualiter videntur sensisse, refellens, haec omnia ad primam et substantialem hominis creationem pertinere autumantes. Et si te movet, quare Deus in homine fecerit, priusquam peccaret, quae propter peccatum facta sunt, animadvertite, quod Deo nihil est ante, nihil post, cui nihil praeteritum, nihil futurum, nihil medium inter praeteritum et futurum, quoniam *ipsi omnia simul sunt.* Cur ergo non simul faceret, quae facienda simul ⁹ videbat et volebat? Nam cum dicimus ante et post peccatum, cogitationum nostrarum mutabilitatem monstramus, dum adhuc temporibus subdimur: Deo autem simul erant et peccati praescientia eiusque consequentia. Homini siquidem, non Deo, futurum erat peccatum, et consequentia peccati praecessit peccatum in homine, quoniam et ipsum peccatum praecessit ¹⁰ seipsum in eodem homine ¹¹. Mala quippe voluntas, quod est peccatum occultum, praecessit vetiti fructus gustum, quod est peccatum apertum. Eadem ratione potest intelligi, quod scriptum est: *Jacob dilexi, Esau autem odio habui.* Nondum enim utriusque malis vel ¹² bonis actibus perpetratis, in ordine temporum eorum consequentia facta sunt in eo, in quo universitas simul et unum est: consequentia autem dico dilectionem et odium. Hoc etiam ipse magister Augustinus edocet in praefati libri tertio decimo capitulo de primis hominibus dicens: *In occulto autem mali esse coeperunt, ut in apertam inobedientiam laberentur. Non enim ad malum opus perveniretur, nisi praecessisset voluntas mala. Porro malae voluntatis initium quid potuit esse nisi superbia? Initium enim omnis peccati superbia est.* Ac per hoc datur intelligi, hominem peccato nunquam caruisse: sicut nunquam intelligitur absque mutabili voluntate substitisse. Nam et ipsa irrationalis mutabilitas liberae voluntatis, quia causa mali est, nonnullum malum esse necesse est. Causam siquidem mali malam non esse, quis audeat dicere, quandoquidem libera voluntas ad eligendum bonum data ¹³ seipsam servilem fecit ad sequendum malum? Quod etiam Augustinus insinuasse videtur ¹⁴. Non enim ait, vixit homo in paradiso, vel vixerat, vixit fruens Deo, vel vixerat, vixit sine ulla egestate, vel vixerat. Nam si talibus verbis praeteriti ¹⁵ uteretur, fortassis non incongrue intelligeretur ¹⁶ docere voluisse, hominem in paradiso perfectam beatitudinem sine ullo peccato per spatia quaedam temporis habuisse. Sed: *Vivebat, inquit, homo in paradiso, vivebat fruens Deo, vivebat ¹⁷ sine ulla egestate.* Ac si aperte diceret:

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF; *conditum hominem — animalium om. A.* ² per om. A. ³ A adm:inatione. ⁴ Sic CF; A *irracionales.* ⁵ Sic CF; A *creatoris.* ⁶ eo om. A. ⁷ *indumentique om. A.* ⁸ Sic CF; A *natura humana.* ⁹ *simul om. A.* ¹⁰ Sic CF; A *praecesserunt.* ¹¹ Sic CF; *quoniam et ipsum — homine om. A.* ¹² Sic CF; A aut. ¹³ *data om. A.* ¹⁴ CF videtur in *inuasse.* ¹⁵ *praeteriti om. A.* ¹⁶ Sic CF; A. ¹⁷ Sic CF; A in paradiso, in *habebat vivere* sive *ect.*

inchoabat vivere homo in paradiso, inchoabat vivere. A fruens Deo, inchoabat vivere sine ulla egestate. Haec enim species praeteriti temporis ab his, qui verdoribus significationes acute perspicunt, inchoativa vocatur. Inchoationem quippe et auspiciam cuiusquam rei significat, quae iam ad perfectionem nullo modo pervenit.

15. Quod etiam, hoc est, nullo temporali spatio primos homines fuisse in paradiso, in nono ¹ Exmeri sui ipse edocet dicens: *Cur non coierunt, nisi cum exissent de paradiso? Cito responderi potest, quia mox creata muliere, priusquam coirent, facta est illa transgressio, cuius merito in mortem destinati, etiam ² de loco illius felicitatis exierunt. Non enim Scriptura tempus expressit, quantum interfuerit temporis ³ inter eos factos et ex eis natum Cain. Fuisse B autem ⁴ Adam temporaliter in paradiso, priusquam de costa ejus mulier fabricaretur, dicat qui ⁵ potest. Proinde plus, ut arbitror, laus illa vitae hominis in paradiso referenda est ad futuram ejus ⁶ vitam, si obediens permaneret, quam ad peractam, quae solummodo inchoaverat, nec unquam steterat. Nam si saltem vel parvo spatio stetisset, necessario ad aliquam perfectionem perveniret. Ac per hoc praefatus magister fortassis non diceret vivebat, sed vixit vel vixeras: quanquam si talibus praeteriti perfecti et plusquam perfecti verbis uteretur, vel si alias usus est, plus crediderim praeteritum pro futuro posuisse, quam statum hominis temporali spatio in felicitate paradisi ante peccatum docuisse, ea videlicet ratione, ut praedestinatam praedefinitamque C beatitudinem hominis in paradiso, si non peccaret, quasi jam ⁷ perfectam innueret, dum adhuc in re ipsa, hoc est, in effectibus perfectae praedestinationis futura et facienda erat. Hoc autem dico ⁸, quia saepe ipse de paradiso disputans, praeteriti temporis perfecti ⁹ et plusquam perfecti verba posuit, sicut librorum illius studiosus lector reperiet; ut est illud in undecimo Exmeri libro: *In sudore faciei tuae edes panem tuum, donec convertaris in terram ex qua sumptus es, quia terra es, et in terram ibis. Hos, inquit, esse in terra labores humani generis quis ignorat? Et quia non essent, si felicitas, quae in paradiso fuerat, teneretur, non est utique dubitandum. Fuerat dixit, non fiebat. Nec hoc mirum, cum saepissime divina auctoritas futura quasi jam peracta pronuntiet. Quis enim crediderit, diabolum in beatitudine paradisi fuisse, qui mox, ut conditus, lapsus est, sicut Dominus ait in Evangelio: *Ille homicida erat ab initio, et in veritate non stetit. Quam Dominicam sententiam in undecimo Exmeri sui ipse Augustinus, de quo nunc ¹⁰ tractamus, exponit. Quod ¹¹ ergo, inquit, putatur nunquam diabolus in veritate stetisse,***

nunquam cum angelis beatam duxisse vitam, sed ab ipso suae conditionis ¹² initio cecidisse, non sic accipiendum est, ut non propria voluntate depravatus, sed malus a bono Deo creatus putetur; alioquin non ab initio cecidisse diceretur. Neque enim cecidit, sed talis est factus; sed factus continuo se a luce veritatis avertit, superbia tumidus et propriae potestatis delectatione corruptus. Unde beatae atque ¹³ angelicae vitae dulcedinem non gustavit, quam non utique acceptam satidivit, sed nolendo accipere deseruit et amisit. Proinde nec sui casus praescius esse potuit, quoniam praescientia ¹⁴ pietatis est fructus. Ille autem continuo impius, consequenter et mente caecus, non ex eo, quod acceperat, cecidit, sed ex eo, quod acciperet, si subdi Deo voluisset. Quod profecto quia B noluit, et ab eo, quod accepturus erat, cecidit, et potestatem illius, sub quo esse noluit, non evasit, factusque in illo est pondere meritorum, ut nec justitiae possit lumine delectari, nec ab ejus sententia liberari. Item ¹⁵ in figura principis Tyri per Ezechielem Prophetam dicitur ei: *Tu es signaculum similitudinis, et corona decoris, in deliciis paradisi Dei fuisti, omni lapide pretioso ornatus es, et cetera, quae quasi iam facta ante ruinam diaboli dicuntur. Et quidem in divina dispensatione erant facta, quae in illo, si non rueret, erant facienda. Porro si de diabolo mystica mutatione temporum talia pronuntiantur, et nec aliter Scriptura recte intelligitur: quid obstat, si eodem modo de homine praedicetur, in deliciis paradisi fuisse ante peccatum, quod, si non peccaret, profecto ei fieret, praesertim cum nulla auctoritas vel divina vel ¹⁶ humana tradiderit, quantum temporis in paradiso, priusquam peccaret, feliciter vixit? Et quare hoc taceretur, si fuisse intelligeretur? Argumenta autem non desunt, quibus approbari potest aut brevissimo aut nullo temporis intervallo ante peccatum vixisse. Ex his enim, quae ei jussa sunt, ante peccatum nihil legitur egisse, verbi gratia: *Crescite et multiplicamini et implete terram, videlicet paradisi. Qua ratione non continuo felicem, prolem gigneret, si in paradiso quodam temporis spatio ante delictum habitaret, et si de ligno vitae gustaret, ne quid corruptibile corpus ¹⁷ ejus pateretur? Quare divini ac ¹⁸ spiritualis medicaminis virtus in corpore ejus non ¹⁹ praevaluit, ne etiam peccando in corruptionem caderet? Ligni ²⁰ siquidem vitae esca si corpori ipsius uno vel duobus vel quotlibet diebus ad sanitatem et incorruptibilitatem profuit, et non semper, profecto non habebat tantum virtutis, quantum et legitur et creditur habuisse. Aut qua ratione lignum vitae diceretur, quod solummodo corruptionem potuit retardare, non autem potuit a corruptione penitus liberare, diuturnamque vitam**

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF; A octavo. ² Sic CF; A et etiam. ³ temporis om. CF. ⁴ autem om. A. ⁵ A quis. ⁶ CF et. ⁷ Sic CF; A tum. ⁸ Sic CF; A dicit. ⁹ Sic CF; A praeteriti perfecti temporis. ¹⁰ nunc om. A. ¹¹ A Quid. ¹² Sic CF; A conditionis suae. ¹³ Sic CF; A et. ¹⁴ Sic CF; A sapientia. ¹⁵ Sic A, CF Altamen. ¹⁶ Sic CF; A aut — aut. ¹⁷ Sic CF; A ejus corpus. ¹⁸ Sic CF; A et. ¹⁹ non om. A. ²⁰ Sic CF; A lignum.

edentibus praestare? Si enim illius ligni natura omni morbo erat contraria, ut omnibus ea fruentibus praestaret vitam, cur in gustantibus, vel etiam comedentibus non vinceret mortem? Peccatum dices virtutem ipsius vicerat, ne in tantum prodesset? Validius ergo erat peccati malum, quam vitae bonum. Potius itaque videamus, quod Dominus ipse sit verum vitae lignum. Ille, inquit, diabolus profecto, homicida erat ab initio. Putasne, alterum hominem occidisse praeter illum unum et solum, quem Deus ad imaginem suam creavit? Disc. Nequaquam. **MAC.** A quo ergo initio homicida erat diabolus, num ab initio conditionis suae, an ab initio conditionis hominis, an certe ab initio conditionis utriusque, si simul conditi sunt, et alter alterum in conditione non praecessit? Sed si conditio diaboli conditionem hominis praecoccupavit, quomodo ab initio suo diabolus homicida erat? Si vero hominis conditio conditionem diaboli antevenit, quomodo diabolus ab initio humanae conditionis homicida dicitur? Si autem relinquitur, ut ab initio utriusque simul factus, et homicida erat diabolus, et homo erat occisus: quale spatium datur homini in paradiso vixisse, priusquam a diabolo occideretur? Hoc etiam ex Evangelica parabola manifeste probatur. *Homo quidam descendebat ab Ierusalem in Jericho, et incidit in latrones.* Non enim sit, homo quidam erat in Ierusalem et incidit in latrones. Nam si in Ierusalem, hoc est, in paradiso humana natura permaneret, profecto in latrones, diabolum videlicet satellitesque ejus, non incurreret. Prius ergo descendebat de paradiso, suae voluntatis irrationabili motu impulsus, et in Jericho praecipitabatur, hoc est, in defectum instabilitatemque rerum temporalium; et cadendo vulneratus est, omnibusque naturalibus bonis, in quibus conditus erat, spoliatus. Ubi datur intelligi, quod homo prius in se ipso lapsus est, quam diabolo tentaretur; nec hoc solum, verum etiam, quod non in paradiso, sed descendente eo, propriaque voluntate a paradisi felicitate, quae *Ierusalem* vocabulo, hoc est visionis pacis intelligitur, deserente, et in Jericho, hoc est, in hunc mundum labente a diabolo sauciatus sit, et beatitudine spoliatus. Non enim credibile est, eundem hominem et in contemplatione aeternae pacis stetisse, et suadente femina serpentis veneno corrupta corruisse, aut ipsum serpentem, diabolum dico, jam de paradiso, dignitate videlicet angelicae naturae, lapsum, in homine adhuc non peccante, neque celsitudine divinae imaginis corruente praevaluisse. Id ipsum quoque, hoc est hominem, aequalem angelis conditum fuisse, non autem in illa dignitate stetisse, sed mox non recte ad bonum ingredi inchoasse, sanctus Gregorius docere videtur in decimo octavo capitulo sermonis de

Imagine, quod etiam superius posuimus: et nunc repetere debemus. *Qui omnia, inquit, adauxit in esse, totumque in sua voluntate hominem ad divinum imaginem formavit, non paulatim adjectionibus futurorum moras fecit, sciendo in suam plenitudinem animarum numerum perficiendum; sed cumulatim in ipsa plenitudine omnem humanam naturam prognostica operatione intellexit, et in excelsitudine, et in coaequali angelis quiete honorificavit.* Hic intellige, praedictum magistrum praeterita pro futuris posuisse. Quod enim ait, prognostica operatione Deum omnem humanam naturam in excelsitudine et in aequali angelis quiete condidisse, quomodo aliter intelligi potest, nisi quia jam homo in causis conditus erat, nondum vero in effectus suae beatitudinis procedebat? Et cur non processerat, reddit causam dicens: *Quoniam vero praevitit contemplatoria virtute non recte euntem ad bonum voluntatem, atque ideo ex angelica vita reoedentem, ne animarum humanarum multitudo minueretur, cadens ex illo modo, per quem angeli ad multitudinem aucti sunt, propterea convenientem in peccatum annullatis incrementi excoitationem in natura conformavit, pro angelica magnificentia pecudalem et irrationabilem ex se invicem successionis modum humanitati inserens.* Si itaque haec verba sancti Theologi veracia sunt, quod non temere crediderim: quid aliud datur intelligi, quam, ut humana natura, nullis temporum morulis, nullis rerum sensibilibus effectibus, in paradiso, in quo naturaliter conditus est, stetit, sed mox de via veritatis deviasse, et divisionem naturae in duplicem sexum, per quem iumentorum similitudine multiplicaretur, perversae voluntatis motu meruisse? Ac per hoc si in ea beatitudine, in qua creata est, permaneret, utriusque sexus copula ad multiplicationem suam non indigeret: eo enim modo, quo angeli multiplicati sunt, sine ullo sexu multiplicaretur. Huic sensui venerabilis magister Maximus, praefati Theologi expositor, sermonem ejus de baptismo exponens, consentit dicens: *Aiunt, qui divina mystice assequuntur eloquia, et altioribus, quantum consequens est, glorificant speculationibus, secundum imaginem Dei per principia factum hominem fuisse, omnino nascendo secundum propositum spiritu, et accipiendo secundum similitudinem per observantiam divini mandati, quod sibi futurum erat, ut esset idem homo figmentum quidem Dei secundum naturam, filius autem Dei, et Deus, per spiritum secundum gratiam.* Non enim possibile erat, aliter filium Dei ostendi et Deum secundum deificationem ex gratia factum hominem, nisi prius secundum propositum nascentem spiritum per adunatam sibi naturaliter per seipsum motam et liberam potentiam. *Quam deificam divinamque et immaterialem nativitatem intelligibilem et occultorum duntaxat bono-*

VARIAE LECTIONES.

¹ erat om. A. ² suae an ab initio conditionis om. A. ³ A dicitur. ⁴ CF omnibus (-que om.). ⁵ Sic CF; A erat conditus. ⁶ Sic A; pro spoliatus CF abusus. ⁷ beatitudine om. A. ⁸ A non. ⁹ Sic CF; A per prognosticam operationem. ¹⁰ A per prognosticam operationem. ¹¹ Sic CF; A bonam. ¹² Sic CF; A lapsus. ¹³ CF copulae. ¹⁴ Sic CF; A spiritum. ¹⁵ Sic CF; A Dei secundum quidem naturam. ¹⁶ CF spiritu. ¹⁷ Sic CF; A divinitatem.

rum deserens primus homo, praehonorificando quod secundum sensum et ¹ delectabile est et manifestum, merito ex corporibus inordinatam ² et materialem et corruptibilem habere damnatus est nativitate, digne Deo judicante, pejora melioribus voluntarie praepotentem ³ in possibilem et servilem et coangustatam secundum similitudinem in terra irrationabilium brutorumque jumentorum generationem libera et impassibili et ⁴ sponanea et casta alienari nativitate, et proprio cum Deo divino et ineffabili honore, cum insipientibus jumentis ignobilem recipere copulationem. Qua hominem liberare, et ad divinam beatitudinem reducere volens, naturam hominum creans, Verbum homo ex hominibus vere fit, et nascitur corporaliter sine peccato per hominem. Ut autem cognoscas, quod non ex nobis ipsis accipientes, verum ex praefati auctoris, Maximi videlicet, discentes, hominem dicimus de ligno vitae non gustasse, sed primum cibum mortiferum de ligno vitæ primitus sumpsisse, et ad divinum fumen mentis oculum non sublevasse, audi ipsum in vicesimo octavo capite expositionum verborum Gregorii dicentem: *Huic itaque divino lumini nolens elevare oculum animæ primus pater Adam, caeci ⁵ instar merito in tenebris ignorantiae ambabus manibus materiali immunditiae voluntariae adhaerens, soli sensui seipsum totum pronus tradidit, per quem amarissimae bestiae corruptitum virus accepit. Hoc autem dicit, quoniam corporeum sensum, per quem Adam deceptus est, in figura mulieris vult intelligi. Nam apud Graecos αἰσθησις, id est sensus, feminini generis est. Amarissimam vero bestiam diabolum vocat, qui per ⁶ sensum corporeum humano animo virus nequitiae suae infudit. Deinde ait paulo post: *Et ex vitæ ligno qui etiam mortem inesse prius didicerat, sensu fructum porrigente cibi primitias faciens, convenientem fructui vitam materiam, mortalem videlicet ac fluileam per corpus corruptibile.* Deinde subjungit: *Si itaque Deo magis quam conservo, sensui videlicet, credens, ligno vitae resceretur, non fortassis datam deponeret immortalitatem, semper conserva: am participatione vitae, quoniam omnis vita ex propria et consequenti consuevit esca conservari. Esca vero beatæ illius vitae est panis, qui de caeli descendit, et vitam dat mundo, sicut ipsum de seipso in Evangeliiis non mendax pronuntiavit Verbum. Quo vesci volens primus homo, merito divina projectus est vita, aliam vero ex morte genitrice accepit, per quam irrationabilem sibi ⁷ formam imponens, divine vero ⁸ supersplendentem abscondens pulchritudinem, vescendo omnem naturam morti tradidit. Sed quia adversus eos, qui dicunt, hominem feliciter ⁹ in paradiso ante peccatum temporali spatio vixisse ¹⁰, illud autem spatium quantum fuerit, affirmare non audent, non est nostri propositi agere; ea siquidem solummodo, quae nobis verisimilia vi-**

dentur, dicere procuravimus, aliorum vero sententiam, qui aliter ¹¹ sapiunt, refellere, seu spernere, seu falsam esse pronuntiare dum ¹² ad nos nullo modo pertinet: ad ipsius paradisi considerationem transeundum esse video. Disc. Transeundum plane. Recte quippe ratiocinandi via tenenda est, ut neque in dexteram, neque in sinistram deviare videamur; hoc est, neque his, quos summae ac sanctae auctoritatis esse Catholica sanxit Ecclesia, detrahamus, neque eos, quos simpliciter intellexisse cognovimus, quoniam intra Catholicae fidei sinceritatem continentur, spernamus. *Unusquisque enim, ut ait Apostolus, suosensu abundet.* Nostrum quippe sensum approbare, aut eorum, quos ceteros praecellere arbitramur, aliorum vero sensum reprobare, aut periculosissimum est, B aut superbissimum, aut certe contentiosum. Ingreddiamur itaque caute, humiliter, modeste, sanctorum Patrum in tali negotio vestigia sequentes.

16. MAC. Sanctus Augustinus in octavo Exmeri sui: *Non ignoro, inquit, de paradiso multos multa dixisse. Tres tamen de hac re quasi generales sunt sententiae. Una eorum, qui tantummodo corporaliter paradisi intelligi volunt. Alia eorum, qui spiritualiter tantum. Tertia eorum, qui utroque modo paradisi accipiunt, alias corporaliter, alias autem spiritualiter. Brevis ergo ut dicam, tertiam mihi fateor placere sententiam. Idem in quarto decimo de Civitate Dei undecimo capitulo: *Vivebat itaque, inquit, homo secundum Deum in paradiso, et corporali et spirituali. Neque enim erat paradisi corporalis propter corporis bona, et propter mentis non erat spiritualis. Aut vero erat spiritualis, quo per interiores; et non erat corporalis, quo per exteriores sensus homo frueretur? Erat plane utrumque propter utrumque. Postea vero quam superbus ille angelus ac per hoc invidus, per eandem superbium a Deo ad semetipsum conversus, de spirituali paradiso cecidit, malesuada versutia in hominis, sensum serpere affectans, cui utique stanti, quoniam ipse ceciderat, invadebat, coluber in paradiso corporali, ubi cum duobus illis hominibus musculo et femina animalia etiam terrestria cetera subdita et innoxia versabantur, animal scilicet lubricum et ¹³ tortuosus anfractibus mobile, operi suo congruum, per quem loqueretur, elegit. Animadvertite, quomodo duos paradisos asserit esse, unum quidem spiritualem, in quo homo ¹⁴ secundum animam, alterum vero corporalem, in quo idem homo secundum corpus feliciter vivebat. In libro autem, quem de Vera religione scripsit, unum tantummodo paradisi, eundemque spiritualem videtur asserere: *Est autem, inquit, vitium primum animae rationalis, voluntas ea faciendi, quae velat summa et intima veritas. Ita homo de paradiso in hoc seculum expulsus est ¹⁵, id est, ab aeternis ad temporalia, a copiosis ad egena, a firmitate ad***

VARIAE LECTIONES.

¹ et om. CF. ² Sic CF; A indispositam. ³ A proponen:em. ⁴ et om. A. ⁵ Sic CF; A cecidit. ⁶ Sic CF; A per quem. ⁷ Sic CF; A sibi. ⁸ vero om. A. ⁹ feliciter om. A. ¹⁰ Sic CF; A vixisse temporali spatio. ¹¹ Sic F; AC qualiter. ¹² dum om. A. ¹³ et om. CF. ¹⁴ homo om. A. ¹⁵ Sic CF; est cum A

*infirmum*¹: non ergo a bono substantiali ad malum **A** minus Jesus Christus, fons vitae aeternae, sicut et substantiale, quia nulla substantia malum est, sed a bono aeterno ad bonum temporale, a bono spirituali ad bonum carnale, a bono intelligibili ad bonum sensibile, a bono summo ad bonum infimum². Videsne, quod ait, a bono intelligibili ad bonum sensibile? Nonne aperte dixit intelligibilem paradisum³ esse, non autem sensibilem? Nani si sensibilem esse vellet, dixisset utique a bono sensibili, hoc est, a paradiso corporali ad inferius bonum sensibile. Nisi forte quis dicat, de solo spirituali paradiso, ex quo anima peccatrix expulsa est, hanc sententiam protulisse, de expulsionem vero corporis ejus de⁴ corporali paradiso in ipsa sententia siluisse. Non enim ait, primum hominis, sed primum animae rationalis vitium est: totum tamen hominem melioris partis vocabulo significasse crediderim. Non enim credibile est, hominem ex spirituali paradiso, non autem ex corporali, praevagationis merito expulsam fuisse, si duo paradisi vel fuere vel adhuc sunt. Nisi forte quis dicat, de spirituali paradiso expulsionem hominis solummodo in hoc loco exposuisse, ejusdem vero ex sensibili lapsum siluisse. Sabctus quoque Ambrosius in primordio libri, quem scripsit de paradiso, duos similiter paradisos esse videtur affirmare, eo loci maxime, ubi ait: *In hoc ergo paradiso hominem Deus posuit quem plas-mavit*⁵. *Intellige etiam, quia*⁶ *non eum hominem, qui secundum imaginem Dei est, posuit in paradiso, sed eum, qui secundum corpus est; incorporealis enim in loco non est.* Sed paulo post ad explanationem paradisi perveniens, non solum paradisum spiritualiter intelligi, verum etiam nihil aliud esse paradisum nisi ipsum hominem, manifestissime astruit, omnino, ut aestimo, Originem sequens, quamvis eum aperte non nominavit. Ait enim: *Ante nos fuit, qui per voluptatem*⁷ *et sensum praevagationem ab homine memoraverit esse commissam, in specie serpentis figuram accipiens delectationis, in figura mulieris sensum, in animi mentisque typo virum constituens; quem, sensum videlicet, αἰσθησῶν vocant Graeci; decepto autem sensu praevagationem mentem asseruit, quam Graeci νοῦν vocant. Recte igitur in Graeco νοῦς in*⁸ *figura viri accipitur, αἰσθησῶν vero in*⁹ *figura mulieris. Unde quidam Adam νοῦν terrenum interpretati sunt. Et post aliquanta: Est ergo Paradisus terra quaedam fertilis, hoc est, anima secunda, in Eden plantata, hoc est, in voluptate quadam, vel exercitata terra, in qua animae fit delectatio. Est etiam νοῦς tanquam Adam, et est αἰσθησῶν, id est sensus, tanquam Eva. Ac ne haberes, quod ad infirmum retorqueres naturae, vel ad obnoxiam in tolerandis periculis conditionem, considera, quae habet*¹⁰ *anima ista subsidia. Erat fons, qui irrigaret paradisum. Quis fons? Do-*

*minus Jesus Christus, fons vitae aeternae, sicut et Pater; quia scriptum est, quoniam apud te fons vitae; denique, flumina de ventre ejus fluent aquae vitae. Et fons legitur et fluvius legitur, qui irrigat paradisi lignum fructuosum, quod*¹¹ *ferat fructum in vitam aeternam. Hic ergo fons, sicut legisti, in paradiso est. Fons enim procedit, inquit, ex Eden, id est, in anima tua fons est. Unde et Salomon ait: Bibe aquam de tuis vasis et de*¹² *puteorum tuorum fontibus. Hic est fons*¹³ *, qui procedit ex illa exercitata et plena voluptatis anima; hic fons, qui irrigat paradisum, virtus est animae eminentissimo fonte pullulans*¹⁴. *Et dividitur, inquit, hic fons in quattuor initia. Nomen est uni Phison, et cetera, quae praefatus sanctus Ambrosius de quattuor paradisi fluminibus luculentissimo*

B *disputat, singula flumina singulis animae virtutibus comparans, Phison quidem, qui secundum Graecos Ganges dicitur, prudentiae, Geon autem, qui est Nilus, temperantiae, Tygrin, qui velocitate sui cursus dicitur, fortitudini, Euphraten vero justitiae. Videsne, quemadmodum spiritualiter intelligit paradisum? Disc. Video. Sed fortassis quis dixerit, magis allegorizare, quam paradisum corporalem negare videtur. Nam si corporalem et localem paradisum non existimaret esse, non fortassis in processu praefati operis post spiritualis paradisi, qui sive ipsa anima est, sive aliquid spirituale, in quo anima*¹⁵ *constituta est, expositionem adderet, exponens illum locum, in quo scriptum est: Et apprehendit Deus hominem quem fecit, et posuit eum in paradiso operari et custodire.*

C *Vides, inquit, quoniam, qui erat, apprehenditur? Erat autem in terra plasmationis*¹⁶ *suae. Apprehendit ergo eum virtus Dei, spirans*¹⁷ *processus et incrementa virtutis. Denique in paradiso eum collocavit, ut apprehensum quasi afflatu divinae servitutis*¹⁸. *Quo loci illud advertit, quia extra paradisum vir factus est, et*¹⁹ *mulier intra paradisum, ut advertens, quod non loci, non generis nobilitate, sed virtute unusquisque gratiam sibi comparat. Denique extra paradisum factus, hoc est, in inferiore loco vir melior invenitur, et illa, quae in meliore loco, hoc est, in paradiso facta est*²⁰, *inferior reperitur*²¹. *Mulier enim prior decepta est*²², *et virum ipsa deceptit. Nunquid his verbis manifeste datur intelligi, localem paradisum, ac per hoc corporalem atque sensibilem voluisse astruere? Mag. Cum his, qui*²³ *talia volunt, non est nostrum colluctari. Neque enim duos paradisos esse, unum quidem corporalem, alterum vero spirituale negamus, nec affirmamus. Sanctorum autem Patrum solummodo sententias interim inter nos conferimus: qui autem magis sequendi sunt, non est nostrum judicare; unusquisque suo sensu abundet, et quos sequatur, eligat, litigationibus relictis. Sed quo sensu summae*

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF; A infirmum. ² CF; infirmum. ³ Sic CF; A paradisum intelligibilem esse. ⁴ Sic CF; A 6. ⁵ Sic CF; A formavit. ⁶ Sic CF; A quod. ⁷ CF; voluntatem. ⁸ in om. A. ⁹ in om. A. ¹⁰ Sic CF; A habeat. ¹¹ CF quo. ¹² de om. CF. ¹³ Hic est fons om. CF. ¹⁴ Sic CF; A qui irrigat paradisum, hoc est virtutes animae e. f. pullulantes. ¹⁵ Sic CF; A in qua constituta est. ¹⁶ Sic CF; A formationis. ¹⁷ Sic CF; A inspirans. ¹⁸ Sic CF; A ut scias apprehensum quasi afflatu divinae esse virtute. ¹⁹ et om. CF. ²⁰ facta est om. CF. ²¹ Sic CF; A reperitur inferior. ²² est om. CF. ²³ A quita.

auctoritatis magister, atque acutissimi subtilissimique ingenii, in expositionibus divinae Scripturae talia protulerit, non facile nobis elucet, nisi forte, ut saepissime in ipsius expositionibus invenimus, summus Graecorum Theologos secutus sit, et maxime Gregorium. Qui duas hominis conditiones esse asserunt, unam quidem ad imaginem Dei, in qua nec masculus nec femina intelligitur, sed sola universalis et simplex humanitas, simillimaque angelicae naturae, quam omni sexu omnino carere et auctoritas incunctanter et vera docet ratio: alteram vero atque secundam propter ² praescitum rationabilis naturae delictum superadditam, in qua sexus constituitur. Merito ergo, quod propter peccatum adjectum est, extra paradisum ac veluti in inferiori loco factum fuisse de terra plasmationis ³ narratur. Virilis itaque sexus naturae ad imaginem Dei factae superadditus extra ⁴ paradisum factus est. Sed quia et ipse sexus priori naturae, divinae videlicet imagini, adjungitur, veluti aliunde apprehensus, in paradiso cum prima scilicet conditione constituitur, in quo iterum veluti in superiori loco secundus sexus, vocabulo mulieris appellatus, et ex latere ejus attractus, in adiutorium procreandae prolis in contumelia similitudinis insipientium animalium ei adjungitur. Et quia conditio virilis sexus, quamvis non tempore, sed sola dignitate, praecedit conditionem feminei; mulier enim ex viro in prima conditione, in secunda autem ⁵ vir ex muliere factus est: propterea conditionem viri dicit ⁶ extra paradisum, mulieris vero intra, ut per hoc intelligas, virum etiam extra paradisum, hoc est, extra primordialis conditionis dignitatem conditum meliorem esse muliere, quae veluti intra ⁷ paradisum, hoc est superadditi sexus simplicitati divinae imaginis adunationem condita est. Potest et sic dici. Quoniam in unoquoque homine duo quidam homines intelliguntur, dicente Apostolo: *Exteriorem hominem corrumpi, interiorem vero renovari*, merito interior, qui ad imaginem Dei factus est, in paradiso formatur, exterior vero et corruptibilis extra ⁸ et infra paradisum de limo terrae fingitur; qui etiam apprehensus in paradiso ponitur, quoniam, si in ipso salutem suam ⁹ operaretur, divinumque custodiret praeceptum, poterat etiam ad dignitatem superioris conditionis ad imaginem Dei pervenire. Quoniam vero noluit divino obedire ¹⁰ praecepto, non solum Creatorem suum, verum etiam dignitatem imaginis ejus ¹¹ deseruit. Ac per hoc in gemitum sexuum scissus est, in masculum videlicet et feminam: quae discissio non ex natura, sed ex vitio causam accepit. Ideoque quamvis in paradiso femina de viro facta est, non erat inde viro melior, quoniam ¹² non ex divina

A imagine, quae intra paradisum condita est, sed ex merito futurae suae praevaricationis ¹³ facturae suae ¹⁴ sumpsit occasionem. Nam et illa in exteriori homine, qui extra paradisum merito peccati de limo terrae conditus est ¹⁵, causaliter creata est, quae postmodum ordine, non tempore, in paradiso de latere viri assumpta est. Sed sive hoc, sive aliquid aliud praedictus voluit magister, non est nobis collectandum adversus eos, qui duos, ut praediximus, esse credunt paradisos ¹⁶, unum quidem spiritualem, alterum vero corporalem, propter duplicem hominis naturam, praesertim cum videamus saepissime in divinae Scripturae narrationibus multa juxta rerum factarum veritatem et historialiter facta et spiritualiter intellecta. Abraham enim duos filios ^B habuit, unum quidem ex ancilla, unum de libera. Et haec quidem secundum historiam facta sunt. Juxta tamen allegoriam duas leges significant, unam quidem Veteris Testamenti, Novi vero alteram. Petra, de qua aquae fluxerunt, in eremo populum sequebatur, cum dicat Apostolus: *Petra autem erat Christus*. Et quid dicam de ipsis primis duobus hominibus, masculo videlicet et femina, in paradiso, de quo sermo est, constitutis ¹⁷? Nonne, ut idem testatur Apostolus, figuram Christi et Ecclesiae gestabant? Quid ergo mirum, si corporalis paradisus crearetur, per quem spiritualis paradisus significaretur? Novimus autem, summum sanctae Scripturae expositorem, Origenem dico, edisserere, non alibi, neque alterum paradisum esse, praeter ipsum, qui ^C in tertio caelo, ut ipse vult, constitutus est, et ¹⁸ in quem apostolus Paulus raptus est. Et si in tertio caelo est, profecto spiritualis est. Tertium siquidem caelum, in quod raptus est Paulus, spirituale esse summi utriusque linguae auctores non dubitant, sed unanimiter affirmant, illud intellectuale vocantes. Quamquam Epiphanius Constantiae Cypri episcopus in hoc Origenem reprehendat, et omnino paradisum in terra esse ¹⁹ astruat: *quendam quidem sensibilem locum in orientalibus mundi partibus cum sensibilibus lignis fluminibusque, ceterisque, quae corporaliter ab his, qui corporeis sensibus adhaerent, simpliciter de paradiso creduntur*. Idem namque Epiphanius tunicas pellicias, quas Deus primis hominibus post praevaricationem consuerat, historialiter de pellibus ovium ²⁰, quae, ut ait ille, in paradiso fuerant, factas esse non dubitat, et Origenem reprehendit, qui sub illarum pellium figura mortalia corpora, quae primis hominibus merito peccati superaddita sunt, pulcherrime atque verissime significata fuisse exponit. Quem, Origenem dico, in theoria tunicarum pelliciarum omnes fere auctores Graecorum Latinorumque

VARIAE LECTIONES

¹ Sic CF; A et subtilissimi. ² propter om. A. ³ Sic CF; A formationis. ⁴ Sic A; CF infra. ⁵ Pro in secunda autem CF non autem. ⁶ Sic CF; A dicunt. ⁷ A inter. ⁸ Sic CF; pro extra A extitit. ⁹ A suo. ¹⁰ Sic CF; A obedire divino. ¹¹ ejus om. A. ¹² A quia. ¹³ Sic CF; A praevaricationis suae futurae. ¹⁴ suae om. A. ¹⁵ est om. A. ¹⁶ Sic CF; A duos paradisos, ut praediximus. ¹⁷ Sic CF; A constitutus. ¹⁸ et om. A. ¹⁹ Sic CF; A esse in terra. ²⁰ Sic CF; A omnium.

sequuntur. Non ab re etiam ¹, ut opinor, sententiam magni Gregorii Nyssaei de esca paradisi, et de ligno vitae, deque scientiae boni et mali ligno inserere. In vicesimo capitulo sermonis de Imagine: *Recte, inquit, quisque ² non in eandem iterum vitae speciem reuersurum esse hominem dicit, et ³, si prius in comedendo nobis species vitae erat, posthac ⁴ autem tali administratione liberabimur. Sed ego sanctae auscultans Scripturae, non solum corporalem cognosco cibum, neque solam carnis laetitiam, sed etiam alteram quandam escam, analogiam quandam ad corporis alimenta habentem, cujus fructio ⁵ in animam solum pertransit. Comedite ex meis panibus, sapientia esurientibus jubet, et eos, qui talem cibum esuriunt, Dominus beatificat: Beati qui esuriunt et sitiunt iustitiam, et: Si quis sitit, inquit ⁶, veniat ad me et bibat. Magnus item Isaius: bibite ⁷ laetitiam, valentibus magnificentiam ejus laudare praecepit. Est autem quaedam comminatio prophetica adversus eos, qui ultione digni sunt, veluti fame torquendos. Fames vero non panis est quaedam egestas et aquae, sed verbi defectus. Non enim famem panis, inquit, vel ⁸ sitim aquae, sed famem audiendi verbum Domini. Numquid ergo lamentationis Dei in Eden deliciae sunt; nam ⁹ deliciae Eden interpretatur. Lignorum ¹⁰ quandam convenit fructum ¹¹ intelligere, ac per hoc comedisse hominem non dubitare, et ¹² non omnino transitoriam fluxilemque hanc escam in paradisi conversatione recipere in hoc: Ab omni ¹³ ligno, quod est in paradiso, cibum comedite. Quis dubit sanando sic ¹⁴ esurienti lignum illud, quod est in paradiso, quod omne bonum comprehendit, cui nomen est πᾶν, id est omne, cujus participationem homini lex naturae ¹⁵ donat? Generali enim et supereminenti ratione ¹⁶ omnis bonorum forma apud seipsam counaturaliter habet totum, et unum est. Quis me commixto ex utroque ligni gustu segregabit? Omnino enim non est perspicacioribus obscurum, quid omne illud, cujus fructus vita: et iterum, quid hoc mixtum, cujus finis est mors ¹⁷. Nam qui ab omni usum ¹⁸ copiose proponit, ratione quadam omnino et providentia promiscuorum participatione hominem prohibet. Et mihi videtur magnus David et sapiens Salomon magister hujus legis expositionem suscepisse ¹⁹; uterque enim concessae escae unam intelligat ²⁰ gratiam, ipsum bonum, quod vere est, quod etiam omne est bonum: David quidem dicens, delectare ²¹ in Domino, Salomon autem ipsam escam ²², quae est Dominus, lignum vitae nominans. Non ergo ²³ id ipsum est li-*

A gnium vitae, et omne lignum, cujus cibum secundum Deum formato lex dat. E contrario autem separatur ab hoc ligno alterum lignum, cujus cibus boni et mali scientia est, dum non specialiter alterutrum e contrario significatorum in parte fructificet: sed quandam confusum mixtumque fructum pullulat, contrariis qualitatibus concretum. Cujus escam prohibet dux vitae, consilium vero dat ²⁴ serpens, ut morti praepararet introitum. Et susor factus est consilium dans, boni ²⁵ quodam pulchritudine ac delectatione mali ²⁶ fructum circumcolorans, ut delectabiliter videretur, ac desiderium ad gustum superponeretur ²⁷. Idem in vicesimo ejusdem sermonis capitulo: Quid ergo est, inquit, illud lignum videlicet ²⁸, quod bono et malo ²⁹ commixtam habet scientiam, delectationibus, quae secundum sensum sunt, insitam ³⁰? Non longè itaque a veritate intueor: lignum scientiae boni et mali ἡσθητικὸν Graeci vocant, lignum vero vitae πᾶν ἡσθητικόν. Ligni intellectu in occasionem theoriae utor ³¹. Arbitror enim, non disciplinam hic a Scriptura intelligi per scientiam, et ³² quandam differentiam ex Scripturae consuetudine invenio scientiae et dijudicationis, hoc est discretionis. Nam discernere disciplinabiliter bonum ex malo perfectae habitudinis esse Apostolus dicit, et exercitatorum officii ³³ sensuum. Propter etiam praeceptam facit omnia probandi, et spiritualis hominis dijudicare proprium esse dicit. Scientia vero non ubique disciplinam et peritiam illius, quod significatur, indicat, sed ad id, cui gratia donata est, affectum. Ut cum scriptum est ³⁴: Cognovit Dominus qui sint ejus, hoc est suam gratiam eis donavit. Et ad Mosem ait: Quia cognoscebam te super omnes. Illis autem, qui in malitia redarguuntur, dicit qui omnia novit, quia nunquam cognoscebam vos, hoc est, meam gratiam nunquam vobis largiebar. Non ergo ³⁵ lignum, ex quo mixta scientia fructificatur, prohibitum est. Miscetur autem ex contrariis, bono videlicet et malo, fructus ille, qui caesidicum, hoc est, advocatum suum habet serpentem: juxta hanc forsitan rationem, quia ³⁶ non nudum proponitur, id est, ostenditur malum ipsum in scipso secundum propriam naturam manifestum. Ipsa enim malitia otiosa esset nullo colorata ³⁷ bono, quo ad concupiscentiam suam seductum, hominem scilicet ³⁸, attraheret: nunc autem commixta quodammodo malitia est; in profundo siquidem pernicium, veluti quasdam ³⁹ insidias occultas habens, aperte vero in seductionem quandam boni phantasiam ostendens. Bonum videtur avaris materiae pulchritudo: sed radix omnium malo-

VARIAE LECTIONES.

Sic CF; A Non ab re placet, ut opinor. * A Fortasse, inquit, aliquis. ² et om. A. ³ Sic CF; A posthac. ⁴ CF ejus perfructio. ⁵ inquit om. CF. ⁶ A bibere. ⁷ A aut. ⁸ Sic CF; pro sunt, nam deliciae A autem ipsa. ⁹ Sic CF; A dignum. ¹⁰ Sic CF; A fructum convenit. ¹¹ Sic A; CF an non. ¹² Sic CF; pro recipere in hoc ab omni A intelligere. Ab omni, inquit Deus. ¹³ A quis dabit sane esurienti. ¹⁴ A homini vox donat. ¹⁵ Sic CF; A Hac enim generali et supereminenti voce. ¹⁶ cujus finis est mors om. CF. ¹⁷ A Nam qui illius omnis fructuionem. ¹⁸ A Et mihi libet magno Davide et sapienti Salomone magistris in harum rerum expositione uti. ¹⁹ Sic CF; A intelligit. ²⁰ A delecta. ²¹ Pro ipsam escam A sapientiam. ²² A Igitur idipsum. ²³ A suadet autem. ²⁴ A bona ²⁵ mali om. A. ²⁶ A prorietaret. ²⁷ videlicet om. A. ²⁸ A boni et mali. ²⁹ A insitam. ³⁰ A Non longè itaque a veritate aberravero, si mentis intelligentia, quatenus intelligi haec possunt, hac ipsa consideratione utar. ³¹ A sed. ³² officii om. A. ³³ Ut cum scriptum est om. CF. ³⁴ A Igitur. ³⁵ A quod. ³⁶ CF colorato. ³⁷ scilicet om. A. ³⁸ A quandam dolum insidias.

rum philargyria ¹. Quis forsitan in foetidam ² paludem A
intemperantiae perderetur, nisi delectationem bonum
atque ³ eximium quoddam aestimaret eam ⁴, qui tali
illecebra ad passionem attrahitur ⁵? Similiter habent ⁶
et cetera peccata occulta, differentiam habentia pro-
priam delectationem : ex quadam seductione eximia
videntur minus considerantibus ⁷ pro bono sollici-
tanda. Quoniam igitur multi illud, in quo sensus de-
lectantur, bonum judicant, et quia ⁸ est cognominatio
existentis, hoc est, veri boni et ipsius boni ⁹, quod videtur
esse, dum non sit bonum : hujus rei gratia ipsa ad malum
veluti ad bonum facta concupiscentia, boni et mali
scientia a Scriptura nominata est, dum affectionem
quandam et concretionem boni et mali ¹⁰ interpretatur,
hoc est, significat scientia. Neque absolute malum, eo
quod ambitur bono, neque pure bonum, eo quod sub- B
occullatur malum : sed commixtum ex utrisque inter-
dicti ligni fructum esse Scriptura inquit, cujus gustum
dixit in mortem tangentes ducere, solummodo non
aperte doctrinam clamans, quia bonum, quod vere
et simpliciter et uniforme natura est ¹¹, omnique
duplicitate et ad contrarium copulatione alienum. Ma-
lum vero varium et configuratum est, alicui bono
commixtum, et alterum, per experimentum. ¹² Non enim
ita invenitur, sicut aestimatur; esse assumptio-mortis
et corruptionis principium causaque efficitur. Pro-
pterea serpens praemonstrat malignum peccanti fru-
ctum, sic ex propatulo malum non habere ostendens ¹³.
Non enim forsitan seduceretur homo aperto mulo,
sed per quandam speciositatem apertum declaravit ¹⁴
malum, quandamque delectationem secundum sensum C
seducens, gustui suadens mulieri manifestavit ¹⁵. Sicut
ait Scriptura : Et vidit femina, quia ¹⁶ bonum lignum
in escam, et quia placabile ¹⁷ videre, et speciosum co-
gnoscere, et accipiens fructum ejus comedit. Esca
illa ¹⁸ mater mortis hominibus facta est. Ipsa igitur
mixturae est fructifera ¹⁹, aperte intellectum ratione
interpretante, per quem boni et mali cognitio lignum
illud nominatum est, quia juxta mortiferorum mul-
titudinem, quae in melle fiunt, in quantum quidem dulco-
rat in sensum ²⁰, bonum esse videtur, in quantum vero
tangente corrumpit, omnis mali pessimum efficitur.
Cum itaque operatum est in ²¹ hominis vita malum
mortiferum, tunc homo, magna res et nomen, divinae
naturae imago, vanitati, sicut ait Propheta, assimilatus
est. Ergo siquidem imago ad id, quod melius in D
nobis intelligitur, sociatur : quaecunque circa ²² hanc
vitam tristitia miseraque sunt, similitudinibus ²³, quae ad
Deum est, non ²⁴ sunt. Animadvertite, qualem para-

disum, et qualia ligna, et quales fructus praefatus
astruit Theologus. Disc. Animadvertito, clareque
perspicio : spiritualem profecto et illocalem. Velim
tamen aperte ac breviter ea, quae ab ipso obscurius
explicata sunt, a te aperiri. Mac. Quisquis diligenter
praefati Theologi verba perspexerit, nil aliud, ut
opinor, in eis reperiet suaderi, quam humanam na-
turam ad imaginem Dei factam paradisi vocabulo,
figuratae locutionis modo, a divina Scriptura signifi-
ficari. Vera enim plantatio Dei est ²⁵ natura ipsa,
quam ad imaginem et similitudinem suam, hoc est,
ad imaginem omnino sibi similem, praeter rationem
subjecti, ut praedictum est, creavit in Eden, hoc est,
in deliciis aeternae felicitatis, et beatitudine divinae
similitudinis, major et melior omni sensibili mundo
non mole, sed dignitate naturae. Cujus terra fertilis
erat corpus essenziale ²⁶, immortale per possibilitatem.
Naturale quippe corpus mori dicitur, quia superad-
dito commori videtur, dum sit semper immortale in
se; quippe refertur, quod sibi superadjectum pati-
tur, hoc est, posse mori, posse non mori ²⁷. Corpus
namque primi hominis, ut ait Augustinus ²⁸, potuit
non mori, nec moreretur, si veneno praeveraricationis
non corrumperetur, sed floribus spiritualis pulchritu-
dinis viresceret, neque unquam temporalibus incre-
mentis senesceret. Cujus aqua formatum capax
sensus incorruptibilis corporis, sensibilibus rerum
sine ulla falsitatis deceptione phantasiis formatus :
cujus aër divinae sapientiae radiis illuminatus ratio
erat, qua rerum omnium naturas cognosceret : cujus
aether, animus, circa divinam naturam aeterno et
inerrabili motu immutabili et mutabili statu circum-
volveretur, et cetera, quae de divina imagine sunt
praedicanda, imo etiam, quoniam intelligi non pos-
sunt, silentio sunt honorificanda. In hoc itaque pa-
radiso fontem vitae manare Scriptura testatur, ex
quo quattuor virtutum flumina in figura quattuor
principalium mundi sensibilis ²⁹ fluviorum dividi
narrantur : prudentiam dico, temperantiam, fortitu-
dinem, justitiam. Quae spiritalia fluentia ex divina
sapientia, quae est totius vitae fons atque virtutis,
erumpentia, irrigant superficiem humanae naturae :
prius quidem in secretis humanitatis sinibus, veluti
in occultissimis intelligibilis terrae poris, in invis-
biles virtutes surgentia, deinde in apertos bonarum
actionum effectus scatentia, innumerabiles specia-
virtutum et actionum produunt. Ex ipsis enim omnis
virtus et actio progreditur, et in ipsas revertitur :
ipsae vero ex divina sapientia egrediuntur, et in

VARIAE LECTIONES.

¹ CF *philargyria*; A *phikrgyria* existit. ² A *foedam*. ³ A *itaque*. ⁴ *eam* om. A. ⁵ A *attractus*. ⁶ Sic
A CF. ⁷ A *Similiter habent et cetera peccata, quum occultam perniciem habent, prima tamen vice
videntur expetenda, et per seductionem quandam inconsiderantibus*. ⁸ *quia* om. A. ⁹ A *et appu-
rentis boni*. ¹⁰ *boni et mali* om. A. ¹¹ A *clamans, quod verum, quod simplex et uniforme est natura*.
¹² A *et configuratum est, aliud judicatum, et aliud per experimentum, cognitum*. ¹³ A *praemonstrat mali-
gnum peccati fructum non illum quidem aperte, qualis a natura erat, non enim cet.* ¹⁴ A *exornavit*.
¹⁵ A *gustui ut ita mulieri quod vellet persuaderet*. ¹⁶ A *quod*. ¹⁷ A *et quod oculis gratum*. ¹⁸ A *Esca autem
illa*. ¹⁹ A *mixta est fructiferatio*. ²⁰ A *in sensu*. ²¹ in om. A. ²² A *quaecunque vero circa*. ²³ A *et simi-
litudine*. ²⁴ Pro non A *longe*. ²⁵ *est* om. A. ²⁶ *essentiale* om. A. ²⁷ *Naturale quippe corpus — posse non
mori* om. A. ²⁸ *ut ait Augustinus* om. A. ²⁹ *sensibilis* om. A.

eam revolvuntur. In eodem paradiso duo ligna esse præfatus Theologus, magnus videlicet Gregorius, exponit: *quorum uni*, ut ait ipse, *nomen est πᾶν*, hoc est, omne, *alteri vero γνωστόν*, quod est scibile ¹. Cujus nominis interpretatio si ad liquidum profertur, non satis intellectum ligni exprimit. Propterea, ut facilius intelligatur, quid eo ligno significatur, placuit nobis γνωστόν vertere in *mixtum*. Quid est ergo πᾶν, de cujus fructu jussus est homo cibum sumere? πᾶν profecto est illud lignum, de quo Scriptura dicit: *Produxitque Dominus Deus de humo omne lignum pulchrum visu et ad vescendum suave, lignum etiam vitæ in medio paradisi*. Animadvertite, quomodo unum idipsumque lignum duobus modis prophetica theoria et narrat et nominat. Primum quidem omne lignum dixit pulchrum visu et ad vescendum suave, et iterum lignum etiam vitæ in medio paradisi. ² Et paulo post: *Ex omni ligno paradisi comede*, unum lignum omne lignum vocitans. Nemo ergo sequentium prædicti Theologi doctrinam existimet, in paradiso esse plurima ligna diversarum formarum diversorumque fructuum, veluti quandam sylvam multis arboribus copiosam, sed duo solummodo, unum quidem πᾶν, alterum vero γνωστόν. Et est πᾶν ξύλον, hoc est, *omne lignum paradisi* ³ Verbum et Sapientia Patris, Dominus noster Jesus Christus, qui est omne lignum fructiferum, in medio humanæ naturæ paradisi plantatum, duplici videlicet modo: primo quidem secundum suam divinitatem, qua nostram naturam et creat, et continet, et nutrit, et vivificat, et illuminat, et deificat, et movet, et esse facit; *in ipso enim vivimus et movemur et sumus*: secundo vero, quo nostram naturam, ut salvaret eam, et in statum pristinum revocaret, in unitatem ⁴ substantiæ sibi ⁵ adjunxit, ut in duabus naturis subsisteret, divina videlicet atque humana. Et hoc est quod Scriptura ait: *Produxitque Dominus ⁶ Deus de humo*, hoc est, ex materiali nostra natura, *omne lignum*, hoc est, Verbum incarnatum, in quo et per quod facta sunt omnia, et quod est omnia. Ipsum enim solummodo est substantiale bonum. Cetera enim, quæ dicuntur esse bona, non per se, sed participatione ipsius bona sunt, qui per se vere existens bonum est, et omne bonum, et bonitas, et totius boni et bonitatis fons et origo, causa et principium, finis et perfectio, nobis atque quies, medium et extremitas, ambitus et locus, cujus fructus vita æterna est, cujus esus gaudium et lætitia et ineffabiles deliciae, cujus aspectus pulcher est. Ipse siquidem pulchrum et pulchritudo totius pulchri, et pulchritudinis causa et plenitudo, cujus gustus et comestio nescit saturitatem; eo siquidem, in quantum, quis vescitur, in tantum in desiderium vescendi suscitatur. De hoc

itaque omni ligno, id est omnium bonorum plenitudine, primi homines jussi sunt cibum sumere; et adhuc omni generi humano inde vivere præcipitur. Quoniam vero primi parentes cibum inde ⁷ sumere noluerunt, præponentes ei prohibiti ligni mortiferum fructum, non solum illi, verum etiam totum genus ab eis propagatum, justissimo divino iudicio et ex dignitate naturæ expulsi sunt ac morte damnati. Videsne igitur, quid omnis ligni vocabulo figurate divinus Propheta, imo Spiritus sanctus per Prophetam significare voluit? Disc. Plane video, et nil aliud, ut arbitror, præter Deum Verbum hominem factum omne bonum totius paradisi, hoc est totius nostræ naturæ, et non aliud præter ipsum subsistere, de quo comedere, hoc est, pio intellectu eum ⁸ percipere seu fide credere vita æterna est et incorruptibilis sanitas, ignorare vero vel negare mors æterna est et infinita corruptio. MAG. Clare perspicis. Restat itaque de γνωστόν dicere, hoc est, de ligno scientiæ boni et mali. Jam diximus, γνωστόν non de verbo ad verbum, sed de sensu ad sensum faciliori intellectu *mixtum* interpretari posse. Et est quidem γνωστόν juxta præfatum magistrum, cujus sententiam de paradiso et sequimur, et aperientiæ obscuritatis gratia recapitulamus, malitia in phantasia boni colorata, corporis ⁹ sensibus insita, ligno priori, quod est πᾶν, omnino contrarium. Ut enim in illo omne bonum imaginatur et omne bonum est, ita in isto universitas totius mali. Illud igitur est omne bonum vere subsistens, hoc autem omne malum, per phantasiam boni omnes malos seducens. Cur autem utrumque lignum, hoc est omne lignum, quod etiam lignum vitæ vocatur, et alterum lignum scientiæ boni et mali in medio paradisi esse narratur, non otiosa est quaestio: quæ tamen, ut opinor, tali modo solvi potest. Si ¹⁰ primum quidem tota humana natura, visibilis videlicet et invisibilis, exterior et interior, ad imaginem Dei facta, et propter peccatum superaddita intimanda fuerit ¹¹, quisquis itaque textum sermonis beati Gregorii de Imagine intentus inspexerit ¹², senariam totius humanæ naturæ et generaliter in omnibus et specialiter in singulis partitionem ¹³ reperiet. Ac primum in duas veluti principales partes segregatur: et una quidem corpori attribuitur, altera vero animæ. Et ea quidem, quæ corpori, exteriori videlicet homini datur, in tres partes rationabili intuitu separatur. Quarum prima corpus ipsum est formata materia constitutum, de quo solummodo prædicatur esse, quo in humana natura nil inferius intelligitur. Secunda pars est sursum versus, quæ multis nominibus appellari et solet et potest. Dicitur enim nutritiva et auctiva, quia nutrit corpus et auget et continet in uno, ne ¹⁴ defluat et solvatur. Vocatur

VARIÆ LECTIONES.

quod est scibile om. A. ² Animadvertite— paradisi om. A. ³ paradisi om. A. ⁴ A universitatem. ⁵ A suæ. ⁶ Dominus om. A. ⁷ Sic CF; A inde cibum. ⁸ eum om. A. ⁹ Sic CF; A corporeis. ¹⁰ Sic CF; A Sic. ¹¹ Sic CF; A fuerat. ¹² Sic CF; A perspexerit. ¹³ Sic CF; A participationem. ¹⁴ Sic CF; A continet ut non.

etiam vitalis motus; nec immerito, quod non solum vitam corpori praestat, verum etiam movet illud sive localiter per spatia locorum, sive per numeros locorum et temporum: locorum nunc dico, quibus plenitudo membrorum impletur, temporum vero, quibus incrementa aetatum ad perfectionem ducuntur. Tertia pars est, quae in quinquepartito corpore sensu dignoscitur, quae videlicet pars phantasias omnium rerum¹ sensibilium, quae circa hominem exteriorem intelliguntur, recipit, memoriaeque tradit. In his tribus partibus totus exterior homo constituitur. Interior vero homo, qui in anima sola subsistit, et ad imaginem Dei factus est, alteram tripartitam recipit discretionem. Habet enim sensum interiorem, per quem anima phantasias sensibilium rerum, quas per corporeum sensum excipit, discernit atque dijudicat. Deinde rationem possidet, per quam omnium rerum, quas vel intelligere vel sentire potest, rationes investigat. Summum hominis est animus, ultra quem in humana natura nil superius invenitur, cuius proprium officium est, et praedictas partes inferiores se regere, et ea, quae supra se sunt, Deum suum videlicet, et ea, quae in ipso et proxime circa ipsum subsistunt, quantum sinitur ascendere, contemplari. Videsne igitur senariam humanae naturae discretionem? Est enim, et vivit, et sentit per corpus, sentit extra corpus, ratiocinatur, intelligit. Sed illa tria, quae in inferiori parte hominis² cognoscuntur, corruptibilia sunt solutionique obnoxia; ternarius vero superioris partis, qui in³ sola anima omnino absolute constitutus est, incorruptibilis et insolubilis et aeternus merito, dum in eo imago divinae naturae expressa est. Ideoque a Graecis, ut in prioribus libris docuimus, *οὐσία*, *δύναμις*, et *ἐπέγεια* praefatus ternarius humanae animae vocatur, qui teste sancto Dionysio nec solvi, nec corrumpi, nec ullo modo perire potest. Considera ergo extremitates humanae naturae veluti cujuspiam paradisi terminos sursum versus atque deorsum, extra quos nulla creata intelligitur natura. Siquidem ultra animum solus Deus est, infra materiam, corpus dico solum, nihil est; non illud nihil, quod per excellentiam naturae, sed illud, quod per privationem totius naturae et dicitur et cogitatur. Invenies itaque, ni fallor, animum summum naturae humanae locum obtinere, corpus vero materiale infimum. Intuere etiam media ejusdem naturae, et invenies infra animum superioris rationem, supra corpus inferius vitalem motum, nutritivam dico vitam; et iterum in ipsa medietate naturae, veluti in medio paradisi, duos sensus, exteriorem videlicet, vitali motui corporique adhaerentem, et interiorem, rationi animoque inseparabiliter et consubstantialiter⁴ conjunctum. In his igitur duobus sensibus, veluti in quibusdam duobus locis medii⁵ humanae naturae paradisi, duo illa intelligibilia

A ligna, πᾶν videlicet et γωστόν, intelliguntur: πᾶν quidem in interiori sensu, γωστόν vero in exteriori. In interiori enim homine habitat veritas et omne bonum, quod est Verbum Dei, Filius Dei unigenitus, Dominus noster Jesus Christus, extra quem nullum bonum est, quoniam ipse est omne verum et substantiale bonum et bonitas. Cui e contrario ex diversa parte malum et malitia opponitur. Et quia omne malum nec in natura rerum substantialiter invenitur, neque ex certa causa et naturali procedit; per se enim consideratum omnino nihil est praeter irrationabilem et perversum imperfectumque rationabilis naturae motum: nullam aliam in universa creatura sedem reperit, nisi ubi falsitas possidet. Propria autem falsitatis possessio est sensus corporeus. Nulla enim alia pars humanae naturae falsitatis errorem recipit praeter sensum exteriorem, siquidem per ipsum et interior sensus, et ratio, ipse etiam intellectus saepissime fallitur. In loco itaque falsitatis et vanarum phantasiarum, hoc est, in sensu corporeo, qui a Graecis αἰσθησις vocatur, et sub figura mulieris insinuat, γωστόν, hoc est, iignum scientiae boni et mali constituitur, malitia videlicet in phantasia boni colorata, vel malum configuratum⁶ bono, vel, ut simpliciter dicam, falsum bonum, vel malum sub figura boni latens, cujus fructus mixta scientia est, hoc est, confusa. Confunditur enim ex malo latente, et ex forma boni patefacta, ac per hoc seducit primo sensum, in quo est, veluti quandam mulierem discernere non valentem inter mantiam, quae latet, et formam boni, qua ipsa malitia ambitur. Malitia siquidem per se deformitas quaedam est et abominabilis turpitudine, quam si per seipsam errans sensus cognosceret, non solum non sequeretur, neque ea delectaretur, verum etiam fugeret et abhorreret. Errat autem insipientis sensus, ac per hoc decipitur, credens malum bonum et pulchrum esse, et ad usum suave. Verbi gratia, ut aliquo utamur exemplo, dum phantasia auri, vel cujuspiam sensibilis materiae corporeo sensui imprimitur, ipse phantasia pulchra atque formosa videtur, quia de creatura bona extrinsecus assumpta est; sed mulier, hoc est, carnalis sensus decipitur et delectatur, non sentiens latentem sub ipsa falsa et phantastica pulchritudine malitiam, hoc est, philargyriam⁷, quae est radix omnium malorum. Qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, Dominus inquit, jam moechatus est in corde suo. Ac si aperte diceret: Qui phantasiam de forma feminea suo carnali insigit sensui, jam moechatus est in cogitatione sua, appetens turpitudinem libidinis, quae se latenter attrahit sub falsa illa muliebris formae imaginatione. Est igitur, ut praediximus, lignum scientiae boni et mali malitia perniciose mortiferaque, in figura boni imaginata, et hoc lignum⁸ veluti intra quandam feminam, in carnali scilicet⁹ sensu, quem decipit, constitutum;

VARIAE LECTIONES.

¹ A rerum omnium. ² Sic CF; A nominis parte. ³ in om. A. ⁴ Sic A; CF consubstantialiter. ⁵ Sic CF; A mediis. ⁶ Sic CF; A est configuratum. ⁷ CF philargiam. ⁸ Sic CF; A est lignum. ⁹ Sic CF; A scilicet in carnali.

cui sensui si animus consenserit, totius humanae naturae ¹ integritas corrumpitur. Excelsissima namque naturae parte praevaticante, qualis inferior salva remanebit? Cujus ligni fructus mixta ² scientia est ex bono et malo, hoc est, indiscretus mali bono imaginati appetitus, et amor, et concupiscentia, et delectatio, per quam ³ veluti per quendam colubrum antiquus hostis humani generis primo praevaticationem suavit, deinde mortem totius naturae adjecit: animae quidem deserentis Deum, corporis vero ab anima deserti. Scientia itaque in hoc loco non doctrinam quamdam cognitionis et dijudicationis naturarum, sed illicitum motum atque confusum appetitum ad concupiscendum malum, hoc est, peccatum similitudinis boni falsa specie seducendi gratia coloratum significat. Sed fortassis quaerere vis, utrum Deus tale lignum, cujus fructus mixtus atque confusus appetitus est boni et mali, cujus natura est malum phantasia boni coloratum, cujus esca causa mortis extitit, in paradiso humanae naturae plantavit? Disc. Profecto quaero, et nec otiose quaerendum video. Si enim Deus creavit illud, fortassis aestimabitur conditor mali, et causa mortis esse, quod impiissimum est de auctore omnium bonorum dicere, quanto magis credere vel existimare. Si autem a Deo non est plantatum, unde illud naturae humanae est insitum? Mac. Primo itaque consulenda est sacra Scriptura, quae incunctanter illud lignum, quod est *κέν*, ad divinam plantationem pertinere testatur, dicens: *Produxitque Dominus Deus de humo ⁴ omne lignum pulchrum visu et ad vescendum suave*; ac veluti ipsius ligni, quod est omne, qualitatem explanans: *lignum etiam vitae, in medio paradisi*. Ac si aperte diceret, illud lignum non solum omne bonum est ⁵ et omne pulchrum, et omnis esca suavis ac spiritualis, verum etiam lignum vitae ⁶, quo vivit paradisi ille, humana videlicet natura, in cujus medio constitutum est. Quod autem sequitur: *lignumque scientiae boni et mali*, non satis elucet, utrum a superioribus suppletur, ut ita legatur, produxitque lignum scientiae boni et mali in medio paradisi, quemadmodum lignum vitae, an etiam ita introductum est absolute: *lignumque scientiae boni et mali*, ut non a Deo intelligamus productum ⁷, sed solummodo superiori ligno contraria qualitate oppositum, ut quemadmodum illud omne ⁸ bonum et vita causaque viventium, ita et illud omne malum et mors causaque morientium. An forte debemus intelligere, quoniam scientiae boni et mali est lignum, in quantum forma boni ambitur, ex Deo esse, quoniam ipse est totius formae et pulchritudinis causa, sive ipsa forma et pulchritudo in aliqua substantia intelligatur vel sentiatur, sive in phantasiis sensibilis materiae, quarum propria sedes est sensus corporeus, quia per ipsum interiori sensui

A inferuntur: in quantum vero ipsum malum forma boni ambitum, ac per seipsum informe et incognitum malum est, nec a Deo esse ⁹, nec ab aliqua causa certa ac definita? Malum siquidem varium est et incausale, quoniam in rerum natura omnino substantialiter non invenitur. Illud igitur lignum, in quantum malum est, nulli causae refertur, quia omnino nihil est: in quantum vero formatur bono, ut incautos decipiat, quoniam materia illa, cujus phantasia formatur, ex omnium bonorum conditore et facta est, et bona est, non omnino malum. Forma itaque, per quam malum seducit eos, quos interimit, bona est, quoniam cujuspiam boni phantasia est: ipsum vero malum omnino malum est, et a nullo bono factum, quoniam omni bono est contrarium. Proinde si naturam phantasiarum, quibus coloratur malum, quod per seipsum apparere non potest, quoniam informe et deforme et turpe est et incausale, quis acute inspexerit ¹⁰, ipsam profecto omnino bonam reperiet. Quod tali argumento manifestissime possumus approbare. Ponamus ¹¹ duos homines, unum quidem sapientem, et nullo modo avaritiae stimulis titillatum seu compunctum; alterum vero stultum, avarum, omnino perversae cupiditatis aculeis confixum ac laceratum. His duobus uno loco constitatis afferatur vas aliquod obrizo auro factum, pretiosissimis gemmis decoratum, forma pulcherrima compositum, regali usu dignum. Ambo illud aspiciunt, sapiens videlicet et avarus, ambo ipsius vasis phantasia suo corporeo sensu recipiunt, memoriae insigunt, cogitatione tractant. Et sapiens quidem simpliciter ad laudem Creatoris naturarum pulchritudinem illius vasis, cujus phantasia intra semetipsum considerat, omnino refert. Nulla ei cupiditatis illecebra subrepat, nullum philargyriae ¹² venenum intentionem purae ipsius mentis inficit, nulla libido contaminat. Avarus vero penitus e contrario. Ille namque mox, ut phantasia vasis imbiberit, cupiditatis flamma ardescit, consumitur, contaminatur, moritur, pulchritudinem naturae ipsiusque phantasiarum non ad laudem ipsius, qui dixit: *Meum est aurum, meum est argentum*, referens, sed seipsum in foetidissimam cupiditatis paludem immergens et ingurgitans. Videsne unius vasis phantasia in atroque bonam et pulchram? Sed in sapienti sensu simplex est et naturalis, nullaque ei ¹³ malitia subest; in avaro autem duplex et mixta ex ¹⁴ contrario malo cupiditatis, quae ei miscetur, et ab ea formatur et coloratur, ut videatur esse bonum, dum sit venosissimum malum. Non ergo in natura humana plantatum est malum, sed in perverso et irrationabili motu rationabilis liberaeque voluntatis est constitutum. Qui motus non intra naturam, sed extra, et ex bestiali intemperantia sumptus perspicitur, miscetur tamen ¹⁵ bono ac tingitur antiqui hostis consilio

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF; A naturae humanae. ² mixta om. CF. ³ Sic CF; A per quae. ⁴ de humo om. A. ⁵ est om. CF. ⁶ vitae om. A. ⁷ Sic CF; A ut non productum a Deo intelligamus. ⁸ Sic CF; A omne illud. ⁹ Sic CF; A est. ¹⁰ Sic CF; A perspexerit. ¹¹ A Ponamus enim. ¹² CF philargyriae. ¹³ Sic CF; A rei. ¹⁴ A est contrario. ¹⁵ Sic CF; A miscetur cum.

et astutia, ad¹ decipientes carnalium sensuum libidinosos affectus, ac per hoc morte perimendos. Neque hoc dicimus sensum illorum refellentes, qui praefatum lignum scientiae boni et mali omnino naturaliter asserunt esse bonum, et historialiter in paradiso locali factum, cujus fructus scientia, hoc est, experimentum boni erat² et mali. Nam si tactu et gustu ipsius primi homines se abstinere, sicut eis praeceptum est, experimentum vitae aeternae perpetuaeque beatitudinis nulla interposita morte haberent. Sin vero diabolicis astutiis consentientes, sua miserima intemperantia de fructu ipsius escam mortiferam illicite sumerent, aeternae mortis et infelicitatis experimentum subirent. Sed quisquis haec, quae inter nos tractavimus³, non dedignatus fuerit legere ac diligenter intueri, eligat ex praedictis sanctorum Patrum sententiis, quod sibi sequendum videtur, videatque, ne incaute nos laceret, aestimans ea, quae a nobis dicta sunt⁴, nullius auctoritatis auxilio esse munita, ac veluti praesumptive contra sanctorum Patrum traditiones machinata. Habes itaque, ut opinor, brevem apertamque⁵ paradisi expositiunculam, quantum vires intentionis nostrae suppetunt.

17. Disc. Habeo sane; sed velim ἀνακεφαλαιώσιν, hoc est recapitulationem, a te fieri, quae veluti modo quodam conclusionis ea, quae sparsim dicta sunt de paradiso, in unam quandam complexionem colligat atque definiat. MAC. Plantationem Dei, hoc est, paradisi in Eden⁶, in deliciis aeternae ac beatae felicitatis, humanam naturam esse diximus ad imaginem Dei factam: cujus fons est Christus, de quo Propheta ad Patrem proclamat: *Quoniam apud te est fons vitae; qui etiam omnes sitientes justitiam ad se bibendum invitat, dicens: Si quis sitit, veniat ad me, et bibat; cujus flumina ex sapientiae fonte manantia, quattuor principales animae virtutes sunt, ex quibus omnis virtus et bona operatio scaturit; cujus omne lignum, de quo scriptum est: Qui vicerit, dabo ei edere de ligno vitae, quod est in paradiso, quod plantatum est secus decursus aquarum, hoc est, circa quod omnia prophetarum oracula, omnia utriusque legis symbola, symbolorumque intelligentiae, omnesque apertae ac simplices doctrinae confluunt⁷, Dei videlicet Verbum humanae naturae insitum, et ex⁸ humana natura incarnatum⁹; cujus paradisi mixtae scientiae est lignum indiscreta vel confusa carnalium sensuum appetitio in diversas libidines, sub forma boni latentis, et incautas animas decipientes ac perimendes; cujus vir animus est, universae humanae naturae¹⁰ praesidens; cujus mulier sensus, cui incaute animus consentiens perditur; cujus serpens illicita delecta-*

tio, quae ea, quae carnalem sensum delectant, illicite ac damnabiliter concupiscuntur. Et ne existimes, his, quae diximus, hoc est, duo solummodo in paradiso ligna esse πᾶν et γινώσκω, repugnare, quod mulier diabolo respondisse narratur: *De fructu lignorum, quae sunt in paradiso vescimur. Non enim dixit: de fructu omnis ligni vescimur, hoc est, vesci jubemur, sed: de fructu lignorum, pluraliter, ac si plurima ligna diversarum fornicarum essent, quibus vesci est eis concessum. Potest namque intelligi omne lignum, plurima ligna mulierem dixisse; omne siquidem non de aliquo singulari, sed quodam in seipso multiplici dicitur. Omnis enim homo multiplex humanae naturae numerus, et iterum ipse multiplex numerus, quoniam unius naturae particeps est, unus homo solet appellari. Quid ergo mirum, si omne lignum plurima ligna dicatur? Dei namque Verbum, quod est omne lignum, hoc est, omne bonum, et unum est, et in seipso multiplex, et ex quo omne bonum, hoc est, omnis virtus et sapientia et essentia in humana natura fructificat. Omnes igitur rationabiles motus rationalis naturae, quibus homo uti concessus est et jussus, quoniam ex communi omnium bono, divina videlicet sapientia, in humana natura, quae est Dei plantatio et paradisi, pullulant, veluti quaedam ligna plurima atque fructifera appellata sunt, quae videlicet ligna in ipso, in quo omnia bona unum sunt¹¹, subsistunt. Unum itaque lignum, quod est πᾶν, plurima ligna, quoniam in ipso omnia bona sunt, pulchre a muliere adhuc non decepta, ac virtutum sibi insitarum naturaliter conscia, est vocatum. Sed ne videamur Graecorum auctorum solummodo sententias de paradiso sequi, Latinorum vero auctoritatem in talibus aut praetermissis, aut in eis talem sensum de paradiso invenire non potuisse, ac per hoc temere affirmasse, quod in magistris utriusque linguae non valuimus invenire, sancti Ambrosii sententias de paradiso huic nostrae disputationi inserere congruum mihi videtur ac necessarium, si tibi placet. Disc. Placet sane; magni siquidem et sapientissimi viri sententiis resistere, quis nisi amens audebit?*

18. MAC. Ait itaque in libro de Paradiso: *Sunt, qui putant, nequaquam mandatum istud, de manducando videlicet de¹² ligno vitae, et non manducando de ligno prohibito, convenire caeli et terrae atque omnium Creatori, et¹³ nequaquam dignum incolis paradisi, et quod illa vita similis sit¹⁴ angelorum. Et ideo non terrenum et corruptibilem hunc cibum esui fuisse possumus aestimare, quia non bibunt neque manducant, et erunt sicut angeli Dei¹⁵ in caelo. Cum igitur in cibo neque praemium sit, quia esca nos non commendat Deo, neque magnum periculum sit, quia neque, quod intrat in os, coinquinat hominem, sed quod exit*

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF; A et ad. ² erat om. A. ³ Conj., A contractavimus, CF tractamus. ⁴ Sic CF; A dicta sanctorum nullius cet. ⁵ Sic CF; A aptamque. ⁶ A in Eden, hoc est in deliciis. ⁷ Sic CF; A effluunt. ⁸ A et vere humana. ⁹ Sic CF; A incarnata. ¹⁰ A naturae humanae. ¹¹ Sic CF; pro unum sunt A universa-
 pter. ¹² de om. A. ¹³ et om. A. ¹⁴ sit om. CF. ¹⁵ Dei om. A.

de ore, videtur sine dubio tanto auctore indignum A sed etiam, cum excoluerit ¹⁴, custodire. B. liae autem agri, et volatilia caeli, quae ducuntur ad Adam, nostri irrationabiles motus sunt, eo quod bestiae et ¹⁵ pecora, quaedam diversae sint corporeae passiones, vel turbulentiore, vel etiam languidiores. Volatilia autem caeli quid aliud aestimamus, nisi inanes cogitationes, quae volutillum more nostram circumvolant animam, et huc atque illuc vario motu saepe transducunt. Propterea nullus inventus ¹⁶ menti nostrae similis adjutor, nisi sensus, hoc est αἴσθησις, quem ¹⁷ similem sibi solum volū noster potuit invenire. Sed forte redarguas, ¹⁸ quia haec quoque Deus in tali paradiso locavit, hoc est, passiones corporis, et vanitatem quandam fluctuantium vel ¹⁹ inanium cogitationum, quod ²⁰ ipse nostri fuerit auctor erroris. Considera quid dicat. Habeat, inquit, potestatem piscium maris et volatillum caeli, et omnium reptantium ²¹, quae reptant super terram. Vides, quod ille tibi tribuerit potestatem, ut de omnibus tu ²² judicare debeas, singulorum genera iudicii tui sobria definitione discernere : vocat ad te omnia Deus, ut supra omnia mentem tuam esse cognosceres. Cur quae tibi dissimilia ²³ reperisti, asciscere tibi et copulare voluisti? Dedit tibi certum ²⁴ sensum, quo universa cognosceres, et de cogitationibus judicares. Meritoque de illo secundo paradisi agro ejectus es, quia non potuisti servare mandatum. Sciebat enim Deus, esse te fragilem, sciebat judicare non posse ; ideo dixit quasi fragilioribus : Nolite judicare, ut non judicemini. Ergo quia scivit, infirmum te esse ad iudicandum, voluit te obedientem esse mandato, ideo praeceptum posuit. Quod si illud non praevaricatus esses, periculum incerti iudicii incidere nequivisses. Quoniam vero judicare voluisti et ausus es ²⁵, ideo addidit : Ecce ²⁶ Adam factus est tanquam unus ex nobis, ut sciat bonum et malum. Voluisti tibi arrogare iudicium : poenam pravi iudicii refutare non debes. Posuit te tamen contra paradysum, ne memoriam ejus possis abolere. Denique justi in paradysum saepe rapiuntur, sicut Paulus raptus est in paradysum et audivit verba ineffabilia. Et tu, si a primo caelo ad secundum caelum, et a secundo ad tertium mentis tuae vigore rapiaris, hoc est ²⁷, quia primum unusquisque homo est corporalis, secundo animalis, tertio spiritualis, ita rapiaris ²⁸ ad tertium caelum, ut videas fulgorem gratiae spiritualis ; animalis enim homo, quae sunt Spiritus Dei, nescit. Et ideo tertii caeli ascensio tibi est necessaria, ut rapiaris in paradysum : rapiaris jam sine periculo, ut possis dijudicare omnia, quia spiritualis dijudicat omnia, ipse vero a nemine iudicatur ²⁹. Intuere, quemadmodum Ambrosius sensum Origenis approbat, Epiphanius autem infirmat. Origenis siquidem para-

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF; A illud propheticum. ² A quod. ³ est om. CF. ⁴ CF Quando. [quidem om.]
⁵ Sic CF; A Est enim. ⁶ Sic CF; A quis. ⁷ Sic CF; A dictum est. ⁸ CF in praefato sui opere.
⁹ Sic CF; A si vel primo. ¹⁰ CF remunerator. ¹¹ Sic CF; A ad. ¹² hominis om. CF. ¹³ et om. CF.
¹⁴ CF non solum. ¹⁵ CF coluerit. ¹⁶ Sic CF; A vel. ¹⁷ Sic CF; A invenitur. ¹⁸ quem om. A. ¹⁹ Sic CF; A arguas. ²⁰ vel om. CF. ²¹ Sic CF; A quasi. ²² Sic CF; A reptibilium. ²³ Sic CF; tu om. A. ²⁴ Sic CF; A tibi similia minime. ²⁵ Sic CF; A certe. ²⁶ et ausus es om. A. ²⁷ Ecce om. CF. ²⁸ hoc est om. CF. ²⁹ A si ita rapiaris. ³⁰ Sic CF; A dijudicatur.

disum, in tertio caelo, quod est intellectuale, hoc est in ipso homine, quantum intellectus est, ¹ asserit esse: Epiphanius vero, ut praediximus, nimium simpliciter sentiens, terrenum quendam locum paradisi aestimat, terrenaque ligna fontesque sensibiles, quod vera deridet ratio. Non enim credibile est de Apostolo aestimare ², in alium paradisi raptum fuisse, nisi in ipsum, in quo primus homo ad imaginem Dei factus est, et de quo merito inobedientiae detrusus. Unum namque paradisi divinum narrat historia, et unum hominem in ipso creatum, in quo videlicet homine vir et mulier intelligitur esse, si verba sanctorum Patrum sequenda sunt. Naturae siquidem humanae vir est intellectus, qui a Graecis vocatur *νοῦς*; mulier sensus, qui feminino genere *αἰσθησις* exprimitur: quorum mystico conjugio Christi et Ecclesiae futura copula praefigurata est. Cui viro atque mulieri, intellectui videlicet sensuique, divina lex non solum concessit, verum etiam praecepit de ligno vitae comedere, de sapientia profecto Patris et Verbo, quod est Dominus Jesus Christus, qui in medio humanae naturae paradisi plantatus est, qui est spiritualis panis, quo angeli perfectique homines, quorum conversatio in caelis est, vescuntur. Prohibentur autem a non discreto atque commixto boni et mali appetitu, qui ex delectatione materialium rerum pulchritudinis imperfectis animabus infigitur: a quo abstinere meritum vitae aeternae est, eo abuti aeterni interitus occasio. Cetera vero, quae a sacra Scriptura de paradiso traduntur, quamvis per anticipationem dicta sint ³, ac veluti in paradiso facta, plus tamen et rationabilius, quoniam merito peccati superaddita sunt, et ad exteriorum hominem pertinent, extra paradisi post peccatum fuisse intelligenda.

19. Verbi gratia: *Formavit igitur Dominus ⁴ Deus hominem de limo terrae, et inspiravit in faciem ejus spiraculum vitae, et factus est homo in animam viventem.* Quomodo de limo terrae est formatus, qui ad imaginem et similitudinem Dei factus ⁵? Aut quomodo de eo diceretur: *Factus est ⁷ homo in animam viventem*, quod de ceteris bestiis de terra prolatis similiter dictum est: *Producat terra animam viventem*? Nonne ⁸ ergo duarum hominis conditionum ratio datur intelligi? Primo quidem scriptum est: *Et creavit Deus hominem ad imaginem suam, ad imaginem Dei creavit illum.* Ecce prima conditio, in qua nulla terreni limi commemoratio facta est, neque animae viventis. Sequitur autem secunda, quae ex divisione naturae in duplicem sexum poena praevagationis superaddita exordium sumpsit. *Masculum, inquit, et feminam creavit eos.* Prius siquidem sim-

ilitatem ⁹ naturae ante delictum singulariter expressit, *ad imaginem Dei creavit illum*: divisionem vero ejus propter delictum pluraliter, *masculum et feminam creavit eos.* Quam divisionem similitudo insipientium animalium sequuta est; *factus, inquit, homo in animam viventem.* Non dixit, in spiritum vivificantem. *Primus enim homo de terra terrenus,* ait Apostolus, *secundus homo,* in quo tota natura humana restaurata est, *de caelo caelestis.* Et non prius, inquit, hoc est, in primo homine praevariante, *quod spirituale, sed quod animale: deinde, hoc est, in secundo restaurante, quod spirituale.* Hoc etiam textus divinae historiae evidentissime declarat. Nam postquam secundam conditionem terreni hominis de limo terrae, ceterorum animalium similitudine, in animam viventem introduxit ¹⁰, ne primam conditionem ad imaginem Dei introductam aestimares, ipsam primam seorsim addidit dicens ¹¹: *Plantaverat autem Dominus Deus paradisi voluptatis a ¹² principio,* hoc est, a prima conditione ¹³. Ac si diceret: *Noli primam conditionem in eo, quod scriptum est: et factus est homo in animam viventem, intelligere, sed secundam.* Primam autem in plantatione paradisi intellige; plantavit siquidem Deus paradisi voluptatis, hoc est, humanam naturam in Eden ¹⁴, in deliciis aeternae felicitatis. Et ubi plantaverat? In principio, Verbo ¹⁵ videlicet, in quo fecit Deus caelum et terram. Intuere vim verborum. In secunda conditione verbo praeteriti perfecti propheta usus est: *Factus est, inquit, homo in animam viventem*; in prima vero verbo praeteriti plusquam perfecti: *Plantaverat Dominus Deus paradisi*, ut cognosceres, primam dignitate et beatitudine, non autem tempore praecedere secundam. In qua prima tantae spiritualitatis homo fuerat, ut nullis usibus corporalium sensuum indigeret, sed ¹⁶ solo intelligentiae officio frueretur. Quod etiam sanctus Ambrosius testatur, dicens: *Et aperti sunt ¹⁷ oculi eorum, et cognoverunt, quod nudi essent. Et ante quidem, inquit ¹⁸, nudi erant, sed non sine virtutum tegumentis ¹⁹; nudi erant propter morum simplicitatem, et quod amictum fraudis natura nesciret. Nunc autem multis simulationum involucris mens humana velatur. Ergo posteaquam spoliatur illa sinceritate ac simplicitate ²⁰ integrae incorruptaeque naturae, quaerere mundana et manufacta coeperunt, quibus nuda suae mentis operirent delectationibus ²¹, et obumbrarent ²² genitale secretum. Nam quomodo usus ²³ corporis habuit Adam, qui omnia animalia vidit, et his ²⁴ nomen imposuit? Quomodo cognoverunt? Interiore videlicet et altiore scientia, non tunicas ²⁵ sibi, sed virtutum deesse velamina.* Eodem igitur modo, quo omnia animalia vidit,

VARIAE LECTIONES.

¹ est om. A. ² Sic CF; A aestimari. ³ Sic CF; A sunt. ⁴ A et post. ⁵ Dominus om. A. ⁶ Sic CF; A factus est. ⁷ est om. CF. ⁸ CF Non. ⁹ A simplicitate. ¹⁰ A introducit. ¹¹ dicens om. A. ¹² A in. ¹³ hoc est a prima conditione om. A. ¹⁴ in Eden om. A. ¹⁵ Verbo om. A. ¹⁶ CF si solo. ¹⁷ A Et aperti sunt, inquit, oculi. ¹⁸ inquit om. A. ¹⁹ Sic CF; A integumentis. ²⁰ Sic CF; A spoliatos se i. s. a. s. viderunt, integrae cel. ²¹ delectationibus om. A. ²² obumbrarent om. CF. ²³ Sic CF; pro usus A clausos reclusos, ²⁴ A illis. ²⁵ Sic CF; A tunicas.

sciam nuditatem cognovit, solo videlicet interioris A
scientiae simplicique mentis oculo, absque corporalis mortalisque sensus auxilio. Ubi datur intelligi, quod omnia animalia et volatilia, quae de terra et de aquis facta narrantur, sparsim per terrarum spatia locis suis sedibusque naturalibus erant, quae tum omnia nec localiter nec sensu corporeo, sed solo mentis contuitu ultra omnem sensum corruptibilem, ultra omnem locum et omne tempus, in rationibus suis, secundum quas creata sunt, primus homo; priusquam virtutum tegimine spoliaretur, potuit contemplari. De ipsa quoque nuditate primi hominis Gregorius Theologus in sermone de Paschate sic ait : *Nudum simplicitate et vita sine arte, et sine omne velamine et problemate talem decuit esse eum, videlicet hominem, a principio.* Cujus verba Maximus exposuit quadragesimo primo capitulo de Ambiguis dicens : *An forte nudus, ut ait magister, varia circa naturam contemplatione scientiaque, et vita sine arte circa actionem et virtutem, extra multimodam artificiositatem subsistens, secundum habitum habens incontaminatas¹ virtutum rationes. Et sine omni velamine atque problemate ipsius in sensibus visibilium notitiae ad intelligentiam divinarum introductivae² non indigens, in solum simplum uniformis et continuativae eorum, quae post Deum sunt, contuitum³ virtutis atque scientiae possidens⁴ accessum, solius in operatione motus indigentem⁵ ad promptam per se pronuntiationem. Itaque quicumque philosophica ratione seipsum erigere primi patris lapsu desiderant, primo perfecta passionum sensualium⁶ ablatione incipiant, deinde circa⁷ rationes artium sollicitudinem⁸ ac finis naturalem supervolitant⁹ theoriam, in aeternam immaterialemque aspiciant scientiam, non habentem omnino sensui impressam formam, aut intellectum duce ratione collocatum. Sicut ex principio primum hominem fecit Deus, nudi erant simplicitate scientiae et incircumscripita vita¹⁰ mortificatione carnalis legis facti.*

20. Similiter de sopore, quem Dominus Deus immisit in Adam, intellige. Siquidem sopor ille et causa peccati et post peccatum immissus, et, ut verius dicam, permissus videtur esse. Nam Deum facere, quod sinit fieri, modo quodam locutionis Scriptura solet dicere. Sopor itaque ille erat animi intentionis, quo semper et inflexibiliter Creatorem suum contemplari debuerat, ad delectationes rerum materialium reflexio, et carnalis copulae appetitus, ut beatus Ambrosius exponit. *Quis est iste, inquit, sopor, nisi quia paulisper ad conjugium copulandum cum intendimus animum, velut intentos oculos ad Dei regnum inclinare atque inspicere videmur ad quandam somnum istius mundi, et paulisper obdormire divinis, dum in secularibus mundanisque requiescimus? Quem soporem, hoc est, ab aeternis¹¹ ad temporalia, a Deo*

ad creaturam mentis inclinationem, sequitur dormitus : *Postquam soporem, inquit, immisit Deus in Adam, obdormivit, hoc est, seipsum omnino aeternae ac beatae contemplationis vigore segregavit, et in delectationem sensibilibus omni virtute evacuatus cecidit, sensibusque spiritualibus penitus recessit. Ubi notandum, quod, postquam obdormivit Adam, conditionem mulieris introduxit Scriptura, ut per hoc insinuaret, quod, si humana natura simplicem sinceramque integritatem suae constitutionis, qua¹² ad imaginem Dei facta est, irrationabili motu liberae voluntatis non desereret, sed semper in contemplatione veritatis incommutabiliter permaneret, omnino scissuram suam in duplicem sexum ad similitudinem irrationabilium animalium non pateretur, sed eo modo, quo angelicus numerus sine ullo sexu multiplicatus est, multiplicaretur. Quoniam¹³ vero sponte dormivit, hoc est, suae naturae dignitate non invita lapsa est, sui divisionem et ad similitudinem pecorum propagationem consequuta est¹⁴. Cumque obdormisset, inquit, tulit unam de costis ejus, et replevit carnem pro ea, et aedificavit Dominus Deus costam, quam tulerat de Adam, in mulierem. Ubi quamvis sub figura unius costae, quam tulit Deus de latere Adam, et naturae scissura in duplicem sexum, et universae virtutis interioris, quae ei inerat, priusquam peccaret, custodiae ablatio, per carnem vero, quae in loco costae ablatae collocata¹⁵ est, miserima illa commutatio¹⁶, qua pro custodia virtutis et beatitudinis, vitiorum atque miseriae mortiferam imbecillitatem mutuavit, significari videatur : plus tamen Christi et Ecclesiae mysterium prophetice praefiguratum intelligendum esse arbitror. Primus siquidem homo, Adam, sicut docet Apostolus, ubique forma futuri est, Christi videlicet. Sed e contrario. In primo siquidem Adam scissa est natura in masculum et feminam, in secundo adunata est. In Christo enim Jesus non est masculus neque femina. In primo universa natura de felicitate paradisi est expulsa, in secundo in eandem felicitatem est revocata et restituta. In primo caro pro costa, hoc est, infirmitas pro virtute assumpta est, in secundo infirmitas et mors absorpta, virtus vero et vita aeterna humanae naturae donata est¹⁷. Sicut enim in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificantur¹⁸. Dormit itaque, ut ait sanctus Augustinus, Adam et fit Eva, moritur Christus et fit Ecclesia. Dormienti Adam fit Eva de latere, mortuo Christo percutitur latus, ut profuant sacramenta, quibus formatur Ecclesia. Sanguis enim est in consecrationem calicis, aqua vero in consecrationem baptismatis. In primo homine humana natura tunicas induitur pelliceas, hoc est mortalia corpora, relicta naturali nuditate, videlicet sinceritate et simplicitate : in secundo eadem*

VARIAE LECTIONES.

¹ A incontaminatus. ² Sic CF; A praeductivae. ³ C, contuitum om. A. ⁴ possidens om. A. ⁵ CF regens. ⁶ sensualium om. A. ⁷ Sic CF; A deinde sic circa. ⁸ A sollicitudine. ⁹ A supervolantes. ¹⁰ Sic CF; A et incircumflexa et mortificatione. ¹¹ A aeternis. ¹² Sic CF; A quae. ¹³ A Quando. ¹⁴ est om. CF. ¹⁵ Sic AC; F colata. ¹⁶ Sic CF; A commutatio illa. ¹⁷ est om. CF. ¹⁸ Sic CF; A vivificantur.

tunicas spoliatur pelliceas, omni imbecillitate mortalium corporum precepta, et nuditate, id est simplicitate pristinae naturae, recepta. Haec igitur, ut praediximus, quae post soporem immissum in Adam divina narrat Scriptura¹, quamvis in paradiso veluti facta legantur, rationabilis tamen, et veritati congruentius, post peccatum, ac per hoc extra paradysum humanae naturae merito inobedientiae superaddita credenda et intelligenda sunt. Si enim plantatio Dei est² et paradysus in deliciis³ humana natura ad imaginem Dei facta, nullaque praevericationis contagione deformata, quicquid extra dignitatem naturae causaque peccati factum intelligitur, cur non etiam extra paradysum fuisse non intelligeretur, ignoro. Non ignoro autem usitatissimum divinae Scripturae tropum, qui a Graecis ὑστερον πρότερον, a Latinis vero praeposterum seu anticipatio, quam Graeci πρόληψις dicunt, vocatur; quo Matthaeus evangelista⁴ usus est, passionem et resurrectionem Domini narrans. Ea siquidem, quae resurrectionis articulo facta sunt, passionis hora evenisse scribit; ait enim: *Jesus autem iterum clamans voce magna emisit spiritum, et ecce velum templi scissum est in duas partes a summo usque deorsum, et terra mota est, et petrae scissae sunt, et monumenta aperta sunt, et multa corpora sanctorum, qui dormierant, surrexerunt, et exeuntes de monumentis post resurrectionem ejus venerunt in sanctam civitatem et apparuerunt multis.* Haec omnia juxta rerum factarum seriem resurrectionem Domini secuta sunt, sed praedicto narrationis tropo post passionem fuisse evangelista voluit narrare. Non enim credendum est, aliorum monumenta aperta fuisse, priusquam ipse suum aperiret monumentum, aut verae resurrectionis testes resurrexissent, priusquam ipse, cujus resurrectionis testes sunt⁵, resurgeret⁶. Sopor itaque Adam, sequensque⁷ dormitus, et ablatio costae, et divisio simplicis naturae in duplicem sexum, et mystica uxoris agnitio⁸, ceteraque, quae in figura Christi et Ecclesiae praefigurata sunt, cognitio quoque nuditatis, hoc est naturae sinceritatis — atque ideo non de ipsa erubescabant, quoniam virtutum tegmina induebantur, delectationibus vero irrationabilium motuum omnino absoluta — quam peccando perdidierant et perdendo recognoverant, fallax item⁹ suasio serpentis, et subdola, mulierisque cum serpente disputatio atque seductio, ac de fructu vetiti ligni illicita assumptio, letiferque gustus, viri quoque consensus et casus non ignorantis, sed leve peccatum existimantis unice suae uxori consentire — Adam enim non est seductus, mulier

A autem seducta est; non enim inscius peccavit, ideoque durius puniri meruit — apertio item oculorum, qua suam nuditatem cognoverant, perizomatiumque de foliis sici consutio, vocis item deambulantis Domini Dei in paradiso auditus, amborumque, Adam videlicet et uxoris ejus, a facie Domini Dei fuga et in medio ligni abscondio, et cetera usque ad expulsionem hominis de paradiso: haec omnia in paradiso per anticipationem praepostere facta esse divina narrat Scriptura, dum sint peccatum consequuta. Si enim paradysus est humana natura, ad imaginem Dei condita, et in angelicae beatitudinis aequalitate constituta, mox profecto, ut Creatorem suum deserere voluit, ex dignitate suae naturae lapsa est. Nam et priusquam uxori suae consentiret, superbire inchoavit. Porro si nullum spatium temporis inter conditionem ipsius et lapsum divina tradit¹⁰ historia, quid aliud datur intelligi Scripturae silentio, nisi hominem mox, ut conditus est, superbuisse, ac per hoc corruisse? Cujus¹¹ rei maxima argumentatio est homicidium diaboli, qui *homicida erat ab initio, et in veritate non stetit*: qui et ipse nulla mora interstante, mox, ut creatus est, lapsus superbiendo, consequenterque homini cum creato sibi invidendo, cumque astutiae veneno interimendo. De paradiso sufficienter habes, ut arbitrator. Disc. Sufficeret forsitan, si breviter de sicu illa, cujus foliis succinctoria consuta sunt, deque Domini Dei deambulatione in paradiso aperires, quid sentias. Nam de pelliceis tunicis praedictum est.

21. MAG. Ficus illa divinum legis mandatum primis hominibus in paradiso traditum non incongrue accipitur. Erat autem illud mandatum: *De omni ligno paradisi comedite, de ligno autem scientiae boni et mali comedere nolite.* Et ut cautius mandatum custodirent, praevericationis periculum non est ab eis occultatum. *In quacunque enim die, inquit, comederitis ex eo, morte moriemini.* Lex ergo primis hominibus in paradiso data est, cujus verba memoriter tenebant, quod responso mulieris serpenti declaratur. Respondit enim: *De fructu lignorum, quae sunt in paradiso, vescimur, de fructu vero ligni, quod est in medio paradisi, praecepit nobis Deus, ne comederemus, et ne tangeremus illud, ne forte moriamur.* Cujus legis verba male interpretatus est coluber, ut primo mulierem, id est sensum seduceret¹², ut per eum ad virum, ad animum videlicet, haberet accessum. Veram autem et salutiferam divini mandati dissimulavit virtutem. Quam si mulier illa cognosceret, deligeret, vereretur, non fortassis a ser-

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF; A *historia*. ² est om. A. ³ A in deliciis sit. ⁴ A Graece. ⁵ CF Evangelistes. ⁶ Sic CF; A aut ante illos verae qui resurrectionis testes sunt, resurgeret. Thomas Gale locum sic reparare conatus est: *aut ante illos, qui verue resurrectionis testes sunt, resurrexissent, priusquam ipse, cujus resurrectionis testes sunt, resurgeret.* ⁷ Sic CF; A sequensque eum dormitus. ⁸ Sic CF; A cognitio. ⁹ A autem. ¹⁰ A tradidit. ¹¹ A cui. ¹² Sic CF; A deciperet.

NOTAE.

^a En exemplum, quam petulanter J. Scotus sacram Scripturam ad suam sententiam detorqueat.

Alios locos scriptor commentationis de Joanne Scoto congressit.

penite seduceretur, nec virum suum attraheret, ut A perderetur, nec de foliis fici, hoc est, de verbis solummodo mandati succinctoria sibi consuerent, congruos videlicet ¹ desiderii carnis mortiferisque turpitudinibus suis usus, sed de fructu illius, hoc est, de vera vitalique divinae legis virtute atque intelligentia sumerent, comederent, et in aeterna felicitate viverent. Lex itaque divina perverse interpretata, et secundum solam litteram considerata, humanisque seu diabolicis superstitionibus corrupta, carnalibus concupiscentiis est congrua, et irrationabilibus motibus perizomata, veluti quibusdam foliis inanibus, omnique virtute ac vero intellectu vacuis ² praestat consuta, bene vero et spiritualiter intellecta, omnique carnali sensu ac superstitione purgata, salutiferum vitalemque comedentibus, hoc est, recte secundum spiritum intelligentibus eam fructificat esum. De quo primi homines comedere nolentes, plus ³ falsiloqui serpentis interpretationi credentes, non fructum legalis fici in usum spiritus acceperunt, sed folia inania fraudisque plena, sola videlicet verba, diabolica astutia connexa, quibus suarum libidinum turpitudines cooperire valerent. Hoc autem dicimus, sanctum Ambrosium sequentes, qui praefatam ficum in libro de Paradiso exponit dicens: Assuerunt, inquit ⁴, folia ficus, et fecerunt sibi succinctoria. Ficum hoc loco pro qua specie debemus accipere, divinarum nos docet series lectionum, quandoquidem salvos esse, qui sub vite et ficu requiescunt, Scriptura memoraverit, et Salomon dixerit: Quis plantat ficum, et de fructu ejus non manducat ⁵, et Dominus ad ficum venerit, sed ideo sit ⁶ offensus, quia non invenit fructum, sed folia tantum. Docet me ergo Adam, quae sint ⁷ folia, qui, posteaquam peccavit, de foliis fici fecit sibi ⁸ succinctoria, qui de fructibus ejus magis gustare debuerit. Justus fructum eligit, folia peccator. Quid est Fructus, fructus inquit Apostolus ⁹, spiritus est caritas, gaudium, pax, patientia, benignitas, modestia, continentia, dilectio. Non habebat fructum, qui gaudium non habebat; non habebat fidem, qui praevaricaturus erat mandatum Dei; non habebat continentiam, qui interdicto sibi gustaverat ligno. Ergo quicumque praevaricatur mandatum Dei, spoliatur atque nudatur, et fit ipse sibi turpis, vult se operire quibusdam foliis ficus, fortasse quibusdam inanibus vel umbratilibus sermonibus, quos compositis mandatis assuens, et verbum de verbo struens, ad operiendam conscientiae ¹⁰ suae mentis factique turpitudinem velamen peccator intexit, ut pudenda sua contegat. Ita enim supra se folia consuit, qui culpam velare desiderat ¹¹, aut diabolum delicti memorat auctorem, aut carnis praetendit ¹² illecebras, aut alium

A quempiam persuasorem prodit erroris. Et de ¹³ Scripturis divinis frequenter promit exempla, quibus justos ¹⁴ in culpam perhibet incidisse, dicens, si forte in stupris quis ¹⁵ fuerit deprehensus, et Abraham cum ancilla procubuit, et David alienam adamavit et sibi nascivit uxorem. Assuit enim quaedam folia ¹⁶, quaedam exempla de prophetarum serie Scripturarum, fructum earum non putat ¹⁷ requirendum. Nonne tibi videntur etiam Judaei sola assuere, dum legis spiritualis verba corporaliter interpretantur? Quorum interpretatio fructum omnem viriditatis amittit, dum nata maledicto ariditatis aeternae. Bona igitur interpretatio, hoc est, spiritualis ficus est fructuosa, sub qua justi sanctique requiescunt, quam qui plantaverit in animis singulorum, sicut Paulus ait: Ego plantari, B Apollo rogavit, manducabit ex ea fructum. Mala autem interpretatio fructum ferre, viriditatemque servare non poterit. Quod igitur gravius est, hac se Adam interpretatione succinxit eo loco, ubi fructu magis castitatis se succingere debuit ¹⁸. Audisti Ambrosium de ficu: audi etiam ¹⁹ eundem de Domini Dei deambulatione in paradiso, humana videlicet natura, quam ad imaginem suam condidit, quam nunquam deseruit, neque perire permisit, in qua semper deambulabat ²⁰ occulte ac spiritualiter, scrutans corda singulorum et renes, intelligibilique voce causas praevagationis interrogans, et plus misericorditer increpans et corrigens, quam juste ulciscens. Ait ergo praefatus magister: Et audierunt vocem Domini deambulantis ad vesperam. Quid ²¹ est deambulatio illius ²², qui ubique semper est? Sed puto, deambulationem quandam esse Dei per divinarum seriem Scripturarum, in quibus quaedam Dei versatur praesentia, cum audimus, quia ipse aspicit omnia, et oculi Domini sunt ²³ super justos, cum legimus, quia Jesus sciebat cogitationes eorum, cum legimus: Quid cogitatis mala ²⁴ in cordibus vestris? Ergo dum haec recensemus, quasi deambulantis cognoscimus Domini vocem. Fugerat ergo ²⁵ peccator, non quo Dei posset latere conspectum, sed intra conscientiam suam latere cupiebat, opera sua lucere volebat. Justi enim est facie ad faciem videre, quia justus mens ²⁶ non solum Deo ²⁷ praesens est, sed etiam cum Deo disputat, sicut scriptum est: Judicate pupillo, et justificatē viduam, et venite et ²⁸ disputemus, dicit Dominus. D Ergo cum legit peccator Scripturas divinas ²⁹, audit vocem Domini quasi ambulantis ad vesperam. Quid est ad vesperam, nisi quia culpam suam sero cognoscit, et sero ³⁰ venit quaedam erroris praeteriti verecundia, quae errorem praevenire debuerat? Nam dum culpa fervet in corpore, et anima exagitur corporis passionibus, non cogitat Deum sensus

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF; A hoc est congruos. ² vacuis om. A. ³ Sic CF; A sed. ⁴ inquit om. A. ⁵ quis plantat ficum. — manducat. om. CF. ⁶ Sic CF; A erit. ⁷ A sunt. ⁸ A sibi fecit. ⁹ Apostolus om. CF. ¹⁰ Sic CF. A conscientiam. ¹¹ Sic CF; A desiderans. ¹² CF praetendat. ¹³ de om. CF. ¹⁴ justos om. CF. ¹⁵ quis om. A. ¹⁶ quaedam folia om. CF. ¹⁷ Sic CF; A putans. ¹⁸ A debuisset. ¹⁹ A et. ²⁰ Sic AC; F deambulavit. ²¹ Sic CF; A Quae. ²² Sic CF; A Dei. ²³ sunt om. CF. ²⁴ mala om. CF. ²⁵ ergo om. CF. ²⁶ CF quamvis timens. ²⁷ A solummodo. ²⁸ et om. A. ²⁹ Sic CF; A has divinas Scripturas. ³⁰ CF secundo venit.

errantis, nec est, non audit Deum ambulantiem in A *Scripturis divinis, ambulantiem in mentibus singulorum. Dicit enim Deus: Quoniam inhabitabo inter illos, et inter eos ambulabo, et ero illorum Deus. Ergo cum in animae sensus¹ redierit potestatis formido divinae, tunc erubescimus, tunc nos gestimus abscondere, tunc in peccatorum nostrorum positi cogitationibus², in medio ligni paradisi, ubi peccavimus, deprehendimur, latere cupientes, et arbitantes, quod Deus non requirat occulta. In his verbis praefati³ magistri intellige illud lignum in medio paradisi, in quo latere se posse fugientes praevaricatores putaverant, non aliud esse, nisi humanae cogitationis et conscientiae secretum. Sed scrutator, inquit, animarum⁴ et cogitationum usque ad divisionem animi penetrans, dixit ad Adam⁵: Adam; ubi es? Quomodo loquitur Deus? Nunquid voce corporea? Non utique, sed virtute quadam praestantiore, quam vox corporis potest, et⁶ fundit oracula. Hanc vocem ejus prophetae audierunt, hanc vocem fideles audiunt, impii non intelligunt. Talium sermonum virtute: a quisquis acute perspexerit, inveniet, paradysum non localem terrenumve quendam locum esse nemorosum, sed spiritualem germinibus virtutum consitum, et in humana natura plantatum, et, ut apertius dicatur, non aliud praeter ipsam humanam substantiam, ad imaginem Dei factam, in qua lignum vitae, Verbum videlicet Patris et sapientia, omnem fructificat vitam, in cujus medio fons omnium bonorum, eadem videlicet divina sapientia, manat. Ibi ficus illa divina pro-*

fecto lex radicata est; cujus vera interpretatio et spiritualis fructus vitae est comedentibus, hoc est intelligentibus eam pie perfecteque, perversa vero et carnalis secundum literam inania folia sunt et infructuosa, quibus divinae legis transgressores culpas suas operire contendunt falsiloqua apologia, et vel in ipsum legis auctorem, vel in diabolum, vel in aliam quemptam personam, vel in similitudinem factorum, quae a sanctis Patribus figurate perpetrata sunt, referre non verentur, facta Patrum carnaliter secundum literam accipientes, spiritualiter autem nullo modo intelligentes, et in occasionem sui erroris talia exempla de divina Scriptura proferentes, de quibus convenienter Apostolus ait: Litera occidit, spiritus autem vivificat. In hoc⁷ paradiso intelligibili incessu Deus deambulat⁸. Custos quippe est et scrutator plantationis, quam ad imaginem et similitudinem suam plasmavit. Cujus vox inexplanabilis: Adam, ubi es? Haec vox est Creatoris humanam naturam increpantis. Ac si dixisset: Ubi nunc es post praevaricationem? Non enim ibi te reperio, ubi te creatum cognosco; non in ea dignitate, qua ad imaginem et similitudinem meam te feci, invenio, sed desertorem beatitudinis, verique⁹ luminis fugitan-

tem, et in latibulis¹⁰ malae conscientiae latitantem increpo, causamque tuae inobedientiae inquirō. Putasne me ignorare quid fecisti, vel quo fugisti, vel quomodo timens vocem meam te abscondisti, vel quem admodum nuditatem tuam, sinceritatem videlicet et simplicitatem naturae, in qua conditus eras, sero recognovisti? Nonne haec omnia perpessus es, quia ex ligno, de quo praeceperam tibi¹¹ ne comederes, comedisti? Nam si non comedisses, non fortassis vocem deambulantis in te Creatoris tui timeres, nec a facie ipsius fugeres, nec nuditatem tuam, quam praevaricando perdidisti, cognovisses.

22. De ligno autem interdicto et in superioribus multa jam diximus, Gregorium Nyssaeum sequentes, et nunc iterum breviter dicendum arbitror, nobilissimi magistri Maximi monachi sensum introducentes. Ipse siquidem lignum scientiae boni et mali visibilem creaturam, quam homo, Creatorem suum deserens, secutus est, esse intelligit, cui, videlicet creaturae visibili, et delectatio voluptatis inest, et anxietatis occasio, et mortis quasi quidam mixtus fructus ex bono falso libidinis et malo sequentis tristitiae. Nulla enim delectatio visibilis creaturae est, quam non sequatur¹² egestas: egestatem vero sequitur anxietas, mortisque tristitia. Et quamvis aridente voluptate lateat anxietas et causa mortis, simul tamen humanae animae insunt, simulque incipiunt. Latet enim anxietas sub quadam falsa pulchritudine voluptatis, et est veluti quidam mixtus fructus ex libidine apparente et anxietate latente. Deficiente vero voluptate et delectatione visibilis creaturae nuda per se atque aperta remanet anxietas, quae nascitur ex egestate defectuque visibilis boni. Hinc praefatus Maximus: Fortassis, inquit, lignum esse scientiae boni et mali visibilem creaturam qui dixerit, non a veritate aberrabit. Voluptatis namque et anxietatis factricem naturaliter habet perceptionem. Aut quoniam et rationes habet spirituales visibilium creatura et intellectum nutriendas, et iterum naturalem potentiam sensum delectantem, intellectum vero subvertentem, lignum scientiae boni et mali appellata est. Boni siquidem¹³ habet scientiam spiritualiter considerata, mali vero scientiam corporaliter assumpta. Passionum namque fit magistra corporaliter eam accipientibus, divinorum eis oblivionem inferens, propter quod homini interdixit¹⁴ intermittens interim ejus perceptionem Deus, ut prius, maxime quippe erat justum, per participationem gratiae propriam cognoscens causam, datamque per gratiam immortalitatem, per hujusmodi ligni perceptionem ad impassibilitatem consummatus et inconvertibilitatem, sicut¹⁵ Deus deificatione factus, innocui cum Deo communiōe Dei disceptaret creaturas, et earum reciperet scientiam, ut Deus et non homo, eandem

VARIAE LECTIONES.

¹ A sensum. ² CF cognitionibus. ³ A praedicti. ⁴ A animorum. ⁵ Sic CF; ad Adam om. A. ⁶ Pro et A esse. ⁷ A In quibus paradiso. ⁸ Sic CF; A deambulabat. ⁹ A veri (-que om.) ¹⁰ Sic CF. A latebris, ¹¹ tibi om. A. ¹² Sic CF; A sequitur. ¹³ CF quidem. ¹⁴ Sic CF; A interdixit homini. ¹⁵ Sic CF; A sicut jam Deus.

habens Deo¹ per gratiam eorum, quae sunt, sapienter A
notitiam per ipsam ad² deificationem animi atque
sensus transmutationem. Sic accipiendum de ligno
iuxta omnibus valentem coaptari anagogen. Intuere,
quam pulchre, quam aperte, quid sit lignum scienti-
ae boni et mali, exponit. Est enim, ut ipse ait, vi-
sibilitium rerum natura, quae spiritualiter in rationi-
bus suis intellecta, scientiam boni et spirituales
fructum intelligentibus eum praestat: carnaliter
vero et libidinoso appetentibus, et intemperate, et
contra leges divinas abutentibus mortiferam infert
scientiam. Ac per hoc non in ipsa natura causa mali
est constituta, sed in abutentium intemperantia. Et
haec est ipsa mulier, vel, ut ita dicam, hoc est illud
lignum, de quo Dominus dicit: Qui viderit mulie-
rem ad concupiscendum eam, jam noechatus est in
corde suo. Materialium siquidem superficies rerum,
dum sit naturaliter pulchra, incante et libidinoso
sensibus eam considerantium mortis infert occasio-
nem. Visibilem namque creaturam ad hoc Deus con-
didit, ut per eam, sicut per invisibilem, laus ejus
cumularetur, et cognosceretur ipse³ non quid est,
sed quia est unus⁴ totius creaturae visibilis et in-
visibilis conditor. Ideoque interdixit Deus humanae
naturae, visibili⁵ creatura delectari, priusquam
veniret ad perfectionem sapientiae, in qua posset
deificata de rationibus rerum visibilitium cum Deo
disputare. Nec illa mulier, carnalis videlicet sensus,
ad delectationem materialis creaturae extrinsecus
consideratae valeret virum, animum dico⁶, attra-
here, si prius Creatoris cognitionem, quam creatu-
rae, vellet habere. Ordo itaque divinae legis erat,
primum Creatorem cognoscere ejusque ineffabilem
pulchritudinem, deinde creaturam rationabili sensu
mentis nutibus obtemperante considerare, totamque
ipsius pulchritudinem, sive interius in rationibus,
sive exterius in formis sensibilitibus, ad laudem Crea-
toris referre. Hunc autem divinae legis ordinem
homo superbiendo spernens, Creatoris sui amorem
et cognitionem materialis creaturae exteriori pul-
chritudini postposuit, ac per hoc periculum divinae
indignationis incurrit, mortemque⁷ corporis et ani-
mae totiusque naturae perditionem incidit, quia
divinae legis justissimam pulcherrimamque seriem
servare⁸ neglexit. Haec de ligno prohibito sensus ho-
norabilium divinae Scripturae expositorum perspi-
cientes diximus. Hunc etiam sensum sanctus Pater
Augustinus in undecimo Exeineri sui introduxit:
Non autem, inquit⁹, ignoro, quibusdam visum esse¹⁰,
fessinatione praeveruisse illos homines appetitum scien-
tiae boni et mali, et inmaturo tempore percipere
voluisse, quod eis dilatatum opportunius servabatur;
idque egisse tentatorem, ut praeceperdo, quod non-

dum talibus congruebat, offenderent in Deum, et ab
ejus rei utilitate alienarentur exclusi atque damnati,
ad quam, si suo tempore, sicut Deus volebat, acce-
derent, possent ea salubriter perfrui. Hoc diximus
propter aliquos, ut¹¹, si forte lignum illud non ad
proprietaem, ut verum lignum et vera poma ejus,
sed ad figuram velint accipere, habeant exitum ali-
quem recta fide veritateque probabilem. Sed praefatus
magister Augustinus¹² videtur hunc sensum
de spirituali paradiso nec refellere, nec laudare,
more suo solito, quo duos paradisos astruit esse,
unum quidem terrenum localemque secundum pro-
prietatem rerum sensibilitium, alterum vero omnino
spiritualem, ad cuius figuram terrenus ille atque
sensibilis factus est. Disc. Qui sic de ligno prohibito
sensere, non mihi videntur veritate¹³ recedere.
Veri siquidem simile est, valdeque rectae ratiocina-
tioni congruum, ut arbitror, hominem velito fructu
vesci inchoantem, cognitione videlicet sensibilis
materiae per corporeos sensus abuti praesumen-
tem, ex ligni vitae dulcedine, hoc est, ab internae
contemplationis, in qua et ad quam conditus est,
deliciis justissimo conditoris judicio expulsum fuisse
existinari. Nam si rationabili naturalique ordine
ingrederetur, id est, si causae¹⁴ omnium rerum
theoriae primum quidem, deinde rationum, secur-
dum quas et in quibus omnia facta sunt, perfecta
intentione frueretur: neque intelligibili esca ligni
vitae, interno¹⁵ videlicet divinae sapientiae contuitu,
recluderetur, neque ab¹⁶ esu illiciti pomi, cog-
nitione scilicet visibilis materiae, congruo maturoque
tempore perfectae suae sapientiae, qua Deum et
consequenter creaturam absque ullo errore ullisque
carnalis concupiscentiae delectationibus cognosce-
ret, prohiberetur. Impossibile quippe est, cog-
nitionem creaturae impedire¹⁷ rationabili animae, in qua
perfecta contemplatio Creatoris incipit lucere. Ubi
vero speculatio naturae conditae conditoris cog-
nitionem praecedat, quoniam phantasiis et illecebris
rerum sensibilitium carere non potest, nunquam error
deceat, nisi in his, qui divini radii splendore su-
perfusi, rectae contemplationis semitas carpunt,
seipsos et Deum suum quaerentes, in quibus pro-
fecto Creatoris cognitio creaturae cognitionem praec-
cedit. Non ergo creatura mala est, neque ejus cog-
nitione¹⁸, sed perversus rationabilis animae motus,
quo conditoris speculationem deserit, et seipsam
libidinoso illicitoque appetitu in amorem sensibilis
materiae mortiferis¹⁹ gressibus flectit, unde, nisi
prius divina gratia liberata, redire non poterit. Hu-
mana siquidem natura, ut ait sanctus Augustinus,
idonea fuit per liberum arbitrium vulnerare se; jam
vero vulnerata et sauciata, idonea non est per libe-

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF; A cum Deo. ² Sic CF; A et. ³ ipse om. A. ⁴ Sic CF; A unus. ⁵ Sic A; CF visibilis. ⁶ Sic CF; A valeret eum attraheret. ⁷ A inque mortem. ⁸ A servasse. ⁹ A inquit. ¹⁰ CF esse visum. ¹¹ Haec diximus propter aliquos ut om. CF. ¹² Augustinus om. A. ¹³ Sic CF; A a veritate. ¹⁴ A causa. ¹⁵ Sic CF; A in aeterno. ¹⁶ ab om. CF. ¹⁷ Sic CF; A impediri. ¹⁸ Sic CF; A cognitio ejus. ¹⁹ A mortificisque.

rum arbitrium sanare se. Sed ad ea, quae restant, A
ratiocinationis iter est carpendum.

23. MAC. Quid restat? Non de paradiso satis est dictum? Nam dum crimen in mulierem, ut attenuaret mulieris causam et suam, removit, de remotione criminis, qua objugatus divina voce Adam ¹ culpam in eum, qui sibi mulierem dedit, deque ipsius mulieris remotione, qua causam praevaricationis in serpentem refert, quoniam ab expositoribus sacrae Scripturae satis est discussum, non necessarium arbitrator dicere. Disc. Necessarium quidem, valdeque utile. Potest enim fieri, ut fortassis quis existimet, remotiones ipsas, quibus et vir in mulierem sibi a Deo datam, ac per hoc in mulieris datorem, mulier autem in serpentem occasionem peccati removit, ratas justasque apologias fuisse, ultioneque indignas, nisi vera ratione convincantur, ac mox injustae et reprehensibiles refellantur, meritoque ad cumulum Justissimae poenae delicti pertinere iudicentur. MAC. Ponamus itaque ipsius Scripturae verba. *Dixit, inquit, Adam, mulier, quam dedisti sociam mihi, dedit mihi de ligno, et comedi. Dic, quaeso, Adam, quis tibi mulierem dedit? Dominus, inquis, qui eam formavit. Quaero a te, cur Deus eam formavit, tibi que dedit? Cur te dormiente, hoc est, mentis contuitum a contemplatione veritatis in amorem carnalis conjugii connivente ², costam de latere tuo traxit, de qua mulierem fecit, quam tibi peccanti seque descrenti dedit? Cur non eodem modo, quo te fecit, mulierem, quam tibi daret, fecerit? Tu ipse de terrena humo ³ merito, qui caelestia deserens terrena elegisti, factus es. Mulier tua ex latere tuo sumpta est congruenter, quoniam causa praevaricationis tuae ex teipso orta est. Respondebis, credo, haec omnia Deus fecit, quia voluit; et ideo sic fecit, quia sic faciendum praevidit, qui *omnia, quaecunque voluit, fecit*. Sed adhuc a te quaero, quare sic voluit mulierem tibi facere? Quis, inquires, divinae voluntatis causas potest investigare? *Quis enim cognovit sensum Domini?* Ignoras igitur, qua ratione Deus fecit mulierem, quam tibi dedit? Ignoro, inquis, si non in adiutorium propagationis et multiplicationis humanae naturae, quae in me primitus facta est, et ex me auspiciis procreationis accepit. Hic tibi occurro, veraque ratione talem intentionem repello. Non enim humana natura ignominiosae generationis ex masculo et femina in similitudine irrationabilium animalium indigeret, si superbiendo, suaeque simplicitatis, in qua ad imaginem Dei condita est, pulchritudinem spernendo, modum angelicae multiplicationis, qui omnino, ut saepe jam dictum est, sexuum copula caret, non desereret. Quaere itaque aliam rationem, qua possis asserere, cur tibi mulier data est: ista siquidem, quam posuisti, falsa est.*

Imago enim De⁴; ad quam homo factus est, omni sexu libera est et absoluta. Aliam, dicis, ignoro praeter eam, quam introduxi, et a te infirmatam video. Miror, cur te dicis ignorare ea, quae propter tuam inobedientiam atque superbiam facta sunt. Ego autem, qui in te peccavi, et peccando mortuus sum, non ignoro. Clamat enim in me inconcussa et apertissima ratio, quod etiam approbat multorum Patrum auctoritas, quod si humana natura in ipsa simplicissima sincerissimaque divinae imaginis beatitudine permaneret, nulli sexui succumberet, nullam contumeliosam propagationem sicut insipientia ⁵ animalia subiret. Quoniam vero in dignitate illa, in qua condita ⁶ est, perseverare noluit, sed ignobiliter inter cetera animalia multiplicari elegit, idem ipse conditor, quicquid facturus et futurus ⁷ esset homo perverso motu liberae voluntatis perditus, praevidit, et ⁸ duplicem sexum, per quem propagaretur bestiarum instar, superaddidit. Quid ergo removes in mulierem praevaricationis tuae occasionem, cum in teipso superbiante, Deumque tuum spernente, ac per hoc descrente, faciendae mulieris causa praecesserit? Quod etiam divina ironia apertissime ⁹ declarat, quae dicit: *Non est bonum hominem esse solum ¹⁰, faciamus ei adiutorium simile*. Ac si aperte diceret: non videtur homini, quem ad imaginem et similitudinem nostram fecimus, bonum esse solum, hoc est simplicem atque perfectum, universaliterque sine ¹¹ divisione naturae in sexus ad similitudinem angelicae naturae absolutum permanere, sed pronum proclivumque ¹² ad terrenos coitus pariter cum bestiis ruere, ac sic ¹³ unitatem naturae per carnalem generationem sexusque corporeos seminaliter multiplicare, caelestium numerorum multiplicationis dignitate contempta. Faciamus ergo ei adiutorium simile, quo id, quod appetit, peragere possit, feminam videlicet, quae similiter, ut masculus, fragilis ac lubrica, terrenas appetat concupiscentias. Et hoc est, quod per antiipationem Scriptura profert dicens: *Masculum et feminam fecit eos*, vasa videlicet procreandae carnaliter ¹⁴ prolis, spreta dignitate divinae imaginis spiritualisque sumentis. Cur itaque praevaricationis tuae causam, quae in teipsum refunditur, in mulierem, quam tibi Creator tuus dedit, vel certe in ipsum Creatorem remove conaris? Talis itaque remotio criminis nil defensionis contulit, cumulum vero damnationis exaggeravit. Sed fortassis quis dicat, quod nos ¹⁵ conjugium prolisque procreationem reprehendimus, dum divisionem naturae humanae in masculum et feminam, quorum copula et conjugium et filiorum propagatio naturaeque augmentatio perficitur, merito peccati fuisse affirmamus. Cui respondebimus: Conjugia non reprehendimus, si legitima

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF; A *nam de remotione criminis qua objugatur divina voce Adam culpam removit in mulierem, et, ut attenuaret mulieris causam, removit culpam* cet. ² Sic CF; A *convertente*. ³ Sic CF; A *de terreno limo*. ⁴ Sic CF; *insipientia* om. A. ⁵ A *edita* est. ⁶ *et futurus* om. A. ⁷ et om. CF. ⁸ Sic CF; A *apertissime*. ⁹ CF *solum hominem esse*. ¹⁰ *sine* om. CF. ¹¹ Sic CF; A *proclivumque*. ¹² Sic CF; A *ac si*. ¹³ A *carnalis*. ¹⁴ *nos* om. A.

sunt, prolisque procreantiae, non libidinis perpetrandae appetitu copulata, utriusque sexus fide castaque pudicitia servata¹: imo etiam laudamus, quia et a Deo concessa sunt et iussa; *erescite enim, inquit, et multiplicamini, et implete terram.* Uterque quoque sexus, sine quo carnale connubium fieri non potest, quod a Deo factus sit, nullus catholicorum ambigit. Ait enim Scriptura: *Masculum et feminam fecit eos.* Item alibi: *Quod Deus conjunxit, homo non² separet.* Carnalia vero conjugia, etsi legitima sint et religiosis³ hominibus conjuncta, libidinoso tamen⁴ illicitoque motu carnalis pruritus carere non posse incunctanter affirmamus. Non enim alicunde nascentes in carne parvuli, nisi inde, aeternae mortis reatum attrahunt⁵, quos solum⁶ catholicae Ecclesiae baptismus ab ipso reatu liberat. Asserimus quoque, copulas illas carnales, quibus humana localiter et temporaliter natura propagatur, non necessarias fore, si homo suae naturae multiplicationem ad similitudinem pecorum fieri, caelestium numerositate deserta, non eligeret. Sicut ait David: *Homo cum in honore esset, non intellexit, comparatus est jumentis insipientibus, et similis factus est illis.* Sed redeamus ad responsum mulieris, culpae suae occasionem in serpentem removens. *Dixit Dominus Deus ad mulierem: Quare hoc fecisti? Quae respondit: Serpens decepit me, et comedi.* Et tu mulier, quare removes crimen tuum in serpentem, cum tu ipsa sis tuae culpae⁷ creatrix? Serpens ipse, in quem culpam refundis, in te ipsa repit: serpens tuus tua carnalis concupiscentia est atque delectatio, quae ex irrationabilis animae motu in sensu corporeo gignitur. Frustra igitur mulier, sensus videlicet carnalis, culpam suam in serpentem, hoc est in delectationem irrationabilem, cujus ipsa auctor est, removel. Non enim materialium rerum illicita delectatio ortum duxit ex natura, sed ex peccatricis animae imperfectis irrationabilibusque motibus, per corporeos sensus in amorem sensibilibus rerum mortifero appetitu irrupentis. Neque antiquus hostis ad virum animae, animum dico ad imaginem Dei factum, accessum haberet, nisi⁸ prius per insitam corporeo sensui, qui est veluti quaedam mulier, animi delectationem, quasi per quendam colubrum ipsum corporeum sensum seduceret: quemadmodum neque animus in rerum materialium perniciose delectatione et perabusiva⁹ fruitione corporeo sensui consentiret, si prius in ipso superba praesumptio

non praecederet. Superbia itaque animi, carnalisque sensus illicita delectatio, sibi invicem copulatae, naturam humanam mortis damnationi tradiderunt: de qua sola Christi humilitas, et spiritualium rerum in animabus fidelium delectatio, eandem revocat liberatque naturam. Non habes itaque, mulier, in quid¹⁰ vel in quem culpam tuam removeas, nisi in te ipsam, dum illicitae delectationis tuae, in quam culpam¹¹ conaris remove¹², convinceris auctor esse. Ubi pulchre divinatorum verborum textum animadvertere debemus. Ea siquidem, quae simul facta sunt, absque temporalium morularum interstitiis, propter nostram tarditatem carnalesque sensus, quibus originali peccato corrupti¹³ locis temporibusque¹⁴ succumbimus, ordine quodam mirabili, mysticorum sensuum plenissimo, veluti locis temporibusque peracta contexit. Primo itaque interrogatur¹⁵ vir, hoc est animus. Nec immerito, dum omni paradiso humanae naturae praesit, eumque custodire, ne in eo divinum praeceptum¹⁶ violaretur, debuit. Ac sic interrogatur: Adam, ubi es? Ac si diceret¹⁷: Adam, qui, priusquam peccasses, ultra omnia loca et tempora constitutus fueris, responde nunc, praevariator, ubi es? Eras in caelo, sicut angelica creatura, beatus; nunc in terris es, sicut bruta animalia, superbus. Sermo convertitur ad mulierem, et ab ea quaeritur, cur sic fecerit? Ubi notandum, quod non festinim viro et mulieri sententia iniquitatis iudicis profertur, sed veluti spatium improbae excusationis corrigendae conceditur, locusque indulgentiae praeparatur. Postremo vero, dum ad serpentem pervenitur, non ille interrogatur, nec ei spatium remotionis culpae in aliud vel aliquem¹⁸ praebetur, quia non potuit, quoniam primordialis causa totius malitiae fuit; sed continuo sententiam justi iudicis sustinuit. Ait enim Deus ad serpentem: *Quia fecisti hoc, maledictus es inter omnia animalia, et bestias terrae.* Animadvertite, quod neque viro, neque mulieri, sed solo serpenti maledicitur. Non enim Deus maledicit ea, quae fecit, sed benedicit; animus autem et sensus creaturae Dei sunt. Carnalis vero delectatio extra divinam conditionem, irrationabilibus humanae animae passionibus orta est, ideoque divinae sententiae severitati succumbit, quia extra naturae a Deo factae supervenit¹⁹. Quid enim aliud est divina maledictio, nisi eorum, qui extra naturam sunt, eamque contumaciant, justissima et irrevocabilis damnatio? Quae

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF; A *servatis*. ² Sic CF; A *ne*. ³ Sic CF; A et in religiosis. ⁴ tamen om. CF. ⁵ A *secum*. ⁶ Sic CF; A *culpae tuae*. ⁷ A *ni*. ⁸ Sic CF; *abusiva* om. A. ⁹ *in quid* om. CF. ¹⁰ Sic CF; A *culpam tuam*. ¹¹ Sic CF; A *remove* conaris. ¹² A *corrupta*. ¹³ A et temporibus. ¹⁴ A *interrogatus*. ¹⁵ A *praeceptum divinum*. ¹⁶ Adam ubi es? Ac si diceret om. A. ¹⁷ in aliud vel aliquem om. A. ¹⁸ Sic CF; A extra naturam a Deo facta reperitur.

NOTAE.

* Pessimam J. Scoti de statu primoparentum, de sexu duplici, et de generatione doctrinam, quam his libris uberius explicat, identidem percensuimus.

Accedit sacrae Scripturae aperta Iudificatio et falsa peccati originalis interpretatio. Cf. Comment. de J. Scoto P. II § 19 sqq.

sint autem animantia illa et bestiae terrae, inter A
 quae carnalis delectatio, per quam diabolus seducit
 animam, et in qua veluti principali sede habitat,
 pulcherrime et copiosissime sanctus Ambrosius in
 libro de Paradiso exposuit. Sunt enim omnes irrationa-
 biles passiones rationabilis nostrae naturae,
 quam terrae vocabulo divina commemorat Scriptura.
 Et ne mireris, quod mixtim ac veluti indiscrete et
 carnalis delectatio et astutia diabolica in figura ser-
 pentis significatur; aliquando enim ipsum diabolum
 absolute coluber ille conformat, aliquando libidinosum
 deceptae ab eo carnalis animae, hoc est carna-
 liter viventis appetitum, aliquando confuse et indis-
 tincte utrumque, et alterum in altero concatenati-
 onem ¹ insinuat. Nec immerito; alterum enim sine B
 altero separabiliter esse non potest. Ubicumque enim
 fuerit libidinosus animae contuitus, ibi absque mora
 aderit immendi spiritus accessus: ubicumque autem
 adsit diabolicae astutiae introitus, ibi non deerit
 universalis malitiae pruritus. In quocumque autem
 corporeo sensu, qui in figura mulieris ponitur, haec
 duo convenerint, necessario illicitus esus, illicitae
 escae, hoc est, materialium rerum pulchritudinis
 sequetur abusus; quae mortem animae infert, cujus
 mortis mors corporis umbra est. De maledictione
 autem, qua serpens damnatus est, deque sententiis,
 quae in mulierem, inque virum suum Adam prolatae
 sunt, in quibus plus misericordiae intelligitur
 quam vindictae, superfluum videtur mihi ² nunc dicerè.
 Quod enim a sanctis Patribus satis est explana-
 tum, explanare fortassis videbitur non necessarium,
 et quod in illorum scriptis plenissime planissimeque
 invenitur, cur a nobis, forte quis dicet, quasi
 melius explanaturis ³ repetatur? Quod absit de ⁴ nobis
 existimari, cum illorum ⁵ vestigia vix valeamus
 consequi. Disc. Non necessarium plane videretur,
 si hoc solum non obstaret. Mirum namque videbitur
 et rationi textuique disputationis inconveniens,
 cur, cum paene omnia, quae de natura paradisi
 spiritualis, deque his, quae in eo facta fuisse Scrip-
 tura commemorat, dicenda videbantur, quamvis
 cursim breviterque sanctorum Patrum sententias
 sequens tetigeris, hunc solum locum omnino intactum
 ac transitorie praetermissum silentio veneraberis ⁷.
 Ac per hoc non omnino oportet te talia praeter-
 volare, sed plane et compendiose percurrere.

24. MAC. Audiamus ergo divinae indignationis in
 colubrum examen. *Super pectus tuum, inquit, gradieris,
 et terram ⁸ comedes cunctis diebus vitae tuae.* Serpentem
 in hoc loco in figura et diabolicae astutiae, et carnalis
 delectationis, et ambarum in se invicem indiscrete
 et inseparabiliter amplexarum ⁹, divinam Scripturam
 posuisse diximus. Disc. Pulchre, et luculenter, et a
 veritate non alienum. MAC.

Illius serpentis pectus est prudentia carnis, in qua
 diabolicae fraudis calliditas dominatur. Inanis quoque
 et falsiloqua sapientia, quae animum non aedificat,
 sed inflat, pectus ejus est. Carnalis itaque prudentia,
 et inanis fallaxque sophia, pectus serpentis est,
 quas Deus destruit. *Perdum, inquit, sapientiam
 sapientium, et prudentiam prudentum reprobabo.* Sed
 si quaeris, qualis differentia sit inter carnis prudentiam
 et inanem philosophiam, hanc discretionis accipe
 formulam. Prudentia carnis est falsa virtus,
 quae vitia virtutum coloribus tingit, quae malitiam
 bonitati similatorie conformat, quae turpitudinem
 honestatis habitu exornat, ipsas vero simplices verasque
 virtutes dissimulat, ac mentis obtutibus, ne
 illarum sinceram faciem possit agnoscere, subtrahendo
 occultat, ac sic carnales sensus decipit, animasque
 deludit, fallacibusque ¹⁰ phantasiis falsarum
 virtutum obruit, mortisque aeternae tenebris
 opprimit. Inanis vero inutilisque sapientia est, cujus
 exemplum maxime in Judaeis perfidis, venenosisque
 haeticis ¹¹ viget, quae literam divinae historiae
 solummodo sequitur, spiritum vero, hoc est, mysticum
 intellectum odit, spernit, negligit, ignorat, quae
 de natura rerum falsas inanesque fabulas absque
 ulla verisimilitudine ad illudendas carnalium ¹² animas
 machinatur, naturalium rationum, secundum
 quas universa creatura facta est, veritate contempta,
 inusitatorum verborum pomposum grandiloquumque
 leporem ventilans, seu fallacium propositionum
 syllogismorumque contortis crinibus veritatis formam,
 qua incautos decipiat, simulans. His itaque duabus
 pectus serpentis, hoc est, diabolica astutia carnaliumque
 delectationum illecebra componitur: super quod,
 pectus dico, serpens ille graditur, hoc est exaltatur,
 et de quo glorificatur, totum hominem supplantans.
 Et hoc ex verbis propheticis datur intelligi. Non enim
 simpliciter dixit, super pectus tuum repes vel serpes,
 sed figurate, super pectus tuum gradieris. Nemo
 quippe ¹³ proprie praedicat ¹⁴ de serpente animal
 gressibile, sed reptile. Omne autem animal, quod
 repit, a terra non erigitur, sed per terram trahitur;
 omne vero, quod graditur, priusquam gradiat,
 de terra erigitur. Ergo *super pectus tuum gradieris*,
 hoc est, super astutiam et calliditatem tuam,
 quae inani sapientia carnalique prudentia composita
 est, qua hominem deceptum fefellisti, inque tuam
 potestatem redelegisti, peccatorumque funiculis
 alligasti, aeternaeque mortis voragine ¹⁵ mersisti,
 in superbiam erigeris, et ad incrementa vitiorum,
 inque tuae damnationis cumulum, in cordibus
 infidelium tuae malitiae profectibus clausus et
 cenodoxus deambulabis. *Et terram comedes*, hoc
 est, terrena appetentium terrenis cogitationibus,
 carnalibusque desideriis, mortiferisque actionibus

VARIAE LECTIONES.

¹ A concatenatum. ² A perlatae. ³ mihi om. A. ⁴ F explanaturi, sed a. m. corr. explanaturis; AC explanatum. ⁵ Sic CF; A a nobis. ⁶ Sic CF; A eorum. ⁷ Sic CF; A veneraris. ⁸ A terras. ⁹ Sic CF; A perplexarum. ¹⁰ A fallacibus. ¹¹ Sic CF; venenosisque haeticis om. A, sed Gale corr. venenatisque haeticis. ¹² Sic CF; A carnales animas. ¹³ Sic CF; A Non enim. ¹⁴ A praedicatur. ¹⁵ Sic CF; A inque aeternae mortis voraginem.

vesceris. *Cunctis diebus vitae tuae*, hoc est, quanto tempore in humana natura regnum tuum, veluti quaedam falsa lux, arriserit et praevaluerit. Non enim aeternaliter imaginem Dei regnabis et vinces, sed aut specialiter in Christo redemptore de potestate tua liberabitur adhuc in hac vita detenta, aut generaliter in fine mundi, quando novissima inimica mors per eundem Christum Dei Verbum destruetur, et universaliter humana natura in pristinum statum restituetur. *Inimicitias ponam inter te et mulierem, et semen tuum et semen illius.* Mulier est sensus corporeus, naturaliter humanae naturae insitus, per quam in his videlicet, qui perfecti sunt, visibilis creaturae pulchritudo ad laudem Creatoris refertur. Inter quam, mulierem dico, et serpentem, hoc est, libidinosam delectationem materialis pulchritudinis, diabolicamque caliditatem in ea possidentem, magna inimicitia a Deo constituta est: mulier quippe, hoc est perfectus perfectorum sensus, odit materialium rerum carnalem appetitum, serpens vero spiritualium divinarumque virtutum inimicum habet desiderium. *Et semen tuum et semen illius.* Semen mulieris est rerum visibilium perfecta naturalisque ac multiplex cognitio, omni errore sublato. Ad hoc enim in homine corporeus sensus constitutus est, ut sensibilem et intelligibilem per medietatem phantasiarum internuntius flet; semen vero serpentis innumerabilem delictorum mortiferum incrementum esse, nemo recte philosophantium ignorat. *Ipsa conteret caput tuum.* Caput hujus serpentis, hoc est initium, duabus veluti partibus conflatur; omnis enim malitia ex motu irrationabili rationabilis naturae, et ex invidiosa diaboli astutia ortum originemque sumpsit, quod caput in sensu perfectorum fidelium conteritur. Non enim eos diabolica fallit astutia, neque primae suggestioni latenter subrepenti praestant introitum, seu irrationabili motui accommodant accessum. Caput illud dum unum putatur, in infinitum numerum dividitur, quia universalis malitia in tantum multiplex est, ut nulla pars ipsius sit, ex qua venenosa vitiorum genimina non crescant. Quae omnia mulier illa, de qua Salomon ait: *Mulierem fortem quis inveniet?* virtus videlicet et sapientia in sensibus fidelium perfectorum comminuit. Quam mulierem Propheta psalmographus alloquitur dicens: *Tu confregisti capita draconis, dedisti eam escam populis Aethiopum.* Populi Aethiopum sunt multitudines gentium, quae in Christum praefatae mulieris typo praefigurative crediderunt. De quibus Isaias ait: *Populus, qui sedebat in tenebris, vidit lucem magnam.* Aethiopes enim tenebrosi aut humilitati translationis proprietate dicuntur. Quorum theoria gentilium populis convenienter coapta-

atur, qui ante adventum veri luminis, quod est Dei Verbum, tenebrosi erant, caligine videlicet ignorantiae mortisque aeternae densissima nebula septi; sed mox humiliati, fidem accipientes, illuminati sunt, et spiritualibus epulis reficiuntur, quas de capitibus draconis contritis, hoc est, totius malitiae numerositatibus devictis divina praeparat sapientia. De hoc dracone idem Psalmista loquitur: *Draco iste, quem formasti ad illudendum ei.* Draco iste, inquit, diabolus profecto, corpusque illius universale, hoc est totius malitiae plenitudo, ipse est, quem formasti, ut illudatur ei a sanctis tuis, qui ipsius perniciosi fallacibusque insidiis illudunt, dum artes malitiae, quibus bonitatis munimina machinatur destruere, patefactas explodunt, malleisque virtutum principia nequitiae, quae ab eo pullulant, confringunt. Cui sententiae congruit, quod ait sanctus Job: *Hoc est initium figmenti Dei, quod fecit, ut illudatur ab angelis ejus.* Cur autem draco iste spiritualis cum omnibus membris suis, quae ejus malitiam sequuntur, formatio Dei vel figmentum dicitur, duobus modis intelligi potest. Primum quidem, quia omnes apostatae angeli, omnesque homines, eorum sequaces, quantum naturaliter subsistunt, a Deo conditi sunt, figmentum ejus non incongrue formatioque esse creduntur. Deinde, quod talia symbolica verba in talibus divinae Scripturae sententiis non semper naturam daemonum malorumque hominum, in qua eos conditor omnium bonorum substituit, sed ea, quae merito utriusque, angelicae videlicet et humanae creaturae, inobedientiae superaddita sunt, essentiae in eis conditae significant ut sunt corpora aërea daemonum, terrena quoque mortaliaque hominum membra, quae incunctanter in poenam peccati simplicitati naturae a Deo constitutae adjuncta esse credenda et intelligenda sunt. Sed utrum natura daemonum a corporibus ab isto aëre sibi adjunctis liberabitur, sicut humana natura sui Redemptoris gratia adjuncta, resurrectionis momento animalibus corruptibilibusque corporibus absolvetur, alius disserendi locus est.

Et nunc breviter colligendum, quod corpora ista naturalia, quae in conditione angelicae naturae facta sunt, quemadmodum caelestes virtutes, quae nunquam Creatorem suum deserere, ita etiam apostatae virtutes inseparabiliter et aeternaliter possidebunt, quoniam spiritualia et incorruptibilia sunt: superaddita vero eis ex qualitatibus hujus mundi merito nequitiae suae veluti quaedam indumenta veterascentia cum ipso, de quo sumpta sunt, mundo peritura, credibile est. Quod igitur Propheta ait: *Draco iste, quem formasti ad illudendum ei*, possumus sic accipere, quia non videtur a veritate distare, ut in draconis significatione morti-

VARIAE LECTIONES.

¹ semen om. A. ² Sic CF; A germina. ³ A enim. ⁴ Sic CF; A fortis praefatae. ⁵ Sic CF; A figuratum. ⁶ Sic CF; A crediderint. ⁷ Sic CF; A atque. ⁸ F exproduunt. ⁹ destruere, patefactas—confringunt om. C. ¹⁰ Sic CF; A Cujus. ¹¹ Sic AC; F suis membris.

feram astutiam diaboli membrorumque ejus sive in angelis, sive in hominibus malis, *fymenti* vero seu *formationis* vocabulo, quia sic diversitas interpretum Ecclesiae usibus ex hebraico transtulit eloquio, aut naturam eorum, secundum quam a Deo substituta sunt, priusquam peccarent, aut ea, quae propter superbiam suam eis superaddita sunt¹, intelligamus. Sed qualicumque modo accipiamus figmentum seu formationem, hoc est sive de natura, sive de naturae superadditis, ad illudendum ei a sanctis hominibus sanctisque angelis diabolus cum suo toto corpore formatus est, non juxta quod naturaliter factus, sed juxta quod superbiendo suaeque naturae dignitatem deserendo futurus. Illudetur enim a sanctis ejus angelis², remanentibus quippe illis bona voluntate et conditoris gratia fixis³ in ea felicitate, in qua creati sunt. Ille superba ignorantia, qua se casurum non praesciverat, nam si praesciret, fortassis sibi praevideret ne caderet, deceptus, invidiaeque livore inflatus, in suam sponte delapsus est miseriam. Justo vero homines Creatoris sui ac Redemptoris pietate liberati et illuminati, illudunt ei, dum ipsum latenter forma boni coloratum, virtutumque similitudine vitia mortiferumque malitiae venenum suggerentem sentientes, mox caput ejus conterunt, escamque spiritualem, divinam videlicet prudentiam, quae vitia a virtutibus secernit, ne subdola versutia eos fallere valeat, internae discretionis dentibus comminuunt, verique boni sinceris dapibus omni mixtura mali purgatis vescuntur. Neque illorum mulierem⁴, hoc est sensum⁵, materialium rerum pulchritudo decipit, per quam antiquus coluber, libidinosa delectatione mediante, mortifera vitiorum venena in imprudentium animos⁶ diffundit. Conterit ergo mulier, hoc est sensus, malitiam bonitate discernens⁷, fortioris mulieris, Dei Verbi dico, virtutibus incitata, mota, adjuta, roborata, et ad perfectionem actionis et contemplationis perducta, caput serpentis et capita diabolicae videlicet suggestionis illecebrosaeque delectationis primordia, unde eis laetitia divinaque efficitur refectio⁸. Qualis enim major laetitia est spiritualiter in hac vita degentibus, quam serpentinas libidinosasque diaboli versutias in seipsis primo convincere, ac deinde simplicioribus se in actione et intelligentia fidelibus, ne et ipsi eisdem deceptoris insidiis capiantur, propalare. *Et tu insidiaberis calcaneo ejus*. Calcaneum mulieris, quae est *αἰσθησις*, rerum sensibilium phantasiae sunt, hoc est imagines, quae de corporalibus numeris in quinquepartito sensu exprimuntur. Ac per hoc calcaneum illud quinquepartitum esse necesse est. Divulitur enim in quinque notissima sentiendi organa, visum dico, auditum, olfactum, gustum, tactumque.

Quorum quaedam quidem⁹ longe extra molem corpoream sentientis extenduntur, ut visus et auditus. Solem namque et lunam¹⁰, ceteraque sidera longe ab eo loco, quo corpusculi mei moles ambitur, posita sentio. Ubi enim sunt, ibi ea sentio in radiis oculorum meorum, qui illuc nulla mora interstante eriguntur, in quibus phantasiac praedictorum siderum formantur. Videsne igitur, quam longe praefata femina calcaneum suum in organo¹¹ videndi extendit. Similiter de his, quae prope vel¹² in mediis spatiis videntur, intelligendum. Non alio modo de audiendi officio naturalis organi consideratio edocet. Auditus siquidem extra corporis spatia foras erumpit, ut sonorum seu vocum formulas in seipso expressas recipiat, sive longe, sive prope ictu¹³ aëris effectas. Quidam vero intra terminos corporis continentur, ut est olfactus et gustus, ut multis de natura sensuum disputantibus¹⁴ videtur. Non desunt tamen, qui sensum olfaciendi foras autumant prosilire, quorum opinionem non possumus spernere; longiuscule enim a corporibus nostris bene seu aliter olentia sentimus. De tactu autem nemo physicorum dubitat, quod et intra corpus et extra suum peragat officium. Solus enim et sine aliis sensibus vim suam excercet. Nullus vero aliorum quattuor absque illius cooperatione ministerium suum valet adimplere. Nam et visus non potest videre, nisi tetigerit, quod videt; nec auditus audire, nisi tetigerit, quod audit; nec olfactus olfacere, si non tetigerit, quod olet; neque gustus gustare, si non tetigerit, quod gustat. Animadvertit itaque mulieris calcaneum¹⁵, quinquepartitum sensum sensibilium rerum phantasiis formatum, cui serpens callidus insidiatur. Insidiatur enim sensui videndi, dum pulchritudinem formarum colorumque incautis animabus perniciose suadet concupiscere. Eadem ratione de harmonia vocum, de suavitate odorum, de saporum eorumque, quae tactus attingit, delectationibus intelligendum arbitror. Quae omnia, dum improvide, hoc est carnali cupiditate concupita, per corporeum sensum ab anima¹⁶ percipiuntur, mortiferum divinorum mandatorum transgressionis efficiunt venenum, omniumque delictorum semina nutriunt. Et hoc est, quod superius insinuat Scriptura, ubi ait: *Vidit igitur mulier, quod bonum esset lignum ad vescendum, et pulchrum oculis, aspectuque delectabile, et tulit de fructu illius¹⁷ et comedit, deditque viro suo*: mulierem videlicet figurate exteriorem sensum appellans, rerum sensibilium phantasiis delectatum atque deceptum, viri autem appellatione animum significans, qui sensui corporeo illicite consentiens corrumpitur, hoc est, contemplatione intimae veritatis segregatur.

25. *Mulieri quoque dixit: Multiplicabo aerumnas*

VARIAE LECTIONES.

¹ sunt om. CF. ² Sic CF; A *angelis ejus*. ³ Sic A; CF *firi*. ⁴ Sic F; A *mulieres*, C *mulierum*. ⁵ Sic CF; A *sensus*. ⁶ Sic CF; A *imprudentium animis* diffundit. ⁷ Sic CF; A *discerpens*. ⁸ Sic CF; A *perfectio*. ⁹ *quidem* om. A. ¹⁰ CF *lunamque*. ¹¹ Sic CF; A *in organum*. ¹² Sic CF; A *quae proprie tibi* in meliis. ¹³ Sic CF; A *jactu*. ¹⁴ Sic CF; A *disputationibus*. ¹⁵ *mulieris calcaneum* om. A. ¹⁶ Sic CF; A *ab animo*. ¹⁷ A *illi*.

tuas et conceptus tuos; in labore paries filios. Ubi aperte datur intelligi, quod, si homo non peccaret, non solum interiori intellectu, verum etiam exteriori sensu naturas rerum et rationes summa facilitate, omni ratiocinationis necessitate absolutas, purissime contempleretur. Postquam vero peccavit, per organa exterioris sensus non nisi solas sensibilibus superficialibus, et quantitates, et qualitates, situs quoque, et habitudines, ceteraque, quae corporeo sensui succumbunt, animus percipit. Et haec omnia non per seipsa ¹, sed per eorum phantasias attingit, quas secum tractans suum iudicium saepissime fallitur ², ac per hoc non sine multiplicibus studiorum laboribus, quos aerumnas mulieris Scriptura nominat, ad multiplicibus conceptus, id est, ad inchoationes intelligibilium rerum intelligentiae, atque filios, hoc est rectas rationes, de natura rerum procreandos per eundem sensum potest pervenire. Propterea autem aerumnas, et conceptus, filiosque exteriori sensui divina deputat auctoritas, quoniam omne studium sapientiae, omnisque mentis conceptio, puraque veritatis cognitio a sensibus corporis auspicium sumunt, ab inferioribus ad superiora, et ab exterioribus ad interiora ratione gradatim ascendente. *Et sub viri potestate eris, et ipse dominabitur tui.* In hoc loco naturalis ordinis humanae naturae restituitur divina voce promittitur, et in antiquum statum conditionis reversio. Ordo siquidem naturalis esset, si animus sui Creatoris potestati subditus atque obediens semper ei ³ adhereret: deinde sensus potestatem nutumque animi libenter sequeretur, corpus autem sensui succumberet. Sic namque pax et harmonia ipsius creaturae et in seipsa et cum Creatore suo fieret. Jam vero post transgressionem divini mandati talis ordo, ad quem conservandum creatus est homo, talisque pax et unitas Creatoris et creaturae perturbatus est ⁴: homo siquidem sponte sua, nulla occasione cogente, rerum sensibilibus amore corruptus, Deum suum deseruit; cui adherere solum bonum est nostrae substitutionis ⁵ et non aliud. Ideoque Deus superbiam humanae naturae spernere ⁶ volens, propriis suis irrationabilibus libitisque motibus hominem permisit abuti, ut in seipso probaret, quid sui Conditoris gratia meritumque obedientiae, et quid irrationabilis motus ⁷ superbaque mandati transgressio sibi conferret. Ac per hoc veluti divortium quoddam maris et feminae subsequutum est inter animum et sensum; non enim obtemperat sensus corporeus jussionibus animi juxta leges naturae. Quod divortium Apostolus aperte pulchreque expressit, dicens: *Mente servio legi Dei, carne autem legi peccati*, carnem videlicet carnalem sensum appellans, qui rationabilibus animi motibus etiam in his, qui perfecti sunt, inobediens resistit.

Et alibi: *Video aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meae, et captivantem me in lege peccati.* Animadvertite dissidium legis mentis et legis carnalis sensus, quae dominantur in membris carnaliter viventium, repugnant mentibus spiritualium in mortalibus membris ad exercitationem virtutis, ideoque lex peccati, id est, carnalis sensus ab Apostolo nominatus est. Sed hoc dissidium divortiumque animi et sensus, quando restaurabitur natura et ad naturalem ordinem revocabitur, in pacem spiritualis naturalisque conjugii ⁸ vertetur, quando corpus sensui, sensus animo, animus Deo subditus et obediens erit. Hoc etiam apertius datur nobis intelligi, si Septuaginta editionem intendamus: *Et ad virum tuum conversio tua, et ipse tui dominabitur.* Quibus verbis apertissime intelligitur reditus humanae naturae in pristinum ordinem.

26. Quod autem viro dictum est: *Maledicta terra in opere tuo*, et cetera, quae sub forma maledictionis videntur esse scripta, non facile patent, qualis sit illa terra, cui merito praevericationis animi, qui est vir humanae naturae, maledicitur, et qualis sit illa maledictio, utrum indignationis severitas sit, an quaedam mystica objurgatio, et cur non ipse animus, qui vocem mulieris audiens, velutumque fructum comedens peccavit, maledictum sustinuit, et in quibus laboribus comedit maledictam terram, et qui sunt dies vitae animi, qualesque spinas et tribulos germinet terra illa ⁹, quasque herbas ejus comedit, quis sudor, quis vultus, qualis reditus animi in terram, de qua sumptus est, quis pulvis. Haec omnia si secundum historiam, hoc est, secundum rerum sensibilibus, quae in hac ac ¹⁰ de hac terra hominibus habitabili fiunt, accipiuntur, sicut multis auctoribus placuit, aut nullam, aut levissimam quaestionem gignunt; sin vero in ipsa humana natura, sicut et cetera, quae de paradiso praedicta sunt, intelligantur ¹¹, non parva indigent indagazione. Quod autem et secundum rerum factarum proprietatem accipiuntur, et tamen propheticae flagitant intentionem, sanctus Augustinus in undecimo Exemeri sui testatur his verbis: *Quia audisti vocem mulieris tuae, et edisti de ligno, de quo praeceperam tibi, de eo solo non edere, maledicta terra in operibus tuis. In tristitia edes illam omnes dies vitae tuae: spinas vel ¹² tribulos edet tibi. Et edes foenum agri, in sudore faciei tuae edes panem tuum, donec convertaris in terram, ex qua sumptus est: quia terra es et in terram ibis. Hoc, inquit, esse in terra labores humani generis, quis ignorat? Et quia non essent, si felicitas, quae in paradiso fuerat, teneretur, non est utique dubitandum. Ac per hoc etiam proprie verba haec primitus accipere non pigeat; servando tamen est et expectanda significatio prophetiae, quam maxime hic intuetur Dei loquentis intentio. Videsne,*

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF; A per seipsum. ² A fallit. ³ ab om. CF. ⁴ semper ei om. A. ⁵ Sic CF; A perturbatur. ⁶ Sic CF; A bonum est humanae naturae. ⁷ Sic CF; A substernere. ⁸ Sic CF; A irrationabilibus maledictis. ⁹ A in pace s. n. conjugium. ¹⁰ illa om. A. ¹¹ Sic CF; A et. ¹² Sic CF; A intelligenda. ¹³ A et.

quemadmodum ¹ jubet, hunc locum sacrae Scripturae et proprie et figurate accipi? Sed quid vult illa figura prophetica, in praefato suo libro non explanat. Sed si explanaret, fortassis nobis sufficeret, nec aliam expositionem quaereremus. Non autem explanat. Quaeramus igitur breviter, Deo duce, quid sibi volunt talia divini eloquii verba. Disc. Quaeramus; non enim intacta praetermittenda sunt. Mac. Sufficit ², ut arbitror, de talibus responsionem beati Maximi monachi ponere. Sed ut apertius ipsa responsio pateat, ejusdem sciscitatio praeposenda ³ est. Disc. Aliter fieri non oportet. Mac. Proponit itaque in quinto Scholiorum ⁴ capitulo hoc pacto: *Quae sit maledicta terra in operibus Adam secundum anagogen, et quid in tristitiam eam comedere, et quid post germinationem spinarum tribulorumque herbam comedere, et postremo quid in sudore vultus sui panem comedere? Et quidem nunquam visus est homo terram comedens neque herbam; neque panem manducantes iuxta iudicium historiae in sudore vultus comedunt. Responsio: ipsa terra maledicta in operibus Adam caro est Adam, semper facta per opera Adam. Dico autem passiones cognoscentis animi maledicta, virtutum veluti divinorum operum infructuositate, quam cum anxietate multa tristitiaque comedit, brevi secundum ipsam voluptate perfruens. Quae caro pro ipsa corruptibili perfruentia germinat ei cogitationes et curas, veluti spinas, magnasque tentationes atque periculationes, veluti tribulos, et contra rationem, furorem et concupiscentiam languide eum undique compungentes; ut vix possit ejus, carnis videlicet, sanitatem incolumitatemque, veluti foenum marcidum, acquirere atque manducare, hoc est consequi: et tunc post multam atrocitatum revolutionem in sudore vultus, hoc est, in ipsa secundum sensum humilitate atque labore in ⁵ operosae considerationis sensibilibus veluti panem ad constitutionem habendo praesentis vitae occasionem, sive per artem, sive per aliam quandam huic vitae distributam machinationem. An magis terra est Adam cor maledictum, per praevaricationem accipiens caelestium bonorum ablationem? Quam terram per practicam philosophiam multis comedit tribulationibus ⁶, purgatam per conscientiam maledictione operum turpitudinis, et iterum germinat ⁷ in ea ⁸ instar spinarum cogitationes circa corporum generationem, ac veluti tribulos, circa incorporealem providentiam iudiciumque, scatenles opiniones ratione purgans ⁹, physicam veluti foenum carpit spiritualiter theoriam. Et sic quasi in sudore vultus scibili intelligentiae secundum scientiam vultu incorruptibilem theologiae comedit panem, solum vere vitalem et comedentium se conservantem ad incorruptibilitatem generationem. Terra itaque est bene comesa ipsa per actionem cordis purgatio, foenum vero ipsa secundum naturalem*

*theoriam eorum, quae facta sunt, scientia, panis autem vera ¹⁰ secundum theologiam mysteriorum doctrina. Haec enim Maximus ¹¹. Arbitror autem, dies vitae animi, quibus terram cordis sui purgando laborat, non hos solummodo, quibus praesentis vitae temporis a voluntur, corpusque ab anima vegetatur, verum et illud spatium temporale, quo animae regimen corporis deserentes in alia vita, donec corpora sua recipiant, morantur, significare. Nam et in hac vita, qua simul corpus et anima degunt, et in altera post mortem corporis, hoc est solutionem ejus, reditumque in quattuor mundi elementa, ex quibus est collectum atque compositum, usque ad finem mundi, corporumque resurrectionem, diemque iudicii purgari animas posse credimus. Hi sunt igitur dies, quibus animus terram cordis sui comedit, hoc est, actione purgationis utitur. Nam post finem rerum sensibilibus nullum purgationis actum legimus fore post reditum naturae in pristinam puritatem. Et fortassis hoc significat, quod dictum est: *Donec convertaris in terram, de qua sumptus es*. Ac si aperte diceret: Tanto tempore in purgationis tuae per actionem et scientiam laboribus sudabit vultus tuus, hoc est, rationabilis inquisitio veritatis, donec convertaris in terram, de qua sumptus es, hoc est, in soliditatem incommutabilem primordialium causarum, ex quibus originem ducis. Non enim ulterius sudabis, dum illuc perveneris. Quod autem nomine terrae felicitas aeternae vitae stabilitasque primordialium causarum, ex quibus omnia, quae sunt, oriuntur, significetur, multis divinae Scripturae locis aperte innuitur. Verbi gratia, Abraham dictum est: *Egredere de terra tua, et de cognatione tua, et de domo patris tui, et veni in terram, quam monstravero tibi*. Et post aliquanta: *Profectus inde Abraham in terram australem, et habitavit inter Cades et Assur*, inter sanctificationem videlicet et beatificationem ¹², inter quas in aeterna requie omnis sanctorum felicitas constituta est. Sanctificati enim, hoc est, omni contagione corporis et animae purgati, beate ¹³ iuxta leges naturae victuri sunt. Et si quis aliam Assur interpretationem, quae est Mesopotamia, consideraverit, pulcherrimam praesentique negotio convenientissimam theoriae occasionem inveniet. Mesopotamia quippe media inter flumina et est et dicitur. Nunquid autem credibile est, habitationem sanctorum animarum totiusque humanae naturae restauratae alibi futuram, nisi inter media spiritualium virtutum flumina, ex fonte omnium bonorum manantia? Et quid aliud praeter id ipsum per repromissionis terram, ad quam Dei populus ductus est Aegyptiaca captivitate servituteque liberatus, mystice significabatur? Haec est terra viventium, in qua sancti duplicia possidebunt, hoc est, corporis et animae fe-*

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF; A quomodo. ² Sic CF; A sufficiat. ³ A proponenda. ⁴ CF scilicet. ⁵ in om. A. ⁶ A per multas comedit tribulationes. ⁷ Sic CF; A germinans. ⁸ A in eo. ⁹ Sic CF; A rationes purgatas. ¹⁰ secundum naturale — vera om. A. ¹¹ Cf Max mi. ¹² Sic CF; A hoc est inter s. c. aequanimitatem. ¹³ Sic F; A aequanimiter.

licitatem. De hac etiam Dominus ipse ait : *Beati A* *mites, quoniam ipsi possidebunt terram.* Quod autem sequitur : *Quia terra es, et in terram ibis,* vel sicut in alia interpretatione continetur : *Quia pulvis es, et in pulverem reverteris,* potest sic intelligi : ut, quoniam natura animi, quae ad imaginem et similitudinem Dei facta est, ex fertili terra primitivarum causarum sumpsit exordium, in eam igitur credamus necessario redituram. Si autem quaeritur, cur praefata terra in alia interpretatione pulveris nomine significatur, non alia ratio reddenda est, nisi quia, sicut ex pulvere istius sensibilis terrae ¹ omnia, quae de ea nascuntur, nascendi causam accipiunt, ita omnium rerum visibilium et invisibilium multiplex numerositas ex primordialium causarum fertilitate procreatur, inque eandem finito mundo regredietur. Haec B *autem dicimus, non simplicitatem eorum* ², qui hunc locum divinae Scripturae secundum historiam accipiunt, redarguentes, qui solutionem humani corporis in quattuor mundi hujus elementa solius terrae nomine generaliter significata, per haec verba Scripturae significari conantur asserere, non animadvertentes, quanta suo sensui ³ videntur adversari. Si enim de solutione corporis divina vox talia protulit, cur viro soli praedixit? Cur non et mulieri, cujus ⁴ corpus non minus solvitur? Deinceps, cur totum hominem solvendum divina animadversio indicit, cum extremae ejus tantummodo partes vilissimaeque, corpus videlicet corporeusque sensus, solvantur, animae autem naturalis simplicitas, omni C *compositione libera, nequaquam solutionem recipit, sed perpetuo insolubilis manet, sive rationabiliter, sive irrationabiliter se moveat. Nisi forte dicant, hunc locum usu frequentissimo sacrae Scripturae* *συνοχθισμός* ⁵ accipiendum, ut a toto pars intelligatur. Nec mirum, si non de ipso animo, sed de solo virili sexu, intra quem etiam femineus consignificatur, talia dicta esse arbitrantur. Postremo, cur non adver-

tant, quod in his verbis plus restitutio corporis promittitur, quam solutio vel corruptio? Nam dum corpus corruptibile atque mortale destruitur, tunc ad incorruptibile immortaleque revocatur; nullius enim corpus in corruptionem est reversurum. Non ergo haec verba reditum in hanc terram, sed potius reditum in spiritualem naturam praesagient. Sed eligat quis quid ⁶ sequatur : ego autem, quod mihi verisimilius visum est, ex sanctorum Patrum sententiis, Ambrosii dico et Augustini, necnon et venerabilis Gregorii Nazianzeni, qui et Nyssaeus dicitur ⁷, expositorisque ejus, Maximi videlicet monachi, ratiocinationis occasionem somens, tibi interroganti partimque exponenti protuli. Et quoniam prolixitas hujus voluminis quaedam ex his, de quibus in ejus exordio nos dicturos esse promisimus, nunc exponere non admittit, in alium librum differenda sunt. De reditu quippe naturarum in primordiales causas inque eam naturam, quae nec creat nec creatur, quae profecto Deus est, latius intra hujus libri terminos tractare proposuimus. Sed si impatiens es, donec de divina natura cognoscas, qua ratione nec creare nec creati dicitur, breviter praelibabo.

27. Divina itaque natura propterea creditur non creari, quoniam primitiva omnium causa est, ultra quam nullum principium est, a quo possit creari. Quoniam vero post reditum universitatis conditae visibilium et invisibilium in suas primordiales causas, quae in ipsa, divina videlicet, natura continentur, nulla ulterius natura ex ea procreabitur, seu in species sensibiles intelligibilesve multiplicabitur; nam in ipsa unum erunt, sicut nunc et semper ⁸ in causis unum sunt : non immerito nihil creare et creditur et intelligitur. Quid enim creabit, dum omnia in omnibus ipsa sola fuerit? Itaque si tibi videtur, hujus libri progressio pedem retrahat, ne longius incedat. Disc. Videtur plane, et jamdudum finem postulat. *Explicit liber quartus* ⁹ *ἘΠΙ ΤΥΣΤΩΝ ΜΕΡΙΣΜΟΥ.*

INCIPIT LIBER QUINTUS.

1. *MAG. Nunc ergo ne forte mittat manum suam, D* *et sumat etiam de ligno vitae, et comedat, et vivat in aeternum. Horum verborum priusquam prophetiam contemplerur virtutem, qua manifestissime reditus humanae naturae in eandem felicitatem, quam peccando perdidit, promittitur, totius capituli ordo praemonstrandus est, in quo magnum prophetam Moysen* ¹⁰ *hyperbatice locutum, quisquis acute prospexerit, inveniet. Ordo itaque verborum talis est :*

Fecit quoque Dominus Deus Adae et uxori tunicas pelliceas, et induit eos, et ait : Ecce Adam factus est quasi unus ex nobis. Et emisit eum Dominus Deus de paradiso, ut operaretur terram, de qua sumptus est. Nunc ergo, ne forte mittat manum suam, et sumat etiam de ligno vitae, et comedat, et vivat in aeternum. Ejecitque Adam, et collocavit ante paradisum volucribus Cherubim, et flammeum gladium atque versatilem ad custodiendam viam ligni vitae. Quod itaque scri-

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF; A *terrae sensibilis.* ² A *illorum.* ³ Sic CF; A *sensui suo.* ⁴ Sic CF; A *cui.* ⁵ ACF *synecdochico.* ⁶ A *quod.* ⁷ Sic CF; et *semper om. A.* ⁸ Sic A; *Explicit liber quartus περί τυστων μερισμου om. C;* F *Feliciter explicit.* ⁹ *Incipit Liber quintus om. C;* F *Incipit quintus περί τυστων.* ¹⁰ CF *Moysae.*

NOTAE.

¹ Joannes Scotus duos Gregorios, Nazianzenum et Nyssenum, confundit, eosque unum eundemque Deum esse autumat.

plum est : *Nunc ergo, ne forte mittat manum suam, A* et reliqua usque *vivat in aeternum*¹, posset venire in ambiguum, cujus personae dicta sint, utrum Theologi prophetantis, an Domini loquentis, si non aperte in Septuaginta editione distingueretur, in qua scriptum est : *Et nunc, inquit Deus, ne aliquando extendat manum, et sumat de ligno vitae*. Nemini tamen vim verborum clare intuenti² in dubio, ut arbitror, erit, quin reditum naturae humanae in suam antiquitatem haec verba, quoquo modo sint ordinata, repromittant. Non enim mihi videntur diligenter inspicere, qui illam particulam, quae est *ne*, negandi intellectum, non autem interrogandi, ac veluti dubitandi in hoc loco arbitrantur obtinere, et quod *ideo* expulsus sit homo de paradiso, ne posset de ligno vitae sumere vivereque in aeternum. Qua enim

B possibilitate post peccatum humana natura de ligno vitae valeret sumere, et³ comedere, ac⁴ vivere in aeternum, nondum liberata a peccato et morte, quae est poena peccati, quando nec ipse⁵ ante peccatum de eodem ligno vel sumpserit⁶ vel comederet, ut diligens divinae Scripturae inquisitio subsinuat? Si enim sumeret et comederet, profecto neque peccarit neque ruerit, sed in aeternum feliciter vixerit⁷. Additur, si paradisi ille, de quo homo expulsus est, localis erat terrenusque, et si lignum vitae, quod in medio ipsius plantatum est, terrenum fuit atque sensibile, fructumque corporeis usibus aptum protulerit, cur non ab ipso solo vitae ligno Deus hominem expulerit, et in aliqua parte paradisi eum seperit, ne lignum illud posset attingere? Si

C enim nulla alia causa feliciter et aeternaliter vivendi in paradiso fuerit praeter esum ligni vitae, qui solis rationabilibus creaturis concessus est, cur homo post peccatum in aliqua paradisi parte⁸ miser atque mortalis degere temporaliter non potuerit? Nam si cetera animalia, praesertimque serpens ille, quo antiquus hostis malitiam suam exercuit, in paradiso fuisse, nec tamen aeternaliter⁹ et feliciter vivere posse creduntur, quoniam non ad esum ligni vitae creata sunt, cur¹⁰ etiam homo delinquens inter illa vivere non sineretur, cum vera ratio docuerit, rationabilem creaturam, etsi peccatricem, omnem irrationabilem peccato carentem naturae dignitate antecedere? Si ergo irrationabilia animalia, homine depulso, in paradiso remanserunt¹¹, dum sit caeteris praestantior, qua ratione non et ille etiam peccator inter illa in paradiso remanere permissus est? An forte cum illo cetera animalia de paradiso expulsa sunt? Sed¹² si quis hoc dixerit, quaerat ex divina Scriptura, aut sanctorum Patrum auctoritate, aut ex utroque, unde approbet, expulsionem animalium, quibus homo in paradiso ante peccatum nomina imposuit, simul cum homine peccante de paradiso

fuisse¹³. Quod si hoc¹⁴ non poterit, carnaliter de paradiso ejusque animalibus sentire desinat, et ad spirituales intellectus, quos veritas elocet, promptus accedat, qua una et sola via mysticorum literarum penetrantur adita. Veni igitur, divinatorumque verborum virtutem diligentius intueri. Disc. Praesto enim paratusque, quae a te dicentur, cognoscere; valde quippe necessaria sunt, et a paucis, ut opinor, tractata. Siquidem de humanae naturae ceterorumque in ea et propter eam in aeternas rationes, ex quibus profecta est, reditu, et in pristinam dignitatem restitutione nullum adhuc scripsisse vel legi vel audivi, quamvis sparsim et in divinis libris et sanctorum Patrum documentis forma talis docuerinae frequenter arrideat.

B 2. Mac. Divina itaque vox talem reditum, de quo sermo est, his verbis insinuat, dicens : *Nunc ergo, vel ut alia interpretatio apertius profert, et nunc, inquit Deus*¹⁵. Ac si plane diceret divina clementia infinitaque bonitas, ad indulgendum miserandumque semper facillima, casum divinae imaginis suspirans, misericorditerque condescendens, hominisque arrogantiam patienter sufferens : Nunc ergo, hoc est, jam de paradiso expulsus hominem video, factumque de beato miserum, de copioso egenum, de aeterno temporalem, de vitali mortalem, de sapiente stultum, de spiritali animale, de caelesti terrenum, de novo inveteratum, de laeto tristem, de salvo perditum, de prudenti filio prodigum, ex virtutum caelestium¹⁶ grege errantem, eique condoleo. Non enim ad hoc factus est¹⁷. Siquidem ad possessionem aeternae vitae ac beatitudinis conditus est¹⁸ ille, quem vos, o vicini ejus et amici, in regionem mortis atque¹⁹ miseriae videtis nunc de paradiso expulsus, caelestes videlicet ordines alloquens, qui adhaerentes Conditori suo in beatitudine perpetua permanserunt, quorum tamen numerus in perditione hominis ademptus est. Videsne, quanta divinam pathos contineat, dum sic brevissimum ex uno temporali adverbio, quod est *nunc*, et una causali conjunctione, quae est *ergo*, comparatum. Sed veluti post hominis planctum eadem divina clementia ad seipsam caelestesque virtutes consolandas conversa, reditum hominis in paradysum sub quadam dubitativa locutionis forma interrogativaque promittit. Ait enim : *Ne forte manum suam mittat, et sumat de ligno vitae, et comedat, et vivat in aeternum*. Tanquam diceret : Non adeo de interitu hominis dolendum lapsuque ipsius de paradiso lugendum; non enim spes redeundi ab illo penitus ablata est. Forte ne mittat manum suam, hoc est, suae bonae actionis in virtutibus studium extendat, quo possit de fructibus ligni vitae sumere, hoc est, Dei Verbi spiritalibus donis, et comedat escam purae contemplationis, cujus virtute vivet in aeternum, nunquam ad ege-

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF; pro *et reliqua* — *aeternum A etc.* ² Sic F; *A intuentum, C intuentum.* ³ Sic CF; *A ac, A et.* ⁴ Sic CF; *A ipsa.* ⁵ Sic CF; *A praesumpserit.* ⁶ Sic CF; *A peccasset — ruisset — vixisset.* ⁷ *A parte paradisi.* ⁸ Sic CF; *A spiritualiter.* ⁹ *A cur non etiam.* ¹⁰ Sic CF; *A remanserunt.* ¹¹ Sic CF; *Sed om. A.* ¹² Sic C; *A expulsa fuisse; F frisse expulsa.* ¹³ Sic CF; *A Quod si homo.* ¹⁴ *A Dominus* ¹⁵ *caelestium om. A.* ¹⁶ *est om. CF.* ¹⁷ *est om. CF.* ¹⁸ *A et.*

statem temporalium rerum, quæ omnino cum mundo peribunt, reversurus, totos in Deum¹ transiturus, et unum in illo futurus. Et hoc sequentibus Scripturæ verbis clare datur intelligi. Ait enim: *Ejecitque Adam, et collocavit ante paradisum voluptatis Cherubim, et flammeum gladium atque versatilem ad custodiendam viam ligni vite.* Non arbitrator ob oblivioni dedisse, quomodo in quarto libro, sanctorum Patrum utriusque linguae peritorum de paradiso tractantium sententias sequentes, ad purum, ut nobis visum est, deduximus, non aliud esse paradisum, de quo homo expulsus est, præter ipsam humanam naturam, ad imaginem Dei creatam, ex cuius, imaginis videlicet, dignitate eadem ipsa natura divinum præceptum contemnens corrui. Ac² per hoc conficitur, nihil aliud esse hominis emissionem vel ejectionem, nisi³ naturalis felicitatis, ad quam possidendam factus est, perditionem. Non enim homo naturam suam perdidit, quæ, quoniam ad imaginem et similitudinem Dei⁴ facta est, necessario incorruptibilis est: perdidit autem felicitatem, quam adepturus esset, si obediens Deo esse non contemneret. Disc. Non solum non oblivioni⁵ tradidi, verum etiam firmiter memoriae infixi. Mac. Quid ergo ait: *Et collocavit ante paradisum voluptatis*⁶, hoc est, ante humanæ naturæ spirituales delicias, *Cherubim*? Quid vult hoc nomine significare? Utrum caelestem illam virtutem, quæ in prima angelicorum ordinum Ierarchia ponitur tertia⁷, in ea enim Seraphim, Cherubim⁸, Thronos divina computat traditio, an ipsum solummodo nominis intellectum, an aliquid aliud altiori intelligentia hoc nomine vult suadere? Ac⁹ per hoc interpretatio nominis hujus prius est manifestanda. Interpretatur itaque Cherubim *multitudo scientiæ*, vel *fusio sapientiæ*, ut sanctus Dionysius Areopagita in libro de Cælesti Ierarchia scribit. Cui etiam astipulatur Epiphanius in libro de hebraicis nominibus; dicit enim, Cherubim *cognitionem plenam vel cognitionem multorum* interpretari. Sed si caelestem essentiam in hoc loco divina voluit significari Scriptura, necessario cogemur fateri, paradisum spiritualis naturæ esse. Non enim ratio sinit nos¹⁰ credere, spirituale. n Deoque proximam naturam, ac circa eum semper motam, ante localem terrenumque¹¹ paradisum posse collocari, nisi¹² forte dicamus, non ipsum Cherubim, sed unum de extremo ordine caelestium virtutum, qui prope angelicus dicitur, ante paradisum locatum fuisse, qui propterea Cherubim appellatus est, quoniam ab ipso Cherubim ante paradisum collocari jubetur. Quicquid enim ab inferioribus caelestium ordinibus in rerum natura perficitur, ad superiores refertur, quoniam¹³ inferiores nil agunt, præter quod a superioribus agere præcipiuntur. Eadem

quippe ratione Seraphim scribitur Isaiam purgasse prophetam, cum *non ipse seraphim*, ut sanctus Dionysius Areopagita exponit, *per seipsum purgari prophetam, sed per unum angelorum extremi ordinis caelestium essentialium*, qui propterea Seraphim appellatione meruit vocari, quoniam¹⁴, sicut ei iusserat Seraphim, purgavit prophetam, et quod ipsa purgatio non ad purgatores refertur, sed ad eum, qui iussit prophetam purgari. Quid, si hoc dixerit, nonne eadem difficultas remanebit? Non enim verisimile est, angelicam substantiam, quamvis in ordine caelestium virtutum extremam, in aliquo terreno loco posse collocari. Si vero solum hominis intellectum, nullam vero caelestem substantiam in hoc loco accipiamus, possumus dicere, Deum ante paradisum voluptatis, hoc est, ante conspectum rationabilis humanæ naturæ, quamvis de paradiso expulsæ, hoc est, ex dignitate primæ suæ conditionis remotæ, Cherubim collocasse, multitudinem videlicet scientiæ, aut fusionem sapientiæ, qua seipsam recognosceret, inque pristinam felicitatem, quam peccando deseruerat, actione et scientia purgata, sapientiæque studiis exercitata vellet et posset redire. Ubi datur intelligi, plus divinæ misericordiæ, quam vindictæ in expulsiōe hominis de paradiso fuisse. Non enim conditor imaginem suam voluit¹⁵ omnino damnare, voluit autem eam renovare, multitudineque scientiæ exercitare, fusione item sapientiæ rigare et illuminare, dignamque efficere, iterum lignum vite, a quo remota est, adire, eoque frui, ne interiret, sed viveret in æternum. Sed si quis altius velit conspiceret, Cherubim vocabulo ipsum Dei Verbum significari, non incongrue intelliget. Dei namque Verbum, in quo sunt thesauri scientiæ sapientiæque absconditi, semper sine ulla intermissione humanæ naturæ obtutibus præsto est, eamque admonet, et purgat, et illuminat, donec ad perfectionem suam intemeratam reducat. Et quid mirum, si Dei sapientia Cherubim vocabulo significetur, cum et Angelus magni consilii et Virtus dicatur — audi Apostolum de Patre Deo loquentem: *Invisibilia enim ejus a creatione¹⁶ mundi per ea, quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur, sempiterna quoque ejus virtus similiter et potestas* — et, ut breviter dicam, omnium caelestium essentialium appellationibus quadam mirabili¹⁷ metaphora in divinis Scripturis solet intimari? Flammeum quoque gladium eadem ratione ipsum Dei Verbum significare non inconvenienter accipimus. Urit namque et dividit. Urit quidem nostra delicta, est enim *Deus ignis consumens*, purgansque irrationabiles nostræ naturæ sordes: eamque dividit atque¹⁸ discernit ab his, quæ ei merito prævaricationis super-

VARIÆ LECTIONES.

¹ Sic CF; A Dominum. ² A Atque. ³ A ni. ⁴ Sic CF; A ad imaginem Dei et similitudinem. ⁵ CF oblivioni non. ⁶ Sic CF; A humanæ voluptatis. ⁷ Sic CF; A secunda. ⁸ Sic CF; A Cherubin, Seraphim. ⁹ A Atque. ¹⁰ A nos sinit. ¹¹ Sic CF; A terrenum localemque. ¹² A ni. ¹³ A quia. ¹⁴ Sic CF; A Quod. ¹⁵ A voluit imaginem suam. ¹⁶ CF creatura. ¹⁷ Sic CF; A mutabili. ¹⁸ A ac.

venerant, eamque decolorant, atque deformant, A dissimilemque conditori suo efficiunt. Gladius iste, Verbum videlicet Patris, unigenitus Filius, virtus et sapientia non immerito et creditur et intelligitur versatilis, quia, dum est ¹ natura immutabilis, movetur tamen ineffabili sua clementia et misericordia erga salutem humanae naturae. Semper itaque talis Cherubim flammeusque gladius versatilis ante oculos animae nostrae, rationis dico et intellectus, collocatur. Quid ita? *Ad custodiendam viam ligni vitae*, hoc est, ne viam ligni vitae oblivioni tradamus, sed semper memoriam ipsius ligni viaeque, qua itur ad illud, ante oculos cordis nostri indesinenter habeamus. Et ne mireris, me singulariter Cherubim protulisse, cum beatus Hieronymus et pluralis numeri et masculini generis talia nomina B in *im* desinentia apud Hebraeos pronuntiarit. Secutus namque sum sanctum Dionysium Areopagitam, singulariter etiam ² Seraphim et Cherubim nominantem, praesertim cum et Hebraeorum et Graecorum usus sit, singularia et pluralia pro se invicem ponere. Sed quae est illa via, quae ducit ad lignum vitae? Et quid ³ est illud lignum, ad quod ducit ⁴? Nonne idem ipse Filius Dei, qui de seipso loquitur: *Ego sum via, et ⁵ veritas, et vita*? Quod autem ipse sit lignum vitae, multis divinae Scripturae ⁶ locis comperitur ⁷ apertissime, ita ut nullo indigeat testimonio. Multipliciter itaque in hoc loco sanctae Scripturae Dei Verbi symbolica nomina exaggerata sunt. Nam et Cherubim, et flammeus gladius versatilis, et via, et lignum vitae appellatur, ut per hoc intelligamus, quod ipsum Verbum nunquam cordis nostri ⁸ obtutibus recedat, et quod semper ad illuminandos nos praesentissimum sit, et beatitudinis, quam praevaricando perdidimus, nusquam nunquam ⁹ memoriam perdere sinat, ad eandem semper redire nos ¹⁰ volens, et, donec id fiat, condolendo suspirans, perque scientiae et actionis perfectos gradus iter, quod illuc ducit, carpere ¹¹ nos instigans. *Ignem, inquit, veni mittere in terram, et quid volo, nisi ¹² ut accendatur*? Sed priusquam de ipso reditu nostrae naturae tractemus, quaedam ex sensibilibus probatissima argumenta, quibus docemur incunctanter credere, ipsum futurum esse, sumenda existimo, si tibi videtur.

3. Disc. Videtur plane. Ex sensibilibus quippe D naturalibus argumentis ad puram spiritualium rerum cognitionem verae ratiocinationis progressio potest pervenire. Mag. Considera itaque, utrum isti locales temporalesque hujus mundi visibilis partium recursus vacant quodam mysterio, necne. Disc. Vacare eos mysterio non facile dixerim; nihil enim

visibilium rerum corporaliumque est, ut arbitror, quod non incorporale quid et intelligibile significet. Sed ipsorum recursuum, ex quibus argumenta visumere, quosdam breviter velim commemorare. Mag. Omnibus, ut aestimo, naturam rerum considerantibus et animi conceptione et corporalis sensus iudicio luce clarius patefactum est, caelestem astrigeramque sphaeram semper volubilem ad eundem locorum situm in viginti quattuor horarum spatio redire: solem similiter ad idem punctum aequinoctialis diametri, peracto quadriennio, eodem temporis momento, in ortu dico, pervenire: lunam quoque ad eundem locum signiferi, quo accensa est, paulo plusquam viginti septem dierum et octo horarum intervallo recurrere. De reditu autem aliarum planetarum, quia ¹³ omnibus astrologiae peritis notissimum est, supervacuum videbitur ¹⁴ dicere. Sufficit enim duorum maximorum mundi luminarium naturales leges ¹⁵ et revolutiones ad ea, quae conamur asserere, suadenda posuisse. Luna siquidem ad principia cursus sui nono et decimo ¹⁶ anno peracto, sol vero viginti et octo ¹⁷ finito revocatur. Qui duo numeri in se invicem multiplicati in quingentos triginta duos annos concreseunt. Quibus peractis ad eosdem locorum signiferi et temporum magni anni numeros et situs, omnemque sui cursus harmoniam praedicta duo ¹⁸ luminaria, totam paschalis cursus rationem peragentia, redire perhibentur. Quid aer? Nonne ad easdem qualitates frigoris, seu caloris, seu temperantiae, definitis revocatur temporibus? Quid dicam de Oceano? Nonne per omnia lunarem cursum sequitur, certaue spatia suae recursionis ¹⁹ observat? Sive quotidianos aestus, sive recessus, sive malinas, sive ledones ²⁰ peragat, varios semper naturae certosque recursus non praetermittit. Quid de Nereis ²¹, terrenisque ²² animantibus, surculis, herbis? Num ²³ similiter sua tempora observant, quibus in foetus, flores, folia, fructus erumpant ²⁴? Ac ²⁵ simpliciter dicendum, nulla corporea creatura est, vitali motu vegetata, quae non ad principium motus sui revertatur. Finis enim totius ²⁶ motus est principium sui; non enim alio sine terminatur, nisi suo principio, a quo incipit moveri, et ad quod redire semper appetit, ut in eo desinat atque quiescat. Et non solum de partibus sensibilis mundi, verum etiam de ipso toto id ipsum intelligendum est. Finis enim ipsius principium suum est, quod appetit, et quo reperto cessabit, non ut substantia ipsius pereat, sed ut in suas rationes, ex quibus profectus est, revertatur ²⁷. *Praeterit enim*, ait Apostolus, *figura hujus mundi*. Quam apostolicam sententiam sanctus Pater Augustinus breviter exposuit, dicens:

VARIAE LECTIONES.

¹ CF sit. ² etiam om. A. ³ A quod. ⁴ Sic CF; A ducitur. ⁵ et om. A. ⁶ A scripturae divinae. ⁷ CF comparatur. ⁸ CF nostri cordis. ⁹ nunquam om. A. ¹⁰ Sic CF; A acs redire. ¹¹ Sic CF; A carpentes. ¹² A ni. ¹³ Sic CF; A quod. ¹⁴ A supervacaneum est dicere. ¹⁵ A leges naturales. ¹⁶ A decimo nono, C nono et x°; F viii° et x°. ¹⁷ A decimo octavo; C xx° et viii°; F xx° et viii°. ¹⁸ A duo praedicta. ¹⁹ A re-
cursionis suae. ²⁰ Sic CF; i. sive mutuos sive serotinos? ²¹ Sic CF; A aeris. ²² Sic CF; A terrenis. ²³ Sic AC. ²⁴ Sic CF; A erumpunt. ²⁵ A Et. ²⁶ totius om. A. ²⁷ A revertat.

Figura, igitur ¹ *non natura*, naturam pro essentia, A ut aestimo, mutans, usu frequentissimo graecae latinaeque ² clolutionis. Nam Graeci φύσιν pro οὐσία, et οὐσίαν pro φύσει saepissime commutant. Horum siquidem nominum proprietates est, οὐσίαν, id est essentiam, de eo, quod nec corrumpi, nec augeri, nec minui in omni creatura sive visibili sive intelligibili potest, praedicari; φύσιν vero, hoc est, naturam de generatione essentiae per loca et tempora in aliqua materia, quae et corrumpi, et augeri, et minui potest, diversisque accidentibus affici. Οὐσία namque ex verbo ἐπι derivatur, quod est *sum*, cujus participium masculinum ὄν, femininum οὖσα; inde ³ οὐσία. φύσις autem ex verbo φύσμαι, id ⁴ est *nascor*, vel *plantor*, vel *generor*. Omnis itaque creatura, quantum in suis rationibus subsistit, οὐσία est; in quantum vero in aliqua materia procreatur, φύσις ⁵. Veruntamen, ut diximus, sicut apud Graecos οὐσία pro φύσει et φύσις pro οὐσίαι, ita apud Latinos essentia pro natura et natura pro essentia indifferenter constituitur, salva tamen singularum significationum proprietate. Essentiam itaque rerum sensibilibium ⁶, quam praefatus Pater naturae significavit appellatione, perpetualliter permansuram esse vera ⁷ ratio fiducialiter astruit, quoniam in divina sapientia incommutabiliter ⁸ ultra omnia loca et tempora omnemque mutabilitatem facta est. Naturam vero per loca et tempora generatam, ceterisque accidentibus ambientem, intervallo a conditore omnium praedefinito perituram, nemo sapientiae studiis instructus potest ambigere. Illis igitur et huiusmodi sensibilis mundi et universaliter et particulariter motibus, recursionibus ⁹, certissimisque a principio motuum restitutionibus ad id ¹⁰ ipsum principium — dum enim motus rerum ab eo incipit, principium, dum vero in ipsum desinit, finis solet appellari; nam et apud Graecos principium τέλος, id est finis, appellatur, indiscrete quidem dicentes principium et finem τέλος — quid aliud nobis mystice intimatur ¹¹, nisi reditus nostrae naturae ad principium suum, a quo facta est, et in quo et per quod movetur, et ad quod redire semper tendit ¹²? Generaliter in omnibus hominibus, sive perfecti sint, sive imperfecti, sive puri, sive contaminati, sive veritatem cognoscentes in Christo renovati, sive in tenebris ignorantiae in veteri homine detenti, unus atque idem naturalis appetitus est essendi, et bene essendi, et perpetualliter essendi, et ¹³, ut sanctus Augustinus breviter comprehendit, beate vivendi miseriamque fugiendi. Motus namque iste feliciter vivendi et subsistendi ab eo, qui semper et bene est ¹⁴ et ¹⁵ omnibus inest. Et si omnis motus naturalis necessario non desinit,

neque quiescit, donec perveniat ad finem, quem petit, quid potest humanae naturae necessarium motum ¹⁶ prohibere, compescere, sistere, ne ad id, quod naturaliter appetit, valeat pervenire? Nulla enim creatura est, quae velit vel appetat ¹⁷ nihil esse; fugit autem, ne ei contingat non esse, praesertim dum omne, quod ab eo, qui vere est, et super esse est ¹⁸, factum est, ad nihilum redire difficile est ¹⁹. Si vero aliqua occasione natura Deo similis a principio sui per dissimilitudinem remota fuerit, semper ad suum principium ²⁰ redire contendit, ut similitudinem, quam corruerat, recipiat. Si enim ignis iste visibilis, in aliqua materia ardens, flammamque suarum comas erigens, semper in altum tendit, nulloque suae flagrantiae motu ima petit: qua ratione ignis ille intelligibilis ²¹ substantiae ad imaginem Dei creatae credibile sit in imis mortis atque ²² miseriae posse semper detineri, ut in sublimia vitae beatitudinisque naturali appetitu, et conditoris gratia ad vitam ²³ non valeat erigi? Hoc ²⁴ autem dicimus, non quod natura in omnibus aequaliter futura sit beata, sed quod in omnibus morte et miseria futura sit libera. Esse enim et vivere et aeternaliter esse commune erit omnibus et bonis et malis; bene autem et beate esse solis actione et scientia perfectis proprium et speciale erit. Aut quomodo verisimile potest approbari, ut piissimus rationabilis naturae conditor rationabilem ipsius motum, ne eum attingat, prohibeat? Nec solum ad haec cogitanda, credenda, intelligenda, hoc est, quod omnia ad principium motus et causas principales naturali lege cogente redeunt, exempla rerum sensibilibium attrahunt, verum etiam, quae solo mentis contuitu considerantur: ut sunt disciplinae, quas philosophi liberales vocant ²⁵, ex quibus pauca ad id, quod suadere volumus, introducere necessarium video, si tibi morosum non sit atque superfluum.

4. Disc. Neque mihi morosum, neque superfluum videtur, sed valde utile et commodum, ut, quomodo ex motibus rerum sensibilibium quaedam exempla de reditu naturae assumpta sunt, ita etiam ex intelligibilium contemplationibus, quae sola mentis conceptione percipiuntur, ad eundem reditum suadendum introducuntur, praesertim cum majoris virtutis sint ad faciendam rei dubiae fidem argumenta, quae ex inconcussis verarum artium regulis, quam quae ex corporalium sensuum conjecturis comparantur; licet et illa sine rationis et intelligentiae ducatu nec inveniri nec approbari possint. Rerum namque sensibilibium veram cognitionem solo corporeo sensu impossibile est inveniri. Mac. Quid tibi videtur? Nonne ars illa, quae a Graecis dicitur Dia-

VARIAE LECTIONES.

¹ igitur om. A. ² A latinaeve. ³ Sic CF; A unde. ⁴ Sic CF; A quod. ⁵ A φύσις est. ⁶ CF sensibilibium rerum. ⁷ vera om. A. ⁸ Sic CF; A incommutabilis. ⁹ A recursionibusque. ¹⁰ id om. A. ¹¹ A intuiant. ¹² Sic CF; A tendit redire semper. ¹³ et om. A. ¹⁴ Sic CF; est om. A. ¹⁵ et om. F. ¹⁶ motum om. A. ¹⁷ Sic CF; A quae vult vel appetit. ¹⁸ est om. A. ¹⁹ est om. A. ²⁰ Sic CF; A ad principium suum. ²¹ Sic CF; A ignem illum intelligibilem. ²² A et. ²³ Sic CF; A adjuta. ²⁴ Sic CF; A Nos. ²⁵ A quas vocant philosophi liberales.

lectica, et defuitur bene disputandi scientia, primo omnium circa *ὄντως*, veluti circa proprium sui ¹ principium versatur, ex qua omnis divisio et multiplicatio eorum, de quibus ars ipsa disputat, inchoat per genera generalissima mediaque genera usque ad formas et species specialissimas descendens, et iterum complicationis regulis per eosdem gradus, per quos degreditur, donec ad ipsam *ὄντως*, ex qua egressa est, perveniat, non desinit redire in eam, qua semper appetit quiescere, et circa eam vel solum vel maxime intelligibili motu convolvi. Quid de Arithmetica dicendum? Nunquid et ipsa a monade incipiens, perque ² diversas numerorum species discedens, iterum facta resolutione ad eandem monada redit, ultra quam ascendere nescit? Nec immerito, cum omnes ³ numeri numerorumque species ab ea incipiant, et in eam desinant, et in ea vi et potestate subsistant, quemadmodum omnia genera omnesque species rerum continentur in *ὄντως* atque salvantur. Non aliter in Geometria sentiendum, quae eadem ratione a principio sui, quod Graeci *ἀρχή*, Latini signum vocant, incipiens, per plana solidaque schemata, superficies, et latera, angulos quoque componens, longitudinis et ⁴ latitudinis, profunditatis etiam spatia perficit. Quibus omnibus resolutis ad proprium sui principium, quod est signum, in quo tota virtus artis consistit, regreditur. Quid de Musica? Nonne et ipsa a principio sui ⁵ incipit, quod vocant tonum, et circa symphonias, sive simplices, sive compositas, movetur, quas denuo resolvens, tonum sui, videlicet principium, repetit, quoniam in ipso ipsa tota vi ⁶ et potestate subsistit? Quis autem ignorat Astrologiam ⁷, cujus maxima vis est, motus siderum per loca et tempora considerare, ab atome cursum suum incipere, inque ipsum resolutis temporum spatiis suum recursum terminare. Videsne itaque, quomodo praedictae rationalis animi ⁸ conceptiones principia sua repetunt, in quibus lineam motus sui constituunt? Principium quippe et finis in his omnibus, ut praedictum est, id ipsum est. Disc. Plane video, et modus iste argumentationis, qui ex intelligibilibus sumitur, ad rem, de qua nunc agimus ⁹, credibilem faciendam multum valet, ut arbitror. Agitur autem de reditu naturae. Veruntamen cum ex liberalibus disciplinis praefatas atraxeris argumentationes, cur Grammaticam et Rhetoricam praetermiseris, non satis video. Mac. Non unam ob causam praetermissas esse cognosce. Primum quidem, quia ipsae duae artes veluti quaedam membra Dialecticae multis philosophis non incongrue existimantur. Deinde brevitate occasione. Postremo, quod non de rerum natura tractare videntur, sed vel de regulis humanae vocis, quam

non secundum naturam, sed secundum consuetudinem loquentium subsistere Aristoteles cum suis sectatoribus approbat, vel de causis atque ¹⁰ personis specialibus, quod longe a natura rerum distat. Nam dum ¹¹ Rhetorica de communibus locis, qui ad ¹² naturam rerum pertinent, tractare nititur, non suas, sed Dialecticae arripit partes. Hoc autem dico, non quod omnino Grammatica et Rhetorica ¹³ suis veluti principii caruerint, cum una ex litera, altera ex hypothesi, hoc est, finita quaestione incipiant ¹⁴, et in easdem resolvantur, bene scribendi quidem scientia in literam, bene dicendi vero peritia in hypothesin, sed quod validioris vigoris sint ad approbandas ¹⁵ vel negandas quaestiones, quae de rerum incertarum inquisitionibus sunt, argumenta ex natura rerum sumpta, quam ex humanis inventionibus excogitata. Humanis siquidem argumentationibus et bene scribendi et bene dicendi ars et facta et reperta est. Disc. Cur itaque in numero liberalium disciplinarum computantur, si secundum naturam non sunt, sed secundum humana machinamenta? Mac. Non aliam ob causam video, praeter quod matri artium, quae est Dialectica, semper adhaereant ¹⁶. Sunt enim veluti quaedam ipsius brachia rivulive ex ea manantes, vel certe instrumenta, quibus suas intelligibiles inventiones humanis usibus manifestat. Disc. Huic responsioni non usquequaque contradixerim. veri namque similis ¹⁷ est. Potest enim rationalis anima intra semetipsam de liberalibus disciplinis tractare, absque vocis articulatione disertaeque orationis strepitu. Sed quod instat et ad praesentem actionem attinet, videndum est. Mac. Quid estne ¹⁸?

5. Disc. Quid, nisi ut auctoritate approbes, principium naturalium motuum finemque id ipsum esse, et in nullo distare. Mac. Si hoc quaeris, audi beatum Maximum in decimo nono capitulo de Ambiguis loquentem. *Omne*, inquit ¹⁹, *quod secundum naturam movetur, per causam omnino movetur, et omne, quod per causam movetur, per causam omnino et est; omne autem, quod per causam est, et per causam movetur, principium quidem habet omnino essendi ipsam, per quam est, et ex qua ad esse inchoatum est, causam; finem vero movendi eandem, per quam movetur, et ad quam adducitur, causam. Omne autem, quod per causam et est et movetur, et ²⁰ genitum prorsus. Si autem moti finis est ipsa, per quam movetur, causa, eadem prorsus est ei ²¹, per quam factum est, et causa. Una igitur omnis utcumque existentis et moti secundum naturam ut principium et finis causa, per quam et est et movetur omne, quod est et movetur. Activa namque subsistens potentia et facit facta divinitus, ut principium, et prae-*

VARIAE LECTIONES.

¹ A suum. ² A per. ³ A omnis. ⁴ et om. A. ⁵ Sic CF; A suo. ⁶ Sic CF; A et vi. ⁷ A Astrologiam ignorat. ⁸ A animae rationalis. ⁹ Sic CF; A agit. ¹⁰ Sic CF; A aut. ¹¹ Sic CF; A cum. ¹² Sic CF; A quoad. ¹³ A Grammatica et Rhetorica omnino. ¹⁴ CF incipiat. ¹⁵ Sic CF; A probandas. ¹⁶ Sic CF; A adherent. ¹⁷ Sic CF; A verisimile namque est. ¹⁸ Sic C; AF Quid istuc? ¹⁹ inquit om. A. ²⁰ et om. A. ²¹ Sic CF; A et est.

mittit et attrahit mota, proinde ut finis et finit. Si autem omne, quod movetur, est et factum, per causam est, et movetur, et factum est; omne, quod non per causam est, neque factum est, neque profecto mobile. Non enim movetur, quod per omnia in omnibus essendi causam non habet: si autem, quod caret causa, omnino etiam immobile, immobile igitur divinum; essendi quippe nullam habet causam, et omnium, quae sunt, subsistit causa. Animadvertite, quomodo causam omnium rerum et finem id ipsum esse evidentissime disputat. Disc. Animadvertite. Sed quid ad praesentem quaestionem pertineat, non intelligo. Non enim de Deo, qui est principium et finis omnium, quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso, et ad ipsum sunt omnia, videris discutere, sed de principiis sensibilibus rerum temporali-
B bus, sive per generationis, sive per localitatis motum, deque contemplativis intelligibilium inchoamentis, quae animo percipimus. Ac per hoc quorsum istaec¹, quae a te dicta sunt, de Deo exempla tendant, nondum mihi clare patescit.

6. **MAG.** Miror, cur tantae tarditatis sis, ut, quorsum talia tendunt, non clare perspicias. Num² omnia argumenta, quae ex natura sensibilibus et intelligibilium introduximus, ad hoc respiciunt, ut, quemadmodum unumquodque ad suum principium, sive sensibile, sive intelligibile, naturaliter cogitur redire, ita etiam humanam naturam ad suum principium, quod nihil aliud est praeter Dei Verbum, in quo et facta est et incommutabiliter subsistit et vivit, reversuram esse incunctanter credamus³, certissimisque rerum argumentationibus roborati intelligamus⁴? Si enim omnium rerum, quae sunt, et quae non sunt, earum dico, quae corporeis⁵ sensibus animique contemplationibus succumbunt, earumque, quae et⁶ corporales sensus mentisque constitutum prae nimia suae substantiae et⁷ subtilitate et altitudine fugiunt, Deus principium est, et ipsum appetunt, et appetitus earum nulla ratione, ne illuc perveniat, prohibetur: quid mirum, si de humana natura, quae specialiter ad imaginem et similitudinem unius et communis omnium principii facta est, et credatur et intelligatur, quod illuc reversura sit, unde profecta est, praesertim cum non ita inde profecta sit⁸, ut omnino principium sui deseruerit; in ipso enim, ut ait Apostolus, *vivimus, et movemur, et sumus*; sed quod quadam dissimilitudine propter peccatum decolorata est, dicitur recessisse. Similitudo namque fecit proximam, dissimilitudo longinquam. Non enim gressibus corporis, sed affectibus mentis elongatur a Deo, aut ei appropinquatur. Localibus intervallis solari⁹ luce non receditur, sed vel oculorum privatione, vel conviventia¹⁰,

vel lucis ipsius occasu. Sanitas non loco deseritur, sed dolore. Similiter vita, beatitudo, sapientia, omnesque virtutes non aliter relinquuntur nisi¹¹ suis privationibus, morte scilicet, miseria, stultitia, vitiiisque. Et sicut cutis humani corporis leprae contagione deformitateque percuitur, sic humana natura superba inobedientia infecta et corrupta est, deformisque, et conditori suo dissimilis facta. De qua lepra cum divinae gratiae medicina liberata fuerit, in pristinam revocabitur formositatem: magisque dicendum, quod ipsa natura, quae ad imaginem Dei facta est, suae pulchritudinis vigorem integritatemque essentiae nequaquam perdidit, neque perdere potest. Divina siquidem forma semper incommutabilis permanet, capax tamen corruptibili-
B lium poena peccati facta est. Quod ex verbis beati Gregorii Nyssaei possumus approbare. Ait enim in capitulo vicesimo et¹² septimo de Imagine, tractans de resurrectione: *Non est incredibile, inquit¹³, ex comunione quattuor generalium elementorum mundi ad proprium statum naturae de corpore occulto et incorruptibili, quod resurget¹⁴, resolutionem, hoc est, redditum resurgentium corporum fieri. Non enim per omnia, quod nostrum est, in fluxu et transmutatione est. Si enim esset, reprehensibile¹⁵ universaliter fieret, quod nullum statum ex natura habet; sed juxta subtiliorem rationem eorum, quae in nobis sunt, quaedam quidem stant, quaedam vero ex mutabilitate proveniunt. Mutatur enim per augmentum¹⁶ et diminutionem corpus, veluti vestimenta quaedam, consequentes aetates indutum. Stat vero per omnem conversionem¹⁷ intransmutabilis in se ipsa forma, insitis¹⁸ sibi semel ex natura signis non desistens, sed in omnibus secundum corpus transmutationibus cum suis notis ingentis¹⁹ apparet. Subtrahetur²⁰ autem per Dei Verbum ipsa, quae ex passione est, mutatio, quae formae superaccidit. Nam veluti facies quaedam aliena, ipsa per infirmitatem deformitas formam deprehendit, qua deformitate per Dei Verbum²¹ circumablata, sicut in Naaman Syro, seu in illis leprosis, qui in Evangelio narrantur, ierum occulta sub passione species per naturam in suis notionibus relucebit. Igitur in deiformitate²² animae non fluxile per mutabilitatem et transmutabile est²³, sed quod permanet, similiterque in nostra concrezione habet, no-*
D *insitum est.* Animadvertite, quam clare, quam aperte praefatus Nyssaeus astruit, quod non solum forma animae ad imaginem Dei facta est²⁴, verum etiam naturalis forma corporis, quae imaginem animae imitatur, semper incorruptibilis et incommutabilis permaneat: quicquid vero naturali corpori ex concrectionibus elementorum, et animae ex sordibus irrationabilium motuum superadditum est, in fluxu et

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic A; C rad. corr. *ista*; F *istac*. ² Sic CF; A *Nam*. ³ Sic CF; A *credimus*. ⁴ Sic CF; A *intelligimus*. ⁵ Sic CF; A *corporis*. ⁶ et om. A. ⁷ et om. A. ⁸ Sic CF; A *profecta est*. ⁹ A a solari luce. ¹⁰ Sic A; F *convivione*, C corr. *convivione*. ¹¹ Sic CF; A *in suis*. ¹² Sic F; et om. A; C in cap. xx et in vii. ¹³ inquit om. A. ¹⁴ de corpore occulto — *resurget*; om. CF. ¹⁵ Sic CF; A *incomprehensibile*. ¹⁶ Sic CF; A *augmentationem*. ¹⁷ Sic CF; A *eversionem*. ¹⁸ Sic CF; A *in suis*. ¹⁹ Sic CF; A *ingenuis*. ²⁰ Sic CF; A *Subtrahatur*. ²¹ A *ver verbum Dei*. ²² C et corr. F *deformitate*. ²³ es. om. A. ²⁴ est om. F.

corruptione semper est. Et hoc, ut ait ipse, sub A
 figura Naaman Syri, et illorum decem, quos Evan-
 gelium purgatos a Domino fuisse narrat, pulchre
 insinuat. Ille namque Syrus, ipsique decem, hu-
 manam effigiem non perdiderant, sed solummodo
 tumore et turpitudine leprae percussi et cooperti
 sunt, ut per hoc intelligamus, naturam nostram non
 esse perditam vel mutatam, sed vitiorum deformi-
 tate decoloratam. Et vide, quantum incunctanter
 ipse Syrus humanae naturae gesserit figuram. Na-
 aman quippe *decorus* interpretatur, Syria vero *cae-*
lestium contemplatio. Nunquid et sic humana natura
 fieret, si non superbiret? Decora enim et ad cae-
 lestium contemplationem condita est, sed praevari-
 cationis causa ¹ lepra est percussa. At descendens
 in Judaeam Naaman, rediensque iterum in Syriam, B
 jubente propheta Elisaeo, in Jordane flumine lepram
 deposuit, cutisque corporis ipsius renovata est. Num
 et nostra natura, dum languorem suum turpitudi-
 nemque suorum vitiorum recognoverit, in confes-
 sionem miseriae suae descendet ², inque se ipsam
 reversura purgabitur? Et quis eam purgabit? Elisaeus,
 Dei videlicet salvator, vel Dei salus. Nonne noster
 Elisaeus est Dei Verbum Dominus noster Jesus Chris-
 tus, qui est Dei salvator et Dei salus? In redeundo
 in Syriam nostram salvabit naturam, hoc est, dum
 ad pristinum statum, in contemplationem videlicet
 intelligibilium virtutum, reverti nos jusserit. Et ubi
 purgabit ³? In Jordane: cujus interpretatio est
descensus Domini, vel *descensus iudicii*, vel *potentia*,
 vel *terra extrema*, vel *ascensio eorum*. Et quando
 credimus et speramus salutem et reditum naturae
 nostrae ⁴ in Syriam caelestis contemplationis, nisi
 quando descendet Dominus in gloria sua, descendet
 ad iudicium vivorum et mortuorum, suam ⁵ poten-
 tiam manifestaturus in terra extrema, hoc est in
 fine mundi, quando caelum et terra transibunt in
 ascensione eorum, hoc est, in exaltatione Sanctorum
 in aeternam beatitudinem, vel certe in communi
 omnium resurrectione? Siquidem resurrectio commu-
 nis omnium ascensio est ex morte in vitam, ex
 animali corpore et corruptibili in spirituale et in-
 corruptibile. Tota autem lepra humanae naturae et
 corruptio exaggerabitur et convertetur in Giezi.
 Giezi interpretatur *videns vallem*, vel *discissio a vi-*
sione; typice diabolus significans, qui, dum sit ne-
 quam Salvatoris nostri servus, sine cujus jussioni-
 bus aut permissionibus malitiae suae machinamenta
 non sinitur peragere, semper in profundum perli-
 tiosis aeternaeque mortis non desinit prospicere, et
 ex veritatis contemplatione merito suae superbiae
 divisus discedere. Lepra itaque nostra, quae livore
 ipsius invidiae imaginem Dei contaminaverat, in
 ipsum redigetur, quia dolore salutis et restauratio-
 nis nostrae superfusum, poena ejus cumulabitur.
 Quid dicam de decem leprosis? Num et ipsi ejusdem

nostrae naturae charactera gessere, quae a suo Re-
 demptore redempta est, et quotidie in singulis redi-
 mitur, et in consummatione mundi universaliter in
 omnibus et redimetur et liberabitur? Humana quippe
 natura denaria quantitate solet significari: anima
 namque et corpore constare dubium non est. Corpus
 autem quinario numero pollet, quattuor videlicet
 elementis corporalibus, et forma, quae illa compo-
 nit elementa et formificat. Anima quoque quinario
 numero non dissonat. Subsistit namque intellectus,
 et ratio, et duplici sensu, interiori profecto et
 exteriori, vitalique motu, quo corpus administratur.
 Denariam hominis quantitatem habes, ut opinor,
 quae conditoris et Redemptoris sui gratia de omni
 superaddita sibi miseria veluti de quadam lepra
 liberabitur, et in unum redigetur, ut non denaria
 quantitas, sed solus intellectus simplicis veritatis
 pura contemplatione unitus remaneat. Quod signifi-
 cari arbitror per ipsum leprosum, qui solus ad Do-
 minum reversus est, gloriam Deo de sua munda-
 tione referens, ac veluti alienigena de longinquitate
 dissimilitudinis rediens, liberatori et purgatori suo
 adhaeserat. Ceteri autem novem non jam reperti sunt.
 Tota siquidem humana natura in solum intellectum
 refundetur, ut nil in ea remaneat, praeter illum so-
 lum intellectum, quo Creatorem suum contempla-
 bitur.

7. Sed antequam de purgatione naturae huma-
 nae, deque adunatione ipsius sibi et conditori
 suo, ad cujus imaginem facta esse, tractemus, de
 ipso reditu quaedam dicenda sunt non incongruum
 existimo. Nisi enim quis prius edisserit, quorsum
 cecidit, et unde incipit reditus naturae, et per quos
 gradus ascendit, et quid appetit, et in quo desinit,
 non facile, quod astruit, suadebit. Disc. Nil verius,
 ut arbitror. Quis enim naturae reditum facile sua-
 serit, si non ante, quo cecidit, et quo et quomodo
 reversura sit, certis ratiocinationis argumentationi-
 bus ⁶ approbarit? MAC. Unde cecidit, et quo perve-
 nit, nulli fidelium incognitum est, Psalmista di-
 cente: *Homo, cum in honore esset, non intellexit,*
comparatus est jumentis insipientibus, et similis fa-
ctus est illis. Deseruit itaque honorem divinae ima-
ginis, caelestiumque virtutum aequalitatis, cecidit
 autem in similitudinem irrationabilium animalium.
 D Terrenis namque cupiditatibus, carnalibusque desi-
 deriis opprimitur natura, quae ad caelestia appe-
 tenda et diligenda naturaliter est condita; irratio-
 nabili motu volvitur, quae ratione frui comparaba-
 tur. Non enim est bestialis motus, qui non in ho-
 mine, postquam peccavit, non deprehendatur; et,
 ut certa docet ratio, reprehenditur in homine, quod
 laudatur in bestia. Quare? Quia in bestia irratio-
 nabilis motus naturaliter subsistit, in homine vero
 contra naturam. Quicquid autem secundum natu-
 ram insitum est, bonum est; quicquid vero contra

VARIAE LECTIONES.

¹ causa om. CF. ² Sic CF; A descendens. ³ Sic CF; A purgabitur. ⁴ A nostrae naturae. ⁵ A et
 suam. ⁶ CF argumentationibusque.

naturam superadditum est, quamvis in bestiali A substantia bonum sit, homini tamen inconueniens et alienum. Nec aliunde humanae naturae irrationabiles motus supervenerunt, nisi ex bestiarum substantiali impetu, quibus peccando similis facta est. Quod etiam idem Gregorius Nyssaeus testatur in capitulo decimo octavo de Imagine ¹, dicens: *Arbitror ex hoc principio, similitudine videlicet irrationabilium animantium, etiam singulas passiones, veluti ex fonte quodam inundationem ², in humana vita conditas. Hanc autem rationem confirmat ³ ipsa passionum cognatio, aequaliter et in nobis, et irrationabilibus manifestata ⁴. Non enim justum est, in humana natura ⁵ ad divinam speciem formata ⁶ passibilis affectus perhibere ⁷ principia. Nam non secundum furorē est ipsa hominis ad Deum similitudo, neque ex voluptate ipsa supereminens natura formatur. Formido quoque, et ferocitas, et ad id, quod plus est, desiderium, et ad id, quod minus est, odium, et omnia hujusmodi longe ⁸ divinae pulchritudinis characterē sunt. Haec itaque ex irrationabili parte humana natura ad seipsum attraxit. In quibus enim irrationabilis vita ad conservationem suam munita est, haec ad humanam vitam translata, passiones factae sunt. In hos itaque irrationabiles motus, qui bestiali vitae naturaliter, humanae vero passibiliter insunt, hominem cecidisse nullus sapientum ambigit, et ex his iterum in mortem corporis et solutionem corrui. Neque enim plus inferiusve rēre ⁹ potuit. Siquidem in natura rerum nihil inferius est vita, ratione, et sensu carente; insimiam autem omnium corpus corruptibile, quoniam ad nihilum redire nulla natura sinitur, et ubi ruinae suae finem posuit, inde iterum redire inchoavit. Finis autem ruinae solutio corporis est. Ex solutione itaque corporis reditus naturae proficiscitur; ac per hoc plus utilitatis humanae naturae contulit mors carnis, quam vindictae, quamvis poena peccati fuisse aestimata sit; in tantum, ut carnis solutio, quae mortis nomine solet appellari, rationabilis mors mortis dicatur, quam mors carnis. Si enim humana vita in hac corruptibili carne recte a sapientibus mors vocatur, qua ratione finis ipsius vitae mortis vocabulo censeretur ¹⁰, dum plus de morte liberat, quam mortem morientibus infert? Hinc beatus Maximus in vicesimo octavo capitulo de Ambiguis: *Finem, inquit, praesentis hujus vitae injustum est, ut arbitror, mortem nominare, sed a morte alienationem, et a corruptione segregationem, et a servitute libertatem, et a perturbatione quietem, et bellorum interitum, et a ¹¹ confusione transitum, et a tenebris reditum, et a doloribus requiem, et ab ignobili pompa silentium, et ab ¹² instabilitate otium, et turpitudinis velamen, et a passionibus refugium,**

et peccati abolitionem ¹³, et omnium, ut comprehendens dicam, malorum terminum. Finis itaque praesentis vitae initium est futurae, et mors carnis auspiciū naturae restitutionis, et in antiquam incolomitatem reditus.

8. *Prima* igitur humanae naturae reversio est, quando corpus solvitur, et in quattuor elementa sensibilis mundi, ex quibus compositum est, revocatur. *Secunda* in resurrectione implebitur, quando unusquisque suum proprium corpus ex communiōne quattuor elementorum recipiet. *Tertia*, quando corpus in spiritum mutabitur. *Quarta*, quando spiritus, et, ut apertius dicam, tota hominis natura in primordiales causas revertetur, quae sunt semper et incommutabiliter in Deo. *Quinta*, quando ipsa natura cum suis causis movebitur in Deum, sicut aer movetur in lucem. Erit enim Deus omnia in omnibus, quando nihil erit nisi solus Deus. Nec per hoc conamur astruere, substantiam rerum petituram, sed in melius per gradus praedictos redituram. Quomodo enim potest perire, quod in melius probatur redire? Mutatio itaque humanae naturae in Deum non substantiae interitus ¹⁴ aestimanda est, sed in pristinum statum, quem praevicando perdiderat, mirabilis atque ineffabilis reversio. Si enim omne, quod pure intelligit, efficitur unum cum eo, quod intelligitur, quid mirum, si nostra natura, quando Deum facie ad faciem contemplatura sit ¹⁵, in his, qui digni sunt, quantum ei datur contemplari, in nubibus theoriae ascensura, unum cum ipso et in ipso fieri possit? Nec hoc dicimus, illorum sensum refellentes, qui dicunt, nullum corpus posse ¹⁶ mutari in vitam, neque ullam vitam mutari in corpus, praesertim cum sanctus Pater Augustinus hoc docere ¹⁷ videatur, sed quod in hac disputatione de naturae reditu Gregorium sequimur Theologum, ejusque expositorem Maximum, nec non et sanctum Ambrosium in explanatione Evangelii secundum Lucam; neque cuiquam suademus credere, quod ei incredibile videtur. Praedictorum namque reversionis naturae graduum quidam sunt, in quibus theologorum traditio universa fieri consentit, quidam, in quibus omnino discrepat. Nam de reditu corporis in elementa, ex quibus venit, deque ipsius resurrectionis tempore in seipsum recursu, nullus dissonat ab altero. De transitu vero, id est transmutatione corporis in animam, vel animae in causas, vel omnium in Deum, valde dissimilis sententia est, variumque fere in omnibus dogma. Multi enim de solutione ¹⁸ solummodo corporis in elementa, deque ejus reditu resurrectionis momento in suum proprium statum disputant, et neque plus ascendere videntur, quoniam in qualitate corporum post resurrectionem disputationis suae finem constituunt;

VARIAE LECTIONES.

¹ In capitulo decimo octavo de imagine om. CF. ² Sic CF; A in inundatione. ³ confirmat om. A. ⁴ Sic CF; A manifestat. ⁵ Sic CF; A humanae naturae. ⁶ A non formatae. ⁷ Sic CF; A referre. ⁸ Sic CF; A longe a divinae. ⁹ Sic CF; A inferius vivere. ¹⁰ Sic CF; A censetur. ¹¹ a om. CF. ¹² ab om. CF. ¹³ CF abolicitatem. ¹⁴ Sic CF; A non in substantiae interitu. ¹⁵ A contemplatura est. ¹⁶ posse om. A. ¹⁷ Sic CF; A dicere. ¹⁸ Sic CF; A dissolutionem.

transfusionem vero corporum in animas, et animarum in causas, et causarum in Deum quidam penitus negant, quidam caute dubitant, in tantum, ut etiam humanitatem Christi in divinitatem conversam fuisse dicere non audeant. Et quoniam illorum non est praetermittenda auctoritas, quid de hoc sentiant¹, breviter commemorare debemus. Beatus Aurelius Augustinus in decimo Exemeri sui: *Primum, inquit, illud firmissime teneamus, animae naturam nec in naturam corporis converti, ut, quae jam fuit anima, fiat corpus, nec in naturam animae irrationalis, ut quae fuit anima hominis, fiat pecudis, nec in naturam Dei, ut quae fuit anima, fiat quod est Deus², atque ita vicissim nec corpus, nec animam irrationabilem, nec substantiam, quae Deus est, converti et fieri animam humanam.* Vides, quemadmodum negat, animam humanam, hoc est naturam rationabilem, converti posse in Deum, neque corpus in animam. Boethius quoque in secundo libro de Trinitate: *Non est, inquit, humana anima in divinitatem, a qua assumpta est, permutata. Quod si neque corpus, neque anima in divinitatem potuit verti, nullo modo fieri potuit, ut humanitas converteretur in Deum. Multo minus vero credi potest, ut utraque in se converterentur, quoniam neque incorporeitas transire ad corpus potest, neque rursus e converso corpus ad incorporeitatem, quandoquidem nulla his materia subjecta communis est, quae alterutris substantiarum qualitatibus permuetur.* In his verbis praedictorum auctorum nil aliud datur intelligi, quam nullam corpoream naturam in incorpoream posse mutari. Quorum sententiam non solum non reprehendimus, verum etiam libenter accipimus; theologos autem, qui graece locuti sunt, aliter sensisse non ignoramus. Quorum dicta quamvis in praecedentibus disputationis hujus libris frequenter de reditu naturae introduxerimus, eadem et nunc repetere necessarium judicamus. Beatus Gregorius Theologus in Epitaphio fratris sui Caesarii de resurrectione disputans: *Paulo post autem, inquit, et congenitum, carnale corpus videlicet, receptura est anima, cum quo, quae illic sunt, hoc est, in futura vita, philosophata est, per ipsam et datam et creditam terram, carnem profecto, in modum, quem novit, qui ea colligavit et dissolvit, Deus, huic cohaereditabit illic gloriam: et quemadmodum laborum ejus, animae videlicet, per congenerationem participavit corpus, sic ex jucunditatibus suis tradet totum in seipsam, corpus scilicet, consumptura, et futura cum ipso unus et³ spiritus, et animus, et Deus, absorpto a vita et mortali et fluenti.* Quam sententiam Maximus explanans: *Ut enim, inquit, absorpta est per peccatum caro a corruptione, a carne vero anima terrena operationibus suis facta, ab anima autem per consummatam ignorantium cognitio Dei, ut neque, si Deus est, cognosceret: sic omnino tempore resurrectio-*

nis secundum bene futuram conversionem in Spiritu sancto per gratiam incarnati Dei absorbebitur caro ab anima in spiritu, anima vero a Deo, qui est vere vita; ipsum quippe singularissimum per omnia totum tota anima manifeste habitura est. Et simpliciter dicendum: per conversionem a praesentibus, circa quae nunc sumus et convolvimur, omnia in futuro ostendet, quae nostra sunt, ipsa divina resurrectionis gratia, ut, sicut hic nos absorpsit mors valida per peccatum, sic illic illa juste infirmata deponatur per gratiam. Intuere, quam clare et aperte praefati theologi reditum corporis in animam incunctanter edocent. Et ne quis forte nos existimet, nullum Latinae linguae auctorem, qui huic rationi adunationis naturae, hoc est, de reditu inferiorum in superiora favorit, posse invenire, beati Ambrosii sententiam introducere convenit in expositione in Lucam, eo loci, ubi de muliere illa Evangelica tractat, tria sata similiae abscondente, donec fermentarentur in unum. *Apostolus, inquit, non in carne, sed in spiritu ambulare nos praecipit, ut sanctificati per lavacrum regenerationis, veterem hominem cum suis desideriis exuentes, induti novum, qui secundum Christum creatur, non in vetustate literae, sed in spiritus novitate gradiamur, quo possit nobis resurrectionis tempore incorrupta corporis et animae et spiritus manere communio.* Et paulo post: *Itaque si in hac vita tres mensurae, corporis videlicet et animae et spiritus, in eodem fermento, hoc est, in unitate Ecclesiae permanserint, donec fermententur et fiant unum, ut aequalitatem nulla distantia sit, nec compositi ex trium diversitate videamur, erit in futuro⁴ diligentibus Christum incorrupta communio, nec compositi manebimus. Nam et qui compositi nunc sumus, unum erimus, et in unam substantiam transformabimur. Neque enim in resurrectione aliud erit alio inferius, sicut nunc fragilis in nobis est carnis infirmitas, et corporalis habitudo naturae vel vulneribus patet, vel injuriis subjacet, vel sui oneris mole depressa supra terras nequit extollere altius atque elevare vestigium, sed in simplicis creaturae gratiam figurabimur, cum completum fuerit quod dictum est a Joanne: Carissimi⁵, nunc filii Dei sumus, et nondum revelatum est quid erimus; sed scimus, quia, cum revelatum fuerit, similes ei erimus. Itaque cum Dei natura sit simplex, spiritus enim Deus est, nos quoque in eandem imaginem figurabimur, ut qualis caelestis, tale et caeleste. Igitur sicut portavimus imaginem illius terreni, portemus et imaginem hujus caelestis, quam⁶ animus noster debet induere. Sed non ita hunc excelsissimum, Ambrosium dico, magistrum debemus intelligere, veluti substantiarum confusionem, vel transmutationem velit suadere, sed adunationem quandam ineffabilem atque inintelligibilem nostrarum substantiarum evidentissime docuisse. In humana siquidem*

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF; A sentiunt. ² A Deus est. ³ et om. A. cap. 5. ⁴ Sic CF; A quia eum.

⁵ Sic CF; A in futurum. ⁶ Sic CF; pro *hunc* A

natura nil subsistit, quod spirituale et intelligibile non sit. Nam et substantia corporis profecto intelligibilis est, atque ideo non est incredibile, nec rationi resistens ¹, intelligibiles substantiae sibi invicem adunari ², ut et unum sint, et unaquaeque proprietatem suam et subsistentiam habere non desistat, ita tamen, ut inferiora superioribus contineantur. Non enim vera ratio sinit, superiora inferioribus vel contineri, vel attrahi, vel consumi. Inferiora vero a superioribus naturaliter attrahuntur, et absorbentur, non ut non sint, sed ut in eis plus salventur, et subsistant, et unum sint. Nam neque aer suam perdit substantiam, cum totus in solare lumen convertitur, in tantum, ut nihil in eo appareat nisi lux, cum aliud sit lux, aliud aer; lux tamen praevalet in aëre, ut sola videatur esse. Ferrum aut ³ aliud aliquod metallum, in igne liquefactum, in ignem converti videtur, ut ignis purus videatur esse, salva metalli substantia permanente. Eadem ratione existimo corporalem substantiam in animam esse transituram, non ut pereat, quod sit, sed ut in meliori essentia salva sit. Similiter de ipsa anima intelligendum, quod ita in intellectum movebitur, ut in eo pulchrior Deoque similior conservetur. Nec aliter dixerim de transitu, ut non adhuc dicam omnium, sed rationalium substantiarum in Deum, in quo cuncta fluenter posita sunt, et unum erunt. Sed quod de adunatione humanae naturae absque singularum substantiarum proprietatis abolitione diximus, beati ⁴ Maximi sententia possumus approbare. Exponens namque magnum Gregorium Nyssaem in sermone de Grandine, ubi ait : *Et nos quidem lux ineffabilis accipiet, et sanctae ac regalis contemplatio Trinitatis illuminantis planius et purius, et totius toti animo mixtae, quam etiam solum regnum caelorum ego pono*, consequenter adjunxit, dicens : *In omni creatura rationabili angelorum et hominum, quicumque nullam secundum motum, qui ad finem est naturaliter compacturam eis divinarum rationum ab ipso Creatore per negligentiam corruerunt, magis autem seipsos temperanter salvaverant, totos inconversibiliter utpote divinae organa naturae et esse, et futuros esse scientes, quos per totum totus circumspiciens Deus, in modum animae veluti membra corporis compacta, optimo Domino factos ad voluntatem tractat, et propria implet gloria et beatitudine, vitam dans et donans aeternam atque ineffabilem, et omnibus modis universa liberam cognitione constitutae proprietatis praesentis, et per corruptionem consistentis vitae, quam, videlicet vitam aeternam, non aer inspirans, neque sanguinis rivuli hepate fluentis ⁵ constituunt, sed Deus totus totis participatus, et animae in modum ad corpus animae ⁶, et per medium animum ad corpus factus, sicut novit ipse, ut ea quidem anima inconversibilitatem accipiat, illud vero corpus immortalitatem, et totus homo deificetur per inhumanati Dei gratiam*

A deificantis, totus quidem homo manens secundum animam et corpus per naturam, et totus factus Deus secundum animam et corpus per gratiam, et convenientem sibi ⁷ per totum divinam beatae gloriae claritatem, post quam nihil est ad intelligendum lucidius aut excelsius. Quid est ⁸ θείος, id est deificatione dignis amabilis, per quam θείος ⁹ Deus diis factis ¹⁰ unitus omnino universitatem suam facit per bonitatem? Animadvertite, quod ait, totus homo manens secundum animam et corpus per naturam, et totus factus Deus secundum animam et corpus per gratiam. Naturarum ¹¹ igitur manebit proprietates, et earum erit unitas, nec proprietates auferet naturarum adunationem, nec adunatio naturarum proprietatem.

B Disc. Istaec ¹², quae a te dicta sunt, quamvis verae rationi videantur similia, minus tamen capacibus rerumque naturam considerantibus videbuntur, ut opinor, veluti quaedam deliramenta, ac sibi met contradicentia. Magnus siquidem Gregorius Nyssaens ait, ut dicis, quod anima suum totum corpus in seipsam consumptura sit, et cum ipso unus et spiritus, et animus, et Deus futura. Cui etiam favet Maximus, dicens : Omnino tempore resurrectionis secundum bene futuram conversionem in Spiritu sancto per gratiam incarnati Dei absorbebitur caro ab anima in spiritu, anima vero in ¹³ Deo. Addidisti quoque beati Ambrosii sententiam de adunatione humanae naturae, hoc est, de reditu in unum, ne videreris Graecorum solummodo auctorum auctoritatem sequi, nullo auxilio latialiter loquentium, imo etiam de natura rerum disputantium suffultus. Ipse siquidem docet tres humanae naturae subsistentias, corpus videlicet, et animam, et intellectum, veluti tria quaedam sata farinae, ut non dicam confundendas, sed veluti fermento quodam caritatis vinculo resurrectionis tempore adunandas, non ut aliqua compositio nostrae naturae, sed omnino simplicitas et inseparabilis unitas effectatur. Non enim, ut ipse ait, aliter ad imaginem Dei restaurabitur, si non simplex spiritus, omnique compositione libera futura sit. Et nunc iterum post praedictorum Patrum de simplicissima humanae naturae non solum in seipsa, verum etiam in Deo adunatione sententias, ejusdem Maximi dicta introduxisti, quae sunt hujusmodi : Totus quidem homo manens secundum animam et

C corpus per naturam, et totus factus Deus secundum animam et corpus per gratiam. Quibus verbis quid aliud datur intelligi, nisi naturam corpoream in seipsa semper permansuram, et nullo modo nec in animam, nec in animum, nec in ipsum Deum transituram, quamvis resurrectionis gloria beata et incorruptibilis sit futura animae et animo et Deo adunanda? Simili modo de animae natura animique non aliter intellexisse opinor, non transituras, sed singulas quasque in propria substantia permansuras. Neque enim parva differentia est inter animam et animum, dum

D

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF; A subsistens. ² Sic CF; A si intelligibiles s. s. i. adunentur. ³ Sic A; CF Ferrum ut aliud. ⁴ beati om. A. ⁵ CF. epare fluentes. ⁶ animae om. A. ⁷ sibi om. CF. ⁸ Sic CF.; A Quid enim. ⁹ θείος om. ¹⁰ A factus. ¹¹ Sic CF; A naturae. ¹² CF. istac. ¹³ CF a Deo.

ille circa divina solummodo, illa vero circa creaturas moveatur. At si ista sic se habeant ¹, quomodo non contradictoria videbuntur?

9. **MAC.** Cur te talia movent, multum admiror, cum tibi, prout potui, suaserim, intelligibilium naturarum adunationem fieri posse sine cumulo et compositione, proprietatibus observatis et incommutabiliter manentibus. Tria etenim sunt, quae in omni substantia, sive corporibus adhaerente, sive omni corpore absoluta, si tamen aliqua substantia est praeter Deum, quae sive intelligibili sive sensibili corpore careat, incommutabilia et inconvertibilia permanent, ut in prioribus libris multipliciter perdocuimus: essentia, virtus, et naturalis operatio. Nunquid haec tria unum sunt, et non unum compositum, sed simplicissimum unum et inseparabilis unitas? Horum enim nullum sine altero esse potest, quoniam unius ejusdemque substantiae sunt: et tamen ratione consulta nonnulla differentia discernuntur. Aliud est enim esse, aliud posse aliquid efficere, aliud ipse effectus. Aliud est arbori esse, aliud posse crescere, aliud crescere. Aliud homini est esse, aliud posse intelligere, aliud intelligere quod potest intelligere. Et haec tria omni creaturae visibili et invisibili inesse dubium non est.

10. Accipe aliud exemplum de adunatione naturarum sine confusione, vel mixtura, vel compositione. Num in una specie multi numeri substantiales sunt, et in uno genere multae species, et in una essentia multa genera, et ita sunt, ut vera edocet ratio, ut in una *οὐσία* unumquodque genus suas proprias rationes possideat, alterius generis rationibus discretas, neque confusas, neque mixtas, neque compositas, adunatas tamen, atque, ut ita dicam, unum quoddam ² multiplex et simplex? Similiter de speciebus in genere, et de numeris specialissimis in specie intelligendum est. Horum namque singula quaeque et proprietatem suam et adunationem possident, omni compositione remota. Aliud exemplum intueri ex numeris materia absolutis. Nonne omnes numeri sive finiti sive infiniti, hoc est, sive rationis contemplationibus et nominationibus comprehensibiles, sive humanae adhuc in hac vita contemplationis et ratiocinationis virtutem superantes, in monade unum subsistunt? Et quidem in ipsa nulla numerorum compositio, vel confusio, vel mixtura numerorum est: singuli autem suas singulares rationes in ea vi et potestate custodiunt. Quis enim recte disputantium dixerit, binarium numerum vel ternarium in monade compositos esse, ita ut binarius in ea bis singulis, et ternarius ter singulis subsistat? Si enim hoc fieret, non esset monas, sed multarum diversitatum et partium exaggeratio, et discrepantium numerorum cumulus. Est autem monas, in qua omnium numerorum mirabili qua-

dam adunatione fons unus manat. In ipsa enim binarius et ternarius unum sunt, et proprias rationes custodiunt, quae ³ sibi invicem conveniunt ⁴, absque ulla mole corporea, absque ulla humanarum cogitationum phantasia seu phantasmate, seu phantasiae et phantasmatis copulatione, sed solo simplici et intelligibili intellectu subsistunt, unde in res corporeas sive incorporeas procedunt actu et opere seu naturae ⁵, hoc est, seu naturali seu artificiali operatione ⁶, seu arithmeticae. Non aliter, sed eadem ratione de omnibus numeris a monade progredientibus, et in eandem resolutis intelligendum. Quid de puncto dicendum, a quo omnes lineae egrediuntur, et in quod resolvuntur, et in eo unum sunt, neque illud unum compositum, sed ex rationibus diversis adunatum? Nec talium exempla etiam in rebus sensibilibus desunt. Non negabis, ut existimo, oculorum radios, caelestiumque corporum fulgores, ceterorumque luminarium sensibiles atque corporeos esse. Disc. Quis negarit? Si enim luminarium splendor corporeus est, cur non etiam oculorum? Nam fortassis loca non implerent, et localiter non porrigerentur, si corporales non essent. **MAC.** Age jam ⁷, sive lux oculorum et luminarium corporea sit, vel non sit, sensibilem ⁸ esse nemo denegarit. Dic. Nemo. Sed quare haesitas, ac veluti dubius videris de luce, utrum corpus sit, an non? Atque ideo velim certam inde sententiam audire.

11. **MAC.** De ratione lucis nunc non agitur: sed quid de ipsa sentio, quoniam a me exigis, breviter dicam. In natura rerum tria rationabilis inquisitio invenit. Omne enim, quod est, aut corpus est, aut incorporeum, aut medium, quod corporale dicitur, et neque corpus est, neque incorporeum, in corporibus tamen sentitur, et propterea corporale dicitur. Et est quidem ⁹ corpus omne, quod longitudine, et latitudine, et altitudine extenditur, sive naturale sit, sive geometricum. Incorporeum est omne, quodcunque praedictis spatiis omnino caret, ut est vita, omni materia carens. Corporale vero est, ut color, et forma, et similia, quae neque corpus sunt, quia circa corpora intelliguntur, neque incorporea sunt, quia semper corporibus adhaerent. Si ergo lux color est, et formas rerum sensibilibus detegit, quid impedit, ne dicatur, neque corpus esse, neque incorporeum, sed medium quoddam, quod corporale dicitur atque sensibile? Disc. Redi ad propositum: neque enim ¹⁰ hic diutius immorandum. Facillime quippe crediderim, lumen oculorum seu ceterorum luminarium colorem esse, et neque corpus neque incorporeum. Sed adhuc non satis video, utrum ille radius, verbi gratia, solaris, vel oculorum animalium, corpus quoddam sit, an corporale, ac solummodo color circa corpora sensibilis: ideoque definitur optarum,

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF.; A habent. ² CF quiddam. ³ Sic CF; A quae. ⁴ fons unus est — conveniunt om. C. ⁵ Sic CF; A natura. ⁶ hoc est seu naturali seu artificiali operatione om. CF. ⁷ jam om. A. ⁸ A sensibile. ⁹ quicquam om. A. ¹⁰ enim om. A.

quid sit radius. **MAG.** Radius est, ut opinor, igneum quiddam, simplex, tenuissimum, purum, velox, mobile, lucifluum, ex quo splendor procedens loca et corpora, quae penetrat, illuminat atque declarat. **DISC.** Talis definitio verisimilis videtur. Sed quorsum istaec ?

12. MAG. Non aliorum, nisi ut intelligas, quomodo ² multorum et innumerabilium hominum, seu ceterorum animalium, videndi sensus capacium, visus circa aliquod visibile uno eodemque momento temporis volvatur. Verbi gratia, aurea sphaerula, in summitate altissima turris posita, simul ab omnibus undique circumstantibus potest videri, et unusquisque illam aspicientium obtutus sui radios in ea ³ infigit, et nullus alii dicit, Tolle tuum visum, ut et ego videam quod vides, quia simul omnes possunt aspicere. **B** Si ergo tot radii in unum confluunt, et nullus alteri confunditur, vel miscetur, vel componitur, quoniam singuli intuentium quique proprietatem suam ⁴ obtinent, dum circa unam eandemque rem mirabili quadam adunatione versantur : quid mirum, si tota humana natura in unitatem quandam ineffabilem redigatur, proprietatibus et corporis, et animae, et intellectus incommutabiliter permanentibus? Aliud exemplum ex sensibilibus intrare, quod etiam beatus Dionysius Areopagita de talibus disputans introduxit. Ponamus veluti in quadam ecclesia multas lucernas simul ardentis, et ex diversis sedibus lampadum fulgentes : nonne unum lumen efficiunt, ita ut nullus corporeus sensus sit, qui proprietatem luminis singularum lampadum ab alterius lumine positi discernere? Eo autem argumento incunctanter apertissimum est, multarum lampadum lumina nullo modo esse confusa, sed solummodo adunata. Nam si quis, verbi gratia, lucem unius lampadis ex ipsa domo, in qua lucent, subtraxerit, et aliorum duxerit ardentem, de suo proprio lumine inter ceterarum lampadum splendores nihil relinquet, nihil aliarum luminis subtrahet. Sic de ceteris omnibus lampadibus sentiendum. Nam si et ipsae subtractae fuerint, nil alieni luminis secum subtrahent, nil proprii dimittent.

13. Num simili modo de humanis organicisque vocibus intelligitur? Singula quaeque vox, sive humana, sive fistularis, vel lyrica, qualitatem suam habere non desistit, dum unam harmoniam inter se plures unitate congrua analogia efficiunt. **D** Ubi etiam apertum argumentum de sonis datur, quod in se invicem non confunduntur, sed solummodo adunantur. Nam si aliqua vox ex ipsis siluerit, sola silebit, nec de melodia silentis inter adhuc sonantes quicquam resultat. Ex quo manifestum est, quod, quando inter ceteras sonuit, proprietatem suae qualitatis observavit. Nam si aliis ⁵ confunderetur, non posset totam se silendo subtrahere. Quod enim confunditur vel miscetur, non facile in suam proprieta-

tem resolvitur. His itaque atque huiusmodi rerum intelligibillum et sensibillum exemplis facillime possumus cognoscere, adunationem humanae naturae fieri posse, proprietatibus singularum substantiarum observatis. Sed quoniam de re ditto sermo est, necessarium quaerere, quid corporis in animam ⁶ reversurum sit, ut fiat cum ipsa, sicut Gregorius Theologus ait, *unus et spiritus ⁷ et animus et Deus, vel ut fermentetur in unum incompositum*, ut beatus Ambrosius edocet, si substantia ipsius, corporis dico, semper incommutabiliter absque ulla transmutatione ⁸ permansura sit. Idem itaque sanctus Gregorius praefatus paucis verbis hanc quaestionem solvit, dicens : *Absorpto a vita et mortali et fluenti. Ac si aperte diceret : Dum absorptum fuerit a vita, quicquid mortale et fluxile est in corpore. Quod etiam Apostolus manifestissime docet. Ait enim : Seminatur corpus animale, surget corpus spirituale. Item : Dum corruptibile hoc induerit incorruptionem, et mortale hoc induerit immortalitatem.* Moles itaque terrena, mortalis, fluxilis, quae ex diversis qualitibus sensibillum elementorum et assumpta et composita est, sub forma hac, quae sensibus corporis succumbit ⁹, sicut in praecedentibus libris tractavimus, quoniam merito peccati naturali corporis substantialique superaddita est, solvetur, et in melius mutabitur, in spiritum stabilemque substantiam, quae nescit fluere vel mori, resurrectionis tempore reversura. Sanissima namque et catholica fide credimus, divinorum virorum, Theologi videlicet Gregorii et Maximi, de talibus inconcussas rationes reddentium dogmate imbuti, quod conditor humanae naturae totam simul eam creavit, nec animam ante corpus, nec corpus ante animam condidit. Ideoque non irrationabiliter tenemus, in ipsa prima conditione animam simul et corpus absque ulla corruptibilitatis et mortis capacitate substituisse. Non enim rectae rationi convenit putari, conditorem naturae simul factae partem ejus immortalem et incorruptibilem, animam dico, partem mortalem et corruptibilem, corpus videlicet, creasse. Ideoque totam naturam hominis, animam et corpus, immortalem et incorruptibilem creatam fuisse, non incongrue, ut arbitror, aestimamus. Nam et angelos tales creatos fuisse sapientes tradunt. Eos siquidem spiritus incorporeos et spiritualia corpora omni corruptione carentia constitutos esse non dubitant : hominibus vero et praevericantibus angelis poena peccati terrena et corruptibilia corpora aereaque superaddita esse, terrena quidem hominibus, aerea vero angelis. Sed quod nobis superadditum est, quoniam ex Releptore nostro assumptum, qui seipsum exinanivit, formam servi accipiens, movebitur in spiritum, et in ipsam substantiam primitus a Deo creatam, *quando absorbebitur mors in victoriam*, et totus

VARIAE LECTIONES.

¹ *CF istae.* ² *quomodo om. Cf.* ³ *CF in eam.* ⁴ *suam om. CF.* ⁵ *Sic CF; A cum aliis.* ⁶ *Sic F; A anima; C quid corporis humani reversurum sit.* ⁷ *et spiritus om. CF* ⁸ *Sic CF; A commutatione.* ⁹ *A succumbunt.*

homo, exterior videlicet et interior, sensibilis et intelligibilis, in unam adunabitur. Si cui autem incredibile videtur, corpus quidem terrenum mutari posse in spiritum, videat, quomodo sensibilium rerum qualitates in semetipsas transmutantur, manentibus substantiis, quarum qualitates sunt: videat, quomodo aquatilis qualitas in igneam vertitur qualitatem: videat, quomodo nubes de aere conglobatae in aera purissimum resolvuntur, ita ut nihil de densitate earum remaneat: videat, quomodo et ipse aer, ut saepe diximus, solari claritate consumitur: videat, quomodo fumus in flammam vertitur: videat, fortissimam rationationis virtutem. Si enim qualitates rerum visibilium incorporales sunt, unde nullus recte disputantium dubitat, et si omnia terrena corpora ex ipsarum qualitatuum exaggeratione conglobantur: quid mirum vel incredibile est¹, quod ex incorporalibus qualitatibus conficitur, in² res incorporales posse redire? Disc. Plane intuentibus rerum substantias et qualitates, transfusiones quoque et compositiones, nec non et adunationes et progressionem ex primordialibus causis, inque easdem reuertis, fortassis nec mirum nec incredibile videbitur. Mihi autem nullius sententiam praescribenti, vel litigiose refellenti, etsi de talibus aliter senserit, satis actum. Non enim plus quaero certis rationibus suaderi substantiarum adunationem absque ullis confusionum, vel mixturarum, compositionumve perturbationibus seu transmutationibus, qualitatuum quoque, ex quibus haec omnia sensibilia corpora³ compacta sunt, reditum et solutionem in ipsas substantias, sine quibus subsistere non possunt. Nulla enim qualitas, seu quantitas, seu quocumque aliud accidentis per se valet subsistere. Ac per hoc non temere, ut arbitror, dixerim, ipsum reditum, de quo nunc tractamus, non substantiarum, quae immutabiliter et insolubiliter in se permanent, sed qualitatuum et quantitatum aliorumque accidentium, quae per se et mutabilia sunt et transitoria, locis temporibusque subjecta, generationibus et corruptionibus obnoxia, futurum esse. Et si ita est, ut vera ratio suadet, non transeunda, sed diligenti consideratione investiganda sequitur quaestio. MAC. Dic, quae, quae et qualis sit illa, acuta inquisitione inventionemque digna.

14. Disc. Utrum rerum conditarum substantiae, et essentiae, et rationes ex primordialibus causis per generationem in locis temporibusque, diversorumque accidentium capacitatem procedunt atque descendunt, ut iterum finitis temporibus, hoc est mundo sensibili terminato, in easdem causas, ex quibus produserint, redeant: an semper in suis causis ultra omnem generationem et solutionem, ultra omnia loca et tempora, et, ut breviter dicam, ultra omnia accidentia incommutabiliter permanent, ita ut ipsarum sola insita eis naturaliter et superaddita συμ-

Α ἄματα, hoc est accidentia, quae rationaliter a sapientibus passiones solent appellari, ab eis progrediuntur materialiter ad hunc mundum visibilem procreandum, ut eo iterum soluto illa solvantur, et in suas substantias revertantur, ut in eis quiescant, terminumque suae mutabilitatis constituent, omni fluxu generationis et corruptionis per incrementa et decrementa in locis, temporibus, libera, suisque subjectis substantiis unita, ut aeternaliter unum cum ipsis, inseparabile, et incommutabile ineffabili adunatione efficiantur. MAC. Nimis ista inquisitio alta, ac nondum in civilem animi conceptionem promulgata. Sed quia abs te cautissime et ordinate proposita est, non multa et laboriosa reservatione indiget; fere namque a te ipso soluta est. Causas itaque omnium rerum in sapientia creatas et substitutas in ipsa aeternaliter et incommutabiliter non dubitas, ut opinor, permanere, et ab ipsa nusquam nunquam recedere, vel fluxum aliquem pati ad ea quae inferiora sunt. Non enim per se subsisterent, si aliquo modo ab ipsa recederent. Disc. De causarum omnium incommutabili perseverantia in ipsa divina sapientia, quod est Verbum Dei Patris, in quo et per quod et facta sunt et subsistunt, nullo modo dubitarim. Illud siquidem et divina Scriptura, et sanctorum Patrum traditio incunctanter asserit. MAC. Quid tibi videtur de substantiis rerum, quae in praedictis causis⁴ et factae et substitutae sunt? Num verisimile, imo verissimum, ut credamus, etiam ipsas, substantias dico, in suis causis semper et incommutabiliter permanere, et ab eis nunquam nusquam nullo modo recedere? Ut enim ipsae causae primordiales non deserunt sapientiam, sic ipsae substantiae non deserunt causas, sed in eis semper subsistunt. Et quemadmodum causae extra substantias⁵ nesciunt esse, ita substantiae extra causas non possunt fluere. Disc. Nil verisimilius, et ad intelligendum facilius, et veritati propinquius, quam ut ita et credamus, et inconcusse teneamus. MAC. Restat itaque, de qualitatibus substantiarum — qualitates autem dico, sicuti solent sapientes omnia, quae substantiis accident, appellare, quia mutabiles sunt, et circa substantias suas volvuntur — hunc mundum fabricatum compactumque fuisse, et in easdem resolvendum fore. Omne enim, quod temporaliter per generationem incipit esse, necesse est essendi finem habere. Nec sic tamen praedictas substantiarum qualitates suas substantias, circa quas volvuntur, omnino deserere, et in materiam sensibilis mundi conveniri arbitramur; sed mirabili et ineffabili modo, soli fabricatori illius cognito, et circa suas substantias, quibus inseparabiliter adhaerent, semper permanent, et hunc mundum modo⁶ quodam intelligibili compositionibus suis perficiunt atque componunt. Nam supra universitatem visibilem causas et substantias omnium corporum sive catholicorum sive particula-

VARIAE LECTIONES.

¹ est om. CF. ² in om. A. ³ corpora om. A. ⁴ causis om. A. ⁵ Sic CF; A *substantiam*. ⁶ Sic A, CF *motu* quodam.

rium, quibus constituitur, non Irrationabiliter credimus esse. Ex incorporalibus enim et intelligibilibus¹ corporalia et sensibilia originem ducunt.

15. Disc. Restat : nec alius exitus de praesenti quaestione videtur posse inventiri. Adhuc tamen velim breviter definias, qualis inter causas et substantias differentia sit. Utraeque namque incorporales et intelligibiles sunt. Mag. Causas dicimus generalissimas omnium rerum simul rationes in Verbo Dei constitutas. Substantias vero singulas² et specialissimas singularum et specialissimarum rerum proprietates et rationes, in ipsis causis distributas et constitutas. Disc. Aperte ac breviter est discretum. Ex ipsis itaque causis et substantiis mundus iste, coagulatis videlicet illarum qualitibus, processerat, et in eandem³ iterum suae resolutionis tempore reversurus et transiturus erit. Mag. Nil verius veritatisque propinquius credendum est et intelligendum. Ipsa siquidem Veritas ait : *Caelum et terra transibunt, verba autem mea non transibunt*⁴. Sed quorsum caelum et terra transibunt? Nunquid in nihilum? Disc. Absit. Non enim illud ullo modo dicendum. Nihilum autem nunc dico absentiam et privationem omnium, quae sunt, et quae non sunt, in quod⁵ nulla creatura et visibilis et invisibilis occurrat sit.

16. Mag. Quorsum igitur caelum et terram cum omnibus, quae in eis sunt, transitura? Quod enim veritas promisit, inevitabiliter erit. Disc. Non aliorum, ut censeo, nisi in ea, ex quibus processerunt. Processerunt autem ex causis generalissimis et specialissimis substantiis, per compactas in materiam qualitates, addita forma. In eandem igitur incunctanter transibunt. Sed quae sunt illa verba veritatis, quae nunquam transibunt, nosse velim. Non enim illa, quae ictu aeris proferuntur, quibus ipsa veritas, dum praesens in carne fuerat, hominibus locuta est, crediderim esse. Transitoria namque erant, sicut et ceterorum hominum verba. Mag. Non alia dixerim verba veritatis, vel, ut ita dicam, verba Verbi, quia veritas Verbum est, nisi causas praefatas et substantias, hoc est incommutabiles rerum rationes in sapientia Dei factas, secundum quas visibilia et invisibilia condita sunt, et in quas caelum et terra transibunt. Ipsa⁶ autem nunquam nusquam transibunt⁷, quoniam in Verbo Dei unigenito veluti quaedam verba ineffabilia et incommutabilia perpetualiter manent. Quae verba, ut opinor, audivit Apostolus, quando in paradisu[m] raptus est. Quis enim angelorum vel hominum fari verbis vel mente cognoscere possit, quas, et quales, et quantas rationes rerum in principio, Verbo videlicet suo, Pater ante omnia tempora et ante omnem creaturam fecerit. Disc. Non itaque causas et substantias rerum, in Verbo Dei substitutas, in numero computas creaturarum? Di-

xisti enim, eas ante omne tempus omnemque creaturam factas fuisse. Mag. Non computo; nec sine ratione, quoniam proprie creaturae vocabulo significantur, quae per generationem motu quodam temporali in species proprias sive visibiles sive invisibiles profluunt. Quod autem ante omnia tempora et loca substitutum est, quoniam ultra tempora et loca est, creaturae proprie non dicitur, quamvis modo quodam loquendi *συνηχοχικως* universalitas, quae post Deum est, ab ipso condita creatura vocitetur.

17. Sed rursus quaeritur, utrum omne, quod temporaliter movetur, localiter etiam moveri necessarium sit. In qua quaestione multorum non solum catholice, verum etiam seculariter de mundo disputantium sententia variatur. Sunt enim, qui dicunt, haec duo, locum dico et tempus, circa et extra corpoream creaturam esse, et ab eis contineri et circumscribi. Et quia naturali ratione plus est quod continet, quam quod continetur, non intra partes mundi, sed extra ipsius universitatem loca et tempora computanda existimant : praesertim dum incorporalia sunt, in numero corporalium non recte connumeranda esse iudicant. Alii vero loca et tempora intra mundanam universalitatem concludunt. Aiunt⁸ enim, simul cum ceteris, quae intra mundum continentur, congenita et concreata fuisse, et quemadmodum cuncta ex causis suis prolata sunt, ita et illa. Rationes siquidem⁹ locorum et temporum, priusquam in mundo crearentur, in Verbo Dei, in quo facta sunt omnia, praecesserunt. Adhuc etiam ratiocinationem : si loca et tempora ante mundum fuere, profecto aeterna sunt; et si aeterna sunt, aut Deus sunt, aut principales omnium causarum in sapientia divina substitutae : quod stultissimum est aestimari. Duo enim maximi errores sunt hominum, ut ait Augustinus : *loca supra caelum, et tempora ante mundum putare*. Ac per hoc concluditur¹⁰, tempora secularia simul cum mundo orta et coorta esse, et nullo modo ipsum praecessisse. In numero itaque eorum, quae intra mundum continentur, locum et tempus connumerandum vera ratio cogit, ac per hoc, non solum in ipsis, quicquid in mundum venit, generari — locorum namque temporumque numeris et nascitur et movetur — verum etiam omnibus, quae in eis generantur, congenerari, et ex generalibus causis, quae mundum praecedunt, prodire. Quod autem proposuimus, utrum omne, quod movetur temporaliter, necesse sit etiam localiter moveri, eodem modo catholicorum auctorum¹¹ traditio dissimiliter sentit. Primum quidem Deum solum per seipsum sine loco et tempore moveri, absque ulla discrepantia dogmatizant. De motu vero spiritualis creaturae, omnis materiae corpulentia liberae, nonnullis dissonant theoriis. Quidam etenim ipsum solo tempore, sine loco, moveri affirmant,

VARIAE LECTIONES.

¹ A *Intelligibilibusque*. ² A *singulas vero substantias*. ³ A *eadem*. ⁴ *CF transient*. ⁵ *Sic CF : A in quo.*
⁶ A *Ipsae*. ⁷ *CF transiunt*. ⁸ *Sic CF ; A Dicunt*. ⁹ A *quidem*. ¹⁰ *Sic A ; CF includitur*. ¹¹ *Sic CF : A auctorum*.

omnem vero corporalem creaturam non solum temporaliter, verum etiam localiter mutabilem esse non incongrue arbitrantur. Nec ¹ ibi omnes dissonant. Quorum sententiae beatus etiam ² Augustinus favet, de Deo loquens: *Movet, inquit, seipsum sine loco et tempore, movet conditum spiritum per tempus sine loco, movet corpus per tempus et locum.* Alii vero locum et tempus, teste Maximo in Ambiguis, Gregorium Theologum sequentes ³, inseparabilia esse inunctanter astringunt, in tantum, *ut omne temporale locale sit, et conversim omne locale temporale, et nullo modo in natura rerum inveniri, quod solo tempore sine loco, vel solo loco sine tempore possit moveri.* Sed quid horum convenientius tenendum sit, non est nostrum adjudicare ⁴; unusquisque de talibus disputantium intra seipsum deliberet, quid sibi rationabilius sequendum sit: nos autem redeamus ad propositum. Disc. Cautè ac vigilantè. Non enim debemus de sententiis magnorum et venerabilium virorum temere iudicare. Nam si unum dixerimus rectius sensisse, videbimur alterum refellere; quae maxima et promptissima causa litigandi solet evenire.

18. MAC. Nullus pie atque catholice philosophantium, divinaeque Scripturae virtutem considerantium dixerit, ut opinor, loca et tempora ante mundum fuisse. Disc. Istaec ⁵ credentibus et intelligentibus non contradixerim. Sanissime enim credunt, et purissime intelligunt. Quidnam ⁶ praecederet mundum, nisi sola aeternitas, praesertim cum scriptum sit: *Omnia in momento oculi facta sunt?* Loca autem et tempora in numero omnium sunt. Item: *Qui vivit in aeternum, creavit omnia simul.* MAC. Quid ergo dicemus, si loca et tempora ante mundum non fuere, sed sola aeternitas ipsum praecessit? Nunquid verisimile est, ut eodem modo credamus, nec post mundum remansura? Si enim in universitate mundi loca et tempora computantur, qua ratione, soluto mundo, permanebunt? Totum siquidem aut universaliter manet, aut universaliter perit; ut autem ex parte maneat, ex ⁷ parte pereat, impossibile est. Si enim una pars ex toto perierit, totum interit. Una namque dempta, totum non est. Similiter si una pars salva fuerit, et ceterae interierint, totum interit. Totus itaque mundus aut totus interit, aut totus semper erit. Peribit autem. Totus igitur peribit, neque ulla pars sui post suum interitum remanebit sine interitu. Sunt autem partes ejus locus et tempus. In ipso igitur et cum ipso peribunt locus et tempus. Locum nunc dico non rerum definitionem, quae semper manet in animo, sed spatium, quo corporum quantitas extenditur. Nam quod Graeci duas illas mundi partes, locum dico et tempus, *ἔν ἄνω*, hoc est, sine quibus ceterae partes esse non possunt, appellant, tandiu illud vocabulum non te-

A mere dixerim in eis praevalere, quamdiu totum illud, cujus partes sunt, permanserit. Eo vero transeunte simul et illius vocabuli virtus evacuabitur ⁸. Cum enim non fuerit, quod locari et circumscribi indigeat, quomodo erit locus? Si enim ⁹ nihil locaverit, locus non erit. Eo siquidem pereunte, quod collocatur ¹⁰, qua ratione locus erit? Locus quippe omnino non est, quod quid non collocat. Non aliter de tempore. Quando enim nullus motus erit, quem mensura temporis non dividet et comprehendet, quomodo tempus erit? Est enim tempus morarum vel motuum certa et naturalis dimensio. Pereunte igitur, quod mensuratur, et illud, quod metitur, necessario peribit. In quo enim intelligetur tempus, quando nullus sentietur motus? Ut enim motus in quodam moto continetur, ita tempus in quodam dimenso motu. Sicut ergo motus non erit, quando nulla pars mundi movebitur, ita tempus, quando nullus mensurabitur motus. De interitu autem mundi ac de fine nullus catholicorum ambigit. Non enim sola ratio et naturalis necessitas, quod interiturus sit, verum etiam divinarum literarum verissima auctoritas comprobatur. Maximi namque ob hoc ¹¹ sapientes mundi non ausi sunt docere vel concedere, hunc mundum temporali principio per generationem inchoasse, ne cogentur fateri, finem temporis per occasum habiturum esse. Nam si mundum temporali principio inchoare concederent, sine quoque temporis terminari negare non possent. Ideoque illorum quidam mundum totum, hoc est materiam ejus et formam, coaeternum Deo fuisse, quidam solam informem materiam astruere conati sunt, formam solam et formationem mundi Deo attribuentes, materiam vero ejus aeternam et coaeternam Deo per seipsam substituisse, Dei tamen formatoris indiguisse, et se ipsam formare non valuisse.

19. Sana autem et ecclesiastica doctrina firmissime credit, et luculentissime perspicit, unum et omnipotentem Deum, principium causamque omnium, quae sunt, et quae non sunt, materiam dedisse mundo et formam, quando voluit, finemque daturum esse, quando statuit: qui fecit omnia in aeternalibus causis, priusquam fierent temporalibus momentis: qui est finis omnium, quia in ipsum revertentur, quae ab ipso profecta sunt, et in ipso moventur et stant. Dominus ipse de transitu mundi, ut paulo superius introduximus, ait: *Caelum et terra transibunt, verba autem mea non transibunt.* Et ne quis transitum mundi de loco in locum, vel de tempore in tempus, vel de forma visibili in formam visibilem, vel de qualitate in qualitatem, vel de quantitate in quantitatem in his verbis arbitretur ¹² posse intelligi, audiat Prophetam fabricatori mundi dicentem: *Opera manuum tuarum sunt caeli; ipsi peribunt, tu autem permanes.* Ille autem aperte dixit, *peribunt*, ut intelligas, quid

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF; A Non ² etiam om. A. ³ Sic A; CF sequens (pro sequente, sc. Maximo). ⁴ A *dijudicari*. ⁵ C *Ista*, F. *Istaec*. ⁶ Sic A; A *Quid enim*. ⁷ Sic CF; A *aut ex parte*. ⁸ Sic CF; A *revocabitur*. ⁹ cum om. CF. ¹⁰ Sic CF; A *locatur*. ¹¹ ob hoc om. A. ¹² Sic CF; A *putet*.

sit *transibunt*. Si autem *caeli transibunt*, quid de his, quae intra ambitum ejus continentur, existimandum? Si enim excellentissima pars mundi peritura sit, nunquid putandum, inferiores remansuras esse? Et si, quod continet et ambit, perierit, nunquid, quod continetur et ambitur, salvabitur? Non enim verisimile, quod melius, obire, et quod deterius, salvari, praesertim cum Propheta non dixerit, opera manuum tuarum sunt caelum; ipsum peribit: sed opera manuum tuarum sunt caeli; ipsi peribunt. Ubi aperte datur intelligi, quod ¹ non solum illud astrigeram caelum, quod universitatem sensibilis creaturae circumscribit et ambit, verum etiam caelum aethereum, in quo septem planetarum cursus suos peragunt, et aereum caelum, quod inter terram et lunam coartatur, perituram sit. Aer namque corpulentus terraeque proximus aliquando nomine caeli vocatur, ut in Genesi, quando volatilia sub firmamento caeli tranare ² facta sunt, aliquando nomine terrae, ut in Psalmo: *Laudate eum de terra, dracones*. Si igitur omnia mundi intervalla, tenuissimaque corpora peritura sunt ³, putasne aquas terrasque mansuras, dum illarum natura passibilis sit, et ad corruptionem facilior plus quam ignis et aeris? Joannes ⁴ theologus in Apocalypsi sua dixit ⁵, de consummatione mundi prophetaus: *Primum enim caelum, et prima terra abiit, et mare jam non est*. Salomon item: *Omne, inquit, quod fuit, ipsum, quod erit, et non est omne recens sub sole*. Ac si aperte diceret: Solus Deus, omniumque in eo causae, ante mundum fuit, et ipse post mundum, et in eo cunctorum causae, solus erit: ipse vero mundus, qui sub sole est, et ab aeternis causis ortum accepit, in ⁶ easdem causas reversurus est. Non enim ⁷ erit, quod nunc est. Omne enim, quod incipit esse quod non erat, et desinit esse quod est, jam non est. Animadvertite apertissimas divinae Scripturae de interitu mundi sententias. Dominus generaliter extremitates ejus colligens: *Caelum, inquit, et terra transibunt*. Propheta interiora spatia aetheris et aeris: *Opera manuum tuarum sunt caeli; ipsi peribunt*. Evangelista Joannes: *Mare, inquit, jam non est*. Ex his incunctanter docemur, nullam mundi partem remansuram esse, quae interitura non sit. Disc. Quid ergo dicemus? Nam ⁸ et idem Salomon ait: *Generatio venit, generatio vadit; terra vero in aeternum stat*. Si transierit, quomodo stat, et stabit in aeternum? Mac. In his verbis Salomonis non illam partem mundi, quae media et infima est, quoniam infra eam nihil est, in qua genus humanum adhuc mortale et corruptibile possidet generationi et corruptioni obnoxium, accipimus, sed illam terram, de qua Propheta dicit: *Qui fundasti terram super stabilitatem suam; non inclinabitur in seculum seculi; incom-*

mutabilem videlicet naturarum omnium stabilitatem in essentialibus et substantialibus causis, quarum immobile fundamentum est ⁹ sapientia Patris, quae non inclinabitur in seculum seculi. Solet namque Scriptura sacra terrae nomine naturarum stabilitatem incommutabilem significare, et maxime humanae naturae soliditatem. Hinc Apostolus: *Mortificate, inquit, membra vestra, quae sunt super terram*. Tanquam diceret: Mortificate vitia vestra, quae sunt supra soliditatem naturae, ut eradicatis eis virtutum gemina crescant. Ipsa est terra repromissionis, in quam populus fidelium de Aegypto, hoc est, de labore seu tenebris — nam utrumque Aegyptus ¹⁰ interpretatur — liberatus, et per mare baptismatis introductus, et in deserto praesentis vitae exercitatus reversurus est. Ipsa est terra, quam filii spiritualis Israel possidebunt, quando Deum facie ad faciem contemplaturi sunt. Eademque Abraham patriarchae figurate monstrata est, et in aeternam possessionem data. Sed si tibi praedictae divinarum Scripturarum de interitu hujus terrenae molis, in qua nunc vivimus in similitudinem jumentorum procreati, non sufficiunt sententiae ¹¹, aliae ex eadem Scriptura addendae sunt. Vertex apostolorum, Petrus videlicet, in Epistola secunda ¹²: *Caeli autem, inquit, qui nunc sunt, et terra eodem verbo repositi sunt, igni reservati in die judicii et perditionis impiorum hominum*. Joannes in Apocalypsi: *Vidi, inquit, caelum novum et terram novam; primum enim caelum et prima terra abiit, et mare jam non est. Caelum autem novum et terram novam*, vel, ut ait Petrus: *Novos caelos et novam terram, beatum Gregorium Nazianzenum theologum sequentes, de restauratione humanae naturae in pristinum statum, deque ejus in antiquam dignitatem reditu non longe, ut video, a veritate remoti intelligimus. Disc. De interitu mundi, imo etiam ipsius reditu in aeternas causas, ex quibus deluxerat, satis est disputatum. Sed quo sine terminabitur, apertius audire velim.*

20. Mac. Miror, quare hoc interrogas, dum tu ipse paulo superius incunctanter delinieris finem mundi, suas videlicet aeternas causas in Verbo Dei aeternaliter et incommutabiliter subsistentes, et in superioribus inter nos confectum est, in omnibus, quae in motu vel in statu ¹³ sunt, vel certe, ut ita dicam, in mobili statu et in motu stabili, non aliud esse principium, aliud finem, sed unum et id ipsum. Si ergo principia mundi sunt causae, ex quibus ortus est ¹⁴, nonne fines ejusdem eadem causae, in quas reversurus? Non enim in nihilum rediget, sed in causis suis, motu suo finito, perpetualiter salvabitur et quiescet. At si Verbum Patris, in quo et sunt, et facta sunt omnia, causa omnium causarum est visibilium et invisibilium: nunquid ipsa causarum causa

VARIAE LECTIONES.

¹ quod om. CF. ² Sic CF; A terra, mare. ³ CF peritura sint. ⁴ Sic CF; A Johannesque. ⁵ Sic CF; A dix. rit. ⁶ Sic CF; A et in. ⁷ enim om. A. ⁸ Sic A; CF Num. ⁹ est om. A. ¹⁰ Sic A; CF tegyptum. ¹¹ S c f; A sententiae supra interposuit sic: praedictae divinarum Scripturarum sententiae ut in. erit cet. ¹² Sic CF; A in secunda sua epistola. ¹³ A in statu vel in motu. ¹⁴ est om. CF.

hnis mundi est ¹, in quam desinet, quando omnia, A est finis omnium visibilium et invisibilium, quoniam quae in motu sunt, in eo, quod appetunt, in ipso omnia visibilia in intelligibilia, et intelligibilia in ipsum Deum transibunt mirabili et ineffabili adunatione, non autem, ut saepe diximus, essentiarum aut ² substantiarum confusione aut interitu. Et hoc totum Dominus et Salvator noster Jesus Christus resurgendo a mortuis in seipso et perfecit, et exemplum omnium, quae futura sunt, praemonstravit. Resurgens quippe nullum sexum habuit. Quamvis enim in ipso sexu, masculi videlicet, in quo ex virgine natus, et inter homines usque ³ ad passionem conversatus, post resurrectionem discipulis suis ad confirmandam illorum fidem apparuit; non enim aliter ipsum cognoscerent, nisi in habitu illis cognito se ipsum manifestaret: nulli tamen ⁴ fidelium licet credere, vel ⁵ ullo modo cogitare, ipsum post resurrectionem ullo sexu detineri. *In Christo enim Jesu neque masculus est neque femina*, sed solum verum et totum hominem, corpus dico, et animam, et intellectum, absque ullo sexu vel aliqua comprehensibili forma, quoniam haec tria in ipso unum sunt, et Deus facta, sine proprietatum transmutatione vel confusione. Totus namque Deus est, et totus homo, una substantia, vel, ut usitatus dicam, una persona, locali et temporali motu carens, dum sit super omnia loca et tempora Deus et homo, absque ulla forma, cum sit forma omnium et paternae substantiae character, absque ulla similitudine, dum omnia similia ei esse appetunt ⁶. Humanitas siquidem Christi unum cum Deitate facta nullo loco continetur, nullo tempore movetur, nulla forma seu sexu circumscibitur, quia super haec omnia exaltata est, et non solum super haec, verum etiam *super omnes virtutes, et potestates*, ceterosque spirituales ordines, quia *sedet ad dextram Patris*, quam sessionem nulla creatura potest attingere. Proinde non immerito redarguendi sunt, qui corpus Dominicum post resurrectionem in aliqua parte mundi conantur constituere ⁷, et localiter et temporaliter moveri, et in eo sexu, in quo apparuit mundo, intra mundum detineri. Quomodo enim inter omnia potest esse corpus, quod in unitate divinitatis super omnia exaltatum est? Deinde considerandum, quod ipse resurgens a mortuis in paradysum reversus est. Non enim credendum est, aliquod spatii temporis inter reditum ipsius a mortuis, et paradysi introitum fuisse, nec ipsum paradysum in quem a mortuis resurgens intravit, localem esse. vel in aliqua parte hujus mundi sensibilis contineri. Neque, quando manifestabat se discipulis suis, credendum est, extra paradysum fuisse, sed simul et in paradiso erat, et se ipsum suis discipulis demonstrabat. Ille enim jam in paradiso erat, quia in ipso humana natura restaurata est: illi vero, quibus se manifestavit, nondum in paradiso, hoc est nondum restaurata in natura erant ⁸. Neque quando evan-

VARIAE LECTIONES.

¹ A finis est mundi. ² Sic CF; A constituent. ³ Sic CF; A nullus nullius. ⁴ A ἀναρχος. ⁵ A inter. ⁶ Sic CF; A subsistens. ⁷ Sic; CF A in paradiso. ⁸ Sic AC; F et. ⁹ Sic CF; A quouaque. ¹⁰ tamen om. A. ¹¹ A aut. ¹² Sic CF; A ei esse appetunt similia. ¹³ Sic CF; A astruere. ¹⁴ Ille enim jam in paradiso erat — erant om. CF.

seebat ab oculis eorum, localiter ab eis recedebat, A sed in subtilitatem spiritualis corporis carnalibus adhuc postolorum oculis inconspiciam se¹ occultabat. Hinc datur intelligi, non aliud esse paradisi- sum, in quem resurgens ingressus² est, praeter ipsam humanae naturae integritatem, quam in seipso restauraverat, et in qua primus homo, si non peccaret, gloriosus permaneret. Ipse est paradisi, qui sanctis promittitur, in quem ex parte, anima videlicet, jam ingressi sunt, ex parte, corpore dico³, extra adhuc sunt. Adunavit itaque in se orbem terrarum paradiso. Ipsi siquidem orbis terrarum paradisi erat. Totum namque, quod de orbe terrarum acceperat, materislem videlicet carnem cum suis accidentibus absque peccato, et virilem habitum, in spirituali in seipso mutavit naturam. Ac deinde non solum humanitatem, quam acceperat et renovaverat in seipso, in aequalitatem angelicae naturae exaltavit et reduxit, quod per ascensionem ejus in caelum significatum est, quando videntibus discipulis elevatus est in aera, nube eum suscipiente ab oculis eorum, quae et claritatem ipsius et spiritualitatem indicabat; dixit enim, priusquam pateretur: *Pater, clarifica Filium tuum*: verum etiam super omnes angelos et virtutes caelestes, et, ut breviter dicam, super omnia, quae sunt et quae non sunt, sublimavit. Et quod in seipso particulariter perfecit, generaliter resurrectionis tempore in tota humana natura perfecturus est, hoc est, non solum omnia, quae ipsa post peccatum de hoc mundo materiali attraxerat, convertet in spiritum, verum etiam ad aequalitatem caelestis gloriae, quam angeli possident, perducet. Et ne mireris, quod de talibus in aliis libris hujus nostrae disputationis multa tractata sunt, et nunc iterum recapitulatur, quoniam sic ordo et necessitas inveniendarum rerum, quas inquirimus, exigit, ut easdem sententias et argumentationes multipliciter repetamus et revolvamus, ac⁴ veluti quadam ἀνακεφαλαιώσασσι in memoriam revocemus. Hoc autem dico, quoniam in superioribus libris multa⁵ de reditu naturae beati Maximi sententias introducetes⁶ praegustavimus: sed nunc plenius tractare debemus. Idem itaque Maximus non solum in Ambiguis, verum etiam in scholiis de adunatione creaturarum disputat quadragesimo octavo capitulo, D ubi turrium, quas Ozias aedificavit in Jerusalem, theoriam exposuit. *Angulos fortassis, inquit, sermo Scripturae dixit ipsas per Christum factas differentes separatarum creaturarum adunationes. Adunavit enim hominem, ipsam secundum masculum et feminam differentiam mystice in spiritum auferens, et proprietatibus, quae per passiones sunt in ambobus, liberam naturae rationem constituens. Adunavit autem et terram, quae est secundum sensibilem paradisum et orbem terrarum, separationem expelens. Adunavit et*

*terram et caelum, ostendens unam apud semet ipsam visibilium naturam. Adunavit sensibilia et intelligibilia, unamque ostendit existentem eorum, quae facta sunt, naturam, quadam mystica ratione coaptatam. Adunavit per rationem supernaturalem ac modum creatam naturam non creatae. Disc. Quid igitur dicemus? Qua ratione vel similitudine credendum est, Dominum absque ulla sensibili et circumscripta forma, et maxime absque illa, quam nascendo ex Virgine accepit, resurrexisse? Et quoniam ille exemplum generalis atque futurae resurrectionis et erat, et est, si absque ullo sexu resurrexit, necessario sequitur, ut omnes homines in resurrectione et post resurrectionem universaliter sexu careant. MAC. Hoc superfluum est quaerere, quoniam in prioribus⁷ libris multipliciter et ratione suasum est, et sententiis beati Gregorii ejusque expositoris, Maximi dico, est conclusum, quod in futura vita post resurrectionem natura hominum omnino sexu, hoc est, virili et feminea forma carebit, quoniam in ipsam formam, quae ad imaginem Dei facta est, reversura est. Imago autem Dei non est masculus neque femina; ista enim divisio naturae propter peccatum facta est. Disc. In futura itaque vita neque masculus erit, neque femina, si sola simplicitas naturae duplicem, qui nunc est, sexum in seipsam absorpserit. MAC. Cur de hoc haesitas, cum de hominibus in resurrectione generaliter Veritas dicat: *Neque nubent, neque nubentur, sed erunt sicut angeli in caelo*? Nunquid angelos ex intellectu et spirituali corpore constare credimus? C Omni tamen circumscripta forma eos carere non dubitamus. Nam quod saepe in humana effigie apparuisse illos divina narrat historia, non nos cogit aestimare, eos tali effigie naturaliter detineri. Illud enim pro tempore factum est, quoniam aliter hominibus apparere⁸, et cum hominibus loqui, aut impossibile aut non facile erat. Si ergo angeli omni forma circumscripta carent, quid mirum, homines, dum aequales angelis fuerint, omni sexu⁹ et formarum circumscriptione carituros? Neque enim aliter aequales eis erunt, neque hoc incredibile vide ur. Quaedam namque corpora sunt liquida ac spiritualia, circumscriptis formis carentia. Quod autem liquidum et¹⁰ spirituale est, purissimaeque substantiae, corporalibus quantitibus ac lineamentis seu aliqua mole circumscripta contineri posse non video, quoniam vera ratio talia existimare non me sinit. Quattuor siquidem simplicia mundi elementa nullis coartantur formis; ubique enim in mundo sunt, cujus nulla pars est illorum concursu carens. Quod autem ubique est in mundo, quomodo aliqua forma circumscribi possit? Sunt igitur corpora formis sensibilibus carentia. Quid de radiis oculorum dicendum? Nonne et ipsi corporei sunt, omni forma carentes? Si autem dixeris angelos intelligibiles formas¹¹, ha-*

VARIAE LECTIONES.

¹ se om. A. ² Sic CF; A regressus est. ³ Sic CF; A ex parte animae videlicet jam ingressae ex parte corpora dico. ⁴ A et. ⁵ Sic CF; A multos. ⁶ Sic CF; A introducendas. ⁷ Sic CF; A superioribus. ⁸ apparere om. A. ⁹ Sic CF; A omni et sexu et formarem. ¹⁰ A ac. ¹¹ A formis intelligibiles.

bere, omnino concedo, ac per hoc homines etiam in resurrectione ¹ similiter intelligibiles formas habituros esse, non solum non denego, verum etiam affirmo. Sed quae et quales nunc in angelis sunt, et in hominibus futurae, omnino me ignorare fateor, donec transeat, ut ait Augustinus, *corpus meum in affectum voluntatis meae*. Non ignoro tamen multos magnosque sapientes, qui omnino aliter de humanis corporibus post resurrectionem sentiunt, quorum sententias in processu hujus libri non pigebit introducere, ne videamur eos vel spernere vel non legisse. Disc. Consequens disputationis ordo exigit, ut, quid quisque ecclesiasticorum sapientum, quos legisti — non enim omnes te legisse opinor, quod cuiquam impossibile est — de talibus senserit, proferas, ut in arbitrio legentis ponatur, quem ² velit sequi. Nunc autem a te quaero, qua ratione dicitur perire, quod in primordiales causas, vel certe in ipsum Deum perhibetur reversurum, dum plus pronuntiandum sit vivere et permanere, quam interire et transire?

21. MAC. Huic tuae interrogationi breviter ac facile respondeo, beati Dionysii Areopagitae propheticam sententiam exponentis sensum considerans : *Pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum ejus*. Sanctorum siquidem mortem non aliam in hoc versu Prophetam dixisse astruit, praeter illorum transitum in Deum contemplationis celsitudine, omnia visibilia et invisibilia superantes adhuc in corpore constituti. Num et Petrus ille apostolorum vertex mortuus erat omni creaturae, et transivit in Deum, quando Domino interroganti, quem se esse diceret, respondit : *Tu es Christus Filius Dei vivi?* Num similiter Joannes evangelista omnibus, quae facta sunt, defunctus est, altitudine theoriae cuncta superans et clamans : *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum*, totaque ipsius mirabilis et ineffabilis Theologi theoria? Audi Apostolum adhuc mortali corpore detentum, mortuum tamen se et crucifixum pronunciantem : *Mihi mundus crucifixus est*, inquit, *et ego mundo*. Talis itaque est interitus sanctorum contemplationis virtute in ipsum Deum transeuntium, et omnia, quae sunt, et seipsos deificati ³ altitudine divinae gratiae superantium. Eo itaque modo, quo ii, qui virtute atque scientia implentur, adhuc in hac vita constituti solo animo intereunt, totus mundus, quando terminabitur, interibit. In ipsum enim, qui propter superessentialitatem suae naturae nihil dicitur, reversurus ⁴ est, non ut totus deificetur, aut cum Deo unum efficiatur, ut caelestes virtutes, et humani animi illuminati, purgati, perfecti, sed ut unumquodque ⁵ eorum, quibus constituitur ⁶, in suas, ut saepe diximus, referatur causas. Causas autem omnium in Deo

esse substitutas, nemo fidelium dubitat. Qui enim dubitat, aut infidelis est aut insipiens. Proinde omne, quod in causam suam reducit, in Deum redire cur dubitaretur? Et re rearis, me temere Deum vocasse nihil, et nulla auctoritate suffultum, audi beatum Dionysium Areopagitam in primo capitulo de divinis Nominibus : *Diximus, inquit, cum theologicos characteres exposuimus, unum, incognitum, superessentiale, per se optimum, quod quidem est, trinam unitatem dico, ὁμοῦτον et ὁμοούσιον, neque dicere neque intelligere possibile est : sed et sanctarum virtutum angelicae unitates, quas sive speculativas, sive acceptivas oportet dicere, superincognitae et superlucis bonitatis, et arcanae sunt et incognitae, et solis ipsis subsistunt, qui super scientiam angelicam, dignis suis ⁷ angelis. His deiformes angelica imitatione ⁸, quantum licet, coadunati humani animi, quoniam ⁹ secundum omnem intellectualem operationem requiescunt, talis autem fit deificatorum animorum ad summum lumen. Deum videlicet, ¹⁰ unitas ¹¹ : laudant ipsum potissime per omnium, quae sunt, ablationem. In hoc vere et supernaturaliter illuminati ex beatissima cum ipso unitate, quae omnium quidem est, quae sunt, causale, ipsum autem nihil, ut omnibus, quae sunt, superessentialiter exaltatum. Animadvertite praefatum theologum, quomodo incunctanter summum lumen, Deum videlicet, qui omnem intellectualem et rationalem illuminat creaturam, nomine quod est nihil, insinuat. Et subiecit rationem, cur nihil vocatur. Quia super omnia, quae sunt, superessentialiter exaltatur. Commune igitur omnium, quae facta sunt, veluti quodam interitu redire in causas, quae in Deo subsistunt; proprium vero intellectualis et rationalis substantiae, unum cum Deo virtute contemplationis, et Deus per gratiam fieri. Disc. Plane perspicio, non aliud esse mundo perire, quam in causas suas redire, et in melius mutari. Sed quia pars sensibilis mundi maxima est corpus humanum, non mole sed dignitate rationalis animae, qua formatur et vivificatur et regitur et continetur, de ipsius reditu tractare ordo rerum exigit et disputationis series, ni fallor.*

22. MAC. In hoc non falleris; ita enim instans via carpenda est. Disc. Ingredere itaque. MAC. Reditum secundum humani corporis — nam primus in elementa solutio ejus est — resurrectionem ipsius esse, communiter omnis Ecclesia fatetur. Disc. Omnium proprie recteque credentium communis confessio est, non aliud esse reditum secundum ¹² corporum praeter eorum resurrectionem, et ex quatuor mundi elementis, in quae ¹³ solvuntur, revocationem. Utrum vero resurrectio corporum secundum gratiam, an secundum naturam, an utraque ¹⁴ con-

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF; A post resurrectionem. ² Sic CF; A quod. ³ deificati om. A. ⁴ Sic CF; A reversus est. ⁵ Sic CF; A unum quod. ⁶ Sic CF; A constituitur. ⁷ Sic CF; A dignantur illis angelis. ⁸ Sic CF; A unitate. ⁹ A quia. ¹⁰ Deum videlicet om. CF. ¹¹ Sic CF; A unio. ¹² secundum om. A. ¹³ A qua. ¹⁴ A utroque

currente sit, quaerendum, nam fere paucos de hoc tractantes reperi.

23. MAC. Nèc ego recordor, me in latinis codicibus legisse, non quod fortassis de hac quaestione tractatum a quodam nobis adhuc incognito non sit, ut opinor; non enim putandum est, Romanae linguae auctores hanc magnam quaestionem intactam praetermississe, aut notatam non tractasse: sed quod in manus nostras ¹, si quid inde definitum est, non pervenit. Ideoque dum diu per me ipsum de hoc cogitabam, nil aliud mihi occurrebat, praeter quod resurrectio mortuorum generaliter bonorum malorumque non nisi sola Redemptoris mundi gratia futura sit, nulla naturali virtute cogente, in tantum, ut si Deus Verbum caro factum non fieret, et inter homines conversatus non esset, et totam humanam naturam non reciperet, in qua passus est et resurrexit, nulla mortuorum resurrectio foret. Et ut sic intelligerem, eo quod ipse dixit, attractus eram: *Ego sum resurrectio et vita*; ac si per solam incarnationem ipsius ² generale hoc donum, nullo excepto, genus humanum acceperit ³, resurrectionem videlicet a mortuis, hoc est restitutionem et redintegrationem totius hominis naturae, quae corpore et anima constituta est. Si autem Dei Verbum humanam naturam non susciperet, et in ea ex mortuis non resurgeret, nullus omnino resurrectionis gratiam haberet, sed, sicut ceterorum animalium cadavera, in terreno pulvere perpetualiter humana corpora permanerent. Hoc etiam putabam, audiens Apostolum dicentem, quod *Deus Verbum sit primitiae mortuorum*. Haec erat mea de resurrectione mortuorum opinio. Sed postquam sancti Epiphani, episcopi Constantiae Cypri, Ancoratum ⁴ [seu] ⁵ sermonem de Fide legi, magnique Gregorii Theologi de Imagine disputationem, mutavi sententiam, ut illum auctoritati consentiens, meamque opinionem parvipendens ⁶, resurrectionem mortuorum naturali virtute futuram esse concederem. Ideoque eorundem verba huic nostrae praesenti disputationi inscribere non incongruum judicavi. Praefatus itaque Epiphanius, de resurrectione disputans, Graecosque resurrectionem omnino negantes convincens, haec ait: *Graeci quidem penitus resurrectionem negant, Deum ⁷ ignorant es ejusque mandata; verumtamen resurgent etiam nolentes. Ipsa enim creatura plane eos redarguit, manifestans quotidie resurrectionis formam. Occidit namque dies, et mortuorum imbuuntur ⁸ modum; ablata nocte oritur dies, nos inspirans, et resurrectionis signum insinuans. Colliguntur fructus, et status praesentium secat, nostrae hinc transmutationis definita specie, seminantur terra et producit, quia deposita semina post messem, id est, post collectionem frugum, resurgent. Locusta mortua et sepulta, quod ex ea projectum, concipi-*

*pitur ⁹ in terra, et post tempus terra, quae ei commendata sunt, reddit. Semina germinum seminantur, et primum moriuntur; si enim non moriuntur, non vivificantur. Signacula in nobis Deus fecit resurrectionis per unguis decem et decem, testimonium perhibens de nostra spe. Sed et sic per coronam capitis, perque capillos nostram resurrectionem praedicat. Quod enim videtur in nobis mortuum corpus, hoc est, capilli, quotidie secati, et unguis iterum crescunt ¹⁰, significantes resurrectionis spem. Et non est fabulosum dicere propter incredulos exempla naturae. Palumbes aves, animalia non simul velociter volantia, moriuntur seminatres, et post quadraginta dies continuo reviviscunt. *κάρδαροι*, hoc est scabrones, futuram sui mortem sentientes, in sphaeram fini se ipsos abscondunt, sepelientes ipsam sphaeram in terra et obruentes; ac sic ex suo humore iterum inveniuntur ex suis reliquiis reviviscentes. De Phoenice ave Arabica superfluum mihi est dicere; jam namque in aures multorum venit fidelium et infidelium. Haec est autem ipsius causa. Quingentesimum annum peragens praenoscit tempus mortis suas instare. Sepulcrum enim operatur aromatibus, illudque ferens venit in civitatem Aegyptiorum, quae vocatur Eliopolis, id est solis civitas, et plantis suis pectora sua multum percutiens, ignem de suo corpore proferens, incendit subjectam in loco sepulcri materiam, ac sic seipsum totum comburit, et ¹¹ totus carnes suas cum ossibus. Divina autem administrative nubes mittitur, et pluit, et exstinguit corpus avis consumentem ¹² flammam, mortua quidem jam existente ave, et penitus ardente; exstincta autem flamma reliquiae carnis ejus consumptae relinquuntur, et per unam diem non apparentes, vermem gignunt, qui vermis plumescit, et novus fit, tertia die solidatur, et solidatus, locum inquirentibus et ministrantibus loco se ipsum manifestat, et iterum in suam recurrit patriam, unde venit, et combustus juvenescit. Audiisti Epiphanium. Si ergo in restaurandis rebus humanique corporis partibus naturalis vis operatur, inque animalibus irrationabilibus resuscitandis, ut praefati auctoris approbant exempla: quid mirum, si vitalis et naturalis virtus, quae nunquam substantiam humanorum corporum deserit, in tantum praevalet, ut ipsius operatione ipsa corpora ad vitam restituantur, et ad totius humanae naturae integritatem? Ceterorum namque animalium, omniumque rerum sensibilibus diversa et specialia corpora, quoniam et in ipsis vitalis motus, dum formis suis continentur, viget et movet, dum solvuntur, silet, nequaquam tamen eorum substantiam deserit, generaliter cum mundo transibunt ¹³, eo modo transeundi, de quo plura superius tractavimus. Et quoniam cuncta sensibilia et intelligibilia in humanae naturae plenitudine condita sunt, cum rationi resi-*

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF; A meas. ² Sic CF; A ejus. ³ CF acciperet. ⁴ Sic C; CF accuratum. ⁵ seu om. ACF; add. ex col. j. ⁶ A parum pendens. ⁷ A Dominum. ⁸ Sic CF; A imitatur. ⁹ Sic CF; A conspicitur. ¹⁰ Sic CF; A crescent. ¹¹ A ac. ¹² CF consumentem. (sic!) ¹³ Sic CF; A transibit.

ait, si totum mundum cum omnibus suis partibus **A** tempore restitutionis ipsius naturae, in qua totus continetur, generali quadam resurrectionis specie resurrectorum deliberemus? Praesertim cum omnium sensibilium, dum in se ipsa ¹ consideratur natura, una eademque perspicitur, et in hoc mundo non magnitudinem corporeae molis, sed incorporealium substantiarum adunationem absque omni cumulo et partium exaggeratione vel compositione vera considerat ratio: sicut in monade et in centro non quantitatem vel qualitatem numerorum et linearum, sed solam virtutem, quae nulla mole, nullo spatio, nulla quantitate et qualitate circumscribitur, perspicitur. Est enim tota per totum in seipsa, nullo loco ambita, nullo tempore mota. Proinde si in universitate sensibilium humana praecellit natura, et superiora semper inferiora ad se attrahunt; non enim ratio sinit superiora ab inferioribus consumi, inferiora autem in superiora transire certissimis approbationibus approbat: num verisimile est, humanam naturam cuncta intra se et infra se condita sibimet copulatam et adunatam in fine omnium existimare? De spirituali autem humanorum corporum post resurrectionem subtilitate ejusdem Epiphanius sententiam non praetereundam esse arbitror. Nam de corpore Christi post resurrectionem, in quo perfectissimum totius humanae resurrectionis praecessit exemplum, disputans haec ait: *Intravit januis clausis; carnale enim ipsius corpus spirituale resurrexit: et ² non aliud praeter quod est. Et quod est, Deitati coadunavit ³ in subtilitate spiritus ornatum. Si enim ibi non erat subtilitas quaedam spiritus, corpus ponderosum accepit. Sed ut ostenderet, quia hoc corruptibile nostrum induetur incorruptionem in veritate; nam si mortale est, induetur immortalitatem: intravit quidem januis clausis, ut ostenderet crassimembre subtilemembre, et mortale immortale, et corruptibile incorruptibile. Ut autem omnes redargueret incredulos in nostra salute, dico autem resurrectione, in subtilem transmutans corpus spiritum, contemperavit resurrectionem.* Intuere, quantum incunctanter spiritualium corporum resurrectionem et in subtilitatem incomprehensibilem reditum, omni tarditate et qualitate terrenae molis, totiusque ponderis corporeis sensibus succumbentis, localibusque spatiis circumscripti, ab spiritu absorpta pronuntiat, purissime intelligens Apostolum dicentem: *Seminatur corpus animale, surget corpus spirituale.* Disc. Intueor, et magni viri auctoritatem amplector. De spiritualitate siquidem et illocatitate omnium generaliter humanorum corporum post resurrectionem, quando humana natura, quae corpore et anima constat, aequalis erit angelis, et sanctorum Patrum auctoritate mihi jam ⁴ suasum est ⁵, et intra me perspexi rationem, consultans, nil aliud probabilius veritatisque propinquius occur-

rere, quam corpora in caelestem qualitatem conversa, omneque terrenum universaliter deponent, existimari, sensibus mortalium incomprehensibilia ⁶, omnique locali circumscriptione libera. Si enim simplicia mundi hujus corruptibilis elementa, ut saepe diximus, omne, quod intra ambitum ejus continetur, penetrant, nulliusque circumscripti corporis densitas obstat, ne ubique in omnia diffundantur: quisnam de visibilis hujus machinae natura diligenter disputantium, ejusque catholicorum ⁷ subtilitatem ac veluti quandam incorporealitatem mentis contuitu investigantium, non incunctanter asserat, aëra tenuissimum omnia caelestia et terrestria, necnon et aërea et Neptunia, nullo obstaculo demorante, penetrare, eoque mirabilius et spirituali tenuitati propinquius igneam spiritum, simplex ⁸, purum, omni corporeo sensu remotum, non solum cuncta mundi spatia implere et ambire, verum etiam ipsum tenuissimum aëra nimia sua subtilitate et incorporealibus naturis similitudine, dum sit intimus omnium, tranare ⁹. Similiterque de aqua simplici et terra sentiendum; nam et ipsa ubique omnibus corporibus insunt secundum suam analogiam. Quid mirum, resurrectionis corpora ultra omnem sensibilem qualitatem ascendunt, omni mole et localitate absoluta, et, ut ita dicam, in spiritum omnino conversa, vitaeque simillima, super omne, quod sensus corporeus potest attingere, ineffabili sua spirituali subtilitate exaltari? De eo vero, quod resurrectio corporum naturali virtute cooperatrice sit futura, et non per solam incarnati Verbi gratiam ¹⁰, nunc primum incipio cogitare, et tibi prius titubabam, in operatione videlicet naturali, utrum resurrectionis sit effectiva — humani quippe corporis. redintegrationem soli Redemptoris gratiae tribuebam, sicut et tu aliquando — ibi jam certus efficior ratione duce. Nullum enim miraculum in hoc mundo contra naturam Deum fecisse legimus: sed causis naturalibus administrativis et effectricibus, jussu Dei movente, factas esse quascunque virtutum theophanias, divina narrat historia. Et si miraculum miraculorum est generalis mortuorum resurrectio, cujus maximum exemplum praecessit in Christo, in tantum, ut cetera fere omnia naturalia argumenta in praefiguratione ipsius facta fuisse recte intelligantur: num veritati putandum est non convenire, nos existimare, ex causarum naturalium effectiva potentia divinae voluntati subdita ipsam, resurrectionem dico, futuram? Mac. Ambabus itaque cooperatricibus, ipsa quidem natura et gratia, resurrectio perficietur. Disc. Crediderim. Sed quid ad gratiam, quid ad naturam proprie in hac resurrectionis actione naturam, non satis conspicio. Nullam siquidem inter eas esse nemo solerter sapientiae secreta rimantium dixerit

VARIAE LECTIONES

¹ ipsa om. CF. ² corpus om. CF. ³ et om. A. ⁴ Sic CF; A praeter quod fuerat sed illud ipsum in subtilitatem. ⁵ jam om. CF. ⁶ est om. CF. ⁷ CF immortalium comprehensibilia. ⁸ Sic C; catholicorum om. A. ⁹ Sic A CF; F corr. simplicem. ¹⁰ F transare. ¹¹ Sic CF; A non sola i. v. gratia.

differentiam. Mac. In eo magnam, diligentique inquisitione lucidaque inventione dignam. In ea siquidem theoriae parte ¹ tria quaedam intueri debemus: et primo inexhaustam divinae bonitatis infinitamque per ea et in ea, quae facta sunt, diffusionem, deinde ipsius divisionis ² generalem hipertitanque scaturiginem in ea, quae dantur, et ea, quae donantur. Tria itaque sunt consideranda, bonitas, ejusque data, et dona: quae a se invicem discernit rationis acies, propriaque singulis coaptat. Datum itaque divinae bonitatis est universalitatis substitutio, et secundum generales et speciales rationes cunctarum creaturarum distributio, quam superessentialis bonitas, quae Deus est, universaliter omnibus largitur a summo usque deorsum, hoc est, ab intellectuali natura, quae summa omnium creaturarum est, usque ad corporalem, quae immo et extremum universalitatis possidet locum. Summa igitur bonitas dat universae conditae naturae esse, quoniam ipsam ex non existentibus in existentia adduxit. Hinc beatus Dionysius quarto capitulo ³ de caelesti hierarchia: *Primum, inquit, omnium illud dicere verum, ut bonitate universali superessentialis divinitas eorum, quae sunt, essentias substituens ad esse adduxit* ⁴. *Est enim hoc omnium causae* ⁵ *et super omnia bonitatis* ⁶ *proprium, ad communionem* ⁷ *ea, quae sunt, vocare, ut unicuique eorum, quae sunt, ex propria definitur analogia* ⁸. *Omnia igitur, quae sunt, participant* ⁹ *providentiam ex superessentiali et causalissima* ¹⁰ *Divinitate emanantem* ¹¹. *Non enim fortassis essent eorum, quae sunt, essentiae, nisi a principio assumerent* ¹². *Existentia igitur omnia esse ejus participant; esse enim omnium est, superesse* ¹³ *divinitas*. Haec tenet Dionysius. Et non solum superessentialis bonitas dat omnibus esse, verum etiam aeternaliter esse. Omnis quippe essentia et substantia non aliunde et est et subsistit, nisi ab ea superessentiali et supersubstantiali ¹⁴ bonitate, quae per se vere est et subsistit. Nullum namque substantiali vel essentiali bonum per se est, praeter ipsam solum, cujus participatio dat omnibus bona esse, solis electis donat deificari. Nulla enim essentia vel substantia ¹⁵ est divina bonitate condita, quae non aeternaliter et incommutabiliter permaneat. Ea siquidem, quae perpetuo perseverare nequeunt, accidentia sunt substantiis superaddita, et circa eas conglobata, inque eas reversura. Est itaque datum divinae bonitatis natura omnis, quae in essentiam ducta est, et perpetualiter custoditur, ne pereat. At vero quoniam inter esse et aeternaliter ¹⁶ esse me-

A dietas quaedam constituitur, quae dicitur bene esse, sine qua ipsae extremitates, esse videlicet et semper esse, nec vere sunt, quamvis sint, nec recte dicuntur esse ¹⁶ — esse enim et semper esse, sublato bene esse, nec vere esse est, nec vere semper esse: illud enim vere et est et semper est, quod bene ac beate subsistit — illa insita medietas, hoc est bene esse, donum divinae bonitatis est, libero ac bono voluntatis intellectualis et rationalis creaturae motu adjuncto. His enim duobus efficitur bene esse, libera videlicet voluntate, donoque divino, quod gratiam sacrosancta vocat Scriptura. Sed illud donum non omnibus generaliter distribuitur. Soli quippe angelicae humanaeque naturae donatur deificatio. Neque illis universaliter, sed solis angelis, qui Creatoris sui dilectione ardent, stabiliti ¹⁷ in contemplatione veritatis ¹⁸ permanent, solisque hominibus *secundum propositum vocatis*. Huc accedit, quod donum gratiae neque intra terminos conditae naturae continetur, neque secundum naturalem virtutem operatur, sed superessentialiter et ultra omnes creatas naturales ¹⁹ rationes effectus suos peragit. Itaque si per solam divinam gratiam resurrectio mortuorum fuerit, omnino naturalis virtus evacuabitur, vitalisque motus, qui rerum substantias nunquam deserit, sive vi et potestate siluerit, ut in monade numeri, sive actu et operatione aperta ²⁰ sit, ut numeri a monade procedentes, ceteraque, quae ex occultis causis in apertos effectus prodeunt. Et iterum ²¹, si naturalis virtus resurrectionis effectiva est absque adiutorio gratiae, quomodo Redemptoris humani generis virtutem in resurrectione mortuorum praevallere possibile est credere, cum ipse dixerit: *Ego sum resurrectio et vita?* Non enim hanc Dominicam sententiam de resurrectione animarum, quae est de morte injustitiae et impietatis ad justitiae et pietatis vitam, hoc est in veritatis contemplationem, solummodo debemus accipere, verum etiam de resurrectione corporum, cujus principale exemplum in sua propria carne praemonstravit. Sana itaque fide possumus attribuire resurrectionis virtutem et dato divinae bonitatis secundum naturalem effectivam potentiam, et dono ejusdem bonitatis secundum superexcellentem omnes naturas gratiam. Nam et haec duo, datum dico et donum, a se invicem segregavit Jacobus apostolus, dicens: *Omne datum optimum et omne donum perfectum de sursum est, descendens a Patre luminum*. Ac si aperte diceret: Omnis naturarum data substitutio et restauratio, quae ex dato et dono conformatur, omnisque perfecta eorum,

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF, A theoria id est de resurrectione tria. ² A divisione ipsius. ³ A capitulo quarto. ⁴ Sic CF; A Primum, inquit, omnium illud dicimus secundum veritatem quod Deus omnes creaturas bonitate non necessitate substituit. ⁵ A causae omnium. ⁶ A Dei bonitatis. ⁷ A communicationem. ⁸ A vocare, juxta analogiae cujusque definitionem. ⁹ A divinam participant. ¹⁰ et causalissima om. A. ¹¹ A Deitate emanantem. ¹² A Quomodo enim quidquam erat, si rerum causam non participabant. ¹³ A superessentialis Divinitas. ¹⁴ Sic CF; A substantiali. ¹⁵ Sic CF; A essentialis substantia. ¹⁶ Sic AF; C perpetualiter. ¹⁷ esse om. CF. ¹⁸ Sic A; CF stabilitati. ¹⁹ A veritatis contemplatione ²⁰ naturales om. A. ²¹ Sic CF; A reperta sit. ²² A verum.

qui digni sunt aeterna beatitudine, deificatio, quam Graeci *θεωσις* dicunt, ab uno fonte manat, hoc est, de sursum ¹ a Patre luminum. Itaque datum, ut praediximus, in universaliter ² creaturarum substitutione substantiali, donum vero specialiter ³ in deificatione electorum superessentiali accipere debemus. Non enim aliter divina providentia universitatis, quam condidit, ordinem substituere voluit, nec fieri debuit, nec possibile fuit, nisi ut primo daret essentias et substantias, quibus postea distribueret ornamenta, hoc est, virtutes donaret iuxta dignitatem et angelorum et hominum, quos *praesciavit et praedestinavit conformes fieri unigeniti Dei Verbi* ⁴. Ut igitur breviter concludamus ⁵: natura est datum, gratia vero donum: natura ex non existentibus in ⁶ existentia adducit, donum vero quaedam existentium ultra omnia existentia in ipsum Deum evehit. Eos enim, qui divinam super omnia communionem participant, inter omnia connumerari vera non sinit ratio. De se ipsa ⁷ namque Veritas ait: *Ubi ego fuero, illic et minister meus*. Ipsum ⁸ incunctanter super omnia esse credimus. Ministri igitur ipsius super omnia sunt, ceteri vero, qui ⁹ virtutem purae contemplationis [de ordine theophaniarum ¹⁰] non attingunt, inferiores ordines obtinent, sive in theophaniis, sive in inferiorum naturarum sublimitatibus. In theophaniis autem dixi pluraliter, quoniam nec intellectuales nec rationales naturae eodem modo veritatem contemplatae sunt, sed unicuique earum secundum propriam analogiam altitudo theoriae distribuitur atque definitur. Hoc dicit de angelica et humana natura, quae sublimissimum universitatis conditae obtinent locum ¹¹. Hoc autem dicimus, non quod ulla creatura praeter Verbi humanitatem ¹², ultra omnes theophanias possit ascendere, eumque, *qui solus habet immortalitatem, et lucem habitat inaccessibilem*, nulla theophania interposita attingere, sed quod theophaniarum quaedam tantae altitudinis sunt, ut supra ¹³ omnem creaturam proxima Deo contemplatione intelligantur exaltari, ac veluti theophaniarum theophaniae creduntur esse. Deus enim omnino nulli creaturae visibilis per se ipsum est, sed in nubibus theoriae videtur ¹⁴ et videbitur, sicut ait Apostolus: *Rapiemur in nubibus obviam Christo, et sic semper cum ipso erimus* ¹⁵. Ceterae vero naturae, quas condidit ipsa veritas non ad se

contemplandam ¹⁶, sed ut per eas contemplativae virtutes ipsam laudarent, in suis ordinibus et semper sunt et erunt quietae, absque locali circumscriptione et temporali mutabilitate. Finito namque mundo qui localibus spatiis et temporalibus motibus ambitur, quid erit localiter circumscriptum aut temporali mutabilitati subjectum ¹⁷? Erunt enim omnia quieta, quando nihil per generationem in mundum veniet, nihil per corruptionem in mundum resolvetur. Mundus quippe peribit, nullaque ipsius pars remanebit: ac per hoc neque totum. Transibit enim in suas causas, ex quibus processit, in quibus neque loca sunt, neque tempora, sed locorum temporumque simplices sinceracque rationes, in quibus omnia unum sunt, neque ullis accidentibus discernuntur. Omnia enim simplicia, omni compositione substantiarum accidentiumque carentia, et ut sic dicam, unitas simplex, et multiplex adunatio omnium creaturarum in suis rationibus et causis, ipsarum autem causarum et rationum in Verbo Dei unigenito, in quo et facta sunt et subsistunt omnia. Habes igitur differentiam et proprietatem naturae et gratiae, dati videlicet et doni, eorumque communionem. Disc. Habeo, planeque ¹⁸, ni fallor, intelligo, ac per hoc breviter colligam, quae a te dicta sunt. **MAG.** Collige. **Disc.** ¹⁹ Naturam dixisti esse datum, gratiam vero donum ²⁰. **MAG.** Ita. **Disc.** Addidisti etiam utriusque proprietatem, et naturae dedisti de nihilo esse et semper manere, gratiae vero deificare, hoc est, efficere homines ²¹ in Deum transire eos, quos ²² affluentia divinae bonitatis gratis, absque naturae subsidio ²³, nullis praecedentibus meritis, exaltat super omnia quae sunt et quae continentur intra universitatis conditae terminos. Commune vero earum, naturae dico et gratiae, intelligitur esse humanae substantiae resurrectio, hoc est, mortalium corporum in immortalia transitus, et corruptibilitium in incorruptibilia, et animalium in spiritualia, et temporalium et localium in aeterna omnique circumscriptione libera. **MAG.** Recte ²⁴ collegisti; haec enim suadere volui, et, ut video, tibi ²⁵ suasi. **Disc.** Adhuc tamen haesito, quoniam non tam clare contempnor, quomodo non solum humanae naturae resurrectionem, verum etiam omnium rerum sensibilibum, quas hujus mundi ambitus comprehendit, videris **D** asserere. **MAG.** Mirari non desino, cur tam frequentee

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic A; CF *deorsum*. ² *universaliter* om. A. ³ *specialiter* om. A. ⁴ Sic CF; A *unigenito Dei verbo*. ⁵ A *concludamus breviter*. ⁶ *in* om. CF. ⁷ *ipsa* om. A. ⁸ Sic CF; A *Ipsam*. ⁹ Sic CF; A *cetera vero quae*. ¹⁰ Sic A, ex margine, opinor, illata; *de ordine theophaniarum* om. CF. ¹¹ Sic CF; *in theophaniis autem dixi pluraliter — obtinent locum* om. A. ¹² Sic CF; *praeter verbi humanitatem* om. A. ¹³ Sic CF; A *super*. ¹⁴ Sic CF; A *et videtur*. ¹⁵ Post verbum *erimus* A haec habet: *In theophaniis autem dixi pluraliter quum nec intellectuales, nec rationales naturae eodem modo veritatem contemplatae sunt, sed unicuique hoc dicit, de angelica et humana natura, quae sublimissimum universitatis conditae locum obtinent, earum secundum propriam analogiam altitudo theoriae distribuitur atque definitur*. Ceterae vero naturae cet. ¹⁶ Sic CF; A *quas ipsa veritas n. a. s. contemplandam fecit*. ¹⁷ Sic CF; A *subditum*. ¹⁸ Sic CF; A *plane et*. ¹⁹ Sic CF; **MAG.** *Collige. Disc.* om. A. ²⁰ *Gratiam vero donum* om. CF. ²¹ *efficere homines* om. CF. ²² Sic CF; A *eosque*. ²³ Sic CF; A *subdito*. ²⁴ CF *Recte* collegisti. ²⁵ CF *te suasi*.

de talibus haesitas, cum suam tibi ¹ saepe concesseris, omnia in homine creata esse ², visibilia dico et invisibilia, ac post hoc resurrectura. Verum de resurrectione invisibilium nunc tractare non est nostri propositi. De resurrectione vero corporalium ³ sensibilibus, hoc est, de eorum reditu in suas ⁴ causas disputamus. Si ergo ⁵ humana natura ex intelligibilibus et corporalibus ⁶ sensibilibus composita est, anima ⁷ dico et corpore: quid mirum, si universitas omnium sensibilibus in humano corpore resurgat, et quocumque transierit, transeat? In causas tamen solummodo dico, non in ipsam deificationem, quae solis purgatissimis intellectibus donabitur. Et si maximam ⁸ argumentationem de hoc audire desideras, attentus esto, et in ea, quae restant, intueri. Ac ut de ⁹ fidei catholicae simplicitate disputare incipiamus ¹⁰, B

ex qua omnis assensus in purissimam rerum cognitionem inchoat: credis, ut opinor, omnia quae sunt et quae non sunt, hoc est, quae sensui et intellectui ¹¹ succumbunt, et quae sensum omnem et intellectum superant, et tamen post Deum, ut et verbis sancti Dionysii Areopagitae utar, circa Deum volvuntur, inferioribus se naturis incognite in Verbo Dei facta esse. 24. Disc. Hoc incunctanter et credo, et, quantum illuminor superno lumine, intelligo, audiens sacram Scripturam dicentem: *In principio fecit Deus caelum et terram*; principium appellans unigenitum Verbum, in quo Pater fecit omnia, caeli vero terraeque vocabulis invisibilem et visibilem creaturam significans. Et alibi simpliciter, hoc est universaliter ait: *Omnia in sapientia fecisti*; omnia dicens, omnium creaturarum universalitatem in Verbo Dei factam conclusit. MAG. Putasne igitur omnia, quae in sapientia Dei facta sunt, vivere, an vita carere: vel, ut verius et apertius dicam, utrum omne, quod in Dei sapientia factum est, vita et sapientia est, vitaeque et sapientiae particeps, necne? Et si vita et sapientia est omne, quod in divina sapientia factum est ¹², utrum temporaliter coepit esse, an semper erat, et non erat quando non erat? Et si ita est, nunquam erit, quando non erit; nam si ex tempore coepit esse, necesse est cum tempore finire. Disc. Absit a corde fidelium hoc existimare, ut omne, quod in Verbo Dei factum est, vita non sit et vita sapiens et aeterna, absque ulla temporalis inchoatione, absque ullo temporali termino. Nam et corpora, omnisque sensibilibus creatura, in ipso vita sapiens et aeterna est, ita ut ineffabili et incomprehensibili modo, credibili tamen ¹³, omnis creatura in ipso vivat et vita sit; et cum extra ipsum nihil sit, de seipso, veluti extra, creaturas conditas produxit. Nam et intra ipsum et

extra ipsum universam creaturam dicimus esse, ea ratione, ut intra ipsum dicantur causae rerum et rationes propter similitudinem earum et simplicitatem, extra vero ipsum ¹⁴ effectus earum ¹⁵ causarum et rationum propter quandam dissimilitudinem; locis enim et temporibus variantur, generibus et speciebus, proprietatibus et accidentibus discernuntur. Ideoque veluti extra simplicitatem divinae sapientiae dicuntur esse, cum extra ipsam nihil sit, et in ipsa omnia, universalis et simplex vita est. Quid enim in sapientia Dei esset, quod vita careret, aut vita non esset, cum et ipsa vera vita sit, et plusquam vita, et nihil in ipsa, quod aut ipsa non est, aut sui simillimum? Praesertim cum Theologus Joannes dicat: *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil, quod factum est: in ipso vita erat*. MAG. In Verbo igitur, quod est sapientia Dei ¹⁶, omnis creatura et est et vivit, et omnia, quod in ipso est, perire non potest. Si enim, quod continet, semper et incommunicabiliter manet et vivit, imo etiam vita est et vita aeterna: omne, quod in eo continetur, necessario et est, et semper manet, et aeterna vita est ¹⁷. Disc. Hinc dubitare et impium et stultissimum est, cum omnis divinae historiae auctoritas, omnesque Theologi perlibent, omnem creaturam in Verbo Dei ¹⁸ aeternaliter esse. Hinc sanctus Augustinus in decimo sexto capitulo duodecimi libri de Civitate Dei evidentissime ac breviter sententiam protulit de eo, quod Deus non solum omnium creator creaturarum semper fuit, verum etiam et dominus, et sicut nunquam fuit non creator, ita nunquam non fuit dominus, disputans. Quapropter, inquit, si Dominus ¹⁹ Deus semper dominus fuit, semper habuit creaturam suo dominatu servientem, veruntamen non de ipso ²⁰ genitam, sed ab ipso de nihilo factam, nec ei coaeternam. Erat quippe ante illam, quamvis nullo tempore sine illa, non eam spatio transcurrente, sed manente ²¹ perpetuitate praecedens. Sed si respondero eis, qui requirunt, quomodo semper ²² creator semper dominus fuit, si creatura serviens non semper fuit, aut ²³ quomodo creata est, et non potius creatori coaeterna est, si semper fuit: vereor, ne facilius iudicem affirmare, quod nescio, quam docere quod scio. Ac si aperte praelatus Pater diceret, minus aeternitatem ²⁴ creaturarum capacium tarditatem redarguens: Si asseruero, quod firmissime scio, Deum videlicet et semper creatorem et dominum creaturae fuisse, ac per hoc et semper creaturam servientem substitutam non defuisse; nam si semper serviens creatura non fuit, sequitur, neque creatorem, neque creaturae semper dominatorem extitisse; at vero quia et semper creator et dominus

VARIAE LECTIONES.

¹ CF suam te saepe. ² A esse create. ³ corporalium om. CF. ⁴ suas om. CF. ⁵ A igitur. ⁶ corporalibus om. CF. ⁷ Sic F; A animo, C animi. ⁸ A maxime. ⁹ Sic supra adscr. corr. F; A Ac vera fidei, CF Ac ut fidei. ¹⁰ Sic CF; A incipiam. ¹¹ Sic CF; quae sensui et intellectui. ¹² A in sapientia factum est divina. ¹³ Sic CF; A incomprehensibili, credibili tamen modo. ¹⁴ Sic CF; A extra ipsum vero. ¹⁵ earum om. CF. ¹⁶ Sic CF; A sapientia divina. ¹⁷ Sic CF; A et vita aeterna (est om. A). ¹⁸ Dei om. A. ¹⁹ Dominus om. A. ²⁰ Sic CF; A de seipso. ²¹ Sic CF; A permanente. ²² semper om. A. ²³ Sic CF; A et quomodo. ²⁴ sic CF; A in aeternitate.

erat, necessario sequitur, semper creaturam servientem creatam ¹ substituisse; non enim accidens Creatori omnium est creasse quae creavit, sed sola perpetuitate superascendit ² et praecellit quae creavit: vereor ironice suggillans, ne forte iudicet affirmare, quod nescio, quam docere, quod scio. Incunctanter siquidem intelligo, semper et creaturam et Creatorem ejus, et Dominum et servientem sibi inseparabiliter fuisse; non quod creatura Creatori, vel ³ serviens Domino coaeterna sit; Creator siquidem Creaturam, et Dominus servientem aeternitate praecedit, non tempore, sed ⁴ ea ratione, qua Creator et Dominus principium creaturae et servientis est, Creator autem et Dominus *ἀναρχος*, hoc est carens principio. Creatorem autem nostrum ⁵ et Dominum dicimus unum et solum Deum, summam videlicet et sanctam Trinitatem, unam essentiam in tribus substantiis; quae dum per se cogitatur, solus in ea Pater *ἀναρχος* creditur; nam et ⁶ Filius et Spiritus sanctus non omnino *ἀναρχοι* sunt, dum principium, Patrem dico, habent. Filius namque ab ipso genitus ⁷ est, sanctus vero Spiritus procedens. **MAC.** Primordiales causas in Deo solummodo creatas fuisse, ac Domino suo servisse, non autem earum effectus, quibus hunc sensibilem mundum compositum non incongrue credimas, arbitraris, ut opinor. **Disc.** Non aliter arbitror. Causas etenim rerum semper creatas fuisse, earum vero effectus definitis locorum ac temporum interstitiis in hunc mundum processisse, et adhuc procedere, et processuros esse, opinor. **MAC.** Haec opinio neque a fide catholica, neque vera intelligentia recedere existimanda. Quid igitur? Putasne, causas solummodo rerum aeternas fuisse, effectus vero earum temporales, ac per hoc solas causas semper mansuras, effectus vero perituros? **Disc.** Ita semper cogitare solitus eram; sed postquam hujus praesentis disputationis semitam tecum carpere inchoavi, rationis acumen ac veluti inevitabilis rerum consequentia coepit me attrahere, ut non solum causas, verum etiam earum ⁸ processiones, quas sapientes effectus vocant, perpetualliter permansuras concesserim, eo tamen tenore, ut non ipsae processiones in semetipsis, sed in suas causas reversurae permaneant. **MAC.** De hoc adhuc haesitare te video? **Disc.** Negare non possum. Nam quae per me de his cogitabam, vera ratio nutare ⁹ cogit: incognita vero, quae introducere vis, nondum mihi liquide patefacta sunt ¹⁰. **MAC.** Dic, quaeso, quid pure liquideque perspicias, et de quibus adhuc aut penitus titubas, aut partim intelligere incipis, partim obscuritas atque subtilitas aciem tuae mentis effugit. **Disc.** De causis aeternaliter factis, semperque manentibus, et in infinitum permansuris, nequaquam mentis meae

contuitus caliginem patitur: clare siquidem ac sine ulla nebula illud intueor, ea maxime ratione ductus, qua in sapientia Dei ¹¹ creatas esse non solum credo, verum etiam intelligo incunctanter. Nam omne, quod in sapientia Dei creatum subsistit, nullus nisi ¹² impius vel insipiens semper permansurum dubitavit ¹³. De effectibus vero, quos processiones causarum sapientes sequens vocasti, jamdudum delibero, utrum, sicut suae causae, permansuri, an cum mundo perituri, ita ut non in causas suas redeant et in eis salventur, sed in nihilum, de quo facti sunt, redigantur ¹⁴, ut penitus ulterius non sint. **MAC.** Effectus nunc causarum dicimus totum mundum sensibilem cum omnibus suis partibus, quibus constat. Nam de mundo intelligibili indubitabilis sententia est, quod nunquam periturus, quoniam in illo nihil est corruptioni obnoxium; ipse siquidem semper subsistit, quemadmodum et causae, quarum effectus est, caelestes dico essentias, quamvis beatus Dionysius Areopagita asserat ¹⁵, quasdam angelicas virtutes in altiore divinae theoriae gradum ¹⁶, quam nunc sunt, ascensuras, dum *Deus omnia in omnibus fuerit*.

25. Disc. De effectibus causarum invisibilium, de invisibili ¹⁷ dico mundo, adhuc titubo, deliberans, qua ratione dicitur, quod periturus sit et permansurus; haec enim sibi invicem pugnare videntur, perire dico et permanere. Quomodo enim perit, quod permanet, vel permanet quod perit? **MAC.** Num paulo superius confessus es, quod ea ratione maxime introductus fueras, ut nullo modo dubitares de aeternitate causarum, quoniam in Verbo Dei factae sunt; non enim potest perire omne, quod semper vivens Verbum continet, et in quo omnia semper ¹⁸ vita sunt, nulli corruptioni et defectui subjecta. **Disc.** Ad hoc sane productus sum, in tantum, ut prius dicam, me penitus non esse, quam illud ignorare posse, audiens Apostolum dicentem: *In quo vivimus, et movemur, et sumus*. Si enim in ipso non sum, omnino non sum: et si hoc ignoro, in ¹⁹ insipientiae et ignorantiae interitu perditus sum. **MAC.** Dic igitur, num Dei Verbum, in quo causae omnium aeternaliter subsistunt, venit in causarum effectus, hoc est, in hunc mundum sensibilem, necne. **Disc.** Quisquis hoc negaverit, omnino vera ²⁰ religione, qua unus Deus colitur, et incarnatio Verbi Dei ²¹ praedicatur, alienus est. Ait enim Theologia: *Et Verbum caro factum est*, hoc est, Verbum homo factum est; carnem pro toto homine posuit, eo modo loquendi, quo totum a parte significatur. Itemque ipsum Verbum incarnatum de seipso praedicans: *Exivi, inquit, a Patre, et veni in mundum, et iterum relinquo mundum, et vado ad Patrem*. Ac si aperte diceret: Ego, qui secundum divinitatem aequalis sum Patri, unius ejusdemque

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF; creatam om. A. ² Sic CF; A semper ascendit. ³ Sic CF; A ut. ⁴ Sic A; aed om. CF. ⁵ Sic A; pro nostrum CF nunc. ⁶ et om. A. ⁷ A generatus. ⁸ earum om. CF. ⁹ Sic CF; A nutare. ¹⁰ sunt om. CF. ¹¹ Sic CF; A in sapientia divina. ¹² Sic CF; A nullus non impius. ¹³ Sic CF; A dubitavit. ¹⁴ Corr.; ACF rediguntur. ¹⁵ Sic CF; A asseverat. ¹⁶ gradum om. CF. ¹⁷ CF de visibili dico m. ¹⁸ semper om. CF. ¹⁹ in om. A. ²⁰ Sic CF; A a vera. ²¹ Sic CF; A verbi divisim praedicatur.

essentiae, cujus et ipse est, existens, exivi ab illo, A hoc est exinanivi meipsum, formam servi accipiens, caro videlicet factus sum, totamque humanam naturam accepi, et iterum relinquo mundum et vado ad Patrem, hoc est, servilem formam, totamque humanam naturam, corpus videlicet et animam et intellectum, et universaliter omne, quod ex ipsa creatura, quae constat ex visibili et intelligibili existentia, sumpsi, ultra omnem mundum in Deitatem meam convertens, salva naturarum, ex quibus subsisto, ratione manente, super omnia, quae sunt et quae non sunt, exalto ¹. Exivit igitur a Patre, et venit in mundum, humanam videlicet naturam accepit, in qua totus mundus subsistit; nihil enim in mundo est, quod non in humana natura comprehendatur: et iterum reliquit mundum, et ivit ad Patrem, hoc est, humanam quam acceperat naturam super omnia visibilia et invisibilia, super omnes virtutes caelestes, super omne quod dicitur et intelligitur, suae Deitati, quae Patri aequalis est ², adunans sublimavit. Quanquam enim totam humanam naturam, quam totam accepit, totam in seipso et in toto humano genere totam salvavit, quosdam quidem in pristinum naturae statum restituens, quosdam vero per excellentiam ultra naturam deificans: in nullo tamen nisi in ipso solo humanitas Deitati in unitatem substantiae adunata est, et in ipsam Deitatem mutata omnia transcendit. Hoc enim proprium caput Ecclesiae sibi ipsi reservavit, ut non solum ejus humanitas particeps Deitatis, verum etiam ipsa Deitas, postquam ascendit ad Patrem, fieret; in quam altitudinem nullus praeter ipsum ascendit, nec ascensus est. Et hoc est, quod alibi aperte de seipso dicit: *Nemo ascendit in caelum, nisi qui de caelo descendit, filius hominis, qui est in caelo*. Ac si manifeste diceret: nemo ascendit in Patrem, nisi qui ex Patre descendit, et dum a Patre descendit, Patrem non deseruit; qui semper in Patre est, quoniam Pater in illo inseparabiliter, et ille in Patre semper est: *Ego enim, ait, et Pater unum sumus*. In quam unitatem solus ille suam humanitatem subvexit, ceteros autem, quos deificat, sola participatione suae Deitatis ³ unumquemque secundum altitudinem propriae contemplationis post ⁴ se constituit, ordinans in seipso, veluti in quadam domo ⁵, omnes, quos conformes sibi ⁶ fieri elegit. Deus itaque Dei Verbum, in quo omnia facta sunt causaliter et subsistunt, secundum suam divinitatem descendit in causarum, quae in ipso subsistunt, effectus, in istum videlicet sensibilem mundum, humanam accipiens naturam, in qua omnis visibilis et invisibilis creatura continetur. Disc. In hoc incunctanter catholica fides consentit. Ipsum namque Dei Verbum homo factum, postquam resurrexit a mortuis, suos discipulos erudiens

dixit: *Praedicate evangelium omni creaturae*, omnem creaturam appellans hominem. Non enim irrationalibus animalibus, seu omnibus creaturis sensu carentibus, suum evangelium praedicari jussit ⁷, sed soli homini, in quo omnis natura creata continetur. **Mag.** Omnis itaque creatura in homine est? **Disc.** Hoc indubitanter fatendum. **Mag.** Fateris ergo. Verbum Dei, in quo, et per quod, et ad quod facta sunt omnia, secundum suam divinitatem in effectus causarum descendisse secundum suam humanitatem? **Disc.** Firmissime fateor. **Mag.** Quare descendit? **Disc.** Dic, quaeso. **Mag.** Non aliam ob causam, ut opinor, nisi ut causarum, quas secundum suam divinitatem aeternaliter et incommutabiliter habet, secundum suam humanitatem effectus salvaret, inque suas causas revocaret, ut in ipsis ineffabili quadam adunatione, sicuti et ipsae causae ⁸, salvarentur. Ac si aperte diceret: Si Dei sapientia in effectus causarum, quae in ea aeternaliter vivunt, non descenderet, causarum ratio periret: pereuntibus enim causarum effectibus nulla causa remaneret, sicut pereuntibus causis nulli remaneret effectus; haec enim relativorum ratione simul oriuntur, et simul occidunt, aut simul et semper permanent ⁹. **Disc.** Totus itaque mundus in Verbo Dei unigenito, incarnato, inhumanato adhuc specialiter restitutus est, in fine vero mundi generaliter et universaliter in eodem restaurabitur. Quod enim specialiter in seipso ¹⁰ perfectit, generaliter in omnibus perficiet. Non dico in omnibus hominibus solummodo, sed in omni sensibili creatura. Ipsum siquidem Dei Verbum, quando accepit humanam naturam, nullam creatam substantiam praetermisit, quam in ea ¹¹ non acceperit ¹². Accipiens igitur humanam naturam, omnem creaturam accepit. Ac per hoc si humanam naturam, quam accepit, salvavit et restauravit, omnem profecto creaturam visibilem et invisibilem restauravit. Hinc non incassum credimus et intelligimus, incarnationem Verbi Dei non minus angelis, quam hominibus profuisse; profuit namque hominibus ad suam ¹³ redemptionem suaeque naturae restorationem, profuit angelis ad cognitionem. Incomprehensibile quippe erat Verbum omni creaturae visibili et invisibili, hoc est intellectuali et rationali, angelis videlicet et hominibus, priusquam incarnaretur, quoniam remotum et secretum super omne, quod est et quod ¹⁴ non est, super omne, quod dicitur et intelligitur: incarnatum vero quodammodo descendens, mirabili quadam theophania et ineffabili et multiplici sine fine in cognitionem angelicae humanaeque naturae processit, et super omnia incognitum ¹⁵ ex omnibus naturam, in qua cognosceretur, assumpsit, mundum sensibilem et intelligibilem in seipso incomprehensibili harmonia adunans. Et lux inaccessibilis omni

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF; A *exaltata*. ² Sic CF; A *est aequalis*. ³ Sic CF; A *divinitatis*. ⁴ Sic CF; A *pro se*. ⁵ CF *domu*. ⁶ CF conformes suos fieri elegit. ⁷ Sic CF; A *jussit praedicari*. ⁸ Sic CF; A *ipsa causa*. ⁹ Ac si aperte diceret — permanent om. CF. ¹⁰ Sic CF; A *in seipso specialiter*. ¹¹ in ea om. A. ¹² Sic CF; A *accepit*. ¹³ suam om. A. ¹⁴ quod om. CF. ¹⁵ Sic CF; A *incognitam*.

creaturae intellectuali et rationali praebuit accessum. Hinc est, quod communititer angelicam hymnologiam universalis Ecclesia in caelo et in terra intelligibili et sensibili voce cantare non desinit: *Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus bonae voluntatis*. Ac per hoc breviter concludendum, in ipso omnia ¹ visibilia et invisibilia, hoc est sensibilis et intelligibilis mundus, restaurata, inque unitatem ineffabilem revocata sunt: adhuc in spe, in futuro vero in re: adhuc in fide, in futuro in specie: adhuc in argumento, in futuro in experimento: jam in ipso homine, quem specialiter accepit factum, in futuro in omnibus generaliter perficiendum. Non itaque quis parvipendat, quod Dei Verbum inhumanatum sit, ac veluti humanam naturam solummodo salvarit ², sed firmissime credat, et purissime intelligat, quod per inhumanationem Filii Dei omnis creatura in caelo et in ³ terra salva facta est. Omnem vero creaturam dico corpus, et vitalem motum, et sensum, et super haec rationem et intellectum. Extra quae putasne praeter Deum ullam naturam esse? **MAG.** Nullam. Totius enim ⁴ creaturae nulla alia partitio invenitur. Si enim est, aut intellectus cognitus vel incognitus est, aut ratio, aut sensus, aut vita nutriens augensque corpora, aut corpus ipsum ⁵ erit, et haec omnia Verbum Dei incarnatum accepit. **DISC.** Quid itaque dicturi sumus? Num irrationalia animalia, ligna etiam et herbae, omnesque hujus mundi partes a summo usque deorsum in Verbo Dei incarnato restaurata sunt? **MAG.** Miror, cur toties eandem rem repetis. Nonne Verbum assumens hominem, omnem creaturam visibilem et invisibilem accepit, et ⁷ totum, quod in homine accepit, salvum fecit? At ⁸ si omnem creaturam accepit, humanam accipiens naturam, profecto omnem creaturam salvavit, et in aeternum salvaturum ⁹ erit. **DISC.** Corporeae igitur moles, localibus spatiis distantiae, multis diversisque partibus compositae, nec non etiam visibiles species, quibus moles ipsae, ne fluant in unum, continentur, resurrectionis sunt in generali hominum ¹⁰ resurrectione? Ac per hoc si partes ipsae in suas moles formasque et species, quibus visibilis mundus et ornatur et componitur, resurgant, sequitur, quod totus mundus non periturus sit, sed in eundem statum reversurus. Nam si partes restaurabuntur, cur non et totum ¹¹? **MAG.** Visibilium et sensibilium corporum moles et species resurrectionis non dicimus, sed, ut saepe inter nos convenerat, in suas causas et rationes, quae in homine factae sunt, in resurrectione hominis cum homine et in homine reversuras, in quibus plus animalia omnia dicenda sunt animalia esse, quam in ipsis effectibus corporeis ac sensibilibus. Ubi enim subsistunt, ibi veraciter animalia sunt. Similiter de

A omnibus sensibilibus, sive caelestibus sive terrenis, intelligendum. Omnia siquidem, quae locis temporibusque variantur, corporeisque sensibus succumbunt, non ipsae res substantiales vereque existentes, sed ipsarum rerum vere existentium quaedam transitoriae imagines et resultationes intelligenda sunt. Cujus rationis exemplum est vox ejusque imago, quae a Graecis ἄχρᾶ vocatur, seu corpora ipsorumque umbrae, quae sive in puro aëre formatae, sive de aquis, sive de qualicumque re, unde solent resultare, resultant: quae cuncta non res, sed falsae rerum imagines probantur esse. Itaque sicut imagines vocum umbraeque corporum per se non subsistunt, quia substantia non sunt: sic corpora ista sensibilia veluti rerum subsistentium quaedam similitudines sunt, et per se subsistere nesciunt. Nam et humana corpora, quae nunc ¹² localiter distenduntur, incrementis decrementisque variantur et ¹³ moventur, species quoque eorum ¹⁴, sive generales illae, quas ¹⁵ omnia corpora humana ¹⁶ participant, sive speciales, quibus ¹⁷ singulorum corporum quantitas circumscribitur, in resurrectione futura non erunt ¹⁸, sed in spiritualem naturam, quae locis temporibusque, propriis quoque speciebus, quae ex qualitate et quantitate sumuntur, nescit circumscribi, transitorias ¹⁹ esse naturalis ratio edocet. Hoc autem dicimus non praescribendo sententias eorum, qui aliter de resurrectione corporum omnino disputant. Affirmant enim, humana corpora in ea quantitate et specie, in qua unumquodque cecidit, futura esse, sexusque eorum, virilem dico feminemque, permansurum autumant. De quibus postmodum commemorabimus. Quod autem animalia ea ratione, qua diximus, hoc est, in causis suis iterum futura sint ²⁰, ex verbis sancti Dionysii inunctanter possumus argumentari. Capitulo sexto de divinis Nominibus de divina vita disputans: *Immortalium*, inquit, *angelorum vita et immortalitas, et imperdibile ipsum angelicae semper motionis, ex ipsa, divina videlicet vita, et per ipsam est et subsistit; idcirco et viventes semper et immortales dicuntur, et non immortales iterum, quia non a seipsis habent immortaliter esse et aeternaliter vivere, sed ex vivifica et totius vitae factrice et continuatrice causa. Et sicut in ontologia dicimus, hoc est de essentia tractantes; ὅς enim a Graecis essentia dicitur divina ²¹, ut ²² et οὐσία, quia et ejusdem esse est causalis, sic et ibi iterum, in vita videlicet, quia et per seipsam vita est divina vita, vitalis et substantialis, et omnis vita, et vitalis motus ex vita ipsa, quae est super omnem vitam et omne principium totius vitae. Ex ipsa et animae imperdibile habent ²³, et animalia omnia et germina secundum novissimum consonantium animae habent vivere. Qua ablata, tunc ²⁴*

VARIAE LECTIONES.

¹ omnia om. A. ² Sic CF; A salvarit. ³ in om. F. ⁴ enim om. A. ⁵ A ipsum corpus. ⁶ Sic CF; A sint. ⁷ Sic CF; A ac. ⁸ Sic CF; A Ac. ⁹ Sic CF; A salvaturus erit. ¹⁰ hominum om. A. ¹¹ Sic CF; A totus. ¹² nunc om. A. ¹³ et om. CF. ¹⁴ Sic CF; A illorum. ¹⁵ Sic CF; A generalis illa, quam. ¹⁶ humana om. CF. ¹⁷ A specialis qua. ¹⁸ Sic CF; A sunt. ¹⁹ A transitoria esse. ²⁰ Sic CF; A sunt. ²¹ Sic CF; A in οὐσία. ²² divina om. CF. ²³ A sicut. ²⁴ A habent imperdibile. ²⁵ tam om. CF.

generali videlicet vita quam speciali et singulari ¹. A *juxta eloquium deficit vita omnis ad terram, et deficientia ad participandum eam infirmitatem, iterum conversa, iterum animalia fiunt.* In quibus verbis praefati theologi non resurrectionem animalium irrationabilium, seu rerum sensu carentium restitutionem ² in pristinas species quantitatesque, quibus mundus iste impletur, futuram intelligimus, sed in causas suas, ex quibus procedunt, et in quibus subsistunt, reditum esse futurum. Non enim dixit, divinam vitam angelicae solummodo et humanae, hoc est, intellectualis et rationalis vitae causam esse, sed universaliter omnis vitae. Omnis autem vita aut rationalis est, ut in superioribus libris copiose disputatum ³, aut irrationalis, aut nutritiva corporum et auctiva ⁴, hoc est aut angelica, aut humana, aut animalis, aut sensu carentium, ut sunt ligna et herbae ceteraque similia, in quibus vitalis solummodo motus operatur. Ac per hoc non de sola humana vita, sed de omnibus praedictis vitae speciebus, nec de corporibus solummodo humanis, sed de omnibus quae spiritus vitae vegetat, divinum pronuntiat eloquium: *Auferes spiritum eorum, et deficient, et in pulverem suum revertentur.* Nulla enim vita, seu rationalis, seu animalis, seu nutritiva, diu, ut non ⁵ dicam semper, corruptibilia et mortalia corpora vivificare et administrare potest; ideoque deserit, eaque ⁶ deserente deficient ⁷ corpora, et in pulverem suum revertentur. Et hoc est quod ait: *Et deficient ⁸*, id est animalia et germina ad participandum eam infirmitatem ⁹; non enim semper participare vitam possunt, propter corruptibilium terrenorumque corporum infirmitatem et fragilitatem. Naturalis autem operatio vitae in corporibus, sive ea regendo sive deserendo, ad Creatorem omnium refertur. Propterea dicit: *Auferes spiritum eorum*, non quod Deus auferat spiritum ullius corporis, sed quod sinat ¹⁰ spiritus corruptilibus corporibus gravatos ¹¹ ab eis deficere ad tempus, in eandem incorruptibilitatem et spiritualitatem conversa ¹² iterum naturali motu reversuris. Quod enim eis congenitum est in hunc mundum, non possunt semper deserere, sed quandoque finito mundo recipient, dum in causis, quod regit ¹³ et quod regitur ¹⁴, mirabili quadam ¹⁵ harmonia unum inseparabile futurum sit. Ideoque ait: *Emitte spiritum tuum, et creabuntur.* Ac si diceret: spiritum vitalem, quem fecisti, emitte, hoc est, emitti et redire in corpora, quae temporaliter deseruit, naturali appetitu volentem redire permittite. *Et renovabis faciem terrae*, hoc est, adunatis inseparabiliter corporibus suis vitalibus speciebus, restaurabis integritatem naturae, quae terrae voca-

bulo ¹⁶ mystice significatur. Quod si cuiquam incredibile videtur et contra naturalem rationem, irrationalia sensuque carentia in humanam transire naturam, primum intentus conspicietur, quod inferiores humanae naturae partes, sensum dico corporeum et nutritivam vitam ipsumque corpus, irrationalium sensuque carentium nec non et ¹⁷ terrenorum corporum conditionibus simillimae sunt. At si ita est, quid mirum aut incredibile ¹⁸, si similia transeant in sui similia, ut ex multis similibus unum quiddam sibi simile efficiatur, ita tamen inferiora similia ¹⁹ in superiora, quorum similitudines sunt, transeant. Non enim naturalis ratio sinit superiora in inferiora mutari, inferiora vero superiora naturaliter appetunt eisque volunt ²⁰ adunari. Perspiciat ^B quoque passiones irrationabilis creaturae, quas post ²¹ casum hominis a dignitate divinae imaginis insertas sibi poena quadam peccati humana natura attraxerat, quasque ²² insitas naturaliter ante lapsum non habebat, moveri posse in his, qui perfecti sunt, in virtutes naturales. Passiones autem dico voluptatem et tristitiam, concupiscentiam atque timorem, et quae ex his nascuntur, quas in virtutes posse mutari dubium non est. Verbi gratia, concupiscentiam quidem intellectualis divinatorum appetitus desiderantium operatur motum; voluptas vero innocuam nutritivae animi operationis laetitiam; timor quoque futurae in delictis providam ultionis curam; item tristitia correctricem in praesenti malorum poenitentiam. Si ergo passiones, quas rationalis natura ^C ex irrationabili in seipsam deduxerat, in naturales animae possunt mutari virtutes, cur incredibile sit, ipsam irrationabilitatem in altitudinem rationalitatis transmutari? Nam et superbia, quae veluti caput totius malitiae perhibetur, in amorem caelestis excellentiae, et in despectum terrenae infirmitatis in bonis hominibus vertitur, dicente Apostolo: *Quae sursum sunt sapite, non ²³ quae super terram.* Breviterque dicendum, nullum vitium esse, quod in sapientibus, divina gratia in eis ²⁴ operante, mutari in virtutem non possit. Ac sic de malitia solet fieri bonitas, de bonitate autem nequaquam malitia. Virtus siquidem bonitatis contrarium sui in seipsam consumit ²⁵. Malitiae vero dedecus bonitatis pulchritudinem decolorare impossibile est. Si itaque vitia in virtutes, cum sibi invicem contraria sint, moveri non negamus: cur naturas inferiores in naturas superiores, dum sibi nullo modo adversantur, mirabili quadam adunatione transfundi negaverimus? Satis de his dictum ²⁶ Disc. Satis plane.

26. MAC. Quoniam vero de eo, quod resurrectio corporum naturali virtute, divina gratia cooperante,

VARIAE LECTIONES.

¹ CF quam speciales et singulares. ² A restorationem. ³ Sic CF; A disputamus. ⁴ Sic CF; A activa. ⁵ A ut ne. ⁶ CF ea, quo. ⁷ Sic A; CF deficient. ⁸ Sic A; CF et deficientia. ⁹ CF infirmitate. ¹⁰ Sic CF; A desinat. ¹¹ Sic CF; A gravatus. ¹² Sic CF; A converso. ¹³ Sic CF; A regit. ¹⁴ Sic CF; A tegitur. ¹⁵ quadam om. CF. ¹⁶ A vocabulo terrae. ¹⁷ et om. A. ¹⁸ A incredibile est. ¹⁹ Sic CF; A si similia in sui similia, id est in superiora etc. ²⁰ volunt om. A. ²¹ Sic CF; A propter. ²² A quas (-que om. A) ²³ A et non. ²⁴ in eis om. A. ²⁵ Sic CF; A mutat in seipsam. ²⁶ dictum om. CF.

per Salvatoris mundi inhumanationem futura sit, A beati Epiphanii testimonium introduximus, necessarium arbitror, magni ¹ quoque theologi Gregorii sententiam de eadem ratione introducamus. Disc. Necessarium. Nam et sic promissum, ² et quod in ore duorum idoneorum testium constituitur, inconclusum esse videtur. MAG. Vicesimo itaque et secundo ³ capitulo sermonis de Imagine disputans, quod resurrectio non tantum ex praedicatione Scripturae, quantum ex ipsa rerum necessitate speratur: Sed non sic est, inquit, fortis ⁴ malitia, ut bonitatis vincat virtutem: neque enim melius neque singularius, hoc est simplicius, nostrae naturae inconsultum, insipientium dico, quam Dei sapientia. Non enim possibile est, conversibile atque mutabile potentius esse atque singularius, quam quod semper similiter se habet, atque in bono fixum est ⁵. Nam ⁶ divinum quidem consilium semper et ⁷ immutabile ubique ⁸ se ⁹ habet: conversibile autem nostrae naturae non in malo fixum manet. Quod enim semper omnino movetur, si quidem ad bonam processionem habuerit, propter eximietatem rei perquirendae nunquam desinet ab ipso, qui sursum est, meatu. Non enim inveniet terminum quaesiti, qui ¹⁰ nascientis stabilitabit unquam motum. Sin ¹¹ ad id, quod contrarium est, motum ¹² susceperit, ubi ¹³ cursum malitiae peregerit, et in sublimissimam mali mensuram pervenerit: tunc quod semper impetu movetur, nullum ex natura statum inveniens, cum ¹⁴ spatium, quod in malitia est, transcursum fuerit, secundum necessitatem ad ¹⁵ bonum convertit motum. Nam dum malitia in infinitum non progreditur ¹⁶, C sed necessariis finibus comprehenditur, consequenter boni successio finem malitiae excipiet. Ac sic, ut dictum est, semper-mobile nostrae naturae ultimo recurret in bonam viam ¹⁷, dum ex memoria priorum infelicitatum castigatur, ne in aequalis recidat ¹⁸. Rursus igitur erit ¹⁹ nobis cursus in bonis, eo quod finibus necessariis malitiae natura circumterminatur. Ut enim superiorum periti ²⁰ luminis quidem omnem mundum plenum esse dicunt, tenebras vero oppositione terreni corporis obumbrationem fieri, quum quidem a solis radiis a tergo secundum formam rotundi corporis umbra instar conii claudatur ²¹; sol enim multipliciter magnitudine terram superans, illamque

rudiis undique complectens, in summitate conii commissuras luminis connectit; itaque secundum hypothesin sin fieret alicui virtus transgrediendi mensuram, in quam extenditur umbra ²², omnino in lumine esset, a tenebris illaesus: sic arbitror oportere etiam de nobis cogitare ²³, quia transeuntes malitiae terminum, cum in summitate umbrae peccati fuerimus, iterum in lumine conversabimur, secundum infinitam multiplicationem, quantum ad malitiae mensuram, bonorum natura abundante. Iterum ergo paradisi, iterum omne illud lignum, quod etiam vitae est lignum, iterum imaginis gratia et principii dignitas. Animadvertite, quam clare et rationabiliter et indubitanter astruit: primum quidem malitiam non posse esse perpetuam, sed ex necessitate rerum ad certum terminum perventuram, et quandoque ²⁴ desituram ²⁵. Si enim divina bonitas, quae semper non solum in bonis, verum etiam in malis bene operatur, aeterna et infinita est ²⁶, contrarium ejus necessario non erit aeternum et infinitum; alioquin non erit contrarium, nec ex diversa ²⁷ parte oppositum. Aeterna siquidem, quamvis qualitate discrepant, sola aeternitatis aequalitate sibi met conveniunt. Divina namque pietas atque severitas qualitate dissonant, dum una delicta punit, altera indulget: ambae tamen aeternae sunt. Divinae autem bonitati malitia omnino opponitur. Malitia itaque consummationem accipiet, et in nulla natura remanebit, quoniam in omnibus bonitas divina et operabitur et apparebit. Ac per hoc naturam nostram non esse in malo fixam, nec futuram esse semper malitiam detentam, sed ad bonum finito omni malo reversuram, praefatus auctor assertit. Sicut enim umbra terrae, quam noctem appellant, in aëris et aetheris spatia per infinitum non porrigitur, sed intra centum viginti ²⁸ sex millia stadiorum, ut physici perhibent, coartantibus eam undique solaribus radiis circa terram diffusis, instar conii acuminatur, ita ut penitus deficiat: sic malitia, quae veluti quaedam umbra delictorum nostrorum nostram occupat naturam, abundantia supernae aeternaeque ²⁹ bonitatis coartabitur, et omnino abolebitur, dum irrationabiles humanae animae motus ad rationabiles veritatis affectus convertentur ³⁰. Deinde nostram

VARIAE LÉCTIONES.

¹ A ut magni. ² A permissum. ³ Sic CF vicesimo et II. A vicesimo primo. ⁴ A sic est fortis inquit. ⁵ CF quam quod semper similiter habet in bono faciens. ⁶ CF Sed. ⁷ CF atque. ⁸ CF ubique immutabile. ⁹ se om. CF. ¹⁰ Pro qui CF nihil non nascentis. ¹¹ CF Neque. ¹² CF momentum. ¹³ pro ubi CF cum vero. ¹⁴ CF dum. ¹⁵ CF in. ¹⁶ CF progreditur. ¹⁷ CF nostrae naturae iterum firmiter in bonam recurret viam. ¹⁸ CF dum ex memoria priorum calamitatum ad essendum iterum in his quae recta sunt, compescitur. ¹⁹ Pro Rursus igitur erit CF Non ergo iterum. ²⁰ CF Ut enim qui aethera sapiunt spatia luminis quidem cet. ²¹ CF obumbrationem fieri. Sed hoc quidem per figuram sphaeriformis corporis considero solari radio conii figuram concludente. ²² CF Solem vero multipliciter magnitudine terram superare undique ipsam radiis in giro comprehendens, in summitate conii commissuras luminis copulando, ita ut secundum materiam si fieret cuiuspiam virtus transgrediendi mensuram, in quam umbra extenditur. ²³ CF intelligere. ²⁴ Sic CF; A quandocunque. ²⁵ Sic CF; A defecturam. ²⁶ A aeterna est et infinita. ²⁷ Sic CF; A adversa. ²⁸ A centum et viginti. ²⁹ A et aeternae.

NOTAE.

¹ Ea, quae Joannes Scotus jam de abolitione mali deque poenis ac suppliciis impiorum, sive hominum, sive daemonum, cet. disputat, veritati

catholicae omnino repugnare, vix est, quod monemus. Cf. de Joanne Scoto Commentationem P. II, § 57 supra col. 78 et 79.

naturam semper moveri, quod etiam fere omnes A qua Dionysius Areopagita Dorotheo scribens ait :
 divini philosophi approbant, incunctanter asserit, et nihil aliud appetit, nisi summum bonum, a quo
 veluti principio incipit moveri, et ad quod veluti
 finem¹ motum suum accelerat. Tota siquidem ra-
 tionalis creatura, quae proprie in hominibus in-
 telligitur subsistere², etiam in delictis suis per-
 versisque anfractibus Deum³ suum, a quo est,
 et ad quem contemplandum condita est, semper
 quaerit. Rationabilis quippe natura nunquam malum
 appetit, in multis tamen fallitur et decipitur, falsa
 pro veris approbans, quod proprium est erroris, et
 non rectam viam ingredientis⁴ ad summum bonum,
 quod semper quaerit. Perversus autem ipse motus
 vocabulo malitiae non incongrue appellatur. Malitia
 namque est animae intellectualis naturalium hono-
 rum oblivio, et ad finem insitarum naturae virtutum
 operationis defectus, naturaliumque potentiarum
 per fallentem iudicationem in aliud praeter finem
 irrationabilis motus. Finem vero dico eorum, quae
 sunt, causam, quam naturaliter appetunt omnia.
 Proinde ipso irrationabili motu, qui totius mali et
 malitiae et⁵ causa et plenitudo est, bonitatis ampli-
 tudine circumscripto penitusque terminato, ratio-
 nabiliter secundum insitas sibi naturales virtutes
 humana natura movebitur, sursum versus erecta,
 causam suam semper appetens, et in paradisum,
 delicias dico virtutum, quas naturaliter sibi insitas⁶
 peccando perdiderat, rediens, escamque ligni vitae,
 Dei videlicet Verbi contemplationem, ardentem desi-
 derans, divinaeque imaginis, ad quam facta est,
 dignitatem recipere festinans. Sed quoniam⁷, quod
 quaerit et appetit, dum recte movetur vel non recte,
 infinitum est, omnique creaturae incomprehensibile,
 necessarieque⁸ semper quaeritur, ac per hoc⁹
 semper movetur : semper quaerit, mirabilique
 pacto¹⁰ quodammodo invenit, quod quaerit¹¹, et
 non invenit, quia invenire non potest. Invenit autem
 per theophanias, per naturae vero divinae per se-
 ipsam contemplationem non invenit. Theophanias
 autem dico¹² visibilium et invisibilium species, qua-
 rum ordine et pulchritudine cognoscitur Deus esse¹³,
 et invenitur non quid est, sed quia solummodo est,
 quoniam ipsa Dei natura nec dicitur nec intelligitur;
 superat namque omnem intellectum lux inaccessi-
 bilis. Et hoc est quod Psalmista dicit : *Quaerite*
Dominum et confirmamini, quaerite faciem ejus semper.
 Et haec est spiritualis illa via, quae in infinitum
 tendit, quam purae perfectaeque animae ingrediuntur,
 Deum suum quaerentes. Nam et virtutes cae-
 lestes Deum suum semper quaerunt, in quem sem-
 per prospicere concupiscunt. Ipsa est caligo, de

qua Dionysius Areopagita Dorotheo scribens ait :
Divina caligo est inaccessible lumen¹⁴, in quo habitare
Deus dicitur ; dum invisibilis existit¹⁵ propter superem-
inentem claritatem, et inaccessibleem superexcellen-
tiam¹⁶ superessentialis luminum manationis¹⁷, in hoc
fit omnis Deum scire et videre dignus, dum ipse non
videt, nec cognoscit vere lumen, in quo super visio-
nem et cognitionem factus est, hoc solum sciens,
et propheticè dicens : Mirabilis facta est scientia tua
ex me, confortata est, et non potero ad eam. Quem-
admodum etiam divinus Paulus Deum cognovisse
dicitur, cognoscens illum super omnem intelligentiam
et cognitionem existentem ; propter quod et investi-
gabiles esse vias ejus ait, et inscrutabilia judicia
ejus, et inenarrabiles donationes ejus, et pacem ejus
superantem omnem intellectum, sic inveniens eum
super omnia, et hoc super intelligentiam cognoscens,
quia supra omnia est, omnium causalis existens.
 Idem in epistola ad Gaium monachum : *Tenebrae*
quidem, inquit¹⁸, obscurae sunt in lumine, et magis
in multo lumine. Ignorantiam occultant scientiae, et
magis multae scientiae. Haec enim¹⁹ supereminenter,
sed non secundum privationem accipiens, approba²⁰
super vere, quia latet — etiam qui habent incompre-
hensibile lumen, nesciunt quid sit quod habent, te-
stante Evangelista : Et lux in tenebris lucet, et tene-
brae eam non comprehenderunt ; ideoque divinum
lumen tenebrarum vocabulo, quoniam incomprehen-
sibile est, vocitatur ; similiter et gnostica virtus con-
templantium illud, quoniam ab eo repercutitur, tene-
brarum nomine frequens appellatur, quia habentes
lumen et rerum scientiam latet — secundum Dominum
ignorantia ; et superpositae ipsius tenebrae velantur
ab omni lumine, et abscondunt omnem scientiam.
Et si quis videns Dominum intellexit quod vidit, non
ipsum contemplatus est, sed quid eorum ab ipso exi-
stentium et cognitorum ; ipse autem super animum et
super essentiam collocatus, universaliter non cogno-
scitur, neque videtur, sed est superessentialiter et super
animum cognoscitur. Et ipsa secundum quod melius
est perfectissima ignorantia, scientia est ejus super
omnia cognita. Neque hoc evangelista praetermisit
dicens : Deum nemo vidit unquam. Et ut ait Ambrosi-
us : Sicut nunquam visibilis fuit, ita nunquam
visibilis erit. Et quod²¹ ipsa Veritas dicit : Nemo no-
vit Patrem nisi Filius, neque Filium nisi Pater. Sed
utrum Dei Verbi humanitas, sicut et ejus divinitas,
incomprehensibilis est omni creaturae, omnemque
superat intellectum, postquam in deitatem Verbi
assumpta est, unaque cum ipsa substantia facta
absque ulla confusione utriusque naturae divinae

VARIAE LECTIONES.

¹ A veluti ad finem. ² A subsistere intelligitur. ³ A Dominum. ⁴ CF ingrediens. ⁵ et om. CF.
⁶ A insertas. ⁷ quoniam om. A. ⁸ Sic A ; CF necessario. ⁹ A ac semper movetur per hoc quod quaerit.
¹⁰ Sic CF ; A mirabilique modo. ¹¹ A quodammodo quod quaerit invenit. ¹² A Deum esse. ¹³ A lumen
 inaccessible. ¹⁴ A et cum quidem sit invisibilis. ¹⁵ A et inaccessibiles propter exuberantiam. ¹⁶ A effusio.
¹⁷ A inquit quidem. ¹⁸ eum om. CF. ¹⁹ Sic CF ; A euntia. ²⁰ CF quid.

scilicet atque ¹ humanae, ex quibus unus Christus A deficit. Eadem est ratio ⁹ de morte et vita. Si enim Dominus noster atque Salvator constare creditur et intelligitur ab his, qui orthodoxae fidei participes sunt, an intra terminos universitatis conditae rationabili et intelligibili naturae cognoscibilis circumscribitur, hoc est, intra numeros qui cognosci possunt detinetur, unusquisque ² prout vult suam sententiam proferat. Ego autem incunctanter vestigia eorum sequor, qui non tenere praedicant humanitatem Domini nostri Jesu Christi suae divinitati unitam, ita ut unum, salva naturarum ratione, in ipsa et cum ipsa sit, quoniam una substantia est, et ut usitatius dicam, una persona humanitas Christi et divinitas. Et quemadmodum divinitas ejus omnem superat intellectum, ita et humanitas, quae super universalitatem visibilis et intelligibilis creaturae, B super omnia loca et tempora, super omnem circumscriptionem et definitionem, super omnes caelos, super omnes virtutes et potestates, super omne, quod dicitur et intelligitur, super omne, quod post Deum est, exaltata est et superessentialis facta, est omni creaturae incomprehensibilis et ininvestigabilis. Et hoc in superiori hujus operis textu docuimus.

27. Disc. De exaltatione incarnati Verbi cum carne, quam de Virgine accepit, totoque homine copulato sibi in unitatem substantiae super omnia superessentialiter, et a te copiose suasum, et a sanctis Patribus est roboratum. Sed utrum tota natura humana, quam solam partim in electis liberandam putaveram, partim semper ³ in reprobis aeterno igne torquendam detineri, solutis ipsius malitiae C retinaculis penitusque disruptis, ut superior docet ratio, ascensura est, quo primitiae ipsius, humanitatem Christi dico, ascendit ⁴, jam dubius delibero, quoniam inter se multa in hac quaestione colluctantur. Si enim tota illuc ascensura est, et, ut apertius dicam, reditura in eum, quem peccando deseruit; si eam totam redinendo suscepit: quid dicturi sumus? Nonne consequens erit, nullam aeternam mortem miseriae, nullam impiorum poenam remansuram? Quid enim in eis torquebitur, postquam tota natura, cujus et ⁵ boni et mali participes sunt, non solum omni morte atque malitia liberabitur, verum etiam in ipsum Deum revertetur? Ubi ergo ⁶ aestus ille flammarum ignis aeterni, in quem severitas justissimi judicis malos missura est, dicens ⁷: D *Ite, maledicti, in ignem aeternum, qui praeparatus est diabolo et angelis ejus?* Ubi erit supplicium aeternum, in quod ituri sunt impii, si nulla pars humanae naturae remanserit, quae aeterno supplicio obnoxia sit? Finita namque omni malitia, quis malus remanebit? Omnis enim malus malitia malus est, ac per hoc pereunte malitia peribit etiam et malus. Deficiente quippe causa necessarium est effectum sui

VARIAE LECTIONES.

¹ A et. ² CF quisquis vult, prout vult. ³ A semper partim. ⁴ Sic A CF. ⁵ et om. A. ⁶ A vero. ⁷ CF auctura. ⁸ CF ratio est. ⁹ omnino om. A. ¹⁰ A divinum. ¹¹ in partes om. A. ¹² a om. CF. ¹³ se om. A. ¹⁴ praerogativa om. A. ¹⁵ Sic A; CF adiutus. ¹⁶ A in epistola. ¹⁷ CF quo. ¹⁸ A Deus dicit. ¹⁹ A Deleo iniquitates tuas ut nubem.

Non enim nunc connotatur creaturae Adam, sicut in sequentibus historia dicit, sed nomen creato homini non aliud quoddam universaliter est. Non igitur universali ¹ naturae vocatione tale aliquid suspicari introducitur ², quia in divina praesentia ³ et virtute omnis humanitas in prima constitutione comprehensa est. Oportet enim nil Deo infinitum in his, quae ab eo facta sunt, aestimare, sed uniuscujusque eorum, quae sunt, finis et mensura circumponderans factoris sapientia est. Quemadmodum igitur aliquis homo corporis quantitate coartatur, et mensura sibi substantiae magnitudo est, quae in superficie corporis perficitur: sic arbitror veluti in uno corpore totam humanitatis plenitudinem prognostica virtute a Deo omnium comprehensam fuisse. Et ⁴ hoc docet sermo qui dicit: Quia fecit Deus hominem, secundum imaginem Dei fecit eum. Non enim in parte naturae imago, neque in quodam eorum, quae secundum ipsam considerantur, gratia ⁵ est, sed in totum genus aequaliter talis pervenit virtus. Signum vero est omnibus similiter animus collocatus ⁶, dum omnes intelligendi et consiliandi virtutem habeant, et alia omnia, ex quibus divina natura in eo, quod secundum ipsam factum est, imaginatur. Similiter ⁷ se ⁸ habet et ipse in prima mundi ⁹ constitutione ostensus homo, et post universalitatis consummationem futurus, aequaliter in seipsis divinam serunt imaginem ¹⁰. Propterea unus homo nominatum est omne genus humanum, ¹¹ quia in virtute Dei nihil praeterit, nihil instat, sed et quod spectatur, aequaliter praesenti comprehensiva universalitatis operatione ¹² continetur. Omnis itaque natura humana ¹³ quae a primis usque ad ¹⁴ novissima pervenit, una quaedam vere existentis imago est; ipsa vero in masculum et feminam generis differentia novissime constitutioni formationis adjecta est. Proinde si Dei ¹⁵ Verbum humanitatem accepit, non partem ejus, quae nulla est, sed universaliter totam accepit. Et si totam accepit, totam profecto in seipso restituit, quoniam in ipso restaurata sunt omnia, et nihil humanitatis, quam totam accepit, perpetuis poenis insolubilibusque malitiae, quam tormentorum calamitas sequitur, nexibus obnoxium reliquit; in nullo enim damnat Deus, quod fecit, sed quod non fecit, punit. Nam et praevarantium angelorum naturam non punit, nec puniturus est; illorum vero malitiam et impietatem nocivamque potentiam, quemadmodum et malorum hominum eis adhaerentium, extinguet, et fortassis illorum erit aeterna damnatio suae malitiae impietatisque universalis abolitio. Inter haec itaque sibi invicem repugnantia, veluti inter aestuantis oceani fluctus cautesque, quas allidunt, afflictus longa et inextricabili deliberatione fatigatus convolvor, nullamque viam evadendi reperio. Si enim, ut breviter colligam, quae late superius dicta sunt, totam humanitatem Verbo Dei ¹⁶ assumptam, ac per hoc

A in ipso salvandam naturali resurrectionis virtute cooperatrice, quae nullam naturam perire sinit, neque perpetuo puniri dixero: quid erit, quod aeternae damnationi attribuitur? Divinaeque Scripturae auctoritati resistere videbor, quae incunctanter diabolo, omnibusque ejus membris, aeterna tormenta nuntiat esse futura. Si autem neque totam humanitatem a Christo assumptam atque salvandam, neque naturali resurrectionis virtute totam liberandam, sed ex parte in divinae imaginis dignitatem redituram, ex parte in aeterna calamitate captivam remansuram docuero: nonne confestim vera ratio divinae simul auctoritas me redarguet? Ratio quippe evidentissime docet, nil summae ¹⁷ bonitati vitaeque ac ¹⁸ beatitudini ex diametro contrarium perpetuo esse posse. Bonitas enim circumscibit malitiam, penitusque consumit, similiter vita mortem, Leatitudo miseriam, virtus vitia, vitiorumque ¹⁹ causas, Ceteraque id genus. Divina auctoritas clamat: *Ere mors tua, o mors, et morsus tuus, o inferne*. Item: *Novissimus inimicus destruetur mors*, hoc est diabolus auctor mortis, vel certe ipsa mors. Hujus nomen apud Graecos est θάνατος; ita quidem scriptum est ἐχθρὸς θάνατος, inimicus θάνατος. In visionibus quoque Daniel prophetae angelus inquit: *Septuaginta hebdomades abbreviatae sunt super populum tuum et super urbem sanctam tuam, ut consumetur praevaricatio et finem accipiat peccatum, et deleatur iniquitas, et adducatur justitia sempiterna*. Mystico videlicet septuaginta hebdomadam numero abbreviatarum totum tempus a primo adventu Salvatoris usque ad secundum significans. Septenario siquidem numero cursus hujus vitae, septenis dierum revolutionibus convolutus insinuatur. Qui cursus abbreviatus dicitur. Omnia namque tempora in comparatione aeternitatis brevia sunt. In hac itaque ²⁰ acie, inter haec tela veluti ex utroque latere confixus, ignorans, quo tendam, et quid potius sequar, anxius consisto. Non enim levis consideratio est, unum e duobus eligere: aut aeternas poenas impiorum angelorum et hominum destruere, aut divinam bonitatem et beatitudinem, absorpta omni malitia miseriaque, non ubique in omni creatura regnaturam. Mac. *Patiens esto; aderit lux mentium, quae illuminat abscondita tenebrarum, obstrusa ²¹ aperit, incognita revelat, fugitiva revocat,* D *inircumscribita circumscibit, indefinita definit, ambigua ad certam quodammodo sententiam adducit. Ac primum quidem contemplari oportet, quid inter nos confectum, inque inconcussam definitionem pervenit, quid adhuc in fluctuanti deliberatione aestuat, quid de cetero quaerendum sit. Disc. Non aliam naturarum inquisitionem ratio exigit. Mac. Multa definita rationabiliterque reperta in tua deliberativa theoria perspicio. Sed quoniam adhuc veluti in am-*

VARIAE LECTIONES.

¹ A universalis. ² A introducimus. ³ A praesentia. ⁴ Et om. A. ⁵ A gratiam. ⁶ A animum collocari. ⁷ se om. CF. ⁸ mundi om. CF. ⁹ A in seipso divinam imaginem feret. ¹⁰ genus humanum om. A. ¹¹ A operatione. ¹² humana om. A. ¹³ ad om. CF. ¹⁴ A Proinde fidei verbum. ¹⁵ A divino. ¹⁶ s:mmae om. A. ¹⁷ reque. ¹⁸ S.c CF; A mortuorumque. ¹⁹ itaque om. A. ²⁰ aperit abstrusa.

biguo posita, ut tu ipse fateris, tibi videntur, necessarium arbitror, ea repetere, in quibus titubare videris, ut sedatis animorum fluctibus firmam de his, quae inter nos quaerimus, proferam sententiam, ne diutius amphiboli¹ videamur, nil ad purum discutientes. Disc. Ita fiat. **MAC.** Divino animo omnia contineri nullus recte naturas rerum intelligens dubitat. Disc. Hinc dubitare ridiculum, dum omnes sapientes nullo modo in hoc dissentiunt, audientes Apostolum dicentem: *Ex ipso et per ipsam et in ipso et ad ipsum sunt omnia.* Dionysius Areopagita capitulo septimo de divinis Nominibus: *Omnia, inquit, animi et rationis, et sensus omnia, divina sapientia et principium et causa et substantia et consummatio et custodia et fons dicitur² et est.* Beatus Ambrosius in expositione in Lucam introducens apostolum: *In Domino, inquit, Jesu omnia condita sunt in caelis et in terra, visibilia et invisibilia, et ipse est ante omnes, et omnia in ipso constant.* Ceterorum Patrum sententias de hoc ponere longum est, et non necessarium. **MAC.** Si ergo³ in animo divino subsistunt omnia, nihil extra ipsum conficitur esse. Disc.⁴ *Supra quem vel⁵ infra vel extra nihil est.* **MAC.** Omnino itaque⁶ ipse est omnia. Disc. Omnino. Quid enim aliud omnia sunt, nisi eorum in divino animo scientia, sicut ait in praefato capitulo Dionysius: *Divinus animus omnia continet, omnibus remota scientia, juxta omnium causam in seipso omnium scientiam praeambiens, priusquam angeli fierent, sciens et adducens angelos, et alia omnia ab intus, et ab eo, ut sic dicam, principio sciens et inessentiam ducens. Et hoc arbitror tradere eloquium, cum ait: sciens omnia ante generationem eorum. Non enim ex existentibus existentia addiscens novit divinus animus, sed ex se et in se secundum causam omnium scientiam et cognitionem praefert et ante-coambivit: non secundum speciem singula contemplans, sed secundum unam causae circumstantiam omnia sciens et continens, sicut et lux secundum causam in seipsa cognitionem tenebrarum praeambit, non aliunde videns tenebras quam a lumine. Semet igitur divina sapientia cognoscens cognoscit omnia immaterialiter materialia, et non partitepartita, et multa universaliter, in se⁷ ipso uno omnia et cognoscens et adducens. Etenim si secundum unam causam Deus omnibus existentibus esse tradit: secundum eandem unicam causam scivit omnia, ut⁸ ex ipso existentia, et in ipso ante substituta; et non ex existentibus accipiet eorum scientiam, sed et ipsis singulis eorum scientiae erit largitor. **MAC.** Divinus itaque animus nullum malum nullamque malitiam novit. Nam si nosset, substantialiter extitissent, neque causa carerent. Jam vero et causa carent, ac per hoc in numero conditarum naturarum essentialiter non sunt, ideoque omnino divina alienantur notitia. Disc. Aliter intelligi vera non sinit ratio. Divina nam-*

que scientia causa est existentium, ideoque, quicquid novit, necesse est in natura rerum fieri. Quod autem in natura rerum non invenitur, ~~omni modo~~ in divina scientia inveniri possibile est. **MAC.** Deus itaque impios nescit et angelos et homines, omnesque divinae legis praevaricatores. Disc. Illorum substantias omneque, quod in eis fecit, et in ipso subsistit, novit: quod et tunc illorum perversis motibus naturae ab ipso substitutae accidit, omnino ignorat. Nam quicquid non fecit, sua scientia penitus alienum est. **MAC.** De divinae naturae, omniumque, quae in ipsa et per ipsam et ad ipsam et ex ipsa facta sunt, aeternitate, et quod ipsa sola vere ac⁹ singulariter aeterna sit, et quod omne aeternum participatione aeternitatis sit aeternum¹⁰, non dubitas, credo. Disc. Quomodo dubitarim, dum talia et ratio et divina auctoritas approbat? Si enim unus Deus est causa omnium ac¹¹ finis, sequitur, quod solus singulariter aeternus sit, et omne, quod eum participat, solummodo aeternum esse. Quid enim aeternum esse potest praeter ipsum, et quod in ipso et ab ipso factum est? **MAC.** Malitiam pedissequasque ejus, mortem dico et miseriam, diversorumque delictorum poenas arbitrari a Deo factas, aut divinae virtutis participes esse? Nam quod scriptum est. *Mors et vita a Domino Deo est*, non de illa morte, qua moritur humanitas peccando, poenaeque peccati subsequente per corruptionem solvitur, arbitror esse dictum, sed de illa, de qua Psalmista dicit: *Pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum ejus*, hoc est, pretiosus purgatissimarum animarum in intimam veritatis contemplationem, quae vere vera beatitudo est et aeternitas, transitus. Et haec est mors, qua religiose viventes, pie¹² casteque Deum suum quaerentes, adhuc in hac mortali vita constituti moriuntur, in speculo et aenigmate, quod quaerunt, videntes, in futuro vero in pristinam divinae inagnis dignitatem, ad quam facti sunt, reversuri, ipsam *Deum facie ad faciem*, quantum creaturae comprehensibili et intelligibili fas¹³, incomprehensibilem et intelligibilem universalitatis causam, super omnia exaltati, facie ad faciem, hoc est, proxima illi theophania visuri sunt, sicut ait Apostolus: *Videmus nunc per speculum et in aenigmate, tunc autem facie ad faciem*, faciem appellans comprehensibilem quandam humano intellectui divinae virtutis, quae a nulla creatura per seipsam perspicitur, apparitionem. Porro si malitia et mors et miseria naturae adeo conditae repugnans, neque in causa omnium facta, neque ejus particeps est, miror, qua ratione deliberas, et haesitas, malitiam mortemque aeternorum tormentorum in humanitate, quam totam Dei Verbum in seipso assumptam liberavit, aeternaliter permansuram, cum vera ratio doceat, nullum contrarium divinae bonitati vitaeque ac beatitudini posse esse coaeternum. Divina siquidem bonitas

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF; A amphibologi. ² Sic CF; dicitur esse et est. ³ A igitur. ⁴ esse Disc. om. A. ⁵ vel om. A. ⁶ AD; omnino MAC. Itaque. ⁷ in se om. A. ⁸ Sic CF, A et. ⁹ A et. ¹⁰ A aeternitatis ejus aeternum sit. ¹¹ A et. ¹² pie om. A. ¹³ fas om. CF.

consumet malitiam, aeterna vita absorbebit ¹ mortem, beatitudo miseriam. Scrip tum est enim : *Ero mors tua, o mors, et morsus tuus, o inferne*. Nisi forte adhuc ambigis, Dominum Jesum humanae naturae acceptorem et salvatorem non totam ipsam, sed quantaluncumque partem ejus et ² accepisse et salva se ; quod credere superiores rationes refutant. Disc. Jam video undique me captum, nullamque rationem reperire, qua possim astruere, malitiam, mortemque, ac miseriam in humanitate, aut in tota, aut in aliqua parte ejus, dominaturam, perpetuoque permanentem, quoniam in Verbo Dei, quod eam totam in unitatem ³ suae substantiae suscepit, universaliter et redempta et liberata est ; ac per hoc rectae ratiocinationis virtute superatus cogor fateri, totam humanitatem in omnibus eam participantibus liberandam, omnibusque malitiae vinculis mortisque atque miseriae absolvendam, quando in suas causas, quae in suo Salvatore subsistunt, reversura est. Adhuc tamen delibero, securus jam de humanitate factus, utrum universaliter in omni creatura malitia abolebitur, an in sola humanitate. Aestimo namque, diabolicos animos nunquam malitia omnibusque eam consequentibus carituros. Ac per hoc, licet in sola humanitate dono divinae gratiae naturalique virtute cooperatrice malitia penitus aboleatur, in daemonum tamen natura sine sine perseveraturam puto, et in ipsi ⁴ divinae bonitati coaeterna erit, ideoque non in omni abolebitur natura ⁵. Mac. Nondum clare perspicias, ut opinor. Deum nullam creaturam, quam fecit, punire, nec in humana, nec in daemonum substantia ; s-d quod non fecit, in omnibus punit, hoc est irrationabiles perversae voluntatis motus. Ac ne de hoc diutius haesites, audi beatum Augustinum in undecimo libro Exemeri sui dicentem, de natura daemonum malitiaeque disputans : *Nonnulli, inquit, eum, diabolum videlicet, non in hanc malitiam libero arbitrio voluntatis ⁶ esse deflexum, sed in hac omnino creatum putant, quamvis a Domino Deo summo et vero naturarum omnium creatore ; adhibentque testimonium de libro Job, quoniam ibi scriptum est, cum de illo sermo esset : Hoc est initium figmenti Domini quod fecit, ut illudatur ab angelis ejus. Cui sententiae congruit, quod in Psalmo scriptum est : Draco hic, quem finxisti ad illudendum ei, nisi quod hic « quem finxisti » dixit, non autem sicut ibi, « hoc est initium » figmenti Domini ; » tamquam initio eum ita finxisset, ut malus, ut invidus, ut seductor, ut omnino diabolus esset, non voluntate depravatus, sed ita creatus. Haec opinio quomodo non sit adversa ei, quod scriptum est : Fecit Deus omnia, et ecce ⁷ bona valde ? Ubi invenitur diabolus non propria voluntate depravatus, sed ab ipso Domino Deo factus malus valde ? Quamvis conentur ostendere. Nec ⁸ insulse etiam*

*vel inerudite asseritur ⁹, non tantum conditione prima, sed etiam nunc depravatis tot voluntatibus, in summa tamen omnia, quae creata sunt, id est universam omnino creaturam bonam esse valde, non quod boni sint in ea mali, sed quod non efficiant malitia sua, ut sub Dei administratoris imperio, virtute sapientiae ¹⁰, decus et ordo universitatis aliqua ex parte turpetur sive turbetur ¹¹, cum suis quibusque voluntatibus etiam malis tribuantur certi et congrui limites potestatum et pondera meritum, ut etiam cum ipsis convenienter justaque ordinatis universitas pulchra sit : tamen quia cuilibet occurrit, et verum est atque manifestum, justitiae ipsius ¹² esse contrarium, ut nullo praecedente merito hoc ipsum in quoquam ¹³ Deus damnet, quod in eo ipse creaverit ¹⁴, certaque et evidens damnatio diaboli et angelorum ejus ex Evangelio recitatur, ubi se dicturum Dominus praenunciavit ¹⁵ eis, qui a sinistris sunt : *Ite in ignem aeternum, qui praeparatus est diabolo et angelis ejus, nullo modo in eo naturam, quam Deus creavit, sed malam propriam voluntatem poena ignis aeterni plectendam esse credendum est*. Uae monum autem malitiam non esse perpetuam beatus Ambrosius in expositione in Lucam apertissime docet, dicens : *Cocpit orare daemon, ut introeundi in porcos acciperet facultatem. Et primum clementiam Domini debemus advertere, quod nullum prius ¹⁶ ipse condemnat, sed unusquisque sibi auctor est poenae. Non mittuntur in porcos daemones, sed ipsi petunt, quia caelestis luminis claritatem sustinere non poterant, ut, qui oculos dolent, radium solis ferre non possunt, sed tenebrosa eligunt, ut splendentia derelinquant ¹⁷. Fugiunt ergo daemones splendorem lucis aeternae, et ante tempus debita sibi tormenta formidant, non praedivinantes quae futura sunt, sed quae prophetata sunt, recordantes. Dixit enim Zacharias : *Et erit in illa die, disperdet Dominus nomina idolorum de terra, et non erit ulterius memoria eorum, et spiritum immundum exuram de terra. Docemur ergo, quod non semper manebunt, nec malitia eorum possit esse perpetua. Nunc igitur illum metuentes poenam, aiunt : Venisti perdere nos ante tempus ? Sed quia adhuc esse desiderant jam ab hominibus recedentes, propter quos poenam sciunt sibi esse subeundam, petunt mitti in porcos. Et ne forte existimes, non solum in diabolo malitiam, verum etiam substantiam esse perituram — substantiam enim dicit non a Deo factam naturam, sed omnem suae apostasiae consequentiam, id est propositum superbiae, et inimicam voluntatem, et immunditiam idololatriae ; his enim et similibus veluti membris subsistit omne, quod diabolus dicitur : potest etiam intelligi de aereo corpore, quod ei est superadditum ¹⁸ — et quod non in omni rationali creatura mors aculeusque ejus, peccatum dico,***

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF ; A absorbet. ² et om. A. ³ Sic CF ; A in unitate. ⁴ Sic CF ; A ipsos. ⁵ ideoque non in omni — natura om. A. ⁶ A voluntatis arbitrio. ⁷ A ecce om. A. ⁸ A ut insulse. ⁹ A asseratur. ¹⁰ Sic CF ; A sapientia. ¹¹ A turbetur aut turpetur. ¹² Sic CF ; A ipsi. ¹³ CF in quoquam (sic !). ¹⁴ Sic CF ; A creavit. ¹⁵ A pronuntiavit. ¹⁶ A primus. ¹⁷ A relinquunt. ¹⁸ substantiam enim dicit — superadditum om. CF.

omnisque malitia interitura sit, sed in parte creaturae interimentur, in parte permanebunt, audi magnum Origenem, diligentissimum rerum inquisitorem, in tertio libro *πρὸς Ἀρχόντων* de consummatione mundi, hoc est de summo bono, ad quod universa rationalis natura festinat, ut Deus omnia in omnibus sit; non enim alia consummatio mundi est praeter Deum omnia in omnibus esse tractantem et dicentem ¹. Quae sint ergo ista ² omnia, quae Deus futurus sit in omnibus, requiramus. Et ego quidem arbitror, quia hoc, quod in omnibus omnia esse dicitur Deus, significet etiam in singulis eum omnia esse. Per singulos autem omnia erit hoc modo, ut, quicquid rationalis mens, expurgata omni vitiorum saepe, atque omni penitus abstersa nube malitiae, vel sentire vel intelligere vel cogitare potest, omnia Deus sit, nec ultra jam aliquid aliud nisi Deum videat, Deum teneat, omnis motus sui Deus modus et mensura sit; et ita erit omnia Deus. Non enim jam ultra mali bonique discretio, quia nusquam malum. Omnia enim ei Deus est, cui jam non adjacet malum; nec ultra ex arbore sciendi bonum et malum edere concupiscet, qui ³ semper in bono est, et cui omnia Deus est. Si ergo ⁴ finis ad principium reparatus, et rerum exitus collatus initiis, restituet illum statum, quem tunc habuit natura rationalis, cum de ligno sciendi bonum et malum ⁵ edere non egebat, ut amoto omni malitiae sensu, et ad sincerum ⁶ purumque detergo, solus, qui est unus, Deus bonus hic ei fiat omnia, et non in paucis aliquibus vel pluribus, sed ut in omnibus ipse sit omnia, cum nusquam mors, nusquam aculeus mortis, nusquam omnino malum: tunc vere Deus omnia in omnibus erit. Verum istam perfectionem ac beatitudinem rationalium naturarum ita demum quidam permanere in eo statu, quo supra diximus, putant, id est, ut Deum omnino habeant, et Deus eis sit omnia, si nullatenus eas societas naturae corporalis ⁷ amoveat ⁸. Alioquin aestimant, gloriam summam beatitudinis impediri, si materialis substantiae interseratur admixtio. De qua re plenius a nobis, quae in superioribus occurrere potuerunt, pertractata atque digesta sunt. Nunc vero, quoniam apostolum Paulum mentionem spiritualis corporis fecisse invenimus, qualiter etiam inde sentiri debeat de hoc, tantummodo, prout possumus, requiramus. Quantum ergo sensus noster capere potest, qualitatem spiritualis corporis talem quandam esse sentimus, in quo inhabitare ⁹ deceat non solum sanctas quasque perfectasque ¹⁰ animus, rerum etiam omnem illam creaturam, quae liberabitur a servitute corruptionis. De quo corpore etiam illud Apostolus dixit: *Domum habemus, non manufactam, aeternam in caelis, id est mansionibus beatorum. Ex hoc ergo conjecturam capere possumus,*

A *quantae puritatis, quantae subtilitatis, quantae gloriae sit qualitas corporis illius, si comparationem faciamus ejus ad ea, quae nunc, licet caelestia sint et splendidissima corpora, manufacta tamen sunt et visibilia. De illo ¹¹ autem dicitur domus esse non manufacta, sed aeterna in caelis. Quia ergo, quae videntur, temporalia sunt, quae autem non videntur, aeterna sunt, omnibus his corporibus, quae sive in terris, sive in caelis videmus, et quae videri possunt, et manufacta sunt [et aeterna facta sunt] ¹², et aeterna non sunt, multa longe praealtatione praecellit illud, quod et visibile non est, nec manufactum est, sed aeternum est. Ex qua comparatione conjici potest, quantus decor, quantus splendor, quantusque fulgor sit corporis spiritualis; et verum esse illud quod dictum est:*

B *Quia oculus non ¹³ vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ¹⁴ ascendit, quae praeparavit Deus his ¹⁵ qui diligunt eum. Non autem ¹⁶ dubitandum est, naturam corporis hujus nostri voluntate Dei, qui talem fecit eam, usque ad illam qualitatem ¹⁷ subtilissimi et purissimi ac splendidissimi corporis posse a Creatore produci, prout rerum status vocaverit, et meritum rationalis naturae poposcerit. Denique cum varietate et diversitate mundus indiguit, per diversas rerum facies speciesque omni famulatu praebuit se materiam conditori, utpote Domino et Creatori suo, quo diversas caelestium terrenorumque [de simplicitate et unitate corporum post resurrectionem] ¹⁸ ex ea duceret formas. Cum vero res ad illud cooperint festinare, ut sint omnes unum, sicut est Pater cum Filio unum, consequenter intelligi datur, quod, ubi omnes unum sunt, jam diversitas non erit. Propterea, namque etiam ¹⁹ novissimus inimicus diabolus, qui mors appellatur, destrui dicitur, ut neque ultra triste sit aliquid, ubi mors non est, neque diversum sit, ubi non est inimicus. Destruui sane novissimus inimicus ita intelligendus est, non ut substantia ejus, quae a Deo facta est, pereat, sed ut propositum et voluntas inimica, quae non a Deo, sed ab ipso processit, intereat. Destruetur ergo non ut non sit, sed ut inimicus et mors non sit. Nihil enim omnipotentis impossibile est, nec insanabile est aliquid facturi suo. Propterea enim fecit omnia, ut essent et ea, quae facta sunt, ut essent, nec esse non possent ²⁰. Propter quod immutationem quidem varietatemque recipient, ita ut pro meritis vel in meliore, vel in deteriore habeantur statu; substantialem vero interitum ea, quae a Deo ad hoc facta sunt, ut essent et permanent, recipere non possunt. Itaque, quod Ambrosius in ambiguo reliquerat, Origenes declarat. Nam quod ille ait: *Docemur, quod non semper daemonia manebunt, ne malitia eorum possit esse perpetua*, dubium est, quid velit, utrum substantia daemonum simul et eorum malitiae periturae sint, an solummodo ma-*

VARIAE LECTIONES.

¹ tractantem et dicentem om. A. ² A ergo, inquit, ista. ³ Sic CF; A quia. ⁴ A igitur. ⁵ et malum om. A. ⁶ CF ad incertum purumque. ⁷ Sic CF; A corporali. ⁸ Conj., AF admoveat; C admoneat. ⁹ A habitare. ¹⁰ A perfectas. ¹¹ Sic CF; A Ille. ¹² et aeterna facta sunt om. A. ¹³ A nec. ¹⁴ A hominum. ¹⁵ A eis. ¹⁶ A enim. ¹⁷ qualitatem om. A. ¹⁸ de simplicitate et unitate corporum resurrectionem om. CF. ¹⁹ etiam om. A. ²⁰ Sic CF; A propterea e. f. o. u. essent ideo non esse non possunt.

litis, qua sola daemonia vocantur, manente eorum incorruptibiliter natura. Iste vero indubitanter astruit, quod in ipsis substantia a Deo facta semper permansura, malitia vero perversa illorum voluntate reperta in aeternum peritura. Talia siquidem nomina daemonium ¹, Diabolus, novissimus inimicus, et mors, non sunt naturae, sed pravae voluntatis vocabula. Audisti igitur sanctum Augustinum dicentem, quod *Deus in diabolo non, quod fecit, sed, quod non fecit, puniturus est* ²; audisti Origenem affirmantem, diaboli substantiam nunquam perituram, sed ejus solummodo malitiam. Et ut hoc firmiter et ³ credas et cognoscas, lege magnum Dionysium Areopagitam in libro de divinis Nominibus de eo, quod in natura daemonym malum non sit, eamque nullo modo corrumpi vel minui posse disputantem.

28. *Sed neque daemones, inquit, natura mali. Etenim si natura mali [hoc dicit, quia daemones ex bono creati sunt, et naturaliter subsistunt, et conversi a bono sunt deserentes illud] ⁴, neque ex bono, neque in existentibus, neque ex bonis conversum ⁵ natura et semper mali existunt. Sequitur, sibi sunt mali an aliis? Siquidem sibi met; an corrumpunt seipso? Si autem aliis; quomodo corrumpunt, essentiam an virtutem an ⁶ actionem? Siquidem essentiam; primum quidem non juxta naturam. Natura enim incorruptibilia non corrumpunt, sed acceptiva corruptionis [hoc est nullam naturam corrumpunt, quia nulla natura acceptiva est mali]. Sequitur ⁷, neque hoc omni ⁸ et omnino malum, sed neque corrumpitur quidquam ⁹ existentium, secundum quod essentia et natura, sed defectu (ordo verborum: sed infirmatur ratio harmoniae et commensurationis defectu naturalis ordinis) juxta naturam ordinis, harmoniae et commensurationis ratio infirmatur manere similiter ¹⁰ habens (id est, dum similiter natura manet). Infirmitas ¹¹ autem non est ¹² perfecta: si enim per-*

A secta esset ¹³, et corruptionem et subjectum tolleret ¹⁴, essetque talis corruptio et suimet interitus ¹⁵, ideoque ut talis ¹⁶ non malum, sed deficiens bonum. Quod enim omnino expertus est ¹⁷ boni, neque in existentibus erit. Eadem etiam est ratio de potentiae et actionis corruptione ¹⁸. [Sicut natura corrumpi non potest, ita virtus et actio naturalis corruptionem non recipiunt]. Deinde, quomodo daemones ex Deo facti ¹⁹ sint mali? Bonum enim bona adducit et substituit. Verum dicit aliquis ²⁰, dicantur mali, sed non secundum quod sunt, ex bono ²¹ enim sunt, et bonam sortiti sunt ²² essentiam, sed secundum quod non sunt; infirmi, ut Eloquia aiunt, servare suum principium. In quo enim, dic mihi, daemones vitari dicimus ²³, si non in cessatione habitus et operationis,

B quae versantur circa divina bona? ²⁴ Alioquin ²⁵, si natura mali sunt daemones, semper sunt mali: atqui malum instabile est. Si itaque semper eodem modo se habent, non sunt mali: semper enim idem esse boni proprium est. Si vero non semper mali, neque natura mali sunt, sed angelicorum bonorum indigentia. Sed non omnino expertes sunt boni, secundum quod et sunt, et vivunt, et intelligunt, et omnino est quidam in illis appetitus motus: mali autem esse dicuntur, eo quod in naturali operatione sunt infirmi. Depravatio igitur est eis malum, et rerum illis convenientium desertio frustratioque, atque imperfectio et impotentia, facultatisque in eis perfectionem conservantis infirmitas, et abactio, et dilapsio. Quid vero aliud in daemonymibus malum? Furor irrationalis, concupiscentia demens, imaginatio praeeptis. Sed haec etsi in daemonymibus sunt, non omnino, neque in omnibus, neque haec per se mala. Etenim in aliis animalibus non habitus horum, sed privatio est et corruptio animalium et malum; habitus vero animalis naturam, quae ishaec habet, servat et constituit. Non itaque malum est daemonymica gens, qua secundum naturam est, sed qua non

VARIAE LECTIONES.

¹ A Daemonym. ² Sic CF; A sit. ³ et om. A. ⁴ Sic CF; A conversi sit. ⁵ A ac. ⁶ Pro sequitur A deinde. ⁷ CF; omnino et omnino. ⁸ CF quid existentium. ⁹ Sic CF; A ratio eodem modo se habens (id est dum similiter natura manet) non potest manere. ¹⁰ Sic CF; A imbecillitas. ¹¹ est om. CF. ¹² esset om. CF. ¹³ CF interimit. ¹⁴ CF et erit ipsa corruptio et suimet corruptio. ¹⁵ CF itaque huiusmodi. ¹⁶ est om. CF. ¹⁷ Et de virtute et actionis corruptione eadem ratio. ¹⁸ CF ex Deo facti daemones. ¹⁹ Pro verum dicit aliquis CF et quidem dicuntur mali dixerit quis. ²⁰ CF ex optimo. ²¹ CF optimam sortiebantur. ²² CF vitari dicimus daemones. ²³ CF si non in cessatione divinorum bonorum habitudine et actione. ²⁴ Pro his, quae u-que ad finem sequuntur, CF haec proferunt: Sed itaque si natura mali daemones semper mali; et quidem malum instabile est. Non igitur, si semper sic se habent, non mali: quod enim semper, id ipsum optimi proprium. Si autem non et semper mali, non naturales, sed indigentiae angelicorum bonorum. Sed non omnino expertes boni, secundum quod et sunt, et vivunt, et intelligunt, et omnino est quidam in eis concupiscentiae motus. Mali autem esse dicuntur propter quod infirmantur circa naturalem operationem. Falsa ergo conversio est eis malum, et a cognatis suis egressio et infirmitas et imperfectio et impotentia, et salvante eis perfectionem virtute infirmitas, et fuga, et casus. Sed itaque quid in daemonymibus malum? Furor irrationalis, amens concupiscentia, phantasia proterva. Sed haec etsi sunt in daemonymibus, non omnino neque in omnibus, neque haec secundum se mala. E enim in aliis animalibus non habitus talium, sed interemptio est, et corruptio animalis et malum; habitus enim salvat, et esse facit, haec habentem animalis naturam. Non igitur malum daemonymica gens, quantum est juxta naturam, sed quantum non est. Et non mutatum est datum in eis totum bonum, sed ipsi dato ceciderunt toto bono. Et datas eis angelicas donationes nunquam ipsas commotus fuisse dicimus, sed sunt et integri, et clarissimi sunt, etsi ipsi non viderit participantibus boni conspectivas virtutes. Itaque quod sunt, et ex optimo sunt, et optimi, et bonum et optimum concupiscunt, et vivere et intelligere existentium appetentes; et privatione et fuga et casu connaturalibus sibi optimis dicuntur mali, secundum quod non sunt, et quod non est appetentes malum appetunt. Intuere cel.

NOTAE.

* Ea, quae hoc capite vides unciè inclusa, desunt in codicibus CF.

est. Neque totum bonum illis datum, mutatum est, A et quantitates, ceteraque, quae augeri ac minui possunt, et in subjecto quodam intelliguntur. Sed neque illa corrumpuntur a malo; augeri enim accidentia substantiae, vel minui, neque malum est, neque corruptio, sed profectus quidam ⁷ atque defectus capacitatis substantiarum. Ideo ait: *Neque hoc omni⁸ et omnino malum*, hoc est, neque acceptiva corruptionis a malo corrumpuntur, quia neque omnino malum. Nam in hoc loco una negatio bis ponitur sic: *neque hoc omni⁹ et neque omnino malum*. Quid enim corrumperet, quod omnino non est? Nam omnis corruptio, quae in natura rerum mutabilium intelligitur, aut defectus perfectionis est, aut de specie in speciem transitus materiae, aut generalium in specialia et specialium in generalia transmutatio, quae omnia non mala, sed mutabilium rerum naturales qualitates et quantitates et conversiones ¹⁰ intelliguntur. Cetera vero hujus capituli plana sunt, et expositionis non indigent. Apertissime namque docet, nihil eorum, quae sunt, secundum essentiam et naturam posse corrumpi, defectum vero naturalis ordinis, et commensurationis infirmitatem, quibus duobus mutabilia eodem modo semper manere non possunt, corruptionis vocabulo vocitari, et quod ipsa corruptio non malum sit, sed deficiens bonum. Si enim malum esset, in natura rerum non existeret. Docet etiam, daemones non secundum quod sunt, malos esse, ex optimo enim sunt, optimaque participes essentiae ¹¹, sed secundum quod non sunt, mali dicuntur. Et quid in eis malum dicitur, aperte declarat, infirmitatem videlicet eorum, qua servare suum nolunt principium, summum scilicet bonum, ex quo sunt, negligentiam quoque eorum, qua divinorum bonorum habitudine et actione vacant ¹², ceteraque, quae de miseria daemonum iuculentissime a praefato magistro dicta sunt, deque naturae eorum bonitate, et quod nihil donationum, quas in conditione sui acceperunt, in eis commutatum sit aut ab eis demptum, *sed integritatem et claritatem suae naturae semper manere, quamvis non intelligant¹³ suas speculativas virtutes*, quas ad contemplationem sui Creatoris, si vellent, insitas habent, *fugientes a vero lumine, et cadentes ex connaturalium sibi optimorum angelorum contemplativa virtute*, appetentes, quod non est: et hoc est totum, quod in eis malum et malitia dicitur. Vidisti ergo, quod natura daemonum et bona sit, et a summo bono facta, et quod non secundum quod sunt, sed secundum quod non sunt, mali dicuntur. Ac per hoc naturali necessitate sequitur, quod in eis est a summo Deo factum, solummodo in eis permausurum, nullo modoque puniendum, quod autem ex Deo non est, illorum videlicet malitia ¹⁴, periturum, ne in aliqua creatura, sive humana, sive angelica, ma-

VARIAE LECTIONES.

⁷ A tenorem. ⁸ Sic CF; A conversi. ⁹ Sic CF; A conversi. ¹⁰ CF Natura — aeternam esse. ¹¹ A ac. ¹² A nulla. ¹³ Sic CF; A perfectio quaedam. ¹⁴ CF omnino et omnino ¹⁵ CF omnino ¹⁶ et conversiones omnia. ¹⁷ A optimaque sortiuntur essentiam. ¹⁸ Sic CF; A vacant et actione. ¹⁹ A intelligunt. ²⁰ A hoc est illorum malitia.

litia possit fieri ¹ perpetua et bonitati coaeterna. A Similiter de morte et miseria intelligendum, ne vitae et beatitudini quid contrarium atque coevum intelligatur. Porro si universaliter malitia, et mors, aculeusque ejus, quod est peccatum, omnisque miseria, insuper etiam novissimus inimicus, nequitia videlicet diabolica, universalisque impietas [aut ipsa certe mors] ², de natura rerum abolebitur: quid restat, nisi ut sola universalis creatura omni faece malitiae et impietatis purgata, omni morte corruptionis libera, penitusque absoluta remaneat? Et haec est generalis universae creaturae, quae a servitute liberabitur, resurrectio, mysticaeque terrae, naturae videlicet, renovatio ³. De qua Propheta praedixit: *Auferes spiritum eorum, et deficient, et in pulverem suum revertentur; emittes spiritum tuum, et creabuntur, et renovabis faciem terrae.* Qui etiam *laetari Dominum in operibus suis dicit, deficientibus peccatoribus a terra et iniquis, ita ut non sint.* Quomodo enim quis ex peccato ⁴ nominabitur, peccato non existente; aut iniquus, iniquitate destructa? Sicut ait idem Propheta: *Non resurgent impii in judicio.* Nam quando humanitas in resurrectione restaurabitur, omni impietate et malitia et morte absolvetur. Ac per hoc neque mali, neque impii resurgent; sola siquidem natura resurget ⁵, impietas vero et malitia aeterna damnatione peribunt. Disc. Quis est ergo ille aeternus ignis, quod supplicium, ardensque sulphurei ⁶ stagnum ignis, vernis quoque non moriens, ceteraque tormenta, quae divina eloquia diabolo omnibusque ejus membris futura esse pronuntiant? Si secundum historiam rerumque visibilium proprietatem putantur fore, necessario in aliqua parte mundi sensibilis sensibiliber erant. Et si ita est ⁷, mundus iste aut lotus aut aliqua pars ejus reservabitur, in qua damnandi perpetuo damnabuntur. Ac per hoc non solvetur omnino, neque consummabitur, hoc est, in causas suas non reversurus est ⁸, quando *Deus omnia in omnibus erit.* Ipsa est enim ⁹, ut praediximus, consummatio mundi, et non alia, Deum omnia ¹⁰ in omnibus esse. Et quod est gravius, quid punietur, si nullum ¹¹ substantiale subjectum, quod puniri possit, nullo ¹² modo remanserit? Porro si totus mundus, universaliterque tota creatura, quae a Deo facta est, in aeternas causas, in quibus subsistit, non est reversura, tota adhuc nostra ratiocinatio irrita penitusque dissoluta residet. Mac. In vanum laboravimus, si ita fuerit, sententiaeque sanctorum Patrum, quas introduximus, redigentur in risum, quod absit. Disc. Succurre itaque, deque praedictis tormentorum speciebus, quas divina non mendax promittit historia, probabilem redde rationem.

29. Mac. Diversas suppliciorum formas non loca-

liter in quadam parte, vel in ¹³ toto hujus visibilis creaturae, et, ut simpliciter dicam, neque intra universitatem totius naturae a Deo conditae futuras esse credimus; et neque nunc esse, et nusquam, et nunquam, sed in malarum voluntatum corrumparumque conscientiarum perversis motibus, tardaque poenitentia et infructuosa, inque perversae potestatis omnimoda subversione, sive ab ¹⁴ humana sive angelica creatura. Subvertitur autem, quod omnino extinguitur. Extinguetur omnino omnis facultas peccandi, malefaciendi, impie agendi. Facultate autem totius malitiae penitus subtracta, nonne sola occasio, perversa videlicet voluntas, remanebit veluti extincta? Ut enim *fides sine operibus mortua est*; silet enim ¹⁵: ita peccatum absque possibilitate peccandi, et malitia absque maleficio, et impietas absque idolorum cultu. Quamvis enim in perversis voluntatibus perverse agendi appetitus ardorque semper permanserit, quoniam quod appetitur, perfici non sinitur, et in nullo, nisi in semetipsa, flamma malevolae cupiditatis ardet: quid aliud relinquatur, nisi foetida cadavera, omni vitali motu, hoc est, omni naturalium bonorum virtute atque substantia privata? Et fortassis tales sunt gravissimi cruciatus malorum hominum et angelorum, et ante judicium futurum, et post, malefacienti cupiditas, et perficiendi difficultas. Quod autem non in localibus spatiis corporalibusve carceribus diabolus cum membris suis punietur, sed unusquisque intra suae malae voluntatis terminos poenas luet, beatus Ambrosius in expositione in Lucam manifeste declarat, illum locum Evangelii exponens: *Tolle manus et pedibus ligatus* ¹⁶, et mittetur ¹⁷ in tenebras exteriores, illic erit fletus et stridor dentium. Quae sunt tenebrae exteriores? Nunquid illic quoque carcer aliquis latuminaeque subeundae sunt? Minime. Sed quaecumque extra promissa sunt caelestium mandatorum, in tenebris exterioribus sunt, quia mandata Dei lumen sunt: et quicumque sine Christo est, in tenebris est, quia lumen interius Christus est ¹⁸. Ergo neque corporalium stridor aliquis dentium, neque ignis aliquis perpetuus flammarum est corporalium, neque vermis est corporalis, sed haec ideo, quia, sicut ex multa cruditate et febres nascuntur et vermes, ita, si quis non decoquat peccata sua velut quadam interposita sobrietate abstinentiae, sed miscendo peccata peccatis, tanquam cruditatem quandam contrahat ¹⁹ veterum et recentium delictorum, igne aduretur proprio, et suis vermibus consumetur. Unde et *Isaias ait: Ambulate in lumine ignis vestri, et flamma, quam accendistis. Ignis est, quem generat moestitia delictorum; vermis est, eo quod irrationabilia animae peccata mentem rei sensumque compungant, et quaedam exedant viscera con-*

VARIAE LECTIONES.

¹ A fieri possit. ² aut ipsa certe mors om. A. ³ Sic CF; A revocatio. ⁴ Sic CF; A quis peccator nom. ⁵ sola siquidem natura resurget om. CF. ⁶ Sic F; A sulphur et; C sulfure stagnum. ⁷ est om. A. ⁸ est om. CF. ⁹ A enim est. ¹⁰ omnia om. A. ¹¹ Sic ACF. ¹² Sic ACF. ¹³ Pro vel in A veluti. ¹⁴ Sic CF; ab om. A. ¹⁵ silet enim om. A. ¹⁶ A ligatis. ¹⁷ Sic F; AC mittite. ¹⁸ CF est Christus. ¹⁹ Sic CF; A contrahit.

scientiae, quae tanquam vermes ex unoquoque nascuntur, tanquam ex corpore peccatoris. Denique id Dominus per Isaiam declaravit, dicens : *Et videbunt membra hominum praevaricantium in me, et vernis eorum non morietur, et ignis non extinguetur*¹. Sirdor quoque dentium prodit indignantis affectum, eo quod sero unumquemque poeniteat, sero ingemiscat, sero irascatur sibi, quod tam perversi ac improbitate deliquerit. Vide igitur, qualia loca tormentorum praefatus describit Theologus. Ubi Judas Salvatoris nostri proditor torquetur? Nunquid alibi nisi in sua polluta conscientia, qua Dominum tradidit? Qualem poenam patitur? Seram profecto poenitentiam et inutilem, qua semper uritur. Quid patitur dives ille in inferno? Nonne splendidarum epularum, quibus in hac vita vescebatur, egestatem? Qua flamma consumitur impurissimus rex Herodes, nisi suo furore, quo in necem exarsit innocentium? Haec exempla de pravis malorum voluntatum motibus, quos in semetipsis vitiorum torquet justissima vindicta, diversarumque libidinum cicatrices sufficiunt. Unusquisque enim impie viventium ipsa vitiorum libidine, qua in carne exarsit, veluti quadam flamma inextinguibili torquetur. De diabolicarum vero perversarum voluntatum supplicio quid aliud intelligendum, praeter illarum aeternam refrenationem, suaeque impietatis aeternum interitum? Quae enim gravior poena impio, quam impie agere et neminem laedere posse? Haec est² catena, qua Dominus noster Jesus Christus, descendens in infernum, diabolum ligavit, eos videlicet, qui in eum pie perfecteque credunt, ejusque mandata custodiunt, perdere non valere, quamvis ante judicium non puniri daemones³ precentur⁴, sed mitti in porcos, libidinosos videlicet homines, in quibus adhuc vim suam exercent⁵; durius ligandus, quando de potestate illius post judicium omnis liberabitur creatura, omninoque absolvetur a servitute, in principium suum, Deum videlicet, qui est principium omnium et finis, reversura, dum visibilibus administratio circa generationem et corruptionem finem accipiet per magnam, ut ait beatus Maximus, communemque resurrectionem, quae gignit in immortalitatem hominem secundum subsistentiam immutabilem, propter quem visibilibus natura esse per generationem suscepit, et cum quo⁶ accipiet per gratiam secundum essentiam non corrumpi. Ad hanc igitur visibilis creaturae servitutem solvendam Verbum Dei homo ex hominibus corporaliter nascitur sine peccato per hominem, et baptizatur in filiolitatem spiritualem, pro nobis voluntarie subiens nativitatem, Deus secundum essentiam, et Dei Filius secundam naturam; ut nativitatem ex corporibus destrueret, corporaliter nascitur sine peccato, et ex baptismo in spiritualem filiolitatem pro nobis subire recepit nativitatem natura

A Deus. Adam quippe in desicationem ex spiritu nativitatem sponte sua relinquens, natus est corporaliter in corruptionem, sed hoc damnavit optimus et clemens pro nostro delicto factus homo, et condemnavit seipsum nobis⁷ solus liber peccato, et ex corporibus nassi dignatus nativitate, in qua potentiam nostrae condemnationis superavit, mysticeque in spiritu direxit nativitatem, et corporalis nativitatis solvens pro nobis in seipso vincula, dedit nobis potestatem per nativitatem ex spiritu, filios Dei, pro carnis et sanguinis, fieri, credentibus in nomine ejus. Et haec est invidia, qua maxime intra semetipsam diabolica punitur iniquitas; torquetur enim, magnam communemque resurrectionem humanae substantiae omniumque in ea visibilibus in immutabilem immortalitatem, B deque sua potestate elapsam prospiciens⁸, quam, videlicet substantiam, subditam sibi atque captivam penitus abolere, inque aeterna morte⁹ perpetuis poenis obnoxiam detinere decreverat. Dum enim vicissitudo nascendi ex corporibus et in corruptionem redeundi desierit, in quo potestas antiqui hostis remanebit? In nullo.

30. Disc. Haec omnia probabili auctoritate et ratione subnixa esse arbitror. Sed adhuc restat difficillima illa, ut mihi videtur, quaestio, in quo supplicia illa erunt¹⁰, quae non solum diabolo, verum etiam impiis hominibus futura divina testatur auctoritas. Verbi gratia, ut pauca ex multis introduceam Dominus in Evangelio promittit se dicturum : *Discedite a me, maledicti, in ignem aeternum, qui paratus est* C *diabolo et angelis ejus*. Ubi ostendit, aeterno igne diabolum et angelos ejus arsueros. Et quod scriptum est in Apocalypsi : *Diabolus, qui seducebat eos, missus est in stagnum ignis et sulphuris quo et bestia et pseudoprophetae cruciabuntur*¹¹ die et nocte in secula seculorum. Ubi vocabulo diei intelligimus apertam angelicis humanisque puris intellectibus impiorum damnationem, noctis vero tropo divinae sententiae incognitam omnibus profunditatem. Et animadvertit, quod nunc non quaero de qualitate suppliciorum et localitate. Satis namque in superioribus auctore Ambrosio¹² suasum est, nulla corporalia vel localia vel sensibilia vel temporalia futura. Nec immerito; nam post consummationem mundi neque corpora sensibilia¹³ erunt, neque loca, D neque tempora, in quibus tormenta intelligantur esse posse. Haec enim omnia finem accipient cum mundo, dum finis fuerit omnium corporum spiritualitas, omnium locorum simplicitas omnino spatii carens, omnium temporum aeternitas. Ideoque aeternitatem ignis, de quo Dominus dicturus est : *Discedite o me, male icti, in ignem aeternum*, et alibi : *Ibunt isti in supplicium aeternum*, item in Apocalypsi : *Et cruciabuntur die nocteque in seculo*

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF; A moritur... extinguitur. ² CF neminemque laedere non posse. ³ Sic CF; A Haec est enim catena. ⁴ daemones om. A. ⁵ A precentur. ⁶ A exercent. ⁷ Sic CF; A et cum quod. ⁸ Sic CF; A pro nobis. ⁹ CF perspicens. ¹⁰ A vique in aeternam mortem. ¹¹ erunt om. CF. ¹² CF et cruciabuntur ¹³ CF auctoritate Ambrosio. ¹⁴ Sic CF; A neque corporalia neque sensibilia.

secularum, non de diuturnitate, deque infimis temporalium revolutionum prolixitatibus, verum de irrevocabili et incommutabili justissimi iudicis sententia intelligere debemus. Eadem ratio est de aeternitate beatae vitae, in qua etiam nulla temporalia spatia intelliguntur, quoniam in seipsa immutabiliter permanens, super omnia tempora, nullo principio seu fine concluditur. Hinc confectum, omne, quod aeternum dicitur, in Deo solummodo intelligi, ne ulla aeternitas existimetur extra eum, qui solus aeternus est et aeternus. Aut enim inconcussa justissimorum ejus iudiciorum severitas, qua puniri sinit in impiis irrevocabiliter quod non fecit, aut ineffabilis et supernaturalis ejus gratia, qua quos praescinit et praedestinavit conformes fieri imaginis ¹ Filii sui, deificat ac super omnia exaltat, aeternitatis nomine rectae rationis intuitu accipitur, quoniam nihil Deo coaeternum est, aut ex diametro contrarium. Ipse siquidem solus in his, quae in ipso sunt, et feliciter vivunt, aeternus est per gratuitam gratiam; in his vero, quae extra ipsum sunt, quoniam ab ipso non sunt ², ideoque, quamvis dicantur esse, omnino non sunt, aeternus est per severam sententiam. Non itaque te nunc interrogo de corporalitate, seu localitate, seu temporalitate suppliciorum; spiritualiter enim futura impiorum tormenta intelligenda sunt: sed adhuc quaero, in qua re debemus ea credere, vel intelligere futura esse? Non enim putandum est subjecto aliquo carere; accidentia quippe sunt supplicia ³. Si autem nullum accidens est nisi in subjecto, et omne subjectum res aliqua est per se subsistens: supplicia igitur in subjecto aliquo per se subsistente futura esse necesse est. Porro, si omne, quod per se subsistit, ab eo, qui omnium subsistentium causa est, substitutum est; omne quippe, quod a causa omnium substitutum non est, penitus nihil est, et in numero existentium non subsistit: sequitur, ut in aliqua substantia a Deo substituta suppliciorum calamitas constituatur. Si autem hoc datum fuerit, confestim illa ratio vacillabit, quae approbat, divinam justitiam in nulla creatura, quam fecit, punire quod fecit, quoniam omne, quod in omnibus, quae ab eo, qui impassibilis est et incorruptibilis, factum est, profecto impassibile et incorruptibile est, nullisque ⁴ passionibus obnoxium. Passiones autem nunc dico non illas, quae naturaliter insunt, ut corporei sensus ⁵, sed quae contra naturam sunt, circaque corporalem ⁶ materiam versantur in hac adhuc mortali vita; ipsius autem naturae trinitatem, quae est essentia, virtus, operatio, nec attingere nec corrumpere possunt, quamvis eam oppugnare videantur appetere ⁷. Hae autem passiones sunt generatio ex corporibus ad similitudinem irrationabilium animalium, incrementa

et decrementa ⁸ corporum, omnesque eorum corruptiones, et extrema omnium ⁹ corporalis compaginis solutio, irrationabiles quoque rationales ¹⁰ animae motus, qui ex materia nascuntur, et circa eam voluntur: quae cuncta non ex prima conditione humanitatis, sed ex generali ejus peccato initium sumpserunt, ideoque simul cum ipsa materia, quam efficiunt, peribunt, quando ipsius humanitatis prima conditio ab his omnibus similibusque sibi passionibus liberabitur, igneque spiritali divinae gratiae et bonitatis purgabitur. Et hoc propheta Isaias sub figura Jerusalem praedicens: *Sanctificabo, inquit, eam in igne ardente, et devorabit sicut foenum materiam, ignem appellans non impios torquentem justissima poena, sed sordes naturae purgantem clementissima gratia. At si divina justitia in omni creatura non sinit puniri omne, quod a summo bono creatum est, non solum ut esset, verum etiam ut semper impassibile et incorruptibile contrariis passionibus permaneret: quomodo puniri potest, aut supplicii subjectum esse ¹¹, quod omnino in natura rerum non intelligitur esse? Aut quomodo impiorum tormenta naturali subjecto, quod torqueant, possunt carere? Mac. Nodosa nimis difficultate, ut dixisti, ad solvendum perplexio. In hac enim quaestione tria nobis occurrunt, et unum ex iis eligere, alia ¹² duo infirmare necesse est. Cogimur namque fateri, aut quod penitus non est in rerum natura, per se absque ullo subjecto posse puniri; et hoc rationi valde videtur resistere; quomodo enim punitur, quod non in aliquo subsistit? — aut quoddam ¹³ naturale subjectum supplicia pati, quod non minus, imo plus rationi et auctoritati contrarium esse videtur; omne quippe, quod in natura rerum a summo bono substitutum est, sive secundum substantiam, sive secundum accidens, divina justitia atque pietate provida prohibetur puniri, ne quid triste miserumve in universa creatura reperitur — aut puniri, quod non est, tamen ¹⁴ in subjecto aliquo, quod est, omnique poena liberum punitur. Horum trium elige, quid sequendum. Disc. Tertium, et ex duobus praecedentibus compositum, si tamen probabiliter potest inveniri. Torqueri enim, quod non est, et in natura rerum non invenitur, aut naturae subjectum poenas solvere ¹⁵, rationes praedictae incunctanter refellunt. Puniri autem vitium, quod non est, in aliquo tamen, quod est, et impassibile est, quoniam pati poenas non sinitur, credibile mihi videtur, verique simillimum. Quamvis mentis meae intuitum adhuc fugere videatur, utrum tale quiddam ita sit. Mac. Veritas quaerentibus se pie ac devote amat occurrere, seque ipsam aperire, et quae mentes eorum fugiunt, prodere. Denique eam inter nos quaeramus, rationali incessu gradientes, et vicissim me praecedentes*

VARIAE LECTIONES.

¹ A *imagini*. ² A *sint*. ³ Sic CF; A *simplicia*. ⁴ CF *nullis* (-que om.). ⁵ A *naturaliter ut corporei sensus insunt*. ⁶ Sic CF; A *corruptibilem*. ⁷ Sic CF; A *quamvis videantur appetere eam oppugnare*. ⁸ CF *detrimenta*. ⁹ *omnium* om. A. ¹⁰ *rationalis* om. A. ¹¹ *esse* om. Cf. ¹² A *et alia*. ¹³ CF *quiddam*. ¹⁴ A *et tamen*. ¹⁵ Sic CF; A *poenas pati*.

sequere, et ego te praegredientem subsequar¹. Disc. A Praeceede.

31. MAG. De reditu humanitatis, omniumque, quae in ipsa et propter ipsam facta sunt, in ipsa et eum ipsa in principium suum tractamus. Non enim nunc de substantia daemonum, quam conditor omnium bonam et incorruptibilem in eis fecit, sermo nobis est, utrum et ipsa purgata convertetur ad principium suum, quod praevicando deseruit, an semper a contemplatione veritatis sua perversitate exorbitata fugiet. Hoc interim solummodo ad purum de ea cognoscimus, quod non punitur, nec unquam punjitur, et quod dignitas suae primae conditionis, priusquam superbiret, hominemque deciperet, semper immutabiliter absque ulla demptione in ea manet, manebitque in aeternum, et quod impietas, quam superbiendo attraxerat, penitus peribit, ne divinae bonitati coaeterna fieri possit. De salute autem ejus, aut conversione, seu in causam suam reditu propterea nihil definire praesumimus, quoniam neque divinae historiae, neque sanctorum Patrum, qui eam exposuere, certam de hoc auctoritatem habemus; atque ideo illam obscuritatem silentio honorificamus, ne forte, quae extra nos sunt², quaerere conantes, plus cadere in errorem, quam ascendere in veritatem nobis contingat. Proinde quod extra nos non est, nostram naturam³ dico, duce Deo quaerere debemus. Disc. Ita oportet. Nam non solum nos ipsos non prohibemur, verum etiam jubemur quaerere, dicente Salomone: *Nisi cognoveris teipsum, rade in vias gregum*. Non enim longe a brutis animalibus distat, qui seipsum communemque humani generis naturam ignorat. Moyses item: *Attende tibi ipsi*, ait, et lege veluti in libro, operationum animae historiam. Si enim nos ipsos nosse et quaerere nolumus, profecto ad id, quod supra nos est, causam scilicet nostram, redire non desideramus, ac per hoc in grabbato carnalis materiae morteque ignorantiae jacebimus. Nulla quippe alia via est ad principalis exempli purissimam contemplationem praeter proximae sibi suae imaginis certissimam notitiam. Inter principale namque exemplum imaginemque et similitudinem sui, hoc est inter Deum et humanitatem, nullum interstitium constitutum est. Hanc rationem intuentes Graeci humanitatem ἀνθρωπικὴν appellavere, hoc est ἀνθρωπικὴν, sursum versus conversionem, vel εὐὴν τροπὴν ὀπίαν, hoc est, sursum servans visum. Ad Creatoris sui siquidem contemplationem, nulla alia interposita creatura, humanitas creata est. MAG. Age itaque. Dic quaeso, putasne illam humanitatem, inter quam et suum Creatorem nulla creatura intercluditur, unam quandam simplicem, inseparabilemque, partitione in se ipsa carentem⁴ naturam subsistere? Disc. Non aliter existimo. Alioquin imago De⁵ non est, qui unus et unitas inseparabilis est, et

una essentia in tribus substantiis, ad cujus imaginem trinitas quoque humanitatis intelligitur, quae est esse, velle, scire, ut sanctus Augustinus in libris Confessionum suarum disputat. Beatus autem Dionysius Areopagita eandem trinitatem essentiam, virtutem et operationem perlocet. Nec inter se dissonant, nisi in significationibus vocabulorum. Neque hoc in omnibus; ambo siquidem esse dicunt, unus autem velle, alter virtutem. Nec in hoc juxta rerum speculationem inter se discrepant; nulla enim naturalior et substantialior virtus est humanitatis, quam bene velle. Unus item ait scire, alter operationem. Et quae est rationalis naturae operatio, praeter seipsam et Deum suum, quantum datur sciri⁶, quis superat omnem scientiam, scire? Haec namque est naturalis nostra operatio, quae non extra nos, sed intra nos constituta est. Quid enim nosse appetimus, nisi causam nostram intra nos ineffabili providentia, et ultra nos incomprehensibili virtute? Ac de his in superioribus libris satis inter nos est actum, ut arbitror. MAG. Satis profecto: sed eadem repetere, ut clarius elucescant, non te pigeat nec pudeat. Disc. Nequaquam. MAG. Est igitur humanitas simplex quaedam, et in rationibus suis in infinitum multiplex creatura, quemadmodum et sua causa in seipsa simplex est et plusquam simplex, et in occasionibus rerum ab ea factarum infinita et plusquam infinita. Est autem causa ejus summa ac⁷ sola per se bonitas, cui simillima est humanitas. Ut enim illa tota ubique in seipsa est, ita et ista, quoniam⁸ simillima imago est⁹, ubique in seipsa tota est. Et quemadmodum divina bonitas in omnibus participantibus se tota est, et nullius malitia, seu stultitia, seu ignorantia prohibetur penetrare universitatem ad ea conditam: ita humanitas in omnibus homines diffunditur, et tota in omnibus est, et¹⁰ tota in singulis, sive boni sint sive mali. Nullius enim stultitia repellitur, nullius malitia detinetur, nullius vitio corrumpitur, sordibusve polluitur, pura in omnibus, in superbis non inflatur, in pusillanimis non tabescit, in majoribus corporibus non est major, neque in minoribus minor, aequalis in omnibus, aequaliter in suos participes proveniens, melior in bonis non est quam in malis, neque deterior in malis quam in bonis, in integris corporibus non est integrior, quam in his, quae¹¹ occasione aliqua integritatem suam aut perdunt aut non attingunt. Paradigma: solaris radius munda penetrat et immunda, dum sit in omnibus mundus, neque purior in nitidis¹², quam in sordibus incontaminatus. Est enim in omnibus, quae illuminat, lucet in tenebris, et, mirabile dictu, tenebras in se non sinit, dum tenebrarum causas intra se comprehendit, non solum umbrarum, verum etiam absentiarum ratione. Nullae quippe tenebrae sunt in natura rerum, quae lumine non circumscribuntur.

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF; A sequar. ² sunt om. CF. ³ A naturam nostram. ⁴ Sic CF; A inseparabilem in se ipsa partitione carentem. ⁵ Sic CF; A scire. ⁶ A et. ⁷ A quam. ⁸ A et. ⁹ et om. CF. ¹⁰ A qui. ¹¹ Sic CF; A mundis.

Si enim in corporibus sunt, quamvis longissime protendantur, postremo tamen solari luce ambiuntur. Si in spiritibus, quorum tenebrae ignorantia veritatis sunt, sapientiae claritate finem accipiunt. Similiter nulla absentia est, quae non ab eo, cujus absentia est, causam nascendi accipiat; nam si lumen non praecesserit, absentia ejus, quae tenebrae sunt, non sequitur. Ideoque ex uno genere sunt absentiae, et res, quarum absentiae sunt, ut lux et tenebrae, sonus et silentium, forma et informitas, ceteraque id genus. Sed quis dignis laudibus imaginem Dei demonstrare, congruivse similitudinibus comparare potest? Et ut cognoscas aequalitatem humanitatis in omnibus hominibus, intueri communem speciem humanorum corporum. Nullus enim homo alio homine humanior est; nam si aliqua deformitas contigerit, vel formarum differentia, non ex natura evenit, sed vel ex corruptione corporeae integritatis, vel quibusdam accidentibus, quae extrinsecus adveniunt, quasdamque singulis hominibus differentias addunt, dum sit una species et generalis omnibus ex natura uniformiter impressa. Unus sensus corporeus quinqueperitulis communiter omnibus inest, quamvis in multis ipsius organa¹ deficiant, oculos dico, auresque, ceteraque instrumenta, in quibus exterior² sensus operatur. Quid dicam de ratione et intellectu? Nonne omnibus generaliter insunt, quamvis non omnes eis bene recteque utantur? Multi siquidem naturalibus bonis abutentes aeternae suae damnationis causas invenerunt. Similiaque manifesta indicia communionis in omnibus humanae naturae. Quae cum ita sint, quis recte³ philosophantium pureque naturas rerum insipientium non continuo pronunciet⁴, irrationabiles motus malarum voluntatum posse puniri in his, qui naturam bonam et rationabilem et impassibilem participant? Et quemadmodum mala voluntas naturale bonum non contaminat, ita etiam tormentum ejus⁵, malae voluntatis dico⁶, naturale subjectum, cui accidit, et in quo continetur, non torquet. Ipsa siquidem natura, sicut libera est, penitusque absoluta ab omni peccato, ita universaliter libera et absoluta est ab omni poena peccati. Nam et secularium causarum iudices, si tamen non libidine vindictae, verum correctionis gratia reos suppliciiis dignos examinant, non naturam in eis, sed delictum torqueri appetunt. Quoniam vero delicta per se, naturali subjecto segregata, punire non possunt⁷, propterea corpus simul cum delicto puniunt. Naturarum autem optimus conditor, piissimus provisor, justissimus delictorum in his, qui se spernunt aut⁸ nesciunt, ultor, punit in natura, quam fecit, delictum, quod non fecit, liberans ex delicto, separansque, quod fecit, ineffabilique modo in eo, quod fecit, impunito punit, et ut verius dicam, puniri sinit,

A quod non fecit. Non enim peccata naturalia sunt, sed voluntaria. Etenim causa totius peccati est, sive in angelo, sive in homine, propria perversaque voluntas: ipsius autem perversae voluntatis causa in naturalibus motibus rationalis et intellectualis creaturae non invenitur. Etenim bonum causa mali non potest esse⁹; incausalis itaque est, omnique naturali origine carens. Hinc illud mirabile et inexplicable oritur, quomodo mala voluntas praevericantium angelorum et hominum, dum sit incausalis, totius peccati totiusque poenae peccati causa efflicax est. Et si quis dixerit, initium omnis peccati¹⁰ esse superbiam, videat eam in natura rerum non subsistere. Neque enim essentia est, neque virtus, neque operatio, neque accidens ullum naturale; est autem B intimae virtutis defectus, perversusque dominationis appetitus, sicut scriptum est: *Quid superbit terra et cinis, quoniam projecit intima sua in vita sua?* Et initium dicitur, non causa, quia prima progressio est et manatio primordialis peccati, in quo omnes peccaverunt. At si omnino nihil est, quis sapiens constituerit ipsam¹¹ inter causas, cum in nullo naturaliter subsistat? Punitur itaque irrationabilis motus perversae voluntatis in natura rationali, ipsa videlicet natura ubique in seipsa, et in omnibus eam participantibus bona, salva, integra, illaesa, incontaminata, incorruptibilis, impassibilis, immutabilis¹² participatione summi boni permanente, ubique beata, gloriosissimaque¹³ in electis, in quibus deificatur¹⁴, optima in reprobis, quos continet, ne illorum substantialis proprietas ad nihilum redigatur, hoc est, ne naturalium bonorum, quae ex conditione sua attraxerant, patiantur interitum; gaudet contemplatione veritatis in his, qui perfectam beatitudinem possident; gaudet administratione substantialitatis in his, qui suorum delictorum poenas solvunt; in omnibus tota, perfecta, suo similis Creatori, cunctis vitiorum sordibus, quibus in hac mortali carne veluti lepra quadam deformari et violari extrinsecus patitur, purgata, in pristinum conditionis suae statum restituta revertetur, redemptoris et susceptoris sui gratia revocata. Hinc datur intelligi, quod in natura rerum, post mundi hujus sensibilis consummationem, nulla malitia, nulla mors corruptionem inferens, nulla miseria fragilem in hac adhuc vita materiam inficiens relinquatur. Omnia quippe visibilia et invisibilia in suis causis quiescent; sola vero illicita voluntas malorum hominum et angelorum, sauciata pravorum sui¹⁵ morum memoria conscientiaque in seipsa torquebitur, cum de his, quae in hac vita sibi optaverat, et futura sibi cogitaverat, nihil inveniat. In illa enim¹⁶ die peribunt omnes cogitationes eorum. Cogitationes dixit perituras, non autem substantias. Sed quas cogitationes ait? Vanas pro-

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF; A organa ejus. ² exterior om. CF. ³ CF rite philosophantium. ⁴ Sic C; A pronuntiat, P pronuntiarit. ⁵ eius om. A. ⁶ dico om. A. ⁷ A possint. ⁸ A ac. ⁹ A esse non potest. ¹⁰ A omnis peccati initium. ¹¹ A eam. ¹² Sic ACF; F rad. corr. immutabili. ¹³ Sic CF; A gloriosissima. ¹⁴ Sic CF; A deificat. ¹⁵ sui om. A. ¹⁶ enim om. A.

lecto rerum sensibilibus, quibus in hac vita insano A sicut scriptum est : *Ibunt sancti* ⁹ *et virtute in virtutem*, in nubibus visionis rapti, *videbuntque Deum deorum in Sion*, hoc est, non per seipsum, sed in speculo ¹⁰ divinae phantasiae: ita a Dec elongati semper descendunt ¹¹ per diversos vitiorum suorum descensus in profundum ignorantiae, inque tenebras exteriores, in quibus erit *fletus et stridor dentium*. In utrisque tamen, justis dico et impiis, salva, et integra, et incontaminata, omnique contraria passione libera erit et semper erit humana natura: utrisque erit similis corporum spiritualitas ablata omni animalitate, similis incorruptibilitas subtracta omni corruptione, similis naturae gloria, quando auferetur omnis contumelia, similis essentia, similis aeternitas. Haec sunt in regeneratione B generalia naturaliaque bona totius humanitatis, omnibusque participantibus eam communia. Haec sunt *data de sursum a Patre luminum descendencia*, in omnes generaliter diffusa, quorum participatione nemo excluditur, nemo privatur, quoniam nemo sine his subsistit; nullius malis ¹² meritis impediuntur, ne dentur; nullius bona merita praecedunt, quibus praestentur; omne meritum praeoccupant; sola divina bonitatis largifuga plenitudine omnibus per omnia universaliter inexhausta effusione manant; in nullo augentur; in nullo minuuntur; aequaliter omnibus insunt, et bonis et malis; a nullo retrahuntur; aeternaliter in omnibus et substantialiter permanebunt, omni corruptione contrariaque passione absoluta. Attamen sunt contrariarum C qualitatum, bonarum dico malarumque voluntatum, virtutis ignominiaeque capacia. Et bonae quidem voluntates atque virtutes ex natura et gratia eis adsunt, pravae vero voluntatis obnoxii ¹³ motus, qui vere proprieque superflua naturae dicuntur, ex nulla causa naturali seu supernaturali eis accidunt, ideoque extra se simul et intra se impassibiliter eos sustinent. Non enim ex natura, vel gratia provenit, quod per privationem nihil est, quoniam neque substantia est, neque naturale accidens, neque virtus ¹⁴ naturalis quadriformis, qua rationalis anima ornatur, prudentiam dico, temperantiam, fortitudinem, justitiam; neque harum bicornis fons, sophia ¹⁵ videlicet et ¹⁶ mansuetudo, quae ex caritate manant ¹⁷; neque ulla virium, quae ab eis erumpunt, D de quibus nunc tractare longum videtur, propositoque alienum; neque supernaturalis excellentia ineffabilis deificationis ultra omnem creaturam, quam *nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendere* potest. Non enim inter omnia, sed super omnia comparatur; nec intra potestates naturae conditae includitur. Et ne mireris, quod dixi, humanam naturam contrariorum capacem esse, ex quibus nihil patitur, neque suae simplicitatis sere-

VARIAE LECTIONES.

¹ CF torquentur. ² Sic CF; A sibimet et secundum. ³ hac om. A. ⁴ vero om. CF. ⁵ A suis corporibus. ⁶ CF *evigilantibus*. ⁷ C in domo. ⁸ A Haec. ⁹ Sic CF; A iusti. ¹⁰ CF in specula. ¹¹ Sic CF; A descendunt. ¹² Sic CF; A mali. ¹³ Sic CF; A obnoxios. ¹⁴ Sic CF; A virtutis. ¹⁵ Sic CF; A caritas. ¹⁶ Sic AC; F ac. ¹⁷ quae ex caritate manant om. A.

nitatis perturbatur, accipe paradigmata. Aer iste ¹, A quo circumfundimur, et quo spirantia et respirantia per pulmones veluti per fabricinos folles ignem cordis semper sufflant, nulloque temporis momento sopiri eum natura sinit animalium, lucidas simul tetrasque fert nubes, illas quidem solaris radii receptivas, illas vero repulsivas; illae ex superioribus tenuitate fulgidam, aetherea puritati propinquam, qua lucent, accipiunt; illae vero ² ex inferioribus densitatem tenebrosam, terrenis sordibus similem, qua lucem respuunt, attrahunt: ipse autem aer in omnibus suae semper subtilitatis et serenitatis immobilem custodit qualitatem, nec in nubibus corporascit, nec cum perturbationibus, quas suffert, perturbatur; lucis capax et tenebrarum, dum sua natura neque luce augetur, neque tenebris minuitur, calorem recipit et frigus, dum substantia ipsius nihil calore neque frigore patitur. Corpulentia siquidem, quam ex terrenis aquaticisque ³ vaporibus accipit, calet in eo aut friget, in nubes conglobatur, vertitur atque movetur in ventos, densatur in pluvias imbresque, coagulatur in nives grandinesque, ceterasque species, quas ex praedictis vaporibus, quos Graeci ἀραιῶδες vocant, nascentes simplex, at ⁴ spiritalis natura aëris, donec in terrena ⁵ humidaque pondera ⁶ graventur, sustinet; ipse vero, ut praediximus, puritatem suam et spiritualitatem incorruptibilem possidet, neque purior neque spiritualior in luce, quam in tenebris, neque subtilior, neque plus inferiora se corpora penetrat in serenitatibus, quam in perturbationibus suis. Hinc a philosophis Graecorum vocabulum sibi attributum est condignum. Aer enim dicitur, id est spiritus, ideoque simplex ac spirituale corpus a Physicis vocatur, quod ab his, qui Olympi montis verticem ascendunt, indubitanter approbatur, quoniam illic ⁷ nulla ἀραιῶς, hoc est vaporatio, seu de terra seu de aqua, potest exaltari. Quod autem inferior pars ejus, aëris dico, vapores recipit ad mortalium animalium utilitatem, quae absque flatu aëreo vivere non valent, divina providentia administrante dispositum est. Si enim simplicitas illius absque ulla humiditate quadamque corpulentia interposita mortalium corporum pulmones inflaret, nequaquam ignea natura, quae cordibus inest, arderet, ac per hoc totum corpus frigeret, calor virtute desertum, per quam vitalis motus mortalia membra ministrat. Ut ergo subtilitas aëris a junctis sibi vaporibus in pulmones intraret, fortioresque impetum faciens ignem cordis incenderet, propterea inferior pars aëris circa terras aquasque diffusa, humiditatis corpulentiaeque capax facta est, absque suae simplicissimae serenissimaeque naturae vel corruptione, vel detrimento, vel additamento, vel ulla mutatione, vel transmutatione. Propterea autem dixi, aëreum solum spiritum ad ignem cordis

incendendum, seu ad alia corpora sensu carentia nutrienda non sufficere absque ulla corpulentia intermixta, quoniam igneum aëreumque elementum per se sibi invicem junguntur, ita ut nullum motum sensibilem efficiant, prae nimia suae naturae subtilitate, quae semper quieta est, omnique perturbatione remota. Dum vero inferioribus se elementis, terrae dico et aquae, miscentur, in illorum corpulentiori qualitate vim suam exorcent, motusque suos, quibus corpora sensibilia administrant, manifestos depromunt. Hoc autem paradigma propterea introduximus, ut incunctanter cognoscamus, humanam naturam in regeneratione ejus serenissimam esse futuram, dum in ea nil terrenum seu humidum seu ponderosum relinquatur, omnino in spiritum conversa; diversarum tamen qualitatum capacem fore absque ulla restitutionis suae permutatione aut contraria sibi passione. Ut enim aer iste, ex quo similitudinem quandam humanitatis ⁸ accepimus, aethereis desuper splendores, deorsum vero concretas ex terra et aqua recipit fumigationes: ita humanitas, ad imaginem Dei facta, irrationalibus autem suis motibus in amorem rerum sensibilibum, inque corpora corruptibilia, quae eam aggravant, miserabiliter lapsa, dum tempore regenerationis in antiquum revocabitur statum, divinis radiis, in se et supra se splendentibus, in his qui deificabuntur fulgebit, temporalium vero ⁹ mortaliumque rerum, quibus in hac vita inficitur, phantasticam memoriam infra se et extra in his, qui omni beatitudine privabuntur, sustinet, non ut ipsa in seipsa poenas luat, sed ut illa, quae contra voluntatem Creatoris sui attraxerat, extra ipsam damnentur, penitusque pereant, malitiam dico, et impietatem, ceteraque nequitiæ membra, quae ex operibus carnis, hoc est, carnaliter animae viventis, merito originalis peccati occasione sumpserunt; quae dum per se quaeruntur, nihil sunt, quoniam in numero eorum, quae a conditore omnium substituta sunt, non sunt. Ex irrationalium quippe animalium similitudine rationabili naturae subrepsere, ideoque in ea omnino damnabuntur, ne ei perpetuo noceant, quamvis in propriis impiorum voluntatibus recordationes eorum, quibus torquebuntur, permansuras esse non sit negandum. Aliud est enim, omnem malitiam generaliter in omni humana natura penitus aboleri, aliud phantasias ejus, malitiae dico, in propria conscientia eorum, quos in hac vita vitaverat, semper servari, coque modo semper puniri: quemadmodum aliud est, eandem humanam naturam in suam gratiam, quam peccando perdidit, divinae videlicet imaginis dignitatem restitui, aliud uniuscujusque electorum propriam in bonis meritis conscientiam, qua in hac vita Deo suo in omnibus servierunt, super omnem humanitatis virtutem deificari, coque modo semper ac beate vivere, et super omnia,

VARIAE LECTIONES.

¹ A aëris de. ² vero om. CF. ³ A et aquaticis. ⁴ Sic CF; A illic. ⁵ CF humanitati. ⁶ A autem.

⁷ A et. ⁸ Sic CF; A interna. ⁹ Sic CF; A pondere.

quae sunt, exaltari. Ibi enim erunt, ubi est ille, quem in hac vita dilexerunt, et semper eum videre appetiverunt.

32. Hinc ¹ occurrit quintuplex rationalis creaturae theoria. Prima enim speculatio ipsius est in generali illa et communi substantialique virtute, qua omnes homines simul et semel in prima ejus conditione eam participant, sive boni sint sive mali. Secunda in processibus ipsius in hanc vitam mortalem per singulorum hominum ex corporibus generationem. Tertia in reditu ipsius generaliter per seipsam in angelicum statum, quem deseruit in hunc mundum sensibilem cadens. Quarta in his, qui eam participant, et in hac mortali carne viventes, seipsos communemque suam naturam, ac super omnia Creatorem omnium quaerentes, merito suae propriae ac bonae voluntatis, gratia duce ², ad communem suae naturae integritatem redire adopti sunt, ac deinde dono divinae gratiae super omnia, post se relinquentes omnia, in ipsum Deum transferentur ³. Quinta speculatio est eorum, qui universaliter insita naturae ⁴ bona, quae omnibus, nemine excepto, divina largitate praestantur et praestabuntur, possidebunt: ad summa tamen dona ⁵ divinae gratiae, quae solis iustis reposita ac praeparata sunt, pervenire non poterunt, quoniam in hac vita Deo servire noluerunt, temporalium rerum amore detenti; quo videlicet amore in alia vita, sive in solis animalibus sive receptis corporibus, velut inextinguibili flamma ardebunt, dum illic non invenient ea, quibus hic intemperanter inhiant, sed eorum vanas falsasque phantasias videbunt, quas cum veluti veras res comprehendere voluerint, umbrarum instar evanescent ⁶, quoniam naturali subsistentia non fulciuntur. Erunt enim, sicut scriptum est: *Vanitas vanitatum et omnia vanitas*. Ipsae erunt cogitationes, de quibus Psalmista ait, quod etiam paulo superius introduximus: *In illa die peribunt omnes cogitationes eorum*. Ac si diceret, omnes cogitationes, quas in hac vita de rebus terrenis temporalibusque animabus, suis carnalibus ⁷ desideriis dediti infixarant, in illa die, hoc est, in apparitione veritatis peribunt, quando de his, quae viventes in carne cogitaverant, resurrecturi in spiritu nihil invenient. Quid enim perfidus Judaeus, arrogans Ismaelita, exorhatus impietate paganus de falsa felicitate, quam sibi vana opinio in futura vita promittit, inventuri sunt? Aut quanta tristitia, quantum dolor, qualis flamma perpetuae egestatis eos torquebit, quando nihil terrenarum cupiditatum mortaliumque deficiarum, quas spe vana imbibebant, reperturi, nihilque eis remanebit praeter vanam incomprehensibilemque rerum, quas sibi futuras esse crediderant, umbram fugitivam? Quam semper comprehendere volentes et non valentes ⁸, quoniam nihil est, poenas luent aeternas, ut non

A dicam de his, qui fidem catholicam profitentur, carnalia tamen sibi et localia et temporalia et sensibilia bona futura esse existimant, similiter etiam de suppliciis infernalibus arbitrantur. Ubi datur intelligi, quod nihil in natura rerum poenas patietur, praeter vanas impiarum animarum cogitationes in aenigmatibus extra omnem naturam, quoniam in numero naturarum non sunt; ex mala enim voluntate terrenisque desideriis occasionem acceperunt. Ut enim, quod saepe diximus, ultra omnes naturales virtutes justorum beatitudo per conditoris gratiam exaltabitur, ita infra omnem naturam impiorum supplicium ⁹ per ejusdem conditoris justitiam deprimitur. Qui enim inferius est, extraque omnem naturam demersus vanitate vanitatisque falsisque imaginationibus rerum, quae semper peribunt? Hinc illud mirabile et inexplicabile nascitur. Attamen vera ratione, divinaeque Scripturae auctoritate ita fieri et non aliter probatur, quomodo ¹⁰ ultra omnia naturalia bona beatificantur iusti, ac veluti ex contraria parte infra eadem naturalia bona puniuntur impii, et quomodo natura illa, quam et boni participant et mali, veluti ¹¹ medieta quaedam constituitur, ita ut neque beatitudine bonorum augeatur, neque infelicitate malorum minuatur, suis solummodo naturalibus bonis subnixae contentaque, omnium substantias continens, omnia sua omnibus participantibus se ministrans ¹². Siquidem inde est generalis omnium forma, qui eam participant; inde singulorum specialissima species, pluralitatisque infinitus numerus; inde numeri incrementorum corporalium per loca et tempora. Tempora nunc dico spatia, quibus corpus humanum ad perfectum sui incrementum pervenit, loca vero sedes singulorum corporis membrorum. Inde ¹³ naturalia accidentia corporum animarumque procedunt. Et quid dicam? Ita illa humanitas omnium generalis a conditore suo intra duas sibi invicem oppositas extremitates, inter felicitatem dico electorum et infelicitatem reproborum librata est, ut in his, qui boni sunt, quandam ineffabilem pulchritudinem ultra suas virtutes gratia largiente de sursum accipiat, in his autem, qui mali sunt, nullam turpitudinem deorsum justitia prohibente ¹⁴ in seipsam attrahat. In ipsa siquidem nullius turpitudine turpis est, nec malitia nocet, nec error errat. Suus conditor omne, quod in ea fecit, exornat, et nullo modo puniunt; omne autem, quod in ea non fecit, in ea sustinet et sinit, et impunitum fieri non permittit. Sed illa poena dupliciter intelligitur: aut enim delicta in his, qui ad principium suum revertuntur, per indulgentiam puniuntur; aut in his, qui a principio suo semper fugiant, perpetuo torquentur.

33. Si autem a me quaeris, qua ratione ea, quae a Deo facta non sunt, intra ea, quae ab eo facta sunt, continentur ¹⁵, aut quomodo ea, quae extra

VARIAE LLECTIONES.

¹ Sic C F; A *Hic*. ² *gratia duce* om. A. ³ Sic CF; A *transferentes*. ⁴ A *naturae insita*. ⁵ CF *bona*. ⁶ A *evanescent*. ⁷ Sic CF; A *suis et carnalibus*. ⁸ *et non valentes* om. A. ⁹ A *suppliciorum*. ¹⁰ Sic CF; A *quoniam*. ¹¹ *veluti* om. A. ¹² Sic CF; A *ministrandae bonis naturalibus* (*bonis naturalibus* om. CF.) ¹³ Sic CF; A *unde*. ¹⁴ CF *exhibente*. ¹⁵ CF *sustinentur*.

Humanam naturam computantur, intra eam puniri A possunt, primo tibi respondebo juxta simplicitatem catholicae fidei : *Quis cognovit sensum Domini, aut quis consiliarius ejus fuit ? et quoniam investigabiles sunt ¹ viae illius in omni tempore.* Aut ² quomodo in operibus ejus et providentia et bonitate et justitia ratio quaeritur, qui omnem rationem superat et intellectum, et super omne, quod dicitur et intelligitur, exaltatur ? Et ³ si de talibus rationem exigis, exige similiter, qua ratione omnia de nihilo facta sunt, qua ratione mundus iste solvetur, et in causas suas revertetur, qua ⁴ ratione mortalia nostra corpora non solum in spiritualia, verum etiam in animas nostras, ut Gregorio placet ⁵, transibunt, qua ratione nos, qui in hac vita veluti ⁶ ex tribus satis similae, corpore scilicet ⁷ et anima et spiritu, compositi sumus, in futuro veluti in unam quandam massam simplicem fermentabimur in inseparabilem spiritualitatem, ut Ambrosio placet ⁸; qua ratione homines mortales per naturam, omne enim, quod a seipso non accepit esse, mortale dicitur, in immortalem Deum mutabuntur per gratiam ? Ac ne longius praesenti negotio transitum facere videamur, si quaeris a me, qua ratione, quod non est secundum naturam, sed extra naturam, expellitur intra naturam ⁹ et sustinetur et punitur, ipsa natura impunita permanente, omnibusque contrariis passionibus illaesa, quaeram a te, qua ratione ea, quae virtutes ¹⁰ naturae excellunt, qui intra terminos naturae continentur, possidebunt, hoc est, qua ratione sancti et naturae suae fines non excedent, et ea, quae ultra natura sunt, dona videlicet gratiae suscipient ? At si in his omnibus non solum humana, verum etiam angelica deficit ratio ¹¹ et intelligentia, patiens esto, divinaeque ¹² virtuti incomprehensibili locum da, eamque silentio honorifica, quoniam, dum ad eam pervenitur, omnis ratio deficit et intellectus, et inter cetera, quae omnem rationem et intellectum exsuperant ¹³, humiliter concede posse fieri divina providentia administrante ea, quae et extra et contra naturam sunt, virtute naturae sustineri et intra eam puniri, ipsa semper in seipsa incolumi omnino ¹⁴ perseverante. At si dixeris, haec omnia divinae virtutis inscrutabilia miracula, quamvis omni creaturae rationabili et intelligibili cognoscere impossibile est ¹⁵, cur omnia, quae facta sunt, et ¹⁶ quomodo facta sunt, non tamen in omnibus cognitionem fugiunt ¹⁷, ut de eis nulla reddatur ratio, cur facta sunt. Propterea siquidem, inquis, omnia de nihilo facta sunt, ut divinae bonitatis amplitudo et largitas per ea, quae fecit, et ostenderetur et laudaretur. Nonne hoc docet psalmus iste prophético spiritu cantatus, in quo omnis creatura invisibilis et visibilis Creatorem

omnium laudare jubetur : *Laudate Dominum de caelis et cetera ?* In cujus sine mirabili Theologiae conspectu apertissime datur intelligi, quod omnia in spirituales naturam reversura sunt. Ita enim concluditur : *Omnis spiritus laudet Dominum.* Si enim sola intra semetipsam divina bonitas quiesca absque ulla operatione perseveraret, non fortassis laudis suae occasionem faceret ; jam vero in omnia visibilia et invisibilia seipsam diffundens, et in omnibus omnia existens, rationabilem intellectualemque creaturam ad seipsam cognoscendam convertens, ceterarum vero rerum pulchras et innumerabiles species rationabili et intellectuali creaturae in materiam suae laudis praestans, ita omnia fecit, ut nulla creatura sit, quae non aut per seipsam et in seipsa, aut per aliud summum bonum non laudet. Alia ratio est, qua omnia de nihilo facta sunt. Summum bonum, quod a seipso et in seipso subsistens bonum est, non debuit abstinere a conditione bonorum, quae nec a semetipsis, nec in semetipsis, sed ab ipso et in ipso bona sunt. Ac per hoc ex non existentibus existentia creavit, ne veluti invidiae reprehenderetur, retrahens se a substitutione eorum, quae potuit substituere. Alioquin neque Dominus esset, neque conditor naturarum, neque suorum bonorum copiosissimus et in nullo deficiens largitor, neque justissimus meritorum iudex, neque omnium provisor, si nihil crearet.

34. Cur autem mundus iste solvetur, inque suas causas revertetur, talis ratio redditur. Omnia, quae ex causa omnium procedunt, et ¹⁸ ex primordialibus causis in ea constitutis naturam motum suum principium semper appetunt, extra quod quiescere nequeunt. Alia ratio : Omnia, quae ex fonte omnium manant, vilescerent, imo etiam penitus perirent, si ad fontem suum redire neque possent neque redirent. At si visibilibus rebus in suas invisibiles causas prohiberetur, valde naturali omnium desiderio non solum contrarium, verum etiam fieret nocivum. Mortalia vero corpora nostra ¹⁹ non solum in spiritualia, verum etiam in animas nostras propterea transibunt, quoniam naturalis necessitas cogit, ut, quemadmodum anima rationalis ad imaginem Dei facta in eum, cujus imago est et similitudo, revertetur, ita et corpus, quod ad imaginem animae, ac veluti imago imaginis est factum, in suam causam, quae est anima, ac per eam veluti medietatem quondam in ipsum Deum, qui est unica omnium causa, vertatur, omni terreno pondere et corporalitate absolutum. Cujus rei paradigmata manifestissima ²⁰ promuntur. Videmus enim humorem in fumum, et fumum in flammam, ac per hoc humorem in flammam, flammam vero in igneam transire elementum. Physici etiam prohibent, solarem radium de mari

VARIAE LECTIONES.

¹ A sint. ² Sic F; C et; Aut om. A. ³ Sic CF; A At. ⁴ A et qua. ⁵ ut Gregorio placet om. A. ⁶ veluti om. A. ⁷ scilicet om. A. ⁸ ut Ambrosio placet om. A. ⁹ Sic CF; A in natura. ¹⁰ Sic CF; A virtute. ¹¹ A ratio deficit. ¹² A et divinae. ¹³ A superant. ¹⁴ omnino om. A. ¹⁵ A esse. ¹⁶ cur omnia — et om. C F. ¹⁷ Sic C P; A supra cognitionem fiunt. ¹⁸ Sic AF; C et. ¹⁹ A nostra corpora. ²⁰ Sic CF; A manifesta.

deque fluminibus, omnibusque aquarum collectionibus inadoribusque terrenis in seipsum attrahere, inque suam naturam veluti quaedam alimenta consumere.

35. De eo autem, quod nos, qui in hac vita compositi sumus, in simplicem quandam unitatem adunabimur, talis ratio est. Oportebat siquidem imaginem unius ac summae Trinitatis, quae in seipsa inseparabilis et simplex et incomposita est, in unita eam et inseparabilem simplicitatem redigi; alioquin dignitatis amplitudinem perderet, et pulchritudinem deformaret, quod fieri divina clementia non sinit. Non enim principale exemplum imaginem sibi similem a seipso et secundum seipsum factam, elongari semper a se quadam deformitate et dissimilitudine aut aliqua compositione, sua simplicitate remota, permittit. Eadem ratio est de reatu mortaliū hominum, qualicunq; modo mortale dicantur, seu quia nec a seipsis nec in semetipsis subsistunt, seu quia poena originalis peccati mortalitate absorpti sunt in Deum suum, qui solus immortalis est. Non enim conveniret immortalis Creatoris bonitati, imaginem suam aeterna morte detineri. Nam quod eam merito perversae suae voluntatis, qua sibi obedire noluerat, mortalem fieri morique permiserat, plus misericordiae suae quam vindictae manifestat. Siquidem corrigere eam, correctamque ad seipsam revocare, non autem incorrectam, semperque expulsam et in infinitum elongatam voluit. Si itaque de talibus non, quomodo facta sunt, sed qua ratione facta sunt, conaris astruere; unum quippe omnem superat intellectum, alterum quodammodo theoreticis speculationibus comprehensibile non denegatur, ut nulla de eo reddi possit ratio: et ego nonnullam rationem de praesenti quaestione conabor reddere. Videtur enim mihi propterea totius universitatis conditae Creatorem et ordinatorem irrationabiles motus perversae malorum et hominum et angelorum voluntatis intra eam puniri sivisse, ipsa videlicet universitate omnibus contrariis passionibus absoluta omninoque libera semper subsistente, ut ex collatione, sicut ait sanctus Augustinus, *perversae voluntatis impiorum laudaretur et exaltaretur rata voluntas justorum. Etenim, ut ipse ait, nigrum colorem inter ceteros colores ars picturae interserit, ut ex comparatione ipsius, dum obscurus cernitur, aliorum colorum claritas probetur.* Nam quod deforme per seipsum in parte aliqua universitatis existimatur, in toto non solum pulchrum, quoniam pulchre ordinatum est, verum etiam generalis pulchritudinis causa efficitur: et est sapientia ex collatione insipientiae, scientia ex collatione ignorantiae, quae est per defectum et privationem, vita ex comparatione mortis per defectum, lux ex oppositione tenebrarum per privationem lau-

dibus digna; et, ut breviter dicam, omnes virtutes ex oppositis sibi vitiis non solum laudem comparant, verum etiam sine illorum comparatione laudem non acquirerent. Eadem ratione beatitudo justorum gloriam sibi invenit ex suppliciis impiorum, gaudiumque bonae voluntatis ex tristitia perversae; et ut vera ratio pronunciare non trepidat, omnia, quae in partibus universitatis mala, inhonesta, turpia, misera, suppliciaque ab his, qui simul omnia considerare non possunt, judicantur, in contemplatione universitatis, veluti totius cujusdam picturae pulchritudinis, neque supplicia sunt, neque misera, neque turpia, neque inhonesta, neque mala sunt. Quicquid enim divinae providentiae administrationibus ordinatur, bonum et pulchrum et justum est. Quid enim melius est, quam ut ex oppositorum comparatione et universitatis et conditoris omnium laus ineffabilis comparetur? Quid justius, quam ut bene meriti sublimissimum rerum ordinem, male vero meriti infimum obtineant? Quid honestius, quam ut ex propriis singulorum habitudinibus universitas rerum omnium ornatur? Nemo itaque recte philosophantium existimat, ullam malitiam malumve, ullam impietatem impiumve, ullam miseriam miserumve, ullam poenam punitumve, ullum supplicium suppliciove obnoxium, ullam turpitudinem turpeve, ullam inhonestatem inhonestumve, in bona, et optima, et religiosissima, et felicissima, et impunibili, et beatissima, et pulcherrima, et honestissima harmonia totius universitatis conditae, et ab eo, qui summa honestas est, summa pulchritudo, summa beatitudo, summa quies, summa felicitas, summae religionis, summum bonum, ordinatae, posse esse. Aliud est enim considerare singulas universitatis partes, aliud totum. Hinc conficitur, ut, quod in parte contrarium esse putatur, in toto non solum non contrarium, verum etiam pulchritudinis augmentum reperitur. Infernus itaque cum a Graecis *ἄδης*, hoc est tristitia vel deliciarum privatio, dum per seipsum consideratur, malum malis cognoscitur, dum vero in universitatis pulcherrima ordinatione constituitur, bonum bonis efficitur, quoniam non solum justissimi iudicis severitas, aeternaque sententia in eo manifestatur, verum etiam beatorum hominum et angelorum laus felicitatis acquiritur, et pulchritudo cumulatur. Quare itaque intra terminos naturae fieri non sineretur, unde laus ejus et acquiritur et pulchritudo augetur? Cur autem diversa impiorum supplicia inferni vocabulo Latini solent significare, ex opinione vulgi, ut sanctus Augustinus in duodecimo libro Exemeri sui explanat, tractatum est. Antiqui enim spes suas fabulis animasque sepulcris dantes, quemadmodum cadavera corporum obruta sepulcris, ita etiam animas cum ipsis cadaveribus detentas in

VARIAE LECTIONES.

¹ suae om. A. ² suae om. A. ³ elongatam om. A. ⁴ A comprehensibile esse. ⁵ est om. A. ⁶ vita ex comparatione — digna om. A. ⁷ sibi om. CF. ⁸ Sic CF; A honestissima totius universitatis conditae ordinatione. ⁹ Sic CF; A summum bonum summae religionis. ¹⁰ posse esse om. A. ¹¹ A enim est. ¹² A argumentum. ¹³ A aeterna namque. ¹⁴ et om. CF.

hisdem sepulcrorum cavernis putabant. Hinc infernum quasi infra terram positum vocabant. Inde falsa crevit opinio, animas videlicet locales esse sub terra. Graeci autem solito more res acutius considerantes expressiusque significantes, *ζῆλον*, ut diximus, hoc est tristitiam appellaverunt infernum. Naturam siquidem rerum visibilium et invisibilium diligenter rimantes, locum supplicii invenire non potuerunt, nisi in libidinosae voluntatis malorum hominum et angelorum egestate, rerumque, quas intemperanter auverant, defectu et privatione, ex quibus tristitia nascitur, in ¹ qua rationabilium animarum irrationabiles appetitus sive in hac vita sive in futura torquentur, egestate quidem non valentes invenire, quod sibi optant fieri, defectu vero et privatione, dum quod illicito perniciosoque amore possidere putaverant, omnino ab eis auferitur, diutiusque eo abuti non sinuntur. Et hoc est totum, quod dicitur malarum cogitationum irrationabiliisque cupiditatum poena atque supplicium, dolor videlicet atque tristitia, quibus duobus impiorum conscientia intra semetipsam punitur; quae duo propterea mala non sunt, quoniam justissima divinae providentiae administratione his, quos torquent, accidunt, et quoniam, quod ubique in omnibus malum non est, malum tibi non potest. Est autem tristitia bona in his, qui sua lugent delicta, sicut ait Dominus in Evangelio: *Beati qui lugent nunc, quoniam ipsi consolabuntur*. Similiter bonus dolor in his, quibus tardum morosumque videtur, donec ad promissam sibi beatitudinem perveniant. Quo dolore Apostolus laborabat, dicens: *Cupio ² dissolvi et esse cum Christo*. Quid dicam de doloribus eorum, qui Christi ³ martyres facti sunt ⁴? Tristitia autem dolorque impiarum cupiditatum, sive in hac vita sive in altera, propterea mala non sunt, quoniam mala desideria puniunt: urit enim tristitia, quae nascitur ex egestate rerum temporalium, veluti quaedam inextinguibilis flamma imperfectos appetitus; mordet veluti vermis non moriens, dolor, qui putredine libidinosae concupiscentiae nascitur, dum quod concupiscitur, auferitur. Est et alia ratio, quae tristitiam et dolorem impiorum mala non esse perhibet. Sunt enim veluti quaedam materia copiosissimae laudis, aeterni gaudii, aeternaeque salutis, quibus, qui in Deum transeunt, fruuntur. Repertum est itaque, ut arbitror, illud tertium quod quaerebas, ceterisque duobus praeferebas, hoc est, posse puniri, quod in natura rerum nec secundum substantiam, nec secundum naturale accidens, nec omnino a Deo factum est, in aliquo subjecto naturali et substantiali et ⁵ a Deo facto, quod per seipsum neque punitur, neque in se punito compatitur. Et hac ratione recte intelligitur, quod verissime creditur, Deum videlicet in nulla natura a se condita punire quod fecit; quod autem non fecit, punit. Disc. Repertum

A sane; quamvis adhuc non omni caligine remotur. Non enim jam clare perspicio, et absque ulla nebula luculenter, quomodo potest puniri quod non est, et, quod est, puniri non potest. Facilius namque crediderim posse puniri quod est, quam quod non est. **MAC.** Ecce iterum quasi obliviscens praeteritarum rationum videris, et quem putaveram ex praesentis negotii profundo emersum et absolutum, denuo demersum atque detentum te esse vercor. Disc. Non adeo te oportet vereri. Siquidem de talibus, quae inter nos conveniunt, quaedam mentis acumine, veluti aethereum lumen, purissime penetro, quaedam vero caliginose ac veluti aëra intercisus ⁶ ruptis nubeculas conspicio. Ideoque non me pudet, nec piget repetere, ut lucidius aspiciam, quae adhuc mentis meae obtutibus non omnino patefacta sunt. **MAC.** Age igitur, dic, num omnia, quae sunt, ab eo solo, qui vere est, et totius essentiae supersubstantiata causa, ex non existentibus in existentia deducta sunt, et utrum quiddam in natura rerum est, quod ab eo substitutum non est ⁷? **Disc.** Cur me interrogas de eo, quod omnibus recte philosophantibus notissimum est, et incunctanter definitum? Ab uno enim omnia, et nihil est, quod ab eo non sit. **MAC.** Putasne itaque, omne, quod ab ipso est, posse corrumpi? **Disc.** Nec hoc dixerim. Omne enim, quod in essentiam duxit, non, ut esset, tantummodo duxit, sed ut semper esset, quoniam semper causaliter in eo erat. Omne autem, quod semper est, aeternum est; et omne ⁸ aeternum verum: omne autem verum nulla vi potest corrumpi. Nullum igitur ab uno omnium principio factum recipit sui corruptionem. Quid enim illud corrumpere posset? Non enim verum, neque verisimile est, ut a Creatore corrumpatur, quod, ut semper esset, ab eo constitutum est. Et si aliqua natura creata melior illo est, inferiorem se naturam corrumpere impossibile est, quoniam bonum nullius boni corruptionis causa fieri potest ⁹; si autem inferior se creatura est ¹⁰, difficilius est, inferius corrumpere quod superius est. At si aequale sibi bonum est, nullum bonum aequale sibi bonum corrumpere appetit, dum ejusdem virtutis sint et operationis et essentiae. Relinquitur ergo, nullam naturam alteram naturam ¹¹ corrumpere vel ¹² relicta vel posse. Est et alia ratio, quae indubitanter asserit, nullum ¹³ eorum, quae ab uno Deo conditore omnium sunt, corruptionem nec recipere vel ¹⁴ corrumpi posse. Si enim corrumpi inchoaret, corruptionis ejus finis sequeretur. Omne siquidem, quod inchoat pati, passionis suae duplicem finem expectat. Aut enim penitus, ut non sit, sua corruptione consummabitur, suaque corruptio secum extinguetur, consumpto quippe corruptibili corruptionem ejus perire necesse est, quando non invenit, quod corrumpat: aut ad talem finem cor-

VARIAE LECTIONES.

¹ in om. A. ² ACF *Utinam* dissolvi; sed F. supra adscr. *Cupio*. ³ A pro Christo. ⁴ A *fiunt*. ⁵ et om. A. ⁶ Sic CF; A *aëre intervisas*. ⁷ CF substitutum non sit. ⁸ A *omne autem aeternum*. ⁹ CF *potest fieri*. ¹⁰ Sic CF; A *sit*. ¹¹ *naturam* om. A. ¹² *vel* om. A. ¹³ Sic CF; A *ullum*. ¹⁴ Sic CF; A *nec*

ruptio perveniet, ut in eo, quod corrumpit, A aliquid incorruptibile remaneat, quod corrumpi non potest, eoque reperto ipsa corruptio necessario deficit; corruptio quippe, quando nihil corrumpit, in seipsa extinguitur. Sed haec duo vera refutat ratio. Nulla enim natura potest corrumpi, ut penitus non sit, et ad nihilum redigatur. Ad hoc quippe creata est, ut semper subsistat. At si inchoaret corrumpi, et ad talem finem perduceretur, ut penitus sua corruptione interimeretur, profecto ad nihilum redigeretur. Quod virtus essentiae a summo bono conditae penitus excludit. Nulla itaque natura corrumpi inchoat, neque finem interemptionis suae expectat. Si autem quippiam a Deo factum incipit corrumpi, et tamen in eo relinquitur quod corrumpi impossibile est, nullamque corruptionem recipit, B profecto ipsum est, quod solum et totum a Deo locorruptibile factum est, quod corruptionem non recipit, ac per hoc nusquam nunquam corrumpi inchoavit. Nullum itaque eorum, quae a summo bono ¹ condita sunt, corruptionem vel corrumpendi possibilitatem recipit. **MAC.** Video te respicere, ac de his, quae tibi caliginosa visa sunt, claram indubitabilemque rationem reddere. Hac itaque de incorruptibilitate rerum a Deo conditarum definita sententia considera, num omne, quod corrumpi non potest, potest puniri. **DISC.** Qua ratione id fieri possit ², non intueor. Videtur enim mihi omne, quod corrumpi non potest, puniri non posse, sicut omne corruptibile punibile arbitror esse. Corruptionem siquidem quandam poenam fieri quis negarit? Nam C dum corpora nostra mortalia ipsum dolorem, qui repentina sanitatis corruptio definitur, patiuntur, ea puniri sentimus. Animas quoque adhuc in eis detentas eisque compatientes quodammodo puniri nullus ambigit, cum ratio doceat, simplicem animae naturam neque corrumpi, neque puniri, neque passionibus corporeis infici; compati tamen dicitur, dum congenito sibi corpore et compaginato auxilium praestare laborat, ne destruat. Semper enim appetit corpus sibi superadditum in unum ³ colligere, in unoque, ne fluat et corrumpatur, continere. **MAC.** Anima itaque ad imaginem Dei facta, sicut nunquam corrumpitur per seipsam, ita nunquam punitur. **DISC.** Non aliter praefata docet ratio. Si enim nulla spiritualis substantia per seipsam puniri potest, D quanto magis illa, quae ad imaginem Dei facta est. **MAC.** Quid ergo dicemus de corpore? Numquid quoniam corrumpitur, punitur? **DISC.** Puniri non dicimus, nisi quod suam poenam sentit, ideoque si solus animae sensus est, quod ex mortuis cadaveribus datur intelligi, corrumpitur solummodo corpus, non autem punitur. Nam et corpora rerum omni sensu carentium, ut sunt ligna et lapides, herbarumque germina, corrumpi dicimus, non autem puniri. Sed si sensus exterior non solum ad animam, verum

etiam ad corpus pertineat, non magnopere negandum, corpus mortale et animale et corruptum puniri posse. **MAC.** Corpora igitur mortalia, si sensus sint capacia, corrumpi et puniri, sive vero sensu carentia, corrumpi solummodo videntur posse, non autem puniri ⁴. **DISC.** Ita existimo. **MAC.** Omnia itaque corpora mortalia, sive solummodo corrumpantur, sive simul et corrumpantur et puniantur, a Deo facta non sunt. Praedictis siquidem rationibus confectum est, omne, quod a summo bono factum est, nullam corruptionem, ac ⁵ per hoc nullam poenam recipere. **DISC.** Mundum istum visibilem sensibilibus corporibus maxime subsistentem a Deo factum esse, quis nisi insipiens negare praesumat? **MAC.** Quomodo ergo illius corpora corrumpuntur vel puniuntur? **DISC.** Duobus modis corruptionem dicimus. Quorum unus quidem ille, qui generalium elementorum coitum per visibiles species in generationem procedere docet, et iterum specialium corporum resolutionem, in catholica elementa ex quibus compacta sunt reditum; alter, quo nullius creaturae essentiam et virtutem et operationem posse vitari affirmantes, rationabilis intellectualisque creaturae voluntates irrationabilibus motibus corrumpi approbamus. Et primus quidem modus temporalium localiumque rerum et sensibilium plus videtur docere in se invicem transfusionem et transmutationem, quam corruptionem, quoniam omne, quod divina providentia ordinatum est, pulchritudinem infert universitati, non corruptionem. In his enim omnibus et naturalis ⁶ substantiarum integritas, et qualitatum naturalium mutabilitas custoditur; quibus duobus sensibilis creaturae plenitudo componitur, ac per hoc abusive temporalium rerum varietas per incrementa et resolutiones incrementorum corruptionis nomine appellatur. In hac forma locutionis intelligitur Apostolus dixisse, de fragilitate humani corporis disputans: *Corruptibile hoc induetur incorruptionem, et mortale immortalitatem.* Et alibi: *Corpus quod corrumpitur aggravat animam, et terrena habitatio deprimit sensum multa cogitantem.* Quibus verbis non solum humani corporis adhuc fragilis atque mortalis solutionem in elementa simplicia, quorum qualitibus in se ⁷ invicem convenientibus componitur, verum etiam ex ipsis iterum revocationem, inque spirituales incorruptibilesque qualitates reditum significat, terreni corporis mutabilitatem corruptionis vocabulo appellans. Non enim propterea ista sensibilia et temporalia spernuntur ab his, qui spiritualia desiderant et aeterna, quasi mala sint, sed quia instabilia et mutabilia sunt, finemque transmutationis suae in melius expectant, et in comparatione stabilium immutabiliumque nullum transmutationis suae finem in melius expectantium veluti contemptibilia penitusque desereunda et postponenda iudican-

VARIAE LECTIONES

¹ bono om. A. ² A potest. ³ Sic CF; A in hoc colligere. ⁴ non autem puniri om. A. ⁵ A et. ⁶ Sic CF; A naturalium. ⁷ in se om. A.

tur. Secundus vero modus non in rerum mutabilium transfusionibus intra naturam versatur, sed in propriam voluntatum perturbationibus, quae extra naturam sunt, quoniam, quae ex Deo non subsistunt, corruptiones, quae vere dicendae sunt perversae voluntatis vitia, considerat. Proinde hujus mundi corpora non corrumpi, sed in seipsa naturali motu ac varietate transfundi existimanda sunt, ac per hoc neque puniri. Naturales siquidem passiones poenarum vocabulo juxta rerum proprietatem ¹ nullo modo appellandae sunt. Et si quis dixerit, sensibilibus corporum in semetipsis transfusiones per generationem et solutionem propter peccatum humanae naturae fieri, ac per hoc veraciter corruptiones posse vocari, videat totius visibilis creaturae ordinem et pulchritudinem non nisi in vicissitudinibus rerum per loca et tempora constare, illasque vicissitudines ac varietates non aliunde nisi divina providentia et administratione causas ducere, et plus ad humanae naturae eruditionem, et ad Creatorem suum revocationem factas fuisse, quam ad peccati ultionem. Eo enim modo spiritualis medicinae imaginem suam Deus voluit et in seipsam et ad seipsum ² revocare, ut rerum mutabilium taedio fatigata et exercitata, immutabilium aeternorumque stabilitatem contemplari desideraret, ardentemque verorum incommutabiles species appetere, in quarum absque ulla varietate pulchritudine quiesceret. Hinc conficitur, quod etiam in superioribus praesentis disputationis plurimis locis est conclusum atque definitum, nullam aliam sedem corruptionibus poenaeque posse reperiri, praeter rationabilis et intellectualis creaturae perversos illicitosque propriae voluntatis motus, qui nec ex Deo, nec ex natura condita occasiones accipiunt, incausales enim sunt, quoniam per seipsos dum quaeruntur, nihil aliud in eis invenitur praeter licitae et naturalis voluntatis privationem atque defectum. Mac. Omne itaque, quod corrumpi non potest ³, puniri posse ratio non sinit; omne autem, quod ex una omnium causa factum est, incorruptibile esse necesse est. Omne igitur, quod ex una omnium causa factum est, poenas pati impossibile est. Porro si impiorum supplicia futura esse divina testatur auctoritas, quae nullo modo fallit vel fallitur, sequitur, ut in aliquo, quod ex Deo factum est, ideoque ⁴ non abusive dicitur esse, et probabiliter concluditur impassibile, corruptiones poenasque atque supplicia constituas, et ad id, de quo haesitare videbaris, intrepidus redeas, et incunctanter dicas, solummodo posse puniri, quod non est, in eo, quod est, hoc est perversam voluntatem, quae penitus substantialis non est, in phantasia rerum sensibilium, quae videlicet ⁵ phantasiae, quoniam de naturaribus formis in memoria exprimuntur, non

A omnino non esse intelligendae sunt; quod autem est, omnino impunibile ⁶ esse necesse est, dum virtute sua, quod punitur, sustineat et puniri sinat. Ac per hoc verissime de divina praedicatur justitia, quod in nulla creatura, quam fecit, puniri pernituit, quod fecit; punit autem quod non fecit. Disc. Satis et copiose de hoc negotio est actum. Mac. Satis plane, si purissime ac sine ulla cunctatione perspicis ita esse, et non aliter. Disc. Clare perspicio, omnique caligine remota intelligo, universitatem creaturae a Deo conditae impunibilem esse, omnique corruptione absolutam. Mac. Redeamus ergo ad propositum, hoc est, ad reditum universitatis conditae in suas causas.

36. Disc. Prius considerandum, arbitror, quae B ratione aeterna erunt supplicia, quando nulla malitia erit ⁷, ne sit bonitati coaeterna, et omnis impietas, ne sit divino cultui coaeterna, peribit, et omnis nequitia, ne sit divinis legibus infesta, de natura rerum abolebitur, et, quod vera exigit ratio, deficiente malitia nullus erit malus; malus enim malitia malus est. Pereunte impietate nullus impius remanebit; omnis enim impius impietate nullus est: abolita iniquitate quis iniquus relinquetur? Malitiam autem et impietatem et iniquitatem perituras esse nemo sapientium dubitat, considerans, malitiam non posse fieri, nisi ubi invenit, cui noceat. In futuro autem, quando *omnia in omnibus Deus erit*, et omnis creatura ⁸ liberabitur a servitute, cui malitia nocebit? Nulli. Impietas quoque ⁹ eadem ratione, quod peritura sit, intelligitur. Quomodo enim impietas erit et impius, quando falsorum deorum cultus omnino extinguetur, et unus Deus ab omnibus electis et reprobis in omnibus cognoscetur? Iniquitas quomodo manebit ¹⁰, quando nemo leges divinas praevaricare poterit? Et hoc apertissime divina declarat Scriptura, quae dicit: *Deficiant peccatores a terra, et iniqui, ita ut non sint*. Non enim substantiam illorum, sed peccatum et iniquitatem defectura esse credendum est: et quod beatus Hieronymus in expositione Ezechiel ab Isaia propheta de generali totius humanae naturae purgatione ¹¹ in figura Jerusalem introduxit: *Sanctificabo*, inquit ¹², *eam in igne ardente, et devorabit sicut foenum materiam*. Quoniam in ipso loco dupliciter materiam intelligimus; aut enim materies informis, quae de nihilo facta est, et ex qua diversitate formarum sibi adjuncta hujus mundi sensibilis componitur structura, significatur, quae videlicet materia sicut foenum ardebit, quando sanctificabitur, id est, purgabitur in ¹³ ipsa natura ad imaginem Dei facta, ita ut nil in ea materiale, vel temporale, vel terrenum, vel visibile, vel transitorium mutabileve remaneat, quoniam omnino in spiritualem vertetur stabilitatem et uniformitatem; aut cunctorum vitiorum et malefa-

VARIAE LECTIONES.

¹ A proprietatem rerum. ² Sic CF; A ad seipsam. ³ A posse. ⁴ A ideo (-que om.) ⁵ videlicet om. A. ⁶ Sic CF; A impassibile. ⁷ A erit malitia. ⁸ creatura om. A. ⁹ A impietas autem. ¹⁰ A remanebit. ¹¹ A purgatione totius humanae naturae. ¹² inquit om. A. ¹³ in om. A.

etorum occasiones, hoc est malitiam, impletatem, A iniquitatem materiae vocabulo propheta voluit ¹ insinuare, aut utrumque ². Quomodo ergo supplicia erunt, quando nil dignum supplicio in natura rerum relinquetur? MAG. In superioribus sufficienter de his est actum ³; et ad purum, ut arbitror, definitum. Ideoque nunc breviter, quoniam exigis, colligendum. Siquidem inter nos subtracta omni controversia considerat ⁴, omnem malitiam malosque, omnem impietatem impiosque, omnem iniquitatem iniquosque, justissima divini iudicii sententia, ne naturarum integritati semper impediatur, veluti quasdam sordes purgandas penitusque de natura rerum adimendas aboleri; et hoc non solum auctoritate sanctorum Patrum divinaeque Scripturae, verum etiam recte ratiocinationis investigationibus est firmatum; vanas B autem cogitationes hominum in falsis rerum temporalium phantasiis in eorum animabus, qui solummodo integritatem naturae recepturi sunt, non autem in gloriam immutabuntur, semper mansuras, aeraque poenitentia de rebus, quas in hac vita illicitae atque inordinate concupiverant, veluti quadam inextinguibili flamma arsuras. Proinde, ut mihi videtur, ambiguum posuere ⁵ exemplum, qui rationabilem naturam et semper mansuram, et suppliciorum flammis semper arsuram docere volentes, asbestum lapidem semper manere semperque ardere dicunt, ita ut et substantia ejus, et quantitas, et qualitas nullo modo minuatur vel corrumpatur, dum flamma in ea non exinguitur. Hac enim similitudine non ⁶ irrationabilius ⁷ uti possent ad suadendum, C quod non solum naturalia bona rationabilis naturae ⁸ semper absque ullo detrimento permanebunt, verum etiam in his, qui purgati et sanctificati ultra omnia naturalia bona deificationem accipient, aeternae beatitudinis gloria ⁹, veluti in extinguiibili divinae gratiae flamma fulgebunt, ita ut in eis et naturalis pulchritudo perpetuo maneat, et deificationis claritas super omnia luceat. Discernis itaque, ut opinor, inter ea, quae penitus peribunt, et ea, quae aeternis attribuuntur suppliciis. Disc. Discerno; video enim, quod vitia vitiorumque occasiones de natura rerum penitus debebuntur, phantasiae autem rerum temporalium, quibus imperfectae animae in carne constitutae seducuntur, aeternis suppliciorum ardoribus attributae manebunt, ut in eis pravae torqueantur cupiditates pravorum. Sed adhuc non parva mihi obstat quaestio. Si bonitati et beatitudini ceterisque divinis virtutibus, quae de Deo praedicantur, nil erit coaeternum, cur veritati aliquid ¹⁰ coaeternum opponitur, hoc est, falsum et falsitas? Ut enim, ni fallor, [sic] ¹¹ veritati opponitur falsitas, ita vero falsum. Si igitur omnis phantasia falsa

est, ac per hoc et falsitas: quis phantasiae veritati esse contrariam negarit? At si phantasia rerum temporalium suppliciis distribuitur aeternis, profecto aeternae erunt phantasiae, perpetuoque opponentur veritati. MAG. Non immerito talis caligo tibi occurreret, si prius clarissimo ipsius veritatis, de qua quaestio est, radio illuminatus, ad purum dignosceres, id ipsum esse, absque ulla differentia, falsum ¹² et phantasia, ita ut omnis phantasia sit falsa, et omne falsum phantasia. Nunc autem quoniam magna differentia est inter falsum et phantasia, relinquitur, ut illud, quod proprie dicitur falsum, solummodo opponatur veritati, phantasia vero ¹³ veritati non esse contrariam. Disc. Expone, quaeso, quae sit illa differentia, quae falsum segregat a phantasia. MAG. Suis definitionibus discernuntur. Est enim falsum, quod appetit esse, quod non est; aliter enim vult se videri quam est, quia non ita est ipsa res, de qua praedicatur, quomodo de ea praedicatur. In quo genere quaedam fabularum sunt ¹⁴ constitutae, ut volatus Daedali, quae fabula nec vera est, nec veri similis, sed falsa omnino opinio, quae fallit insipientes. Nunquam enim Daedalus volavit, navigasse autem de Creta in Euboeam fertur ¹⁵. Ideoque falsum dicitur, quia fallit et decipit iudicium eorum, qui falluntur, falsa pro veris approbantes; quod est proprium erroris. Et hoc est, quod vere dicitur falsum, quamvis saepe in dialecticis propositionibus negationes falsi nomine vocentur, saepeque affirmationes: negationes quidem, ut omnis homo animal non est falsum est; affirmationes autem, ut omnis homo justus est falsum est. Phantasia vero est imago quaedam et apparitio de visibili vel invisibili specie memoriae impressa. Dum enim nulla res corporea vel incorporea per se ipsam mortalibus adhuc sensibus conspicua sit, natura rerum constituit, ut in sensu exteriori sensibilem rerum imagines, in interiori vero intelligibilem exprimantur; ac deinde veluti ex duobus fontibus, sensibilibus dico et intelligibilibus, duo quaedam flumina in memoriam confluunt, et unum quidem flumen ex inferioribus per sensum corporeum, alterum vero superioribus per eum sensum, qui solius ¹⁶ animae est, meatum trahit. Et omne, quod ex his memoriae insigitur, phantasia proprie nominatur, hoc est apparitio, ut superius diximus. Siquidem phantasia ex verbo graeco, quod est *phantasia*, cuius interpretatio est *appareo*, etymologiam ducit. Qua igitur ratione phantasia veritati opponeretur ¹⁷, cum et ipsa veritas per se ipsam inconspicua in suis phantasiis, quas vocant theophasias, quaerentibus se occurrit et ineffabili modo manifestat ¹⁸? Et dum omnis phantasia quaedam

VARIAE LECTIONES.

¹ voluit om. A. ² aut utrumque om. A. ³ A actum est. ⁴ Sic CF; A consideratum. ⁵ A Proinde non mihi videntur conveniens posuisse exemplum. ⁶ non om. A. ⁷ A rationabilius. ⁸ A creaturae. ⁹ A gloriam. ¹⁰ A aliquid. ¹¹ Sic CF; sicut om. A. ¹² nunquam enim Daedalus — fertur, quae infra legis, A hoc loco inter verba differentia et falsum inseruit. ¹³ vero om. A. ¹⁴ Sic CF; A sint. ¹⁵ A Nunquam enim Daedalus — fertur A supra inseruit. ¹⁶ A solus. ¹⁷ Sic CF; A opponitur. ¹⁸ Sic CF; A manifestatur.

naturalium rerum similitudo sit animae impressa, cur, quod ex natura procedit, veritati contrarium judicaretur, cum nulla natura veritati contrarietatis ratione obsistat? Et hoc approbat vera ratio, quae firmissime astruit, nullam phantasiam de eo, quod intra naturarum numerum non continetur, posse in sensibus seu memoria exprimi. Omne quippe, quod omnino caret substantia et forma et qualitate, nulla potest imaginari similitudine seu apparitione, ac per hoc nulla phantasia. Siquidem phantasiae, quae de falsis fictisque corporibus immundorum spirituum in sensibus hominum, quos deludunt, effligantur, umbrae proprie appellandae sunt, non autem phantasiae. Disc. Phantasia igitur aliquod bonum est, quoniam naturalium rerum imaginatio est. **MAC.** Illud negare non possum: omne siquidem, quod ex naturalibus causis oritur, bonum esse non denegatur. Disc. Puniri ergo bonum posse cogeri fateri. Dixisti enim, rerum temporalium phantasias suppliciiis aeternis esse ¹ distribuendas. **MAC.** Nullatenus. Non enim dixi, ipsas phantasias suppliciiis torquendas, sed in ipsis irrationabiles motus perversarum voluntatum suppliciiis aeternis subigendos. Consideravimus enim, quod non est, non posse puniri, nisi in aliquo bono, quod est. Disc. Recordaris, ut opinor, supradictae ratiocinationis tuae, qua incunctanter conclusisti, phantasias rerum temporalium animabus infixas, sive in hac vita, sive postmodum in altera, omnino nihil esse; ideoque ² in eis perversae voluntates puniuntur, quoniam, cum comprehendi posse in aliquo putantur, fugiunt se comprehendere cupientes, et evanescent. **MAC.** Recordor; nec me poenitet talia dixisse, quoniam phantasias substantialia bonum non omnino ³ dixi, substantialibus autem bonis ⁴ adhaerere, et ex eis nasci indubitanter probavi. Et sive in eis impiorum supplicia, sive justorum praemia disponentur, ubique tamen bonas esse non dubitavi asserere, quoniam et beatorum felicitas, quae in contemplatione veritatis constituitur, in phantasiis, quas propter differentiam ⁵ aliarum phantasiarum theologi theophasias appellant, administrabitur. Ipse Deus ⁶ enim per seipsum semper invisibilis est et erit, *qui solus habet immortalitatem, et lucem habitat inaccessibilem.* De eo ⁷ autem, quod falsum et falsitas non perpetuo et ⁸ vero et veritati opponitur, ne coaeterna sint, nullus sapiens dubitare debet. Quis enim futurae vitae statum rectis ratiocinationibus inquirens dixerit, falsitatem esse futuram, quando veritas in omnibus apparebit, et omne falsum non solum de natura rerum, verum etiam de iudicio totius rationabilis et intellectualis creaturae auferetur; ubi nemo fallit, et fallitur nemo, dum natura rerum in suas causas revertetur; in quibus nil aliud considerabitur prae-

ter verum et veritatem, in quantum unicuique electorum juxta donationis suae altitudinem contemplari eam permittetur. Quamvis enim non eodem modo, sed multiplicius in infinitum divinarum visionum ascensionibus et descensionibus et ⁹ justis et injustis ¹⁰ apparebit, omnibus tamen apparebit, quando in omnibus injustis, sola iniustitia punita et interempta, ipsa purgata et intemerata relinquatur natura, in ipsos gradus, de quibus peccando corruerat, reversura. De quo reditu quod restat, discutiendi tempus est. Disc. Tempus plane. Prius tamen noscere velim, quoniam me valde perturbat, quomodo universitas naturarum omnium, si in Deum reversura est, ulla supplicia intra se contineri patietur. Non enim supplicium in Deo esse credibile est. **MAC.** Dic quaeso, num omne, quod inferni et suppliciorum nomine vocitatur, est an non est? Disc. Coartor undique. Si enim dixero est, confestim ¹¹ dicturus eris, quid mirum tibi videtur, si, quod est, in eum, a quo sunt omnia, inter cetera, quae sunt, reversurum sit? Sin autem dixero, non est, respondebis, cur computas inter omnia, quae in Deum reversura sunt, id, quod non est? Et iterum si dedero, omne, quod inferni nomine significatur, extra universitatem esse, absque mora concludar, omni ratione desertus, invitatusque cogar fateri, non esse mirum, quod intra ea, quae sunt in Deo, non est, intra ipsum quoque Deum non esse; et deridebit me ratio, quae incunctanter praedicat, extra Deum et universitatem ab eo conditam nihil recte ¹² cogitari vel intelligi posse. Omne enim, quod est et quod non est, Creatore ambitur et creatura. Si autem dixero, intra, coactus fatebor, non solum ea, quae sunt, verum etiam, quae non sunt, intra terminos divinae bonitatis et justitiae et providentiae et iudicii contineri. Non enim solummodo ea, quae sunt, verum etiam ea, quae non sunt, sive per superexcellenciam ultra omnem intellectum, sive per privationem eorum, quae sunt, infra omnia, quae intelliguntur esse, divina virtute credimus et intelligimus administrari, extra quam omne, quod est et quod non est, egredi non potest. Nam omnia, quae extra beatorum ordinem expelluntur, extra divinas leges, intra quas ¹³ omnia ¹⁴ continentur, evadere non possunt, et quae a superioribus ordinibus cadunt, in inferiores ordines decidere, inque eis detineri coguntur. Omnis autem ¹⁵ ordo, sive summus sursum versus, sive extremus deorsum versus, sive medius, et a Deo est constitutus, et intra eum custoditur, extra quem nihil est, et intra quem omne, quod est, et omne, quod non est, mirabili et ineffabili modo comprehenditur. Sive ergo dixero infernum esse, quod Scriptura divina testatur ¹⁶, sive negavero in natura rerum esse ¹⁷, negare non

VARIAE LECTIONES.

¹ esse om. CF. ² A ideo. ³ Sic CF; A non esse omnino. ⁴ Sic CF; A bonum. ⁵ Sic CF; A differentias. ⁶ Deus om. CF. ⁷ A Dico autem. ⁸ et om. A. ⁹ et om. A. ¹⁰ Sic CF; A impiis. ¹¹ Sic CF; A confestim tum dicturus eris. ¹² recte om. A. ¹³ A in quibus ¹⁴ omnia om. A. ¹⁵ A enim. ¹⁶ A testatur divina. ¹⁷ Sic CF; A non esse.

potero, intra ea, quae in Deum reversura sunt, contineri, ipsoque, qui omnia ambit, ambiri, et extra quem nihil potest vel cogitari, vel credi, vel intelligi, praesertim dum inconcusse intelligo, tenebras intra lucem ¹ contineri, silentium intra sonitum, umbram intra corpus, ceteraque similia, quae causas suas in his, quibus e contrario respondent, constituunt. Sive enim absentia rerum sint, sive defectus et privationes, sive opposita atque contraria, absque his, quorum absentiae, defectus, privationes, oppositiones ², contrarietates sunt, nullo modo esse intelligi possunt. Esse autem dico ea ratione, qua non solum substantialia et naturalia, verum etiam, quae eis ex adversa parte respondent, esse dicuntur. Nullum namque vitium est, quod non ex positione virtutis, cui ex diametro resistere conatur, continetur. Mac. Laetor valde, quando retia, quae tu ipse tetendisti, tuae contemplationis viribus illaesus, nulloque modo ³ detentus evasisti. Et jam, ni fallor, intelligis, non solum omne, quod ab uno Deo creatum est, verum etiam omne, quod irrationalis motus rationalis et intellectualis creaturae supermachinatus est, et nunc intra ordinem ⁴ divinae providentiae contineri, et tunc post universalis creaturae in suas causas reditum inque ipsum Deum ordinandum fore, quando totius universalis conditae plenissima perficietur pulchritudo. Neque hoc mirum, dum nulla natura aliam naturam punire, nihil vitium virtutem, qua continetur, possit corrumpere; et non solum hoc, sed ex his omnibus intra divinas leges ordinatis ⁵ omnium plenitudo naturarum et formositas complebitur, omnium visibilium et invisibilium consona absque ulla ⁶ dissonante harmonia modulabitur. Disc. Non falleris. Nam retia, quae tetendi, hoc est problemata, quae proposui, propterea a me tensa sunt, ne diutius in eis caperer, sed ab eis absolutus libero mentis intuitu clare perspicerem universae naturae adunationem ex diversis sibi oppositis copulari ⁷, musicis rationibus admonitus, in quibus conspicio, nil aliud animo placere pulchritudinemque efficere, nisi diversarum vocum rationalia intervalla, quae inter se invicem collata musici modulaminis efficiunt dulcedinem. Ubi mirabile quiddam datur intelligi, et solo mentis intuitu vix comprehensibile, quod non ⁸ soni diversi, verbi gratia, fistularum organi, vel chordarum lyrae, seu foraminum tibiae, qui quodammodo sensibus percepti, in numero rerum esse videntur, harmonicam efficiunt suavitatem, sed proportionales sonorum et proportionalitates, quas, sibi invicem collatas, solius animi interior percipit et dijudicat sensus. Quae videlicet proportionales et proportionalitates vocum sensibilibus sonorumque merito dicuntur esse, quoniam non solum nil ab eis corporeus sensus patitur, verum etiam ultra omnem

A sensum acutissimis rationalis animi obtutibus veluti supra rerum naturam considerantur, et dum inter ea, quae non sunt, computantur, his, quae sunt, honestissimam praestant et administrant concordiam: sive intelligat qui sonis auscultat, quid in his dulcedinem et pulchritudinem efficiat, sive non intelligat, inest tamen omnibus interior sensus, quem rata rerum collatio ⁹ conveniensque adunatio non latet. Quis enim senarii numeri virtutem, qui totius harmoniae intelligitur fundamentum; quis collationes ipsius cum suis sesquialteris, sesquiterciis, duplis quoque ¹⁰ intra naturas rerum potest cognoscere, dum rerum omnium visibilium et invisibilium universitas in eo veluti in quodam principali exemplo constituta sit? Quid ergo mirum, si ex his, quae sunt substantialiter, et naturalibus accidentibus, et ex his, quae non sunt, sive per excellentiam, sive per defectum et privationem, totius creaturae harmonia componatur, dum in omnibus, quae sunt et quae non sunt, nulla malitia vel malum, quod bonitati omnium, nulla turpitudine vel deformitas, quae pulchritudini et formositati in causas suas conditorumque suum reversurae resistat ¹¹, omnino non remanebit. Ac per hoc non me movet, dum audio, ex suppliciis malarum voluntatum et praemiis bonarum pulcherrimam harmoniam futuram esse, quoniam supplicia bona sunt, dum sint justa, et praemia, dum sint plus gratuita, quam bonis meritis retributa, quando video graves acutosque sonos, eorumque medios quandam symphoniam inter se invicem in ¹² proportionibus et proportionalitatibus suis efficere. Et si quis ad haec objecerit, perversas voluntates malorum hominum et angelorum, quibus debentur supplicia, malas esse, ac per hoc in restauratione ac reditu naturarum malum semper esse remansurum, suppliciaque passurum; et si ita est, sequitur, non omnino pulchritudinem naturarum turpitudine malitiae non ¹³ infectam esse futuram: huic respondebo duce Deo ac vera ratione, primum quidem intra rerum naturam vel extra eam nullum malum inveniri, sicut Dionysius Areopagita in libro de divinis Nominibus multiplicibus astruit rationibus, quas nunc introducere et longum et superfluum videtur; deinde perversos perversarum voluntatum motus malos non esse, sed illicitos. Quod enim ex libero rationalis creaturae arbitrio processit, quis malum esse dixerit? Si enim libertas naturae rationalis ad imaginem Dei conditae a Deo data est; non enim imago Dei ullis legibus detineri debuit coacta: necessario omne, quod ex ipsa libertate evenit, malum seu malitia recte dici non potest, ne in aliquo malum et malitia concludatur. Et si libera voluntas rationalis et intelligibilis creaturae non ideo concessa sit, ut per eam peccaret, sed ut per eam pulchre et rationaliter Conditori suo inserviret, tamen, in suis

VARIAE LECTIONES.

¹ A in luce. ² A et oppositiones. ³ A nullo modoque. ⁴ CF intra ordines. ⁵ A ordinatur. ⁶ CF absque ullo. ⁷ Sic CF; A coaptari. ⁸ Pro quod non A non enim. ⁹ Sic CF; A ratio. ¹⁰ Sic CF; A duplisque. ¹¹ Sic CF; A restat. ¹² in om. A. ¹³ Sic CF; A non omnino non.

licet veluti captiva irrationabilibus motibus ad illicita attracta sit, non inde malum nascitur, sed aliquod corrigendum divina justitia et revocandum divina misericordia, si correctionibus suis et emendationibus liberae voluntatis arbitrium fuerit obediens; sin vero contumax superbiaque inflatum in suis perversis motibus perseverare voluerit, impetus ejus libidinosus retinebitur, ne, quod illicite appetit, apprehendat. Et hoc est totum, quod dicitur liberae ac perversae voluntatis supplicium, hoc est, ab illicitis suis motibus prohiberi, ne ad finem suae cupiditatis possit pervenire. Hoc autem dico, ne beatissimi Dionysii Areopagitae auctoritati resistere videar, qui non solum in aliqua natura seu substantia, verum etiam in nullis irrationabilibus rationalis naturae affectibus malum sinit inveniri, seu aliqua ratione concedi. Nullum enim rationalis creaturae vitium est, quod non in aliqua irrationabili bonum sit, ideoque quod ubique prohibitum non invenitur, sed in aliquo, in eo, in quo prohibetur, non malum, sed illicitum vocari oportet. Et ut de hac ratione pauca introducam exempla, superbia, ut ait B. Dionysius Gregoriusque Theologus, in equo bonum est, in homine vero illicitum atque inconveniens. Ferocitas in leone bonum est, et sine qua leo dici non potest; mitis enim leo non est, perdita qualitate naturali: ipsa autem ferocitas in natura rationali vitium est et inconcessum. Spureicia porcorum est proprium, in homine alienum: et similia, quae dum in bestiis considerantur, naturalia bona sunt, in homine vero vel angelo vitia contra naturam pugnantia, in nullo tamen mala. Quod enim, ut diximus, in toto malum non est, malum fieri in parte non potest, quamvis videatur esse illicitum, atque purgandum seu refranandum. Nihil ergo relinquitur, quod plenitudinem et pulchritudinem totius universitatis minuat seu debonestet, sive hic, dum adhuc sensibilis mundus cursum suum peragit, sive illic, dum in causas suas reversurus sit, inque eis quietus permanebit. Sed ista theoria paucis recte sapientibus nunc perspicua, in futuro vero omnibus erit patefacta, dum veritas per omnia in omnibus elucescet, quae naturarum omnium secreta incunctanter absque ulla caligine aperiet. Non enim solis iustis in hac vita viventibus, veritatemque rite quaerentibus, verum etiam injustis, pravisque suis moribus corruptis, lucemque veram odionibus et fugientibus ipsa veritas per omnia fulgebit in futuro. Omnes enim videbunt gloriam Dei. Nec obstat, quod scriptum est: *Tollatur impius, ne videat gloriam Dei. Videat* namque divinum eloquium posuit pro fructu, ac si diceret, tollatur impius, ne fruatur gloria Dei. Etenim oculorum passionibus gravatos non luce perfrui videmus, verum etiam eam fugere

A volentes, inque tenebris se abscondere appetentes, non quid sit lux, et quantum utilis sit, valentes eam perspicere ignorantes, sed in infirmitate oculorum suorum causam fugiendi a lumine constituentes. Eodem modo et impii in suppliciis detenti causam odiendae veritatis impietati suae reputant, sera inutiliter compuncti poenitentia. Et hoc datur intelligi ex ipso divite in inferno poenas patiente, qui elevans oculos suos, dum esset in tormentis, vidit Abraham a longe, et Lazarum in sinibus ejus. Vidit igitur Abraham et Lazarum in gloria divinae contemplationis, sed ipsius gloriae delectationibus privatus est, seraque poenitentia compunctus petit Abraham, ut mitteret ad suos fratres, quos in hac vita reliquerat, ne, sicut ipse vixerat, viverent, et ut tormentorum loca devitarent. **MAG.** Non te ergo moveant stultissima et falsissima mortalium cogitationum judicia inanesque opiniones, quibus his, quae sibi mala et turpia videntur, bonitatem et pulchritudinem et aequitatem universitatis minui et corrumpi existimant, ignorantes, quod in omnibus, quae intra universitatem comprehenduntur, nullum malum, vel turpe, vel injustum invenitur. Neque enim haec summa bonitas et pulchritudo et aequitas sapienter omnia disponens in his, quae sunt et quae non sunt, fieri permittit, nec unquam permissura est. Et si quis dixerit: unde igitur haec, quae dicuntur mala et inhonesta et injusta, et ubi? Cui respondendum: non aliunde, neque a tibi, nisi ex vanitibus vanitatum, inque falsis argumentationibus, quae fingunt esse, quod penitus non est, blasphemantes, et putantes omne, quod libidinosus suis affectibus obstat, eosque prohibet atque refracit, malum esse, quia eis nocet. Inde est, quod etiam divinae providentiae administrationem redarguunt, dicentes, impetum liberae voluntatis in aliquo impediri vel retrahi vel extinguere malum esse, ignorantes hoc totum ad divinae bonitatis piissimam clementiam pertinere. Optimi quippe serenissimique conditoris est, bono, quod fecit, providere, ne pereat, inque suis propriis nocivisque motibus evanescat. Illud quoque veluti malum in omnium misericordissimum ordinatorem refundunt, punire quod fecit, garrientes, ad hoc multos Deus fecit, ut eos puniret, eo modo irae suae viam invenire volens, non animadvertentes, Deum in nullo, quod fecit punire; quod autem non fecit, puniri permittit. Turpia quoque inhonestaque facta sua in Deum referunt; aiunt enim, si hoc Creatori omnium displiceret, nequaquam fieri in natura, quam fecit, sineret. Jam vero non solum pulchra et honesta, verum etiam inhonesta et turpia creaturae suae mixtum inserere praedestinavit, ut ex his justitiae manifestandae occasiones inveniret, pulchre quidem honesteque juxta divinas leges vi-

VARIAE LECTIONES.

¹ A superbia (-que om.) ² A et. ³ A et. ⁴ leo om. A. ⁵ A et. ⁶ in nulla. ⁷ A vel. ⁸ Sic CF; A reversus fuerit. ⁹ Sic CF; A juste. ¹⁰ A Tollatur. ¹¹ A eloquium Dei. ¹² A tollatur. ¹³ eam om. A. ¹⁴ A quod. ¹⁵ sit om. A. ¹⁶ in inferno om. A. ¹⁷ vixerat om. A. ¹⁸ quae om. CF. ¹⁹ Sic CF, A Inde etiam est, quod. ²⁰ Sic CF; A mixtum.

ventibus praemia, transgressoribus vero turpitudi-
nisque et inhonestatis sordibus contaminatis suppli-
cia redditurus, utrisque autem iuste secundum praedestinationum suarum inevitabile propositum. Ac per hoc, ut ait Apostolus, *voluntati ejus quis resistit?* Et sic totius perversae suae conversationis incommutabiles causas divinis praedestinationibus ascribunt, non valentes occaecato et insipienti corde intueri summam bonitatem et pulchritudinem, et, ut expressius dicam, totius bonitatis et pulchritudinis et honestatis inexhaustum et non deficientem fontem, sicut nullius mali vel malitiae, ita nullius turpitudinis vel turpis, nullius inhonesti vel inhonestatis auctor est vel praedestinator. Haec enim omnia irrationabilium cupiditatum inventa sunt. Nam si ex divina praedestinatione profluerent, necessario in natura rerum semper permanerent. Omne quippe, quod divina praedestinatione est dispositum, quis dubitavit semper esse mansurum? Haec autem in aeternum peribunt, et universaliter de natura rerum abolebantur. Non igitur ex aeternalibus causis divinae praedestinationis profecta sunt. Eadem blasphemia est de divina aequitate. Dicunt enim, Deum inaequalem, ut non dicam injustum esse, quoniam, ut aiunt, non aequaliter omnibus bona sua distribuit, quosdam exaltans, quosdam spernens, alios pauperes relinquens, alios autem divites magnificans, alios stultitiae caligine occaecans, alios sapientiae lumine illustrans, quosdam dominos, quosdam servos faciens, et cetera, in quibus humanae conditionis diversa et infinita varietas in hac adhuc mortali vita perspicitur, non intuentes primum quidem, temporalia et transitoria hujus vitae bona vere bona non esse, quoniam non possunt semper manere, et plus amatores suos decipiunt quam eis prosunt, umbrae quippe inanes sunt, ideoque bonis et malis distribuuntur, quoniam ab omnibus auferentur, tamen inordinate et inconfuse omnibus dantur. Non enim solummodo aeterna perpetuoque permansura, verum etiam temporalia et caduca certis ordinationibus suis dispensantur, in quibus pulchritudo et aeternorum et temporalium constituitur. Deinde non considerant, quomodo justissimus omnium conditor, sapientissimus ordinator, unicuique secundum providentiae suae leges imperitur largissimae suae bonitatis dationes et donationes, et in nullo fallitur; mortalium vero falsa sunt judicia de divina providentia et administratione, dum, quid in hac republica universitatis visibilibus et invisibilibus agatur, nesciunt. Insuper etiam insipientissimos eorum animos fugit, quod aequissimus bonorum omnium largitor naturalia bona aequaliter omnibus partitur; naturalia enim bona eodem modo et bonis et malis tribuuntur, quae in his sensibilibus transitoriisque rebus nullo modo possunt apparere,

in intimis autem naturae sinibus adhuc occultantur, donec in restauratione universae creaturae in manifestum procedant, quando veritas in omnibus apparebit, praefataeque vanitates et falsae mortalium de Creatore et creatura cogitationes peribunt, quando *Deus omnia in omnibus erit*, nullumque malum vel turpe vel inhonestum vel injustum in ordine et pulchritudine rerum omnium invenietur, et omne, quod vanissimis mortalium opinionibus machinatum est, evacuabitur, ideoque penitus interimetur, quoniam nihil est. O quantum beati sunt, qui simul omnia, quae post Deum sunt, mentis obtutibus vident, et visuri sunt! Quorum iudicium in nullo fallitur, quoniam in veritate omnia contemplantur; quibus in universitate naturarum nihil offendit vel infestum est. Non enim de parte judicant, sed de toto, quoniam neque intra partes totius, neque intra ipsum totum comprehenduntur, sed supra totum ejusque partes altitudine contemplationis ascendant. Nam si in numero partium totius, seu in ipso toto concluderentur, profecto neque de partibus, neque de toto recte possent judicare, ideoque ei, qui de partibus ac de toto recte judicat, necesse est, prius omnes partes omneque totum universalitatis conditae mentis vigore et puritate superare, sicut ait Apostolus: *Spiritualis homo judicat omnia, ipse autem a nemine judicatur*. Sed quorsum ascendit spiritualis ille homo, qui de omnibus judicat, et de quo nemo judicare potest, nisi ipse solus, qui fecit omnia? Nunquid in eum, qui omnia superat et ambit, et in quo sunt? In ipsum itaque Deum ascendit, qui universitatem creaturae simul contempletur, et discernit, et dijudicat; neque ejus iudicium fallitur, quoniam in ipsa veritate, quae nec fallit nec fallitur, quia est, quod ipsa est, omnia videt. Virtute siquidem intimae speculationis spiritualis homo in causas rerum, de quibus judicat, intrat. Non enim juxta exteriores sensibilibus rerum species discernit omnia, verum juxta interiores earum rationes, et incommutabiles occasiones, principaliaque exempla, in quibus omnia simul sunt, et unum sunt. Ibi ergo spiritualis homo judicat omnia, ubi omnia unum sunt, et vere et immutabiliter vivunt et subsistunt, et quo omnia, quae ex primordialibus suis causis profecta sunt, reversura sunt, et quorum nihil extra relinquetur temporalibus mutabilitatibus subjectum, seu localibus circumscriptionibus inclusum, quando universitas naturae super omnia localia et temporalia spatia in causas suas, in quibus omnia unum sunt, finito sensibili mundo revertetur. Nam et ipsa loca et tempora cum omnibus, quae in eis adhuc in hac vita ordinantur et moventur et circumscribuntur, in suas aeternas rationes redire necesse est, quas rationes tempora aeterna divina vocat historia. Quomodo enim remanebunt tempora secula-

VARIAE LECTIONES.

¹ A Ut. ² A immutabiles. ³ A ascribant. ⁴ omnibus om. A. ⁵ Sic CF; A auferuntur. ⁶ tamen om. A. ⁷ Sic CF; A confuse. ⁸ non om. A. ⁹ A quoniam. ¹⁰ dationes et om. A. ¹¹ A naturae. ¹² A a ¹³ Sic CF; A nec fallitur nec fallit. ¹⁴ Sic CF; A ipse. ¹⁵ ex om. A. ¹⁶ Sic CF; A universalitati.

ria, quando nihil erit temporale? Quomodo loca, ubi nihil locale? Et haec est ratio, quae nullum locum sensibilem et corporalem in natura rerum inferno permittit, vanasque opiniones eorum destruit, qui infernum vel sub terris, vel terrarum in gremio, vel alicubi circa terram ¹ fallacibus suis cogitationibus autumant, ignorantes, quod ipsa terra, subtus quam, vel intra quam infernum constituunt, penitus sit peritura. Si autem terra peribit, profecto nihil sub ipsa et in ipsa, quod inferni vocabulo dignum sit, relinquetur, ac per hoc nullus locus intra sensibilem corporalemque creaturam inferno datur, neque aeterno igni, in quo impii ardebunt, neque vermibus nunquam morituris. Haec enim omnia tormentorum nomina figurate in sacra Scriptura posita sunt, sancto Ambrosio attestante, graecisque vocabulis, quae, ut praediximus, expressius informant, quid ² divina Scriptura inferni nomine insinuat. ³ ἄδης quippe dicitur, hoc est, ut paulo superius expositum, absque deliciis, vel absque voluptatibus, vel insuavitas. Item ⁴ λύπη vocatur, cuius interpretatio est tristitia, vel moeror, vel luctus. ⁵ ἄχος quoque solet appellari, hoc est desperationis gravitas, quae demersas oppresasque malas cupiditates, egestate ⁶ temporalium rerum, quas in hac vita intemperanter concupiverant, afflictas ve.uti in profundissimam quandam voragine, inque vanarum phantasiarum rerum sensibilibus caligines, in quibus cruciantur, obruit, divinaeque sententiae incommutabili mole perpetua. ⁷ Hier calcatas et irrevocabiliter contemptas. Quae cunctae significationes apud Graecos infernum cum omnibus suis suppliciis non esse localem vel temporalem vel sensibilem, seu in aliqua parte quattuor elementorum, quibus mundus iste ⁸ constituitur, neque in toto ipsius constitutum, sed quiddam lugubre lacrimabileque, gravemque ⁹, desperationis plenum inevitabilemque carcerem, omniumque ¹⁰ bonorum egestatem in phantasticis vanissimisque visionibus incunctanter pronunciant. Disc. De inferno, deque ejus ¹¹ tormentis satis est actum. Nam luculentissime suasum est, non esse eum substantialiter ¹² in natura visibilium et invisibilium, quoniam neque corpus est, neque spiritus, sed justissima damnatio pravae et illicitae cupiditatis abutentium naturae bono, hoc est liberae voluntatis arbitrio, ipsamque damnationem bonam esse, non solum quia justa est, omne siquidem justum bonum, verum etiam quia intra divinas leges et comprehenditur et ordinatur, intra quas quicquid est, bonum et justum esse et honestum necesse est. Ipsae etiam phantasiae in quibus erit, bonae sunt. Nam et umbras corporum, quas vanas esse nemo ambigit, splendore luminis undique coartari et oriri videmus, nil turpitudi-

nis seu inhonestatis pulchritudini lucis inferentes. Vide quantum ornamenti laudisque perfectarum animarum virtutibus comparatur, dum intra se vitia coambiunt atque coartant, suoque dominatui subiungunt ac ¹³ refranant, legibusque divinis ordinant, ne in profundum malitiae animas, quas conantur corrumpere, mergant. Saepe etiam penitus ea, vitia dico ¹⁴, extinguunt, saepe in semetipsas transfundunt, ita ut et vitia in virtutes vertantur. Quae ratio docet, non omnino vitia mala esse, sed illicita. Si enim mala essent, nequaquam in virtutes mutari ¹⁵ possent, ceteraque similia, quae cum contra naturam ex perversis motibus abusionis libera voluntate rationabilis naturae seipsam sponte sua captivantis videntur ¹⁶ insurgere, universitatis tamen ordinationibus non sinuntur nocere, magis autem ornare eas coguntur aeternis legibus divinae providentiae atque iudicii ambita. Haec ¹⁷ dum ita sint, remota omni ambage ac deliberatione luce clarius conspiciuntur ¹⁸, et universitatis conditae plenitudinem in causas suas, inque ipsum Deum, in quo omnia subsistant, reversuram ¹⁹, et justissimas poenas ²⁰ irrationabilium cupiditatum aequissimi iudicis sententiis illatas sen inferri permissas inconcusseque definitas intra ipsam plenitudinem perpetuo permansuras, quoniam non solum in aliquo non nocebunt, verum etiam laudis ipsius et pulchritudinis ineffabiles ²¹ administrabunt occasiones. Ac per hoc non temere quis dixerit, poenas ac ²² praemia non localibus spatiis, sed diversitatibus qualitatatum disgregari, ita ut et ²³ simul sint, quoniam ex ipsis duobus republica totius creaturae ordinatur, et simul non sint propter diversos eorum effectus. Peccatorum quippe effectus sunt luctus, gemitus, tristitia, sera poenitentia, ardor insatiabilis cupiditatis, quae in aliquo nullam inveniet quietem, scatens delictorum putredo ac vermiculatio, profundae ignorantiae densissima obscuritas, in qua nulla verorum vel ipsius veritatis cognitio, id est, ea veritate ²⁴ fruendi beatitudo. Ligatis quippe ²⁵ pedibus difficultas in divinis legibus ambulandi, ligatis manibus difficultas bonorum actuum, qui secundum virtutes sunt peragendi, typice insinuat ²⁶, hisque similia, quae enumerare et longum est et impossibile. Meritorum vero effectus sunt gaudium, laetitia, pax, beatitudo, felicitas, gloria, beatissimis angelis aequalitas, ac breviter dicendum, theosis, id est deificatio, in qua *Deus diligentibus se praeparavit, quae nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit*. Ubi autem causarum effectus inter se invicem contrarii sunt, ibi necesse est, et ipsas causas disparari. Et si quis dixerit, quomodo a se invicem longe distantia simul et in uno coadunari possunt, hoc est, intra

VARIAE LECTIONES.

¹ vel alicubi circa terram om. A. ² A quod. ³ Sic CF; A egestates. ⁴ A iste mundus. ⁵ Sic F; AC graveque. ⁶ A et omnium. ⁷ eius om. A. ⁸ A substantialiter eum. ⁹ A et. ¹⁰ dico om. A. ¹¹ CF moveri possent. ¹² A videtur. ¹³ Sic CF; A Quae. ¹⁴ A conspiciuntur clarius. ¹⁵ A reversura. ¹⁶ poenas om. A. ¹⁷ A ineffabilis. ¹⁸ CF et. ¹⁹ et om. A. ²⁰ veritate om. A. ²¹ quippe om. A. ²² typice insinuat om. A.

terminos naturae et virtutes et vitia, videat in magna domo¹ atque regali diversisque ornatibus constructa sanum et imbecillum, orbem et videntem, laetum et tristem, securum et curiosum, divitem et egenum, verberibus caesum, ut servus, honoribus exaltatum, ut dominus, carcere inclusum, ut reus, omnibus vinculis absolutum, ut innocuus omnique crimine absolutus, ceterosque similiter uno eodemque loco ac tempore simul posse contineri. Quod si ita est, omnibusque fere aequaliter patefactum: quid mirum, si credamus et intelligamus, in una harmonia universitatis restauratae inque causas suas² reversurae³ totam rationabilem creaturam gratia Redemptoris sui, qui eam totam accepit, sanam futuram⁴, languidam vero perver-sae voluntatis imbecillitatem, quae ipsi, videlicet naturae, extrinsecus adhaeserat, suis congruis ordinibus disponendam, condignasque suis operibus retributiones passuram? Quid si ipsa natura non solum sanata, verum⁵ etiam illuminata, caecitas malarum voluntatum perpetuis absentiae naturarum restauratoris obstruatur tenebris? Quid si natura ad imaginem Dei condita non solum sanata et illuminata, verum etiam in paradysum, quem spiritualium deliciarum locum sapientes interpretantur, reducta, leprositata, quae merito peccati eam deformaverat, omnibus deliciis privata, aeternis pruritibus exardeat, et cetera, quibus discernitur natura⁶ et culpa, praemium et poena, dum mirabili et ineffabili modo natura omnino libera phantasias sustineat, in quibus culpa, quod deliquerat, luat. **MAC.** Haec omnia verisimilia, probabilibusque argumentationibus comparata videntur. Sed occurrunt nobis in hoc loco qui carnaliter spiritualia tractant, dicentes: Quid ergo oberit paganis sua impietas, qua idola colunt, verum Deum ignorantes? Quid Judaeis sua perfidia, qua Dei Verbum incarnatum, Dominum nostrum Jesum Christum, consubstantialem et coaeternum et in omnibus secundum suam divinitatem Patri suo aequalem esse negant? Quid ceteris nationibus veritatem respicientibus sua superstitiosa⁷ falsissimaque machinamenta nocebunt, si in futura vita tota eorum natura salvabitur, ita ut neque corpus, neque anima, neque ulla pars naturalis aeternis poenis torquenda relinquatur? Quibus suaderi aut difficillimum est aut impossibile, ad justitiam Dei nullo modo pertinere, sed omnino ab ea alienum esse, punire in omnibus, quae fecit, quod fecit, suum vero esse punire quod non fecit, quoniam omnia, quae in malis omnibus redarguantur, aeternisque suppliciiis digna judicantur, non ex natura, sed ex propriae voluntatis uniuscujusque malorum pravissimis motibus, quos discretiva rerum speculatio naturae vitia solet appellare — nec immerito,

A quia⁸ naturalibus affectionibus reluctantur — profluxere, et ab originali peccato, in quo generaliter, excepto humanitatis Redemptore, omnes homines peccaverunt, quod etiam naturae attribuitur, ejusque peccatum vocatur, non quod ipsa natura ad imaginem Dei facta illud commiserit, sed quod liberae voluntatis, quae a Deo data est, rationabili bono irrationabilis abusio, et in amorem sensibilibum conversio ipsam naturae pulchritudinem, in qua ex principio conditionis suae substituta est, dissimulavit, propriamque dignitatem abscondit. Nam si culpam referas in naturam, in ipsum naturae conditorem eandem referre videberis. Si enim culpae causa attribuitur naturae, ipsius naturae causae, quae Deus est⁹, peccatum naturae necessario attribuetur. Natura siquidem ad imaginem Dei facta non omnino principali exemplo suo similis est, si causam peccandi in seipsam recipit. Ut enim principale exemplum nullius peccati vel malitiae causa subsistit, ita et natura ad imaginem et similitudinem ejus facta. Ridiculosissimum quippe est¹⁰ dicere, humanam naturam imaginem et similitudinem Creatoris sui prius perdidisse, ac deinde causas peccati in se suscepisse. Quisquis enim hoc dixerit, cogetur quaerere, quo peccato natura imaginem et similitudinem Creatoris sui perdidit, siquidem non eam perderet, si in aliquo non peccaret. Porro, si humana natura nunquam imaginem et similitudinem conditoris¹¹ sui perdidit; imago quippe et similitudo inter naturalia bona et data computantur, naturalia autem data et¹² bona non solum ab humana natura, verum etiam ab omnibus, quae largitore et substitutore omnium bonorum facta sunt, nullo modo auferuntur, in nullo minuuntur vel augentur: quis nisi amens dixerit, naturalia bona causarum peccandi acceptiva esse posse, vel ab eis peccatum oriri? Si enim acceptiva¹³ sunt¹⁴, naturalis in eis pulchritudo corrumpitur, dignitas minuitur, immutabilitas vacillat, ordo titubat. Hinc conficitur, nullam rationabilem naturam causarum culpae pacem esse, ne Creatori suo dissimilis redarguatur. Sed merito quaeritur: si propterea peccati causa in naturam non refertur, ne iterum per eam in Creatorem referatur, quoniam omne, quod ab ipso est, nullius peccati vel peccandi causae receptivum est, cur non quis dixerit, eadem ratione neque in liberum arbitrium peccandi occasio referenda est, ne in eum, qui illud naturae concessit, culpae causa referatur. Qui enim naturam dedit, ipse et liberum arbitrium in ea creavit; et quemadmodum natura bonum est¹⁵ et incorruptibile bonum, ita et liberum voluntatis arbitrium. Ac per hoc necessario sequitur, ut, sicut culpae causae in natura non¹⁶ constituuntur, ita nec in libero arbitrio;

VARIAE LECTIONES.

¹ CF domus. ² A suas causas. ³ Sic CF; A reversus. ⁴ Sic CF; A factam. ⁵ A sed. ⁶ Sic CF; A meritum et culpa. ⁷ CF superstitiosa. ⁸ A quoniam. ⁹ A est Deus. ¹⁰ est om. CF. ¹¹ A creatoris et om. CF. ¹² C et acceptiva. ¹³ sunt om. A. ¹⁴ est om. A. ¹⁵ non om. A.

in nullo quippe bono causa mali constituenda est. Proinde, si nullum peccatum ex naturalibus oritur causis, quaerendum, unde accepit occasionem. Et si quis responderit, quod verum et verisimile est, probabilibusque argumentationibus approbatur, non aliunde originem ducere¹ peccatum, nisi ex irrationabilibus motibus rationabilis naturae, abusioneque liberi arbitrii bono, continuo videbitur irrationabilis motus occasionem in natura rationabili constituere². Relativo siquidem modo³ aestimabitur pronunciare, irrationabilem motum rationabilis naturae esse, ideoque ex ipsa occasione ducere. Quod si ita est, cogetur etiam fateri, irrationabilium motuum causas in Deo praecessisse⁴. Nam si omnis naturalis causa rationabilis naturae in Deo substituta est, necessario, quicquid ad eam refertur, ad causam ejus referetur. Sin autem vera ratio irrationabilem motum non relativo modo ad rationabilem naturam referri, sed omnino e contrario opponi pretendit⁵, quemadmodum irrationabile rationali, relinquitur ad inquisitionem, unde igitur ille irrationabilis motus, in quo causa peccati constituitur, originem ducit? Quo in loco nihil aliud verisimilius occurrit, in quo causa irrationabilis motus intelligatur, praeter naturalibus bonis⁶ abusionem divinis legibus prohibitam, quod proprium est perversae et illicitae cupiditatis uniuscujusque liberi arbitrii, bono male utentis. Cujus abusionis exempla tam late patent, ut nullus ferme sit, qui non ipsa in seipso uberrime probare possit. Sed notandum, neminem summis naturae nostrae bonis male uti valere. Naturalis siquidem virtus essentia, virtute et operatione nullum sinit abuti, sicut neque sapientia et intellectus et ratione, quoniam haec sunt, quae principalem naturae nostrae possident sedem. Medii autem naturae bonis, ut est ingenium et sensus corporis, et ipso corpore extremisque bonis, ut sunt ea, quae extra nos sunt in rerum sensibilibus ordinibus constituta, et bene uti et male potestas datur. Ingenium quippe naturale bonum est, hominibusque a Deo datum ad cogitanda⁷ et invenienda utilia et honesta. Et⁸ tamen perversa voluntas eo⁹ abutitur, quaerens nocivas et perniciosas occasiones, quibus decipiat et perdat quos decipere et perdere cupit. Oculorum sensus, ut de ceteris taceam, naturale bonum est, et a Deo datum ad corporalis lucis receptionem, ut per eam et in ea rationalis anima formas et species numerosque sensibilibus rerum discerneret, inque licitos suos usus ex eis acciperet¹⁰ verum: et ipso male abutuntur, qui libidinoso appetitu visibilibus formarum pulchritudinem appetunt, sicut ait Dominus in Evangelio: *Qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, jam moechatus est in corde suo, mulierem videlicet appellans generaliter*

A totius sensibilis creaturae formositatem. Quid dicam de extremis bonis sensibilibus? Nonne luce clarius est, quod eis boni bene, mali vero male nuntur? Boni quidem ad laudem et servitutem bonorum omnium largitoris, mali vero ad perficiendos impetus suae perversae cupiditatis. Causas autem illicitae abusionis atque perversae cupiditatis¹¹ si quis vult invenire, sollicitus quaerat. Ego autem securus sum, incunctanter perspicuus¹², quod nemo eas potest reperire. Utenim malum incausale est, et nullo modo invenitur, unde est, ita et¹³ naturalibus bonis¹⁴ illicita abusio ex nulla naturali nascitur causa. Hoc autem dico, beatum Dionysium Areopagitam in libro de divinis Nominibus, et S. Aurelium Augustinum in libris de libero Arbitrio sequens. Stultum quippe est, B eorum causas quaerere, quae nullo genere, nulla forma vel specie, nullo numero bonorum, quae a summo bono et conditore omnium et facta et ordinata sunt, continentur, quoniam penitus incausale et insubstantiale est omne, quod ab eo factum non est. Hinc mihi videntur rectius rerum proprietates considerare, qui dicunt, libidinosum appetitum, non autem malam voluntatem suppliciorum causam esse, ne quis existimet duas voluntates in una eademque natura comprehendi, una quidem bona, altera vero mala, dum una voluntas humanitati inest, quamvis saepe in bono, saepe in malo accipiatur: libido autem non solum naturalibus bonis omnino excluditur, verum etiam aut vix aut nunquam in significatione boni in divina Scriptura reperitur. Nam et C primus homo, in quo omnes peccaverunt, libidine dominandi et¹⁵ super omnia exaltandi deceptus est, atque peccavit suadente diabolo ac dicente: *In quocumque die comederitis ex eo, prohibito videlicet ligno, aperientur oculi vestri, et eritis sicut dii, scientes bonum et malum*. O quanta libido superbiae in illo erat, qui sua virtute Deus esse cupiebat! Non ergo paganorum impietas, vel Judaeorum perfidia, vel aliarum nationum fabulosa deliramenta ex naturalibus causis, sed ex libidinis cupiditatibus vanarum cogitationum profluxere, ideoque in nullo eorum natura punietur, sed libido. Omnia quippe vitia, quae virtutibus contraria sunt, naturamque corrumpere appetunt, generali¹⁷ libidinis vocabulo solent appellari. Turpissima itaque libido vocorum in falsorum Deorum cultu, perfidorumque¹⁸ Judaeorum¹⁹ in negatione veritatis, aliarumque gentium in fabularum ludibrium²⁰ deliramentis, in vanissimis phantasiis eorum, quae sibi futura fingunt, dum nihil in eis inveniunt praeter incomprehensibiles umbras, suppliciiis relinquunt torquenda, universitate naturarum²¹ bonorum totiusque naturae a Deo creatae integra, plenissima, impunitaque permanente. Ceterum generalis omnium impiorum

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF; A *sumere*. ² Sic CF; A *construere*. ³ Sic CF; A *Relative siquidem*. ⁴ Sic CF; A *a Deo processisse*. ⁵ Sic CF; A *contendit*. ⁶ Sic CF; A *naturalis boni*. ⁷ Sic CF; A *et cogitanda*. ⁸ Et om. A. ⁹ A *eo* tamen p. v. abutitur. ¹⁰ Sic CF; A *accipiet*. ¹¹ A *in eis*. ¹² cupiditatis om. CF. ¹³ A *prospiciens*. ¹⁴ et om. A. ¹⁵ A *naturalis boni*. ¹⁶ CF *ac*. ¹⁷ A *perfidorum*. ¹⁸ Judaeorum om. A. ¹⁹ Sic CF; A *falsarum libidinum*. ²⁰ A *naturalium*.

poena erit, ut saepe diximus, luctus et tristitia de absentia et perditione rerum, quibus in hac vita delectabantur, quarum phantasias semper veluti prae oculis habebunt, quas comprehendere ardentem cupientes nequibunt, quoniam nihil sunt, cupientes consolationem habere in ¹ his, quae desperationem ingerunt et inquietudinem. Hinc oritur sera poenitentia. inutilisque consolationis postulatio, quod per linguam divitis guttulam aquae de summo digito pauperis Lazari petentis et dicentis, *quia crucior in hac flamma*, significatur. Lingua quippe postulationis auxilii flamma tardae de delictis poenitentiae, aqua refrigerii, digitus, distributionis meritorum, qua creduntur sancti post hanc vitam posse praestare auxilium his, qui in poenis sunt, typum gerit. Ex hoc enim loco datur intelligi, non solum ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B ^C ^D ^E ^F ^G ^H ^I ^J ^K ^L ^M ^N ^O ^P ^Q ^R ^S ^T ^U ^V ^W ^X ^Y ^Z ^A ^B

suri sunt, beatitudinem et deificationem. Aliud enim A est in paradysum redire, aliud de ligno vitae comedere. Legimus quippe, primum hominem ad imaginem et similitudinem Dei factum, in paradiso positum fuisse, sed non legimus, eum de ligno vitae comedisse. Esus siquidem prohibiti ligni ¹ praeoccupatus dulcedine ligni vitae ² est expulsus: futurum quippe erat ei de ligno vitae edere, si divinis praeceptis voluisset parere; feliciter tamen vixisset, etiam priusquam de ligno vitae comederet ³, si absque mora, postquam creatus est, non peccaret. Ubi datur intelligi, quod tota nostra natura, quae generaliter vocabulo hominis ad imaginem et similitudinem Dei facti significatur, in paradysum, hoc est, in pristinam conditionem suae dignitatem reversura sit, in his autem solummodo, qui ⁴ deificatione digni sunt, ligni vitae fructum participabit. Ligni autem vitae, quod est Christus, fructus est beata vita, pax aeterna in contemplatione veritatis, quae proprie dicitur deificationis. *Est enim beata vita*, ut ait Augustinus, *gaudium de veritate, quae est Christus*. Et fortassis hoc est quod ait Apostolus: *Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur*. Sic enim multi ac ⁵ pene omnes hunc locum Apostoli de Graeco in Latinum transtulerunt. Ac si aperte diceret: Omnes nos, qui homines sumus, nemine excepto, in spiritualibus corporibus et integritate naturalium bonorum resurgemus, et in antiquitatem primae conditionis nostrae revertemur, sed non omnes immutabimur in deificationis gloriam, quae superat omnem naturam et paradysum. Itaque sicut aliud est generaliter resurgere, aliud ⁶ specialiter immutari: ita aliud est in paradysum redire, aliud de ligno vitae comedere. In uno siquidem ⁷ naturae significatur restauratio, in altero electorum commendatur ⁸ deificatio. Hoc autem dico, non ignorans hunc locum apostolicum aliter ab aliis esse translatum. Quidam enim interpretati sunt, *omnes quidem dormiemus, sed non omnes immutabimur*, quidam, ex quibus est Joannes Chrysostomus, *omnes quidem immutabimur, sed non omnes dormiemus*. Quorum interpretationes ad praesentis operis negotium non pertinent, ut opinor. Disc. Cur non pertinuerint ⁹ ignoro. Qui enim de creaturae sensibilis reditu disputat, nunquid non de resurrectione corporum tractat? Profecto. Non enim aliud est resurgere, aliud redire. Nam ex mortuis resurrectio quid aliud est, quam in statum naturalem recursio? Expone itaque breviter cursimque, quid volunt praedictae interpretationes, quas penitus intactas praeterire voluisti. Mac. Qui interpretati sunt, *omnes quidem dormiemus, sed non omnes immutabimur*, videntur mihi Apostoli verba ita intellexisse, ac si diceret: Omnes quidem ¹⁰ moriemur; quis enim est ¹¹, qui vivit, et non videbit mortem:

sed non omnes immutabimur. Nam qui ab initio mundi usque ad secundum Domini adventum, hoc est, usque ad finem seculi mortui sunt, et moriuntur, et morituri sunt ¹², non continuo absque ulla mora, verum interpositis temporalibus spatiis resurrectionem corporum ¹³ communem expectant, praeter eos, qui cum Christo resurrexerunt: illi vero, in carne viventes finis mundi et adventus Domini inveniunt, non solum dormient, verum etiam immutabuntur; nullo quippe temporali spatio interposito simul dormient et evigilabunt, hoc est, morientur et resurgent, sicut ipse apostolus dicit, in momento, in ictu oculi, ita ut plus immutatio in eis, quam mors perficiatur. Quomodo enim mors intelligitur, ubi nullum spatium inter exitum de hac vita, et transitum in alteram interponitur? Qui autem transtulerunt, *omnes quidem immutabimur, sed non omnes dormiemus*, nihil aliud videntur velle, nisi quod omnes homines in resurrectione futura de praesenti vita in futuram, alii morte corporis interposita, alii non interposita, immutabuntur, *quando*, ut idem Apostolus ait, *corruptibile hoc, corpus videlicet ¹⁴, induetur ¹⁵ incorruptionem, et mortale hoc induetur ¹⁶ immortalitatem, et absorbebitur mors in victoriam, et novissimus inimicus ¹⁷ destruetur mors*, sed non omnes dormiemus, hoc est, non omnes mortem carnis patientur, priusquam de vita temporali in vitam immitentur aeternam. Nam quos adventus Filii hominis vivos jam in carne reperiet, mors corporis non dissolvit, nec separationem corporis et animae patientur, sed solummodo in momento, in ictu oculi immutationem habebunt, ideoque non dormient, sed semper, nulla morte carnis interposita, vivent. Cui sensui omnino favet sanctus Augustinus et Joannes Chrysostomus. Fides etiam catholica videtur hoc approbare, quae incunctanter credit, Dominum nostrum Jesum Christum judicare vivos et mortuos venturum, vivos quidem, quos adventus judicis manentes adhuc in carne reperiet, mortuos vero, qui jam solutionem corporis et animae perpassi sunt. Disc. Non ¹⁸ ergo omnes, qui in paradysum redituri sunt, hoc est in pristinam naturae humanae conditionem, ligni vitae fructum participabunt? Mac. Non omnes plane, sed soli, qui muadum et carnem vicerint, sicut in Apocalypsi scriptum est: *Vincenti dabo edere de ligno vitae, quod est in paradiso Dei mei*. Ex ¹⁹ gratia siquidem et natura, ut in superioribus tractatum est, omnibus hominibus communiter praestatur in paradysum redire, sola vero gratia solis deificatis de ligno vitae edere. Disc. Cur itaque in medio paradisi lignum vitae esse Scriptura testatur, si non omnibus, qui in paradysum redituri sunt, de fructu ejus edere permittitur et perdonatur? Mac. Attende, quod divina Scriptura non simpliciter li-

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF; A ligni vitae prohibiti. ² ligni vitae om. A. ³ Esus siquidem — comederet om. C. ⁴ A qui solummodo. ⁵ A et. ⁶ A aliud est. ⁷ Sic CF; A quidem. ⁸ Sic CF; A in altero vero commendatur electorum deificatio. ⁹ CF pertinuerit. ¹⁰ quidem om. A. ¹¹ est om. A. ¹² sunt om. CF. ¹³ Sic CF; A corporis. ¹⁴ A videlicet corpus. ¹⁵ Sic CF; A induet. ¹⁶ Sic CF; A induet. ¹⁷ A novissima inimica. ¹⁸ Sic CF; A Nonne. ¹⁹ A Et.

gnum vitae in paradiso esse testatur, sed expressius **A** in medio paradisi, ut vocabulo paradisi totam humanam naturam, quam omnes homines ¹ et boni et mali participant, intelligas, mediū vero ejus significatione secretissimos intimosque ejusdem naturae sinus, in quibus imago et similitudo Dei expressa est, ubi lignum vitae, hoc est Dominus noster Jesus Christus, plantatum, cujus contemplatione nemo nisi purgatissimus fide et actione, et illuminatissimus scientia, et perfectissimus sapientia et divinorum mysteriorum intelligentia frui sinitur. Et hoc, ut arbitror, in mystica Salomonis templi aedificatione praefiguratum est. Omnes siquidem, nemine excluso ², et boni et mali, circumcisi et incircumcisi, masculi et feminae, omnesque totius mundi nationes, sive orationis sive negotii causa undique illuc confluerent, in extremas porticus intrabant, ibique negotia sua peragere sinebantur: soli vero sacerdotes et ³ Levitae in porticum Sacerdotum et in porticum Salomonis ingrediebantur. Deinde sacerdotes loti et purgati in mari aeneo, quod erat in porticu Salomonis, in sanctum templum exterius, ubi erant panes propositionis et candelabra, introibant, nulli vero ultra velum in Sancta Sanctorum, ubi erat arca et altare thymiamatis, et propitiatorium, et duo Cherubim, nisi summo sacerdoti introire ⁴ licebat ⁵. Ex hoc datur intelligi, omnes homines ⁶ intra terminos naturalis paradisi, veluti intra quoddam templum, unumquemque ⁷ in suo ordine contineri, soli vero in Christo sanctificati interiora intrabunt, et iterum in Sancta Sanctorum, veluti in interiora interiorum, ipsi, qui in summo pontifice, Christo videlicet, sunt, et unum cum ipso, et in ipso facti sunt, introducentur; ubi Christus est, qui significatur per altare, quoniam sua ⁸ soliditate sustinet omnia, et non solum altare, sed thymiamatis altare; odor siquidem illius, hoc est laus et gloria, implet omnia. Ipse est arca, in qua omnes thesauri sapientiae et scientiae sunt absconditi. Ipse est ⁹ virga, quia ¹⁰ regit et mensurat omnia, et manna, quia pascit omnia. Ipse propitiatorium, quia semper pro nobis intercedit ad Patrem, ostendens ei generale sacrificium, et mundi pretium, humanitatem videlicet suam, quam sacrificavit et tradidit pro purificatione et redemptione totius generis humani, nemine excepto. Nam quemadmodum in nullo invenit, absque peccato, quod non acceperit, ita in nullo reliquit, quod non redemerit, et redimendo salvavit et sanctificavit, quoniam ipse est redemptio et salus, purgatio, et illuminatio, et perfectio universae humanitatis in omnibus et singulis, circa quem Cherubim, ordines videlicet angelorum discurrunt, per quos visibilia et invisibilia ordinat atque disponit ¹¹. Et fortassis ideo bini Cherubim circa arcam, id est

B Christum describuntur, quia angelica natura sensibilis et intelligibilem mundum administrat; quamvis non irrationabiliter, unus Cherubim in figura intellectualis in angelis, alter vero in typo rationalis naturae in hominibus accipitur. intelligibiles quippe rationabilesque substantias proximas Christo esse ¹² nemo sapientum dubitat. Videsne ergo, quam altum et supernaturale est, tale lignum in medio paradisi, humanae videlicet naturae, plantatum adire ¹³, eoque frui. Ad hoc remotum ab omnibus lignum, solisque deficiatis concessum Paulus raptus est in tertium naturae nostrae caelum, hoc est super omne corpus et spiritum vitalem in ipsum intellectum, in quo Dei Verbum, quod est lignum vitae, ineffabili modo super omnem essentiam et virtutem et operationem in luce habitat inaccessibili, ultra et intra naturam ad imaginem Dei factam. In ipsum itaque paradysum, veluti in amplissimum secretissimumque ¹⁴ templum omnes homines, unusquisque secundum suam analogiam intrabit; et habitat in eis ipse, qui dixit: *Ego ero in medio eorum*. Hinc Propheta: *Vota mea inquit, reddam in conspectu omnis populi ejus, in atriis domus Domini, in medio tui, Jerusalem* ¹⁵. Jerusalem siquidem visio pacis, seu templum pacis interpretatur, et ipsa est domus Domini in monte supernae contemplationis aedificata, ad quam propheta hortatur omnes homines per virtutum gradus et speculationum altitudines ascendere, dicens: *Venite, ascendamus ad montem Domini et ad domum Dei Jacob*. Non enim alibi habitat Deus, nisi in humana et angelica natura, quibus solis donatur contemplatio veritatis. Neque has duas naturas veluti duas domus debemus accipere, sed unam eandemque domum ex duabus intelligibilibus materiis constructam. De hac domo ¹⁷ videtur Dominus dixisse, *in domo Patris mei mansiones multae sunt*. In atriis domus hujus omnes homines mansiones ¹⁸ possidebunt, dum in causas suas redituri sunt, sive bene in carne sive male vixerint. Nullus enim pulchritudinem ejus potest corrumpere, neque honestatem turpificare, neque amplitudinem minuire vel augere. Extra quam quid esse posset, intra quam quid esse non valeret, in qua nullius turpitudine turpis est, nec malitia nocet, nec error errat, cujus pulchritudinem immundorum spirituum nequitia, seu hominum impiorum irrationabiles motus non solum non contaminant, verum etiam adaugent? Nulla enim pulchritudo efficitur, nisi ex compaginatione similitum et dissimilium, contrariorum et oppositorum; neque tantae laudis esset bonum, si non esset comparatio ex vituperatione mali. Ideoque quod malum dicitur, dum per se consideratur, vituperatur; dum vero ex ejus comparatione bonum laudatur, non omnino vituperabile videtur. Quod enim boni laudem cumulat, non omnino ¹⁹ laude caret. Nunquid omnium

VARIAE LECTIONES.

¹ homines om. CF. ² CF nemine recluso. ³ CF atque. ⁴ introire om. CF. ⁵ A licebit. ⁶ homines om. A. ⁷ CF unusquisque. ⁸ in om. A. ⁹ A suae. ¹⁰ Sic AC; est om. F. ¹¹ Sic CF; A quae. ¹² Sic CF; A ordinata disponit. ¹³ A esse Christo. ¹⁴ A audire. ¹⁵ Sic CF; A serenissimumque. ¹⁶ Jerusalem om. A. ¹⁷ CF domus; sic ubique. ¹⁸ homines mansiones om. CF. ¹⁹ CF omni.

honorum conditor, malorum ordinator, in universitate, quam condidit, malum sineret, si nihil utilitatis conferret? Quod etiam ex collationibus rerum sensibilibus, aut ex humanis moribus facillime conicitur. Ex infructuoso quippe ligno ¹ fructiferi laus amplificatur, ex libidinoso homine casti. In paradiso itaque humanae naturae unusquisque locum suum secundum proportionem conversationis suae in hac vita possidebit, alii exterius veluti in extremis porticibus, alii interius tanquam in propinquioribus atriis divinae contemplationis ², alii in amplissimis divinatorum mysteriorum templis, alii in intimis super omnem naturam in ipso et cum ipso, qui superessentialis et supernaturalis est, theophaniis. Beati sunt, qui alyta ³ intrant sapientiae, quae est Christus; qui accedunt ⁴ in obscurissimas tenebras excellentissimae lucis, in qua simul in causis suis vident omnia; ubi non locorum vel temporum intervalla bonos a malis, sed meritorum distantia segregat; non quantitas et pulchritudo corporum, sed honestas et magnitudo virtutum laudatur; non personarum, sed morum dignitas et nobilitas quaeritur; una omnibus communis natura, diversa autem gratia; ubi omnes simul sunt, et simul non sunt, simul sunt similitudine substantiarum, simul non sunt dissimilitudine affectuum. Simul erant dives et Abraham in spiritualibus substantiis, quas una eademque humana colligit et inseparabiliter jungit essentia; sed non simul erant per differentiam spiritualium qualitatum. Chasma magnum inter eos erat ⁵; Abraham quippe in aeterna quiete gaudebat, dives in flamma inextinguibili lugebat; propterea vidit dives ⁶ de longe Abraham. Quis verbis potest exprimere, quantum interstitii est ⁷ inter laetitiam et tristitiam ⁸ etiam in hac vita, quanto magis in altera, in qua nulla tristitia sequetur justorum laetitiam, neque ulla laetitia sequetur impiorum tristitiam, divina sententia dignas singulis incommutabiliter attribuentem retributiones! Et hoc est chasma magnum et impermeabilis hiatus, dividens inter praemia et supplicia. Dives tamen ⁹ non de longe, sed juxta ad Abraham ¹⁰ loquebatur, ut intelligas, eum non natura segregatum fuisse ab Abraham, sed culpa. Una siquidem essentia jungit, quos meritum dissimile dividit. Paulo priusquam Dominus ¹¹ pateretur, simul in uno coenaculo Judas Iscariotes et Simon Petrus cum Christo coenabant, sed unus juxta Christum, alter longe erat a Christo. Unus qui cum Christo intingebat manum in paropsidem, humanitatis Christi erat traditor, alter qui non legitur intinxisse manum cum Christo ¹² in paropsidem, divinitatis Christi erat contemplator: unus

A avarus vendidit hominem Deum, alter Theologus cognovit Deum hominem: unus osculo corporis corpus tradidit, alter osculo mentis divinam mentem dilexit. Hoc autem dico, ut cognoscas, quod non locorum intervalla, sed meritorum qualitates faciunt hominem appropinquare Christo, aut ab eo elongari. Hinc datur intelligi, omnes homines unius ejusdemque naturae, quae in Christo redempta est, omnique servitute, sub qua adhuc congemiscit et dolet, liberata, participes esse, et in ea unum omnes subsistere: meritorum vero qualitates et quantitates, hoc est bonorum actuum malorumque differentias, quibus unusquisque in hac vita bene vixit, adjutus Deo per gratiam, seu male, desertus Deo per justitiam, longe a se invicem et multipliciter et in infinitum disparari: ^B omnia autem haec in illa una et amplissima domo ordinari et comprehendi, in qua respublica universitatis a Deo et in Deo conditae ¹³ per multas diversasque dispensatur ¹⁴ mansiones, hoc est meritorum et gratiarum ordinatio: es. Domus autem ¹⁵ illa Christus est, qui omnia et ¹⁶ ambit virtute, disponit providentia, regit justitia, ornat gratia, continet aeternitate, implet sapientia, perficit deificatione, quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso, et ad ipsum sunt omnia.

37. Disc. Quae a te dicta sunt, recta fide credentibus, rectoque intuitu rerum naturam ¹⁷ perspicentibus non solum rationabilia, verum etiam verisimillima ¹⁸ probantur esse: quamvis his, qui nihil esse extra ¹⁹ ea, quae localiter et temporaliter intra hunc mundum sensibilem continentur, cogitant, incredibilia ac veluti vana deliramenta videantur; affirmantes, hunc mundum sensibilem in suas causas non reductorum, neque penitus peritorum, sed suis qualitibus solummodo permutatis in melius, permansurum, suis corporibus compositum, suis locis discretum, suis temporibus distinctum, suis numeris multiplicatum, suis extremitatibus ambitum ²⁰ in parte sui veluti inferiori corporibus animabusque impiorum aeterni ignis ardore torquendis locum praebentes. De quo et in superioribus libris tractavimus, et nunc iterum in memoriam revocantes breviter repetimus. Quidam enim spatium, quod lunam ²¹ segregat a terra, tormentorum loco distribuunt: quidam inferiorem corpulentiorumque, umbrarum capacem, terrisque proximam, praefati spatii, quod aëris vocabulo nuncupatur, partem; quidam intimos telluris sinus, veluti profundissima et amplissima antra, densissimarumque perpetuo caliginum plena, ac veluti filii tenebrarum condigna. Ipsa autem impiorum corpora in ea quantitate, in ²² qua ceciderunt, inque eorum sexu ac ²³ forma, numeroque membrorum resurrectura, eodemque

VARIAE LECTIONES:

¹ CF ligni. ² CF contemplationi. ³ Sic CF; A in abdita. ⁴ Sic CF occident. ⁵ Sic CF; A Chaos enim magnum erat inter eos. ⁶ dives om. A. ⁷ Sic CF; A interstitit. ⁸ A inter tristitiam et laetitiam. ⁹ Sic CF; A autem. ¹⁰ ad Abraham om. A. ¹¹ Dominus om. CF. ¹² CF cum Christo manum in ¹³ Sic CF; A condita. ¹⁴ Sic CF; A dispensata. ¹⁵ autem om. A. ¹⁶ et om. A. ¹⁷ Sic CF; A naturas. ¹⁸ Sic CF; A verisimilia. ¹⁹ Sic CF; A inter ea. ²⁰ Sic A; CF compositum — discretus — distinctus — multiplicatus — ambitus. ²¹ A luna. ²² in om. A. ²³ A et.

omnino modo, quo in hac vita vivere, futura praedicant, eo exceptio, quod de mortalibus temporalibusque in immortalia mutabuntur et aeterna, de animalibus in spiritualia: neque hoc ad virtutem naturae divinaeque bonitatis refertur largitatem, sed ad strenui iudicis durissimam et incommutabilem austeritatem, data naturae et dona gratiae in crudelitatem vindictae transfundentes. Aiunt enim, impiorum corpora non aliam ob causam immortalia, aeterna, spiritualiaque resurrectora, nisi ut perpetua sustineant supplicia. Ignem quoque, in quo ardebunt, corporeum sensibilemque esse non dubitant. Similiter de vermibus non morituris, deque stagno sulphureo nescio quid somniant. Corporalia tamen atque localia haec omnia esse incunctanter affirmant: masculos in sexu masculino, feminas in sexu femineo ¹, propriosque singulorum habitus resurrecturos publice clamant, nec non et singulorum membrorum officia, sed non necessaria, non defutura, ceteraque deliramenta ², quae vera plus deridet quam astruit ratio. Duobus enim commatibus concludit eos Apostolus, de generali omnium humanorum corporum resurrectione praedicans: *Seminatur in contumelia, surget in gloria: seminatur in infirmitate, surget in virtute*. Si ergo omnia corpora surgent in gloria et virtute, ablata omni contumelia et infirmitate: qualis gloria erit his, qui aeternis damnabuntur suppliciis, vel qualis virtus? Nec obstat quod alibi idem Apostolus ait: *An non habet potestatem figulus lutu, aliud vas facere in honorem, aliud in contumeliam?* Non enim de resurrectione corporum eo loci ³ disputat, sed adversus eos ait, qui Deum conantur reprehendere veluti iniquum, alios quidem eligentem, alios vero repellentem, et illos quidem vasa misericordiae facientem, illos autem vasa irae deserentem ⁴. Si autem quis dixerit, Apostolum non ⁵ de generali omnium humanorum corporum, sed de speciali justorum his verbis praedicasse ⁶, videat, quid ipse Dominus, dum Lazarum resuscitaverat, de seipso dicebat: *Ego sum, inquit, resurrectio*. Non dixit specialiter, ego sum resurrectio justorum, sed universaliter, *ego sum resurrectio*. Si ergo ipse est resurrectio, profecto uniformiter his, quos resuscitat, seipsum praestat, quemadmodum ipse, ut Pater suus, *solem suum ⁷ oriri facit super bonos et malos, et pluit super justos et injustos*. Et fortassis ipse est sol, qui omnibus similiter oritur, et pluvia, quae similiter super omnes pluit; generaliter quidem omnibus resurrectionis et vitae gratiam praestans, specialiter vero in se credentibus non solum mortem carnis, sed etiam mortem mentis, qua Deus ignoratur et quae maxima impiorum poena est, veluti quandam umbram ⁸ auferens. Itaque ⁹

A sicut aequaliter dedit omnibus esse, ita aequaliter daturus est resurgere, et angelicae naturae similitudinem possidere. Superiora vero mundi sensibilis spatia, quae dicuntur aetherea, a luna videlicet sursum versus usque ad extremum stelligerae sphaerae ambitum, corporibus sanctorum in possessionem segregant, rationabili, ut eis videtur, distributione, inflamas quidem caliginosasque mundi partes dignis supplicio, summas vero lucidasque praemio honorificandis ordinare. Ipsa etiam sanctorum corpora localia, suisque quantitatibus corporalium membrorum, propriisque statutis circumscripita, sexu quoque virili femineoque discreta futura esse praedicare non trepidant; mutata tamen in spirituales qualitates subtilissimasque substantias, aethereorum corporum instar, ita ut, quae hic terrena et caduca, illic caelestia et aeterna, quae hic gravia et corruptibilia, illic omni pondere carentia, omni corruptione libera, ut mirabili celeritate, quorsumcunque velint, motum suum oculorum radiis similima exerceant; omnia tamen corporalia organa, id est, corporalia membra suis discreta locis habitura ¹⁰, oculos scilicet, ceteraque sensuum instrumenta, caput humerorum tenus, brachia, thoracem, pedes, ceteraque membra suis sedibus disposita. Sed dum talia in libris sanctorum Patrum lego, stupefactus haesito, maximoque horrore concussus titubo, et, dum intra me ipsum cogito, cur spiritualissimi ¹¹ viri ultra omnes operationes localium temporaliumque cogitationum ascendentes, totumque sensibilem mundum virtute contemplationis superantes, hujusmodi dicta ¹² suis scriptis commendaverunt posteritque tradiderunt, facilius ducor existimare, non aliam ob causam ad haec excogitanda et scribenda attractos fuisse, nisi ut saltem vel sic terrenis carnalibusque cogitationibus deditos, simplicisque fidei rudimentis nutritos ad spiritualia cogitanda sublevarent. Nam qui ultra hunc mundum sensibilem nihil esse excogitant, promptiores sunt ad negandam quam ad confitendam veridicam naturarum speculationem. Audientes siquidem, neque loca, neque tempora, neque corpora, neque corporalia post finem hujus mundi esse futura, confestim inflammati erumpunt et proclamant, dicentes: Nihil igitur erit, si nihil talium remanserit; et insultant his, qui sola spiritualia promittunt, rerumque sensibilibus opiniones auferunt. Haec itaque, ut opinor, magni divinique considerantes ¹³, timidisque fidelium simplicium cogitationibus consulentes ¹⁴, utilius visum est eis ¹⁵ praedicare terrenorum sensibilibusque corporum transmutationem in caelestia spiritualiaque corpora [praedicare] ¹⁶, quam penitus corpora et corporalia et sensibilia omnia nunquam esse futura. Tolerabilior

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF; A foeminino. ² deliramenta om. A. ³ Sic CF; A eo loco. ⁴ Sic A; CF eligens — repellens — faciens — deserens. ⁵ A quod non (Apostolum om. A.) ⁶ A praedicaverit. ⁷ suum om. A. ⁸ veluti quandam umbram om. A. ⁹ A Ita. ¹⁰ Sic CF; A habitura. ¹¹ Sic CF; A specialissimi. ¹² dicta om. CF. ¹³ A auferunt opinionem. ¹⁴ Sic CF; A magnis divinisque considerantibus ceteris consulentibus. ¹⁵ eis om. A. ¹⁶ praedicare om. A.

quippe carnaliter cogitantibus videtur ad credendum A terrenorum corporum in caelestia transitio, quam totius corporalitatis negatio. Eodem condescensionis modo locutus est Apostolus, ut existimo, de resurrectione terreni corporis disputans: *Seminatur, inquit, corpus animale, surget corpus spirituale*. Ac si dixisset: Corpus terrenum et animale, quod seminatur in mortis et corruptionis solutione, surget corpus spirituale et caeleste, terrena videlicet quantitate et qualitate in caelestem qualitatem et quantitatem transmutata; et, ut breviter dicam, sicuti multi ac pene omnes haec verba Apostoli volunt intelligere, de terreno erit caeleste, de corporali erit spirituale, semper tamen corpus erit; de ponderoso in subtile mutabitur; nunquam tamen aetherea corpora transcensurum, neque corporeas² qualitates amissurum, sed a³ terrenis qualitatibus in caelestes transiturum, sicut fumus vertitur in flammam. Quisquis autem sancti Ambrosii Gregoriorumque Theologi, nec non et⁴ expositoris ejus, Maximi dico, diligentius dicta inspexerit, inveniet profecto, non mutationem corporis terreni in caeleste corpus, sed omnino transitum in ipsum purum⁵ spiritum, non in⁶ illum, qui aether, sed in illum, qui intellectus vocitatur. Ambrosius siquidem omnem compositionem aufert, ita ut post resurrectionem corpus et anima et intellectus unum sint, et unum simplex, neque ex tribus conjunctum, sed in unam ineffabilem harmoniam compactum, et quae hic tria videntur, illic unus intellectus efficitur⁷. Gregorius similiter et incunctanter astruit mutationem corporis tempore resurrectionis in animam, animae in intellectum, intellectus in Deum; ac sic omnia in omnibus Deus erit, sicut aer vertitur in lucem. Et hoc Apostolus, si quis subtiliter verba ipsius⁸ intimaverit, non silet; ait enim: *Seminatur corpus animale, surget corpus spirituale*, hoc est, corpus, quod animale seminatur, id ipsum corpus spirituale, hoc est mutatum, surget in spiritum, et, ut apertius dicam, de corpore erit spiritus. Quod etiam aperte declarat, dicens: *Seminatur in contumelia, surget in gloria; seminatur in infirmitate, surget in virtute*. Quae enim gloria est seu virtus, terrenum corpus in qualitate siderum et subtilitate aethera surgere, seu celeritate moveri? Nec obstat quod idem Apostolus ait: *Alia claritas solis, alia claritas lunae, alia claritas stellarum; stella autem a stella differt in claritate; ita et resurrectio mortuorum*. Similitudinem quippe introduxit ex corporibus excelsissimis clarissimisque sensibilis mundi, ut suaderet resurrectionis gratiam, et divinarum apparitionum per singulos regenerationis participes differentiam, hoc enim est *stella autem a stella differt in claritate*, pulchre et convenienter ex comparatione caelestium luminum⁹ varietatis multiformem

infinitamque retributionem, secundum quam justissimus iudex reddet unicuique secundum¹⁰ opera sua, egregius Doctor insinuans. Non enim audiendi sunt, qui autumant, humana corpora post futuram resurrectionem¹¹ ita in aethereis spatibus iulsur, ut unumquodque tantum claritatis accipiat, quantum in hac vita conversationis merito gessit, sive bene sive male; et ut¹² justorum corporalis claritas soli lunaeque fulgentibusque stellis, impiorum vero obscuritas minus splendentibus comparetur; contra quos vera ratio ait, divinis adjuncta Scripturis, manifeste docens omnium humanorum corporum communem eandemque gloriam et virtutem in eadem spiritualitate, immortalitate, aeternitate futuram. Haec enim omnia generaliter omnibus et indifferenter ex natura praestabuntur et gratia. Et quid lucri¹³ confert justo radiosum corpus instar solis, aut quid damni impio caliginosum, veluti quaequam obscurissimarum stellarum, habere, cum neque justus gloria in claritate corporis, sed in puritate contemplationis, qua Deus facie ad faciem videbitur, neque impius contumelia in membrorum turpitudine, sed in divinae speculationis privatione futura sit? Praesentia siquidem veritatis faciet¹⁴ beatum, absentia miserum. Exempli gratia; duos homines ponamus, statura et aetate, forma et pulchritudine, sanitate etiam corporis, nobilitate generis, sensuum integritate, virium valetudine, membrorum agilitate, ceterisque¹⁵ corporalibus bonis sibimet absque ulla differentia simillimos; quorum tamen unus sapiens, moribus honestus, omnibus virtutibus, quibus anima decoratur, comptus; alter vero insipiens, moribus turpis, omnibus vitiis, quibus anima deformis efficitur, corruptus: quid utrisque¹⁶ prosunt bona corporalia similiter possessa, dum unus nihil aliud considerat, nisi ut ad summum bonum, ad quod tendit, perveniat, cognoscens non aliud esse suum¹⁷ bonum, nisi summo honore adhaerere, in eoque quiescere, aeternaliterque gaudere; hic incipiens, illic perficiens, beatitudinem suam; semper quaerens totum suum, corpus dico et animam et mentem, supra¹⁸ omnem creaturam ad eum, qui super omnia exaltatur, sublevare: alter vero adhuc in carne mortali constitutus, initium tormentorum suorum in aeterna tristitia, insipientiae suae caligine obcaecatus non sentit, neque cogitans, quod simul et inseparabiliter hujus vitae deliciae futurique doloris nascuntur, dum adhuc in carne versatur¹⁹, verum dum in praesenti stadio concurrunt, solae deliciae diligentibus eas arrident, et intra²⁰ eas futura tristitia seipsam latitat; dum vero ad finem mortalis cursus pervenitur, deficientibus deliciis sola illa tristitia, quae jamdudum occulta ac veluti extincta putabatur, inextinguibili ardore, hoc est cupiditate libidinum, quas perdiderat, lugebit.

VARIAE LECTIONES.

¹ A sic multi. ² Sic CF; A corporales. ³ a om. A. ⁴ et om. A. ⁵ purum om. A. ⁶ in om. A. ⁷ Sic CF; A efficitur. ⁸ Sic CF; A ejus. ⁹ Sic CF; A luminarium. ¹⁰ Sic CF; A juxta. ¹¹ CF post futuram regenerationem. ¹² ut om. A. ¹³ Sic CF; A quid lucrum. ¹⁴ CF facit. ¹⁵ A certisque. ¹⁶ CF utrisque. ¹⁷ Sic CF; A summum. ¹⁸ Sic CF; A super. ¹⁹ CF conversatur. ²⁰ A inter.

Hinc apertissime conficitur¹, nihil aliud appetendum, nisi gaudium de veritate, quae est Christus; et nihil aliud fugiendum, nisi ejus absentiam, quae est una ac sola causa totius² aeternae tristitiae. Tolle a me Christum, nullum bonum mihi remanebit, nullum tormentum me terret; ejus siquidem privatio et absentia totius rationabilis creaturae tormentum est, et nullum aliud, opinor. Sed de his multa dici possunt: redeamus ad ea, quae restant. MAG. Priusquam ad finem praesentis libri perveniamus, pauca, ut existimo, dicenda sunt adversus eos, qui nobis objiciunt quasdam divinae Scripturae sententias, quibus conantur astruere, sensibilia ista elementa, totamque mundanae molis amplitudinem semper mansuram, intra quam humanorum quoque corporum post regenerationem stationes motusque, ut dicunt, ordinabuntur; nulla corpora ultra hunc mundum ascensura credentes, vel in spiritum transitura. Aiunt itaque: Si caelum et terra peribunt, ita ut nihil de corporalitate, vel localitate, vel de quantitate, vel de motibus temporalibus, vel localibus, vel de spatiis magnitudinum, vel de intervallicis positionum in eis remanserit: quid est, quod ait Scriptura: *Erit caelum novum et terra nova?* Quibus verbis non solum caeli et terrae non promittitur destructio, verum etiam in novitatem quandam certa perhibetur restauratio. Quibus respondemus, quod usitatissimus in divina Scriptura loquendi modus est, totum a parte significari, vel partibus, vel ex maxima divisione universae creaturae ipsam universitatem simpliciter comprehendere³. Itaque quoniam totius mundi sensibilis constitutio inter duas extremas sui partes sibi invicem oppositas ac veluti contrarias, caelum dico et terram, disposita est, pulchre propheticus spiritus totius visibilis conditionis innovationem, hoc est in spirituales substantias transmutationem, caeli novi terraeque novae typo significavit, ut caeli vocabulo aetherea caelestiaque omnia corpora extrema, terrae vero inferiora mediaque intelligas; ac per hoc simul totum visibilem mundum in suas spirituales causas transiturum. Si autem quis dixerit, hac divisione caeli novi terraeque novae universitatem visibilis et invisibilis creaturae significatam esse, non elongabitur a veritate, ut opinor. Rationabiliter quippe per innovationem caeli spiritualis naturae, terrae autem innovatione corporalium rerum restitutio praefiguratur. Testatur siquidem Apostolus, *omnia, quae in terra sunt et in caelo, in Christo et per Christum restaurari*. Non enim sensibiles solummodo, verum etiam intelligibiles creaturae ineffabili modo Deoque soli cognito in suas causas transibunt, hoc est, in suarum causarum purissimam cognitionem, per quam eis adunabuntur ea ratione, qua id, quod pure intelligit, et id, quod pure intelligitur, unum efficiuntur. Quod etiam, ut arbitror, Dominus in Evangelio significare

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF; *efficitur*.   ² A totius causa.   ³ Sic AC; F *comprehendere*.   ⁴ CF *transient*.   ⁵ A *autem*.
⁶ Sic CF; A *similitudo*.   ⁷ Sic CF; A *mediis*.   ⁸ Sic CF; A *qualitates*.   ⁹ Sic CF; A *substantiae*.

jecta solummodo immortalitate, non ablata natura, ac per hoc non ubique esse, sicut Deus, neque in divinitatem conversum ultra omnia loca et tempora, ultra omne quod dicitur et intelligitur; sed de aliquo loco visibiliter et corporaliter descendet, judicare vivos et mortuos. Sed huic argumentationi non tantum laboriose, quantum illi existimant, possumus occurrere. Dicimus enim, universam sensibilem creaturam lunae tropo insinuari; nec immerito; ut enim luna incrementis decrementisque¹ obnoxia est, sic et totus mundus iste generationi et corruptioni partium sui; nihil enim in eo firmum vel stabile; omne quippe, quod comprehendit, quoniam incipit oriri, necessarium est occidere: solaris autem cursus et claritatis typo spiritualium rerum, quae uniformiter et stant et moventur, pulcherrimam dispositionem significari. Erit ergo lux lunae sicut lux solis, quando transmutabitur corporalium rerum multiformis mutabilisque varietas et incomprehensibilis discursio, nunc sensibus apparens, nunc ab eis recedens, nunc perfectam, nunc imperfectam speciem praestans, in spiritualium substantiarum plenissimam immutabilemque claritatem uniformemque pulchritudinem et honestatem; lux vero solis, hoc est, spiritualium rerum pulchra formositas erit septemplex, sicut lux septem dierum, hoc est principalium causarum, quae in sublimissimae sapientiae claritate substitutae sunt, quae etiam septenario numero typice solent figurari, quoniam sex primis mysticis intelligibilibusque diebus in Verbo Dei factae sunt, septimoque die earum perfecta consummatio in eo, in quo creatae sunt, requievit. Et hoc est intelligibile sabbatum, quod et in conditione rerum praeligaturum est et inchoatum, et in earum fine manifestabitur et perficietur, quando omnis sensibilis creatura in intelligibilem, et omnis intelligibilis in causas, et causae in causarum causam, quae Deus est², mutabuntur, aeternaque requie gaudebunt, ineffabilemque claritate fulgebunt et sabbatizabunt. Et qui³ nobis Augustinum opponunt, tanquam ipsi majorem doctrinae illius reverentiam, quam nos, praebere velint⁴, et frequentius studiosiusque sententias ejus de talibus legerint, videant, quid ipse in eisdem libris de Civitate Dei de interitu, deque destructione illius sensibilis et corporei caeli, omniumque, quae intra ambitum ejus, in quibus etiam carnem Christi post resurrectionem includi ipsum beatum magistrum putant existimasse, disseruerit, et quomodo acutissimae intelligentiae homo seuserit duo sibi contraria, caelum scilicet corporeum penitus interiturum, et carnem Christi post resurrectionem in eo constitutam localiter et circumscripte in ea forma, qua inter homines verus homo ex hominibus factus

vixit. Itaque credibilis arbitrandum est de magno divinarum humanarumque rerum et solertissimo inquisitore et copiosissimo expositore, secundum capacitatem singulorum, quibus scripsit, scripsisse, quam a sanctis Patribus, qui eum praecesserunt ordine temporum, ab Ambrosio dico Gregorioque Theologo, quorum auctoritate in aliis locis non discrepat, dissensisse. Ego, autem nulli derogans, cum nullo contendens, indubitanter intelligo, quod ipse Dominus dixit: *Ego et Pater unum sumus*, non de sola sua divinitate, sed de tota sua substantia, homineque Deoque⁵ dixisse; ac per hoc totus Christus, Verbum videlicet et caro, ubique est, nulloque continetur loco, nec in toto, nec in parte sui, hoc est, neque in divinitate, neque in humanitate, quibus veluti duabus partibus tota ipsius substantia constituitur. Et hoc ex sententia sancti Hilarii Pictaviensis episcopi possumus approbare; in libro siquidem tertio de Trinitate exponens, quod Dominus Patrem suum orans ait: *Et nunc clarifica me tu, Pater, apud te ipsum ea claritate, quam habui, priusquam mundus esset*, haec⁶ protulit: *Verbum caro factum non amiserat quod erat, sed coeperat esse quod non erat; non de suo⁷ destiterat, sed, quod nostrum est, acceperat; profectum⁸ ei, quod accepit, ejus claritatis expostulat, unde non destitit. Ergo quia Filius Verbum, et Verbum caro factum, et Deus Verbum, et hoc in principio apud Deum, et Verbum ante constitutionem mundi⁹ Filius, nunc caro factus, orabat, ut hoc Patri caro inciperet esse, quod Verbum, ut id, quod de tempore erat, gloriam ejus, qui sine tempore est, acciperet, ut in Dei virtutem et in spiritus incorruptionem transformata carnis corruptio absorberetur.*

38. Si ergo transformata caro Christi est in Dei virtutem et spiritus incorruptionem, profecto ipsa caro virtus est et incorruptibilis spiritus. At¹⁰ si Dei virtus et spiritus ubique est, non solum supra¹¹ loca et tempora, verum etiam supra¹² omne, quod est, nulli dubium, ipsam carnem in virtutem et spiritum transformatam nullo loco contineri, nullo tempore mutari¹³, sed sicuti Dei virtus et spiritus, Verbum videlicet, quod eam jam¹⁴ in unitatem sibi substantiae acceperat, omnia loca et tempora, et universaliter omnem circumscriptionem excedere¹⁵. Sat est igitur, praefati magistri, Augustini videlicet¹⁶, unam sententiam, cum multae sint, ponere de caelo et terra, quae nunc sunt, quid post iudicium futura erunt; in vicesimo de Civitate Dei libro, tredecimo capitulo: *Postea, inquit, peracto iudicio tunc esse desinet hoc caelum et haec terra, quando incipiet esse caelum novum et terra nova; mutatione namque rerum, non omnimodo interitu transibit hic mundus.* Unde et Apostolus dicit: *Praeterit figura hujus*

VARIAE LECTIONES.

¹ CF *detrimētis*que. ² A *est Deus*. ³ Sic A; CF *quid*. ⁴ A *voluerint*. ⁵ *homineque Deoque* om. A. ⁶ Sic CF; A *hoc protulit verbum*, Verbum cet. ⁷ Sic A CF; sed F supra adscr. corr. non de suo esse destiterat. ⁸ Sic CF; A *profecto*. ⁹ A *mundi constitutionem filius*, filius. ¹⁰ Sic CF; A *ac*. ¹¹ A *super*. ¹² Sic CF; A *quin ipsa caro . . . transformata . . . contineatur . . . mutetur*. ¹³ Sic CF; A *etiam*. ¹⁴ A *excedat*. ¹⁵ Augustini videlicet om. A.

mundi, volo vos sine sollicitudine esse. Figura ergo A praeterit, non natura. Dic, quaeso, ubi dissonat ab his, quae diximus de transitu mundi hujus in suas causas, quas ipse naturam vocavit? Ille dicit, hoc caelum et hanc terram post judicium esse desitura¹, solam vero eorum naturam immutabiliter manere; similiter et nos docuimus vestigia ejus et aliorum similium sequentes², omne, quod in hoc mundo sensibile et locale et temporale, omneque mutabilitati obnoxium perituum, hoc est, transiturum in ipsam substantiam, hoc est, naturam³; naturam vero ejus, quae incorporaliter et intelligibiliter in primordialis rerum omnium⁴ causis immutabiliter et incorruptibiliter continetur, semper mansuram. Si quis autem dixerit, hujus mundi naturam atque substantiam sensibilem corpoream esse, locis temporibusque, generationibus et corruptionibus subditam, vera ratione elongatus, omni responso⁵ indignus efficitur⁶, omnibus physicis sapientibus dum sit definitum, naturam substantiamque corporum incorpoream esse. Si autem dixerit, carnem Christi post resurrectionem intra ambitum hujus corporei caeli usque ad diem iudicii mansuram, eo vero defecturo ultra omnia loca et tempora, ultra omnes virtutes caelestes ascensuram, profecto non intelligit, quod de toto Christo catholica constitetur Ecclesia, dicens: *Ascendit in caelum, sedet ad dextram Patris.* Et quis nisi amens dixerit, caelestes virtutes ultra hunc mundum esse, intra ipsum vero carnem Christi, versam jam in spiritum, imo in ipsum Deum, detineri, cum videamus, crassissimas nubes solari igne consumi, inque eum converti? Si dixerit, quid mirum, si Christum secundum carnem in aliquo loco hujus corporei caeli, vel ubicunque in eo voluerit, localiter⁷ stare vel moveri credamus, secundum vero animam vel divinitatem ubique esse, si tamen anima ejus, sicut et divinitas, ubique praesens est atque diffusa, cum fateamur⁸, angelicos spiritus ultra omnem corpoream creaturam subsistere, et ultra omnem locum illocaliter moveri, eorum vero corpora, quibus hominibus solent apparere, et localia esse, et intra ambitum sensibilis creaturae contineri: respondemus, neque angelicos spiritus, neque spiritualia eorum corpora, quae causaliter in ipsis spiritibus subsistunt, intra septa corporeae creaturae omnino comprehendendi. Non enim materialia, ex qualitatibus mundi hujus elementorum composita possident corpora, sed spiritualia, intellectibus suis coadunata, in quibus, quando, et ubi, et quomodo volunt, humanis sensibus ad tempus apparent; nec⁹ tamen phantastice, sed veraciter. Ex veris quippe rationibus vera corpora procedere et spiritualia, dubium non est. In tali corpore Christum suis discipulis post resurrectionem apparuisse credimus, non

quod aliud illud, aliud quod natum est ex virgine, suspensum in cruce, resuscitatum a mortuis, solum ipsum de mortali in immortale, de animali in spirituale, de terreno in caeleste mutatum. In talibus corporibus humanae naturae numerositas ex secretis suis sinibus, si non peccaret, pullularet. Inest siquidem unicuique hominum occulta corporis sui ratio, in quam resurrectionis tempore hoc terrenum mortaleque mutabitur, et in qua angelicis corporibus assimilabitur, quando homines *aequales angelis erunt*. Nulla itaque ratio nobis obstat, ut non incunctanter et credamus et intelligamus, Dominum nostrum Jesum Christum in duabus suis naturis, in inseparabilem suam substantiam adunatis, ubique esse, nullamque sui partem ullo vel loco vel tempore, seu ali

B quo modo, quo creatura definitur, circumscribi. Totus enim Deus est totus ubique, totus super omne, quod dicitur et intelligitur, exaltatus, totus in Patre, et cum Patre unum effectus, totus Deus in toto homine, et totus homo in toto Deo, rationibus utriusque naturae in semetipsis permanentibus. Ac sic ineffabiliter et supernaturaliter nostri capitis harmonia coaptata est, in quam omnia membra ipsius sibi invicem coadunata reversura sunt, *quando occurrunt in virum perfectum, in plenitudinem aetatis Christi*, et unus in omnibus, et omnes in uno unum¹⁰ et erit et apparebit, et erunt et apparebunt¹¹. Non enim audiendi sunt, qui aliter putant accipiendum, quod ait Apostolus: *Donec occurramus omnes in unitatem fidei et cognitionis Filii Dei, in virum perfectum,*

C *in mensuram aetatis plenitudinis Christi.* Arbitrantur quippe, hoc dictum fuisse de perfecta statura corporis Christi tricesimo anno aetatis suae in carne, in qua statura et aetate corporali omnes homines resurrecturos conantur asserere, sive¹² abortivi, sive¹³ decrepiti, sive in quibuslibet incrementis decrementisve¹⁴ corporalibus solvantur¹⁵ a corpore. Quorum falsissima deliramenta ipsius Apostoli verba manifestissime destruunt atque convincunt. Non enim de incrementis Christi secundum carnem, quam acceperat, seu mensura ejus, vel aetate, sed de corpore ejus, quod est Ecclesia ejus¹⁶, talia dicta sunt. Cujus corporis, Ecclesiae videlicet, mensura et perfectio et plenitudo aetatis spiritualis ipse est, qui et caput perfectissimum et intellectuale est sui corporis intellectualis, qui est finis omnium et consummatio. Intuere Apostolum ad Ephesios dicentem: *Omnia dedit sub pedibus¹⁷ ejus, et eum dedit caput super omnia membra¹⁸ Ecclesiae, quae est corpus ejus, et plenitudo omnia in omnibus implentis.* Et post aliquanta iterum in eadem Epistola intuere, quibus membris Christus corpus sibi aedificare voluit et edificat: *Ipse dedit, inquit, quosdam quidem apostolos, quosdam vero prophetas, quosdam evangelistas,*

VARIAE LECTIONES.

Sic CF; A *defutura*. ² A *requerentes*. ³ *hoc est naturam* om. A. ⁴ *omnium* om. A. ⁵ Sic CF; A *re sponsione*. ⁶ Sic CF; A *efficitur*. ⁷ *localiter* om. A. ⁸ Sic CF; A *confiteamur*. ⁹ A *non*. ¹⁰ *unum* om. A. ¹¹ Sic CF; *et erunt et apparebunt* om. A. ¹² A *sint*. ¹³ A *sint*. ¹⁴ CF *decrementisve*. ¹⁵ *Ita solvantur* A *quando solvantur*. ¹⁶ *ejus* om. A. ¹⁷ A *sub pedes*. ¹⁸ *membra* om. CF.

quosdam pastores et magistros. Vidisti membra; vidisti materiem. Interroga eundem Apostolum, ad quid haec membra parantur. Respondet: *Ad perfectionem sanctorum, in opus administrationis, in aedificationem corporis Christi, donec occurramus omnes in unitatem fidei et cognitionis Filii Dei.* Vide initium aedificationis, unitatem quidem fidei; aedificationis perfectionem cognosce, unitatem videlicet cognitionis Filii Dei. Hic igitur incrementa corporis Christi incipiunt, illic perficientur, quando Christus cum toto et in toto suo corpore quidam perfectus et unus vir, caput in membris et membra in capite, apparebit, quando mensura et plenitudo aetatis Christi non corporalibus oculis, sed virtute contemplationis in omnibus sanctis suo capiti adunatis clarissime videbitur, quando spiritualis aetas, hoc est virtutum plenitudo, quae in Christo et Ecclesia sua constituta est, consummabitur, et cetera, quae de aeterna felicitate et perfectione beatitudinis in Dei Filio intelligi possunt. In resurrectione autem humanorum corporum, quod unusquisque in ea statura et magnitudine, ad quam perfecto sui corporis incremento pervenit in juvenili aetate, sive perventurus esset, si morte non praecuparetur, vel quam deseruit in seniles defectus decidens, resurrecturus sit, beatus Augustinus in libris de Civitate Dei incunctanter affirmat. Quod vero immortalia et spiritualia corpora nullis corporalium formarum lineamentis, vel qualitatibus, vel quantitibus circumscribentur, propter ineffabilem eorum spiritibus incircumscriptionem adunationem indiscretamque simplicitatem, beatum Gregorium Theologum, sanctum quoque Ambrosium, nec non et Maximum venerabilem magistrum certis rationibus approbare saepe diximus. Causam tamen erroris eorum, qui in statura corporis Dominici omnia humana corpora resurrectura dogmatizant, non ignoramus. Minus enim intelligentes, quod in Graeco est scriptum, *εἰς μέτρον ἡλικίας*, hoc est, in mensuram aetatis, existimabant, *ἡλικίαν* proprie ad perfectam corporis aetatem pertinere, cum *ἡλικία* plus animae in virtutibus, quam corporis per localia et temporalia incrementa perfectam significet mensuram. Hinc est, quod philosophi animam rationalem *ἐνδελεχίας* siliam, hoc est, perfectae aetatis in virtutibus asserunt esse, veluti *ἔθρον ἡλικίας*, id est Intus aetatis. Ac per hoc nemo sane intelligens praefata Apostoli verba de perfectione aetatis corporis, sed de plenitudine Ecclesiae in capite suo, quod est Christus, hoc est, de perfectione gratiae et beatitudinis et incomprehensibilis adunationis accipiat. Et miror de his, qui talia nobis opponunt de amplificatione corporalium mundi luminum, cur non latendunt, quod in Evangelio de defectu totius mundi sensibilis per defectum partium ipsius Domi-

nus ipse prophetat, dicens: *Statim autem post tribulationem dierum illorum, hoc est, post persecutionem Antichristi, sol obscurabitur, et luna non dabit lumen suum, et stellae cadent de caelo.* Quibus verbis intelligimus, solem et lunam post defectum sui luminis non remansuros, neque stellas deficiente aethere et sphaera, in quibus dispositae sunt. Neque enim in hac Dominica prophetia allegoricum solummodo sensum, verum etiam totius mundi destructionem solutionemque corporum accipimus. Quam, destructionem dico, multi nolentes credere, ad solius allegoriae leges recurrunt, et per defectum solis titubationem fidei etiam perfectissimorum verorum, qui tunc temporis, quando filius iniquitatis apparebit, futuri sunt, [intelligunt]. Cujus persecutio in tantum tenebras erroris et perfidiae inducet, ut non solum in caelo ecclesiae carnales, qui per unam, verum etiam spiritualiores, qui per stellas, summi quoque et spiritualissimi doctores ejus, qui per solem mystice praefigurantur, lumen orthodoxae fidei aut ad tempus abscondent, aut territi minuent, aut ab eo penitus labentur. Quam theoriam neque nos refellimus. Verumtamen audiendi non sunt, qui hunc locum evangelicum violenter secundum historiam conantur astruere, putantes, quod nunquam caelestium corporum casus luminis in fine mundi futurus sit, sed illorum splendor superabitur nimia claritate supervenientis judicis, caelestiumque essentiarum cum ipso descendentium, quando venturus est judicare vivos et mortuos. Addunt etiam paradigma ex orientis solis radiis, qui impetu suo fulgorem aliorum siderum obtundunt, imo etiam ab oculis nostris auferunt; in se namque ipsis sui luminis vibratum indiminutum semper custodiunt, quoniam sol, a quo lumen accipiunt, semper praesens eis est. Nec obstat, quod aliquoties lunari globo interjectus terrae solares auferat radios. Erroris autem eorum, qui talia somniant, causa est, ut opinor: arbitrantur enim judicium futurum in aliquo loco intra septa hujus mundi agenda fore, judicem quoque cum suis sanctis angelis de superioribus sensibilis naturae partibus localiter et corporaliter descendurum. Hinc est, quod quidam sedem judicii in confinio aeris et aetheris, quo physici lunarem circulum describunt, quidam, Judaeis consentientes, in valle Josaphat delirant, non animadvertentes virtutem nominis, quod est Josaphat; compositum quippe est ex *ἰαώ* et *σαφάτ*. Et *ἰαώ* quidem multas habet interpretationes; interpretatur enim *invisibilis*, aut *Dominus*, aut *gloria*, aut *existens*, aut *erat, et est, et futurus est*; *σαφάτ* autem vertitur in *judicium*. Josaphat igitur invisibile judicium, vel Domini judicium, vel gloriosum judicium, vel erat, et est, et futurus est, qui judicat. Videns itaque Joel, prophético spiritu illuminatus,

VARIAE LECTIONES.

- ¹ Sic CF; A sive robore perventurus. ² esset si — resurrecturus om. A. ³ A significat. ⁴ Sic CF; A interioribus aetatis. ⁵ hoc est de perfectione om. A. ⁶ post om. A. ⁷ intelligunt om. ACF addidi ex conj. ⁸ A obtundet. ⁹ Sic CF; A, visibilis. ¹⁰ Sic CF; A aitem.

divini iudicii profunditatem et invisibilem virtutem, A omnidusque remotam, typice vallem introduxit Josaphat, et personam Domini, cujus gloria in altitudine¹ iudicii sui apparebit, qui erat, et est, et futurus est, accipiens et in seipsum infundens proclamat: *Consurgant et ascendant gentes in vallem Josaphat, quia ibi sedebo, ut iudicem omnes gentes in circuitu.* Ac si dixisset, consurgant omnes ex mortuis, et ascendant in iudicii mei altitudinem, arcanumque profundum, quod superat omnem intellectum. Hos itaque, qui talia somniant, clara veraque deridet ratio. Quomodo enim Dominus noster Jesus Christus, cui Pater dedit iudicium, localiter et temporaliter movebitur, postquam humanitatem suam super omnia loca et tempora, super omne, quod dicitur et intelligitur, in unitatem suae divinitatis exaltavit; B ubi sedet aeternaliter et incommutabiliter ad dextram sui Patris, et sessurus est; unde regit et iudicat omnia, et rectorus et iudicaturus est! Nam quod in ecclesiastico symbolo fides catholica consistit, dicens: *Irde venturus iudicare vivos et mortuos, non ita debemus cogitare, ut localem motum ipsius, seu ex intus naturae sinibus in hunc mundum processionem quandam intelligamus, donec visibilibus membris corporeis sensibus iudicandorum appareat;* sed adventum ipsius unusquisque bonorum et malorum intra seipsum videbit in sua conscientia, quando aperientur libri, et revelabit Deus abscondita tenebrarum, et unusquisque suarum actionum et cogitationum iudex erit. Hinc Augustinus vicesimo² libro de Civitate Dei, decimo tertio capitulo: *Quaedam, inquit, vis est intelligenda divina, qua fiet, ut unicuique opera sua, vel bona vel mala, cuncta in memoriam revocentur, et mentis intuitu mira celeritate cernantur, ut accuset vel excuset scientia conscientiam, atque ita et omnes et singuli iudicentur.* Quae nimirum vis divina libri nomen accepit; in eo quippe quodammodo legitur, quicquid ea faciente reconitur, sicut ait Apostolus: *Omnes enim stabimus ante tribunal Domini, ut ferat unusquisque, quae per corpus gessit, sive bonum sive malum, tribunal Domini appellans maiestatis ejus excelsitudinem, quae omnibus ubique in omnibus apparebit, qua et³ manifestata videbunt impii, in quem pupugerunt⁴, et plangent se omnes tribus terrae.* Ac sic signum filii hominis, hoc est, honor et gloria crucis ejus enectis fulgebit. Et fortassis illa est flamma ultima, quae totum mundum et implebit et consumet⁵, apparitio videlicet Dei Verbi in omni creatura, quando nil aliud et⁶ bonis et malis in omnibus splendebit, nisi intelligibilis lux, quae nunc implet omnia occulte, et tunc aperte impletura est. Illa est flamma, ut opinor, quae de seipsa loquens ait: *Ego sum ignis consumens; consumet enim omnia, quando omnia in omnibus erit, et solus in omnibus*

apparebit. In Evangelio quoque suo: *Ignem, inquit, veni mittere in terram; et¹⁰ quid volo, nisi, ut ardeat? terrae vocabulo omnem sensibilem creaturam, ignis vero ardentis, suae manifestationis claritatem in omnibus futuram, suique iudicii ferventiam typice significans.* Cui sensui beatus Augustinus adstipulatur in expositione quinquagesimi psalmi: *Quid est enim holocaustum totum igne consumptum? Quando totum pecus imponebatur arae igne consumendum, holocaustum dicebatur. Totos nos ignis ille absumet, et fervor ille arripit. Quis fervor? Nec est, qui se abscondat a calore ejus. Quis fervor? De quo dicit Apostolus: Spiritu ferventes. Non tantum animi nostra absumatur ab illo divino igne sapientiae, sed et corpus nostrum ab immortalitate. Sic levetur holocaustum, ut absorbeatur mors in victoriam¹¹; et cetera, quae typice de futuro iudicio divina tradit historia; de quibus nunc tractare longum est. Disc. Longum quidem; vellem tamen breviter audire, quae sint nubes illae, in quibus sancti rapiuntur obviam Christo in aëra; et quis ille¹² aër, in quo cum Christo in ipsis nubibus semper erunt. Ait enim Apostolus: *Nos autem, qui relinquitur, qui residui sumus, hoc est, qui nondum in altitudinem deificationis ascendimus, rapiemur in nubibus obviam Christo in aëra, et sic semper cum illo erimus.* Mac. De his nubibus et in prioribus hujus¹³ disputationis libris beatum Maximum sequentes pauca praefati¹⁴ sumus, et nunc iterum sancti Ambrosii sensum addentes dicemus. Unusquisque igitur Sanctorum, ut ait Maximus, suam habebit nubem, propriam videlicet suae contemplationis virtutem et altitudinem. In quantum quippe quisque cogitationi veritatis appropinquabit, in tantum rapietur obviam Christo in aëra, hoc est, in purissimae intelligentiae altitudinem et claritatem, ac sic semper in nube contemplationis suae in divinis theophaniis et erit et gaudebit. Item secundum Ambrosium nubes sunt patriarchae, verbi gratia Abraham, Isaac et Jacob, in quorum fide et actione et scientia, veluti in quibusdam nubibus clarissimis, haeredes Novi Testamenti obviam Christo rapiuntur. Similiter legislator Moses ceterique prophetae, apostoli quoque, qui ipsius Domini virtutes et doctrinam praesentialiter perspexere, nubes sunt, in quorum fidei et actionis, D spei quoque et caritatis, scientiae et sapientiae, ceterarumque virtutum exemplis, veluti quibusdam nubibus, qui in hac vita illorum vestigia sequuntur, rapiuntur obviam Christo, sicut et ipsi, sive viventes adhuc in carne, rapti, sive carne soluti. Dic, quaeso, quo raptus est Enoch, quo Elias, qui¹⁵ adhuc in carne constituti, rapti sunt? Nonne obviam Christo, quem spiritus cognoverunt venturum esse in mundum? Quo Abraham, de quo Dominus ipse dicit: *Vidit Abraham diem meum, et gavisus est? Quid no-**

VARIAE LECTIONES.

¹ A: in altitudinem. ² sui om. A. ³ A in vicesimo. ⁴ CF cernentur. ⁵ et om. A. ⁶ CF pupugerunt. ⁷ Sic CF; A consummabit. ⁸ et om. A. ⁹ inquit om. A. ¹⁰ et om. A. ¹¹ Cui sensui beatus Augustinus — victoriam om. A. ¹² Sic CF; A et quis est ille. ¹³ hujus om. A. ¹⁴ A praefati pauca sumus. ¹⁵ quo om. CF.

ror? Quo Job, qui dixit: *Auditu auris audiui te, nunc autem oculus meus videt te?* Quo Moses, ascendens in montem Sinai? Quo ceteri prophetae, praecedentes Verbum Dei in carne venturum, eique spiritu occurrentes? Quo Petrus raptus est, Domino suo respondens: *Tu es Christus Filius Dei vivi?* Quo Paulus in tertium caelum ascendens? Nonne omnes isti, eorumque similes obviam Christo juxta aniscujusque propriam communemve theoriam rapti cum illo sunt et in illo, in spirituali aëre virtutum et contemplationum? Ilas omnes ceterasque similes et ¹ intelligibiles nubes illa sensibilis nubes praefigurabat, quae tempore ascensionis Dominum accepit ab oculis discipulorum, quando elevatus est in caelum. Non enim indigebat ipse cujusdam vehiculi ex nubibus conglobati ad se sublevandum in aëria aetheraeque spatia, cum fuerit ille post resurrectionem purior leviorque omni visibili et invisibili creatura, nullumque localem motum in spiritualitatem sui corporis post regenerationem receperit, aut siverit ² remanere; typice autem voluit suis discipulis visibiliter ostendere modum, quo invisibiliter ipse in cordibus diligentium sequentiumque se ascendit. Ipse siquidem ascendit in contemplationibus ascendentium ad se; nullus quippe ad illam sine illo potest ascendere. *Nemo enim, ut ipse ait, ascendit in caelum, nisi qui de caelo descendit, nec caelum deserit, dum in sanctis intellectibus eos secum sublevans ad seipsum ascendit.* Propterea subsecutus: *Filius, inquit, hominis, qui est in caelo, caelum appellans Patrem, a quo exivit per incarnationem, et ad quem reversus post ³ resurrectionem.* Ubicunq; enim ⁴ legimus in Evangelio, Dominum sublevasse oculos in caelum, Patrem suum intelligere debemus, qui solus major illo est, ea ratione, qua Pater praecedit causa Filium. Tribus autem modis Sancti in puritate contemplationis cum Christo et in Christo fieri intelliguntur. Fiunt enim et adhuc in carne detenti, sunt a corpore soluti, sunt corporibus receptis. Horum trium modorum manifestissima exempla in transformatione Domini in monte manifestata sunt; viventium siquidem in carne Elias, solutorum corpore Moyses, resurgentium ipse Dominus typum gestabat. Resurrectionis siquidem omnium formam in transfiguratione sui corporis discipulis ostendit. Et ne existimes, Eliam adhuc in corpore suo viventem de locali aliquo paradiso, seu Moysen de sede aliqua animarum, seu recepto corpore ad Christum tunc convenisse, peractoque transfigurationis mysterio ad loca illa, unde venerant, reversos fuisse: verum incunctanter fideliterque crede et intellige, non aliunde processisse, nisi ab eo, cum quo apparuerunt ⁵ in monte, hoc est, in sublimitate spiritualis visionis, quae tunc facta est extra sensus corporeos ⁶, et in quo, priusquam apparerent, erant, et quem, cum apparerent,

A non deseruerant, et in quem finito apparitionis sacramento reversi sunt, non aliorum, sed in ipsum, in quo et cum quo unum sunt. Quod apertissime significatum est per illos tres electos discipulos in arcana transformationis ⁷, qui elevatis oculis neminem viderunt, nisi Jesum solum ⁸. Et ut creditiliter haec ⁹ cognoscas, lege sanctum Ambrosium in expositione in Lucam. *Cognosce, inquit, nubem istam non fumigantium esse montium nebuloso humore concretam, et conacti aëris caliginem piceam, quae caelum tenebrarum horrore subtegit, sed lucidam nubem, quae nos non pluvialibus aquis, et humentis alluvionum imbris immadidet, sed de qua mentes hominum vox Dei omnipotentis emissa fidei ros rigavit, et dum fit vox, inventus est Jesus solus. Itaque cum tres essent, unus est factus: tres in principio videntur, unus in fine; perfectae enim fidei unum sunt. Dentique hoc etiam Dominus orat Patrem ¹⁰, ut omnes unum simus; nec solum Moyses et Elias in Christo unum sunt, sed etiam nos unum corpus Christi sumus. Ergo et illi tanquam in uno corpore ¹¹ recipiuntur in Christi corpus, quia et nos unum erimus in Christo Jesu. Dicitur. De nubibus, in quibus Sancti obviam Christo rapiuntur, satis est actum. Sed quales sunt nubes illae caelestes, cum quibus Filius hominis venturus est, merito quaeritur. Ac per hoc eas vellem, quales sint, carissim edisseras. **MAG.** Nubes caeli, cum quibus Filius hominis venturus est ¹², non alias esse dixerim, nisi ipsas caelestes substantias, quae semper virtute contemplationis circa Christum volvuntur. Quoniam vero incomprehensibilem omnique intellectui invisibilem summam ac sanctam Trinitatem, quae superat omnem intellectum, non per seipsam aspiciunt, sed in theophaniis comprehensibilibus sibi que connaturalibus, propterea nubes caeli dicuntur. Es ipsis siquidem apparitionibus divinis, in quibus Deum vident, caelestes substantias nubium vocabulo Dominus ipse significavit, cum quibus et in quibus adventus ejus, hoc est, majestatis illius clarissima omnibus bonis et malis amplitudo declarabitur. Nam et caelestes substantias localiter moveri spiritualis suae naturae ratio non patitur; moventur autem spiritualiter, cum, quod in causa omnium sciendum esse perspicuum, in ipsa natura, quae per eos administratur, et cui praesident, peragunt absque suo locali et temporali motu, loca, et tempora, omniaque, quae in eis circumscribuntur, disponentes. Dicuntur etiam venire, quando in aliquo visibili his, qui digni sunt, apparent; recedere vero, quando omni sensu corporeo omnino remouentur. Nec te moveat, quod dixi, spirituales substantias temporalem motum non pati, dum sanctus Augustinus proclamant, *solum Deum sine loco et tempore a seipso movere, conditum vero spiritum per tempus sine loco, corpus autem per locum et tempus ab eo, qui movet**

VARIAE LECTIONES.

¹ et om. A. ² A siveret. ³ Sic A; CF per resurrectionem. ⁴ enim om. A. ⁵ Sic CF; A apparuerunt. ⁶ hoc est in sublimitate -- corporeos om. A. ⁷ Sic A CF. ⁸ A solum Jesum. ⁹ Sic CF; A hoc. ¹⁰ CF Patrem orat. ¹¹ in uno corpore om. CF. ¹² est om. CF.

omnia, motum pati. Hoc enim dixi Græcorum auctoritatem sequens, quae incunctanter astruit, omne, quod localiter movetur, temporaliter moveri; omne autem, quod locali motu caret, sequitur temporali etiam carere. Haec enim duo, locum dico et tempus, aut simul erunt, aut simul auferentur, quoniam a se invicem disgregari non patiuntur. Disc. De auctoribus utriusque linguae non est nostrum contendere: sequatur quis quem vult, nulli derogans. Et quoniam de nubibus intelligibilibus, quamvis breviter, est dictum, redi, quaeso, ad reditum, nostramque fluctuantem navem fessosque nautas ad portum dirige. Mac. Reditum ¹ omnium, quae in suas causas reversura sunt, quando mundus iste sensibilis solvetur, et mundus ille intelligibilis, qui super nos est, in Christo implebitur, dupliciter intelligitur. Est enim generalis, et est specialis: generalis quidem in omnibus, qui ad principium conditionis suae redituri sunt; specialis vero in his, qui non solum ad primordia naturae revocabuntur, sed etiam ultra omnem naturalem dignitatem, in causam omnium, quae Deus est, reditus sui finem constituent. Exempla autem ac similitudines utriusque reversionis ex divinis Scripturis comparare debemus. Et quoniam naturali ordine genus praecedit speciem, prius de generali reditu dicendum. Exemplum itaque generis praecessit in populo Dei, qui de jugo servitutis intelligibilis Pharao, hoc est diaboli, satellitumque ejus liberatus, duce spirituali Moyse, Christo videlicet, sic ² pedibus mare Rubrum transiens, solidam videlicet ³ humanae naturae ⁴ viam discissis irrationabilium ⁵ motuum cerulis ⁶ deambulans ⁷, rebellesque gentes, vitiorum scilicet ⁸ turmas superans atque prosternens, defunctis suis corporibus, carnalibus dico cogitationibus, in deserto virtutum, quo omne mortale et corruptibile consumitur, spiritualiter solummodo in filiis bonorum operum in terram reversionis reversus est. Quod autem duo ex omnibus, qui venerunt ⁹ de Aegypto, vivi adhuc in carne in terram promissam intraverunt ¹⁰, mystice insinuat duplicem nostram naturam, corpus videlicet et animam, in Salvatore nostro, quem praefigurabat Jesus filius Nave, hoc est pulchritudinis eorum, in terram, quam peccando deseruimus, reversuram, Caleb comitante, hoc est, libero nostro cordis arbitrio. Caleb quippe interpretatur sicut cor ¹¹ vel omne cor. Ut enim uniuscujusque cordis devotio divina gratia adjuncta fuerit, ita Salvatorem suum in regionem sequetur viventium, naturalibusque bonis utentium. Mac autem ratione ducimur ad intelligendum totius humanitatis reditum ad pristinum naturae statum per Israelitici plane ¹² populi de Aegyptiaca captivitate revocationem ¹³, quoniam Scriptura nullum de populo Dei in Aegypto remansisse commemorat, sed

A omnes unanimiter ex ipsa fugisse, et nemine excepto de manibus crudelissimae potestatis liberatos fuisse. Quod autem nullus eorum, qui de Aegypto reversi sunt, obrutus est fluctibus vel mersus, sed omnes, ut ait Apostolus, *sub nube fuerunt*, sub divina videlicet protectione, *et omnes mare transierunt, et omnes sub Moyse baptizati sunt in nube et in mari*, praefigurabat generale illud baptismum, quod in fine mundi perficietur, quando mysticus Moyses populum suum, universum videlicet genus humanum, sanguine suo redemptum, omnique impietate atque malitia detersum, de morte ducet ad vitam, quando in nullo homine nihil praeter simplicitatem naturae apparebit, merito ipsius, qui eam totam accepit, totamque sanavit, quando intelligibilis rex Aegypti, princeps profecto hujus mundi, cum innumerabili exercitu malitiae suae, omnibusque vitis, quibus imaginem Dei in homine creatam captivam detinuerat, fluctibus Rubri maris, hoc est, profundissima copiosissimaque atque infinita effusione gratiae, quae in pretium sanguinis Christi humanae naturae diffusa est, obruetur. Ut enim hominibus sanguis Christi profuit in redemptionem, et proficiet ad pristinam naturae suae restaurationem, ita diabolo et angelis ejus nocuit ad eorum destruendum imperium, et nocet ad augendum supplicium. Inundatio siquidem Erythraei ¹⁴ maris, hoc est diffusio Dominici cruoris, quemadmodum humanam naturam ab aeternae mortis profundo in vitam emersit aeternam, ita diabolicam malitiam in perpetuum suffocavit damnationem. C Nullam quippe majorem poenam diabolica patietur superbia, nullamque graviorem tristitiam, quam humanae saluti invidiam, pedisequamque ejus desperationem: Non quod et ille, si vellet, ad Creatorem naturae suae converti non posset, sed quod malevolentiae suae nexibus ligatus dulcedinem beatitudinis perpetualiter in odio habebit, lapsos de manibus suis assiduis cruciatibus dolens. Isaïas quoque propheta salutem humani generis generaliter in Christo non tacet, sed clamat dicens: *Terra Zabulon, et terra Nephthalim, via maris trans Jordanem Galilaeae. Gentium populus, qui sedebat in tenebris, lucem vidit magnam, et sedentibus in regione umbrae mortis lux orta est eis*. Et quis est ille populus, qui sedebat in tenebris, et in regione umbrae mortis, nisi infinita solique Deo cognita humanitatis numerositas, quae, postquam lucem paradisi deseruit, in tenebris ignorantiae et in regione umbrae mortis sedebat, non solum ipsius, qua anima segregatur a corpore per corruptionem, verum etiam, qua Deus animam deserit per peccatum? Ex qua duplici morte totum genus humanum liberat lux illa, quae omnibus orta est, quae de seipsa dicit: *Ego sum lux mundi*. Nunc quidem partim idolorum

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF; A *reditus*. ² A *suis pedibus*. ³ A *scilicet*. ⁴ Sic CF; A *humanae vitae*. ⁵ Sic CF; A *rationabilium*. ⁶ Sic F; A *coelis*. ⁷ C *deambulans cerulis*. ⁸ Sic CF; A *videlicet*. ⁹ Sic CF; A *venerunt*. ¹⁰ Sic CF; A *intraverunt*. ¹¹ Sic CF; pro *cor* A *omne*. ¹² plane om. A. ¹³ A *revocationem intelligere, quoniam*. ¹⁴ Sic CF; A *Rubri*.

servitium destruens, in his, quos ad cultum et agnitionem veri Dei convertit, sordesque vitiorum inundatione baptismatis deluit ¹, et inflammatione poenitentiae exurit: in fine ² autem non solum generaliter mors corporis, verum etiam mors mentis destruetur, ac penitus idololatriae ritibus omnibusque omnium nationum superstitionibus iniquitatibusque ventilatis unius veri Dei cognitio universae praestabitur creaturae. Cuncti siquidem boni et mali, quando stabunt ante tribunal Domini, cognoscent, quia unus Deus est, et non alius praeter eum. Tunc quippe erit generalis omnibus unius Dei confessio, quando nulla erit veritatis negatio. Nam et caeci lucem, quam non vident, negare non possunt videntibus lucere. Quod autem in Christo totius nostrae naturae salus jam peracta sit, ex interpretationibus praedictorum nominum, quisquis voluerit, facillime cognoscat. Zabulon quippe habitaculum virtutis interpretatur. Illa itaque lux, quae sedentibus in Jenebris orta est, virtus et sapientia Patris est. Et quod est ³ ejus habitaculum? Nonne nostra natura, in qua per incarnationem habitare voluit? Audi Evangelistam: *Et Verbum, inquit, caro factum est, et habitavit in nobis.* Proinde spiritalis Zabulon humanitas Christi est, in qua nos omnes salvi facti sumus, et salvati habitamus, et in aeternum habitabimus; ipse est enim virtus nostra et fortitudo. Neptalim ⁴ quoque latitudo dicitur. Et quae est ⁵ nostra latitudo ⁶, nisi Christus, cujus caritas et clementia totum genus amplectitur humanum, qui pro impiis mortuus est, cum pro bono forsitan quis audeat mori? qui ⁷ omnes homines aequaliter dilexit, quando pro omnibus seipsum tradidit. Haec est enim amplissima lex naturae, quam in seipso implevit, mortem pro omnibus subiens. Lex quippe naturae est communis omnium hominum dilectio absque ulla personarum acceptione, quae in Christo perfectissime impleta est, et a Patre processit, qui proprio filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit eum. Est etiam alia ratio, qua Christus latitudo intelligitur. Latitudo quippe est apparitio et superficies, ideoque graia significatione epiphania dicitur. Christus itaque est nostra epiphania, hoc est apparitio et superficies, quia cum tres sint ⁸ substantiae summi boni, una illarum in homine Christo, Verbo videlicet incarnato, nobis apparuit, sensibusque corporeis comprehensibilem se fecit. Nemo enim Patrem, nemo Spiritum sanctum in unitate substantiae cum creatura ⁹ vidit. Et Ezechiel quoque sub figura trium civitatum reditum totius humanae naturae propheticè denuciat. Dicitur enim: *Jerusalem ¹⁰, et tu confundere, et porta ignominiam tuam, quae justificasti sorores tuas; ac deinceps subditur ¹¹:*

Et tu et filiae tuae revertimini in antiquum statum, et convertam restituens eas conversione Sodomorum cum filiabus suis, et conversione Samariae et filiarum ejus, et convertam reversionem tuam ¹² in medio earum. Ex quo, ut ait sanctus Hieronymus, perspicuum est, non esse naturalem iram Dei, sed nostris vitiis clementissimum et mansuetissimum Deum ad iracundiam provocari. Sequitur: *Et soror tua Sotoma et filiae ejus revertentur ad antiquitatem suam, et Samaria et filiae ejus revertentur ad antiquitatem suam, et tu et filiae tuae revertentur ad antiquitatem vestram.* Septuaginta: *Et sorores tuae ¹³ Sodoma et filiae ejus restituentur, sicut fuerunt a principio; et Samaria et filiae ejus restituentur, sicut erant a principio ¹⁴; et tu et filiae tuae restituentur, sicut fueritis in principio ¹⁵.* Haec verba prophetae, imo Domini per prophetam beatus Hieronymus exponens: *Judaei, inquit, inter ceteras fabulas et interminabiles genealogias et deliramenta, quae fingunt, etiam hoc somniant de adventu Christi sui, quem nos scimus Antichristum, et in mille annorum regno Sodomam restituendam in antiquum statum, ita ut ait quasi ¹⁶ paradus Dei, et Samariam pristinam recipere felicitatem, ut de Assysiis revertantur in terram Judaeam; Jerusalem quoque tunc esse fabricandam. Et paulo post: Nos autem, inquit, horum perfectam scientiam Dei judicio relinquentes ¹⁷, imo liquido confidentes, discimus, post secundum adventum Domini Salvatoris nihil humile, nihil futurum esse terrenum, sed regna caelestia, quae vrimus in Evangelio promittuntur ¹⁸.* Cetera autem, quae de his praefatus ¹⁹ interpretes exponit, propterea intermissimus, quia moralia sunt, et de reditu gentilium haereticorumque et peccatricum solummodo animarum ad catholicam fidem disputant. Mysticam quoque legalemque septinanam, quam quinquagesimas sequebatur annus, qui ²⁰ hebraice JOBEL, hoc est libertas vocabatur, quoniam in ipso omnes libertatem accipiebant, et unusquisque ad pristinam habitationem revertebatur, omni lege, qua detinebatur, absolutus, hunc reditum, de quo agitur, aperte significare non incongrue quis dixerit, finita septenaria praesentis vitae revolutione. David rex et propheta renovationem naturae promittit, dicens: *Emitte Spiritum tuum, et creabuntur, et renovabis faciem terrae.* Quid dicam de evangelicis parabolis, de prodigio videlicet filio, qui in terra aliena partem substantiae, quam a patre acceperat, dissipans, egestate coactus seipsum recognoscens, poenitentiaque ductus, ad patrem suam reversus est, a quo piissime clementissimeque receptus non solum pristinam adeptus est gratiam, verum etiam pro reverentia sui vitulus saginatus occisus est? Quis est ergo filius iste? Nonne homo ad imaginem Dei factus? Pater siquidem caelestis duas na-

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic CF; A diluit. ² Sic CF; A Infinitive. ³ est om. A. ⁴ CF Neptalim. ⁵ est om. A. ⁶ A latitudo nostra. ⁷ Sic CF; A quia. ⁸ Sic CF; A sunt. ⁹ A creata. ¹⁰ CF in Hierusalem. ¹¹ Sic CF; A subjungitur. ¹² A tuarum. ¹³ A soror tua. ¹⁴ et Samaria — a principio om. CF. ¹⁵ sicut fueritis in principio om. CF. ¹⁶ quasi om. CF. ¹⁷ Sic CF; A relinquentes. ¹⁸ Sic CF; A promittuntur. ¹⁹ Pro praefatus CF beatus. ²⁰ CF quia.

turas ad se cognoscendum creavit, angelicam videlicet et humanam, quibus duabus ¹ filioliatis gratiam donavit. Sed homo adolescentior filius dicitur, angelus vero major aetate, quoniam prius Scriptura conditionem angeli, posterius hominis commemorat. Partem itaque angelicae numerositatis, quae nunquam conditorem suum deseruit, major filius, adolescentior totum hominem lapsum et a Creatore suo peregrinantem insinuat; postmodum tamen ad Patrem suum reversurus, et primam stolam, id est; primum habitum naturae recepturus. Insuper etiam ambitum virtutis, quae per anulum significatur, praemium quoque mortis Christi, quod ² per calcamenta in pedibus formatur, accipiet, aeternam videlicet vitam, quae universaliter humano generi merito mortis Domini rependitur. Et tunc vitulus saginatus adducetur et occidetur. Et quis est ille vitulus, nisi homo Christus, septena sancti Spiritus gratia plenus, vel certe pinguedine literae visibilisque naturae incrassatus? Illis enim duobus, litera videlicet et visibili creatura, veluti quaedam corpulentia Christi ³ apparet, quoniam in eis et per eas intelligitur, quantum intelligi potest. Spiritus enim legis est Christus, et invisibilia Dei per ea, quae facta sunt, intellecta conspiciuntur, sempiterna quoque ejus virtus et aeternitas; seu, ut beatus Maximus dicit, exponens Gregorium Theologum in sermone de Nativitate dicentem « Verbum crassatur »: *Verbum, inquit, dum sit simplex et incorporeum, et omnes consequenter ac spiritualiter nutriens, divinas in caelo potentias per suam in carne praesentiam ex nobis, propter nos, secundum nos, sine peccato incrassari dignatum est.* Quod autem iste filius figuram generis humani gestat, ut non dicam Joannis Chrysostomi sententias de hac parabola, quoniam prolixae sunt, testimonium beati Ambrosii in expositione in Lucam sat est ponere. *Potest, inquit, in uno, filio videlicet prodigo, species accipi generis humani. Fuit Adam, et in illo fuimus omnes; periit Adam, et in illo perierunt omnes. Homo igitur in illo homine, qui perierat, reformatur, et ille, ad similitudinem Dei factus et imaginem, divina patientia et magnanimitate reparatur.* Videsne igitur, quod ista parabola non partem generis humani, sed totum restaurandum esse in Christo typice doceat? Eadem interpretatio est de drachma perdita, et post eversionem hujus mundi, veluti ejusdam domus, inventa a muliere, Dei videlicet sapientia, quae eam fecit et possedit. Decima etiam ideo computatur, quoniam humana natura non solum novem ordinibus angelorum aequalis facta est, verum etiam nullus angelicus ordo est, cui humana natura post restorationem ⁴ suam juxta intelligibiles gradus non interseratur, donec perfectum denarium caelestis compleat civitatis, teste Dionysio Areopagita in libro de caelesti lerarchia. Quod etiam ei futurum erat, si non peccaret. Simili modo

A de ove centesima intellige, quae erraverat caelestem gregem deserens, quam bonus pastor, qui est Christus, quaesivit et reperit, repertamque in ⁵ humeros suos acceptam ad gregem, quem errando deseruerat, reportat. Quae propterea centesima connumeratur, quoniam post lapsum humanae naturae perfectio, quae per centenarium numerum inuivuit, caelestis Jerusalem, quae est mater nostra, dimiuta est, cujus numerositas, veluti centenarii numeri latitudo, ad integrum implebitur, dum humanum genus in capite suo, quod est Christus, in eam revertetur. Quo in loco illa non parva quaestio oritur, jam divulgata, sed non jam, ut arbitror, soluta; et si soluta, nondum in nostras manus ⁶ venisse fatemur. Quaeritur enim, si tantus numerus hominum in consortium caelestis civitatis, hoc est, societatis beatae multitudinis sub uno Deo degentis reversurus est, quantus praevaticantium angelorum inde lapsus. Sequitur, ut aut numerositas humanae multiplicationis a primo homine usque ad finem mundi tanta sit, quanta apostatarum angelorum, ita ut illorum caelestes sedes, quas superbiendo reliquerant, ad totum genus humanum capiendum illic redeundo suffecerint: aut, si minor est cadentium angelorum numerositas, quam humani generis multiplicitas, pars humanae naturae non necessaria, qualabentium angelorum numerum exuperat, remanebit extra superae ⁷ civitatis consortium — non enim illuc poterit ascendere, qua sedem non sinitur invenire — pars autem, quae eis, lapsis dico, aequiparatur, reversura est; ac per hoc incunctanter dabitur, non omnes homines redemptos fuisse in eo, qui vult omnes homines ⁸ salvos fieri, et in agnitionem veritatis venire. Et quidem paene omnes auctores utriusque linguae indubitanter astruunt, tot homines in caelestem civitatem intraturos, quot angeli fugitivi ab ea egressi sunt. Et si ita est, unum e duobus eligere cogemur, aut aequalem numerositatem esse omnium hominum numerositati malorum angelorum, aut numerosiorem humani generis multitudinem apostatae multitudinis numerositate, ac per hoc non omnes humanitatis participes ad principium suae conditionis redituros, quod praecedentes rationes de salute totius humanitatis in Christo incunctanter roboratae omnino prohibent assumi. Et quoniam de hac ratione, hoc est, restituendorum hominum et lapsorum angelorum comparatione, sanctorum Patrum sententias introducere prolixum, uno sancti Patris Augustini testimonio contenti simus ⁹. In primo capitulo vicesimi secundi libri de Civitate Dei, de natura daemonum eorumque lapsu disputans: *Natura, inquit, quae frueretur Deo, optimam se institutam docet etiam ipso vitio, quod ¹⁰ ideo misera est, quia non fruitur Deo, qui casum angelorum voluntarium justissima poena sempiternae infelicitatis obstrinxit, atque in eo summo bono permanentibus*

VARIAE LECTIONES.

¹ A duobus. ² A quae. ³ A Christi corpulentia. ⁴ CF post resurrectionem suam. ⁵ A inque. ⁶ in manus nostras. ⁷ Sic CF; A supernae. ⁸ homines om. A. ⁹ A. contenti sumus. ¹⁰ Sic CF; A quo.

ceteris, ut de sua sine fine permansione certi essent, tanquam ipsum praemium scientiam ¹ permansionis dedit, qui fecit hominem etiam ipsum rectum cum eodem libero arbitrio, terrenum quidem animal, sed caelo dignum, si suo cohaereret auctori, misera similiter, si eum desereret, qualis naturae hujusmodi conveniret; quem videlicet praevaricatione legis Dei per Dei desertionem peccatum ² esse praescierat ³. Nec illi ademit liberi arbitrii potestatem, simul praevideus, quid boni de malo eius esset ipse factururus, qui de mortali progenie, merito justaeque damnata, tantum populum gratia sua collegit, unde suppleat et instauret partem, quae lapsa est, angelorum, ac sic illa delecta et superna civitas numero civium non fraudaretur, quin etiam fortassis et uberiore laetaretur. Quae sola conclusio sanctissimi magistri suffecerit nobis ad intelligendum, uberiorem numerum humani generis in sanctam civitatem caelestem reversurum eo numero, qui ex ea lapsus est. Et id ipsum arbitror David prophetam dixisse: *Annuntiavi, inquit, et locutus sum, multiplicati sunt super numerum*. De his enim dixit, qui per sacrificium corporis Domini purgati et redempti sunt, qui multiplicati sunt super numerum angelicum, per superbiam unius refugae de beatitudinis gloria ruentem. Quod apertissime sequens versus insinuat: *Sacrificium, inquit, et oblationem noluisti; corpus autem perfecisti mihi holocaustum*. Ac si diceret: sacrificium legis et oblationem pro purgatione et redemptione peccati generis humani dare noluisti, corpus autem Christi perfecisti mihi, hoc est, pro me holocaustum igne passionis in altare crucis; ac per hoc pro peccato nostro nihil aliud postulasti. Superabundat enim gratia delictum; incomparabiliter quippe plus nobis contulit Christi passio ad vitam, quam Adam transgressio ad mortem. Sive itaque aequalis sit numerus praevaricantium hominum et angelorum, sive uberior et multiplicior, nil obstat credere, totum genus humanum et in Christo redemptum, et in caelestem Jerusalem reversurum. Si enim aequalis sit ⁴, ut multis, qui de talibus tractant, videtur, ad laudem redemptoris nostri ⁵ suffecerit, cujus providentia tantum humanae numerositatis praeordinavit, quantum posset mundi hujus Principi insultare, a quo non solum totum regnum nostrae naturae abstulit, verum etiam ejus haereditatem, ex qua inflatus superbia dejectus ⁶ est, nobis in aeternam possessionem distribuit, ut duplicis tristitiae poena torque-retur, una quidem, qua regni sui, quod primum hominem seducendo adeptus est, juste amissione secundum hominem occidendo injuste; altera, qua inimicis suis caelestem suam haereditatem, quam deseruerat, possidentibus invidendo cruciatur. Sin-

A vero uberior, uberiorem profecto laudem gratiae ipsius debemus ⁷ solvere, qui non solum possessiones antiqui hostis nobis in caelo divisit, verum etiam numerosiores nos ad habitationem caelestis patriae praeparavit his, qui ea lapsi sunt. De generali reditu in paradysum praefata sufficiunt paradigmatata, ut opinor. Disc. Sufficiunt plane; omnis enim talium symbola, quae sparsim sacrae Scripturae insita sunt, in unum colligere et longum est, et fortassis fastidiosum. Vellem tamen scire, quid senioris filii invidia adversus adolescentiorem ad patrem suum revertentem, vituloque saginato epulantem insinuat. Multum siquidem me movet, si doo illi fratres humanam angelicamque naturam significant, qualis invidia bonorum angelorum de salute humani generis intelligitur, deque ejus reditu ad Patrem suum, cujus substantiam, hoc est, imaginis gratiam in villa mortalis hujus vitae serviens diabolo dissipavit ⁸. Legimus enim, sanctos angelos de interitu hominis condolere, ei autem invidere nequaquam; concives enim sunt caelestis civitatis, paternaeque substantiae et haereditatis possessores. De reperta quippe ove, inque humeris pastoris sui reducta, angelicas virtutes congratulari Dominus ipse testatur, per unum peccatorem humanum genus ⁹ insinuans. Et si senior filius universitatem bonorum angelorum symbolizat, quomodo de agro legitur venisse, haedumque postulans patri succensusisse, ceteraque angelicae caritati repugnantia? *MAG.* Nodum hujus quaestionis ad solvendum difficilem uno modo arbitror enodari posse, qui parabolarum transitus vocari potest. Parabolarum siquidem duae species sunt. Quarum una est, quae continuum vigorem uniformemque de una eademque re absque ullo transitu in aliam figuram obtinet, altera, quae transitum in diversas conformat figuras, qua specie multos sanctorum Patrum, maximeque beatum Ambrosium hanc parabolam exposuisse comperimus. Prima itaque parabolae pars, quae in divisione paternae substantiae, et senioris filii cum patre reverentia, adolescentiorisque peregrinatione, partis quoque substantiae suae, quam a patre susceperat, dissipatione, ceterisque incommodis, quae casum humanitatis secuta sunt, complasmata est, duplicem incunctanter naturam, intellectualem dico in angelis et rationalem in hominibus, specificat; in reversione autem prodigi filii parabola inchoat transitum facere. Ipsa siquidem reversione bifoniam interpretandi recipit modum: intelligitur enim generaliter de reditu totius humani generis propter vituli saginati occisionem, Christi videlicet pro salute totius mundi passionem; et specialiter, ubi transitus parabolicae figurae in-

VARIAE LECTIONES.

¹ scientiam om. A. ² CF peccatorem esse. ³ Sic CF; A praesciret. ⁴ sit om. CF. ⁵ Sic CF; A sui. ⁶ Sic A: C adjectus est; F abjectus est. ⁷ Sic CF; A deberemus. ⁸ A genus humanum.

NOTAE.

⁸ Verbis: in villa mortalis hujus vitae serviens diabolo dissipavit finitur⁹ cod. C.

ripit, de reditu gentilis populi, quasi junioris filii, per Adem Christi ad Patrem caelestem, cujus imaginem idololatriæ sordibus monstruosisque imaginationibus contaminavit, propter invidiam Judaici populi, veluti senioris filii, de conversione gentium ad fidem per apostolicam prædicationem. Qui videlicet populus, quamvis saepissime cultu daemonum fuerit corruptus et praevaricatus, nunquam tamen omnino Deum Patrum suorum, ut ei videtur, abnegavit; abnegavit autem et adhuc abnegat Christum Filium Dei esse, ac per hoc et Patrem ejus. Qui enim Filium negat, negat et Patrem, qui ¹ Filio negato Pater non est. Haedum a Patre Christi, quem negat, perfidus flagitat: sed a Patre Christi haedum non accipiet ²; accipiet autem a Patre suo, de quo Jesus Christus, quem Fillum Patris esse negat, ait: *Vos ex patre diabolo estis*, deque fide gentilis populi in eum torquetur. Ideoque non vitulum saginatum, id est, Christum Domini petit a Patre ad epulandum, sed haedum foetidum petulcumque, in omnemque libidinem pronum, Antichristum dico, in quo se ³ epulaturum et regnaturum vanissime somniat, postulat et expectat: ac de agro veniens, hoc est de terrenis operibus, laboriosoque ⁴ colendae legis secundum literam servitio ⁵, audivi ⁶ symphoniam et chorum, hoc est, consonam undiqueque ⁷ convenientem gentilis populi in Christo epulantis et ad Patrem suum redeuntis catholicam in fide perfecta, inque ⁸ spirituali cognitione veritatis harmoniam, ac de suae libertatis et redemptionis munere laetitiam. Et ob hoc invidia commotus fratri suo similitudine naturae, inimico vero dissimilitudine Judaicae perfidiae et Christianae religionis irascitur, patremque suum de receptione filii, qui bona naturae suae perdidit, increpat, dum plus ipse naturae suae divitiis dissipat, qui unicum Dei Filium Creatorem et Salvatorem omnium negat. Perfidi siquidem Judaei per invidiam, nationes autem incredulae per ignorantiam Verbum Dei abnuunt. Et quoniam tolerabilis peccatum est ignorantiae quam invidiae, minus gentiliū quam Judaeorum populus naturales perdidit thesauros. Ideoque receptae sunt gentes, tenebris ignorantiae absolutae, et in lucem veritatis revocatae: Judaei vero perfidi, Filium negantes, in passionibus ignominiae invidiaeque gravissimis doloribus relictī sunt, donec in fine mundi ineffabili divinae bonitatis magnanimitate recipiantur, quando *convertentur ad vesperam, et famem patientur, ut canes, et circumibunt civitatem, societatem videlicet catholicae fidei, volentes in eam recipi, et, quod alibi idem ait propheta, implebitur: Confundantur et reverentur omnes inimici mei, convertantur retrorsum, et confundantur valde velociter.* Haec igitur parabola pro paupertate ingenio nostri, spiritualium

A philosophorum semitas carpentis ⁹, exposita, de symbolis specialis humanae naturae reditus breviter tractandum. Disc. Tempus exigit ita fieri, nostraeque disputationis cursus jamdudum finem expectat. Et mihi valde arridet duplex ista Evangelicarum parabolarum species. Non enim solummodo in parabolis, verum etiam in multis divinae Scripturae locis talis formae locutionis divinum nectar eructat, facilemque interpretationis viam studiosis mysticorum sermonum theoriae praestant. Non enim alio modo sanctorum prophetarum multiplex in divinis intellectibus contextus potest discerni, nisi per frequentissimos non solum per periodos, verum etiam per cola et commata transitus ex diversis sensibus in diversos, et ab eisdem iterum in eosdem per ¹¹ occultissimas crebrissimasque ¹² reversiones. Saepissime enim unam eandemque expositionis speciem absque ullo transitu in diversasfigurationes sequentibus aut error aut maxima difficultas innasceri interpretandi; concatenatus quippe est divinae Scripturae contextus, Daedalicisque diverticulis et obliquitatibus perplexus. Neque hoc Spiritus sanctus invidia voluit ¹³ intelligendi, quod absit existimari, sed studio nostram intelligentiam exercendi, sudorisque et inventionis praemii reddendi; praemium quippe est in sacra Scriptura laborantium pura perfectaue intelligentia. O Domine Jesu, nullum aliud praemium, nullam aliam beatitudinem, nullum aliud gaudium a te postulo, nisi ut ad purum absque ullo errore fallacis theoriae verba tua, quae per tuum sanctum Spiritum inspirata sunt, intelligam. Haec est enim summa felicitatis meae, finisque perfectae est contemplationis ¹⁴, quoniam nihil ultra rationabilis anima etiam purissima inveniet, quia nihil ultra est. Ut enim non alibi aptius quaeris, quam in verbis tuis, ita non alibi apertius ¹⁵ inveniris, quam in eis. Ibi quippe habitas, et illuc quaerentes et diligentes te ¹⁶ introducis; ibi spirituales epulas verae cognitionis electis tuis praeparas, illic transiens ministras eis. Et quis est iste ¹⁷, Domine, transitus tuus, nisi per infinitos contemplationis tuae gradus ascensus? Semper enim in ¹⁸ intellectibus quaerentium et inventientium te transitum facis. Quaeris enim ab eis semper, et semper inveniris, et non inveniris semper: inveniris quidem in tuis theophaniis, in quibus multipliciter, veluti in quibusdam speculis, occurris mentibus intelligentium te, eo modo, quo te sinis ¹⁹ intelligi, non quid es, sed quid non es, et quia es ²⁰; non inveniris autem in tua supressentialitate ²¹, qua transis et exuperas omnem intellectum volentem et ascendentem comprehendere te. Ministras igitur tuis praesentiam tuam ineffabili quodam modo apparitionis tuae; transis ab eis incomprehensibili excelsitudine et infinitate essentiae tuae. Quae eo

VARIAE LECTIONES.

¹ Sic F; A quia. ² F accipiat. ³ se om. F. ⁴ A laborioseque. ⁵ A servitii. ⁶ F audiunt. ⁷ A undique. ⁸ Pro perfecta inque A perfectamque. ⁹ A revertantur. ¹⁰ F carpentes. ¹¹ per om. A. ¹² Sic AF. ¹³ voluit. ¹⁴ A. ¹⁵ A perfectae est contemplationis. ¹⁶ A aptius. ¹⁷ te om. F. ¹⁸ iste om. F. ¹⁹ in om. A. ²⁰ F quo te sinis intelligi, non quid es, sed quia es. ²¹ A in tua semper essentialitate.

itaque ad specialis reditus considerationem accelerare, ut in ea nostrae disputationis limitem constituamus. Non enim diutius est immorandum in his, quae multipliciter apertioris persuasionis gratia repetita sunt, ne forte plus in verbis, quam in¹ intellectibus nostram disputationem implese videamur. **Mac.** Totius rationabilis creaturae, quae specialiter in homine creata est, et cni naturaliter inest affectus beatitudinis, et cognitionis summi boni facultas, hoc est excelsissimae Trinitatis, ex qua manat omne bonum, ipse Dominus in Evangelio decem virginibus assimilavit universitatem; quae accipientes lampadas suas, hoc est capacitatem aeternae lucis cognoscendae, exierunt obviam sponso et sponsae, Christo videlicet et Ecclesiae, quae jam in caelo est, partim in sanctis angelis, partim in purgatissimis hominum animabus, in quibus primitiae naturae humanae², quae adhuc in captivitate est, mortalis vitae fragiliumque membrorum caelestis patriae civibus inse-runtur. Sed quare obviam? Quia videlicet redemptor et sponsus rationalis naturae ineffabili clementiae suae condensione et solertia semper ad recipiendos nos spiritualiter venit, caelestibus virtutibus et³ animabus sanctis ei comitantibus, affectione salutis nostrae commotae. Ille siquidem sponsus in aure cordis generaliter universo generi humano clamat dicens: *Venite ad me omnes, qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos. Tollite jugum meum super vos, et discite a me, quia mitis sum et humilis corde, et invenietis requiem animabus vestris.* Venit ergo obviam omnibus cum sponsa sua, Jerusalem videlicet caelesti, qui recipere omnes devotus est in consortium suae civitatis. Et animadvertite, quod tota humanitas denario numero comparatur, quoniam decimam in aedificatione superae⁴ civitatis possidet regionem. Decem itaque virgines, hoc est, tota humanae naturae numerositas naturali appetitu obviam diligenti se et ad eam venienti exit, non gressibus corporis, sed affectibus mentis. Sed quamvis aequalis motus sit rationalis naturae ad finem suum, qui est Christus, aequalisque aeterni luminis, quae per lampades significatur, appetitio, non tamen⁵ aequaliter lucem illam, quae illuminat omnem hominem venientem in hunc⁶ mundum, participat. *Unum est enim, ut beatus Dionysius Areopagita ait, quod omnia naturaliter participare appetunt; sed non aequaliter omnia unum participant.* Nullum tamen est in natura rerum, quod ejus participatione omnino privetur, ideoque non aequaliter obviam⁷ sponso et sponsae virgines exhibunt. Nam qui non solum capacitatem veri luminis, verum etiam et ipsum lumen, quod oleum conformat, possident, ad ipsum sponsum perveniunt, et cum ipso in spirituales nuptias intrabunt. Qui vero solam luminis capacitatem pos-

sident, non autem ipso lumine illuminantur et ornantur⁸, obviam Christo procedunt, hoc est, non solo naturaliter insito⁹ appetitu, sed etiam reipsa et experimento ad sola naturalia humanitatis bona, quae in Christo subsistunt, ascendant¹⁰, non autem ad supernaturalem deificationis in eo gratiam et laetitiam perveniunt. Et hoc est, quod denariae quantitatis divisio insinuat. Ait enim: *Quinque autem ex eis erant fatuae, id est imprudentes, et quinque prudentes. Sed fatuae solas lampadas, non autem oleum secum sumpserunt; prudentes vero non solum lampadas, verum etiam oleum in lampadibus suis acceperunt.* Vasa itaque similia sunt prudentium et imprudentium virginum, quoniam ratio, quae veluti naturalis divini luminis sedes est, uniformiter integritati veluti cuipiam virginitati naturae incorruptibilis, quae in nullo augetur vel minuitur¹¹, distributa est, quamvis¹² non uniformiter divinum lumen accipiat. Nec hoc in culpa ipsius luminis, aut invidia, aut inopia constituitur, quoniam omnibus praesens est, omnibusque aequaliter superflgens, et inexhausta effusione omnibus aequaliter profluens: sed quoniam non eadem virtus est oculorum, quibus lux mentium percipitur, sequitur, ut alii plus, alii minus ea fruantur, alii penitus ab ea excludantur; ut immundi spiritus, qui ad eam volunt converti, non quod et ipsi secundum intellectualem substantiam, in qua a summo bono creati sunt, participatione vere existentis luminis secludantur: alioquin ad nihilum penitus redigerentur; omne siquidem participatione ejus privatum omnino in natura rerum non est, in quantum vero irrationabilibus perversae suae voluntatis motibus contaminantur, verae lucis excluduntur participatione; non enim ad illam, sed ad semetipsos, hoc est, ad nequitiam suam convertuntur. Si enim ad naturam suam respicerent, et ad ejus Creatorem, profecto beati fierent. Et si quis dixerit: Quare aequaliter intuenti divini¹³ luminis universae rationali naturae non datur¹⁴ possibilitas, non autem intuenti illud data est aequaliter virtus et actio, sive in hac vita, sive in futura¹⁵? interroget illum, qui stupefactus et inaccessibili luce repercussus exclamat¹⁶, dicens: *O altitudo divitiarum scientiae et sapientiae Dei! Quam inscrutabilia sunt judicia ejus, et investigabiles viae ejus in omni tempore! Quis enim cognovit sensum Domini? Aut quis consiliarius ejus fuit? Et quis prior dedit illi, ut retribuatur ei? Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso, et ad ipsum sunt omnia.* Interroget etiam, cur omnium bonorum largitor non aequaliter omnibus ordinibus angelorum virtutem contemplationis suae distribuierit? Altius siquidem liquidiusque propinquiusque illum contemplantur Seraphim et Cherubim et Throni, quam Virtutes et Potestates et Dominationes; et ipsae

VARIAE LECTIONES.

¹ in om. A. ² humanae om. A. ³ et om. A. ⁴ A supernae. ⁵ tamen om. F. ⁶ hunc om. F. ⁷ obviam om. A. ⁸ A coronantur. ⁹ A non solum naturaliter in suo. ¹⁰ A ascendunt. ¹¹ A auget vel minuit. ¹² A quam. ¹³ divini om. F. ¹⁴ non datur om. F. ¹⁵ A sive in futura vita. ¹⁶ A clamat.

iterum excellentius clariusque, quam Principatus et Archangeli et Angeli. Et quis huic interrogationi respondebit? Nemo, nisi cogitans intra seipsum, quod scriptum est: *Omnia in mensura et numero et pondere, id est ordine, fecit Deus*. Et qualis pulchritudo universitatis a Deo condita foret, si omnia Deus aequaliter constitueret? Nam et sensibilis harmoniae dulcedo et pulchritudo non ex similibus sonis, sed ex diversis, ratis tamen proportionibus sibi invicem compactis ordinatur. Proponat item: si primus homo non peccaret, cujus peccati ultione per masculum et feminam multiplicatur genus humanum — et non per masculum et feminam propagaretur¹, sed ex intimis naturae sinibus aut simul² omnes homines in species proprias numerosque prodirent, quemadmodum et omnes angeli ex suis causis simul prodire, aut ordine temporum constituto unusquisque absque ulla corruptione et similitudine generationis jumentorum in hunc mundum procederet — num omnes homines aequalis ejusdemque virtutis et ordinis essent, an, sicut angeli, ita et homines suis ordinibus secundum divinam providentiam et sapientiam disponentur? Respondebit illi, credo, qui promittit hominibus post resurrectionem, quod *erunt sicut angeli in caelo*. Angeli autem propriis ordinibus disponuntur; disponentur itaque et homines diversis virtutum ordinationibus. At si ita futuri sunt, licet post peccatum, profecto futuri essent si non peccarent, hoc est, non eodem modo contemplatione veritatis fruerentur. Porro si³ primus homo, ut ait sanctus Augustinus, in prima sua conditione, priusquam peccaret, neque sapiens erat neque insipiens — si enim sapiens, non Deum desereret, ut uxori suae consentiret, neque incaute ageret, ne diabolicæ astutiæ superbiam imitaretur; non enim seductus est, sed superbia inflatus: si autem insipiens, quis crediderit Deum fecisse hominem insipientem ad imaginem et similitudinem suam — profecto quadam medietate libratis inter sapientiam et insipientiam conditus est, et futurum ei erat sapiens fieri, si mandatum Dei servaret. Non enim ait Scriptura⁴: *Faciamus hominem imaginem et similitudinem nostram, sed ad imaginem et similitudinem nostram*. Ac si plane diceretur: *Ad hoc faciamus hominem*⁵, ut, si praeceptum nostrum custodierit, imago nostra et similitudo fiat. Non ergo sapiens factus est, sed capax, si vellet, sapientiae. Potuit enim sapientiam capere, et ad habitum ejus⁶ pervenire, si divinum consilium nolisset spernere. Quoniam vero non sursum versus per custodiam mandati ad sapientiam se exerat, sed pronus per ejus⁷ transgressionem in libidinem temporalium et sensibilibus rerum sua propria voluntate corruebat, plus insipiens atque imprudens existimandus est, etiam priusquam peccaret, quam sapientiae et prudentiae

appetitor; praecessit enim insipientia et imprudentia peccatum. Neque hoc accepit ex causis conditionis, sed mutabilitate propriae voluntatis, quae ex naturalibus causis nequaquam nascitur; insipiens igitur erat, et imprudens ante transgressionem mandati per seipsum factus est. Attamen si mandatum non transgrederetur, fortassis neque ex paradiso expelleretur, sed solis naturae suae bonis, quae in prima conditione sui acceperat, frueretur, inque eis quadam felicitate lactaretur, quamvis participatione summae sapientiae et prudentiae merito suae stultitiae et firmitatis privaretur. Multos siquidem ac paene omnes improvidos et insipientes, lactos tamen⁸ et contentos esse videmus⁹ de nobilitate generis, de pluribus consanguineis, de honestate corporis viribusque et sanitate, de astutia mentis, de verborum lepilitate, de pulchra morigeraque¹⁰ uxore, de fecunditate prolis, terrenarumque rerum affluentia, ut non dicam de dignitatibus¹¹ et honoribus, ceterisque, quibus mundus iste arridet, in tantam, ut optarint perpetuo sic vivere, nihil de spiritualibus deliciis audire vel cogitare volentes. Ad hunc itaque statum primorum hominum ante delictum, hoc est, ad sola naturalia bona absque virtutum ornamentis, partem humani generis unam, quae typo satuarum quinque¹² virginum configuratur, reversuram; ad ipsam vero excelsitudinem, ad quam homo per gratiam¹³, si non peccaret, ascensus esset, hoc est, ad participationem summae sapientiae omniumque virtutum, quam, participationem dico, desiccatio et contemplatio veritatis sequitur, alteram humanae numerositatis partem, cujus symbolum est quinarium prudentium virginum numerus, sublimandam ultra omnia bona naturalia, et ad spirituales nuptias sponsi sui intraturam¹⁴, non incongrue existimandum¹⁵; ad quas nemo intromittitur, nisi sapientiae luce refulgens, divinique amoris inflammationibus ardens, quae duo, sapientiam dico et caritatem, pinguedine scientiae et actionis nutriuntur; et ad eas nuptias nullus scientiae et actionis expertus, quamvis naturalibus bonis integerrime et pulcherrime floruerit, sinitur ascendere, sed omnino ab eis secluditur. Non enim illuc natura humanam mentem sublevat, sed gratia, et mandatis Dei obedientiae, purissimaque¹⁶, quantum in hac vita datur, Dei per literam et creaturam cognitionis meritum subvehit. Intuere itaque hujus parabolae medullam, et quomodo transitum facit de genere¹⁷ ad speciem, quemadmodum in praefata parabola de duobus filiis patris sui substantiam inter se partientibus. In ea siquidem totius generis humani generalis reditus primo, deinde specialis gentilis populi conformatur: in hac autem similiter¹⁸ per decem virgines obviam sponso exeuntes totius humanae numerositatis generalis ad pri-

VARIAE LECTIONES.

¹ et non per masculum — propagaretur om. A. ² A similiter. ³ si om. A. ⁴ F Scriptura ait. ⁵ F hominem faciamus. ⁶ A eius habitum. ⁷ A eius per transgressionem. ⁸ tamen om. A. ⁹ A audimus. ¹⁰ A et morigeras. ¹¹ A dignitate. ¹² A quippe virginum. ¹³ per gratiam om. A. ¹⁴ A in naturam. ¹⁵ A existimatur. ¹⁶ A purissimae. ¹⁷ F de genere facit ad speciem. ¹⁸ A similitudine.

stium naturae statum reversio; specialis autem A
per quinque prudentes omnium Sanctorum. Species enim humani generis est electorum numerus. Non solum igitur¹ ad antiquum naturae principium reditus in generalitatem humanitatis, verum etiam ultra naturam in ipsum Deum in specialitate deificationis ineffabilis insinuat ascensus. Omnes quippe in paradysum, ut praediximus, sunt reversuri, sed non omnes de² ligno vitae sunt fructuri; vel certe omnes de ligno vitae sunt accepturi, sed non aequaliter. Nam et naturalia bona, quorum omnes aequaliter participes erunt, fructum ligni vitae esse, stultus qui ignorat. Πάν ἔσθλον quippe, ut in superioribus tractavimus, id est, omne lignum vocatur Christus; quippe omnium bonorum lignum est fructiferum, quia ipse est omne bonum omniumque bonorum largitor. Fruentur itaque omnes homines ipsius fructu participatione naturalium bonorum generaliter; fruentur electi sui excelsitudine deificationum ultra omnem naturam specialiter. Deificationes itaque, quas soli justi participabunt, spiritualibus figurantur nuptiis, in quas prudentes intraverunt virgines³. Non enim omnes supernaturalibus fruuntur bonis, sed illi soli, quibus, ut Gregorius ait Theologus, licet superata materia⁴ et carne, veluti quibusdam nubibus et velaminibus transcensit, per rationem et contemplationem cum Deo fieri, et purissimo⁵ lumine teneri, quantum possibile est humanae naturae. Isti sunt beati, hinc ascensione, et illic deificatione. Sed hujus nominis, deificationis dico, in latinis codicibus rarissimus est usus; intellectum vero ejus apud multos et maxime apud Ambrosium invenimus. Sed quare hoc eventit, non satis nobis patet. An forte quia⁶ sensus ipsius nominis, quod est Theosis, quo maxime Graeci utuntur, significantes sanctorum transitum in Deum non solum anima, sed etiam et corpore, ut unum in ipso et cum ipso sint, quando in eis nil animale, nil corporeum, nil humanum, nil naturale⁷ remanebit, altus nimium visus⁸, utraque carnales cogitationes ascendere non valentibus incomprehensibilis et incredibilis, ac per hoc non publice praedicandus. Sed de eo inter sapientes tractandum. Multa quippe divina mysteria a sanctis Patribus intacta ob hanc causam praetermissa sunt; infirmi siquidem oculi claritatem luminis sufferre nequeunt. Sufficiunt, ut arbitror, haec pauca paradigmata, ex divinis parabolis assumpta, ad generalem specialemque humani generis suadendum reditum in principium suum, primordiale dico conditionem, inque ipsum Deum, in his, qui sincerissima ejus participatione digni sunt frui, deque totius sensibilis creaturae, quae in homine et propter hominem fabricata est, in causas suas reversione, quando erit non solum generale sabbatum in omnibus divinis operibus, verum etiam et speciale sabbatum sab-

batorum in sanctis angelis, sanctisque hominibus, et implebitur domus Dei, in qua unusquisque ordine sibi congruo constituetur⁹, alii inferius, alii superius, alii in sublimitate naturae, alii super omnem naturalem virtutem circa ipsum Deum. Ac sic coena illa magna ordinabitur et celebrabitur, ex qua nullius substantia, quia ex Deo facta est, respuetur, nullius vitium, quia ex Deo factum non est, introducetur. Purgabitur enim natura, ventabitur vitium, recondentur substantialia grana, flamma divinae sententiae delictorum ardebit palea, luminabuntur abscondita tenebrarum, omnia in omnibus videbitur Deus. Disc. Sufficiunt sane; sed hujus parabolae residua breviter exponas flagito. Mac. Quae sunt illa? Disc. Mora sponsi, dormitus, et dormitatio omnium virginum, ceteraque, quae intacta reliquisti. Mac. Mora sponsi est, ut existimo, temporale intervallum, quod inter primum Domini et secundum transcurrit adventum; vel certe ab initio mundi usque ad finem ejus. Nullum enim tempus transactum est, vel transigetur per sex mundi aetates, in quo virginitas, hoc est, integritas humanae naturae, quae in nullo corrumpitur, quamvis in omnibus excepto Christo contaminata sit, obviam sponso suo non velit ascendere¹⁰, in quibusdam fatua, in quibusdam prudens, in omnibus conditoris sui supernaeque patriae, quam deseruerat, appetitrix; appetitus quippe beatitudinis omnibus sapientibus et insipientibus, bonis et malis, communiter et naturaliter inest. In praefato intervallo mundani cursus per ordinata tempora quidam dormiunt, quidam dormitant. Dormiunt quidem, qui jam mortui sunt, et adhuc morituri; dormitare autem dicuntur, quos finis mundi vivos in carne inventurus est. Qui non dormire, sed dormitare perhibentur, quoniam perfecta morte non sunt morituri, nullove¹¹ spatio temporali in ea erunt detenti, sed veluti gravati somno, non autem prostrati, nulla morte interposita in aliam vitam mutabuntur. Quo in loco videtur¹² sanctus Augustinus consentire his, qui dicunt, tantillam mortem in ipso velocissimo raptu eorum, qui in fine mundi vivi futuri sunt, esse futuram. Ait enim in vicesimo libro de Civitate Dei capite vicesimo primo: Si sanctos, qui reperientur Christo veniente viventes, eique in obviam rapiantur, crediderimus in eodem raptu de mortalibus corporibus exituros, et ad eadem mox immortalia redituros, nullas in verbis Apostoli patiemur angustias, sive ubi dicit: Tu quod seminas, non vivificatur, nisi prius¹³ moriatur; sive ubi dicit: Omnes quidem resurgemus, aut omnes dormiemus, quia nec illi per immortalitatem vivificabuntur, nisi qualibet morte paululum tamen ante moriantur, ac per hoc et a resurrectione non erunt alieni, quam dormitione praecedunt, quamvis brevissimam, non tamen nulla. Media nox, in qua clamor

VARIAE LECTIONES.

¹ igitur om. A. ² de om. A. ³ virgines om. A. ⁴ A malitia. ⁵ A purissime. ⁶ quia om. A. ⁷ nihil humanum nil naturale om. A. ⁸ A casus. ⁹ A constituitur. ¹⁰ quae in nullo — velit ascendere om. A. ¹¹ nullo vero. ¹² A videatur. ¹³ prius om. A.

factus est, et sponsus venit, incertum mundi finem, remotumque ab omni ¹ scientia spiritualis sponsi adventum insinuat, sicut ipse dixit: *De die autem illa et hora illa nemo scit, neque angeli in caelo, neque Filius hominis, nisi Pater solus.* Et in fine praesentis parabolae: *Vigilate itaque, quia nescitis diem, neque horam.* Clamor ille significat apertissima signa, quae praecedent destructionem mundi, et adventum Domini, de quibus ipse sedens super montem olivarum discipulis prophetauit. Surrectio omnium virginum regenerationem totius humani generis praesagit. Prudentes virgines lampadas suas, rationabiles videlicet motus, bonae actionis pinguedine, puraeque conscientiae claritate exornant; quibus duobus, actu dico et scientia, fatuae virgines carent. Quod autem prudentes virgines de oleo suo fatuis virginibus impertiri abnegant, nil aliud verisimilius, ut opinor, typice conformat, quam prudentes animas, quibus vitia et non sufficientia in illa die intellectuali, in qua unusquisque profunda conscientiae suae rimabit, merita apparebunt, aeternaeque felicitati nullo modo comparanda, sicut ait Apostolus: *Non sunt condignae passionibus hujus temporis ad supercenturam gloriam, quae revelabitur in nobis.* Hinc Dominus ipse: *Beati pauperes,* inquit, *spiritus,* hoc est, beati, qui et seipos et merita sua pro nihilo ducunt, et omnino se in divitiis virtutum egenos judicant, *quoniam ipsorum est regnum caelorum.* Ideoque dicturae sunt petentibus a se auxilium, *ne forte non sufficiat nobis et vobis.* Quod duplici modo intelligi potest: aut enim negative ponitur *ne*, et prodicitur, aut haesitative et corripitur, sicut in libro Geneseos: *Ne forte extendat manum suam, et sumat de ligno vitae.* Et ne forte viderentur quadam invidia meritorum suorum paupertatem impertiri fatuis noluisse, abnegantes oleum, dant consilium, respondentes: *Ite potius ad vendentes, et emite vobis,* hoc est, ite ad eos, qui eximietate et affluentia suorum meritorum non solum sibi met sufficere, verum etiam his, qui eos in hac vita honorificare poterant, possent praebere auxilium, futuraeque beatitudinis meritum. Hac autem tarditate et negligentia interposita venit sponsus, et paratas virgines, inque suo adventu ornatas praeoccupavit, et ad suas nuptias introduxit, hoc est, in suam deificationem, qua perfectissimos animos supernaturali contemplationis suae gratia ² glorificat, ceteris in naturalium bonorum plenitudine relictis, et excoelsitudine ineffabilis deificationis, *quam nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit,* exclusis. Et hoc est quod ait: *Et clausa est janua,* introitus videlicet contemplationis divinae ³ facie ad faciem, ad quam incauto in hac vita viventes, oleumque actionis et scientiae in rationis suae receptacula non infundentes, etiamsi clamaverint ⁴,

A sera quandoque poenitentia compuncti, non intrabunt, dicentes: *Domine, Domine, aperi nobis.* Ista autem geminatio Dominici nominis aut assiduum humanae naturae appetitum ad contemplationem conditoris sui, nulla ignorantiae nebula interposita, in his, qui in hac vita nullis bonae ⁵ conversationis subsidiis suffulti vixere, vel certe simplicium fidelium minus ⁶ catholicae fidei altitudinem considerantium ignaviam significat, putantes Dominum nostrum Jesum Christum duabus substantiis esse compositum, dum sit una substantia in duabus naturis, et petunt, quae sibi non conveniunt. Ideoque respondetur ⁷ eis: *Petit et non accipitis, quia male petitis.* Quanti sunt, qui divinam essentiam in tribus substantiis, et tres substantias in una essentia aut penitus ignorant, aut penitus abnegant, et per suas falsas cogitationes carnalesque opiniones ⁸ ad internas divinae puraeque contemplationis nuptias postulant intrare! Quanti sunt, qui Dominum Jesum Christum ita segregant, ut neque divinitatem illius humanitati, neque humanitatem divinitati in unitatem substantiae, seu ut Latini usitatus dicunt, in unitatem personae adunatam vel credant, vel intelligant, cum ipsius humanitas et divinitas unum et ⁹ inseparabile unum sint, salva utriusque naturae ipsius ratione ¹⁰. Geminantibus itaque substantiam Christi et dicentibus: *Domine, Domine, aperi nobis,* juste congrueque ¹¹ respondetur: *Amen dico vobis, nescio vos,* hoc est, intimas secretasque meae divinitatis et humanitatis nuptias, quas meis purissimis intelligentibus, priusquam fieret mundus, praeparavi, et ad quas jam finito mundo introduxi, nescire vos permittam. Non enim dum adhuc in carne vixistis, dignos vos illarum laetitia praeparastis. Intra tamen naturalium bonorum, quae in vobis creavi, terminos residere vos concedo. Similiter promittit, se responsurum his, qui in die iudicii clamabunt: *Domine, Domine, nonne in tuo nomine virtutes multas fecimus?* Dicitur enim eis: *Nescio vos, recedite a me;* et alibi: *Non omnis, qui dicit mihi, Domine, Domine, intrabit in regnum caelorum.* Verbum itaque adunatum carni, et caro adunata Verbo in unitatem inseparabilem unius ejusdemque substantiae ex duabus naturis, divina videlicet et humana, non alios recipit, nisi eos, qui simplici perfectae contemplationis oculo unitatem substantiae suae intuerentur, ita ut et homo in Verbo vere filius Dei, et Verbum in homine vere Filius hominis absque ulla naturarum ¹² transmutatione, unus idemque Filius Dei et hominis Dominus noster Jesus Christus intelligatur. Celere in parabolae expositionem, juxta quod nobis visum est, verisimilem habes. Disc. Habeo sane ¹³. Mac. Quid ergo restat, et finem operi impedit imponere? Disc. Nihil video ¹⁴, nisi ut virtus operis materiae, hoc est, universalis naturae

VARIAE LECTIONES.

¹ F ab omnium scientia. ² A gloria. ³ A divinae contemplationis. ⁴ F clamaverunt. ⁵ A bonis. ⁶ A nimis. ⁷ A respondebitur. ⁸ A carnalis opinionis. ⁹ unum et om. A. ¹⁰ A significatione. ¹¹ A congruenterque. ¹² A creaturarum. ¹³ A plane. ¹⁴ A ut video.

divisionis aliquantulam ἀνακαραλίωσιν subjicias. A

39. **MAG.** Quadriformem universalis naturae, quae in Deo et creatura intelligitur, fecimus divisionem. Cujus prima species est, quae naturam creatricem et non creatam, secunda, quae naturam et creatam et creatricem, tertia, quae creatam et non creatam, quarta, quae neque creatam neque creatricem considerat atque discernit. Et prima quidem et quarta forma de Deo solummodo praedicatur, non quod ipsius natura, quae simplex et plusquam simplex est, dividua sit, sed quod duplicis theoriae modum recipit. Dum enim ipsam esse rerum omnium principium et causam intueor, occurrit mihi vera ratio, quae fiducialiter suggerit, divinam essentiam, vel substantiam, bonitatem, virtutem, sapientiam, ceteraque, quae de Deo praedicantur, a nullo creati, quia divinam naturam nihil superius praecedit; omnia autem, quae sunt et quae non sunt, ab ea, et per eam, et in ea, et ad eam creati. Dum vero eandem esse finem omnium intransgressibilemque terminum, quem omnia appetunt, et in quo limitem motus sui naturalis constituunt, conspicio, invenio, eam neque creatam esse, neque creatam. A nullo siquidem creati potest natura, quae a seipsa est. Neque aliquid creat. Cum enim omnia, quae ab ipsa per generationem intelligibilem seu sensibilem processerunt¹, mirabili quadam et ineffabili regeneratione reversura sint ad eam, et in ea omnia erunt quiescunt, quoniam ulterius nihil ab ea per generationem producit², nihil dicitur creare. Quid enim³ creabit, dum ipsa omnia in omnibus fuerit, et in nullo nisi ipsa apparebit? De duabus autem mediis formis in superioribus satis est actum, prompteque eas quaerentibus claro lumine circumfusae occurrunt. Una enim in causis perspicitur primordialibus, altera in causarum effectibus. Et ea quidem, quae in causis constituitur, in unigenito Dei Filio, in quo et per quem omnia facta sunt, creatur, et omnia, quae ab ea profluunt, hoc est, omnes effectus suos, sive intelligibiles sive sensibiles, creat. Ea vero, quae in effectibus causarum substituta est⁴, solummodo a causis suis creatur, nihil autem creat, quia nihil in natura rerum inferius est ipsa; ideoque maxime in rebus sensibilibus ordinata est. Nec obstat, quod angeli vel homines, sive boni sint⁵ sive mali, aliquod novum humanisque usibus incognitum in hoc mundo saepe putantur creare, dum nihil creant, sed de creatura materiali, a Deo facta in effectibus per causas⁶, aliquid efficiunt divinis legibus obediens et jussionibus, si boni sunt; fallacibus vero diabolicae astutiae machinamentis commoti atque decepti, si mali sunt. Omnia tamen divina providentia ordinantur, ut nullum malum in natura rerum substantialiter inveniatur, nec aliquid quod rempublicam civilemque rerum om-

nium dispositionem perturbet. Et post quadrifariam universalis naturae theoriam in praedictis quattuor speciebus, quarum duas quidem in divina natura propter rationem principii et finis, duas in natura condita, ratione videlicet causarum et effectuum, contemplati sumus, visum est nobis, quasdam theorias de reductu effectuum in causas, hoc est, in rationes, in quibus subsistunt, subjungere. Cujus iterum reductus triplex occurrebat modus. Quorum primus quidem generaliter in transmutatione totius sensibilis creaturae, quae intra hujus mundi ambitum continetur, hoc est, omnium corporum, seu sensibus corporeis succumbentium, seu eos prae nimia sui subtilitate fugientium, consideratur⁷, ita ut nullum corpus sit intra textum corporeae naturae, sive vitali motu solummodo, seu occulte, seu aperte vegetatum, seu irrationabili anima corporeoque sensu pollens, quod non in suas occultas causas⁸ revertatur per vitae suae medietatem⁹; ad nihilum enim nihil¹⁰ redigetur in his, quae substantialiter a causa omnium substituta sunt. Secundus vero modus suae speculationis obtinet sedem in reductu generali totius humanae naturae in Christo salvatae in pristinum suae conditionis statum, ac veluti in quendam paradisum in divinae imaginis dignitatem, merito usque, cuius sanguis communiter pro salute totius humanitatis fusus est, ita ut nemo hominum naturalibus bonis, in quibus conditus est, privetur, sive bene sive male in hac vita vixerit. Ac sic divinae bonitatis et largitatis ineffabilis et incomprehensibilis diffusio in omnem humanam naturam apparebit, dum in nullo punitur, quod a summo bono manat. Tertius de reductu theoriae modus versatur in his, qui non solum in sublimitatem naturae in eis substitutae ascensuri, verum etiam per abundantiam divinae gratiae, quae per Christum et in Christo electis suis tradetur, supra omnes naturae leges ac terminos superessentialiter in ipsum Deum transituri sunt, unumque in ipso et cum ipso futuri. Quorum recursio veluti per¹¹ quosdam gradus septem discernitur. Ac primus erit mutatio terreni corporis in motum vitalem; secundus vitalis motus in sensum; tertius sensus in rationem; dehinc rationis in animam, in quo finis totius rationalis creaturae constituitur. Post hanc quinariam¹² veluti¹³ partium nostrae naturae adunationem, corporis videlicet, et vitalis motus, sensusque, rationisque, intellectusque, ita ut non quinque, sed unum sint, inferioribus semper a superioribus consummatis, non ut non sint, sed ut unum sint, sequentur alii tres ascensionis gradus, quorum unus transitus animi in scientiam omnium, quae post Deum sunt, secundus scientiae in sapientiam, hoc est, contemplationem intimam veritatis, quantum creaturae conceditur, tertius, qui est summus, purgatissimorum animorum in ipsum Deum super-

VARIAE LECTIONES.

¹ A processerint. ² A profluit. ³ enim om. A. ⁴ est om. A. ⁵ sint om. A. ⁶ in effectibus per causas om. A. ⁷ A considerantur. ⁸ A causas occultas. ⁹ per vitae suae medietatem om. A. ¹⁰ nihil om. A.

¹¹ A vost. ¹² Conj. A quinque, F quinū. ¹³ A veluti quinque.

naturaliter occasus, ac veluti incomprehensibilis et inaccessibilis lucis tenebrae¹, in quibus causae omnium absconduntur: et tunc nox sicut dies illuminabitur, hoc est, secretissima divina² mysteria beatis et illuminatis intellectibus ineffabili quodam modo aperientur. Tunc perficietur octonarii numeri veluti supernaturalis cubi³ perfectissima soliditas, in cuius typo sextus titulatur psalmus, *Psalmus David pro octava*. Resurrectio quoque Domini non aliam ob causam octava die facta est, nisi ut beata illa vita, quae post septenariam hujus vitae per septem dies revolutionem est futura post mundi consummationem, mystice significaretur, quando humana natura, ut praediximus, in suum principium per octonariam ascensionem reditura sit; quinarium quidem, intra naturae terminos; ternarium vero, supernaturaliter et superessentialiter intra ipsum Deum; quando quinarium creaturae numerus ternario Creatoris adunabitur, ita ut in nullo appareat nisi solus Deus, quemadmodum in aëre purissimo nil aliud arridet⁴ nisi sola lux.

40. Haec est itaque hujus operis, quod quinque libris includitur, universalis materia. De qua si quis nos invenerit adhuc⁵ incognitum aut⁶ superfluum aliquid scripsisse, nostrae intemperantiae incuriaeque imputet; proque corde humanae intelligentiae⁷, carnis adhuc habitaculo gravatae, humilis contemplator indulgeat. Nil enim perfectum est in humanis studiis adhuc, ut opinor, in hac caliginosa vita, quod omni errore careat, quando et justus non ideo justus dicitur jam in carne viventes, quod justus sint, sed quod se justos esse velint, perfectamque justitiam futuram appetentes, solo mentis affectu denominati. Non enim crederem, ullum mortalibus membris carnalibusque sensibus gravatum, excepto Christo, ad perfectum virtutis habitum veraeque contemplationis altitudinem pervenisse, Joanne Evangelista attestante: *Si dixerimus, inquit, quia peccatum non habemus, nos ipsos seducimus, et veritas in nobis non est*. Item Apostolus: *Videmus nunc per speculum in aenigmate*; et alibi: *Ex parte cognoscimus et ex parte prophetamus*. Sin autem in eo utile et ad aedificationem catholicae fidei pertinens arripserit, soli Deo, qui solus abscondit tenebrarum reserat, et quaerentes ad se ipsum nullo errore deceptos, sed⁸ ab erroribus emendatos introducit, de-

putet, unanimisque in caritate spiritus gratias universalis omnium bonorum causae, sine qua nihil possumus facere, nobiscum referat, nulla reprehensionis libidine attractus, nullis facibus invidiae succensus⁹, quae sola prae ceteris vitiis caritatis et fraternitatis vinculum rumpere laborat. In pace autem omnium, quae inter nos confecta sunt, benevole recipientium, puraque mentis acie inuentium, seu malevole respicientium, et priusquam cognoscant, quid et qualia sint, praedjudicantium, hoc opus primo omnium Deo, qui dixit: *Petite et dabitur vobis, quaerite et invenietis, pulsate et aperietur vobis*, subinde dilectissimo tibi, frater in Christo Wulfade¹⁰, et in studiis sapientiae cooperatori, et examinandum offero, et corrigendum committo. Nam et tuis exhortationibus est inchoatum, tuaque solertia, quoquo modo sit, ad finem usque perductum. Si autem de his, quae in contextu hujus operis¹¹ gravitate materiae rerumque exponendarum copia coactus praeternisi¹², deque eis quantulacumque quandoque rationem me redditurum promisi¹³, sollicitus, ac veluti promissorum exactor fueris¹⁴, opere recurso¹⁵, omnibusque¹⁶ promissionibus repertis, inque unum collectis cursim capitulatumque pro viribus tractabitur¹⁷. Interim de his, quae jam discussa sunt, lectores¹⁸ contentos esse flagito, non mei ingenio¹⁹ virtutem, quae aut vix²⁰, aut nulla est, sed solitudinis meae²¹ infirmae, devotae²² tamen, circa divinarum²³ rerum investigationes facultatem considerantes; quam non minus viribus acutissimae tuae²⁴ intelligentiae, quam meae contemplationis obtusae²⁵ lucubrationibus, ut²⁶ non dicam cum aemulis, saltem cum amicis et veritatis inquisitoribus defendere studeas²⁷. Nec multum in hoc, ut opinor, laborabis²⁸. Mox enim ut talia in manus recte philosophantium pervenerint, si²⁹ illorum disputationibus conveniunt, non solum libenti animo recipient, verum etiam ut sua osculabuntur. Sin vero in eos, qui promptiores sunt ad reprehendendum, quam ad compatiendum, incurrerint³⁰, non magnopere cum eis collectandum. Unusquisque in suo sensu abundet, donec veniat illa lux, quae de luce falso philosophantium facit tenebras, et tenebras recte cognoscentium³¹ convertit in lucem. *Explicit liber septimus primus primus, hoc est de Naturae divisione*³².

VARIAE LECTIONES.

¹ F tenebras. ² divina om. A. ³ F cybi. ⁴ A per. ⁵ arridet om. A. ⁶ adhuc om. A. ⁷ A atque. ⁸ A indigentiae. ⁹ A quod. ¹⁰ F aut ab erroribus. ¹¹ A accensus. ¹² Wulfade om. A. ¹³ operis om. A. ¹⁴ A coacti praeternisimus. ¹⁵ A nos reddituros promissimus. ¹⁶ A solliciti eritis ac v. p. exactores fueritis. ¹⁷ A curso. ¹⁸ A omnibus. ¹⁹ A pro viribus nostris tractabimus. ²⁰ A vos contentos est. ²¹ A ingenio. ²² A quae vix parva. ²³ A sed vestrae solitudinis meaeque. ²⁴ F devota. ²⁵ divinarum om. A. ²⁶ A vestrae. ²⁷ obtusae om. F. ²⁸ ut om. A. ²⁹ A debetis. ³⁰ A laborabit. ³¹ A quoniam. ³² A incurrent. ³³ A tenebras recognoscentium. ³⁴ Sic A; F Explicit quintus.

NOTAE.

¹ C *wulfade* (sic!). Jam Petrus Alixius, teste Thoma Gale, Wulfadum Remensem canonicum, deinde

Bituricensem episcopum, in hunc conjecerat. Cf. de div. Nat. ed. Oxonii 1681, Append. p. 80.